

E U S K E R A

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de L'Academie de la langue Basque

Zuzendaritzaren buru: Fr. Luis Villasante

EUSKALTZAINDIAREN X. BILTZARRA

IRUÑEAN / 1984 IRAILA

Euskera XXX (2.aldia)

(1985, 1)

30

BILBO

Nafarroako Foru Gobernuaren laguntzaz argitaratua
Publicado bajo el patrocinio del Gobierno Foral de Navarra

EUSKALTZAINDIA

Arbieto, 3 – 48008 – BILBO

© EUSKALTZAINDIA

I.S.S.N.: 0210-1564

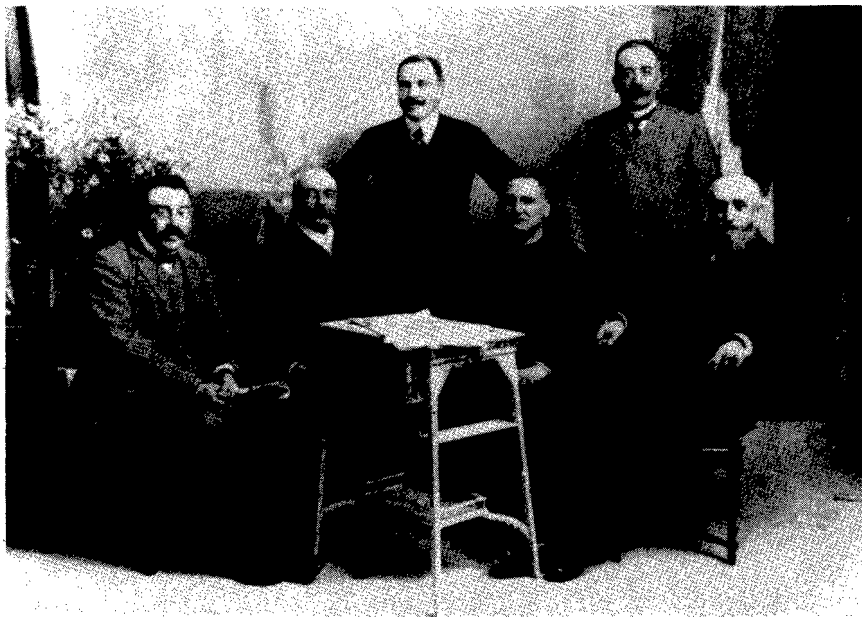
Dep. Legal: BI 1381-82

Fotokonposaketa: LENTE. Lizarra (Nafarroa).

Inprimatzaille: Gráficas Lizarra, S.L., Ctra. de Tafalla, Km. 1 – Lizarra (Nafarroa).

Arturo Campión
(1884-1984)

Ezkerretatik eskubitara: Karmelo Etxegarai, Arturo Kanpion, Julio Urkixo, Txomin Agirre, Serapio Mugika eta Juan Carlos Gerra.

EUSKALTZAINDIAREN X. BILTZARRA

BATZORDEEN ORGANIGRAMA

GRAMATIKA BATZORDEA

Burua: Pierre Lafitte
Buruordea: Jean Haritschelhar
Idazkaria: Patxi Goenaga
Idazkariordea: M.ª Pilar Lasarte

Txostengileak: Patxi Altuna
Miren Azkarate
Patxi Goenaga
Alan King
Pierre Lafitte
Jose A. Mujika
Karmele Rotaetxe
Pello Salaburu

Laguntzaileak: Lino Akesolo
Jean Haritschelhar
Jose M.ª Larrarte
M.ª Pilar Lasarte
Beñat Oyhartçabal

*Azken mol-
datzaileak* Patxi Altuna
Pello Salaburu

ANTOLAKIZUN BATZORDEA

Buruzagitza: Jose M.ª Satrustegi
Laguntzailea: Gema Insausti
Idazkaritza: Jose Luis Lizundia
Laguntzailea: Begoña Amundarain

EKONOMI EREMUA

Burua: Endrike Knörr
Eragilea: Juan Jose Zearreta
Laguntzailea: Xabier Gereño
Matrikulatzaileak: Lutxi Alberdi eta
Maixa Goikoetxea

MATERIAL BILKETA ETA FOTOKOPISTERIA

Arduraduna: Ricardo Badiola
Laguntzailea: Resu Orbe

PRENTSA-BULEGO ETA HARREMANAK

Harreman arduraduna:
Juan San Martin
Prentsa-bulego arduraduna:
Xabier Aranburu
Laguntzailea: Itziar Rekalde

LIBURU EREMUA

**(Gramatika erakusketa
eta azoka txikia)**

Erakusketa arduraduna:
Jose Antonio Arana
Azoka arduraduna: Rosa Maria
Arza
Laguntzailea: Josune Olabarria

ARGITARATZAILEAREN OHARRA

Euskera (1985,1) ale honetan Euskaltzaindiaren X. Biltzarrera aurkeztutako lanak argitaratzen dira. Hala ere, Gramatika Batzordeak aurkeztutako txostena *Euskal Gramatika, Lehen Urratsak-I* berezirik argitaratu da liburu gisa. Gainerako txostenak dira, hortaz, hemen biltzen ditugunak. Txosten hauek Iruñean aurkeztu ziren hurrenkera berean ematen dira.

EUSKALTZAINDIAREN X. BILTZARRAREN KRONIKA GISA EDO

1984eko Irailean, Arturo Campionek *Gramatika bascongada* argitaratu zueneko ehun urtegarrena ospatu asmoz, Euskaltzaindiak bere X. Biltzarra egin du. Gramatikari eskainia, hain zuzen.

Irailaren 25ean, asteartez, eguerdian, Iruñeko Udalak ongietorria egin dio Euskaltzaindiari. Arratsaldeko 5,30etan eman zaio, hala ere, hasiera ofiziala Biltzarrari. Irekiera ofizial hau Nafarroako Museoko Hitzaldi aretoan egin da. Aita Villasantek, hitzaldi mamitsu batean euskara batuaren defentsari ekin dio, berau delarik gure hizkuntzaren iraupenaren eta berpiztearen baldintza nahitaezkoa. Euskara batuak euskalkiak baztertzen dituelako salakuntzari ere eraso dio hizlariak.

Urralburu jaunak, bera buru duen gobernuak ahalegin guztiak egingo dituela esan du euskarak Nafarroako kultur ondasun izateari zor zaion maila izan dezan.

Azkenik, beste bi hitzaldi: Javier Granja jaunak Campionen eta Bonaparteren arteko harremanen eta zenbait pasadizoren berri eman digu. Rosa Miren Pagola anderea, berriz, Nafarroako euskararen egoeraz mintzatu zaigu, euskarak aurrera egingo badu lege baldintzak ere aldatu behar direla aldarrikatuz.

Amaieran, euskal erakusketa bikain bat, gure begien gozagarri, Larramendirenetik hasi eta gaurkoak arte: ehun eta berrogeitamar liburutik gora. Katalogo bat ere bai, lagungarri.

Eta irekiera egun hau burutzeko, Euskadiko Orkestra Sinfonikoak eta Orfeón Pamplonések kontzertu atsegina eskaini digute San Nikolas elizan.

Irailak 26

Gaur hasi dira Kongresuko lan bilerak. Lekua, Iruñeko alderdi zaharrean kokatua dagoen hizkuntzeskola. Gela, bete beterik; entzule

guziak, Gramatika Batzordeak prestatutako liburukotea besapean. Hain zuzen, Gramatika Batzordearen txostenaren inguruan ibiliko da hein handi batean Kongresu hau. Goiz honetan, lan honen lehen parte-a aurkeztu da: *perpau sarearen egitura* eta *izen sintagma*. Tamalez alde-z aurretik astiro eta lasai irakurtzeko astirik ezagatik, entzuleek ez dute izan gaia ongi ezagutzeko aukera eta, horrenbestez, gauzak ez dira behar litzatekeen bezala bideratu. Hala ere, eztabaidagarrienak ziru-diten puntuak —alegia, Gramatika Batzordeak berak zalantzan di-tuenak—zein diren alde-z aurretik erakusten saiatu dira mahaitik, elka-rrizketa nola edo hala bide zuzenetik eramateko. Dena den, entzuleek arretaz eta arduraz parte hartu dute eztabaidan.

Arratsaldean, gainerako txostenen aurkezpenari egin zaio leku. Lehenbiziko Mitxelena jaunak eskaini digu: «Campion: garaiko eta ge-roko hizkuntzalaritza». Campionen hizkuntzalari lana dagokion den-bora inguramenduan kokatu du.

Ondoren, Suzuko Tamurak hitz ordenari buruz hitzegun digu, Be-ñat Oyharçabalek bezala. Georges Rebuschi, Nancy-ko irakasleak, ere hitz ordenari heldu dio, baina euskararen oinarriko egitura zein date-keen erabakitzeke. Oso txosten sakona eta mamitsua berea, hitzaldi aretotik kanpo ere eztabaidarako gaia eman duena.

Beste txosten bana eskaini digute Alfonso Irigoienek «Mugagabe-tasunaz», J.A. Adurizek («Zalantzak hainbat puntu morfosintakti-ko») eta Natela Sturuak («Sobre la categoría del definido e indefini-do»). Hauetarik bat aipatzekotan Adurizena aipatuko nuke, hain zu-zen egunoro idatzien artean dabilenari sortzen zaizkion kezka arrun-tak, baina argitu beharrekoak, jaso baititu. Alde honetatik, Gramatika Batzordearen txostenean eta gero egin asmo dugun gramatikan ere nahi eta ez jaso beharreko puntuak aurkeztu baitizkigu. Horregatik, benetan lagungarri gerta dakioke lan hau batzordeari.

Irailak 27

Gaur Gramatika Batzordearen txostenean Deklinabideari eskaini-tako zatiaren aurkezpena egin da. Gai luzea, kasuz kasu joan beharra baitago eta kasu bakoitzak nahikoa buruhauste bai baitu berekin. Gaiaren aurkezpena eta eztabaida tartekatuz joan gara. Zenbaitetan eztabaida bizi samarra sortu da. Baina erraz uler daitekeenez, gaiaren luze zabala ezin agortu hiru ordu t'erditan. Dena dela, elkarriketa bizteko moduko gaia dela dirudi. Hor ibili gara, adibidez, *-raino* eta *-arte* atzizkiak darabiltzagunok bien arteko bereizkuntza ezin eginik.

Esan behar, bestalde, hitzaldi gelan sortzen diren eztabaidarik gehienak lehenago Batzordearen bileretan behin eta berriro sortuak direla. Dena den, ohar zorrotzak egin dira. Gainera, Kongresua amaitu ondoren, ohar gehiago eta hobeki pentsatuak egiteko aukera ere eman zaio jendeari.

Ezkerretatik eskubitara: J.M. Satrustegi, Idazkaria, Fr. Luis Villasante, Euskaltzainburua, Gabriel Urralburu, Nafarroako Lehendakaria, Luis Roldan, Gobernu Zentralaren Ordezkarria Nafarroan, eta Julian Balduz, Iruñeko Alkatea.

Arratsaldean beste zazpi txosten aurkeztu dira. Txanturiarena, Zytsar-ena eta Eguzkitzarena bestek irakurri ditu eta, horrenbestez, ez da lekurik izan eztabaidarako. R. Larry Trask -*Ko* atzizkiaren zereginaz aritu zaigu. J. L. Iturrioz -*a/-ta* oposaketaz. Koldo Mitxelenak euskal leku kasuen bereiztasunak argitzeari ekin dio eta azkenik, M.ª Luisa Pikabea anderearen txostena entzun dugu, denbora esapideen inguruan.

Afalondoan, dena eztabaida eta dena seriotasun ez izateko, *Ortzadar* taldeak Aingeru Epalzaren *Mugetan irri* izeneko tobera eskaini digu biltzarkideoi. Afalondo atsegina, beraz.

Irailak 28

Ostiralera iritsiak gara eta X. Kongresua ere azkenetan dago. Goizean, aurreko beste bi egunetan bezala, Gramatika Batzordearen txostenarekin aritu gara. Oraingoan azken partea aurkeztu da: posposizioak, aditzondoak eta interjekzioak. Gai honek ez du aurreko biek adinako eztabaidarik sortu. Agian, gaia mugatuagoa delako edo, behar bada, jendeak aurreko egunetako gauordu luzeetan hobeki aztertzeko aukera izan duelako eta zalantza guztiak argituak dituelako, edo, agian saturatua dagoelako. Ez dakit. Dena den, oztopoak ere ikusi dira, posposizio direlako horiekin, ez baita argi ikusten zein diren horien mugak. Euskal gramatikan komenigarri izan daitekeen kategoriatzat jo dira, hala ere.

Ondoren, éta goiz partean hauek ere, beste hiru txosten aurkeztu dira: Angel López García, Valentziako Unibertsitateko irakaslea, berak landu duen gramatika modeloa euskarari aplikatzen saiatu da. Ondoren, Patxi Oroz-ek, egitarautik kanpo, bere lana aurkeztu du: «Coincidencia formal y excepción gramatical en euskera». Eta azkenik, azken momenturarte agertzerik izan ez baitu aitaren heriotzea dela eta, Gunter Brettschneider irakasle alemana mintzatu zaigu.

Eguerdian, horrelakoetan turismoari lekutxoren bat egitea ere on baita, Leireko monastegirantz abiatu gara. Hango abatak eliza eta kripta erakutsi dizkigu, eta gero hango ostatuan bazkaldu dugu. Handik, Xabierko gaztelura eta, azkenik, Zangotzara, autobusean —nahiz eta bakarren batek «auto stop» egin beharra izan—. Hemen gidari aparta izan dugu hiriko lekurik interesgarrienak ikusteko: Juan Cruz Labeaga jauna. Honen eskutik joan zaizkigu agertzen Zangotzak dituen arte edertasunak: jauregi, eliza, eta abar; bereziki Santa Mariaren eliza, bere portiko miresgarriarekin. Gidari on bat izan ala ez izan, bada alde! Bihoazkio gure eskerrik beroenak.

Eta iluntzean, eguneko beroa ahazturik, euri tanta mardul eta tximista-trumoi artean itzuli gara Iruñera. Afalostean, Gaiarre antzokian, A. Campionen *El bardo de Itzaltzu* kontakizunean oinarritutako Patxi Larrainzarren antzerki lana ikusteko aukera eskaini zaigu biltzarkideoi. Batzuk, hala ere, nahiago izan dute Gazteluko plazan lasai lasai eserita garagardo freskoa edan. Orotarako aukera ematen baitu horrelako ospakizun batek.

Irailak 29

Azken eguna. Euskaltzaindiak bere bilera egin ondoren, biltzar-
deok bildu gaitu azken adierazpena ezagutzera emateko eta hizlari eta
txostengileei X. Biltzar honen oroigarri izango ditugun dominak ba-
natzeko.

Eguerdi aldera, berriz, jendea Aralarrera, nor bere etxeetara abiatu
aurretik. Santutegiari bisita egin ondoren, lagun arteko bazkari batez
amaitu dugu geure jarduna. Brindisak egin dira, elkar agurtu dugu, eta
denok sakabanatu gara, egin dena pisatuz eta, batez ere, oraindik egin-
kizun dugunari aurre nola eman pentsatuz. Oraindik lan handia dugu
aurrean. Beste urtemugaren baten zain egon beharko ote dugu? Ba-
daezpada ere, norbaitek Larramendirena aipatu du. Gero ikusiko.

Iruña, 1984-IX-25

**GABRIEL URRALBURU,
PRESIDENTE DEL GOBIERNO DE NAVARRA**

*SEÑOR PRESIDENTE
DE LA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA,
SEÑORES ACADEMICOS,
EXCELENTISIMOS E ILUSTRISIMOS REPRESENTANTES
DE ASOCIACIONES E INSTITUCIONES,
SEÑORAS Y SEÑORES*

Como Presidente del Gobierno de Navarra quiero agradecer a la Real Academia de la Lengua Vasca su acertada decisión de celebrar el X Congreso en Pamplona. En primer lugar, por el privilegio que representa para los navarros el acoger a una Institución de tan reconocido prestigio y en una ocasión tan señalada, desde el punto de vista científico, como es este Congreso. En segundo lugar, por el especial carácter que el acontecimiento adquiere al honrar la figura de un pamplonés ilustre: Don Arturo Campión. Pero he de decirles además que experimento una íntima satisfacción por el hecho de que este acto tenga lugar a los pocos meses de la constitución del Gobierno de Navarra que me honro en presidir, lo cual me permite ser el encargado de darles la bienvenida y desear los mejores éxitos tanto al Congreso como a la tarea tenaz y continuada de Euskaltzaindia en favor de la Lengua Vasca.

También el Gobierno de Navarra está decidido a contribuir a este noble objetivo y, haciendo suyo el principio fijado en el artículo 9, 2 de la Ley Orgánica de Reintegración y Amejoramiento del Régimen Foral de Navarra, se ha comprometido firmemente a crear las condiciones favorables para el ejercicio del derecho al bilingüismo. No escatimaremos medios para conseguir que la lengua vasca en Navarra se sitúe en el lugar a que le hacen acreedora su historia, su arraigo social y, sobre todo, su condición de patrimonio cultural de nuestro pueblo.

En favor de su protección y difusión, se han adoptado ya diferentes medidas cuyos frutos esperamos obtener próximamente, de un modo especial en el

terreno educativo. Los cursos de capacitación y perfeccionamiento del profesorado, promovidos por el Departamento de Educación y Cultura, van incorporando a las plantillas de los centros escolares sucesivos grupos de docentes para la atención de las líneas bilingües en funcionamiento y de aquellas otras que, progresivamente, irán siendo creadas. Como ya tuve ocasión de anunciar en mi discurso de investidura, el próximo año será presentada al Parlamento de Navarra una Ley Foral del Euskara en cuya redacción estarán recogidos los resultados del estudio para la delimitación de zonas y centros de acción prioritaria. Algunas partes de dicho estudio, confiado a especialistas en la materia, se encuentran en una fase avanzada; otras se abordarán próximamente, y confiamos disponer de él en su totalidad en los primeros meses de 1985.

A estas iniciativas de las instituciones forales en materia de enseñanza de la Lengua Vasca deben añadirse las emprendidas por particulares dentro del territorio foral, especialmente a través de las ikastolas. Reconociendo la desigualdad de oportunidades y las condiciones de penuria y desvalimiento que a veces pesan sobre éstas, el Gobierno de Navarra está ejerciendo una labor complementaria de la Administración Estatal, ampliando la política de subvenciones de ésta y facilitando a las ikastolas los medios necesarios para su legalización. Es propósito del Gobierno, y así me he manifestado en repetidas ocasiones, la redacción de un estatuto de ikastolas que contemple la singularidad de estos centros, siempre dentro del marco de la legislación educativa, y que en consecuencia posibilite su funcionamiento en régimen de centro concertado.

Junto a las acciones de carácter estrictamente educativo, el Gobierno de Navarra, consciente de la necesidad de cooperar con otros organismos dedicados a la defensa y promoción de la Lengua Vasca, ha estrechado los vínculos que tradicionalmente unían a la Diputación Foral con algunas instituciones, reforzando en lo posible su aportación económica a éstas pero, sobre todo, buscando nuevas fórmulas de colaboración que añadan a la fría y a veces distante contribución pecuniaria esa otra voluntad que nace del convencimiento de compartir objetivos comunes. En mayor o menor grado, son ya varias las instituciones y los organismos que cuentan con ayuda directa del Gobierno de Navarra.

Ha sido también una de nuestras prioridades en materia de cultura el mantenimiento y la revitalización de las publicaciones en lengua vasca de la Institución Príncipe de Viana, actualizando aquéllas que acumulaban cierto retraso en su régimen de periodicidad y estudiando algunas modificaciones que permitan atender nuevas necesidades. Por otro lado, y con el fin de animar la producción editorial en lengua vasca, se ha convocado por primera vez y a título experimental, un concurso para la edición de obras de tema navarro, en euskera, que esperamos sirva de estímulo a creadores y editores. En la misma línea de apoyo a las publicaciones se han concedido subvenciones a revistas que total o parcialmente incluyen la lengua vasca entre sus páginas y ha quedado establecida una fórmula de ayuda directa a aquellos medios de comuni-

cación navarros que, de modo continuado y estable, mantengan programas o secciones en euskera.

La política de difusión Cultural del Gobierno de Navarra añade a estas medidas otras líneas de acción que permitirán proteger la lengua y la cultura vascas y hacerlas presentes en cuantas ocasiones sea posible. Tanto en la programación de los todavía incipientes circuitos culturales por Navarra, como en los convenios previstos con entidades y grupos artísticos, como en las subvenciones concedidas para actividades de todo tipo, la atención a la cultura vasca se ha contemplado con especial interés.

Pero está claro que la defensa de una lengua requiere algo más que una serie, por muy dilatada que sea, de medidas administrativas. Es preciso que además de ejercer acciones tendentes a su extensión y a su normalización se vele por mantenerla a salvo de otras asechanzas que puedan llevarla a la destrucción. Las penosas condiciones en que ha discurrido la historia de la lengua vasca la han hecho singularmente vulnerable a toda suerte de contaminaciones, corrupciones, desgastes, pérdidas y crisis de configuración interna. De nada serviría extender su presencia en una comunidad si este proceso no fuera acompañado de su revitalización y dignificación como instrumento comunicativo. Y es aquí donde la tarea de los investigadores y los estudiosos adquiere una especial relevancia.

Los ciudadanos no siempre han sabido reconocer en su justa medida el trabajo de los investigadores ni de las instituciones que, como la Real Academia de la Lengua Vasca, han nacido para propiciar la callada función del estudioso. Pero por fortuna comienzan a desaparecer la crispación y el vocerío y surge de nuevo la necesidad de recobrar ese clima de estudio y dedicación que tanto conviene al futuro de la lengua vasca. La Academia se encuentra, ahora más que nunca, ante la hermosa responsabilidad de defender la lengua como tal, despojada de vanas adherencias políticas o de dudosas simbologías que en nada le favorecen. Es hora de demostrar que toda lengua, como instrumento de comunicación que es, ha de servir para favorecer el entendimiento y la convivencia y no para utilizarse como signo de discordia. Por eso nos llena de satisfacción contemplar cómo la Academia avanza en su difícil empresa de elaboración de la Gramática en torno a la cual se articula el presente Congreso.

Me cabe el honor de declarar abierto el X Congreso de la Real Academia de la Lengua Vasca.

Muchas gracias.

EUSKALTZAINDIAREN X. BILTZARRA
(Iruñean, 1984, Irailaren 25etik 29ra)

Euskaltzainburuaren hasierako hitzak
Fr. Luis Villasante

EXCMO. SR. PRESIDENTE DEL GOBIERNO DE NAVARRA
ILMO. SR. ALCALDE DE PAMPLONA
ILMOS. SRES. DELEGADO DEL GOBIERNO CENTRAL Y
REPRESENTANTE DE LA COMUNIDAD AUTONOMA
VASCA
ILMOS. SRES. DIPUTADOS FORALES DE ALAVA, VIZCAYA Y
GUIPUZCOA
MUY ILUSTRES REPRESENTANTES DE INSTITUCIONES ACA-
DEMICAS, CULTURALES Y ECLESIASTICAS
CONGRESISTAS Y AMIGOS TODOS

Jaun-Andreak:

Euskaltzaindiak bere bigarren aroan —gerra ondoko aroan, alegia—, IX Biltzar edo kongresu egin izan ditu. Gaur zabaltzen den hau X.a dugu, bada. Honen aurrekoa, IX.a, 1979. urteko azken egunetan ospatu zen Arrasaten, Altube-tar Seber jaunaren ohoretan, eta Gramatikari, edo, zehazkiago esanik, Sintaxiari eskainia izan zen.

IX. biltzar horretan zerbait berri, ordura arteko gure Biltzarretan ageri ez zen zerbait, lehen aldiz ikusten zela iruditu zitzaigun, landare berrietan baitipat; gazte mordoska azaldu zen han, euskal Gramatikaren alorrean saiaturia. Gramatika eta Hiztegia Euskaltzaindiaren zeregin nagusiak izanik, indar berriok lanean jarri behar ziren. Horiiek hola, eta Gramatikari dagokion aldetik, bilera bat egin zen hilabete batzuk geroago, eta bertan Euskaltzaindiaren Gramatika-Batzordea eraiki zen, nolabait etengabeko lanean ari zedin.

Honekin ez dut esan nahi ordura arte euskal Gramatikaz zer-ikusirik duen batzorderik ez dugula izan. Adibidez, Aditzarena askoz zaharragoa da; eta Bergarako Biltzarren ondoren ere zenbait batzorde suntsikor jarri ziren Orto-grafi eta Morfologiari buruzko puntu batzuk aztertzeko. Baina gerra ondoko aroan uste dut lehenbizik aldiz jarri zela orduan batzorde iraunkor bat bera-

riaz eta etengabe euskal Gramatikaren alorrean lan egiteko. Hori Hondarribiko bileran egin zen, 1980.eko Apirilaren 18an.¹

Helburu bat eta, nolabait esan, mugarri bat ere jarri zitzaizkion batzorde honi, helmuga horren akuiluaz lanak aitzinatzeke. Eta hain zuzen, mugarría aurtengo urte hau izan zen, zeren aurren betetzen baitira ehun urte Arturo Campion jaunak bere Gramatika famatua atera zuenetik. Eta horrelako urtemuga ospatzeko, Euskaltzaindiaren X. Biltzarra aurren eta Iruñean egitea pentsatu zen.

Helburutzat, berriz, jarri zitzaion Euskaltzaindiak Euskal Herriari zordion Euskal Gramatikaren hezurraja edo azpi egitura gertatzea. Akuilari lana inoiz egin beharra gertatu zait. Ene hitzak uste dut irriño puntta batekin hartzen zirela hasieran. Ameslari handi bat edo bide nintzen. Helburuak esku-ragaitza zirudien, nonbait. Baina ez dut damurik. Batzordekideek serioski eta gogotik lan egin dutela jakiteko, Biltzarrerako prestatu duten txostena ikusi besterik ez dago: 473 foliodun txostena, alegia. Ez da, noski, euskal Gramatika osoa, baina bai Gramatika horren atal handi-samarra eta guztiz garrantzitsua.

Gramatika hau ez da, gure artean lehen gertatzen zen bezala, euskalki honena edo horrena, guztion euskara batuarena baizik. Denok dakigu Campionek nola izendatu zuen berea: *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara*. Beraz, idatzizko edo literatur zereginetan erabiliak izateko lau euskalki aitortzen ditu. Honetan Bonaparte Printzearen sailkapenari jarraitzen dio. Bai Bonapartek eta bai Campionek ere, ordea, euskara mintzatu-an ez lau, bainan zortzi euskalki kontatzen dituzte. Horrek esan nahi du, jaun hauen aburuz, idatzizko zereginetan erabiliak izateko ez zeudela, lehen ere, mintzatzeko zeuden bezanbat euskalki.

Hortik ondorio hau atera dezakegu: aspaldidanik dagoela euskaran batasunerako joera bat. Eta hau bi eratara gertatu izan da: alde batetik, euskalkiaren barnean tokitik tokira dauden berezitasunen gainetik idatz-tresna bateratu bat eginez, eta, bestetik, zenbait euskalkitakoek berena ez den euskalkia erabiliz. Eta, zinez, azken hori frogatzeko gertaera bat baino gehiago aipa daiteke. Esate baterako, Lavieuxvilleren Katixima, XVIII. mendekoa, lapurdieraz dago eta hainbeste urtez Baionako eliz barruti osoan irakatsia izan zen. Jakin behar da, ordea, euskalki bat baino gehiago mintzatzen zela eliz barruti hartan, eta, hori gorabehera, Katixima bera irakasten zen, bai lapurdieraz eta bai benafar euskalkiz mintzo ziren herrietan ere.

Deba harroan dugu beste kasu bat guztiz nabarmena. Hango herrietan bizkaieraz mintzo dira, baina, bestalde, gipuzkoarrak direlako edo, gipuzkerara ohiturik daude idatzizko zereginetarako, hots, Kristau Dotrina, eliz prediku, hitzaldi eta idatz-irakurketak egiteko. Eta gainera, uste dudanez, nahiago dute gauza hauek hala eman dakizkien. Hemen Nafarroan ere, aho-hizkerari baga-

¹ Ikus *Euskera* (1981), 127

gozki, euskalki bat baino gehiago dago, baina idatzizko zereginetarako, oker ez banaiz, gipuzkera edo lapurdiera (hau benafarrez nahasia) erabili izan dira maizenik.

Honelako gertakariak —hots, idatzizko zereginetan erabiltzen den hizkeltzia mintzatzean erabiltzen denetik guti-asko urrundu egotea— gertakari arruntak dira kulturaren historian. Eta arrunta da, orobat, hizkuntzetan —landuak diren ber— nabari den batasunerako joera, hots, idatzizko zereginetarako tresna bateratu bat sortzeko joera. Ez da kasketaldi bat, ez da haize kontua edo handi-mandi apeta; beharra da, premia, eta ez besterik. Idatzizko zereginetan erabiliko den tresnak batasuna nahi eta behar du.

Labur bilduz esan dezagun elkarren kontrako diruditen bi indar ari direla lanean. Alde batetik, hizkuntza, berekasa utzia, indar zatikatzaile eta banatzaile baten mendean dago, eta geroago eta zatituago eta banatuago ageri da, indar banatzaile horren ondorioz. Baina, beste aldetik, gizarte-premie eraginik, batasunerako indarra ere pizten da. Hau da hizkuntzetan —landuak diren ber— nabari den beste joera. Bestela esan, kulturaren fruitua izan ohi da bigarren indar hau. Izan ere, hizkuntzak, gizartean lokarri izango baldin bada, batua eta berdindua egon behar du; idatzizko zereginetan erabiliko den tresnak, bederen. Bestela, bere betebeharra betetzeko ez da gai.

En atención a los que no entienden el vascuence me permito pasar al castellano. Venía diciendo que así como teníamos hasta ahora gramáticas del dialecto labortano, del guipuzcoano, vizcaíno, suletino etc., quedando estos dialectos en su ser, sin desdeñarlos ni arrinconarlos —pues seguirán siendo valederos y aun tal vez preferibles para ciertos géneros literarios—, la Academia en estos momentos trata de construir la gramática del vasco «ut sic», es decir, del vasco supradialectal, común o standard.

Debo decir —porque siempre hay desmemoriados o desinformados— que la Academia fue fundada ya con este designio, como consta en sus Estatutos fundacionales. En ellos, en efecto, se lee: (Art. 6,a) «trabajaré preferentemente en la formación de un lenguaje literario unificado en léxico, sintaxis y grafía, que nutriéndose de la savia de todos los dialectos, nos permita disfrutar de una literatura común».²

Parece que fue el azcoitiano José Francisco Aizquíbel (1798-1865) el que primeramente y de forma explícita afirmó la necesidad de la constitución de un dialecto común literario y lanzó la idea de que la formación de dicho dialecto debía ser incumbencia de una futura Academia, que él, por supuesto, no iba a ver.³ Entre dificultades, incompreensiones y oposiciones, pero esta idea se irá abriendo paso poco a poco.

² *Euskaltzaindiaren Sortarauak. Estatutos de la Academia de Lengua Vasca*, Bilbao 1920; p.3.

³ *De la lengua euskera, o de los vascongados*, Madrid 1856.— Cf. *Euskera* (1978), 457.

La hija de Pierre Broussain (1859-1920), a los cincuenta y más años de la muerte de éste, daba cuenta de que conservaba en casa un baúl de su padre. Abierto éste, apareció que contenía una riquísima colección de cartas: era la correspondencia que por espacio de largos años él había mantenido con cuantos en la época sentían la inquietud de la lengua vasca; de cuantos, en una palabra, se preocupaban por hallar remedio a sus males, asegurar su futuro, impulsar su florecimiento, etc. La persona con quien más se carteó fue Azkue. Pues bien: tanto la necesidad de una Academia como la necesidad de una lengua literaria común, es algo que ambos a dos lo tienen bien meditado y mastocado y que en las cartas salta reiteradamente a los puntos de la pluma.

Es de todos sabido cómo Azkue trabajó durante toda su vida en este empeño. Poco importa que él lo llamara «gipuzkera osotua» y otros de otro modo; los distintos nombres no deben llamarnos a engaño; se trata de la misma cosa con matices más bien accesorios. En realidad a la Academia nunca ha dejado de preocuparle este problema.

Se dirá: ¿Y por qué no lo ha resuelto antes de ahora, en los sesenta y más años que lleva de vida? Pero todos saben que durante un largo espacio de años la Academia ha conocido un eclipse semitotal, durante el cual poco podía hacer; a lo sumo, atender a las necesidades más urgentes, perentorias e inaplazables.

Aparte de que estas cosas no se improvisan de un día para otro. Tampoco esperemos que de este Congreso vaya a salir la Gramática «prête à porter». De todos modos creemos que este Congreso va a constituir un paso importante y aun decisivo hacia este objetivo. La ponencia principal, que representa algo así como la espina dorsal del Congreso, la que se expondrá por las mañanas, ha sido elaborada por la Comisión de Gramática de la Academia, consta de 473 folios y está dedicada íntegramente a la oración simple. Debo felicitar y agradecer vivamente a dicha Comisión por este magnífico trabajo, que, como digo, representa un avance sustancial en la dirección indicada.

Pero cabe preguntar: ¿Es todo esto un sueño? ¿Se trata de algo que es posible? ¿No andaremos alimentando quimeras? Creemos que la formación de un dialecto literario común es perfectamente posible porque el euskara posee, ya de suyo, una unidad interna probada e irrefragable, por encima, o, si se quiere, por debajo de sus numerosas variedades dialectales, que son más bien someras, posteriores —aunque algunas pueden ser muy antiguas— y derivadas, y que, aunque a primera vista impresionan y hasta velan de algún modo esta unidad, en realidad la dejan intacta. Dicho de otro modo: cotejados los dialectos unos con otros, salta a la vista que hay un fondo común impresionante y que, además, atañe a lo medular de la lengua; es decir, que es mucho más y más sustancial lo que estos dialectos tienen de común que lo que los separa.

Ahora bien, la idea directriz que guía a la Academia en la formación de este dialecto literario general es la de basarse en este fondo común. Los estudios vascos, la comparación de los dialectos entre sí, y, en una palabra, el exa-

men de la lengua en toda su extensión geográfica y en su dimensión histórica —en la medida en que esto último nos es posible gracias a los documentos— han dejado sólidamente establecida y fuera de dudas esta unidad fundamental del idioma. La Academia no ha querido prohiar —por usar un término empleado ya por Campión— uno de los dialectos literarios tradicionales e imponerlo a todo el país de habla vasca, sino crear uno que no se identifique con ninguno y que lo puedan en cierto modo tomar como propio todos.

Comprendo que la cosa pueda originar traumas y crear susceptibilidades. El mismo Campión, por lo que se desprende de alguna carta suya,⁴ en un principio se mostró un tanto cauto y lleno de reservas ante el proyecto. El temor de que una lengua así creada resultara artificial le retraía. Y en el Informe Campión-Broussain vuelve a aparecer la objeción, pero allí también aparece la respuesta a la misma. Toda lengua literaria, es decir, la que se utiliza para los menesteres escritos, posee una cierta dosis o ingrediente de artificialidad.

En efecto, los mismos dialectos literarios vascos se basan en el habla de una determinada localidad o comarca, y pasan por alto la infinidad de variantes en que se diversifica la lengua hablada de un lugar a otro dentro de un mismo dialecto; de ese modo crean el instrumento uniforme, estable y fijado que se precisa para los usos literarios. Quiere esto decir que también ellos están más o menos alejados del habla popular y no puede por menos de ser así. Dicho con una palabra que se ha generalizado en estos años, también ellos son, a su modo, unos *batuas*.

Pero la solución a este trauma reside, lo mismo en el caso del vascuence que en el de cualquiera otra lengua —y así lo recuerda también el Informe Campión-Broussain⁵— en la escuela. La escuela es en todas partes el santuario de la lengua literaria. El niño, que en el seno de la familia y en su entorno social próximo ha aprendido la lengua en una forma determinada, la aprenderá luego en la escuela con las modificaciones, innovaciones y adminículos que el uso literario de la misma reclama. Lo que no se puede pedir al vascuence es que sea vehículo literario sin que cuente con esta ayuda imprescindible de la escuela. Aunque la Academia con el concurso de los escritores y profesores creara el instrumento, le faltaría a éste la viabilidad. No podría abrirse paso y vivir, más que, en todo caso, en un cenáculo de iniciados o aficionados. La escuela es, pues, el complemento necesario e inexcusable.

Bien sabemos, con todo, que dentro de lo artificial caben grados, variedades y aun especies harto diferentes, y que algunas son totalmente inadmisibles. Por eso, para desarraigar de cuajo esta objeción, yo invitaría a quien quisiera a que examinase el avance de Gramática preparado por la Comisión y me dijera si incurre en esta nota de artificial, al menos en ese grado que hiciera la lengua

⁴ Carta al Dr. Broussain de 5 de Abril de 1920 (inédita).

⁵ El Informe Campión-Broussain sobre unificación del euskera se publicó en *Euskera* III (1922), 4-17

literaria irreconocible para el hablante de la misma. Estoy seguro que tras un examen leal me confesaría que de ningún modo este esbozo de gramática incurra en semejante nota.

Pero es preciso también dejar definitivamente aclarado un punto, a saber: que la lengua común auspiciada por la Academia no se constituye en adversaria de los dialectos literarios tradicionales, los cuales, para ciertos géneros, como ya se ha dicho antes, seguirán siendo necesarios y aún tal vez preferibles. La lengua literaria común será más bien un instrumento, por así decir, aséptico, apto para ser empleado en la enseñanza, en la administración y en géneros para los que no interesa un particular colorido.

Es una calumnia decir que la Academia es enemiga de los dialectos literarios tradicionales. Recientemente aún ella ha colaborado en la preparación del modelo de vizcaíno a enseñar en las escuelas de Vizcaya, con tal de que no se cierre tampoco la puerta a la enseñanza del vasco común. Ahora mismo ha publicado el *Erizkizundi Irukoitza* o triple cuestionario, especie de Atlas, realizado por encargo de Azkue hace sesenta años. Y aquí es oportuno indicar por qué mandó Azkue realizar esta encuesta; la razón fue ésta, a saber: para que la Academia pudiera conocer mejor la lengua popular y sus variedades, y para que sobre esta base pudiera tomar los acuerdos relativos al vasco común. Los datos de esta encuesta permanecían inéditos, y la señorita Ana María Echaide, profesora de la Universidad de Navarra, siguiendo una sugerencia de Michelena, los ha preparado para su publicación, los ha ilustrado con Mapas etc., y la Academia, con la ayuda de la Diputación Foral de Vizcaya, los ha publicado.

Recordemos también que la Comisión de Dialectología de la Academia se dispone a emprender la gran obra del Atlas lingüístico de Euskal Herria, lo que supondrá recorrer todo el dominio de habla euskaldun para encuestar a los habitantes de las distintas zonas y localidades y recoger sus respuestas con el máximo rigor y utilizando los adelantos técnicos y científicos.

¿Cómo va a ser la Academia enemiga del euskara popular? El engendro no tiene pies ni cabeza. La ponencia-base de este Congreso, hecha por la Comisión de Gramática, aparece cuajada de textos de autores que han escrito en los diversos dialectos, ni podía ser de otro modo; aparte de que los miembros que componen la citada Comisión, y todos los señores académicos, son también ellos mismos tributarios de sus respectivos dialectos nativos. En este esbozo de Gramática, como digo, aparecen a cada paso alegados como autoridades, pasajes escritos en todos los dialectos y tomados de autores y libros venerables de la historia literaria del euskara: el vizcaíno Peru Abarca de Moguel, los navarros Axular y Joaquín Lizarraga de Elcano, Mendiburu, Domingo Aguirre, Ormaechea «Orixe», el Dr. bajonavarro Etchepare, Joannateguy, Elissamburu, Etcheberri de Ciboure y tantos otros. Ni tan sólo figuran como testigos los autores o escritores. Muchos textos de este esbozo gramatical proceden de los relatos tomados directamente de gentes del pueblo por José Miguel Barandiarán y sus colaboradores. Y esta amalgama de dialectos no ha sido óbice para ela-

borar esta Gramática coherente, un tanto ecléctica, descriptiva y al mismo tiempo normativa. Creo que por primera vez nos hallamos ante un instrumento que puede resultar de la máxima eficacia para promocionar el euskara.

Como dije en Marquina el año pasado por estàs mismas fechas, no andemos, por favor, buscando el chivo expiatorio —que en este caso sería el llamado «euskara batua»— para hacerle a él responsable de todos los males, ajes, achaques, retroceso, postración, etc., que padece el euskara; y, claro, una vez hallado el chivo, responsabilizarle a él de todo, acallar remordimientos y así tranquilizar la propia conciencia.

Los males que padece el euskara son múltiples y complejos, y vienen de muy atrás. Tampoco creemos que la formación del euskara literario común sea la panacea universal que los va a resolver todos como por ensalmo. Pero sí creemos que éste es uno de los requisitos necesarios e indispensables, sin el cual no se logrará la revivificación de esta lengua.

Se calcula en poco más de medio millón el número total de los euskaldunes o vascongados (por emplear un término tradicional, que hoy —como Michelena ha recordado en un artículo reciente⁶— no se sabe por qué, parece a algunos vi-tando, pero no olvidemos que la Gramática de Campión, al menos en su portada exterior, se titula *Gramática Bascongada*). Poco más de medio millón de vasco-parlantes, divididos, en lo hablado, en ocho dialectos, y para los usos literarios, en cuatro. En estas condiciones, ¿cómo levantar la lengua, hacerla capaz para ser introducida eficazmente en la enseñanza, en la administración, en los medios de comunicación, para ser difundida etc., sin este vínculo o instrumento que es la lengua literaria común o standard? La cosa parece tan clara, que a poco que se piense en ello, salta a la vista.

La Academia prosigue su labor, fiel al cometido que le asignaron las cuatro Diputaciones del País al fundarla. Y quede esto bien claro: ella quiere cumplir su misión como le corresponde, es decir, por encima y al margen de ideologías, banderías, políticas de partido etc., convencida como está de que el idioma es el bien de un pueblo, patrimonio de todos. Pide, por tanto, que nadie lo monopolice, que una determinada opción política no lo acapare en forma exclusiva, pero pide también a las otras opciones que no se dejen arrebatar esta bandera, pues en definitiva ello redundaría en daño y perjuicio, tanto para el país como para el idioma.

Tampoco creemos que se le sirva tratando de imponerlo como exclusivo o excluyente. La realidad del presente y del pasado demuestran que el país es en la actualidad y ha sido también en el pasado, bilingüe, o aun plurilingüe. Las imposiciones, las violencias etc. —aparte de otras consideraciones que no hay por qué pormenorizar aquí, pero que deben estar en el ánimo de todos—, pueden dar al traste con aquello mismo que se quiere salvar. Pero un «status» legal que saque al euskara del estado de indefensión absoluta, desvalimiento y orfandad en que ha vivido, sí creemos que es absolutamente necesario.

---

⁶ Decreto 573/1976, de 26 de Febrero.

El X Congreso de Euskaltzaindia se congrega bajo la evocación de Arturo Campión y de su *Gramática Bascongada*, al cumplirse los cien años de la publicación de ésta. No voy a extenderme sobre la figura de Campión ni sobre las calidades de su Gramática, pues voces más autorizadas se ocuparán de ello estos días. Sólo recordaré una vez más que Campión fue uno de los cuatro académicos fundadores de esta Institución, la Academia de la Lengua Vasca, que ostenta el título de Real desde que Su Majestad el rey D. Juan Carlos en 1976 expidiera el Decreto de reconocimiento de su personalidad. Por cierto que en este Decreto, al hablar de los fines de la Academia, expresamente se recoge en el preámbulo éste de fomentar la unidad de la lengua.⁷

La Academia, tan pronto como empezó a trabajar, abordó este mismo tema que ahora nos ocupa: el de la lengua literaria común, y pidió a dos de sus miembros, Campión y Broussain, la elaboración de un Dictamen al respecto. Como hemos dicho antes, Campión en un principio se mostraba reservado por el temor de que se creara una lengua artificial; Broussain, en cambio, desde hacía luengos años se hallaba persuadido de la absoluta necesidad de esta solución. Confirieron el asunto entre los dos y Campión redactó el Informe, totalmente favorable al proyecto. Este Informe lleva fecha de 24 de Abril de 1920. Fue leído por Campión en la sesión celebrada en San Sebastián el 26 de Abril. Dice el acta que la Academia lo escuchó con gran placer aprobando reiteradamente las palabras del lector y que por unanimidad se acordó publicarlo y darle la máxima difusión posible.⁸ Justo al día siguiente, el 27 de Abril de 1920, moría súbitamente Pierre Broussain en la estación de Orthez, cuando se dirigía a su casa de Hasparren.⁹ Podemos decir que había cumplido su misión; legar a la Academia lo que fue una de sus preocupaciones más hondas, a saber, el encargo de forjar la lengua literaria unificada como medio de levantar al euskara de su postración.

Jaun-Andreak: Bukatzera noa.

Nere azken hitzek nahitaez ezkerrek emateko izan behar dute. Bai. Eskerrak, lehenik, Nafarroako Diputazioari Biltzar hau egiteko eman dizkigun orotariko erraztasun eta laguntzengatik. Eskerrak Nafarroako Gobernuko aitzindari den Urralburu jaunari, Iruñeko Alkate eta beste agintari jaunei, euskal eskualdeetako ordezkarietara, Unibertsitateetako mandatariei; eskerrak, baita ere, eta aparteko modu batean, gure Gramatika-batzordeko langile finei, atzerititik etorri zaizkigun euskalari eta euskaltzale jakintsuei, txostengile denei eta, hitz batean esateko, Kongresuan parte hartuko duten guztiei eta Kongresua antolatzen modu batera nahiz bestera lan egin duten guztiei.

Eta buka dezadan Campioneek hain maite zuen esaldiarekin: *Euskal Herriaren alde*. Hala gerta bedi!

⁷ Cf. *Euskera* 1 (1920), 72

⁸ Cf. *Euskera* (1978), 178

⁹ MICHELENA, L., «Los vascos y su nombre», *Riev* (Enero-Junio de 1984), 9-29.

LA GRAMÁTICA DE ARTURO CAMPION Y LUIS LUCIANO BONAPARTE

J. Javier Granja Pascual

1. Arturo Campión y el euskera

Celebramos en 1984 el centenario de la publicación de la máxima obra de Arturo Campión referida a la lengua vasca, por otro lado poco practicada por el polígrafo navarro. Esta fecha se refiere al comienzo de la publicación en entregas mensuales con carácter regular realizada por la imprenta de E. López de Tolosa. La obra, en su final, lleva fecha de 24 de junio de 1886, fecha en la que se completa la obra y sus apéndices.

No obstante, las primeras entregas de lo que luego sería la *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara* habían aparecido ya en la *Revista euskara* en 1879, 1880; en *Euskal-Erria*, 1881 y de nuevo en *Revista Euskara* 1881, 1882 para a partir de esta fecha pasar ya a perfeñarse la edición definitiva tolosarra.¹

Euskaltzaindia ha destacado entre las celebraciones del año 1984 este centenario como hecho más importante.

Ya en su primera obra importante, *Consideraciones acerca de la cuestión foral y los carlistas en Navarra* (1876), aparece implícito su interés por el idioma, elemento al que consideraba desde su juventud como formante básico de la personalidad euskara. En el enfrentamiento entre la Montaña y la Ribera aparece como elemento negativo esta última, mientras que la primera es el polo positivo de las virtudes euskaras. Precisamente el elemento fundamental que lleva implícita esta división es la desaparición del euskera en la Ribera, lo que hace de esta zona de Navarra un lugar en el que el contacto con el elemento alienígena castellano destruye la familia, la lengua, la tradición, etc... En sus obras literarias esta dicotomía sería ampliamente tratada.

---

¹ *Revista Euskara*, 1879, II, 338-348, 371-380; 1880, III, 5-8; 1881, IV, 353-364; 1882, V, 10-14, 33-38, 65-70, 97-104.
Euskal Erria, 1881, IV, 49-56, 73-75, 120-125, 145-149, 193-197, 265-271.

Al mérito que supone la obra gramatical de Campión por sí sola, hau que añadir que se trata de una gramática extensa, profunda y compleja, escrita por un euskaldun berri, puesto que Arturo Campión aprendió euskera después de haber finalizado sus estudios de Derecho en las Universidades de Oñate y Madrid.

Este hecho parece querer ser contestado hoy de una manera un tanto absurda, puesto que es evidente que si bien Arturo Campión no llegó nunca a dominar el euskera hablado con soltura y fluidez, no lo es menos que realizó un gran esfuerzo para dominar la lengua, lo que consiguió aproximadamente a los veintiséis años, en 1880, pocos años después de acabados sus estudios, y no a los cuarenta años como ha afirmado recientemente Vicente Talón.² Las pruebas que existen para refutar este dato cronológico son abundantes. El mismo Arturo Campión nos lo aclara en su libro *Orreaga* cuando dice en 1880 que había escogido «Orreaga como texto de variedades dialectales, aplazando la realización del proyecto hasta que mis conocimientos en materia de euskara fuesen menos rudimentarios e incompletos. Hoy que creo haber conseguido este último extremo, me resuelvo a intentar una obra que es muy posible rebase los límites de mi capacidad, para la que reclamo todas las indulgencias de la crítica y que es ensayo tímido y desconfiado de más importantes empresas».³

En las Fiestas Euskaras de Bera celebradas los días 4 y 5 de agosto de 1880, Arturo Campión y Hermilio Olóriz recitaron composiciones en castellano y euskera después de los brindis, y concretamente, nos dice la *Revista Euskara* que el día 5, «el señor Campión, que dió una muestra de su firmeza de voluntad, de sus progresos en la lengua bascongada, y de sus excelentes condiciones de lector, recitando de una manera admirable, la preciosa elegía «Azken agurrak Ama euskeriari» de Arrese y Beitia».⁴ Además en estas fiestas aparece Arturo Campión como Secretario del Jurado nombrado para decidir sobre el mérito de las composiciones históricas y literarias presentadas en el Concurso celebrado.

Reforzando este hecho aparece Campión como integrante del Jurado que adjudicó los premios de poesía en euskera en las Fiestas Euskaras de Irún celebradas los días 8, 9, 10, 11 de septiembre de 1881 y para constatar que no sólo formaba parte de los jurados sino que también escribía en euskera en esta época, en los Juegos Florales Euskaros de San Sebastián, la comisión encarga-

² TALON, Vicente. «Reencuentro con Arturo Campión» en *El Correo Español-El Pueblo Vasco*, Bilbao, 27-XI-1983: «Campión tuvo una actividad prolífica puesto que combinó la lucha política con el ejercicio de la literatura, de la investigación histórica y del euskera, lengua esta última que aprendió cuando ya contaba cuarenta años de edad...».

³ CAMPION, A. *Orreaga (Roncesvalles). Balada escrita en el dialecto guipuzcoano por Don Arturo Campión. Acompañada de versiones a los dialectos bizcaino, labortano y suletino y de diez y ocho variedades dialectales de la región bascongada de Navarra desde Olazagutia hasta Roncal*. Pamplona. Joaquín Lorda. 1880. Págs. 7-8.

⁴ *Revista Euskara*, 1880. Págs. 225-230.

da de juzgar las composiciones presentadas falló el 17 de diciembre de 1881 a las ocho de la noche:

«La escribanía ofrecida por la Excm. Diputación para la mejor tradición o leyenda bascongada, se adjudicó a la que figuraba con el núm. 18 y el título de *Dembora anchiñako en ondo - esanak*, cuyo autor, —con inmensa satisfacción lo decimos— resultó ser nuestro querido amigo y compañero de redacción D. Arturo Campión». ⁵

No obstante, lo que no consiguió nunca fue escribir con la misma calidad con que lo hizo en castellano, en euskera, «idioma maravilloso, que yo deseearía manejar con soltura para verter siempre en sus expresiones mis ideas y mis sentimientos». ⁶

2. La gramática y la reivindicación del euskera

Al principio de su Gramática coloca Arturo Campión una breve advertencia en la que justifica como un deber académico (por la falta de gramáticas que respondan a las exigencias de la ciencia moderna), al mismo tiempo que político (originado por la advertencia del «brutal despojo» al que fue sometido el País tras la Segunda guerra carlista) y también personal («me avergoncé de llevar sangre euskara en las venas y de ignorar la lengua nativa de los euskaros». Pág. 9), su trabajo gramatical.

En una extensa Introducción que llega hasta la página 52 alaba el papel importante del euskera como lengua interesante incluso para la historia, por su antigüedad, lo que permite descifrar movimientos y evoluciones por comparación con otros vocablos que se conservan de las lenguas procedentes del indoeuropeo. No obstante posibles semejanzas, estudia la faceta diferenciadora en cuanto a personalidad como nación independiente, que aporta la lengua: «cada palabra euskara que se pierde, se lleva un pedazo del alma nacional». Observa que precisamente este carácter de diferenciación nacional es lo que hace que el euskera sea perseguido por el estado centralista.

Arturo Campión se lamenta del poco interés que ha suscitado el estudio de la lengua euskara entre los españoles, que cuando la han estudiado lo han hecho con carácter despreciativo y aporta ejemplos de Mariana, Traggia, Gregorio Mayans y Siscar... Es precisamente el interés de grandes lingüistas extranjeros el que hará cambiar esta dirección denigratoria de los estudios sobre el

⁵ *Ibidem*, 1881. Pág. 389.

⁶ CAMPION, A. «El euskara en Sarasaitzu», en *Euskal Esnalea*, 1911, pág. 4. En un discurso leído por A. Campión el 21-XII-1910 en la Asamblea celebrada en la Diputación de Gipuzkoa por la Sociedad Euskal Esnalea.

euskara gracias a las aportaciones de Humboldt, el Príncipe Bonaparte, Vinson, Van Eys, Schleicher, Webster, etc...

Dentro del País Vasco reconoce Campión al P. Larramendi como el creador de la gramática bascongada, «y que sin él, tal vez, la euskarología no habría nacido» (Pág. 18).

Además reconoce el papel importante de lingüistas como Pedro Pablo de Astarloa, Cardaberaz, A. Chaho, Lardizábal, Duvoisin (al que había dedicado precisamente en 1880 su *Orreaga*), José de Manterola, Francisco de Aizquibel, etc...

Arturo Campión se muestra decidido partidario de clasificar la lengua vasca dentro de las lenguas aglutinantes, situándola entre las lenguas uraltaicas y las americanas.

En cuanto a la extensión del idioma, tanto geográficamente como en cuanto al número de hablantes, muéstrase favorable a lo expuesto por Luis Luciano Bonaparte en su mapa lingüístico y comparte con este investigador su criterio sobre la división dialectal en ocho dialectos y veinticinco subdialectos. Campión observa la extensión territorial de los dialectos, clasificando pueblo por pueblo. Finalmente alaba los sonidos y articulaciones de la lengua, su aptitud para crear palabras por composición y derivación, su flexibilidad y su sistema verbal. Estudia la construcción de la frase en euskera calificando a la lengua como eminentemente pospositiva, defendiendo este carácter frente a la perfección de las lenguas clásicas que siempre se solían ofrecer como modelo de construcción superior: «Por más que esté declarada por jurisprudencia lingüística la perfección de las lenguas clásicas, sería un error creer que el distinto organismo de nuestro euskera es un signo de inferioridad respecto a aquellas otras, poseedoras de ricas literaturas. No por estar construido bajo distinto designio y plan diferente deja de ser sublime una catedral gótica puesta en parangón con un templo helénico».⁷

Para reafirmar esta idea con palabras de una autoridad lingüística extranjera cita a Vinson, que como dice Campión nada tiene de entusiasta de los vascos y sus cosas, cuando afirma en *Melanges de linguistique et d'anthropologie* que comparando el bascuence con el latín, el griego, el francés y otros semejantes idiomas, queda aturcido el escritor y le parece contemplar un hermoso gigante al lado de un deforme enano» (pág. 216). Esta afirmación sería negada posterior y públicamente por Vinson, dando origen a una polémica entre los dos lingüistas pendiente de investigación.

No sería éste el único motivo de discrepancia con el lingüista francés, al que acusa de materialista en carta que dirige a Luis Luciano Bonaparte, según se deduce de la respuesta de éste:

⁷ CAMPION, A. *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara*. Tolosa. E. López, 1884-1886. Págs. 45-46.

«Quant à Mr. Vinson etc., ils nient tout; je crois même l'existence d'un Dieu créateur du Ciel et de la Terre. Tant pis pour ceux qui ne croient à rien: Je les plains de tout mon coeur». (Carta de Luis Luciano Bonaparte a Arturo Campión fechada en Londres a 20 de marzo de 1881).

Georges Lacombe añade que «Je crois» est un peu faible: Julien Vinson avait, en effet, dans plusieurs de ses écrits, très nettement affirmé des opinions incontestablement matérialistes, et il continua de plus belle après la date de la présente lettre». ⁸

Efectivamente, Arturo Campión, en cuanto a su ideología política y religiosa no puede ser calificado de materialista y afirma que hay que oponerse con la voluntad a quienes propagan las ideas del materialismo: «Nos hablan de no sé qué leyes de hierro, de no sé qué evoluciones fatales, de no sé qué corrientes incoercibles de la civilización que la condenan a inevitable ruina. Nos llaman idealistas, soñadores, románticos. Nos dicen que el bascuence está acorralado; que es inútil para los usos oficiales, que las clases ilustradas del País prácticamente lo desdeñan al valerse siempre entre ellas del castellano o del francés; que es el habla de la gente tosca e ignorante; que para expresar con él alguna idea un poco elevada se hace preciso inventar palabras que lo convierten en una especie de idioma hierático inasequible al vulgo, por lo que la mayor parte de los escritos de alguna pretensión literaria tienen que acompañarse de pequeños vocabularios, para ser inteligibles; que la literatura contemporánea es una literatura amanerada, académica, fría, estéril; que el francés y el castellano, lenguas sabias, administrativas, literarias, políticas, ahogarán fácilmente al bascuence, lengua puramente familiar». ⁹

Arturo Campión en su *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara* comienza con un capítulo de introducción en el que prescindiendo de razonamientos lingüísticos puros, realiza una explicación de lo que él entiende debe constituir una gramática y más en particular de la finalidad que persigue al escribir la obra. Posteriormente se introduce en caminos más políticos, vena de la que Campión no se separó nunca, y explica la relación entre los valores morales del pueblo euskaro y el mantenimiento de su lengua así como las presiones políticas ejercidas por el gobierno centralista para eliminar sus problemas periféricos, apoyado en el caso vasco en una victoria de guerra.

Campión admite que el objetivo que pretende conseguir con su obra es «llenar un vacío que deploran en España todos los que desean conocer el mecanismo y el genio de un interesantísimo idioma que es el heredero directo y único del de los primitivos españoles». ¹⁰ Afloran en esta aspiración deseos ex-

⁸ LACOMBE, Georges. «Lettres du Prince Louis-Lucien Bonaparte à Don Arturo Campión», en *R.I.E.V.*, T. XXIII, 1932. Págs. 192-198 y T. XXIV, 1933. Págs. 304-313. Pág. 308, nota.

⁹ CAMPION, A. *Gramática...* Apéndices. Adenda et Corrigenda, pág. LX.

¹⁰ CAMPION, A. *Op. cit.* Pág. 9.

perimentados por el mismo autor cuando decidió aprender el euskera. Campión se quejaba de la inexistencia de buenas gramáticas que favorecieran el aprendizaje. Con la publicación de su *Gramática* pretende llenar este vacío, bien entendido que no se trata precisamente de un afán de claridad pedagógica lo que pretende, al modo de lo que hoy entendemos por métodos de enseñanza, sino más bien de una exposición científica y rigurosa.

Así lo entiende R. Becerro de Bengoa cuando al aparecer los cuadernos mensuales de la *Gramática* en 1884 afirma: «será una gramática modelo, completa, redactada con un orden científico sorprendente, sobria en la rigurosa exposición de la doctrina, pródiga en la riqueza de los ejemplos, cuajados de citas instructivas, verdaderamente bibliográfica, en cuanto se refiere a la historia de las publicaciones que tratan del bascuence, y clara y comprensible hasta no más».¹¹

No obstante, Campión no es hombre que se circunscriba al estudio teórico de la lengua como finalidad de la gramática, puesto que para él, «conocer una lengua gramaticalmente es conocerla a medias, pues las lenguas no son creaciones artificiosas, académicas, sino productos espontáneos de fuerzas naturales, que únicamente se aprecian con exactitud, contemplándolas, en el libre ejercicio de su actividad».¹² Estas ideas aparecen en A. Campión desde sus primeros escritos lingüísticos y así, dice también en *Orreaga* que «la comparación y examen detenido de muchos hechos puede únicamente asentar las incontrovertibles bases del sistema fonético de la lengua vasca, cuyo progreso de buen grado reconozco, aunque niego su carácter definitivo».¹³

No es solamente el espíritu científico lo que anima a Campión a componer su obra, ni tan siquiera el didáctico, sino algo que va más allá, un sentimiento de identidad nacional que adquiere en el idioma su valor más importante: «Para nosotros, en efecto, el euskera es algo mucho más que un instrumento de investigaciones científicas; es la lengua de nuestros padres y a adorarla nos lleva el sentimiento natural del amor hacia las cosas nativas».¹⁴ Aparece aquí el elemento tradicional, la familia, la fidelidad a los padres, a los orígenes, a los elementos nativos que son los que representan en toda su pureza las virtudes de la raza euskara. Y este planteamiento sentimental de la reivindicación idiomática sigue presente cuando afirma que «aunque el euskera fue un lenguaje desabrido y torpe, le amara yo como a las niñas de mis ojos».¹⁵

El elemento sentimental, presente casi siempre en la obra literaria de Campión, adquiere su verdadero valor en el momento que se transforma en reivindicación nacional y rebelión contra las leyes impuestas que pretenden la

¹¹ BECERRO DE BENGEOA, R. «Renacimiento de la lengua bascongada», en *Euskal Erria*, 1885, XII. Págs. 481-487. Pág. 486.

¹² CAMPION, A. *Orreaga*. Pág. 129-130.

¹³ *Ibidem*, pág. 5.

¹⁴ CAMPION, A. *Gramática...* Págs. 13-14.

¹⁵ *Ibidem*. Pág. 9.

abolición de la tradicionalidad y del idioma. Entonces el discurso es mucho más vehemente y la reivindicación más directa:

«Este libro es hijo de un movimiento de patriótica angustia. El brutal despojo de que fuimos víctimas a la terminación de la guerra civil, me hizo comprender que había llegado la hora de combatir por retener todo lo que, siendo nuestro, se hallaba, merced a su propia naturaleza, fuera del alcance inmediato del legislador. Era imprescindible que conservásemos nuestro espíritu, nuestra alma, a fin de que nuestras esperanzas mereciesen este nombre y no el de ilusiones. Entonces me avergoncé de llevar sangre euskara en las venas y de ignorar la lengua nativa de los euskaros».¹⁶

Fue uno de los impulsos que llevaron a A. Campión a aprender el euskera. Durante toda su vida contribuyó a conservar el alma vasca a través de sus estudios jurídicos, históricos y literarios, así como mediante su labor política y cultural formando parte importante de las mejores creaciones de la cultura vasca del XIX y XX: *Revista Euskara*, *Asociación Euskara*, *Eusko Ikaskuntza*, *Euskaltzaindia*, *Euskal Erria*, *Euskalerrriaren Alde*, *R.I.E.V.*, etc...

La creación literaria fue dominante en el aspecto de la reivindicación nacional de acuerdo con la conclusión que saca —«en todas partes, el renacimiento literario precede a las reivindicaciones políticas»— al observar los ejemplos de lo ocurrido en Croacia, Bohemia, Galitzia, Rumania, Servia y Bulgaria. La relación existente entre reivindicación cultural y reivindicación nacional es constante en toda su obra. Y dentro de este contacto, el papel de la lengua es fundamental como primer elemento de diferenciación. Precisamente por ello se explica que los «conquistadores», los vencedores de las guerras carlistas, el poder centralista persiga al euskera:

«Es un testimonio vivo y fehaciente de nuestra jamás domada independencia nacional; y es elemento que tiende a diferenciarnos, a dotarnos de fisonomía propia, y por lo tanto, a crear obstáculos a nuestra completa asimilación, desde hace tanto tiempo perseguida y puesta en práctica por tan arteros medios».¹⁷

Ante el peligro que para la integridad de la personalidad euskara supone la Ley de 1876, pide su derogación puesto que cree que va a llevar aparejada la decadencia y desaparición del euskera. Su petición no sólo va dirigida contra el hecho de la imposición de una ley por victoria de guerra, sino que también mira hacia el interior del País reconociendo que toca a los vascos un gran papel en la recuperación lingüística, porque «¿Cómo han de respetar los ajenos aquello que los propios desatienden y abandonan?».¹⁸

En contra de la desaparición de la lengua, opone también argumentos de

¹⁶ *Ibid.* Pág. 9.

¹⁷ *Ibid.* Pág. 14.

¹⁸ *Ibid.* Apéndices. Addenda et Corrigenda. Pág. LXIV.

monumentalidad prehistórica en lo que la lengua supone de testimonio único de edades remotas y de su utilidad para el estudio de la evolución de las lenguas.

Nunca pierde la esperanza y su pluma vibra arrojando contra los enemigos del euskera los argumentos más directos e incisivos: «Su fuerza vital no está agotada: no se muere, la matan. Proscrita de la enseñanza, arrojada de la vida oficial, víctima de un tenaz ojeo burocrático, huérfana de la menor protección, acordonada como un foco infeccioso, sufre el mismo destino que el altivo francés y el orgulloso castellano sufrirán el día que sobre ellos caigan guerras tan crueles y despiadadas».¹⁹

Junto a estos factores que afectan tanto al euskera de Iparralde como al de Hegoalde, observa causas concretas dentro del territorio peninsular vasco que no se dan en el continental, destacando entre todas ellas el poder destructor de las tres grandes guerras del siglo XIX, y la consiguiente ocupación militar, así como la introducción de grandes focos de castellanización a través del turismo que incidirá en toda la costa vasca y será criticado por el autor navarro como fuerza desintegradora de los valores tradicionales vascos en varias obras, principalmente en *La Bella Easo*. Pero estas dos causas quedan en un segundo término si las comparamos con el poder destructor y asimilador de la escuela, caballo de batalla de muchos escritores en su lucha por la revitalización del euskera. Campión critica un sistema escolar que habitúa a los niños a hablar el castellano utilizando maestros erdeldunes que imponen el anillo y en muchos casos «profesan al euskera ese desprecio insoportable de los semi-ignorantes que se creen sabios, a las cosas tenidas por ellos en menos. Hay pueblos donde el maestro prohíbe a los niños hablar bascuence en la calle; puedo citar varios. De todo lo dicho hay que rebajar las excepciones que son muy honrosas, dado el espíritu oficial, mezquino, vejatorio y entrometido, como todo espíritu burocrático y oficinesco».²⁰

Por consiguiente y en último término serán las causas políticas las que provocarán en cadena una serie de elementos de obstrucción para impedir el desarrollo del euskera.²¹ En cualquier caso, la decadencia de la personalidad euskera, ya sea por razones externas o internas, llevará consigo la decadencia del lenguaje. Este hecho no es nada extraño si tenemos en cuenta que la situación de inferioridad política y cultural del euskera frente al castellano y al francés propiciaba esta decadencia.

¹⁹ *Ibid.* Apéndices. Addenda et Corrigenda. Pág. LXIII.

²⁰ *Ibid.* Pág. 27, 1 nota.

²¹ «La ruina del bascuence será producida no por causas naturales sino por causas políticas. Del conflicto con las lenguas vecinas saldría alterado, pero no muerto, y esas alteraciones podrían ser combatidas eficazmente por la literatura indígena. No se atribuya el triunfo a la mayor vitalidad del castellano o del francés; si estas lenguas estuviesen sometidas al mismo régimen que el bascuence, sucumbirían también; quien aquí vence es la opresión del mayor número y la violación del derecho natural de todo hombre de hablar su propia lengua». *Ibidem.* Pág. 26, 2 nota.

Frente a estas normas impuestas por la cultura superior, Campión intentó afianzar el valor de la lengua promocionando centrípetamente soluciones de continuidad. Así, ya sea sentimental o lógicamente elevará por encima de todas las demás lenguas a la lengua euskara. De lo primero queda constancia cuando dice: «jamás dejará de merecer los dictados de original e interesantísima, además de los de dulce, flexible, filosófica y rica que, sin jactancia patriótica, se le puede atribuir». ²² Por este camino, llega pronto a relacionar la lengua, sus sonidos (fonética), con elementos morales constitutivos de la personalidad euskara y encuentra que la fonética vasca revela perfectamente el temperamento de la gente vasca, «que de ordinario vive tranquila y reposada entre labores, rezos, cariños y canciones, pero que sabe, cuando alguien la hostiga, trocar peñascos en máquinas de guerra, y arados en espadas». ²³ Es sin duda una visión idílica de la realidad vasca que muchas veces ha sido criticada por irreal. En cualquier caso es un ejemplo claro de la conexión entre lengua y personalidad que observa Campión, afirmando que cualquier cambio de lengua produce al momento un cambio en el «alma» del hablante. Atacar a la lengua va a convertirse en un ataque directo a la personalidad vasca, puesto que «la lengua es el instrumento por medio del cual la personalidad humana exterioriza su vida espiritual en el tiempo y en el espacio». ²⁴ Y no puede haber mayor peligro para el pueblo vasco que el de perder su lengua, puesto que este hecho traería consigo la desaparición de todos los caracteres agradables y bondadosos que presta la lengua a la personalidad euskara. De hecho ya había afirmado Campión en otras ocasiones que la parte de Navarra más asimilada a España era la más inmoral de la provincia y la que presentaba una mayor criminalidad, oponiendo por lo tanto la bondad de la Montaña (donde se conservaba la lengua) a la maldad de la Ribera.

«Es un hecho que allí donde desaparece la lengua euskara, por lo general, las costumbres se vuelven ásperas, desabridas, violentas; las pasiones se desordenan, los instintos se desatan, los hábitos se pervierten. Donde imperaba un lenguaje morigerado y respetuoso, se escuchan expresiones soeces e inmundas blasfemias. La facultad del respeto se oblitera; el antagonismo social surge. A la insolente grosería, a las tristes envidias de abajo, responde el orgullo y el desdén de arriba, marcándose de hecho en todas las relaciones sociales la división de clases, fundidas hasta entonces en la viva conciencia de la comunidad de origen, creadora de una práctica democracia cristiana. Los gestos, las actitudes, las frases, los chistes, los cuentos, los juegos, los bailes, las canciones, todos los elementos que constituyen el trato ordinario de la vida popular se embastecen y encanallan; despierta la codicia, aprende a pisotear todos los frenos; la vil navaja se permite innobles venganzas, y los rasgos de tan completa transformación se van revelando incesantemente con avasalladora elocuencia en la estadística criminal, que siempre ha llenado y llena pocas de sus casillas con nombres de bascongados que hablan bascuence». ²⁵

²² *Ibid.* Pág. 44.

²³ *Ibid.* Pág. 46.

²⁴ *Ibid.* Apéndices. Addenda et Corrigenda. Pág. LIX.

²⁵ *Ibid.* Apéndices. Addenda et Corrigenda, Pag. LIX-LX.

Socialmente sitúa siempre todos estos valores positivos dentro de las capas sociales que reconocen y utilizan el euskera: montañeses, pescadores, labradores. Por el contrario, las clases altas y medias, desdeñan la lengua, por lo que merecen el rechazo de Campión.²⁶ Si bien critica a las clases altas, no lo hace con fuerza porque entiende que ocupan «naturalmente» los primeros puestos de la sociedad. Sin embargo sí ataca con mayor fuerza a las clases medias «recién pulidas», acusándolas de haber renunciado a su natural idioma por los deseos de escalar en la pirámide social.²⁷

3. Justificación de la dedicatoria y colaboración con Luis Luciano Bonaparte

En la lección 5.ª de la *Gramática* de Campión que había sido publicada en *Euskal Erria*, encabezaba el artículo la siguiente dedicatoria:

«Luis Luciano Bonaparte Príncipe argidotar, jakintsu euskara zaleari itzkinda au, Arturo Kanpion Napartarrak eskeintzen dio bere begirune aundiaren sinisgarri».

Estaba fechada en «Miarritzen, Agorrillaren 20-garren egunean 1881 garrren urtean».²⁸

La admiración de Campión hacia Bonaparte es por lo tanto muy temprana y ello unido a la intensa colaboración que mantuvieron ambos vascólogos en los años anteriores a la publicación de la *Gramática* explica que la obra lingüística más importante del autor navarro vaya encabezada por la siguiente dedicatoria:

«A Su Alteza El Príncipe Luis Luciano Bonaparte.

MONSEÑOR: Vuestro nombre no puede separarse de ningún estudio que tenga por objeto la lengua euskara. Cualquiera que sea la dirección que se tome, en seguida se encuentra en ella la estela luminosa de vuestro paso.

Dignaos permitir, Monseñor, que proclame una vez más esa solidaridad entre la ciencia bascófila y vuestra persona. Es lo menos que pueden hacer los que, como yo, han aprendido mucho en vuestros libros, y saben cuán de corazón amáis a la Euskal Erria, puesta nuevamente en predicamento de los sabios, merced a vuestros admirables trabajos.

²⁶ «Ya pertenezcan a los que ocupan naturalmente los primeros puestos de nuestra sociedad, ya formen parte de la imitación grotesca de nuestras clases medias recién pulidas». *Ibid.* Apéndices. Addenda et Corrigenda. Pág. LXI.

²⁷ «Ciertamente que el euskara es la lengua de los humildes; que no resuena habitualmente en los labios de la delicada y elegante dama vestida a la última de París, ni en los del hombre-hembra siervo del «pschutt», ni en los espléndidos salones del «hôtel», sino en los labios de la rústica labradora descalza, en los del rudo y atezado marino, engendrador de Oquendos y Elcanos, en las ahumadas cocinas de las bordas y caseríos montañeses. *Ibid.* Apéndices. Addenda et Corrigenda. Pág. LXI.

²⁸ CAMPION, A. «Gramática Euskara», en *Revista Euskara*, 1881, pp. 353-364. Pág. 353.

Que Dios guarde largos años la preciosa vida de V.A.

Este es uno de los más fervientes votos que al cielo dirige vuestro servidor.

Arturo Campión.

Pamplona, 30 de Junio de 1884».

Esta dedicatoria había sido consultada al príncipe francés por Arturo Campión años antes y éste le respondía en carta fechada en Londres el 25 de Abril de 1881: «Ce que vous me dites de la grammaire basque à la quelle vous travaillez me fait prendre plaisir et c'est très aimable à vous de croire que mon nom sur la première page puisse rien ajouter au mérite de vos ouvrages, qui sont trop estimés pour avoir besoin du nom de quique ce soit, et surtout d'un pauvre amateur de votre magnifique langue. Faites donc absolument ce qui vous paraît le plus agréable, car, quant à moi, je ne puis qu'être flatté de votre proposition».²⁹

No cabe duda de que la amabilidad y modestia del príncipe francés eran modélicas. Para llegar a este grado de amistad entre Luis Luciano Bonaparte y Arturo Campión, había sido necesario poco tiempo de colaboración, pero sí de una gran intensidad, como vamos a ver enseguida. Campión reconoce a Luis Luciano como inspirador de su obra, junto con los buenos hijos de Euskal Erria. Esto nos puede dar idea de la importancia que tuvo para el escritor navarro la colaboración del lingüista francés, ya que conocemos por lo dicho en páginas anteriores el valor decisivo que concede Campión a la recuperación del idioma y la afrenta ante Dios y la Historia que supondría su pérdida. Dice en esta segunda dedicatoria:

«EUSKAL-ERRIKO SEME ON PRESTUAI.

Zuen lege zar berrera gariyak galdu ziñituzten atzo. Zorigaitz aundi bat da galtze au.

Ez itzatzu, arren, galdu orain zuen izkuntz paregabea; lotzez beteko zaituzte galtze orrec Jaungoikoaren eta Kondairaren aurrean.

Iruñan, 1884-garren urtêko Garagarrillaren 12-an.

Arturo Campión.»

La relación entre Arturo Campión y Luis Luciano Bonaparte hizo del primero un buen conocedor de la obra del segundo como lo demuestra el hecho de que en 1904, cuando se ponen a la venta los manuscritos del príncipe, forma parte de la comisión que constituída por las diputaciones de Guipúzcoa, Vizcaya y Navarra adquirió manuscritos por un importe de 350 libras y luego se encargó de distribuir equitativamente el fondo entre las tres diputaciones. Esta comisión la formaban Arturo Campión, R. M. de Azkue y Carmelo de Echeagaray.

²⁹ LACOMBE, Georges. *Op. cit.* Pág. 310. T. XXIV, 1933.

La admiración por el lingüista francés aparece en Campi3n desde los primeros intentos de estudios lingüísticos comparativos que realiza en *Orreaga*, donde pretende facilitar el estudio comparativo de los dialectos euskaros y ve en Luis Luciano a su inmediato antecesor, pionero en este tipo de estudios, lamentando que no ha formado escuela pero admirando el valor de sus estudios sobre «el estudio comparativo de los dialectos del euskara que abrió el insigne príncipe Bonaparte, cuyos trabajos tocante a la publicación de variedades dialectales, no sólo no haya tenido émulos, sino que ni apenas imitadores».³⁰

Coincidiendo en el objeto de sus estudios lingüísticos no es extraño que llegaran a establecer contacto personal a través de un intenso intercambio epistolar. Ya el 6 de mayo de 1880 se dirige Luis Luciano a Campi3n desde Londres, interesándose por las versiones del Canto de Roncesvalles que está llevando a cabo Campi3n. Le anuncia unas correcciones hechas por él a la versión roncalesa de M. Mendigacha que había aparecido en la *Revista Euskara*. Las correcciones fueron tenidas en cuenta por Campi3n en la publicación posterior y definitiva de *Orreaga*.

Este interés del príncipe por las traducciones comparativas dialectales animó a Campi3n a enviarle su obra completa que el lingüista francés recibió con interés:

«J'ai reęu avec le plus grand plaisir votre intéressant collection de traductions basques. C'est un veritable service que vous avez rendu à la science, et je vous prie d'agręer mes meilleurs remercements pour ne pas m'avoir oublié. Le sujet que vous avez traité m'occupe, moi aussi, dans ce moment; car les dialectes, sous-dialectes et variétés du basque usité dans la Navarre espagnole, m'ont intéressé plus, peut-être, que ceux des autres pays».³¹

Luis Luciano Bonaparte alaba las buenas traducciones realizadas en la obra, observando con satisfacción que los criterios para llevarlas a cabo de Campi3n, son coincidentes con los suyos si bien no totalmente, sí en su mayor parte:

«Vos traductions s'accordent le plus souvent avec les miennes, quant à la langue, et vos observations aussi, mais non pas toujours. Veuillez voir dans cet amour de la critique de votre belle et intéressante brochure, le cas tout particulier que j'en fais ainsi que de son auteurs».³²

Esto animó a Campi3n para enviar a L. L. Bonaparte otros trabajos y así *Consideraciones acerca de la cuesti3n foral y los carlistas en Navarra*, (1876), primera obra importante de Arturo Campi3n escrita sólo unos días antes del final de la Segunda guerra carlista, es recibida con interés por el vascólogo

³⁰ CAMPION, A. *Orreaga*. Pág. 4.

³¹ LACOMBE, Georges. *Op. cit.* T. XXIII. Pág. 193. Carte de L. L. Bonaparte a A. Campi3n fechada en Londres el 12 de octubre de 1880.

³² *Ibidem*. Pág. 194.

francés, el cual en carta fechada en Londres el 20 de diciembre de 1880 escribe que «J'ai lu avec intérêt votre brochure sur les Fueros pendant ma maladie, et je vous remercie d'avoir pensé à me l'envoyer». La obra leída por L. L. Bonaparte no está propiamente referida a la gramática ni a la lingüística, sino que se trata de un estudio temprano de Campión donde aparecen, expuestos con una excelente retórica, argumentos históricos, literarios, etc..., para defender los fueros que estaban en peligro ante el final de la guerra y con una gran campaña de prensa que pedía su abolición. Es una obra embrion de lo que serán después las constantes temáticas desarrolladas por Campión en sus obras históricas y literarias.

Ante la buena marcha de la colaboración entre Campión y Bonaparte, éste promete su colaboración a aquél para enviar sus trabajos a la *Revista Euskara*:

«Je suis tellement charmé que vous occupiez du basque de Navarre, que je vais tâcher de vous envoyer tout ce que j'ai écrit moi-même ou étudié sur ce sujet. J'ai un grand nombre de traductions, dans les différentes variétés navarraises, mais je ne sais pas trop quand est-ce qu'elles pourront être publiés. Aussi tôt que vous m'aurez fait connaître la manière que vous préférez pour l'envoi de ces ouvrages, je m'empresse de vous les adresser. S'il peut vous être agréable de recevoir toutes les observations que j'aurai à faire sur chacune des traductions, et sur vos notes philologiques, je le ferai avec plaisir; et si vous les jugez dignes de paraître, par extrait, dans la REVISTA, vous n'avez qu'à me dire, et je tâcherai de faire de mon mieux».³³

Precisamente por causa de esta buena colaboración que surge entre los dos lingüistas, L. L. Bonaparte propone a Campión que puesto que conoce el francés, y él conoce el castellano, pero no suficientemente como para escribir correctamente, cada uno debería escribir en su lengua para una mejor comprensión, cosa que acepta el escritor navarro. De esta forma, sólo la primera carta escrita por L. L. Bonaparte a A. Campión de fecha 6-V-1880 está redactada en castellano. Las restantes están escritas en francés.³⁴

Campión, como ya hemos dicho anteriormente, empeñado desde hacía algún tiempo en la confección de una gramática, ve en el príncipe la posibilidad de estar al corriente de las novedades lingüísticas en Europa y la colaboración de un gran lingüista. Por ello no duda en consultar con L. L. Bonaparte tanto asuntos bibliográficos como puramente técnicos:

«Vous avez très bien fait d'adopter les mots «inesivo», «alativo», etc. Cela était même nécessaire; car les noms de la science linguistique moderne restent les mêmes dans toutes les langues du monde».³⁵

³³ *Ibid.* Pág. 194.

³⁴ «Je vous prie de me laisser rédiger mes observations en français, que vous pourrez ensuite, si cela vous fait plaisir, rendre «par extrait» en castillan». *Ibid.* Pág. 194.

³⁵ LACOMBE, Georges. *Op. cit.* T. XXIV, 1933. Pág. 307. Carta de L. L. Bonaparte a A. Campión fechada en Londres el 20 de marzo de 1881.

Bibliográficamente las consultas de Campión van dirigidas a conocer las obras escritas en francés que traten sobre la lingüística general. Sin embargo, la respuesta de L. L. Bonaparte es contraria a los lingüistas franceses, alabando sobre todo a los alemanes:

«Vous me demandez des renseignements sur des ouvrages écrits en français sur la linguistique en general. Eh! bien, je vous étonnerai sans doute en vous disant que nous ne possédons rien qui puisse se comparer aux ouvrages des Allemands et même, selon moi, des Anglais, qui, eux aussi, ne possèdent rien des plus que les Allemands».³⁶

L. L. Bonaparte recomienda explícitamente algunos autores que son tenidos en cuenta por Arturo Campión, puesto que todos ellos junto con los libros recomendados, aparecen citados en la «Lista de las obras y publicaciones citadas en el texto», que coloca Campión en las pp. LXIX – LXXIV de los Apéndices.

En efecto, el libro de Louis Benloew, *Aperçu général de la science comparative des langues, pour servir d'introduction à un traité comparée des langues indo-européennes*, editado en París en 1858, fue regalado al gramático navarro por el príncipe francés, «pour vous prouver mon bon vouloir, je me permets de vous envoyer par la poste, et bien assuré, un petit ouvrage de Benloew qui ne me parait pas trop mauvais. Il est en effet un peu élémentaire mais je le considère assez bon dans son ensemble».³⁷

También recomienda L. L. Bonaparte a A. Campión para la composición de su *Gramática* la obra de Abel Hovelacque *La Linguistique* que es consultada por el escritor navarro en su segunda edición realizada en París en 1877 en la Bibliothèque des sciences contemporaines. Obra de éxito, como lo demuestra que la primera edición había sido realizada el año anterior, sin embargo es criticada por L. Luciano que encuentra en ella algunos fallos en lo que se refiere al euskera:

«L'ouvrage de Hovelacque sur le même sujet est écrit en bon français, mais il fourmille de fautes de détail sur certaines langues, surtout sur le basque; ce que lui a valu la critique que je me suis cru en devoir d'en faire».³⁸

Junto con la obra de Hovelacque, L. L. Bonaparte pone a disposición de Campión la obra de Vinsón o más bien la obra de François Ribary, *Essai sur la langue basque*, traducida del húngaro por Mr. Vinson con notas comple-

³⁶ *Ibid.* Carta de L. L. B. a A. Campión fechada en Londres el 25 de abril de 1881. Pág. 310.

³⁷ *Ibid.* Págs. 310-311.

³⁸ *Ibid.* Pág. 311. Se refiere L. L. Bonaparte a la crítica que realizó a este libro titulada, «Remarques sur plusieurs assertions de M. Abel Hovelacque concernant la langue basque, accompagnées d'observations grammaticales et bibliographiques» en la *Revue de Philologie et d'Ethnographie*, publicada por Ch. E. de Vjfalvy. T. II, n.º 3, París, 1876. Luego lo publicó como folleto en Londres, 1876.

mentarias y una noticia bibliográfica del traductor. Esta obra había sido editada en París en 1877 por J. Vieweg. Las adiciones de J. Vinson a la obra de F. Ribary no convencieron a L. L. Bonaparte que había publicado en las *Actes de la Société philologique*, T. VII, n.º 2, París 1877 un artículo titulado, «Remarques sur certaines notes, certaines observations et certaines corrections dont M. J. Vinson á accompagné l'Essai sur la langue basque par F. Ribary». L. L. Bonaparte había editado además este artículo por separado en Londres, 1877, que es citado por Campión en la bibliografía de su *Gramática*.

Todos estos libros y artículos serán utilizados por A. Campión para la confección de su *Gramática*, por lo que se puede hablar de buenos resultados en la colaboración Luis Luciano Bonaparte-Arturo Campión y de un seguimiento de este último de las noticias y recomendaciones dadas por aquél.

La colaboración no se redujo a los problemas expuestos por Campión para escribir su *Gramática*, sino que incluso fue más intensa su relación en lo referente a las publicaciones de L. L. Bonaparte aparecidas en la *Revista Euskara*, fundada en 1878 en Pamplona como resultado directo de la Asociación Euskara y órgano de expresión científico-literaria de los euskaros. Bonaparte escribe a Campión el 20 de diciembre de 1880 desde Londres para colaborar en la Revista: «Je ne demande pas mieux que de faire connaître de temps en temps, par l'intermédiaire de la Revista, les faits linguistiques que j'ai recueillis dans mes voyages. C'est pourquoi j'aimerais savoir que vous ne trouvez pas de difficulté dans la traduction que vous voulez bien donner de mes notes».³⁹

Resultado directo de este deseo del príncipe son los artículos que durante el año 1881 van apareciendo en la *Revista Euskara*, y que en su mayoría habían sido escritos por el autor en épocas anteriores. Así en este año publica «Observaciones sobre el vascuence de algunos pueblos del valle de la Burunda» (1881, IV, pp. 33-40) que contiene una serie de observaciones anotadas por el autor en un viaje hecho por la Burunda en el que el 21-X-1857 habló con seis personas del campo en Bacaicoa y extrajo algunas conclusiones. Además de Bacaicoa dice que observó el euskera vivo en Urdiáin y Olazagutía. Introduce como conclusión más importante, que el examen de las formas verbales le permite rechazar que el euskera de La Burunda tenga que relacionarse directamente con el vizcaino, como había sugerido Campión, entre otros, en su *Orreaga*.

Este artículo, hasta su publicación en la *Revista Euskara* había pasado por un intenso carteo entre el autor y Campión. Así, el 19 de octubre de 1880 escribe L. L. Bonaparte que, «dans la première quinzain du mois prochain, j'espère pouvoir vous envoyer quelques courtes observations sur le basque de La Borunda et d'Ergoyena, c'est-à-dire, sur les deux premières traductions na-

³⁹ *Ibid.* Págs. 196-197. T. XXIII.

varraises de votre très intéressant *Orreaga*. Je vous parlerai en même temps du basque de Lizaso (Vallée d'Ulzama) dont je possède un catéchisme entier.»⁴⁰

A pesar de comprometerse en este plazo y de pocos días después, el 25 de octubre, escribir de nuevo para atrasar la entrega del artículo hasta la primera semana de diciembre, ninguno de los dos plazos fueron respetados, no obstante la buena voluntad del príncipe que prometía enviar sus artículos todos los meses. Sin embargo, una enfermedad, que le permitió leer el folleto de Campi3n *Consideraciones acerca de la cuesti3n foral y los carlistas en Navarra*, le impediría enviar el artículo sobre el euskera de La Borunda para el que a petici3n de Campi3n proponía que «Je crois que le titre que vous m'avez demandé pourrait 4tre: «Observaciones sobre el vascuence de algunos pueblos del Valle de La Burunda», à moins que vous préfériez un autre». Este título sería respetado por Campi3n, quien a su vez fue el traductor del manuscrito francés. Hay que tener en cuenta que L. L. Bonaparte enviaba, por lo general, sus artículos en francés, y era Campi3n quien se encargaba de traducirlos al castellano. Esta traducci3n era por lo general del agrado de L. L. Bonaparte que afirmaba: «votre traduction rend presque en tout exactement ma pens3e», a pesar de lo cual se manifestó siempre como un hombre meticulouso y muy cuidadoso en la publicaci3n de sus escritos. De ello tenemos abundantes muestras precisamente a raíz de esta primera publicaci3n: «je vous prierais de m'envoyer les 3preuves aussi t3t qu'elles seront imprim3es, car toutes ces formes verbales que j'ai cit3es exigent la plus grande attention de la part de l'imprimeur, et puis, comme vous le savez fort bien, si deux yeux voient bien, quatre voient encore mieux».⁴¹

A pesar de los esclarecidos consejos de L. L. Bonaparte, las pruebas de imprenta no fueron de su agrado y así se lo comunicaba a Campi3n el 22 de enero de 1881:

«Je suis d3sol3 du trouble que les 3preuves corrig3es vont vous canser, mais je crois qu'il est absolument indispensable que vous me les renvoyiez une seconde fois corrig3es bien exactement; car les corrections et les changements sont tr3s nombreux et peut-4tre ma mani3re de les indiquer n'est pas assez claire pour l'imprimeur espagnol. Je vous prie donc instamment de vouloir bien surveiller vous-m4me l'ex3cution de tous ces changements, et, lorsque vous croirez qu'ils ont 3t3 ex3cut3 aussi exactement que possible, de me renvoyer les nouvelles 3preuves ainsi corrig3es. Il ne foudra pas toutefois que vous oubliez de me renvoyer celles que je vous adresse dans cette lettre afin que je puisse bien me convaincre que tous ces changements ont 3t3 bien compris».⁴²

Algo parecido debió suceder meses más tarde, cuando a propósito de la

⁴⁰ *Ibid.* Pág. 195. Carta de L. L. Bonaparte a A. Campi3n de fecha 19 de octubre de 1880.

⁴¹ LACOMBE, Georges. *Ibidem.* Pág. 197. Carta de Luis L. Bonaparte a Campi3n desde Londres, 20-XII-1880.

⁴² *Ibid.* Pág. 304. Carta de L. L. Bonaparte a Campi3n, fechada en Londres el 21 de enero de 1881.

publicación de unas «Observaciones acerca del vascuence de Valcarlos» escribe L. L. Bonaparte:

«J'aurais encore tardé quelques jours à vous écrire, si le N.° 36 de la *Revista* que je viens de recevoir, ne me pressait pas à vous envoyer le plus tôt possible cette petite correction, que je vous prie de vouloir, bien faire insérer le plus tôt possible dans votre journal. Comme il s'agit de la phrase italienne, «l'non vo'entrave in cotesto ginepraio (ginepreto)», et que je tiens beaucoup que mon italien soit imprimé correctement, je vous prie de vouloir mettre, comme dans l'article original...».⁴³

Arturo Campión acusó recibo de esta errata, disculpándose, y atendiendo a esta disculpa L. L. Bonaparte contestaba en carta de 2 de junio de 1881 que «j'ai bien compris tout ce que vous me dites dans votre première lettre, quant à l'errata et à l'article de Valcarlos. Que de remerciements ne vous dois-je pour votre bonne traduction littérale».⁴⁴

Evidentemente tenía razón Luis Luciano Bonaparte cuando en otra carta anterior afirmaba que él pertenecía a la escuela purista o «cruscante» cuando escribía en italiano.

Fue continua durante estos años 1880, 1881, la colaboración entre L. L. Bonaparte y A. Campión. Muy pronto apareció en la *Revista Euskara* otro de sus artículos, «Observaciones sobre la ley de la afinidad de las vocales en el vascuence de Lizaso, Valle de Ulzama, Provincia de Navarra»,⁴⁵ en el que observa como hecho lingüístico más importante en el euskera de esta localidad la ley de la afinidad de las vocales, que tiene en este dialecto una constancia muy notable. Si bien L. L. Bonaparte reconoce que literariamente este dialecto no tiene importancia, su interés se centra en el campo fonético: «Le dialecte d'Ulzama m'intéresse infiniment, à cause des ses changements et de ses suppressions vraiment étranges. Au point de vue littéraire il ne vaut pas grand chose, mais comme intérêt phonétique il est, je le répète, très important».⁴⁶ Esto se lo comunica a A. Campión en carta remitida desde Londres el 15 de febrero de 1881, en la que al mismo tiempo le comunica que una vez haya corregido las pruebas de este artículo (continúa su meticulosidad editorial), continuará enviando nuevos escritos. En efecto, a continuación de este artículo aparecería otro en la *Revista Euskara* con el título *Orreaga*, subtítulo «Version al dialecto vulgar de Auza, Valle de Ulzama, provincia de Navarra, por D. Vicente Lazco, reducida a las permutaciones regulares de Lizaso por el Príncipe L. L. Bonaparte», como el anterior traducido por A. Campión del manuscrito origi-

⁴³ *Ibid.* Pág. 311. Carta de L. L. Bonaparte a A. Campión. Londres, 12 de mayo de 1881.

⁴⁴ *Ibid.* Pág. 312. Carta de L. L. B. a A. C. Londres, 2-VI-1881.

⁴⁵ BONAPARTE, Luis Luciano. «Observaciones sobre la ley de la afinidad de las vocales en el vascuence de Lizaso, Valle de Ulzama, Provincia de Navarra», en *Revista Euskara*, 1881, págs. 65-67.

⁴⁶ LACOMBE, Georges. *Op. cit.* Pág. 306. Carta de L. L. B. a A. C. fechada en Londres el 15 de febrero de 1881.

nal francés.⁴⁷ Respecto a este cantar y a propósito de una pregunta hecha por Campión, opina L. L. Bonaparte que «La défaite de Charlemagne à Roncesvalles est généralement admise, quoique certains détails puissent être ou ne pas être un peu exagérés».⁴⁸

Más adelante se publicó en la *Revista Euskara* una nota del príncipe sobre «Etimología del nombre de Roncesvalles»⁴⁹ y posteriormente una «Carta» con aclaraciones sobre este mismo artículo.⁵⁰

El último trabajo de Luis Luciano Bonaparte que aparece en la *Revista Euskara* de 1881 es «Observaciones acerca del vascuence de Valcarlos».⁵¹ A partir de una excursión realizada a Valcarlos en 1866, observa que el habla de esta localidad pertenece al dialecto bajo navarro occidental de Francia, subdialecto de Baigorri, y «es, por lo tanto, necesario admitir que la traducción valcarlina de la colección de *Orreaga* que debemos al ilustrado celo del Sr. D. Arturo Campión, pertenece a cualquier otro dialecto de la Navarra Española distinto de aquél cuyo nombre lleva».⁵²

En las cartas dirigidas por L. L. Bonaparte a Arturo Campión de fechas 20 de marzo, 28 de marzo, 14 de abril, 25 de abril, y 12 de mayo de 1881 aparecen referencias a este artículo, generalmente exponiendo motivos de retraso para el envío del mismo.⁵³

La colaboración entre Luis Luciano Bonaparte y Arturo Campión conti-

⁴⁷ BONAPARTE, Luis Luciano. «Orreaga», subtit. «Versión al dialecto vulgar de Auza, Valle de Ulzama, provincia de Navarra, por D. Vicente Lazco, reducida a las permutaciones regulares de Lizaso por el Príncipe L. L. Bonaparte», en *Revista Euskara*, 1881. Págs. 68-70.

⁴⁸ LACOMBE, Georges, *Op. cit.* Pág. 308. T. XXIV. Carta de Luis Luciano Bonaparte a A. Campión fechada en Londres el 20 de marzo de 1881.

⁴⁹ BONAPARTE, Luis Luciano, «Etimología del nombre de Roncesvalles» en *Revista Euskara*, 1881. Págs. 112-113. Esta nota formaba parte de un artículo escrito en inglés, como nos confirma el mismo L. L. Bonaparte cuando escribe a Campión el 4 de febrero de 1881: «Je me reproche beaucoup de ne pas avoir pensé à vous envoyer plus tôt ma note anglaise sur l'étymologie du nom Orreaga. Je le fais par la présente et j'y ajoute la traduction espagnole des trois points que je marque au crayon et qui se rapportent au basque». Según Georges Lacombe, el artículo inglés al que hace referencia apareció en *Academy* del 17 de julio de 1880 con el título «Roncesvalles and Juniper in basque, latin and neo-latin». Campión propone publicar esta nota y recibe la autorización de L. L. Bonaparte siempre con la advertencia de la corrección de las pruebas: «Vous êtes parfaitement libre de faire imprimer les trois notes que je vous ai envoyées, mais, dans ce cas, je vous prierais de m'envoyer au moins les premières épreuves».

⁵⁰ BONAPARTE, Luis Luciano, «Carta» en *Revista Euskara*, 1881. Pág. 190.

⁵¹ BONAPARTE, Luis Luciano, «Observaciones acerca del vascuence de Valcarlos» en la *Revista Euskara*, 1881, IV. Págs. 161-166

⁵² *Ibid.* Pág. 161.

⁵³ Así el 28 de marzo dice: «Les observations sur le basque de Valcarlos, vous ne pourrez les recevoir que vers le 20 du mois prochain, à cause de la Société Philologique qui me tiendra occupé deux semaines», el 14 de abril, «Je suis tellement occupé et préoccupé de la mort de mon pauvre frère qui je ne pense pas que je pourrai vous envoyer ma note sur Valcarlos avant le commencement de juin», y el 25 de abril de 1881 decía: «J'ai profité d'une petite semaine de loisir inattendu pour vous envoyer mon petit travail sur le basque de Valcarlos, qui, je l'espère, ne sera pas sans intérêt pour vous et vos compatriotes navarrais et basques».

nuaría en años posteriores principalmente con observaciones del príncipe a los avances de la *Gramática* que iba publicando Campión en la *Euskal Erria* y en la *Revista Euskara*. L. L. Bonaparte se muestra siempre con admiración hacia el gramático navarro y formula observaciones lingüísticas que como ya hemos visto anteriormente son atendidas por Campión. Así, en carta fechada en Londres el 30 de junio de 1883:

«Leo siempre con el más vivo interés los artículos de Gramática vascongada que V. publica en la EUSKAL-ERRIA. Le agradezco a V. mucho las buenas palabras y las cortes expresiones que me consagra, pero creería faltar a la amistad que le profeso, si no hiciera algunas observaciones respecto a ciertas palabras, a ciertas formas y a la pronunciación de ciertas letras, de todo lo cual habla V. en sus excelentes artículos, que por lo mismo que encierran tan gran número de buenas cosas, no hay que extrañar que encierren algo (por cierto, no muy importante), que me parece merecedor de alguna ligera crítica. Sírvase V. ver en mis observaciones la prueba del interés que me inspiran sus excelentes artículos sobre el vascuence».⁵⁴

Hace observaciones sobre,

- 1.º IGUZKAI roncalés
- 2.º EGIA o EGI en el indefinido
- 3.º KAU, GAU, HAU, AU
- 4.º M, N, N gutural.

Poco después, en una carta fechada en Londres el 12 de noviembre de 1883 contesta ⁵⁵ a otra carta de José de Guisasola ⁵⁶ en la que este expone sus ideas contrarias a las del príncipe en cuanto a las voces «eguna» y «eguzkia». L. L. Bonaparte rechaza las críticas y acusa a Guisasola de utilizar un método poco científico.

En suma, la dedicatoria de Arturo Campión al príncipe L. L. Bonaparte no es extraña, una vez conocida la intensa colaboración lingüística y editorial mantenida entre estas dos figuras de los estudios vascos y la influencia principalmente bibliográfica del lingüista francés sobre el navarro a la hora de escribir su *Gramática*.

⁵⁴ BONAPARTE, Luis Luciano. «Carta lingüística» en *Euskal Erria*, 1883, T. IX. Págs. 261-265.

⁵⁵ BONAPARTE, Luis Luciano. «Carta lingüística» en *Euskal Erria*, 1883, T. IX. Págs. 485-489. La carta de José de Guisasola había aparecido en el n.º 119 de la misma revista como contestación a una primera carta de Luis Luciano Bonaparte aparecida en el número 116, 30 de septiembre, de la misma revista.

⁵⁶ José de Guisasola, colaborador de la Rev. *Euskal Erria* era médico titular de Eibar, su nombre verdadero era Vicente Aguirre Guisasola (1829-1907).

EUSKARAREN EGOERA SOZIALA ETA OFIZIALA NAFARROAN (1984)

Rosa Miren Pagola

*«Euskal-erriko seme on prestuai: Zuen lege zar beneragarriyak galdu ziñituzten atzo. Zorigaitz aundi bat da galtze au.
Ez itzatzu, arren, galdu orain zuen izkuntz paregabea; lotzez beteko zaituzte galtze orrec Jaungoikoaren eta Kondairaren aurrean.
Iruñan, 1884-garren urteko Garagarriaren 12-an».*

A. CAMPION

Hitz bat ateratzen zait nire barnetik bertze deusen aintzinetik: mila esker, Euskaltzaindia, hain haundia delako Euskaltzaindiaren X. Biltzarraren irekieran eta erakunde eta jaun-andre hain gorenaren aintzinean hitz egiteko ohorea eta, bertzalde, baita ere, hain sakona delako nire poza Arturo Campion ospetsuaren omenaldian azaltzeko eskeini zaiten aukeragatik: izan ere, nire gaztaroko urtetan, Arturo Campion Jauna, neroni bezala nafarra, izan bait zen nire euskal nortasunean, bertze aunitzenetan bezala, hagitz eragin sarkorra izan zuena. Eta bertzerik gabe, guzti hau honela delarik, ager bezate nire hitzek Biltzar honi zor zaion begirune haundia.

Arturo Campionek, orain ehun urte, bere gramatikan honela zioen Hegoaldeko Goi-Nafarrerari buruz: «Este dialecto pierde diariamente terreno, el castellano lo acorralla desde las tierras llanas á los más altos valles».¹

Ehun urte, izan, ez dira gutti, baina ez aunitz ere hizkuntzen bizitzen araber, eta guttiago behar lukete euskarari buruz ariz gero, honen bizitza mila-urteka zenbatzen bait da. Halaz ere, urte larriak bizitzen ari da azkenaldi hauetan, eta ehun urtek mila dirudie; eta berrogeitamar ere, eta hoge, eta hamar, -ferietako edozein elekarik errango lukeen bezala- aski dira euskarak, mendeetako zirkinak balira bezala, ikaragarritzko atzerakadak jasan ditzan.

---

¹ A. CAMPION: *Gramática Bascongada de los cuatro dialectos literarios*, Tolosa, 1884.

Euskararen bilakabide hau, berriki utzi gaituen euskaltzain aipagarri Anjel Irigaray-k zioenez, frantzetsadaren ondoren hasi omen zen indartzen: «Esta pérdida del Vasc. en cientos de pueblos de la zona media, ocurrió en sólo cincuenta años, de 1813 a 1863 aproximadamente. Lo que no había ocurrido anteriormente en siglo y medio sino muy lentamente y sólo por el límite meridional».² Ehundaka herrik! Aisa erraten da, gero! Hala eta guztiz ere, Bonaparte Printzeak mendearen bukaera aldean eginiko euskalkien mapan, Hegoaldeko Goi-Nafarrerak Goñibartik Gareseraino hartzen zuen.

Fetxa haietatik ehun urtetara, 1962an, Blas de Fagoagak Euskaltzaindiko *Euskera* aldizkarian lan bat argitaratu zuen. Lan honetan, Iruñeko Apezpikutegiko eleiz-gidan jasotako datuetan oinarriturik, 1904ean Nafarroan euskaraz egiten zuten herrien zerrenda ematen zuen. A. Irigaray-k 1974ean, 70 urte geroago, beraz, lan hori azaltzen ari zelarik, hitz gutti aski ditu erran nahi duena bipil agertzeko: «Se ha barrido *totalmente* el euskara de 12 valles, desde Ollo-Goñi y Olza hasta Roncal, pasando por Lónguida y Arce (en su *mayor parte*) desde la Burunda y Araquil hasta Salazar; y *parcialmente* en 4, (Ulzama, Ymoz, Basaburua y Araiz)».³

Datu hauek, bere soilean ere, benetan ikaragarriak dira, eta ez dute aukearik ematen esaldi politetan astia galtzen ibiltzeko, bai, ordea, lanean ganoz hasteko.

Berriro ere Irigaray izan zen berak 1935ean bildutako datuak Sánchez Carrion-ek 1970ean jasotakoekin erkatu zituen, eta ohizko ondoriotara iritsi zen: «Resumiendo, en estos 38 años se han perdido para la vieja lengua, aparte del N. roncalés, la casi totalidad del Valle de Salazar (pues en 1935 se oía el euskara en Igal), val de Arce, Esteribar, Anué, Juslapeña, Gulina, Odieta, Atez, Araquil y la Burunda».⁴

Gero ere lanak egin dira, eta horietan Irizar-ek eta Siadeco-k Euskaltzaindiaren eraginez egindakoak izan daitezke aipagarrienak,⁵ baina gehiagorik ere bada, tokiz mugatuagoak badira ere. Hori bai, denak bide beretik datoz eta ondorio berdinetara garamatzate. Hitz batez esateko: euskara Nafarroan zatika erortzen ari da. Eta jakintsuak eta ikertzaileak eta egoera hau sentitzen dugunok, etxeko jaunaren eriotzean uluka ari den txakurra bezala gara: gure oi-huak gau ilunean galtzen dira.

Halaz ere, denak ez dira kontrako datuak, baikorrik ere bada, edo, guttinez, baikortzat har daitezkeenak, batez ere irakaskuntz alorrean. Baina, era

² APAT-ECHEBARNE, A.: *Una Geografía Diacrónica del Euskara en Navarra*, Pamplona, 1974, 28. or.

³ APAT-ECHEBARNE, A.: *Ibidem*, 23. or.

⁴ APAT-ECHEBARNE, A.: *Ibidem*, 16. or.

⁵ YRIZAR, P. de: «Los dialectos y variedades de la lengua vasca», *BSVAP* 1, 2, 3 (1973), 3-78. or.; Informe SIADECO: «Bases para un futuro plan de actuación en favor de la normalización del uso del euskara», 1978.

honetako datuak aunitzetan kaltegarri gertatzen dira: bere errealitate osoan ez aztertuz gero, iruzurti izan ohi dira.

Hogeitasei ikastetxe publikotan euskaraz irakasten dela edo berrogeitabatetan euskara ematen dela errateak iduri pozgarria sortarazten du. Baina ikusi behar dena da zein plangintza eta koordinaketarekin eramaten diren aintzinerak ekintza hauek, nolako materialak eta arreta espezializatua eskeintzen zaizkien, zer jarraipen egiten zaien, edo euskararen irakaskuntzari zenbat ordu eskeintzen zaizkion: izan ere, bi ordu astean mesedegarri izan beharrean kaltegarri ere bihur daiteke.

Beste ikuspegi batetik ere, zenbakiak sobera erabiltzeak gaitz egin diezaioke euskarari. Zenbakiak zenbakizko pentsamoldea sortzen dute eta geure hizkuntza eta komunikabide biziak ari garela ahantzarazten digute. Eta, gainera, zenbakiak onartzen ditugun neurrian, etsaiei ere egunetik egunera zorrotzagoa den nabala eskeintzen diegu.

Nafarroako zenbait bailada eta herrietan ibiliz gero, bizi-bizi sentitzen da norberaren hizkuntza ez daitekeela gehiengoaren eta guttiengoaren oinpean joka, hori muin-muinetik zuzenaren kontrako izango litzatekeela. Komunitate bateko komunikabidea ez da botutan sartzen, eta berez zor zaizkio laguntza denak, eta hainbat gehiago egoera hestuan arkitzen bada.

Politikoez ez dute hau ongi ulertzen, betiere zenbakien eta berehalako emankortasunaren arabera mugitzen bait dira. Ez dira ohartzen komunitateko hizkuntza joku politikotik at gelditzen dela.

Aristotelek zioen bezala, gizakia abere politikoa da, eta horrela den heinean hizkuntza ere politikoa bilakatzen da. Hizkuntzak gizartea kanpo eta barne asetzen du, urak belakia bezala, eta hori horrela izanik, egiazko politikoa gizarteari eskeintzen dion zerbitzua politikazko irizpideetara lotzen ez den bezala, hizkuntzari zor zaiona ere ez da irizpide horietara lotu behar. Londres-ko Hyde Park entzutetsuan ertzainak hizlaria defenditzen du, alde edo aurka duenentz kontutan hartu gabe. Gobernariak ere zuzentasun berdinez eta bereizkeriarik gabe begiratu behar dituzte bere herriko hizkuntza denak. Hizkuntzetara ez litzateke inor ikuspegi politikoz hurbildu behar. Jokabide horrek hizkuntzaren eta hiztunen eskukaketa berekin darama, eta laguntzeko asmoz hurbildurik ere egun eta munduko kaltea egiten dio hizkuntzari.

Ez da gaurkoa euskararen erabilera politikoa arpegiratzea. Beste edozein hizkuntzaz gauza bera esan daitekeen arren, eta hizkuntza indartsuagoa eta areago, gauza bat utzi behar genuke arras garbi: gu geu gara aurrenak erabilera politikoa hori salatzen eta horren kalteak jasaten. Eta aukera bikaina da hauxe Euskaltzaindiak puntu honetan duen jokabide eredugarria aldarrikatzeko, beti ere bere lana inoiz politikarekin nahas ez dadin. Irigaray jaunak bere egiten zituen Ponpeu Fabraren hitz hauek: «El pueblo está convencido siempre de que defender la lengua y la cultura es compatible con cualquier posición poli-

tica», eta baita Basarriren beste herrikoiago hauek ere: «amorru ikaragarria ematen dit euskara politikarekin naasteak».⁶

Legeek izan behar dute jokabideen oinarri, haiei eman behar zaie garrantzia. Orainartekoan, egia aitortu nahi bada, hezkuntz alorrari zegozkion aipamenak ezik, deus gutti arkitzen genuen legeetan. Eta hezkuntzakoak ere -70.eko Hezkuntz Lege Orokorra eta 75.eta 76.eko Dekretuak, hain zuzen- ez bereziki aldekoak. Nafarroan, eta hau ere erran behar da, hezkuntz autonomia-ri esker, 67.etik euskara zaindu eta indartzeko zenbait arau eman ziren. Baina, beti, hizkuntz ofiziala bat zen, eta, beraz, bertzeei uzten zitzaiena haren esku-zabalari esker baino ezin zitekeen izan.

Gaur egun Forua Hobeagotzeko Legea dugu. Atariko atalburuak bederatzik artikulatu ditu. Artikulu horiek atarikoak direnez, bertze gainerako artikulatu guzietan ere badute zerikusirik, nolabait, denetan sartzen dira. Bederatzigarrenak honela dio:

«1. El castellano es la lengua oficial de Navarra.

2. El vascuence tendrá también carácter de lengua oficial en las zonas vascoparlantes de Navarra.

Una ley foral determinará dichas zonas, regulará el uso oficial del vascuence y, en el marco de la legislación general del Estado, ordenará la enseñanza de esta lengua».

Lehena-lehen, hauxe erran behar da artikulatu honi buruz: ezin da onartu inondik ere Nafarroa bi hizkuntzetan zatikatzea. Ezin da onartu, euskara Nafarroan alderdi batzutura mugatzea. Ezin da onartu nafartarren eskubideak ukatzea, horixe baizik ez delako, azken batean, artikulatu horrek suposatzen duena.

Azken honetan agindu berria dute gure agintariek Nafarroan hizkuntzaga-
tik ez dela lurralde zatiketarik eginen.* Dena den, hori ez da aski. Legea beti lege, eta 9. artikulatu hori sustraitik aldatu behar da, eta aldatzen ez den bitartean, hizkuntzari dagokionez, nafartarren eskubideak zapalduzik egonen dira.

---

⁶ APAT-ECHEBARNE, A.: *Noticias y viejos textos de la 'Lingua Navarrorum'*. San Sebastián, 1971, 100-101 or.

(*) Urralburu Jaunak, Nafarroako Gobernu Foraleko Lehendakariak, hori garbi utzi zion Euskaltzaindiari, eta publikoki ere, Telebista Espainolean, gauza bera agindu zuen. Bertzalde, maiatzean izan zuen hizketaldi baten errandako hitz hauek jaso nahi genituzke bereziki:

«Con independencia de los demás problemas políticos, el tema del euskera es un tema navarro, que ha encontrado ya el camino institucional para su integración en las enseñanzas oficiales. Y por ese camino vamos a continuar», Deia, 1984 Maiatzak 13.

Besterik dugu, ordea, hizkuntzaren egoera sinkronikoa kontutan hartuz, tokian tokirako eman beharko den tratamendu berezia. Hori Hezkuntz eta Kulturako Sailburuak 1985erako emanen den Euskararen Lege Foralean zehaztea agindu berria du.

Nolanahi ere, euskara ofiziala izatean datza gakoa. Honen garrantzi izugarria bistan da, non eta, ofizialtasunak eskatzen duenez, euskara administrarritza publikoko sail guzietara hedatzen den.

Erabilera legez finkatzeak badu bere alderdi onik. Lege idatziak indar berezia du eta horrela erabilera hori ez da aurretik datozen indarren eta jokabideen mende uzten. Ez ahantz, orainarteko usuario bakarra gaztelararena izan dela. Ikuspegi sozialaren aldetik ere, oso mesedegarri gertatzen da hizkuntzaren poza eta harrotasuna pizten duelako. Orain arte bigarren mailan zokoratua egon den hizkuntzak bere duintasuna eskuratu behar du mintzaleengan eta gizartean. Dena den, azken urteotan aldaketa ttiki bat nabaritu izan dut: jendea bertze estima batez hartzen ari da bere hizkuntza.

Denok badakigu, hizkuntzarekiko iritzi ona galduz gero, alferrikako gertatzen direla asmo on eta ekintza gehienak. Zentzu honetan jokabide asmakorra eskatuko nuke, jendearen beldur eta susmo txarrak –euskaldunenak eta guztienak– bazter dezakean jokabidea. Jokabide gogorregiak, bertzalde, ez dugu uste onak direnik, kaltegarriak baizik, batez ere horrelako jokabideak herri xehean izaten dituen ondorio txarrak ikusi ondoren.

Entzungarriak dira Gaztelera Akademiako Manuel Seco ospetsuaren hitzak. «Romance de la conquista de Alhama» -ko bertsoez hasten da:

*«Cartas le fueron venidas / cómo Alhama era ganada:/
las cartas echó al fuego / y al mensajero matara».*

Eta Seco Jaunak honela iruzten du:

«Una de las víctimas más habituales de este deporte es el mensajero por excelencia: el lenguaje. De mil modos se le ha hostilizado y se le hostiliza un día tras otro; de mil modos se le violenta y se le mata para que no cumpla su misión... El mensajero, el medio de comunicación, el lenguaje que nos hace seres humanos, se ve convertido, sin culpa suya, en protagonista de conflictos, en víctima o en verdugo, cuando los verdaderos contendientes son los hombres que no saben convivir ni saben usar adecuadamente del instrumento supremo de convivencia que es, por naturaleza, toda lengua. Las lenguas son siempre inocentes, nunca agresivas, nunca tiránicas. El recelo, la agresividad y la tiranía son actitudes estrictamente humanas: de los señores, no de los mensajeros».⁷

⁷ SECO, M.: «La enseñanza bilingüe», «El futuro de la enseñanza en el País Vasco (1983)» gaiari buruzko mahai inguruan izan zuen eskuhartzea, *Aula de Cultura «El Correo Español-El Pueblo Vasco*, Bilbao, 1983, 81-82 or.

Gure kasuan ere hizkuntza bera izan behar da helburua, helburu bakarra, eta ez bertze asmo batzutarako aitzakia. Hau da, mezularia errespetatu eta ez erahil. Horregatik bilatu behar da jokabide ausarta, adoretsua, nahi balitz baita baikorra ere, baina beti gizalegezkoa. Honek inola ere ez du erran nahi aspalditik datozen ohitura txarretara makurtu behar denik; betiko kontu gogai-karria da, euskara ez dakitenean errespetuz eta gizatasuna zaintzeagatik erdara beti garaile atera ohi dela.

Orain arte erranak zahazten hasiko bagina, hiru alorretan edo mailatan arituko ginateke batez ere: Irakaskuntza, Administralgoa eta, azkenik, beti aitortu izan zaion eraginagatik, Elizari buruz ere mintzatu behar da.

Has gaitezen irakaskuntzaz. Datu faltarik ez da Batxiller eta Lanbide Heziketa aurreko maileri dagokienez.⁸ Ikastetxe publikoetakoak nahiko zehatz jaso dituzte Larraza, Nafarroako Ikastolen Elkarteko Idazkariak, eta Ruiz Castillo, Goizuetako Eskola Publikoko Zuzendariak. Diputazioko Euskara Zerbitzuak ere eguneratuak omen ditu bere datuak. Ikastoletakoak, berriz, Ikastolen Elkartek urtero jartzen ditu egunean. Hala eta guztiz ere, datu orokorren falta ageria da, beharrezkoak bait dira, erkaketen bidez, ondorio nagusiak atera eta euskarazko eta euskararen irakaskuntzaren ikuspegi osoa edukitzeko. Datuen bilketak berak ere garbi uzten du irakaskuntza mota hau bere kasa mugitu dela, benetako plangintza eta koordinaketarik gabe.

Ihazko datuen arabera, euskarazko irakaskuntza Nafarroako Eskolaurre eta O.H.O.-eko ikasleen kopurutik % 11'4-k hartzen du. Hauetatik gehienak, % 82-tik gora, ikastoletan dabilta eta gainerakoak eskola publikoetan. Euskara bera asignatura bezala bertze % 8 batek ikasten du. Ikastetxe pribatuetako datu-rik ez da ezagutzen. Hau bera ere nahiko esanguratsua da; edozein gisatan, badakigu gauza aunitzik ez dela egiten.

Ikus daitekeenez, datu apur hauek ere azaltzen dute euskararen irakaskuntzaren egoera murrizta, baina okerrena M. F. Zabaletak aitortzen duena da: «...pero por la problemática en que se desenvuelve esta enseñanza, estas cifras son más simbólicas que reales; pues en muchos casos las condiciones en que se lleva a cabo hacen que su eficacia sea mínima».⁹

Egoera hau gaingituko dela uste dugu, arestian aipatu den lege forala atezratzen denean, irakaskuntza ere lege horrek zuzendu eta bideratuko bait du. Forua Hobeagotzeko Legeak, gainera, badu irakaskuntzari bereziki zuzendutako artikulua, 47; alegia: «Es de la competencia plena de Navarra la regulación

⁸ LARRAZA LAKUNZA, J.L.-RUIZ CASTILLO, I.: *Euskararen arnas hestua irakaskintzan. La difícil situación del euskara en la enseñanza (offset).*

ZABALETA, F.M^a.: «Pluralidad lingüística en el sistema educativo de Navarra», Santiago de Compostela-ko 1984-ko Pedagogiako Kongresoan aurkeztutako txostenaren laburpena (offset).

Ikus baita ere: YRIZAR, P. 5. notan eta SIADECO ere nota berean.

⁹ ZABALETA, F.M^a.: *Op.cit.*

y administración de la enseñanza en toda su extensión, niveles y grados...» Euskal irakaskuntzari buruzko Lege Forala artikulua honekin elkartu beharko da, helburuak ongi finkatuz, ez bait dago euskararen irakaskuntza irakaskuntza orokorretik kanpora atera beharrik. Lege Foral horrek ez luke eragozpenik ipini behar euskara Nafarroako edozein tokitan irakasteko, eta bideak zabaldu beharko liriateke eskatzen den tokietan eskeini ahal izateko.

Han-hemenka badira hamaika lan orientabidez, aholkuz eta eskakizunez beterik; gure asmoa ez da, bada, gauza berririk erraterik, baina legea oraindik ateratzeko dagoenez gero, beharrezko jotzen ditugun bizpahiru artezari edo ardatz nagusi gogoratuko genituzke.

Lehenengo puntua kontutan hartuko genukeena irakaslegoarena izango litzateke. Ezin daiteke irakaskuntzan aldaketarik egin irakaslegoa alde aurretik ongi prestatu gabe. Euskaraz, ordea, premiak eraginda eta ezinbestez ez dugu beti lege hori bete. Euskaraz jakitea ez da aski euskara irakasten hasteko; eta irakaskuntzan hizkuntza aldatzea, komunikabide hutsa aldatzea baino hagitik ere gehiago da, batez ere Eskolaurreko eta Oinarrizko Hezkuntza Orokorreko adinetan. Horregatik, gogor eutsi behar zaio honi. Arlo honetan edozein hutsegite oso kaltegarri gertatzen da, eta hitzetik hortzera euskararen eta hezkuntz helburuen aurkako.

Irten berria da Euskal Herriko Komunitate Autonomoko Irakaslego Eskolei buruz Euskal Herriko Unibertsitateko HEZI-k eginiko ikerketa lan bat. Euskarazko prestaketaz ateratzen dituzten ondorioak Nafarroarako ere onargariak izan daitezke. Espezialitateak euskara hutsean edo hizkuntza bietan egiten diren arren, euskara eta euskaraz irakasteko prestaketa didaktiko berezia eta hobea eskatzen dute. Besteren artean honela diote:

*«Consideradas las necesidades, hay que pensar que se dedica mucho menos tiempo del necesario a la preparación en didáctica del euskara. Igualmente, hay que pensar que este profesorado necesita mayor preparación en euskara, fijando el nivel no por aspectos circunstanciales sino por las necesidades reales con las que se vaya a encontrar».*¹⁰

Irakaslegoari buruz ez dago gehiago ihardun beharrik, denok ezaguna bait dugu haren garrantzia. Bigarren ardatza, berriz, plangintza oso eta zehatzarena da. Euskaraz irakastera pasatzea edozein hezkuntz berritze baino aldaketa erabatekoagoa da, eta ez da posible probetxuz egiterik alderdi guztiak kontutan hartu gabe. Kurtsoz-kurtsoko eta mailaz-mailako plangintza egin behar da, helburuak, edukiak, orduak, materialak, arreta espezializatua, barnean sartuz.

¹⁰ URIBEETXEBARRIA, T.: «Situación general del euskara», in *Análisis de la estructura educativa en las Escuelas Universitarias de F.P. de E.G.B. en la Comunidad Autónoma Vasca*, Bilbao, 1984, 629-630. or.

Horrekin batera, bilakabidearen jarraipenak sekulako eragina du. Martxan ipintzea ez da aski, gero jarraitu egin behar zaio. Bilakabide osoa ebaluatu, helburuak zenbateraino erdiesten diren zainduz, eta beharrezko ikusten diren zuzenketak sartuz.

Bistan da guzti honek diru aunitz eskatzen duela. Pentsatzen dugu, hainbeste urtetan aurreratu denaren gain, orain aisago eskeiniko dela beharren arabera. Astiarena okerragoa da, ez baita astirik gelditzen. Trebetasunik behar izanen dugu arreta eta premia elkarrekin uztartzeko: ez mantsoegi dena ongi egiteagatik, ez itzulipurdika gudo ibiltzeagatik.

Administralgora pasatuz, lehen erran dugun bezala, ofizialtasunak hizkuntza zerbitzu denetara darama. Udaletxeek, Foru Aldundiak eta erakunde publiko denek (diru-etxe, seguru-etxe, denda, taberna, dantza-leku...) euskaraz ere eskeini behar dituzte zerbitzuak. Honetarako ez da aski, orain arte egin den bezala, plazak betetzeko euskaraz dakitenei puntuak ematea. Aurretik datorrigun egoera kontutan harturik, euskara ikasteko aukera eta laguntzak ere eskeini egin behar zaizkie, eta, ahal den neurrian, horretara bultzatu ere bai.

Herri euskaldunetan beharrezkoa da zentru ofizialak eta publikoak euskalduntzea, hortik sortzen delako gizartean hizkuntzaren estima eta, azken batean, euskal giroaren aldeko jokabidea. Ikusten denez, bide guziek eramaten gaituzte helduen alfabetatze eta euskalduntzera. Ezinbestekoa da ekintza hau ere antolatzea edo horrelako ekintzetan dihardutenei laguntzea. Forua Hobeagozko Legeak 44garren artikuluko 8garren puntuan kulturako konpetentzia osoak Nafarroari pasatzen dizkio. Honek erran nahi du gure esku dugula ekintza guzti hauek arautzea.

Euskal giroa komunikabideetan ere lortu behar da. Hizkuntza arazotan gaur ez dago aintzina pausurik ematerik egunkari, irrati eta, bereziki, telebistaren laguntzarekin kontatu gabe. Aukera hau hartuko nuke laguntza ofizial oparoa eskatzeko, orain arte eskeintzen dutena baino askoz gehiago eskeini dezaten.

Eta azkenik, ahalegin denak egin behar dira ikastetxeetako giroa orekatzeko. Mundu guziak salatzen duen bezala, kontzentrazioek gaitz haundia egin diote euskarari eta hau gertatzen da, batez ere, kontzentrazioetako giroa eralduna delako. Klaseetan euskara erabiltzeak beste eragin du giroak. Harreman arruntetan erdara bakarrik erabiltzearekin, bera bilakatzen da goi mailako eta komunikaziorako hizkuntza bakarra. Irakaslegoaren egoera aldatzea zaila da, baina ez daiteke elebitasun orekatu eta errespetuzkorik irakaslego eta pertsonal elebidunik gabe. Ahal dena egin beharko da, mila kontraesanetan erortzerik nahi ez bada.

Orokorki hartuta beharko litzatekeen jokabidea Sánchez Carrión-en hitz hauetan egoki azaltzen da: «La adquisición de la lengua en el niño debe simultanearse, en lo posible, con una enseñanza de dicho idioma al adulto con el

que aquél entra en relación. En cualquier caso, debe estar sostenida por una política lingüística que sea individual, social y especialmente coherente».¹¹

Eta akitu baino lehen, euskararen iraupenean eta galpidean Elizaren eta herrietako apezten eraginaz mintzatuko gara. Ez da gaurko kontua: XVI. mendetik Elizak agertzen du elizkizunak herriaren hizkuntzan egiteko kezka. Gaurko mendera hurbilduz, «Euskeraren adiskideak» «Euskal-Esnalea» aldizkarian behin eta berriz agertzen dute apezten eragina hainbat herritan.¹² Eta egunera etorritz Sánchez Carrión-ek dioen bezala: «Los párrocos navarros son héroes desconocidos que con verdadero tesón, entrega y abnegación han luchado con todas sus fuerzas para defender nuestro tesoro lingüístico. Que la situación no esté en muchos puntos más empeorada, a ellos se lo debemos».¹³ Izan bitez hitz hauek gure eskerronik minenaren adierazle. Baina ez genuke erran gabe utzi nahi bertze herri aunitzetan izan duten eragin kaltegarria ere haundia izan dela.

Orain indarrean dirauten orientabide pastoralak 1974.go abuztukoak dira.¹⁴ Irizpide goresgarri eta funtsezkotan oinarritzen dira. Aurrena, euskara Nafarroako komunikabide dela erraten da; gero, berriz, gure historia eta kultur ondasun bezala ere hartzen da; eta azkenik, haren egoera larria ere bai, ukorik egin gabe, gainera, egoera horretan Elizak berak izan dezakeen erantzukizunari. Horregatik, dio, «egoki jokatu bearra dugu gure izkuntzaren geroari buruz».

Bigarren pausu bezala, ebanjelioa zabaltzeko agindua bete beharra aztertzen du, eta, bertan erraten diren hitz propiotara atxikiz, «erriari zor dion leialtasunagatik» eta «are geiago: gogoan izanik euskerak gure artean dituen oztopoak», garbi uzten du euskara erabiltzeko, begiratzeko eta indartzeko duen obligazioa.

Hirugarren sailean ekintzak arautzen ditu. Arauok dena edo gehiena hartzen dute, baina ez dira orokortasun elkorrean gelditzen, nahiko zehatz eta ekintza konkretura lotuak bait dira.

Hitz batez, erran daiteke orientabide horiek hagitz estimagarriak direla, azalez ez-ezik baita muinez ere, garbi azaltzen dutelako euskara gure hizkuntza dela eta eliz-behar denetan erabili behar dela. Eta guk ikusi dugunez, arauak betetzen ere saiatzen dira. Halaz ere, esan behar da zenbait tokitan arauen betebeharra itxura hutsetan gelditu ohi dela, esaterako, euskal meza –bat baino gehiago denean– ordu desegokitan ipiniz edo mezetako euskara guzia bizpahiru abestitara murriztuz.

¹¹ SÁNCHEZ CARRIÓN, J.M.: «El marco sociológico y espacial de una situación bilingüe», *La problemática del bilingüismo en el estado español*, Bilbao, 1980, 31. or.

¹² Abaurrea, Mezkiritz, Garaioa, Zilbeti, Orbara, Auritzen eta bertze batzutan. Ikus: *Euskal-Esnalea* XIX (1929) 52-53. or. eta 94-95.

¹³ SÁNCHEZ CARRIÓN, J.M.: *El estado actual del vascuence en la provincia de Navarra (1970)* Pamplona, 1972, 207 or.

¹⁴ Ikus: *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, n.º 9, año 117, 15 de Septiembre 1974.

Akitu dezagun behingoan. Badugu itxaropenik Nafarroako egoera berrian. Ezer eskatzekotan, eskatu beharrik ere ez dagoen zerbait eskatuko nuke: Forua Hobeagotzeko 9. artikulua hori, lehen erran bezala, aldatzea, eta sarri egingo den Euskararen Lege Forala ikuspegi hobereenez egitea; eta, horrez gain, euskararen arazoa agintari orok berea bezala izatea, izan ere horrela bait da.

Euskarak irrist egiten digu eskuetatik, eta mingarriegia da herri eta bailadetatik etengabe lekutzen ari dela ikustea. Bihotz haundi eta zahar bat hiltzen ari zaigu gure baitan eta horregatik onartezina egiten zaigu honelakoak entzutea: «Mendebalak bere altxorrik ederrena galduko luke euskara galduko balu». Guri Mendebalak axola gutti, gu eta gure herria hatsik gabe gelditzeko arriskutan dagoanean. Denok saia gaitzen, eta aterako dugu aintzinerara.

Iruñea, 1984-IX-26

CAMPIONEN «GRAMATICA» ETA BESTE

Koldo Mitxelena

Campionen hizkuntzalaritza lanez mintzatu behar badut hemen, beharrezkoa izango dut noraezean Campionez beraz ere zerbait esatea.

Jendea hasia dugu don Arturoz mintzatzen eta ordu ere bazen: zenbait lan irakurri ditut behintzat han eta hemen. Badirudi, nolana ere, ez dela oraindik aski den adina esan Campionez beraz. Pertsona baino giroa eta ingurunea gogokoago izan ditzake norbaitek. Ni, berriz, bestetara ninderaman haizeak: ezagutu nahi nukeen eta behar litzatekeen neurrian ezagutzen ez dudana (gehientsuok ez dugun?) pertsonagana.

Campionen bizitza nolazpait itxuratu behar baldin banu, zaharragoak eta berriagoak bereziko nituzke. Ez noski bata, lehen aldia, bestea ez bezalakoa delako guztiz, baizik eta bata eta bestearen artean halako giro-aldatzea, tenperatura aldetik batez ere, nabari uste dudalako. Borroka bideak (eta *cat' exochen* borrokabide den politika) saiesten ditu eta alderantziz gero eta emanago agertzen zaigu abia-abiatik hain gogoko zituen ikerlanei. Gradu kontuan gabilta, berriz ere diot, eta ezta inola ere bai-ala-ezko arazoa.

Hogeitabi urte zituen 1876an, ebakondoz hain beterik utzi gintuen gerraren azkenean. Nondinahi hartzen ditugun horren ondorioak, ez ziren inolaz ere hemengo jende asko eta askoren buru-bihotzak asebetetzeko modukoak izan. Ezta Campionenak ere. Horrelako lehia urrikigabeen ondoren, askok, ez zenbaitek, pentsatu ohi du bide okerretik, malkarrik malkar, ibiliak garela eta, egin direnen kalteak eta hutsaldeak ageri direnez gero, erraz genukeela bestelako kamioren batetik, lehenagoko kutsurik ez duenetik, abiatzea. Uste horiek, ordea, gainerako usteen pare, ustela dute erdia.

Karlista-liberalen arteko gerra aski alferrikakoa, noragabea, iruditzen zitzaion Campioni, Nafarroari (eta Nafarroa ez da nafarren bilduma baizik: lehengo eta oraingo nafarrena, etorkizun direnak bestalde) eta Campionentzat eta besterentzat Nafarroaren sorkari eta eraskin baizik ez zen gainerako Euskal herriari ez zion deus eskaini, kaltea baizik. Lehengo ustebideak ahitu ondoan, berriak behar ziren bilatu. Eta hori ez zitzaion neke gure gizonari amaituberria zen gerratean ez zelako gehiegi lotu, bihotzez eta asmoz ez behinik-behin, ez batzuen ez besteen alderdiari.

Borroka bukatu bezain sarri, beraz (eta amets hau berau egin du geroko zenbait amesgilek), deseginak ageri ziren behaztopabide zitezkeenak; prest, berriz, orubeak nahi-eta-ezko genituenak eraikitzeko. Esan beharrik ez amets hori aurki aienatu zitzaiea. Lehengo lepotik zuten burua lehengo alderdiek eta ez zebiltzan bereganatua zuten eremua inori uztekotan. Lehen, egia esan, gobernubideak erabat aldatzeaz eta mantentzeaz ari ziren ardailan; gero, berriz, kargutxoak eta boto-mordoxkak gordetzeaz. Hitzak hitz, ordea, ez zen funtsean deus aldatu. Ondorio horien zain mingotsaren irudia jaso nahi duenak ez du, urrutira gabe, gurearen *Blancos y negros* irakurri besterik. Gogoan duelarik, gainera, *gure* orduko literatura ez dela soil-soilik euskal literatura, baizik eta horretaz gainera gurean sortzen den erdarazkoa. Navarro Villosladaren gerrate ondoko *Amaya* (1876), esate baterako, ez zuen Campionek, hain gurea zelarik, baztertu. Ikus, bestela, honek *Revista Euskara*-n egin zion kritika edo, hobeki esan, aditzera ematea. Eskumenean dugu orain Otatzu jaunari eskerrak.

Nafarroari zinetan eta benetan zegokion joera, besterenganako grinena mirabe ez zena, nahi zuen Campionek, eta honekin batean beste batzuek: Nafarroaren lehenaldian finkatua, honen historia sendoan oinarritua... Eta, oraindik bizi zelarik, aldi igaroan lur horietan hedatuago eta indartsuago ageri zen hizkuntzan.

Gogo-iritzi horiek ez ziren, esan den bezala, Campionenak bakarrik, ezta alderatzeko ere. Hor bazkatu ziren 'Asociación Euskara' eta *Revista Euskara* zirelakoak, Iturralde, Oloriz, Altadill, D. Irujo, E. Aranzadi, beste hainbestekin Campion bera lagun.

Zenbait urteren buruan, sugar horiek ez ziren ito, bai ordea epeldu eta are ilarandu. Euskarak, Nafarroako euskarak buruenik, ez zuen burua jasotzen, behetik beheitiago zihoan. Hortik zetorkion haragian josia beti eraman zuen arantza, gero eta barrenago, Donostiako azken orduetaraino. Politikarako isuria, berriz, eta isuri euskaltzalea, lege zaharren aldekoa nolazpait esan, indarberritu zen. Bestetan areago, ordea, Nafarroan baino, bide berriok ez zirela, gainera, Campionen arraz gogokoak. Bere usteen alde gatazka bizian ibili ondoren (ikus, esaterako, *RIEV*-en lehenbiziko urteak), berera itzuli zen eta, bere horretan, lagun eta adiskide ospatsuz inguraturik, hainbat euskal elkarteren partaide eta buru zelarik, lanean iraun zuen kemenak agortu arte, bista aurrenik.

Badakigu euskal idazle izan zela, erdal idazle ez ezik, maizago eta ugariago hasiera hartan gero baino. Beste horrenbeste egin zuten, egia esan, Etxegarai anaiak eta hauei ez zaie nabari Campionek nabarmen duen ajea. Ez baitzuen honek sekula euskarazkorik idatzi erdarazkoen aldamenen jar dakiokeenik. Erdarazkoek izan zuten beti garra eta giharra, orain (Otatzu jauna agertu arte, bederen) zokoratuxe badaude ere.

Erdarak gogorazi dit, zehar bidez, Campioni, Broussainekin batean, Euskaltzaindiak egotzi zion eginbide larria, euskararen batasunerako bide bila. Egin zuten lana, ederki egin ere, ikusteko ondoriorik gabe, haatik: inolazko ondoriorik ez zuela izan esan baitaiteke. Gogoia da, gura, uste eta asmoak maitzen eta gauzatzen dituen noski eta ez zegoen, ez orduan eta ez frankoz geroago, gogorik, gogo eragingarririk esan nahi nuke, jende samalden artean, harrak burutapen hutsalak burutzera daraman horietakorik. Entzun berria diot Charritton jaunari Broussain azkarrago izan zela eta bere laguna nagiago egiteko horretan, Lacomberengandik datozen gutun agertu berriek adierazten omen dutenez. Horrela bide da, izan, baina ez dakit bietarik inork, ez bata ez besteak, xede-helburuak hurbil eta eskuragai ikusten ote zituen. Ezetz nioke nik.

Buruia eta eskuak erabiliak zituen gazte-gaztetandik herriari dihoazkion arazoetan, gerra amaitu baino lehenagotik, hain zuzen. Eta Bonapartek sorrerazi ez zion grina hori ez zitzaion sekula ihartu, urritzen eta bakantzen joan bazitzaion ere, bizi eta herioaren legez. Euskal bideak, ordea, Printzeaganik jaso zituen, batipat, eta euskalkietarako isuria lehenbizi, *Orreaga*-rekin, 1880. Mintzabeharra ere berekin zekarren, ordea, eta ez huts-hutsik besteri jaulkia jasotzekoa. Horrexegatik beragatik ez zaio noski iraingarri irudituko inori, berri ere badiot Nafarroako euskal erakusgarri horien iturburu txukun eta txarri (erdaraz ez ote, gainera?) idatzi nahiak ondorioak ahuldu eta indargabetu zituela. Galduan irten zen euskalkien ezaguera eta ez genuen, galera horren truk, Altabizkarko kantuaeren kimu berri bat, Hiribarrenenaren ondoan, irabazi baizik egin.

* * *

Besterik mintzatu da hemen *Gramática*-z eta ez nuke zaharrak berritzen abiatu nahi. Obra hori ere, nolazpait, Bonapartegandik dator, baina Campionek eginak ezina zirudien Printzearentzat. Honek, izan ere, bildu eta metatuko zizkizuen hango eta hemengo aberastasunak, baita bata bestearen hurren ipini ere argi eta garbi. Elkarretaratze huts hori baino goragoko lotura eta joskera ematea gaitz zitzaion haatik, Schuchardt-ek gero esango zuenez. Prest zeukan lana (harriak, adriluak, karea eta zurajea baturik daudenean etxea prest dauden modutsuan) ondorengo leialak burutu zion. Bai iaio burutu ere.

Badakit oraindik orain don Manuel Lekuonak goraiatu duela liburu hori, ikas – eta irakasbide izan zuen aldetik, baina ez naiz gauza igertzeko norainoko eragin eta ondorioa izan zuen. Askok irakurri dugu —ikuskatu behintzat, bai—, lehenago edo beranduago, baita erosi ere, egokierak eskura badigu. Ez dirudi, orratik, maizegi erabili dugunik, aipatzea baita erabili izanaren seinalerik nabarmenena, eta aski urriak dira *Gramatika*-z aurki daitezkeen izena baino urrunagoko aipamenak. Horrela iruditzen zait behintzat niri.

Euskal etxeko borroken kondairak ez digu argitasun larrikeria eskainiko Campionen erabateko iritziez, hizkuntzalaritzari dagokionez. Zaharrago zen

Bonaparte, 1813an jaioa, ez zen beti ongi moldatu gazteago zituen van Eys (1825) eta Vinson-ekin (1843), ezta hauek ere harekin. Etsai van Eys izan zuen batipat, beldurgarri itxurako etsai, sinesgaitz badirudi ere orain. Gure egunotan, izan ere, ez baitzaizkigu ez van Eys ez honen Gramatika-Hiztegiak halako erraldoi itxuran agertzen.

Ez dago esan beharrik Bonaparteren borroka-lagun sutsu izan zela gure nafarra, maizenik guttieneko kontuan. Ez dut inolaz ere esango, gainera, okerbidetik ibili zela horrela jokatzean. Argitasun pila bildurik hartu zuen Printzearengandik eta, gehiago axola zaiguna, azterbideak ere ikasi zituen honengandik bilduak ugaritzeko: ikasi ez ezik, gure arteko besteri irakatsi ere bai. Bonapartek, haatik, zenbait aburu eta uste ere, hainbeste argibideren aldameanean, eman zion bere irakasleari. Orotariko eta erabateko iritziak, esan nahi dut, horrelakorik gabe (estari nahiz nabari) ez baita azterlanik xumeena ere egiteko modurik. Bonapartek berak ere, bada, zein ere teorizekena zen, ezin-itzurizko zorra kitatu zuen, noiz edo noiz.

Lacomberi esker, badakigu ze oinarrizko (horrela baderiztegu) liburu eskaini zizkion Bonapartek Campioni hizkuntzalaritza orokorrerako edo. Louis Benloew, *Aperçu général de la science comparative des langues pour servir d'introduction à un traité comparé des langues indo-européennes*, Paris 1858 (lehenbiziko argitaraldi hau da, hain zuzen, *Gramática*-ren obra-zerrendan, Ixix hh., ageri dena; ez bigarrena), eta Hovelacque-ren *La linguistique*. Azkeneko hau adiskidea ez dakit, baina Vinson-en laguna zen, batez ere *Revue de Linguistique et de philologie comparée* hartan. Benloew-en liburua, Printzeak dioenez, «ne me paraît pas trop mauvais». Nekez pila dezakegu egungo egunean iritzia iritziaren gain, Benloew-en izena, omena ez ezik, aspaldi suntsitu baitzen, esateko moduan.

Delako zerrendan ikus dezakegu Campionek ikusiak zituela Bopp eta Diez-en liburu sonatuak: *frantsesera itzuliak*. Whitneyrena ere, frantsesez *La vie du langage*, arima erratu bihurturik bizi zenean baino ospatsuago duguna (badakizue zergatik), lista horretan aurki dezakegu.

Itzulpenak hartu ditut ahotan Bonapartek 1881ean, aldatu berria dugun kontseiluarekin batean, esaten zizkion hitz hauek direla bide: «Vous me demandez des renseignements sur des ouvrages écrits en français sur la linguistique en général. Eh bien, je vous étonnerai sans doute en vous disant que nous ne possédons rien qui puisse se comparer aux ouvrages des Allemands et même, selon moi, des Anglais, qui, eux aussi, ne possèdent rien de plus que les Allemands.» Lerro hauek, jakina (aski da urteari begiratzea), Londrestik datoz.

Dena den, Campionek ez zituen itzulpenetan baizik ezagutu artean alemanen lanak. Eta itzulpenetan ere, berandu. Ez dirudi Schleicher irakurri zuenik: Sayce ingelesa, bai, behar bada. Eta 'gramatiko berri' edo 'gazte' zirelakoek *the wonderful seventies* haietan zabaldu zituzten bideak ez zituen begitatu.

Bi pasarte atera nahi nituzke hemen, Campionen lehenbizi hartako eta ge-

roko ideiak azaltzeko. Ez dakit ongi ze ondorio atera dezakegun iturburu horietarik: dena den, ez zaigu behintzat kaltegarri gertatuko bata bestearekin erkatzea, argi-izpiren bat sor daitekeelakoan. Erdaraz utzi ditut, ez baitut este nigandik datorren euskara don Arturoren erdararen pareko izango denik.

Lehen puntua *Gramática*-tik dator, 11 hh.: Lubbock-en *L'homme préhistorique* aipatuaz:

«El progreso de un lenguaje está íntima y esencialmente ligado al desarrollo intelectual del pueblo que lo habla. Las lenguas de las razas más inferiores no contienen palabras que indiquen idea alguna abstracta y genérica. Las tribus australianas [Australiakorik eta batez ere *aboriginal* direlakoetarik aurrean ez dugulakoan ari naiz], que pueden considerarse como las más salvajes del globo, en los idiomas que usan, carecen de términos para indicar ideas de aquellas clases como *árbol, pez, pájaro*, etc., y únicamente poseen términos específicos aplicados a cada variedad particular; son incapaces de contar más arriba de cinco, y la palabra que expresa este último número representa en su espíritu la idea de muchos objetos, como entre nosotros los vocablos cien ó mil.»

Badirudi, nolanahi ere, gu *hamaika*-n gelditu garela Cantor-en kontagai diren azkengabeak aditzera emateko. Nork esan behar ziokeen Campioni horixe berori egotziko ziotela luzaro gabe euskarari, *arbola* (*zuhaitza, zuhamua, aretxa, errexala*, etc.) zela eta, don Miguel de Unamuno argiak eta Verdes Montenegro hagitz ilunak.

«Pero á medida que progresa la inteligencia del pueblo y se ejercitan con lentos y continuados trabajos las funciones de generalización y abstracción [baina hori, Aristotele eta San Tomas lekuko, *noûs poiêtikós* edo *intellectus agens* dela medio, berezko du gizon orok], se crean vocablos nuevos que corresponden á las nuevas ideas. Cuanto más compleja se torna la organización social, más necesidad hay de aumentar su vocabulario.» Horrela, gure haurren haurrek *herriak behar zaitu* idatzi beharrean, zahar kaskailduen antzera, *herria behar zaitu* ipiniko dute atzeman berria dugun goragoko mailan. Ez ote da hor, *avant le mot*, harako *stadial'nost'* zelako 'dotrina berri' haren zantzurik?

«Acontece también que las lenguas presentan grados de parentesco unas con otras; que proceden, por derivación, unas de otras, y la clasificación científica constituye grupos con ellas, y busca su filiación, y establece, á veces conjuntamente, á veces positivamente, su generación y evolución, y consigue, no solo referirlas á un cierto tipo de organización general [tipo edo egitura modu batera, guretzat], sino también á un tronco común del cual proceden varias ramas, ó mejor dicho, á *una matriz* [lehen-hizkuntza, *Ursprache* alemanez]. Así sucede con las lenguas indo-europeas, cuyo progenitor ha sido hallado por los lingüistas merced á sapientísimos trabajos de reconstrucción, tan delicados como exactos...»

Illo beretsutik, 22 eta hh.:

«La más alta generalización á que se ha llegado en materia de taxonomía lingüística ha sido la de constituir tres grupos en que pueden entrar todas las lenguas conocidas...: lenguas monosilábicas..., lenguas aglutinantes..., lenguas de flexión. Esta clasificación es en lingüística lo que las tan conocidas de Bäuier y Cuvier en zoología, los cuales dividieron á los animales en vertebrados, moluscos y zoófitos... Cada uno de los grandes grupos lingüísticos mencionados revela una diferencia verdaderamente *orgánica* [orain, segur aski, 'estructural' litzateke], y según el común sentir de los lingüistas contemporáneos, el tercer grupo procede de los anteriores por evolución, debiéndose indudablemente este punto de vista á la influencia avasalladora que ejercen actualmente las teorías transformistas de Goethe, Lamarck, Darwin y Haeckel, muy en boga en la actualidad, tanto que por todas partes rompen las fronteras de las ciencias naturales. Sin embargo, en estos últimos tiempos se ha iniciado una reacción notable contra los principios de la escuela lingüístico-naturalista representada por Bopp, Grimm, Schleicher, Hovelacque, cuyas teorías a pesar del tinte eminentemente positivo de que quieren revestirlas sus adeptos, son en más de una ocasión completamente arbitrarias».

Kontrako ikuspuntu hau, dirudienez, Saycegan aurkitu zuen. Nik, aurrera gabe, puntu bat markatu nahi nuke. Etsaiak sortu zaizkion eskola «escuela lingüístico-naturalista» deritza hemen; ez «naturalista» eta kito. Horrela bada, nahiz Campion ez den sekula Darwin eta kideen iritzien alde agertzen (Goethe gaizki sartu du andana horretan, honen *Urpflanze*-ak ez baitzuen zer ikusirik ezta geroko *Ursprache* umilarekin ere), ezta ere mintzatzan bizidunen arteko «sortze eta bilakaera»-ren aurka. Alde ez bazegoen (bere sailetik kanpora ari zen, nolnahi ere), ez zuen gure artean irakur daitezkeen itxuragabekerien antzekorik idatzi.

Hona bat, etimologiari eta Arratia eta Agarre'tar Jon Mikaili, *Euskadi* 10, 1913, 34, zor dioguna, *areitz*-en sorrerarekin borroka bizian: «¿Sería completamente improbable suponer que el vasko en alguna época de su historia se alimentara de la fruta de este árbol? Sería verdaderamente sugestiva una tal etimología para un defensor del estado salvaje del hombre primitivo [egoera horri ere ez dio muzin egiten Campionek, ikusi dugunez]. Mas no para nosotros que en el salvajismo descubrimos indicios claros de degeneración, y damos fe incontrastable a documentos divinamente auténticos que nos vedan tales aberraciones.»

Gogoko zuen (edo, guttienez, sekula baztertu ez zuen) sailkatze modu horretarik ez zuen, ezin zezakeen, ondorio larririk atera euskarari buruz. Ik. 25. orr. Hizkuntzarik gehienak bezala euskara «pertenece al grupo de las lenguas aglutinantes; esto no ofrece duda alguna y es por todos los lingüistas reconocido; pero en cambio las dudas aparecen en cuanto se trata de designar puesto al euskara dentro del grupo ya nombrado... me contentaré con expresar la opinión que me parece más fundada, y es la que coloca al euskara, dentro de la clasificación general de las lenguas aglutinantes, entre las lenguas uraloaltaicas y las americanas.»

Eman dion kokalekua zabal baino zabalagoa da, ikusi duzue: Amerikan bada guztitakorik. Ez dio ezer, bestalde, ahaidetasunaren aldetik. Kaukasoko bazterrak ez ditu aipatzen, nahiz eta Fitaren *El Gerundense y la Española primitiva* 1879koa izan. Orduko 'iberikoa' ere ez du ukitzen. Hübner-en *Monumenta*, egia da, ez dira 1893 arte irtengo.

* * *

Urteen buruan, luzaroan ikasi eta aztertu ondoan, iritziak aldatu zituen, ez bide gehiegi. 1931ean agertu zen, lehenago prest bazegoen ere, *Origenes del pueblo euskaldún* (*Euskariana* 10.ª serie), 2-3, 3ª parte, *Testimonios de la lingüística* vol. 1. Sailkatze lanari ekiten dio hemen ere, 106 hh:

«Los lingüistas de antaño clasificaron a las lenguas mirando a una forma o tipo que estimaron fundamental y característico, y crearon tres grupos: el de las lenguas monosilábicas, el de las aglutinantes y el de las de flexión; los de hogaño, impresionados por las imperfecciones, inconvenientes e inexactitudes de dicho encasillamiento taxonómico, le repudiaron sañudamente y buscaron el modo de sustituirle. Según Mr. Meillet, uno de los corifeos franceses de las nuevas teorías, la única clasificación lingüística que goza de valor y utilidad es la clasificación genealógica, fundada en la historia de las lenguas; pero esta clasificación sólo explica la sucesión de las lenguas y de los dialectos diferentes. Mr. Meillet viene a confesarlo...; una *familia* de lenguas es el conjunto de hablas más o menos diferenciadas entre las que continúan una misma lengua común... En puridad, estimo yo que el nuevo método viene a expresar determinaciones geográficas; no pasa de ahí. Pero teóricamente considerado, y salvas sus imperfecciones, es superior al fundado exclusivamente sobre los datos de la geografía... algo semejante llevan a cabo los actuales lingüistas, que renuncian a las clasificaciones orgánicas en vez de mejorarlas o sustituirlas ventajosamente. De no haber clasificación mejor, se habrá de confesar antes que en la Lingüística no existe verdadera materia susceptible de conocerse científicamente.»

Jakitearen aurrerakuntzak, lasai zeudenak lotuaz, ez zuen, bistan da, Campionen gose-egarria apaltzen: biztu egiten zuen, izatekotan ere. Brugmann-ek edo Meillet-ek hautetsi zuten bidea, izaerari baino bilakaerari itsatsiagoa, ez zen zenbait berrizalaren apeta burugabea: jadanik hartua zuten biologoek eta ez dute utzi geroztik hona. Bakar-bakarrik, ezin uka arrazoi honen indarra Campionen pentsabideak ulertu nahi baditugu, biologia askotaz ere urrutiago, aspaldirantzago, heda daiteke hizkuntzalaritza baino. Hizkuntzek, idazkerari hain lotuak daudelarik, opa dizkiguten mugak ez dira behar genituzkeen bezain zabalak. Eta nekez aurkituko dugu hizkuntzetan, bizidunen artean bezala, denboraren zedarriak atzeraziko dituen aztarnarik.

Hizkuntzetan geureari gagozkiola, gainera, euskararen zurztasunak, ahaidetik ezak, irtenbideak moztzen zizkion Campioni eta moztzen dizkigu geuri, ez

baitugu aurkitzen lekurik horrentzat sailkatze modu honen bitartez. Ezin lor dezakeguna lor lezakegu, behar bada, ez dakigun zerbait gertatuko balitzaigu. Nolanahi ere, hobeko dugu egona ezinegona baino, ustekabekoen begira gaudeino.

Esan beharra dago, azkenera gabe, ez zuela sekula Campionek historia ahazturik eduki, aurre-historia ez ezik. *Gramática*-n, 13. orrialdeko oharrean, aipatzen digu bidenabar nolako fruitua atera zuen aspaldisko Mommsen-ek hizkuntzaren emaitzetarik Erromako Historiaren lehen tomoan. Eta *Origenesen*, 129 hh., saiatu zen bere kabuz bai hizkuntzaz baliatzen bestetarako (ik. «El baskuenze, instrumento de la llamada paleontología lingüística»), bai hizkuntzaren historia lantzeko lekuko zahar eta aski atzenduak zein genituen erakusten. Eske hori entzun zuen beste inork baino biziroago agian eta, eskeak eraturik, azterbideak agirian utzi zituen. Ondorengo lana ez zegokion berari.

Daramadan ildotik itzuri, beste zerbait, inork eskatu ez didana, ukituko dut bukatzeko. Campion idazleaz, idazleaz *ut sic* Larramendik ziokenez, ez da inor gehiegi mintzatzen; han-hemenka entzun dut, gainera, hantua, puztua zela haren idazkera. Ez zuten horrela uste bere garaiko eta gerotsuko batzuek, hala nola don Boni Etxegaraik, aski zirikatzaile jaulki zitzaion *La Bella Easo*-ren berrian, *RIEV* 3, 1909, 532-537: «El nombre de don Arturo Campión es el más prestigioso de cuantos hoy cultivan las letras en el país vasco-navarro.»

Gordinegia aurkitzen du, halaz guztiz: «Un reparo hemos de oponer á *La Bella Easo* y es el excesivo uso que su autor hace de ciertos procedimientos naturalistas, que si fueron discutibles siempre, hoy están desacreditados y pasados de moda.» Beraz, beheraka zihoan 'naturalismoa' Etxegarairen ustez, hizkuntzalaritzan Campionen ustez zihoan bezalaxe. Ez zait iruditzen, ordea, okerreko bidetik zebilenik kritika, joera hori arras nabari baita Campionen elaberri eta kondairetan erabat. Gure arteko guttiren gan adina, eta ez naiz euskal idazleaz ari.

Horren aldamenean, beste ixuri garbia ageri duela, goitarragoa, epika kutsukoa, antzineteari lotzen zaionean: niri, zuzen nahiz oker, Hebbel gogorazten dit elkar-hizketan hasten denean. Baita Flaubert ere, eta ez *Madame Bovary*-koa.

Hau ongi irakurria zuen, noski, eta behin bederen badirudi nolazpaiteko lotura aurki daitekeela bataren eta bestearen artean. *Sancho Garcés* berriz irakurri dudanean *Salambô*-ren VII. kapitulua etorri zait gogora. Kapitulu horren pasarte bat, hobeki esan: Hamilkarri semeak arranoa garaitu duen borroka kontatzen dion hura.

HITZEN ORDENA ERABAKITZEKO FAKTOREAK

Suzuko Tamura

0. Sarrera

Orain bost urte, euskara ikasten hasi nintzenean, ez nekien ezer hizkuntza honetaz, hitzik ere ez. Hitzen ordenari dagokionez, hona etorri aurretik, Japonian, ipuin eredu bat irakurria nuen, Mitxelenak idatzi eta Shimomiyak japonieratua (Izui 1972), baina ez nuen erregularik ikusi. Nahaste borrhatea iruditu zitzaidan euskarazko hitzen ordena.

Euskal Herrian, eguneroko bizitzan euskara entzun eta hitzeginez ikasten ari nintzen bitartean, konturatuz nindoan, hizkuntza honek gure japoniera eta ekialdeko beste hizkuntza askoren antzeko egitura duela, eta askotan japoniera bezalako hitzen ordena gertatzen dela, gainera; eta japoniera idatzian baino lagun arteko elkarrizketa informalean gertatzen diren hitzen ordenen antzekoak, ikusten direla euskaran. Orduan, zera esan beharko da: euskaran eta japonieran (eta ainueran, koreanoan,...) gertatzen diren hitzen ordena hauek hizkuntza-unibertsalarekin zerikusia izan behar dutela.

Lagun artean, hizketa errepikatu, probatu, batez ere hitzen ordenak probatu, lagunek zuzendu,... eta horrela nenbilenean, piskanaka piskanaka sortu zitzaidan «hizkuntza-zentzua», eta oinarrizko ordena eta kasu konkretuetan lan egiten duten ordena-aldaketa erregelak gero eta garbiago bereiztera zihoa-zen nire baitan.

Gai honi buruz, 1980.eko Abenduan eta hurrengo Urtarrilean Japoniako Waseda Unibertsitatean hitz egin nuen. Gero, lehenengo zatia japonieraz azaldu nuen bertako aldizkarian, eta bigarren zatiaren laburpena ere bai (Tamura 1981, 1983).

Hizketa konkretu batetan hitzen ordena konkretua sortzeko, hiru mailatako faktore daude:

- I Oinarrizko ordena
- II Egitura mailako ordena aldaketa: Egiturak sortzen duena
- III Estilistika mailako ordena aldaketa: hiztunaren asmo estilistikoak sortzen duena.

Noda-k (1982), gaztelania eta japonieraren arteko gonbaraketa kontrastibo bat eginda, lehena «egitura faktorea» deitzen du eta hirugarrena «informazio faktorea». Bigarrena ez du aipatzen berak.

Gaurko honetan, estilistika mailako ordena aldaketari (§3) zuzenduz, japoniera eta Asiako beste hizkuntza askotan ikusten diren antzeko ordena aldaketekin gonbaraketa batzu egin nahi ditut.

Informatzaileak:

Lan honetan aipatzen diren adibide perpaus gehienak, honako hauek eginak dira: jaiotzez bizkaierazko hiztunak eta nirekin batuaz hitz egiten dutenak. Haietariko bi zehatzago aipatuko ditut:

- (1) Gotzone Elu Elu: Ondarrutarra, emakumezkoa, 29-33 urtekoa, euskal irakasle
- (2) Josu Barrena Idigoras: Antzuolatarra, gizonezkoa, 23-27 urtekoa, euskal irakasle

Beste euskalkien hiztunak emandako adibideetan, oharra jarriko dut.

Hala ere, lan honetan aipatzen ditudan ordena aldaketari buruz dauden erregelari dagokienez, bizkaieraz ez ezik beste euskalkietan ere berdin berdin gertatzen dira, nahiz eta puntu txiki batzutan ezberdintasunak izan (Zuberoko euskalkiaz ezin dut hitz egin, ez baitut ezagutzen).

1. Oinarritzko ordena

1.1. Oinarritzko perpaus moldeak

Ondoko bost perpaus molde oinarrian. Holaxe da oinarritzko ordena, eta hau da, nire ustez, ordena ezmarkatua.

(1) NP	_____	VP	NP	_____	VP
	Maite	etorri da.		Maite	dator.
(2) NP-ri	_____	NP	_____	VP	
	Maite-ri	ideia ona	etorri zaio. ¹		
(3) NP-k	_____	NP	_____	VP	
	Patxik	Maite	ikusi du.		

¹ *Idea ona* (subjetua) *Maiteri* (osagarria) *etorri zaio* (aditza) ordena markatua da. Beste adibide bat: *Neska hati gauza bat galdu zaio* (ezmarkatua), *Gauza hat neska hati galdu zaio* (markatua).

(4) NP-k ————— NP-ri ————— NP ————— VP
 Patxi-k Maite-ri liburua eman dio.

(5) NP₁ ————— NP₂ ————— VP
 Bazkaria ona izan da.

Ondoko perpaus moldea, (3)-an (5) txertatuz egiten da:

(6) NP-k ————— NP₁ ————— NP₂ ————— VP
 Patxi-k ilea zuria du.

(3) Patxi-k (zerbait) du.

(5) Ilea zuria da.

1.2. AHAL IZAN, BEHAR IZAN, NAHI IZAN, e.a.

(1) NP ————— VP
 Ni etorri ahal izan naiz.

(2) NP-k ————— NP ————— VP
 Maite-k etorri ahal izandu.

(3) NP-k ————— NP ————— VP
 Patxi-k Maite ikusi behar izandu.

(4) NP-k ————— NP-ri ————— NP ————— VP
 Patxi-k Maite-ri liburua eman nahi izan dio.

1.3. AL, OTE, OMEN, BA (baldinba), BAIT, e.a. (proklitiko)

(1) Maite etorri *al*-da?

(2) Patxi-k Maite ikusi *ote*-du?

(3) Patxi-k Maite-ri liburua eman *omen*-dio.

(4) Maite etortzen *ba*-da.

(5) Maite etorri *bait*-da (→ baita).

Oharra: 4 eta 5 ez dira perpaus lokabeak, baina proklitiko hauek besteren leku berean sartzen dira.

1.4. Adberbio sintagma

Adberbioa, oinarrian, ardatzaren aurrean ipintzen da.

Gradua, kantitatea:

- (1) *Asko* pozten naiz.

Adjetiboa edo adberbioa alderazten duen gradu – edo indar– adberbioa:

- (2) *Nahiko* ondo hitz egiten du.

Moduzkoa:

- (3) *Euskaraz* ondo hitz egiten du.

Denbora, lekua adierazteko adberbioa besteak baino aurrerago jartzen da, hau da, lehenbizi denbora, gero lekua, eta azkenik beste adberbioak.

- (4) *Uztailerarte hemen geratuko gara.*

Aditz sintagma (VP)-ren aurrean elementu bat baino gehiago dagoenean (NP-ri, NP, Adb, e.a.), hitzunaren asmo estilistikoak eraginik (§3), aldaketa gertatzen da sarri. Denbora, lekua eta modua askotan perpausaren bukaeran aurkitzen dira.

1.5. *Asiako hizkuntzetan*

Oinarrizko moldeetan, bai japonierak, nola ainuerak, koreanoak edo hizkuntza altaikoek, euskaran ikusten den hitzen ordena ia berdina dute. Bakarrik izen sintagma (NP)-ren barruko ordena da euskaran ematen denaren ezberdina. Asiako hizkuntza hauetan, atributiboa beti ardatzaren aurrean jartzen da, adjetiboa, erakuslea, izena + atzizkia, eta edozer atributibo.

Japonierazko adibide batzu:

- (1) Aiko-ga ki-ta.
Aiko etorri da.

Aiko: emakumezkoaren izena
Shigeru: gizonezkoaren izena
ga: subjeto marka
o: objektu marka
wa: mintzagai marka

- (2) Aiko-ni ii kangae-ga ukan-da.
«Aiko-ri ona ideia etorri zaiou».
- (3) Shigeru-ga Aiko-o mi-ta.
«Shigeruk Aiko ikusi du».
- (4) Shigeru-ga Aiko-ni hon-o age-ta.
«Shigeruk Aiko-ri liburua eman dio».

- (5) Shokuji-ga oishi-katta.
«Janaria ona izan da».
- (6) Shigeru-wa kaminoke-ga shiro-i.
«Shigeruk ilea zuria du».

2. Egitura mailako ordena aldaketa

2.1. Ezezkoetan

Il erregela: Ipin *ez* aditz laguntzailearen (edo aditz sintetikoaren) aurrean (Aditz sintetikoa, *ez* sartzea baino lehenago egiten da).

- (1) Maite *ez* dator.
- (2) Patxik Maite *ez* du ikusi.

Il erregela: Trukatu aditza eta [*ez* (+proklitiko) + aditz laguntzailea (edo aditz sintetikoa)].

- (3) Patxik Maite *ez du* ikusi.

Gero, estilistika mailako aldaketak (§3) eraginez, hitzen ordena ezberdinak sortzen dira hainbat perpaus konkretutan:

- (4) *Ez dator* Maite.
- (5) Patxik *ez du* Maite ikusi.
- (6) Patxik *ez du* ikusi Maite.
- (7) Maite *ez du* ikusi Patxik.
- (8) *Ez du* Maite ikusi Patxik.

[*Ez* (edo *ba* -baiezkoa-) (+proklitiko) + aditz laguntzaileak (edo aditz sintetikoak)] elkarrekin bat egiten dute aditz laguntzaile multzoa lortuz. *Ahal izan, behar izan*, e.a. (§1.2) multzo honen aurrean (*ez* edo *ba*-ren aurrean) ipintzen dira.

- (9) Patxik mendira *joan nahi* [*ez omen du*]
→ Patxik mendira [*ez omen du*] *joan nahi*
- (10) Patxik mendira *joan nahi* [*ez omen du*]
→ Patxik mendira *joan* [*ez omen du*] *nahi*.

Gero estilistika mailako aldaketaren ondorio bezala:

- (11) Patxik [*ez omen du*] *joan nahi* mendira.
- (12) Patxik [*ez omen du*] *nahi* mendira *joan*.
- (13) Patxik [*ez omen du*] mendira *joan nahi*.

11, 9-tik aldatzen da, eta 12, 10-tik. 13, berriz, bai 9-tik eta bai 10-tik alda daiteke.

Ahal izan aditzaren kasuan erregela berezi bat dakusagu Hegoaldeko euskalkietan: aditz laguntzailearen aurrean *ez* ipini beharrean, *ahal* hori *ezin* formaz trukutzen da.

2.2. Sintagma atributiboan

Aditza bukaeran dago, oinarritzko ordenan bezala.

Perpausaren atzean, hau da, aditz laguntzailearen (edo aditz sintetikoaren) atzean *-n* (erlatibo marka, edo «relative marker», de Rijk-ek (1972, 1978) dioenez) ipintzen da. «Erlatibo forma», japonieraz, koreanoz, hizkuntza altai-koetan, eta eskimal hizkuntzan ere aurkitzen da. Japonierazko gramatikan «atributibo forma» deitzen da, eta hizkuntza altaiakoen gramatiketan, «adjetibo aditza».

Aintzineko japonieran:

Bukaera forma	<i>uk-u</i>	«hartzen du»
Atributibo forma	<i>uk-u-ru</i>	«hartzen duen»

Gaurko japonieran, galdu egin da bi forma hauen arteko bereizketa, eta bat egin da. *Uke-ru* esaten dugu bi kasuetan. Kopulak (euskarazko *izan* bezalako) bakarrik du bereizketa hau.

- (1) Patxik ikusi duen neska
← [Patxik neska_i ikusi du]_n neska_i
- (2) Maite ikusi duen mutila
← [Mutila_i-k Maite ikusi du]_n mutila_i
- (3) Patxik Maite ikusi duen kalea
← [Patxik kalea_i-n Maite ikusi du]_n kalea_i
- (4) Patxik Maite ikusi ez zuen eguna
← [Egun harta_i-n Patxik Maite ikusi ez zuen]_n eguna_i
cf. Egun hartan Patxik ez zuen Maite ikusi.

Sintagma atributiboa beti ardatzaren aurrean jartzen da. Japonieraz, aineraz, koreanoz, hizkuntza altai-koetan ere berdin. Hizkuntza hauetan, sintagma atributiboa ez ezik, adjetibo, erakusle, zenbatzaile eta edonolako atributiboak ardatzaren aurrean ipintzen dira. Puntu honetan ez dira euskararen antzekoak.

2.3. Adberbio sintagmetan

... *dadin*, ... *dezan*, ...

Bai oinarrizko ordenan eta bai aldatutakoan ere agertzen da.

Japonieraz: *ik-u yoo-ni* «joan dadin», *mi-ru yoo-ni* «ikus dezan», *mi-na-i yoo-ni* «ikus ez dezan»

- (1) Ugari itzazu guregan sinismena eta maitasuna, iñungo tentaldirik itzal ez dezan zure graziak gure biotzetan erne zuen sua. (G)

Adberbio sintagma «iñungo ... sua», ezezko aldaketa gabeko ordenatik egi-na bada ere, adberbio sintagma horretan, estilistika mailako ordena-aldaketa gertatzen da: «iñungo tentaldirik itzal ez dezan» (subjetua + aditz multzoa), batez ere esan nahi dena, hasieran doa, eta objetua «zure graziak gure biotzetan erne zuen sua» atzean, bigarren faktoreak (§.2) lan eginez.

...-*la* (-*larik*), ...-*lako* (zergatik?); ...*bait*..., ...(*baldin*) *ba*..., ...

Bai oinarrizko ordenan eta, bai aldatutakoan ere agertzen da.

- (2) Patxik Maite ikusi ez zuelako
← [Patxik Maite ikusi ez zuen] -lako
- (3) Patxik ez zuelako Maite ikusi
← Patxik ez zuen Maite ikusi] -lako

...-*nean*, ...-*netik*, ...-*nez*, ...

Atributibo forma (adjetivo, erakusle, zenbatzaile, ...baita ere [perpauza + -*n*]), ardatza agertzen ez denean ere, izen sintagma bezala joka dezake perpau-san. [Perpauza + -*n*]-ren atzean ere adberbio-kasu atzizki (-*n*, -*tik*, -*z*, e.a.) bat ipiniz adberbio sintagma bat egin daiteke. Holako adberbio sintagmetan, normalki, atzizki hori [aditz laguntzailea + -*n*]-rekin batera bukaeran jartzen da.

Adberbio sintagma (denbora, lekua, modua arrazoia, helburua,...) perpau nagusiaren aurrean nahiz atzean agertzen da estilistikak (§3) erabakitzen duen legez.

Aditzari atzizki (edo enklitiko) bat ipiniz adberbio sintagma egitea, japonieraz eta sortaldeko beste hizkuntza askotan ere aurki dezakegu. Honelako aditz formek (*zeturrela*, *joan nintzelarik*, *ikusi duelako* bezala erabiltzen diren formek) japonierazko gramatikan «adberbio forma» izena hartzen dute, hizkuntza altaiokoen gramatikan «adberbio aditza».

2.4. Zeharkako aipamenetan

Baiezkoetan adberbio atzizki gisa -*la* ipintzen da eta ezezkoetan -*nik* (-*n-ik*) gehienetan, gramatika liburu eta metodoetan esaten den bezala, baina

batzutan *-la* ere agertzen da ezezkoetan, eta hitz egiten duenaren asmo edo sentimendu ezberdina ikusten da. Baina nik ez dut oraindik zehazki azertu puntu hau, horregatik ez naiz gai honetan sartuko gaur.

Aipamen sintagma, bai ordena aldaketa baino lehenagoko formatik, eta bai geroagokotik egin daiteke.

- (1) Patxi-k Maite ikusi zuela uste dut.
← [Patxik Maite ikusi zuen] -la uste dut.
- (2) Patxik Maite ikusi ez zuela uste dut.
← [Patxik Maite ikusi EZ zuen] -la uste dut.

Adibide hauetan, ezezko ordena aldaketa gabeko oinarrizko egituratik egiten da aipamen sintagma.

- (3) Patxik ez zuela Maite ikusi uste dut.
← [Patxik ez zuen Maite ikusi]-la uste dut.

Adibide honetan, aipamen sintagma ezezko ordena-aldaketa eta estilistika mailako ordena-aldaketa gertatu ondoren egin da.

- (4) Ez dut uste Patxik Maite ikusi zuenik.
← Ez dut uste [Patxik Maite ikusi zuen]-ik.
- (5) Uste dut Patxik Maite ikusi zuela.
← Uste dut [Patxik Maite ikusi zuen]-la.
- (6) Uste dut Patxik ez zuela Maite ikusi.
← Uste dut [Patxik ez zuen Maite ikusi]-la.
- (7) Uste dut Patxik Maite ikusi ez zuela.
← Uste dut [Patxik Maite ikusi ez zuen]-la.
- (8) Patxik Maite ikusi zuenik ez dut uste.
← [Patxik Maite ikusi zuen]-ik ez dut uste.

Aipamen sintagma, bai perpaus nagusiko aditz sintagmaren (uste dut, esan du, ez dut uste, ...) aurrean eta bai atzean agertzen da. Informatzaile askok dioenez, perpaus nagusia ezezkoa denean (ez du esan, ez dut uste,...), normalki aipamena aditz sintagmaren atzean ipintzen da, eta perpaus nagusia baiezkkoa denean (esan du, uste dut,...), aipamena aditz sintagmaren aurrean jartzea (1-3) politagoa eta jatorragoa da. Gipuzkera darabilen informatzaile batek ere berdin esaten du. Baina alderantzizko ordena ere sarritan entzuten da, batez ere baiezkoetan 5-7. Liburuetan ere edonon ikus daiteke, eta lagunen eskutitzetan ere guztiz arrunta da. Itsusiagoak ote dira (5-7) perpausak? Baliteke, euskaldunek (bertoko hiztunek) horrela bait diote. Baina euskara polit polita dutenek ere holako «alderantzizko ordena» erabiltzen dute askotan, bai elkarrizketan eta bai idazterakoan ere. Nire ustez, hau estilistika mailako ordena aldaketa (§3) da. Perpaus bat egoera eta testuinguru gabe ikustean (edo entzutean),

egoera arruntenetan edo sinplenetan gertatzen den ordena naturalago eta jatorrago iruditu ohi zaigu, eta beste ordenak arraroago. Baina egoera eta testu-inguruan ikusten badituzue «alderantzizko» ordenako perpausak, horiek ere politak eta jatorrak irudituko zaizkizuela uste dut. Esate baterako, perpaus haue-
tan «nik» subjetu jartzen badugu, nola izango da?

(9) Nik, Patxik Maite ikusi zuela uste dut.

(10) Nik uste dut Patxik Maite ikusi zuela.

Edo hirugarren pertsonarekin:

(11) Koldok Patxik Maite ikusi zuela esan du.

(12) Koldok esan du Patxik Maite ikusi zuela.

Aipamen luzeagoarekin:

(13) Koldok Patxik joan zen ostiral arratsaldean Bilboko alde zaharrean Maite, Edurne, Karlos eta beste lagun batzu ikusi zituela esan du.

(14) Koldok esan du Patxik joan zen ostiral arratsaldean Maite, Edurne, Karlos eta beste lagun batzu ikusi zituela Bilboko alde zaharrean.

13 gramatikal dago, baina ez da hain erreza ulertzeko. Horregatik estilistika mailako ordena –aldaketa gertatzen da normalki holako kasuetan. 14 aldatutako ordenaren adibide bat da. Beste ordena batzu ere posible dira. Nik ezin dut esan zein ordena den politena, zeuek ikus.

Japonieraz nola den ikusiko dugu:

(1)	Shirgeru-wa Shigeruk	Aiko-o Aiko	mi-ta-to ikusi zue-la	omo-u uste dut
-----	-------------------------	----------------	--------------------------	-------------------

(2)	Shigeruk-wa Shigeruk	Aiko-o Aiko	mi-na-katta ikusi	to omo-u ez zue-la	uste dut
-----	-------------------------	----------------	----------------------	-----------------------	----------

3 -ren ordena ez da posible (erabat ezgramatikala) japonieraz. 4-7-ren ordena ere, japonieraz ez da normala.

(8)	Shigeru-ga Shigeruk	Aiko-o Aiko	mi-ta -to wa ikusi zue-nik	omowa-na-i uste ez dut
-----	------------------------	----------------	-------------------------------	---------------------------

10-ko ordena, japonieraz ezgramatikala da, eta idazterakoan eta hizketa formalean ez da erabiltzen, baina lagun arteko elkarrizketa informalean ohartu gabe esaterakoan gertatu ohi da. Holako adibideei «I» marka ipiniko diet. Ohartu behar duzue perpaus horiek gaizki eginak bezala ikusten ditugula jopardarrok, nahiz eta geuk maiz esan.

(10)	^I Watashi-wa Nik	omo-u-yo, uste dut	Shigeru-ga Shigeruk	Aiko-o Aiko	mi-ta-tte. ikusi due-la.
------	--------------------------------	-----------------------	------------------------	----------------	-----------------------------

yo: hizketako partikula bat; *tte*: hizketa informalean *to*-ren ordean erabiltzen den partikula, «-la».

(11)	Hiroshi-wa, Hiroshik,	Shigeru-ga Shigeruk	Aiko-o Aiko	mi-ta-to ikusi zue-la	it-ta. esan du.
(12)	^l Hiroshi-ga Hiroshik	it-ta-yo, esan du	Shigeru-ga Shigeruk	Aiko-o Aiko ikusi	mi-ta-tte. zue-la.
(13)	Hiroshi-wa, Hiroshik,	Shigeru-ga Shigeruk	senshoo-no joan zen	kin'yoobi-no ostirale-ko	gogo arratsaldean
	Bilbao-no Bilbo-ko	Shitamachi-de Alde Zahar- rean	Aiko-to Aiko eta	Michiko-to Michiko eta	Tamotsu-to Tamotsu eta
	sono hoka beste	nannin-ka-no zenbait	tomodachi-o lagun	mi-ta-to ikusi zue-la	it-ta. esan du.
(14)	Hiroshi-ga Hiroshik	it-ta-yo, esan du,	Shigeru-ga Shigeruk	senshoo-no joan zen	kin'yoobi-no ostirale-ko
	gogo Aiko-to arratsalde	Aiko-to Aiko eta	Michiko-to Michiko eta	Tamotsu-to Tamotsu eta	sono hoka nannin-ka beste zenbait
	tomodachi-o lagun	mi-ta-tte, ikusi zue-la	Bilbao-no Bilbo-ko	Shitamachi-de. Alde Zaharrean.	

Zehargalderetan, atributiboetan (erlatiboetan) bezala, *-n* galdera konplementatzaile (de Rijk 1972: «Wh-complementizer») ipini behar da, eta, de Rijk-ek dioen bezala, erlatibo markak eta galdera konplementatzaile honek, azentuan ere forma berdina dute.

Hitzen ordenari dagokionez, adierazpen perpausari buruz esandako gauza berbera esan daiteke.

- (15) (Ea) Patxik Maite ikusi zuen (ala ez) galdetuko diot Koldori.
← (Ea) [Patxik Maite ikusi zuen]-n (ala ez) galdetuko diot Koldori.
- (16) Ez dakit (ea) Patxik Maite ikusi zuen (ala ez).
← Ez dakit (ea) [Patxik Maite ikusi zuen]-n (ala ez).
- (17) Galdetuko diot Koldori (ea) Patxik Maite ikusi zuen (ala ez).
← Galdetuko diot Koldori (ea) [Patxik Maite ikusi zuen]-n (ala ez).
- (18) (Ea) Patxik Maite ikusi zuen (ala ez) ez dakit.
← (Ea) [Patxik Maite ikusi zuen]-n (ala ez) ez dakit.

Japonieraz:

- (15) Shigeru-ga Aiko-o mi-ta-ka (doo-ka). Hiroshi-ni kii-te mi-yoo.
 «Shigeruk Aiko ikusi zuen-n (nola den) Hiroshi-ri galdetuko diot»

Ikusten den bezala, aditz multzoa perpausaren azkenean jartzen da.

- (16) Shiranai-yo, Shigeru-ga Aiko-o mi-ta-ka (dco-ka)
 «Ez dakit Shigeruk Aiko ikusi zue-n (nola den)»
- (17) ¹Kii-temi-yoo, Hiroshi-ni, Shigeru-ga Aiko-o mi-ta-ka.
 «Galdetuko Hiroshi-ri, Shigeruk Aiko ikusi zue-n»
 diot (doo-ka).
 (nola den)
- (18) Shigeru-ga Aiko-o mi-ta-ka (doc-ka) shiranai
 «Shigeruk Aiko ikusi zue-n (nola den) ez dakit»

Beste ordena batzu badira baina gaurkoan aski dela uste dut.

Aipamen sintagma (...-la), -ko atzikia hartuta atributiboa egiten denean, [aditz sintagma + -la-ko] perpaus horren bukaeran jartzen da, §2.2 atalean esan bezala, «sintagma atributiboetan aditz sintagma bukaeran».

- (19) Ni hortik nembilelako ametsa (Nafarroa).
 ← [Ni hortik nembilen]-la-ko ametsa.
- (20) Beste erremediorik ez dagoelako eritzia.
 ← [Beste erremediorik ez dago]-la-ko eritzia.
 Cf. Ez dago beste erremediorik.

Japonieraz:

- (19) Watashi-ga soko-o arui-te i-ta-to i-u yume
 Ni hor-tik nembile-la esaten duen ametsa
 ... arui-te i-ta-to-no yume ere gramatikal da, hizkuntza
 nembile -la-ko ametsa

idatzian erabil daiteke. Elkarrizketan, -to-no-ren ordez -to i-u erabiltzen da normalki.

- (20) Hoka-ni hoosaku-ga na-i-to i-u iken
 «Bestean erremedioa ez dagoe-la esaten duen eritzia»
 ...na-i-to-no iken
 ez dagoe-la-ko eritzia

3. Estilistika mailako ordena aldaketa

Hau da hitz egiten duenaren asmo edo sentimenduak sortzen duena. Azken urte hauetan, gai honek euskalarien interesa bereganatu du eta jadanik lan asko azalduak dira (Altube 1929, Arejita 1978, 1980, Donzeaud 1972, Goenaga 1978, 1980, Hotta 1975, de Rijk 1969, 1972, 1978, Txillardeggi 1978, Akesolo 1980, Irigoyen 1980, Mitxelena 1981, Wilbur 1981). Hala ere, orain arteko lanetan, hizkuntzalarien ikuspegiak ondoko bi faktoreetan mugatua dirudi:

- a. Galdegaia aditzaren aurrean.
- b. Mintzagaia perpausaren hasieran (ez beti hala ere).

Baina egoera eta testuinguru konkretuetan esandako perpaus pila bat bildu, egoera, testuingurua eta hiztunaren asmo eta sentimendua kontutan hartu, horrela aztertu dudaren ondorioz, nik esango nuke ondoko hiru faktore daukela:

- i. Galdegaia aditzaren aurrean
- ii Batez ere adierazi nahi dena hasieran, osatzekoa gero, gehitzekoa atzean
- iii Sarrera aurrean.

3.1. Galdegaia aditzaren aurrean

Jadanik ondo ezaguna denez gero ez daukagu zehatz-mehatz hitz egin beharrik.

- (1) Patxik Maite ikusi zuen.
(Nor?)
- (1-1) Patxik *Maite* ikusi zuen.
- (1-2) *Maite* ikusi zuen Patxik.

Zein ordena gertatuko den, 1-1 ala 1-2, bigarren eta hirugarren faktoreek (§3.2, §3.3) erabakitzen dute. Gauza bera beheko adibideetan. Informatzaile batek dio *Nor ikusi zuen Patxik?* galderari erantzuteko, *Patxik* hori hasieran jartzea egokiagozat jotzen duela 1-2 baino 1-1 hobeagoa izanik. Hori ere hirugarren faktoreak duen eraginaren ondorioz.

- (Nork?)
- (1-3) Maite *Patxik* ikusi zuen.
- (1-4) *Patxik* ikusi zuen Maite.
- (2) Patxik Maiteri liburua eman dio.

(Zer?)

- (2-1) Patxik Maiteri *liburua* eman dio.
- (2-2) Patxik *liburua* eman dio Maiteri.
- (2-3) Maiteri *liburua* eman dio Patxik.
- (2-4) *Liburua* eman dio Maiteri Patxik.

(Nori?)

- (2-5) Patxik *liburua Maiteri* eman dio.
- (2-6) Patxik *Maiteri* eman dio *liburua*.
- (2-7) *Maiteri* eman dio *liburua* Patxik.
- (3) Patxik *Uztailean* oporrak hartuko ditu.
- (3-1) *Noiz* hartuko ditu oporrak Patxik?
- (3-2) Patxik *noiz* hartuko ditu oporrak?

3.2 baino 3-1 arruntagoa da, bigarren faktorearen (§3.2) eraginez. Hirugarren faktoreak *Patxik* hitza (mintzagaia) aurrean jartzen duenean (§3.2.1), 3-2-ren ordena sortzen da.

(Noiz?)

- (3-3) Patxik oporrak *Uztailean* hartuko ditu.
- (3-4) Patxik *Uztailean* hartuko ditu oporrak.
- (3-5) *Uztailean* hartuko ditu oporrak Patxik.

EUSKALDUNTZEN euskal ikasbidearen 3. tomoan, «Hitzak non jarri behar diren» delako azalpen mesedegarria aurkitzen da, gramatika lanetan datozen deskribapenak batean bilduz eta laburtuz (152-153 horrialdeetan):

HITZAK NON JARRI BEHAR DIREN

Zer esan dizu?

Hori esan dit Josek gaur
 Josek hori esan dit gaur
 Gaur Josek hori esan dit
 Gaur hori esan dit Josek
 Eskolara joan behar dudala esan dit Josek gaur

Nork esan dizu?

Josek esan dit hori gaur
 Josek esan dit gaur hori
 Gaur Josek esan dit hori
 Hori gaur Josek esan dit
 Herri honetan bizi den gizon horrek esan dit
 hori gaur

Zer egin dizu Josek?

Josek esan egin dit hori
 Esan egin dit hori Josek
 Hori esan egin dit Josek
 Josek hori esan egin dit

Esan dizu Josek?

Esan dit hori Josek
 Esan dit Josek hori
 Josek hori, esan dit
 Hori Josek, esan dit
 Ez dit ezer esan Josek
 Josek ez dit ezer esan
 Josek ez dit esan ezer
 Ez dit Josek ezer esan

Noiz esan dizu?

Josek gaur esan dit hori
 Hori gaur esan dit Josek
 Gaur esan dit Josek hori
 Gaur esan dit hori Josek
 Etxera etorri denean esan dit hori Josek

Ba dakizue?

Gaur ba dakigu hori
 Ba dakigu gaur hori
 Hori gaur ba dakigu
 Gaur hori ba dakigu

KONTUZ: Esannahi nagusia adierazten duen hitza edo hitz multzoa GALDEAGAIA deitzen da. GALDEGAIA aditzaren aurrean jarri behar da. Ezezko esaldietan, EZ hitza bera izaten da ia beti GALDEGAIA. GALDEGAIARI indar gehiago emateko, batzuek, baiezko esaldietan ere aditz laguntzallearen aurrean jartzen dute hura. Adibidez:

Aitak du ontzia leihotik jaurtiki
 Aitak leihotik du ontzia jaurtiki
 Aitak ontzia du leihotik jaurtiki

Azalpen hau, zati gehienetan zuzen eta egokia da, bakarrik «galdegaia»-ren definizioa ez datorrela hain garbi, eta baita exajeratu samarra dela: adibide perpausak sortzen dituzten galderak honelakoak izan behar dute (goitik behera):

Zer esan dizu Josek gaur?
 Nork esan dizu hori gaur?
 Noiz esan dizu hori Josek?
 ?
 Hori esan dizu Josek?
 (Ezer esan dizu Josek?)
 Gaur hori ba dakizue?

Galdegaia aditza bera denean, *egin* eransten omen da (Altube, Txillardegi). Hobeto esanda, «aditza informazio berri bakarra denean» esan liteke. Horrez gain, aditz zati horri pisua ematen zaio *egin* erabiltzean, hots, entzuleak uste ez baldin badu ere hori benetan gertatu (edo gertatzen, gertatuko) dela esan nahi du hiztunak. «Zer egin...?» galderari erantzutean ez da beti *egin* agertzen aditzaren atzean, eta aditza erantzun bakarra denean ere ez beti, askotan agertzen bada ere.

«Ezezko perpausetan, EZ hitza bera izaten da ia beti GALDEGAIA» dio *Euskalduntzen* metodoak. Hola ez den adibide batzu:

Klasean, «Ez dut ulertzen» esan nuen nik. Orduan

(4) Zer ez duzu ulertzen?

esan zuen irakasleak. Perpaus honetan, *zer* da galdegaia, noski. «Ezin dut» esan nuenean, irakasleak.

- (5) *Zer ezin duzu?*
esan zuen. Perpaus honetan ere *zer* da galdegaia.
Galdera horri, honela erantzun litzaioke:
- (6) Galdera honi ezin diot erantzun.
- (7) Ezin diot galdera honi erantzun.

Erantzun hauetan, *galdera honi erantzun* da galdegaia. 6 eta 7-ren ordenak, bigarren eta hirugarren faktoreek (§3.2, §3.3) sortzen dituzte.

Japonieraz:

(1)	Shigeru-ga Shigeruk	Aiko-o Aiko	mi-ta ikusi zuen.	
(1-1)	Shigeru-wa Shigeruk	<i>Aiko-o</i> <i>Aiko</i>	mi-ta. ikusi zuen.	
(1-2)	^I <i>Aiko-o</i> <i>Aiko</i>	mi-ta-n ikusi zuen	da-yo,	Shigeru-wa Shigeru-k

(1-2), beste egitura bat da. Ordena gramatikala: *Shigeru-wa Aiko-o mi-ta-n da-yo*. *N(mi-ta-n)*: nominalizatazaila; *da* kopula.

Ohartu behar dugu, *ga* (subjetu marka)-ren ordeaz *wa* (mintzagai marka) agertzen dela.

(1-3)	Aiko-wa «Aiko	<i>Shiregu-ga</i> Shigeruk	mi-ta ikusi zuen»	
(1-4)	^I <i>Shigeru-ga</i> «Shigeruk	mi-ta-n ikusi zuen	da-yo,	Aiko-o Aiko»
(2-1)	^I <i>Shigeru-wa</i> «Shigeruk «Shigeruk	Aiko-ni Aikori liburua	<i>hon-o</i> liburua Aikori	age-ta eman dio» eman dio»
(2-2)	^I <i>Shigeru-wa</i> «Shigeruk	<i>hon-o</i> liburua	age-ta-n eman dio	da-yo, Aiko-ni Aikori»
(2-3)	^I <i>Aiko-ni-wa</i> «Aikori	<i>hon-o</i> liburua	age-ta-n eman dio	da-yo, Shigeru-wa Shigeruk»
(2-4)	^I <i>Hon-o</i> «Liburua	age-ta-n eman dio	da-yo	Aiko-ni Aikori Shigeru-wa Shigeruk»
(2-5)	Shigeru-wa Shigeruk	hon-o liburua	<i>Aiko-ni</i> Aikori	age-ta eman dio
(2-6)	^I <i>Shigeru-wa</i> «Shigeruk	<i>Aiko-ni</i> Aikori	age-ta-n eman dio	da-yo, hon-o liburua»

(2-7)	^I <i>Aiko-ni</i> «Aikori	age-ta-n eman dio	da-yo,	hon-o liburua	Shigeru-wa Shigeruk»
-------	--	----------------------	--------	------------------	-------------------------

Japonieraz, beste ordena bat ere erabiltzen da galdegai NORI (Aiko-ni) denean, aurrera goazen bezala ikusiko dugu. Doinuak erakusten du galdegai, hots, NORI (Aiko-ni) zatia gorago ahozkatzen da. Ordena hau gramatikal da, eta agian goikoa baino gehiago erabiltzen da.

(2-8)	Shigeru-wa <i>Aiko-ni</i> hon-o age-ta(-n da-yo) «Shigeruk Aikori liburua eman dio» =Shigeruk Aikori eman dio liburua
-------	---

(3)	Shigeru-wa «Shigeruk	shichigatsu-ni Uztailean	yasumi-o oporrak	tor-u hartuko ditu»
(3-1)	^I <i>Itsu</i> «Noiz	tor-u-no hartuko ditu	yasumi-o, oporrak	Shigeru-wa? Shigeruk»
(3-2)	^I Shigeru-wa «Shigeruk	<i>itsu</i> noiz	tor-u-no, hartuko ditu	yasumi-o? oporrak?»

Hizketa informalean beste ordena bat ere erabiltzen da, eta hau (3-1) eta (3-2) baino gehiagotan, jatorragoa baita.

(3-1-2)	^I <i>Itsu</i> «Noiz	yasumi-o tor-u-no, Shigeru-wa? oporrak	hartuko ditu	Shigeruk?»
(3-2-2)	Shigeru-wa «Shigeruk	<i>itsu</i> noiz	yasumi-o oporrak	tor-u-no? hartuko ditu?

3-2-2-ren ordena da polit eta jatorrena japonieraz. Hizketa formalean eta idazterakoan ere erabiltzen den ordena da. Erabat gramatikala da, formalago egiteko atzizki, partikula edo holako hitz batzu gehitu behar bazaizkio ere.

Beste hitzekin errezagoa da 3-1 eta 3-2-ren ordenak egitea (bakarrik hizketa informalean, noski).

(3-1-3)	^I <i>Itsu</i> «Noiz	mi-ta-no, ikusi du	Aiko-o, Aiko	Shigeru-wa? Shigeruk?»
(3-2-3)	^I Shigeru-wa «Shigeruk	<i>itsu</i> noiz	mi-ta-no, ikusi du	Aiko-o? Aiko?»

3-1-2 eta 3-2-2-ren ordena ere erabiltzen da:

(3-1-4)	^I <i>Itsu</i> «Noiz	Aiko-o Aiko	mi-ta-no, ikusi du	Shigeru-wa? Shigeruk?»
(3-2-4)	Shigeru-wa «Shigeruk	<i>itsu</i> Aiko-o noiz Aiko	mi-ta-no? ikusi du?»	

3-2-4 da jatorrena, batez ere idazterakoan eta hizketa formalean, hitz batzu gehiturik.

Hizketa informalean, lau ordena hauek (3-1-3, 3-2-3, 3-1-4, 3-2-4) erabiltzen dira, nahiz eta lehenengo hiru gramatikala ez izan.

Ikusten duzuen bezala, 3-2-2 eta 3-2-4, galdegai-ordena aldeketan gabeko ordenan daude. Japonieraz (ainueraz, koreanoz, mongolieraz,...) galdegaiak ez du euskaraz adinako zereginik. Hizkuntza haietan, erregela indartsuagoa da subjektu, objektu eta adberbioak aditza baino lehenago (ezkerrerrago) ipintzea. Hala ere, lagun arteko elkarrizketa informalean, ordena aldaketa libreagoa gertatzen da, eta euskaran dagoen «galdegaia aditzaren aurrean» delako erregelak ere eragiten du askotan.

Hungarierak, hitzen ordena japonierak, ainuerak, koreanoak eta hizkuntza altaikoez baino libreagoa du, eta euskaraz gertatzen den bezalako «galdegai-ordena-aldaketa» ere gertatzen da uraliar hizkuntza honetan. Orain arte ez dut ikusi gai honi buruzko dezkripziorik hungariera gramatika liburuetan, baina aztergarria dela deritzot.

3.2. *Batez ere adierazi nahi dena hasieran, osatzekoa gero, gehitzekoa atzean.*

Euskaraz, gauzarik garrantzitsuenez hasten da perpausa. «Gauza garrantzitsu» horrek esan nahi du «hiztunak batez ere adierazi nahi duen gauza». Hau askotan barruan galdegaia daraman hitz multzo bat izaten da, eta beste batzutan galdegaiaren zati bat, baina ez du beti galdegaiarekin zerikusirik.

(1) *Hartu nuen zure eskutitza.*

Perpauk honek ez du galdegairik, perpauk osoa informazio berria baita. Baina eskutitz bati erantzutean, beti ordena hau ikusten da: *Hartu nuen, jaso genuen, pozik jaso dut, pozez irakurri dut*, e.a. hasieran joaten dira eta zure eskutitza, *bidali didazun argazkia*, e.a. atzean.

(2) *(Asko) poztu naiz gaur zure eskutitza jasotzean.*

Adibide honetan ere berdin, irakurleari gehien jakinarazi nahi zaiona (*poztu naiz* edo *Asko poztu naiz*) hasieran jartzen da. Eskutitzetan ez ezik, baita hizketan ere, gertatzen da ordena hau.

Patxi Goenagak dio «Dena dela, esan beharko da normalki ez dela aditza joaten perpausaren hasieran» (1978-181). Baina euskaldunak niri idatzi dizkidan eskutitzetan, aditzez hasten diren perpauk pila bat dago. Eta hizketan ere askotan entzuten dut ordena hori. Goenagak berak onartzen du geroxeago *irabazi dugu guk* ordena, honela esanez: «... izan daiteke euskarazko perpausa, *irabazi-ri* pisua emanez».

(3) *Hori da problema.*

Gauza bera adierazteko *Problema hori da* ere esan daiteke, baina normal-ki *hori da* zatia hasieran jartzen da, gehien jakinarazi nahi den gauza baita.

(4) *Hortxe daukazu* basoa.

Hortxe daukazu da gehien jakinarazi nahi dena.

Euskaltegian ikastaroa amaitzeko afariari buruz hitz egiten ari ginenean, ez nuen ulertu *txikituak edaten* esaera, eta galdetu nion irakasleari: «Zer egingo dugu?» Orduan irakasleak zera erantzun zidan:

(5) *Ibiliko gara* taberna batetik beste batetara, *esnea edaten*.

Gehien jakinarazi nahi zidana *ibiliko gara* zenez, zati hori hasieran jarri zuen. Gero, osatzeko, *taberna batetik beste batetara* zatia ipini, eta horrez gain *esnea edaten* delako informazioa gehitu zuen atzetik. Azkeneko zati hau, ikusten duzuen bezala, txantxetan esaten du, nik tabernetan askotan esnea edaten bait nuen. «Ibiliko gara... beste batetara» esaten ari zenean burura etorri zitzaion «esnea edaten» esatea. Bide batez, *ibili* aditzaren ondoren ez dator *egin*, perpaus osoa informazio berria baita.

(6) *Kanping eder honetan gaude* ikastaro intentsiboa egiten, euskaraz noski!

Eskutitz baten hastapena. *Kanping eder honetan*, galdegaia da, eta galdegai hori daraman aditz sintagma hasieran jartzen da, batez ere hori adierazi nahi baitu idazleak. Gero *ikastaro intentsiboa egiten* zatia, informazio zehatzagoa, eman, eta azkenean *euskaraz noski* informazio are zehatzagoakin bukatzen du.

Ezezko perpaus askotan, aditz-laguntzaile-multzoa [EZ (+ proklitiko) + aditz laguntzailea (edo aditz sintetikoa)] hasieran joaten da, ezetza gehien jakinarazi nahi den gauza delako.

(7) *Ez dator* Maite.

(8) *Ez du* inork erantzun.

Bigarren faktore hau, batez ere galdera eta aginduetan garbi azaltzen den gauza da.

(9) *Gogoratzen duzu* hemen egin genizun «entrebista»?

(10) Ondo doaz guztiok?

(11) *Nahi duzu* argazki bat atera?

Perpaus bakoitzean, galderaren ardatza hasieran doa. Hauek dira bereziki esan nahi direnak.

(12) *Nork* ikusi zuen Maite?

(13) *Nor* ikusi zuen Patxik?

- (14) *Nori* eman dio liburua Patxik?
 (15) *Zer* egiten dugu orain?
 (16) *Noiz* etorriko zara Bilbo aldera?
 (17) *Non* utzi duzu egunkaria?

Galdehitza daraman perpausean (zati galderetan, Wh-question), galdehitza hori hasieran jartzen da sarritan. Galdehitza galdegaia da, noski, eta garrantzi handieneko zatia da galdera hauetan.

- (18) *Idatz* eskutitza, *ikus* pelikula, *deitu* telefonoz.

Perpaus hau hiru aginduz osatua da. Agindu bakoitzean, aditza hasierara pasatzen da, objektua eta adberbioa baino aurrerago. Gauza bera hurrengo adibidean:

- (19) *Hitz* egin ondo euskaraz.
 Cf. Patxik euskaraz ondo hitz egiten du.

Aditza hasierara pasatzean, beste bi elementuek *ondo* eta *euskaraz* ere elkar trukutzen dute. Esannahiaz harreman handiago duten hitzak lekuz ere hurbilago jarri ohi direnez, hitzen ordena aldatzen denean maiz gertatzen da holako «ispilu-irudi fenomenoak».

Japonieraz nola den:

Esan bezala, japoniera, ainuera, koreanoa eta hizkuntza altaikoetan, subjeto, objektu eta adberbioak aditza baino lehenago kokatzen dira, euskararen oinarritzko ordenan (§1) bezala. Lege hau zorrozki betetzen da, batez ere idazterakoan eta hizketa formalean. Lege hau hautsitako perpausa okertzat, ezgramatikaltzat jotzen da.

Hori dela-ta bigarren faktore honek normalki ez du eragiten hizkuntza haietan. Aurrean datozen (1-11) adibideen ordenak normalki ez dira gertatzen hizkuntza haietan.

Hala ere, hizketa informalean, patxadan pentsatu gabe lasterka esatean, holako ordena ere maiz gertatzen da.

- (1) ¹*Tsui-ta-yo,*   tegami
 «Heldu da   eskutitza
- (2) ¹*(Tomemo)*   uresi-katta-yo, kyoo,   tegami-o   uketot-te
 «(Asko)   poztu naiz   gaur   eskutitza   hartzeaz»
- (3) ¹*Sore da-yo,*   mondai-wa
 «Hori da   problema»

(13)	^I <i>Dare-o</i> «Nor	mi-ta-no? ikusi zuen	Shigeru-wa. Shigeruk?»	
(14)	^I <i>Dare-ni</i> «Nor-i	age-ta-no? eman dio	hon-o liburua	Shigeru-wa. Shigeruk?»
(15)	^I <i>Nani-o</i> «Zer	shi-yoo-ka? egingo dugu	ima. orain?»	
(16)	^I <i>Itsu</i> «Noiz	ku-ru? etorriko zara	Bilbao-no Bilbo-ren	hoo-ni. alde-ra?»
(17)	^I <i>Doko-ni</i> «Non	oi-ta-no? utzi duzu	shinbun. egunkaria?»	

18 eta 19-ren ordena ez da gertatzen japonieraz.

Hemen beste ohar bat ere egin nahi nuke. Holako ordena ezgramatikalean jarritako perpausak, ahozkatzean ere bi zatitan (edo zati gehiagotan) etenez ematen dira. Esate baterako, *I-an*, lehen zatiak, *Tsui-ta-yo*, perpaus oso baten intonazioa darama, azkeneko silaban doinua igoz, baita ere beste zatiak *tegami* ere bukaerako intonazioa darama, kasu honetan doinua jaitsiz.

Hala eta guztiz ere, erabiltzen dira ordena hauek, eta, nire ustez, ordena hauek sortzen dituen faktorea euskarari ikusten den berbera da, «batez ere adierazi nahi dena hasieran» ipintzekoa, alegia.

Badirudi Hungarieran ere faktore hau ikusten dela, ordena gramatikalak sortzen dituen, gainera. Gauza aztergarria da.

3.3. *Sarrera aurrean*

Informazio nagusiaren aurretik, entzuleari prestapena emateko, beste hitz batzu jartzen dira batzutan, sarrera bezala.

Hiru sarrera mota aipa daitezke.

- i Mintzagaia aditzera emanaz.
- ii Egoera aditzera emanaz.
- iii Hitzaurre gisa.

3.3.1. *Mintzagaia aditzera emanaz*

Zertaz hitz egingo den alde aurretik erakusteko.

(1) *Abizena nola du?*

Izena galdetzeko, *Nola du izena?* ordena erabiltzen da gehienetan, galde-hitza hasieran eta *izena* mintzagaia aditzaren atzean jarritz (§3.2). Baina pertsona bati buruz hitz egiten denean, eta orain batek pertsona horren abizena jakin

nahi duenean, mintzagaia *abizena*-ra pasatzen duela adierazteko, *abizena* hitz hori aurretik esaten du. Nolabait esateko, *abizena* perpaus honen izenburua bihurtzen da.

(2) Eta *igandean*, zer egin zenuen?

Holako galderetan, *Zer egin zenuen igandean?* ordena gertatzen da gehiagotan (§3.2), baina kasu honetan, lehenengo irakasleak galdetzen du «Nola pasatu zenuen asteburua?» eta ikasleak erantzuterakoan, larunbatean egindakoak kontatzen ditu. Gero irakasleak mintzagaia *igandean*-era pasatzen du. *Igandean* da oraingo izenburua. Hori erakusteko da hitz hau galderaren aurretik esatea, *eta* juntagailuaren ondoren.

(3) «*Luze*» ba dakizu zer den ez?

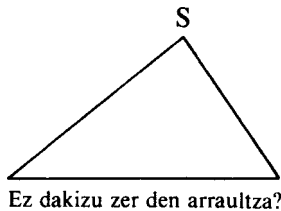
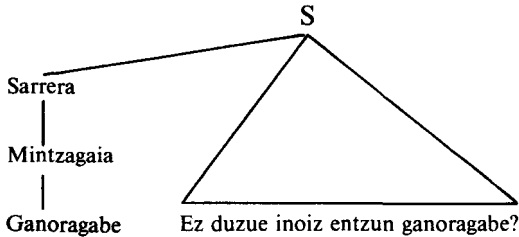
(4) «*Ganoragabe*» ez duzue inoiz entzun?

Luze eta *ganoragabe* hauek ez dira galdegaiak, mintzagaiak baizik. 3, *luzatu* aditza azaltzerakoan esandakoa da: lehenengo *luze* hitza eman, mintzagai, eta gero, horri buruzko galdera egiten du irakasleak.

(5) Ez dakizu zer den «*arraultza*»?

Ez dakizu [zer da «*arraultza*»]-n

4 eta 5, egoera antzekoetan esandakoak dira. 4-an, *ganoragabe* hitzari buruz hitz egingo dela alde aurretik erakusten da, 5-an, berriz, *ez dakizu* zatiak garrantzi handiagoa du hiztunarentzat, eta *arraultza* hitza ikasleentzat nahiko hitz ezaguna denez gero, ez dago alde aurretik izenburu bezala eman beharrik, eta bere lekuan dago.

Ikusten dugun bezala, lehen eta bigarren faktoreak alde batetik, eta hirugarrenak bestetik, kontrako indar modura lan egiten dute hitzen ordena erabakitzeke.

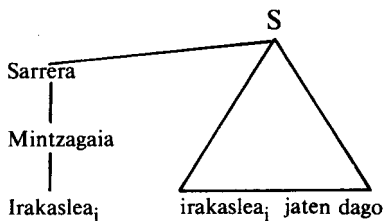
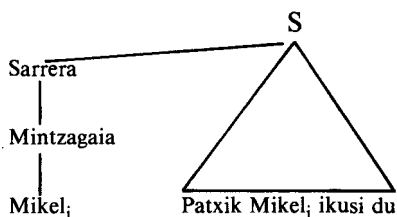
(6) *Toki problemarik ez dago, leku problemarik ez dago, plaza problemarik maila hontan ez dago.*

Cf. Ez dago problemarik.

Galdera bati erantzuterakoan, eta beste pertsona batek esandakoari ihardesterakoan, maiz eragiten du faktore honek. Besteak esandakoaren zati bat jaso eta erantzun edo ihardespen perpausaren aurrean jartzen da, orain gai horri buruz erantzutekoa dela erakusteko.

(7) Nork ikusi du Mikel? —*Mikel Patxik ikusi du.*

(8) Zu irakaslea zara. —Bai, eta *irakaslea jaten dago.*

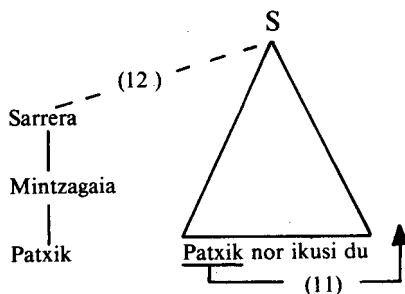
(9) *Hirugarren garaia* oraindik ez da inoiz egin.

(10) *Hitz egiteko* beharbada egongo da kurtso bat.

Mintzagaia ez da beti aurrean jartzen: izenburua bezala ematerakoan bakarrik joaten da esaldi aurrean.

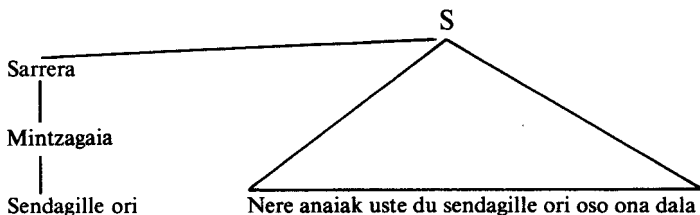
(11) Nor ikusi du *Patxik*?

(12) *Patxik* nor ikusi du?

Hurrengo, de Rijk 1978-tik jaso:

(13) *Sendagille ori, nere anaiak uste du oso ona dala.* (Gipuzkoa).

Japonieraz:

- (1) *Myooji-wa*   nan-te   i-u-no?
 «Abizena   zer dela   esaten da?»
- (2) *Sore-de*   *nichiyoobi-ni-wa*   nani-o   shi-ta-no?
 «Eta   igandean   zer   egin zenuen?»

1 eta 2, ordena normala da japonieraz (eta ainueraz, koreanoz, mongolieraz, ...) §3.2-an ikusi dugun bezala, *Nola duzu izena?* edo *zer egin zenuen igandean?* bezalako ordena aldaketa ez da gertatzen perpaus gramatikala egiteko.

Wa mintzagai marka da baina mintzagaiak ez du beti *wa* eramaten:

- (3) «*Nagai*»-tte   nan   da-ka   shit-te-ru   deshoc?
 '«Luze»   zer   de-n   ba dakizu   ezta?»
- (4) «*Otchokochoi*»-tte   kii-ta   koto   nai?
 '«Ganoragabe»   entzun duzun   aldi   ez dago?»
- (5) ^lShira-na-i-no?   nan da-ka   «tamago»-tte.
 'Ez dakizu   zer de-n   «arraultza?»

Zuzen esateko:

- (5-1) «Tamago»-tte nan da-ka shira-na-i-no?
«Arraultza»? zer de-n ez dakizu
- (6) *Basho-no* mondai-wa na-l, *seki-no mon-* na-i,
dai-wa
«*Toki* problemarik ez dago, leku problemarik ez dago»,
aki-no mondai-wa kono reberu-de-wa na-i.
plaza problemarik hau maila-an ez dago.
- (7) ^IDare-ga mi-ta-no? Hiroshi-o. –*Hiroshi-wa* Shigeru-ga mita.
«Nork ikusi du Hiroshi? –Hiroshi Shigeruk ikusi du»

Lehen zatia (galdera) zuzen esateko:

- (7-1) Dare-ga *Hiroshi-o* *mi-ta-no?*
«Nork Hiroshi *ikusi du?*»
- (7-2) *Hiroshi-wa* dare-ga *mi-ta-no?*
«Hiroshi nork *ikusi du?*»
- (8) Anata-wa sensei da. –Un, soshite *sensei-wa* tabe-te i-ru.
«Zu irakaslea zara. Bai, eta irakaslea ja-ten dago».
- (9) *Daisan-* mada yat-ta koto-ga na-i.
jookyuu-wa
«Hirugarren oraindik egin den aldi ez dago».
garaia
- (10) ^I*Hanasu-no-ni-* tabun ar-u deshoo, koosu-ga.
wa
«Hitz egiteko beharbada egongo da kurtsoa.»

Gramatikalki esateko:

- (10-1) ^I*Hanasu-no-ni-* tabun koosu-ga ar-u deshoo.
wa
«Hitz egiteko beharbada kurtsoa egongo da.»
- (11) ^IDare-o mi-ta-no, *Shigeru-wa?*
«Nor ikusi du Shigeruk?»
- (12) *Shigeru-wa* dare-o mi-ta-no?
«Shigeruk nor ikusi du?»

(13)-ren ordena ez da gertatuko lagun arteko elkarrizketa informalean ere.
Baina honako hau gertatuko da:

- (13-1) *Sono isha-wa, watashi-no ani-wa totemo i-i-to omot-te ir-u.*
 «Hori sendagile, nire anaiak oso ona de-la»   uste du.

Oinarrizko ordena:

- (13-2) *Watashi-no ani-wa, sono isha-wa totemo i-i-to omot-te ir-u.*
 «Nire anaiak hori sendagile oso ona de-la»   uste   du.

Japonieraz ere, euskaraz eta beste hizkuntza askotan bezala, mintzagaiak askotan perpausaren hasieran du lekua, eta euskaraz baino gehiagotan, ia beti, alegia (Gonbaratu (11) eta (12)).

Horrez gain japonierak (ainuerak, koreanoak, mongolierak,...) mintzagai marka badu: *wa* partikula, eta Japoniako transformazionalistek esan ohi dute *wa* daraman sintagma *topic* (mintzagaia) dela, eta hau perpausaren hasierara aurreratzen (fronting) dela. Noda-k (1982) dio gaztelaniaz (SVO hizkuntza ber-*rau*) eta japonieraz (SOV hizkuntza) berdin gertatzen dela *fronting* hau, horre-*gatik* hizkuntzaren unibertsal bat izango dela.

Ikuspegi honek zuzena dirudi. Baina, ikusi dugunez, euskaraz mintzagaia ez da beti hasierara pasatzen.

Euskaraz, izena eta adberbioa ez ezik, baita aditza ere mintzagai izan dai-teke. Idazterakoan baino mintzatzerakoan maizago gertatzen da hori. Mintza-gai denean, aditz horrek doinu berezia darama, hots, azkeneko silaba luzatu eta doinua igoten da.

- (14) *Problema da*, alderantziz, ez dagoela jenderik talde bat egiteko.

- (15) *Hau da Patxi, hau da Mikel.*

- (16) *Maite iritsiko da* Abuztuaren 23an.

Adibide hauetan, galdegaia aditzaren atzean (ez aurrean!) doa. Subjetua ez ezik, aditza ere honekin batera, mintzagaia bihurtu eta aurrean ematen da izenburu gisa, galdegaia preludiatuz.

- (17) Gauza bat garbi dago, eta *da* ez zaretela kalean geratuko.

(17) bezalako ordena, *da* aditz sintetikoaz hasten dena, elkarriketan sa-rritan entzuten dut, *dira-z* hasten dena ere batzutan; berbaldiaren barruan (ez hasieran) gertatzen da. Baina idatzian ez dut inoiz ikusi. Beste aditz sintetikoaz (*dator, doa,...*) hasten denik ez dut inoiz entzun.

§2.4 an ikusi dugun *Uste dut Patxik Maite ikusi zuela* (5) edo *Koldok esan du Patxik joan zen ostiral arratsaldean...* 14 bezalako adibideak ere he-mengo hauen kideak dira, hots, *uste dut* (5), *Koldok esan du* (14), [subjektua + galdegai hustua + aditza], mintzagaiak dira adibide hauetan ere.

Japonieraz (eta ainueraz, koreanoz, mongolieraz,...) aditz sintagma, da-goen dagoenean, ezin daiteke mintzagaia izan. Mintzagaia bihurtzeko, egitura aldatu behar da:

(14)	<i>Mondai-wa,</i> Problema,	gyaku-ni, alderantziz,	hitokurasu-ni bat talde	nar-u egin	hodo bezain	beste
	hito-ga jende	i-na-i-to ez dagoe-la	i-u esateko	koto arazoa	da. da.	
(15)	<i>Kochira-wa</i> «Hau	Shigeru, Shigeru,	<i>kochira-wa</i> hau	Hiroshi. Hiroshi.»		
(16)	<i>Aiko-wa</i> Aiko	hachigatsu Abuztua	nijuusanni chini 23an	tsuk-u. iritsiko	da. da.	
(17)	Hitotsu-no «Bat	koto-ga gauza	hakkiri garbi	shi-te dago,	i-ru- hori.»	
	anagata-wa zuek	oidasare-ru kanpora bota- ko	koto-wa	na-i-to ez zaituztete la da.	i-ukoto	da.

§2.4-ko (5)

Watashi-no kangae-de-wa, Shigeru-wa Aiko-c mi-na-katta-yo.
«Ni-re uste-z, Shigeruk Aiko ikusi ez zuen.»

§2.4-ko (14) Tamotsu-wa koo it-ta, Shigeru-wa senshuu-no kin yoobi-no gogo...
«Tamotsuk honela esan du, Shigeruk joan zen ostiral arratsaldean...»

3.3.2. Egoera aditzera emanaz

(1) *Klasea bukatutakoan*, zerbait edatera joango gara.

(2) *Praktikarik ez badago*, gauzak ahantzi egiten dira.

(3) *Aurten lan berrian nago*.

(4) *Ikastaro hori egin ondoren*, maixuek azterketa bat egin behar dute eta *gaingintuz gero* eskoletara sartzen dira haurrei euskara irakats diezaieten.

(5) *Nahi baduzu* bakoitzari japonesezko izena ipiniko diogu.

Egoera (denbora, lekua, baldintza, e.a.) ez da beti hasieran kokatzen, batzutan bukaeran, beste batzutan erdian. Entzuleari (irakurlari) informazio nagusia entzuteko prestapena eman nahi denean jartzen da hasieran.

Ikus beste adibide bat:

(6) *Nahi duzunean* etorri.

Adibide honetan, *nahi duzunean* galdegaia da.

Hurrengoa: ikasle batek «Ikusi ahal dut?» galdetu zuen. Irakasleak erantzun zion:

(7) *nahi baduzue* ikusi, baina *lehenengo egin* ikusi gabe, eta gero, ba, *adibidez*, hamar egiten dituzue, ba beste hamar begiratu *nahi baduzue* baina...

Adibide honetan, lehenbiziko *nahi baduzue* ez da «egoera aditzera emanaz», galdegaia baizik. *Lehenengo* hori, bigarren perpausako mintzagaia da. *Egin ikusi gabe* agindu bat da, eta *egin* aditza hasieran jartzen da. *Adibidez* hori, «hitzaurrea» (§3.3.3), eta bigarren *nahi baduzue* hori, «atzetik gehitzen» da (§3.2). Bi *nahi baduzue* hauek, doinua ere ezberdina dute.

3.3.3. *Hitzaurre gisa*

(1) *Esan zenigun lez*, berehala bidaltzen dizkizut inkestak.

Bi adiskideri idatzitako nire eskutitzari erantzuten dio batek.

Esan zenigun lez hori, hitzaurrea bezala informazio nagusiaren aurrean jartzen da. Gero, hasieran, *berehala bidaltzen dizkizut* aditz sintagma dator, *berehala* galdegaia daramala (§3.1), eta *inkestak* objetua geroago, bigarren faktorearen ondorioz (§3.2).

(2) *Zure liburu eskaerari erantzunez*, bihar bertan bialduko dizkizuegu liburu guziak zortzi paketetan, eskatutako hamabi fakturak barnean doazela. (Gipuzkoa).

Informazio nagusian, *bihar bertan bialduko dizkizuegu* (aditz sintagma) hasieran doa, *liburu guziak* (objetua) baino lehenago; gero *zortzi paketetan* eta *eskatutako hamabi fakturak barnean doazela* bi informazio gero eta zehatzagoak ematen dira (§3.2).

(3) *Zure bigarren galderari erantzunez*, posible da etxe hontako administrazioak adierazi didatenez, egunkari hau zuen Institutora airez bidaltzea. (?).

(4) *Hontaz kanpo* jendeak zer komentatzen du gure herriaz eta zuk zer pentsatzen duzu? (Guipuzkoa).

(5) *Gero* giroa ere ez da oso ona eskoletan, zeren giro oso erdelduna dago eta umeak ez dute ikusten euskera ikastea beharrezkoa denik kalerako. Cf. *Gero* esango dizut (*Gero*: galdegaia).

(6) *Bestalde* oso pozik gaude egun hauetan euskal irrati eta telebista martxan jarri dituztelako.

(7) *Dana dala*, esan behar da «autonomia»-rekin irakaskuntza euskal gobernuaren eskuetan dagoela eta planifikazio nahiko ona egiten ari direla.

(8) *Dena den*, ahaleginak egingo ditugu zuentzako ale bat eskuratzen baina... (Gipuzkoa).

(9) *Egia esan*, metodoa kaseta batetan kabitzen da.

(10) *Izan ere*, eskutitz hori oso urrundik dator, Japondik, alegia, *eta gainera* japoniar emakume batek euskeraz idatzia,... (Gipuzkoa).

Holako hitzaurrea informazio nagusiaren aurrean ipintzea, euskaraz eta japonieraz (eta ainueraz, koreanoz, mongolieraz,...) ez ezik, beste hizkuntzetan ere berdin gertatzen da. Guztiz fenomeno naturala eta unibertuala da. Beraz, hemen zehazki aztertu beharrik ez dagoela uste dut.

4. Laburbilduz

(1) Ordena konkretua sortzeko hiru mailatako faktore daude:

I Oinarrizko ordena

II Egitura mailako ordena– aldaketa

III Estilistika mailako ordena– aldaketa

i Galdegaia aditzaren aurrean

ii Batez ere adierazi nahi dena hasieran, osatzekoa gero, gehitzekoa atzean

iii Sarrera (mintzagaia, egoera, hitzaurrea) aurrean.

(2) Oinarrizko egituran, euskarak eta japonierak (baita ainuerak, koreanoak, mongolierak... ere) hitzen ordena ia berdina dute.

(3) Egitura mailako nahitaezko ordena-aldaketa, euskaraz inoiz gertatzen da baina japonieraz (ainueraz...) ez dugu.

(4) Estilistika mailako ordena aldaketa bietan gertatzen da. Ezberdintasun batzu aurkitzen badira ere, funtsean aldaketa erregela antzekoak dituzte biek.

(5) Estilistika mailako hiru ordena-aldaketa faktoreetatik, hirugarrenak (sarrera aurrean) alde batetik eta lehenak (galdegaia aditzaren aurrean) eta bigarrenak (garrantzitsuena hasieran) bestetik, alderantziz lan egiten dute, elkarren kontrako indar gisa.

Hizkuntza batzutan, hirugarrenak indar gehiago du (gaztelaniaz, ingelesez,...² Eskimalez) eta beste batzutan lehenak eta bigarrenak (euskaraz, hungarieraz). Japonieraz, ainueraz, koreanoz eta hizkuntza altaikoetan, lehenak (galdegaia aditzaren aurrean) indar gutxi du, eta bigarrenak baino indar gehiago hirugarrenak.

² SVO hizkuntza hauek ez dituzte lehen eta bigarren faktoreak. Badirudi alderantzizko edo ispilui-irudiko faktoreak dituztela. Aztertu behar da.

Azkenik, eskerrak eman nahi nizkieke kongreso honetara gonbidatu nauen Euskaltzaindiari eta euskara ikasten lagundu nauten irakasle, adiskide eta informatzaileei. Batez ere izen batzu azaltzea beharrezkoa da: nire irakasle eta zuzendari J.M. Satrustegi jauna, Endrike Knör, Patxi Goenaga eta Koldo Aldalur. Haien laguntza gabe, ezin izango nukeen lan hau bukatu.

Bibliografia (aipatutako lanak)

- AKESOLO, Lino, «Galdegaiarekiko aztergai bat edo beste», *EUSKERA*, XXV-2, 1980.
- ALTUBE, Sebero, *Erderismos*, Bermeo, 1929¹ Bilbao, 1975.²
- AREJITA, Adolfo, *Euskal Joskera*, Durango, 1980.
—, «Aditzaren galdegaitasunaz», *EUSKERA*, XXV-2, 1980.
- DONZEAUD, Françoise, «The expression of focus in Basque», *Anuario del Seminario de filología vasca «Julio Urquijo»*, VI, 1972.
- GOENAGA, Patxi, *Gramatika bideetan*, Donostia, 1978,¹ 1980.²
- HOTTA, Satoshiro, «Basukugo no tambun ni okeru gojun no buntaiteki kachi ni tsuite (Hitzen ordenaren balio estilistikoa euskarazko perpaus bakanen)», *Joosai Jimbun Kenkyuu*, 2, Joosai Univ., 1975.
Irakasle talde batek, *EUSKALDUNTZEN*, 3, Bilbao, 1973.
- IRIGOYEN, Alfonso, «Sebero Altuberen Galdegaitasunaz», *EUSKERA*, XXV-2, 1980.
- IZUI, Hisanosuke, *Sekai no gengo (Munduko hizkuntzak)*, Tokyo, 1972.
- MITXELENA, K, «Galdegaia eta mintzagaia euskaraz», *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, Univ. de Deusto, 1981.
- NODA, Hisashi, «Goju no genri (Hitzen ordenaren printzipioa)», Japoniako Linguistika Kongresoan egindako komunikazioaren laburpena, *GENGO KENKYUU Journal of The linguistic Society of Japan*, 82, 1982.
- DE RIJK, Rudolf P. G., «Is Basque an S.O.V language?», in *Fontes Linguae Vasconum*, 3, 1969.
—, «Relative Clauses in Basque: a guided tour», *The Chicago which hunt*, Chicago, 1972.
—, «Topic fronting, focus positioning and the nature of the verb phrase in Basque», Frank Jensen (ed.), *Studies in fronting*, Lisse, 1978.
- TAMURA, Suzuko, «Report of The Study Group on Northern Languages and Cultures», 7, *Bulletin of The Institute of Language Teaching, Waseda University*, 23, 1981.

«Basukugo no gojun ni tsuite (Word order in Basque, Hitzen ordena euskaraz), 1», *Bulletin of The Institute of Language Teaching, Waseda University*, 26, 1983.

TXILLARDEGI, *Euskal gramatika*, San Sebastián, 1978.

WILBUR, Terence H., «Basque syntax», *IKER*, 1, Bilbao, 1981.

BEHAKO BAT EZEZKO ESALDIERI

B. Oyharçabal

0. Nahiz ez den izan orain artino, nik dakidala bederen, ikerketa berezirik euskarazko ezezko esaldiez, gai honen ikertzen hasteko tenorean, ez gara hutsetik abiatzen. Euskal joskera funskienik aztertzen duten lanetan alabaina, oinarri sendoa aurkitzen baitugu gisa horretako ikerketa baten bidean emateko. Bi gramatikolari bereziki aipatu behar direla uste dut, S. Altube lehenik, euskal joskeraren ikertzaile trebea, eta P. Lafitte bigarrenekorik, gramatika gauzetan hoinbeste zor diogun euskaltzalea.

Bada, euskarazko ezezko esaldieri behako bat eman aurretik, bi gramatikolari horiek gai horretaz zer dioten hurbiletik ikustea eta oroitaraztea, beharrezko eginbidea iruditzen zait.

0.1. *Altuberen azterketa*

Altubek, egia erran, ez zien ezezko esaldieri toki handirik eskaini. *Erderismos* deitu bere idazlan famatuan, hitz ordenaren arazoa, eta honetan galdegaiak duen garrantzia, ikertu duenean, kasik beti baiezko esaldien arabera ari izana da, ezezkoen kasua, aparteko atal batetan baizik aipu ez zuelarik, galdegaia eztasunean gorputzen den egoera aurkeztean, hain zuzen ere.

Gisa zen harentzat gauzak hola gerta zitezen. Haren ustez, ezezko perpausetan ezetza bera izaten baita arduenik galdegaia. Hona zer dioskun: «Las oraciones en cuya flexión verbal va prefijado el negativo *ez*, presentan casi siempre como elemento inquirido, ese morfema *ez*, o sea la cualidad negativa del verbo».

Altuberentzat, beraz, gutiz gehienetan, ezetza beste elementu guztieri nagusitzen zaie ezezko perpausetan galdegai izateko, irudi bailuke, haren aburuz, esaldi horietan aditza bera edo beste sintagma bat ez daitezkeela biziki nekez baizik galdegai izan, eta gertatzen bada biziki bakan egiten dela. Azken egoera hau aipatzen duenean hauxe dio; «Sin embargo acontece a veces (aunque muy excepcionalmente) que sobre esa clase de flexiones negativas ostenta claramente su carácter inquirido un miembro nominal (...), estas frases se distinguen

por el acento que recae en la primera sílaba de la flexión cuando ésta es bisilábica (*éztá*) y, en la segunda, cuando contiene tres o más sílabas (*eztáuko*, *eztáukagu*).»

Ikusten dugunaz, Altubek ez du arras baztertzen, ezezkoetan negazioaz beste elementu bat galdegai izateko posibilitatea, orduan, hitz ordena gabe, akzentua omen delarik egoera horren adierazlea. Adibide gisa (1) eta (2) ematen dizkigu:

- (1) *Zergatik eztatoz?*
- (2) *Dirurik ezdaukalako eztatoz.*

Derragun oraino, Altubek ohartarazi nahi digularik adizkera lagunduekin jazoten diren zenbait eraikiduraz —hala nola aditz laguntzailearen eta aditz nagusiaren artean zenbait elementuren kokatzeko joeraz—, ez diola gertaera hori, galdegai markatzeari lotzen, eta azalbiderik gabe uzten duela.

0.2. *Lafitte-ren azterketa*

P. Lafitte-k, bere *Grammaire basque* liburu preziatuan, Altuberen emaitzak aberasten eta doi bat zuzentzen ere ditu, nahiz oinarri bera atxekitzen duen.

Oinarri bera gordetzen duela diogu, zeren baitauka hark ere, ezezko esaldietan ezetza dela galdegai nagusia, hots, haren hitzak harturik, hura dela haietan lehen baliodun hitza («le mot de première valeur»). Hain zuzen, horregatik omen zaio *ez* aurrizkia adizkera jokatuari erantzen: «Dans une proposition négative indépendante, la négation est considérée comme mot de première valeur, on la met donc immédiatement devant l'auxiliaire». Hitz adierazgarria erabiltzen du ezetzaren indar berezi horren itxuratzeko: ezetzaren abantaila («le privilège de la négation»).

Hala ere, Lafitte-k, Altubek baino argikiago ikusten baitu ezezko perpau-setan ezetzaz beste galdegairik izan daitekeela, lehen baliodun hitzaren ondoan, bigarren eta hirugarren baliodun hitzak ere aipatzen dizkigu. Hona nola bil daitekeen haren aurkezpena puntu honetaz:

- a) *Aditza (ere) delarik galdegaia.*
Aditz nagusia, aitzinean duen aditz laguntzaileari segidan darraikio.

(3a) *Aitak ez du aurdiki.*

Aditz nagusia indartu nahi bada, esaldiaren hastapenean ematen da.

(3b) *Ez du ukatzen Zizeronek.*

- b) *Beste elementu bat (ere) delarik galdegaia.*

Galdegaia orduan aditz laguntzailearen eta nagusiaren artean ematen da.

Elementu bat baino gehiago agertzen direnean molde horretan, lehenbizikoa da, Lafitte-ren arauera, galdegaia.

(3c) *Aitak ez du untzia (leihotik) aurdiki.*

Galdegai hori indar berezi batez markatu nahi bada, beste itzuli bat oraino erabil daitekeela dio Lafitte-k: ez morfema atzean, aditz nagusiaren ezkerrean, ematen da, eta galdegaia aditz laguntzailearen aurrera pasatzen da.

(3d) *Aitak du leihotik ez aurdiki.*

Horra beraz, aski xeheki emanez, zer dioten Altubek eta Lafitte-k. Azterbide horietako zenbait gauzarekin guztiz akort ez izanik, badut uste gaia oraino gehiago jorratu behar den, ezezko perpausak euskaraz nola darabiltzagun hobeki ulertzeko. Horretarako bi punduz bereziki nahi nuke hemen mintzatu, biak ezezko esaldien egituren argitzeko baitezpadakoak baitzaizkit:

- ezetza eta asertzio modalitatea;
- ezetza eta galdegaia.

Ikerlan honek ipar aldeko euskalkietan bereziki hartzen du oinarri.

1. Ezetza eta asertzio modalitatea

Ikusi ditugun azterketetan, ezetza zer mailatako elementua den ez da ongi ageri, eta haste-hastetik, ondotik zenbait nahasketamendu sor ez dakizkigun, pundu hau ontsa finkatu behar dela uste dut.

1.1. Esaldietako beste elementuen artean, besteak ez bezalakoa dugu ezetza, asertzio modalitatea denaz gero, ez baitu zuzenean parte hartzen erlazio predikatiboan. Asertzioak, dakigun bezala, bi balio ukan ditzake: positiboa eta negatiboa (eta bien arteko konbinaketak). Bi balio horiek, ordea, gisa batez elkarren parean eman badaitezke ere, ez dira egiazki elkarren bete, bigarrena, nolabait, lehenak duen oinarriaren gainean eraikia baita.

Hiztunak, ezetza erabiliz, erlazio baten egiespena («validation» frantsesez) bere gain hartzen ez duela adierazten du, erraten balu bezala, «badiot nik, erlazio hau ez dela betetzen». Horra zergatik, komunikazio egoera berezi batzutan bestela badirudi ere, ezetzak kontrarioa adierazten duen, eta ez aurkakoa edo kontradiktorioa. Gauza bati buruz, «ez da papera» diodanean, gauza horren eta paperaren artean (hiztuna hizkuntz izaerekin aritzen dela ahanzi gabe) izan daitekeen idendifikatze edo apartenanzia erlazioa ukatzen dut besterik gabe; gauza hori zer den ez dut adierazten, eta zer ez den erratean ere, ezezkako asertzioa lekarketen azkenik gabeko posibilitateen artean, bat baizik ez dut aukeratzen.

Ongi berezi behar dira beraz, asertzioa eta erlazio predikatiboa, baitezpa-

dakoa baita esaldi batetan negazioa agertzen delarik, zer mailatakoa den eta zeri zuzen dagokion ikustea: egiten den asertzioari ala negazio baten gainean moldatu erlazio bati? Ondorio zehatzak dakartzan galdea dela ikusiko dugu geroago (ikus 2.2. eta 2.3.) Halaber ezezko esaldien egituraren ongi ulertzeko, asertzioak eta erlazio predikatiboak zer harreman mota duten argitzea beharrezkoa da. Ez dut uste alde horretarik, ezetza berez galdegai dela errateak gauzak batere argitzen dituen. Galdegaiaren inguruko jokuak, erlazio predikatiboaren izaerari eta egiturari loturik daude, ezetzak ez duelarik horretan zer egin berezirik (hots, baieztokoak ez lukeen zer eginik). Ezetza galdegai dela errateko, arrazoi nagusia, eta argumentu aipatuena, *ez* adizkera jokatuari ezkerretik lotu behar izatea da. Baina ez ote da hori asertzio markatzaileen berezko tokia? Baieztoketan, egia da, gehienetan ez da agertzen (non ez gatzakion zorroneko Øri helka hasten); agertzekotan, ordea, hor egiten da komunzki; ezetzak ez du horretan berezko pribilejiorik edo abantailarik. Ezetza galdegai dela erranez, nola esplika haren estalgunea («*champ, portée*» frantsesez, «*scope*» ingelesez) erlazio predikatuaren egiturak duela mugatzen, honen galdegaiek preseski? Kontraesan horretarik ateratzeko, azkenean, edo Lafitte-ren bidetik jo behar da, galdegaiek ordenatuz («*mots de première, seconde, troisième valeur*»), edo G. Rebuschi-k berrikitan proposatu aterabidea hartzen da, bi galdegai mota berezirik: F eta Q. Ez ote litzateke hobe, bi gauzak, izaeraz hoin desberdinak, elkarretarik berezteak?

Garbi izan bedi: ezetza, baietza bezalaxe, esaldi baten muina izan daiteke informazioaren aldetik. Maiz horrela gertatzen da, galdera osoetan eta haien ihardespentetan adibidez. Alde horretarik, galdegai —galdearen gaia— izan daiteke ezetza (berriz ere, baietza izan daitekeen neurri ber-berean). Galdegaia, ordea, ez da soilik informazio edukinaren aldetik mugatzen. Euskararen kasuan, esaldiaren egitura marka dezakeelako da bereziki garrantzi handikoa. Ikuspuntu horretarik haatik, ezetzaren eragina eta galdegaiarena, bi dira, elkarri lotuak, baina desberdinak.

1.2. Ezetzaren eragipena esaldien egiturari dagokionaz, ez datza *ez*-ezezkariaren aditz jokatuari ezkerretik eransteko joeran (focus-posizioa kontsideratzen dena, asertzio markaren berezitasuna eta bestelakotasuna bazterrean utzirik), baina errema (hemendik goiti, Azkueren omenez, irazkina) beste gisaz markatzeko joeran, hau da baieztoketan usaian aurkitzen ez dugun molde batean. Ezezkoetan alabaina, asertzio marka + aditz laguntzailea (edo trinkoa) ez ohi dira irazkinaren hondarrean agertzen, baina hastapenean. Dakigun bezala, ikusmolde transformazionalista batetan, aldaketa hori, de Rijk-ek «Aux Movement» deitzen duenaren bidez adierazia izan da (ezetzak nahiz galdegaia enfasiak sortez lezaketena de Rijk-en arauera).

Ezezkoetan ia sistematikoki azaltzen zaiguna, gutiago gertatzen da baieztoketan, eta bakanago oraindik aditz lagunduak direlarik. Hala ere zenbaitetan hola egiten dugu. Ezagunak dira literaturan horrelako esaldiak, zeinetan ezezkoetan guztiz hedatua den egitura, baieztoketan ere aurki baitaiteke (*ba-*ez*-en* ordez izanki, naski):

- (4a) *Mundu honetan badirogu batak bertzia engana* (B. Etxepare, I, 139).
 (4b) *Oh Elcho chipia / Bahiça ausartçen / Enne desafiâtçera* (Charlemagne pastoralala).
 (4c) *Oh ferragus urguluxia / Baçaiç ounxa doluturen* (idem).

Galduxeak ditugu holako formak ipar aldean, salbu partizipioa perfektuan delarik. Hona bi adibide (hauek ere, aitzinagikoez bezala, bai-ala-ez-kako testu-ingururik ez dute):

- (5a) *Egia erran; bazuen ainhitzeri bizia salbatua* (J-B. Etcheberry, *Han hemenka*).
 (5b) *Orai baditiat erosiak estalgi batzu* (J. Etchepare, *Buruxkak*).

Zenbaitek ezezkoetako itzuli berezia, erlatiboki, aski berria datekeela diote. Altube adibidez eritzi horretakoa zen. Haren ustez, lehenago, ezezkoetan ere, aditz laguntzailea (edo adizkera trinkoa) esaldiaren hondarrean ematen baitzen. Zentzuzko hipotesia dirudi. Alde batetik, gisa horretako adibideak aurkitzen dira literaturan (mendebaldekoan bereziki), bestaldetik perpaus xertatu zenbaitetan eredu hori atxekitzen da (erlatiboetan oroz gainetik). Hona bi adibide Añibarroren *Escu-librua* obratik:

- (6a) *Berein aldiz jagotan deies, baña bein-berè erantzun, ta jaramon ez neutsan!*
 (6b) *Besterik gura ezto, ta ezto bear berè.*

Funtsean, euskaraz dokumentaturikako lehen esaldia ez ote da molde horretakoa: *guc ajutu ez dugu?*

Hemen ere ohargarri da nola testu zaharretan, zenbaitetan bederen, baiezkoean ere asertzio marka agertzen den:

- (7a) *Nihaurk ere gerthuz maite bazitut* (B. Etxepare, X, 11).
 (7b) *Nahi bada ez nizan diñe / egünko pheredikari baniz* (*Phantzart fartza*).
 (7c) *Ene copà edanen baduçue* (Leizarraga, Mat. XX, 23).

2. Galdegai ezezkoetan

Badakigu zer garrantzia duen euskaran galdegaiak. Badakigu halaber, baiezko perpausetan, aditzaren aurrean ezartzen ohi dela. Ezezkoetan berriz, Lafitte-k erakutsi bezala, ez da toki berean agertzen, itxuraz bederen. Bada, nola muga daiteke galdegaiaren tokia ezezko perpausetan? Galde horri erantzuteko bi egoera aipatuko ditugu, l.l. punduan ikusi berezketaz baliatuz:

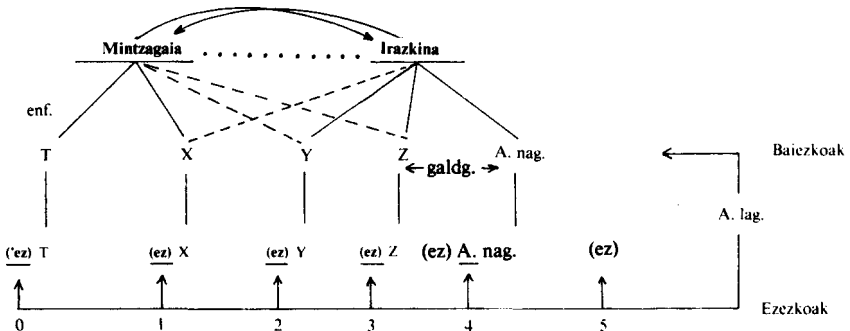
- ezetza asertzioari berari dagokiolarik;
- ezetza erlazio predikatiboan aurretik sartua delarik.

2.1. *Ezetzta asertzioari berari dagokiolarik*

Galdegaia garrantzi handikoa baldin bada euskal joskeran, ez du erran nahi esaldi guztietan indar berarekin agertzen dela. *Zer gertatzen da?* galdeari, *Jendea zinematik ateratzen da* erantzuten badiot, eta esaldi bera *Jendea non-dik ateratzen da?* galdeari ihardetsiz erraten badut, *zinematik* hitzak ez du bietan ber-indarra. Bigarren erantzunean galdegai dela ez da dudarik, lehenbizikoan, berriz, ez du irudi; elementu errematikoa edo irazkinkoia, bai, baina galdegaia, ez, azken hitz honi usaian ematen erran nahiarekin behinik behin. Beste aldetik, lehen erantzunean, *jendea* gisa batez mintzagai baldin bada, ez dut uste irazkinetik kanpo dagoen (informazioari dagokionez, elementu berria da adibidez).

Bada ezezko esaldietan ere, arazo bera sortzen zaigu. Zenbaitetan, izkiriotan bereziki, ez da ikusten galdegairik badenetz. Beste batzutan, aldiz, ongi ezagun da badela, galde bati erantzutean, irazkinean elementu bat baizik ez denean, edo koordinazio edo kontraste bat denean. Halaber, alde batetik mintzagai den sintagma bat, irazkinean ere egon daiteke.

Altubek baiezko esaldientzat proposatu eredia onartzen badugu, (8) bezalako egitura molda daiteke euskal esaldiarentzat. Ez ikus horretan sakoneko egiturarik, ez eta ezetzta transformaketa baten bidez azaldu nahi lukeen eske-marik. Kontutan har bedi halaber, ez dakiekeela (8) euskarazko esaldi guztieri aplikatu; egitura askoz abstraktoagoa behar bailitzateke horretarako. Hala ere, euskaldunek nolabait geure baitan neutro edo ez-markatua sendi dugun egitura kanonikoari dagokiola uste dut. (8)k adierazten duena hauxe da: ezezkoek eta baiezkoek elkarren egitea badutela, galdegaiaren tokiari dagokionaz bereziki, aldakuntza bakarra adizkera jokatuaren leku desberdinean ematean datzalarik.

Mintzagaia, gehienetan ez da markatua; enfasian delarik, kontraste batean adibidez (*aitzitik, aldiz*, edo holako batek jorik) aurrean izan behar du, irazkinaren ezkerrean; ikus O.

XYZ ordenatuak dira (eskuinago eta irazkinkoiago), ordena hori, gramatika funtzioen eta aditzaren arabera ematen delarik; ZYX edo XZY ordena batek zerbait adierazten du beraz hemen aipu dugun egiturarentzat.

XYZ ordena ez markatuan ere, ezkerrago joanez eta ahultzenago da, irazkinaren indarra, mintzagaiarenaren fagoretan: graduazio horretan,, anbiguo izan daiteke elementuen izaera, mintzagaia / irazkina oposaketari dagokionaz (ikus eskemako marrak, etendunak eta etengabeak).

Galdegai izaera Z-en posizioari dagokio lehenik, salbu 4ean zeinetan Z mintzagai baita. Azken egoera honetan, baiezkoetan bereziki, *egin* sartzen dute erdialde eta mendebaldeko euskalkiek.

Aditz trinkoekin eskema bera dugu oro har (aditz nagusirik gabe erran gabe doa); XYZ mintzagaiari dagozkiolarik, eta aditza elementu errematiko bakarra (ikus 4), *ba-* obligatuzki eransten zaio adizkera trinkoari; bizkaieraz bereziki, aditza errepika ere daiteke orduan; aditza mintzagai delarik ere, joku bera dugu: *Aita, aldiz, dator*

Aita, aldiz, badator, ez dator.

Aita, aldiz, etorri dator

Aita, aldiz, etorri (ere) badator, ez dator.

Ikus dezagun (8) adibide batetan:

Baiezkoa:

Denbora hartan aitzitik zaharrek haurreri otoitzak erran arazten zizkieten.

	T	X	Y	Z	A. nag.	A. lag.
Ezezkoa:						
0	/° ez zieten					
1		/ ez zieten				
2			/ ez zieten			
3				/ ez zieten		
4					/ ez zieten	
5						/ ez zieten

5 arkaikotzat jo daiteke; baiezkoen eredura igortzen gaitu.

- 0.: **Ez zieten denbora hartan aitzitik zaharrek haurreri otoitzik erran arazten.*
 1.: *Denbora hartan aitzitik, ez zieten zaharrek haurreri otoitzik erran arazten.*
 2.: *Denbora hartan aitzitik, zaharrek ez zieten haurreri otoitzik erran arazten.*
 3.: *Denbora hartan aitzitik, zaharrek haurreri ez zieten otoitzik erran arazten.*
 4.: *Denbora hartan aitzitik, zaharrek haurreri otoitzik ez zieten erran arazten.*
 5.: *Denbora hartan aitzitik, zaharrek haurreri otoitzik erran arazten ez zieten.*

1 eta 2 oso hurbil dira, bai eta 2 eta 3 ere. *Zaharrek eta haurreri biziki egoera dudazkoan baitira irazkina eta mintzagaiari buruz. Uste dut mintzagai direla gehienik, lean ere bai irakurketa neutro batetan, baina asertzio morfe-ma eta aditz laguntzailea aurretik emanaz nolabait irazkinaren barnean ere sartarazten dira. Ikusmolde honetan beraz, mintzagai / irazkina oposaketa jarraipen batetan ematen da, mintzagai den elementu bat ere irazkinean sar daitekeelarik.*

Ez dut uste, bada, Lafitte-k arrazoi duen aditz laguntzailearen eta aditz nagusiaren artean elementu bat baino gehiago delarik, lehena (aditz laguntzaileari hurbilena) galdegai nagusia izaten dela dioenean. Ene eritziz, ezezko per-pausak baiezkoen ereduari darraizkio puntu horretan: eskuinago eta irazkin-koiago, galdegai izateraino. (9-12) adibideak ikusiz, joera hori ongi egiaztatzen da:

- (9) *Ez du erlisioneak guri plegatu behar, bainan guk hari (P. Larzabal, Hilla esposatu).*
 (10) *Ez da hori xakur, bainan zakur (Larzabal, idem).*
 (11) *Ez dut liburutto haur letratu handientzat egiten (Axular).*
 (12) *Ez dituzte euskaldun guztiek legeak eta azturak bat (Axular).*
 (13) *Ez dira halakoak bere kontzientzetan mundu hunetarik segur partitzen (Axular).*

(9-13) adibideetan aditz laguntzaileari darraizkion sintagmak, baiezkoetan ere erabiltzen ohi den ordenan ditugu, eskuinean ezarriz irazkin izaera gehienik daukan elementua, galdegai ere izan daitekeena. Adibidez, (11) enfasi joku bati baitagokio, honela du segida: *Eta ez xoil, deus eztakitenentzat ere.* Halaber (10) adibidean.

Lafitte-k ordea ongi ohartarazten digu galdegaia markatua delarik, ardura, bera dela aditz laguntzailea eta nagusiaren artean. Aditz trinkoekin gauza bera dugu, aditz nagusirik ez izanik ere.

- (14) *Ez dut familia enterratzen baina errienta (P. Larzabal, Hilla esposatu).*
 (15) *Erlisioneak ez da hilen baina bizien batasun bat (idem).*
 (16) *Ez nukelik mintzatu behar prediku alki huntarik, bainan, han gerlan sekulakotz gelditu diren hetarik batek (idem).*

Garbi gera bedi gure azterketaren arauera galdegaiaren tokia, baiezkoen

ereduan ere aurki daitekeen hura bera dela. Aditz laguntzailea soilik da beste toki batetan agertzen. Konpara (17)ko baiezkoko eta ezezko esaldiak.

- (17) *Betiko egia, barne tzarreko jendeak onik ez duela bertzetan atxemaiten; piru oneko jende prestuak aldiz, dohain edo kalitate hoberenak bertzetan kausitzen.* (J-B Etcheberry, *Han hemenka*).

Hemen azaltzen duguna joera baizik ez da. Baiezkotan bezala intonazioa lagun, usaiako ordena hauts daiteke. Adibidez, badakigu batzutan, atributoa kopularen eskuinean ematen dela (nahiz zenbaiti ez zaion itzuli hori biziki jatorra). Bada, gauza bera gerta daiteke ezezkoetan: (*Oharra*: Larzabalen antzerki hau gipuzkeraz egin itzulpen batekin argitaratua izan baita, derradan hartan (18) «zuzendua» dela: *ez da kattu izan bear, katu zar baizik*).

- (18) *Horri ihardokitzeko ez da behar izan gattu, bainan gatu zahar* (Larzabal, idem).

Ezezkoaren marka irazkinaren aurrean emateko joera, aditzik gabeko (ezabaturikako) esaldietan ere aurkitzen dugu; ikus (19) eta (20).

- (19) – *Jende anitz bazena autobusean?*
– *Ez dakit ori. Oinez jin niz, ez autobusez. (autobusez ez).*
- (20) – *Berant nizateke. Zer tenoretan da Pariseko trenan?*
– *Ez eni galda, Tolosarat johan bainiz, ez Pariserat (??Pariserat ez).*

Ikusten ahal dugun bezala, elementu bat baizik ez dugularik irazkinean, hau da galdegaiaren denean, zaila da ez-en aurretik ematea. Gisa den bezala, elementu bat mintzagai delarik, nekez agertzen ahalko da ez-en eskuinean, beste elementu irazkinkoirik ez bada.

- (21) – *Aita bakantzatarat joan zaiku.*
– *Eta ama zer?*
– *Hura ez / Hura ez da joan (??Ez da hura joan)*

2.2. *Ezetzaren hiztunak egiten duen asertzioari berari ez dagokiolarik (erlazio predikatiboan aitzin eraikia baita)*

Orain artino ikusi adibideetan, ezetzaren asertzioari berari zegokion, asertzioak berak sortua nolabait errateko. Ez da beti horrela gertatzen. Zenbaitetan, nahiz ezetzaren agertzen den, hiztunaren asertzioa ez da egiazko ukapena, baina ezezko erlazio baten gainean (lehenagotik eraikia) funtsatzen den asertzio positiboa. Ikus ditzagun (22-24) adibideak.

- (22) – *Nor ez da oraino etorri?*
– *Aita ez da oraino etorri.*

(23) – *Nori ez zaio gertatu?*
– *Eni ez zait gertatu.*

(24) – *Nork ez daki bidea?*
– *Nik ez dakit.*

Adibide horietan, ezezkoa ez da asertzioaren mailakoa. Asertzioak oinarri duen erlazioa ez da ukatua («invalidée» frantsesez) baina egietsia («validée»). (22) adibidean, hiztunak hauxe dio guti gora behera: «oraino etorria ez dena, aita da». Hots, «norbait bada etorri ez denik, hura aita da».

Bizkitartean (22-24) adibideetan aurkitzen diren erantzunek beste interpretaziorik ere ukan dezaketela ez da dudarik. Eman dezagun (22)rentzat:

(22') – *Zure aitaren ikusterat jina niz.*
– *Aita ez da oraino etorri.*

(22) eta (22')n agertzen diren ihardesprenak oso diferentak direla sendi du euskaldunak, batean *aita* galdegai delakotz, bestean, berriz, mintzagai. Ipar aldean, (22-24) bezalako perpausetan, badugu itxurazko berdintasun horren hausteko bidea, galdegaia oraindik gehiago markatuz:

(22'') *Aita da oraino ez etorri.*

Gisa horretako ezetza Lafitte-k aipatzen du (cf. gorago (3d)), eta Inchauspek ere joan den mendean zubererarentzat altxatu zuen:

(23) *eni dúzü ez eman*

(24) *nik düt ez nahi*

Lehenago ikusi ezetzak (2.1. punduan, hala nola (14-17)) eta oraikoak, (22-24)koak, ez dira batere mota berekoak. Oker dabil ene ustez, bien arteko aldea indarrean finkatu nahi duena. *Ez dut nik eman*, eta *nik dut ez eman*, nahiz bietan *nik* galdegai den, nahiz biek osagai ber-berak dituzten, ez dira elkarren parekoak, eta inola ere ez daiteke erran bigarrena lehenbizikoaren forma indartua dela. Lehena, (25) bezalako testu inguru batetan erabil daiteke, bestea (26) bezalako batetan, kasu bietan trukagaitzak direlarik.

(25) – *Nolaz du haur horrek hoinbertze sos? Zuk eman dakozuia?*
– *Ez, ez; ez dakot nik eman, bainan osabak.*
– (*Ez, ez; *nik dakot ez eman*).

(26) – *Zure haurra, holako hotza delarik, atorra txar batekin? Ez duia trikotarik?*
– *Ene falta duzu horra. Nik dakot ez eman.*
(**Ez dakot nik eman*).

(25) eta (26) konparatuz, garbi da egitura desberdinen aurrean garelara, eta ezetzen arteko diferentzia ez datzala indar gehiago edo gutiago ukaitean.

(25) adibidean, asertzioaren mailako ukapena dugu. / ( ) haurrari sos eman/ erlazioa dugu oinarrian. Ordean, ( )ri /nik/ balioa ematen bazaio, erlazioa ez da betetzen. Xehekiago erranez, hiztunak ( ) eta /nik/en artean identifikaziorik ez dagoela asertatzen du, hots identifikatze hori ukatzen du (beste bat egietsiz, /osabak/ balioarekin).

(26) adibidean, ez dugu asertzioaren mailako ukapenik. / ( ) haurrari trikota ez eman/ dugu oinarrian, eta hiztunak /nik/ eta ( )ren arteko identifikazioa baieztatu egiten du (ez ukatzen). Bistan dena, / ( ) haurrari trikota ez eman/ erlazioa bera negazio bat barneratuz eraikirik dago; negazio hau haatik ez da asertzioaren mailakoa aitzin eraikia denaz gero (hots, bestela erranez, aurre-suposatua).

Ildo beretik, oroitaraz dezagun, **ez du nork eman?* ez dela euskarazko esaldia (non ez den asertzio baten ondoko oihartzuneko galdea). Galdekaria erlazio predikatiboaren elementu bat izanik, ez dezaket, erlazio hau egiets dezakeen termino baten determinatzeko galdea egin, eta denbora berean, erlazio hura uka. Galde partzialek erlazio predikatiboaren oinarria beharrezkoa dute (izan dadin positiboan edo negatiboan eraikia).

2.3. Ezagunak dira ipar aldean baiezko perpausetan erabiltzen diren forma enfatikoak, zeinetan galdegaiaren ondotik aditz laguntzailea heldu baita, aditz nagusia atzean egonik: *nik dut ikusi*. Paralelismoa bistakoa da hemen ezezkoetan aurkitzen dugun itzuliarekin: *nik dut ez ikusi*. Uste dut azterbide bera erabil daitekeen bietan. Hala ere, baiezkoetan, erlazio positiboekin ari izanez, ezezkoetan agerian ezarri dugun kontrastea, ez da berdin agertzen; ororen buru, pratikan, maiz indarrean baitatza baiezkoetan bi egituren arteko alde.

<p>A</p> <p>(27) lan hori nik egin dut</p> <p>(28) lan hori ez dut nik egin</p>		<p>B</p> <p>(27') lan hori nik dut egin</p> <p>(28') lan hori nik dut ez egin</p>
--	--	--

A eta B-ko adibideetako erlazioak, G. Rebuschi-k egin dizkidan zenbait proposamenez baliaturik, formulabide honetan bilduko nituzke:

<p>A</p> <p style="text-align: center;">=</p> <p style="text-align: center;">┌──────────┐</p> <p style="text-align: center;">/nik/ / ( ) r b/</p> <p>(27) asertzio positiboa</p>		<p>B</p> <p style="text-align: center;">= =</p> <p style="text-align: center;">┌──────────┐ ┌──────────┐</p> <p style="text-align: center;">/nik/ / ( )/ / ( ) r b//</p> <p>(27') asertzio positiboa</p>
--	--	---

$$\begin{array}{c} \text{ez=} \\ \text{---} \\ /nik/ \quad / (\quad) r b/ \end{array}$$

(28) asertio
negatiboa

$$\begin{array}{c} = \quad \quad \quad \text{ez=} \\ \text{---} \quad \quad \quad \text{---} \\ /nik/ \quad / (\quad) / \quad / (\quad) r b// \end{array}$$

(28') asertzio
positiboa

A-ko adibideetan, / ( ) lan egin/ erlazioa egiazta dezaketen balioen klasean bat berezten da, balio horren eta ( ) ren arteko identifikazio erlazioa asertutua delarik, (27)an positiboki, (28)an negatiboki.

B-ko adibideetan, berriz, bi asertzio positibo ditugu, bietan /nik/ eta ( ) ren arteko identifikazioa baieztatzen baita. Ordean, asertzioak oinarri duen erlazio predikatiboak beste eragiketa bat jasan du, negazioa ekarri duena (28')an. (27') adibidean honelako zerbait dugu: «norbait bada lan hori egin duena, ni naiz norbait hura», eta (28')an, «norbait bada lan hori egin ez duena, ni naiz norbait hura».

(27) eta (27')ren arteko baliokidantza ongi ulertzen da, ber-erlazioa bietan baieztatua baita. Bigarrena indar gehiagokoa izatea ere esplikatzen da, erlazioa lehenagotik eraikia izanik (asertzioaren eremutik kanpo dago) perpausaren muin semantikoa guziz *ni*-ren baitan baitatza.

Bi egituraren aurrean gaudela beste gizaz frogatzeko, zenbaitzaile orokorrez ere balia gaitzke.

Badakigu zenbaitzaile orokorrak ezezkoetan darabiltzagularik, ez dutela logika hutsean duten jokabidea.

(29) *Denak etorri dira*

(30) *Ez dira denak etorri*

Logikan (29)ren negazioa ez dagokio (30)ri. (29)k erran nahi badu, ($\forall x$) (Ex) (edozein x -entzat, x etorri da), logikaz negazioa hau genuke: $\sim (\forall x) (\text{Ex})$ (ez da hala, edozein x -entzat, x etorri dela). (30)k, ordea, ez du hori erran nahi; (30) esanez, baitiot nolabait batzu bederen etorri direla (gehienak ere erran daiteke); hots (30) ez doa honen aurka: ($\exists x$) (Ex) (x bat bederen bada, etorri dena).

Orai ikus dezagun (31), eta konpara (30)rekin.

(31) ?? *Denak dira ez etorri.*

Denak ezezko asertibo batetan dugularik, hala nola baita (30), lehen aipatu erran nahia dugu: parte bat jin da, bestea ez.

Denak beste esaldian agertzen delarik, (ikus (31)), berriz, ezinezkoa dugu, edo arraz zaila gertatzen zaigu haren onartzea: eni bederen, biziki min handia

egiten didate (31) bezalako esaldiek. Kontextu berezi batzutan, menturaz, errazkiago onar daitezke halere: (32) *Haur guzietz dute eskola ez maite*. Gisa guztiez, onartzekotan, eta batzuk onartzen dute (32), interpretapena ez da zenbatzaile orokorrekin hizkuntzetan aurkitzen ohi duguna: (32)k ez du erran nahi *Ez dute haur guzietz eskola maite*, baina *Ez da haurrik eskola maite duenik*.

Lehen (30)etik, interpretapen hau atera daitekeela ikusi dugu: $(\exists x)(Ex)$. Ez, ordean, (31)etik, zeinek bestaldera baitio:- $(\exists x)(Ex)$, hau da, $(\forall x)(\sim Ex)$.

(31) gisako esaldietako asertzioak funtsez positiboak direla frogatzen digu horrek.

Horra beraz zenbait gogoeta ezezko perpauseri buruz, eta haietan galde-gaiak hartzen dituen itxurez. Bistan dena, ez dugu problemaren itzuli guztia egin, eta erabili ditugun punduetan ere, anitz errateko gelditzen da oraino. Adibidez, ez naiz segur euskalki guztiek arras jokabide bera duten beti. Bestalde, hein batetan, joerak baizik ez dira hemen agerian eman ditugunak. Eman dezagun, hitz ordena elementu garrantzizkoa baldin bada, zenbaitetan, intonazioak eta elementu suprasegmentalek lagunt gaitzakete orden eredu batetarik ateratzen. Ez da dudarik, halaber, bortxaketak ere ez direla berdin agertzen elementu guztien gainean, eta perpaus txertatuek jokabide berezia ukan deza-ketela.

Ez daiteke ahantzbestalde, ele egiteko aukera pragmatikoetan, era batez baino gehiagoz adieraz ditzakegula gauzak, eta aukera horiek oso lotuak zaizkiela ele egiten den moldeeri (elkar hizketa, hitzaldia, kondakizuna, etab...). Anitzetan, adibidez, *nik ez dut egii erraten ahalko du hiztunak. Nahiz gure lanaren arabera egitura desberdinak diratekeen bietan, pratikan, diferentzia horrek, komunikazio textu-inguru askotan ez du munta handirik. Horrek gure azterketari mugak ematen badizkie, kontutan har bedi, ez diela beren funtsa (batere funtsik baldin badute, naski) kentzen*.

POSITIONS, CONFIGURATIONS ET CLASSES SYNTAXIQUES. ASPECTS DE LA CONSTRUCTION DE LA PHRASE SIMPLE EN BASQUE

Georges Rebuschi

1. Le but de ce travail¹ est de tenter d'apporter une solution à la contradiction qui oppose l'approche fonctionnelle de la phrase basque et celle que, faute de mieux, je baptiserai catégorielle. La première a bien sûr pour source *Erderismos*, mais il faut insister sur le fait qu'il ne s'agit pas, sur le plan conceptuel en tout cas, d'un effort isolé: au milieu du 19e siècle, Sámuel Brassai effectuait des travaux du même type sur le hongrois,² et depuis les années 30 de ce siècle, les travaux de l'École de Prague, repris depuis un peu partout dans le monde, ont fait progresser notre connaissance théorique des phénomènes impliqués. Faute de temps, je n'entrerai pas ici plus qu'ailleurs dans trop de détails, et résumerai cette analyse fonctionnelle (anglais *functional sentence perspective*) par la formule suivante, censée représenter l'ordre des grands constituants de la phrase, ou plutôt de l'énoncé, basque:

(1) E → (T) (F) V AUX...

[E: énoncé; T: topique (basque *mintzagaia* depuis Michelena 1981); F: focus (*galdegaia*); V: verbe; AUX: auxiliaire; les points de suspension indiquent qu'à droite de ce dernier peuvent apparaître des constituants qui, en langue standard du moins, sont neutres du point de vue de la distinction entre topique et focus.]

Il faut peut-être rappeler que les positions à gauche de V sont dédoublables (T en particulier), que la notion de topique recouvre deux concepts distincts (élément contextuellement soit donné, soit nouveau, mais servant alors de délimitateur d'un nouvel univers de discours), et enfin qu'un constituant en F n'est pas nécessairement contrastif: il peut être simplement rhématique (information nouvelle) sans plus, toutes choses qui ont déjà été clairement expliquées par R. de Rijk (1969; 1978).

---

¹ Je tiens à remercier B. Oyharçabal pour les remarques très constructives qu'il a faites sur «On the Non-Configurationality of Basque...» (à par.), dont je reprends ici de manière très différente la première partie; toutes les erreurs de fait et d'interprétation ne m'en restent pas moins dues.

² Voir les références dans Kiss (1981), qui développe une analyse du hongrois très proche de celle que je vais présenter ici pour le basque.

L'analyse catégorielle de la phrase repose, quant à elle, sur une adaptation locale au modèle proposé par N. Chomsky (1957; 1965) pour l'anglais puis par N. Ruwet (1968) pour le français. Diverses variantes sont possibles, et je reprendrai ici les règles de base de Goenaga (1978), inspirées de Sarasola (1977):

- (2) (a) P → GN GV
- (b) GV → SV AUX
- (c) SV → GN(Df) GN V

[P: phrase; GN: groupe nominal; GV: groupe verbal; SV: syntagme verbal; Df: datif.]

L'idée centrale ici, c'est qu'il existe un sujet syntaxique profond unique, en dépit de la morphologie qui nous fait distinguer entre un sujet transitif ou agent (marqué par le suffixe ergatif *-k*) et un sujet intransitif ou participant unique (suffixe absolutif zéro). Bien qu'il y aurait beaucoup de choses à dire sur ce point, j'admettrai ici l'existence de ce sujet profond sans chercher à savoir si sa définition n'est pas plutôt sémantique que syntaxique.³

La question qui se pose est donc de savoir si, et si oui comment, l'on peut intégrer les règles (1) et (2) ou plutôt leur contenu intuitif: en effet, poser *a priori* qu'il s'agit de deux niveaux d'analyse à la fois opératoires et inarticulables entre eux ne peut guère être considéré comme une attitude scientifiquement sérieuse.

2. Prenons un exemple concret. En fonction de la situation et du contexte, les six phrases suivantes peuvent devenir des énoncés acceptables:

- (3) (a) Arantxak Peio ikusi du
      Arantxa-*k* Peio vu elle-l'a
      'Arantxa a vu Peio'
- (b) Peio ikusi du Arantxak
- (c) Peio, Arantxak ikusi du
- (d) Arantxak ikusi du Peio
- (e) ikusi du Peio Arantxak
- (f) ikusi du Arantxak Peio

Ceci est bien connu, et je laisserai de côté l'analyse détaillée de la valeur fonctionnelle (éventuellement ambiguë) de chacune de ces phrases, analyse qui demanderait d'ailleurs une révision de la formulation de (1), de façon à ce que l'unique terme à gauche de V en (b) et (d) soit bien interprété comme occupant la position F plutôt que la position T par exemple (sous intonation neutre évidemment).⁴

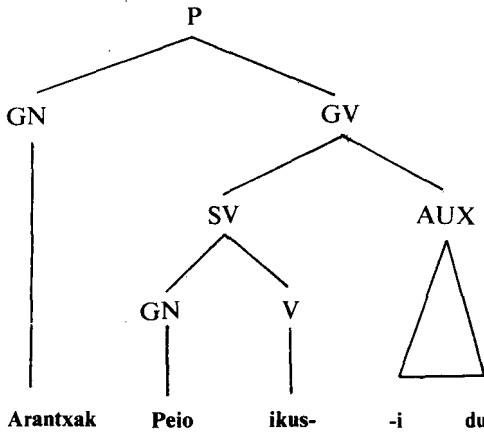
³ Pour une revue critique des arguments de Heath (1974), voir Rebuschi (1982, chap. 5).

⁴ Voir Rebuschi (1983) pour une analyse plus détaillée et tenant compte des différences dialectales.

Mon problème ici est plutôt de savoir si les variantes (b) à (f) doivent être considérées comme *dérivées* de (3a); si cela était possible, on pourrait dire que les règles (2a-c) permettent de construire la structure profonde commune à (3a-f); des transformations de déplacement s'appliqueraient ensuite éventuellement: si aucune n'est appliquée, on obtient (3a), sinon une des autres variantes est finalement construite.

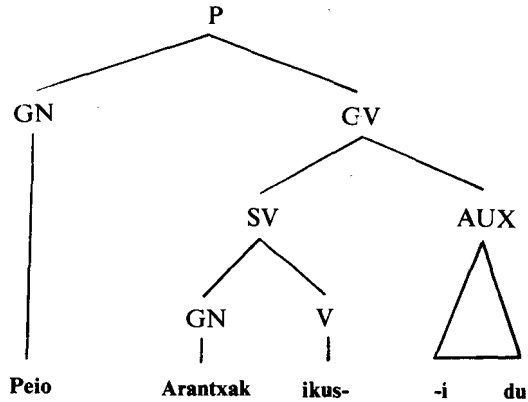
Dans cette perspective, (1) pourrait être considéré comme une règle d'interprétation de structures de surface obtenues par application de ces transformations de mouvement –cf. de Rijk (1969) et Donzeaud (1972). Une telle approche se heurte malheureusement à des difficultés insurmontables. Sans entrer dans le détail des contraintes sur les transformations élaborées par la grammaire générative depuis une dizaine d'années [cf. Chomsky (1981)⁵], on peut illustrer très rapidement ce problème.

Soit par ex. la structure (4) obtenue à partir de (2a-c):

(4) serait à la fois (à quelques détails morphologiques près) la structure profonde de (3a-f) et la structure de surface de (3a), puisqu'aucune transformation n'aurait été appliquée. En conséquence, la structure de surface de (3a) comporterait des spécifications liant, au moyen de la configuration décrite, les fonctions syntaxiques et la catégorie ou classe syntaxique des constituants. Considérons maintenant (3c). A première vue, deux solutions sont possibles pour construire cette phrase à partir de (4). Premièrement, moyennant recours à des transformations absolument illicites en grammaire générative (voir la note 5), théorie dont les partisans de (4) se réclament pourtant, on a «simple-ment» permuté *Arantxak* et *Peio*, d'où, comme structure de surface:

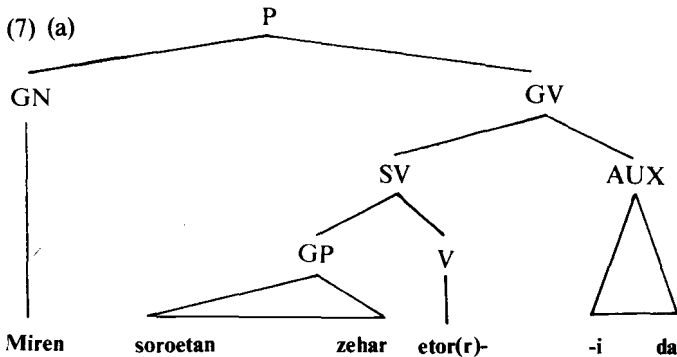
⁵ Dans ce qui sera proposé ci-dessous, ou bien on permute directement deux éléments, ce qui est impossible, ou bien on fait passer un élément d'une position argumentale à une position non-arg.. de

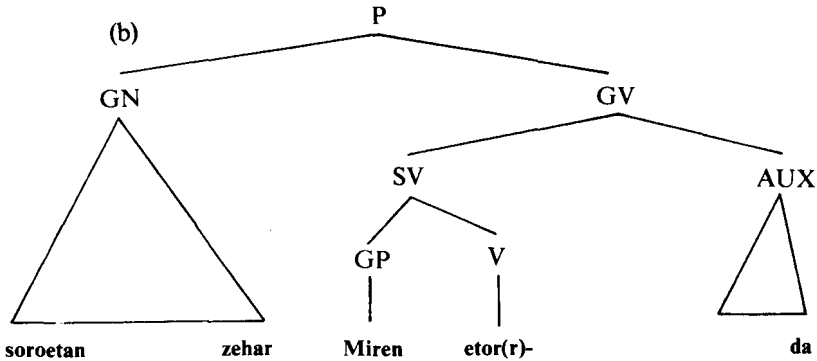
L'absurdité d'une telle solution est évidente: au sens syntaxique du terme, *Peio* n'est pas plus le sujet de *ikusi du* dans (3c) que dans (3a), et *Arantxak* n'en est pas plus l'objet dans (3c) que dans (3a), ce que Sarasola avait bien vu il est vrai.

Voyons maintenant un couple de phrases comme (6a-b), dont l'origine, selon les mêmes hypothèses de travail, serait (7a), (7b) illustrant la soi-disant structure de surface de (6b):

- (6) (a) Miren soroetan zehar etorri da
 Miren champ-pl-loc à-travers venu elle-est
 'Miren est venue à travers champs'
 (b) soroetan zehar, Miren etorri da
 'à travers champs, c'est Miren qui est venue'

façon à ce que l'autre vienne prendre sa place. Mais alors, ce deuxième terme vient occuper une position qui donne un rôle sémantique ou «rôle» indépendant, ce qui est illicite; enfin, le premier repasse d'une position non-arg. à une position argumentale, violant maintenant deux contraintes à la fois.

Il va de soi qu'une analyse qui revient à faire de *soroetan zehar* un GN, et de *Miren* un GP (groupe postpositionnel) ne mérite guère que l'on s'y arrête.

3. Considérons donc l'autre solution disponible. Constatons d'abord que les positions occupées par *Peio* et *Arantxak* dans (3c), ou par *Miren* et *soroetan zehar* dans (6b), ne sont pas des positions argumentales correspondant à des catégories ou classes, et à des fonctions, syntaxiques définies. Mais si cela est vrai pour (3b-f) ou (6b), cela doit aussi être vrai pour (3a) ou (6a). En d'autres termes, les positions occupées par les GN, les GP (ou encore les groupes adverbiaux, adjectivaux, etc.) en surface ne correspondent jamais aux positions qu'ils sont censés occuper en structure profonde d'après (2a-c) et autres règles du même type.

Or l'on admet généralement en grammaire générative que les positions non argumentales sont extérieures à la phrase même. Sans entrer dans le détail de la hiérarchisation relative de T et F (j'y retournerai), on voit que l'on a ici un début de solution. En effet, au lieu de (1), on pourrait poser:

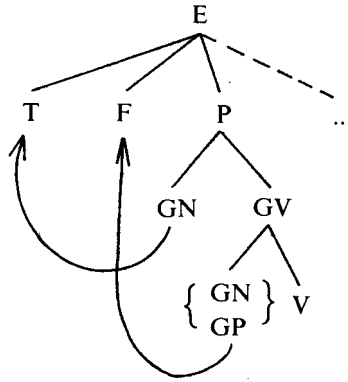
$$(8) E \rightarrow (T) (F) P...$$

règle qui serait suivie de (2a-c) etc.

Ceci rend l'analyse plus homogène, mais à un triple prix:

a) d'une part, même dans le cas des phrases dites non marquées comme (3a) ou (6a), une double opération de mouvement serait nécessaire (je simplifie en laissant AUX de côté):

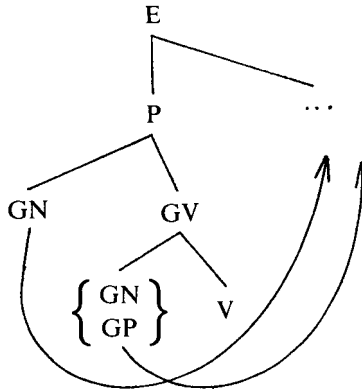
(9)

De ce point de vue, il n'y aurait donc jamais de phrase noyau (au sens des *kernel sentences* de Chomsky (1957)), deux transformations devant s'appliquer si P contient deux arguments etc.

b) D'autre part, pour construire des phrases comme (6e-f), il faudrait postuler d'autres transformations, dites d'extrapolation: le GN sujet et le GN objet devraient à nouveau être expulsés de P, et venir se placer à droite de P sous E, comme en (10):

(10)

c) Enfin, de façon plus abstraite, on crée par ces mécanismes une configuration syntaxique à l'intérieur de P, au niveau dit profond, pour n'en avoir finalement *aucune trace* tangible en surface, ce qui rend à nouveau cette analyse un peu douteuse.

4. Ces difficultés peuvent être évitées si l'on adopte le principe que le basque est, au sens précis de la grammaire générative, une langue *non-configurationnelle*, c'est-à-dire une langue dans laquelle le sujet et l'objet (ou,

alternativement, l'agent et le patient) ne sont pas définis en termes de configuration (X est «soeur» de Y et dominé par Z etc.), et si l'on pose par ailleurs que les positions occupées par ces constituants en structure profonde doivent au moins parfois être visibles en surface. Puisque l'hypothèse selon laquelle le sujet et l'objet sont, en structure profonde, à gauche de V, rend leur position opaque, il ne reste qu'à postuler qu'ils doivent se trouver, à ce niveau abstrait de représentation, à sa droite.

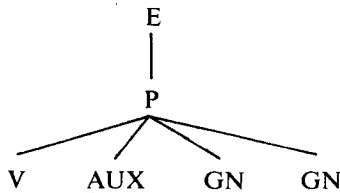
En première approximation, il faut donc faire suivre (8) de:

$$(11) P \rightarrow V \text{ AUX } \text{GN}_0^n \text{ GP}_0^n$$

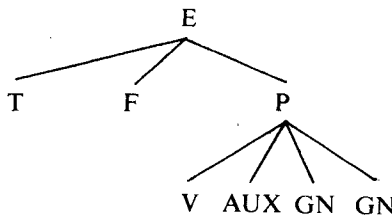
[où le nombre de GN et GP est quelconque, ce qu'indiquent les indices.]

Laissant de côté la question de savoir si les GN et GP (qui recevraient leur cas du verbe et en fonction des propriétés sémantiques de leur constituant principal – le nom par ex.) seraient ou non ordonnés en structure profonde les uns par rapport aux autres, et tenant compte du fait que les positions T et F son optionnelles, on pourrait ainsi associer (12) à (3e) et (3f), et (13) à (3a) et (3c):

(12)

(13)

Bien qu'une telle analyse me semble être, dans ses grandes lignes, la seule compatible avec les données vues jusqu'ici,⁶ il faut l'affiner sur plusieurs points.

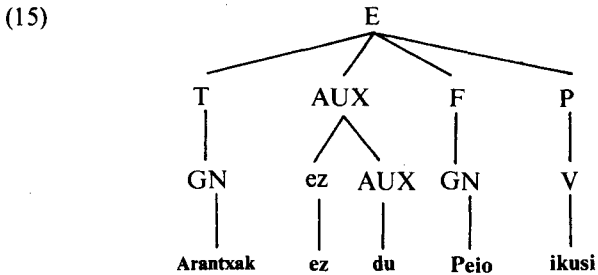
5. Considérons d'abord les constructions négatives. Si l'AUX est à droite

⁶ La notion de marque est trop imprécise pour que l'on puisse soutenir que (3a), qui contient un item marqué comme topique, et un autre marqué comme focus, soit non marquée par rapport à (3e-f).

du verbe en structure profonde, il faut postuler un mouvement de celui-ci pour rendre compte d'exemples comme:

- (14) (a) Arantxak ez du Peio ikusi 'A., ce n'est pas P. qu'elle a vu'
 (b) Arantxak ez du ikusi Peio 'A. n'a pas vu P.'

Un traitement unifié de ces deux phrases pourrait bien être que *ez* + *AUX* viennent se placer immédiatement à droite de T, ce qui donnerait pour (14a), où F est instancié (*Peio* est utilisé contrastivement):

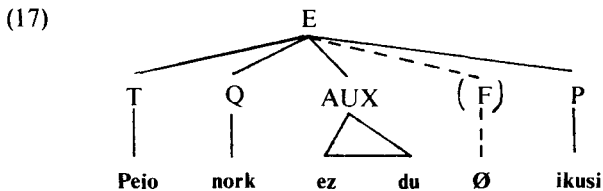

(*Peio* serait «soeur» de V sous P dans la représentation superficielle correspondante de (14b)).

Cette analyse est malgré tout problématique, car il n'est pas naturel qu'un *AUX* sorte de sa proposition. De plus, elle s'oppose à l'intuition d'Altube qui voyait dans *ez* le focus ou *galdegai* de l'énoncé. Or il est un autre cas où un item grammatical ne peut pas non plus occuper la place F de (15): il s'agit des interrogatifs. Ainsi, on a (16a) et non (16b):

- (16a) Peio, nork ez du ikusi? 'Peio, qui ne l'a pas vu?'
 (16b) *Peio, ez du nork ikusi?

Ces faits semblent révéler qu'en fait, sans tenir compte de l'*AUX*, il y a en basque *trois positions non-argumentales* à gauche de V: il faut postuler, entre T et F, une position Q que les interrogatifs devraient venir occuper; à (16a) correspondrait donc:

6. Il est rare cependant que l'on ait affaire à des structures si plates, sans regroupement des différents noeuds ou catégories. Or il semble bien qu'il faille de toute manière distinguer entre F et AUX d'un côté, et T et Q de l'autre: les constituants dominés par ces derniers ont une mobilité que n'ont pas ceux dominés par les premiers. Ainsi, dans les constructions complexes (avec subordination ou enchâssement), les éléments topiques peuvent, et les interrogatifs doivent (si le verbe de la matrice a certaines propriétés particulières), remonter et occuper les positions correspondantes de la proposition principale, alors que les simples éléments rhématiques, et bien entendu les AUX des subordonnées, ne le peuvent jamais. C'est ce qu'illustrent les ex. suivants:

(18) montée optionnelle de T:

- (a) ongi oroitzen naiz [E [T zu] [F oinez] [etorri zinela]]
 bien souvenant je-suis vous à-pied venu que-vous-fûtes
 'je me rappelle bien que vous, vous êtes venu à pied'
 (b) zu, ongi oroitzen naiz oinez etorri zinela
 'vous, je me rappelle bien que vous êtes venu à pied'

(19) montée interdite de F:

- (a) oroitzen naiz [E [F oinez] [etorri zinela]]
 'je me rappelle que vous êtes venu à pied'
 (b) *oiniez oroitzen naiz etorri zinela

(20) montée obligatoire de l'interrogatif:

- (a) *uste duzu [E [Q nor] [etorri zela]]
 pensée vous-l'avez qui venu qu'il-est
 (b) [Q nor] uste duzu etorri zela?
 'qui croyez-vous qui soit venu?'

Si, comme on a de bonnes raisons théoriques de le penser, tous les exemples de mouvement vers une position non-argumentale relèvent de la même règle, soumise aux mêmes contraintes générales, il faut donc que le blocage de (19b) soit dû non au mouvement lui-même, mais aux conditions structurales, ou à la configuration, dans laquelle il aurait lieu. En d'autres termes, on peut penser que le passage de (19a) à (19b) viole une contrainte cruciale régissant la transformation – à savoir, sans doute, celle dite de sous-jacence, selon laquelle un élément déplacé vers une position non-argumentale ne peut franchir en un bond qu'une seule frontière de GN, P ou E.⁷

Le passage du topique *zu* de sa position en (18a) à sa nouvelle place en (18 b) ne représente ainsi que le franchissement d'une seule frontière, la borne E de la proposition enchâssée, puisque T est extérieur à P d'après (8). Il en va de même pour l'interrogatif *nor* dans (20): si Q est extérieur à P, la contrainte de sous-jacence est respectée. Supposons maintenant que F soit dominé par P

⁷ Plus techniquement, de P ou d'un projection maximale de N ou de P.

—concrètement, que *oinez* dans (19a) est à droite de la borne P; le mouvement impliqué serait alors représentable par:

(21) * [F]   oroitzen naiz   [E   [P   [F oinez]   [etorri zirela]]]

Le blocage de la montée du focus, comme celui de l'auxiliaire d'ailleurs, s'expliquerait ainsi très bien: deux frontières cruciales sont franchies au lieu d'une seule permise.

7. En conséquence, les règles proposées plus haut doivent encore être modifiées: F doit être interne à P. Par ailleurs, mai je n'ai pas la place de le justifier ici, il y a de bonnes raisons de penser qu'en basque comme dans peut-être toutes les langues, AUX est un constituant non pas soeur de V et de ses arguments (les GN et/ou GP de la phrase), mais de l'ensemble que ceux-ci forment, c'est-à-dire du groupe verbal. Il en résulte, vu le contraste entre (14a) et (14b), qu'en structure profonde, AUX doit précéder F; au lieu donc de faire passer l'auxiliaire à gauche du verbe dans les constructions négatives, il faudrait plutôt postuler l'inverse, à savoir, que l'auxiliaire, originellement à gauche de V, passe à sa droite quand certains éléments présents à sa gauche, comme la particule négative *ez*, ne bloquent pas ce mouvement.

On notera que cette analyse devrait permettre de rendre compte de façon plus cohérente de certaines constructions dites à tort «à inversion» de l'auxiliaire et du verbe dans les dialectes du nord, du type:

- (22a) Arantxak du ikusi Peio 'c'est Arantxa qui a vu Peio'
 (22b) Arantxak du Peio ikusi (id.)
 (22c) Nork du ikusi Peio? 'qui a vu Peio?'

En effet, comme le montre (22b), un terme comme *Peio* peut occuper la position F: l'élément contrastif *Arantxak* serait ici adjoint à AUX, à la manière de *ez* dans (15), et bloquant, tout comme *ez*, le mouvement d'adjonction d'AUX à droite de V.

Ces trop rapides considérations peuvent se résumer par les règles suivantes:

- (23) (a) E! → (T) (Q) P
 (b) P → AUX (F) GV
 (c) GV → V GN^m GPⁿ_o

- (24) Transformation: déplacer les constituants en respectant les contraintes générales sur les opérations de mouvement.

J'ai bien conscience de ce que ces règles peuvent étonner les bascologues, peu habitués à manipuler des représentations dites «profondes» aussi éloignées de la surface que ce que ces règles permettent de construire; mais elles me

semblent, dans leur esprit du moins, être les seules proposées jusqu'ici qui tout à la fois permettent de rendre compte des données et soient conformes aux développements récents d'un certain courant théorique: les configurations «syntaxiques» ne représentent pas nécessairement des positions de catégories, si bien que les fonctions grammaticales ne peuvent pas toujours être définies en termes de positions.⁸

BIBLIOGRAPHIE

- ALTUBE, S. (1929) *Erderismos*, rééd. Bilbao, Indauchu, 1975.
- CHOMSKY, N. (1957) *Syntactic Structures*, La Haye & Paris, Mouton.
 – (1965) *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge (Mass.). MIT Press.
 – (1981) *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht, Foris.
- DONZEAUD, F. (1972) «The Expression of Focus in Basque», *ASJU* 6, 29-34.
- GOENAGA, P. (1978) *Gramatika bideetan*, Saint Sébastien, Erein.
- HEATH, J. (1974) «Some Related Transformations in Basque», *Papers from the Tenth Regional Meeting*, Chicago, C.L.S., 248-258.
- KISS, K. (1981) «Structural Relations in Hungarian, a 'Free' Word-Order Language», *Linguistic Inquiry* 12, 185-213.
- MICHELENA, L. (1981) «Galdegai eta mintzagaia euskaraz», in *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, Bilbao, Editorial Vizcaina, 57-81.
- REBUSCHI, G. (1982) *Structure de l'énoncé en basque*, Paris, Coll. ERA 642, N.° special 1982; nueva ed. Paris, SELAF, 1984.
 – (1983) «A Note on Focalization in Basque», *Journal of Basque Studies*, 4, 29-42.
 – (à paraître) «On the Non-Configurationality of Basque an Related Phenomena».
- RIJK, R. (1969) «Is Basque an S.O.V. Language?», *FLV* 1, 319-352.
 – (1978) «Topic Fronting, Focus Positioning and the Nature of the Verb Phrase in Basque», in F. JENSEN LISSE (éd.) *Studies in Fronting*, Leiden, Peter de Ridder Pres, 81-112.
- RUWET, N. (1968) *Introduction à la grammaire générative*, Paris, Plon.
- SARASOLA, I. (1977) «Sobre la bipartición inicial en el análisis en constituyentes», *ASJU* 11, 51-90.

---

⁸ J'ai tenté de montré de montrer dans le travail cité à la note 1 que l'analyse (23c) du GV trouvait une justification indépendante dans la mesure où certains faits relevant de la théorie du liage ne peuvent s'expliquer que si les GN sujet et objet se c-commandent respectivement.

ABSTRACT

Positions, Configurations and Phrase-Structure in the Basque Simple Sentence

Since the traditional (configurational) treatment of subjects and objects in Basque is apparently altogether incompatible with respect to the transformational derivation of the superficial order of constituents and the functional interpretation of sentences based on the latter, it is proposed to analyze the Topic and WH slots to the left of V as positions not dominated by S but rather as non-A positions dominated by some projection of S, the various NPs and PPs all being sisters of V under VP at D-structure. On the contrary, it is argued that the Focus position *is* dominated by S, although external to VP, just in the way AUX (or INFL) must be: Basque may thus be clearly defined as a non-configurational language.

EUSKARAZKO IZEN SINTAGMA MUGATZAILERIK GABEKOEZ

Alfonso Irigoyen

Uste dut on litzatekeela numeroaren edo numerorik ezaren ezaugarri bereziak zein diren, euskarari dagokiola, finkatzea.

Izan ere gure hizkuntzan sustantiboa, adjetiboa, eta abar, gramatikazko numerorik gabeak dira, hizkuntza indoeuropeoek ari garela ulertzen denari bagozkio, eta baita genero eta kasu gabeak ere, eta arrazoi horregatik ez da posible komunztadurarik garatzea izan haien eta izen sintagma osatzen duten elementu desberdinen artean.

Hala ere, erakusleak historikoki singularraren eta pluralaren arteko oposizioa dutela agertzen baitira, hauetan oinarri harturik euskal artikulua sortu dira, alboko hizkuntza erromanikoetan paraleloki gertatu den erara, eta egungo egunean *-a / -ak* eta (*-o-*) / *-ok* dira, bietarik azkenak gradu hurbilekoak, lehenengo eta bigarren hartzen dituztela, *-singularrari dagokionez urritua-*, eta kontuan hartu behar da pertsoenez ari garenean hitzuna bera ere barruan sar daitekeela, eta baita ez sartu ere.¹

Gradurik gabekoek, ordea, *-a / -ak*, alegia, terminologia tradiziozkoaren arauera artikulua determinatu izanez gainera, maiz besterik gabe singularitasuna edo pluralitasuna seinalatzeko balio dute, eta hizkuntzak numerorik eza erakusten duen neurrian eredu erromanikoen erara garapen paraleloak egiteko euskarri modura erabili izan dira, eta usuario hau historian zehar apurka apurka ugaltzen joan da, komunztadura berriak sortuz, eta arrazoi horregatik euskal artikulua erabiltzea ez dator bat haienarekin.

Nabarmen ageri denez artikuluoek, edo beste edozein elementu mugatzaile modura erabiltzen dena, eta ez zaigu komeni tradiziozko gramatiketako determinatu eta indeterminatekin nahastea, izen sintagma osoari ezartzen zaizkio, eta hain zuzen ere horregatik beragatik singularitasuna edo pluralitasuna, eta

---

¹ «Gizonok esaten dudanean ni tartean egon naiteke edo ez, *gu gizonok* izan daiteke, edo *zuek gizonok* edo *zuok gizonok*», Alfonso Irigoyen, «Done Miliaga Kukullakoa eta euskara», *Euskera*, XX (1975), 170 orr.

baita beste edozein mugatzaile moetak adierazten duena ere, edo haren ez izate absolutua, multzo osoari dagozkio.

Bada pluralerako *-ek* aldaera ere, batez ere izen sintagmaren zeharkako kasuetarako erabilia, baina ez horretarako bakarrik, zeren *zuek* ere, *zu* formaren plural berria, edo *batzuek* ere, jatorriz *batzu* formatik berezia artikuluduna zelako, baitaramate, eta gainera nominatiborako nahiz ergatiborako balio duela.

Euskaraz, ikusi berri dugunez, *bat* formaren plurala ere inguruko hizkuntzen eradura garatu zen, biak artikulatu indeterminatu moduan korritzen dutela, eta horretarako oraindik hizkuntzan bizirik dirauen *-zu* berrekailu kolektiboa erabili zen, eta toponimia gogoan hartzen baldin badugu bizi bizirik zegoen aintzinatean, hau da, *batzu*,² eta forma hauek, gainera, artikulua har zezaketen, modu horretara ez zeramatenekin berezirik eta eremurik zabalenean, pluralari dagokiola, ez ordea singularrari, baseari zeharo loturik gelditu zitzaion, *batzu* forma desagerturik gertatu zela, hizkera batzuetan izan ezik. Horrela *batzuek* (*batzuk*) edo *batzuok*, eta *batzuak* ere bai, artikulatu plurala itsatsirik dute, eta *batzuek* formari dagokiola halako balioz berezirik dokumentaturiko kasu batzuetan baino ez. Erronkariaraz *banak* sortu zen, ikus *berze itz banak* 'beste hitz batzu', artikulatu plurala daramala *bana* oinarriari itsatsirik, eta *banek* kasu ergatiboan, *banek erraitenzein zazpiein gizon, eta verze banek erraitenzein milla*.³

Dударик gabe menderik mende garapen hauek hizkuntza moldatzen joan dira, hari fisionomia berezia emanik, eta hala ere ez zen kondizioak sortzea

² Pluralaren erabilera ez dator bat eredu frantsesarekin, hizkuntza hartan *uns* ez baita artikulatu indeterminatu moduan erabiltzen, baina arrunta da *les uns et les autres*, alemanez bezala, *die Einen und die Anderen*, eta bigarren honek ere ez du beste funtziorako garatu. Bearnesez, hala ere, egungo egunean euskal eremutik hurbil, *ús* frantsesezko 'uns' edo 'des' berdin izan daiteke, eta gauza bera gertatzen da *ues* femeninoarekin, 'unes', 'des'.

³ Rafael Micoleta-k, *Modo breue de aprender la lengua vizcayna*, 1653-garren urtekoa, Sevilla 1897, E. S. Dodgson-ek argitara emana, *batzuk*, *batzuok* eta *batzuak* bereizten ditu, ikus: *Ecargussu pastel basuc*, 'trae vnos pasteles', 26 orr., *D.J. Angoac edo dirá pinturoc edo erretratuoc. D.P. Basuoc, seren besteoc dira Ytaliaric etorriac*, 'D.J. Tambien deuen de ser de allá los lienços o pinturas o retratos. D.P. Algunos dellos; otros son de Ytalia', 26 orr., ..., *serren dauquan-ean guisonac criadu asco, basuac beste acayti estaude gausaric eguiten artez*, '...', que quando el hombre tiene muchos criados, vnos por otros nunca hazen cosas derechas', 30 orr.

Ivan de Tartas-ek, *Onsa hilceco bidia*, Orthezen 1666, *RIEV*, I (1907), 30 orr., berezi egiten ditu, *gendé hec consideraturic batçia gora, bertçiac behera ioaiten çirela*, ..., hau da, *batziak* < *batziak < *batzu* + *-ak*, artikulatu plurala nominatibo kasuan duela, baina beste alde batetik, *baitçieç* [sic] *saluatu dela, bertçieç ezteela*, ..., ergatibo kasuan, *RIEV*, II (1908), 574 orr., eta artikulurik gabe, *irakhuritzen dira hitz eder batçu*, 573 orr., *id.*

Aita Agustín Cardaveraz-en *Christavaren bicitza*, Iruñean 1760, 15 orr., ikus *Obras completas*, Bilbao 1973, liburuan hurrengo hau irakur dezakegu: *ceren gaizqui irabacitaco ondasun batzuec beren jabeai biuriceco gogoric etceucan*, eta hor *ondasun batzuec* nominatibo kasuan dago, eta berdin balio du ergatiborako, eta, beste alde batetik, *batzuec* formaren azken posizioako artikulua ez da gehigarritzko pluralizatzailea baino.

Erronkariko formetarako ikus Alfonso Irigoyen, «Cartas de Mariano Mendigacha a D. Resurrección María de Azkue», *Euskera*, II (1957), 125 eta 138 orr.

posible izan oinarritik alda zedin, desberdintasun sustraizkoa numerorik ezari baitagokio. Derragun egungo eguneko gauzen egoitza neurri batean euskarazko sistema propioaren eta kanpoko eraginez numeroa garatzeko joeraren artean izan den gurutzatzetik datorrela, kanpoko eraginok oinarritz konpatibilitaterik gabekoak izanik ere.

Hizkuntzan badira zenbait elementu izen sintagma mugatzeko erabiltzen direnak eta gramatikazko numerorik ez dutenak, baina esan nahiaren aldetik ideia kolektiboari loturik daudenak. Izaera honetan dago, adibidez, *oro*, gaztelaniara 'todo, -a, -os, -as' itzultzen dela, ikus *oro docu ardura bat, ta guztia tachoentat*, 'todos tenemos vn cuydado y todo para el para', *RS 1596*, n° 533, *Heuscaldun den guiçon oroc alcha beça buruya*, «Sautrela», Dechepare,⁴ eta nola paraleloki singularraren eta pluralaren arteko oposiziodun formak garatu diren, oposizio horretarako artikulua bera oinarri harturik, Euskal Herri gehienean arkaiko ta zahar kutsuko izatera heldu da, fosil bihurturik bizi dela, ordea, *egunero* erako zenbait formatan, eta arkaiko bilakatu ez den alderdietan ere gehienetan artikulua pluralezko mugatzailea daraman izen sintagma bati lagundurik joaten da, ikus *gizonak oro*.

Ordez distribuzio konplimentarioan *dena / denak* eta *guz(t)ia / guz(t)iak*, erabiltzen dira, lehenengo multzoko *dena / denak, dana*, gaztelaniaz 'lo que es' / *diranak*, 'los que son', formak fosil bihurtetik, gero adaptazioa jasanik, sortu zaizkigula, hain zuzen ere *diranak* delakoaren ordez, kontestu batzuetan bere zentzu jatorrizkoa galdurik eta erdarazko 'todos, -as' balioa harturik erabiltzen zenaren ordez, *denak* eta *danak* aldaerek bete baitzuten lekua, singularraren eta pluralaren arteko oposizioa kasu bietan oinarri bakarrari artikulua itsatsirik sortu zela, ikus 1823-garreneko *Iriarte, Soroa, / bijac ce mutillac!* / *Esanic dirianoc / guiñala servillac*. Izan ere *dirianoc* forma aipatu den kontestuan fosil bihurturik dago, erdarara itzulirik 'todos' litzateke, eta euskaraz, berez, horren ordez, pertsonen komuntadura eginez gero *guiñanoc guiñanla* izan beharko luke, baina jadanik beste zentzua zuen.⁵ Ifarraldeko hizkera batzuetan *oroek*, -datibo pluralean *oroer-*, eta halako formak ere badabiltza egungo egunean, artikulua plurala itsatsirik daramatela.

Pluralaren garatzea *zein* forman ere agertzen da Euskal Herriaren zati baterako, erdaraz 'cual, cuales', eta forma hori pertsoneri edo gauzei berdin dagokie eta jatorritz ez zuen numerozko moziarik, eta, horregatik, kontestuen arauera, berdin balio zuen singularrari naiz pluralari begira. Derragun numerorik gabekoa zela, eta hau hala zen Euskal Herri osoan, ikus *Gamboarroc su emaytean / asi dira, ta onegaz vrten daude beralan / oñeztar barruangoac. /*

⁴ *Refranes y Sentencias comunes en Bascuence*, Pamplona 1596, W. J. van Eys-ek argitara emana *Proverbes basques espagnols* titulua daramala, Genève et Bale, 1896.

Dechepare, *Lingvæ vasconvm primitiæ*, Bordelen 1545, erretratuzko edizioa, *RIEV*, 24 (1933), 523-578 orr.

⁵ Alfonso Irigoien, «Konstituzioko dama eta beltzak 1823-garren urteko Markina, Xemein eta Etxebarrin», *Zehatz*, II, 3-4, 1978-ko Uztaila-Abendua, 58 orr.

çein erre ez citeçan.⁶ Ikus daitekeenez *çein erre ez citeçan* aurrekoari loturiko azken frasean *çein* bat baino gehiagori dagokio, eta zeharo argi jartzen du hori *erre ez citeçan* berboak.

Nabarmen denez, mendebal aldean pluralerako *zeintzuk* esaten da, *batzuk* formaren analogiaz sortua, eta arrazoi horrexegatik automatikoki *zein* singularizat hartzen da, baina historikoki, ordea, plurala sortu ondoan, pluralaren eta singularrik ezaren edo numerorik ezaren arteko oposizioa litzateke. Beste alderdi batetik *edozein* forma deribatuan, hau ere izen sintagmari itsasten baitzaio mugatzaile modura, ez da pluralik batere garatu.

Kasu berean dugu *nor*, erdaraz 'quién, quien, quienes', termino markatua izanik pertsoneri dagokiela baino erabiltzen ez dena, eta izen sintagmaren mugatzaile modura korritzen ez duena, eta baita ere *zer*, eta pluralak *nortzuk* eta *zertzuk* dituzte, eta Bizkaian badira baita *bitzuk* eta *irutzuk* ere, *bi* eta *iru* oinarritzat dutela. Hemen, beste alderdi batetik, adierazi behar da gaztelaniaz ere *quien* formak ez zuela pluralik eta XVI-garren mendean agertu zela *quienes*, ikus M. Pidal, *Gram. hist.*, § 101.1, 263 orr.⁷

Artikulua, gainera, euskaraz apurka apurka posizio predikatiboan agertzen zen adjetibora iragan zen, hark jatorriz ez baitzuen hartzen, nabari daitekeenez, eta horrela haren bidez numerozko komunztadura egin ahal izan zen, inguruko hizkuntzetan gertatzen den bezala, baina haiek ez dute artikularen beharrik, korretarako numeroaren mozioarekin aski baitute, -euskaraz generoarena egitea ez zen posible inondik ere-.⁸ Euskal artikulua ez da kontestu honetan, historikoki ari garela, numero *gramatikazkoaren* ordezkoa baino, hizkuntzak ez baitu besterik. Artikulu gabeko predikatu nominalarentzat ikus Axular, «Gomendiozco carta», *RIEV*, IV (1910), 424 orr.: *Çu içan çara Echaus, mendi Pyrinioetan, Alduideco hegaletan, bethiere centinela, eta beguiraille beçala, iraiçarriric dagoen iauregui eta gaztelu handi, eder, noble hartaco seme*. Egungo egunean joera handiagoa nabari da *semea* artikulua eta guzti erabiltzeko. Axularren baitan artikulurekin ikus, *id.*, 423 eta 424 orr.: *Çu içan çara, eta içanen çara, euscaldunen ohorea, habea, iabea, sostengua eta cantabres fina, naturala eta eguiazcoa*, predikatu nominalak artikuludun direla, *çu* bigarren pertsonarekin, jadanik singularraren balioz, numerozko komunztadura egiten dutela.

Beste horrenbeste gertatzen da partizipioak funtzio predikatiboa duenean, eta, horrela, alderdi batzuetan hurrengo erakoak garatu dira: (*mutikoa*) *et(h)orria da* edo (*mutikoak*) *et(h)orriak dira*, alboan *et(h)orri da* eta *et(h)orri dira* dituztela, eta azken hauetan *et(h)orri*, artikulua gabe, berdin joan daiteke singularrekin naiz pluralarekin. Zuberoan bada azkenengoaren era bereko den

⁶ Luis Michelena, *Textos arcaicos vascos*, Madrid 1964, 83 orr. Lab.: *TAV*.

⁷ R. Menéndez Pidal, *Manual de gramática histórica española*, decimotercera edición, Madrid 1968.

⁸ Luis Michelena, «Miscelánea filológica vasca», *FLV*, n.º 29 (1978), 208 orr. eta hurrengoak.

*joánik da ere, eta ethorri erabil baledi ethorririk da.*⁹ Gaztelaniaz *venido*-ren kasuan, *he venido, hemos venido*, eta abar, esaterako, (Frantsesez *il est venu, elle est venue, nous sommes venus*, eta abar), fosil bihurtzearekin bakarrik gertatzen da, perifrasi bere autonomia indartzera iritsi zenean. Edozein modutan ere gaztelaniaz *venido* berez neutro edo maskulino singularra besterik ez da. Komuntadurazko artikulua duen partizipioarentzat ikus Axular: *Hango Bizcondeac eta seme guztiac içatu dira bethi ere, egundaiñoz guero, erreguez emplegatuac, estimatuac, fin eta leyal frogatuac*, «Gomendiozco carta», *id.*, 424 orr., erdarazko boz pasiboaren eradura moldaturik.

Batzuetan forma bikoitzak gelditu dira eta ñabardura bereziak hartzera etorri dira, hala nola *hobe da ez egitea / (hori) hobe da bestea baino, (horiek) hobeak dira*, lehenengoa egungo eguneko hizkuntzaren egoitzan *hobe izan* berbo multzotzat nolabaiteko autonomiaz har dezakegula, iragankor erara ere erabilirik, futuroa *hobeko dugu* laburturik, *hobe izango dugu* osorik, ikus RS 1596 n.º 322: *Obe da aurpegui gorri ze ez bioza balzqui*, 'mejor es cara colorada que no coraçon denegrado', baina n.º 542, TAV, 174 orr.: *Vrrineric ospea, erricoa obea*, 'la fama del País es mejor que la que viene de lejos', eta *on* artikulua gabekoa duela, hauda, *on izan* multzoa eginik, Axular, *id.*, 450 orr.: *eta on liçate orai ere, halacoequin, hala eguin baledi*.

Artikuluaz esan behar da, gainera, badela joera bat baiezko kontestuetan orokorki erabiltzeko, eta horrela, XVI-garren mendean bertan, euskal hitz guztiak *-a-z* amaitzen zirela esatera iritsi ziren,¹⁰ hain zuzen ere erdara ere bada-kien euskaldun bati galdetzen baldin bazaio nola esaten den *pan* bere hizkuntzan inolako dudarik gabe *ogia* erantzungo baitu, artikulua ondorik duela, eta, horrela, alderantziz, kasu honetan behintzat, *ogia* 'pan' modura itzul daiteke, *ogia jan du* 'ha comido pan', baina baita ere 'ha comido el pan', eta arrazoi horrexegatik ez da beti eta halabeharrez artikulua determinatua, terminologia tradiziozkoan erdaretarako korritzen duen zentzuan, gauza determinatu batez ari izanik (*el libro*) edo indeterminatu batez (*un libro*), alegia, eta hau frasea baiezkoa denean normalki gertatzen bada ere, ez da hala, ordea, jokabide nagusi modura, hurrengo kasuetan: frasea ezezkoa denean, baiezko edo ezezko galdera adierazten duenean, baiezko edo ezezko duda erantzunik espero ez dela agertzen duenean, baiezko edo ezezko baldintza adierazten duenean, eta abar, *ogia ez du jan*, eta berezirik, *ogirik ez du jan*, galdera baiezkoak: *jan du ogia?*, eta berezirik, *jan du ogirik?*, ezezkoak: *ez du jan ogia?*, eta berezirik, *ez du jan ogirik?*, duda agertzen duten baiezkoak: *jan ote du ogia?*, eta berezi-

⁹ L'abbé Inchauspe, *Le verbe basque*, Paris 1858, 13 orr. Bada erretratatzko edizioa ere Hordago-k egina, Donostia 1979. Honelako ñabarduraz bereizten ditu: «Parfait: *joánik da* 'il est allé', alde bate-tik, eta «Parfait absolu: *joánik da* 'il est (tout à fait) parti'», bestetik.

¹⁰ Garibay, Zaldibia, Echave eta Lucio Marineo Siculo, ikus R. Mª Azkue-ren *Morfología vasca*. Bilbao 1925, § 428, eta ⁸ notako lana. Hau Rafael Micoleta-ganaino heltzen da, eta honek 1653-garren urtean, ikus ³ nota, honela hasten du bere *Modo breue de aprender la lengua vizcayna*: «Aduierte-se que todos los nombres substantivos y adjectivos de la lengua Vizcayna se acaban en A. y sus plurales en AC, ...».

rik, *jan ote du ogirik?*, ezezkoak: *ez ote du jan ogia?*, eta berezirik, *ez ote du jan ogirik?*, baldintzazko baiezkoak: *ogia jan baldin badu ez da gose izango*, eta berezirik, *ogirik jan baldin badu ez da gose izango*, ezezkoak: *ogia jan ez baldin badu gose izango da*, eta berezirik, *ogirik jan ez baldin badu gose izango da*, ikus Leic., «S.Lvc.», III, 11: *eta iatecoric duenac halaber eguin beça* 'Vulg.: et qui habet escas, similiter faciat', baiezko frase nominalizatua bere balioz baldintzazkoari hurreratzen zaiola, eta abar, eta horrela, baiezko frasean alderantzizko beste joera bat sortzen da gramatikazko kasuei dagokiena, izen sintagma mugatzailerik gabekorik ez erabiltzearena, eta, adibidez, partitibo kasuan daudenekin hala gertatzen da, beste erako fraseetan bete bete erabiltzen badira ere. Salbuespen modura, alabaina, azkenengo aipatu diren partitibo kasukook baiezkoan urriturik ager daitezke zenbait kontestu adierazkorretan, eta baita ondar gisako direnetan ere, azkenengo hauetan partitibozko ez direla ere bai.

Izen sintagma batere mugatzailerik gabekoez ohar bat argitara nuen *Anaitasuna*-n, 365 zenbakia, 1978, ekainaren 15-30, eta ¹¹ notan aldatzen dut.

Zenbait gehiago erants genitzake, Axular, *id.*, 441 orr.: *Contatcen du Casianoc, Paulo abade çahar hura, Palma adar baiçuc harturic, heçaz, çare, sasqui eta otharre eguiten haritcen cela*, osagarri zuzen modura *çare, sasqui eta*

¹¹ «IZEN SINTAGMA MUGATZAILERIK GABEAK.

«1. *Guero Davitec eman cion bere semeari urhe eta cilhar Jaunaren temploan beharco ciren baso sacratuentzat*. Etcheberry (1), 117 orr.

«2. *Yrezat naztoana besteri ez opaesi* 'lo que para ti no quieres no ofrezcas a otro', *RS 1596*, n° 470.

«3. *Cerbitzaric batec-ere ecin bi nabusi cerbitza ditzaque*, Leizarraga, S. Luc. XVI, 13.

«4. *Azaga onic estau mandazaic* 'postrimeria buena no la tiene mulatero', *RS 1596*, n° 302.

«5. *Esacussan beguic nigar esteguic* 'l'oeil qui ne te void pas, ne te pleurera pas', Oihenart, 153.

«6. *Harri erabilic estu bilzen oroldiric* 'vne pierre souuent remuée n'engendre point de mousse', Oihenart, 211.

«7. *Herric bere legue, exec bere astura* 'chaque país a sa loy, et chaque maison a sa coustume', Oihenart, 229.

«8. *Mendiz joan da diogunean ez da adierazten mendi bat den ala gehiago iragan beharrekoa*, gramatikaren aldetik *mendi* ez baita ez singularra, ez plurala, ez kolektiboa, izen sintagma mugatzailerik gabea baino.

«9. *Ez dut etxerik erosi diogunean ere berdin gertatzen da eta etxerik izen sintagma ez da ez singularra, ez plurala eta ezta kolektiboa ere*, mugatzailerik gabea baino. Izan ere erdarara modu bitara gutxienez itzul daiteke: a) 'no he comprado casa', b) 'no he comprado casas'. Batean *casa* mozio singularrez agertzen da eta bestean *casas* pluralez, baina euskarazkoak ez du horretaz informaziorik ematen, euskaraz ez baitugu oinharritzko numerozko moziarik sustantiboetan, adjetiboetan eta abar, generozkorik eta kasuzkorik ez dugun bezala.

«10. Mugatzailerik gabeak ezin egin dezake sekula pluralezko konkordantziarik. Irakurlea goian datozen fraseetako berboetan kondordantziarako pluralak ipintzen saia daiteke, mugatzailerik gabekoei begira daudenetan alegia, eta hasi orduko konturatuko da gramatikalitatega galtzen dutela. Hori ez da gertatzen, ordea, mugatzaile kolektiboekin, konkordantzia *ad sensum* eginik plurala ere har baitezakete: *gizon asko etorri da* edo *gizon asko etorri dira* edo *gara* edo *zarete*, baina ez **ez ditut sagarrrik jan* eta ezta ere **harri erabilic ez dute biltzen oroldiric* edo *ez dituzte*.

«Bergararako, 1978-IV-22

«(1) Etcheberry, *Testament zaharreco eta herrico istorioa*, Bayonan 1874».

otharre duela, eta hiru moietako izanik, eta gainera ohituraz, ez zen bakarra egiten zuena, baina gramatikaren aldetik ez du formalki mugatzaierik; *Pero Periz Garidario* (1366, *PN-XIV, F.Est.*, 590 orr.), *Echarren-en, Val de Mayneru*,¹² *gari + dario*, erdaraz 'le mana trigo', osagarri zuzena inolako mugatzaierik gabe duela. Beraz, singularrik eta pluralik adierazten ez duela, eta kasu honetan, zentzuagatik, gariak korritzen ez badu ez dario. Egungo egunean *garia dariola doa* esango genduke, artikulua singularra duela, eta *garia* ale multzoari dagokio, eta badira, Bizkaian bederen, baita ere *garijotea*, alderdi batetik, baina *garia jo*, bestetik, lehenengoa lexikalizaturik.

Hau honela da *-dun* berrekailua daramaten formazioetan ere, normalki elementu hori izen sintagmei eransten zaiela, eta azkenengo hauek adjetiborik ez dutenean sustantiboari. Honen jatorria *duen* flexio nominalizatuaren fosil bihurtzean bilatu behar da, horrela posizio enklitikoan kokatzen dela, eta beste alde batetik esan behar da hastapeneko erabiltzearen berezitasunak gorde dituela orainarte. Horrela, *ate gorridun etxea* esan dezakegu, eta ez da argi gelditzen zenbat *ate gorri* dituen *etxeak*, baina edozein modutan ere bat gutxienez badu, baiezkoa baita, eta arrazoi horrexegatik egungo eguneko hizkuntzaren egoitzan egitura sakonean *ate gorridun etxea* delakoan *etxeak ate gorria du* frasea dago, alderdi batetik, eta *etxeak ate gorriak ditu*, bestetik. Izan ere, *ate gorri* ez da ez singularra eta ez plurala, numerorik adierazten ez baitu, eta arrazoi horrexegatik beragatik bietarik edozein kasutan erabil daiteke.¹³ *Aipatu dugun eredu*an *ate gorri* izen sintagmari, gainera, mugatzaile numeralak gehi dakizkioke, *bat* izan ezik, baina *bakar* erabil liteke, ordea, edo singularraren eta pluralaren arteko oposizioerik ez duten kolektiboak. Eta horrela, esan dezakegu: *hiru ate gorridun etxea / ate gorri askodun etxea / zenbat ate gorridun etxea?* galdera egiten baldin bada ondo ulertu ez delako zenbat diren, eta abar. Gramatikaltate osoa du *hiru etxe ate gorridun* formazioak ere, hor *ate gorridun* adjetibo modura erabiltzen dela, hain zuzen ere sustantiboarekiko posizioagatik horietarikitzat markaturik gelditzen baita, eta abar.

Singularraren eta pluralaren arteko oposizioa duen mugatzailea baldin bada *ate gorri*-ri ezin erants dakioke berboaren flexioa aldatu gabe, eta horrela *ate gorria duen etxea* esan beharko litzateke, eta *ate gorriak dituen etxea / Gernikan eginiko hiru ate gorriak dituen etxea*, eta abar, komunztadura beharrezkoa dela, eta ikusten denez oposizio plurala / plurala ez dena duela, hau da, plurala da osagarri zuzenarekin numeroaren komunztadura sortzen duena, osagarri zeharkakoarekin ere gertatzen den bezala.

Ate gorridun etxea-ren ezezko forma *ate gorri gabeko etxea* da, eta *gorri* adjetiboaren daramanez gero *ate gorria* edo *gorriak* dituela zeharo ezeztatzen du, baina ez da ukatzen ezin izan ditzakeela bat edo bat baino gehiago beste kolo-

¹² Juan Carrasco Pérez, *La población de Navarra en el siglo XIV*. Pamplona 1973. Lab.: *PN-XIV*.

¹³ Alfonso Irigoien, «Crítica sobre prefijación y sufijación en lengua vasca». *FLV*, n° 32 (1979), 255 orr. eta hurrengoak.

re batekoak. Baina ezetza adjetibo gabeko izen sintagma bati eransten baldin bazaio ezezko absolutua sortzen da, *ate gabeko etxea*, ate bat bakarra bera ere ez duena, den kolorekoa edo den kalitatezkoa dela. Hau honela formula daiteke: Izen sintagma mugatzailerik gabekoa eta adjetiborik ere ez duena ezezko frase baten barruan agertzen baldin bada, delako izen sintagmak duen sustantiboaren edukia zeharo ezeztaturik gelditzen da. *Ez dut etxerik*, ez dut bat bakarra bera ere, baina *ez dut etxe egokirik*, egokia edo egokiak ditudala ukatzen da, bat edo bat baino gehiago badut edo ez badut ere egoki ez denik.

Izen sintagmak mugatzaileraren bat duenean, ordea, ezin sor daiteke inoiz ezezko absolutua. Hau gerta dadin beharrezkoa da mugatzailerik batere ez izatea, ikusi dugunez. Izan ere, ezezkoan ipintzen baldin badugu *haur asko solfeo ikasten ari da* frasa, honela, *ez da haur asko solfeo ikasten ari*, honek ez du esan nahi haurrik solfeo ikasten ari ez denik, gertatzen dena da hiztunaren eritzirako gutxi direla. Eta galdetzen baldin bada *atzo zein ikasle ez zen etorri?*, beste guztiak etorri zirela adierazi nahi da, eta *atzo hiru ikasle ez ziren etorri*, hiru horiek izan ezik beste guztiak etorri zirela, hiztuna erratzen ez baldin bada, baina mugatzailerik batere gabe *atzo ikaslerik ez zen etorri*, bat bakarra bera ere ez zela etorri.

Konposatuen lehenengo atala ere iker liteke. Hauetan erregela orokorrena da delako lehenengo elementu horrek bigarrenari zerbait eransten diola. Lehenengo hori beti inolako mugatzailerik gabeko elementua izaten denez gero, ez da, berez, ez singularra eta ez plurala, eta batzuetan zenbatzea logikaren aldeetik garbi agertzen denean gaztelaniara edo frantsesera singularrez naiz pluralaz itzul daiteke. Ikus dezagun: *aberri eguna*, mundu guztiak aho batez 'día de la patria' modura itzultzen du, eta *aberri* hitza denez gero, dituen konnotazioakatik Euskadiri edo Euskal Herriari dagokiona da, Sabino Arana-k hitza, mogimendu abertzaleaz batera, sortu zuenetik hona. Baina konnotazio moeta guztiak kendurik huts hutsik ikertzen baldin badugu, eta gainera suposatuturik mundu guztikoak ere *aberri* direla eta jai bat aberri guztientzat batera egiten dela, erraza ez bada ere gizonaren izate moduagatik, ez litzateke inolako eragozpen hizkuntzazkorik izango 'día de las patrias' gaztelaniara itzultzeko, *txarritoki* 'lugar de cerdos' literalki itzuliko bagendu bezala, eta bat bakarra balitz ere ez litzateke eragozpenik izango 'del cerdo' egiteko, *txarrikorta* hitzean legez. Numerorik ezaren arazoa zeharo desagertzen da, ordea, lehenengo elementua genitibo edutezkoaren bidez artikulua singularra edo plurala duela nominalizatzen baldin badugu: *aberriaren eguna* / *aberrien eguna*, eta mugatzailerik batere gabe nominalizatzen baldin bada hurrengo sintagma moeta sortzen da: *aberriren baten eguna*, singularitasuna *bat* formak ornitzen duela eta aurrean daramana mugatzailerik gabekotasunez markatua dagoela. Berdin esan genezake *txarriaren tokia*, *txarrien tokia*, *txarriren baten tokia*, eta abar.

Beste alde batetik aipatzea merezi du izen sintagmen deklinabideko paradigmatan artikulua mugatzaile direnean gertatzen dena. Singularrari dagokion lerroan leku denborazko kasuetan ez da artikulurik agertzen, inesibo kasuan izan ezik, eta honek biak eramaten ditu, edo *-a-* edo *-o-*, lehenengoan fosil bi-

hurtzearen sintomak nabari badira ere, hain zuzen ere hiztunek multzo hone-tako kasuak berdintzeko joera baitute. Pluralean, ordea, normalki erabiltzen dira, bai *-e-* (eta *-ta-n* desinentzia), eta bai *-o-* (eta beste horrenbeste). Arazo honek beste hurrengo hau sortzen du, singularrean erabiltzen diren desinentziak eta zenbait kasu mugatzaile gabekotan korritzen dutenak berdinak izatea, —*Durango-ko-a, atzo-ko-a, bizitza gaizto-ko-a*, eta berbo flexioa bera nominalizaturik *balizco oleac burdiaric ez*, 'la erreria de si fuesse no aze fierro', *RS 1596*, n°15, hau da, *baliz-ko-a*, eta Arratian gure denboretaraino honela irau duen errefaua: *balizko erroteak urunik ez*, eta euskaraz bi geniti-boek berezko duten berriz errepikatzea garaturik *nire ama, [goian bego], Upa-nerdikokoa zan*, hau da *Upa(ra)n erdi-ko-ko-a*, historiaren aldetik hala dela izan ere—, azkenengo kasu hauek distribuzio konplementarioz, eremu geografikoaren arauera, desinentzia berberak *-ta-* berrekailua aurretik daramatela badituzte ere, —*ecen vicitze gaichtotacoec-ere bere onhesleac onhesten dituzté*, Leiz., «S.Lvc.», VI, 33,¹⁴ hau da, *bizitze gaixto-ta-ko-ak-*. Forma bikoitz horiek mugatzailea *-a* artikulua ez denean ere agertzen dira, —*sei etxetako garia*, hau da, *sei etxe-ta-ko-a*, baina hala ere *sei urtekoa da*, hau da, *sei urte-ko-a*, eta *bost ogerlekokoa*, hau da *bost ogei erle-ko-ko-a-*, eta *-ta-*, ikusi dugunez, artikulua pluralarekin ere joaten da. Leku denborazko kasu hauei dagokiela esan dezakegu artikulua numerozko oposizioa plurala / plurala ez dena dela.¹⁵

Eta azkenik hizkuntzaren oraingo egoitzan izen sintagmen klasifikazio bat egin dezakegu mugatzaile moeten edo batere ez izatearen arauera:

a) Izen sintagma batere mugatzaile ez dutenak.

b) Mugatzaile zentzu kolektibokoa eta singularren eta pluralaren arteko oposiziorik gabekoa daramaten izen sintagmak. Kontestuaren arauera ez da ezinezkoa inoiz kasuren batzuetan joera orokorretik aldendurik batekin identifikatzeraino heltzea.

c) Numerozko edo distribuziozko mugatzailea daramaten izen sintagmak.

d) Singularren eta pluralaren arteko oposiziorik gabeko mugatzailea daramaten izen sintagmak.

e) Singularren eta pluralaren arteko oposiziodun mugatzailea daramaten izen sintagmak.

Guzti honek ez du esan nahi gero ezin egin daitezkeenik aipatu diren

¹⁴ I. Leizarragas *baskische Bücher von 1571 (Neues Testament, Kalender und Abc)*, Estrasburgo 1900. Th. Linschmann eta H. Schuchardt-en edizioa, azkenengo honen sarrera batekin. Bada erretratuzko edizioa ere, Hordago-k egina, Donostia 1979, baina sarrerarik gabe.

¹⁵ Ikus «Deklinabideaz» nire lana, *Euskera* XXIII (1978), 737-759 orr., eta baita ere «Deklinabidea. Euskaltzaindiak deklinabideaz eskaintzen duen erabakia», *Euskera* XXIV (1979), 633-657 orr., Euskaltzainbureauen eskabidez prestatu nuena eta gero oso osoan aho batez, boto bat zuri izanik, ontzat hartu zena.

multzo desberdinetako mugatzaileen artean beste klasifikazioren batzu ba-koitzaren berezitasunak, zentzuari eta usuarioari dagozkiola, gogoan harturik.

Goiko *b)* multzoari dagokiola on litzateke adieraztea berboarekin komunztadura pluralean ere egin dezaketela, *ad sensum*, eta batzuetan, hala eskatzen duten inguruko beste elementu batzuen eraginez, hau ezinbestekoa gerta daiteke, ikus *liburu horiek dolar asko kostatu zaizkit*, eta lehenengo pertsona, *gu*, denean, edo bigarrena, *zuek*, kasu bakoitzean dagokion berbo flexioarekin. Numerozko eta distribuziozkoetan, *c)* multzoa, berboarekiko komunztadura orokorki pluralean finkaturik dago, bai tradiziozko literaturan eta bai usuarioan, *bat* forman izan ezik, berezkoa denez. Gainera numerozkoak suplementu modura artikulua plurala har dezakete.¹⁶ Bakarka, mugatzaile zeregina utzirik, singularra ere bai, baina orduan sustantiboaren balioz betetzen dira, *hirua*, erdaraz 'el tres'. *Bat* eransten baldin bazaie, ordea, mugatzaile moduan gutxi gora beherako zifra adierazten dute, *bost bat liburuskak berri*, erdaraz 'unos tres folletos nuevos'. Toki bi hartzen dituzten *b)* eta *d)* multzoak bat egirik ere ipin daitezke, dituzten desberdintasunak, zentzuari dagozkiola berezi direnez gero, nabarmenegiak ez baitira. Izan ere *d)* horretan *zein* eta bere deribatua den *edozein* sartuko lirateke. Numerorik gabeko *zein* mugatzailea singularraren eta pluralaren suposatze bietan erabil daiteke, berboarekin komunztadura singularrean edo pluralean, bat edo bat baino gehiago izatearen arauera, egirik. Baina mugatzaile kolektiboek pluralik eza ere har dezakete komunztaduratzat bat baino gehiagori begira gertatuarren. Jakina, *zeintzuk* plural bihurtua erabiltzen den alderdietan jatorrizko den *zein* forma singularratzat hartzen da.

Ezin utzi daiteke, beste alde batetik, aipatu gabe zenbait kontestutan mu-

¹⁶ Larresoro-k, *Sustrai bila*, Donostia 1970, eta geroago *Oinarri bila*, Donostia 1977, bigarrenean Txillardegiri erabilirik izenez, honezaz eritzi bat zabaldu zuen nahikoa hedatu zena eta ene ustez ez aski landua. *Mugagabe* edo *indeterminatu* hitza erabiltzen du honela definiturik: *hiztunetik ez ezagun edo mugagabea*, 40 orr., eta tradiziozko gramatikaren terminologia da, hark artikulua determinatua eta indeterminatua bereizten baititu, eta oinarri honetarik abiatzen dela, *indeterminatu* guztietan berboarekiko komunztadura, numerozkoak ere tartean sartzen dituela, singularrean proposatzen du, «mugagabeak *singularra* behar du aditzean beti» dioela, baina bereziki numerozkoetan euskaldun gehienek arteko ohituraren kontra doa eta baita tradiziozko literaturaren kontra ere, alderdi batera utzirik leku bateko edo besteko erabiltzeak edo ardurak asko hartu gabekoak, batez ere berboaren ondorik doazenean, eta hizkuntzaren antzinatoko garaietan gertatu ahal izan dena, horrezako literaturarik ez baitugu, ikus *op. cit.*, «2.2.—Muga-gabea eta aditza», 58 orr. Uste dut ohitura berri hori, batzuen artean artez eta jator balitz legez hedatu zena, zuzendu egin behar dela, sekula lokatu behar ez zen pundura itzulirik. Txillardegiri bera bere *Euskal gramatika*-n, Bilbao 1978, «4. Mugagabearen komunztadura», 35 orr. eta hurrengoak, geroago honela mintzatzen da, ordea: «Nahiz erdalkeria hau ez oso zaharra izan (ikus «Sustrai Bila» 62/69), badirudi bi komunztadurak eman beharko direla ontzat: *bi liburu erosi dut / bi liburu erosi ditut*. Baina ez dut uste norma nagusitzat hori horrela formulatzea zuzena denik, zeren euskaldunik gehienek berez bigarren arauera jokatzeko eta jokatu izan baitute, eta ohitura hori baita oinarritzat hartu behar dena, salbuespenak, bai eremu geografikoaren arauera eta bai kontestuen arauera, salbu.

Txillardegiri-k badu beste lan bat ere: José Luis Alvarez Enparantza, «L'emploi de l'indéfini en souletin (à travers l'oeuvre du poète Etxahun)», *FLV*, n° 25 (1977), 29-55 orr.

gatzaillearen funtzioa beste izen sintagma batek bete dezakeela. Halako kontes-
tuak normalki kantitatearekin eta neurriarekin zer ikusia dutenak izaten dira.
Horrela, gramatikaltate osoa dute hurrengo hauek: *hiru kilo mahats zuri, lau
litro ardo beltz, bost botila txakolin zuri, sei zaragi txiki ardo zuri, burdi bete
sagar gorri, burdikada bat oilasko lumatu*, eta adjetiboa duela, *burdikada
handi bat meloi ustel*, ergatibo kasuan honela egingo lukeela, *burdikada handi
bat meloi ustelek hatsa zabaltzen zuen*, eta datiboan, *burdikada handi bat
meloi ederri eskolako haurrek ez diote aurpegi txarrrik jarriko*. Bide honetarik
agertu dira, noski, hurrengo hau bezalako esaldiak, *makina bat gizonek egin
du bide hori orainarte!*, askok egin duela adierazi nahirik, eta Bizkaian sarri
karro bete ere entzuten da zentzu berdintsua duela, *karro bete ume dago han*.
Multzoz berean sartzen dira *jan ahala okaran eman dio, nahi den beste esne
edan du, nahi a(d)ina boligrafo beltz eros daitezke dendan, ez da nahikoa
entzule gazte etorri / ez da entzule gazte nahikoa etorri*, azkenengo honetan
agertzen den *nahikoa* delakoa adjetiboei edo adberbioei ere eransten zaiela,
oso elementua bezalatsu, *nahikoa ona da, oso ona da, oso entzule ona da*, eta
hau honela da erabiltzen den Bizkai-Gipuzkoetako eremuan, gutxienez egungo
eguneko hizkuntzaren egoeran, zeren Azkue-k bere Hiztegi nagusian esaten
baitu: «exige que la palabra á que se agrega lleve también su artículo, y se po-
pone siempre,... *mutilla naikoa* 'bastantes muchachos'», eta hainbat urte ge-
roago bere *Morfologia*-n, 463 orr., izkribatzen baitu: «*naikoa* (B, G) como
aski; *gizona naikoa* (mejor que *gizon naikoa*) como *gizonik aski* 'bastantes
hombres'; también se oye *gizonik naikoa*», baina gauza argia da, orain entzu-
ten denez, ez dela erabiltzeko modu bakarra, eta, beste alde batetik, ez da
ikusten zergatik *gizon naikoa*, korritzen duenetarikoa izanik, nolabait bazter-
garri bihurtu behar dugun, jatorriz posizio predikatibokoa izatetik *nahikoa*
erari artikulua itsatsirik gelditu bazaio ere, eta abar.

Bilbon 1984-garreneko iraila.

ZALANTZAZKO HAINBAT PUNTU MORFOSINTAKTIKO

Hizpal *

0. Sarrera

Kongresu honetako aztergaien zerrendari begiradaxo bat egitea aski da, aipatzera goazen «zalantzen zerrenda» honen arrotzasuna berehala sumatzeko; arrotzak, jakina, ez dira gaiak, hauek azaltzeko eta aztertzeko modua baino. Azalpenen baten eske bait dago arrotzasun hori, saia gaitetzen bestetara baino lehen, eta besteok beren testuinguruan har daitezen, gure hemen agertze honen nondik-norakoen berri ematen.

Talde baten lana aurkezten dugu, argialetxeetan zuzentzaile-lanetan edo dihardugunon talde batena. Talde honen zereginik behinenetakoa, hain zuzen, taldea bera eratzea da; elkartzea, alegia, batera edo bateratsu jokatu ahal izateko euskarari dagozkionetan.

Euskal idazlegoarengan historia luzea du elkartu beharraren kontzientziak, eta hor dago, lekukorik aipatu beharrik izanez gero, euskara batzeko ahaleginen bide luzea eta lortu diren helburuak. Idazleen ahaleginen hari horretan txertatzen da, maila berean ez bada ere, zuzentzaileon elkartu nahi eta beharra ere. Idazleek bezalaxe sumatzen bait dugu zuzentzaileok batzeko premia eta, esango genuke, areago sumatzen dugula: idazle askoren eta joera desberdinetako idazlanak iristen zaizkigu esku artera; eta, horiek nolabait bateratzea denez gure zeregina, ezinbestekoa dugu arauarekiko erreferentzia: norberaren gustuak ez baino batetik eta bestetik datozkigun arauak bete eraztea da gure egitekoa.

Premia horrexek eragindako hainbat saio egin izan da, Euskaltzaindiak erabaki gabekoetan batasuna lortu nahirik. 1968ko Arantzazuko bileraren ondokoetan, adibideren bat edo beste aipatzeko, gogora ditzagun «Anaitasuna-k bere idazleei proposatzen dizkien zenbait idaztarau» (1975), 1977an Eibarren

---

(*) «Hizkuntz Puntu arruntan lanketa» zeritzan hasierako gure langaien zerrendari, eta deitura hori laburtu beharrez sortua da «Hizpal» akronimoa: lanketa horretan ari gara J.R. Aizpurua eta T. Barronetxea (Elhuyar), J.A. Ormazabal (Elkar), M. Murua (Erein), G. Nazabal (G.I.F.), I. Zubeldia (G.I.L.E.), A. Ibarzabal (Itzultzaile-Eskola) eta J.A. Aduriz (UZEI).

«ontzat edo eman zen zenbait puntu», FIBIZEk moldaturiko «Bikoizketako euskararen arazoak», eta beste.

Duela urtebete hasi zen gure taldea elkartzen, Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza Sailordetzako M. Zalbide eta R. Berriozabal jaunen deiari erantzunez: «euskal ikasliburugintzan diharduten argialetxeen eta Hezkuntza Sailordetzaren arteko harreman-bideak argitu eta arautu beharra» agertzen zuen dei honek, «ikasliburuen onespren-prozedurak ahalik era zuzen, azkar eta egokienean burutu ahal izateko»; eta «erabilmaiztasun handiko hainbat puntu arruntan idatzizko erabilera oraindik arautu gabe egotea» aipatzen zuen horretarako «trabarik ohargarriena» bezala.

Eginkizun aski zehatzak ezartzen zizkion deiak taldeari: gure lanean sortzen zaizkigun «kezka, oztopo, auzi eta zalantza» *jasotzea*, batetik, eta, bestetik, horiek nolabait *sailkatzea*. Horrezaz gainera, gure «ikuspegi eta hobespenak» azaltzea eskatzen zitzaigun. «Euskara Zerbitzuak, azkenik —zioen deiak—, Euskaltzaindiari aurkeztuko dizkio, argibide eske, auzigai nagusiak».

Hasiak gara egiteko horiei poliki-poliki aurre ematen: egindakoen eta eginkizunen berri ematerakoan, bilketa- eta hustuketa-lana aipatu behar da lehenik: Euskaltzaindiak arautu gabeko forma eta erabilerak —eta baita arauturik dauzkanak ere— jasotzen ari izan gara: idazle batek batera eta bestek bestetara darabiltzanak, gure lanean sortzen zaizkigun auziak, geuk egiten ditugun «zuzenketak», etab. Pentsatzekoa denez, hitzen (eta esamoldeen) formari dagozkio jaso ditugun milaka fitxetatik asko eta asko; baina morfosintaxiari dagokionik ez da falta.

Datuok pixka bat sailkatzen eta sistematizatzen saiatu gara ondoren. Hainbat kasutan unean uneko irtenbidea eman beharra izaten dugu; baina, horrekin batera, bazter ezina dugu oinarri teoriko-sistematikoak lantzeari heldu beharra, geure buruak argitzeko, erizpideak finkatuz joateko, joerak nabarmentzeko, etab.

Kasuren batzutan posible gertatu zaigu, horrela, forma edo erabilera batu nahiz bateratu bat hobestea. Hobetsi, ordea, esan gabe doa, *guk* eta *guretzat* hobetsi ditugu, eta Euskaltzaindiak besterik erabaki arte hobetsi.

Lehen urrats batzu baino ez dira horiek, bistan da. Baina ukaezina da, era berean, argitasun-bide gertatu zaizkigula: bai hiztegian eta bai morfosintaxian Euskaltzaindiak jadanik erabakiak dauzkanak ikusteko eta berrikusteko aukera eskaini digute, arrazoi bategatik zein bestegatik «eredu»tzat har daitezkeen gaurko idazleen joerak ezagutzekoa, hiztegi, gramatika eta gisakoetan proposatzen direnen berri izatekoa, bakoitza geure aldetik ibiliz sortu dugun anabazaz ohartzekoa...

Bildu ditugun arazo horiek dakartzagu gaur hona, Gramatika Batzordeak eskaini digun paradaz baliaturik. Nolabait sistematizatzen saiatu gara, geroen gorago: jakina, auzirik sortzen ziguten puntu eta puntutxoak ekarri ditugu *guk*, auzirik sortzen zigutelako, hain zuzen. Arazo hauek ez daude, beraz,

gramatika batek bere osotasunean ikusten dituen arlo bezala antolatua: oso noizbehinka aurkez dakigukeen forma edo erabilera zalantzakoren bat edo beste tartekatzen inoiz ahalegindu garen arren, oro har, beren maiztasunagatik —eta, ondorioz, irakaskuntzan eta izan dezaketen eragin nahastaileagatik— erabakitzeo premiarik larriena dutenak —hots, halakotzat jo ditugunak— aurkituko dira hemen.

Idazkerari eta hiztegiari dagozkionak, batetik, eta adibidez osaturiko forma-aniztasunen zerrenda luzeagoa, bestetik, hurrengo baterako utziz, arautu beharrekoen ikuspegi zabal antzeko hori eskainiko dugu gaur, hiru sailetan banatuz gure zalantzak. Ez da oso akademikoa, agian, banaketa hau; baina ez dauka zertan izanik ere: gure eginkizuna, Gramatika Batzordeak zioenez, «problema —txikiak nahiz handiak— non dauden» seinalatzea bait da, eta ez besterik, besteak besteri dagozkionez.

1. Izenaren morfologia

1.1. Deklinabide-kasu batzu

Euskaltzaindiak erabakiak dauka «hizkuntza baturako hobetzat etxekitzen dituen formak» deklinabideari dagokionean. Kasu edo atzizki batzu noiz eta nola erabil erabakitzerakoan, hala ere, dudarik sortu ohi zaio idazleari. Adibidez, zein kasutan dira zilegi edo/eta erabili beharrezko *-ko*, *-tik*, *-(r)aino* forma arautuen aldaerok: *-go*, *-dik*, *-danik*, *-daino*: «hurrengo» (baina «hurrenez-hurreneko»), «egungo gizartea» (baina «eguneko aztergaiak»); «barrendik», «ehundik/ehunetik gora» (cfr. «ehuneko»); «Errezilgo», baina «Israelgo»?; «Afghanistandik»?; «oraindanik», «betidanik»; «oraindaino(koan)», «egundaino(koan)».

Kontsonantez bukatutako hitzen ondoko *-e*-epentetikoaren erabilera ere ez da beti argiegia: «gaurko», «biharko» etab.; baina «mendian zeharko» ala «zeharreko»?

Ez da argi ikusten *-tzat* atzizkiaren txertaketa nola egin, izen batzuren bukaerako eta atzizki honen hasierako hotsak elkargaitzak direnean: bat+tzat, arrunt+tzat, aberats+tzat, etab. (Bidenabar, atzizki honetan sortzen den beste arazotxo bat aipa daiteke: superlatiboaren *-en* markari lotzen zaionean, kasu destinatiboko forma bera suertatzen da izenean; zilegi ote da, anbiguitatea desegiteko, *-a-* tartekatzea (onenatztat hartu, txarrenatztat, ederrenatztat...)? Haurhizkeran egiten (omen) den *-a-*ren tartekatzea legoke hemen auzitan (Cfr. «hortzatxikiak erakutsi») edo P. Lhande-ren hiztegian datozen *zurtzatasun*, *zurtzategi*, *zurtzatu* formetan ageri denarena).

Adlatibo bukatuzko *-rarte* eta *arte* formen «distribuzio konplementarioa» xehekiago argitzea komeni litzateke, adibide batzuren bidez edo: «oraintsu arte», «hamazazpi urte arte», «1900 arte», «hurrengo egunerarte», etab.

Azken galdera formari dagozkionetan: *-ehe* bukatu hitzak (xehe, mehe) salbuespen al dira pluraleko deklinabidean eta *-en* superlatiboaren marka hartzean? Cfr. «paperik mehe(E)na», «abere xehe(E)i dagokienez».

Kasu batzuren banaketa izan daiteke beste zalantza-iturri bat: «noizko», «biharko» [egingo dut lana] daude batetik; «etzi(ra)ko» «zerta(ra)ko» bestetik. Nola esan behar da, hortakoz: «Merkataritza eta Turismoko kontseilaria», ala «...Turismorako...», «lana bukatu nueneko berandu zen», ala «...nuenerako»?

Are zalantzazkoagoa da instrumentalaren eta sozietiboaren (eta inesiboaren) banaketa: «filmeaz hasiera eman», «kasu-atzizkiez erabili»; «lurra, zerua-rekiko oposizioaz».

Noiz eta zein baliorekin erabili behar da *-tik* ablatiboa, zein murrizketarekin? 'Desde', 'origine' gisa definitu ohi da, baina cfr. «jauregi aitzinetik iragan», «aho itxitik ez da sartzen eulia», «herritik agertuko gara».

1.2. Birdeklinabidea

Deklinabide-kasu batzuri *-ko* atzizkia eranstean gertatzen den kontsonante-elkarketaren ondorioa arautu beharra legoke: *-tzat + -ko* («aitatzako», «bukatutzatko»), *-(r)antz + -ko* («goranzko», «baturanzko»), *-ganantz + -ko* («zuregananzko»); *-tik*, *-gandik* dira ablatiboaren forma hobetsiak, baina horiei *-ko* gehitzean, *-tikako* (eta *-gan(d)ikako*, *-danikako*) formak ere agertzen dira, *-tiko*, *-gan(d)iko*, eta *-daniko* formen ondoan. Ontzat ematekoak al dira forma guztiok eta, baiezkoan, bai al da hobestekorik?

Zein neurritan da zilegi eta gomendagarri *-n + -ko* elkarketatiko *-ngo* forma, *-ko* soilaren ondoan? Cfr. «hemengo eta bestetango arazoak».

Ikustekoa litzateke beti hain nabarmena ote den *-(r)entzat* eta *-(r)entzako*, adizlagunaren eta izenlagunaren arteko banaketa.

Lanak ematen ditu, azkenik, *-(r)ekiko* atzizkiaren balioa mugatzeak ere. Cfr. «gurasoekiko harremanak», «euskalkiekiko argibideak».

1.3. Deklinabide-paradigmak osatzeaz

1.3.1. Osatu, zalantzak sortzen dizkiguten formen deklinabide-ereduak osatzea, edo ugaritzea, eskatzen da hemen, forma berezi horien arabera. Adibidez:

Diptongoz amaituriko hitzak nola deklinatu behar diren dago auzitan: zeintzu doaz bokalez bukatuak bezala eta zein kontsonantez bukatuak bezala? Cfr. «mahai(E)an», «gai(E)tik», «kartoi(E)an», «hodei(E)tik»; «gau(R)ik beltzena», «lau(R)i entzun diet gauza bera».

Nola egiten da *-a* organikoz amaitu hitzen deklinabidea, artikululu gradu hurbilekoa hartzean? Cfr. «aldaer(A)ok», «form(A)oi», «joer(A)on».

Izen propio arrotzekin, galdetua dugu zilegi al den *-ko* eta *-tik* atzizkien hasierako kontsonantearen ozenketa (adib. Iran + *-ko*, *-tik*). Eta zein da izen arrotzok bokalez ala kontsonantez amaituriko hitzei dagozkien atzizkiak hartu behar dituzten erabakitzeko erizpidea, grafia ala ahoskapena (adib. Lacroix + *-en/-ren*)? Izen propioen «itxura» dela eta ere gertatzen da bikoiztasunik *r-z* maitutakoetan: Axularrengan vs. Kreutzer-entzako.

Sigla eta laburdurei zein atzizki erantsi erabakitzeko, horiek «berez» nola bukatzen diren jakin beharra legoke, zeren ordezk dauden; nola irakurri behar da, adib., EAJ: [eax] ala [eaxota]? Zer ordezkutzen du *iz.* laburdurak: «izen» ala «izena»? Bestela esan: EAJek ala EAJk, *iz.ak* ala *iz.k* dira horien ergati-boak? Gogora pluralean ere agertzen direna: ISek (Izen-Sintagmek), *iz.ei*. Ikustekoa litzateke *-a* mugatzailearen kontu hau izen propioetan ere: «Hezkuntza Sail-*a-ko*», «Marx-en Kapitala-*n*», «Pariseko Eskuizkribuak-*e.(ta)n*», «Inozentzio XI./XI.a Aita santua», etab.

1.3.2. Erakusleen deklinabide-paradigma jadanik erabakia «osatzeko», komenigarria litzateke oharretako forma ontzat emanak zerrendan bertan jasotzea, honetara jotzen bait dugu argi bila. Gero, horiekin zerikusirik baduten beste formak erabakitzea legoke.

ber-, *-xe-*, *-bait-*, *-nahi-* aurrizki eta ertizki edo/eta atzizkiak daramatzaten erakusleen deklinabidean hainbat forma desberdin agertzen da: bero(r)iek, hone(t)xekin/honekintxe, norbaiti/noribait, nornahiri/norinahi. Orobat, morfema berak daramatzaten adberbioetan: hortxetik/hortixe(k), nonbaitetik/nondibait, non(n)ahira/noranahi.

bera(k) erakuslearen eta *zeintzu*, *nortzu* galdetzaileen deklinabide-paradigmak zehazteaz gain, ongi legoke hainbat erabilera argitzea: *bat+be(de)ra* eta *nor+bera* izenordeena, adibidez, *bera* eta *berdin* formen banaketa, *gizon-Ø* *bera/gizon-a* *bera*, (gure herrian) *berean/bertan* formena, etab. Izenordeen erabilerari dagozkionetan, joera desberdinak suma daitezke «Linschmann-Aresti legea» aplikatzerakoan eta *bere/beren/euren* formen banaketan. Beti argi ez dagokeen beste banaketa bat, *ze/zer/zein/zeinen* galdetzaileena da, eta *edozer/edozein*, *zernahi/zein(n)ahi* predeterminanteena.

1.3.3. Forma-aniztasun askoren iturri den zenbakien idazkera zeharka berderen gogoratu ondoren, duten maiztasunagatik argi-premia handian dauden puntuok aipa daitezke zenbatzaileen inguruan: *bat*-en deklinabide-paradigma eta forma mugagabeen erabilera (*batetan*, etab.), *batzu/batzuk/batzuek* zenbatzailearen deklinabide-paradigma eta banaketa; *zein* forma dagokie zenbatzaile zehaztuek determinaturiko ISei, mugatua ala mugagabea? Cfr. «bi urte(ta)ko haurra».

Ordinaletan, *lehen/lehenengo/lehenbiziko/lehendabiziko...* eta *azken/azkenengo/azkeneko/atzen/atzeneko...* formak ikusi ohi dira, maiztasun berarekin ez bada ere: badago hobestekorik? *-garren/-garrengo* bitasuna seinala daiteke, gero: bigarren formak izenlagun-baliorik bai al du honez gero, ala *-garren-en* baliokide soila da? Izenlagun bezala erabiltzeko *-garreneko* forma

egokiagoa ote? («lehen eguneko aztergaiak, bigarrenekoak...»). Bide beretik argitu beharko litzateke, noski, *-garrendik/-garrenetik* formen arteko aukera ere.

1.4. *Forma mugatua ala mugagabea?*

Hitzetik hortzera ez bada ere, aski maiz agertu ohi diren esamoldeak nola erabil galdetu nahi dugu: «ahotan hartu», «arrisku(t)an jarri», «gogo(t)an eduki», «norbaiten kalte(t)an, mesede(t)an», «(halako) mota(ta)ko», «uste(t)an», «zalantza(ta)n egon»... Horien ondoan, eremuren batzutan behintzat asko errepikatzen diren *ezker* eta *eskuin* daude: «ezkerre(ta)tik eskuine(ta)ra ibili».

Gisa bereko zalantzen iturri dira askotan itzulpenak: «barne-efektu(E)tarako» ('a efectos internos'), «ondorio(E)tarako» ('a los efectos'), «plangintza eta inbertsio(E)tarako zuzendari» ('director de planificación e inversiones').

inongo, inolako, halako, edonolako... erabil al daitezke (pre)determinante-funtziotan? («halako liburutan irakurria», «halako zuhaitz salbatu behar dela»; «edonolako hondamendiren aurrean»). Izan al daitezke *bat* eta *edozein* IS beraren determinatzaile? («gazte hauetako bat edozein zen Lauenetxeko Joana», «har dezagun edozein etxe bat»).

1.5. *IM bat baino gehiagoko ISak*

Alegia: *eta, edo, nahiz, zein* bezalako juntagailu batek elkartzen dituen elementuetako zeinek eraman behar ditu mugatzailea eta kasu-atzizkia? Eta zein kasu-atzizki? Galdera bera egin daiteke adjektibo elkartuetako graduatzaille-markaz, edo bi hitz konposatuk amankomunean duten osagaiak. Cfr. «biztanleria [sailkatuko da] adin-*a*-aren, sexu-*a*-ren eta altura-*ren* arabera / ... adin-*a*, sexu-*a* eta altura-*ren*... / ...adin-Ø, sexu-Ø eta altura-*ren*...»; «biztanleriaren sailkapena urte-*en*, ikasket-*en* eta ondasun-*en* arabera / ... urte-*ak*, ikasket-*k* eta ondasun-*en* ... / ... urte-Ø, ikasket-Ø eta ondasun-*en*...»; «seme-Ø eta alabarentzat / seme-*a* eta alabarentzat / seme-*a*-ren eta alabarentzat / seme-*a*-rentzat eta alabarentzat»; «agintaririk aberats-Ø eta zorionsuen»; «atze nahiz aurrekaldea». Aditz-izenak elkartzean ere antzeko duda-mudak agertzen dira: «azken bokalea ken-*du* eta labor-*tzeko* duen joera».

2. Aditzaren morfologia

2.1. *Aditz nagusia*

2.1.1. Partizipioak direla eta agertzen diren arazoetan ohizkoenetako bat, aditz-erroaren erabileraren inguruan sortzen dena da. Maiz agertu ohi da hau,

aditz laguntzailerik gabe, galdetzaillea daraman perpaus nagusi nahiz menpekoan: «mahatsa erostean, nola eska(tu)?», «badago oraindik zer bila(tu) eta zer iker(tu)», «forma soilak nola erabil(i) jakin behar dugu». Baita esamolde egin batzutan ere: «liburua has-i eta buka-Ø irakurri».

Sistematizatzen errazagoa dateke erabilera hori beste zenbait kasutan: *arazi* eransten zaionean (baina cfr. *agerrarazi/agerrerasi/agertarazi/agerterazi*), edo subjuntibozko, inperatibozko eta ahalezko aditz laguntzaileekin doanean. Hauetan ere, alabaina, ez da beti-beti nabarmena; mutur-kasu batzu aipatuko ditugu, araua zurrunki jarraitzearen aurkako jarreraren oinarrian egon daitezkeelakoan: aditz-erroa gorputz txikikoa denean («lot daitezke», «lant daitezzen», «abes iezadazu»), afrikatuz amaitzen denean («idatz dezakegu», «erdiets zezan», «sinets iezadak»; areago, afrikatu horrek aurretik sonante bat duenean: «irents ditzake», «igurtz ezak», «erants dezadan»), adjektibo edo izen baten forma bera lukeenean («% 70ean txiki daiteke», «euskara nagusi dadin», «bero hadi»), edo aditz-erro bat baino gehiago elkartzean («landa eta eraiki daiteke», «ikus eta defini ditzagun elementuok»).

Ez da batere argiagoa jokabidea ezezko perpausetan, batez ere laguntzailearen eta aditz-erroaren artean beste elementuren bat tartekatzen denean: «umeak ez daitezen asper», «makina hauek ezin daitezke automatikotzat har», «hainbatetan ezin baitaitezke era burututik automatikoki erator», «ez gaitezen, bada, baldintza horretan eror».

Arazoa are ilunagoa da aditz laguntzailerik gabeko inperatiboetan: «argi ibil(i)», «azter(tu) ondoko testua», «buru(tu) ondoko kalkulu logikoak», «alaitu) aurpegi hori», «ez beldur(tu)».

2.1.2. Aditzaren era burutuari gagozkiolarik, ezagunak dira *-(a)z* atzikia eranstean agertzen diren bi- eta hirukoitzasunak: «abiatu(a)z», «eginaz/-ez», «igaro(a)z», «ibili(a)z/ibiliez (gero)», etab. Gauza bera esan daiteke *-a* organiko amaitzen diren era burutuon deklinabideaz: «aterea(k)» eta «ateraz/ate-reaz», «botea» eta «boteaz/botaz», etab.

Jokaera desberdinak daude, *-ratu* (eta *-ganatu*?) bukatzen diren aditzen erabileran ere: «argitara(tu) dugu», «etxera(tu) zenean», «kalera(tu) diren izkribuak» (baina «konturatu gara», «atzerriratu dituzte»).

Bai al dago argi zehazterik *askatuta/askatua* bezalako adizlagunaren eta adjektiboaren banaketa? Cfr. «Eskolak erabat ireki(t)a egon behar du joera desberdinei».

2.1.3. Era burutugabea, *-tzen* eta *-ago* morfemen segida seinalatuko genuke zalantza-iturri bezala («euskaldunak euskaldunagotzen/euskalduntzenago» [zituen]) edo *-tze*ko/*-tzerako* eta *-tze*koan/*-tzerakoan* formen arteko aukera («gu hara iriste(ra)ko berandu izango da», «mendira igotze(ra)koan»).

2.1.4. Beste maila bateko arazoak sortzen ditu, jakina, era etorkizuneko partizipioaren *-ko* eta *-en* morfemen aukerak, non, noiz eta (gure artean, batez ere) norentzat idazten den kontu.

2.2. Aditz laguntzailea

Aditz etikoaren (hitano/zutanoen) paradigmak eta erabilera arautu gabe daudela gogoratuz hasiko ginatke, eta galdera bat egitera pasako: zenbait gogor egiten omen zaio laguntzaile arauturen bat edo beste, praktikan horretara makurtu arren, eta, puntu konkretuago bat aipatzearren, inperatibozko forma laburtu batzu onartuak ikusi nahi lituzke, Euskaltzaindiak bestetan onartuen bide beretik; adibidez, «ekarriozu»ren bidetik «eskaiozu» egiterik bai ote dagoen galdetzen da. Nolanahi ere, kasuistika ongi zedarritu baten gainean erabakitzea komeniko da, are anarkia handiagotan ez erortzeko.

Denboren komunztaduraz zer argiturik egon daiteke (Cfr. «eskatu izan batenio, egingo zu(ke)en»), baina askoz premia larriagokoa dirudi numero-komunztaduran gabiltzan baino baterago ibiltzeak. Nahi adina pila daitezke ondokoon gisako forma bikoitzak: «bi baldintza bete behar d(it)u», «zazpiehun bat lagun bildu z(ir)en elizan», «ehun baino zuzenketa gehiago d(it)u», «jende askok erabiltzen d(it)u», «franko gauza desegin d(ir)a», «zelai ugari pinuz bete d(ir)a», «zenbat bit ote dau(z)ka...?», «hainbat jende mintzatu d(ir)a», etab.

3. Zenbait juntagailu

Gezurretan ariko ginatke sintaxian topatzen ditugun larritasunik nabarmen eta ugariak hemen aipatuak direla esango edo aditzera emango bagenu. Gure dudak (eta bakoitzak bere nola-halako «gaitasuna»ri jarraituz egin ohi dituen zuzenketa eta birmoldaketak) sistematizatzeko, ordea, ez gara gauza. Horregatik, zenbait juntagailuren forma eta erabileraren inguruko zailtasunak gogoratuko ditugu hirugarren sail honetan.

eta (eta *edo*) juntagailuez Euskaltzaindiak arau batzu emanak ditu, eta idazlegoak aski kontutan izan dituela esan daiteke, inoiz edo behin nahasterik sortzen bada ere («Arazo horiek utzi eta, gatozen harira», «nahi eta erasozion», «garbitu eta gero, jantzi egin zen»).

Koordinazioetako elipsiak direla eta, izan ohi da auzirik: «Joxe(k) eseri [zen] eta sagarra jan zuen», «Gizonak/-ek, eseri zirenean, ogia jan zuten». Zailantzagarrigoa dirudi perpaus koordinatuek aditz laguntzaile desberdinak dituztenean hauetako bat ezabatzeak: «erdarakada direla esaten dute batzuk, eta besterik gabe gaitzesten [dituzte]», «zenbait puntu zehaztu [dira] eta bozketa egin da».

ala eta *edo*, *nahiz*, *zein* juntagailuen banaketan ilungunerik egon daiteke; halere, ilunagoa gertatzen da *-(ah)ala*, *-(ah)alako* partikulen forma eta erabilera: «Irtzen ala iltzen zituen», «asmatu alan esaten zituen ipuinak», «ur garratza, edan ezin (ah)alako», «gerta ala gerta», «zuk (h)alako bost ditut nik».

Argi-eske daude, halaber, *ezezik* / (*izan*) *ezik* bikotea («denak elkartu ziren, osaba ez ezik»), edo *arren*-en balioak.

Erabat arruntak direnen ondoan, bada arrotz egiten zaigun *ere*-ren erabile-ra zenbait, arrotz egiten zaigula eta besterik gabe baztertzekoa ez denik, agian: «Badira ere ari zaizkigunak...», «egoera kontutan eduki behar dugu ere», «ez da izan lehenbizikoa, ez da ere izango azkena», etab. Elementu honen beste zenbait testuinguru ilun seinalatuko genuke, azkenik: *bai... ere/ baita... ere/ bai... eta baita... ere/ bai... eta bai... ere/ ezta... ere / ezta ere... / ez ... ezta... ere / ez... ez eta... ere*.

ez bera errepikatzekotan, noiz, non eta nola egin behar da? Onargarriak al dira «ez bururik ez hankarik gabe», «ez bururik ez hankarik ez duena» bezalakoak?

«hau *ez, baina* hori» eta «hau *ez baino* hori» gisako desberdintasunak ere topa daitezke: «askatasuna ez helburu, baina medio bezala ulertu», «lana bukatu ez baino lardaskatu egin dute».

zeren, non, zein, ezen... juntagailu menperatzailereren bat daraman perpau-seko markaren (*bait-*, *-en*, $\emptyset$) erabilera zehaztea eskatuz buka genezake oraingo hau; horietako bakoitza noiz erabili behar den, alegia.

* * *

Problemak seinalatzea tokatzen zitzaigun, eta batzu bederen ikus daitezke orrialde hauetan. Ez dira dauden guztiak, beste hainbat gehituko lituzke kontu hauetan jantziago batek.

Bat baino gehiagori, ordea, hutsaren hurrengoak irudituko zaizkio, denak ez bada, gehienak. Gu, berriz, behin eta berriro sortzen zaizkigun galderak bait dira, handik edo hemendik irtenbideren bat eskaini beharrean aurkitzen gara.

Neke handirik gabe suma daiteke, denbora asko jaten duela batean eta bestean kontsulta berak egiten ibiltze horrek, ez dela batere atsegina oinarri se-gururik gabe ihardun beharra eta, okerrago dena, ez dugula maiz aukerarik egokiena egingo: «aukeraren maukera, azkenean okerra», hemen ere!

Errazagoa da, jakina, problema txiki eta handiak bata bestearen gainean pilatzea, zeini bere argibide zehatza aurkitzea baino. Errazenetik abiatu gara gu; baina espero dugu, zailagoak errazagotzeko lagungarri gerta daitekeela gal-de-sorta hau erabakiak hartu behar dituenarentzat.

CONCERNING THE CATEGORY OF DEFINITENESS-INDEFINITENESS IN BASQUE

Natela Sturua
(Acad. Sci. Georgian SSR)

From the viewpoint of case endings Basque is known to have essentially one declension differentiable into: a) declension of indefinite forms – the endings in the principal cases are added to the pure stem, and in locative cases to forms with the suffixes *-ta* (with inanimate nouns) and *-ga-n* (with animate nouns); b) declension of definite singular forms – the case endings are added to forms with the suffix of definiteness *-a*, the *-ta* suffix lacking in locative cases; c) declension of definite plural forms – case endings are added to plural *-ak/-e* (<*ag-e) suffixed forms; in locative cases the *-ta* and *-ga-n* suffixes are present here too.

Basque indefinite forms express generic nominal notion, the stem being neutral with respect to indicating number. These forms are opposed in terms of definiteness/indefiniteness to *-a*-articled (definite) forms, the former constituting unmarked members and the latter marked members of this opposition. Definite forms, in their turn, are opposed with respect to number, the singular being opposed to the plural, as unmarked to marked members. The former opposition occurs only under certain conditions.

Thus, indefinite forms are used with numerals and words expressing quantity (*asko** 'many, much, enough', *anitz** 'many, much', *beredin* 'many, much', *gutxi* 'few, little' and so on), indefinite pronouns (*edozein* 'any', *zenbait* 'some', etc), interrogative pronouns (*zer?* 'what?', *zein?* 'which?', *zenbat?* 'how many?, how much?'), in adverbial forms (*txikitan* 'in childhood', *gaztetan* 'in youth') and also in some set expressions (e.g. *sutan jarri* 'to get (fall) into fire, to catch / take fire', *sutara bota* 'to throw into fire', *eguzkitan egon* 'to be in the sun', *lekutara joan* 'to go to some place far away', *ogitara joan* 'to go away in search of bread / living', *lotara joan* 'to go to sleep', *izerditan egon* 'to sweat' (lit. 'to be in sweat'), *ezkerretara hartu* 'to take to the left', *eskuz egin* 'to make with hands, hand made' *telefonoz mintzatu* 'to speak on the telephone', *oinez etorri* 'to come on foot', *autoz joan* 'to go by car', etc); the majority of these phrases are also adverbial forms. The indefinite stem is used

also in the function of a predicative (atributive)¹ with certain verbs; it also occurs as the first component of compound words.

It is noted also in the specialist literature that such words as *errege* 'king', *faraon* 'pharaoh', as well as words denoting kinship (*aita* 'father', *ama* 'mother', *osaba* 'uncle', *izeba* 'aunt', et.) are declined without the article, for they are construed as proper names.² This is known from other languages as well.

Thus in Georgian, words denoting kinship: *deda* 'mother', *mama* 'father', *deida* 'aunt', etc. occur in certain cases in differing form, depending on whether one's own mother, father, etc is implied or mother, father, aunt in general. In the former case the final vowel of the stem is not reduced before case endings beginning with a vowel (which favours their identification with proper names), whereas in the latter case reduction occurs, this being a general rule with common nouns.

Here note should be taken of the fact that in Georgian (as well as in Basque) these nouns end, as a rule, in a vowel, which seems to be very characteristic of appellatives, their basic function being that of address.³ (Some languages have special forms for the vocative, e.g. Georgian, while in others the stem or the nominative case form perform this function, as is the case in Basque). The specific form of the appellatives is accounted for by the peculiarities of allocation. Thus, an address in a phrase is intonationally marked out by a pause, high pitch, and tense articulation; hence the appellatives are characterized by vowel auslaut and consist of more syllables than one. Hence, it is probably not accidental that *ama*, *aita*, etc have more than one syllable and end in a vowel. The use in the functions of vocative of extended, *-a-* articulated forms (ie of vowel auslaut forms) in Modern Basque dialects can also be explained on the ground of the foregoing.

In the present writer's view, the indefinite forms in such examples as *txikitan* 'in childhood', *gaztetan* 'in youth', *sutan* 'in fire', *eguzkitan* 'in the sun', *eskuz* 'by hand', *oinez* 'on foot' are today construed as adverbs: *noiz?* 'When?', *txikitan* 'in childhood', *gaztetan* 'in youth'; *non?* 'Where?' *sutan* 'in fire', *eguzkitan* 'in the sun'; *nola?* 'How?' (and also: *zertaz?* 'By what?) *eskuz* 'by hand', *oinez* 'on foot', etc. Similar is the form *etxen* 'at home', as opposed to the articulated form *etxean* 'in a/the house'.

The use of indefinite forms with indefinite pronouns is quite natural. The

¹ It is noteworthy that L. Hjelmslev (see his *Catégorie du cas*, t. I, Copenhague, 1936, p. 120) identified in Modern German a predicative case (prédicatif) in a certain adjectival system.

² See, eg J. L. Alvarez Enparantza (Txillardegui), *Euskal Gramatika*, San Sebastián, 1978, pp. 102-104; by the same author: *L'emploi de l'indéfini en souletin* (a travers l'oeuvre du poète Etxahun). *Fontes Linguae Vasconum*, 1977, N 25, pp. 44-45.

³ On this see: Sh. T. Apridonidze. *Forms of address and the syllabic composition of Georgian person names*. In: 'The Case Composition and the System of Declension in the Ibero-Caucasian Languages'. 9th Regional Academic Conference. Abstracts of papers, Makhachkala, 1981, p. 17. (In Russian).

same seems to apply to the use of indefinite forms with numerals and with words expressing quantity. In this case these attributes denote number, and marking them additionally in the noun would be redundant. Neither is the singular number of the verb illogical here. The agreement of the noun with the verb in number appears to depend on the stem of the noun. If the number is not marked in the noun, it is not expressed in the verb either, irrespective of whether it agrees with the numeral (or some other word denoting quantity). The situation is the same in Georgian. The rule of agreement of the singular form of the verb with indefinite forms accompanied with attributes denoting quantity is often violated in almost all dialects of Modern Basque. In this respect, Souletin appears to be an exception, for it follows the original tradition more faithfully. (Such violations –though on a smaller scale– are found in Georgian as well). This can be accounted for by the influences from the neighbouring European languages. However, it should be noted here that such violations are not opposed by the logic of the meaning of indefinite forms. After all, these forms are neither singular nor plural, and the verb with them can be construed not only in the singular, but in the plural as well (the more so if accompanied by an attribute denoting quantity which gives the corresponding syntagma the meaning of plural).

As for the forms of the predicative (attributive), as noted also in the specialist literature, the indefinite noun (i.e. a pure stem) was invariably used in this function in Old Basque. The situation must have been the same in Old Georgian. Some authours see here an absolutely formless case, which would point to the state of the language prior to the formation of a system of cases.⁴ In their view, it is opposed to all the other cases, and, whereas it is substituted only for the nominative, theoretically it can replace all the cases.⁵ However, such an assumption is not indispensable to explain the above. The generic nominal meaning of the indefinite forms accords fully with the meaning of the attributive.⁶ It is noteworthy that in this meaning neither is the use of the definite form ruled out, which is actually quite frequent in Modern Basque dialects. On the one hand, this is explained by the influence of other languages, and on the other, the inner logic of the language may also be assumed to play a part. The same has occurred in Georgian: variants marked by the *-i* suffix (originally the definite article) of the nominative case are invariably used at present in the attributive function: only in a small number of compound verbs is the pure stem used in the attributive function: *zal-mic* 'I am capable of', *natel-q'ops* 'sheds light on', *cxad-q'ops* 'makes clear', etc.

A consideration of the evidence of Modern Basque dialects will make it clear that the original system of definiteness-indefiniteness in Basque has suffe-

⁴ See, e.g. N. Marr, M. Brière, *La langue géorgienne*, Paris, 1931, p. 273.

⁵ *Ibid.*

⁶ H. Vogt, *Le système des cas en géorgienne ancienne*. Norsk Tidsskrift for sprogvidenskap, Bind XIV, Oslo, 1947, pp. 98-140.

red some change. The tendency is clearly in evidence for the singular forms to be construed as general, unmarked forms (which substitute freely indefinite forms, except when combined with numerals, indefinite and interrogative pronouns, or in some adverbial forms, and set phrases) and to be opposed —with respect to number— to marked plural forms. Thus, *gizona etorri da* may mean 'the man came', 'as well as a man came'. Or: *begia eduki* 'to keep eye on', *begia bota* 'to cast a look'. A breakdown in the opposition of definiteness-indefiniteness in attributes is also observable with plural forms, e.g. *onak dira* (not: *on dira*) 'they are good', *begiak ipini* 'to set eyes on'. Such examples do not convey the meaning of 'definiteness', this also being a natural process attending the above reinterpretation.

This view seems to be supported also by the morphological evidence of the locative cases, the latter being of relatively recent origin and closer to post-positional forms; parallelism of the stems of the indefinite and plural forms (e.g. the *-ta* suffixed stem in either case), whereas the stem of the singular (definite) differs from them.

In the present writer's view, the function of *-a*-articled forms has become so extended that in Modern Basque *-a* has become a general marker of nominality (like the *-tu* suffix of verbality which at present occurs not only in denominal stems but redundantly is added to old, primary verbal stems). Addition of *-a* to a verbal stem yields a nominal stem, eg: *edan* 'to drink', *edana* 'a drink; a beverage'; or: *ustea ez da jakitea* 'supposing is not knowing'. The undermining of the morphological opposition of definiteness-indefiniteness is aided by the fact that this opposition has a lesser functional loading⁷ in Modern Basque than, say, the number opposition.

Besides, in the theory of markedness⁸ special significance is being attached to the functional criterion —the frequency characteristic of the opposition members: the member with a greater frequency in normally unmarked. The functional power of the opposed units may change under certain conditions, causing a change of the opposition. The reinterpretation of the definite/indefinite forms of the Basque noun constitutes an illustration of this general point of view functionally loaded forms of higher frequency turn into the general, unmarked members of the opposition.

True, on the one hand we have such a reinterpretation, yet the inner tendency of language to differentiate between definite and indefinite forms still operates, being manifested in the expression of this opposition syntactically — by means of certain pronominal elements, such as *hau* 'this', *hori* 'that' (Lat. 'iste'), *hura* 'that' (Lat. ille), *hauek* 'these', *bat* 'one', *batzu* 'some', etc. The more so that this tendency is favoured by examples of neighbouring languages.

⁷ For the role of functional load in language see, eg J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge Univ. Press, 1972, § 2.4.1.

⁸ See, eg J. H. Greenberg, *Language Universals with Particular Reference to Feature Hierarchies*, The Hague, 1966.

Typologically, reinterpretation of definiteness-indefiniteness is known from other languages too. The build-up (e.g. this category was not yet formed in Latin and Gothic, but developed later in Romance,⁹ and in Germanic¹⁰ languages) as well as a breakdown (e.g. in Modern Georgian this opposition has disappeared, though it existed in Old Georgian) of this category is on record. Cases are also evidenced of the disappearance and reemergence of the same category (e.g. in a language of one group of the mountain Ibero-Caucasian languages, namely in Abaza¹¹).

Abstract

The expression of the category of definiteness/indefiniteness in Modern Basque is analyzed in the paper. It is inferred that the initial morphological opposition of the above forms is being reinterpreted, while the indicated category becomes expressed syntactically.

---

⁹ A. Dauzat, *Histoire de la langue française*, Paris, 1930, § 483-490.

¹⁰ M. G. Arsenyeva, et al. *Introduction to Germanic Philology*, Moscow, 1980 (in Russian).

¹¹ K. V. Lomtadize. *From the history of definite forms of noun in the Ashkhar dialect of the Abaza language*. *Voprosy jazykoznanija*, 1977, N 2, pp. 103-108 (in Russian).

* It is noteworthy that in certain dialects of basque these words can be construed like numerals, viz. they can be preposed to the corresponding nouns which is not a general rule for the adjectives.

Iruña, 1984-IX-27

EUSKAL DEKLINABIDEA

J. V. Zytsar

Artikulu honen helburua zera da: euskal deklinabidearen ahalik eta irudikapen (errepresentazio) linguistiko fidagarriena, trinkoena eta erosoena egitea; irudikapen hau ikasliburu eta ikasmetodo eta gramatika praktikoetan erabiltzeko izango litzateke batipat, euskararen ikaste-prozesuan zehar.

Helburu hau kontuan harturik, besterik gabe eta zuzenean irakurlearen epaipean jartzen dugu euskal deklinabideaz egin dugun eskema, beronen abantailaz argudiorik eskaini gabe; izan ere, gure ustez, kasu honetan arteak zeresan handiagoa bait du zientziak baino, eta jakina denez, artea areago dagokio sentimentuari arrazoiari baino.

Halaber, ez dugu aditzera emango zergatik geure eskema edo taula honetan hautaturiko kasuak ordena batean jarri ditugun edo beste batean, segida batean eta ez bestean. Jakina denez, euskal kasuen zenbakia dela-ta, iritzi desberdintasun sakon eta ugariak daude, muga zeharo zehatzik ez dagoelako eta irizpide zeharo zehatzik ere ez dagoelako euskal kasuak eta euskal atzizkiak berezteko. Gauzak honela daudelarik, askatasun handiarekin jokatu dugu beraien hautapena egitean eta kasuen kopurua ez ugaltzen ahalegindu gara bakarrik, hau da, ahalik eta bariante gutxien izaten, esaterako, R. Lafonek nahi zuenez.

Ondoren, zenbait ohar teoriko eta praktiko egingo ditugu aipaturiko eskemari buruz.

Normalean «mugatua» deritzan deklinabidea dela-eta, ez dugu uste beharrezkoa denik termino hau erabiltzea, zeren eta deklinabide honen bi motak (singularrekoa eta pluralekoa) deklinabide mugatuan bakarrik gerta bait daitezke eta bi mota hauek deklinabide mugagabetik berezten direla gogorarazteko egoki derizkiogu «mugagabe» terminoa sartu eta gordetzeari berau izendatzeko, hau da, deklinabide mugagabea.

Egia esan, azken deklinabide hau izendatzeko nahiago dugu «mugagabe» hitza soilik ez erabiltzea, normalean egin ohi denez, (izan ere, era honetara deklinatzen bait dira halaber toponimoak, antroponimoak e-a bezalako hitz mugatuak ere) baizik eta deklinabide mugagabe-zenbakigabea, kontuan hartu-

rik deklinabide honen eta bi mugatuena arteko oposizioa bera zenbakia isladatzearen edo ez isladatzearen baitan dagoela. Deklinabide mugatuak bere baitan mugatutasun-kategoria ageri duelarik, aldi berean zenbakiaren erlebantizazio-azpisistema da, aitzitik deklinabide mugagabea batipat zenbakiaren irrelebantizazio-subsisistema da (Mitxelena-Villasante). Hau honela izango ez balitz, mugagabea, frantsesezko izenetan artikulua mugagabearekin gertatzen den *fiabardura* bera emango litzateke, zenbakiz kontrajartzen direlarik: *un homme/des hommes*, baina, aldiz euskarazko *gizonek* deklinabide mugagabea ez da «gizonen batek, gizonen batzuk», baizik eta «jendeak» (1judi), zenbaki aipamenik gabe (dirudienez, deklinabide mugatuari mugagabearen barruan lehenengo eta behin *bat* eta *batzu* artikulua izatea kontrajartzen zaio, eta hau honela bada, hain zuzen hementxe ikusten da deklinabide mugagabearen izate zenbakigabea).

Baldin eta lekuzko kasuez aparte singularreko paradigmak ez baldin badu zero markagailua, baizik eta zero markagailua mugagabe-zenbakigabea, lekuzkoa alorrean alderantziz gertatzen da: paradigma zenbakigabea beti elementu markatua da (-ta-), singularrean zero edo /-a/ atzikia delarik.

Pluraleko paradigmak ez du eufoniarik eta beronen formanteak beti /-e/ batez hasten dira (horregatik daude parentesirik gabe eskeman) edozein erroren bukaera delarik ere: *buru-etatik* nahiz *haran-etatik*; aitzitik deklinabide zenbakigabea beti dago eufonia (dagokion letra parentesi artean dago eskeman): *buru-r-i* bokalez bukatutako erroren bukaera denean, baina *haran-i* kontsonantez bukatzen bada, edo *buru-z* baina *oihan-e-z* eta abar. (Lehengo kasuan /-r/ kontsonante eufonikoa da, bigarrenean, /e/ bokal eufonikoa). Honen ondorioz kontsonantezko oinarrien gain posible da kasu guztiak lortzen dituen homonimia bat pluraleko eta zenbakigabeko formena (ez bakarrik /r/ kanpoan gelditzen den kasuetan, baizik eta, bereziki, /e/ derrigorrezkoa den kasuetan) izan ere bat bait datoz kontsonantezko oinarria duten pluraleko eta zenbakigabeko kasuak:

- N.º 4 (*haran-en*), N.º 8 (*haran-engan*), N.º 9 (*haran-engana*).
- N.º 10 (*haran-engandik*) (bokalezko bukaera duten oinarrietan dena desberdin gertatzen da /r/ horregatik).
- N.º 3 *buru-en* pluralean, *buru-r-en* zenbakigabea eta abar.
N.º 2 (*haran-ek*), N.º 5 (*haran-ez*).
- N.º 6 (*haran-ekin*), N.º 7 (*haran-etako*), N.º 8 (*haran-etan*).

Eta honetatik ondorio edo susmo bat sortzen da, pluraleko deklinabidea zenbakigabearen oinarritik sortua dela, azkeneko honen elementu eufonikoaren bitartez, (bere marka propio bihurtuz) eta ondorioz euskal deklinabideak, oro har, honen heredentziaz aipaturiko homonimiaren jabe egin zela. Singularra aparte gelditzen da zentzu honetan, zeren erlaziozko kasuen alorrean bere markagailua bait du (eta bere soilik) *-a(r)*, jatorri morfologikoa duena. (Artikulua orain arte izen-kasuetan, iraganean, Lafonek dioenez, izenorde erakusle) eta bizigabe lekuzkoen alorrean zero markagailua beste bi tipoetako *-ta-* horren orde, eta horri esker kasuen homonimia (alor honetan) *toponimoen* de-

klinabideko kasuetan bakarrik gertatzen da posible, eta toponimoaren ezaugarri orokorrerengatik (jakina denez, edozein deklinabidetan «ezin nahastuzkoak» izaten dira) ia zeharo teorikoa gertatu ohi da. Honela, bada, /e/ eufonikoa gertatzen da ez bakarrik kontsonantezko bukaera duen oinarrian, baizik eta kasu formantearen edozein kontsonanteren aurrean ere, eta singularreko lekuzko kasuetan *an-en* aurrean (*haran-e-an*) agertzea ustekabekoa gertatzen da eta diakronista guztien begiak ernarazten ditu. Euskal deklinabidearen kasuan kopurua, Lafon eta aurrrekoengan, ez da pasatzen 11-tik, gure eskeman bezala, baina bestalde euskal gramatikalarien artean bada joera bat (eta bariante desberdinenetan agertzen da) kopuru hau ugaltzekoa. Behin eta berriz ahalegintzen dira *tzat* atzizkia deklinabidean sartzen, baita *rano/raino/ragino* atzizkiak ere (adlatibo bukatuzkoa) *rantz* (*rontz*, *runtz*) (adlatibo bide zuzenekoa), *rako* (destinatiboa). Azkeneko hau kenduta, aipaturiko atzizki guztiak sartzen dira Euskaltzaindiaren deklinabidearen osakeran (Villasante) eta, noski, hau behin betirakoa dela esan liteke. Nahiz eta atzizki hauetariko lehena berez ezin-berezizkoa den (eta historikoki nekez analizatzen bada ere, *tza-at bezala, bigarren atala direkziozko kasuaren formantea delarik eta *-tza* lehen atala, berriz, lekuzko kasuena, cf. *tza-ko* azken *ko* hau atributiboa delarik; izan ere, ezaguna bait da beste kasu batzutan ere «para» (dlja) zentzuarekin, normalean posesiboarekin erabiltzen da (n.º 4): *seme-aren-tzat* eta hau lehen aipaturiko euskaltzainek atzizkia den seinale garbitzat daukate, beraz deklinabidean ezin sartuzkotzat jotzen dutelarik.

Egia da, zentzu honetan *gan*, *gana*, *gandik* atzizkiaren kidea dela (eta Lafonek horregatik ez ditu sartzen deklinabidean), baina azpisisistema funtzioa betetzen dute, *-tan*, *-tara*, *-tatik* formekiko simetrian, eta aitzitik, *-tzat* gabe euskal deklinabidea ez da agertzen, oro har, beste edozein atzizki kenduta baino eskasago: cf. *gabe*, *arte* kenduta baino, eta hauek ere ez dute eskatzen beren aurrean genitibozko kasua, halere Euskaltzaindiak eta autore askok ez dituzte sartzen kasuen artean. Eta *-rano*, *rako* atzizkiei dagokienez, eratorriak direlako sentitzen ez bada ere, *-rantz* bezala, direkziozko kasuaren zehaztailuak baizik ez dira, nondik lehen biak eratzen bait dira, eta, deklinabidearen oinarriko osakeran sartuz, pareko erakuntzak lortzen ditugu *gan*-ekin atzizki hauek erantsia (*gane-rano* eta abar.) eta honek inolako zalantzarik gabe adierazten du bigarren mailakoak direla *rako* eta aipatu ditugun abar bezalako atzizkiak. Baina, bestalde, aipaturiko atzizki hauek oso hurbil daude deklinabidetik, eta aldi berean esan liteke, bertan sartzen direla ere, bigarren maila batean, edo bigarren osakera batean. Ez dirudi behin betirakoa denik Euskaltzaindiak deklinabidean eman dion sarrera paraleloak eta dialektikoak baizik ez diren forma sail bati: *tzako* izen bizigabeen singularrean, *-etaz* pluralen ez-en bariante gisa, *baitan*, *baitara*, *baitarik*, ondorengo *gan*, *gana*, *gandik* formekin batera, oso hurbilekoa den *gatik* (kausazko kasua) bizkaierazko *-gaz* (*-ekin* formarekin batera N.º 6) eta abar. Forma paraleloak *-(r)a* eta *-(r)at* (gure eskeman azken kontsonante hauek parentesi artean daude) baita *-gana* eta *ganat*, *-tara* eta *tarat*, *-etara* eta *etarat* ere onartu egin ditu Euskaltzaindiak bederatzigarren kasurako eta hauek ere jatorri dialektikoa dute, baina hau, bistan dagoenez, kasu berezi bat da, –oso zaharra, errotua eta guztiz hedatua bere

bariante horretan (eta direkziozko *-a* halaber direkziozkoa den beste formante historiko baten [t > d] fusio/fisiotik sortua dela esan genezake).

Euskaltzaindiak onartu egiten du *-(e)rik* (*-tarik*, *etarik*), paronimikoa den forma *-(r)ik* partitiboarekiko, baina inola ere ez paradigma guztietarako, pluralerako bakarrik (*menditarik*, *mendititik* formaren ordez), baita *bat* zenbakizko artikulu mugagabearekin ere zenbakigabeko deklinabidean: *batetik/baterik*. Oro har, hamargarren kasuko *-rik* lapurteraren berezitasun bat da eta honen eraginez eta /r/ kontsonantearen zabalera handiarengatik, deklinabidean oro har atzizki hau legezkoztat emateak zentzu gutxi du, baina izenorde bizidunetan ezaguna da gipuzkeraz ere (*ni-ta-rik*, *ni-ta-tik* erabili ordez).

Baldin eta eratorri orok (*gan* eta beronen taldeak izan ezik, baina *-en-tzat* barne dela) deklinabidearen «bigarren maila» eratzen badu, begibistakoak edo aitortuak diren atzizkiek (ezarritako irizpidearen arabera, nahiz ez izan behar adinbat) «hirugarren maila» eratzen dute orduan. Atzizkietan datza lekuzko eta denborazko erlazioak adierazteko funtsezko ahalmena. Batzutan edutezko kasuaren bitartez eta beste batzutan aldian aldiko kasuan lekuzko esanahia duten ohizko lexemetatik nekez berezten dira: Cf. *eliza-(ren) inguruan*, *bazkari-ondoan*, *bazter-aldean*, *etxe-aurrean* eta abar. Laugarren kasua eratzen duen genitibo edutezkoa bera historikoki edutezko bi formanteren elkarketaz sortua da: /-e/ eta /m/; bi hauetariko lehena /r/ eufonikoarekin arkaismo batzuren eta izenorde posesibo batzuren osaketan aurkitzen da: *ni-re*, *ni-tik*; *hi-re*, *hi-tik*; *gu-re*, *gu-tik*; *zu-re*, *zu-tik*; *be-re*.

Iruzkina hauetan aipaturikoen artean garrantzi nagusia du deklinabidearen bigarren sailekoei buruzko jarrerak, non sartu behar baita kasuarekin erlazio garbirik ez duen guztia, nahiz eta ez izan atzizkia edo nekez izan ikustekorik atzizkiarekin.

Bibliografiari dagokionez, R. Lafonen (baita J. Allières-en eta beste zenbaiten lanez aparte ondorengo hauek ere erabili ditugu eta goian gogorazi ere bai: Fr. Luis Villasante, «La declinación del vasco literario común», Oñate, 1972; Cfr. I. Omaecheverría, «Declinación Vasca», *Euskera*, 1962, 29-42or.

KASUEN BANAKETA	KASUAK	MUGAGABEA-ZENBAKIGABEA (BEREZIAK ETA ARRUNTAK)	SINGULARRA (ARRUNTAK BAKARRIK)	PLURALA ARRUNTAK BAKARRIK)
LEKUZKOAK (ESPAZIOZKOAK)	1. NOMINATIBOA	∅	-a	-ak
	2. ERGATIBOA	-(ek)	-ak	-ek
	3. DATIBOA	-(r)i	-ari	-ei
	4. GENITIBO POSESIBOA	-(r)en)	-aren	-en
	5. INSTRUMENTALA ADBERBIALA	-(e)z	-az	-ez
	6. SOZIATIBOA	-(e)kin	-arekin	-ekin
	7. PARTITIBOA	(r)ik		
	8. GENITIBO- ATRIBUTIBOA	-(e)ko -(e)tako (ez dago)	-(e)ko ez dago	-etako ez dago
	9. LOKATIBOA	-(e)n -(e)tan -(r)engan	-(e)an -arengan	-etan -engan
	10. DIREKTIBOA			
	11. ADLATIBOA	-era(t) -(e)tarat -(r)engana	-era(t) -arengana	-etara(t) -engana
	-(e)tik -etatik -rengandik	-(e)tik -arengandik	-etatik -engandik	

TOPONIMOAK

IZEN ARRUNTAK
(EZ-PERTSONALAK)
BIZIGABEAK

ANTROPONIMOAK ETA
BIZIDUN ARRUNTAK

IZEN BIZIGABEAK

BIZIDUNEN IZENAK

BIZIGABEEN IZENAK

BIZIDUNEN IZENAK

-KO ATZIZKIA EUSKARAZ

R.L. Trask

Sub-Department of Linguistics
University of Liverpool
Liverpool L69 3BX
Inglaterra

1. Sarrera.

Euskal *-ko* atzizkia, hizkuntzaren atzizki importanteenetarik bat izan arren, ez da inoiz osorik deskribatua izan. Gramatika-liburu gehienetan, *etxe-ko andrea* bezalako konstrukzioak aurkezten dira, eta zenbaitetan, *mendirako bidea* bezalakoak ere bai, baina atzizkiaz beraz oso gutxi esan ohi da.

Izan ere, euskal gramatika-liburu zaharretan, *-ko* atzizkia ez da bat ere aipatzen; hau da egoera Larramendi-renean (1729) eta Añibarro-renean (1969; ca. 1820.ean idatzia). Hasi Louis Gèze-renetik (1873), haatik, eta gaurkoetaraino, atzizki hau ia beti aurkezten zaigu lehenengo orrialdeetan, baina lerro erdi batetan normalean, eta ematen den deskribapena ia beti hau da:

- (a) *-ko* kasu-atzizkia dela;
- (b) genitibo mota bat dela;
- (d) izenei eranstean zaiela (hau da, izen sintagmei);
- (e) bizidun izen sintagmei ezin zaiela erantsi;
- (f) lekuzko esannahia duela.

Hemen defendituko dudan interpretazioa zeharo desberdina da: esplikatuko dudan legez, *-ko* atzizkia ez da genitibo bat, ezta ere edonolako kasu-atzizkia; ez zaie inoiz izen-sintagmei eranstean; bizidun eta bizigabeen arteko desberdintasunik ez dago; eta atzizki honek ez du edonolako esannahirik.

2. Zenbait gramatikalariren interpretazioak.

Gramatika-liburu bat baino gehiagotan, *zurezko makila* eta *mendirako bidea* bezalako sintagmak aurkezten dira, eta askotan honelako zerbait esaten

da: «-ko atzizkia, kasu-atzizkidun izen sintagmei eransten ahal zaie». Atzizki hau kasu-atzizkitzat ere hartzen denez gero, zerbait harrigarri dugu hemen, dirudenez: bi kasu-atzizki elkarrekin, edo, Aita Lafittek esaten duen legez, «birdeklinaketa» (Lafitte 1944).

Birdeklinaketa teoria hau Azkuek berak onartzen zuen, *Morfología Vasca* bere liburuan (1923-25), baina Azkuek zerbait kurios aipatzen du: -ko atzizkia edozein kasu-atzizkiri jarraiki ahal zaiola, ergatiboa, datiboa eta inesiboari ezik. Baina ergatiboa, datiboa eta inesiboa ez dira inolako klase naturala, eta gainera, harrigarria da, -ko atzizkia inesiboari ezin zaiola erantsi, bada beste lekuzko kasuekin oso ondo doa -ko hori *mendirako*, *etxeetatiko*, eta abar. Hala ta guztiz ere, inor gutxik galdetu du zergatik dabilen atzizkia honelako era batetan.

Izan ere, lehenengo pausoa Pierre Lhandek egin zuen, bere hiztegi ezaguan (1926). Han analisatu zuen *buruko* hitza, ez *buru* plus -ko bezala, baizik eta *buruan* plus -ko bezala. Interpretazio zorrotz honek, haatik, eragin gutxi izan du euskalarion artean.

Sebero Altubek ere ikertzen zuen gure atzizkia *Erderismos* bere liburuan (1929); analisirik ez zigun eman, baina etsenplu interesgarri batzu aurkeztu zizkigun: *ume lotsa-galduko hori*, *osasu ederreko mutila*, *aurpegi zorrotzeko gizona*, *bihotz biguneko andre hura*, *hiru urteko umea*, *hartz biko haitzurra*, etab. Altuberen etsenpluak geroago ikertuko ditugu berriz.

Ernst Lewyk ere ez digu ematen analisirik bere entseian (1931), baina -ko atzizkia ikusten du Lewyk zenbait forma desberdinetan: *zertako*, *ene emaztearendako*, *emaiteko*, *meza hasi zeneko*, eta baita *ikusiko dut*. *Ikusiko* forma ezik, hau aurrerapasoa zen.

Rene Lafonen ikuspuntua desberdina zen (Lafon 1965). Gure -ko atzizkia genitibotzat kontsideratzen zuen Lafonek, eta bere gaia hau zen: -ko eta -en genitiboen arteko bereiztasuna identifikatzea. Desberdintasun hau ikusten du *semantika* aldetik; esaten du: «Les formes en -ko ont donc une valeur plus concrète que le premier génitif [-en]; le deuxième génitif [-ko], comme le premier, détermine; mais il le fait avec plus de précision; il qualifie en classant; il définit une classe qui n'appartient pas au monde des êtres animés. Il exprime un caractère distinctif, une qualité.» Esaten ere du Lafonek: «Le suffixe -ko est donc bien un suffixe de dérivation» —puntu interesgarria, geroago ikusiko dugun legez. Baina, Lafonen deskribapena ez da oraindik osoa: ez du esplikatzen zergatik doan -ko atzizkia bai zenbait atzizkirekin, ez besterekin; ez du esplikatzen zergatik doan -ko atzizkia edozein kasu-atzizkirekin; eta ez du esplikatzen zergatik ez doan -ko atzizkia bizidun sintagmekin.

Pierre Lafittek, bere liburu ezagunean (Lafitte 1944), *hiriko* hitza *hirian* eta -ko bi zatietan banatzen du, baina liburu honetan ere ematen da atzizkia kasu-atzizkien zerrendan.

Hurrengo ikerketa, Koldo Mitxelenarena da (Mitxelena 1972a, 1972b),

eta Mitxelenaren lanetan, Lhande eta Lafitte-renetan bezala, analisi sintaktikoa aurkitzen dugu. Esaten du Mitxelenak: «Lo que subyace a *mendi-ko* 'del monte' no es *mendia* + *-ko*, o sea, tema en inesivo determinado + sufijo. En otras palabras, **mendiango* se realiza en la superficie como *mendiko*.» Izan ere, euskal literatura zaharrean, Mitxelenak esplikatzeko digu, *barruangoak* bezalako formak aurkitzen direla; gaurko euskaraz, *barrukoak* esan beharko genuke. Mitxelenaren proposamendu hau diakronikoa da, baina oso ondo ulertu ahal dugu sinkronikoki ere.

Mitxelenaren interpretazioak, *-ko* atzizkiaren ibileraren bi aspektu argitzen dizkigu:

(1) Esplikatu egiten du, zergatik ez dugun aurkitzen *-ko* atzizkia inesiboekin loturik.

(2) Esplikatu egiten du, nondik datorren *-ko* atzizkiaren lekuzko esannahia: ez atzizkitik bertatik, baizik eta azpiko inesibotik.

Baina Mitxelenaren analisiak hirugarren abantaila bat du. Kontsidera itzazu ondoko sintagmak:

(a) *semearen etxea* (ondo)

(b) *etxeko semea* (ondo)

(d) *?etxearen semea* (ondo, baina ezinezkoa interpretatzeko gure munduan)

(e) **semeko etxea* (txarto)

Zergatik dago txarto **semeko etxea* hori? Lafonen analisisian, bi hautapen ditugu. Esan ahal dugu *-ko* atzizkia, zeharo nahierara eta arrazoi barik, ezin zaiela erantsi bizidun sintagmei. Bestela, esan ahal dugu, **semeko etxea* benetan *etxearen semea* horren kidea dela —hau da, **semeko etxea* ondo dagoela, gramatika aldetik, baina ezinezkoa interpretatzeko. Lehenengoa hautatzea, esplikaziorik ez dagoela esatea da. Bigarrena ez da hobea; **semeko etxea* bezalako sintagma asko daude, denak ondo eginak, semantika aldetik, eta denak ez-gramatikalak: **semeko tristura*, **gatuako arkakusoak*, **gizoneko itxaropena*, etab.

Baina Mitxelenaren proposamenduak aurrerako bidea erakusten digu: bizidun izen sintagmek ez dute inesibo sinplerik; horregatik, ez dute *-ko* sintagma sinplerik. Hau da, *semea* izen sintagmak ez du **semean* inesiborik egiten, beraz, **semean* + *-ko* ez da posiblea, eta **semeko etxea* bezalakorik ez dago.

Semea sintagmak ba du inesiboa, noski; *semea baitan* edo *semeagan* da forma. Eta forma honetatik, eta antzeko formatatik, *-ko* sintagmak eraiki ahal izan beharko genituzke. Eta batzutan, behintzat, posiblea da: *ni baitango malakoak* eta antzekoak entzuten dira, zenbait tokitan gutxienez. Baina, esan behar da, **semeagango tristura*, **gatuagango arkakusoak* eta antzekoak ez direla esaten —ez dakit zergatik.

Oro har, ordea, Mitxelenaren interpretazioak hirugarren aspektu bat adierazten digu klarki, hots:

(3) Esplikatu egiten du, bizidun izen sintagmetatik zergatik ez den erakitzen *-ko* sintagma sinplerik.

Horregatik, Mitxelenaren proposamendu simple ta dotore honek automatikoki esplikatzen dizkigu *-ko* atzizkiaren hiru aspektu, lehenago misterioso samarrak baitziren. Baina, ez du dena esplikatzen. Mitxelenak ez digu esaten zergatik ezin zaien erantsi atzizki hau ergatiboei edo datiboei; eta ez digu esaten edozer gauzari zergatik erantsi ahal zaion. Hau da, *-ko* atzizkiaren barneko natura ez du ikertzen, eztaere atzizkiaren funtzioa euskal gramatikaren osotasunean. Gainera, ez da esplikatzen saiatzen, lekuzko zentzu hori zergatik ez dagoen zenbait sintagmatan, hots, *osasun ederreko mutila* edo *hortz biko haitzurra*, bi adibide emateko.

Gure atzizkia Terence Wilbur-ek ikertzen du bere liburuan (Wilbur 1979), eta Wilbur-ek interpretazio bat eskeintzen digu. Horren ustez, *-ko* ez da genitibo, eztaere edonolako kasu-atzizkia, baizik eta «izen sintagmaren konplementatzailea», eta erlatibozko esaldiei eransten zaie. Beraz, *ateko giltza* sintagma, Wilbur-ek *atean dagoen giltza* sintagmatik eratortzen du. Wilbur-en interpretazioan, orduan, *-ko* atzizkia lekuzko izen sintagmei eransten zaie —nahiko interpretazio tradizionala, ikuspuntu batzutatik, eta onartezina, ikusiko dugun bezala, baina puntu on bat du analisi honek —hots, sintaktikoa dela. Euskal gramatika osoan nola dabilen atzizki hau erakusten saiatzen da Wilbur; hau da horren kontribuzio garrantzitsuena, nahiz eta analisisia bera aldaratu behar den.

Azkenean, *-ko* atzizkiaren ikertza berriena, Patxi Goenagarena da. Goenagak, bere liburuan (Goenaga 1978-80), eta baita artikulu berriago batetan, gure gaiaren bihotzera ikusten du. Hau esaten du Goenagak: «—*Ko* atzizki honek izenlagunak osatzen ditu. Baina oraingoan atzizki hau ez zaio zuzenean izen sintagmari erasten, adizlagunari baizik» (1980, 133. orr.).

Goenagaren kontribuzioa, *-ko* atzizkia *adizlagunei* eransten zaiela, aurre-rapaso inportanteena da gure historian. Mende bat baino gehiago behar izan dugu euskalariok asmo simple hau ikusteko. Orain, haatik, atzizkiaren ibilera bi perpausetan laburtu ahal da:

- (1) *-ko* atzizkia adizlagunei eransten zaie eta izenlagunak eratortzen ditu;
- (2) *-ko* atzizkia eransterakoan, zenbait aldaketa morfofonologikoak gertatzen dira; batez ere, inesibo ta komitatiboaren azken *-n* erortzen da.

Orain ikusiko dugun legez, analisi simple honek euskal *-ko* atzizkiaren ibilera ia osoki esplikatu ahal du —ia, baina ez zeharo.

3. Adizlagunak eta -ko Atzizkia.

Orain, iker ditzagun *-ko* atzizkia hartzen duten adizlagunen motak:

(a) Adberbio lexikalak: *hemen* → *hemengoak*

atzo → *atzoko egunkaria*

gero → *geroko gertaerak*

berehala → *berehalako erantzuna*

(b) Adberbio konposatuak: *nahitanahiez* → *nahitanahiezko erabakiak*

hitzez hitz → *hitzez hitzeko itzulpena*

zirt-edo-zart → *zirt-edo-zarteko gizona*

(d) Kasu-atzizkidun izen

sintagma adberbialak: *mahaian* → *mahaiko loreak*

mendietan → *mendietako etxeak*

ni baitan → *ni baitango malkoak*

gizonekin → *gizonekiko neska*

mendirira → *mendirako bidea*

(e) *-ero* atzizkidunak: *egunero* → *eguneroko janariak*

urtero → *urteroko gertaerak*

(f) Pospozizio sintagmak: *linguistikari buruz* →

linguistikari buruzko liburua

gerra ondoan → *gerra ondoko egoera*

zu bezala → *zu bezalako neska bat*

lotsa gabe → *lotsa gabeko ume hori*

(g) Partizipio adberbialak: *erosita* → *erositako liburua*

esanik → *hark esaniko etxea*

(h) Nola adberbioak: *nola?* → *nolako gizona?*

zelan? → *zelako etxea?*

honela → *honelako liburua*

(i) Denborazko esaldiak: *izarra agertu zitzaizanean* →

izarra agertu zitzaizneco garaian

Ikusten den legez, adberbio mota gehienek hartu ahal dute *-ko* atzizkia. Baina, ba daude adizlagunen zenbait mota, *-ko* atzizkia onartu ezin dutenak:

- (j) Adjetiboetatik eratorritakoak: *eder* → *ederki* → *ederkiko
txar → *txarto* → *txartoko
polit → *poliki* → *polikiko

Haatik, zer esan nahi izan ahalko luke *ederkiko hitz horrek? *Eder*, agian, baina hitz hori ba dugu jadanik. Zergatik itsatsi bi atzizki, funtzio barik? Ez dugu sakonki ikertu beharrik, *ederkiko eta horren bezalakoak zergatik ez dauden aurkitzeko.

- (k) *-ka* atzizkiaz eratorritakoak: *zaldika* → *zaldikako gizona
eztulka → *eztulkako umea
deika → *deikako jendetza

Hemen dugu problema. Zergatik ez *zaldikako gizona? Edo *eztulkako umea? Semantika aldetik, oso ondo eginda iruditzen zaizkit hauek —baina ezinezkoak dira. Ez dakit zergatik. Zenbait kasutan, ordea, horrelako konstrukzioak posibleak dira: Beñat Oyharçabalek zera esan dit, iparraldean *eskuhuts-kako pilota partida* oso forma normala dela, eta Patxi Altunak esan dit *presakako* forma entzun duela beste norbaiten hizketan. Forma hauek, beraz, ez dira zeharo ezinak: noizbehinka, behintzat, entzuten dira, hemen ematen dudan proposamenduak behartzen duen legez. Horregatik, *zaldikako formaren ezintasuna ez da oztopo handia, eta problema hau baztertu ahal dugu oraingo.

- (l) *-ik* atzizkiaz eratorritakoak: *bakarrik* → **bakarrikeko neska*
isilik → *isilikeko gizona
pozik → *pozikeko umeak

Ez dago problemarik hemen. Zergatik beharko genuke *isilikeko umea, *ume isila* dugunean?

- (m) Denborazko ez diren *ikusi* *dudan baino lehen* →
 esaldi adberbialak: *ikusi *dudan baino lehengo gizona*
prest ez dagoelako →
 **prest ez dagoelako-ko afaria*
gurasoak ikustera →
 **gurasoak ikusterako neska*

Hemen ere problemarik ez dago: **prest ez dagoelako(ko) afaria* eta beste guztiak zeharo inkoherenteak dira, semantika aldetik.

Oro har, horregatik, problema gutxi dugu ez dauden forma hauekin. Esan-nahiak uzten digunetan, ia edozein adizlaguni erantsi ahal diogu.

4. Altuberen etsenpluak eta proposamendu berri bat.

Ezbeharrez, beste problema bat dugu *-ko* atzizkiarekin, eta hau ere Patxi Goenagak ikusi du (Goenaga 1981). Kotsidera itzazu honako formak, gehienak Altuberen liburutik hartuta:

osasun ederreko mutila
beso ederreko pilotaria
hortz biko haitzurra
hiru urteko umea
hamabi urteko whiskia

Hauek eta antzeko adibideak problema bat dira. Horrelakoak nola ulertu beharko genituzke?

beso ederreko pilotaria ez da *beso ederrean dagoen pilotaria
hiru urteko umea ez da *hiru urtetan dagoen umea

Hauetan, lekuzko esannahia falta da. Zer gertatzen da hemen?

Nere ustez, hauek ulertzeko giltza *forma* da. Ikus: *hiru urteko umea* da forma, eta ez **hiru urtetako umea*. Baina goian ikertu ditugun formen ibilera desberdina da: *hiru herritatik pasatzen den laisterketa* adierazteko, *hiru herritako laisterketa* esaten da, eta ez **hiru herriko laisterketa*. Iruditzen da, beraz, *-ko* atzizkia hartzen duena ez dela izen sintagma mugagabe bat, ezta ere adizlagun bat, baizik eta beste zerbait. Eta hau zer da? Nere ustez, argi dago: *izen multzoa* da. Izen multzoa (ingelesezt: N-bar) deitzen zaio kategoria sintaktiko bati, izena baino handiagoa baina izen sintagma baino txikiagoa baita. Adibidez, *osasun ederra* izen sintagmaren barneko egitura hau da:

[IS[IM[_iosasun] [Adj^{eder}(r)]] [Mug^{-a}]]

Hemen IS = izen sintagma (*osasun ederra*), IM = izen multzoa (*osasun eder*), I = izena (*osasun*), Adj = adjetiboa (*eder*), eta Mug = mugatzailea (*-a*).

Normalean, goian ikusi dugun legez, gure *-ko* atzizkiak *adizlaguna* eskatzen du. Baina *osasun ederreko mutila* sintagman eta antzekoetan, atzizkiak *izen multzoa* behar du. Beste hitzez, *bi konstrukzio desberdin* ditugu euskarari: lehenengoa, adizlaguna plus *-ko*; bigarrena, izen multzoa plus *-ko*. Lehena zeharo produktiboa da: *zeinnahi* adizlagunek *-ko* atzizkia hartu ahal du, semantikak uzten baldin badu; bigarrena, ostera, ez da zeharo produktiboa: *beso ederreko pilotaria* bai, baina **beso luzeko pilotaria ez*; *osasun ederreko mutila* bai, baina **ama ederreko mutila ez*; *bihotz biguneko andrea* bai, baina **begi urdineko andrea ez*. Zelako konstrukzio da bigarren hau? Argi dago: *deribazionala* da. Hau da, bigarren konstrukzio honetan, *-ko* atzizkia deribazionala

da, beste atzizki asko bezalaxe: *-dun, -tsu, -kor, -koi*, etab. Aldera *-dun* atzizkia: honek ere izen multzoa eskatzen du. Beraz, *gona gorridun neska* bai, baina **gona gorriadun neska* ez, **gona gorriakdun neskak* ez, **gona gorri haurdun neska* ez, etab. Gainera, atzizki hau ez da zeharo produktiboa: *gona gorridun neska* bai, baina **osasun ederdun neska* ez; *kotxe berridun neska* bai, baina **ikusuntu berridun neska* ez. Ibilera hau nahikoa tipikoa da hizki deribazionalekin.

Azkenean, zer dugu? Bi konstrukzio, ziurki; bi ibilera, bai; eta, orain airtortu behar dut, *bi atzizki*. Altuberen etsenpluetan ikusten dugun ibilera, eta *mendiko bidea* eta antzekoetan ikusten dugun hori, *zeharo desberdinak* dira. Horregatik, eman behar dugun analisiak *bi atzizki desberdin* ezagutzera behartzen gaitu.

5. Ondorioak.

- (1) Euskarán, *-ko* forma duten *bi atzizki* daude.
- (2) Lehena, atzizki sintaktikoa da; ez du esannahirik; adizlagunei erantzen zaie, eta izenlagunak erartortzen ditu.
- (3) Bigarrena, atzizki deribazionala da; ba du esannahia, ahul eta aldakorra izan arren; izen multzoei erantzen zaie, eta izenlagunak erartortzen ditu.
- (4) Euskarán, horregatik, *-ko* forma duen kasu atzizkirik *ez dago!*

Eskerrak ematen dizkiet lagun hauei: Patxi Altuna, Ana Azula, Esther Barrutia, Patxi Goenaga, Alfonso Irigoien, Alan King, Koldo Mitxelena, Beñat Oyarçabal, eta Georges Rebuschiri. Denongandik laguntza hartu dut, eta denoi eskerrak eskeintzen dizkiet. Dauden okerrak nereak, dira, noski.

BIBLIOGRAFIA

- ALTUBE, Sebero (1929), *Erderismos, Euskera* aldizkarian; bigarren edizioa 1975, Bilbo.
- AÑIBARRO, Pedro de (1969; ca. 1820.ean idatzia), *Gramática Bascongada*, Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo», San Sebastián.
- AZKUE, Resurrección María de (1923-25), *Morfología Vasca, Euskera* aldizkarian; bigarren edizioa 1969, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.
- GÈZE, Louis (1873), *Éléments de grammaire basque*, Bayonne.
- GOENAGA, Patxi (1981), «Ohizko euskal sintaxia eta sintaxi berria», *Euskal Linguistika eta Literatura: Bide Berriak* liburuan, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.
- LAFITTE, Pierre (1944), *Grammaire basque: Navarroy-labourdin littéraire*; hirugarren edizioa 1979, Elkar, Donostia.
- LAFON, René (1965), «Les deux génitifs en basque», *Bulletin de la Société Linguistique* 60, 131-159 orr.
- LARRAMENDI, Manuel de (1729), *El imposible vencido: Arte de la lengua vascongada*, Antonio Joseph Villergordo Alecráz, Salamanca.
- LEWY, Ernst (1931), «Skizze einer elementaren Syntax des Baskischen»; berargitaratua 1961, Ernst Lewy, *Kleine Schriften* liburuan, Akademie-Verlag, Berlin, 530-562-orr.
- LHANDE, Pierre (1926), *Dictionnaire Basque-Français*, Gabriel Beauchesne, Paris.
- MITXELENA, Koldo (1972a), «Etimología y transformación», *Homenaje a Antonio Tovar* liburuan, Gredos, Madrid, 305-317 orr.
- MITXELENA, Koldo (1972b), *Zenbait hitzaldi*, ETOR, Bilbo.
- WILBUR, Terence (1979), *Prolegomena to a Grammar of Basque*, John Benjamins B.V., Amsterdam.

LA FUNCION DE *-A* Y DE *-TA* A LA LUZ DE LA DIMENSIÓN DE INDIVIDUACIÓN

José Luis Iturrioz Leza

0. No es posible exponer en el breve espacio de tiempo de que dispongo todos los aspectos relevantes de una compleja teoría lingüística destinada a explicar numerosos fenómenos de las más diversas lenguas, relacionándolos con la función básica de la individuación o aprehensión lingüística de objetos. Desde el punto de vista de la función cognitiva general esta función ha sido estudiada en profundidad por la escuela de Piaget (epistemología genética), desde el punto de vista de los lenguajes naturales por UNITYP (Proyecto de Universales y Tipología del Instituto de Lingüística de la Universidad de Colonia). El hecho de que en el desarrollo de la inteligencia el problema de la aprehensión de objetos se vea resuelto con anterioridad e independencia de la lengua no exime a ésta de dar una solución propia, estrictamente lingüística, a esa tarea fundamental. Si toda la actividad cognitiva está regulada por la interacción de dos principios contrapuestos (asimilación del medio a una estructura interna y adaptación de esta estructura al medio), habrá que buscar en la estructura de la(s) lengua(s) los exponentes de las operaciones a través de las cuales se realizan estos principios, que en el caso particular de la dimensión (función básica) de la aprehensión de objetos recibirán el nombre de individualización y generalización. Todas estas ideas se exponen con todo detalle en mi tesis doctoral (Barcelona 1984), donde además se hace referencia a numerosos otros trabajos relacionados con el tema; a lo largo de estas páginas remitiré repetidamente a mi obra con el fin primordial de evitar excesivas complicaciones en este resumen esquemático de los aspectos más directamente relacionados con la función del llamado artículo (determinado) *-a* así como del afijo *-ta-* que considero como su complemento lógico. La estrategia que se sigue es doble. Por una parte comparar el euskera con otras lenguas cuyo sistema de número gramatical diverge del indoeuropeo en cuanto que poseen un tercer número que no es ni singular ni plural, sino que representa la neutralización de la oposición misma (transnumeral). Por otra parte comparar intralingüísticamente de forma operacional los diferentes entornos morfosintácticos de *-ta* y sus variantes morfológicas tanto en el sistema nominal (declinación, construcciones de medición y colección, coordinación) como verbal (*-tako*, gerundio, causal, coordinación) no para demostrar que se trata en todos los casos de lo mismo, sino para poner de manifiesto que tampoco se trata de cosas absolutamente di-

ferentes e inconexas. Esta forma de análisis permite reconstruir una función de la oposición *-a / -ta-* que no es primariamente referencial, sino individualizadora. De su distribución complementaria en la declinación se puede inferir una función común, pero de signo contrapuesto: *-a* es una marca abierta de individualización (individualizador), mientras que *-ta-* es una marca abierta de transnumeralidad (generalizador).

1. Como un primer indicio de que la función primaria de los formativos *-a* y *-ta-* es la individuación se pueden valorar las divergencias entre el uso de aquél y el del artículo determinado en otras lenguas, regulado primariamente por factores de orden pragmático. Pero la prueba definitiva hay que buscarla en el uso de las formas singulares y plurales. Los gramáticos reconocen que el uso del «artículo determinado» en euskera es mucho más frecuente que en las lenguas vecinas (véase p.ej. Villasante 1972: 108 s., Alvarez Enparantza 1978: 54 s. y especialmente Lafitte 1944/1978: chap. VIII, Alzo 1961:130 s.) y mencionan numerosos contextos sintácticos que demuestran la divergencia. Destacaré los más importantes.

(a) *Oraciones existenciales*. Su valor textual es el de introducir nuevos objetos en el universo del discurso, de modo que éstos no pueden suponerse como conocidos o ya mencionados. Baste comparar en los ejemplos las FNeS subrayadas.

- (1) Islandian *iturri berezi-a-k* daude. *Ur bero-a* botatzen duten *iturri-a-k*. Lurralde horretan *haitz porotsu-a-k* daude... «En Islandia hay (*las) *fuentes especiales*. (*Las) *fuentes* que dan (*el) *agua caliente*. En este país hay (*las) *rocas porosas*».
- (2) Urte hartan *idorte izugarri-a* zegoen «Aquel año hubo *una sequía terrible*»
- (3) *Udare-a-k* badira «Hay *peras*»

También habrá que explicar por qué frases correspondientes con transnumeral son sentidas como enfáticas:

- (4) Aurten bada *udare* «Este año (sí que) hay (abundante) manzana»

Lo mismo ocurre con *dirurik izango nuke* frente a *dirua izango nuke*. En todo caso la diferencia no parece corresponder a la oposición determinado/in-determinado.

- (b) Frases nominales en *posición predicativa*. No responden a la pregunta «Quiénes son?», sino «Qué son?».
- (5) Koldo *zurgin-a / apaiz-a* da «Koldo es *carpintero / cura*»
- (6) Munstro extraterrestre-a-k *gezurr-a-k* dira «los monstruos extraterrestres son *mentiras/invenciones*»

Como un caso especial con auxiliar elíptico se puede considerar el uso apositivo como en la segunda fase de (1) o en

- (7) Ptolomeo aintzinako astronomo bat izan zen. Oso *astronomo famatu-a*....
Un astrónomo muy famoso»

Las FNes se comportan aquí como los adjetivos, lo que hace suponer que se trata de un fenómeno de concordancia:

- (8) Seme-a-k *handi-a-k* bilakatu ziren «Los hijos se hicieron grandes»
 (9) Begi-a-k *ederr-a-k* dituzu «Tienes los ojos bonitos»

* * *

Lafitte (1944/1978: §283) hace la interesante observación de que en ausencia de concordancia la proposición tiene un sentido neutral o genérico, o sea que no se refiere a una situación específica, sino que describe un estado permanente, una disposición, tendencia, capacidad y conceptos similares. La concordancia tiene una función individuativa (cf. Lehmann 1982). Los adjetivos no concordantes son puramente predicativos, forman con el verbo auxiliar una predicación compleja, mientras que los concordantes tienen además una función individuativa. La mayoría de los adjetivos pueden de esta manera ser utilizados bien para la caracterización de un objeto (propiedad duradera, estable, inherente: concordancia) bien para la descripción de un estado pasajero, de una disposición momentánea o simplemente de una acción (sin concordancia): *bizi da* «vive, está vivo» — *bizi-a da* «es vivo, despierto», *kapable da* «es capaz (de hacer algo)» — *kapable-a da* «es una persona capacitada», *khechu da* «está irritado» — *khechu-a da* «es irascible», *eri da* «está enfermo» — *eri-a da* «es (un) enfermo», *gose da* «tiene hambre» — *gose-a da* «es ávido». También los participios son sensibles a esta distinción: *erori da* «se ha caído» — *erori-a da* «está caído, por tierra», *jakin da* «se ha sabido» — *jakin-a da* «es conocido, todo el mundo sabe» (véase tb. Lafitte l.c. §725). En la segunda construcción se pierde en cada caso la inmediatez de la acción y el adjetivo adquiere un componente clasificativo más propio de los sustantivos.

No solamente en estos dos contextos aparecen en euskera frases nominales con *-a* donde otras lenguas emplean indefinidas o desprovistas de artículo. La traducción correcta en las oraciones siguientes no es a., sino b.

- (10) *Tomate-a* bidaltzeaz, *on-a* bidaldu
 a. Si envías el tomate, envía el bueno
 b. Si envías [envías] tomate, envíalo bueno
- (11) Bi begiek *ekipo-a-n* lan egiten dute
 a. Los dos ojos trabajan *en el equipo*
 b. Los dos ojos trabajan *en equipo*
- (12) Mendi honek *leize edo zulo haundi-a-k* dauzka
 a. Esta montaña tiene *las grandes simas o cuevas*
 b. Esta montaña tiene *grandes simas o cuevas*

- (13) Operazio horrek *izen arraro-a dauka*
 a. Esta operación tiene *el nombre raro/el raro nombre*
 b. Esta operación tiene *un nombre raro/un raro nombre*
- (14) Gertakizun honek *ondorio handi-a-k* ekarriko ditu
 a. Este acontecimiento traerá *las grandes consecuencias*
 b. Este acontecimiento traerá *grandes consecuencias*
- (15) Lagunak *masailako-a* eman zion
 a. El amigo le dio *la bofetada*
 b. El amigo le dio *una bofetada*
- (16) *Bateldun-a batel-a duen-a* da
 a. *El batelero* es el que tiene *el batel*
 b. (*Un*) *batelero* es el que tiene (*un batel*) / *bateles*

Esto no obsta para que en muchas otras ocasiones la traducción correcta sea con artículo determinado, las mismas oraciones precedentes pueden tener una lectura definida en determinados contextos. Pero esto no quiere decir ni que la función primaria sea pragmática ni que el artículo sea sistemáticamente ambiguo. Lo que muestran estos ejemplos es más bien una cierta neutralidad con respecto a la función de determinación. Si esto es así, ¿cuál es la equivalencia que puede tener la tercera clase de formas que Lafitte llama indefinidas?

Aquellos adjetivos que no pueden ser usados como atributos adnominales, sino solamente en función predicativa y sin artículo podemos considerar que están exentos de nominalidad: *beldur da* «tiene miedo», *egarri da* «tiene sed», *ados / Konforme daude* «están de acuerdo» etc. También algunos sustantivos pueden quedar desprovistos de función nominal (individuativa) en condiciones similares: *ikusi nahi dut* «quiero verlo» frente a *ikusi nahi-a dut* «tengo el deseo, la decisión de verlo», *ikusi behar dut* «tengo que verlo» frente a *ikusi behar-a dut* «tengo la necesidad de verlo».

Un valor puramente predicativo tienen también los nombres en construcciones del tipo *aitzindari izendatu* «nombrar (a alguien) jefe», *semetzat hartu* «tomar (a alguien) por hijo»... Dicho de otra manera: la función propiamente individuativa de *-a* se pone también de manifiesto en el efecto que produce su ausencia en frases como las siguientes, donde el transnumeral tiene una función puramente predicativa:

- (17) Hiri giroak *gizontxo* bihurtzen ditu
- (18) Ukimena ikusmenaren *morroi* jarri da
- (19) Filme honetan txakur bat jarri zuen *protagonista*

El común denominador funcional de todas estas expresiones caracteriza sintácticamente por la ausencia de *-a* no es la mera falta de referencialidad, propia también de enunciados genéricos como

- (20) Gizon-a frango bazen

(21) Aurten idi-a kario da

sino la falta de algo más básico y constitutivo de la nominalidad misma, requisito necesario, pero no suficiente, de referencialidad (definida o indefinida). Por esta razón la denominación «indefini» para lo que Lafitte reconoce como un tercer número gramatical del euskera no parece muy apropiada:

Le singulier, malgré sa forme définie, peut avoir en basque, un sens purement singulatif et se traduire par l'adjectif numéral *un*. Ex. *soseko chirula*, flûte d'un sou; *urtheko haur*, enfant d'un an (Litt. du sou, de l'an). Il peut avoir un sens indéfini et se traduire par l'adjectif indéfini *un*. Ex.: *izigarriko lotsa zuen*, il avait une peur terrible (litt. la peur terrible); *gizona hiz*, tu es un homme; *halakoak dio*, tel dit (litt. le tel). (Lafitte 1944/1978: 68)

Lo de la traducción literal sólo es consecuencia de una idea preconcebida sobre la función referencial del artículo en euskera, de una concepción falsa de la solidaridad de número y determinación en esta lengua:

L'*indefini* présente un nom sans révéler s'il est au singulier ou au pluriel. Voilà pourquoi il équivaut, selon les circonstances, au singulier ou au pluriel.

Ex.: *ez dut humarik*, je n'ai pas de plume / de plumes ...

Le *défini* nous révèle le singulier ou le pluriel au moyen de formes qui traduisent le mot français accompagné de l'article défini. Ex.: *etche*, maison; *etchea*, la maison; *etcheak* les maisons. (Lafitte l.c. 68)

La primera conclusión que podemos sacar es que la ausencia de *-a* señala algo más que falta de referencialidad, señala además falta de número, mejor dicho neutralización de la oposición numérica (transnumeralidad), oposición que junto con el género constituye, como vamos a ver, una de las técnicas de individuación posibles.

La individuación, sea cual sea la técnica de su realización, hace posible la referencia (o objetos individuales), pero no debe confundirse con ella, es condición necesaria, pero no suficiente; precede lógicamente y es neutral o indiferente a la oposición definido/indefinido.

El carácter no individuado es el denominador común de los tres valores que Lafitte (l.c. 74) distingue para el mediativo o instrumental sin artículo («indefinido»): un valor general en *oihuz hasi zen* «il se mit à crier (litt. à cri)», *zaldiz* «à cheval»; *urhez egina* «fait en or»; un valor partitivo en *liliz bethea* «plein de fleurs», *erhautsez estalia* «couvert de poussière»; un valor postpositivo en *bertutez* «en vertu de», *amodioz* «par amour de», *ahoz* «par la bouche de», *arartekoz* «par l'intermédiaire de», *bidez*, *medioz* «par le moyen de» etc. En ninguno de estos casos se habla estrictamente de objetos individuales y contables, ni siquiera en el caso de *zaldiz*, expresión adverbial que hace mención a una manera de trasladarse. Pero sin duda el tercer valor representa

un grado mayor de alejamiento de la función nominal que el de las otras instancias mencionadas hasta ahora. Es el mismo proceso por el que al. *kraft*, *mittels*, *dank...*, ingl. (*on*) *top* (*of*), (*be-*) *cause*, cast. (*en-*) *cima* etc dejan de ser nombres para convertirse en (cuasi-) preposiciones: se trata del proceso de abstracción formal descrito de forma pormenorizada en Iturrioz 1984, cap. 4.

* * *

4. En euskera se trata en todos estos casos del transnumeral, que como ya he dicho representa la neutralización del número gramatical y por tanto la prevalencia del principio de generalización. La segunda conclusión que se puede extraer es que la individualización es la función inmanente a la nominalidad y que desde ella hay que tratar de entender el valor del número (y del género).

Lo dicho hasta aquí de las formas caracterizadas por la ausencia de artículo se aplica igualmente a los casos locales donde el transnumeral tiene una marca abierta como exponente. También aquí podríamos hablar de valores generales, adverbiales, postpositivos, conceptos todos que carecen de valor mientras no se indique con exactitud lo que representan desde la perspectiva general de la función nominal: *oroitzapenetan* «en recuerdo de», *ohoretan* «en honor de», *onetan* «por el bien de», *fagoretan* «en favor de», *kaltetan* «en perjuicio de», *nahitara* «a voluntad de»; *paseoetan* «de paseo», *pasaietara igorri* «enviar a paseo», *bekatutan erori* «caer en pecado», *lekutan*, *tokitan* «en (ciertos) lugares», *eguerditan* «a mediodía», *biderditan* «a medio camino», *bazkalerditan* «a media comida» etc etc. También el hecho de que el transnumeral lleve en unos casos una marca abierta y en otros encubierta requiere una explicación funcional.

En general las definiciones del artículo en las gramáticas son un tanto contradictorias y testimonian una idea preconcebida de los autores. El pasaje siguiente pone de manifiesto las dificultades que conlleva describir el euskera a través del prisma de las lenguas circundantes, concretamente expresar una idea básicamente correcta sobre la función del artículo vasco en términos de referencia:

El artículo A añadido a un nombre indica un nombre determinado y se traduce por *el*, *un*; el artículo -IK añadido a un nombre indica un nombre indeterminado. «Gizona etorri da» = ha venido el hombre; ha venido un hombre. «Gizonik ezta etorri» = no ha venido de hombres (ningún hombre). (*Alzo 1961: 130 s.*)

La contraposición con -ik (llamado partitivo, desde un punto de vista funcional un absolutivo transnumeral) es correcta. La aparente contradicción desaparece si «determinado» (eusk. *mugatu* «delimitar, poner límites») se aplica al concepto y se entiende en el sentido de «individuado». El partitivo señala entonces justo lo contrario, el concepto no individualizado, en oraciones negativas, interrogativas o dubitativas. La interpretación de una FN con -a

como conocido, mencionado previamente etc., o como indefinido, depende del contexto y puede ser influenciado por el orden de las palabras (por la estructura topic-comment) entre otros factores:

(20) Masailakoa neuk eman nion «La torta se la di yo mismo»

Una FN con -a en oraciones no asertivas se interpreta como determinada:

(21) Ez dut egin lana «No he hecho el trabajo»

Bajo la influencia de las lenguas contiguas el numeral *bat* «uno» penetra quizás progresivamente en la función de un artículo indeterminado y desaloja al individualizador -a de una parte de su zona de empleo; -a se convierte más exactamente en el polo no marcado de una nueva oposición [$\pm$ definido], mientras que *bat* se convierte cada vez más según las zonas en la marca abierta de indeterminación:

(22) Haiek beren artean *alde txiki bat* dute

No sé hasta qué punto la frase siguiente con un artículo indefinido plural se puede considerar como correcta; en mi opinión se trata de un calco del castellano y no corresponde a la estructura clásica del euskera:

(23) *Betaurreko batzu* ematen dizkio «Le da unas gafas» (Gereño en «Aspirinarik ez. Antzerki laburra»)

* * *

2. Hasta UNITYP la situación con respecto a los géneros, las clases nominales y el resto de las técnicas clasificatorias era tal como la describía ya Benveniste en su brillante artículo sobre la clasificación de las lenguas:

Uno se podría conformar con describir su ordenación material, o se puede investigar su origen... A nosotros nos interesa aquí sin embargo una pregunta que nunca se hizo, la cuestión de *la función* de tal estructura. Pues se puede demostrar que todos los diferentes sistemas de «clases nominales» son *funcionalmente análogos a los diversos tipos de expresión del «número gramatical»* en otros tipos de lenguas y que los *procesos lingüísticos* que se materializan en formas muy diversas *deben ser clasificados juntos bajo el punto de vista de la función...* (Benveniste 1952-3: 134)

Detrás de la diversidad se pueden ver figuras de un mismo juego que se pueden explicar mediante un número de principios definidos. Pero de la función común, del hecho de ser soluciones a un mismo problema, no se deriva en absoluto la equivalencia semántica ni la posibilidad o conveniencia de derivar unas estructuras de otras. La unidad no puede ser la negación de la variedad.

Para llegar a reconstruir empíricamente una función común el punto de

partida no puede ser otro que la variedad unida a la observación de que las estructuras que se comparan sólo se diferencian gradualmente pudiendo ser ordenadas escalarmente con respecto a un número determinado de parámetros. Uno de estos parámetros es el grado de semanticidad. El punto de partida de Hjelmslev era correcto:

Por tanto a través de las diversas lenguas del mundo que los conocen, los géneros gramaticales se escalonan gradualmente desde un extremo al otro: desde un minimum a un maximum de motivación semántica... (Hjelmslev 1956: 281)

Pero ya en atención a este parámetro su exclusión previa de los numerativos es incorrecta. Los numerativos sólo representan un grado superior en esta escala de motivación, inmediatamente superior al de las clases nominales en conjunto, pero inferior a su vez al de los verbos clasificatorios de numerosas lenguas amerindias (cf. Kölver 1979, 1981, 1982, Kölver/Hundius 1981, Serzisko 1980, 1982; Barron 1980, 1982, Barron/Serzisko 1982), siendo las diferencias de carácter continuo y no absoluto. El grado de semanticidad se halla en una relación inversamente proporcional al de gramaticalidad, y tampoco por este lado las clases nominales representan el final de la escala. Ciertamente los clasificadores numerales no acompañan mecánicamente a los nombres, pero el hecho de que sean en todas las lenguas obligatorios cuando uno de los componentes de la FN es un numeral, en algunas incluso cuando hay elementos deícticos, prueba un cierto grado de gramaticalidad. Especialmente interesantes son a este respecto las llamadas «repeater-constructions», donde el nombre, no ascrito a ninguna clase genérica, se clasifica a sí mismo:

(24) *pratheet saam pratheet* «tres países»

THAi país 3 CLF (país)

Hay que relativizar en consecuencia la afirmación de Hjelmslev de que «los numerativos no funcionan como morfemas, son semantemas, nombres ordinarios que entran en composición o en yuxtaposición con el nombre clasificado» (1956: 280). Aquí no se puede hablar simplemente de una repetición del lexema sin preguntarse por qué y para qué; con la indicación de su significado lexical no avanzamos gran cosa en la búsqueda de una respuesta a esas preguntas, ya que es idéntico para el numerativo y para el nombre clasificado. En algunos casos los numerativos no se pueden emplear ya como lexemas autónomos, p.ej. en

(25) *ba con tráu* «tres búfalos»   *bôn con mèò* «cuatro gatos»

VIET 3 [ser viviente] búfalo   4 [ser viviente] gato

El significado de este clasificador sólo puede ser reconstruido como significado de clase, es decir como el rasgo semántico común a todos los nombres clasificados por él. Si prescindimos momentáneamente de la variabilidad, el grado de semanticidad de los numerativos es prácticamente cero, no significan nada que no esté ya contenido en el significado del núcleo de la FN, de manera que su función primaria no puede ser la de significar.

* * *

Las objeciones de Martinet contra el análisis tradicional de los géneros (las correlaciones con el sexo son un hecho puramente marginal y esporádico que no debe inducir a «buscar a toda costa una formulación que, bajo pretexto de reunir todos los hechos conocidos, oscurecería y llegaría incluso hasta disimular los rasgos más específicos, estables y característicos del género gramatical», Martinet 1962/1969: 34) se aplican en parte también a la descripción de Hjelmstev; sus términos genéricos son bastante abstractos, pero ocurre que no queda clara la relación que existe entre las categorías semánticas «expansión y concentración», «masivo y puntual» con los conceptos [$\pm$ animado], [$\pm$ personal], masculino-femenino, con los que los géneros van asociados a un nivel más concreto. Hjelmstev intuye también la estrecha relación que existe entre el género y el número, pero sus observaciones se basan únicamente en el sincretismo y su explicación se agota una vez más en postular una categoría semántica común todavía más abstracta: «consistencia». Son con todo observaciones interesantes, pero que deben ser reinterpretadas desde un punto de vista funcional. El fenómeno conocido en la gramática semítica como polaridad, consistente en que un sustantivo que en singular es masculino pasa a ser femenino en plural e inversamente, no corrobora, como él pretende, su hipótesis, sino que muestra más bien el carácter operativo y no significativo del sufijo *-at* (ver más abajo). Pero el método estructuralista no permite llegar más lejos de sus conclusiones.

En thai el numerativo puede repetirse dentro de la FN de una forma que recuerda la iteración de los afijos en las lenguas bantúes o indoeuropeas (concordancia), pero facultativamente y por ello con un efecto semántico contrastivo-enfático: (cf. Kölver 1982: 172):

(26) rôm khan k^háw sáam khan «las tres sombrillas verdes»
THAI sombr. CLF verde 3 CLF

(27) rôm khan kh^háw khan yàw khan n^hi «esta gran sombrilla grande»
somb. CLF verde CLF grande CLF DI

Por semantividad se entiende la propiedad gradual de un elemento en una construcción consistente en ser portador de un significado que no es expresado por ningún otro elemento en la misma construcción. Sin embargo el grado de predicatividad objetiva es grande en la medida en que el objeto es aprehendido atribuyéndole una propiedad: *khan* = «objeto provisto de mango». Al mismo tiempo es evidente su carácter metapredicativo, ya que no hace sino señalar un predicado semántico contenido en el lexema núcleo y por tanto reenviar al código (cf. Iturrioz 1984: §4.5.4.) En las palabras «funcionan como morfemas» está la raíz del problema, ya que dejan traslucir una concepción de la gramática fuertemente centrada en la estructura de las lenguas indoeuropeas, que conlleva una distinción categorial entre semantemas y morfemas y presupone implícitamente la posibilidad de determinar, de forma absoluta y con indepen-

dencia de la técnica mediante la cual las expresa cada lengua, la naturaleza de ambas categorías.

Para UNITYP las diferencias graduales entre contenido y forma (gramatical) materializan un continuo que se extiende desde la libre combinación sintágmica para la constitución de texto hasta la total lexicalización, un movimiento dinámico de gramaticalización, es decir de creación de forma, que empieza tomando elementos del léxico para expresar relaciones gramaticales y termina con la expresión de las mismas mediante el puro ordenamiento de las palabras; este movimiento pasa por innumerables estadios intermedios, aunque podemos distinguir un número limitado de instancias focales o prototipos de covariación entre el nivel de la expresión y el del contenido. El concepto de covariación es esencial en este modelo que basa el análisis en las correlaciones entre ambos niveles. El continuo semántico y el continuo estructural no forman dos escalas de variación independientes, sino que se condicionan mutuamente, covarían de forma paralela y orientada hacia el polo de la gramaticalización y lexicalización subsiguiente. En este carácter ordenado y teleonómico de la variación en todas las escalas gramaticales se revela la naturaleza del lenguaje como proyecto, como plan operativo, como programa. Carece absolutamente de sentido partir de una noción semántica preestablecida y preguntarse de qué diferentes maneras se puede expresar en una lengua o en diferentes lenguas, como carece de sentido partir de una similitud formal (p.ej. el hecho de la concordancia) y tratar de averiguar penosamente el «significado» común por abstracción.

No solamente en base al criterio de semantividad, sino también en relación con otros parámetros podemos establecer un orden en la variación y progresar inductivamente en el análisis funcional de las estructuras gramaticales. Estos parámetros representan propiedades con respecto a las cuales las estructuras de cada escala difieren gradualmente unas de otras; son propiedades de operaciones lingüísticas y en definitiva del lenguaje concebido como actividad. El común denominador de todas las escalas es la gramaticalización. Gramaticalidad es el grado de falta de libertad en la realización de una operación lingüística; cuanto menor es el grado de libertad más está aquélla sujeta a reglas gramaticales; la obligatoriedad característica de las estructuras más gramaticalizadas contrasta con la libertad en la elección de lexemas y es inversamente proporcional al grado de semantividad (predicatividad objetiva):

C'est ainsi que la vraie différence entre les langues ne réside pas dans ce qu'elles peuvent ou ne peuvent pas exprimer mais dans ce que les locuteurs doivent ou ne doivent pas transmettre. (Jakobson 1959/1963: 197).

Uno de los criterios que determinan el grado de gramaticalidad es el número de elementos que integran un paradigma a cualquier nivel, pero a la oposición entre clases cerradas y abiertas no se le debe conceder el valor discreto y absoluto que se desprende de las definiciones clásicas, su valor se deriva de las interrelaciones con los demás parámetros. Más abajo se ofrecerá un

catálogo más completo de las propiedades a tener en cuenta. Las escalas no se pueden entender sin embargo simplemente como un gradiente de semantividad, ya que los recursos más estrictamente gramaticales contienen otro tipo de información: información sobre el código, por tanto de naturaleza metalingüística (metapredicatividad), presente también en menor grado en los elementos menos gramaticalizados. Ambos tipos de información se hallan presentes en todas las instancias del esquema que sigue (técnicas de aprehensión de objetos), si bien en dosis complementarias.

ABSTRAC- CION	COLEC- CION	MEDI- CION	VERBOS ... CLASIF. CLASIF.	CLASIF. NUMER.	CLASES NOMIN.	GENERO/ NUMERO	NOMBRE PROPIO
------------------	----------------	---------------	----------------------------------	-------------------	------------------	-------------------	------------------

1. mínimo	grado de gramaticalidad					máximo
2. máximo	grado de predicatividad objetiva					mínimo
3. mínimo	grado de metapredicabilidad					máximo
4. máximo	grado de variación entre los dos principios funcionales: <i>generalización e individualización</i> .					mínimo

Estos dos principios contrapuestos constituyen la constante funcional de esta dimensión y uno de los posibles correlatos de los principios generales de la función biológica, acomodación y asimilación, de cuya relativa prevalencia depende el progresivo alejamiento de forma y contenido (para más detalles véase Iturriz 1984: § 4.5.4.2. y § 5.1.) Las posibilidades de variación entre los dos principios son mínimas en el caso de los nombres propios (esencialmente extensionales), pero no nulas como lo muestra su eventual uso predicativo. Quine (1960) caracteriza a los nombres de masa como una categoría arcaica porque en ellos no se distingue lo general de lo individual; en realidad en la técnica de medición los nombres continuativos representan el principio de generalización, mientras que el de individualización se realiza con estructuras sintácticamente complejas *botila bat ardo, katilu bat akeita, ein Glas Wein, un vaso de vino* etc. A partir de las clases nominales resulta más difícil separar ambos principios; los individuativos están inherentemente individualizados y los nombres propios son incluso inherentemente singulares y definidos. Colectivos y abstractivos representan de un modo todavía más claro que los nombres de masa el principio de generalización, de modo que en las técnicas respectivas el alejamiento entre ambos principios es todavía mayor.

* * *

3. En euskara se puede hablar de dos géneros, aunque nada tienen que ver con hechos de concordancia. En los casos locales del transnumeral se introduce entre el radical del nombre y los sufijos casuales el infijo *-ta-* o *-gan-* según se trate, en principio, de seres inanimados o animados respectivamente: *zubi-ta-n*

«en (los) puentes» frente a *zaldi-(ren-)gan* «en caballo». Pero hay algunas «anomalías». Las plantas, aunque son seres vivientes, se declinan como los inanimados: *haritz(e)-a-n* «en el roble», *haritz(e)-tik* «del roble» frente a *zaldiarengan*, *zaldiarengandik*. Alvarez Enparantza comenta:

Bi kategoria horiek funtsatu zituen mitologia, jakina denez, aspaldi suntsitu zen Euskal Herrian. Gaurko zientziak biziduntzat emango lukeen izensaila, beraz, eta euskararen azterketak ager erazten duena, ez dira berberak. (1978:19)

Que estas categorías sean de origen mitológico es una hipótesis no verificada e inverificable. En cualquier caso es superflua porque no explica nada, ni para qué sirven ni por qué los euskaldunes, aun a sabiendas de que plantas y microbios son seres animados, no reajustan debidamente los esquemas de la declinación. Hablar de seres vivos para la ciencia, pero inanimados para el euskera es confundir el saber científico, el significado lexical y el «significado» gramatical o resucitar viejas mitologías sobre el lenguaje, con las que los hechos siguientes tienen bastante poco que ver. Nombres animados (no es una incorrección ni una metonimia; el término «animado» se emplea metalingüísticamente para designar algo que es, como se verá, en sí mismo de naturaleza metalingüística, es decir referido al código) pueden tratarse como inanimados cuando se quiere resaltar su carácter de lugar donde ocurre más que su participación en el acontecimiento; junto a *zaldiarengandik erori zen* y *zaldi gainetik erori zen* se puede decir también

(28) *Zalditik erori zen*

Algo similar ocurre en la frase siguiente entendida en el contexto «el euskera que se habla no es siempre igual».

(29) *Emakumetik gizonera diferentzia izaten da*

También en el plural ocurre esto cuando se quiere resaltar el carácter de grupo o de lugar.

(30) *Emakumeetara joan da «ha ido donde las mujeres»*

(31) *Etsaietara igaro da «se ha pasado al bando de los enemigos»*

Estos ejemplos (tomados de Alvarez Enparantza 1978:20) no son aislados, el cambio de género goza de una cierta productividad y va siempre unido a un efecto semántico que tiene mucho que ver con la *función* del género y muy poco con cambios de «apreciación» de características en los individuos; está relacionado con la noción misma de individuo. A menudo es inútil esforzarse en hallar un común denominador semántico para todos los nombres incluidos en un mismo género o clase nominal dentro de una misma lengua y mucho menos en la comparación interlingüística; aunque en un caso determinado encontremos un optimum de afinidad entre la clasificación gramatical y la clasificación lexical, conviene no perder de vista la diferencia funcional fundamen-

tal: las estructuras lexicales clasifican los objetos, las categorías gramaticales clasifican los elementos del léxico; el hecho de que la clasificación gramatical se apoye parcialmente en la lexical, muestre un mayor o menor grado de predicatividad objetiva, no debe llevar a intentar hallar a toda costa una fórmula de conjunto para soslayar el innegable hecho empírico de la divergencia entre ambas. El hecho mismo del cambio de clase sólo es posible cuando existe un cierto grado de semanticidad que, sin embargo, no siempre es posible formular en términos de semántica lexical; en los ejemplos anteriores los lexemas *zaldi*, *etsai*, *emakume* no adquieren un rasgo semántico nuevo (los objetos designados no pasan a ser «concebidos» como inanimados); también en los pares castellanos *pozo-pozta*, *saco-saca*, *charco-charca*, *mazo-maza*, *barco-barca*, *calde-ro-caldera*, *cesto-cesta* etc. es difícil hablar de una correlación perfecta con un rasgo semántico, al parecer la oposición tiene que ver con el tamaño, pero la polaridad cambia de unos casos a otros; el rasgo semántico implicado en *leño-leña*, *madero-madera* no es el mismo, como también es diferente en el caso de *el mañana-la mañana* y en *maestro-maestra* etc. En todos los casos se puede detectar un cambio semántico ligado al cambio de género, pero la invariante hay que buscarla en otro nivel. La diferencia entre *leño* y *leña* no puede reducirse a una simple diferencia de significado, puede además ser expresada mediante recursos sintagmáticos, sin que deba hablarse de diferentes «significados» del lexema base (véase la crítica que se hace de Chafe 1970 en Iturrioz 1984: 13 s.):

(32) Ha traído *muchas piedras* (leños) / *mucha piedra* (leña).

La pregunta no debe ser qué significan los géneros, sino para qué le sirven a la lengua, para qué los necesita, qué resuelve con ellos. La diferencia entre las dos partes de (32) no reside tanto en la naturaleza de los objetos cuanto en las diferentes operaciones que lleva a cabo la lengua: en el primer caso *cuenta*, en el segundo *mide*.

El grado de variabilidad (potencial derivativo incluido) de los exponentes estructurales aumenta de forma paralela al grado de semanticidad, es decir que decrece de izquierda a derecha en el esquema de la p. 10. Las posibilidades de cambio de clase son máximas en los numerativos (puede tratarse de chistes, juegos de palabras o figuras literarias sin más), menores en las clases nominales (cf. Heine 1982) y mínimas en los géneros (cf. Serzisko 1980, 1981). En indonesio *se-ekor jago* (clasificación inherente: 1-CLF/animal- gallo de pelea «un gallo de pelea») se convierte mediante el cambio de clase en *se-orang jago* (clasificación temporera, derivativa: 1-CLF/humano-gallo de pelea «una persona revoltosa, pendenciera»). Becker 1975 enumera las siguientes posibilidades para *myi?* «río» (la primera es inherente, no marcada, las demás son clasificaciones temporeras, derivativas, marcadas):

(33) <i>myi?</i>	tɔ	<i>myi?</i>	«río l río»
<i>myi?</i>	tɔ	tan	«río l línea» (en un mapa)
<i>myi?</i>	tɔ	hmwa	«río l sección» (área de pesca)
<i>myi?</i>	tɔ	'sin	«río l arco distante» (camino hacia el mar)

mai? tʃ θ we	«río l conexión»
myi? tʃ 'pa	«río l objeto sagrado»
myi? tʃ ya?	«río l lugar» (para un picnic)

* * *

4. No es cierto que en las lenguas indoeuropeas el uso de los artículos esté regulado exclusivamente por factores pragmáticos, que tenga que ver exclusivamente con la dimensión de determinación y no con la de individuación. En Iturrioz 1984: § 5.2.4. se pone de manifiesto el carácter extensional como propiedad básica del artículo determinado, no la referencialidad que puede variar desde la especie hasta el individuo particular según el contexto. También las frases nominales con artículo indeterminado pueden tener tanto una lectura genérica como específica, a pesar de lo cual no pueden ser sustituidas unas por otras en todos los casos. Cuando el predicado es marcadamente extensional y conlleva una referencia expresa al número de ejemplares existentes de la especie quedan descartadas las indéterminadas:

- (34) a. *A owl is common / widespread / extinct
 b. *Eine Eule ist sehr verbreitet / ausgestorben / ausgerottet
 c. *Una lechuza aumenta (se propaga) con rapidez / está muy extendida / extinguida

Solamente la FN del tipo *the N* puede expresar una generalización tipificante por la que hechos de especial significación y relevancia histórica, por su importancia general, por ser la primera vez que se realizan etc., se atribuyen a la especie misma, hacen su historia:

- (35) a. The horse came to America with Columbus
 b. *A horse came to America with Columbus.
- (36) a. Heute ist der Mensch auf dem Mond gelandet
 b. *Heute ist ein Mensch auf dem Mond gelandet
- (37) a. Los españoles trajeron el tomate de América (...*un tomate...)
 b. *Los estudiantes arrojaron el tomate contra la embajada

No es que las frases con asterisco sean incorrectas, pueden ser verdaderas o falsas, pero lo que no hacen es tipificar: asignar a la especie una característica que no tiene por qué valer para cada uno de sus ejemplares. Podemos hablar de una especial afinidad del singular definido con el concepto de especie y podemos al menos explicar qué es lo que lo hace posible: tanto el artículo determinado como el singular son categorías no marcadas desde el punto de vista funcional de la individuación. Los nombres no individuativos aparecen formalmente en singular, aunque desde un punto de vista funcional deberíamos hablar de transnumeral (*Sand / arena, Obst / fruta...*), es decir el singular como tal no individualiza y tampoco lo hace el artículo determinado (*der Sand / la arena, das Obst / la fruta...* no conllevan la idea de individuo). Por

el contrario tanto el artículo indefinido como el plural individualizan, de ahí que *ein Sand*, *ein Obst* no sean correctas, y tampoco en general *Sande*, *Obste* etc. Por esta razón entre los nombres individuativos, caracterizados por el libre juego de ambos artículos y números, el singular definido se puede utilizar sin más para designar una especie, nada indica que tenga que referirse primariamente a un individuo o que su sentido genérico sea derivado, como ocurre en los otros casos. Una frase indefinida genérica sólo puede explicarse como una figura *pars pro toto* (sinécdoque): un castor singular, individual, pero uno cualquiera como representante de la clase (elige un castor y tendrás un animal que construye presas):

(38) A beaver builds dams

(39) A whale is a mammal

(40) Un gorrión no se acostumbra a vivir en jaula

* * *

Bolinger (1980) comprendió ya la función individualizadora del artículo indeterminado (diacrónicamente preexistente, sincrónicamente superpuesta a su valor referencial). Para él en inglés, lo mismo que en las lenguas románicas, el uso del artículo indeterminado está regulado por la interacción de dos principios contrapuestos que él llama *individualización* y *clasificación* y que pueden considerarse idénticos a lo que en el marco más general de la dimensión de aprehensión de objetos se ha dado en llamar en UNITYP principios de individualización y generalización:

As 'oneness' loosened to 'individualization', 'uniqueness' seems to have loosened to 'distinctiveness'. (Bolinger 1980: 9)

El mismo proceso está teniendo lugar en euskera (véase al final del apartado 1.), pero sin que todavía haya desaparecido el sistema anterior donde *-a* es referencialmente neutral, puramente individuativo, y no equivale por tanto ni al artículo determinado ni al indeterminado de las lenguas indoeuropeas. En ese sistema donde *bat* es todavía exclusivamente un numeral la única oposición básica se da entre *-a* y cero (el nombre sin individualizar). También en las lenguas indoeuropeas el nombre sin artículo sólo indica la clase a que se asigna un individuo; en (41 a) se habla de la profesión de Jean, se le clasifica como ladrón, mientras que en (41 b) se le caracteriza como individuo con una cualidad que lo hace comparable a un ladrón:

(41) a. Jean est voleur

b. Jean est un voleur

El inglés actual ha perdido esta posibilidad de oposición con nombres predicativos, pero la conserva en muchos otros casos.

- (42) a. He'll never make a captain – he lacks the qualities
 b. He'll never make captain – he lacks the qualifications

Cuando una persona actúa en ejercicio de su *facultad* oficial, de su *cargo* público, es decir clasificada por su status, no se requiere el artículo, pero sí cuando actúa en privado, como individuo:

- (43) a. As member of His Majesty's Council, I disapprove
 b. As a member of His Majesty's Council, I go on many hunting parties.

Los nombres tienen preferencias y se distribuyen a lo largo de una escala en cuyos extremos se sitúan los típicamente clasificativos y los típicamente cualitativos (cf. Iturrioz 1984: 569 s.):

- (44) a. Pedro es (*un) albañil/fumador/alcalde...
 b. Pedro es *(un) traidor/talento/palurdo...

* * *

De especial interés resulta la comparación con el sufijo (femenino) *-at* (y sus variantes *-t*, *-a*, *-e*) en las lenguas semíticas; existe una categoría (?) especial de sustantivos, llamados a menudo colectivos de género (Iturrioz 1984: 77, 654 s.), según Greenberg (1972: 24) una «transnumeral category which is neutral with respect to numbers as opposed to the singulative which involves countability». No pueden unirse directamente con numerales, como no lo son los nombres en general en las lenguas de clasificadores y hasta cierto punto algunas clases de nombres en las lenguas europeas:

- (45) *talat haman (3 paloma/COL) «tres palomas»
 (46) **I've done about fifty swimmings* this year

No son colectivos en el sentido de que no conllevan una cualidad asociativa, no designan conjuntos o colecciones aprehendidos como objetos, pero tampoco individuativos. Para que estos nombres sean contables en necesaria la formación previa de singulativos (nomina unitatis), a partir del cual es entonces posible la formación del plural: *samak* «pez, pesca, pescado» – *samak-a* «(un) pez» – *samak-āt* «peces» – *il tt samakāt* «tres peces»; *ba?ar* «ganado» – *ba?ar-a* «(una) vaca» – *ba?ar-āt* «vacas»; *sa?r* «pelo» – *sa?r-a* «(un) pelo» – *sa?r-āt* «pelos». Al mismo tiempo sirve en otros casos para formar colectivos, p. ej. a partir de adjetivos sustantivados: *hammāl* «cargador, mozo de cuerda» – *hammāl-at* «(un) grupo de cargadores», *muslim* «(un) musulmán» – *muslim-at* «(un) grupo de musulmanes»... Este sufijo sirve además para formar abstractivos: *uagah* «fresco, descarado» – *uagah-at* «frescura, descaros», *radīl* «vulgar, grosero» – *radīl-at* «bajeza, vicio, vulgaridad», *nasrāniyyun* «cristiano» – *nasrāniyy-atun* «cristianismo»... a la par que sirve para formar nomina vicis (instance nouns, ism 1-marra) a partir del gerundio o nombre verbal (masdar), que por lo general es transnumeral: *darab* «golpear» – *darb* «el golpear, das Schlagen, hitting» – *darb-e* «(un) golpe, (a) blow, (ein) Schlag», *bās* «besar» – *bōs* «el besar, das

Küssen, kissing» - *bōs-e* «(un) beso, (a) kiss, (ein) Kuß»... Este sufijo tiene, pues, una función de conmutador o inversor categorial, cambia la polaridad de los dos principios contrapuestos en una dirección o en otra, formando individuativos a partir de transnumerales y colectivos a partir de individuativos.

El hecho de que en las estructuras de técnica fusionante las funciones de individuación y referencia aparezcan altamente amalgamadas es la causa de que en la lingüística occidental la función de la frase nominal se haya formulado exclusivamente en términos de referencia. También en las lenguas con clasificadores numerales hay una cierta solidaridad entre ambas funciones, pero la mayor transparencia de la técnica de individuación nos permite separarla claramente de la función secundaria referencial, tanto más cuanto que no todas las lenguas de este grupo se comportan exactamente de la misma manera, estando en una el proceso de individualización más estrechamente ligado al proceso de determinación que en otras, lo que nos permite establecer una escala que nos conduce paulatinamente a través de las lenguas aglutinantes (clases nominales) hasta las fusionantes. En thai, donde los clasificadores aparecen obligatoriamente como en las demás lenguas en toda construcción cuantitativa, aparecen además facultativamente (no de forma mecánica) con demostrativos y adjetivos:

(47) a. *rôm khan níi*   b. *rôm níi*
sombrilla CLF D1   sombrilla D1
«esta sombrilla»   «esta sombrilla»

(48) a. *rôm khan khǎw*   b. *rôm khǎw*
sombrilla CLF verde   sombr. verde
«una(s) sombrilla(s) verde(s)»   «sombrilla(s) verde(s)»

Si la frase nominal contiene además un numeral el CLF es obligatorio, pero puede aparecer además opcionalmente junto al adjetivo, aunque no junto al demostrativo:

(49) *rôm sǎam khan níi* «estas tres sombrillas»
somb. tres CLF D1

(50) a. *rôm khan khǎw sǎam khan*   b. *rôm sǎam khan khǎw*
somb. CLF verde tres CLF   symb. 3 CLF verde
«las tres sombrillas verdes»   «las tres sombrillas verdes»

Estos ejemplos muestran cómo en thai los instrumentos de individuación se pueden utilizar secundariamente a efectos de marcar la referencia específica (definida o indefinida) e ilustran al mismo tiempo la relación que estas estructuras tienen con la función individuativa de cuantificación e indirectamente con la categoría gramatical del número. Las formas b. de (47) y (48) son no marcadas con respecto al número de referentes y se pueden interpretar según el contexto como singular o como plural; por el contrario (47a) se entiende exclusivamente y (48a) preferentemente como singular, en un caso por la in-

fluencia conjunta del individualizador y del demostrativo, en el otro del individualizador y del adjetivo; entre las dos estructuras de (47) se puede establecer una oposición contrastiva de modo que b. pasa a acentuar pluralidad, mientras que en contextos no contrastivos es totalmente neutra; en (48) sin embargo no parece posible establecer un contraste, debido a que la referencia singular de a. es menos marcada. De estas cuatro formas la menos marcada es (48b), que puede ser tanto específica como genérica, definida como indefinida, mientras que (48a) tiene un marcado carácter definido y no admite interpretación genérica debido a la presencia del individualizador (numerativo). Aquí se nos presenta un paralelismo interesante con la aparición del artículo indefinido con nombres predicativos, que normalmente no lo llevan (cf. ej. 41-4), en el momento en que éstos se hacen acompañar de adjetivos individuativos:

- (51) a. Es obrero especializado / funcionario público (Er ist gelernter Arbeiter / öffentlicher Angestellter)
 b. Es un estudiante aplicado / un paciente jardinero (Er ist ein fleißiger Student / ein geduldiger Gärtner).

El hecho de que aparezca un clasificador, obligatorio sólo en presencia de un numeral, se puede interpretar como cuantificación implícita, lo que hace que (48a) se entienda preferentemente como singular, dicho de otro modo que se sobreentienda el numeral *nyŋ* «uno» y que en combinación con un elemento deíctico la singularidad sea inequívoca, como sucede en (47a). En (49) no puede haber una iteración del CLF con el demostrativo, habiendo ya una cuantificación explícita (el demostrativo como el artículo determinado tiene una función meramente indicativa), mientras que esto es posible con el adjetivo, pero sólo cuando precede al grupo cuantificador y aparece junto al nombre: en (50a), a diferencia de (50b), el adjetivo se emplea de forma individuativa y no simplemente para limitar la extensión del concepto, formando un concepto nuevo, o para caracterizar objetos que ya se encuentran especificados; obsérvese que tanto en alemán como en castellano los adjetivos de tipo clasificativo aparecen necesariamente junto al nombre: *un joven obrero especializado / un obrero especializado muy joven* / **un obrero joven especializado*; *ein hoch eingeschätzter gelernter Schweißer* / **ein gelernter hoch eingeschätzter Schweißer*.

* * *

Otro hecho interesante es la doble posición que puede ocupar el numeral «uno»:

- (52) a. *rôm nyŋ khan*   b. *rôm khan nyŋ*
 somb. 1 CLF   somb. CLF 1

En la posición normal, la de los numerales, *nyŋ* tiene justamente la función de un numeral («una sombrilla, exactamente una»), mientras que en b. ocupa la

posición propia de los demostrativos, asumiendo así una función indicativa y entrando a formar parte de la misma clase de sustitución de los demostrativos, con el sentido de referencia indefinida; en (52a), no así en (52b), se puede añadir todavía un demostrativo:

(53) rôm nyŋ khan nîi «esta única sombrilla»

Digamos para terminar que los clasificadores pueden formar junto con otro constituyente nominal una FN completa de carácter pronominal anafórico, poniendo así de manifiesto su función secundaria como indicadores (comparables al artículo determinado):

(54) toŋkhaan khan nîi / khan khiaw
«quisiera este / el verde»

Thai es la lengua de clasificadores numerales donde éstos penetran más fuertemente en el plano de la determinación. En estas lenguas los nombres en general, considerados en sí mismos, no puede decirse que designen individuos u objetos:

En estas lenguas los nombres por el contrario suministran simplemente designadores «como tales», contenidos conceptuales, libres tanto de componentes referenciales como individuativos... (Kölver 1982: 175)

* * *

También en euskera se puede utilizar cada nombre (común) de forma transnumeral, aunque no con la misma libertad. Lo que parece chocar de plano con el estado de cosas propio de las lenguas con numerativos es el hecho de que los numerales no sean incompatibles con el transnumeral así como el hecho de que los cuantificadores indefinidos e interrogativos conocen un sólo número (transnumeral: *edozein*, *zenbait*, *zenbat*, *zein*...; en bizkaiera algunos de éstos conocen también el plural) o que los demostrativos muestren la oposición binaria transnumeral-plural (mejor: noplural-plural). Si lo primero parece hablar en contra de la individuación como función primaria lo segundo parece confirmar que es la función de determinación la que decide el reparto de los números. El único número en unos casos y el no-plural en los otros corresponden formalmente al transnumeral de la declinación triple: *edozein etxetan*, *etxe batzutan*. Semánticamente se trata en los dos casos tanto de un conjunto o colección como de los individuos que lo componen, como lo muestra la concordancia:

(55) Zenbat urte duzu / dituzu?

(56) Hiru arrazoi aipatuko dut / ditut

El verbo no tiene un tercer número de modo que hay que elegir obligatoriamente entre la marca cero y el plural; como término marcado el plural puede inducir una lectura individuativa-distributiva:

(57) Azkeneko hiru aste-e-ta-n eskutitz asko erosi ditut

Especialmente ilustrativos son los siguientes pares tomados de Alvarez Enparantza (1978: 42 s.):

(58) a. *Bost urte honetan* liburu asko erosi ditut

b. *Bost urte hauetan* liburu asko erosi ditut

(59) a. Burnibideko *hiru metro horretan* lurra kendu dute

b. Kaminuko *hiru metro horietan* jarri behar dira mugarriak

Según este autor a. tiene una lectura de grupo (colectiva), mientras que b. dirige la atención a los elementos singulares de que se compone el grupo; así *bost urte* significa tanto como *espacio de cinco años/quinquenio*, *hamar urte* tanto como decenio etc., mientras que *bost urteak* está en plural «porque hace mención a los elementos», porque se trata de «cinco años concretos e individualizados», «conocidos en cuanto elementos». Esto es en lo esencial correcto, aunque se pueden hacer objeciones contra la formulación. La primera deficiencia consiste en que se intenta captar el contraste con conceptos que pertenecen a la dimensión de determinación; como conocidos se presentan tanto el grupo como los elementos simplemente por la utilización de demostrativos u otros determinadores como *azkeneko*, la individualización por el contrario y el carácter distributivo de la predicación basado en ella emanan del artículo y la oposición numérica; es el plural el que induce en la segunda frase la relación especial entre las dos FNs; se da a entender que se han comprado muchos libros en cada uno de los tres años (o escrito muchas cartas en cada una de las tres semanas) o que hay que poner un mojón en cada metro del camino. La solidaridad de número y determinación debe ser reinterpretada como solidaridad de número y aprehensión. También en los demostrativos la función individuativa es soportada por la oposición de número.

* * *

5. La función de *-ta-* se puede reconstruir tanto a través de su oposición a *-a* en el marco de la declinación como a través de la posición que ocupa en una escala de gramaticalidad (o sea de covariación de forma y contenido) en comparación con otros exponentes estructurales que representan pasos sucesivos en un programa de aprehensión de objetos. En contra de lo que es habitual, aquí no se pretende borrar diferencias o explicarlas como algo superficial, tras de las cuales se esconde una estructura común y un significado común subyacentes a la variación. Tampoco se trata de sobrevalorar las diferencias afirmando que se trata de cosas absolutamente diversas. Lo que se pretende mostrar es que se trata de cambios graduales y correlativos a nivel formal y semántico, de un continuo funcional, de una escala de abstracción formal o gramaticalidad (cf. Iturriz 1984: cap. 4). La función específica de esta escala es la aprehensión de objetos. Los exponentes estructurales que aparecen bajo la *cuña* no son ni absolutamente idénticos ni absolutamente diferentes. Si a al-

guien se le ocurriera comparar directamente el primero con el último, las posibilidades de demostrar la existencia de un común denominador serían bastante escasas, pero se puede demostrar que se puede llegar de uno a otro a través de cambios graduales en los parámetros utilizados para definir una escala de gramaticalidad. Estas instancias representan otros tantos grados de distanciamiento entre los dos principios contrapuestos de generalización e individualización. La escala como tal tiene las mismas características que aquélla en que se compara las diversas técnicas de aprehensión y que por falta de espacio no voy a exponer aquí con mayor detalle.

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
$S_1 \text{ eta } S_2$	$S \text{ eta} \dots$	$S\text{-eta} \dots$	$V\text{-ta (GER)}$	-tako	V	} -tza -eta -keta
$NP_1 \text{ eta } NP_2$	$NP \text{ eta} \dots$	$NP\text{-eta}$	$N\text{-ta (MED)}$	-ta-	N	

Entre los criterios, cuya interacción define una escala de gramaticalidad, podemos destacar los siguientes (cf. Lehmann 1982, Walter 1982, Serzisko 1980, 1981, 1982):

A. En el eje paradigmático (selección)

1. *Semanticidad*: clase abierta o cerrada, profundidad y complejidad semántica. La conjunción *eta* pertenece a una clase más abierta que el resto de las instancias, pudiendo alternar con otras conjunciones disyuntivas, adversativas etc. En III. ya no hay más alternancia que con *-gan* de la declinación animada.

2. *Dispensabilidad* (obligatoriedad). No hay dos oraciones $S_x - S_y$ que hagan obligatoria la presencia de la conjunción, pero sí que puede haber estructuras que hagan predecible el empleo del resto de las instancias, p. ej. de III. cuando la marca pronominal del objeto en el verbo va acompañada de un pluralizador...

3. *Variabilidad paradigmática*. Todavía en V. se puede observar un cierto grado de variabilidad (o potencial derivativo, ver arriba).

B. En el eje sintagmático (combinación)

1. *Nivel en la jerarquía de constituyentes* de la estructura a la que sirve de exponente: desde la complejidad máxima I. (frase nominal o enunciado) hasta el radical verbal o nominal en V. y VI.

2. *Cohesión* (bondedness, Fügungsenge). Status morfosintáctico del exponente estructural: de lexema independiente a afijo derivativo (parte de un lexema).

3. *Variabilidad sintagmática*. La permutación libre sólo es posible en I. (al menos desde el punto de vista lógico: $S_1 \text{ eta } S_2 = S_2 \text{ eta } S_1$); en III. va acompañada ya de un notable cambio de significado. Las posibilidades de expansión desaparecen también en III. (en I. *eta* puede ser expandido en *eta gero, eta gainera...*)

Una exposición detallada de cada indicador exigiría mucho más espacio del que permite este resumen. Procuraré mantenerme lo más escueto posible.

* * *

UNION DE SINTAGMAS.

(60) Erretorea eta besteak ikusi ditut

(61) Oihala jaso zuten / eta / antzestoki handia azaldu zen

En los lenguajes naturales las cosas no son como en la lógica de enunciados; en aquellos la conjunción sugiere a menudo una relación de sucesión temporal, incluso causal según la información de cada sintagma. En este sentido el criterio B.3 no es tampoco aquí del todo válido. Con respecto a la conjunción de oraciones hay que mencionar también el hecho de que puede suprimirse el verbo finito del primero en condiciones de igualdad:

(62) Liburu bat erosi eta trenean irakurri zuen

SEGUNDO MIEMBRO ELÍPTICO. La conjunción puede emplearse para señalar ampliación de la referencia o sugerir una continuación del texto/discurso, sin mención expresa de los objetos o enunciados. Este uso elíptico es prácticamente posible con todas las conjunciones libres (antepuestas), en II. el grado de gramaticalidad es como en I.:

(63) Ikusi dut erretorea eta...

(64) Semea datorrela ikusi zuen eta...

PLURALIZADOR DE FN/SUBORDINADOR. En III. la conjunción (?) se afija (?) a una FN o a una oración completa; el nivel en la jerarquía de constituyentes es todavía elevado, escaso el grado de cohesión o pérdida de autonomía, pero suficiente para que en el caso de *FN-eta* el verbo vaya en plural:

(65) *Koldo ta bizi dira etxe hortan*

(66) *Jaun erretorea eta ikusi ditugu*

El resultado es ya una frase nominal plural, pero a diferencia de *erretoreak* (plural flexivo), donde se trata de una pluralidad de objetos de la misma clase, pertenecientes todos a la extensión del concepto *erretore* (*erretore₁ + erretore₂ + ...*), los objetos que mentalmente han de ser añadidos no caen necesariamente bajo el concepto que corresponde al núcleo de la FN, lo que en (65) queda excluido por otras razones independientes y obvias: la pluralidad no se refiere al único referente del nombre propio, ni siquiera a varios referentes llamados todos «Koldo». *Eta* ha dejado de ser conjunción y se ha convertido en un pluralizador sui generis, un pluralizador de FN, o sea de un nombre individualizado y referencial.

Las misma distancia nos separa de I. y de VI. en enunciados del tipo siguiente:

- (67) a. Semea datorrela ikusi *zuen-eta* / bidera atera zen
 b. Bidera atera zen / semea datorrela ikusi *zuen-eta*
- (68) a. Oihala jaso *zuten-eta* / antzestoki handia azaldu zen
 b. Antzestoki handia azaldu zen / oihala jaso *zuten-eta*

La conjunción es una unión de enunciados semánticamente neutra, y sintácticamente no puede ser adscrita ni a un enunciado ni al otro, sino que es un tercer elemento; se trata de una relación simétrica, aunque la mera linealidad de los enunciados y su contenido semántico pueden sugerir una relación temporal, causal, condicional o concesiva. Pues bien, en (67-8) estas propiedades se han perdido; formalmente *eta* es ahora un enclítico (ni un lexema autónomo ni un afijo aglutinativo) de una de las oraciones con la que forma una unidad de orden superior y a la que transforma en una subordinada; en caso de permutación con el otro enunciado *eta* debe mantener su emplazamiento, de lo contrario cambiaría la relación de subordinación y por lo tanto el significado del conjunto. En el lenguaje hablado es la entonación la que signaliza este cambio de status formal-sintáctico al que corresponde un cambio de significado: *eta* es ahora una conjunción causal. Goenaga capta lo esencial de esta mutación cuando afirma:

Hemen *eta* honek ia atzizki balioa *hartu du eta*, egian koordinaziotik kanpora atera gara, subordinaziora igaroaz. (Goenaga 1978: 208. El segundo subrayado es mío).

Digamos finalmente que *eta* pertenece ahora a una clase de sustitución más reducida (*zereneta*, *-lako*, *-bait*), que su significado se ha hecho más abstracto en el sentido de la abstracción formal. De abstracción sustantiva (o generalización) no puede hablarse todavía; la oración subordinada conserva el verbo finito, o sea el auxiliar con todos los elementos deícticos (tiempo, aspecto, afijos personales) que constituyen el anclaje con la situación específica, con la instancia de discurso, y corresponden a los medios individuativos y referenciales en el caso de las FNs. La mera elisión del auxiliar como en (62) no es suficiente para hacer surgir una instancia cualitativamente nueva en el camino hacia la abstracción sustantiva (reificación de contenidos proposicionales). Sólo la combinación de las dos operaciones (cambio de status formal semántico de *eta* y neutralización de las categorías deícticas del verbo) da lugar a una estructura cualitativamente nueva que podemos calificar como acción generalizada.

CONSTRUCCIONES GERUNDIALES Y DE MEDICIÓN. Ahora *-ta* se pega directamente al radical, verbal o nominal, y se convierte en signo de generalización.

- (69) Semea datorrela *ikusita* bidera atera zen

(70) Jantzia *gordeta* eukitzen da (Alzo)

(71) *Zartuta* sendatzen dira gaitz hauek

Estas construcciones recuerdan en gran medida construcciones gerundiales o absolutivas de otras lenguas: la relación semántica con la oración principal queda sin especificar y según el contexto puede ser interpretada como causal, concesiva, condicional, modal-instrumental o simplemente temporal. *-ta* no ha perdido todavía totalmente su función como conjunción coordinativa. En un caso y en otro la relación con la principal puede ser especificada mediante un adverbio:

(72) Nik *esanda ere* ez da etorriko

(73) Aita *joanda gero* etorri naiz

(74) Gauza bera gertatzen da *-ik* atzizkiaren ordezt *-n* erantsita *ere*

(75) Sakoneko egitura honelakoa litzateke, transformatu *eta gero*

Estas estructuras tienen ya un indudable componente nominal, superior al del partitivo (*transformaturik...*) y otras formas del radical a juzgar por los criterios que determinan la oposición fondo-figura (cf. Iturrioz 1984: 619-634); su exponente es algo intermedio entre un subordinador y un abstractor; con excepción del adjetivador *-ko* no puede tomar afijos casuales (ver sin embargo más abajo). Dicho de otra manera, estas estructuras constituyen una instancia intermedia entre un adverbio y un nombre.

Se puede valorar como un signo de nominalidad el hecho de que se puedan usar en posición predicativa para expresar un estado transitorio:

(76) Koldo aulkian *eserita dago*

(77) Yasone ohean *etzanda dago*

Estas formaciones se distinguen de nombres y adjetivos en un doble aspecto. En primer lugar no concuerdan con la FN sujeto y carecen en tal medida de valor individuativo:

(78) Koldo *eta* Yasone *eserita daude*

En segundo lugar no se pueden emplear como atributos adnominales:

(79) *Neska *aspertuta hori aurkeztuko dizut*

Sólo el delimitativo hace posible el uso atributivo, como ocurre con FNs, pero también con adverbios:

(80) *Aspertutako* neska hori aurkeztuko dizut

(81) *Bi eratako* egiturak agertuko dira

(82) *Honelako* egitura bat sortzen da

Las estructuras adverbiales *radical+ta* tienen ya en común con el *-ta-* de los casos locales el servir de expresión al principio de generalización, como lo

muestra la oposición con el individualizador *-a* en posición predicativa; *-ta* no es compatible con la concordancia, porque la concordancia en número, como el número gramatical mismo, tiene una función individualizante, o sea que representa la función opuesta:

(83) Lanak eginda / eginak dauzkat

(84) Ohitura onak galtzen hasi / hasiak gara

Construcciones nominales donde *-ta-* se aglutina como afijo cuasi-derivativo a un radical nominal se enmarcan interesantemente en la técnica de MEDICION, una de las técnicas contiguas de la ABSTRACCION. Azkue (1969/M: 85, 1969/D: II, 262) menciona la existencia en los dialectos orientales (BN, L, S) de estructuras como éstas:

(85) Maïndireta bat agotz

(86) Bi astota egur

Otras formaciones: *ahota* (boca llena de, bocanada, Mundvoll, bouchée, gorgée, becquée), *eskuta* (manejo, poignée), *zareta* (cestada, panerée)... Expresan una unidad de medida como las más frecuentes en *-tada* o *-kada* (*hiru labakada ogi* «tres hornadas de pan»). La relación funcional con el *-ta-* de los casos locales se puede reconstruir así: el morfema signaliza tanto aquí como allí generalización, aunque su significado varía también según la técnica; allí se hace abstracción de los individuos singulares, su individualidad no juega ningún papel, aquí no se consideran los objetos como tales, sino que la asociación del concepto con una utilización o actividad característica conduce a su consideración bajo el exclusivo punto de vista de su capacidad de carga o acogida. El resultado son conceptos mensurativos que hacen posible una nueva manera de contar por unidades; son conceptos incompletos («ungesättigt» en palabras de Frege) que requieren ser aplicados a otros conceptos (*ogi*, *egur*, *agotz* etc.), los cuales de esta manera quedan individualizados (técnica aislante): *astota egur*, *mandereta agotz*, *zareta arrain* etc. *-ta* está aquí tan alejado de la conjunción que coordina FNs como el gerundial de la coordinación de enunciados, no es aquí tampoco un tercer elemento entre un nombre y otro, sino que forma una unidad funcional (sintáctica y conceptual) con el nombre que le precede. Con la conjunción tiene todavía en común el hecho de que signaliza la operación de adición de una unidad de medida (principio de individualización), pero por otra parte medir significa completar una cantidad juntando *x* veces la unidad, reunir una cantidad realizando *x* veces (según el numeral que acompaña) la operación (formal) de adición indicada por *-ta* (principio de generalización). La diferencia esencial es que allí se trata de juntar objetos ya constituidos como referentes y aquí de una aplicación mucho más abstracta orientada a la constitución misma del objeto.

No se trata todavía de un sufijo derivativo (no se puede decir que *eskuta* exista como un nombre susceptible de recibir todos los afijos casuales), pero tampoco es idéntico al *-ta-* flexivo, restringido en su aparición a los casos locativos, aunque es muy difícil establecer una diferencia entre ambos con respecto a cualquiera de los parámetros de gramaticalidad mencionados arriba; semánticamente es equiparable a los nombres en transnumeral que aparecen en los ejemplos siguientes:

(87) Arrainak *saretan* ezartzen dituzte

(88) Emak zaretaz, bila eztirok *ahurretaz*

El sufijo más extendido y productivo *-kada* no solamente sirve para expresar una unidad de medida (*burkada/gurkada* «carretada, carretée», *katilkada* «tazón (lleno) de», *lepokada* «carga al hombro...») sino también una unidad de acción (*harrikada* «pedrada, golpe de piedra», *ukabilkada* «puñetazo», *ostikada* «patada, coz», *palukada* «golpe con un palo...») Detrás de estas formaciones se esconde un préstamo románico; sus equivalentes tanto desde un punto de vista formal como semántico son cast. *-ada*, fr. *-ée*: ambos se remontan a lat. *-ata* (cf. Iturriz 1984: § 5.3.4. a propósito de las oposiciones perfecto/imperfectivo, fondo/figura); en un principio eran abstractivos y a juicio de los romanistas (Collin, Meyer-Lübke, Ermecke, Baldinger) todavía en el s. XV predominaba en francés el significado actual: acción específica, unidad de acción y por concretización unidad de medida, de tiempo (*journée, matinée, soirée, année...*)

une plongée	«action de plonger (une fois)»
une tombée	«action de tomber (une fois)»
une heurtée	«action de heurter (une fois)»
une traversée	«action de traverser (une fois)»

En su origen pasivo-perfectivo (participial) hay que buscar la raíz de su peculiar conjugación de individualización y generalización que Baldinger cree captar con el concepto de colectivo (véase también Celse 1970): A. Die kollektive Handlung, B. Das kollektive Subjekt der Handlung, C. Das kollektive Resultat der Handlung..., pero que en mi opinión es más propia de la técnica de medición:

Pero lo decisivo es que esta unidad mínima de acción puede ser por naturaleza también una pluralidad... Esta pluralidad no rompe el sentido propio del sufijo ya que la pluralidad puede ser vista en estos casos igualmente como unidad, es decir contemplando mentalmente el comienzo y el fin de la acción. (Baldinger 1950: 91)

Por el grado de reificación de las formaciones en *-kada* nos hallamos ya plenamente en la zona derivativa. Sirvan no obstante estas explicaciones para entender cómo operan ya los principios constitutivos de la nominalidad en una zona prederivativa, pero que rebasa en todo caso el carácter flexivo de la marca de transnumeralidad en la declinación.

Frases como las siguientes dan testimonio de la estrecha relación entre el *-ta* prederivativo de las construcciones gerundiales y la marca de transnumeralidad en los casos locativos; *-ta* se aleja aquí un paso más de la coordinación y deja incluso de ser un mero subordinador:

(89) Honat *etorri-ta-tik* hiru urte dira (Alzo 1961: 52, AN)

(90) Zointan *eratsuki-ta-n* baidra (Azkue 1969/D: 266)

Azkue constata en su morfología el uso de *-ta* como variante de *-te* («derivativo abstracto») en algunos dialectos («En el Roncal se valen ordinariamente de la variante *-ta*», 1969/M: 71). Como el autor, tanto en la morfología como en el diccionario, sólo menciona ejemplos con casos locales, que además reappearcen en sus comentarios a las formas locales *-tan*, *-tara*, *-tatik*, *-tako*, *-takoan* es de suponer que el uso está restringido a estas formas:

(91) Yore bizikoz *oil-ta-n* yair etse kontarik («para toda tu vida te echo de esta c.»)

(92) Eztuz gogorik kareko *bordal-ta-ko* («No tengo ganas de casarme con ella»)

En el diccionario especifica que *-tako* es una variante de *-teko* después de consonante. Como veremos más abajo, en Bizkaiera *-eta* aparece también como sufijo derivativo de infinitivo, junto con *-keta* y en competencia con *-te*, pero esto se sale ya de este apartado; ejemplos como el siguiente se hallan justo en el límite entre el *-ta* del que nos hemos ocupado aquí y un sufijo derivativo:

(93) Etsiz ajolik bera *il-da* ere (Alzo 1961: 50, AN)

Sin embargo el hecho de que en algunos dialectos *-ta* pueda aparecer como variante de *-te* en la formación de nombres verbales en construcciones verbales de una forma más o menos sistemática es el punto máximo que se puede alcanzar en este continuo funcional sin entrar ya de lleno en la zona derivativa. Sólo allí donde *-ta* se convierte en un verdadero nominalizador tienen lugar los cambios fonológicos que documentan la nueva unidad de radical y sufijo y que afectan tanto a la terminación de aquel como al comienzo de éste: en bizkaiera *ijetzi* «laminar» → *ijez-ta* «laminación» como *utzi* → *uz-te* etc. Pero es claro que entre *etorri-ta-tik* (ablativo transnumeral del radical), *oil-ta-n* (locativo transnumeral del radical, pero sin el verbalizador *-tu*: *ohil-du*) e *ijez-ta* / *ijez-te-a* (absolutivo de nombre verbal) no hay ninguna diferencia absoluta ni desde un punto de vista formal ni semántico; en los tres casos se trata de un nombre verbal, estando limitados los dos primeros a las funciones locales y teniendo lugar en los dos últimos los mismos cambios fonológicos que en la formación de nombres verbales con *-te*, al menos por lo que al radical verbal se refiere (es decir que ya no se trata de una técnica aglutinativa, sino fusionante).

SUFIJO DERIVATIVO. En bizkaiera *-ta* se utiliza incluso como sufijo derivativo, de forma que junto a la expresión adverbial *benetan* «en serio, de veras», *olgetan-benetan* «entre chanzas y veras» son posibles también otros casos no locales:

- (94) *Olg(a)-ete-ak ben-(e)te-a* ekarten dau
- (95) Euskalherrietako *olgeta* ta dantzen neurrizko gatzospindua
- (96) *Neke-ta-n* nabil ordaintzeko

Mucho más productivas son las variantes *-eta* y *-keta*:

- (97) *Lai(a)-ete-a olg(a)-ete-a; aril-kete-a neke-te-a* (Azkue 1969/D: I, 518)

La peculiaridad del bizkaiera no consiste simplemente en que estas derivaciones se empleen o se empleen con más frecuencia que en los otros dialectos, sino más bien en el mayor grado de verbalidad que las caracteriza; pueden sustituir a las formas «normales» del nombre verbal (infinitivo; cf. Alvarez Enparantza 1978: 370-80, Azkue 1969/M: 71 s., 521-2, Villasante 1976: 96 s.), a saber casi siempre *-eta* (*nasta(u)* → *nast-eta*, *garbitu* → *garbi-eta*), *-keta* sobre todo en algunas regiones con todos los verbos en *-tu*, especialmente denominativos (*bialketa* por *bialdute/bialtze*, *aginketa* por *agindute/agintze*, *sarketa* por *sartute/sartze...*) Al hablar de infinitivo se piensa especialmente en las formas que junto con los verbos auxiliares forman los verbos analíticos o asumen funciones que las hacen comparables al infinitivo de las lenguas europeas, sobre todo el inesivo arcaico (*-ten*) y el delimitativo *-teko*:

- (98) Erdera askogaz *nastetan dogula* euskerea
- (99) Baita bere gorputza *ereg(a)-eta-ko...* bustigarriak

No es, como piensa Azkue, un asunto meramente morfológico. Los verbos en *-tu* son sentidos como denominales o al menos como derivados, y en verdad con relativa frecuencia existe un correlato nominal que corresponde a la raíz (*aril* «ovillo», *lai* «laya»...) Este fenómeno se ve favorecido por la disponibilidad de los casos locales al uso adverbial (es decir no individuado, no referencial): *benetan*, *neketan*, *eskuketan*, («gesticulando con las manos»), *gogoetan* («pensando, en pensamientos»), *indarketan* («esforzándose»), *mailuketan* («martilleando») etc.; hasta el punto de que, como ya se ha visto, el uso de *-ta* en los casos locales no es garantía de que se use también en otros casos. Especial mención merecen en este contexto las construcciones con verbos de movimiento (*ibili*) o estado (*ari izan*, *egon*) y verbos aspectuales (*hasi*), que son frecuentes en todos los dialectos: *kantetan dago*, *iletan (ileta joten) dago*, *berbetan/berriketán/eleketan/hizketan ari dira*, *ikusketan nabil...* Sirven para la expresión de aspecto y modos accionales y pueden ser comparadas con las expresiones funcionales:

- (100) *Zerri bat zozketan jarriko da*
- (101) *Zertako ibilli behar zara seinatzeketan eta bertzeri kargu emanketan* (Ax. 162)

(102) Elkharrejin solhasean, hizketan, elheketan, presentketan, gosalketan eta bisitaketan hasiz gero (Ax. 263).

En el ej. (101) hay una interesante iteración de la nominalización que muestra el grado de motivación de *-keta* y la predominancia en él del principio de generalización (iterativo, colectivo, etc.)

En una parte de los derivados la base de la derivación es un nombre, sobre todo con el sufijo *-eta* (arcaico o al menos no productivo en la mayoría de los dialectos): *berba* (B), *ele* (AN, BN, L...), *hitz* (G...), *zurra* «paliza», *gogo*, *kanta*, *lai*, *haril*, *zotz*... Otros ejemplos: *umeketa* «procreación», *sariketa* «concurso», *aitzurreta* «cavado», *txistueta* «silbido, toque», *lurreta/lurketa* «transporte de tierra, charroyage de terres», *egurreta/egurketa* «transporte de madera, charriage de bois», *lapurreta* «robo», *zezeneta/zezenketa* «corrida de toros», *atuneta/atunketa* «pesca de atún, faena del atún», *andraketa* «fornicación», *ogiketa* «transporte de pan/trigo», *gorueta* en *goruetan egin* «hilar».

De este modo han surgido expresiones alternativas para la designación del mismo hecho (*arrainetan ibili* «pescar», *arraintza*, *arrainketa*), aunque en la práctica suele haber especializaciones: *ogitze* «cantidad de cereal», *ogitan ibili* «trabajar en la cosecha del cereal o en cocer el pan», *ogiketa* «montón de cereal»; *harritza* «lugar pedregoso, pedregal», *harriketa* «granizo», *harrite* «temporada de piedra o granizo»... Más importante que la determinación exacta de las posibles lecturas me parece destacar los siguientes aspectos:

1. Partiendo de los objetos se llega por desindividualización a la acción que realizan, de la que surgen, por la que se ven afectados de una forma característica o con la que están en una relación funcional. Tipo: *lapurreta*, *berbetea*, *zezenketa*, *haizurreta*. Es el proceso contrario a lo que ocurre con los abstractivos, cuando éstos, como consecuencia de la topicalización de una posición argumental, pasan a ser designaciones de los objetos que ejecutan esa acción, poseen esa cualidad etc. Tipo: *bizitza*, *egoitza* «estancia, domicilio, morada», *ordaintza*, *batza*, *banaketa* «distribución» *ereintze/ereitza* «sembrado» etc.

2. Dentro de los derivados en *-eta/-keta* encontramos la misma variedad de matices semánticos, de manifestaciones del principio de generalización que se dan en otras como *-tza* y *-te*: (a) **acción** (*bidalketa*, *garbiketa*, *sendaketa*, *ikusketa*, *konponketa*, *zapalketa*...), (b) **colección** (*galdeketa* «cuestionario», *mendiketa*, *ardiketa*, *amezketa*, *gizonketa*, *jendeketa*...), (c) **masa** (*lurketa*, *urketa*, *egurketa*, *diruketa*...)

Tanto *-tza* como *-keta* son probablemente formas marcadas, con el status gramatical de sufijos derivativos, del afijo *-ta-* que indica transnumeralidad (desindividualización en los casos locales). No sólo el parentesco semántico apoya este punto de vista, sino también el hecho de que *t* y *tz* pueden ser variantes alofónicas en posición inicial de sufijo (*-te/tze*). La alternancia existió posiblemente también en la declinación, aunque actualmente sólo se puede observar un reparto dialectal de los alomorfos fuera de los casos locales: *tza*

(S) junto a *ta* en los demás dialectos ante la marca de instrumental; en Axular se encuentra *hartzaz* junto a *hartaz*, *nitzaz* etc. En la derivación se habría generalizado la africada como señal de un grado superior de fusión, de la misma manera que *-keta* (con *k* epentética como en el compuesto *su-k-alde* o como *t* en *jaio-t-egun*, destinadas en un principio a evitar el hiato) es una variante de *-eta* que tiende a generalizarse. No es necesaria la vigencia de tales alternancias en otras zonas de la escala de gramaticalidad para hacer plausible la hipótesis; la marca de plural *-eta* no alterna con *-keta* por razones estrictamente fonológicas. Estos cambios pueden aparecer como consecuencia del grado de fusión característico de la técnica derivativa, tanto en un sentido formal como semántico. Con la aprehensión de la acción, colección o medida como tales desaparece la restricción que limita a *ta* a los casos locales (fondo), se hace independiente de la declinación y se convierte en un sufijo derivativo; la polarización funcional conduce a la generalización de una forma marcada, fonológicamente diferenciada. Interesantemente el sufijo *tza* está más extendido en B que en los otros dialectos, a pesar de que el cambio *t/tz* apenas existe en ningún otro caso. Esto no falsifica la hipótesis, sino que pone de manifiesto que el punto de vista funcional ha de estar en el primer plano. La hipótesis como tal pertenece al terreno de la morfología histórica y no es condición necesaria ni suficiente para la rectitud de mi teoría funcional, encuentra sin embargo una confirmación en la correlación con los hechos semánticos. Una *e* epentética sólo aparece ante *ta*; ante *-tza*, pero no ante *-keta*, desaparecen las vocales finales *i*, *u* de los radicales verbales, según las mismas reglas que valen para el nominalizador *-tze*. El grado de reificación asociado a *-tza* es en general superior al de *-keta* (cf. Iturrioz 1984: §5.4.3)

-tza, *-eta* y *-keta* asumen con diferente intensidad, tanto en relación a la productividad gramatical como a la extensión geográfica, la nueva función de indicar la formación de un nuevo concepto, la aprehensión como objeto del resultado de la generalización, concurriendo en parte con el nombre verbal por excelencia, pero con una cierta tendencia a la especialización semántica tanto más fuerte cuanto mayor es el grado de fusión formal o semántica de radical y sufijo; en el caso de *tza* ambos elementos quedan soldados de una forma que documenta la nueva unidad semántica, la presencia de un componente semántico ausente en las demás formaciones: *izerdi-ta-n dago* «está en sudor, suda» – *izer-tza-n dago* «está en cantidad de sudor, suda mucho». En *arrain(e)ta-ra doa* y *arran-tza-ra doa* ambos sufijos ocupan la misma posición y a pesar del diferente status gramatical ambos morfemas cumplen una función casi idéntica; por eso en el segundo caso no se añade el *ta* flexivo de los casos locales. La diferencia está en que *-tza* es una forma marcada de manera que *arrantzara doa* sólo admite una lectura como acción y en *izertzan dago* queda tematizada la idea de cantidad, lo mismo que ocurre en *odoletan/odoltzan*, *euritan/euritzan* etc.

Son fundamentalmente tres conceptos los que se intentan relacionar en este trabajo, para cuyo parentesco funcional se aporta evidencia de diferentes construcciones y niveles gramaticales: transnumeralidad (*ume-ta-tik* «desde niño», *arrain-(e)ta-ra joan, zaharr-(e)ta-n* «en la vejez»...), colectividad (*hiru asto-ta egur, bi zaretta ogi, dirutza, morrontza, mendiketa*...) y acción (*zahrtza, bizitza, umetza, arrantza, odoletan/odoltzan egon, izerditan/izertzan egon, lurketan egon*...) No se trata de una clasificación categorial, sino de descubrir la dinámica operacional que se esconde tras estos conceptos (formales) y participa en todos estos tipos de construcción.

El carácter básicamente aditivo y la marcada connotación local de *-ta* se manifiesta en una serie de formaciones utilizadas como topónimos y apellidos: *zubieta, hondarreta, arteta, haritzeta, astigarreta, ezpeleta, elorrieta*... La extensión temporal sólo es un caso especial, la interacción de los dos principios se realiza aquí en las mismas condiciones: *euriketa, haizeketa, izozketa, idorketa, elurketa, harriketa*...

Partiendo de la conjunción como la forma más simple de unir oraciones es posible alcanzar el afijo de la declinación y los sufijos derivativos a través de diversos grados de gramaticalización; conjunción y sufijo derivativo son los polos de un campo funcional: lo que tienen en común entre sí y con las demás instancias de la escala es la operación básica de adición. Pero mientras la conjunción representa la unión de objetos (FNs) del mismo tipo lógico-semántico, las demás formas signalizan mas bien una operación de adición mucho más interiorizada de objetos que caen bajo un mismo concepto, pero que no son mencionados ni considerados en su individualidad. Se trata de una operación formal, desligada de los objetos concretos, consistente en una reflexión sobre el concepto mismo; no los objetos que constituyen la extensión de un concepto, sino la reflexión formal sobre la operación asociativa en que se basa un concepto es lo que se hace manifiesto en los sufijos flexivo y derivativo.

* * *

6. LA SUPUESTA AMBIGÜEDAD DEL AFIJO «FLEXIVO» -TA-. TRANSNUMERALIDAD E INDIVIDUALIZACIÓN.

He dejado para el final esta instancia porque en ella se manifiesta con la máxima claridad, en un estadio prederivativo, pero tampoco estrictamente flexivo, la transición de un nivel lingüístico a otro de orden superior. Para ello hay que demostrar en primer lugar que los diferentes sentidos que se atribuyen al *-ta-* de los casos locales del transnumeral se pueden derivar de un mismo común denominador funcional (operacional) en dependencia del entorno morfosintáctico y semántico (caso, significado del morfema lexical...) El procedimiento de la atomización semántica no explica para qué sirve propiamente este morfema ligado, ni en qué relación están estas acepciones con los conceptos formales de abstracción, colección y medición, tal como se manifiesta en la

polivalencia más o menos regular de los sufijos derivativos *-ta / -eta / -keta / -tza*. Tanto en un caso como en otro la polivalencia se puede entender como la variación en la realización de un principio constante: generalización o desindividualización. Si hasta ahora he buscado evidencia en la comparación con otros exponentes de la escala de nominalidad y de empleos paralelos en el grupo nominal, aquí voy a conceder especial atención a la naturaleza de su oposición con el llamado artículo.

Azkue enumera en la morfología (p. 304 s.) y en el diccionario las siguientes acepciones:

I. EDAD, EPOCA DE LA VIDA.

- (103) *Txikitan* pertzara erori zen «se cayó a la olla *de pequeño / en su niñez*»
 (104) *Umetatik* hasi ziren eskolan «empezaron *desde niños / desde la infancia en la escuela*»
 (105) *Gaztetan (estudiantetan)* ikasi neban ipuin hau «Aprendí este cuento *de joven/ en mi juventud (de estudiante/en mi época de estudiante)*»
 (106) *Umetan zuri, mutiletan* gorri, *aguratan* baltz «*de niño blanco, de chico rojo, de anciano negro*»

II. SIGNALIZA PLURAL EN LOS CASOS LOCALES DE LA DECLINACIÓN INANIMADA.

- (107) Arno urtekoa, adiskidea *urtetako* «el vino del año, el amigo *de años*»
 (108) Aingiru gaixtoak *bekaturan* erori zirenean «cuando los ángeles malos *cayeron en pecado*»
 (109) Ez min guziegatik *atxeteretara* «ni por todos los dolores del mundo *al médico*»

III. Se afija a DEMOSTRATIVOS Y NUMERALES o a palabras determinadas por ellos en los casos locales, aun cuando no son plurales: *etxe honetan, bostehun urtetan...*

- (110) Sintagma hau *edozein modutako* izan daiteke «... de cualquier tipo»
 (111) *Bi eratako* egiturak agertuko zaizkigu «... de dos tipos»

IV. «Se agrega, como infijo de declinación, a seres que naturalmente denotan cierta EXPANSIÓN, como son los líquidos, gases, actos complejos etc.» (Azkue 1969/D: II, 261)

- (112) Ez ilharduki orogatik *auzitara* «... a juicio» (continuación de 109)
 (113) *Bazkaritara* eroateko «para llevarme a comer»
 (114) *Urretan* du diru guztia «tiene toda su fortuna *en oro*»

argitara eman/irten, uretara joan, euritan, ketan, sutan, ezkerretatik eskuinetara; lotan, biagotan, ustetan, deseotan, asmotan, utzi baketan, arriskutan egon/jarri...

«Desempeña el mismo oficio en sentido INDETERMINADO aun con PALABRAS bien concretas y DE NINGUNA EXPANSIÓN NATURAL» (Azkue 1969/D: II, 262)

(115) Lau gainerakoak utziten dizkizutet *azitako* «... *para semilla / para sembrar*»

(116) Beste *gauzatar*a gogoa emon bagarik «sin dirigir la atención a otras cosas»

VI. «Infijo que indica *AVERIGUACIÓN O PESQUISA*» (l.c.): *Arrainetatik dator* «viene de peces / de pescar», *iturrira doa uretara* «va a la fuente a coger / por agua»

Si analizamos toda la clasificación con mayor detenimiento y haciendo entrar en consideración un número mayor de ejemplos, se verá que la doble o múltiple pertenencia no es la excepción sino la regla. Los criterios son demasiado vagos y heterogéneos como para poder garantizar una asignación inequívoca. Los ejemplos de I. cumplen sin duda el criterio de IV.; la simetría de (109) y (112) hace poco plausible su inclusión en dos grupos diferentes... Esta clasificación atomística (más abajo se mencionarán otros grupos) no resiste un análisis un poco más profundo. Los ejemplos de los diversos grupos se parecen mucho más de lo que permiten adivinar estas breves definiciones informales. Las diferencias se derivan más bien del entorno morfosintáctico y semántico: en I. tenemos nombres que designan individuos, pero desde una perspectiva temporal, lexemas cuya coordenada semántica más relevante es la dimensión temporal. En III. tenemos demostrativos, elementos referenciales por excelencia que presuponen individuación (en ellos sólo se da la oposición bipolar plural-noplural, aunque el segundo sea formalmente un transnumeral) así como numerales donde la única oposición posible es transnumeral-plural y cuantificadores indefinidos que sólo son compatibles con el transnumeral. Para el resto de los grupos transnumeral es la etiqueta adecuada: ni singular ni plural, sino la neutralización del número. Como el número gramatical en combinación con el género es una de las posibles técnicas de individuación, la conclusión es que la función de *-ta-* es justamente la de signalizar desindividualización. Azkue mismo relativiza el valor de su clasificación con la siguiente observación:

Tanto en esta como en casi todas las demás acepciones esta partícula indica cierta expansión, algo abstracto y general (Azkue 1969/D: II, 261)

Esto recuerda el procedimiento de Hjelmslev para la averiguación del común denominador semántico de los géneros; a la luz de la alternativa expuesta en este apartado voy a tratar de explicar el valor operacional de *-ta-*.

La declinación vasca tiene tres números: singular, plural y un tercero que se suele llamar indefinido (orientándose unilateralmente en la función referencial), aunque el término vasco «mugagabea» es mucho más apto para expresar la idea de que algo está desprovisto de límites que lo hagan destacar del fondo

y le presten individualidad. Lo que aquí se llama transnumeral, aprovechando un término empleado por Greenberg 1972 es indefinido no sólo con respecto al número (ni singular ni plural), sino también con respecto a la determinación. La presunta solidaridad de número y determinación debe ser reinterpretada a mi juicio como una solidaridad de número e individuación, como una relación de implicación determinación → individuación, en consonancia con lo expuesto por Iturrioz 1984: § 5.2. sobre la dimensión de individuación como algo previo a la referencia: para poder hacer referencia a objetos éstos deben ser constituídos (aprehendidos lingüísticamente) como tales. La implicación inversa no es cierta, en contra de lo que se da a entender en los pasajes siguientes:

Si el objeto es conceptuado como no conocido, se declina según el paradigma indefinido; si se reputa conocido, se adopta el paradigma definido, el cual conoce a su vez singular y plural (Villasante 1972: 14)

Alvarez Enparantza pone primeramente el acento en la oposición elementos-grupo, con lo cual se resalta la relación entre número e individuación, pero a renglón seguido se la identifica igualmente con la función de referencia:

Multzo horretako elemenduak ezagunak baldin badira..., alegia, elemendu horiek zein diren hitzunik zehazki dakitenean, MUGATUA erabiliko da... Multzo horretako elemenduak, berriz, hitzunik zehazki banan-banan ezagutzen ez badituzte, elemendu horiek zein diren ez badakite, MUGAGABEA erabiliko da (Alvarez Enparantza 1978: 26)

Esta forma de ver las cosas, que lleva a una equiparación del artículo *-a* con el artículo determinado de otras lenguas (indoeuropeas), choca con el uso real de los números.

El singular no tiene a diferencia del plural una marca abierta (expresa) de número y se distingue a su vez del transnumeral en la mayoría de los casos por la presencia del artículo (individualizador), en los otros (los locales) por la falta de *-ta-*. Este segundo afijo se puede considerar como la marca abierta del principio de generalización (transnumeralidad y por tanto falta de individualización), que en los casos no locales es indicado de forma encubierta a través de la ausencia del artículo; en los casos locales de la declinación «determinada» falta del artículo (*mendira* frente a *menditara*), de modo que nos hallamos ante la situación inversa: la falta de *-ta-* es lo que identifica a una forma en un caso local como singular (individualizada). De la distribución complementaria podemos inferir una función complementaria, de modo que habría que asignar al artículo como función primaria la individualización; dicho más exactamente, *-ta-* y *-a* simbolizan dos operaciones contrarias como la suma y la resta, la multiplicación y la división. Como señala Piaget, la reversibilidad debe ser valorada como prueba de la existencia de una estructura operacional (cf. Iturrioz 4.5.4.2. y 5.1.). El que sean precisamente los casos locales los que tienen una marca expresa de transnumeralidad tampoco es una casualidad;

son los casos destinados a suministrar información de fondo, mientras que los otros (más o menos gramaticales) tienen más bien la función de constituir las figuras del texto o discurso. La única excepción en esta distribución complementaria es el locativo (*mendi-a-n* vs. *mendi-ta-n*), pero se trata de la zona de transición entre los casos concretos y los gramaticales, la zona de inflexión de la escala de accesibilidad (en algunos dialectos hay restos de la forma anterior: *etxen* «en casa, zuhause», *ihizin* «de caza»).

La relación con el género gramatical ha sido ya señalada arriba. El operador *-ta-* está en principio limitado a los «nombres inanimados», en los animados aparece sólo si los individuos no son considerados como tales, como figuras, sino como el lugar donde se sitúa una figura o un suceso, o se quiere resaltar el carácter deíctico-local de la acción:

(117) Seinalatuko baitiot suma hura *probe-ta-ra parti dezala* (Ax. 157)

La connotación específicamente local debe ser asignada a la declinación inanimada como tal, puesto que existe también en los casos locales de los otros números:

(118) *Zaldi-tik erori zen*

(119) *Etsai-e-ta-ra igaro zen*

(120) Joango naiz *seme-e-ta-ra* (Alvarez Enp. 1978: 23 s.)

En alternancias de este tipo se pone de manifiesto una variabilidad paradigmática tal vez superior a la de los géneros en las lenguas indoeuropeas, pero inferior al de otras técnicas de individuación menos gramaticalizadas. Por otra parte (a tenor de lo expuesto en Iturrioz 1984: § 5.2.2.) con el cambio de *-gan* a *-ta-* se produce un descenso en la «hierarchy of animacy». Unido este efecto al del transnumeral se producen construcciones donde el significado se aproxima ya mucho al de un nuevo concepto y el status gramatical al de un sufijo derivativo como en *neska-ta-ra joan* «ir de chicas (de ligue)», *atxetere-tara joan* «ir al médico»... Lo que caracteriza a los casos locales del transnumeral es su marcado componente desindividualizador y abstractivo.

Desde este análisis funcional se puede someter a crítica la clasificación de los usos o significados de *-ta-* presentada arriba. Aun cuando esas diferencias semánticas se pudieran considerar como reales, se impone la pregunta de si es correcto atribuirselas exclusivamente al afijo. Mi opinión es que el afijo no puede ser considerado como responsable único de las diversas lecturas, que los lexemas y el contexto sintáctico menos inmediato tienen una participación esencial, que la ambigüedad es proyectada sobre el euskera al menos en parte bajo la influencia de las traducciones y no está justificada desde el sistema gramatical de esta lengua. Por ej. en el grupo I. *-ta-* se afija a nombres y adjetivos que designan seres vivientes bajo el punto de vista de su edad o su tamaño o un tipo de actividad propio de una edad o etapa de la vida: *ume*, *haur*, *ttipi*, *mutil*, *gazte*, *zahar*, *agura*, *estudiante*... No se puede negar que *gaztetan* pue-

den ser sustituido sin cambio apreciable en las condiciones de verdad del enunciado por *gazte denboratan* o por *gaztezarroan*, donde en lugar del lexema pleno *denbora* aparece otro bastante gramaticalizado (-*aro* «edad, época»), pero esto no justifica ni mucho menos la inclusión de una lectura especial para -*ta*- en calidad de sufijo derivativo: *gazteta-*, *ixikita-* etc no existen como lexemas, sino solamente como palabras gramaticales. Las raíces de esta utilización hay que buscarlas en la función del sufijo en el sistema de la declinación vasca, y en el marco de la declinación no está justificado hablar de polisemia o polifuncionalidad. La comparación con expresiones como al. *von Kind auf*, *von klein an*, cast. *desde niño*, *desde pequeño* podría dar pie a la explicación de que es el uso no-referencial el que induce la nueva lectura de «niñez», «juventud» etc.; lo que en estas lenguas se manifiesta en la falta de artículo, en al. además en la indiferencia o neutralidad numérica y por tanto en la falta de concordancia (cf. ej. 17), es más que referencia inespecífica:

- (121) Beide Geschwister spielen von Kind (*-ern) auf Geige
«Ambos hermanos tocan desde pequeños violín»

Lo que queda neutralizado por encima de eso son procedimientos que sirven directamente a la constitución de objetos. En *estar en cama*, *guardar cama* no sólo no interesa el objeto individual, ni siquiera puede significar simplemente estar durmiendo o reposando en una cama que no interesa especificar, sino que ha tenido lugar una fusión conceptual (intensional) en un nuevo concepto «estar enfermo».

* * *

El grupo VI. merece atención especial. La caracterización de Azkue es poco acertada, se basa en unos pocos ejemplos para los que una paráfrasis con «buscar, ir por» no es falsa, pero tampoco la única posible. Esto explica ya los cruces con otros grupos como II., IV. y V. Qué es lo específico de este grupo? La consideración de un mayor número de ejemplos puede facilitar la respuesta; son nombres de animales, plantas, objetos materiales y algunos de personas en combinación con verbos deícticos de movimiento o estado, apropiados para la expresión de modos accionales:

belarretan		hierba	
egurretan		madera	
arditan	ibili	oveja	andar
haziendatan	egon	ganado	estar
ogitan	izan	pan	hallarse »
arrainetan	lit. «en	pez	

belarretara			hierba	
egurretara			madera	
arditara	etorri		oveja	
usotara	joan	lit. «a	paloma	venir »
erbitara			liebre	ir
arrainetara			pez	
neskatara			muchacha	
belarretatik			hierba	
arditatik	etorri		oveja	venir
erbitatik	joan	lit. «de	liebre	ir »
arrainetatik			pez	

El momento decisivo es sin duda la idea de ocupación con los objetos respectivos, una ocupación actividad típica que se asocia con ellos: *cortar, conducir, cocer, cazar, pescar, ligar* ... Esta lectura no se deja asignar a ningún componente determinado del sintagma, puesto que resulta de la interacción de varios factores: casos locales, verbos deícticos, transnumeral. No se hace mención a un pez, ni a varios peces ni a todos los peces, sino que se trata de la intensidad misma del signo «pez» como algo indiferente al número y a la individualidad de los objetos que forman su extensión; a la intensidad va ligada también la actividad asociada de una forma típica con los objetos. Con ello quedan equiparadas a las expresiones del grupo IV.: *izerditan dago* «está en sudor, suda», *odoletan dago* «está en sangre, sangra», *eguzkitan dago* «está al sol, toma el sol, se solea» (frente a *eguzkian dago* «está en el (objeto) sol»), *loretan daude* «están en flor, florecen», *konziliotan zegozen* «estaban en consejo, celebrando un consejo» (frente a *konzilioan zegozen* «estuvieron en el concilio»), *argitara eman/irten*...

A este grupo pertenecen otros ejemplos que arriba fueron clasificados de otra manera como (108-9) y todos los del grupo IV.: *atxeteretara* «al médico, a tratamiento médico», *hazitako/hazitarako* «para semilla, para sembrar, para siembra»; *gosari, bazkari*... significan primeramente materia, objeto material (Azkue 1969/M: 102 s.), o sea lo que se come para almorzar, desayunar... (a diferencia de *gosalketa* «comida como acción»), pero *-ta-* tiene aquí la misma fuerza abstractiva que en los ejemplos precedentes. De esta manera los grupos II., IV., V y VI. se funden en uno. En *urtetako* se hace referencia exclusivamente a la duración (o firmeza) de una amistad, no importa la determinación de los años en los cuales se ha desarrollado; no se trata de una verdadera pluralidad, compuesta de varias magnitudes individuales (años), sino de la nueva magnitud (totalidad) resultante de la suma. Sobre la necesidad de distinguir entre genérico en el sentido de la función de determinación y generalizado en el sentido de no-individualizado y la relación de este segundo concepto con la oposición nominal-verbal véase especialmente Iturrioz 1984: § 5.3.1.

BIBLIOGRAFIA

- ALVAREZ ENPARANTZA, J.L. 1978: *Euskal Gramatika*. Donostia: Ed. Vascas
- ALZO, Fr. DIEGO J. 1961: *Estudios sobre el euskera hablado*. San Sebastián
- AZKUE, R.M. 1969/D: *Diccionario Vasco-Español-Francés*. Bilbao: Ed. La Gran Encicl. Vasca
- 1969/M: *Morfología Vasca. Gramática básica dialectal del Euskera*. Bilbao: Ed. La Gran Encicl. Vasca
- BALDINGER, K. 1950: *Kollektivsuffixe und kollektivbegriff*. Berlin: Akademie-Verlag
- BARRON, R. 1980: «Das Phänomen klassifikatorischer Verben in nordamerikanischen Indianersprachen: ein typologischer Versuch». Colonia: Instituto de Lingüística, *akup* 38
- 1982: «Das Phänomen klassifikatorischer Verben». Seiler, H./Ch. Lehmann (eds.): 133-146.
- BARRON, R./F. SERZISKO, 1982: «Noun Classifiers in the Siouan Languages». Seiler, H./F. Stachowiak (eds.): 85-122
- BECKER, A.L. 1975: «A linguistic Image of Nature: the Burmese numerative classifier system». *Linguistics* 165: 109-121
- BOLINGER, D. 1980: «Syntactic Diffusion and the indefinite article». IULC
- CELSE, M. 1970: «The duality of collective nouns». *English Language Teaching* 24
- CHAFE, W. 1970: *Meaning and the structure of language*. Univ. of Chicago Press
- GOENAGA, P. 1978: *Gramatika Bideetan*. Donostia: Erein
- GREENBERG, J.H. 1972: «Numeral classifiers and substantival number: Problems in the genesis of a linguistic type». *WPLU*. 9: 1-37. Tb. en Heilman, L.(ed.) 1974, *Proc. of the 11th Int. Cong. of Ling. I*. Bologna: Società Editrice. Mulino, pp. 17-37
- HEINE, B. 1982: «African Noun Class Systems». Seiler, H./Ch. Lehmann (eds.): 189-216
- HJELMSLEV, L. 1956: «Animé et inanimé, personnel et non-personnel». *TCLP*. 1: 155-199. Incluido en Hjelmslev 1959: *Essais Linguistiques*. TCLP. 12. *Ensayos Lingüísticos*. Madrid 1972: Gredos.
- ITURRIOZ, J.L. 1984: *Tipos de Abstractividad. Su manifestación en la estructura de los lenguajes naturales*. Barcelona (Tesis doctoral)
- JAKOBSON, R. 1959: «La notion de signification grammaticale selon Boas». Jakobson 1963: *Essais de linguistique générale*. Paris: Les Editions de Minuit, pp. 197-208
- KÖLVER, U. 1979: «Syntaktische Untersuchung von Numeralklassifikatoren im Thai». Colonia: Instituto de Lingüística, *akup* 34

- 1982: «Klassifikatorkonstruktionen in Thai, Vietnamesisch und Chinesisch. Ein Beitrag zur Dimension der Apprehension». Seiler, H./Ch. Lehmann (eds.): 160-186
- KÖLVER, U./H. HUNDIUS 1981: «Syntax and Semantics of Numeral Classifiers in Thai». Colonia. Ms.
- LAFITTE, P. 1978: *Grammaire Basque* (Navarro-Labourdin littéraire). Donostia: IKAS
- LEHMANN, CH. 1982: «Universal and typological aspects of agreement». Seiler, H./F. Stachowiak (eds.): 201-267.
- MARTINET, A. 1962/1969: *A Functional view of language*. Oxford: Clarendon. Citado de la traducción francesa *Langue et fonction*. Paris: Denoël
- QUINE, W.v.O. 1960: *Word and Object*. Cambridge: The M.I.T. Press
- SEILER, H./CH. LEHMANN (eds.) 1982: *Apprehension. Das sprachliche Erfassen von Gegenständen*. 1/I. Tübingen: Gunter Narr
- SEILER, H./F. STACHOWIAK (eds.) 1982: *Apprehension. Das sprachliche Erfassen von Gegenständen*. 1/II. Tübingen: Gunter Narr
- SERZISKO, F. 1980: «Sprachen mit Zahlklassifikatoren: Analyse und Vergleich». Colonia: Instituto de Lingüística, *akup* 37.
- 1981: «Gender, Noun Class and Numeral Classification: A Scale of Classificatory techniques». Colonia: Instituto de Lingüística, *akup* 40.
- 1982: «Temporäre Klassifikation. Ihre Variationsbreite in Sprachen mit Zahlklassifikatoren». Seiler, H./Ch. Lehmann (eds.): 147-160
- VILLASANTE, L. 1972: *La declinación del Vasco Literario Común*. Oñate: Aránzazu.
- WALTER, H. 1982: «Genus und Nominalklassensysteme und die Dimension der Apprehension». Seiler, H./Ch. Lehmann (eds.): 217-228.

ADITZ MODALAK EUSKARAZ

Andolin Eguzkitza

0. Hiru dira euskaraz aditzen bidez modaltasuna adierazteko dauzkagun tresnak:

- a) LAGUNTZAILEaren barruko partikula modalak (*al*¹, *al*², *berri*, *bide*, *edo*, *hurran*, *gogo*, *ohi*, *omen/ei*, *ote*). LAGuntzailea majuskulaz idazten dut zera adierazteko, *aditz laguntzaileaz* ez naizela mintzatzen agerian uzteko, LAGUNTZAILE deritzon osakidez baizik, h.d., ondoko erregela honen bidez berriatatz daitekeen eta eztabaidatu gabe abiapundutzat ematen dudan konstitujenteaz:

$$(1) \text{ LAG} \rightarrow \left(\begin{array}{c} \text{ez} \\ \text{ba} \end{array} \right) \left(\begin{array}{c} \text{ba} \\ \text{partikula} \\ \text{modalak} \end{array} \right) \text{ laguntzailea}$$

- b) Aditz modalak: *ahal izan* eta *ezin izan*.
c) Aditz semimodalak: *behar izan* eta *nahi/gura izan* (*nahiago/gurago izan*).

1.

1.0. Ezaguna izateagatik partikula modalen erabilkuntza oraingoz albora uzten dut, beraz aditz modalak deitu ditudanak deskribatzen hasiko naiz. Halaz ere, esan dezagun *ohi* partikulatatz jotzen dudala, eta horregatik ez dudala aurkezpentxo honetan erabiliko, nahiz eta agerian dagoen euskalki batzuetan bederen, sartaldekoetan hain zuzen ere, aditz-jokabidea duela.

1.1. Aurrean esan bezala aditz modal bi daude euskal gramatikan: *ahal izan* eta *ezin izan*, beste aditzek ez daukaten jokabide morfologikoaz agertzen zaizkigunak. Esate baterako, honelako adibideak aurki ditzakegu:

- (2) Peruk liburuak irakurriko ahal ditu

eta perpaus honen ezezko biak:

- (3) a. Peruk ez ditu liburuak irakurriko ahal
b. Peruk ezin irakurriko ditu liburuak

edo honelakoa:

- (4) a. Peruk liburuak irakurtzen ahal ditu
 b. Peruk ez ditu liburuak irakurtzen ahal

Azken perpausek (3-k eta 4-k) dauzkaten aldaki dialektaletan ez naiz oraingoan sartuko, asko baitira eta Ameriketako txoko honetan informazioa ez baitaukat esku.

Azkenez Ithurri gramatikalariai dakarren etsenplu hau ere aipa dezakegu:

- (5) ezin ikusi dut liburua

nik dakidanez euskalki gehienetan era honetara itzul litekeena:

- (6) ezin ikusi izan dut liburua

Aurreko adibide guztietan zera ikus daiteke, ez *ahal*-ek ez eta *ezin*-ek ere, ez dutela inongo atzizkirik. Hau da, aspektu-atzizkiak, [-ko] = [-egina], [-tzen/ -ten] = [+egina, -perfektua], [-Ø] = [+egina, +perfektua] aditz nagusietan agertzen dira (*irakurriko*, *irakurtzen*, *ikusi*). Hau, noski, ez da egia Bizkaieras, euskalki honetan aditz modalak, eta gero deskribatuko ditugun semimodalak berdin, antzekoak baitira. Honek zera esan gura du, morfologikoki nonbait, ez *ahal* ez *ezin* aditzek ez dutela aditz nagusien jokabidea. Eta sintaktikoki? Galdera hau erantzun baino lehen *behar izan* eta *nahi/gura izan* (nahiago/gurago izan) aditzek nola jokatzen duten ikusi behar dugu, hots, semimodalak deitu ditugunak deskribatu behar ditugu.

1.2. Hala, bada, aurreko etsenpluak *behar izan* aditzarekin egiten baditugu, honako hau da emaitza:

- (7) a. Peruk liburuak irakurri beharko ditu (cf. 2)
 b. Peruk ez ditu liburuak irakurri beharko (cf. 3)
 c. Peruk liburuak irakurri behar ditu (cf. 4)
 d. Peruk liburuak irakurri behar izan ditu (cf. 6)

Beste era batera esatearren, honako kasuan *behar izan*-ek-aspektu-atzizkiak hartzen ditu eta egoera hauxe dugu:

- (8) a. ...irakurriko ahal...vs...irakurri beharko...
 b. ...irakurtzen ahal...vs...irakurri behar...
 c. ...irakurri ahal...vs...irakurri behar izan...

Arazoa, beraz, honetan dago: Zergatik daukagu, kasu batez (8b) adibidean, *irakurtzen ahal* alde batean, baina *irakurri behar* bestean, eta ez eman dezagun **irakurri behartzen*? Eta berriro ere, itaun honi erantzun zehatz bat emateko *bizi izan* eta *maite izan* bezalako aditzen jokabide morfologikoa kontutan hartu beharrean gaude. Izan ere, azken aditz hauek, ezaguna denez, ez dute inoiz —hizkuntzaren kasurik unibertsalenean bederen— [-tzen/-ten] atzizkia hartzen. Alegia:

- (9) a. Santurtzin biziko naiz
 b. Santurtzin bizi naiz
 c. Santurtzin bizi izan naiz

Izan ere, aditz hauek multzo txiki eta mugatu bat besterik ez dute osatzen. Hemen ikus dezakeguna zera da, euskaraz badaudela jokabide morfologiko berezia daukaten aditz batzu, *behar izan* eta *nahi/gura izan* (*nahiago/gurago izan*) semimodalak deitu ditugunak, *bizi izan* eta *maite izan* bezala erabiltzen direnak:

- (10) a. Liburu hori nahiagoko dut
 b. Liburu hori nahiago dut
 c. Liburu hori nahiago izan dut

Hala eta guztiz ere, jokabide morfologiko bera edukitzeagatik ere, haien jokabide sintaktikoak arras dira desberdinak:

- (11) a. *irakurri maiteko dut
 b. irakurri nahiko dut
 c. *irakurri maite dut
 d. irakurri nahi dut
 e. *irakurri maite izan dut
 f. irakurri nahi izan dut

Alegia, *maite izan* ez da gauza *nahi/gura izan* aditzak hartzen dituen osagarri berbalak hartzeko. *Nahi/gura izan* aditzak, aitzitik, 11an ikusi dugun bezala, osagarri berbalak ukan ditzake. Jakina, baita berbalak ez diren osagarriak ere:

- (12) a. liburua nahiko dut
 b. liburua gura dut
 c. soinekoa gura izan dut
 d. orrazia beharko dut
 e. lana behar dut
 f. dirua behar izan dut

Laburbilduz beraz, orain arte zera ikusi dugu, *behar izan* eta *nahi/gura izan* (*nahiago/gurago izan*) aditzek *bizi izan* eta *maite izan* aditzen jokabide morfologiko bera baina jokabide sintaktiko desberdina dutela, eta bestetik *ahal izan* eta *ezin izan* aditzek *behar izan* eta *nahi/gura izan* aditzek ezbezalako jokabide morfologikoa dutela. Egoeraren mugak, beraz, hauek izan daitezke:

- a) Aditz ohikoak (gehienak)
 b) Aditz morfologikoki bereziak: *bizi izan* eta *maite izan* behintzat.
 c) Aditz sintaktikoki bereziak: *behar izan* eta *nahi/gura izan* (*nahiago/gurago izan*). Morfologikoki (b) taldeko aditzak bezalakoak.
 d) Aditz guztiz ezberdinak, bai morfologikoki eta bai sintaktikoki: *ahal izan* eta *ezin izan*.

1.3. Aditz ohikoak deitu ditugunak, osagarri berbalez denez bezainbatean, bi erataro agertzen dira: a) kontrol- eta oharren-aditzak badira [-tzen/-ten] atzizkiarekin eta b) bestelakoak badira [-tzea/-tea] atzizkiarekin. Adibidez:

- (13) a. Jon kantatzen hasi da
 b. Joni kantatzen entzun diot
 baina c. Joni kantatzea proposatu diot

Jakina, perpaus biak beste era desberdinez ere adieraz daitezke, eman dezagun:

- (14) a. Jon kantatzen ari zelarik entzun dut
 b. Joni kanta dezala proposatu diot

Halaz ere, erdibanaketa horrek tente dirau beti, hots, kontrol- eta oharren aditz eta beste aditzen artekoa (aditz kausatiboak aparte uzten ditugu oraindik orain).

Maite izan bezalakoek, berriz, oharrenaditzak ez direnak bezala jokutzen dute:

- (15) a. ondo jatea maite dut
 b. *ondo jaten maite dut

Beraz, gorago esan duguna berbaiezta dezakegu orain ere, aditz hauek (*bizi izan*, *maite izan*) jokabide morfologiko berezia dutela, ez baina sintaktikoa.

Eta *behar izan* eta *nahi/gura izan*? Goian *bizi izan* eta *maite izan* bezala direla morfologiaren aldetik agerian utzi dugu, baina baita sintaktikoki desberdinak direla, *behar izan* eta *nahi/gura izan* aditzen osagarri berbalek ez baitute ez [-tzen/-ten] ez eta [-tzea/-tea] atzizkirik hartzen, *hiztegi-forma* baizik:

- (16) a. Santurtzira *joan* behar dut
 b. jatetxera *joan* nahi dut

Azkenez, zer gertatzen da orduan *ahal izan* eta *ezin izan* aditzekin? 1.1. paragrafoan ikusi dugun bezala, aditz hauen osagarri berbalek berek hartzen dituzte aspektu-atzizkiak eta horregatik ez hiztegi-formaz ez eta [-tzea/-tea] edo eta [-tzen/-ten] atzizkiez erabiltzen ez direla esan dezakegu:

- (17) a. liburua irakurriko ahal dut
 b. etxea erosten ahal dugu

Berriz ere, azkenau Bizkaieraz ez dela egia esan behar dugu, euskalki horretan semimodalen eta modalen artean diferentziarik ez baitago.

2. Hau ikusita, desberdintasun sintaktikoak zertan funtsatzen diren argitzen saiatuko naiz.

2.1. Has gaitezen berriro aditz modalekin:

- (18) a. etxera joaten ahal naiz
b. babarrunak erosten ahal ditut

lehenengo eta behin zera dakusagu, aspektu-atzizkia, gorago aipatu bezala, ez zaio *ahal* aditzari eransten, aditz nagusiari baizik. Baina ez da hori fenomeno bakarra, aditz nagusia trantsitibo edo intrantsitibo izan arauera (terminu horien erabilkuntza aurreteorikoaz), hala baita ere aditz laguntzailea aldatzen. Goragoko etsenpluetan, aditz nagusia *joan* denean, hau da, inongo argudio tematikorik ez daukan aditza (aditz unakusatibo bat Marantz eta Levin-en terminologian), laguntzailea *naiz* da; baina aditz nagusia *erosi* denean, hots, argudio tematiko bat behintzat duen aditza (aditz trantsitiboa Marantz eta Levin-en terminologian), laguntzailea *ditut* da. Era berean, aurreko adibide horietan subjektuak agertuko balira, lehengo kasukoa (18a) *ni* izanen litzateke, h.d., absolutiboaz markatua, eta bigarrenkoa ostera *nik*, ergatiboaren markaz.

Perpaua bi horiek semimodalez honela agertzen dira:

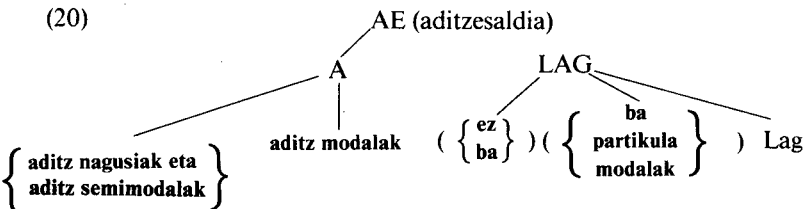
- (19) a. etxera joan nahi/behar dut
b. babarrunak erosi nahi/behar ditut

Aldez aurretik deskribatu ditugun aldaketa morfologikoeekin (*joan* vs. *joaten*, *erosi* vs. *erosten*) baina laguntzailearen aldaketarik gabe. Are gehiago subjektuak agertuko balira zera edukiko genuke: *nik*, ergatiboaren markaz, kasu bietan. Lantxo honetan, esan dezadan bide batez, ez naiz salbuespen dialektalez arituko, alegia, Zuberoko *nahi izan* (*nahiago izan*) aditzaren modaltasunaz (...joan nahi bazira...) eta Bizkaiko *behar* aditzarenaz (...joan behar naz...)

Diferentzia argi dago, aditz modalen kasuetan aditz nagusiak inposatzen ditu paper tematikoak (*joan*: tema eta *erosi*: tema eta egilea). Bigarren kasuan, aldiz, *nahi* eta *behar* dira paper tematikoak inposatzen dituztenak, horregatik kasu bietan *dut/ditut* da laguntzailea, bai *nahi izan* eta bai *behar izan* aditzek paper tematiko bi ematen dituztelako: *tema* eta *egilea*. Paper tematiko horien marka morfologikoa, noski, absolutiboa eta ergatiboa dira.

Beraz, aditz modalen eta semimodalen artean dagoen eta definitu ez dugun desberdintasun sintaktikoa muga dezakegu orain: aditz semimodalek euskaraz aditz nagusien jokabidea dute, aditz modalek, berriz, ez.

2.2. Egitur-zuhaitz batetan, beraz, aditz hauen arteko diferentzia sintaktikoa honela ager daiteke:

Bestalde, nahiz eta orain ez dudan hipotesi hori defendatuko, nire ustez, aditz semimodalen egitura sintaktikoa kontroladitzena bera da:

- (21) a. [p ni_j [pPRO_i kantatzen] hasi naiz]
 b. [p nik_j [p PRO_i kantatu] behar dut]

Beste era batera esateko, *behar izan* eta *nahi izan* (*nahiago/gurago izan*) aditzek osagarri sententzialak dauzkaten bitartean, *ahal izan* eta *nahi/gura izan* aditzak osagarri berbalekin ager daitezke bakarrik; eta semimodalek aditz nagusi ohikoek bezala joka dezaketen bitartean, aditz modalek ezin dezakete era horretan inoiz joka:

- (22) a. liburua nahi dut
 b. *liburua ahal dut

2.3. Azkenean arazo bat. Lehenago aipatu dudan Ithurriren adibidean (It-hurri 1979, 40):

- (5) ezin ikusi dut liburua

zera esateko erabili dugu: *ezin izan dut ikusi liburua*, hau da, era perfektua adierazteko. Izan ere, hau da aurkitu dudan etsenplu bakarra. Seguru asko, baina, euskal testu zaharretan badagoke horrelako forma asko, bai eta erdialdeko euskalkietan ere. Problema, ordea, bestelakoa da. Egungo hizkuntza mintzatuan, nik dakidan neurri apalean behintzat, era perfektua *izan* aditzaz egiten da beti, baita *ahal* eta *ezin* modalak bezala darabiltzaten euskalkietan ere. Alegia, paradigma honela agertzen da:

- (23) a. etxera joanen ahal naiz
 b. etxera joaten ahal naiz
 baina c. etxera joan ahal izan naiz
 ez d. (??) etxera joan ahal naiz

eta ezezkoetan

- (24) a. etxera ez naiz joanen ahal/(?) etxera ezin joanen naiz
 b. etxera ez naiz joaten ahal/(?)etxera ezin joaten naiz
 baina c. etxera ez naiz joan ahal izan/etxera ezin izan naiz joan

Orain ikertzen saiatuko ez naizen arrazoiarengatik aditz modalen era perfektua, aditz semimodalena bera da, hau da, aditz nagusia.

Hainbeste daturen artean, ba ote dago argia ikusteko zirrikiturik? Baiezkoan nago. Badirudi modalitasunaren sistema guztiz higikorra izan dela aspalditxo honetan euskararen gramatikan. Norberak esanen luke sistema ez dela oraindik sendotu, eta Bizkaiera dela nonbait azkeneko helburua, hots, aditz modalen suntsiketa, horrelako terminu teleologikoetan berba egin badezakegu behintzat. Ekialdean hasita, Zuberoera da aditz modal gehien daukan euskalkia (*ahal izan*, *ezin izan* erabiltzen baldin bada – eta *nahi izan/nahiago izan*)

eta mendebalderaino helduta Bizkaiera da ia aditz modalik ez daukan euskalki bakarra (salbuespena euskalki guztietan semimodala den *behar izan* aditza da, Bizkaieraz askotan modal bezala erabiltzen baita). Higikortasun horren froga aipatu dugun azken problema dugu: modal bezala erabiltzen direneko euskalkietan ere, aditz modalen era perfektua aditz semimodalen forma bera da.

2.4. Zein izanen litzateke orduan nire ustez Euskaltzaindiak literatur norma bezala joko behar lukeena? Hona hemen nire proposamendua:

- a. *Aditz modalak*: a) *ahal izan* eta *ezin izan*
 b) subjektuaren kasua aditz nagusiak inposatzen du (*joan: ni, erosi: nik*)
 c) era perfektuak *izan* aditzarekin egiten dira: *joan ahal izan naiz, ezin izan naiz joan*.
 (hizkuntza poetikoaren albuespenak: Zuberoako *nahi* modal bezala erabilia eta Bizkaiko *behar*, hau ere modal bezala erabilia).
- b. *Aditz semimodalak*: a) *behar izan* eta *nahi/gura izan* (*nahiago/gurago izan*)
 b) subjektuaren kasu morfologikoa ergatiboa da beti (goian aipatu albuespenetan izan ezik).

«MODU-DENBORAZKO EUSKAL SISTEMAREN ATAL BAT (POTENTZIALAK)»

P.O. Txanturia (Canturia)

Artikulu hau idaztean neure buruari ezarri diodan helburua hara zer den: Modu-denborazko euskal sistemaren irudikapen edo errepresentazio (eskema) bat aurkitzen saiatzea. Irudikapen honek, alde batetik, bat etorri beharko luke gramatikazko izakerarekin eta bestetik, ikasprozesuen eskakizunekin, hau da, potentzialaren saila irakaskuntz ikaskuntzarako errazago bihurtu beharko luke, batez ere ikasliburutuan.

Euskal aditza ikasterakoan aurkitu ditudan oztipoen esperientzian oinarritzen da eta, zailtasuna ez dator berezko izatetik soilik, baizik eta gramatikazko bibliografian bertan irudikatze erabiltzen diren era edo moduetatik ere bai. Txanturiaren ustez, horrela ulertzen da euskal potentzialen ugartasuna.

Artikuluaren funtsa azkenean datorren eskemak jasotzen du.

Idea nagusia, banaketa objektibo bat egitea da: potentziala bi azpisail paralelotan banaturik, lehena indikatibotik hurbil legoke eta bigarrena baldintza-eratik. (Hau ez dut jotzen orijinaltzat, zeren Lafonek ere erabili bait zuen «potencial condicional» esamoldea, baina zoritxarrez nik ezagutzen dudana bibliografian oso gutxi hedaturik dagoena).

Lehenengo azpisailaren ezaugarria, orainaldia eta iragana, gramatika-denborak izatea da; bigarrenarena, azpimoduak izatea baldintza-erak dituenak bezalakoak.

Lehenengo azpisailari «*indikopotenzial*» (indikatiboko potentziala) deitu lerkioke eta bigarrenari «*potenzial kondionala*», Lafonen arabera.

Iruzkina:

Bai orainaldiko eta bai iraganeko denboran indikatiboko potentzial sintetikoak ekintza burutzearen posibilitatearen berri ematen du soilik («Ibiltzeko gauza naiz, ibiltzeko gauza nintzen»). Hegoaldeko euskalkietan, halere, ez da erabiltzen modu jakin hau zentzu hauetan eta Euskara Batuan beronen iraupena ere aski problematikoa gertatzen da. Potentzial hau, aipaturiko eremuan,

sarritan etorkizun denborazko zentzuarekin erabiltzen da, eta honen lekukotasunik ere agertzen da textu zaharretan.

Eta neurri batean hau dena erlazionaturik dago indikatiboko potentzial analitikoarekin bere bi denboretan (ibili ahal naiz, ibili ahal nintzen). Komentziozko potentzialak hiru dira, eta I, II, III zenbakiez markatu ditugu potentzialak, denak daude modaltasun-maila hutsean eta ez dute denborazko banaketarik, denbora-ezaugarririk edo mugapenik. Baldintza-erako batek (II) duen ezaugarri berbera du eta berenekiko oso hurbileko, antzeko bait da edo bat datorrela esan bait daiteke.

(Gure eskeman azpimodu kondizionalak ez daude ezarrita «denboraz kanpokoak» bailiren, baizik eta indikatiboko iraganaren aurrez-aurre, baina helburu bakarrarekin, lehenak bigarrenetatik, formari dagokionez nola sortzen diren erakusteko).

Jokaera sintetikoaren alorrean komentziozko potentzial bakarra dago (I), bakar bakarra da era berean beronen kidea ere baldintza-eraren sailbarruan (nen-bil-ke) ikus baldintza (nenbilke). Errealtasun ez-errealtasun mailari dagokionez ez dago kontrajartzerik hemen, beraz, eta posibilitate bakarra da erreal bezala gertatzea eta horretan berezten dira printzipioz komentziozko potentzial (sintetiko) hau beronen kideak diren analitikoak (II eta III).

Azken hauek bi direlako, horregatik gertatzen da posible hemen, jokaera analitikoaren alorrean, posibilitatea erreal gisa eta ez-erreal gisa adierazi-ahal izatea, hau da, hemen badago baldintzazko potentzialen oposizio erantzukidea [ibil ninteke (yo podría ir)] posibilitate erreala [ibil nintekeen (yo habría podido ir) ikus baldintza-era: ibiliko ninteke (sic) (yo iría), posibilitate erreala (ibiliko nintekeen) edo ibili izango nintzen (yo habría ido) posibilitate ez-erreal]. Beraz, komentziozko potentzial irrealak (III) adierazpen analitikoa bakarrik du.

Sintesiaren alorrean komentziozko potentziala (I) baldintzazkoaren forma berekoa da; analisiaren alorrean komentziozko potentzialak (II) «ia» baldintzazkoaren forma bera du eta alde guztia «ko» bukaera izen formari eranstea dago baldintza-eran; azkenik, alor berean, komentziozko potentzialak (III) indikatiboko potentzialaren forma bera du iraganeko denboran. Beraz ez da nahastu behar:

a) «Nenbilke» (podría ir) —erako formak, gehienetan baldintzazko periodoaz kanpo direnak eta «nenbilke» (yo iría)-erako formak, normalean baldintzazko periodoak egiteko erabiltzen direnak.

b) «Ibili ninteke (podría andar) eta «ibiliko ninteke» (posibilitate errealak) eta «ibiliko ninteke» (andaría, iría)-erako formak (posibilitate erreala bera), erabilpen-distribuzio berdina dutenak, aurreko kasuan bezalaxe.

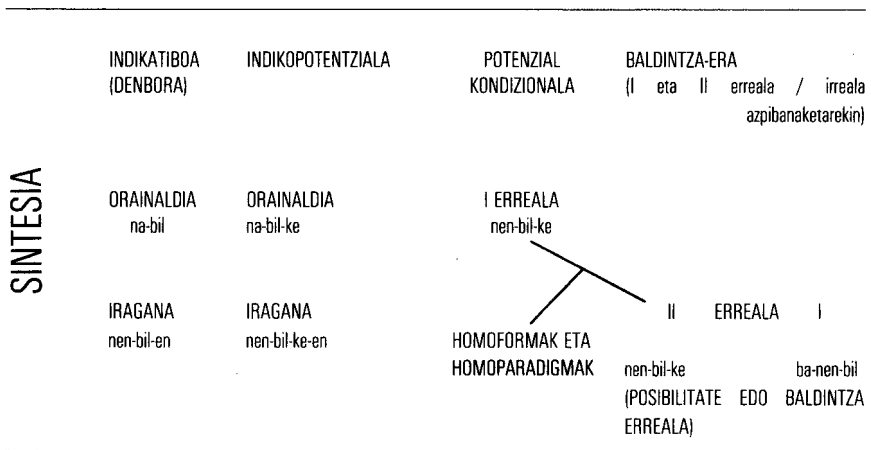
c) «Ibili nintekeen» (yo habría podido ir, andar) (posibilitate irreala) eta «ibiliko nintekeen» (yo pude-podía haber ido) (posibilitatearen aitortpena iraganen); forma hauen baldintzazko kideek *tza* oinarria dute (ibiliko nintzakeen).

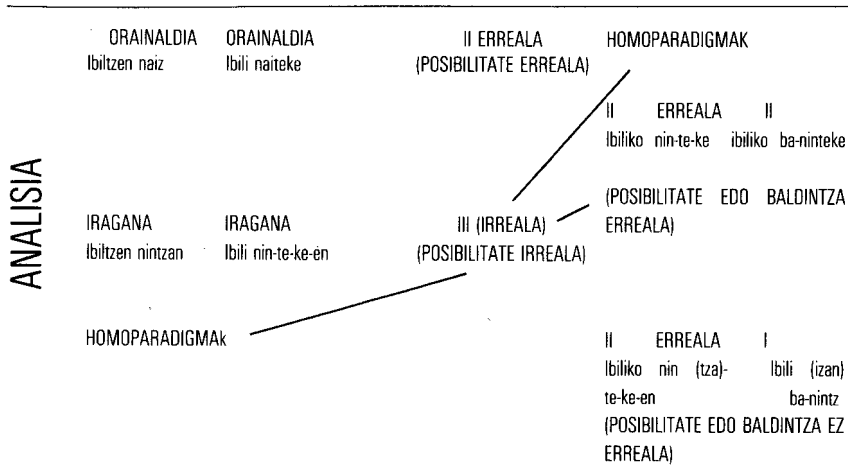
Tratatzen ari garen modu-denborazko euskal sistemaren (MDS) paradoxa-rik handiena, ez datza aurkeztu dugun forma berekotasunean, baizik eta po- tentzial irrealak (III) indikatiboko potentzial ohizkoaren forma bera izatean, zeinak adierazten bait du egintza burutzea posible zela iraganean «ibili ninte- keen» (yo habría podido ir) (potentzial irreal) eta «nintekeen» (yo pude ir) (indikatiboko potentziala iraganekeo denboran): izan ere, modaltasun maila kontutan hartuz gero, logikoa litzateke forma berekotasuna azpimodu hauetan ez gertatzea, baizik eta indikatiboko potentzialean iraganekeo denboran eta ko- mentziozko potentzial errealean artean. Azkeneko «nintekeen» (yo pude- podía ir) horrek «en» forma izateak despistatu egiten du, zerbait irreal delat pentsatzera bultzatuz, baldintza-era irrealan aurkitzen duguna bera [ibiliko nintzatekeen (yo habría ido)].

Beraz, oso arreta berezia eskatzen dute *nintekeen* duten formek, zeren ze- haro desberdinak bait dira modaltasun mailari dagokionean. Ez da haririk gal- du behar *en* forma-bukaerarengatik (nintekeen forma)n, baizik eta gogoan izan bukaera hau badagokiola indikatiboko potentzialari iraganekeo denboran (Yo pude ir).

Ordoren ipintzen dugun bibliografia azken-orduan erabili duguna besterik ez da. Ez dugu aipatzen potentziala inperatibotik bereztearen arazorik.

Eskerrak ematen dizkiogu X. Kintana akademikoari eskuratu digun la- guntzarengatik.

cf. Halaber «ibili ahal naiz» (puedo andar), non bait dago hitz berezia. (Poder, posibilidad)

cf. Halaber «ibili ahal nintzan» posibilitatea adierazten duen «ahal» hitzarekin

cf. Halaber «ibili ahalgo ninteko» (posibilite erreal) «ahal» hitzarekin.

BIBLIOGRAFIA

1. LAFON, R.: *Comportement syntaxique, structure et diathèse du verbe basque*, *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, 1954, Fasc. I, pp. 190-220.
2. *Euskal Aditz Batua* (ed. Euskaltzaindia), San Sebastián, 1979.
3. LAFFITE, P.: *Grammaire basque*. Navarro-labourdin litteraire, Bayonne, 1962.
4. GEREÑO, X.: *Método del Euskera*, Bilbao, 1976.
5. ECHAIDE, J.M.: *Desarrollo de las conjugaciones eúscaras*, San Sebastián, 1944.

EXPRESIONES TEMPORALES EN EL HABLA COLOQUIAL DEL VALLE DE ERRO

M.ª Luisa Picabea Unzalu

Al realizar las encuestas orales para mi Memoria de Licenciatura sobre el léxico del Valle de Erro, me sorprendió —quizá por estar más familiarizada con el guipuzcoano— la utilización casi exclusiva del sufijo *-laik* < *-larik* unido a formas verbales conjugadas en la expresión de las oraciones temporales. Y este congreso me pareció ocasión oportuna para preparar un estudio detallado de las oraciones temporales en el lenguaje conversacional de esta variedad de Alto-Navarro meridional.

Del uso de los sufijos *-la* y *-larik* para la expresión de la temporalidad dan constancia varios autores. Así lo señalan Lafitte,¹ Arotçarena,² Alzo,³ Arrigarai,⁴ Villasante,⁵ Txillardegí,⁶ Salaburu,⁷ Goenaga,⁸ y Lewy.⁹ Otros autores precisan un poco más indicando que sirve para expresar la simultaneidad, como Lhande¹⁰ y la *Grammaire basque pour tous I*.¹¹ Umandi,¹² a la expresión de simultaneidad añade la de anterioridad y Arejita¹³ también la de posterioridad, mientras N'Diaye,¹⁴ refiriéndose al habla de Maya del Baztán, lo recoge como forma exclusiva frente a *-nean*, sin que se oponga a ella y no aplicable a la serie de futuro.

---

¹ Lafitte, P., *Grammaire basque (Navarro-Labourdin litteraire)*, Edit. revue et corrigée, Elkar, Donostia, 1979, 458.

² Arotçarena, *Grammaire basque. Dialectes Navarro-Labourdins*, Bayonne, 1950, 190.

³ Alzo, D.J. de, *Estudio sobre el euskera hablado*, San Sebastián, 1961, 116.

⁴ Arrigarai, B. de, *Gramática del euskera. Dialecto Guipuzcoano*, 2.ª edic. corregida por B. de Ataún, San Sebastián, s/f, 324.

⁵ Villasante, L., *Sintaxis de la oración compuesta*, Oñate, 1976, 199.

⁶ Txillardegí, *Euskal gramatika*, E.V., 1978, 397.

⁷ Salaburu Echeverría, P., *Ikaslearen esku-gramatika*, Mensajero, Bilbao, 1981, 230.

⁸ Goenaga, P., *Gramatika bideetan*, Erein, Donostia, 1978, 231.

⁹ Lewy, E., *Bosquejo de una sintaxis elemental del vascuence*, en BRSVAP, III, 1974, 22-23.

¹⁰ Lhande, P., *Dictionnaire basque-français*, Paris, 1926.

¹¹ *Grammaire basque pour tous I. Eléments non verbaux*, Haize garbia, Hendaya, 1978, 265.

¹² Umandi, *Gramática vasca*, Zarauz, 1955, 139.

¹³ Arejita, A., *Euskal joskara*, Durango, 1982.

¹⁴ N'Diaye, G., *Structure du dialecte basque de Maya*, Paris, 1970, 222.

Tenemos recogidos otros datos del lenguaje más bien conversacional de dialectos orientales que testimonian el uso de este sufijo con valor temporal, sin que podamos precisar su extensión geográfica, ni su frecuencia de uso, sus valores o su distribución de funciones con *-nean*. Así encuentro uso de este sufijo actualmente en los Valles de Atez y Anué.¹⁵ Asimismo aparece en la *Parábola del sembrador* mandada traducir por Bonaparte a los dialectos Labortano, BN occidental, BN oriental y Suletino;¹⁶ aparecen casos en Baztán según las traducciones de pasajes de la Biblia publicados recientemente por Salaburu;¹⁷ en Espinal (Erro) y en algún otro punto según los refranes recogidos por D. Intza;¹⁸ en el texto del *Catecismo Alto-Navarro* publicado por Irigaray;¹⁹ así como en la *Doctrina christioaren cathechima* de Lizarraga.²⁰ Y a estos testimonios me figuro que podrán añadirse muchos y muchos más en los dialectos orientales.

Pero ni de los testimonios de los gramáticos, ni de estos otros datos aislados de uso se puede sacar una idea precisa sobre las formas que presentan las oraciones temporales, de los límites geográficos de *-nean* y de *-la* o *-larik*, de la frecuencia relativa de ambos sufijos y de las posibles diferencias en el uso literario y en el coloquial. Leyendo a los gramáticos da la impresión de que *-nean* es el sufijo temporal por excelencia y que *-larik* se presenta generalmente —excepción hecha de Lafitte, Arotçarena, Arrigarai, Salaburu y Arejita, quienes equiparan ambos sufijos en frecuencia de uso— como otra posibilidad, que partiendo de un uso modal, gerundial, puede adquirir un valor temporal.

Por ello me ha parecido de interés aportar los datos que he recogido en la variedad del Valle de Erro, que es quizá una de las menos conocidas de las variedades de Navarra, datos que, junto a otros, servirán para conocer mejor esta cuestión de la sintaxis del euskera. Tengo que recordar siempre que los datos que apporto son del lenguaje conversacional de los campesinos del Valle. En otro momento me gustaría analizar también la lengua culta, ya que existe la posibilidad de que haya una diferencia entre los dos niveles de lengua, siendo más excluyentes los sufijos *-nean* y *-larik* en el habla con una distribución geográfica y alternándose ambos en la lengua literaria.

La mayoría de los datos recogidos están tomados de conversaciones espontáneas grabadas en magnetófono. En algunos casos he pedido la traducción

¹⁵ Encuestas realizadas por Ana M.ª Echaide pendientes de publicación.

¹⁶ *Parábola del sembrador* traducida a los ocho dialectos del vascuence y a cuatro de sus subdialectos (Impesís L. L. Bonaparte), Londres, 1878.

¹⁷ Salaburu Echeverría, P., *Baztango euskalkiaz*, Universidad de Deusto, Bilbao, 1980, 128, 131; 143, 144, 147...

¹⁸ Intza, D., *Esaera zarrak I* en «Euskera», VII, 1926, 13. *Esaera zarrak IV* en «Euskera», IX, 1928, 229.

¹⁹ Irigaray, A., *Catecismo Alto-Navarro* en «Euskera», VI, 1961, 161 y ss.

²⁰ Lizarraga, J., *Doctrina christioaren cathechima*. Argitaldia, itzulpena hitzaurrea eta hiztegia, Juan Apecechea Parurena prestatuak. Institución Príncipe de Viana, Pamplona, 1979.

de algunas frases en español para asegurarme del uso en algunos contextos. Los informadores son de Cilveti y Linzoáin.

En la expresión de la simultaneidad, es decir, cuando la acción de la oración subordinada puede considerarse como simultánea a la de la oración principal, el sufijo por excelencia utilizado en el Valle de Erro es *-laik*, siempre con síncope de *-r-*. De un total de 46 frases, 31 utilizan este sufijo. Aunque, naturalmente, aparece muchas más veces unido a verbos auxiliares, tanto en presente como en pasado, se encuentra también con verbos sintéticos.

Ejemplos:

- «Ikatzka egosten *delaik*, botatzen du kea azule»
- «Euria ai *dulaik* eta paraguas ezpallibaut, etortze naiz bañatuik etxera».
- «Kilikitzen *diretelaik* ematen dit irrie»
- «Galtzuñek paatzen ai *nitzelaik* autsi zaide»
- «Erbie saltatu *zelaik* malezatic, tiretu nion ta segido il nuen»
- «Nere illeba batayatu *zutelaik* otza iten zen aunitz»
- «Zaldikoak (eramaten dira iltzea) urte bat o beatzi, amar illebetetan, zaldikoak *direlaik*, emeak ez, oyek etxeko, asteko berriz»
- «Alorrera arribetze *naizelaik* ikuste ut obeki»
- «Len txerriak mendietan (egoten ziren), bagadietan babatza *zelaik*»
- «Berotzen *delaik* esnia itzultzen da»
- «Mareatze *naizelaik* botatze ut»
- «Denbora txarra iten *dulaik* biar du kasu in»
- «Gazte *ginelaik* kontu kontatzen ziguten»
- «Lenao, gu aurrek *ginelaik*, eskolara yoate *ginelaik*, denek bagindu zorriek, denek»
- «Nere senarra gaztea *zelaik*, ze gizon ederra»
- «Nere ama gaztea *zelaik*, ajile ze»
- «Otza sartzen *delaik* ezurretaraño, ormatzian gelditze naiz»
- «Ni kanpua lan ai *nitzelaik*, nere anayak guardatzen zituen aziendak»
- «Amaika urte *nitulaik* etorri nitze Zilbetira lanera»
- «Gure aurrek txikiak *zirelaik*, laixter yoaten ziren karrikera»
- «Bateoko (bataiako) ura bota *zutelaik*, alaba niarra asi zen»
- «Nere arreba aurra *zelaik* yotzen zigun»
- «Nere tio etorri *zelaik* topatu ginen aixkide atekin»
- «Ollorra ille paatzen *zaolaik* batei, otzak dao»

Ejemplos con verbos sintéticos:

- «Iduzkie *daolaik* txintxeriekín (arrantza egiten da)»
- «Gure aita gizen *tzeolaik* bazkal ondoan ibiltzen zen meatzeko»
- «Gu *goazelaik*, berak çdu dire»
- «Nere koñato kantuz asten da gustoan *daolaik*»
- «Ilun ilune o gibelduik *daolaik* uliekín (arrantza egiten da)»
- «Goseak *naolaik* agua erekitzen zaide»

Es curiosa la concurrencia de *-laik* con el sustantivo *denbora* en caso inesivo en lugar de la forma relativa que parece exigir la construcción con *denboran* en el ejemplo:

«Txerriek mendian egoten dira babatza *delaik denboran*»

Solamente tenemos un caso de este tipo de construcción, que claramente me parece un cruce entre *den denboran* y *delaik*, que no necesita del sustantivo.

Frente a estos usos de *-laik* sólo he encontrado uno de *-nean*, que además se encuentra en una situación sintáctica algo especial, como aposición de un sustantivo en forma inesiva:

«Gu asten gara (belarra biltzen) San Pedroko buelta ortan, junio *denean*»

Otra forma de expresar la simultaneidad es mediante el verbo en forma personal y con *denboran*.

Ejemplos:

«Ni beak yeisten ai naiz denboran nere aitatzik gosaria prestatzen du»

«Gu pilota yokoan aitzen garen denboran, gure lengusiek bizikletan ai dira»

«Gazte ginen denboran gosaria artu ta yoate ginen plazara»

«Ikezkinak iketz iten ai ginen denboran, kuxetailak mozten ai ziren ezpela»

«Nik untziak garbitzen ai naiz denboran, zuk ofea iten al duzu»

«Gure osaba etorri zen denboran, topatu ginen aixkide atekin»

«Frutuak ondutzen diren denboran, gusto geyago badute»

Otras posibilidades de la expresión temporal de simultaneidad que he encontrado aisladamente son:

«Zartzera larrue biltzen da»

«Nere koñato ikusi nuen zubire *allegatzen*»

«Gu yoaten garen *bitartean*, bertzeak etortzen dire»

«Nik periodikoa leitze ut *bitartean*, zuk atorra apaindu»

«Eskalak *iyotean* nekatze naiz»

«Lana gorra *itean* izerdie ateatzen da»

Pero el uso del sufijo *-laik* no se limita –como algún autor consignó– a la expresión de simultaneidad. He encontrado bastantes casos –en total 16– en que claramente expresa acción anterior a la de la oración principal.

Ejemplos:

«Ondalana iten *delaik* ya lurra ondo dago erekitzeko»

«Errekatik artzen da azekia belayera emateko eta gero, belayan *delaik*, orduen badu errepertizeñak ein»

- «Gamoak, basauntzeak eta zierboak (izitzen dire) permisoa emateute-laik»
 «Gizentze *naizelaik* kilo atzuk paatze naiz rejimenean»
 «Ura ellegatu *zelaik* denak yoan ziren»
 «Iketza ya erre *delaik* biar du garbitu...»
 «Belarra edatzen da, eta, idorra *delaik*, ordun bildu»
 «Ari biek biurtu ta gero garbitu urian ta sekatzin *delaik* in galtzuñek»
 «Galeperrak artzen dire goizetan goizik, gero axaldetan iduzkie bajatzen *delaik*»
 «Zartu *zelaik* nere aite paatu ze gogorra ibiltzeko»
 «Gure osaba eritu *zelaik* errejimenea artu zuen»
 «Nere zaldia eritzen *delaik* lana in biar dut nik bakarrik»
 «Elea iten *dutelaik* buruko mina iten dit»
 «Aurrak aitatxi ikusi *zulaik* kontentu gelditu ze»
 «Aita zartu *zelaik* semek artu gintuen etxeko lanak»

Hay otros casos en los que no es fácil decidirse por interpretar si se trata de anterioridad o simultaneidad.

Ejemplos:

- «Nere koñata gelditzen da triste yoaten *garelaik*»
 «Ollitxiek pinedietan egoten dire elurre iten *dulaik*»
 «Sugendilak ateratzen dire iduzkie berotzen *dulaik*»
 «Uliek uden, berotzen *dulaik*, aunitz etortzen dire»

Otro modo de expresión de anterioridad la encontramos con el verbo en forma nominal y la posposición de *ondoan* en la subordinada.

Ejemplos:

- «Nik amorraya arrapatu ondoan guardak etorri ziren fite»
 «Galondoa autsi ondoan eman tzuten ospitalera»
 «Eskolatik atra ondoan merienda artze ginen»
 «Gure aita il ondoan karguan artu ginen gu azienda ta lurreko lanak»
 «Atertu ondoan iduzkie atea zen beala»
 «Lana egin ondoan yoaten ginen neskatikoengana elea itera»
 «Indarra in ondoan gerriek mina artzen dute»
 «Lan gorra in onduan izerdie ateatzen da»
 «Bazkaldu ondoan maite dut aunitz puro at pipatzea»

Este tipo de oraciones ha quedado en expresiones fijadas como *bazkal ondoan*.

Ejemplos:

- «Bazkal ondoan gustatzen zaide fumatzea puro at»
 «Bazkal ondoan ite ut siesta»
 «Gure aita gizen zeolaik bazkal ondoan ibiltzen zen meatzeko»

Para la expresión de la acción posterior a la de la oración principal, se utilizan siempre formas nominales del verbo (participio) con algunas posposiciones como:

1. ORDUKO

Ejs. «Ure allegatu orduko ni yoan nitzen»
«Nere amitxi etorri orduko ni atera nitze»

2. BAÑO LEN

Ejs. «Elizara yoan baño len aldatu naiz»
«Goizetan, yaiki baño len, edatzea ona da»
«Basterretxea yoan baño lenao, yoa nitze nere apitxi etxera»
«Gure amitxi etorri baño len ni yoa nitzen»
«Gure izeba etorri baño len nik lanak egin nituen»
«Mendira yoan baño len etxeko lanak iten tut»
«Gu eskondu baño len, emaztiak tresnak eginak zituen»
«Nere aixkideak esan baño len, nik entzutu nuen ze nai zuela»
«Izira (yoan) baño len prestatzen tut gauzak»

3. ANTZINEAN

Ej. «Afal antzinean yoate naiz aiden ikustera»

Para expresar el término de la acción —equivalente a «hasta que»— se utiliza la forma nominal del verbo (participio) más *artio*.

Ejemplos:

«Errien geldituko gara gure aita ta ama etorri artio»
«Ni aunditu artio ez nitzen erritik atea»

Podemos, pues, concluir que en la lengua conversacional del Valle de Erro el sufijo temporal por excelencia es *-laik* que sirve para expresar la simultaneidad o anterioridad a la acción principal.

Que las expresiones temporales en forma nominal inesiva no son frecuentes, aunque en algún caso pueden forzar el uso de *-nean* que se conoce —y que los informadores la tienen como más correcta— aunque no se utilice.

Y que las demás expresiones de temporalidad en oraciones subordinadas de simultaneidad y anterioridad se forman a base de verbos no conjugados y lo mismo ocurre con las expresiones de acciones posteriores a las de la oración principal.

Iruñea, 1984-IX-28

LA UTILIDAD DE UN MODELO TOPOLÓGICO PARA EL ESTUDIO GRAMATICAL DEL VASCO

Ángel López García

1. Presentación

La presente comunicación tiene por objeto poner en conocimiento de Vds. los trabajos que se vienen desarrollando en el Departamento de Lingüística general de la Universidad de Valencia en relación con la lengua vasca.

Dicho centro de investigación ha propiciado en los últimos años un modelo gramatical basado en la topología que hemos denominado *gramática liminar* y cuyos frutos más reseñables son hasta el momento un libro teórico –*Para una gramática liminar*, Madrid, 1980–, una aplicación al estudio de las estructuras gramaticales del castellano –*Estudios de lingüística española*, Barcelona, 1983–, un tomo misceláneo de próxima aparición en el que se recogen aportaciones de varios autores relativas a distintos niveles lingüísticos –*La lingüística formal del grupo de Valencia*, Valencia, (en prensa)–, así como una serie de artículos aparecidos en los últimos cinco años en revistas de la especialidad.

No es éste el lugar para exponer el basamento epistemológico y matemático de la gramática liminar. Sin embargo creo necesario hacer algunas puntualizaciones para que se entienda en qué consiste la gramática del euskera que venimos elaborando en sesiones de seminario y que aparecerá, previsiblemente, en A. López García, «*Bosquejo de Gramática liminar de la lengua vasca*», *F.L.V.*, 44, 1984, pp. 227-330.

Como es sabido la cuestión de las relaciones forma-función, o, si se prefiere, categoría gramatical-función gramatical, constituye uno de los caballos de batalla clásicos de cualquier teoría lingüística. La pregunta que el investigador debe formularse necesariamente es la de qué formas rellenan determinadas funciones: en términos distribucionalistas diríamos que las formas se definen por ciertos entornos funcionales y el conjunto de formas que ocupan un cierto espacio funcional (de ahí lo topológico de las nociones) constituye una categoría gramatical.

Sin embargo es evidente que entre formas y funciones no existe una rela-

ción biunívoca. Son conocidas las inadecuaciones de la gramática tradicional, cualquiera que sea la lengua objeto de estudio, cuando pretende identificar el adjetivo con la función atributo, el sustantivo con la función sujeto o el verbo con la función predicado. La razón de este fracaso parece estribar, a nuestro entender, en que no se ha enfocado la relación función-categoría respetando la idiosincrasia de cada uno de los polos de la oposición.

En efecto, mientras las categorías son específicas de cada idioma, esto es, intraindiomáticas, las funciones son, o mejor dicho deberían ser, universales y por tanto interidiomáticas. Lo primero es obvio: hay lenguas que no tienen adjetivos, otras que carecen de artículo, y así sucesivamente. Por el contrario, no es seguro ni mucho menos que cualquier descripción gramatical completa de una lengua natural pueda prescindir de los rótulos funcionales «tópico vs. comentario», «actante vs. circunstante», «puesto vs. presupuesto», etc. En realidad la presunta especificidad de las funciones constituye una consecuencia inevitable del desencanto derivado de la incapacidad de los modelos grecolatinos para dar cuenta de las estructuras gramaticales de lenguas tipológicamente diferentes a las que se aplicaron de forma indiscriminada. Se nos dirá que el sujeto y el objeto directo no aparecen en todos los idiomas, como no lo hacen el adjetivo y el artículo: ello es cierto, pero nótese que si bien es imposible encontrar categorías (clases de palabras) válidas para todas las lenguas del mundo –ni siquiera nombre/verbo que como se sabe, resultan problemáticas en ciertas lenguas sinotibetanas–, sí resulta viable desechar las funciones exclusivas de lenguas o grupos lingüísticos particulares, y retener tan sólo las que a priori parecen universales, bien por responder a condiciones necesarias del mecanismo del diálogo –tópico/comentario–, bien por expresar la inserción de la lengua en el mundo fáctico –las relaciones actanciales–, o su implicación en el saber previo al acto de habla –lo presupuesto/lo puesto–, etc.

Si la gramática quiere servirse del método hipotético-deductivo, que es, hoy por hoy, el método de la ciencia, no tendrá más remedio que partir de las funciones lingüísticas universales –y bien entendido que no todas lo son–, para determinar posteriormente a qué categorías particulares corresponden en cada lengua concreta. Sorprendentemente este procedimiento de investigación no ha sido practicado en los últimos tiempos con la asiduidad que merecía. El éxito alcanzado por la gramática generativa en la década de los sesenta llevó a gran número de especialistas a intentar prescindir de las funciones porque, como aseveraba N. Chomsky en *Aspectos de la teoría de la sintaxis* (§2.2) «el sujeto es el SN dominado directamente por O», «el objeto directo es el SN dominado inmediatamente por SV», etc. ¡Curiosa gramática universal la que toma como punto de partida las categorías, que en ningún caso son universales, y deriva de ellas las funciones! No es de extrañar que las funciones así obtenidas fuesen justamente las que también carecen de la condición de universalidad, es decir el sujeto gramatical, el objeto directo, etc., las cuales, fuera de la familia indoeuropea, no siempre resultan identificables sin violencia.

Con todo, la derivación de las categorías a partir de funciones universales,

como aquí se postula, ya fue reclamada por lingüistas de la mayor relevancia. El problema, a nuestro modo de ver, es que si no se lleva a cabo de forma exhaustiva, carece de consistencia. En 1949 J. Kurylowicz, autor vinculado al círculo de Praga, afirmaba lo siguiente: «Or, ce qui est de première importance, c'est le fait que les contenus ne sont qu'un reflet des fonctions syntaxiques d'abord, de certaines fonctions sémantiques spéciales ensuite. C'est parce que le verbe est prédicat, c'est-à-dire une détermination *in statu nascendi*, qu'il désigne l'action, et que l'adjectif épithète, qui en est une aussi, mais une détermination qui est donnée d'avance, désigne une qualité... Les traits essentiels du système sémantique de la langue se résument ainsi dans la thèse suivante: les fonctions syntaxiques fondent des classes caractérisées par des contenus sémantiques généraux...» («Linguistique et théorie du signe», *Readings in Linguistics, II*, Chicago, 1966, 229-30).

De otra parte G. Guillaume, el fundador de la psicomecánica, ya había observado que «une fois les cas d'emploi (esto es, las funciones) introduits dans le mot, l'universalisation d'entendement s'achève en s'appuyant sur eux, et s'achevant détermine la partie du discours» («Esquisse d'une théorie psychologique de la déclinaison», *Langage et science du langage*, Paris, 1964, 102). El ejemplo más significativo de este tipo de metodología lo constituye la glosemática de L. Hjelmslev quien como se sabe deriva los sistemas morfológicos extensos e intensos a partir de una serie de relaciones abstractas («Essai d'une théorie des morphèmes», en *Essais linguistiques*, TCLC, XII, 1959).

¿A qué atribuir entonces la incompletitud de estos intentos, y qué solución puede aportar una gramática liminar? Permítaseme un símil tomado de las matemáticas: una ecuación con dos incógnitas de la forma « $ax + by = 0$ » tiene infinitas soluciones y carece por ello de interés práctico; en cambio un sistema de n ecuaciones con h incógnitas puede carecer de solución (sistema incompatible), tener infinitas soluciones (sistema indeterminado), o presentar una o varias soluciones (sistema determinado), en cuyo caso existirá uno o más conjuntos de valores para h que satisfacen simultáneamente las n ecuaciones: las ecuaciones determinadas se han revelado extremadamente positivas en los últimos tiempos en el dominio de la teoría general de sistemas como ya observara su fundador Bertalanffy.

En el caso que nos ocupa sucede lo mismo, que no en vano son polisistemas las lenguas naturales: las famosas relaciones hjelmslevianas de interdependencia (constante-constante), determinación (constante-variable) y constelación (variable-variable) son ecuaciones con dos incógnitas que pueden aplicarse indiscriminadamente a cualquier dominio lingüístico o extralingüístico y admiten por ello infinitas soluciones; en cambio, dado un conjunto de n oraciones, esto es un corpus, es posible encontrar para las h funciones universales presentes en las mismas una serie de valores que las tornan gramaticales, es decir una serie de categorías gramaticales.

Cada conjunto de valores categoriales aplicados a las funciones universales presentes en las oraciones de una lengua natural define sus clases de pala-

bras, y consiguientemente individualiza a dicha lengua entre todas las demás que, sirviéndose de incógnitas idénticas (esto es de las mismas funciones), tienen solución (i.e. soportan oraciones gramaticales) únicamente gracias a valores categoriales específicos.

Dicho esto espero se comprenda mejor qué entendemos por lingüística topológica: dado un conjunto de lugares funcionales universales, la teoría específica para una cierta lengua las categorías que a cada función convienen en el seno de la misma, en contraposición a las que dicha función permitiría derivar en lenguas diferentes. El estudio del euskera no partirá de conceptos categoriales tomados de otros idiomas: las funciones universales especificarán unas determinadas categorías en euskera y otras en erdera; en la medida en que todas las funciones universales expliquen el comportamiento de alguna categoría del vasco y no queden clases distribucionales vascas por clasificar, la gramática habrá logrado su primer objetivo; los siguientes, obviamente, consisten en que dicha equiparación morfo-funcional sea capaz de explicar para una cierta categoría las construcciones, regulares o irregulares, a que da lugar.

2. Niveles de análisis

Aunque las funciones sintácticas universales pueden ser derivadas axiomáticamente, y así se hace en gramática liminar, para los efectos que aquí nos ocupan será suficiente que las enumere sin más, apelando a su conciencia idiomática en aras de la legitimación de su presunta universalidad. Como establecieran no hace mucho desde un punto de vista contrastivo E. Keenan y S. Kuno («Towards a universal definition of subject» y «Subject, Theme and the Speaker's Empathy», ambos en C. Li (ed.), *Subject and Topic*, New York, 1976, 303-333 y 417-44) las relaciones sintácticas básicas de una lengua natural son las siguientes:

a) El conjunto de relaciones actanciales que los argumentos contraen con el functor predicativo. Estas funciones, constitutivas del *nivel actancial*, pueden ordenarse de dos maneras:

a.1) O bien considerando todos los argumentos como elementos dependientes directamente del predicativo, en cuyo caso se llega a un sistema de actantes similar al de stemma de Tesnière, es decir Predicativo (1.er Actante, 2.º Actante, 3.er Actante, n Circunstantes),

a.2) O bien destacando uno de los argumentos, que dependería directamente del Predicativo, respecto a los demás, los cuales sólo entrarían en contacto con él por mediación del primero; este enfoque, similar al del I.C. Analysis, se traduce en el esquema «sujeto/complementos» de Predicativo (Argumento favorecido, Otros argumentos).

Adviértase que este nivel de las relaciones actanciales es universal en la

medida en que reproduce circunstancias pragmáticas de la vida real, y ello independientemente de que en la lengua objeto de estudio la exteriorización categorial de sus funciones venga acompañada de manifestaciones funcionales idiomáticas o no. Esto significa que las relaciones actanciales, vistas desde el interior de la lengua, tienen que adaptarse al esquema bifactorial ineludible Rección (Regente, Regido) que preside la vida de la misma, y lo hacen en la forma Predicativo (Argumento favorecido, Otros argumentos) tanto si superficialmente existen reflejos de dicho esquema –el sujeto concordado frente a los complementos que no concuerdan– como si no: lo que importa es que cualquier idioma debe proveer categorías para dichas funciones generales. Similarmente el nivel actancial en su proyección hacia el exterior de la lengua exige un esquema plurifactorial y, para un cierto idioma, unas determinadas categorías, con independencia de que Predicativo (1.er Actante, 2.º Actante, 3.er Actante, n Circunstancias) se refleje además en ordenamientos funcionales superficiales o deje de hacerlo.

En biología sucede lo mismo: las dos funciones complementarias que hacen posible la reproducción en los animales superiores se traducen necesariamente en la existencia de dos sexos (categorías de individuos) relativos a las mismas: sin embargo la manifestación externa de dichas funciones es muy variable de unas especies a otras

Junto al nivel a) de las relaciones actanciales Keenan y Kuno reconocen además:

b) El *nivel de enunciación* en el que un proceso paralelo del proceso fáctico descrito arriba, esto es un proceso de enunciación lingüística, rige igualmente a unos argumentos que pueden ser:

b.1) O bien los papeles del hablante y del oyente, es decir Enunciación (Hablante, Oyente).

b.2) O bien lo que permite hablar, esto es lo presupuesto, frente a lo que se afirma, lo puesto, y lo que se pretende, lo postpuesto, de donde Enunciación (Presupuesto, Puesto, Postpuesto).

Como antes una caracterización es independiente del mundo exterior –aquí b.1)– y la otra lo incorpora –b.2)–.

c) El *nivel de organización del discurso* que como es sabido se ordena en torno a los conceptos «tópico» y «comentario» entre los que se establece una «transición» constitutiva del texto. Así pues, Transición (Tópico, Comentario).

d) El *nivel de concordancia* por el que ciertos elementos concordantes reiteran alguna propiedad lingüística en otro elemento concordado, es decir Propiedad lingüística (Concordante, Concordado).

Tenemos en definitiva:

a) P(A¹, A², A³, n.C)
P(A, n.A')

b) E(Pr, Pu, Po)
E(H, O)

c) Tr(T, C)

d) Pro(Cte, Cdo)

Hemos dicho arriba que las diferencias entre las lenguas del mundo estaban en que cada una representa una categorización distinta de un mismo inventario funcional –de a), b), c) y d)–. Les propongo a título de ejemplo las lecturas que del nivel actancial y del nivel enunciativo podrían hacerse en euskera y en un erdera indoeuropeo como el latín (las de las lenguas romances son parecidas como es lógico).

3. Ejemplificación

3.1. *Los casos nominales*

Hemos caracterizado $P(A^1, A^2, A^3, n.C)$ y $P(A, n.A')$ como dos organizaciones actanciales alternativas de la oración, de las que la primera intenta reflejar el mundo exterior al lenguaje y la segunda se aboca al lenguaje mismo. En términos teatrales $P(A^1, A^2, A^3, n.C)$ simbolizaría el reparto de una obra dramática –1.º actor, 2.º actor, 3.º actor, comparsas–, y $P(A, n.A')$ el argumento literario –la historia de X–. Es evidente que los casos nominales, en las lenguas que los poseen, representan categorías afectas a cada uno de estos símbolos funcionales, puesto que significan modos especiales de relación de los argumentos en el seno de la oración. Sin embargo, según partamos del primer esquema o del segundo el resultado será bien diferente:

— Llamaremos *lenguas nominativas* a aquellas cuyo inventario casual se establece sobre $P(A^1, A^2, A^3, n.C)$: como este esquema reproduce el mundo exterior y en el seno del mismo la acción es ontológica y epistemológicamente diferente de los actantes, sólo estaremos en disposición de asignar símbolos categoriales a A^1 , A^2 , A^3 , y C, debiendo dejar libre la función P que se refiere a otro tipo de entidades. El inventario casual del latín, p. ej., resulta de reservar el Nominativo para A^1 , el Acusativo para A^2 , el Dativo para A^3 , el Ablativo para C, y el Genitivo como expresión generalizada de las situaciones de neutralización (sintagma nominal) en que dichos actantes no dependen de un P; en ruso, por el contrario, se conocen dos casos para las posiciones de neutralización, el Genitivo para las actanciales, y el Locativo para las circunstanciales, aparte de los cuatro casos plenos no neutralizados Nominativo, Acusativo, Dativo e Instrumental.

— En cambio llamaremos *lenguas ergativas* a aquellas cuyo inventario casual se establezca sobre $P(A, n.A')$: como este esquema es interno al lenguaje, todos sus símbolos pertenecerán al mismo nivel ontológico y epistemológico (todos ellos son «palabras»), de forma que habrá un caso para P, otro para A, y otro para A'.

Así surge, por ejemplo, el sistema de casos actanciales del euskera (los locales, que no intervienen en el mecanismo de las voces verbales, se originan en

otro nivel y no me ocuparé de ellos aquí): desde el punto de vista lingüístico el signo preferencial (ya no el actante, nótese bien) de la oración es P, y a dicha función reservaremos la categoría casual omnipresente del Absoluto; seguidamente es preciso tomar en consideración el argumento favorecido A al que corresponde el caso Ergativo, y por fin reservar el Dativo como marca categorial del conjunto de argumentos restantes A' (por cierto que el hecho de que A' exprese una pluralidad se traduce externamente en que el Dativo no forma el plural analíticamente como los demás casos sino de forma sintética –*gizonari/gizonai*–).

Entiéndase que P es una función que representa en el mundo el proceso desarrollado y en la lengua el verbo, pero que no coincide con ninguno de los dos; de la misma manera A¹ es un funtivo que en el mundo representa el agente y en la lengua coincide con el argumento nominal más importante, pero que tampoco equivale a ellos. Los sistemas casuales opuestos nominativo/ergativo dan cuenta de la siguiente paradoja: aunque en el mundo físico no se dan procesos sin causa eficiente –y por lo tanto no cabe simplemente P, siendo necesario algún actante–, en la lengua sí existen oraciones llamadas 'impersonales' en las que no se exterioriza más que el verbo, esto es P; dicho de otra manera, f(∅) no tiene sentido en física, pero sí en gramática.

Habida cuenta de que todo verbo puede escindirse metodológicamente en un momento procesual activo «p» y un momento resultativo pasivo «r», esto es P_{p+r} (este es el sentido de la conocida paráfrasis de Port-Royal), llegamos a cuatro esquemas básicos de combinatoria casual para el euskera:

— Una categorización relativa a un P en el que proceso y resultado conviven como P_{p+r}: así se obtienen oraciones con un solo caso, el Absoluto o caso de P, del tipo *gizona*^P_{p+r} *doa*.

— Una categorización relativa a P_{(p)+r} en la que el resultado verbal predomina sobre el proceso. Consiguientemente el Absoluto correspondiente a P será sólo procesual, y otra categoría soportará la resultatividad pasiva, obviamente el Ergativo o caso del argumento preferido A. Así se llega a *gizonak*^A *liburua*^P _{(p)+r} *darama*.

— Una categorización relativa a P_{p+(r)} en la que el proceso verbal predomina sobre el resultado. Consiguientemente el Absoluto correspondiente a P será sólo procesual, y otra categoría soportará la resultatividad pasiva, obviamente el Dativo o caso del conjunto de argumentos no favorecidos A'. Así se llega a *zuri*^{A'} *liburua*^P _{p+(r)} *aztu zaizu*.

— Una categorización relativa al esquema P_{(p)+(r)} en el que el Absoluto tiene simple valor formal correspondiente a P_{..+..}, y por lo tanto la procesualidad activa y la resultatividad pasiva deben ser aportadas por el Ergativo y por el Dativo respectivamente, esto es *gizonak*^A *niri*^{A'} *liburua*^P _{(p)+(r)} *eman dit*.

Estos esquemas básicos conocen algunas excepciones de las que me he ocupado en otro lugar (A. López García, «Las flexiones pronominales de per-

sona en las lenguas hispánicas», *S.L.H.*, II-2, 1981, 121-47, § 5) y que no trataré aquí. Lo que interesa destacar es que a partir de un mismo elenco de funciones sintácticas se pueden obtener dos sistemas casuales distintos según que lo leamos desde la lengua o desde el mundo. Y nótese que este «leer desde la lengua», por el que P, A y A' vienen a situarse en un mismo nivel para las lenguas ergativas, expresa una intuición que no ha escapado a estudiosos de orientaciones teóricas muy variadas: así cuando A. Martinet («Le sujet comme fonction linguistique et l'analyse syntaxique du basque», *B.S.L.*, 57, 73-82, 1962) considera el Absoluto como un determinante del verbo, al que determina, está tratando a ambos en un mismo nivel metodológico: nosotros no hemos hecho sino extender este criterio a los demás casos actanciales; o cuando, desde una perspectiva bien diferente, H.J. Sasse («Subjekt und Ergativ: Zur pragmatischen Grundlage primärer grammatischer Relationen», *Fo. Ling.*, XII-3/4, 1978, 240) afirme que «ein Subjekt ist eine generalisierte und als grammatische Relation ausgebaute Agensthematisierung, ein Absolutiv dagegen eine generalisierte und als grammatische Relation ausgebaute Patienthematisierung», no hará sino destacar la oposición fundamental «dinámico/estático» que caracteriza a las lecturas que se hallan en el origen de los sistemas nominativos y ergativos. Nuestra aportación, y me remito al ejemplo siguiente con el que termino, parte de estos presupuestos, pero extendiéndolos al sistema entero de categorías de la lengua.

3.2. *Los modos verbales*

Si los casos nominales representaban categorizaciones relativas al nivel actancial, los modos verbales significan, de su parte, categorías atingentes al nivel de enunciación. Y es notable que también aquí el euskera y un erdera como el latín funcionan de manera complementaria y opuesta, de forma que los modos de cada uno resultan de categorizar una de las dos series funcionales que constituyen dicho nivel.

— En las lenguas modalmente *dialógicas* se parte del nivel de enunciación desde dentro, esto es de la estructura Enunciación (Hablañte Oyente) que simboliza el mecanismo del diálogo en el interior del lenguaje con independencia de las vinculaciones que mantiene con el mundo exterior. Así en latín, p. ej., tendremos un modo Indicativo para el señalamiento de E sin especificación ulterior —el modo de la pura aseveración—, un modo Subjuntivo para el señalamiento de H, es decir para la aseveración tamizada por la subjetividad del hablañte, y un modo Imperativo para el señalamiento de O, esto es para la aseveración dirigida hacia el oyente. Nótese que el carácter «interno» de la categorización es responsable de que existan categorías para el functor y para los fñntivos, pues, como sucedía en euskera en el caso de las relaciones actanciales P(A, A'), los tres símbolos E, H y O son epistemológicamente idénticos en cuanto elementos de la lengua natural.

— En las lenguas modalmente *presuposicionales*, como es el caso del vas-

co, los modos verbales resultan de este mismo nivel de enunciación, pero enfocado hacia el mundo, es decir de E(Pr, Pu, Po). Como consecuencia de esta imbricación externa sólo son de esperar categorizaciones relativas a las variables Pr, Pu y Po, de manera parecida a lo que sucedía con las lenguas nominativas en cuanto al nivel actancial. Como allí, también, es posible considerar dichas categorías en relación con el functor oracional, o sin hacer referencia al mismo en posiciones de neutralización.

Así se obtiene el inventario de modos verbales del vasco:

Modos neutralizados que no hacen referencia a la dependencia respecto a E	+ presupuesto	: Supositivo
	+ puesto	: Indicativo
	+ postpuesto	: Condicional
Modos no neutralizados que hacen referencia a la dependencia respecto a E	+ presupuesto	: Potencial
	+ puesto	: Subjuntivo
	+ postpuesto	: Imperativo

En el sistema dependiente el Potencial y el Imperativo están constituidos sobre el Subjuntivo que pasa a ser el término neutro *-dezaket/dezadan/dezadan-*. Esto es debido a que el Subjuntivo expresa una pura dependencia (de ahí su matiz final o completivo), en tanto que el Potencial significa un «poder», es decir un conjunto de circunstancias anteriores favorables a la acción que, sin embargo, dependen para su eficiencia de algún factor extrínseco a la misma, y el Imperativo el traslado de los elementos que la favorecen al oyente.

En el sistema no dependiente el Supositivo y el Condicional están constituidos lógicamente sobre el Indicativo que es el modo neutro *-banu/nuen/nuke-*. Como arriba, ello es debido a que el Indicativo expresa la simple no dependencia, en tanto que el Supositivo vale por un «poder» no condicionado por circunstancias extrínsecas, y el Condicional por la apódosis del Supositivo, también sin dependencia extrínseca.

COINCIDENCIA FORMAL Y EXCEPCION GRAMATICAL

Patxi Oroz Arizcuren

Preámbulo

1. La evolución origina en el idioma, como en otros campos, convergencias y divergencias. Quisiera hacer alguna reflexión sobre las coincidencias, que son el caso extremo del desarrollo convergente, y especialmente sobre las que pudieran ser motivo de conflicto.

En la trayectoria de lenguas cuya historia nos es posible seguir de cerca, paso a paso, observamos que la evolución fonética e.g. ha tenido como resultado la confluencia de formas que antes eran diferentes, originando pues lo que, sin entrar de momento en detalles ni en definiciones, llamamos *homónimos*.

Las palabras homónimas suelen convivir pacíficamente por lo general, lo que no excluye el que puedan ser causa de malentendidos no intencionados, de confusión, de conflicto. Se produce homonimia conflictiva cuando dos o más significados que en el mismo contexto dan un sentido igualmente aceptable, se unen a una forma. La lengua dispone de numerosos recursos para eliminar la ambigüedad, siempre que se considere necesario y conveniente. Traigamos el paralelismo de los mellizos, sin apurarlo, y figurémonos alguna de las diversas situaciones que pueden presentarse con ellos.

La cuestión que nos interesa ahora es si puede resultar fecundo el análisis de algunas excepciones gramaticales, especialmente del euskera, desde el punto de vista de la coincidencia formal como elemento perturbador. En otras palabras, quisiera examinar si es aplicable a la gramática vasca la idea de la «homonimia conflictiva» de la que algunos filólogos defienden que puede ser causa en el campo léxico de la desaparición de palabras.

1.1. Como es sabido y pudimos constatar en la discusión que siguió a la presentación de unas breves consideraciones a este respecto en el Congreso de Pamplona, las opiniones sobre la existencia de tales conflictos o de conflictos con tales consecuencias son discrepantes.

Juzgo oportuno por tanto, antes de enfrentarme con casos concretos de la lengua vasca que me gustaría analizar desde ese punto de vista, discutir previa-

mente el problema de la homonimia, intentando sentar las bases para consideraciones posteriores. Tendría poco sentido aplicar a un campo menos conocido una «teoría» insostenible en otros campos bien conocidos y estudiados. Tal intento sería merecedor de que se le aplicase el símil del ciego que guía a otro ciego.

Me permitiré en este preámbulo volver incluso, a grandes rasgos, bastante atrás, en la esperanza de que, si a fin de cuentas no conseguimos convencernos ni tanto menos convencer de que nuestro enfoque resulta fecundo, no será inútil considerar en un ámbito más amplio que el corriente el fenómeno de la *homonimia*.

2. El interés por la *homonimia*, o empleando una de las correspondencias latinas, por la *aequivocatio*, no es de ninguna manera una especialidad de una corriente filológica de nuestro tiempo. Podríamos remontarnos siglo a siglo hacia atrás, aportando documentación de ese concepto, de ese término, hasta la Grecia del siglo V a. C.

2.1. El primer filólogo del que consta, según mi información, que se interesó por la *homonymia* es el presocrático Prodicó, a quien se le considera como el verdadero iniciador de la ciencia de la sinonimia. Sus contemporáneos, al igual que escritores y filósofos posteriores, admiraron y encomiaron su método consistente primordialmente en analizar por medio de un detallado cotejo palabras de significado a primera vista idéntico para poner de relieve las diferencias semánticas. En Aristófanes encontramos alusiones a ese autor, Platón lo menciona varias veces. El Sócrates platónico rinde tributo a su doctrina: Al joven Kleinias, que desea iniciarse en el arte de la retórica, para que consiga liberarse del embrollo de dos sofistas que argumentan con el truco de la ambigüedad, le aconseja que se dedique en primer lugar a estudiar la rectitud de las palabras (*peri onomáton orthótetos*), según enseña Prodicó. Menciona en este contexto dos significados de *MANTHÁNO* es decir 'aprender' y 'entender', observando que hasta entonces no había tomado en cuenta que una misma palabra se emplea referida a personas que se encuentran en un estado opuesto, de conocimiento y de desconocimiento. El programa de estudios de Prodicó se centraba sobre dos puntos: 1) Distinguir entre palabras de significado afín, y 2) distinguir los significados diferentes de la misma palabra. Realizaba pues lo que caería dentro del dominio de la sinonimia y de la homonimia.

2.2. De las consideraciones de Platón sobre la ambigüedad se deduce claramente que este autor se rendía plena cuenta del problema que presentan las palabras con las que no todos asocian el mismo significado. En *Fedro* leemos que para todos es evidente que sobre el significado de algunas palabras todos coinciden, mientras que sobre el de otras no existe unanimidad, ni con lo que piensan otros ni con lo que pensamos nosotros mismos. Como ejemplo cita, por un lado, *hiërro* y *plata* (*ónoma... sid^erou e argýrou*), por el otro, *justo* y *bueno* (*dikaíou e agathou*).

Huelga decir que en el caso de *hierro* (y de manera análoga se podría argumentar para *plata*) ese filósofo piensa en el 'metal', haciendo caso omiso de la metonimia 'arma (de hierro)', corriente en griego, y que podemos ilustrar con el ejemplo latino que comenta Quintiliano, *Ins. Or.* VII 7, 8 tratando de la interpretación de la *voluntas legum latoris*: «... ut in hac controversia: 'qui nocte cum ferro deprensus fuerit, alligetur: cum anulo ferreo inventum magistratus alligavit', hic quia est verbum in lege 'deprensus', satis etiam significatum videtur non contineri lege nisi noxium ferrum».

El orador puede persuadir o engañar más fácilmente recurriendo a palabras que se prestan a más de una interpretación, por lo que tendrá que iniciarse en el arte de la distinción, según el consejo de Platón (*Fedro*, loc. cit). En este contexto podríamos mencionar el célebre discurso de Antifono que en un proceso por asesinato construye la defensa del acusado sobre la ambigüedad de una palabra de un testigo que entre tanto ha sido eliminado, sobre los diferentes significados de *SYNANAIREIN* que podemos fácilmente colegir partiendo de las acepciones de *ANAIREO* 'levanto, aparto'; — 'líquido, mato'.

En Platón se pueden distinguir tres tipos de palabras ambiguas: Uno, el ilustrado con *justo* y *bueno*; otro, el que supone la aplicación del mismo nombre para diversos objetos concretos (e.g. árboles reales con el concepto de *árbol*); y el tercero, el que resulta de emplear para diversas personas el mismo nombre. Los homónimos, sobre todo el tercer grupo, el de los tocayos —y más aún si ampliamos el concepto incluyendo en ese grupo los nombres propios en general— se presta a confusión en la vida cotidiana y ofrece un material apto a los escritores para crear situaciones embarazosas o librarse de ellas.

2.2.1. De la historia romana es conocido un caso en el que la confusión de dos nombres de ciudad parecidos tuvo consecuencias trágicas para una persona implicada, según nos relata Livio XXII 13:

Ipse / Hannibal / imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat, edoctus a peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opera ferenda sociis interclusurum. Sed Punicum abhorrens ad Latinorum nominum locutione os, Casilinum pro Casino dux ut acciperet fecit; auersusque ab suo itinere per Allifanum Caiatinumque et Calenum agrum, in campum Stellatam descendit. Ubi...uocatum ducem percunctatur, ubi terrarum esset. Cum is Casilini eo die mansurum eum dixisset, tum demum cognitus est error, et Casinum longe inde alia regione esse; uirgisque caeso duce et ad reliquorum terrorem in crucem sublato,... maharbarem cum equitibus in agrum Falernum praedatum dimisit.

Acercándonos en la geografía, entre los ejemplos de homónimos antiguos que han dado lugar a confusiones, sin consecuencias tan trágicas, entre los filólogos recordemos *Iberia*, *Iberus*, *Iliberri*.

2.2.2. De la historia moderna son conocidas las dificultades de interpretación que originó el no haber tenido presente la existencia de más de un río Neisse al firmar el tratado después de la segunda guerra mundial.

Un curioso caso de confusión entre ciudades homónimas, alegre y digno de una comedia, comentaron los periódicos hace unos años con motivo de una real visitante a tierras germanas. Accediendo al deseo de Elisabeth II de visitar Marbach, se incluyó en el programa de visita la ciudad donde naciera Friedrich von Schiller y que alberga un museo dedicado al célebre poeta. Cuando al realizar la visita preguntó la real huésped «Where are the horses?» cayeron los organizadores en la cuenta de que lo que interesaba a la reina no era el poeta sino la cuadra de Marbach de la Alb con sus famosos caballos.

2.3. Pero volvamos a Grecia. Un papel importante, decisivo, juega la homonimia en los oráculos de Delfos. No cabe duda de que sus autores tenían que estar bien familiarizados con ese fenómeno, para servirse de la ambigüedad que de él puede derivar para sus fines. Heródoto y Tucídides nos informan sobre un intento de establecer en Atenas por la fuerza la monarquía, intento que fracasó y costó la cabeza a los cabecillas. Y sin embargo, éstos tenían casi derecho a confiar en el buen éxito de su empresa, a juzgar por el oráculo. El consejo de los dioses había sido que convendría asaltar la acrópolis durante la gran fiesta de Zeus, que es lo que intentaron. Comenta Tucídides que los conspiradores no habían tomado en consideración si se trataba de la fiesta de Atica o de la de otro lugar, donde el dios es festejado en otras fechas.

La ambigüedad de los oráculos délficos da pie a Heráclito para observar que el señor del oráculo de Delfos no explica ni oculta sino que significa.

2.4. No podemos alejarnos de Grecia sin mencionar al menos un texto de Aristóteles sobre los homónimos, quien escribe que hablamos de homónimos cuando sólo hay coincidencia de nombres, siendo diferentes los conceptos que se asocian al nombre. Al sofista le son útiles los homónimos, al poeta los sinónimos (cf. *Rh* 1404^b 38)

3. En latín encontramos, junto a los grecismos *homonymia*, *homonymus*, *homonyme*, como adaptaciones más corrientes *aequivocus*, *aequivocatio*, *aequivoco*, etc: «homonymorum, quae aequivoca appellantur» (ThLL s. *aequivocus*). El significado de 'erróneo', 'falso' está documentado: «onychitae qui aequivoco nuncupantur id est non veraciter» (ThLL s. *aequivocus*)

3.1 Nos limitaremos a mencionar unos pocos ejemplos tomados de los numerosos autores latinos que se ocupan de la homonimia. Probus, *Inst. Artium* escribe que «sunt nomina, quae appellantur homonyma, hoc est quae una significatione varias res designant...» (p. 120, 11, ed. Keil, *Gramm. Latini*). Entre los ejemplos que trae figuran *nepos* que «modo tertiam progeniem hominum, modo luxuriosum designat». Sólo nos reseña los dos significados principales, de 'nieto' y de 'despilfarrador'. Otra distinción más sutil e importante desde el punto de vista jurídico era la de 'hijo de hijo' o 'hijo de hija' que se expresa en este texto de *Dig.* 38, 10, 10: «nepos quoque dupliciter intelligitur, ex filio vel ex filia natus». Tampoco se deja entrever del pasaje de

Probo la acepción de 'sobrino', ampliamente documentada en el período post-augusteo, como en este texto de Suetonio, *Caes.* 83: «tres instituit heredes sororum nepotes», y que ha permanecido junto a la otra en los descendientes de *nepos*, no sin producir a veces cierto embarazo, como en italiano *nipote* 'nieto', 'sobrino'. Charisius, *Inst. Gramm.*, no es tan explícito al citar el mismo ejemplo, hablando de *nepos* como de «certum cognationis gradum». El segundo significado, el de 'derrochador', lo pone en relación con el primero, definiéndolo como «rei avitae consumptor» (*Gramm. Latini*, ed. Keil, Leipzig 1857, p.137). Cicerón, *Orationes de Lege Agraria* 1, 1, 2, juega con los dos significados: «in populi Romani patrimonio nepos».

3.2. Quintiliano, al tratar de la *obscuritas*, enumera varios tipos de palabras «quae vel vitanda apud iudicem ignarum significationum earum vel interpretanda sunt, sicut in his, quae homonyma vocantur, ut 'taurus' animal sit an mons an signum in caelo an nomen hominis an radix arboris, nisi distinctum non intellegitur» (*Inst. Or.* VIII 2, 13). A los significados de *taurus* que aduce Quintiliano podrían añadirse otros, como 'especie de escarabajo', 'parte del trasero', 'nombre de un pajarito', tal vez del 'botaurus stellearis' todavía conocido en la Camargue y que debe su nombre al hecho de que «boum mugitus imitetur» (Plinius. 10, 116), y 'toro de bronce' aquel instrumento de tortura construido por encargo del tirano de Agrigento, quien lo estrenó con el inventor, y que otros lo aplicaron más tarde al tirano mismo.

En el capítulo titulado *Amphibolia id est ambiguitas* (*Inst. Or.* VII, 9) observa Quintiliano que «Amphiboliae species sunt innumerabiles, adeo ut philosophorum quibusdam nullum videatur verbum, quod non plura significat».

Sigue la división de la *amphibolia* originada *vocibus singulis* y *vocibus coniunctis* que será tenida en consideración por los lingüistas que se ocupan del tema hasta nuestros días. En el primer grupo entra la homonimia: «Singula adferunt errorem, cum pluribus rebus aut hominibus eadem appellatio est (*homonymia* dicitur) ut gallus, avem an gentem an nomen an fortunam corporis significet incertum est» (9, 1-2), así pues con los significados de 'gallo', 'galo', 'Gallus', 'castrado'. Otro ejemplo que cita Quintiliano es *cerno*, de no pocos significados: 'cribar', 'ver', 'entender', 'decidir', 'aceptar la herencia'.

Respecto a la ambigüedad *vocibus coniunctis*, o sea debida al orden de los componentes, distingue las palabras que pueden dividirse *inepta cavillatione*, como *ingenua*, *armamentum*, *Corvinum*, analizables en *in genua*, *arma + mentum*, *cor + vinum*, de las que pueden unirse, resultando ambigüedad *iunctura*, como en la frase « si quis corpus suum in culto loco poni iubeat», que podrían entenderse «...inculto loco...». Otro ejemplo clásico, que recojo de *Ars Rhetorica* de C. Iulius Victor, es la frase «periurus ter dena milia solvat», que admite dos interpretaciones, según se refiera *ter* a *periurus* o a las palabras siguientes (Cap. III 12, 10).

3.3. Isidoro de Sevilla, por fin, explica *homonyma* como «uninomia, eo

quod sit in uno nomine significatio plurima, ut 'tumulus', nunc mons brevis, nunc tumens tellus, nunc sepulchrum. Est enim in uno nomine significatio diversa». (*Etim.* I, 7, 15).

En los tratados de retórica encontramos consejos para evitar la ambigüedad, una de cuyas causas es la homonimia, que se opone a una virtud insustituible para el orador, la *perspicuitas*, suma virtud (e.g. Quintiliano, 1, 6, 41). Ello no significa que se condene a ultranza la homonimia, que se presta para otra virtud del orador, para otra delicada virtud, en la que unos pecan por demasiado, otros por demasiado poco: «Non quia excludenda sint omnino verba duos sensus significantia, sed quia raro belle respondeant, nisi cum prorsus rebus ipsis adiuvantur» (VI 3, 48). Está refiriéndose Quintiliano a la «virtus, quae risum iudicis movendo et illos tristes solvit adfectus et animum ab intentione rerum frequenter avertit et aliquando etiam reficit et a satietate vel fatigatione renovat». Demóstenes y Cicerón ilustran a juicio de Quintiliano lo difícil que es no pecar ni por defecto ni por exceso en el uso de esta *virtus*. *Facetiae, urbanitas, ridiculum, risus, iocus* son algunos de los términos que baraja Quintiliano en este contexto, y que perderían parte de su *vis* sin los homónimos o equívocos «con que se dá ocasión á tantos dichos agudos, y jugüetes de vocablos», por expresararlo con el Diccionario de Autoridades.

4. No sabría decir si en algún autor griego o latino se atribuye a la homonimia la desaparición de alguna palabra, y casi me inclinaría a afirmar que no. Lo que en cambio no faltan son consejos para preferir por esa razón una forma a otra, para evitar la homonimia.

4.1. El mencionado Charisius, a propósito de *Monteis*, comenta: «licet Pomponius Secundus poeta, ut refert Plinius, propter homonymum nominativi accusativo casu 'omnes' non putet dici, sed 'omneis', tamen idem Plinius in eodem permanet dicens omnes tunc demum posse dici accusativo, ut canes, quando genetivus pluralis horum canum ante um i non habet» (*Gramm. Latini*, loc. cit.). Al menos en este caso parece que no tuvo mucho éxito la recomendación del poeta.

4.2. En el libro XII de las *Etimologías* de Isidoro encontramos una etimología que, por muy equivocada que sea, lleva implícita una idea que cuadra bien dentro del tema de la homonimia como causa perturbadora en el léxico:

Asinus et asellus a sedendo dictus, quasi asedus: sed hoc nomen, quod magis equis conveniebat, ideo hoc animal sumpsit quia priusquam equos caperent homines, huic praesidere coeperunt. Animal quippe tardum et nulla ratione renitens, statim ut voluit sibi homo substravit (12,1,38).

4.3. Huelga decir que la explicación de *asellus a sedendo* es fantástica. Entra muy bien dentro del método isidoriano que explica *sella* por medio de *sedda* (*Etim.* 20, 12, 10) o que afirma que «L littera interdum pro D littera

utimur, ut 'latum' pro 'datum' et 'calamitatem' pro 'cadamitatem'; a cadendo enim nomen sumpsit calamitas» (*Etim.* 1, 27, 14).

La explicación semántica no deja de ser interesante: Cuando el caballo asumió la función de 'animal para cabalgar', el nombre que expresaba esa función, o sea, 'un animal para sentarse encima', estaba ya en poder de otro animal que desempeñaba esa función, el asno. Dificilmente se podía dar al caballo ese mismo nombre sin haber producido conflicto homonímico. El burro se le había adelantado, por así decirlo, al caballo, de modo que éste tuvo que renunciar al nombre «específico», contentándose con otra solución: «Equi dicti, eo quod quando quadrigis iungebantur, paresque forma et similes cursu copulabantur» (*Etim.* 12, 1, 41).

5. Saltamos varios siglos, limitándonos a mencionar que a partir del siglo XVI existen varios tratados que se ocupan de *verba aequisonantia* o de «gleich stymender worther Aber ungleichs verstandes». Respecto al vasco, se observa que en alguna obra de esta época o algo posterior hay cierta inseguridad sobre el uso de *uasconice*, *uasconica lingua*, que a veces se emplea para designar al 'gascón', a veces al 'vasco' (cf. *Euskera*, XXVI, 2.aldia, p. 106 s.). Así se explica el que aparezca, como si se tratase de sinónimos de la misma lengua, *mater* glossado por medio de *améa* y *maire*. De la confusión reinante respecto a este punto da testimonio el hecho de que, por otro lado, encontremos en el mismo léxico (p.e. de Megiserus, 1603), dos entradas como ésta: *albus uasconice zuria* y poco más abajo *cantabrice curia*.

6. El estudio detenido de la homonimia ha sido emprendido en época moderna sobre todo por parte de los romanistas. No podemos con todo silenciar que otros lingüistas se han sentido atraídos por este fenómeno, emitiendo juicios que recuerdan observaciones expresadas más tarde por romanistas. Ya en 1782, Adelung, al tratar de los sinónimos, afirma que desaparece aquél «welches zweideutig ist und entweder mit einem anderen ganz verschiedenen Worte gleichlautet oder doch mehrere Bedeutungen hat, da mann denn diejenige Bedeutung, für welche man einen besseren Ausdruck hat, nach und nach veralten läßt», poniendo pues en juego la homonimia conflictiva. Con todo, el análisis detallado de este fenómeno presupone el conocimiento exacto de la distribución geográfica de las palabras examinadas, para lo que eran indispensables los atlas lingüísticos que todavía habían de tardar en aparecer.

El filólogo que más se ha interesado por las voces homónimas es Jules Gilliéron, quien ha consagrado a este fenómeno, sobre todo desde el punto de vista de la conflictividad, de la patología, numerosos estudios llenos de minuciosidad e ingenio. Hasta nuestros días llegan las críticas y la defensa de su método, lo que equivale a decir que todavía sigue siendo actual, razón ésta más que suficiente para que volvamos sobre ese enfoque, casi con la convicción de que en esta Sodoma filológica se encontrará algún justo.

Para terminar estas observaciones previas indicaré al menos una publicación, reciente, que se ocupa de la homonimia. En el tomo 100, 3/4, 1984, pp. 241-275 de *Zeitschrift für Romanische Philologie* ha publicado Kurt Baldinger un artículo titulado «Homonymie- und Polysemiespiele im Mittelalter», sobre el aspecto más jocoso de la *aequivocatio* y que podría resumirse bajo el rótulo de *Homonymia et homo ludens*.

(Continuará)

KASOAK EUSKERAN ETA BESTE HIZKUNTZETAN

Gunter Brettschneider (Köln)

1. Hasi nahi nuke Arturo Campion'en gramatika arkitu nituen zati edo zita batzukin:

«La expresión de las relaciones de acción, pasividad, posición, dirección, movimiento, materia, procedencia, posición etc., que modifican ó particularizan el sentido más abstracto de las palabras puras, encomendada en otras lenguas á los «casos de la declinación» y á las «preposiciones», se verifica en euskera por medio de *sufijos*. Estrictamente hablando, el bascuence carece de declinación...» (177).

Gero aipatzen du beste linguista batzuk nola karakterizatu zituzten euskal kasoak edo deklinabidea. Eta konklusioa bezela irakur dezakegu hori:

«Desde el paradigma del Padre Larramendi, remedo de la declinación latina, hasta el del Príncipe Bonaparte, fundado en los principios de la lingüística, la distancia recorrida es inmensa. Cuanto puede conseguir el arte, está completo. Pero la naturaleza del euskera exige otro espacio y proporciones donde pueda removerse con entera libertad. Sigamos á la naturaleza...» (191).

Eta, segitzen diren ehun orrialdetan, esateko zortzigarren kapituluan («La sufijación» delakoan) eta bederatzigarren kapituluan («La sufijación pronominal») adierazten digu xehetasun aunitz – eta neri personalki gustatzen zait nola aukeratzeko perspektiba batzu presentatzen dizkigun orrialde horietan. Adibidez:

«De los sufijos euskaros es posible hacer varias divisiones...» (192).

Gero, noski, jakinarazten digu, perspektiba edo ikusbideak zeintzu diran. Eta, nere ustez, gauza interesgarriena da, nola erakusten digun, kasoek zer erabilmodu dauzkaten; adibidez *-tik*, *-dik*, *-ti*, *-rik* sufijoei buruz:

«Es el sufijo separativo, ó de procedencia material. Presupone el concepto de movimiento, y sirve para marcar el lugar desde donde viene ó arranca la acción...» (217).

Eta azken finean adierazten du —nere ustez argi, garbi eta arras ongi—,

nola van Eys jaunak, okerki eta nahasmendu gehiegi emanaz, explikatu zuen kaso horren egitura ta esannahia.

2. Oharpen horiekin sartu naiz txosten honen problematikan. Dударik gabe kasoak hizkuntz denetan simboltasun aundia dute, zeren eta horiekin perpaus bateko erlazio fundamentalak adierazten bait dira – eta noski perpausen artean izaten diran erlazioak ere bai. Eta horretaz, *Campion*'ek ongi ikusten zuenez, perpausaren *semeion* edo zeinu funtzezkoak dira. Beraz linguistika estrukturalean galdetuko genduke, ze sistema daukaten, ze oposiziotan egoten diran edo, bestela esanaz, ze balio semantiko eman behar zaien kasoei euskarari.

Ohar bat egin nahi nuke: jakina den ezkeroz, munduko hizkuntza denek dauzkate kasoak. Batzu gutxi-xamar daukate: bizpahiru — eta beste batzu asko-xamar daukate: hogeitaz gehiago, eta Kaukasiko hizkuntzen artean berrogeitaseirano (*Tabassaranan* – ikus MELC'UK 1984). Eta noski hizkuntza batek kaso gutxi baldin ba'dauka, bi gauza izango litzake: 1. seinalatu behar diren erlazioak beste modu batez egiten dira: adibidez txinoz eta halako hizkuntzetan «kasoak» aditz preposizio bezelakoak («co-verbs») dira: esate baterako 'eman' esan nahi duen aditza (edo lehen esan nahi zuena) orain datiboko preposizioa bezela ibiltzen edo erabiltzen da; (*gei*) edo *yong* 'erabili' aditzak orain instrumentaleko erlazioa markatzen du, *zai* 'egon' inesiboa edo lokati-boa bezela erabiltzen da eta abar. Gauza bigarrena da hori: hizkuntza batek oso kaso gutxi ba'du, kaso haien esannahiak arrunt zabalak edo bagoak izan behar dute, bestela ezin genitzaite espresatu hizkuntz-kategorien bidez munduan arkitzen ditugun erlazio denak.

Benjamin Lee Whorf hizkuntzalari famatuak ideia hori honelaxe deskribatu du (ongi ezagutzen ez diren hizkuntzei buruz):

«After categories have been outlined according to configurative facts, it may be desirable to employ functional or operational symbolism as the investigation proceeds. Linked with configurative data, operational descriptions become valid as possible ways of stating the MEANING of the forms, 'meaning' in such cases being a characterization which succinctly accounts for all the semantic and configurational facts, known or predictable». (WHORF 1945. 1 s.)

Oso inportantea da nola karakterizatzen duen Whorf'ek MEANING edo esannahia: kategoria baten esannahiak bere balioa fundamentala euki behar du imajina daitezken kontesto guztietan. Konzepzio hori berdin-berdin agertzen da Roman Jakobson'ek alemanez egindako, baino errusiaren kasoei buruzko lantxoan: «Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre» (JAKOBSON 1936).

Lan hori ongi konprenitzeko eta noizik behinka beste hizkuntzei aplikatzeko nozio batzu adierazi behar ditugu.

Lehenbizikoa da **oposizio pribatibo** delakoa (*Trubetskoj*'ek fonologian barneratu zuena). Horrek esan nahi du: bereizitasun bat hizkuntzez errealizatua

baldin ba' da, jeneralki bi bereizgarri (rasgo, trait, feature, Merkmal) korrelatibo dauzkan oposizio baten bidez egiten da. Esate baterako: gizezkoa izatea ala emakumezkoa izatea hizkuntzez seinatzen da halako oposizio batez: EMAKUMEZKOA izatea (baiezko kategoria) ala EMAKUMEZKOA EZ izatea (ezezko kategoria). Ezezko kategoria neutrala da: ez du ezer esaten emakumezkoa izateari buruz:

(1) los trabajadores de la empresa X han decidido...

Esaldi hontan ez da adierazten langille horiek denak gizezkoak diren ala ez. Horregatik esaten dugu: halako oposizio batean kategoria (ingelesez 'term') batez ez markatua dela (hemen 'genus masculinum'), baino oposizioan dagoen beste kategoria (hemen 'genus femininum') **markatua** dela; beraz esaldi hontan:

(2) las trabajadoras de la empresa X han decidido...

emakumezkoak bakarrik aipatuak dira, eta gizezkoak batere ez.

Eta, gauza dena esateko, kontesto batzutan ez markatutako kategoriari adieraziko luke ezezkoa bakarrik:

(3) las trabajadoras piden..., pero los trabajadores no están conformes.

Halako kontesto berezi batean ez markatutako kategoriari seinatzen du markatutako kategoriaren kontrarioa.

Konklusioa:

1. Markatutako kategoriari baiezko bereizgarria seinatzen du (gure erenpluan EMAKUMEZKOA izatea).
2. Ez markatutako kategoriari ez du ezer seinatzen bereizgarri distintiboetako edo oposizio horri buruz (EMAKUMEZKOA ala GIZONEZKOA izatea).
3. Baina dagokien kontestotan ez markatutako kategoriari seinatutako luke ezezko kategoria (gure erenpluan GIZONEZKOA izatea).

Oso erenplu polit bat arkitzen dugu euskaran, ez markatutako kategoria bat nola erabiltzen den: lehen ikusi dugunez 'masculino' delako kategoria ez markatua izaten da jeneroa markatzen duten hizkuntzetan ('femenino' delako markatua izanez geroz). Euskaran, noski, ez dago gramatikako jenerorik. Baina hiketan antzekoa ematen duen fenomeno bat agertzen da: emakume bat bere buruari mintzatzen baldin ba' zaio, gizonen aditzforma, beraz ez markatutako kategoria, erabiltzen du:

(4) ze tontokeria egin diat?

3. Kasoei buruzko oposizio fundamentalak bi erlazio edo funtzio korrelatibotan finkatua da: ekintza egiten duena ('egilea') vs. ekintza sufritzen duena

('pazientea') edo ingelesez ACTOR vs. UNDERGOER (ikus adibidez FOLEY & VAN VALIN 1984). Munduko hizkuntzen beren morfo-sintasian bizpahiru eskema bakarrik arkitzen dugu oposizio hori markatzeko. Hauek dira ergatibozko, nominatibo/akusatibozko eta aktibozko direlako hizkuntzak (ikus adibidez MALLINSON & BLAKE 1981, kap. 2 edo WIERZBICKA 1981). Azkeneko tipo hori kontuan hartzen ez ba'dugu, N/A (nominativo/akusatibozko) eta E (ergatibozko) hizkuntzak eskema batean itxuratu eta gonbaratu genitzake: eskema hontan hiru funtzio agertzen dira: egilea markatzea («O->»), pazientea markatzea («->O»), eta hirugarrena: 'función denominativa' (alemanez: 'Nennfunktion') delakoa («O»), esateko, nola gauza bat hitz batez deitzen edo aipatzen den, eta ez da harrizkekoa, funtzio hori ez markatutako kategoriarren bidez adierazten bada:

(5)	ergatibozko hizkuntzen kasoak	ADIERAZTEKO FUNTZIOAK	nom/akusatibozko hizkuntzen kasoak
	ergativo	O-> (egilea)	
		O (aipatutakoa)	nominatibo
	absolutibo	->O (pazientea)	akusatibo

Taula hontan ikusten dugun oposizioa (erg:abs ala nom:ak) Jakobson'en terminologian «**Bezugskorrelation**» deitzen da. Korrelazio hontan dauden kasoek funtzio berdin-berdinak adierazten dituzte; baina E-hizkuntzetan markatutako kategoria ergatiboa da, N/A-hizkuntzetan ordea akusatiboa. Eskema (5) ez da agertzen Jakobson'en lantxoan, baina ikus, adibidez, nola berak presentatzen digun gai bera (euskera aipatuz ere bai):

«Es gibt Sprachen (z.B. die baskische und die nordkaukasischen), wo die erwähnte ausgeprägteste Funktion des N-s, nämlich die des Subjekts einer transitiven Handlung, zur einzigen Funktion des Kasus wird. Das Verhältnis des merkmallosten und merkmalthaltigen Kasus ist hier im Vergleich mit dem Russischen (und mit den übrigen Nominativ-Akkusativsprachen) ein umgekehrtes: hier besagt nicht der merkmalthaltige Kasus, dass der Gegenstand einer Handlung unterworfen wird, sondern im Gegenteil, dass er etwas einer Handlung unterwirft, wogegen der merkmallose Kasus das Vorhandensein einer derartigen Handlung nicht kennzeichnet.» (JAKOBSON 1936. 62).

4. Jakobson'ek egindako lantxoan beste bi korrelazio aipatuak dira: «**Stellungsrelation**» eta «**Umfangsrelation**» direlakoak. Ikus dezagun «**Stellungsko-**

rrelation» delakoa zer den. Seinalatzen du: perpaus batean agertzen diren partizipanteek bazterretako erlazio dutela perpausaren erdiarekin («Randkasus» =markatutako kategoria); ez markatutakotan, berriz, distinkzio horri buruz ez da ezer adierazten (PARTIZIPAZIO delako dimentsioari buruz ikus BRETTSCHNEIDER 1984, SEILER 1984). Errusiaren bazterretako kasoak dira datiboa, instrumentala eta lokatiboa. Ez markatuak dira nominatiboa, akusatiboa eta genitiboa, orozko kasoak («Vollkasus») izan ezkeroz. Euskeran datiboa komunztaduraz finkatua da, baina datiboarekin ibiltzen diren aditzetan (*esan, eman* eta abar) ez dugu behar markatu datiboa (adibidez *esan dut* edo *eman dut*). Beraz euskeran ere datiboa markatuagoa da ergatiboa da absolutiboa baino.

Genitiboa euskeran bazterretako kaso bezala erabiltzen dela dirudi. Batzutan aditzarekin agertzen da, adibidez:

(6) semearen ikustera noa (LAFITTE 1962, § 480)

(7) aita on horren ikustea guziek atsegin zuten
(cf. BOUDA 1972, 201)

beraz «rank-shifted clause» bezalako sintagma batean absolutiboaren funtzioan:

(8) (semea ikusiko dut).

↓

([semearen ikustera] noa)

Baina gehienetan izen sintagman arkitzen dugu genitiboa, noski. Beraz «pazientea» markatzeko funtzioan bazterretako kaso da. Halako gisan agertzen dira partitiboa, delimitatiboa ta leku-denborazko kasoak.

Korrelazio hontan begiratu behar zaien gainerako kasoak dira instrumentala, soziatiboa, prolatiboa (*semetzat hartu dut*) eta destinatiboa. Instrumentala arkitzen dugu tresna, langai eta moduaren funtzioan (*autoz, harriz, eskuz, asmoz*), baina noizean behin instrumentalak egilea ('ACTOR') markatzen du:

(9) hurrez maitatua (LAFITTE 1962, § 849)

Hemen ere bai *hurrez maitatua* «rank-shifted clause» bezala ulertzen da:

(10) (hurrek maite dute)

↓

([hurrez maitatua] da)

Beraz ekuazio bat ezar dezakegu:

(11) ERG : INSTR = ABS : GEN

Ergatiboa eta absolutiboa orozko kasoak dira, baina absolutiboa eta genitiboa kontesto batzutan horien funtzioan ager ditekete; horrexegatik kaso bi hauek orozko ta bazterretako kasoen bitartean klasifikatu behar genituzke.

5. Jakobson'ek proposatu zuen azkeneko kasoen oposizioa deitzen da «**Umfangskorrelation**»; horrekin seinalatzen da, partizipanteak ze gradotara edo zenbateraino finkatuak diren diskursoan: gutxi-xamar finkatuak baldin ba dira, markatutako kategoria bezala hartzen dira; halaxe adibidez errusierazko eta latinezko genitiboak. Bestela esan: markatutako kategoriaren bidez izendatzen den objektua ez da agertzen kontzientzian oso-osoki, zegatutako manerara baizik. Euskeran, delimitatiboa eta partitiboa halako kasoak dira «par excellence»:

Beraz galdetzen baldin ba'dugu

(12) ogirik gelditzen al zaizu?

halako galderarekin OGIren **konzeptua** kontzientzian ba'dugu, baina ez ogi berezi bat edo beste. Eta objekturik ez ba'dugu batere, partitiboa erabiltzen ere da:

(13) ez dago ogirik

Delimitatiboa berdin-xamarra dugu: izendatzen duen objektua ez da agertzen osoki diskursoan: *-ko* batekin bukatzen den hitz edo sintagma bat beti *determinans* ('modifier') bezelaxe arkitzen den ezkeroz, dagokion *determinatum* ('head') osoki sartzen eta hartzen da diskursoan.

Beraz gutti gora bera delimitatiboarentzat balio luke Jakobson'ek errusierazko genitiboari buruz esan zuena:

«Der G an sich besagt nur, daß der Umfang der Teilnahme des Gegenstandes am Sachverhalte der Aussage geringer als sein gesamter Umfang ist. In welchem Maße der Umfang des Gegenstandes beschränkt wird, das bestimmt der sprachliche oder der außersprachliche Kontext.» (JAKOBSON 1936. 63).

Galde genezake, orain, euskerazko delimitatiboa ta genitiboa zertan ezberdinak diren. Dударik gabe, erantzuna izango da: delimitatiboa bizigabeko (edo <-BIZIDUNTASUN> bereizgarria duen) sintagma batean bakarrik ager daiteke, beraz biziduntasunari buruz markatutako kategoria da -genitiboa, ordea, ez markatutako kategoria da (*etxearen gibelean* eta *aitaren gibelean ere bai*). Beraz bereizpen hontan («Umfangskorrelation») deitzen denean) lehen ikusi duguna arkitzen dugu: Jakobson'ek oposizio pribatibo baten bidez deskribatu zituen fenomenoak hobeto balia genitzake markatasunaren hierarkia baten bidez: EZ MARKATUA... > x MARKATUA (0 < x < 1)... MARKATUA. Hori da gaurko linguistikaren ikus-modua (ikus adibidez: COMRIE 1981 (kap. 7-9), HOPPER & THOMPSON 1980, SILVERSTEIN 1976, 1981, TSUNODA 1981). NB: Posposizioak genitiboarekin eta ez delimitatiboarekin—ibiltzen dira, zeren posposizioen erdiak (adibidez *gibel*, *fagore* eta abar) bizidun diren izakiekin ikusiak bait dira.

6. Bestaldetik aipatu behar dugu Jakobson'ek nola konprenitu zuen kasoen esannahi orokorra ('Gesamtbedeutung'). Berak ikusten zuenez, oposizio

oso gutxitan dauden bereizgarri semantikoen bilduma bat ('ein Bündel von semantischen Merkmalen'/ 'a cluster of semantic features') bezela agertzen dira:

«A case system is defined as the sum total of similarities and dissimilarities of meanings, i.e. the sum total of oppositions between the cases...» (DE GROOT 1956a. 188).

Halako analisia hizkuntza bakoitzarentzat egin behar litzateke. Jakobson'ek errusiarentzat oso sistema koherente bat ezarri zuen: aipatutako hiru bereizpenekin, eta noski, bakoitzarentzat, markatua ala ez markatua dela, hiru oposizio hauetan. Konzepzio hontan Sebeok'ek egin zuen bere tesisa hungariarri eta suomierari buruz (SEBEOK 1946). Bost bereizgarri ezarri zuen ikerpen hontan: 'Location, Direction, Marginality, Limitation, Closeness'. Hizkuntz hauetan leku (denbora)zko kasoen logika garbi-xamarra da (AUSTERLITZ 1968); hauekin gonbaratuz, euskaran ez dugu hainbeste bereizpenik, baina, dena dela, kasu horien sistema begi bistan dagoela iruditzen zait. Esana laburtuz, egin dezagun kasuen taula bat. Lehen ikusi dugunez, ezin ditugu klasifikatu oposizio pribatiboz kaso denak, beraz hiruzpalau gradu jaso behar dira. Jakobson'en gisan aipatutako hiru oposizioak agertzen dira taula hontan:

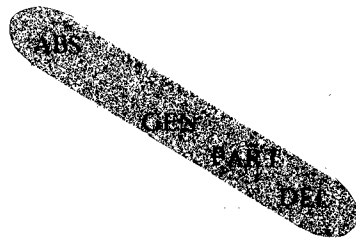
(A) 'Bezugskorrelation' delakoan (§ 3; **ERG** markatua, **ABS** ez markatua);

(B) 'Stellungskorrelation' (§ 4) agertzen diren kasoak (zenbateraino izendatutako partizipanteek parte hartzen duten esaldian);

(C) 'Umfangskorrelation' delakoan (§ 5) dauden kasoak (zenbateraino izendatutako partizipanteek —osoki ala osagabeki agertzen diren esaldian edo diskursoan; hemen lau grado hartu ditugu (taularen izaltsutako aldean).

(14)

		ERG =	
		DAT	
	INS	DEST	
	SOZ		

Bibliografia

- AGUD, Ana. 1980. *Historia y teoría de los casos*. Madrid: Gredos.
- AUSTERLITZ, Robert. 1968. «L'ouralien». André MARTINET (ed.) *Le langage (=Encyclopédie de la Pléiade 25 [Paris: Gallimard])* 1331-1387.
- BENVENISTE, Emile. 1962. «Pour l'analyse des fonctions casuelles: le génitif latin». *Lingua* 11. 10-18 (= *Problèmes de linguistique générale I* [Paris: Gallimard. 1966]) 140-148).
- BOSSONG, Georg. 1984. «Ergativity in Basque». Ms. 83 pp.

- BOUDA, Karl. 1972. «Die Syntax einiger baskischer Kasus». *FLV* 11. 195-205.
- BRETTSCHEIDER, Gunter. 1984. «PARTIZIPATION verknüpft mit NEKTION». *Arbeiten des Kölner Universalienprojekts (akup)* 59. 1-22.
- COMRIE, Bernard. 1981. *Language Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology*. Oxford: Basil Blackwell.
- DE GROOT, A. Willem. 1956a. «Classification of Cases and Uses of Cases». *For Roman Jakobson. Essays on the occasion of his 60th birthday, 11 October 1956, compiled by Morris Halle, Horace G. Lunt, Hugh McLean, Cornelis H. van Schooneveld*. The Hague: Mouton. 187-194.
- DE GROOT, A. Willem. 1956b. «Classification of the Uses of a Case illustrated on the Genitive in Latin». *Lingua* 6. 8-65.
- FOLEY, William & Robert D. VAN VALIN. 1984 (to appear). *Functional Syntax and Universal Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HJELMSLEV, Louis. 1935/1937. *La catégorie des cas. Etude de grammaire générale*. (=Acta Jutlandica 7: 1 [1935] 1-184, 9: 2 [1937] 1-78).
- HOPPER, Paul & Sandra THOMPSON. 1980. «Transitivity in Grammar and Discourse». *Language* 56. 251-299.
- JAKOBSON, Roman. 1936. «Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre». *TCLP* 6. 240-288 (=Readings in Linguistics II, ed. by Eric P. HAMP, Fred W. HOUSEHOLDER, and Robert AUSTERLITZ. 1966. Chicago & London: The University of Chicago Press. 51-89).
- KUIPERS, Aert H. 1962. «The Circassian Nominal Paradigm: A Contribution to Case Theory». *Lingua* 11. 231-248.
- KUIPERS, Aert H. 1975. «On Symbols, Distinctions and Markedness». *Lingua* 36. 31-46.
- KURYLOWICZ, Jerzy. 1949. «Le problème du classement des cas». *Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique* 9. 20-43.
- LAFITTE, Pierre. 1962. *Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)*, édition revue et corrigée. Bayonne: Editions des Amis du Musée Basque et «Ikas».
- MALLINSON, Graham & Barry J. BLAKE. 1981. *Language Typology. Cross-linguistic Studies in Syntax*. Amsterdam ...: North-Holland.
- MELCUK, Igor A. 1984. *Toward a Definition of Case*. Ms. 78 pp. (University of Montreal).
- MORAVCSIK, Edith A. 1978. «On the Case Marking of Objects». *Universals of Language*, volume 4. *Syntax*, ed. by Joseph H. Greenberg e.a. Stanford, Calif.: Stanford University Press. 249-289.
- SEBEOK, Thomas A. 1946. *Finnish and Hungarian Case Systems: Their Form and Function*. Uppsala: Appelbergs Boktryckeriaktiebolag. [=Acta Instituti Hungarici Universitatis Holmiensis. Series B. Linguistica 3 (Stockholm)].
- SEILER, Hansjakob. 1984. *Die Dimension der PARTIZIPATION (Valenz, Transitivität, Kasusmarkierung usw.)*. Vorlesung im WS 1983/84 bearbei-

- tet von Michael Kurzidim und Thomas Müller-Bardey. Köln: Institut für Sprachwissenschaft. 139 pp.
- SILVERSTEIN, Michael. 1976. «Hierarchy of features and ergativity». R.M.W. DIXON (ed.) *Grammatical Categories in Australian Languages*. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies & New Jersey: Humanities Press. 112-171.
- SILVERSTEIN, Michael. 1981. «Case marking and the nature of language». *Australian Journal of Linguistics* 1. 227-244.
- TSUNODA, Tasaku. 1981. «Split case-marking patterns in verb-types and tense/aspect/mood». *Linguistics* 19. 389-438.
- WHORF, Benjamin Lee. 1945 (1937) «Grammatical Categories». *Language* 21. 1-11.
- WIERZBICKA, Anna. 1981. «Case Marking and Human Nature». *Australian Journal of Linguistics* 1. 43-80.
- WIERZBICKA, Anna. 1983. «The Semantics of Case Marking». *Studies in Language* 7. 247-275.

Iruña, 1984-IX-29

EUSKALTZAINDIAREN X. BILTZARREKO AZKEN HITZAK

Jaun-Andreak:

Gure X. Biltzarrari amaiera emateko ordua heldu da.

Eta zinez eta zintzotasunik handienaz aitortu behar dut egun hauek benetan pozgarri eta etorkizunerako itxaropen handiz beteak izan direla enetzat, eta biltzarkideontzat ere hala izango zirela uste dut. Lana egin da gogotik, edo, hobeki esan, alde zurratik egindako lanaren erakusketa izan da Biltzar hau.

Euskaltzaindiak noizbait bere Gramatika, bere-berea, eskeini beharko liokeela Euskal Herriari esan izan dut makina bat aldiz. Eta horra, nola, ustegabeen, gure Gramatika Batzordeari esker, ikusi ahal izan dugun egun hauetan Gramatika horren zati bat, dexente handia guztiz burutua. Ikusi eta aztertu ahal izan dugu, gainera, eta, xehetasunetan sartu gabe, oso on eta onargarri iruditu zaigu. Urrats benetan handia izan da hau. Lan honek segida behar du, noski, eta eskerrak emanez batera, aurrera jarrai dezaten eskatzen diot Gramatika Batzordeari. Batzorde honek hartu duen bidea ona dela ikusi dugu eta bide beretik aurrera jo dezala da Euskaltzaindiaren nahia.

Horrezaz gainera, hainbeste txosten entzun izan ditugu egun hauetan Euskal Herriko eta Euskal Herritik kanpoko andere eta jaun jakintsu askoren ahotik, denak Gramatika, edo, presikiago, euskal Gramatikaren alorrekoak. Gauza berriak –enetzat behintzat berriak zirenak– ere entzun izan ditugu. Ez naiz izenak bana-banaka aipatzen hasiko, baina denei bihotz-bihotzez eskerrak eman nahi dizkiet, eta, aparteko modu batean, atzerritik etorri zaizkigun andere eta jaun jakintsuei. Esan beharrik ez dago zenbatetaraino den guretzat akuilu eta bihotz-altxagarri kanpotarrek euskarari erakasten dioten zaletasuna eta eskaintzen dizkioten lanak. Eskerrik asko, bada, Euskaltzaindiaren eta Euskal Herriaren izenean.

Eta eskerrak –nola ez– Biltzarraren antolamendu-alderdia, Prentsa-

alderdia, azpi-egitura eta abar hain ederki zaindu duten andere eta jaunei. Lan hau, berez ikusten ez dena bada ere, guztiok dakigu garrantzirik handienekoa izan ohi dela. Azpiegitura hori gabe ez zen deusik egingo.

Eskerrak, azkenik, Escuela Oficial de Idiomasko zuzendari jaunari Biltzarra bertan ospatzeko eman digun aukeragatik. Eskerrak Prentsari eta Komunikabideei. Horiei esker, oihartzun handia izan du Biltzarra.

Eta azkenik –nahiz eta hori hasieran esan behar zen– eskerrak Nafarroako agintariei eta herriari, Biltzar ospetsu hau hemen Iruñean ospatzeko izan dugun laguntza eta harrera ederragatik.

Euskaltzainburuak.

EUSKALTZAINDIAREN X. BILTZARRA

**Campionen Gramatikaren Mendeurrenez
1984 Iraila 25-29, Iruñea**

ADIERAZPENA

Duela bost urte, Euskaltzaindiak Batzorde bat izendatu zuen Gramatika lantzeko, sortzetik beretik zuen asmoetariko bati erantzun nahiz. Batzorde honek bere gain hartu zuen Euskaltzaindiak A. Campionen omenez Iruñean 1984ean egingo zuen X. Biltzarrerako Gramatika honen hastapenak aurkeztea.

Euskaltzaindiak bere X. Biltzarra amaitu ondoren hauxe adierazi nahi du:

1) Gramatika Batzordeak aurkeztutako lana aitzin urrats handizat dauka eta hauxe hartuko du oinarritzat aurrerantzean euskal gramatikari begira erabakiak hartzerakoan.

2) Lan honetan oraindik hautakizun gelditzen direnei buruz Gramatika Batzordeari eskatzen dio gai hauen zerrenda prestatzen has dadila, behar den neurrian eta garaian aukera egin ahal izateko.

3) Euskararen ereduzko gramatika burutu bitartean, eta horretarako hain zuzen, Gramatika Batzordearen lana bultzatuko du. Hori dela eta hemendik aurrerako lanaren programa eta programa hori betetzeko behar diren bitartekoak zehaztea eskatzen dio, euskararen aberastasun eta ahalbide guztiak jasoz, oraingo lanean egin den bezala.

4) Azkenik, tankera honetako gramatika batek duen premia ikusirik, ahal bezain laster, eta Biltzarrean bertan eta ezarritako epean jaso ditzakeen ohar guztiak kontutan harturik, Euskaltzaindiak argitara emango du Gramatika Batzordeak X. Biltzarrean aurkeztu duen lana. Biltzar honetan agertu diren beste txostenak argitaratzea ere bere gain hartzen du.

DECLARACION OFICIAL DE LA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA

Hace cinco años la Real Academia de la Lengua Vasca creó una Comisión de Gramática con el fin de que elaborase un esbozo de gramática, dando respuesta de este modo a uno de los objetivos que la propia Academia se marcó ya desde su fundación. La Comisión de Gramática tomó a su cargo presentar las bases de la gramática en el X Congreso que la Academia había proyectado celebrar en la ciudad de Pamplona.

Una vez finalizados los trabajos del Décimo Congreso, la Real Academia de la Lengua Vasca desea manifestar lo siguiente:

1) El trabajo que ha presentado la Comisión de Gramática supone un paso muy importante y servirá de base a los trabajos que sobre la gramática de la lengua vasca elaborará en adelante esta institución.

2) En lo que respecta a las cuestiones que han quedado abiertas en el proyecto presentado, la Academia solicita a la Comisión de Gramática una relación de dichas cuestiones, de modo que la propia Academia pueda tomar las decisiones correspondientes en su debido momento.

3) Hasta tanto no finalicen los trabajos para la elaboración de una gramática normativa, la Real Academia de la Lengua Vasca apoyará e impulsará el trabajo de la Comisión de Gramática. Para tal objeto la Academia solicita de esta Comisión la elaboración de un programa detallado de trabajo y que arbitre los medios precisos para desarrollarlo, recogiendo la riqueza y variedad de la lengua, tal y como se ha hecho en el trabajo presentado en el Décimo Congreso.

4) Por último, teniendo en cuenta la demanda de una gramática de estas características, la Academia publicará la ponencia central de la Comisión de Gramática en la fecha más breve posible, una vez recibidas las observaciones que los congresistas realicen en los plazos señalados. Asimismo, la R.A. de la L.V. se compromete a publicar el resto de las ponencias presentadas en el Décimo Congreso.

BATZAR AGIRIA

Iruñean, Hizkuntz Eskola Ofizialeko egoitzan, 1984.eko irailaren 29an egin du Euskaltzaindiak hileroko bere batzarrea. Goizeko hamar t'erdietan bildu dira: L. Villasante, burua, J. Haritschelhar, P. Altuna, A. Irigoyen, E. Knörr, F. Krutwig, P. Lafitte, E. Larre, L. Mitxelena, F. Ondarra, P. Salaburu, J. San Martín eta J.M. Satrustegi, euskaltzainak. Bertan egon dira, P. Goenaga, Gramatika Batzordearen idazkaria eta J.L. Lizundia, idazkari-ordea.

X. Diharce, J. Hiriart-Urruty eta P. Larzabal jaunek ezin etorria adierazi dute.

Azken batzarreko agiria onartu da lehenik.

Datorren azaroan karguak berritzeko hauteskundeak egingo direla agertzera eman du Euskaltzainburuak. Ohorezkoen izendapenaz ere hitzegin da, inolako zehaztasunetara iritsi gabe.

Aurreko egunetan egindako Biltzarraren adierazpena aztertzea da eguneko gai nagusia. Lehen eguneko aurkezpen ofizialean baita ere han zeuden M. Lekuona euskaltzaina, J. Caro Baroja eta Jorge Riezu-koa, euskaltzain ohorezkoak, hala nola euskaltzain urgazle ugari.

Egun horietan, aita Intza ikusten izan zen batzordeño bat Villasantekin batera.

X. Biltzarrearen berri

Irailaren 25-etik 29-ra bitartean bere X. Biltzarrea egin du Iruñean Euskaltzaindiak. A. Campion zenaren *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara* bere ehunurteburuan gogoratuz, gramatika gaiak aztertu dira. Agintari negusiekin batera euskaltzale asko bildu zen *Museo de Navarra* erakustokiko aretoan lehen eguneko aurkezpenean. Udaletxeak ere ongietorria eman zien batzarkideei, eta kontzertua izan zen gero gauean aurkezpenen festagai nagusia.

Beste nunbait esango denez, ez ditugu aipatuko hemen egun horieta-

ko txosten eta lanak. Ostegunean, irailak 27, eta 28an, bi antzerki antzes-tu ziren Gayarre teatro nagusian. Leire, Xabier eta Zangoza-ra txangoa egin zen ostiralean eta, Aralarko Mikel Goiaingeruaren santutegian eman zitzaion amaiera Biltzarreari.

Erabakia.— Biltzarraren ondorio gisa adierazpen hau onartu da:

Duela bost urte, Euskaltzaindiak batzorde bat izendatu zuen gramatika lantzeko, sortzetik beretik zuen asmoetariko bati erantzun nahiz. Batzorde honek bere gain hartu zuen Euskaltzaindiak A. Campionen omenez Iruñean 1984ean egingo zuen X. Biltzarrerako gramatika honen hastapenak aurkeztea.

Euskaltzaindiak bere X. Biltzarra amaitu ondoren hauxe adierazi nahi du:

1) Gramatika Batzordeak aurkeztutako lana aitzin urrats handitzat dauka eta hauxe hartuko du oinarritzat aurrerantzean euskal gramatikari begira erabakiak hartzerakoan.

2) Lan honetan oraindik hautakizun gelditzen direnei buruz Gramatika Batzordeari eskatzen dio gai hauen zerrenda prestatzen has dadila, behar den neurrian eta garaian aukera egin ahal izateko.

3) Euskararen ereduzko gramatika burutu bitartean, eta horretarako hain zuzen, Gramatika Batzordearen lana bultzatuko du. Hori dela eta hemendik aurrerako lanaren programa eta programa hori betetzeko behar diren bitartekoak zehaztea eskatzen dio, euskararen aberastasun eta ahalbide guztiak jasoaz, oraingo lanean egin den bezala.

4) Azkenik, tankera honetako gramatika batek duen premia ikusirik, ahal bezain laster, eta Biltzarrean bertan eta ezarritako epean jaso ditzakeen ohar guztiak kontutan harturik, Euskaltzaindiak argitara emango du Gramatika Batzordeak X. Biltzarrean aurkeztu duen lana. Biltzar honetan agertu diren beste txostenak argitaratzea ere bere gain hartzen du.

AURKIBIDEA

1984-IX-25

Euskaltzaindiaren X. Biltzarra: <i>Kronika gisa edo</i>	11
GABRIEL URRALBURU, <i>Presidente del Gobierno de Navarra: «Apertura del X Congreso»</i>	19
FR. LUIS VILLASANTE, <i>Presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia: «Biltzarreko hasierako hitzak»</i>	23
FCO. J. GRANJA jauna: <i>«La Gramática de Arturo Campion y Luis Luciano Bonaparte»</i>	31
ROSA MIREN PAGOLA: <i>«Euskararen egoera soziala eta ofiziala Nafarroan»</i> ..	51

1984-IX-26

LUIS MITXELENA: <i>«Campionen 'Gramatica' eta beste»</i>	63
SUZUKO TAMURA: <i>«Hitzen ordena erabiltzeko faktoreak»</i>	71
BEÑAT OHARTÇABAL: <i>«Behako bat ezezko esaldieri...»</i>	103
GEORGES REBUSCHI: <i>«Positions, configurations, et classes syntaxiques. Aspects de la construction de la phrase simple en basque»</i>	117
ALFONSO IRIGOIEN: <i>«Euskarazko izen sintagma mugatzailerik gabekoez»</i> ...	129
HIZPAL: <i>«Zalantzazko hainbat puntu morfosintaktiko»</i>	141
NATELA STURUA: <i>«Concerning the Category of Definiteness-Indefiniteness in Basque»</i>	151

1984-IX-27

Y. VL. ZYTSAR: <i>«Euskal deklinabidea»</i>	159
R. TRASK: <i>«-ko atzizkia» euskaraz»</i>	165
J. L. ITURRIOZ: <i>«La función de -A y de -TA a la luz de la dimensión de individuación»</i>	175
ANDOLIN EGUZKITZA: <i>«Aditz modalak euskaraz»</i>	215
TXANTURIA: <i>«Modu-denborazko euskal sistemaren atal bat (potenzialak)»</i> ...	223
M.ª LUISA PICABEA: <i>«Expresiones temporales en el habla coloquial del valle de Erro»</i>	227

1984-IX-28

ANGEL LÓPEZ GARCÍA: « <i>La utilidad de un modelo topológico para el estudio gramatical vasco</i> »	235
PATXI OROZ ARIZKUREN: « <i>Coincidencia formal y excepción gramatical</i> » ...	245
GUNTER BRETTSCHEIDER: « <i>Kasoak euskaran eta beste hizkuntzetan</i> »	253

1984-IX-29

FR. LUIS VILLASANTE, Euskaltzainburua: « <i>X. Biltzarraren azken hitzak</i> »	265
« <i>X. Biltzarreko Euskaltzaindiaren adierazpena</i> »	267

E U S K E R A

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Academie de la Langue Basque

Zuzendaritzaren buru: Fr. Luis Villasante

Euskera XXX (2. aldia)
(1985, 2)
BILBO

EUSKALTZAINDIA

Arbieto. 3 - 48008 Bilbo

ISSN. **Euskera** 0210-1564
Dep. Leg.: BI-1381-82
A. G. Elkar, S. Coop.
Autonomia, 71 - 48012 Bilbo

AURKIBIDEA

PELLO SALABURU: EUSKALTZAINDIAN SARTZEA

<i>Fr. L. Villasante:</i> PELLO SALABURU JAUNAREN EUSKALTZAINDIAN SARTZEA	287
<i>Pello Salaburu:</i> MARIO BUNGE-ren HIZKUNTZALARITZA	297
<i>K. Mitxelena:</i> PELLO SALABURUREN EUSKALTZAINDIAN SARTZEA	331

IGNACIO M.ª ETXAIDEREN MENDEURRENA

<i>Fr. L. Villasante:</i> INAZIO M. ^a ETXAIDE JAUNAREN MENDEURRENA	343
<i>Yon Etxaide:</i> INAZIO MARIA ETXAIDE LIZASOAINEN BIZITZA ETALANAK	345
<i>Ana M.ª Echaide:</i> IGNACIO M. ^a ETXAIDEREN MENDEURRENA	373

GAI LABURRAK

<i>Jon Joseba Etxabe Jauregi:</i> ESTATU BATUETAKO IDAHO ESTATUKO EUSKARAREN AZTERKETA	377
<i>Georges Rebuschi:</i> THEORIE DU LIAGE ET LANGUES NON-CONFIGURATIONNELLES: QUELQUES DONNEES DU BASQUE NAVARRO-LABOURDIN	389
<i>Sh. Dzidziguri:</i> EL FENOMENO DE PARALELOS SINONIMICOS Y LOS GEMINADOS SEMANTICOS (EN EL GEORGIANO, VASCO, ETC.)	435
<i>Yu. Vl. Zytsar:</i> SOBRE LOS GEMINADOS SEMANTICOS DE A. TOVAR	439
<i>K. Morvay:</i> LA FLEXION NOMINAL VASCA	445

EUSKALTZAINDIAREN AGIRIAK

<i>K. Mitxelena:</i> MAILEGU BERRIEN IDAZKERA	457
<i>Fr. L. Villasante:</i> MAILEGUZKO HITZEN ARAZOARI SEGIDA EMATEAZ	461
MAILEGUZKO HITZEZ: V. puntua, VI. puntua, VII. puntua	465
CESION EN PRECARIO: BIZKAIKO FORU ALDUNDIAK EUSKALTZAINDIARI UTZIA	469
HERRI-IZENEI BURUZKO ADIERAZPENA: LLODIO/LAUDIO	475
EUSKALTZAINDIAREN BATZAR AGIRIAK: 1984: X, XI eta XII; 1985: I, II, III, IV, V eta VI	479

BATZAR TXOSTENAK

<i>Yon Etxaide</i> : EUSKAL PONTIZEN ZAHAR BATZUK AZTARRIKATUZ	513
<i>J. M.ª Jimeno Jurio</i> : TOPONIMIA DE IRUNERRIA: SISTEMAS DE DENOMINACION Y LOCALIZACION.....	527
<i>Fr. L. Villasante</i> : ARESTIREN OROITZAPENETAN	533
<i>J. San Martin</i> : GABRIEL ARESTIK BESTE HIZKUNTZETATIK EGIN ZITUEN POESI ITZULPENAK.....	535
<i>X. Kintana</i> : GABRIEL ARESTI: BILBOKO EUSKALDUNA ETA BATASUNAREN ERAGILEA	541
<i>Jose Antonio Arana Martija</i> : GABRIEL ARESTIREN "NERE AITAREN ETXEA DEFENDITUKO DUT" 350 HIZKUNTZETARA ITZULIA	549
<i>Mariano Izeta</i> : BAZTANGO HIZTEGI TTPIA.....	553
<i>J. M.ª Jimeno Jurio</i> : SUSTITUCION DE TOPONIMOS POR HAGIONIMOS EN NAVARRA	619

BERRIAK

<i>Fr. L. Villasante</i> : "ERIZKIZUNDI IRUKOITZA"REN AURKEZTAPENEAN.....	629
<i>Fr. L. Villasante</i> : JOAKIN LIZARRAGA ELKANOKOAREN "ONGUI ILTZEN LAGUNTZEKO ITZGAIAC" LIBURUAREN AURKEZPENA	633
<i>Frantzisko Ondarra</i> : JOAKIN LIZARRAGA ELKANOKOAREN "ONGUI ILTZEN LAGUNTZEKO ITZGAIAC" LIBURUAREN AURKEZPENA	635
<i>J. L. Lizundia</i> : 1985. URTERAKO EUSKALTZAINDIAREN BATZAR EGUTEGIA	637
<i>Fr. L. Villasante</i> : GASTEIZEN, SAN ANTONIO KALEKO ORDEZKARITZA ZABALTZEAN	641
<i>Fr. L. Villasante</i> : V. DIALEKTOLOGI JARDUNALDIAK	645
<i>Gotzon Aurrekoetxea</i> : V. DIALEKTOLOGI JARDUNALDIAK	649
<i>J. L. Lizundia</i> : "EXPOLANGUES" HIZKUNTZEN ETA NAZIOARTEKO KOMUNIKABIDEEN III. ARETOA	655
<i>J. M.ª Satrustegi</i> : LEKAROZKO IV. BARNE JARDUNALDIAK	659
<i>Fr. L. Villasante</i> : ENCUESTRO ENTRE LA REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, LA REAL ACADEMIA GALLEGA, EL INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS Y EUSKALTZAINDIA/REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA.....	665
<i>X. Gereño</i> : BILBOKO EUSKALDUNEN AFARIAK	671
NAFARROAKO D MAILA AZTERKETAK	675
D MAILADUNEN ZERRENDA.....	677
<i>Fr. L. Villasante</i> : IRUÑEKO ORDEZKARITZA ZABALTZEAN.....	679
<i>Román Felones</i> : PRESENTACION DE LA NUEVA DELEGACION DE EUSKALTZAINDIA EN NAVARRA	683
Jose Antonio Ardanza Lehendakariari Euskaltzaindiak ikustaldia	685

HILBERRIAK

<i>Pierre Lafitte</i> : P. NARBAITZ	687
<i>E. Knörr</i> : IN MEMORIAM ODON APRAIZ BUESA	691
<i>Emile Larre</i> : PIARRES LAFITTE JOAN ZAIKU	697
EUSKALTZAINDIAREN AURKITEGIA	705
FE DE ERRATAS DE EUSKERA (1984, 2)	721
AURKIBIDEA 1985: EUSKERA (1985, 1 + 1985, 2)	723

**PELLO SALABURU
EUSKALTZAINDIAN SARTZEA**

Arizkun, 1985-III-31

PELLO SALABURU JAUNAREN EUSKALTZAINDIAN SARTZEA

Arizkun, Martxoak 31, 1985

Fr. Luis Villasante

Euskaltzainburuaren hitzak

Roman Felones jauna, Nafarroako Hezkuntza eta Kultur Kontseilaria.

Felix Uztarroz, Baztango Alkate orde jauna.

Joan Irigoien Arizkongo Jurado jauna.

Euskal Komunitate Autonomo eta Foru Diputazioen Ordezkarriak.

Jaun-Andreak:

Euskaltzaindiak Arizkunen egiten du gaur bilkura, herri hontako seme baten —Pello Salaburu jaunaren— Akademiaren sartzeari ospatzeko. Ez dakienaren faboretan esan dezagun, hasteko, Euskaltzaindi hori zer den. Euskaltzaindia deitzen diogu euskararen Akademiari.

Edozeinek daki hizkuntzek izan ohi dituztela beren Akademiak, mintzairari buruz arau gidariak emateko jarriak. Urrunago joan gabe, bada erdarearen Akademia, bada frantsesarena, eta abar. Gure euskarak ere badu berari dagokion Akademia, eta horri deitzen zaio Euskaltzaindia. Akademia horretan egiten du gaur sartzeari Pello Salaburu, Arizkongo herri honen semeak.

Euskaltzaindi honen egitekoa da euskararen goiti-beheitiak nolabait erregelatzea. Hortarako kargua eta mandatua du Euskal Herriko lau Diputazioek emanik; hots, Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroako Diputazioek mende honen hastapenean emanik.

Bai, bazuen gure euskara on-beharrak horrelako zerbaiten premia, eta premia gorria. Mendeetan barna bizi izan da euskara ia babes eta baliamentu guztiez gabetua, kasik bertan behera utzia. Ez zuen eskolan sarbiderik, ez ofizialtasun fitsik, ez gizartean ohore edo distirarik. Haatik irauin izan du gure egunok arte, ez bitartean galera eta gibelamendu handiak izan gabe. Euskaltzaindia jarria izan zen, bada, euskara artatu eta bere behertzapenetik altxatzeko. Zer lana!

Bestalde, gaur euskarak gizon jakintsuen estimua bereganatu du. Ez da guti. Eta hau da estimu horren arrazoia: Europako lehen hizkuntzen hondar

bakarra baita. Hizkuntz gaietan adituak direnek uste dute, bada, euskara dela Europako lehen hizkuntzen hondar bakarra, bazter honetan miragarriki bizirik iraun duena. Beraz, gure inguruan bizi diren beste hizkuntzek kanpotik geroago etorriak omen dira.

Guretzat, berriz, euskara Euskal Herri honen ondarea da. Eta ondasun hori gaur arriskutan eta galzorian ikusten dugu.

Horregatik eta horretarako sortu zen, bada, Euskaltzaindia: mintzaira honen salbamenduko lanean aritzeko.

Zaila da benetan, zinez gaitza, Euskaltzaindiari egotzi zaion egitekoa. Euskara bizirik atera, landu, apaindu, bizkortu, iraun arazi. Hizkuntza hau behar bezala erabiltzeko arauak eman. Euskararekiko auziak eta arazoak bideratu.

Euskaltzaindi honek bere galtzarrean bi sail ditu: Iker saila eta Jagon saila, erran nahi baita, euskara ikertu eta euskara artatu. Bi sail horietan sartzen da nolabait Euskaltzaindiaren egiteko guztien bilduma. Azkenaldi honetan bere eskuen artean dituen ekintza nagusiak hauetxek dira: Hiztegia, Gramatika eta Euskararen Atlasa. Hitz batean esateko, Euskaltzaindiak euskarari bideak paratu nahi dizkio, iraun dezan, lant dadin, osasun onaz bizi dadin.

Baina euskararen salbamenduko obra handi honetan badira behaztopaharri bereziak ere, zeinetarik geure burua beharko baitugu gorde obra honek atarramendu ona izango badu. Hiru bereziki aipatuko ditut, gaingiroki baino ez bada ere.

Lehenbizikoa da zatiketatarik eta elkarren arteko borroketarik alde egi-tea. Batasuna behar dugu. Euskaltzaleok, guztiok bat eginik ere, guti gara. Ez gaitzen taldekerietan barreia. Bakoitza bere aldetik ibiliz eta elkar janez ez dugu fitsik egingo. Egiten diren ahaleginak nolabait gidatu eta koordinatuko dituen Erakunde baten beharra dago, eta horretarako da, hain zuzen, Euskaltzaindia, propio eta berariaz horretarako jarria.

Ni nago gure lanak sarritan ez ote diren alferrik galtzen euskaltzaleen artean batasunik ez delako, ezin ikusiak gure artean direlako, behar den beste komunikazio eta elkar hizketarik ez delako. Ekintza honetan Erakunde baten gidaritzza behar-beharrezkoa da, eta, hain zuzen, horretarako dago Euskaltzaindia; baina hura alde batera utzirik, bakoitzak bere bidetik ibili nahi badu, porrot egiteko arriskuan gaude. Azken finean batasunetik dator indarra.

Eta bigarren arriskua: herriko euskararekin lokarriak mozteko arriskua. Hori bi eratara gerta daiteke: bai gehiegizko purismoaz eta bai gehiegizko erdalkeriaz ere. Zilegi izan bekit gaur gerta daitekeen zerbait adibide gisa aipatzea.

Gaur “euskaldun berriak” deitzen ditugunak asko ugaritu dira, eta eskerak ematekoa da, noski. Hori berez seinale ona da eta itxaropide handia. Baina inoiz gertatzen da euskaraz ongi ikasi gabe jartzen baitira gero irakas-

le. Orduan hurrek uste dute beren gurasoek baino hobeki dakitela horiek euskara, eta hori ez da hola. Gaietiko edo axaleko zenbait gauzatan izan daiteke hori egia, baina ez hizkuntzaren muinari dagokionetan. Oker aditu horren ondorioz gizaldi batetik bestera pasaia egin ordez, etena egiten da. Lehengo euskara jatorraren ordez, euskara murriztu, idor eta giharrerik gabe-koaz gelditzen dira haurrak. Bai ahozkatze jatorra, bai azentua, bai esapi-deak moldatzeko jeinua, hitzak, itzulikak, dena galdu edo arras pobretua gelditzen da. Ikastolak behar du familiako euskararen aberaste bat izan, ez ordea etsai. Lokarriak tradizioarekin mozturik, dena galtzen da.

Hirugarren arriskua, azkenik: euskararen aldeko lan hau politikaz nahastekoa. Euskaltzaindiak ez du hori nahi, zeren euskara guztiona baita, herri baten ondasuna eta altxorra, alegia; politika, aldiz, berezile da, zatika-tzaile. Euskara politikazko aukera berezien gaietik dago.

Euskaltzaindiak badu, bada, zeri begiratu eta goardia eman, euskararen salbamenduko obra hau ongi gidatu eta bideratu nahi baldin badu; eta hortan da.

Gaur Arizkun herri hontako seme bat, Pello Salaburu jauna, sartzen da Euskaltzaindian. Bihotzez zorionak eman nahi dizkiet, bai berari eta bai Arizkunge herri honi ere.

* * *

Señoras, señores:

La Real Academia de la Lengua Vasca-Euskaltzaindia celebra hoy sesión pública y solemne en este pueblo de Arizkun para recibir en su seno al nuevo académico de número Sr. Pello Salaburu, hijo de esta localidad baztanesa. El Sr. Pello Salaburu sucede en la Academia al Sr. Angel Irigaray, fallecido en noviembre de 1983 y que era asimismo navarro, pues había nacido en Vera de Bidasoa.

Como es sabido, las recepciones de nuevos académicos se celebran con arreglo a un ceremonial o ritual que es más o menos similar en todas las Corporaciones de esta índole. Por lo que se refiere a nuestra Academia, es ya una costumbre, que creo que arranca casi desde los principios, el que tales actos de recepción se celebren en el pueblo natal del nuevo académico. No es, desde luego, una ley y ha tenido, sin duda, excepciones, pero sí es una constante.

La razón de ello es obvia: la Academia quiere aprovechar estas ocasiones y otras similares para inculcar o despertar en el pueblo la conciencia del valor y dignidad de su lengua.

Una lengua como la vasca, que ha vivido en una casi total indefensión y desvalimiento, sin acceso a la escuela, sin que se la admitiera para los usos oficiales, nobles y de un cierto brillo social —si alguna excepción hay que hacer, y aun ella relativa, habría que hacerla a favor de la Iglesia—; una len-

gua, como digo, abandonada a su suerte, acaba perdiendo prestigio y crédito a los ojos de los propios hablantes, lo cual no es más que el primer paso para que éstos renieguen de ella y la abandonen. Creo que este desprestigio social se halla en la base de los grandes retrocesos padecidos por el euskara.

Por esto, la Academia, en la medida que le permiten sus modestas posibilidades, se esfuerza por inculcar en el pueblo la conciencia del valor, dignidad e idoneidad de esta lengua, y, en una palabra, por sacarla de su ostracismo. Al fin y al cabo, esto es algo que se confunde con sus mismos fines.

Efectivamente, la Academia fue creada y existe para la rehabilitación de la lengua. Por ello la causa de la Academia se confunde con la de la lengua, puesto que aquélla fue creada y vive para ésta.

No es éste el momento de trazar la historia de Euskaltzaindia, Real Academia de la Lengua Vasca, pero tal vez no esté de más refrescarla un poco, pues desgraciadamente el desconocimiento al respecto es bastante general, y, lo que es aún peor, la desinformación y las interpretaciones torcidas o versiones incorrectas de los hechos no son nada infrecuentes.

Parece que la primera mención expresa de la necesidad o suma conveniencia de fundar una Academia que trate de resolver los problemas que plantea esta lengua se debe a José Francisco Aizquibel (1798-1865). Aizquibel era azcoitiano, pero no vivió en el país, sino en Toledo. Estuvo en Roma al servicio de un canónigo y más tarde fue secretario del Duque de Granada. Las circunstancias de su vida le permitieron viajar por gran parte de Europa y adquirir una bella cultura. Pero este vasco, alejado físicamente del país, no por eso renegó de él ni de su lengua, sino todo lo contrario; y, paradójicamente, será él el primero en denunciar el caos o desorden existente y en proponer, como remedio, la creación de una Academia, cuyo fin principal sería la formación de una lengua literaria común. Esto lo dice Aizquibel en un opúsculo publicado en Madrid en 1856 y titulado "De la lengua euskera o de los vascongados" (1).

Permitaseme citar un párrafo de este trabajo de Aizquibel:

"Esto mismo quisiéramos que sucediera con nuestro Euskera, que poco a poco se formase un dialecto clásico o literario, que comprendiesen igualmente los habitantes de todo el país Vascongado indistintamente, como puede suceder muy bien, si el clero del país en su predicación y publicación de devocionarios y de obras de instrucción cristiana, usase de un lenguaje puro y escogido, arreglando para ello una gramática, que reuna los elementos primitivos de esta lengua en su mayor pureza, sin hacer caso de ninguno de los actuales dialectos, y atendiendo sólo a la verdadera y genuina restauración de la lengua, aproximándose, cuanto se pueda, al estado que tenía en la época de su mayor apogeo o de su mayor pureza. Para esto es indispensable la forma-

---

(1) Véase *Eusko Bibliographia*, de Jon Bilbao, s. v. Aizkibel.

ción de una academia compuesta de Vascongados, que hayan hecho estudios especiales sobre su lengua, o que hayan estudiado las lenguas orientales, o dedicándose a estudios lingüísticos, admitiendo igualmente en su seno a todo filólogo o lingüista extranjero que se dedique al estudio de nuestra lengua. Las autoridades del país deben proteger y contribuir para la prosperidad y buen éxito de los trabajos de esta corporación, que serían sumamente útiles para el país y para la ciencia filológica, llevando a cabo el gran pensamiento de nuestro adorado patricio, el Sr. Conde de Peñafiorida, fundador de la Sociedad Vascongada de Amigos del País, que produjo tantos beneficios. De este modo estaría unida esta nación con el tiempo ethnográficamente, bajo un dialecto común literario, que al cabo de un siglo o dos predominaría por la ventaja de ser comprendido en las siete provincias o distritos de diferentes dialectos, que hoy se conocen y no se pueden entender unos con otros, ya que es imposible reunirlos políticamente, perteneciendo a dos naciones poderosas. Progresaría muchísimo la literatura vascongada, porque habría más consumo de libros euskeranos, puesto que les será comprensible a todos el dialecto literario, y entonces se publicarían muchas gramáticas, diccionarios y obras útiles, que, por temor de falta de venta, se hallan en el día en el estado de manuscritos, unos concluidos y otros abandonados, sin ningún género de estímulo para concluirlos” (2).

Sin duda que hoy, a más de cien años de distancia, habría que limar asperezas en el tenor literal de algunas expresiones de Aizquibel, pero no se puede negar que hizo un diagnóstico certero de la situación y apuntó el remedio.

Aizquibel se preocupó también por recoger y coleccionar, en la medida que pudo, cuantos libros se habían publicado en esta lengua en cualquiera de sus variedades, por humildes que fueran, y por hacer su descripción bibliográfica. El mismo nos dice textualmente:

“Por experiencia propia sabemos lo que cuestan estas investigaciones en un país, en donde se ocupan y se cuidan tan poco de su lengua” (3).

También Duvoisin en sus cartas a D'Abbadie —Mecenas que organizaba y pagaba de su peculio los torneos de poesía vasca— habla de la conveniencia de crear una Academia de esta lengua. José Manterola en su Cancionero Vasco, aludiendo al desorden ortográfico existente, lamenta la falta de una Academia que reglamente estos extremos. Y el próximo año se cumplirá el centenario de las Fiestas Euskaras celebradas en Durango en 1886. En ellas D. Aristides de Artiñano presentó un proyecto muy concreto y detallado de Academia Bascongada, como él la denominaba. Incluso elaboró unos Estatutos para ella (4).

(2) *Sobre la Real Academia de la Lengua Vasca*; Bilbao, 1976.

(3) *Jesús Elósegui* “Algo sobre José Francisco Aizquibel” en *Homenaje a Julio de Urquijo*, 1949, t. I, pp. 181-196.

(4) *Sobre la Real Academia de la Lengua Vasca*; Bilbao, 1976.

Pero pese a todos estos planes y esbozos, el proyecto tardará aún en llevarse a cabo. También en la correspondencia mantenida entre Broussain y Azkue —aún inédita en su mayor parte— sale a cada paso el proyecto de una futura Academia y la mención de la obra unificadora que ésta deberá realizar.

Después de muchos intentos y tentativas que resultaron fallidos se vino a caer en cuenta que el proyecto no se realizaría si las autoridades públicas del propio país no tomaban cartas en el asunto.

Y fue así, en efecto. La Diputación de Vizcaya en 1918 aprueba en principio la idea y la pasa a las Diputaciones hermanas de Alava, Guipúzcoa y Navarra pidiendo que ellas asimismo den su conformidad para que las cuatro de mancomún puedan crear la Academia, le confieran autoridad o rango de institución pública para ocuparse de los problemas de la lengua vasca y la sostengan económicamente. Así se hará en los años de 1918 y 1919 con la preciosa ayuda que por encargo de las mismas Diputaciones prestó la Sociedad de Estudios Vascos.

Se trata, por tanto, de una Institución pública, creada por las autoridades del país y que ha recibido de ellas el mandato o misión de normalizar las cosas de la lengua vasca.

No estará de más tampoco recordar cómo fueron escogidos los primeros académicos, pues también este detalle revela a las claras la conciencia que existía de que la nueva corporación debía salir de algún modo del seno del pueblo euskaldun y estar a su servicio. Los nuevos académicos no los nombraron a dedo las Diputaciones. Se decidió que a título de “compromisarios” debía autorizarse para elegirlos a los directores de las revistas o publicaciones vascas de la época. Para tal efecto, D. Julián Elorza, presidente de la Sociedad de Estudios Vascos, convocó a los dichos directores, más a los cuatro académicos fundadores elegidos ya en el Congreso de Estudios Vascos celebrado en Oñate en 1918. Esta histórica reunión se celebró en la Diputación de Guipúzcoa el 21 de setiembre de 1919. De entre los que participaron en ella el único que aún hoy vive es el Capuchino navarro P. Dámaso de Inza, que votó en calidad de director de la revista u hoja periódica *Irugarrego Prantziskotarra* (el Terciario Franciscano). El P. Dámaso con sus noventa y más años vive actualmente retirado en la enfermería del convento de Capuchinos de Pamplona-extramuros.

Así nació, pues, Euskaltzaindia con mandato expreso conferido por las Diputaciones para encauzar y guiar las cosas de la lengua vasca. Últimamente su autoridad ha sido refrendada y de algún modo consagrada por el Real Decreto de reconocimiento de S. M. Juan Carlos I, de fecha 26 de febrero de 1976.

Euskaltzaindia debía empezar por decidir la ortografía legítima o auténtica a usar en euskara, cosa que hizo pronto y sin mayor dificultad. Seguidamente le aguardaba el arduo problema de la constitución de la lengua literaria común. En los Estatutos fundacionales de 1920 se lee, en efecto:

“Trabajaré preferentemente en la formación de un lenguaje literario unificado en léxico, sintaxis y grafía, que nutriéndose de la savia de todos los dialectos, nos permita disfrutar de una literatura común” (5).

Ya Campión hacía notar que ésta era “acaso, la más grave de las cuestiones que puedan someterse a los debates y sentencia de nuestra Academia” (6).

Esta empresa de la constitución de la lengua literaria común exige su tiempo y aún no está del todo resuelta, pero la Academia no la deja de su mano. Ella sigue pensando que este es un requisito ineludible para que el euskara pueda hacer frente a los problemas que el mundo actual le plantea. Por otra parte, esto no quita que los dialectos literarios tradicionales sigan cultivándose, siempre que se respete la ortografía general y la infraestructura esencial de la lengua (7).

En el periodo que transcurre desde los años 20 al 85 la Academia ha conocido tiempos azarosos y difíciles, pero ha procurado responder al empeño para cuya satisfacción fue creada. En estos mismos días anteriores al de hoy los académicos y los responsables de las Comisiones han estado reunidos en Lecároz con el fin de bosquejar el programa de los trabajos académicos a realizar en los próximos años. Como digo, además de los miembros de número han estado ocupados en esta programación los responsables de las Comisiones de Gramática, Diccionario, Dialectología, Onomástica, Literatura, Bertsolaris, Publicaciones, Biblioteca, etc.

* * *

Pero si la Academia existe por la lengua y está consagrada a su causa, es claro que no se la puede comprender y entender si no se tiene una idea de ésta y de su estado. Por esto creo indispensable decir siquiera dos palabras sobre el particular.

La lengua vasca ha atraído hacia sí el interés y la estima de los lingüistas, que ven en ella el único resto que subsiste en Europa de lengua no indoeuropea y de lengua europea aborigen, una especie de islote que sobrevivió a los avatares de invasiones y oleadas de pueblos, lenguas y civilizaciones y que casi milagrosamente ha llegado viva hasta nuestros días. Ciertamente no ha tenido la suerte de otras lenguas que conocieron brillantes desarrollos literarios y tuvieron fuerza expansiva. Pero su alto valor histórico-cultural está fuera de toda discusión. Baste recordar las memorables palabras de D. R. Menéndez Pidal en discurso pronunciado en Bilbao en 1921:

(5) *Estatutos de la Academia de la Lengua Vasca*, 1920, p. 3.

(6) “Informe Campión-Broussain”, *Euskera* (1922), p. 4.

(7) “Declaración de la Real Academia de la Lengua Vasca-Euskaltzaindia: El euskara común, los dialectos y las hablas locales”, *Euskera* (1979), 107.

“Tenéis la fortuna de que vuestro pueblo sea depositario de la reliquia más venerable de la antigüedad hispana. Otras tendrán más valor artístico, serán más admiradas y codiciadas universalmente, pero no hay otra que tenga la importancia de esta lengua, sin cuyo estudio profundo jamás podrán ser revelados del todo los fundamentos y los primitivos derroteros de la civilización peninsular, ni podrá ésta ser esencialmente comprendida” (8).

Por fortuna, la lengua vasca cuenta también con el inestimable tesoro de un pasado literario. Modesto, si se quiere, pero que es un punto de apoyo para subsistir y avanzar. Sin quitar nada de su valor a la poesía y a otros géneros, creo que hoy una lengua que quiera abrirse paso necesita del instrumento de la prosa. Desde el siglo XVI para acá el viejo euskara ha contado con humildes obreros o artesanos que han roturado el campo o han labrado, al menos en parte, el instrumento. La Academia piensa, con razón, que no puede prescindir de ellos, sino que de algún modo la lengua literaria tiene que empalmar con esta tradición, aun con todos los reajustes y puestas al día que haya que hacer.

Consciente de la importancia que ello tiene para el recto encauzamiento de las cosas del euskara, la Academia ha creado la colección “Euskararen Lekukoak” (los testigos del euskara), donde van apareciendo en ediciones actualizadas y enriquecidas con introducciones, notas y vocabularios muchas obras de estos viejos autores que de otra suerte son hoy prácticamente inencontrables.

La Academia está también comprometida, como se sabe, en la elaboración de una Gramática que sea de algún modo la suya. En el Congreso celebrado en Pamplona en setiembre del año pasado se hizo la presentación y aprobación provisional de esta Gramática, que aunque todavía no es completa ni definitiva, va a ver la luz pública en fecha muy próxima.

Está también en marcha la gran obra del Diccionario General Vasco bajo la dirección de los Sres. Michelena y Sarasola, y la realización del Atlas del euskara, viejo proyecto que hasta ahora no ha sido posible realizar, pero cuya preparación nuestra Comisión de Dialectología tiene muy adelantada. Siendo el euskara una lengua de contextura muy distinta de las usuales en el Occidente europeo, si queremos que el Atlas refleje esta originalidad, es claro que poco nos pueden servir los cuestionarios que se han utilizado para confeccionar los Atlas de las lenguas románicas u otras. Había que confeccionar un cuestionario que tuviera en cuenta la idiosincrasia de esta lengua, y así lo ha hecho la Comisión de Dialectología, cuyo presidente es el académico navarro P. Ondarra, profesor de Lecároz, el cual tiene por asesor al también navarro, aunque de Ultrapuertos, M. Jean Haritschelhar, catedrático de la Universidad de Burdeos.

---

(8) MENENDEZ PIDAL (RAMON), *En torno a la lengua vasca*; Col. Austral 1301.

A la verdad, es una obra titánica ésta de la restauración, pervivencia y puesta al día del vascuence. Michelena ha dicho alguna vez que nuestros antepasados nos han dejado en herencia una carga harto pesada y excesiva para nuestros hombros. Además la Academia no deja de ver que hay muchos ámbitos que desbordan su competencia. Una lengua en las circunstancias en que se encuentra el euskara, a la que disputan el terreno dos lenguas poderosas de cultura, no puede abrirse paso en el mundo actual ni tiene posibilidades de sobrevivir sin un status legal que de algún modo la proteja, si no tiene entrada en la escuela, en los medios de comunicación, en la Administración, etc. Queremos aprovechar esta ocasión para hacer un respetuoso ruego al Gobierno de Navarra en este sentido.

Y puesto que en Navarra se celebra este acto, no estará de más recordar brevisísimamente la parte importante que al viejo reino le ha cabido en la historia literaria de esta lengua. La primera obra impresa en euskara, *Linguae Vasconum Primitiae*, libro de poesías de Bernardo Dechepare publicado en 1545, es obra de un navarro de Ultrapuertos. Y la segunda, la traducción del Nuevo Testamento de Joannes Leizarraga, aparecida en 1571, fue realizada por encargo y publicada a expensas de la reina Juana de Albret. Y el príncipe de los escritores en lengua vasca, Pedro de Axular, que publicó su obra *Guero* en 1643, era un navarro, hijo de la villa de Urdax, que hizo sus estudios en Salamanca cuando aquella Universidad se hallaba en el mejor momento de su historia; que incluso cita a su profesor, Zumel, y a Domingo de Soto, y aunque no le cita, ha manejado también las obras del P. Granada y de otros. Navarro fue también el escritor Juan de Beriain, abad de Uterga, en el mismo siglo XVII; Joaquín de Lizarraga, cura de Elcano entre los siglos XVIII y XIX; el baztanés Bruno Echenique, que ha sido editado por nuestro neo académico Pello Salaburu, y tantos otros que no me es posible citar por no alargarme.

* * *

Toda esta empresa, magna empresa, de la salvación del euskara, la Academia la realiza al margen de toda política. Yo bien sé que esta labor, a los ojos de muchos, se halla como entintada por las salpicaduras políticas. Esto hace que con frecuencia sea incomprendida, y nos coloca a nosotros en una situación difícil. Lo dije muchas veces en el régimen anterior y veo que es necesario decirlo también ahora: el euskara pertenece al tesoro común del pueblo, es un bien de todos, que está por encima de las opciones políticas, que nadie debe apropiárselo en exclusiva ni repudiarlo. En esta línea ha trabajado siempre la Academia y quiere seguir trabajando. Para ello necesita relacionarse con las autoridades, recabar su ayuda etc., siempre con la mira puesta en algo que es de todos, sin engancharse a ideologías ni partidos y respetando el pluralismo político, que es normal y deseable en un pueblo. Sinceramente creo que la politización del euskara a la larga no le hace a éste ningún bien.

Pero esto vale, claro, en ambos sentidos: para los que quieren usufructuarlo en solitario, y para los que por reacción lógica —o ilógica— sienten la

tentación del repudio. Lo que es patrimonio común nadie lo debe ni monopolizar ni repudiar.

* * *

Tampoco puedo en estos momentos dejar de decir una palabra de condolencia y de evocación hacia la figura del viejo académico Pierre Lafitte, que con tanta asiduidad y durante tantos años participó en los actos y sesiones de la Academia y que nos dejó el pasado 23 de febrero (q.e.p.d.). El era el patriarca de las letras vascas en el vecino país vascofrancés. El ha realizado una labor sumamente fecunda y polifacética como profesor de euskara, lexicógrafo, autor de una Gramática muy consultada, periodista, crítico literario, editor de textos, biógrafo de los viejos cultivadores del euskara, etc. Pero no puedo extenderme más, pues por exigencias de nuestros Estatutos debo dejar para la próxima sesión la mención más detallada de los méritos del finado y la apertura del plazo trimestral hábil para la presentación de propuestas para cubrir su vacante.

En este acto se va a proceder, como todos saben, a la recepción de Pello Salaburu en la Academia.

Pello Salaburu es hijo de este pueblo. Tiene 33 años (creo que es, con mucho, el más joven de los académicos). Su hoja de estudios, títulos y trabajos es particularmente brillante. Licenciado en Ciencias Políticas y Sociología, Doctor en Filología Vasca, miembro de varias Sociedades lingüísticas norteamericanas, ha estudiado en Universidades de España y de Norteamérica, ha sido profesor en la Universidad de Deusto y actualmente lo es en la Universidad del País Vasco. Ha ganado diversos concursos y obtenido becas. En la Real Academia de la Lengua Vasca ha trabajado como miembro particularmente activo y eficiente en la Comisión de Gramática. Ha escrito sobre Chomsky, de quien es discípulo. Ha publicado obras sobre el euskara del Baztán, una gramática manual del aprendiz de euskara y la obra en dos tomos sobre Fonología (*Hizkuntzaren soinu egitura* y *Arau Fonologikoak*).

Como véis, Pello Salaburu es ya algo más que una promesa, sin dejar también de ser eso.

Y pasamos sin más al acto de recepción propiamente dicho.

MARIO BUNGE-REN HIZKUNTZALARITZA

Arizkun, 1985-III-31

Pello Salaburu

Jaun andreak, egunon!

Arras gauza guti egiten ditu batek bere bizian behin bakarrik, denek ongi aski dakizuenez. Eskuko behatzekin kontaktzen ahal diren horietako bat, Euskaltzaindian sartzea da, euskaltzaingoa behin bakarrik hartzen ahal bait da, hain xuxen ere. Egia errateko, ezkai honi ez zitzaion burutik ere pasatu halako batean euskaltzain izendatuko zutenik eta hala gertatu zenetik kezka eta beldur pixka batez ere bete nintzen, nere gizartearekiko erantzunkizunaren zamak bertze neurri bat hartu bait zuen egun hartan. Ez dakit, bada, nere baitan paratu duten kofidantzari behar adinako erantzuna emateko gai izanen naizen. Nolanahi ere, ahaleginak egingen ditu.

Koldo Mitxelena eta Pello Salaburu

Kezka guzi horiek haunditu egin ziren nere aitzinean zegoen euskaltzain ezagunak egin zituen lanen berri zehatzagoa izan nuenean, Aingeru Irigarai ospe haundiko gizonaren maila eta neurria ez bait da, ez, erraz ematen. Dakikezueenez, Nafarroako hizkuntza bihotz bihotzez maite zuen guti den bezalako euskaldun zintzo haren hutsunea betetzera heldu naiz, arteka hori modu egokian hornitzeko hilargi zuritan lan egin beharra baldin badut ere. Eta hau erratea ez da batere ahalkea.

Nik baino hobeki ezagutu zutenek diotenez, jende-hartzeko politekoa omen zen bera. Eta diot nik baino hobeki, zeren eta berriki arte uste bait nuen nik ez nuela egundaino ere ikusi. Baina, nonbait, ez da egia: hameka urte nituelarik ikusi nuen behin Arizkungo gaineko eskolan eta erranen dizuet, gainera, zer zela eta suertatu nintzen berarekin. Garai hartan ibiltzen ziren Nafarroako Diputazioko Principe de Vianako ordezkari batzuk eskolaz eskola, jakin nahian herrietako mutiko eta neskatiko koxkor haien artean, zenbat mintzaten ziren euskaraz. Eta euskaraz bazekitenei halako diploma bat eskuratzen zieten eta diplomarekin batera, diru-kontu bat edeki ere Nafarroako Aurrezki Kutxan, hiruetan hogeituro inguru edo sartuz. Kanpotik hurbildu zaretanak ez harritu, jakin erazten badizuet Diputazioak ematen zigun ageri hura euskaraz —eta euskara hutsean gainera— eskribiturik zegoela; ongi aski dakit hau, oraino ere etxean bait dut altxatua garai hartan neureganatzeko aukera izan nuen paper horixta hura.

Beti galde egin izan diot nere buruari nor arraio ote ziren Diputazioaren izenean heldu ziren lagun serio haiek: ez dut uste oker nabilen haietako bat Aingeru Irigarai zela baldin badiot. Bigarrena, ez ote zen, bada, gure artean dagoen Jose Maria Satrustegi? Berak erraten ahal du. Beraz, bada, hala suertatzen dira gauzak, 1962ko abenduan, Eguberri egunean ez bazen hortxe hortxe ibiliko zen, ezagutu nuen, hain segur ere, lehenbiziko aldiz.

Euskaltzale bihurtzeko ez da aski izaten euskaraz mintzo den familia baten barnean sortzea edo euskaldunen artean haztea, gertatzen ahal bait da batek euskara erabiltzearen nahitaezko beharra izatea, bertze erremediorik ez duelako. Orduan, bertze aukerarik ez dagoenean, euskararekin batera, hizkuntza hau gorrotatzen ikasteko arriskua izaten ahal da. Ez zen hori, zorionez, Aingeru Irigaraien kasua: 1898. urtean Beran sortu zen, XX. mendean bere itzulia, batek ez dakiela nola, hartu hurrera zuelarik. Gero, Barcelona, Paris eta Alemania aldean egin zituen mediku-ikasketak, ongi ikasiz, bada, hemengo erdaraz aparte, frantsesa eta alemana ere. Euskara, berriz, italtalitik ikasia zuen: Aingeruren aita —Arizkunen mediku izan zena— nahikoa ezaguna zen euskaldunen artean, periodikoetan eta eskribitzen bait zuen “Larreko” ezizena erabiltzen zuela. Euskararekin zuen zaletasuna, bada, bertze gauzak ikasi eta ikusi ondoren, askatasun guziarekin zuen hautatua.

Ez naiz luzetuko sobera nere aitzenekoaren merituen aipamenean: hemen erraten ahal dudana guzia, beti ere, bertzek errana bait du neronek erran dezakedana baino hobeki. Hor daude, konparazione, Satrustegi eta San

Martin-en artikulua euskal aldizkarietan. Xehetasun gehiago nahi duenak, han begiratu beharko du. Erran dezadan labor labor, hori bai, gure hizkuntza hau izan zela Irigaraien kezka haundienetako bat: aunitz gauza idatzi zuen “Príncipe de Viana” eta “Egan” aldizkarietan. “Diario de Navarra” egunkarian ere bazuen, hil arte, euskal orri bat, berarekin bildu zuena hilobira. Idazlan guziok “Apat-Etxebarne” edo “Irular” izen faltsuekin firmatzen zituen.

Aztertu zituen ongi aski zein diren euskararen mugak Nafarroan eta nola ari zaigun joaten hizkuntza hau beti gibelat, pixkaka pixkaka batzutan, salto ikaragarriak eginez bertzetan, baina inoiz ere gelditu gabe, aratze hoberekin ere gertatzen den moduan, arrotza zaigun erdara hau bakarrik utziz aitzinerako.

Orai dela urte bat t’erdi begiak betiko hetsi zituen artio, indarrean zegoen jaun honek, euskaldunen ohiturak, gure aitzinekoek erran zituztenak eta herri haundi nahiz ttalletan biltzen zituen kontuak ederki utzi zizkigun paperetan paratuak, iduri bait zuen nekeak ez zuela pisurik gizon harendako. Hor ditugu, lekuko, euskal artikuluez aparte, liburuetan ere erdaraz —euskaraz ez dakitenei begira— eskribituta utzi zizkigunak: *Geografía Lingüística de Navarra* eta *Noticias y viejos textos de la “Lingua Navarrorum”*, bertzeak bertze. Gera bedi, bada, erran dudan guzi hau, nekez atzunduko dugun ospe haundiko euskaltzalearen oroimen koxkor moduan. Eta utz bedi honela, hitzik bihozkorrenekin, Euskaltzaindia eta haren arteko eztabaidak azkeneko urteetan, beroaldien ondorio aunitzetan, ongi ezagunak badira ere. Badugu non eta norengandik ikasi, dudarik ez. Eta Aingeru Irigarai ez da batere erakusle txarra.

Berehalaxe ikusiko duzuenez, egun honetako hautatu dudan solas-gaia ez da Euskaltzaindiko hitzaldi-sarreretan normalean hartzen denetakoa. Ez naiz literaturako kontuez ariko, ez eta filologiaz ere, aunitzetan ohi izan den bezala. Patxi Altuna euskaltzain izendatu zutelarik, Koldo Mitxelena oroi erazten zizkigun Homeroren ametsaren atea eta Xenpelar harturik lagun, baita zeruarenak ere. Bi ate omen ditu lehenbizikoak eta hamabi, berriz, bigarrenak. Euskaltzaindiak ere bi ate bertzerik ez omen du, nonbait: lan kreatzailea eta filologilana edekitzen dituenak, hain xuxen. Hona hemen, bada haren hitzak: “Hain gauza erabakia ote da Euskaltzaindiaren atarian zabalik dauden atea bi bakarrik direla?” Iduri du, orduan, nere sarrera honekin ez zaigula betetzen Mitxelena irakaslearen errana, ez bait dut nik ate horietako bat bakarren giltza ere bueltatu. Arras zaila izanen litzateke zuzen asmatzea zenbat ate dituen ametsak eta zaila, halafede, S. Pedrok zaintzen omen dituenak kontatzea. Hala ere, erraten ahal da Euskaltzaindiak aipatu diren bi ate horiek baino gehiago ere badituela: norbaiten ustez, hirugarrenak ez baldin badu ate aroso baten neurria ematen, zirritoa gutienez, bai, badela erran daiteteke. Hortxetik, zirrito horretarik sartu naiz ni, antza. Hortaz, bada, erran beharra da lan hau eta aspaldi honetan egin ditudan bertzeak ere ez direla filologia edo literaturaren barnean sailkatzen. Lan honi paratu diodan izenak berak ere —*Mario Bunge-ren hizkuntzalaritza*— ez dio aunitzi deus erranen,

entzulegoaren artean zenbaitek ez bait daki hizkuntzalaritza linguistikari erraten zaiola alde batetik eta segur bait naiz, bertzetik, gehientsuenok ez duzuela inoiz ere aditu Mario Bungereen izena. Gaia, bada, linguistikarekin lotzen da eta hau erratean, burura heldu zaizuen lehenbiziko pentsamendua kendu nahiko nizueke, saltsotan ez daudenek berehala pentsatzen bait dute hizkuntzalaria dela hizkuntza aunitz dakiena. Baina hori ez da nahi eta nahi ez horrela suertatzen, hizkuntzalari aunitzek, munduaren zabaleran, beren amahizkuntza edo hizkuntza ama aztertzen pasatzen bait dute bizia, nola diren kontuak.

Euskaltzaindiaren elkartekide izendatzen minduten garai berean argitaratzen zuen Mario Bunge filosofo eta zientzialari ezagunak, gaur egun hizkuntza kontuetan indarrean dagoen korrante baten kritika egin nahian edo, uste baino arrakasta eskasagoa —ez dut inon ere ikusi aipaturik— izan duen eta gaur zuen aitzinean berrikusi nahiko nukeen idazlan bat. Liburuaren izena: **Linguística y Filosofía**; liburuaren gaia: Noam Chomsky hizkuntzalariren teorien aurkezpena eta kritika, sarreran dioenez. Nahiz eta liburua bera nahikoa txikia den, ez da aipatu dudan aurkezpen eta kritikara mugatzen eta horrela, hantxe agertzen diren lerroak direla medio, Bungek berak hizkuntzalaritzari buruz dituen iritziak eta iduriak ezagutzeko aukera ere ematen zaigu, liburuaren orrialde aunitz horretaraxe zuzenduak bait daude. Erraten ahal da, bada, hasieran aurkezten dituen helburuak —10. orrialdean dio hizkuntzalari sortzaileek plazara dituzten metodologi eta filosofi arazo zenbait aztertu nahiko litzuzkeela— gainditurik gelditzen direla liburuaren irakurketa amaitu orduko.

Ez dut deus ere erranen hemen Chomsky-ri buruz, haren fama inguratzeko gaituzten paretotara oraino ailegatu ez bada ere, Estatu Batuetako amerikar hau bait dugu momentu honetan hizkuntzalari ezagunenetako bat eta berak idazten dituen lanak bait dira munduan gehien nabarmentzen diren horietakoak. Larderia gogorrekoa dugu bera, eta argentinarrak eman nahi izan dion zafraldiak ez du norabaiteratua utzi, ez pentsa.

Hori dela eta, mintzaldi hau Bungereen liburu honen irazkina egiteko probetxatu nahi dudanez, bi kontu berezi nahi nituzke hasiera hasieratik: alde batetik, liburuan dago Bungek ematen duen Chomskyren teorien interpretazio pertsonala eta arront eztabaidagarria; bertzaldetik, Bungereen beraren iritziak eta teoriak, haren ustez nola antolatuta beharko litzatekeen hizkuntzaren ikerketa eta horrelakoak ere aunitzetan aurkitzen dira. Nere azterketaren gaia, aldeztetik diot, lehenbiziko puntura mugatuko da, bertzea ere bildu nahi izanez gero lan hau ikaragarri luzatuko bait litzateke. Baina hasi baino lehenago erran dezadan hitz pare bat Mario Bungereen gainean.

Filosofiaz eta, batez ere, zientzia-filosofiaz arduratzen direnen artean aspaldiskotik ezaguna da: Zientzia Fisiko-Matematiketan Doktore, fisika eta epistemologiaren oinarrietan espezializatu da; ehundaka lan eta liburu baditu argitaraturik eta Buenos Aires, Mexico, Pennsylvania, McGill University eta bertze zenbait Unibertsitatetan erakutsi du; mundu guziko hainbat eta hain-

bat elkarte eta erakunde zientifikoren elkartekidea da eta berritsuki Principe de Asturias Saria ere bereganatua du. Horrela, fisikaren filosofiaz, epistemologi-az, materialismoaz eta abarrez idatzi du eta, neronek ezagutzen ditudan lanen artean baten bat aipatzekotan *La investigación científica* (ikus bibliografía) seinatu beharko nuke: liburu mardul honek biltzen bait ditu, antza denez, ordu eta urte luzeen ikerlanek eman dituzten ondoreak eta berau bait da, bertze batzuen artean, ikerlanak egin nahi direnean, eredutzat jo beharko genukeen horietako bat. Oraingoan, garatu duen epistemologia hori hizkuntzalaritzan egiten den lanari ezarri dio, zientzi-ortodoxia betetzen ote duen edo ikusi nahirik. Ez da zuzenean bere espezialitatekoak izan daitezkeen gaietatik urruntzen den lehenbiziko aldia. Bertze lanetan ere (ikus, adibidez, Bunge 1980) eginak ditu horrelakoak, fisika, biologia, psikologia, gizarte zientziak e.a. aztertuz. Batek galde diezaioke bere buruari nola izan daitekeen honenbertze eta, itxuraz soilik, hain diferente diren gaiet buruz, beldurrik gabe idaztea: seguraski, berak eskribitu duen liburu baten eskeintzan (Bunge, 1980) aurki dateke, agian, erantzuna, honela definitzen bait du bere aita: “Médico, primer higienista social de Latinoamérica, sociólogo, legislador, adalid de causas populares y democráticas, profesor, periodista y poeta”. Badakigu: “beliak, bera bezalako umiak”, hurbil hauetan maiz erraten den bezala.

Gaiarekin zuzenean hasi aitzinetik ikus dezagun nola dagoen antolaturik *Lingüística y Filosofía* izeneko liburua: sarreraren ondoren, Chomskyk garatu duen teoriaren tesi nagusiak laburbiltzen saiatzen da egilea bigarren kapitulu- an eta, gainera, gero ateratzen dituen konklusio zenbait aurreratzen ditu hemen. Hurrengo kapituluetan gramatikaren bi ardatz nagusi ukitzen ditu (sintaxia eta semantika, hain zuzen) bertze bi kapitulu eskeiniz segidan hizkuntzalari sortzaileak kezkatu izan dituzten bi gai nagusiri: hizkuntzaren uni- bertsalak eta hizkuntzaren ikasbidea edo hazkuntza, h.d., jakin nahi da, azken batean, nola hazten den hizkuntza gure baitan. Azkeneko kapituluetan hizkuntzalaritzan egin beharko lirakeen ikerlanen izaera eta hizkuntz-teoria egokiak garatzeko hautabideak eztabaidatzen dira. Aipatu kapitulu horietaz aparte baditu liburuak bertze hiru eranskin, alde aurretik irakurlekoaren begien bistan agertu diren zenbait kontzeptu hobeki argitzeko asmoekin emana- nak. Bungerean gainerako lanekin gertatzen den moduan, liburu argia da, errez eta arinki idatzia, baietzapenak ez bait dira zehar-meharka agertzen oso osoan eta zuzen zuzenean baizik eta horrexek ematen dio liburuari eztabaida- garri bihur daitekeen zerbaiten aitzinean gaudelakoaren halako kutsu berezi hori. Baina horrexek bete erazten du, baita ere, kontuan hartua izateko merituak egin nahi dituen edozein liburuk bete beharko lukeen oinarrizko baldin- tza: edonoren alde nahiz kontra erraten dugun zerbait hori argia eta zehatza den neurri berean gezurta daiteke, faltsa daiteke (bertze zientzia-pentsalari ezagunaren hitzak erabiltzeko) eta hori, halaxe diote zientzialariek, aitzin pausatzat jo behar da. Hauxe dugu, hain zuzen ere, Mario Bungerei eskertu behar zaion lehenbiziko puntua. Argi dago, bertzaldetik, ez dela erori Bunge Chomskyren hainbertze eta hainbertze irakurle erori diren zulo berean eta ederki berezi dituela berak zein diren teoria honen aztergai nagusiak. Ez dugu

irakurriko liburuan, adibidez, Chomskyk liburuz liburu aldatzen duela teoria, bere burua hizkuntzalaritzat jotzen duen bat baino gehiagori iduritu eta iduritzen zaion moduan. Hori ere aipatu beharra dugu Bungenen alde, ezin hobeki ikusi bait du hizkuntzalaritza sortzailean hasiera hasieratik gaur egun arte badela halako hari gidari bat, teoriaren axalean aldaerak behin eta berriz suertatzen badira ere.

Halaz guztiz, aipatu nahiko nituzke hemen liburuaren azterketa zehatzagoa pasatu aurretik, bigarren mailako diren bi puntu, biak ere Bungenen kaltetan: alde batetik, erabiltzen duen bere-ustezko estilo harroa (ikus hemen 1. Eranskinean bildutako aipamenak); bertzaldetik, hau ere estilo kontua dateke, bertzeren iritziak ematen direnean ez daki batek non hasten diren Bungenenak, nahasi egiten bait dira aunitzetan teoriaren aurkezpen hotza eta egin nahi duen kritika (ikusi, konparazione, 41. orr.). Baina huskeriak huskeria, badira aipatu beharko lirakeen funtsezkoago diren puntuak eta horietara itzuli nahi dut berehala. Zerrendatuko ditut horretarako lehenik zein diren Chomskyren teoriaren tesiak nere interpretazioan, eta aipatuko ditut gero Bungenen huts eta gaizki ulertzerik handienak, beti ere berak egiten duen interpretaziora mugatzen dudalarik lana. Ez dut eztabaidatuko hemen Bungenen teoria, Bungek Chomskyri buruz egiten duen interpretazioa baizik, muga irristakor hori ahal dudanean ongi zainduz. Errateko guziak aipamenekin lagunduko ditut, baina batzutan beldur naiz, ordea, aipamen horiek sobran ez ote diren, hain dira oinarrizkoak Bungek egiten dituen interpretazio-hutsak, ederki gostarik eginak badira ere.

Chomskyren teoriaren tesi nagusiak

CH.1. Giza-espezieak hitz egiten ikasten du eta, bertze zenbait gauzaren artean, horregatik bereizten da gainerako animalietatik. Giza-espeziekoak ez diren animaliek ez dute mintzorik (loroek ahozkatzen dituzten hitzek eta, hainbertze ere hainbertze esperimentu egin ondoren zenbait primatek —ikus, hemen, Lancaster (1975), Altmann (1962, 1965, 1968), Jolly (1972) eta, batez ere, Premack (1978, 1980) ikerlarien lanak— garatu dituzten komunikazio-sistemek, hala nola erleek eta xoriek elkarren artean solas egiteko erabiltzen dituzten sistemek (ikus Akmajian eta bertze 1979), ez dute zeri-kusirik lengoia edo hizkuntza deitzen dugun sistematasunaren konplexutasunarekin), komunikaziorako garatzen dituzten sistemak arras elementalak direlarik, eta neurri horretan, zientzialariek nahikoa errez deskribatzen dituzte. Ez da horrelakorik gertatzen giza-hizkuntzarekin.

CH.2. Gizarte, arraza, talde eta herri guzietako haurrek, baldintza sozial arrontak ematen diren bitartean, epe mugatu batean abiatzen dira solasean. Hizkuntza hori, gainera, eragikorra da eta gerta daitezkeen baldintza berriei behin eta berriz egokitze gaitasuna erakusten du. Hizkuntzaren erabilera ez da, hortaz, mekanikoa edo automatikoa, eragikorra baizik, Descartes eta bertze pentsalari aunitz ongi aski konturatu zirenez (ikus Chomsky

1966). Horrexegatik uler daitezke lehenbiziko aldiz entzuten diren erranaldiak eta inoiz ere erran ez diren gauzak ere ahozkatu.

CH.3. Esperientziaren datuak ez dira nahikoak hizkuntza ikasteko, mintzatzen ikasteko:

a) Esperientziak ez digu —zuzenean behintzat— erakusten zein den perpaus batean txerta ditzakegun mendeko perpausen kopurua. Ez digu erakusten, adibidez, erlatiboazko zenbat perpaus kateatzen ahal ditugun bata bertzearen ondoren, e.a.

b) Behin hizkuntza ikasi ondoren, nahikoa arronta da hutsak egitea eleketan. Ez ditugu ematen erranaldiak biribil biribilak, baizik eta moztuak, erdi-purdizka, e.a. Saiatzen bagara magnetofoi baten bidez biltzen elkarrizketa bat, arras zaila izanen zaigu hor agertzen diren erranaldiak gramatika aldetik aztertzea, zeren eta, stricto sensu, perpaus horietako aunitz eta aunitz ezgramatikalak bait dira. Ohar gaitezen hizkuntza ikasten ari denak ez dakiela zein diren, entzuten dituen guzi horien artean, gaizki erraten diren erranaldiak. Ez jakiteagatik, ez daki ez eta gaizki erraten diren ere. Hala ere, hitz egiten ikasten du eta itxurazko zailtasunik gabe, gainera.

c) Euskaraz eta bertze hizkuntza aunitzetan hitzen hurrenkera edo ordena nahikoa askea da eta perpausaren barnean lekuz alda daitezke. Nola-nahi ere, aldaketa horiek muga batzuen barnean gertatzen dira beti:

(1) *Patxikok erran du zakurra bidetik etorri dela*

Perpaus horretan hitz aunitzen ordena aldatzen ahal da gramatikaltasunari kalterik egin gabe. Honako perpaus hau, ordea, ez dugu gramatikala:

(2) **Etorri dela bidetik, zerria erran du Patxikok*

Iduri du hizkuntzaren barne-logika eta adiera galtzen ez diren neurrian bakarrik truka daitezkeela hitzak eta ordena aldatu. Baldin logika hori hausten bada edo erranahiaren zentzua aldatzen, hiztunak ez du perpaus berri hori onartuko. Baina, hona hemen argumentazioaren indarra, badira logika desegin gabe eta erranahia ere aldatu gabe egiten ahal diren aldaketa aunitz eta hiztunak ez ditu *sekula* ere egiten, hau da, logika eta erranahi aldetik arrot onargarri diren perpaus aunitz sor ditzake hiztunak, baina ez ditu inoiz ere erraten eta, gainera, hori ezin duela egin ez dio inork ere erakusten. Antza denez, fenomeno hau hizkuntza guzietan suertatzen da. Hemen ez dut adibiderik emanen argumentazioarekin segitzeagatik baina 2. Eranskinean (321. orr.) ikus daitezke zenbait argibide. Ikus, baita ere, Lightfoot 1982.

Haurrak hizkuntza ikasten duenean garatzen dituen ezagutza sistemen, propietateen, ezaugarrien eta berak izan duen esperientziak erakusten dituen ezaugarrien artean hutsarte haundi bat dago: hutsarte honen esplikazioa izan liteke pentsatzea sortzetik daukala haurrak hizkuntza ikasteko gaitasuna edo "hizkuntz gaitasuna". Bertzenaz, arrot zaila izanen litzaziguke fenomeno hau azaltzea eta guregandik kanpo dauden indarretara jo beharko genuke argi bila.

CH.4. Gure artean komunikatzeko erabiltzen dugu hizkuntza, bihotza ere zainetara odola igortzeko erabiltzen dugun moduan. Horrek, ordea, ez du erran nahi hizkuntza eta komunikazioa gauza bera direnik: alde batetik, komunikabide diferenteak ere ezagutzen ditugu gure artean (keinuak, ixilu-neak, nigarra, irria, ospakizun sozialak, e.a.) eta, bertzetik, hizkuntza erabiltzen dugu aunitzetan jakinaren ganean ez dugula deus ere komunikatzen eta gure pentsamendua adierazteko erabiltzen dugula. Baina azkeneko kontzeptu hau komunikazioarena baino zabalagoa da eta harekin bat egiten baldin badugu “komunikazioa”-ren adiera hustu egiten dugu: norbaitek bere buruari zerbait erraten dionean, ez du deusik komunikatzen (ikus Chomsky 1975, 52 eta 1979, 88).

Nolanahi ere eta komunikazioa balitz hizkuntzaren funtziorik nagusia ere, komunikazioa-hizkuntza bikotearen arteko harremanak atzendu gabe, metodologikoki ongi bereiz daitezke biak eta berezi ere egin behar, hizkuntzaren natura eta egitura ikertu nahi izanez gero: hizkuntz gaitasunaren egitura bere aldetik estudiatu behar da, biologo batek bihotza ikertzen duenean anatomia (bihotzaren egitura) eta fisiologia (bihotzaren funtzioa) bereizten dituen bezalaxe. Hizkuntzalariak ere, neurri batean, hizkuntzaren “anatomia” aztertu behar du.

CH.5. Hizkuntza ez du, jakina, “hizkuntz gaitasuna” deitu dugunak bakarrik osatzen eta sistema aunitzen elkarreragiketaren ondorioa dugu: sinesmenak, pertzepzioa, memoria, munduarekiko ezagutza, e. a.. Sistema horiek beren lege propioak dituzte, hizkuntz gaitasunarekin zuzenean erlazionatzen ez direnak eta, beharbada, sistema horiek badituzte ere beraien gaitasunak, sortzetik eta inork erakutsi gabe, emanak. Beraz, bada, bi gauza berezi behar dira: lengoia eta hizkuntz gaitasuna. Azken honi gramatika deituko diogu eta, hortaz, *lengoia* (edo hizkuntza) eta *gramatika* desberdinduko ditugu, lehenbizikoa bigarrena baino aunitzez zabalagoa delarik, eman ditugun arrazoiaren arauera. Iduri du hizkuntzalariaren lana dela gramatika —edo, hizkuntz gaitasuna— aztertzea, nahiz eta horrek ez duen erran nahi soziolinguista batek egiten duena ez dela hizkuntzalaritza (ikus Chomsky 1979, 54. orr.), baina azken honen lanak esplanatorioa —eta ez deskribatzailea bakarrik— izan nahi duen neurrian, aise konplexuago gertatzen da, sistema bat ez, baizik eta sistema aunitzen elkarreragiketa estudiatu behar bait du. Arrazoi horregatik hizkuntzalari sortzaileak hizkuntzaren gramatika zehazten saiatzera mugatu dira (Chomsky 1981).

CH.6. Gramatikan hiru osagai bereizten ditugu: osagai fonetikoa, sintaktikoa eta logikoa (ikus beheitiago) eta anbiguetate jakin eta ezagunarekin erabiltzen du Chomskyk kontzeptu hau, erranahi guzi hauek dituelarik:

a) Hizkuntz gaitasunaren egitura. Inork ere erakutsi ez digun horren egitura. Gramatika Unibertsala deitzen zaio honi. Ikus CH.7.

b) Hizkuntz gaitasunaren egituraren modelua. Hizkuntz gaitasun Unibertsal horren berri eman nahi dugunean, bide diferenteak erabil ditzakegu,

eredu diferenteak proposatuz. Eraiketa teorikoa dugu hau eta honen izena ere Gramatika Unibertsala da.

c) Gramatika Unibertsala giza-gogoan inprimaturik dago eta ezin deza-ke hiztunak bere baitarik baztertu. Zentzu horretan erraten dugu GU gizaki guzietan dagoela aurkezturik, benetazko zerbait dela.

d) Edozein hizkuntza naturalen osagai linguistiko hutsaren (aipatu ditugun bertze sistemetatik berezirik) egitura. Gramatika partikularra deitzen dugu haatik.

e) Egitura horren modelua: euskara edo gazteleraren gramatika bakar hori (egitura hori) deskribatzeko, gramatika diferenteak (modelu desberdinak) proposa daitezke, eraiketa teorikoak eginez.

f) Behin hiztunak hizkuntza ikasi ondoren, hizkuntza horren gramatika haren gogoan dago aurkezturik eta, hori dela bide, hizkuntza horretako per-paus gramatikalak eta ez-gramatikalak bereizteko gai da. Lan hau egin deza-ke argibidez (hizkuntzalariak egiten duena) nahiz ohargabeki (ofizioko ez direnek egiten dutena), Chomskyren lanetan ikus daitekeenez (1980, 4).

CH.7. Eman ditugun adibideetan ikusten denez (2. Eranskina) espe-rientzia ez da nahikoa hizkuntza ikasteko. Ikasketa horretan bada zerbait sortzetik heldu dena: hori da, hain zuzen ere, Gramatika Unibertsala. Gramatika Unibertsala ez da ikasi beharrik, heredatu egiten bait da eta giza espe-ziearen genotipoan kodifikaturik bait dago. Horretaz aparte, jakina, espe-rientzia ere behar da: oihanean biziko balitz haurra bakar bakarrik ezin izan-nen luke solasean ikasi. Esperientzia da, bada, beharrezko baldintza baina ez nahikoa eta GU-arekin ere antzera suertatzen da. Biak elkaturik, ordea, ditu-gu baldintza beharrezko eta nahikoak. Esperientzia hori bizitzaren lehenbizi-ko urteetan gertatu behar da.

Gramatika partikularren guneak GU-ak markatzen duen bide hertsian eraikitzen ditu haurrak, hizkuntza bere baitan hazten den bitartean. Hizkuntz gaitasunaren mugak, bada, GU-ak markatzen ditu eta esperientziak ez ditu muga horiek hausten ahal. Programa genetikoan bada, hortaz, parte egituratu eta aldaezina (agintzen duena) eta alda daitekeen bertze bat ere (geneek “utzi” egiten dute), Jacob-ek bezala errateko. Hori dela eta, 2. Eranskinean paratu ditugun adibideen ez-gramatikaltasuna, GU-ak esplika lezake agian. Gramatika partikularrak aldatzen ahal dira eta ezagutzen ditugun hizkuntzen gramatikak posible izan daitezkeen guzi horietako parte tiki bat bertzerik ez dira, beti ere muga jakin —baina asmatu behar diren— horien barnean bil-duak, hizkuntza batetik bertzera aldatzen direlarik. Hizkuntza beraren bar-nean ere aldatzen da gramatika eta hori ikerketa diakronikoen bidez ikus dai-teke, hizkuntzaren historia aztertuz.

Heredentzia onaturik eta esperientziaren beharra ere —hiztegia ikaste-ko, adibidez— ikusirik, errezagoko konprenditzen ahal dugu zergatik eta nola ikasten duen hain laster hizkuntza haurrak eta nola den gai hizkuntzaren eza-

gutza sistema konplexu hori garatzeko. Gainerako gorputz-organoekin ere gisa honetara gertatzen da: haurrak ez du “ikasten” nola sortu behar dituen besoak, hau bere kode genetikoan bait dago ezarririk. Esperientziaz baliaturik (elikadura, konparazioe), besoak hazi egiten dira eta esperientziak fenotipo diferentea garatzen du batetik bertzera, hizkuntzetan bezalatsu.

Gramatika Unibertsala garapen ontogenetikoaren ondorioa da eta giza-bilakabidean gertatutako emergentzia horietako bat (ikus Popper-Eccles 1980). Hortaz, gizakia ezaugarritzen duen tasuna da, lehenago erran den moduan.

CH.8. Hizkuntz-gaitasuna “gogoaren” organoa da, bihotza eta besoak “gorputzaren” organoak diren bezala. Baina, zer da “gogoa”? Erran dezagun, hasteko, gogoa eta burmuina ez direla bi gauza diferente (Chomsky 1979, 81. orr.) nahiz eta berak, teoriaren aurkezpen argiagoa egin nahiak eramanik, bereizten dituen. Argi dago, biologiaren ikuspuntutik, burmuinak bere egitura “materiala” duela eta gaur egun neurobiologoak arduratzen direla egitura horren azterketaz eta neuronon funtzionamenduaz. Hizkuntza, jakina denez, burmuina eta bertze organo aunitzen lanaren (zintzurra, birrikak, belarria) ondorioa dugu. Hizkuntzaren gramatikak —edo, bertze hitzetan paratze-ko, inork ere erakutsi ez digun gaitasun horrek— ere badu bere egitura, noski, eta erran daiteke egitura honen elementuak (arau sintaktikoak adibidez) burmuinaren memorian daudela metaturik eta horrexegatik badugula mintzoa. Badirudi, halaz ere, eta nahiz eta arau sintaktikoak burmuinean “dauden”, ez dela neurobiologoaren eginkizuna arau sintaktiko horiek behar bezala zehaztea eta nola formaliza daitezkeen erakustea. Hori hizkuntzalariaren (hizkuntzalari psikologo fisiologiko bihurturik) lana dugu. Chomskyk aipatzen duenez, aski interesgarria litzateke ikustea nola suertatzen diren eragiketa horiek neuronetan (in Piattelli-Palmarini 1980, 263. orr.). Azterbide bat izan liteke, erraterako, begiratzea ea gramatikaren osagai diferentek ere leku diferentetan aurkitzen diren burmuinean: afasiek eta eman liezagukete argia kontu honetan. Akmajian eta bertzek (1979, 323. orr. eta jarr.) hauxe bera seinalatzen dute. Nolanahi ere ez dago a priori-rik “gogoa” eta “gorputza” bi modu diferentetara ikertzeko eta bietan premisa biologiko berekin jokatu behar dugu.

CH.9. Sortzetik dugun Gramatika Unibertsalari esker (ahalbidezko hizkuntzak mugatzen ditu eta espeziearen genotipoan dago) eta esperientziaren datuez baliaturik hitz egiten ikasten dute haur guziek, ezagutza sistema konplexu bat garatuz. Erratan dugu konplexua dela, arront zaila bait zaigu ezagutza hori formalizatzea eta ezagutza hori agintzen duten legeak behar bezala zehaztea. Baina, jakina denez, ezagutza hau ez da gizakia karakterizatzen duen bakarra eta bertze ezagutza sistemak ere garatzen ditugu, hala nola, ikusmenarena, eragiketa logikoak egiteko gaitasuna, mugimendu koordinatua eta bertze aunitz. Zenbait eskolak (batez ere Piaget eta Ginebrarrak aipatu behar hemen) mantentzen dute ezagutza guzi horiek batera garatzen ditugula eta sentimen-motorezko gaitasunei esker, haurrak gero eta aberatsago diren ezagutza sistemak eraikitzeke gai direla. Piaget-en ustez, bada “gogoa” (edo

“burmuina”, bertze ikuspuntu batetik) ez da modularra eta garatzen dituen ezagutza sistemak erlazio hertsian daude.

Chomskyk uste duenez hau ez da honela gertatzen: argi dago ezagutza horien artean badirela erlazioak —bihotza eta gibela ere erlazioan daude, dudarik ez— baina sistema guzi horiek autonomoak dira —bihotza eta gibela ere autonomoak diren neurrian— eta horregatik, independienteki ikertu eta estudiatu behar dira, bakoitzak bere egitura propioa bait du. Gaur egun ez dago daturik hizkuntz gaitasuna eta mugimendu koordinatua, konparazioe, printzipio berak agintzen dituela pentsatzeko. Hizkuntz datuek erakusten digute hizkuntz gaitasuna baldintzatzen duten legeek ez dutela parekorik gainerako sistemetan. Horregatik erran daiteke burmuina modularra dela. Gorputzaren organoak autonomoak diren moduan, gogoarenak ere autonomoak ditugu.

CH.10. Behin onartuz gero hizkuntza natural guziak printzipio unibertsal zenbaiten azpian biltzen direla, printzipio horiek edo gramatika unibertsala formalizatzeko bi bide segi daitezke:

a) Hizkuntza bat hartu eta hizkuntza horrek aurkezten dizkigun datuetatik haratago jo, hizkuntza horren lege partikularrak eta hizkuntz gaitasunaren legeak bereziz. Azkeneko hauek hizkuntza guzietan ageriko dira. Lehenengoak, ordea, hizkuntza horretan bakarrik, nahiz eta lege orokorrek markatzen dituzten mugak ezin diren hautsi.

Sistema honek duen eragozpena da aunitzetan lege orokorrak ikusteko arriskua dagoela, lege partikularrak dauden tokian. Oso zaila gertatzen ahal da batzuk eta bertzeak bereztea.

b) Hizkuntza aunitz hartu eta elkarren artean erkatuz, lege orokorrak eta unibertsalak atera. Honek ere badu, ordea, bere eragozpena: azaleko antzekotasunetan gelditu gaitzake eta zenbait hizkuntzalarik azaleko antzekotasun hauek deitzen dituzte hizkuntzaren unibertsalak (Chomsky 1982, 111).

Hizkuntzalariek bide bat nahiz bertzea hautatzen ahal dute baina, dituzten mugak ezaguturik, biak hartzea litzateke egokiena. Ohar gaitezen lege horiek oso abstraktuak direla eta ez ditugula berehalakoan aurkituko. Lege horiek edo gramatikaren formalizazio egokiak proposatzeak hizkuntzaren teoria formalizatzeraz garrantzitsuak. Ikus, dena dela, **B 6** puntua beheitiago.

CH.11. Hizkuntza bat nahiz aunitz hartzen ditugun aztergai, metodo hipotetiko deduktiboak erabiliko dira: honegatik, itxuraz legeen kontra daudekeen datuak bazter daitezke eta horrek ez gaitu kezkatu beharrik (Chomsky 1979, 107 eta 188). Ohargabeki ezagutzen dugun Gramatika Unibertsala formalizatzeko hizkuntza partikularretako datuak erabili behar ditugu eta hau egitean, nola hautatu eta nola berezi datu onak eta txarrak? Perpaus gramatikalak ez dira *interpretatu daitezkeen* perpausak, errez interpretatzen ditugun perpaus aunitz ez bait dira gramatikalak; ez dira norbaitek eman dituen *arau normatibo*en barnean sartzen direnak, hizkuntza aunitzetan ez bait dago

ageriko arau normatiborik; ez dira *estatistikoki* errateko edo entzuteko gerta-kortasun handiago duten perpausak, hainbertze aldiz erraten bait ditugu inoiz ere erran ez diren perpausak; ez dira, ez, corpus batean bil daitezkeenak: halako testu zati hau halako hizkuntzaren aurkezpen fidagarria dela diogunean, ohargabeki erabili dugu gure ezagutza eta gaitasuna corpus hau, eta ez bertzerik, aukeratzeko. Ez dugu aukeratzeko corpus bat eta hizkuntza horrek izan ditzakeen legeak handik deduzitu; ez, corpusa hautatzen dugu bai bait dakigu hizkuntzaren legeak betetzen dituela. Informazioa, orduan, hiztunaren baitan aurkitu behar da. Metodo hau ez da, bada, enpirista, datu enpirikoak erabiltzea nahi eta nahiezkoa baldin bada ere.

CH.12. Gramatikaren osagai nagusienetako bat sintaxia dugu eta automoki iker daiteke berau. Sintaxiaren ikuspuntutik gramatika arau sistema dela erran daiteke: honela, sintagma guneez leku hau edo bertze hura hartzen dute sintagmaren barnean, ahalezko leku horiek ere nahikoa mugaturik daudelarik GU-ari esker. Erran daiteke, baita ere, perpausetan kategoria zenbait lekuz truka daitezkeela toki batzuetara bai baina bertzeetara ez, ondoko adibide hauetan ikus daitezkeenez:

- (3) *You saw the man*
 (4) *Who did you see—?*
 (5) **Did you who see—?*
-
- The diagram shows two horizontal lines with arrows pointing from (5) to (4). The top line starts under 'who' in (5) and ends under 'see' in (4). The bottom line starts under 'X' in (5) and ends under 'see' in (4).

Gramatika Unibertsalak gero eta hertsiago diren aukera hauek zehazten dizkigu:

- a) Hizkuntza naturaletan mugimendua gerta daiteke ala ez?
  - b) Gerta baldin badaiteke, edozein kategoria mugi daiteke?
  - c) Kategoria jakin bat mugi baldin badaiteke, edozein lekutara mugi daiteke?
- e.a.

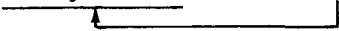
Hautabideak ditugu, ikusten denez, eta hori teoria simple bat dela medio formalizatzea aurrerapausu haundia izanen litzateke. Erran dezadan, bide batez, perpaus batean zerbait “mugitu” bada, perpaus horren eratorpenean bi (edo gehiago) egitura edo analisi maila bereizten direla: horri deitu ohi zaio “sakoneko” eta “azaleko” egitura.

Baina gramatika ez da hori bakarrik. Gramatika dugu, baita ere, Printzipio-sistema bat eta printzipio soil batek esplika ditzake, aunitzetan, itxuraz arras diferente diren datuak. Printzipio berak (X-barraren sistema) azaltzen digu zein den sintagmen barneko osagaien egitura eta zergatik gertatzen diren azaleko desberdintasun ikaragarri horiek hizkuntza batetik ber-

tzera. 2. Eranskinean eman ditudan adibideak ere Printzipio abstraktu batek azal ditzake eta berdin suertatzen da honako adibide hauekin:

(6) *Nire semea mendira joaten da*

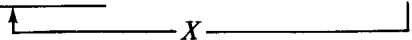
(7) *Nora joaten da nire semea —?*

Halaz guztiz, ezin egin ondoko hau:

(8) *Nire semea mendira eta hondartzara joaten da*

(9) **Nora joaten da nire semea mendira eta —?*

(ikus hemen 3. Eranskina. Ohar gaitezen, dena den, adibide guziak perpausak direla eta termino hau definitu gabe utzi dugula, teoriaren lehengaita bait da).

CH.13. Erranahia da gramatikaren bertze osagai nagusi bat eta osagai honen barnean bereziki aipatu behar da hiztegia deitzen duguna. Hiztegiarekin erlazionatzen dira zuzen zuzenean linguistikoak ez diren bertze sistema aunitz: sinesmenak, munduarekiko ezagutza, e.a. Irakasle batek, militar batek edo apez batek, hiritarrak edo herritarrak, langileak edo lantegiko nagusiak erabiltzen duten hiztegia diferentea da. Hitz kopuru mugatuak osatua, talde sozial batetik bertzera edo toki batetik bertzera errez aldatzen da, bakoitzaren munduarekiko esperientzia ere diferentea dugulako. Beraz, bada, osagai hau ulertzeko eta azaltzeko sistema aunitzen azterketa xehea egin beharko genuke, nahiz eta gauzei izena emateko eta, arau semantiko unibertsalak erabiltzen ditugula ematen duen (ikus, erraterako, Russell 1961 eta Chomskyk honetaz dioena in Piattelli-Palmarini 1980, 139). Bertze kontu bat da nola antolatzen ditugun hitzak: haurrak “ikasi” behar ditu —gero ere, ez dira horrenbertze- baina sistema Unibertsal batez baliaturik ordenatzen ditu (X-barra) sintagmetan eta perpausetan.

Halaz ere, sintaxiak berak bakarrik ere ematen digu erranahiaren informazioaren parte bat, erreferentziatasunarena, hain zuzen ere. Orain arte erabili ditugun adibideak kontuan hartuz gero (ikus 3. Eranskina):

(10) *Mattinek Mattin ikusi du*

Badakigu jakin bi Mattin direla nahi ta nahi ez, nahiz eta guk dugun Mattin-ekiko ezagutza perpaus idatzi honen mugetan akitzen den. Arrazoi beragatik badakigu “bere burua” hitzaren erreferentzia “Mattin” dela ondokoan, eta ez bertze norbait:

(11) *Mattinek ez du bere burua ezagutzen.*

Informazio guzi hori perpausaren sintaxiak ematen digu eta Gramatikaren forma Logikoak interpretatzen du.

CH.14. Orain arte emandako hipotesi guziek erran nahi dute, bada, hizkuntzalariaren lehenbiziko lana (eta, intelektualki ernagarriena, zeren eta gizakiekin ez bait dugu animaliekin egin genezakeen aprobarik egiten ahal) da hiztunaren *gaitasun* linguistikoaren berri ematea. Hizkuntz gaitasunak eta gainerako sistemen gaitasunak —herendentziaz emanak— ahaltzen dute hitz egitea, hitza ez bada ere hain ispilu neutro eta gardena, gure eguneroko *arike-tan* bertze elementu aunitzek hartzen bait du parte: nekeak, egoera psikologikoak, lekorapenak, adibidez. Aitzineko pentsalariek behin eta berriz bere buruari galdetu ziotena eta Russell-ek hain ederki paratu zuenari erantzuna emateko modua dateke guzi hau:

“How comes it that human beings, whose contacts with the world are brief and personal and limited, are nevertheless able to know as much as they do know?”

(Russell, 1948, 5)

Mario Bungearen oinarritzko hutsak

Nik ez dakit, bada, eman dudan Chomsky-rekiko interpretazio hau ortodoxoa den ala ez, baina hori egiten saiatu naiz, berak liburuetan idatzitakoak eta eskoletan erranak irakurri eta aditu ondoan. Erraten ahal dut, nolana ere, interpretazio hau Bungek bere liburuan ematen duena baino zuzenagoa dela. Honetan ez daukat inolako zalantzarik.

Ikus ditzagun orduan zein diren Bungek ematen digun interpretazioan, goiko tesi horiekin bat ez datozenak:

B.1. Abiapuntuan berean adierazten digu bi galderari eman nahi diola erantzuna: lehenbizikoan zer den lengoia jakin nahi du; bigarrenean, berriz, ikusi nahi du hizkuntzalaritza sortzailea Chomskyren filosofia osoarekin —eta, bereziki, sortzekotasuna eta mentalismoarekin— loturik dagoenez ala ez.

E. Bigarren galderari erantzuna emateko ez da libururik idatzi behar: hor daude ehundaka artikulua, tesiak, azkeneko 25 urte honetan idatzi diren liburuak, e.a.. Guzi horietan ikusten da aunitzetan gramatikalari sortzaileek ez dutela aipatu ere egiten deusetarako Chomskyren filosofia. Areago, berak aitortu duenez, ikasleak aspertu egiten zaizkio gai horiekin eta gehienetan tekniko on batzuk izatera mugatu nahi dute, horrelako eztabaidetan sartu gabe. Gehienetan, bada, CH.12 eta CH.13-ra mugatzen dira hizkuntzalari hauen lanak, horietan aipatzen diren Printzipioak sortzetik edo bertze nonbaitetik heldu diren galde egiten ez dutela.

Ez hori bakarrik; Chomskyk berak argibidez emana du erantzuna Bungearen galderari, azken honek, nonbait, ezagutzen ez duen liburu batean:

“I think a linguist can do perfectly good work in generative grammar without ever caring about questions of physical realism or what this work has to do with the structure of the mind. I do not think there is any question that that is possible”.

(Chomsky 1982, 31)

B.2. Chomskyren “gaitasuna” eta “ariketa” Saussureren “hizkuntza” eta “hizketa” bikotearen parekoak ditugu (20 orr.), omen.

E. Ez; hauxe da, hain zuzen ere, hizkuntzalari aunitzek egin izan duen interpretazio oker ezaguna, baina goian paratutako tesietan ez banaiz mintzatu Saussureren bikote horretaz ere, interpretazio hori guziz eztabaidagarria dugu bertze aunitzen ustetan:

“En este punto es donde la distinción chomskyana de la competencia y la actuación se opone radicalmente a la dicotomía saussuriana de lengua y habla. En efecto, para Saussure, (...) la lengua es, esencialmente, un inventario, una taxonomía de elementos (...), en rigor no hay sitio para una sintaxis (...). Para Chomsky, por el contrario, es la sintaxis la que se convierte en el componente central...”

(Ruwet 1978, 67-69)

B.3. Hizkuntzalari sortzaileek uste dute beraiek egiten duten lana, hau da, hizkuntzaren azterketa abstraktua, hori dela lanik garrantzizkoena, baina hizkuntza landu nahi duenak, hizkuntzaren alderdi aberats guziak aztertu beharko lituzke, erran nahi baita, psikolinguistika, soziolinguistika, e.a. (25. orr.).

E. Chomsky, ikusi denez (CH 5, CH 9, CH 13, CH 14), ez litzateke horren kontra agertuko, nahiz eta berak ikusten dituen lehentasunek bertze bideak hartzen dituzten: honen ustez, hizkuntzaren gaitasunei buruz gramatikaren azterketan agertzen dira daturik argienak eta gramatikaren barnean, gainera, badirudi sintaxia dela atalik emankorrena... orain arte ditugun datuak kontuan harturik. Egoera hau, ordea, alda daiteke datu berrien argian.

B.4. Hizkuntzalari sortzaileek gramatika kanonikoa edo estandarra ikertzen dute. Baina, argi dagoenez, hizketa zuzenaren estudio gehiago egin beharko lukete eta hizkuntza guzietako dialektuak ere ongi landu (3. kapituluaren eta, bereziki, 50. orr.).

E. Puntu honetan Bungerean ezjakituria nabarmendu egiten da eta, lerro hauek luzeegi gertatu gabe eta berak ematen duen adibide berbera erabiltzeagatik, hauxe erran nezake: haren ustez, gaztelera ikertu beharrean, Argentinako hizketa ere aztertu beharko litzateke (50. orr.). Hortxe dago, adibidez, O. Jaegglik, Chomskyren zuzendaritzapean, La Plata-ko hizketaren klitikoez burutu duen tesia (Jaegli 1980). Chomsky eta Halleren (1968) lan klasikoak ere, bertze adibide bat emateagatik, Estatu Batuetan mintzatzen den ingelesaren Ipar Ekialdeko dialektua deskribatzen du, Kenyon eta Knott-ek (1944)

egindako lanaren arabera. Oinarrizko liburu hau ez du aipatzen Bungek. Adibide horiek osa daitezke mintzaldi honetan aipatuko ditudan bertze aunitz egileren lanekin.

Baina ez da hori bakarrik: kanpo-hizkuntzalariak ere aukera egin behar du, ez hizkuntza eta dialektuaren artean, baina dialektu edo aztertu nahi duen lurraldeko hizketa eta hiztunen idioleko partikularren artean. Beraz, abstrakzio mailaren kontua da guzi hau. Huts bera aipatu behar da Bungek egiten duen “hizkuntza”/“hizketa” kontzeptuen arteko interpretazioan, biak bait ditugu eraiketa teorikoak eta, neurri horretan, bat bertzea bezain “reala” edo “irreala” (ikus Bunge 1983, 19-20. orr.).

B.5. Sinkronia eta diakroniaren maila ez dira berezi behar, lehenbiziko hura azkenekoaren zordun bait da (74. orr.).

E. Edozein hizkuntzalari, sortzaile nahiz bertze eskolakoa, bat letorke honekin. Nabarduretan hasten dira diferentziak, batek ez bait du bertzea kentzen: baieztapenarekin konforme egoteak ez du adierazi nahi ezinbertzekoa dugula historiara jotzea behin eta berriz hizkuntzaren edozein fenomeno aztertu nahi dugunean. Gazteleraren sintaxia azaltzeko latinera (edo urrunago?) jo behar dugu?

Nolanahi ere den, hizkuntzalari sortzaileen artean aurkitzen dira hizkuntzaren historiari arduratzen direnak: Kiparsky-ren (MIT-eko irakaslea bera) azkeneko lanetako batek (1979) Panini eta sanskritoaren gramatika aztertzen du (“a landmark publication in the field of Sanskrit grammar” dio M. M. Deshpande-k *Language* aldizkarian). Chomsky eta Halleren lana ere (1968) ingelesaren historiari arduratzen da, Lightfootekin (1979) gertatzen den bezala. Hurbil honetako hizkuntzak aipatu nahi baditugu hor dago, baita ere, Otero-ren (1971 eta 1976) lana erromantzeari buruz.

B.6. Hizkuntzalari sortzaileek aukeratu duten bidea hizkuntzaren gaitzuna aztertzeko hizkuntza bat bakarrik (ingeleza, hain zuzen ere) hautatzea izan da eta horrela hizkuntzaren unibertsalak aurkitzen saiatu dira (71. orr.).

E. Alde batera utzirik Bungek deitzen dituen “unibertsal” horiek ez direla Chomskyren unibertsalak (horiek hizkuntzen arteko antzekotasunak, lirakeke, hobeki, Chomskyren arauera, ikus 1982, 111), baieztapen hori ez da egia, MIT-en egiten diren ikasketen programak eta hizkuntzalari sortzaileek aztergai hartu dituzten hizkuntzen zerrendak erakusten duen moduan: erran daiteke, beldurrik gabe, oso eskola guti saiatu dela, ikerketa programa bera ezarriz (Lakatos-en zentzuan), generatibistek ukitu dituzten hainbat hizkuntza ikertzen: ingeleza, frantsesa, latina, turkiera, holandesa, hungaroa, grekoa, euskara, gaztelera, errusiera, japaniera, txinoa, Ameriketako eta Afrikako bertze hizkuntza aunitz, e.a.. Argigarri gerta daiteke, alo, Chomskyren edozein eskoletara joatea eta han aditzen ahal diren hizkuntzak kontatzea.

B.7. Chomskyren ustez, ikertu behar duguna “gogoia” da eta ez “burmuina”. Beraz, bada, gogoia eta burmuina zeharo diferenteak dira, ez dute

elkarren arteko zerikusirik eta hizkuntzalariek lehenbizikoaz arduratu behar dute. Ideia hau behin eta berriz azpimarratzen da liburuan zehar (31, 45, 48, 90-94 e.a.) eta nire ustetan, interpretazio hau dugu Bungerean hutsik handiendatako bat.

E. Baieztapen honek honela, hotz hotzean harturik, ez du deus ere erran nahi: CH 8-an erran dudanez, Chomskyren interpretazioa bertzelakoa da puntu honetan, han eman aipamenetan ikus daitekeenez. Bertze batzuk gaineratu ditut 4. Eranskinean.

Chomskyrena (omen) den jarrera horri Bungek berea kontrajartzen dio (ikus 80. orr. aurrera eta liburuko 3. Eranskina). Hori dela eta, Huarte San Juan pentsalari nafarra ere aipatzen du (92. orr.), berau izan omen bait zen, haren ustez, bere garaian kontu hauetan aurreratu egin zen pentsalari jakintsua, baina ez da ohartu Chomskyren lan aunitzetan agertzen dela Huarte (1972a, 22; 1972b, 9 —lekuko—) eta Bungek egiten duen interpretazio bera eginez, gainera. Badirudi, nonbait, biek jotzen dutela beren aldekotzat Huarte. Hizkuntzalari amerikarrak, bada, behar beharrezkotzat ikusten du Bungek egin nahi dituen ikerlan neurobiologiko horien tankerakoak burutzea baina bera ez da, jakina, biologoa. Gizakiok duguna gauza bat bakarra da: “gogoa” deitzen du hizkuntzalariak; “burmuina”, nahiago, biologoak (ikus Akmajian eta bertze, 1979). Badakigu jakin, dena dela, “gogoa” deitzen dugun hori bertze zerbait ere izan daitekeela erlijioaren ikuspuntutik eta filosofian ere arazo zaharretara eramaten gaituela (ikus Popper-Eccles-en arteko eztabaida, 1980) baina puntu honetan, Chomsky oso materialista ortodoxoa dela erran daiteke.

B.8. Chomskyk ez du ikertzen hizkuntzaren garapena, ez bait du gizabialakabidean “emergentzia” berririk agertzen dela onartu nahi (73. orr.).

E. Oso zaila da honelako zerbait mantentzea Estatu Batuetako irakaslearen lanetan oinarrituz, oso eboluzionista delako bera, Bungek aipatzen dituen bi liburutan erraten duen bezala (1975, 252; Piattelli-Palmarini 1980, 74-75 eta, ikusi nahi izanez gero, Putnam eta Chomskyren arteko eztabaida liburu berean, 296-324).

Bertze gaizki ulertze batzuk

Aipatu ditudan zortzi oinarritzko huts horietaz kanpo badago, egon ere, gaizki ulertze ugari liburu honetan zehar eta horietako zenbait paratu nahiko nituzke hemen, gaizki ulertze eta huts horien arteko muga bera ere nahikoa iluna dela alde zurretik ongi aski ikusten baldin badut ere. Ez ditut kontuan hartuko, dena den, Bungerean teoria propioak (liburu erdia baino gehiago bertzeren kritika egiteko baino bere teoriak aurkezteko erabilia da) eta egiten dituen interpretazio eztabaidagarri horietara mugatuko naiz, lehenago erran dudan bezala.

1. Lehenengo eta behin, erran beharra dago Bungek “hizkuntza” (edo “lengoaia”) eta “gramatika” nahasten dituela. CH 5-ean zehaztu dudan moduan, arront kontzeptu diferenteak dira biak. Erka daitezke, puntu hau argiago ikusi izanez gero, Bunge (1983, 30) eta Chomsky (1977, 32-33, 63-65, e.a.; 1979, 190 eta 1981, 4. orr., bertze aunitzen artean). Gai hauetaz interpretazio argia egiten du Lightfoot-ek ere (1982, 42-49, orr.).

2. Bungek ez ditu batere argi ulertu sakoneko eta azaleko egituren arteko harremanak (sinplifikazio harrigarria egiten du hori azaldu nahi duenean) eta ez ditu Chomskyk (1965) eta gainerako generatibistek (Jackendoff, leku-ko) egin dituzten lanak kontuan hartzen. Subkategorizapen arauak, adibidez, ez ditu aipatu ere egiten. Berak dioenez, gaur egun ez du bereizketa hori horrela egiten Chomskyk, baina hizkuntzalari amerikarrak hitz egina du honetaz (ikus 1981, 85. orr. eta jarr.), Bungek aipatzen ez duen azken urte hauetako Chomskyren lanik oinarrikoenean.

Aipatu nahi nuke, hori bai, hasiera hasieran (51. orr.) sakoneko egitura argitzeko asmoekin ematen duen adibidea ez dela batere ona. Nik dakidala, gramatikalarri sortzaile gutik (semantikarietik bai, noski, baina hauek ez dute sakoneko egitura eta perpausaren erran nahiaren artean bereizten) onartuko luke “un indio le enseñó” eta “ella aprendió de un indio” perpausak sakoneko egitura berbera dutenik, Bungek dioten moduan. Chomskyren lanetan, lehenbizikoetarik hasita, ongi aski ikusten ahal denez, bi perpaus arraz diferente ditugu berauek eta, hortaz, bi sakoneko egitura desberdin dituzte. Berriz ere puntu honetan Bungek ematen digun interpretazioa eztabaidagarria da.

3. Bungerean ustez, Chomskyren teorian erraten omen da hizkuntz gaitasunak eta sentimen-motorezko gaitasunak ez dutela zerikusirik elkarren artean. Errana dut goitiago (CH 9) interpretazio hori ez dela behar bezain zuzena. Egia errateko, Chomsky ez da gehiegi mintzatu gai honetaz baina, halaz ere, honi buruz idatzi izan duenean (Piattelli-Palmarini 1980, 36-37, 48, 101, 138 —aipamen zehatza berau—, 140, 168, 170-173. Eztabaida hau Salaburu 1984-ean laburbildurik dago), jarrera garbia aurkezten du: gaur egun ez dugu frogarik sentimen-motorezko gaitasunen eta hizkuntz gaitasunaren artean erlazio hertsia daudela alde aurretik baieztatzeko. Bunge nahikoa Piaget-tarra agertzen zaigu hemen, baina aipatzekoa da B. Inhelder bera ere (Piageten kolaboratzaile ezagunenetakoa) ez datorrela bat Ginebrako maisuarekin. Dena den, Chomskyren jarrera ez da batere hertsia: norbaitek aurki balitza erlazio horiek eta formulatzeko gai izan, berak berehala onartuko lituzke.

4. Erreferentzia eta zentzua aipatzen ditu Bungek (59.orr.) eta argi eta garbi ez badio ere, ematen digu aditzera Chomskyk ez duela bereizketa hau egiten, zenbait hizkuntzalari sortzailek ez dituztela aipatzen (60. orr.) erraten duenean.

Guti dut gaineratzeko hemen, mintzatua bait naiz (CH 13) honetaz. Erran nahi dut, zernahi gizaz, erreferentziasuna eta zentzua direla azken urte hauetan generatibisten artean ematen den eztabaidaren gai nagusiak, nahiz eta ez duten, hori ez, Bungek ematen dien erranahi berbera. Honetaz ikus daitezke, bertzeak bertze, Chomsky (1977, 37, 43, 94-95, 182-183, 189-204, 206; 1979, 140-142, 146-147, 163, 175; 1981, 2, 3. eta 4. kapituluak), Belletti (1980), Higginbotham (1979a eta 1979b), Huang (1982), Kim (1976) eta Reinhart (1976) bertze aunitzen artean. Lan hauetan ikus daiteke, gainera, egiten diren ikerketak ez direla, Bungek uste duenaren kontra, ingeles kanonikora mugatzen.

5. Bungerean interpretazioan, Chomskyk ez omen du izan beti teoria bera unibertsalei buruz (69. orr.) eta urteen arauera, aldatu omen du: horrela, 1972.ean "gizahizkuntzen gramatikek bete behar dituzten baldintzen ikerketa" omen ziren haiek; 1979-1980.ean, berriz, "gizahizkuntzak ikasten dituen edonoren, hots, edozein haurren, hasierako egoera"; azkenez, 1981ean, "hizkuntza ikasteko gizakiaren tresneria". Nolanahi ere, ez da batere zaila aipamen gehiagorekin ugaltzea hau, Chomsky aunitz mintzatu bait da gai honetaz. Halaz ere, hiru aipamen horietara mugatzen bagara ere, ez dira elkarren kontrakoak, elkarren artean osatzeko modukoak baizik, aldez aurretik erran dudan guziaz kontuan hartzen bada.

6. Bungerean iritziz, bi etsai nagusi ditu hizkuntzalariak "lengoaia" deitzen den hori aztertu nahi denean: enpirismoa (datuetara bakarrik mugatzea) eta mentalismoa (horrelako gaitasunik edo, onartzea). Ez dago argi zer den mentalismoa Bungerentzat, Chomskyk bertze zerbait ulertzen bait du horretaz, baina badirudi ez dagoela a prioririk gizakia ezaugarritzen duten berezitasunen artean hizkuntz gaitasuna dagoela baieztatzen dugunean, emandako arrazoiak kontuan hartzen badira.

Hortaz, hizkuntz-ikasketaren arazoa dela eta, huts handia egiten du Bungek: beronek dioenez, hizkuntza edo "sortzezko gaitasunaz" edo "bertzenaz ikasiz" lortzen dela (80. orr.) uste omen dute hizkuntzalari edo psikologoek (Chomsky, lehenengoan artean; konduktistak eta neuropsikologoak, bigarreanean) eta bere ustez, dikotomia horretan ba omen dago tertium quid delako bat (85. orr.), eraikortasuna edo konstruktibismoa, alegia: "podemos adivinar o conjeturar F sobre la base de unos pocos casos y, posiblemente, con ayuda de algunos principios generales aprendidos antes". Eta orduan ematen digu azalpen posible bat.

Erran behar da dikotomia hori Bungek planteiatzen duela eta ez Chomskyk, orain arte idatzitakoaren arauera, jarrera hau (burmuinaren plastizitatearen kontua, adibidez) dikotomiaren adarraren edozein muturrekin ezkon bait daiteke (ikus 4. eranskina). Bungek ez du inolaz ere sortzezkoitasunik onartzen, Piaget zenak ere onartzen ez zuenez. Baina Bunge, Piaget bezala, arront anbigua da puntu honetan, ederki onartzen bait du "un innatismo moderado o potencial" (91. orr.) edo "el niño desarrolla sus 'facultades' gra-

dualmente” (88. orr.) dionean, gogoz geratzen garelarik zer erran nahi duen zehazki horrekin. Bertze huts metodologiko garrantziko bat egiten du, sortzezkotasuna eta gramatika unibertsala gizabilakabidearen historian esplikatu ez direlako, ez direla esplikatzen ahal baiezatzera pasatzen delarik. Huts hori berori egiten du Piagetek ere (ikus Piattelli-Palmarini 1980 eta Chomsky, 207). Bertzalde, mediku eta biologo aunitz (Monod, Luria, Eccles, Jacob —denak Nobel saridunak— eta Lenneberg, bertzeak bertze) bat datoz, ñabar-durak aparte, sortzezkotasunaren hipotesiarekin eta lehen mailako pentsalari eta fisikoa den Popper-ekin ere gauza bera suertatzen da. Ez da hori, dena den, Bungek egiten duen huts metodologiko bakarra: zerbait egiteko gaitasuna eta gaitasun horren argibidezko ezagutza nahasten ditu. Chomskyk erranen lukeen bezala “having the capacity to do so-and-so is not the same as knowing how to do so-and-so” (1980, 4).

7. Unibertsalak definitzeko hizkuntza bat bakarrik (71. orr.) edo guti batzuk (116. orr.) ikertzea ez da zientifikoa, Burgeren ustez. Alde batera utzirik gramatikalarari sortzaileak hizkuntza aunitz ari direla aztertzen, aurretik erran dudanez, ez dago batere lekuz kanpo hizkuntza bat bakarrik aztertzea, bertzeren batek bertzeak ikertzen dituen bitartean, hizkuntz unibertsalak hizkuntza guzietan daudelako, edo, inon ere ez:

“A valid observation that has frequently been made (and often, irrationally denied) is that a great deal can be learned about UG from the study of a single language, if such study achieves a sufficient depth to put forth rules or principles that have explanatory force but are underdetermined by evidence available to the language learner”

(Chomsky, 1981, 6)

Bertze zientzietan ere horixe gertatzen da: zenbat katu-klase aztertu behar dira katuen ezaugarriak definitzeko, edo zenbat hegaztin hegaztinak zehazteko? Etiopiako Afar-eko lurraldean aurkitu zituzten “Lucy”-ren hezur-erriaren erretoak erabili izan dira australopithekoen mota berri bat bereizteko; 1924. urtean Afrikako Taung-en aurkituriko buruhezur zatiak oraingoz burukomin handiak ematen dizkie zientzialariei eta Harnot-en (Pakistanen) bildutako kokots baten erdiarekin konformatu behar izan dute ramapithekoen berri emateko. Eranskinetan eman ditudan hizkuntz-adibideek eta liburuetan bertzenaz ere ehundaka agertzen direnek, ez ote dute, bada, hezur galdu horien maila, gutienez, ematen?

8. Aipa dezadan, azkenekorik, Bungek darabilen argumentatzeko modua: ba omen daude frogak non nahi (“numerosisimas”) hizkuntz gaitasuna bertze gaitasunekin erlazionatzeko (35. orr.) baina ez du liburu osoan bat bakarrik ere ematen edo guk begiratzeko moduko lanik aipatzen. Ez omen da (35. orr. hau ere) froga enpirikorik sortzezkotasunaren hipotesiaren alde baina bai, ba omen, froga pila bat haren kontra. Berriz ere, non? Argi bait dago, 88. orrialdean ematen dituenak ez direla frogak, frogen antza duten iritzi hutsak baizik. Gure harridura handiagotzen zaigu Bungeren zehaztasunaren

ezarekin: heredatzen omen dugu erdipurdizka egituraturik dagoen burmuina (“un cerebro a medio organizar” dio 35. orr. eta geroago, 88. orr., “la corteza cerebral del recién nacido está muy pobremente organizada” gaineratzen du). Zer erran nahi du definizio zerraldatu horrek?

Semantikaz idazten duelarik (4. kapitulua) eramaten du eztabaida orain duela hamabortz urte zegoen puntura (ikus Newmeyer) eta, makurrago, 57. orr. ematen dituen adibide berberak erabiliak izan dira hizkuntzalarien artean aspaldi honetan tankera honetako argumentazioa egiteko, baina Bungek ez ditu autore hauek aipatzen (adibide horiek, aldaketa batzuekin, Fillmorek emanak zituen 1968.ean, 25. orrialdetik aurrera) eta hori ezin da erraz barkatu zientzia lanetan.

Chomskyk ba omen ditu ematen dituen adibideetan kasu zitalak (“infames” dio, letraz letra) adibide infameak eta infame ez direnen artean bereizteko gaitasun berria erakutsiz. Bada adibide hori (63. orr.) ezaguna den “Colorless green ideas sleep furiously” perpausa da. Hemen ere ez da ohartu berak baino aise lehenago, eta aunitzez hobeki, nere ustez, Jakobson-ek (1974, 341 eta 342. orrialdeetan, Espainiako argitarapenean) eztabaidatua zuela hura bera.

Bertze gauza aunitz ere erran beharra da: hizkuntza batzuk bertze batzuk baino hobeki eraikiak (“mejor construida”) omen dira (?), 58. orr.dios-kunez; hizkuntza oso tresna artifiziosoa omen (?) 79. orr. baieztatzen duenez; printzipio batzuk lehendik ikasiak omen ditugu —Piageten tradizioarik onean— baina ez du zehazten (85. orr.) zein diren horiek eta noiz edo non ikasiak; ez omen dakigu zer den Sakoneko Egitura (30. eta 34. orr) baina kontzeptu hau baliagarri suerta omen dakiguke (65. orr.); Chomskyren gramatikak ez omen dituzte perpausak sortzen, perpaus-tipoak baizik (41. orr.) eta ez dakit nik ongi nola egin daitekeen bat bertzea egin gabe e. a.

Azkenik, laburtzeko: ez da batere erreza liburu honi buruzko iritzi pausatirik ematea. Hasteko, Bunge-ren orrialde hauek bakarrik ditugu generatibistek idatzitako bertze milaka horien kontra. Bertzaldetik, Bunge ez da mugatzen kritika hotza egitera eta, batez ere semantikako kontuetan, bere teoriak aurkeztu nahi dizkigu. Chomskyri (gaizki) erran erazten dionaren artean, hutsak eta gaizki ulertzeak ugari ageri dira eta arront gutitan eztabaidatzen ditu Bungek arazo linguistikoak —semantikakoak ez badira— hizkuntzetako adibide zehaztetan oinarriturik. Zer gelditzen zaigu, bada, orduan? Garbiketa guzi hori egin ondoren eta sortzekotasunaren arazoa bazterturik, ez dut uste nik hain urrun dauden bata bertzetik bi pentsalariok —Chomskyk onartuko luke, seguraski Bunge-ren 3. Eranskina dagoen dagoenean— nahiz eta Iparamerikarra razionalistago agertzen zaigun. Generatibismoak, nire ustez, hemen eskeini zaigun kritika baino zerbait serioagoa behar duelakoan dago. Ez, ez da Bunge irakaslea aise iganen Rusell, Popper, Kuhn, Feyerebend, Lakatos, Quine eta bertze epistemologo gurdira, gaur irazkin nahi izan dudan lan hau bezalakoak egiten segitzen badu. Azken batean, berak uste duen baino enpiristagoa bait da Bunge.

Beraz, bada, eta puntu honetara ailegatu naizenez, akitutzat eman beharko nuke solasaldi hau. Baina ez dut, ez, bertzerik gabe gelditu nahi hemen. Aditu izan duzuenetz, mintzaldi osoa euskaraz egin dut, hemengo eskuara zehatzean ez bada ere, denek, hitzen aldetik behinik behin, aise konprendituko duzuen euskaraz. Euskara hemen ikasi nuen, Arizkungo karriketan eta Erratxurizen, nere sortetxean. Gero, oraiko gazteei suertatzen zaien bezala, erdara hasi zen nagusitzen, irratian, telebisionean eta periodikoetan erdara bait zen erabiltzen zen hizkuntza. Ikasketak ere erdaraz egiteko lanak izan ditut. Kanpora ateratzen zarenean hartzen diezu hobeki neurria gauza guzietan eta kanpoan hasi nintzen hasi ohartzan, herri kokor honetan erakutsi zidatela Europako hizkuntza zaharretako batean mintzatzen. Kanpoan nintzelarik ohartu nintzen han argitaratzen direla hainbertze lan euskarari buruz: Amaiurko hizketaz —konparazione— argitaratu zen liburu bat non eta Holandan, orai dela urte batzuk, adibide bat paratzeagatik. Kanpoan nintzelarik ohartu nintzen mundu guzian dagoela halako jakin nahi bat horren harrigarri egiten zaien hizkuntza honekin. Eta, batez ere, kanpoan nintzelarik jakin izan nuen euskararekin ez direla ateak hesten, hemen behin baino gehiagotan aditu nuen bezala: neri, soilik, euskarak edeki dizkit ateak. Arizkungo mintzoa, Ameriketara dauden munduko laborategi aitzinetuenetako batean aztertu nuen. Zer erran nahi dut guzi honekin? Bada, Angel Irigaraiak segida ona izan dezan saiatuko naizela: badakit, bai, aunitzek irri eginen duela bere baitan, irri egitea ez bait da, azken batean, batere gostatzen. Baina argi dagoena da euskararen kontra agertzearekin ez dela deusik ere irabazten eta bai zerbait galtzen. Batek ez duenean nahi bere semealabek euskara ikastea, bere etxeko sabaiaren teilatua harrikatzen du, bertze gauzen artean gaur egun zerebroko kontuak aztertzen dituztenek ongi aski dakitenez, haurra aise hobeki desarroilatzen bait da hizkuntza bat baino gehiago ikasten duenean ttaliteitik. Hortaz, Nueva Yorkeko gizarte-talde inportanteenetako batek, judeo-tarrenak, nahi eta ez erakusten diete bi hizkuntza beren seme-alabei. Arrazoi hori bakarrik nahikoa izango zen. Ez dugu eskubiderik hizkuntzak ukatzeko haurrari: erdara beti ikasiko du, uste dugun baino hobeki. Euskara erakusten baldin badiogu gainera, hori irabazten duela haurrak, aberastasuna bait da beti ere. Euskarak deusetako balio ez duela diotenek jakin beharko lukete Espainian mintzatzen den erdarak ez digula balio ez Urepelen, ez Parisen, ez Hanburgon, ez eta Londresen ere. Ez pentsa: ez da hain unibertsala eta lehor haundiagoa duten etxeak badira. Hortaz komeni izaten da zakuak lehorrera sartzea, heldu baldin bada euria egitera ere. Bultzatu behar ditugu, bada, hemen ere, Baztanen, ikastolak eta euskararen aldeko bertzenazko bideak, ahalkerik gabe eta bakoitzaren buruan bakarrik egoten diren mamuak non nahi ikusi gabentanik. Historiaren dinamikak erakusten digu hori eta nahi badugu edo ez, horrela izanen da. Historiaren kontra jartzan baldin bagara gure haurretan izanen ditugu etsai haundienak eta noizbait leporatuko digute gure azolagabekeria. Nik neronek gaur egun eskuaraz ematen ditut eskolak unibertsitatean: bere garaian etxekoek ongi erakutsi zidatenekotz gertatzen da hori. Milesker.

1. ERANSKINA

BUNGEREN ESTILOAZ

“No incluimos la filosofía lingüística o filosofía analítica à la Wittgenstein o à la Austin, porque no se ocupa de la lingüística —ni de ninguna otra ciencia—, es inexacta y no se interesa por los grandes problemas ontológicos y gnoseológicos de la filosofía” (16)

“La función de la filosofía en el hexágono lingüístico es el de una araña sabia (o perversa, según se mire) que mantiene unidos los hilos de la telaraña, pone a prueba sus puntos débiles y ayuda a repartirlos. (La araña se alimenta de especialistas incautos incapaces de ver la telaraña)” (16-17).

“Otro factor que contribuye a la popularidad de Chomsky es que razona y escribe mucho mejor que el lingüista medio”. (29) (??)

“Hay numerosas pruebas de que la faculté de langage está íntimamente relacionada con otras funciones cognitivas, así como con las sensoriomotrices” (35)

“No hay la menor prueba empírica del innatismo y, en cambio, hay numerosas pruebas empíricas contra él” (35)

“Sofrenemos los caballos y sigamos escuchando al maestro” (39)

“La noción de una ‘estructura mental’ activa y separada de un cerebro activo es grotesca” (45)

“El próximo punto de nuestro orden del día es éste”. (48)

“Antes de Chomsky (1965), los lingüistas solían tener buen cuidado de no aventurarse en las brumosas colinas de la semántica: ahora vengan, perdidos, por ellas” (52)

“Segundo, existe una teoría, a saber, la semántica formulada por el autor (Bunge 1972, 1973, 1974a, 1974b), que asigna un significado a todo concepto y a toda proposición”. (58)

“Esta intuición fue generalizada y un tantito elaborada en la llamada tesis de Katz-Postal”. (53)

“La GGT ni siquiera distingue entre sentido y referencia, distinción reconocida por todos los filósofos”. (53)

“En ausencia de tal conocimiento, su búsqueda se parece a la búsqueda del sagrado crial tal como lo describió Mark Twain” (54)

“que en una lengua mejor construida...” (58)

“Ninguno de estos autores se ocupa de la referencia, ninguno de ellos usa herramientas matemáticas para exactificar y sistematizar estas nociones, y ninguno de ellos menciona mi teoría” (60)

“No es necesario cocinar una estructura lingüística profunda para advertir...” (63)

“Otro caso famoso, por no decir infame, es...” (63)

“Lo que no impide que los transformacionalistas hablen de la GU como si hubiesen visto su partida de nacimiento” (72)

“Esto es de esperar tratándose de un campo de investigación joven y aseado por el ejército mentalista” (75)

“La reconstrucción hipotética de una protolengua, como el protoindoeuropeo, es tan arriesgada como la reconstrucción...” (75)

“... porque el lenguaje es una herramienta muy artificiosa” (79)

“... toda gramática es una teoría —opinión que creemos haber destrozado en el capítulo 3—...” (81)

“podría pensarse que recalentar las ideas de Sócrates o de Leibniz sobre el aprendizaje, hacia fines del siglo XX, requiere no solamente una osadía considerable...” (83)

“A menudo los supuestos datos que figuran en semejantes especulaciones no son sino anécdotas, al igual que las historias de lejanas tierras que viajeros y misioneros solían narrar a los crédulos antropólogos del siglo XIX” (99)

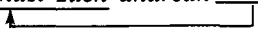

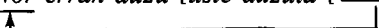
“Por cierto, todos los lingüistas concuerdan en que la lingüística se ocupa de lenguajes, pero no están de acuerdo en qué sea el lenguaje ni, por lo tanto, en cuál sea la mejor manera de estudiarlo. Esto se debe en parte a la fragmentación de los estudios lingüísticos y en parte al hecho de que la cuestión de la naturaleza del lenguaje no es una estrecha cuestión técnica. En efecto, es un problema filosófico-científico del tipo de los problemas de la naturaleza de la mente o de la sociedad. Por consiguiente, no puede ser abordado con éxito por ningún especialista estrecho”. (109)

“El primer defecto es el pecado original de la escuela de Chomsky, del que derivan todos sus demás pecados”. (116)

2. ERANSKINA

ESPERIENTZIAREN EZNAHIKOTASUNA

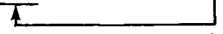
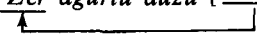
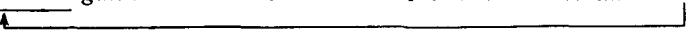
Aldaketa guzi hauek, mugimendu hauek, egin ditzakegu perpaus haue-
tan (marratxoak seinalatzen du mugitu dugun elementuaren lekua):

- (1) *Andreak norbait ikusi zuen mendian.*
- (2) *Nor ikusi zuen andreak _____ mendian?*

- (3) *Nor uste duzu [_____] ikusi zuela andreak mendian?*

- (4) *Nor erran duzu [uste duzula [_____] ikusi zuela andreak mendian.*

Hurrengo bi perpaus hauen erranahia berbera ez bada ere, erlazio estuan daudela erraten ahal da:

- (5) *Gizon bakoitzak bertzeak maite ditu.*
- (6) *Gizonek elkar maite dute.*

Ikus ditzagun orain ondoko adibide hauek. Zergatik suertatzen da per-
paus ezgramatikalak gertatzea? Nork erakutsi digu ezin ditugula perpaus
horiek, erranahi horrekin, erran?:

- (7) *Uste duzu [zakurra erosi duela andreak.*
- (8) *Agurtu duzu [zakurra erosi duen andrea.*
- (9) *Zer uste duzu [_____] erosi duela andreak?*

- (10) **Zer agurtu duzu [_____] erosi duen andrea?*

- (11) *Galdetzen diot nere buruari [nork idatzi ote duen lan hau.*
- (12) **Zer lan galdetzen diot nere buruari [nork idatzi ote duen _____]*

- (13) *Gizon bakoitzak [Patxik bertzeak maitatzea] nahi du.*
- (14) **Gizonek [Patxik elkar maitatzea] nahi dute.*

- (15) Lasterkari bakoitzak [bertzeek galtzea] nahi du.
- (16) *Lasterkariak [elkarrek galtzea] nahi dute.
- (17) Ikaskide bakoitzari asko gustatzen zaizkio [irakaslearen ixtorioak bertzei buruz].
- (18) *Ikaskideei aunitz gustatzen zaizkie [irakaslearen ixtorioak elkarri buruz].

Izartxoaren daramaten perpausak ez ditu inoiz ere erranen haurrak hitz egiten ikasten ari denean, nahiz eta bertze tankerako huts aunitz egiten dituen. Zergatik suertatzen da hori?

Erdaraz ere bertze hauek aipa genitzake:

- (19) *el libro está sobre la mesa.*
- (20) *El libro [que la chica ha comprado] está sobre la mesa.*
- (21) *El libro [que ha comprado la chica] está sobre la mesa.*
- (22) *El libro [que ha comprado la chica [que el jardinero ha saludado]] está sobre la mesa.*
- (23) *El libro [que ha comprado la chica [que ha saludado el jardinero]] está sobre la mesa.*
- (24) **el libro [que la chica [que el jardinero ha saludado] ha comprado] está sobre la mesa.*
- (25) **el libro [que la chica [que ha saludado el jardinero] ha comprado] está sobre la mesa.*

Esperientziak ez digu honetaz deusik ere erraten, baina perpaus guzi hauek logikoak dira eta arrontz errez interpreta daitezke: onek eta txarrek, denek dute erran nahi berbera.

3. ERANSKINA

HIZKUNTZAREN PRINTZIPIOAK

Ondoko adibide hauetan, hiztun guziok interpretazio hauek egiten ditugu:

- (1) *Mattinek Mattin ikusi du.*
                   i   j
- (2) *Mattinek erran du berak eginen duela.*
                   i   ij
- (3) *Berak erran du Mattinek eginen duela.*
                   i   j
- (4) *Mattinek bere buruari erran dio.*
                   i   i
- (5) * *Bere buruak Mattini erran dio.*
- (6) *Andreek erran dute gizonek elkar maite dutela.*
                   i   j   j
- (7) * *Andreek erran dute gizonek elkar maite dutela.*
                   i   j   i
- (8) *Mattinek erran dio Mireni berak eginen duela.*
                   i   j   ij,x
- (9) *Mattinek erran dio berari Mirenek eginen duela.*
                   i   j   x

Zergatik egiten ditugu interpretazio horiek nahi ta ez, bertze batzuk ere horiek bezain logiko eta interpretagarri badira? Lan honen mugak hautsiko lituzkeen azalpena beharko luke honek: erran dezadan, hori bai, adibide guziak eta paratzen ahal ditugun bertze aunitz ere Printzipio berak biltzen dituela: Uztardurak.

Ikus dezagun orain bertze multzo hau:

- (10) *Badaki euria eginen duela.*

(11) *Jonek badaki euria eginen duela.*

Zergatik ezin dugu, ordea, bertze hau ere egin?:

(12) *Iduri du euria eginen duela.*

(13) **Jonek iduri du euria eginen duela.*

(theta teoriaren bidez esplika daiteke hau).

Badirudi zenbait hizkuntzatan eduki fonetikorik ez duten kategoria hutsak badirela:

(14) *Nahi duzu etxera joan?*

(15) *Nahi duzu (zuk) [(zu) etxera joan]?*

Mugimenduaren bidez emanak ere:

(16) *You saw the man.*

(17) *Who did you see e? (e = kategoria hutsa).*

Ikus dezagun orain honekin erlazionatzen den ingelesezko fenomeno bat. Hizkuntza honen zenbait dialektutan halako bategite berezia gertatzen da “want” eta “to” hitzak elkarren ondoan daudenean:

(18) *They want to visit Paris.*

(19) *They wanna visit Paris.*

Baina begira zer gertatzen den orain (ikus Chomsky 1981, 181):

(20) *They want Bill to visit Paris.*

(21) *Who do they want to visit Paris?*

(22) **Who do they wanna visit Paris?*

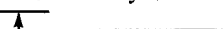
(23) *They want to visit Bill.*

(24) *Who do they want to visit?*

(25) *Who do they wanna visit?*

Esplikazio posible bat izan daiteke pentsatzea “want” eta “to” hitzen artean fonetikoki hutsa den kategoria sintaktikoren bat badela, interpretazio honekin:

(21') *Who do they want e to visit Paris?*

(24') *Who do they want (they) to visit e?*

Kategoria huts horiek (“e” eta “(they)” bezala aurkeztuak) ez dute eduki fonetikorik baina propietate sintaktiko diferenteak dituzte, antza denez. Datu

horiek ederki azaltzen ditu **Kategoria Hutsaren Printzipioak (KHP)**. Kontua da proposatzen dugun teoriak, hizkuntzarekiko teoriak (printzipio hauen antzekoak edo hauek berauek) GU-renak edo hizkuntza partikularrenak diren zehaztu behar dela.

4. ERANSKINA

“GOGOĀ” ETA “BURMUINA” CHOMSKYREN TEORIAN

“In a sense, empiricism has developed a kind of mind-body dualism, of a quite unacceptable type, just at the time when, from another point of view, it rejected such dualism. Within an empiricist framework, one approaches the study of the body as a topic in the natural sciences, concluding that the body is constructed of varied and specialized organs which are extremely complex and genetically determined in their basic character, and that these organs interact in a manner in which is also determined by human biology. On the other hand, empiricism insists that the brain is a tabula rasa, empty, unstructured, uniform at least as far as cognitive structure is concerned. I don’t see any reason to believe that; I don’t see any reason to believe that the little finger is a more complex organ than those parts of the human brain involved in the higher mental faculties; on the contrary, it is not unlikely that these are among the most complex structures in the universe. There is no reason to believe that the higher faculties are in some manner dissociated from this complexity of organization”. (Chomsky 1979, 81). Bungek ez du lan hau aipatzen.

“When I use such terms as “mind”, “mental representation”, and the like, I am keeping to the level of abstract characterization of the properties of certain physical mechanisms, as yet almost entirely unknown” (Chomsky 1980, 5).

“What do we mean for example when we say that the brain really does have rules of grammar in it? We do not know exactly what we mean when we say that. We do not think there is a neuron that corresponds to ‘move alpha’. So we are talking somehow about general structural properties of the brain, and there are real nontrivial questions about what it means to say that the brain, or any system, has general properties. It is like saying, what do we exactly mean when we say this computer is programmed to do arithmetic? We say that, and we understand it —it certainly has some meaning. But we do not mean there is a neuron in these that says “Add 1” or a diode or something that says “Add 1”. I think there are really serious questions...” (Chomsky 1982, 32). Bungek ez du lan hau aipatzen.

Lan hau idatzi ondoren eskuratu ahal izan dut Chomskyren azken liburuaren eskuidazki bat (ikus Chomsky 1984) eta han sistematikoki hitz egiten du beti “mind/brain” bikoteaz.

BIBLIOGRAFIA

- AKMAJIAN, A.; DEMERS AND R. HARNISH: 1979. *Linguistics: An Introduction to Language and Communication*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- ALTMANN, S. 1962. "A field study of the sociobiology of Rhesus Monkeys, *Macaca Mulatta*, *Annals of the New York Academy of Science*, 102, 338-435.
- : 1965. "Sociobiology of Rhesus Monkeys II: stochastics of communication", *Journal of Theoretical Biology* 8, 490-552.
- : 1968. "Sociobiology of Rhesus Monkeys III: the basic communication network", *Behavior* 32, 17-32.
- BELLETTI, A.: 1980. "On the anaphoric status of the reciprocal construction in Italian". Mimeografiatua, MIT eta Scuola Normale Superiore.
- BUNGE, M.: 1979. *La investigación científica*. Barcelona: Ariel.
- : 1980. *Epistemología*. Barcelona: Ariel.
- : 1983. *Lingüística y filosofía*. Barcelona: Ariel.
- CHOMSKY, N.: 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- : (1966) 1972a. *Lingüística cartesiana*. Madrid: Gredos (*Cartesian Linguistics. A Chapter in the History of Rationalist Thought*).
- : 1972b. *Language and Mind*. N. York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- : 1975. *Reflections on Language*. N. York: Pantheon Books.
- : 1977. *Essays in Form and Interpretation*. Amsterdam: North Holland Publishing Company.
- : 1979. *Language and Responsibility*. N. York: Pantheon Books.
- : 1980. *Rules and Representations*. N. York: Columbia University Press.
- : 1981. *Lectures on Government and Binding*. USA, Cinnaminson: Foris Publications.
- : 1982. *The Generative Enterprise*. A discussion with R. Huybregts and Henk van Riemsdijk. Dordrecht: Foris Publications.
- : 1984. *Knowledge of Language: Its nature, Origins and Use*. MIT (argiratu gabe).
- CHOMSKY, N. and M. HALLE: 1968. *The Sound Pattern of English*. N. York: Harper and Row.
- ECCLES, J. (Ikus Popper-Eccles).
- FERRATER MORA, J.: 1979. *Diccionario de filosofía*. Madrid: Alianza Ed.
- FILLMORE, CH.: 1968. "The Case for Case" in *Universals in Linguistic Theory*, edited by E. Bach and R. Alarm. N. York: Holt, Rinehart and Winston.

- HIGGINBOTHAM, J.: 1979a. "Reciprocal interpretation". Mimeografiatua. Columbia.
- : 1979b. "Anaphora and GB: some preliminary remarks". Mimeografiatua. Columbia.
- HUANG CHENG-TEH, J.: 1982. *Logical Relations in Chinese and the Theory of Grammar*. MIT: Doktorego tesia.
- JACOB, F.: 1970. *La logique du vivant: une histoire de l'hérédité*. Paris: Editions Gallimard.
- JAEGGLI, O.: *On Some Phonologically-Null Elements in Syntax*. MIT: Doktorego tesia. (*Topics in Romance Syntax* izenarekin argitaratua: 1982. Cinnaminson: Foris Publications).
- JAKOBSON, R.: 1981 (2. edic.). *Ensayos de lingüística general*. Barcelona: Seix Barral.
- JOLLY, A.: 1972. *The evolution of Primate Behavior*. New York: MacMillan.
- KENYON, J. S. and T. A. KNOTT: 1944. *A pronouncing Dictionary of American English*. Springfield, Mass: Merriam.
- KIM, W. C.: 1976. *The Theory of Anaphora in Korean Syntax*. MIT: Doktorego tesia.
- KIPARSKY, P.: 1979. *Panini as a variationist* (ed. by S. D. Joshi). Cambridge, Mass: MIT Press.
- LANCASTER: 1975. *Primate Behavior and the Emergence of Human Culture*. New York: MacMillan.
- LENNEBERG, E.: 1975. *Fundamentos biológicos del lenguaje*. Madrid: Alianza Universidad.
- LIGHTFOOT, D.: 1979. *Principles of Diachronic Syntax*. Cambridge.
- : 1982. *The Language Lottery (Toward a Biology of Grammars)*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- LURIA, S.: 1973. *Life: Unfinished Experiment*. N. York: Scribner.
- MONOD, J.: 1970. *Le hasard et la nécessité*. Paris: Editions du Seuil.
- : (ikus Piattelli-Palmarini).
- OTERO, C. P.: 1971. *Evolución y Revolución en Romance*. Barcelona: Seix Barral.
- : 1976. *Evolución y Revolución en Romance II*. Barcelona: Seix Barral.
- PREMACK, D.: 1980. (ikus Piattelli-Palmarini).
- PREMACK, D. and G. WOODRUFF: 1978. "Chimpanzee problem-solving: a test for comprehension", *Science* 202, 532-535.
- PIATTELLI-PALMARINI (ed.): 1980. *Language and Learning. The Debate between Jean Piaget and Noam Chomsky*. CAMBRIDGE, Mass: Harvard University Press.
- POPPER, K. y J. ECCLES: 1980. *El yo y su cerebro*. Barcelona: Labor.
- REINHART, T.: 1976. *The Syntactic Domain of Anaphora*. MIT: Doktorego tesia.
- RUSSELL, B.: 1948. *Human Knowledge: Its Scope and Limits*. N. York: Simon and Schuster.
- : 1961. *The Basic Writings of Bertrand Russell* (edited by Egner and Denonn). N. York: Simon and Schuster.

- RUWET, N.: 1978. *Introducción a la Gramática Generativa*. Madrid: Gredos.
- SALABURU, P.: 1984. "Hizkuntza eta Linguistika" (argitaratu gabeko hitzaldia, EHU-ak antolaturiko Udako Ikastaroetan emana).
- WOOD, B.: 1976. *The evolution of Early Man*. London: Peter Loewe.
- YOUNG, J. Z.: 1971. *An Introduction to the Study of Man*. Oxford University Press.

PELLO SALABURUREN EUSKALTZAINDIAN SARTZEA

Arizkun, 1985-III-31

Koldo Mitxelena

Jaun-andreak:

Gutziz pozgarri nuke egun hau eta une hau, honelako ospakizunek plagazigon ez garenoi (ez izan eta ez izango) sortzen diguten harako estuasun hura ez balego bitarteko. Jaia Nafarroan delako, aurrenik, eta, Nafarroan izateaz gainera, Baztango kolko leunean gertatzen zaigulako, inoiz, eta ez hain aspaldi, Elizari dagozkionetan Baionari itsatsirik zegoen eskualde honetan. Elizarenetan eta hizkuntzarenetan esango nuke, bidenabar esana bidegaltze bihurtzeko kezkarik ez banu.

Eta jaia Nafarroan dugu nafar bat dela medio. Hirugarren aldiz aurkitzen naiz ohorezko bezain larri den egoera honetan. Nekez atzenduko zait lehenbizikoa, Nafarroako lurretan gertatua hura ere, ez hain aspaldi gainera, bitartea historiaren kana luzeaz neurtzen badugu behintzat. Leitzan izan ziren izatekoak eta Orixe zen gure artean sartzen zena, berandu xamar hala beharrez: 1958an agertu ziren **Euskera**-n han esanak. Gogoz eta hizkeraz nafar zen hark (euskaldun guztiok gara nondik edo handik nafar) ez baitzuen zinetako jaioterria hautatu nahi izan bere sarrerarako. Mugakoa zen, egia esan, eta mukan gelditu nahi izan zuen, harako Erdi Aroko "Gaizkile muga" zelako hartan.

Gure gauzen berri dakienak badaki, beraz, gazteago nintzelarik egin nio-la erantzuna zaharrago nuenari eta ikasle nintzela aspaldidaniko, nahiz eta urrutiko, irakasleari. Oraingoan, berriz, zaharrena da erantzule; ez, haatik, irakasle eta gidari. Irakaskide dut Salaburu eta esan daiteke gainera, papere-tan ageri diren zenbait izen-tituluri bagagozkio, bere nolazpaiteko gidaria naitzela eta izan naizela.

Izenak eta harako "geiak", ordea, ez dabilta hemen ere batera. Alde-rantziz dabiltzala esatea hobe, zalantzarik gabe. Salaburu, izan ere, berezko argia eta besterengandik ikasiak esku artean zituela, Ameriketara joan zitzaigun behin. Eta han luzaroko egonaldirik egin ez bazuen ere (batek baino gehiagok esan ohi du lasterregi itzuli zitzaigula), aberasturik bihurtu zen gure-

gana, lehen eta geroko indiano edo amerikanoen antzera. Nik ere, beraz, Salaburu izan dut gehienbat artzain hizkuntzalaritza arazoetan; ez da bera, itxurak itxura, nere artaldekoetarik.

Oraingo mintzaldiek ere ez dute, mamiaren aldetik, ordukoen eite handirik. Euskal azentuaz aritu ginen Leitza eta beldur naiz ez ote genion entzungor egin elkarri, pittinen bat bederen. Orixe Galileo aurreko gizona genuen, halako batean esan nuenez. Newton aurrekoa halaber, Lyell eta Rask-en aurrekoa, eta ez dut esango Darwin aurrekoa zela *Quito'n arrebarekin* irakurri duenak dakizkien arrazoiengatik. Ez zuen, bestela esan, XVII. mendeko iraultzaren berri gehiegirik jaso, ez ordukoaren segidarenik, gure artean maiz aski gertatu ohi denez. Baita egungo egunean ere.

Beste zerbaiten oihartzun dira oraingoak, ez baitute zer ikusi berezirik ez euskararekin ez Euskal herriarekin. Horrexegatik beragatik uste dut badutela ikuskizunik euskaldunekin, erdaldunekin izan dezaketean adina, bai, behinik-behin. Ea ez ote den, galdatu digu euskaltzain berriak, bi bide baizik gure jakituzko balderran sartu eta egoteko, sarreraren meharraz kezu. Baietz erantzungo nioke nik, erantzuna eskuko baldin banu. Antzekoetan beste edozein lekutan agitzen denez, zabalik dagoena edo zabalik egon daitekeena: darabilen lanbidean ikasien eta asmatuen berri zehatz eta zorrotzak aditzera ematen dituenak dena den irekirik eduki behar duena. Berriak, noski, hizkuntza jakin batean —euskaraz gurean— eman baldin baditu eta direlako berriok, zeinnahi hizkuntzatan emanak, hor barrena barreiatu dabilzan eskuliburu merkeetan xurgatu ez baditu.

Hemen entzuten duguna Chomsky eta Bungereken arteko borrokaren abarrotsa baizik ez da, nolazpait ere. Borroka aski bitxia, alafede, ez baita alderdi baten eraso besterik, ez dakigularik honek hautatu duen etsaia ezertaz jabetu den. Salaburuk esan bezala, Bungek liburuxka bat egin zuela badakigu, Chomsky-ren kontra izendatuki eta bide batez, ezinbestean, harengandik datorren hizkuntzalaritza sortzaile eta formaldatzailearen kontra. Ez bide du delako obrak beste munduko hedamenik erdietsi. Ez dakigu, ordea, itzulpenik izan duen, gehigarrikerik edo osagarrikerik erantsi dion egileak. Are guttiago gertuaren zantzua Chomsky beraganaino barreiatu ote den.

Honek eduki zezakeen arjentinarraren desafia, edo dotoreago eta bizkaitarrago nahi baduzue aupada, jakile izan balitz. Horrela izanik ere, gerta zitekeen ez adituarena egitea, gogorik nahiz astirik ez zuelako. Bata zein beste falta zitzaizkion behar bada. Nolanahi ere, jendartearen erori zen eskularrua, ez dakigu zein Konradinoren bultzadaz, Salaburuk altxatu du beretarren izenean.

Hitza eman zaidanez gero auzi honetan, eta noraezean hartu behar dudana gainera, neure buruarekikoak garbitu nahi ditut hitz bitan. Edozeinek jakin dezake, gogoak ematen badio, ez naizela Chomskytarra, ez amorratua ez amorru gabea. Esan dezagun zale naizela aurkari baino areago.

Bada zergatik. Iraultza bortitza landatu du hizkuntzalaritzan, ez agian Kuhn-en iritzien arabera, bai haatik edozein kaletar nahiz baserritarren gogorako. Eta ez dira horren ondokoak atertu ez agortu, nahiz abiatzeko hartan ustekabeko izan zitezkeen bideak gero zabalik gelditu, irekirik zeudela ziruditenak giltzaturik agertzen ziren bitartean. Besteak beste, honako hau aipatzea aski litzateke: Chomsky-k hurbildu du hizkuntzalaritza aspaldi aldameneko izan behar zituen jakiteetara eta, halaz guztiz, urrun baino urrunago zeuzkaretara.

Tarteko izan denak bakarrik daki nolako saltsa eta lokatzetan ibili diren orakatuak hizkuntzari dagozkion ikerlanak. Lagun bitxiak zituen aialdeko gramatika zelakoak aspaldidanik: ez dago begiratzea besterik noraino egon den murgildua Humanitate direlakoan altzoan nahiz alemanez *Belletristik* esaten denaren magalean. Estrukturalista omen zen joerak ez zituen hortik zetozen gaitzak deuseztatu, areagotu baino. Humanitateak premiazko ditugu, izan ere, gure artean: badira ehun urte baino gehiago filologia eta hizkuntzalaritza zein bere aldetik abiatu zirela, elkarrekiko lokarriak eten gabe, haatik. Ez da aski literatura (eta gainerakoak) baztertzea eta ukatzea hizkuntzaren zientzi-moduko azterbidea eskumenean edukitzeko. Gizona gizon bihurtu duen hizkuntza aurrean dugu beti giza-gauzetan eta edozein izaki, ezagutzen dugu den neurrian, giza-gauza dugu nondipait.

Uste dudanaren arabera egia dena osorik esan behar baldin badut (eta komeni zaigu holako zerbait noizean behin egitea, barrera garbitzeko edo), badute Chomskytar frankok, ez Chomsky-k berak, laborrian ikara paratzen nauen makurra: lehengoz (eta ingurukoez) maiz azaltzen duten arduragabekeria. Aski dut, esate baterako, itzulia dabilen Newmeier-en liburuaren lehen orrialdeak irakurtzea (gainerako merezimendurik ez diot kenduko) neure burua hotzikarak hartzeko.

Esate baterako, *competence / performance* eta *langue / parole* ez daude Salaburuk, “aunitzek ikusi duenez”, uste duen bezain aldenduak. Zuzen dago, jakina, ez duela Saussurek sintaxia bere “hizkuntzan” garbiro ametzten. Delako *Cours* hori, hala beharrez esana eta ahal zen moduan bildua eta argitaratua, ez da izan, Ginebrako esaneko ikasleentzat izan ezik, Europako estrukturalisten baitarik “garatu den *hizkuntza*”, horren ernamuina baizik. Hauek, inolazko zalantzarik gabe, hizkuntzaren barrunbean zeukaten. Bestetik da, berek bestelako usteak izan arren, aurrerakada eskasak egin izana arlo horretan.

Bunge bera, egia esan, badirudi osinik osin dabilela horrelakoetan. Beretzat ere, egin dena, kaxkarra maizenik, Estatu Batuetan, aip. l., 27 orr., “en una época en que la mayoría de los lingüistas dedicaban la mayor parte de sus esfuerzos a trabajo de campo, como ocurre todavía en antropología (cuna de la lingüística moderna)”. Nik ez dut gehienetan jakiten zer adierazi nahi den ‘moderno’-ren gisako emendailuen bidez. Ze *fieldwork* egin zuen Saussurek? Non gertatu ziren, esaterako, Jakobsonenak, Kurylowicz-enak,

Trubeckoj-renak? Noiz edo noiz zerbait bildu zuten noraezean, hala nola Benvenistek iraniar hizkuntzetan edo Martinet-ek bere jaioterrian. Bloomfield bera ere gehiago saiatu zela esango genuke konparaketan bilketan baino.

Dialektuen azterketan aritu den jendea, gurean eta besterenean, ez ote zebilen lekuan lekukoak jasotzen? Ala indioena behar du izan hizkuntzak *fieldwork* bihur dadin lana? Nolanahi ere, lehenbiziko hizkuntz-atlasa USA-n, 1939-43an argitaratu agertua, hauxe izan zen: *Linguistic Atlas of New England*. Egilea, Hans Kurath, Austrian jaioa eta European ikasia zen, Jud eta Jaberg-engandik batipat.

Ezinezkoa dirudi norbait, Bunge bada ere, *de omni re scibili* behar bezala mintzatzeko gauza izatea. Ekonomilarien aldetik horrelako surmurra entzuna nuen jadanik. Eta, gure eremuari dagokionez, aditu dituzue Salaburuk salatu dituen oztopoak eta irristadak. Larriagoak dira hauek, autore bakar baten obrari buruz gertatuak direlako.

Ni gehienik mindu eta sutu ninduen aitortzekotan, 75. orrialdera, berri aurrerago bihurtzekotan, bidaliko zintuzket. "... todos los estudios históricos están afectados de pobreza de datos y muchos de éstos son inevitablemente circunstanciales", dio arrazoi osoz, gehiago ere esan zezakeelarik. Gehitzen duena, ordea, beste honako hau da: "La reconstrucción hipotética de una protolengua, como el protoindoeuropeo, es tan arriesgada como la reconstrucción hipotética de la fase inicial de la expansión del universo".

Zenbait jende, ni ere barne, saiatu da lehen-hizkuntza hizkuntza inoiz ez dela adierazten, ezta alderatzeko ere. Hizkuntz berreraiketak muga zorrotze-giak ditu, apurka eta pitinga ari da beti lanean eta eskemen eskemak ditu azken irabaziak, onenean ere. Indieuroparraren kasuan (eta ez du aurrizkirik behar, gure saioek nabarmentzen dutena ez baita inolaz ere hizkuntza), egin dezagun kontu duela bost edo sei mila urteko gorabeherak direla. Lekutan zegoen orduan ere harako Bungek aipatzen duen *Big bang* hura! Eta fisiko zentzudunak dira honetaz (eta garai bereko antzékoez) hizketan ari direnak, ez hizkuntzalari ergelak.

Iraganaldiari buruz haztamuka gabilta guztiok, eta itsu-itsuan, urrutixegi jo nahi baldin badugu. Horrela, bada, Lizardiren txoriak udazkenean bezala "urrundu-bearka" ari zaigun Bunge sarri asko ikusiko dugu zilipurdika. Hizkuntzaren ontogenia ez ezik, filogenia ere aztertu behar omen genuke. Ezinkizun da, ordea. Haurraren auteman dezakegu nola sortzen eta hazitzen doan mintzatzeko gaitasuna, kanpoaldetik bederen. Ez dugu, haatik, begien bistan Adan lehengurasoa, ezta ere aspaldiko honen lekuan ipin dezakegun ordezeko gizaiderik. Ezaguera hori ez da dagoenekoa; ez eta ere, segur aski, etorkizunekoa.

Arestian aldatu dudana pasarte baina lehentxeago honela ari zitzaigun: "Es verdad que hay muy pocos datos empiricos acerca del origen y la evolución del lenguaje humano; esto es de esperar de un campo de investigación

joven y asediado por el ejército mentalista (bai, arraioa!): sin embargo, ya hay algunos resultados, tales como el estudio de la emergencia, comparativamente reciente, de nuevas lenguas (*créoles*) a partir de lenguas chapurradas (*pidgins*)... Otro es la identificación del 'área' de Broca en un par de cráneos de homínidos que vivieron hace dos millones de años”.

Bi erru eskerga ageri dira hemen, eta ez dut 'dirudi'-rik sartuko esaldian. *Pidgin/créolei* buruzko ezaguera bazuen Molièrek, baita XVIII. mendean euskaldunekin honela mintzatzen ziren islandiarrek ere: *Christ Maria presenta for mi balia, for mi presenta for ju bustana*. Hutsa, hor, larrapastadaren marka lotsagarria, *chapurrado* hitzean datza. Ez baitaki horrelako jardunean ari denak ezta zertaz ari den ere.

Bungerentzat, nabari da, gizakiak ez dira berezi behar ez arrazaz, ez erlijioaz, ez abar eta abarrez. Bai, ordea, hizkuntzaz. Hizkuntzak ez baitira berdinak —ezta, beraz, hiztunak ere—: badira hizkuntza oso eta beteak, baita ere, horien aldakan, erdi hizkuntza diren hizkuntzaxkoak.

Beste zenbait lekuko: “El tercer obstáculo es concebir el lenguaje de manera que sólo las lenguas modernas se ajusten a la definición, sin que quede lugar para las menos desarrolladas” (77). Luzeago eta zehatzago: “Tratar de descubrir la 'esencia del lenguaje'... examinando una única lengua es como tratar de encontrar la 'esencia de la vida' estudiando una sola bioespecie y, lo que es peor, investigando una especie extremadamente compleja, como la nuestra, en lugar de alguna modesta bacteria”. Euskarak balio luke ausaz.

Darabiltzadan puntuetan, bi dira batez ere Bungerean erru galantak. Edozeinek pentsa dezake, zein ere ezjakina den gai hauetan, nekez lortuko dugula argibiderik antzina-antzinako gizaki zein gizaideen kaskezurretan horien jabeek izan zezaketen hizketarako gaitasunaz. Izan ere, askozaz ere gogorra goa da burezurra barrengo muin-azalik gogorrena baino. Nekez utziko du, beraz, biguinenak marka beste hartan, baldin eta inoiz irakasten ziguten Mohs-en mailakatze hark funtsik badu.

Hona zer dioen, esate baterako, E. H. Lenneberg-ek, *Fundamentos biológicos del lenguaje*, 1975, 291, ingurukoak ere irakurgai direlarik: “Si a un grupo de expertos se les diesen fragmentos del cráneo (o el cráneo completo vaciado, si se quiere) de un hombre moderno, digamos de un individuo muerto tres años antes en circunstancias desconocidas, y se les pidiese que dijeran si esa persona había adquirido o no el lenguaje..., su juicio se basaría por completo en su conocimiento de las condiciones que en la actualidad prevalecen entre la mayor parte de la población. Los huesos por si solos no pueden proporcionarles ninguna pista sobre las capacidades lingüísticas del difunto. Podría haber sido un retrasado normocefálico o un gran orador, o, si el cerebro es anormalmente pequeño, podría haber pertenecido a un pigmeo africano o a un enano cabeza de pájaro —los dos en posesión del lenguaje—, o podría haber sido un individuo microcefalo que no dominase más que unas pocas palabras. Y si no pueden hacerse deducciones seguras sobre huesos

recientes, difícilmente puede presumirse que sea posible hacer inferencias sobre hombres fósiles que vivieron en circunstancias casi completamente desconocidas”. Argi da badagoela beste eragozpenik, “mentalisten” mamua uxaturik ere.

Bungek ‘porteñoiz’ *chapurrado* deitzen duena Espaini aldeko *chapurreado* da, noski: ahuntz-erdara nahiz asta-euskara moduko zerbait, horrenbestez. Badakigu, ordea, *pidgin* batean ari denak badakiela beste hizkuntza bat guttienez. *Pidgin* hori, besterik ez dakienean, *créole* bihurtua baita: zenbaiten lehenbiziko hizkuntza eta hizkuntza bakarra gainera.

Eta hizkuntza oso ta betea, gainera, hizkuntzarien ozteak aho batez errepikatzen duenez; edozertarako gauza, goikoetarako eta behekoetarako, gertatuek eta gertatzen ari direnek erakusten digutenez. Landuak eta landugabeak izan daitezke hizkuntzak. Hizkuntzak dira halere eta ez dugu ahaztu behar herri basatienek ere aski landuak direla, hitzez eta oroitzapenez, izkribuz eta irakurriaz ez bada ere.

Aho betean onartzen du iritzi hau arestiko Lenneberg-ek, inondik ere ez delarik hizkuntzalaria. Ik. 298 or.: “Hoy día podemos estudiar culturas que son esencialmente neolíticas en su estado de desarrollo, así como culturas lo suficientemente avanzadas como para desintegrar el átomo y explorar el espacio interplanetario. Sorprendentemente, los lenguajes naturales que se hablan a lo largo de este margen de culturas parecen estar basados en principios similares. Es un hecho empírico que, hoy día, ni los instrumentos utilizados ordinariamente en una cultura dada ni la estructura social asociada a esa cultura pueden proporcionarnos pistas sobre la complejidad de la estructura del lenguaje que ahora hablan los individuos de esa cultura. Los lenguajes naturales no pueden ordenarse en términos de complejidad”. Diren hizkuntza naturalak, jakina, ez izan zitezkeenak. Azkeneko hauetaz, haatik, irudimena bakarrik mintza daiteke, arrazoizko makuluen laguntzaz, onenean ere. Makuluak, damurik, ez dira gorputzaren atal naturalak.

* * *

Zerbait esan nahi nuke eta zerbait esan behar dut, hitzaldia burutu baino lehen, Salaburuk ahotan hartu dituen goragoko auziez. Materialismoarekiko ez zait, egia esan, gehiegi axola eta, oinarriak aukeratzekotan, ez nituzke nik behintzat hor aukeraturiko. Gogoeta bera ere ez da, nik uste, garbiegia egungo egunean; bakuna, behintzat, ez. Ezin izan daiteke inor orain materialista Holbach edo are Engels izan zitezkeen moduan.

Ez dut ezagutzen puntu horri buruzko Chomsky-gandik datorren aitormen zuzenik: Salaburuk, ordea, nik baino hobeki ezagutzen du, aise hobeki, eta bere esanari nagokio. Bunge da, dudarik gabe, materialista, delako jarrera horren oihukari ozen han eta hemen, lehen eta orain, ageri denez gero.

Ukitu nahi nukeen puntua eztabaidagai bihurtzeko, egoki iruditzen zait Popper-en iritzia bidenabar bederen aipatzea. Hiru ‘mundu’ bereizten ditu,

bestek bezala: berriak, izenak dira, nik uste. Lehenbizikoan daude, besteak beste, bota dugun harriaren ibilera, eta harria bera, elurteak eta euri-jasak, landarearen loratzea, odolaren gorabeherak, baita gure garaun eta bizkar-muinean gertatzen diren gertari ezkutuagoak. Sentierak, halaz ere, irudipenak, oroitzapenak, pentsaketak eta horien gisakoak bigarrenekoak genituzke. Hirugarrenean, handizki jendea aurki daiteke: zenbaki-teoria eta zenbakiak berak, poemak, sinfoniak, gogoetak, filosofiak... Ik., Espainian oraintsu agertu delako, *El universo abierto*, 1984, 135.etik aurrera.

Pentsamolde bat baino gehiago izan daitezke honetaz, aldaera eta ñabardurak kontutan hartzen baditugu, batipat. Nik, egia esan, ontzat hartuko nuke Popper-ena, berak xedaturik utzi duen gisan. Ez da, noski, goragokorik beheragokorik gabe ete lehenbiziko mundua da gainerakoen funtsa. Ez du horrek esan nahi, ordea, ez direla goragokoak zein bere autonomiaren jabe. Ez zait zuzen iruditzen, har dezadan erakusgarri bakar bat, Bungek *Epistemologia*-n, 50 orr., dioena: “Hacemos de cuenta que hay conjuntos, relaciones, funciones, números, estructuras, proposiciones, teorías, hadas, brujas, etc. O sea, no sólo inventamos los objetos conceptuales sino también su modo de existencia...” Urrutitik ere ez dute eite gehiegirik zenbakiak, alde batetik, eta Tartaloak, bestetik. Batzuen izaera eta ibilera asmatu egiten ditugu, izan ere, besteak aurkitu. Albadadi, hor baitago, ezin konta ahaleko multzoan, Fermat-en ‘teorema handia’, XVII. mendez geroztik frogatzeke daukaguna.

Azterbide bezala arras probetxuzkoa delarik, hainbeste aurrerapen eta hobekuntza zor dizkiogunez gero, ez du halaz ere uste Popper-ek goragokoaren beheragokora soilte eta murrizterik dagoenik hondar eta apurrik utzi gabe. Mundu bakoitzaren barruan ere, badira horrelako jauziak: ez du uste, adibidez, kimika bera fisika huts bihur daitekeenik. Mailaz maila igotzean ohiturazko da zerbait berriren irteera eta azaleratzea. Soilketa eta murrizketa dugu beherakoan; nabarmentzea, beriz, gorakoan.

Nolanahi ere, hemen dihoakiguna bigarren mundua da, ez guztiok aho batez aitortzen dugun lehenbizikoa, ezta ere urrunegi dugun hirugarrena. Hortik dator Bungenen erasorik gogorrenen bat, 31. orr.: “El lenguaje está en la mente, no en el cerebro, y menos aún en la sociedad. Por consiguiente, todo fenómeno lingüístico debe explicarse en términos mentalistas. (Sin embargo, de cuando en cuando Chomsky rinde tributo a la neurociencia del futuro)”.

Portaeraz baizik (*behavior* delakoaz) kezkatzen ez denak ez du gogorik behar deusetarako. Gogoaz ez baita inondik arima, baizik eta ingelesez *mind* deritzana, eta *Language and mind* liburu baten azalean ipini zuena mentalista da, nolazpait ere. Ameriketan, ez zuten aurrekoek Bloomfieldez gero hitz hori gogoko ezta nabari denez Bungek ere, garaunen etsai ager daitekeelakoan edo. Nik neronek nonbait idatzi nuen: “Ahora que se ha levantado la veda que prohibía mentar la mente...”, eta Chomsky-z ari nintzen zuzen nahiz oker.

Pentsakizun kiribilduetan murgildurik ez dabilen edozeinek badaki, edo bederen uste du, baduela bere baitan barrunbe bat oharmentaren bidez (honela mintza banaiteke) ezagun duena. Berak (gutariko bakoitzak), bai; ez, ordea, bestek. Honela mintzatzen da Etxepareren *Amoros sekretuki dena* bere mai-teaz ari dela (5, 13):

Ene gogoa balyaqui mayte vide nynduque,

Eta bistan da ez dakiela, parean datorren perpausak argi baino argiago adierazten duenez:

Ni erregue valin baninz erreguina liçate.

Etxeparek ezpainetan duen “ni” horrek badaki, baita jakin behar ere, bere gogoa, berea delako. Ez, ordea, maiteak, besterena delako, hain zuzen, ez berea. Bera errege ez den bezalaxe, besteak ezin begiets dezake ezkutaria-ren gogoa, zehar bidez ez bada, honen esanak eta eginak direla medio. Gogoa nabari da norberarentzat; estari, beste nornahirentzat.

Nor geure baitan gaudeino, ez zaigu behin ere neke, eskolan ibili gabeak izan arren, “izkutu hondar” horretara daraman bidea aurkitzea, zabal-zabalik baitaukagu. Izena ere badu bideak, orain atzenduxe dabilena, haatik. Liburu ezagun bezain mardul eta trinko batek dioenez, “By 1940 both the concept of dualism and the word introspection [honen bila nenbilen] had largely disappeared from scientific psychology in the U.S., where behaviorism ruled.”

Ez zait aski arrazoi iruditzen, U.S. horietakoa ez naizelako, behar bada, izena baztertzeko. Are guttiago izenak izendatzen duen bidea, horretaz baliatzen garenez gero behin eta berriro: hizkuntz-intuiziora, gure nahiz bes-terena, jotzen dugun bakoitzean, urrutirago gabe. Chomsky-k, oker ez baldin banabil (ez baitut aurkitu bilatzen nuen pasarte), ez du funtsezko arazotzat hartzen, Bloomfield-tarren eta Bungerean gisan.

Hizkuntzalariari ezin eska diezaioke neurofisiologiari buruzko inolazko ezaguerarik, zerbait jakiteak kalterik egingo ez badio ere. Entzun eta (albal-di) uler daitezkeenez ari da, baita horrelakoak entzun eta ulerterazteko moduez ere. Badaki, nola ez ba?, garaunek, bizkarmuinak eta are horietan sortzen diren hari eta sareek, ahotik belarrira eta belarritik barrenago zabal-zen diren uhin eta zirrarekin. Hor konpon. Eginbide hori ez dagokio berari.

Har ditzagun Iztueta eta *Gipuzkoako dantzak*, eta berdin genuke antze-ko Aita Barandiaranen edo besteren lanak irakurtzea. Hor esaten zaigu, esa-terako, ezkerreko oina altxatzen duela dantzariak honeraino edo haraino, agur egiten duela ezker-eskuin txapela eskuan duela, ez dakit nolako kurpila josten duela hankekin... Eta azpian datzan neurofisiologia, zer? Zergatik ez esan nola dauden edo dabiltzan atergabe hezurak, zainak, nerbioak? Hori berori, jakina, hobe genuke molekula mailan ezagutu, eta ez dugu oraindik azken mugarririk jo. Iztuetari ez dio inork horrelakorik eskatu eta Bungek ez

du eskubiderik horrelakorik Chomsky-ri, nahiz gutariko edozeini, eskatzeko. Bestela ere, badugu eginkizunik aski eta gehiegi.

Azken-azkenik. Bat natorrela esango nuke Salabururekin, arazorik nagusienetan behintzat. Berdin du, gainera, horrela izan nahiz ez izan. Guri dagokiguna, ber-bertatik ukitzen gaituena, hemen (eta hemendik kanpo) erakutsi duen jakitea, gaitasuna eta prestasuna da. Hori baino hoberik Salaburuk befi erakusten duen prestutasuna da. Eta prestutasun hori dela medio, izango dugu irabazpiderik franko doai haietarik euskaldun guztiok. Eta erdal-dunek ez dute deus galduko.

**IGNACIO M.ª ETXAIDEREN
MENDEURRENA**

Donostia, 1984-XI-30

INAZIO M.ª ETXAIDE JAUNAREN MENDEURRENA

Donostia, 1984, Azaroak 30

Fr. Luis Villasante

Euskaltzainburuaren hitzak

Jaun-Andreak:

Bihar, juxtu, beteko dira ehun urte Inazio M.ª Etxaide jauna hemen Donostian jaio zela. Jaun honekin zorretan da gure Elkarte. Horregatik, eta zor hori aitortuz, aipamen hau egin nahi izan dugu haren oroitzapenetan.

Nik esango nuke kristautasuna, telefonoa eta euskara, hiru hauek izan zirela Etxaide zaharraren kezka nagusiak. Hala dirudi, behintzat, haren idazlanen kopurua ikusiz gero.

Azkue hil zenean, euskaltzainburua izendatua izan zen eta kargu horretan hil arte iraun zuen (11 urtez).

Urte txarrak ziren. Gauza asko egiteko ez zuen aukera handiegirik izan. Hala ere, haren garaian hasi zen Euskaltzaindia Biltzar ageriak antolatzen eta berrietan euskararen aldeko edo euskarari buruzko gaiak azaltzen eta aztertzen. Guztiok dugu gogoan X. Biltzarra, Euskaltzaindiak Iruñean eginberri duena. Orain bada, hamar Biltzar horietarik lau —lehenbiziko lauak—, Inazio M.ª Etxaide jauna euskaltzainburu zela egin ziren. Lehenbizikoa 1956. urtean Arantzazun. Handik bi urtera bigarrena Bilbon. Hurrengo urtean hirugarrena Eibarren. Eta laugarrena 1961ean hemen Donostian.

Euskera, Euskaltzaindiaren aldizkaria ere, anitz urtez mututurik egon ondoren, haren garaian berpiztu zen.

Gizon zuzena, zintzoa, apala, eramapen eta fede handikoa: halakoa eza-gutu genuen guk Etxaide jauna.

Zuretik ezpala, dio Oihenartek. Aitaren euskal zaletasuna seme-alabetara isuri da. Hemen ditugu gaur Jon Etxaide eta Ana Mari Etxaide, biak euskaltzain urgazle eta lan bikainen egile.

Jon Etxaideren euskal lanen zerrenda oso luzea da, guztiok dakiten bezala. Ipuin, olerki, elaberri, historia lanak: denetarik egin du. Anitz urtez,

eta euskal literatura ia basamortu idor zenean, han ageri ziren Jon Etxaide-
ren idazlanak oihu eta deiadar izan nahirik.

Ana Mari Etxaidek, berriz, urte luzetako nekea beregain hartuz, Atlas moduko inkesta famatu hura, hots, *Erizkizundi Irukoitza*, behar bezala oharreztatua eta Mapez hornitua, bi tomotan prestatu eta argitaraberi du, euskal Dialektologiaz arduratzen direnei tresna guztiz baliotsua eskainiz.

Bioi eskerrak eta zorionak eman nahi dizkiet.

Eta nor biok baino egokiagorik Inazio M.ª Etxaideren oroitzapen honetan mintzatzeko? Biek kontatuko digute laburzki nor zen Inazio M.ª Etxaide jauna eta zer egin zuen.

INAZIO MARIA ETXAIDE LIZASOAINen BIZITZA ETA LANAK

Donostia, 1984-XI-30

Yon Etxaide-Ithartek

TXIPI-AROA

Ene aitaren jaiotzaren ehunurrena dela-eta (1884-1962), Euskaltzaindiak nire aita zenaz lerro batzuk eskatu dizkit. Saia gaitezen, bada, gure egin-beharrarekin betetzen.

Inazio Etxaide Etxebeste eta Maria Pilar Lizasoain Minondoren ezkontzatik sei seme-alaba jaio ziren Josefina eta Asuncion bi urtetsuko hilak. Ondoren: Maria, Inazio Maria, Elbira eta Ladislao.

Besteak beste, gure aita Donostian jaio zen 1884-ko Abenduaren lehenengoan eta biharamonean bataiatua izan zen Andre Mariaren (Santa Maria) elizan.

Bere txipi denbora aldizka Donostian eta aldizka Bergaran egin zuen, hiri honetan bere aitak oihal fabrika bat baitzuen —“La Algodonera de San Antonio”— zenbait soziorekin eresia. Gure izeba Elbirak honela dio garai honetaz: “Zuen aita beti izan zen onenik-onena, elizkoia, saiaturā, txit argia eta apaltasun haundikoa. Haur zela, estudioz kanpoko ordutan, edozer gauza ernegarrien bilgumak egiten lehiatzen omen zen. Bere adinari zegozkion liburuak erosten zituen eta geroni uzten zizkigun. Anaia zaharrena zēn aldetik, maiteki arduratzen zen zuen osaba Ladisez eta nitaz, aita baten moduan, gu nola atseginduko, batez ere Bergaran egiten genuēn bolaretan”.

Euskaraz mintzatzen al ziren Etxaide-Lizasoaindarrak? Ez dirudi senar-emazteek euskaraz egiten zutenik, eskuarki behintzat, baina haurrei erakusten franko saiatu ziren. Izeba Elbirak honela diotsa hitzez hitz: “Etxean dena euskaraz egiten genuen gure hartzaroan eta zure aita ez zen bere senideetatik gailendu honetan. Familian ongiena egiten zuena euskaraz ama zen. Ustedut, zure izeba Maria eta zure aita izan zirela gure senitartean euskarari luzaroena eutsi ziotenak”. Baina, gure aitak zioenez, erabat ahaztu omen zitzaion euskaraz hitz egiten, eta ulertu ere hutsaren urrengoa ulertzen omen zuen berriz ikasten hasi zenean. Ekin ere, 1907-gn. urtean ekin baitzion gure hizkuntza ikasteari, hogeitahiru urte zituelarik.

IKASKUNTZAK

“Batxileratua bakarki egin zuen —dio gure izeba Elbirak—, zeren, urte erdia Donostian eginik eta beste erdia Bergaran, zaila egiten baitzitzaion ikastetxera joaten. Ikasle gorengoa izan zen, baina hala guztiz ere, apaltasuna izan zen beti haren ezaugarri. Sarritan, berak ezkututzen zuelako, gurasoek kanpotik jakiten zuten haren nota bikainen berri. Lagunen artean apostoladutza haundia egin zuen, batez ere karrera estudiantzerakoan”.

Beraz, batxileratua libre egin zuen eta 1894-ko urrian hasiz —hamar urte bete gabe—, 1900-garren urteko ekainean amaitu zuen, hamabost urtekoa zelarik. Aldi hartan batxileratuak sei urte zituen eta hala guztiz ere, bere adinari urtebete aurreraturik, 15 urtekin amaitu zuen, notarik bikainenak ateraz.

1900-gn. urteko Urrian hasi zen estudiantzen injinadore karrera, Bilboko eskolan sartzeko. Erakustetxe honetako Irazkaritzak, nik eskatutako argitasunak emanaz, honela erantzun zidan “El plan de estudios en vigor en los años comprendidos entre 1900 y 1906, comprendía una serie de asignaturas de Ingreso que su fallecido padre, Ignacio María Echaide Lizasoain aprobó en el curso 1900-1901. Los años de carrera que comprendía el citado plan de estudios eran cinco”.

Izeba Elbirak honela dio: “Zure aitak batxileratua eta karrera harrigarriko moduan egin zituen, Jaungoikoak talentu haundi baten jabe egin baitzuen eta iraukorra eta saiatua baitzen bidebatez. Industrietako injinadorea egiteko erabakia, matematiketarako zekarrèn gaitasunagatik hartu zuen, noski; halabaina, erabaki hau hartzeko sakon pentsatu zuen eta horretarako Gogo-Jardunak egin zituen Loiolan.

“Haren bizimodua Bilbon hiru ardatzen inguruan ari zen: Ikastetxera joan, buru-belarri estudiantzen jardun eta apostoladutza lanak egin bere buruari libro irizten zion txolarte guztietan. Luistarra zen eta lagunarte honen barruan, Jaun-done Bikendi Paulekoaren garitate lanetara emana zegoen, ohiturazko bisitak eginaz pobreen etxetara”.

Horrela, 1906-garren urtean, Abenduz, Industrietako Injinadoreen titulu jabe zen, 22 urte bete berriak zituelarik.

Karrera bukatuta atzerrira joan nahi izan zuen hizkuntzak ikasteko, baina bere gurasoek, arima gal zezakeen beldurrez ez zioten utzi eta berak burua makurtu zuen gurasoen esanetara. Ukapen hau ulertzen ez da zaila, senitarte integrista batez ari garela ausnartuz gero. Gurasoak beldur ziren mutila okertuko ote zen fedegiro eta moralgiro urriko herrialdetan, eta gure aitaren borondatea burdinezkoa izanarren gai horietan, ez zioten utzi joaten.

GIPUZKOAKO TELEFONUAREN ZUZENDARI

1907-ko Agorrilaren (Abuztuaren) 29-an eman zion Diputazioak Injinadore kargua “Catastro Industrial” zeritzan sailaren buru egiteko. Nola sartu

zen Ahaldundegian? Oposizioz ala izendapenez? Don Constantino Aginaga jaunak argi eta garbi aditzera eman zidan gure aita oposiziorik gabe sartu zela Ahaldundegiko Injinadoretzan, eta orduko liberalek —asko edo gutxi—, kanpaina bati ekin omen zioten, Donostiako “La Voz de Guipúzcoa” egunorokotik batez ere, Josepe Itarte gure aitona —diputatu baitzen aldi hartan integristen izenean—, bere sui-gaiari gorde ziola-eta txoko eder hura. Honetaz gehieneko esan daitekeena da —eta gehitxo esatea deritzat—, “suigai nahi zezakeenari” gorde ziola, ene gurasoak ez baitziren aldi hartan senar-emaztegai ere. Ezkondu, 1915-eko Jorrail/Apirilaren 29-an ezkondu baitziren eta hiru hilabete bakarrik egin zuten nobiotzan. Gainera, 1907-an amak 14 urte besterik ez zituen. Beraz, gure aitona Itarte aitaren alde saiatu bazen, bi familiek zuten elkarrenganako adiskidetasunagatik izango zen baitipat eta beste zedozer integristuaren gogaidetasunak eraginda.

Dena dela, dio D. Constantino Aginaga jaunak, esku hobetan ez zitekeen eror Diputazioko injinadoretza. Alegia, gure aitona jokabidean aipatu dugun ahuleriarik izan baldin bazen ere, ez zutela Gipuzkoa guztian, injinadore azkarragorik, prestuagorik eta egokiagorik aurkituko. Hauetxek dira, politikaz liberal zèn jaun agurgarri baten hitzak eta iritziak gure aita integristaz.

Urrengo urtean, hots, 1908-ko Urtarrilaren 3-an, Probintzi-Mandatalgoak (Comisión Provincial) agindu zion Inazio Maria Etxaide jaunari, Probintzi Telefonu Sarearen (Red Telefónica Provincial) aurrekontu-estudio bat egin zezala.

Hemen kontu ez ditzakegun borroka eta istilu gogorren ondoren, Madrilgo Gobernariak baimena eman zion Gipuzkoako Ahaldundiari, Probintziaren lurralde osoan Telefonu Sarea hedatzeko eta esplotatu ahal izateko 35 urteko epean. Lege hau 1908-ko Hazaroaren 25-ean eman zen.

Ahaldundiak 1909-ko Epail/Martxoaren 9-an hartutako erabakiz, Inazio Maria Etxaide jauna, Probintziako Industria Injinadore eta Telefonu-Sare-Zuzendari izendatua izan zen. Hau, berez zetorrèn erabakia zen, zeren, gure aita 1908-garren urte haseratik okupatzen baitzen telefonuaren opaespenez (concesión) eta Sare hedatzeaz, eta aurrerantzean buru-belarri jardun beharko zuen telefonuaren planeamendu eta instalazio lanean, “urrutziketa” Gipuzkoako bazter guztietaraino iritsiko bazen.

Telefonua automatizatzeke garaia heldu zelarik, estudio sakon bat egin ondoren, Estokolmoko “Ericsson”en sistema onartzea erabaki zen eta Gipuzkoako Ahaldundiak pentsatu zuen beharrekoa zela nire aita eta bere ekipoko gizonak Estokolmora joatea eta halaxe joan ziren 1923-ko udazkenean, 1924 udan eta 1925-ko udaberrian, hogeitalauan gure aita buru zela eta beste bi urtetan Jenaro Mitxelena (Jefe de Construcciones) buru zelarik. Luzaro gabe, 1926-an alegia, automatizatua gelditu zen Donostia eta beronen 15 kilometroko ingurunea. Donostia Telefonu Munizipalak automatizatu zuen, Vicente Pradoren zuzendaritzapean.

Caballero-Arzuaga Ahaldundiburu izanak dio: “Denon begipean dago zer izan den Telefonua Gipuzkoan joandaneke 35 urtetan. Ez da izan hirixkarik, txipietan txipiena izanik ere, ez eta apartekoenik ere, telefonu zerbitzurik gabe. Esaera bazen Gipuzkoan, mendirik goituenetik hitz egin zitekeela telefonuz, eta halaxe da, izan ere, zeren Aizkorriren tontorpean, telefonu jabe den ostatu apal bat baitago.”

1944-garren urtean amaitu zen Gipuzkoako Ahaldundegiaren opaespina (konzesioa) eta Frankismoaren denbora beltz haietan ez zen berritu ahal izan. Telefonuaren buruzagitza 1949-ko Maiatzaren 9-an utzi zuen —edo hobeki esateko, utziarazi zioten— urte bereko Jorral/Apirilaren 14-ko Ministerio aginduz, zeren, “Compañía Telefónica Nacional”i eskuratu baitzitzaion beronen jabetasuna eta administrazioa. Gipuzkoako telefonuaren buru 41 urte egon zen eta 48 Ahaldundegiaren zerbitzuan. Telefonua eskuz aldatu aurretik, “Compañía Telefónica Nacional”en hitza lortu zuen, lagunarte honek bere karguko lehenen hamar urtetan, zatika-zatika, Gipuzkoa gutzia automatizatuko zutela. Aitortu behar da, agindutako urte mugan lortu ez bazuten ere, “Nacionalak” bere hitza betetzen jakin zuela.

Gipuzkoako Telefonuaren jabetasuna Espainiako Estatuari utzi beharra zeinen mingarri izan zitzaion ikusteko, D. Constantino Aginagari zuzendu zion eskutitz bat aldatuko dugu hitzez-hitz jatorrizko hizkuntzan. Hemendik igarri diezaiokegu, benetako momentutan, gure aitak lehengo lepotik zuela burua, gerlaz geroztik mututua bizirudien ere, gure Herriaren eskubideei zegokionetan.

“San Sebastián, 28 de diciembre de 1949”

Sr. D. Constantino Aguinaga
(Abogado)
ZARAUZ

“Mi querido amigo y expresidente:

Acuso recibo de su cariñosa felicitación de Pascuas y Año Nuevo así como a su condolencia por los tragos amargos que estamos sufriendo con motivo del traspaso del teléfono a la Compañía Telefónica Nacional. Correspondo a las felicitaciones, deseándole toda clase de bendiciones del cielo para estas Navidades y año 1950.

En cuanto al dolor que estos acontecimientos producen, quizás sea el gipuzcoano (entre los que merecen nombre de tal) que mejor los sobrelleve, porque esto lo venía digiriendo desde el final de la guerra civil; y fui viéndolo todo; la ambición sin escrúpulos de una parte, el pesimismo, la falta de inteligencia, la falta de interés, la ausencia total de patriotismo de la otra. Pude comprobar con qué armas tan desiguales íbamos a luchar. Fuera de don José Múgica y algunas otras honrosas excepciones, de más mérito que peso, he

luchado solo. Así que el desenlace sólo ha sido la ceremonia de descubrir la lápida cuyo texto se conoce de antemano.

Aun así se podría hacer mucho pero creo que no se hará nada eficiente. Si siquiera constase una protesta firme y viril, me vería satisfecho.

Un abrazo de su antiguo y buen amigo, q.e.s.m.

Ignacio M.ª Echaide”.

Eskutitz honetatik igartzen zaio, beste agintekera baten mendean eta beste gizonekin Ahaldundegian, Telefonuaren jabetasuna salbagarri zela Gipuzkoarentzat, opaespen-legea berritu-araziz.

GAZTERIA INTEGRISTAKO GUDARI ETA BURUZAGI

Antolin Mendiola jaunak dioenez (“Reseña histórica documentada sobre la formación de las Juventudes Integristas en Guipúzcoa”), Gipuzkoako izan zen Peninsula guztian eratu zen lehendabizikoa. Asmo honen dehardarra D. Jose Beñaranek bota zuen “La Constancia” zeritzan Integristen egunkarian, 1909-ko Agorri/Abuztuaren 20-an. Berehala berotu zen honetarako giroa eta Irailaren lehenengoan ezagutarazi zuten “Junta Organizadora” izenez osatutako taldea. D. Juan Olazabalek Gazteriaren araupidea oretu zuen.

Gipuzkoako “Junta Regional” zeritzana lau zatitan egin zuten, eskualde honen Epaikaritzatik arabera; hots, Donostia, Tolosa, Azpeitia eta Bergara.

1909-ko Irailaren 8-an egindako batzarrean eman zitzaion sortzea Integrista Gazteriari. Buru, D. Juan Olazabal egon zen. Batzarkideen artean jaun hauen izenak aipa ditzakegu: Inazio Maria Etxaide, Jose Beñaran, Bizente Zulaika, Seberiano Gorostidi, Luis Miner, Melkiades eta Luis Gorrotxategi, Jose Antonio Sánchez Guardamino, Franzisko Arizmendi, Luis Lizarraga, Antolin, Rufino eta Isidoro Mendiola (hirurak anaiak) eta Antonio eta Felipe Pérez Ormazabal. Batzar hartan Etxaide jauna Lehendakari aukeratua izan zen eta Beñaran jauna Lehendakaripeko.

Gure aitaren arikizuna, izugarria ez-ezik, neurritz gainekoa izan zen ezkongai denbora honetan; baina, ezkondata gero ere, jardunkizun batzuk baztertu beharrean aurkituarren, ez zuen atsedernaldi haundirik ezagutu. Izan ere, telefonuaren erakuntza lan itogarriaz gainera, Integrismuaren eta euskararen kausari ekin baitzion buru-belarri.

Haren artikuluak, gonferentziak, bilerak eta gazteen arteko apostoladu lanek ez zuten azkenik. Gau eta egun etengabe lanean aritzen zen, lo atsedinari ahalik eta denbora urriena eskainiz. Aldi hartan kolaboratu zuen, aurrena Donostian eta gero Santanderren ateratzen zèn “Cruz y Verdad”en,

Donostiako “El Pelayo”n eta “La Constancia”n, Barzelonako “El Integrista”n eta Madrilako “Biblioteca Lux” liburu sailean. Zoritxarrez, albistari horietatik “La Constancia” bakarrik aztertu ahal izan dut zenbakiz-zenbaki. Bestetatik ale bakar batzuk eskuratu ahal izan ditut. Donostiako “Cruz y Verdad”, eginahalak eginarren ez dut lumero bat bakarra topatu ahal izan. Badakigu, ordea, Beñaran jaunak adierazirik, aldizkari integrista honetan, nahiz Donostian atera zenean, nahiz Santanderrera aldatu zenean, gure aitak oparo kolaboratu zuela. Gaurkoz, soil-soil dakiguna da, “Cuentos contra el dinero” izenburuz iskribu sail bat argitara eman zuela 1918-ko Urriaren 10-etik 1919-ko Jorrail/Apirilaren 30-eraino. Honetaz gainera, ezkontaurre honetan gonferentziak eta mitinak eman zituen Gipuzkoa guztian zehar.

Alderdi Integristak, gure aitaren ezkontzaurre denbora honetan bi baztar (asamblea) hotsaundiko egin zituen, euren etxebarruko erakundeaz eta arikizunaz jarduteko. Lehenbizikoa Gasteizen egin zuten 1913-ko Agorrilaren 8-an, 9-an eta 10-ean. Bigarren bilera (asanblada) Donostian egin zuten 1914-ko Agorrilaren 14-an, 15-ean eta 16-an, idetsuko eginkizunez jarduteko. Gure aitaren gain zama gogorra jausi zen bietan Donostiako gazteriarren aurkezleri bezala, eta Donostiakoan bederen, dotrina integristaren alde hitzaldi bero bat egin zuten. 1915-eko Jorrail/Apirilaren 29-an, M. Dolores Itarte Alberdirekin ezkondu zen Zumarragan, hots, emaztearen jaioterrian. Irugarren “Asanblada” integrista Iruñean izan zen 1916-garren urtean eta gure aita han egon zen, baina 1917-garren urtean Barzelonan egindakoan ez zen egon. Bere ordez Beñaran joan zen lehendakari bezala.

Baina, Integrista gazterian, ez zuen integrismuaren alde bakarrik lan egin, neurri berean euskararen alde saiatu baitzen. Adigarri bezala aipa dezagun 1911-ko Ekainaren 22-an egin zuen gonferentzia, euskal hizkuntza zabaltzeko eta birpizteko jarraitu behar ditugun bideak erakutsiaz.

1910-ean, euskal-ikastaldiak ezarri zituen Integrista Gazterian, eta bera ta On Ramon Intzagarai, Euskaltzaindikoa izango zen apez jauna, aritzen ziren irakasle. Uste dut, erakustaldiok, ezkonduetakoan utzi behar izan zituela lehendakaritzarekin batera. Gure aitaren buru argiari eta burdinezko borondateari igarri ahal izateko, ohar gaitezen, 1907-gn. urtean ez zekiela, esate baterako, tutik ere euskaraz eta handik hiru urte barru, euskara erakusten ari zen integrista gazteen artean. Berak, ordea, ez zuen maisurik behar izan gure mintzaira ikasteko. Honetan eta beste zernahi ikasgaietan autodidakta bat izan zen gure aita.

Ez zen, ordea, honetan bukatu gure aitaren lana euskararekiko. Lehenengotik eratu zuen euskal-antzegile talde bat (gizonezkoena soilki, zeren integristek ez baitzuten onartzen inolaz, gizasemeak eta emakumeak elkarrekin jardutea), bera ere tarteko zelarik, eta horrelaxe, bera lehendakari egon zèn bitartean beinepein, obra bat euskaraz eta beste bat erdaraz ematen ziren negualdiko jaiegunetan. Gero, gure aitaren integrista taldea D. Juan Olazabalen partidutik separatu zenean, “La Cruz” asterokoaren lokaletan (Centro de

Actuación y Propaganda Católica) jarraitu zuten teatrua ematen. Egia esan, gerla aintzineko urtetan euskal emanaldiak aunitz urritu ziren, baitipat euskaldun publikua falta zitzaielako eta gure aita arikizun hauetatik atzeratua zegoelako.

Gure aitak, ordea, euskaltasunaren zutoin izan zèn bitartean Integrista Gazterian, ez zuen etsi garai hartako euskal-antzegintza far eragile eta funts urrikoak aurkezte hutsarekin. Gure antzegintzari goitasun eta kategoria haundiago bat eman nahirik, euskal-eres-antzegintza (musikadun antzegintza, zarzuela tankeran) sortzea gogoratu zitzaion. Asmo hau D. Manuel Lekuona apez jaunari agertu zion eta honela sortu ziren gure aitaren musikaz eta Lekuona jaunaren letraz “Azienda Publikua” eta “Eun dukat”, eta aitaren musikaz eta Jose Beñaran jaunaren letraz “San Juaneko gereziyak”.

Gure aitak, integristen pentsamendu politiku-sozial-erlijiosua erakutsi nahian, lau liburuxka argitaratu zituen bere gaztetan izen horiekintxe: “Sobre la organización de las Juventudes Integristas” (1911); “Las Juventudes Integristas y su labor interior” (1914); “El Espíritu Cristiano y el Integristismo” (1917); eta “Apuntes razonados sobre el Programa Integrista” (1923).

Lekuona apez jaunak aditzera ematen duenez, integrista gazteria buruzagitza uzterakoan (ezkondu beharrez), lantuak izan omen ziren, ez uzteko erregu eginaz, baina aitak bere ezina ulertarazi zien eta orduan Beñaran jauna hautatu zuten lehendakaritzat.

Beñaranek zioenez, gure aita D. Juan Olazabalen, hots alderdi integristako buruaren konfidantzako gizona omen zen, integristen artean haserrebideak sortzen hasi baino lehen. D. Juan Olazabalekin haserretzeko mutiburik haundiena, moral, bizimodu eta ohitura kontua izan omen zen.

Gure aitak esijitzen omen zuen integrista guztien bizimodua beren dotrinaren irudikoa izan zedila, hots, teoriak eta praktikak bat izan behar zutela integrista bezala agertu nahi zutenetan. D. Juan Olazabalek, ostera, bereizkuntza bat egin nahi zuen teoriaren eta praktikaren artean. Alegia, zorrotzak dotrinan, baina kristau bizimoduari halako zorrotasunik erantsi gabe, jendea neka eta aiena ez zedin, zeren bizimodu latza gutxi batzurentzat bakarrik baita eramangarri. Honetan ez zen konponketarik izan zorrotzen eta lasaien artean, eta orduan, Olazabalek, gure aita eta haren alderdikoak partititik bota zituen errebelizat salatuz. Uxatuok, “Centro de Actuación y Propaganda Católica” (CAPC) delako lagunartea irazan zuten (Donostiako Paseo de Colonen) eta asteroko bat atera “La Cruz” izenekoa 1928-garren urtean. Geroztik, talde honek, eskuin joera bizikoa izanarren, politika guduari utzi zion eta katolikutasun integraren alde borrokatzea izan zuten helburu nagusia.

“LA CRUZ”EKO IRAZLE

Gure aitak “La Cruz” asterokoan egindako lana ikaragarrikoa izan zen. Hala ere ez zuen sekula firmatu bere izenez. Beti ez-izenak darabiltza,

hala nola “La Constancia”n, “El Pelayo”n, “El Integrista”n eta abar. “La Cruz”en erabili zituen ez-izenekin ez dugu zalantzarik batere, bere lan guztiak markatuak utzi baitzituen, baina bestetan badabiltzagu zenbait duda-muda. “La Cruz”en darabiltzan izengoitiak hoetxek dira: I.M.E., Hector, Heraclio, Hermógenes, Lisuarte, Pachico Pello, Lauco, Amarreco, Txomin Kirten, Amadis, Eloy, Eloy de Escoriza, Ignacio de Iciar, Ardián, Espladián, Rundfunk, Elisabet eta Nai det. Pérez Ormazabal jaunaren iritzian “Zortzico” ere segurutzat jo daiteke, nahiz eta bere markarik ez eraman. “La Constancia”n eta “El Pelayo”n segurutzat hauk jo ditzakegu: “El último de todos”, Lauco, Photo, I.M.E., N.D. (nai det), Nai det, Amarreco, Eloy de Escoriza, El Nuevo Censor, “El Propio Censor”. Pérez Ormazabal jaunak dioenez, “Zortzico” eta “Mutil” ere segurutzat jo daitezke. “Nerau” ere bera dela dirudi. “Chiqui”, “Echeveste” eta beste zenbait ez dira hain seguruak (hirugarren deitura Etxebeste zuen). “El Integrista”ko “Un amigo de X” ere segurua da, Beñaranek eta P. Ormazabalek diotenez.

“La Cruz”en, 1928-tik 1936-ra, hots, asteroko honen bizialdi zehar egindako lan oparoa bost sailetan bereiz dezakegu gaiei gagozkiela: Lizunke-riaz, Politikaz, Kristau Gogoaz, Euskalerriaz eta “Sobre el origen y parentesco del pueblo eúskaro y su idioma” izeneko artikulu saila.

“LIZUNKERIAZ” deritzan saila zati hauetan bereiz dezakegu: 1) Emakume mundukoiaz. 2) Zineaz eta teatruaz. 3) Ohituren moraltasunaz. 4) Liburu, eleberrri (nobela), aldizkari (errebista) eta albistariez (egunkariez). 5) Edergintza (arte) eta morala.

“POLITIKAZ” deritzana honela zati dezakegu: 1) Eliza, Legeriarekiko (estatuarekiko) eta Gizartearekiko (para la sociedad). 2) Alderdiak (partiduak), agintekerak (regímenes), agintariak eta buruzagi politikuak. 3) Integrista, intransjentzia eta bakar-agintea (diktadura). 4) Tolerantziak, libertateak, hauteskunde orokorraz (sufragio universal), demokraziaz, errepublikaz. 5) Sozialismua, komunismua, Rusia.

“KRISTAU GOGOAZ” ari dena bost sail hauetan bereiz dezakegu: 1) Kistau izpiritua eta katoliku goiburua (ideologia). 2) Katoliku ekintza. 3) Gizarte-gaiak. 4) Erlisioaren zer-ikusiak jakintzarekin eta ekonomiarekin. 5) Gizatasuna (humanismua).

“EUSKALERRIAZ” deritzakeguna hiru zatitan egin dezakegu: 1) Eskualdegoa (rejonalismua), Eusko-abertzaletasuna, Foruak, Araudia (estatutoa). 2) Euskara. 3) Zenbait gauzak.

Boskarren zatia deritzaiokegunak titulu hauxe darama: “Sobre el origen y parentesco del pueblo euskaro y su idioma”, 1935-garren urtean argitaratua, hamabost artikulutan, “Eloy” izenpean.

Galdera bat orain: demokrata ala absolutista zen gure aita? “La Cruz”eko artikuluetan argi eta garbi agertzen du bere nahitasuna gai honetan. Ez zen, inondik ere, gaurko demokrazien aldeko, baina halaber ez zegoen

absolutismoaren alde. Hauteskunde orokorra —sufragio universal—, deabruaren asmamenik txarrenetakoa zen beretzat, aldi hartako Aita Sainduak hala aldarrikatu baitzuten. Bestalde, absolutismoa ere ez zuen “berez” batere maite, baina Estatu baten egoera kaos batera, anarkia batera iritsiz gero, beharrezkoa irizten zion diktadurari; ez, ordea, betiko, gauzak zuzendu eta ordena sendotu artean baizik. Pentsabide honi jarraituz jarri zen Primo de Riveraren diktaduraren alde lehendabizi eta Francoren absolutismoaren alde gero. Baina beti aldarrikatu izan zuen diktadurak ez zuela gobernu sistema luzakor bat izan behar, baizik eta zigor pasakor bat, anarkiaren eta desordenaren hezigarri. Beraz, alderdi batetik, libertate neurritsu baten zalea zen, baina bestetik, Espainiako politikaren martxa ikusirik, diktadura beharrezkoa zela zeritzon. Beste hitzez, Frantziako iraultzak ekarri zuen “Liberté, Egalité, Fraternité” delako demokraziaren etsai porrokatua zen, Erlisioaren eta Eskualdegoaren (errejionalismoaren) etsai zen aldetik batez ere. Euskaldun demokrazia tradizionala zen bere ideala, gure Foruen izpiritu demokratikua alegia. Esan bezala, hauteskunde orokorra higuigarri zitzaion. Ostera, etxondo jabetasunak eman ohi duen boto eskubidea on zeritzon. Botodunak zer galdua eduki dezala zen bere pentsamoldea, zer galdurik ez duenak ez baitu ezer arriskatzen, nazio guztia hankaz gora joanarren.

Kristau izpirituari dagokion atalean berriz, zer salaketak bere alderdiko katolikuen kontra! Katolikurik gehienak izenez bakarrik direla esaten du non-nahi, baina barrutik materialismoa dariotela. Katoliku lagunabarretan komunismuaren beldur-ikara izugarri bat nabaitzen dela dio, euren ondasunak ken diezazkien beldurrez, baina ez da somatzen berengan inondikako kristau bertuterik. Jentilak bezala bizi dira ohitura lasaikerietan eta lagun hurkoaganako amodiorik ezean. Euren helburu bakarra dirua nola edo hala pilatu eta ahalik ondoena bizitzea dela dio, girstinoaren goiburua (ideala) mundu honetakoa izango bailitzen. Baina, horixe bai, kristauok eskubitiar zintzo agertzen dira beti, baibaitakite sobera beren interesak sustengatzeko Elizaren babesa mesedegarri zaiela. Baina konbenientziaz Elizaren alde ageri den girstinoak ez du Jaungoikoaren baitan konfidentzarik...

Ebanjelioaz honela dio: “Ebanjelioak irakurri dituenak igarriko dio munduan ez dela iratzi eta ez iratziko sekula horrelako libururik”... “Gainera, Ebanjelioa, iratzi zèn garaiari milaka urtetan aurreratu zitzaion liburua da. Haren ideiak ez dira mundu hartako denborakoak. Eta beste erlisio legediekin (kodigoekin) alderatzen baldin badugu, laster asko nabaitzen da Ebanjelioaren gehiagotasuna, ez baitu ipuin eta mitorik, ez eta izar teoria tajugabekorik edo hiri-leggedi (código civil) atzeratu baten agindurik. Izan ere, legedi horien egileek —Korana adigarri— ezin baitzioten itzul egin euren aldiko bizigiroari, eta Ebanjelioa berriz, aldi orotakoa da eta aro guztien gainetik dago. Sekula zahartzen ez den legedia da”.

Bi hitz orain tolerantziari buruz. Denok dakigu integristek lau haizetara oihukatzen zutela “katolikutasunaren intransijentzi saindua”. Gai honetaz honela dio: “Norekin behar dugu izan bizikide? Gure lagun hurko guztiekin,

onekin eta gaitzoeekin, eskubikoekin eta ezkerrekoekin, garitate legeak ez baitu inor baztertzen. Giristinoak ez dezake tolerantziarik ameti ideia txarrekiko, Elizak gaitz-etsirik dauzkan okerrekiko; batzuetan, ideioek eta okerrok sostentzen dituzten pertsonak gudukatu behar ditugu, baina beti zuzentasunari eta garitateari kalterik egiteke". Eta "ez min egiteko gogoz, baizik eta beste batzuk gerizatzeko (preservar) euren arimei egin diezaiketen kalteaz".

Badakigu, inork esan gabe, gaurko belaunaldi katolikuari (eta zer esanik ez, ez denari) gehiegizkoa irudituko zaiola, lizunkeria dela-eta sustengatzen zuen irizpide zorrotza. Honetaz esan dezakegu gure aitak hobekuntzarik haundiena (la máxima perfección) bilatzen zuela eta postura honetan jarrita bere ideiak txit goreskarriak dira. Eztabaidan jarri behar dena da Jaungoikozko suz irakiten dagoen "elite" baten ideala lagunabarrari esijitzea bidezkoa ote den ala "masa" honekin, D. Juan Olazabalek nahi zuen bezala, ulerkorra-goa, zabalagoa eta barkaberagoa izan behar ote den. Alegia, adigarri batez baliaturik esan dezakegu komentu batean eraman ohi den otoitzezko eta bertutezko bizimodu zorrotza guztiz goraiagarria dela, beti gizartearen mesedegarri eta behin ere ez kaltegarri. Baina, bihur ote dezakegu mundu guztia komentu? Hor dago koxka.

Euskalerrinari dagozkionetan alegia, bestetan bezain biziak eta ernegariak dira gure aitaren ideiak. Integristua, Euskalerrri barrutikoa behintzat, benetan eta zinez eskualdekoa (regionalista) zen, nahiz eta bere arikizunik funtsezkoena eskualdegoaren alde borrokatzea ez izan. Hau, bigarren edo hirugarren mailako auzia zen integrismuaren baitan eta honetxegatik ez ziren behin ere gailendu integristak gure eskubideak defendatzen, baina ezin ukatzkoa da, asko edo gutxi, fuerista zinezkoak eta euskararen aldekoak zirela.

Hala ere, gure aitak hotz bilatu zuen euskal-giroa integristen artean eta bera izan zen berotzailerik nagusia bai integrista gazterian eta bai "La Cruz"eko taldean (gogoan eduki astekari honek orrialde bat euskaraz zekarela beti).

Errepublika etorrita abertzaleak jo eta ke hasi zirenean izen bateko edo besteko autonomia Euskalerrriarentzat lortzeko, gure aita ez zegoen inondik ere lo egoteko. Barruan itsatsirik zeraman eskualdego (regionalismo) gogoak eraginik, ekin zion sendo eta kementsu Estatutoaren aldeko kanpainari, sobra ikusten baitzuen ez zegoela beste biderik gure herriak bere nortasuna salba zezan.

Errepublikaren lehendabiziko urtean, eusko-abertzaleen eta beldurraren eraginpean, eskubitiar partidu denak edo gehienak autonomista eta Estatutuzale (Lizarrako Araudia) agertu ziren, baina gerora, aurreneko "gorri" ikararen ondoren, sendotzen eta beren buruaren jabe egiten hasi zirenean, eskubitiarrek kendu zuten kareta eta Araudi berria laikoa zen aitzakian, gure libertate legedi honen etsairik amorratuena bihurtu ziren.

Baina nor eskubi alderditan "La Cruz"eko saileko integristak baino Jaungoikozale eta katoliku finago? Horra, bada, hauek, batzaz beste, ez zioten

oniritzi eskubitiarren Araudi kontrako posturari eta “La Cruz”etik Estatutoaren alde ekin zioten —nahiz eta ez abertzaleek bezain sutu—, partidu eskubitiarrak hainbeste ikaratu zituen Araudi laikoa, Euskalerrarentzat ez-ezik, erlisoarentzat ere mesedegarri zela aditzera emanaz.

“Jakinarean ganean jar dezagun —diotsa gure aitak ‘La Cruz’en 1933-ko Urriaren 29-an—, Araudia (Estatutoa), Jaungoikoak gizonaren eztabaidapean jarri dituen auzigaien artekoa dela.

“Zilegi da Estatutoaren alde botoa ematea (1); gure Jaun Apezpikuak hala adiarazi baitu.

“Ona al da Araudia? Txarra al da Araudia?”

“Autonomia agintekerak oro, bitez Lege-Zaharrak (Foruak), bedi Araudia, gure aburuz aurrerapen bat da, hobekuntza bat aurkezten du berez”.

Eta gero: “Erlisioari eta moralari dagokionez, berriz, uste dugu, Araudiak, berez, mesederik eta kalterik ez eginarren, euskaldun herriak aukeraturako agintariekin, goitu egin dezaketela apika (erlisioa eta moralak), eta sekula ez urritu, hauen erlisiozaletasuna gauza nabaria baita Peninsulako herri guztien artean. Araudia, nahiz eta gauza materialetan, zer eskutan erori, huraxeda”.

“El Debate” Madrilera egunkariak artikulu bat egin zuenean gure autonomia eskubidea atakaturik, aitak, besteren artean honela zioen “La Cruz”en: “Konponketa (alegia, Espainiak Gipuzkoarekin eta beste eusko estatuekin egin zuena) astun al zitzaien (Espainiari)? Ez zukeen Espainiak salatu baizik eta bi parteak konpromisutik libre gelditzen ziren. Baina indarrak baliatzea agintekera higuigarri bat bizkarreratzeko, Gaztelarren gizontasunean fidaturik, Gaztelarekin batu zenari egin liezaiokeen bidegabekeriarik haundiena eta eskergabekeriarik okaztagarriena da”.

Ondoren dehadar egiten du: “Abertzaletasuna ez zuen sortarazi Arana-Goirik; Cánovasek eta liberalismoak eman zioten sortze. Arana-Goiri ez zen izan, *gubernari haundiak* (“El Debate”k aipatu artikuluan Cánovasi deitzen zion bezala) Euskalerrian pilatu zituen sugaiak garretan jarri zituen txinparta baizik”.

Bihotz hunkigarri da, gure Foru eskubideen irudigarri bilbatutako ipuina Pérez eta Garagorriren artean. Bi pertsona hauek, Espainia eta Euskalerria aurkeztuz, itun bat, konponketa bat dagite etxe batean, laguntasun onean, elkarrekin bizitzeko. Baina Garagorrik, horretarako, baldintza hau jartzen du aurretik: bakoitzak norbere ondasunak goberna ditzala. Pérez, gataztaile eta

---

(1) Hau, eskubitiarrei erantzunaz diotsa, zeren, hauek ziotenez, katolikoari ez zitzaien zilegi estatutoaren alde botoa ematea eta sekula ez zioten barkatu D. Mateo Mujika Gasteizko apezpiku jaunari Estatutoaren aldeko adierazpen hau.

hondatzaile izaki ordea. Ez dizu aski berearekin, eta orduan, bortitz delarik, indarpean behartzen du Garagorri bion ondasunak berak gobernatzea. Pérezek, dio hitzez-hitzez gure aitak, “muturrekoka lurreratzen du Garagorri, ostikatzen du, zauritzen du, eta menderatua dakusanean, dokumentu bat firmarazten dio, haren ondasun guztien kontugintza, administrazioa, alegia, Pérezi eskuratuz”. Euskalerrriaren libertate eskubideaz zuen sentipena ezin daiteke garbiago agertu.

Honela dio beste artikulua batean eusko-abertzaleez: “Esanak badabilta Abertzaleek ez dutela maite Espainia. Gerta liteke honetaz, esanak baino askoz urriago izatea izanak; baina, baieztatu dezakegu inor ez dagoela behartua maitatzen, liberalismuaren etorreraz gero eduki dituen gobernuen bidez halako irain eta bidegabe haundiak Euskalerrriari egin dizkion nazio bat. Etsaiak maitatzeko eginbidea, obligazioa, pertsonarekiko da, baina ez sorterriekiko. Porta bitez ongi gobernu espainolak Euskalerrriarekin eta ikusiko dute nola hau esker-on irakinetan jarriko zaien, nahiz zuzenbidez dagokiona bakarrik eman”.

Beste mila adigarri atera genitzakeen, gure aitak Euskalerrriaren autonomi-eskubideaz, Araudiaz, abertzaletasunaz eta abar nola pentsatzen zuen aditzera emanaz, baina, biografia laburpen honetan ez da posible. Laster argitara nahi nukeen biografia osoan ikusi ahal izanen ditu guztiok gure irakurleak.

INTEGRISTAK ETA DONOSTIAKO GORRIALDIA

Donostiako kuartelak errenditu bezain laster, hots, kalean tiro perillik gabe ibil zitekeenean, gure aita lanera joaten hasi zen Telefonu etxera normaliki. Beraz, ez zen gorrialdian ezkutatua egon.

“Nola portatu ziren ezkertiarrek gure aitarekin, 1936-garren urtean, gela hasi zenetik Franco eta Molaren tropak sartu ziren arte?, galdetu nion Gregorio Aizpurua jaunari, hainbeste urtetan gure aitaren langile zintzo eta leiala izandakoari. “Oso ondo —erantzun zidan honek—, Telefonu sailekoak beinepein”. Gogoan eduki behar da, “Comisaria de Comunicaciones”en buru bezala Jesus Larrañaga eta Ricardo Urdondo komunistak zirela telefonuaren kargudun. Bi jaun hauek errespetu eta estimu handian omen zuten gure aita eta behin ere ez omen zien haren kontra hitz txarrik entzun, nahiz eta sobera jakin gure aitak politikan zer ideiak zituen.

Gregorio Aizpurua jauna erantzukizun estuan jarri nuen, niretzat nahitanahiezkoa zen galdera bat egin nionean: alegia, bere ustez gure aitak detentua izateko arriskurik izan ote zuen. Egonalditxo bat eginda eta irriabartxo bat ezpainetan, baina zalantzarik egiteke, erantzun zidan, berak konfidantza oso-osoa zuela ez zutela atxilotuko. Izan ere, gure aita estimatzen eta maitatzen baitzuten Telefonuko enplegatu guztiek, eskubitiar, ezkertiar eta abertzaleak eta batzuk influentzia handi samarra zuten Errepublikako Goberna-

ritzan. Esate baterako, Consuelo Aranburu telefonista izandakoaren senarra, Eduardo Campoamor jauna, Cuencako gobernari izandakoa eta Gregorio Aizpurua berbera, arestian esan dugun bezala, Larrañagaren adiskide mina, eta hauek ernai zeuden, gure aitari zerbait gerta balekio, haren alde edozer gauza egiteko. “Zure aitak denei on egiten zien eta politikan ez zen nabarmentzen —esan zidan Gregoriok—; horregatik Telefonuan kolore orotakoek maite zuten”. Beraz, Telefonu barrukoan arteko salaketarik behintzat ezinezkoa zeritzon Gregorioren.

Beñaran jaunak esan zidan Larrañagaz: “Era un hombre sano del Pais”, eta ondoren kontatu zidan nola salbatu zuen Lorenzo Martínez Labayen, “La Cruz”en zuzendari izandakoa eta geroxeago fraide sartu zena Evorako Cartuxa de Scala de Coeli-n.

Beñaran jaunak esan zidanez, afusilatu bat izan zuten “La Cruz”eko sailekoek gorriengandik. Gorrotxategi zeritzan bat, baina ez Gorrotxategi integrista ezagunetakoa, baizik eta haiekin zer ikusirik ez zuena eta batere aktibista ez zena. Ez omen zuten, ordea, politikagatik hil, asunto pertsonalagatik baizik, bere etsai batek salatuta. Beste zenbait detentatuak izan ziren, hala nola Beñaran, Esnoz, Martínez Labayen, Luis Gorrotxategi (hau, bai, aktibista zen) eta beste; baina deklarazioak hartu eta kalera bidaldu zituzten.

ZUZENTASUNA GAUZA GUZTIEN GAINETIK

1934-garren urtean, mekaniku nor-gehiagoka bat aluntziatu zuen Gipuzkoako Ahaldundiak “Instituto de Higiene”ko txofertzarako. Egia esan jestore radikalek konkurso gabe eman nahi izan zioten lantoki hau beren ideietako adiskide bati, baina gure aitaren oposizioari ezin buru eginik, ontzat eman zuten nor-gehiagoka egitea.

Hogei izan ziren izena emandakoak eta zazpi gutxiago azterketara aurkeztutakoak. Aitari maiz aditu nionez, azterpenik onena, alde handiz, Claudio Oliden zeritzan batek egin omen zuen. Baina, hala ere, diputatu radikalek setatsu omen zirauten lanpostua beren ideietako adiskideari eman nahian. Ahalegin guztiak egin zituzten gure aita beren nahikundera makurtarazteko, baina ez zuten lortu. Gure aitak argi eta garbi aditzera eman zien, berak ez zuela azterketaren akta firmatuko, lanpostua Olideni emateko ez bazen. Orduan, errepublikazale “demokratok” burua makurtu behar izan zuten, gure aitaren firmarik gabe ez baitzegoen deus egiterik.

Norbaitek pentsa dezake, ordea, gure aitak norbere interesez joka zeza-keela Olidenen alde eta ez zuzentasunaren izpirituz, alegia, delako Oliden jaunagatik interesatu zela nahiz adiskidetasunez, nahiz eskubitiar izan zite-keelako.

Honetaz esan beharra daukat gure aitak ez zuela ezagutu ere egiten Oli-dentarren senitartea eta ideia politikuei dagokienez, Inozentio Oliden semeak aitorturik dakit bere aita burutik oinetarainoko abertzalea zela. Gudateak

senitarte osoa Nafarroako Olaztin (Olazagutia) harrapatu omen zuen (emaztea hangoa baitzuen), eta Claudio, berehalaxe, bere sentimenduei jarraiki, Beasainera pasa omen zen mendiz eta Donostiako bere lantokian lotu omen zuen bere burua, gerratean hain premiazkoak zirèn zerbitzutan jarduteko. Halaxe egin zuen Bizkaiko kanpaina guztia eta bere familia Bilbora eraman ahal izan zuen Herriarteko Gurutze Gorriaren bitartez eta hemendik Frantziara igaro ziren gero. Bera preso hartu zuten eta denborarekin Francoren guda lostera inkorporatu. Gerla bukatuta etxeratu zen, baina, handik laster, ezagun batek salatuta, gartzelan eduki zuten hemezortzi hilabetez. Beraz, argi dago gure aitak ez zuela komenientziatzko alderdikeria hartu bere postura, alegia, eskubitiar bati, edo garai haietan esango zuketen bezala, "fasista" bati laguntzearren.

Gure aitaren asmo bakarra, gauza guztien gainetik justizia egitea izan zen, nahiz-eta jokabide honek ondoren kaltegarrienak ekarri behar. Irakur, bestela, gure aitak Claudio Oliden jaunari egindako eskutitz hau:

San Sebastián, 10 diciembre 1934

Sr. D. Claudio Oliden

Presente

Mi querido amigo; mucho he agradecido el obsequio que tuvo la atención de remitirme el día 7. Así se lo manifesté a su hermana y se lo repito hoy. Siento únicamente que se haya creído usted obligado para conmigo, siendo así que yo no hice más que cumplir con un estricto deber de justicia, de faltar al cual me hubiese remordido la conciencia toda la vida. Siento también que haya sido usted tan espléndido, pues, aun suponiendo que yo fuese acreedor a agradecimiento, era excesivo el regalo. Desde luego, le ruego encarecidamente que este regalo sea el último, pues, ni quisiera serle a usted gravoso, ni es necesario ya que de sobra conozco sus buenos sentimientos que es lo que principalmente se agradece en los regalos.

Con este motivo queda de usted atento amigo y S.S.

q.e.s.m.

Ignacio M.ª Echaide

Horrelaxe egin zen Instituto de Higieneko lanpostuaren jabe Claudio Oliden, Ahaldundegiko jostoreen jauntxokeria guztien gainetik. Izendapena honela ageri da Diputazioko fixetan: Claudio Oliden Indart. Nombramiento: 13 septiembre 1934. Toma de posesión: 26 septiembre 1934. Cargo: Mecánico del Instituto de Higiene. Zorigaitzez, gutxi iraun zion karguak, Bizkaira joatearekin galdu beharra izan baitzuen. Esan beharrik ez da, gure aitak eratzten zituén azterpenaldi guztietan bezala, euskal-esamina premiazkoa zela.

Halaber, gure aitak parte hartzen zuen lantegietako bazkari orotan, ez zen faltatzen mahai-azkenetan bere ezpainetatik irtendako euskal-hitzaldi goxo bat. Hain zuzen, Inocencio Olidenek esan zidan ez zaiola behin ere ahaztuko Donostiako Banco de San Sebastiánnek 1960-garren urtean Arantzazun egin zuen bilera anaikor batean, zeinen bihotzez hitz egin zien euskaraz mahai-azkenetan. Izan ere, une guztiez baliatzen baitzekien bere barruak zerion euskal-amodioa kanpora iraultzeko. Gure aita garai hartan Banku horretako aholkari zen eta Oliden gaztea (1) orduan eta orain bertako enplegatua. Horra nola, lehendabizi Oliden zaharrak eta gero gazteak izan zuten gure aitarekin zer ikusia.

GERLA ONDORENAK ETA ZAHARTZAROA

Gure anaiarteko gerlak Euskalerrria oinazetan irauli zuen, eta denok dakigunez, zigorrak ikaragarritzakoak izan ziren. Hemen gogoratu beharra daukagu gure aitak Telefonuko pertsekutatuen alde egin zuen lan bikaina. Gure biografia osoan xehetasun guztiz ari gaituzu, baina biografia laburtu honetan ez da posible eta bakar-bakarrik aipatuko dugu norekin egin zituen bere ahaleginak gartzelatik ateratzeko, herbestetik erakartzeko eta galdutako lanpostuaren ordezkokoak emateko.

Andre Lorenza Aranburu (Errepublikazalea): Telefonista ogibidez. Biz-pahiru urte Frantzian egon ondoren aterpeturik, Donostiara etorri eta lana aurkitu zion hiri honetako “Alfa” josteko makinaren dendan. Biografia osoan azaltzen da emakume honek eduki zuen kartazko har-emanaren gure aitarekin exiliatua egon zela bitartean.

Maria Martínez Ordozgoiti (Abertzalea): Telefonista ogibidez. Lanpostutik jaurtikia izan zen eta gure aitak aurkitu zion lantokia Donostiako Hotel María Cristinan.

Luzia Martínez Ordozgoiti (Abertzalea): Telefonista ogibidez. Mariaren ahizpa. Luzia, Maria bezala, presondegian eduki zuten eta Telefonutik bota. Espedientea egin ziotenean Telefonutik botatzeko, gure aitak Luziaren alde aparteko defentsa egin zuen, ordu laurden batean isildu gabe jardunaz. Orduan, ahaldun (diputatu) baten proposamenduz, erabakia hartu omen zuten gure aitari mandatalgo **garbituzalera** (comisión de expurgo) ez gehiago hotsegitea, bere mendeko enplegatuak buru-belarri defendatzen zituelako. Esan eta egin, ez zuten gehiago deitu eta jendea beren gisa “garbitu” zuten. 1942-ko Hazaroan lortu zuen berriz Telefonuan sartzea.

Jenaro Mitxelena (Abertzalea): “Jefe de Construcciones de la Red” (Sare eraikintza buruzagi). Oiartzuarra. Gerrateak Palenzian harrapatu zuen,

---

(1) Nik Oliden zaharra, Claudio alegia, ez nuen ezagutu, zeren mainada honekin har-emanean jarri nintzaneko, hilik baitzen.

hots, “zona nacional” zeritzatenean. Soltxaga gudaiburuak bere babesa eskaini zion, oso adiskide baitziren elkarrekin, baina hala ere 1936-ko Urrian atxilotu zuten eta afusilatua izateko arrisku haundian egon zen. Soltxaga frentean zegoelako eta edozein egunean hil zezaketelako, gure aitak eta haren familiak gudaiburuaren emaztearengana jo zuten (Pilar Lizasoain, gure aitarengana lehengusina) eta honek lortu zuen fiantza batekin kaleratzea. Heriotze seguru batetik libratu zuten. Ene aitaren biografian xehetasun guztiak dakartzat. Hala ere berriro atxilotu zuten eta hamabost hilabeteetan preso eduki. Oraingoan ere Soltxaga gudaiburuari esker libratu zen. “Comisión de expurgo” delakoak lantegitik bota zuten eta hiru urte luzetan ez zuten berriz onartu.

Felipe Abascal (Sozialista): Donostiako tranbian kobratzaile. Mutikotan Integrista Gazteriara joaten zen eta gure aitak Donostiako tranbian sartu zuen kobradore. Santanderren preso hartu zuten eta Donostiara ekarri ondoren, gerla-epai bat egin zioten eta heriotzera kondenatu. Norbaitek gure aitari abisatu zion gizon hura hiltzera zoazela. Aitak berekin egon nahi izan zuen, baina ez dut uste lortu zuenik. Zezaketen jendearekin hitz egin zuen, arren, salbatzeko ahaleginak egin zitatzela eskatuz. Dena izan zen alferrik. Batez ere, aitak esan zigunez, eskubitiar estremista baten erruz. Hau, buru-belarri saiatu omen zen Abascal gizajoa gauza guztien gainetik akaba zezaten eta haren alde zebiltzane (nire aitari eta), amorruez beterik honelatsu esan zion: “Con esta ralea de hombres hay que terminar de una vez para siempre”. Haren aitorleak esanik dakigu, Felipe aitortza on bat eginda hil zela.

Espainiako gerla amaitu, eta munduko legea jarraituz, atseginak baino atsekabeak gehiago ezagutuz urtetan aurrera doa. D. Constantino Aginagari 1960-ko Urtarrilaren 7-an egindako eskutitz batean honela dio: *“Me desea Vd. muchos años de vida y de tranquilidad y no hay, para qué decir, que yo para Vd. deseo lo mismo. Pero en lo que a mí atañe, prefiero la vida buena (“zuzena” esan nahi du eta ez ongi bizitzea) a la larga y en cuanto a la tranquilidad, nunca será mucha. Nacimos para luchar y en esa lucha, desagradable siempre, debemos procurar encontrar la paz, esa paz que acompaña a la conciencia tranquila y al cumplimiento del deber”*.

Aunitz sufrimenduren artean, ordea, pozaldiak ere ezagutu zituen gure aitak bere bizitzaren beheara beharrean. Batetik, 1940-an “Alfa” josteko makinetan Kontseilari izendatu zuten eta nonbait esanik gara langileen hobekuntzarako egin zituén ahaleginak; baita ere nola Eibarko batzarretan, “Alfa”n alegia, euskaraz mintzatzen zèn langile euskaldunen pozgarri eta 1945-ean Zarauzko “Muebles Alfa”ren Kontseilari izendatu zuten. Baina guztihonek baino poztasun haundiagoa eman ziola esango nuke Euskaltzaindian sartzeak. Euskal-Akademia 1942-ko beldur giroan, bere burua lurpetik atera nahian hasi bezain laster, euskaltzain oso izendatu zuten Epail/Martxoaren 26-an, Juan Carlos Guerrak utzitako hutsunea betetzeko, eta bere kargu berriaren jabe egin zen Ekainaren 24-an. Akademiako sarrerara hitzaldia “Desarrollo de las Conjugaciones Euskaras” liburu ederrean ikus daiteke, 507-gn.

paian izenburu honekin: “Jatorrizko euskeraren azterpenaldia” (Ensayo sobre el primitivo euskera). Gaztelaniaz egindako lan honetan atzizkitza eta aditza estudiatzen ditu bereiziki. Erantzuna Azkue jaunak egin zion.

Bi pozaldi hauen atzetik, bi atsekabe haundi heldu zitzaizkion, bat ustekabekoa eta bestea bideak zekarrena. Lehenbizikoa emaztearen galtzea, 1947-ko Irailaren 1-ean. Gure ama maitea gaizki operatutako bozio batek eraman zuen gauecik goizera, ordu batzuetako epean.

Bigarrena berez zetorren. “Compañía Telefónica Nacional”ekoak zain-zain zeuden opaespen-epea (plazo de concesión) noiz amaituko, beren hatzazpar luzeak gure Telefonuari botatzeko. Beste giro politiku batean, zalantzarik gabe, opaespenaren berrikuntza bat ardietsiko zen. Baina, 1949-garren urtean ezin zitekeen horrelako ametsik egin, zeren, Kontzieto Ekonomikua eta gure mikelete ahortzi ezinak kendu zizkigun agintekerak laguntza bete-betea ematen baitzion Espainiako Telefonitari. Gure aitaren oinazea eta mina ikusi dugu Aginaga jaunari egindako eskutitz batean, oihurik garratzenak eginaz aldi hartako Ahaldundiaren aurka, alegia, lagunarte hau osatzen zuten gizonek axolarik ez zutela geronen interesak defendatzeko.

Bi nahigabe astun hauen ondoren, bere bizitzako pozaldirik haundienezko bat ezagutu zuen, Euskaltzainburu izendatua izan zelarik, 1951-ko Hazilaren 3-an, orduraino buruzagi izandako Azkue tantaia hilda gero. Gure aitarentzat Euskaltzaindia izan zen bere zahartzaro bizitzaren betegarri, haurrak hazi, emaztea galdu eta Telefonutik ostiko polit batez —baina ostikoa beti ostiko— bota zutenaz gero. Euskaltzaindia izan zen bere atsekabe eta samintasunen eztigarri, eta batez ere ogi-lanaroa amaituz gero, berari eskaini zizkion gelditzen zitzaizkion kemenak oro.

Beste mugaldi pozgarri bat izan zen aitarentzat “Encomienda de Alfonso X el Sabio” eman ziotenekoa. Jose Maria Caballero Arzuaga jaunak, aldi hartan Gipuzkoako Ahaldundiko Lehendakari, 1953-ko Urriaren 8-an egin zion eskabide Espainiako Gobernariari, gure aita “Alfonso X el Sabio” izeneko ordenean onartua izateko. 1953-ko Abenduaren 14-an heldu zen “Ministerio de Educación Nacional”etik baiezkoa hitz hauen bitartez: “En atención a los méritos y circunstancias que concurren en D. Ignacio María de Echaide y Lizasoain, este Ministerio ha dispuesto concederle el ingreso en la Orden Civil de Alfonso X el Sabio con la categoría de Encomienda”.

Jose Maria Caballero jaunak erabaki zuen ezarkizun jaia Ahaldundegi-Jauregian egitea 1954-ko Jorrail/Apirilaren 9-an. Omenaldi aretoa bete-bete egin zen diputatuz, Ahaldundegiko ogipekoz eta Etxaide jaunaren senitartekoz eta adiskidez. Jaialdi honetan mintzatu ziren, aurrena Mariano Zirikiain jauna, Ahaldundegiko Irazkaria, gero Jose Maria Caballero jauna (Ahaldundi-Lehendakaria) eta azkenean Etxaide jauna. Gure aita hitz egiten hasi aintzinetik, Lehendakariak aipatutako Ordenari dagokion insignia ipini zion, ikusle-entzuleek txaloka ekiten zioten artean. Biografia osoan aitaren hiltaldia laburturik ematen dugu. Hemen, ordea, ez da posible.

Honela heldu zitzaion lan-uzte adina, 1954-ko Abenduaren lehendabizikoan, 70 urte zituelarik. Ez dut uste tristura haundia eman zionik lanaren utzi beharrak. Pozik ere ez, noski. Bere ilusioa telefonua zen eta hura kendurik zuen aspalditxoan. Orduan hartu zuen hartzeko nahigabea. Bestalde, jubilazioa atzemandu, pozbide bat gelditzen zitzaion, hots, euskarari eta Euskaltzaindiari bere indarrak oro eskaintzekoa, bizitza guztian, lanaren-lanez, izan ez zuen mugona. Baina, itxaropen goxo horietan zegoela, horra non etorri zitzaion ustekabeko ez-beharra.

HANKA EBATEA ETA HERIOTZEA

Aspaldixko nabaitzen genion gure aitari itxura kaskarra eta osasunaren martxa txarra. Azken bolaran aurpegia hanpatu zitzaion, matrailak zeharo puztuak balitu bezala haizez edo urez. “Antrax” sustraituak ere bata bestearen ondoren atera zitzaizkion lepoan eta buruan, eta hauetako batek ikaragarriko zuloa utzi zion buruan sustraitik atera ziotenean. Denok konturatzen ginen ez zebilela ongi, baina medikuek ez zioten hainbesteko garrantsirik eman edo ez zioten igarri haren barruan sortzen ari zèn ekaitzari.

Eta halaxe, 1954-ko Abenduaren 8-an, arratsaldeko zazpi t'erdietan, berebiziko enbolia eraso batek jo zion hanka batera. Mari Karmen Aranburu nire ezkon-arrebak zioen, bere etxetik aitarengana korrika heldu zenean, atakeak jo eta gero, oinaze garrasiak jardinetik (“Aldatzain” izeneko “villan” bizi baitzen. “Aldatzain”ek bazuen bere istoria zeren frankistek izena kenarazi baitzioten) entzuten zirela, eta sufrimenduak isil-isilik burutzen inor gutxik bezala zekien. Arestian ikusi genuen bere “antrax” delakoekin nolako egonarriz eramaten zuen bere oinazea. Mari Karmenek esaten zidan harrigarria zela sufrimendurako zer izpiritua zuen. Hortik igarri nolako oinazeak pasa zituen lehendabiziko ordu haietan. López Gonzalo bere ohe-medikuak atenditu zuen berehalakoan eta aditzera eman zigun hil edo bizizko kasua zela. Hamarretan San Inazio klinikara eraman zuten eta zain bat ideki zioten gian (ingle), oinazea baretzeko alegia. Operazio hau hamarterdietatik hamaikak bitarte egin zioten. Goizeko ordubietan ez zioten pultsorik nabaitzen. Hotza omen zegoen, hilotz baten irudi eta kordegabe. Horrela zetzala, Aita Gordoia jesuita, haren arima zuzendaria heldu zen eta Olio Saindua eman zion. Une honetatik, mirari bat bailitzen, birpizten hasi zen eta irriabar gozo bat ezpaineratu omen zitzaion. Egunez-egun bizkortzen joan zen, baina, ezkerreko hankan, koaguluaz, odolak ez zion korritzen. Beraz, belaunetik behera, hanka bat igarra, hilda gelditu zitzaion eta indezio klase guztiak alferrikakoak izan ziren odolgoria (koagulua) beheratu ahal izateko. Medikuek itxaropen guztia galdu zuten hanka salbatzeko eta moztea erabaki zuten.

Hanka ebatea arrisku haundiko operazioa zen gure aitaren kasuan, zeren bihotza zartatua baitzuen eta 70urte lepo gainean. Baina, ez zegoen beste irteerarik. Franzisko Arriola Ondarrutar ebaketari euskaltzaleak operatu zuen Abenduaren 15-ean, ezkerreko hanka belaun gainetik moztuz. Jainkoari

esker bihotzak iraun eta ebakuntza ongi atera zen. Hilabete barru klinikatik atera ahal izan zen.

Jainko Jaunak zortzi urtez luzatu zion bizitza hanka moztearen bitartez eta ebakuntza aurretik baino askozaz hobeto ibili zen osasunez gerotzik. Operazioa eta heriotzea bitarteko urtetan Euskaltzaindiak parte hartu zuen euskal-biltzar eta jaialdi gehientsuenetara joan izan zen. Halaxe, beste aunitzen artean, Baserriren omenaldira Zarautzen, Lizardiren gorazarrez Tolosan egindakora, Sarako bertsolari jai batera, Orixeren Euskaltzaindiko sarreran Leitzara, Aita Olabideri egindako omenaldira Gasteizen, Mitxelenari bere jaioterriak egin zion omenaldira eta abar.

Eta horrela etorri zitzaion heriotzea ustekabean. Hil bezperan beti bezala oheratu zen, bere gorputzean ezer txarrik edo anormalik nabaitu gabe. Afaldu, errosarioa esan —bere bizitza guztian ez baitzion egunoroko errosario esateari huts egin—, eta etxekoei gabonak esanda ohean sartu zen. Goizeko zortzi t'erdia aldera mugitzeko ohitura izaten zuen bere zahartzaroan, baina biharamon goiz hartan, bederatziak jo, bederatzi t'erdia jo eta ez zela mugitzen ohartu ziren etxekoak. Kezkaturik eta larriturik, hamarrak laurden gutxitan ate-joka hasi zitzairen. Txintik ere ez. Orduan, etsi-etsi eginda logelan sartu ziren eta ohean zerraldo aurkitu zuten. Sendagileek kalkulatu zuten goizeko zazpirak aldera hil zela, bat-batean, ia ohartzeko, beste enbolia batek jota, oraingoz burura. Beraz, ez dugu uste azken-ats axanparik ezagutu zuenik. Konturatu orduko zerbait gertatzen zitzaioa, txantxangorri bat bezala hilda gelditu zen noski. Hala ez izatekotan, oihu bat, dehadar bat, laguntza eske bat egiteko modua izanen zuela baita gure ustea. Ez zuen Elizakorik hartu ahal izan, baina, bizpahiru egun aintzinetik aitortzen eta Jaunartzen izana zen. 1962-ko Hazaroaren hamalaua zen.

EUSKAL LIBURUAK

“TRATADO DE SUBFIJACION EN EL IDIOMA EUSKARO”. Donostiako Baroja etxean inprimatua dago 1911-garren urtean, baina, Donostiako Integrista Gazteriari dedikatutako edizio honek, sufijazioaz gainera, prefijazioa eta konposizioa ere estudiatzen ditu. Bigarren edizioa lehen-dabizikoa baino askoz beteagoa da; Tolosan inprimatua dago López-Mendizabalanean 1932-garren urtean eta izen hau darama: “TRATADO DE SUFIJACION, PREFIJACION Y COMPOSICION EN EL IDIOMA EUSKARO”.

“TRATADO DE SINTAXIS EN EL IDIOMA EUSKARO”. Liburuxka hau, 144 orrialdekoa, Donostiako Barojarenean inprimatua dago 1912-garren urtean eta Liborio Ramery Zuzuarregiri eskainirik doakio, “Incansable en combatir por la verdad íntegra y celoso defensor de nuestros amados Fueros”.

Hitzaurrean dio, Donostiako “Juventud Integrista”n, 1910-1911-ko ikastaro hutsunea betetzeko sortzea eman ziola “Subfijación, prefijación y

composición en el idioma eúskaro” liburuari eta “Tratado de Sintaxis” hau berriz, 1911-1912 ikastaro hutsunearen betegarri sortua dela.

“EL VERBO VASCONGADO” (Estudio sintáctico y morfológico y desarrollo de las conjugaciones perifrástica, sintética, respetuosa y familiar). 260 horrialdeko liburu baliotsu hau, 1923-garren urtean argitaratu zuen Ricardo Leizaolaren Donostiako “Imprenta y Librería de San Ignacio” zeritzanean.

“SOBRE EL ORIGEN Y PARENTESCO DEL PUEBLO EUSKARO Y SU IDIOMA”. 1935-ko Urtarrilatik Maiatzara argitaratua Donostiako “La Cruz” asterokoan.

“DESARROLLO DE LAS CONJUGACIONES EUSKARAS PERIFRÁSTICAS Y SINTÉTICAS, RESPETUOSAS Y FAMILIARES”. Obra mardul eta bikain hau, Donostiako “Gráfico-Editora”n inprimatua dago 1944-garren urtean. Nire ustez hau izan zen euskara gaien gerla ondoren inprimatzen utzi zutèn lehenengo edo lehenengotako euskal-liburua, baina gogoan edukiz gazteleraz iratzia zela, gaia gramatikazkoa zuela eta egilea orduko agintarien konfidantza osokoa zela. Euskaraz iratzitako liburuak —eta neuk dakit zer lanak kostata—, ez baitziren argitaratu ahal izan 1950 baino lehenago (“Euskaldunak”, “Alostorrea”).

Esan daiteke, liburu erraldoi hau (524 orrialde baititu letra txipiz bezurik) “El Verbo Vascongado”ren osagarri bezala dela, alegia han teorian erakusten duena, hemen praktikan jartzen baitu. Liburu praktikua beraz hauxe, euskal-aditzaren erabidea zertxobait ezaguturik, hiztegi bat bezala erabiltzen baita, beharreakoa den aditz-jokoa instanpatean aurkituz.

“TELEFONOAREN SORTZE ETA AURRERAPENA”. Dena euskaraz emandako liburuxka honetaz, honela dio gure aitak, “Desarrollo de las Conjugaciones Euskaras”en, berak iratzitako liburuen berri ematen duen zerrendan: “Conferencia pronunciada en vascuence por el autor en el Salón-Teatro Novedades de San Sebastián el 27 de noviembre, última de la serie organizada por la Sociedad Euskal-Esnalea para otoño de 1927. Editada por la Sociedad Euskal-Esnalea. San Sebastián 1929. Treinta y cinco fotografías intercalados en el texto. 52 páginas”. Hitzaldi hau “Euskal-Esnalea” aldizkariak argitaratu zuen 1929-garren urtean, Ekain-Uztailako 306-307 zenbakian eta gero separata bezala atera. Hitzaldi honen berri aldi hartako “La Constancia” egunorokoak eman zuen.

“EUN DUKAT”EN MUSIKA IRIZKIZUNA

Aldi hartako “La Constancia”k, D. Manuel Lekuonak ezarritako letraz goraipamen haundiak egin ondoren, honela dio “Eun Dukat”en musikaz: “Musikaz, berriz, zer esango dugu? Etxaiderekin daukagun adiskide lokarriak neurritsu izaten behartzen gaitu. Ezagutzen genituen haren lehenagoko beste emankizun batzuk eta kapaz irizten genion musika-horrialde etorridu-

nak (inspiratuak) sortzeko. Bart sendotu ahal izan genuen gure ustea. Aski litzateke horretarako, bigarren egintzako sarrera zoragarriak eta "Aztia"ren kantak eta dantzak merezi izan zuten txalo-jotzea gogoraztea.

"Etxaide jaunak, teknika berrizaleari atxikia baita, bere emankizunetan sortaritzen dituen motibuei, entzunago eta atseginago egin ohi diren gonbinazio sail zoragarriak, eta zenbaitetan bitxiak ere, erasten daki.

"Arsuaga bigolin jotzaile bikainak, bere ederlanez eta gustu goituaz aunitz lagundu zuen, egileak partituran jarri zituèn edertasunak distiratzten.

"Baina, aitor dezagun: ez ginen asebetarik irten ikuskizunetik.

"Kanta-antzegintza honen musika sesteto gisan antolatu behar da eta era horretan eman behar da berrero, gure konforme-eztasunaren arrazoia uler dadin. Aunitz musika eta edertasun gehiegi dago gorderik atzo ikusi genuen partituran, piano jotzaile baten behatz artetan preso gelditzeko, nahiz eta gure Arsuaga jatorra bezain bigolin jotzaile trebea laguntzaile eduki".

Xabier Bello Portuk, "Azienda Publikua"ren, "Eun dukat"en eta "San Juaneko gereziyak"en kritikak egin zizkidan, baina, zorigaitzez, hemen ezin ditzakegu eman beroien zabaltasunagatik.

LIBURU TEKNIKUAK ETA INTEGRISTAK

"Sobre la organización de las Juventudes Integristas"; 63 orrialdedun liburua rustikan, D. Juan Olazabalen hitz-aurrearekin eta fotograbadu bat. Donostia, La Constancia"ren inprenta, 1911.

"Las Juventudes Integristas y su labor interior": 48 orrialdeko liburuxka. Raimundo Altunaren inprenta. Donostia, 1914.

"El Ingeniero Industrial y la Taquimetria". Planuak takimetru bidez altxatzeko estudio osoa. "Escuela Central de Ingenieros Industriales" en Ikasle Buletinean. Madrilen, 9, 10, eta 11 zenbakiak, 1916-ko Uztail-Agorril-Irailekoak,

"Los Cálculos económicos en la Técnica Industrial". Egilearen metodoa eta beronen aplikazioa argi-ingar bidalkizun bidearen kalkuluari (Método del autor y su aplicación al cálculo de una línea de conducción de energía eléctrica). Aipatu Buletinean, 19-gn. lum., Maiatza, 1917.

"El Espíritu Cristiano y el Integrismo". 98 orrialdeko liburua, Jose Maria González Etxabarrri katedratiku jaunaren hitz-aurrearekin. "Biblioteca Integrista"ko III-gn. volumena. Madrilen. Gráfica Excelsior", 1917.

"Cuentos contra el dinero". Donostiako "Cruz y Verdad"en, hamar egunoroko aldizkarian. 1918-ko Urriaren 10-rtik, 1919-ko Jorrail/Apirilaren 30-era.

“Apuntes sobre Telefonía”. 86 orrialdeko liburua 96 grabadukin. Donostia, Gipuzkoako Ahaldundiaren inprenta, 1921.

“Estadística y breves apuntes históricos de la Red Telefónica de Guipúzcoa”. 40 orrialdeko liburuxka planu batekin. Donostia, Urtarrila, 1922. Gipuzkoako Ahaldundiaren inprenta.

“Descripción, historia y estadística de la Red Telefónica de Guipúzcoa” (Description historique et statistique de Réseau des Téléphones de Guipúzcoa). Liburuxka bi hizkuntzatan, sei argazki eta planu bat. Marqués eta Lagunartearen inprenta, 1923, Ordizia.

“Apuntes razonados sobre el programa Integrista”. 64 orrialdeko liburuxka. Marqués eta Lagunartearen inprenta, 1923, Ordizia.

“Medidas eléctricas y mecánicas”. 128 orrialdeko liburua, 66 irudi eta 16 fotograbadu. R. Y. de Aldekoaren inprenta, 1924, Burgos.

“La telefonía automática en Guipúzcoa, al alcance de todos”. Gipuzkoako Ahaldundiak eta Donostiako Udaletxeak egiten dituzten instalazioen azalpena. 32 orrialdeko liburuxka, hiru irudi, sei fotograbadu eta planu bat hiru tintetan. Donostia, Ahaldundiaren inprenta, 1925.

“Apuntes sobre telefonía”. Bigarren edizioa, franko loditua. 144 orrialde, 149 irudi eta 10 fotograbadu. Rafael Y. de Aldekoaren inprenta, Burgos, 1925.

“Comunicaciones de Guipúzcoa”. Gipuzkoako korreu komunikabide guztiak dakartza: telegrafu, telefonu, autobide, trenbide, portu eta abar. 224 orrialde ditu, 14 fotograbadu eta lau mapa zenbait koloretan. Aldekoaren inprenta, Burgos, 1925.

“Programa Integrista explicado” 402 orrialdeko liburua. Aldekoaren inprenta, Burgos, 1925.

“Los sistemas modernos de telefonía automática”: Egileak Bilboko Injiniadore Industrialen Lagunartean egindako itzaldia. 52 orrialdeko liburuxka, 15 irudi eta 6 fotograbadu. Donostia, 1926, Gipuzkoako Ahaldundiaren inprentan.

“Disposiciones legislativas sobre telefonía”. 320 orrialdeko liburua, 1926.

“La Corriente Telefónica”. Telefonu bidalkizun problemei dagokien matematika estudioa, “corriente alterna” delakoaz sarrera modu bat daramala aurretik (Estudio matemático de los problemas relativos a la transmisión telefónica, precedido de una introducción sobre la corriente alterna). 464 orrialdeko liburua, 148 irudi eta zenbait tabula. Aldekoaren inprenta, Burgos, 1927.

“Medidas de equivalente y nivel de transmisión”. 30 orrialdeko liburuxka, 23 irudikin. Donostia, Gipuzkoako Ahaldundiaren inprenta, 1928.

“El sistema Ericson de Telefonía Automática”. I-go. Tomua. Sistemaren azalpena eta hiribarruko hizpideen erakuntza (Descripción del sistema y establecimiento de comunicaciones urbanas). 172 orrialdeko liburua, 17 irudi eta bi eskema orokor haundi kartera batean. Gipuzkoako Ahaldundiaren inprenta, 1928.

“Telefonoaren sortze eta aurrerapena”. Egileak egin hitzaldia, euskaraz. Donostiako Salón-Teatro Novedadesen, 1927-ko Hazilaren 27-an. “Euskal Esnaleak” argitaratua, Donostia, 1929. 52 orrialde eta 35 fotograbadu.

“Resumen descriptivo, Histórico y Estadístico acerca de la Red Telefónica de Guipúzcoa”. Sevillako “Exposición Ibero-Americana”k argitaratua. 32 orrialde, 6 fotograbadu, bi planu, 8 grafiku. Gipuzkoako Ahaldundegiko inprenta, 1929.

“El Eco en telefonía”. “Dyna” aldizkarian, Bilbo, Hazila, 1930.

“El sistema Ericson de Telefonía Automática”. II-gn. Tomua, 168 orrialde, 50 irudi eta 3 eskema haundi kartera batean. Gipuzkoako Ahaldundiaren inprenta, 1934.

“Memorias relativas a la Red Telefónica de Guipúzcoa”: 1912-tik 1934-
-ra, bi urteok barne.

“Apéndice a la obra *La Corriente Telefónica*”. 144 orrialde eta 45 irudi. Gipuzkoako Ahaldundiaren inprentan, 1938.

“Estudios sobre la estructura y equipo de las Centrales Telefónicas Automáticas”. “Metalurgia y Electricidad” aldizkarian, 1939-ko Urtariletik, 1940-ko Epail-Martxoraino.

“Lecciones sobre Telefonía Automática”. 80 orrialdeko liburuxka eta 51 irudi. Madrilen, “Nuevas Gráficas” inprentan. Bilboko “Escuela de Ingenieros Industriales”ek argitaratua. Maiatza, 1942.

INAZIO MARIA ETXAIDE'REN BIZITZAN (1884-1962) EGUNIK GOGOANGARRIENAK (1)

1884: Donostia'n jaiotzen da Abenduaren lehenengoan, Kale Nagusian, lehendabiziko lumeruan (Igentea kale-kantoiari, Parte zahar-berri mugamugan), Andre Mariaren Elizan bataiatua izanik biharamonean.

1895: Batxilleratua estudiatzen hasten da. Elbira Etxaide bere arreba-
zinez, etzen iñungo ikastetxetan ibilli, arrazoi honetxegatik baitipat: Etxaide-

---

(1) Alfonso Irigoyen euskaltzaiñak eskatuta datuok **Euskera** aldizkarira igorri nituen (1961-62, Tomo VI-VII, 350^{gn.} hor-ald.) gazteleraz Irigoyen jaunak hala nahi zuela ustez, baiñan berak euskerara aldatuta eman zituen bertan ikus daitekenez.

-Lizasoain senitarteak aldi hartan urte erdia Donostia'n egiten zuen eta beste erdia Bergara'n eta oztopo honegatik nahiago izan zuten klase partikularren bidez baliatu.

1900: Garagarrillean Batxilleratua bukatzen du eta Urrian ekiten dio Industrietako Injinadorien Eskolako sarrerari (2).

1901: Bilbo'ko Industri-Injinadore Eskolan sarrera egiten du.

1906: Urte hontako Urrian Industrietako Injinadore titulua lortzen du.

1907: Abuztuaren 29'an Gipuzkoako Ahaldundegi-Jauregian sartzen da, "Catastro Industrial" izeneko zerbitzuan.

1907: Euskera estudiatzen hasten da, berak diogenez, hutsaren urren-goia bakarrik baitzekien.

1909: Epaillaren 9'an, Gipuzkoa'ko Ahaldundegiko Industri-Injinadorea izendatua izan zen, izendapen horren barruan Probintzi-Telefonutzaren Zuzendaritza sartzen zalarik.

1909: Jorraillaren 8'an, Inazio Etxaide Etxebeste bere aita hiltzen da.

1909: Agorraren 13'an Integrista Gazteriako Lehendakari, berexia izan zen, "La Constancia"k dakarrenez (3), eta kargu hontan iraun zuen ezkontzaldiraiño gutxi-gora-bera.

1910: Abuztuaren 27'an "Donostia'ko Diruetxeko" Aholkari izendatu zuten. Kargu hontan bizi artean iraun zuen.

1910: Integrista Gazteriako euskal-erakustaldiak beregain hartzen ditu, Don Ramon Intzagarai apaiza lankide zuelarik.

1915: Jorraillaren 29'an Maria Dolores Itarte Alberdi'rekin ezkontzen da Zumarra'n, hots, emaztearen jaioterrian. Ezkontza hontatik hamar seme-alaba jaio ziren, zazpi gizonezko eta hiru emakumezko.

1918: "Elorriaga y Cia." izeneko ur-kontadore industrian parte hartzen du kapitaldun bazkide bezala, "socio-gestor" izendapenez. 1934'ko Hilbeltzaren 2'an saldu zuen bere negozio-parte, zenbait konforme-etzasunez.

1926: Telefonu automatikuaren eragille eta aintzindari bezala agertzen zaigu, Donostia'ko Telefonu Zuzendaritzarekin lankidetzan, Gipuzkoa'ko hiriburuaren hamabost kilometroko ingurua automatizatuz. Usurbil'ko Agiña, Andoain eta Oiartzun izan ziren automatizaziño hontaz baliatu ziren inguru-herritan apartatuena. Hauxen izan zen Peninsula'ko lehenen-

---

(2) Batxiller titulua Valladolid'en emana dago urte hontako Dagonillaren 16'an.

(3) "Euskera"n datu hau gaizki eman nuen; hemen, iturri arreren batetik hartuta noski, 1910'eko Garagarrillaren 14'an jarri bainuen.

automatizaziñoa. “La Constancia” egunerokoak 1926-6-15’ez dakar adelu-jaiaren berri.

1926: Agorraren 30’ean, lan bikain honen sarigarri, Lanaren Zillar-Domiña opa-esten zaio.

1928: Hilbeltzaren 25’ean argitara ateratzen da, Donostia’koa “La Cruz” asteroko katolikua. Gure aita beronen bazkide-fundatzaile eta lankide bizkor izan zen.

1928: Donostia’n etxea zabaltzen du “Legión Católica Española” lagunartek, gure aita bazkide fundatzaileen artean zegoalarik.

1930: Hilbeltzaren 14’an, Maria Pilar Lizasoain Minondo bere ama hiltzen zaio.

1932: Maiatzaren 15’ean, “Centro de Actuación y Propaganda Católica” (C.A.P.C.) zeritzan lagunartek etxe-ateak ideki zituen. Gure aita, beronen bazkide-fundatzaile eta lendakari-ordekoa izan zen.

1932: Donostia’ko “Editorial Católica”ren fundaziñoan parte hartzen du, kapitaldun bazkide bezala.

1940: Eibar’ko “Alfa” josteko makiñen Aholkari izendatua izan zen, bizi bitartean iraunik kargu hontan.

1942: Epailaren 26’an Euskaltzaindiak hotsegiña izan zen, Juan Carlos Guerra’k utzitako hutsunea betetzeko eta bere kargu-jabe egin zen Garagarri-llaren 24’an.

1945: “Muebles Alfa” izeneko lagunartearen Aholkari izendatzen dute. Kargu honi hil arteraiño eutsi zion.

1947: Agorraren lehendabizikoan, Maria Dolores Itarte Alberdi bere emaztea hiltzen da Donostia’n 54 urtez.

1949: Maiatzaren 9’an Gipuzkoa’ko Telefonuaren Zuzendaritza utzi beharrean arkitzen da, Espaiñiako “Compañía Telefónica Nacional” deritzana egin zelako gure telefonuaren arduraduna, urte hontako Jorraillaren 14’ko Ministerio Agindu baten bitartez.

1951: Azaroaren 3’an Euskaltzaindi’ko Lehendakari izendatzen dute.

1953: Abenduaren 14’an, Espaiñiako “Ministerio de Educación Nacional” delakoak, orduan Gipuzkoa’ko Ahaldudegiko Lehendakari zen Jose Maria Caballero Arzuaga’re eskabidez, “Orden Civil de Alfonso X el Sabio” lagunartean honartua izateko erabakia hartu zuen, “Encomienda” maillan, telefonu zientzian eta euskal-gaietan egin lanagatik.

1954: Abenduaren lehenengoan Ahaldudegiko Injinadoretzaren jubila-ziñoa irixten zaio, 70 urte betetzen dituelarik.

1954: Abenduaren 15^{ean} ezkerreko anka belaun-gaiñetik mozten diote, enbolia baten ondorioz, Donostia^{ko} San Inazio^{ren} klinikan.

1962: Azaroaren 14^{an}, Donostiaⁿ hiltzen da, Ategorrieta^{ko} Aldatzain etxean, bigarren enbolia batez.

ETXAIDETARREN ETORKIA

PERU ETXAIDDEKO: “Etxaide” oin-etxeko (Cabo de Armeria) jauna, Elizondo ingurutetan. Orain suntsitua da jauregi hau. Naparroa^{ko} Gortetan zizun exerleku. Beaumontesa zen, iñolaz ere, zeren 1512^{gn.} urteko Gorte-Batzarrean, Fernando Katolikua derizatena Naparroa^{ko} erregetzat aitortu zuenetakoa izan baitzen, norbere Erreñua Gaztelarrei salduaz. Orain ba-da “Etxaide” jauregia edo gaztelua Ulzama-ko Olagueⁿ. Baiñan, ba-dirudi jau-regi hau gerokoa dela. Honen ondorengo izan zen:

PERU ETXAIDDEKO, hau ere “Etxaide” zeritzan oin-etxeko jauna. Lengoaren seme edo billoba izango zen noski. Ezin jakin. Maria Joan Arostegia^{rekin} ezkondu zen. Hemendik bi adar sortzen zaizkigu, dakigunez:

Martin Etxaideko:

“Etxaide” oin-etxeko jauna, Ursula Arizkun^{ekin} ezkondua. Martin hau zen noski “Etxaide”^{ko} seme nagusia, baiñan gu ez gara adar hontakoak, Ioane beronen anaiaren adarrekoak baizik.

Martin Etxaide bat izan zen —fexagatik lehenengo Peru Etxaideko^{ren} seme izan zitekeen—, Amaiur^{ko} gaztelua hartzeko dirua aurreratu ziona Conde de Miranda Errege-ordeari 1522^{ko} Ekainean. Miguel de Orreaga^k dio: “Echayde y Cruzat eran beaumonteses de mucha cuenta” (Amayur, II Tom. 44 p., Auñamendi, 1979).

IOANE ETXAIDDEKO, Arostegia zeritzan oin-etxeko jauna (Lekarotz^{en}). Bi aldiz ezkondua; lehenengoz, Maria Joan Urtsua^{rekin} eta bigarrenez Maria Juana Gortari^{rekin}.

IOANE ETXAIDDE-AROSTEGIA GORTARI, jaió 1629^{ko} Otsailla^{ren} 2^{an}. Ezkondu, 1671^{ko} Abenduaren 6^{an}, Arantza^{ko} (Aranazko) Maria Bikuña^{rekin}. Ezkontza hontatik sorturik bi adarren berri dakigu. Jerónimo Etxaide^k jarraitzen dio gureari.

Juan Jose Etxaide Bikuña, 1698^{an} Juana Mihura^{rekin} ezkondua, Oieregi^{koa} (Bertiz-Arana).

Juan Jose Etxaide Mihura, 1740^{an} ezkondu zen Ana Maria Altzugarai^{ekin}.

Salvador, Juan Miguel eta Juan Antonio Etxaide Altzugarai: “Informantes en la Hidalguía para el Valle de Bertiz-Arana existente en el Archivo de Elizondo, carpeta Lecároz, último número que dice 1775-Arostegua”.

JERONIMO ETXAIDE BIKUNA, jaio Arantza'n, 1696, Uztaillak 22. Ezkondu, 1721'eko Uztaillaren 25'ean, Maria Josefa Etxegoien Ajesta'rekin. Hemen ere ba-dakigu bi adarren berri. Jaun Bautista'k jarraitzen dio gureari.

Rafael Etxaide Etxegoien, jaio, 1723'gn. urtean. Ezkondu, 1749 garrean Maria Francisca Huarte'rekin.

Jose Joakin Etxaide Huarte, 1756'gn. urtean jaioa.

JUAN BAUTISTA ETXAIDE ETXEGOIEN, jaio, Arantza'n, 1728'ko Agorraren 16'an. Serafina Perugorria Ezpeleta'rekin ezkondu zen.

FRANCISCO IGNACIO ETXAIDE PERUGORRIA, jaio Arantza'n, 1762'ko Jorraillaren 18'an. Juana Maria Iparragirre Mayarekin ezkondu zen.

JOSE FRANCISCO ETXAIDE IPARRAGIRRE, jaio Arantzan, 1799'ko Otsaillaren 3'an. Bi aldiz ezkondu zen. Lehengoz, Maria Josefa Almandoz Mitxelena'rekin, Arantza'n, 1821'eko Urriaren 15'ean eta bigarrenez, Goizueta'ko Artikutza auzoan, 1841'eko Otsaillaren 22'an, Marzelina Etxebeste Sorondo'rekin. Hemendik bi adar sortzen zaizkigu:

Demetria Etxaide Etxebeste, Tolosa'ko Ursino Zabala Larreta-Azelain'ekin ezkondua.

IGNAZIO ETXAIDE ETXEBESTE, jaio Ziburu'n (Laphurdi), 1848'ko Otsaillaren 27'an eta hil 1909'ko Jorraillaren 8'an. Pilar Lizasoain Minondo'rekin ezkondu zen Lezo'ko Kristo'ren elizan 1879'ko Uztaillaren 8'an.

IGNAZIO MARIA ETXAIDE LIZASOAIN, jaio Donostia'n, 1884'ko Abenduaren lehenengoan. Maria Dolores Itarte Alberdi'rekin ezkondu zen 1915'eko Jorraillaren 29'an. Donostia'n hil zen 1962'ko Azaroaren 14'an.

OHARRA: Julio Altadill'ek, "Castillos Medievales de Nabarra" liburuan (Zabalkundea Sorta), III'gn. Tomuan, 43'gn. horrialdean Mondarrain (Itsasu-Laphurdi) mendiko gazteluan agindu zuten "alkaidez" edo buruzagiz mintzo delarik, honela dio: "Finalmente en 1390 hallamos en el cargo (de alcaide) a D. Yenegro Sánchez de Etxaide, señor de Etxaide". Ba-dirudi, beraz, Eneko Etxaide hau gure arbasoetakoa zela, "Etxaide" jauregiko nagusia baitzen, eza-gutzen ditugun lenengo Etxaide'k bezala.

IGNACIO M.ª ETXAIDEREN MENDEURRENA

Donostia, 1984-XI-30

Ana M.^o Echaide

Beharrezkoa deritzat esatea zein pozik hartu nuen Euskaltzaindiak orain hilabete bat edo, egin zidan mandatua: gure aita izan zenaren oroimen bat edo beste agertzea; oroimen txiki, familia girokoak batez ere, giro honetan ezagutu bait nuen nik aita, eta beraren zahartzaroan gehienik. Era honetaz zerbait egin ba-dezaket hainbeste maite izan nuen eta oraindik hainbeste maite dudan aitaren alde, eskerrak Euskaltzaindia, eman didazun mandatuagatik.

Ez ditut hemen aipatu nahi aitari zor dizkiodan gauza garrantzitsuenak: bizitza —hamargarrena naiz senideen artean—, kristau fedea, heziketa —batez ere nire kasuan ama falta zitzaidalarik— etabar; baizik eta beraren izakera sendo eta xamurraren bidez hezurmuinetan sartu zizkidan ohitura eta zaletasun batzuk.

Ez zen gauza erreza, arratsaldean etxeratzen nintzalarik, aita zereginik gabe aurkitzea, zahartzaroan ere ez. Bazuen beti zerbait esku artean, eta zeregin bakoitza bere unean. Bazkalondoan, lokuluxka txiki bat, ordu eta erdi edo ordu pare batetan estudiatu, etxeko kontuak eraman, entxufe bat edo plantxa edo beste etxeko tresna bat ondatuta ba-zegoen konpondu; eta merendatu ondoan zerbait irakurri —ingelesez edo frantsesez askotan ohitura ez galtzearren—; edota neguko egun hotz edo euritsu askotan, kanpora ezin atera izan ba-zuen paseotxo bat egitera, beraren makilak hartu eta despatxoko ixkin batetik, ondoan genduen salaren beste ixkineraino, alde batetik bestera zebilen metro pila batzuk osatu arte.

Beraren pentsamoldean denbora galtzeko lekurik ez zegoen. Eta lan egin ere, benetan egiten zuen. Gogoan daukat oraindik norbaitek esan zidana aitaren matematika-liburu bat ikusita, orrialdeen ixkiñak bere eskuz notaz beteak zituen. “Hau da, hau, benetan estudiatzeko era. Ez gainetikan ikusi eta orria pasatzen duenarena”.

Musika zen beraren zaletasun haundienetakoa. Zazpi urteko neska koskorra nintzan, igande goiz batean Donostiako Orkestra Munizipalak, Ramón Usandizagaren zuzendaritzapean, eman zuen kontzertu batetara eraman ninduean. Zoraturik gelditu nintzen eta musika estudiatu nahi nuela esan nion.

Geroztik nere musika zaletasuna haunditzen saiatu zen. Zenbat aldiz piano ondora hurbiltzen zitzaidan eta nik tankerarik gabe jotzen nuena, berak zentzu berriz betetzen erakutsi zidan. Gauero, afalondoan, disko bat entzuteko ohitura zuen. Diskoen bildumaren zerrenda egina zuen eta orden hartan ipintzen zituen. Baina noiz ta behin tranpatxo bat ere egiten zuen, neri ezer esan gabe, bere gustokoak zituen musikaegileak entzutearren: Beethoven, Strauss, Grieg, Wagner, eta euskaldunen artean Arriaga eta Usandizaga. Beraren ondoan ikasi nuen musika ulertzen.

Mendizalea zen ere. Bihotzetik gaisotu arte asko ibilia. Nik 6 urtetan lagundu nuen beraren ibilaldietan; 6 urte nituela eraman ninduen Igaratzara. Gero berarekin egin nituen Gipuzkoako tontor aunitz: Biandiz, Uzturre, Adarra, Ernio, Txindoki, Izarraitz etabar. Tontorrera iritxitakoan, nik urte asko igaro arte entenditu ez nuen grina zeukan: bistan zeuden mendi, herri edo herrixka, bide edo ibai guztiei antz eman behar zien. Horretan ere seme alaba bat baino gehiago atera gara beraren grina berberarekin.

Ez da izan neretzat gauza erreza gure aitaren eguneroko ohituren artean, bat edo beste nabari araztea. Gauza arruntak deritzaizkit, garrantzitsuak badira ere gauza arruntak gizonaren bizitzan. Baina, gehiago luzatu ez nahian, bukatzeko, agertu nahi nuke beste xehetasun bat. Badakizue, noski, aitak, zahartzaroan, anka moztu ziotenetik, taxiak asko erabiltzen zituela kaleratzeko. Askotan laguntzen nuen nik ateraldi horietan. Behin, taxia utzitakoan, aitak taxistari, ohitura zuen bezela, eskerrak eman zizkionean, honek galdetu egin zion zergatik ematen zizkion eskerrak bere lana baizik ez bait zuen egin. Eta aitak erantzun zion, egunero jende askoren alde eskertu zegoela hainbeste lan —eginbeharrezkoak edo ez— egiten zituztelako bere alde. Batzutan, bere esker ona agertzea maite zuen erregalutxo baten bidez, norbaitek fabore bat edo lan berezi bat egiten zionean.

Zihur nago, ba, orain, goitik eskertu gure begira dagoela; eta nik, beraren asmoaz eta beraren hitzez jabetuz, esan nahi dizuet: Eskerrik asko Euskaltzaindia, egin didazun omenaldiagatik. Jainkoak bedeinka beza Euskaltzaindia eta euskaltzainak eta hor zareten lagun guztiak zuen esker onagatik!

GAI LABURRAK

ESTATU BATUETAKO IDAHO ESTATUKO EUSKARAREN AZTERKETA “B” TITULURAKO TESINA

Jon Joseba Etxabe Jauregi

Sarrera gisa

Idahoko euskaldunen eta euskeraren egoera aztertzea izan da iker lan honen helburua. Euskarak ingelesarekin nahasian fenomeno linguistiko normalak sortu izan ditu eta ni guretzat bitxiak egiten zaizkigunak aztertzen saiatu naiz lan honetan.

Euskararen garapen eta bilakaera honetan, ezinbestekoa iruditu zait datu historikoak eta sozial prozedurak duten garrantzia aipatzea, egoera hobetoago ulertzeko azaletikez bada ere. Ez dago esan beharrik euskal kolonia bakoitzak eta Estatu Batuetakoak ere bere ezaugarri propioak dituztela. Ohituak gaude gaztelaniak eta frantsesak euskararengan duten eraginak aztertzen, baina ingelesarekin sortu diren fenomenotaz ezer gutxi idatzi izan da.

Lan hau han bizi izan nintzen egonaldi baten fruitua da. Itxaron dut, lan honek zerbait berria jasoko duela euskararentzat eta beste lan sakonagoentzat urrats bat izango delakoan geratzen naiz.

AURKIBIDEA

Idaho hego-mendebaldeko euskaldunak

– Datu historiko batzu.

Erabilitako bibliografia eta artikuluak.

– Soziologia ikuspuntutik ohar batzu.

– Mailegu linguistikoen zerrenda.

– Personaiaren inguruan.

– Komunikabideen inguruan.

– Nekazaritzaren inguruan.

– Kirolaren inguruan.

– Jaiaren inguruan.

- Etxebizitzaren inguruan.
- Garraioen inguruan.
- Hiriaren inguruan.
- Gramatikaren beste fenomeno batzu.

IDAHO HEGO-MENDEBALEKO EUSKALDUNAK

Datu historiko batzuk

Idaho Estatuko hego-mendebaldeko zati hau, lurraldeari begiratuz gero, gutxi gora behera Euskal Herria baino hiru aldiz haundiago dela esan behar dugu. Bestalde, biztanlegoari dagokionez, ezin dezakegu gauza bera esan. Aipaturiko lurralde honek, berrehun mila biztanle besterik ez ditu, zeinetatik ehun eta hoge mila Boisen (Estatuko hiriburua) kokatzen dira. Hego-mendebaldeko herrialde honek, Boise inguruko kondaduak hartzen ditu bere barnean: Ada, Gem Canyon, Owyhee, Elmore, Gooding eta Lincoln kondaduak hain zuzen. Kondadu guzti hauetan euskaldunak aurkitzen ditugu. Idahoko euskal komunitate hau, Estatu Batuetako haundiena dela baieztatu dezakegu bildur haundirik gabe. Boiseko Euskal Etxeko datuen arabera hamar mila euskal jatorrizko pertsona bizi dira Idahoko zati honetan.

Estatu batuei gagozkiorarik, orokorrean esan dezakegu honako Estatu hauetan bizi direla euskaldunak: Idaho, Oregon, Nevada, Utah, Wyoming eta Californian batez ere. Dena dela beste lurralde batzuetan ere aurkitzen ditugu baina oso sakabaturik.

Emigrazioak, bere konplexutasunean elementu asko darama bere baitan eta hauetariko garrantzitsuenetako bat hizkuntzarena da, noski. Harrigarria gertatzen bazaigu ere, ohartu izan gara nola, Idahon eta bereziki Boise inguruan bizkaitarrak soilik bizi diren, edo ia erabat. Zehaztasun haundiagorako esan dezakegu gainera horko biztanleak Lekeitio, Gernika, Markina eta herri hauen inguruetakoa direla sortzez edo bestela odolez. Oregon, Utah eta Wyoming-en berriz, bizkaitarrak eta nafartarrak nahasten dira. Nevada eta Californian gauza bera gertatzen da nafartar eta iparraldekoen artean.

Beraz, eta hizkuntzara itzuliz, ondorioa bezala ater dezakegu euskalki desberdinak aurkitzen ditugula segun eta non ibiltzen garen.

Euskal emigranteen kantitateari buruz, esan mila bederatzirehun eta berrogeita-bost garren urtean Estatu Batuetako Euskal Ordezkaritzak, zeina Fifth Avenuen - New York-en kokatua zegoen, hamasei mila immigrante omen zeudela kalkulatzeko zuen (1). Hauetatik, bi mila bostehun eta hiru mila artean Idahon bizi edo lanean zeudela zioen. Gaur egun ez zaigu erreza jakitea zehaztasun osoarekin zenbat aurkitzen diren Estatu batuetan, zeren eta Euskal Ordezkaritza horrek ez bait du funtzionatzen. Dena dela, gutxi gora behera eta NABO (North American Basque Organization)ren onerizpenari jarraituz hoge eta hamabost mila euskaldun inguru bizi dira Estatu Batuetan.

Dirudienez lehendabiziko immigranteak itsasgizonak izan ziren. Datu batzuk baditugu nola Yudarte izeneko artzaia 1850. urtean San Francisco inguruan aurkitzen zen (2). Gizon hau Argentinatik etorria zen. Beranduago, Californiatik Nevada eta Oregon aldera euskaldun gehiago zabaltzen hasi ziren artzantza lanbide bezala

zutelarik (3, 4). Idahoko hego-sartalde honetara lehendabiziko euskaldunak urrearen bila etorriak ziren. Nevadan, artzai lanetan 1873.eko uztailean aurkitzen ditugu lehendabiziko euskaldunak (5). Idahon lehen euskalduna 1867an azaltzen da erregistro liburuak diotenez. Azkuenaga du bere abizena, bizkaitarra jatorriz eta artzai bezala lan egiten zuen (6). Gizon hau itsas gizona edo zehazkiago untxi bateko kapitaina omen zen eta Idahorantz abiatu zen orduko urre sukarrari jarraituz.

Geroztik, urtez urte, euskal inmigrazioa haunditzen doa. Bertan euskaldun belaunaldi berri bat ere sortzen da eta bertako gizartean murgildu eta asimilatzen doana (7). Gerla Mundialaren urteetan zehar emigrazioarentzat oztopo administratiiboak zorrotzu egin ziren eta orduztik kontrol gogorragoak aurkitu izan ditu Estatu Batuetan sartzeko. Gehienak artzaintzarako kontratuen bidez joan izan ohi dira hiru edo lau urteetarako. Urte batzuk igaro ondoren, asko ziren beren herrietara. Hala eta guztiz ere, beste jende gazte ugari, momentuko oportunitateak aprobetxatuz eta ekonomia abantailak ikusiz bertan geratzen saiatu ziren eta denboraren poderioz belaunaldi berri bat sortaraziz.

Erabilitako bibliografia eta artikulak

1. U.S. Bureau of Census, Sixteenth Census of the United States 1940. Population-Vol-II Part I and Part II. Washintong Government Printing Office 1943.

2. Altrocchi-Julia Cocley "Spanish Basques in California". Catholic World, CXIV January 1938.

3. Van Valkenburg, Peter "Shepherd Basques in California" Overland LXXXII August 1924.

4. Cressmen, L. S. and Yturri, A. "The Basques in Oregon" Commonwelsth Review XX, March 1938.

5. County Clerk's Office in Winnemucca-Nevada.

6. Gaiser, Joseph H. "The Basques of the Jordan Valley Area". Unpublished PH. U. dissertation. University of Southern California, 1945.

7. Sleszynski, Thaddeus. "The socond Generation of inmigrants in the Assimilation Process" Annales-XCIII January, 1921.

— De Uriarte, G. "Self-determination in Europe". New Statesman and Nation. XVI 1933.

— Harkness, I. B. "Basque Sttlement in Oregon". Oregon historical Quaterly XXXIV 1933.

— Silen SOR. "La historia de los Vascongados en el Oeste de los Estados Unidos. New York Las Novedades Inc. 1917.

— Wilcox, Mary S. "A Historical Study of the basque Race With Special Reference to the United States". Unpublished Master's Thesis, University of Utah 1934.

Soziologia ikuspuntutik ohar batzu

Idaho hego-mendebaldeko inmigrazioari dagokionez, erabat bizkaitarra dela esan dezakegu salbuespen batzu at.

Lurralde honetako jendeak Markina, Lekeitio eta Gernikan dute beren nolabaiteko sorlekua. Beraz bizkaitar euskalkia entzungo dugu.

Idahon azaltzen den jendea baserri mundukoa da, nekazal mundukoa erabat. Han emigrazioak bete duen lana artzantzari lotuta egon da, hasiera batean behintzat. Erraz ulertu dezakegu nola jende honek ez zuen Kultur maila haundirik eta gainera ingeles hizkuntza ezjakiteak horrelako lanetara bultzatzen zituen. Euskalduna hara agertzean, tradizio edo ohitura horrekin aurkitzen zen eta bestaldetik azpiegitura bat osatua eta ondo antolatua aurkitzen zuen lan horretan —artzantzan alegia— aritzeko. Zer esanik ez dago artzai bizitza paraje horretan oso latza dela eta izugarritzko bakardadean eta inkomunikazioan murgiltzen duela pertsona bat. Sinesgaitza egiten da nola bertan urte asko daraman pertsona batek ia ingelesez hitzeggin ezin duen. Berehala uler daiteke arazo honen zergatia.

Bertara joan den jendea; adinari dagokionez, gaztaroan joan ziren portzentai haundi batetan.

Honela: % 62 hamabostetik hemeretzi urte bitarteko jendea zen. Beste % 27, Hogeitik Hogeitalau urte bitartekoak eta beraz ikusi dezakegunez, % 89 hamabostetik hogeitalau urte bitartekoak ziren han azaldu zirenean. Jende honek euskara du bere hizkuntza eta zehazkiago esanda bizkaiera euskalkitzat. Hau erabiltzen dute beren arteko harremanetarako, hau bait da benetan menderatzen duten hizkuntza bakarra nahiz eta hizkuntza honetan ere alfabetatu gabeak izan. Gehienak nola hala ere gaztelaniaz hitzegiten badakite oso maiz ez erabili arren; mexikar jendeekin ez baldin bada.

Hezkuntzari dagokionez, euskaldunen erdia baino gehiagok; % 65- hamar urte bete zituen arteko eskola dute. Beste multzo bat; % 16 hona etorri zirenean analfabetoak ziren. Beste ehuneko 17 bat hamalau urte arteko eskola dutela diote. Beste % 2 batek batxilerra edo unibertsitate mailako ikasketak eginak dituzte, hauek nahiz Estatu batuetan edo Euskal Herrian burutuak.

- % 16 Alfabetatu gabeak.
- % 65 Hamar urte arteko ikasketak.
- % 17 Hamalau urte arteko ikasketak.
- % 2 Batxiler edo unibertsitateko ikasketak.

Datu hauek nahiko adierazgarriak dira ikusteko maila kulturala. Kultur ezagueria batek garrantzi handia duela hizkuntza bat asimilatzeke ez dago esan beharrik, eta hemendik atera ditzakegu ondorioak aipaturiko beste faktoreei erantsiz, noski.

Inmigrante multzotik aparte, gaur egun, lehendabiziko eta bigarren belaunaldiak, hau da; bertan jaiotako jendeak, oso garrantzi handia du egoera soziolinguistiko hau aztertzerakoan. Euskal inmigrazioaren kolektibitateak mundu itxi bat sortu zuen bere inguruan eta honen arrazoiak hizkuntza eta integrazio oztopoak medio zirelarik. Gauza berdina gertatu zaio mexikatar komunitateari, adibide bezala ipintzearren. Alderantziz, anglosajoi, irlandar eta iparraldeko beste europarrak, nortzuk oso erraz gainditu dute hizkuntza eta asimilazio prozedura, gaur egun, beren identitatea multzo bezala galdurik dute. Dena dela gaur joera bat ikusten da Estatu Batuetan bakoitzak bere ezaugarriak berreskuratzeko asmoa.

Euskaldunen hertsitasun honek, komunitate honi belaunaldi arteko iraupena eta bizia ziurtatu dio. Fenomeno honek berarekin eraman izan ohi du, euskaldunen arteko harremanak hestua izatea. Honela, euskal multzo sendo bat toki berdinean topatu izan denean euskal etxeak sortu izan dituzte. Etxe hauen eginkizuna euskal kultura eta festak aurrera ateratzea izango da. Beste hitz batzutan, hauen helburua euskaldunak elkartzea besterik ez dute. Dantza, euskara eta kultur ikastaroak belaunaldi berriei nortasunaren euskarri bat eskeintzen die bakoitzaren nortasuna sendotu nahian. Denon ezaguna da ere Renoko unibertsitateak duen garrantzi eta eragina euskal kulturaren arloan.

Euskal inmigranteak, kopuru handi batetan, ezkontzak ere beren artean egin izan ohi dituzte kopuru handi batetan eta konprobaturik dagoenez familiaren bidez bakarrik dago ziurtatuta hizkuntza baten iraupena eta areago emigranteen kasuan. Euskaldun bat, amerikar batekin ezkondu izan ohi denean, ia erabat, salbuespen bitxi batzuetatik at, hoiene seme-alabak ez dute euskararik ikasi. Argigarri bezala esan nahi dut Ipar Ameriketara eta euskaldunen artean nola, nahiz eta askoz eta belaunaldi berriak bereziki hizkuntza galdu izan, ez dute horregatik euskal nortasunaren kontzientzia galdu. Hizkuntza ordezkaturia izan da euskal kultur kontzeptu zabal baten alde. Euskarak hizkuntza bezala sozial komunikaziorako papera galdu egin du Idahon, hizkuntzaren behar sozial hori ez dute nabaritzen gehienak behintzat. Horrela bitxikeri bezala ohartu izan naiz, nola dantza —euskal dantza— ikuskizun bihurtzen da gizarte guztiaren aurrean eta beren nortasunezko ezaugarri nagusienetako bat.

MAILEGU LINGUSTIKOEN ZERRENDA

Pertsonaiaren inguruan

Neska laguna [neska laguna]	Andregai	Girl-friend
Mutil laguna [mutilaguna]	Senar-gaia	Boy-friend
Adresa [adresa]	Helbidea	Adress

Artist [artist]	Artista	Artist
Nouna [nouna]	Ezaguna	Known
Feimesa [feimesa]	Ospetsua	Famous
Auta [auta]	Kanpo	Out
Bulxeta [bulseta]	kaka-zaharra Zuzenean itzuliz gero bere esanahia —zezen kaka— litzateke	Bull-shit
Sanabaganatxua [sanabaganacwa]	Puta semea Literalki bere esanahia —arma baten semea— litzateke	Son of the gun

Bi azkeneko izen konposatu hauek dira euskaldunak gehien erabiltzen dituen biraok; behintzat euskararekin zerbait ikusirik dutenak.

Komunikabideen inguruan

Nusa [nusa]	Albistea	New
Nuspeperra [nuspera]	Egunkaria	Newspaper
Reporterra [reportera]	Kazetaria	Reporter
Magazina [magasina]	Aldizkaria	Magazine
Tibixa [tibiša]	Telebista	T.V. Television
Raiterra [raitera]	Idazlea	Writer
Reidixua [reidisu]	Irratia	Radio

Nekazaritza inguruan

Mauntena [mauntena]	Mendia	Mountain
Balia [balja]	Harana	Valley
Topia [topja]	Gailurra	Top
Farma [farma]	Baserria	Farm
Farmerra [farmera]	Baserritarra	Farmer
Xipa [sipa]	Ardia	Sheep

Xiperra [sipera]	Artzaia	Shepherd
Jebia [xebja]	Astuna	Heavy
Krika [krika]	Erreka	Creek
Plauxa [plausa]	Goldea	Plough

Kirolen inguruan

Esporta [ešporta]	Kirola	Sport
Sokerra [šokera]	Futbola	Football
Soker pleierra [šoker plejera]	Futbolaria	Socket player
Jai Alai [xai alai]	Pelota jokoa	Jai Alai
Fast [fašt]	Azkar	Fast
Partixa [partixa]	Festa	Party
Finitu [finitu]	Amaitu	Finish
Traka [traka]	Atletismoa	Track

Jaia inguruan

Singerra [singera]	Abeslaria	Singer
Dantzaplaza [dancaplasa]	Dantzatokia	Dance place
Ambrela [anbrela]	Euritakoa	Umbrella
Alkojola [alkoxola]	Alkohola	Alcohol
Drinka bat [drinka bat]	Tragu bat	One drink
Tiketa [tiketa]	Txartela	Ticket
Uikena [wikena]	Asteburua	Week end
Danserra [dansera]	Dantzaria	Dancer
Japixa [xapisa]	Alaia	Happy

Jelou esan [xelou ešan]	Agurtu	To say hello
Ask ezaiozu [ask esajosu]	galdetu ezaiozu	Ask him
Laboreguna [laboreguna]	laneguna	Labor day

Etxebizitza inguruan

Beismena [beísmena]	Sotoa	Basement
Plasa [plaša]	Tokia	Place
Elebadorea [erebadorea]	Igongailua	Elevator
Nusa [nuša]	Berria	New
[Esmoka] esmoka	Kea	Smoke
Dangerra [dangera]	Arriskua	Danger
Espoildua [espoildwa]	Kondatua	Spoil
Ofiza [ofisa]	Bulegoa	Office
Frigoa [frigoa]	Hozkailua	fridge
Kukerra [kukera]	Sukaldaria	Cook
Barmana [barmana]	Tabernaria	Barman
Piknixa [piknisa]	Askaria	Picnic
Panakixa [panakisa]	Pastela	Pan-cake

Garraioen inguruan

Friueia [friweja]	Autobidea	Freeway
Espida [éspida]	Abiada	speed
Brixa [brisa]	Zubia	Bridge
Karroa [karoa]	Berebila	Car
Troka [troka]	Kamioia	Truck

Pikapa [pikapa]	Furgoneta	Pick-up
Draibetu [draibetu]	Gidatu	To Drive
Turnatu [turnatu]	Buelta eman	To turn
Tiketa [tiketa]	Multa	Ticket

Hiria inguruan

Kapitola [kapitola]	Hiriburua	Capitol
Dauntauna [dauntauna]	Hiribarnea	Down town
Postofiza [poštofisa]	Postetxea	Post Office
Unibersitía [uniperšitja]	Unibertsitatea	University
Jospitalea [xošpitalea]	ospitala	Hospital
Restorana [reštorana]	jatetxea	Restaurant
Xopa [sopa]	Denda	Shop
Kolixa [kolisa]	Ikastetxea	College
Kortea [kortea]	Auzitegia	Corte
Kartierra [kartjera]	Auzoa	Quarter
Ofiza [ofisa]	Bulegoa	Office
Materra [matera]	Arazoa	Matter
Espexiala [ešpesjala]	berezia	Special
Konforta [konforta]	Erosoa	Comfort
Jun Barrura [xun barura]	sartu	To go into
Denbora ona izan [denbora ona isan]	Ondo pasatu	To have a good time
Estrita [eštrita]	Kalea	Street
Fast [fást]	arin	fast
Oldziria [oldzirja]	Alde Zaharra	Old-town, Old City

Beste gramatika fenomeno batzu

Nahiz eta hemendik joandako euskaldunak urte batzu han eman arren, beren hizkerak salatzen ditu ingelesez hitzegiterakoan ere. Fenomeno hauek pertsona helduei nabarmentzen zaizkie gehienbat eta ia beti hogeitau urte baino gehiagorekin joan ziren emigranteei. Jakina da, hizkuntza bat ondo menderatzen ez duenak egitura sintaktikoak oso sinplifikatuak erabiltzen dituela. Bestaldetik, honetaz gain, lexiko ingeles bat tartekatzen du bere esaldietan. Lexiko ingeles honen erabilpenaren garrantzia, normalean bertan zenbat urte bizi izan diren arabera doa. Hitz ingelesen balioa ez da normalean oso espezializatua izaten, gehienbat eguneroko hitzegiko hitzak izaten dira. Adibidez sustantibo zehatz hauek maiz erabiltzen dira ingelesez ere: CHAIR (eserlekua), Window (lehioa), STORE (denda), Car (berebila), HOUSE (etxea), BOSS (nagusia), BICYCLE (Bizikleta), eta honela beste batzu, edo baita ere adjetiboak: NICE (ederra), EASY (erraza), SORRY (sentitzen dut), OLD (zaharra), STRONG (sendoa)...

Lexikoaren zati batzu askotan ingelesez azaltzen zaizkigu, adibidez: Astearen egunak, urtearen hilabeteak, zenbakiak eta koloreen izenak.

Era berean, sintagma osoak tartekatzen dira esaldiaren barnean.

Hemen adibide batzu:

- THAT'S GOOD (Ona da).
- SOME PEOPLE DON'T LIKE IT (batzuei ez zaie atsegin).
- YOU KNOW (badakizu; askotan ez du ezer adierazten eta koetila bat besterik ez da).
- YOU SEE (ikusten duzu).
- EVERY YEAR (Urtero).
- GOOD LANGUAGE (Hizkera garbia).
- THAT'S NICE (Ederra da).
- ANYWAY (Dena dela).
- MAY BE (Behar bada, liteke).

Esaldi laburretan askotan agertzen da euskararen egitura sintaktikoa: Sujetoa - Objetoa - Aditza.

- John to store is gone. (John dendara joana da).
- Mary new shoes have bought. (Maryk zapata berriak erosi ditu).
- I drink want (Nik edan nahi dut).

Pronombre pertsonalak ere entzuten dira euskara hitzegiterakoan. Gehienbat bigarren eta hirugarren pertsonak: YOU (Zu, zuek), HE (Hura).

- You joango zara.
- He etorri da.

Sintaxizko egitura luzeagoetan, honelako fenomenoak, ordenari dagokionez ez dira hain erraz aurkitzen, euskara eta ingelesaren egitura arras desberdina delako.

Dena dela, eta hemen gertatzen den moduan asko entzuten da BECAUSE partikula, gaztelerazko “Porque” erabiltzen den moduan.

– Ez noa lanera because (bikoše) gaixorik nago.

Euskararen arazo larriena da ez duela nahiko denborarik bere garapena jarraitzeko, zeren eta belaunaldi batetik bestera izugarrizko atzerakada egiten bait du.

THEORIE DU LIAGE ET LANGUES NON-CONFIGURATIONNELLES: QUELQUES DONNEES DU BASQUE NAVARRO-LABOURDIN

Georges Rebuschi
Université de Nancy II
& CNRS, U. A. 1055
13, Av. du Château
54220 Malzeville

Introduction

0.1. Jusqu'à ces dernières années et à de rares exceptions près, la linguistique basque ne s'est guère préoccupée des questions soulevées par la problématique générativiste. Avec quelque recul aujourd'hui, on peut avancer que ce désintérêt tenait en grande partie aux propriétés typologiques très particulières de l'*euskara* (considéré par rapport aux langues indo-européennes occidentales), car elles rendaient toute application plus ou moins directe ou calquée du Modèle Standard extrêmement insatisfaisante. Mais avec la parution des *Lectures on Government and Binding* (Chomsky 1981, dorénavant *G & B*), et l'hypothèse qui y était formulée (ou plutôt reprise de K. Hale) que toutes les langues n'avaient pas nécessairement de Syntagme Verbal (SV) comme constituant syntaxique, et, plus généralement, avec le développement de l'approche paramétrique en syntaxe, il devenait possible d'étudier certains aspects de la grammaire basque dans ce cadre théorique particulier avec l'espoir, sinon de résoudre les problèmes, mais du moins d'en poser quelques-uns de manière suffisamment explicite. Ainsi, l'objet de cet article, les propriétés des Anaphores (phonétiquement non vides) du basque et les différents systèmes ou niveaux de représentation où elles se manifestent, semble bien adapté à cette confrontation entre une langue aux caractéristiques ou "options" grammaticales apparemment très marquées (on y reviendra dans la conclusion), et un modèle de description, voire d'explication, qui s'est précisément développé, entre autres choses, autour de l'interprétation des "pronoms" de la grammaire traditionnelle¹.

---

¹ Suite à un malheureux concours de circonstances, la version de cet article qui est proposée ici n'a pas pu être revue en fonction des différentes critiques que m'ont adressées les personnes suivantes: P. Goenaga, J. Guéron, K. E. Kiss, E. Larre, B. Oyharçabal, P. Pica, R. de Rijk, A. Rouveret et P. Salaburu. Je tiens cependant à les remercier ici, et à signaler au lecteur les passages les plus délicats; ce sont les sections 2.2., 10.1., 12.2., 14.2. et 15. Du point de vue de l'interprétation, le recours au *Pro* de la fin du texte devient en particulier peut-être inutile, si l'on admet que le *pro* basque peut non seulement être de référence arbitraire (comme cela est suggéré dans le texte), mais aussi apparaître dans des contextes dans lesquels son équivalent roman (espagnol ou italien) ne peut, pour des raisons de rection ou gouvernement, se manifester.

0.2. Le plan de cet essai est le suivant: dans la première partie, après un bref rappel des fondements de la théorie du liage, je présenterai les Anaphores Nominales ou Argumentales (i.e. les expressions réciproques et réfléchies qui instancient des SN - syntagmes nominaux) et certaines de leurs propriétés en relation avec l'hypothèse que le basque est (quasi minimalement) non-configurationnel, en ce sens que la liberté de l'ordre des constituants et les contraintes sur l'interprétation de ces Anaphores semblent bien exclure que la ou les catégorie(s) (ou "noeud(s)") qui est/sont en c-commande réciproque avec le reste de la phrase soi(en)t des positions argumentales, et que ce reste de phrase soit donc un SV.

Dans la seconde partie, j'étudierai les Anaphores Adnominales qui instancient la place de Spécifieur des SN, et montrerai que leurs propriétés, et par suite leur catégorie ou domaine de liage, sont distinctes de celles que l'on reconnaît pour les Anaphores Argumentales.

Dans la troisième partie, j'examinerai le comportement de ces deux types d'Anaphores (argumentales ou non) lorsque leur domaine de liage est un SN, et corrobore-rai ainsi la distinction établie auparavant sur la base des phrases conjuguées comme catégories de liage.

Dans la quatrième partie enfin, je montrerai que, quel que soit le statut que l'on peut donner aux phrases non conjuguées, ces deux types d'Anaphores restent bien distincts.

En conclusion, on verra que les données du basque justifient amplement la même distinction, établie indépendamment par P. Pica (1984a ou b) à propos du français et du danois, distinction qui remet totalement en cause l'unicité non pas de la notion de domaine de liage, mais celle de SUJET proposée dans *G & B*. Probablement en raison de la non-configurationnalité du basque, celle-ci s'analysera comme recouvrant deux concepts *partiellement* distincts, celui d'Argument (ex SUJET, lieu des Anaphores Non-Argumentales), et celui de Premier Argument (ex Sujet, lieu des Anaphores Argumentales). En association avec ce résultat, j'essaierai de montrer que la catégorie vide PRO n'a aucune raison de figurer en grammaire basque, et qu'il faut lui substituer une autre catégorie vide, *Pro*, distincte du Pronominal "effaçable" *pro*, tout en partageant l'essentiel des propriétés.

1.ª partie. Les Anaphores Nominales ou Argumentales

1. Le modèle syntaxique *G & B* distingue entre deux types d'expressions (pro)nominales sans contenu lexical propre (sans référent virtuel au sens de Milner (1982)): les Anaphores, à valeur réciproque ou réfléchie, et les Pronominaux. D'après la théorie du liage (*Binding Theory*), les premières doivent être liées, c'est-à-dire avoir un "lieur" (référent ou antécédent) à l'intérieur d'un domaine syntaxique appelé "Catégorie de liage" (Principe A), et les seconds doivent y être libres: la référence doit être disjointe entre un Pronominal et toute autre expression nominale dans ce domaine (c'est le Principe B). Enfin, les expressions à contenu lexical propre (à référent virtuel) doivent être libres partout (Principe C). De plus, l'antécédent ou lieu doit c-commander l'élément lié; voici deux définitions courantes de la c-commande:

- (1) (a) X c-commande Y ssi (si et seulement si) le premier noeud branchant qui domine X domine aussi Y.

- (b) X c-commande Y ssi la première projection maximale (P', P, SN, SV, SP) qui domine X domine aussi Y.

(P = Phrase; P' = "P barre"; SP = Syntagme Pré-, ou Post-positionnel. Il existe d'autres variantes, qui précisent par exemple que X ne peut dominer Y, mais les différences qu'elles offrent ne semblent pas affecter en quoi que ce soit les questions discutées ici.).

Ainsi, dans les cas les plus simples, c'est-à-dire quand la catégorie de liage est une phrase simple conjuguée, on a des données comme les suivantes (en anglais ici, car le caractère clitique des pronoms français rend la présentation plus complexe):

(2)	(a) [John ₁ [saw himself ₁]]	'Jean ₁ s ₁ 'est vu'
	(b) [John ₁ [saw him ₂]]	'Jean ₁ l ₂ 'a vu'
	(c) [he ₁ [saw John ₂]]	'il ₁ a vu Jean ₂ '
	(d) *[himself ₁ [saw John ₁]]	*'s ₁ 'est vu Jean ₁ '

On vérifie que l'Anaphorique *himself* est bien lié par *John* en (a), que le Pronominal *him* est bien libre dans (b), que l'expression lexicale *John* est libre dans (a), (b) et (c), et enfin que (d) est agrammatical tant parce que *himself*, n'étant c-commandé par aucun SN, n'a pas de lieu, que parce que *John*, qui devrait être libre partout, est co-indexé avec un terme qui le c-commande.

2.1. On aura noté la parenthésisation dans (2): la c-commande ou son absence reposent en effet crucialement sur la notion de constituant. En particulier, s'il n'y avait pas de SV en anglais, la première explication de l'agrammaticalité de (2d) ne tiendrait plus, puisque *himself* et *John* se c-commanderaient réciproquement. (Par contre, la seconde raison vaudrait toujours, ce qui semble indiquer que si des langues n'ont pas de SV syntaxique, il existe probablement un autre niveau de représentation dans lequel le *Sujet* n'est pas c-commandé par, ou en c-commande réciproque avec, le ou les compléments; je reviendrai sur cette question).

En tout état de cause, dans des langues comme l'anglais ou le français, langues où le *Sujet* est bien défini configurationnellement (le SN *sujet* et le SV y sont des constituants "soeurs"), on comprend que les Anaphores ne puissent être *Sujet*. Mais en basque, la situation est différente, car rien n'y justifie, au niveau syntaxique, une règle comme:

- (3) P → SN SV

D'une part en effet, les six combinaisons théoriquement possibles d'ordre relatif entre S (*sujet*), O (*objet*) et V (*verbe*) y sont attestées empiriquement, et, d'autre part, il existe de bonnes raisons de penser que les positions à gauche de V sont *non-argumentales*, c'est-à-dire qu'elles ne définissent ni une fonction syntaxique ni un rôle sémantique (ou θ -rôle).

En particulier, la position immédiatement à gauche de V est normalement occupée par du matériel rhématique (éventuellement, mais non nécessairement, focalisé ou contrastif); suivant K. E. Kiss (1981), j'appellerai cette position position F. Par ailleurs, la position la plus à gauche (souvent séparée du reste de l'énoncé par une pause si elle est instanciée), est occupée par le thème (au sens pragois) ou topique: c'est la position T.

De plus, ces positions T et F peuvent être soit vides, soit occupées non seulement par le *Sujet* ou l'*Objet*, mais aussi par des SP (Syntagmes Postpositionnels) à valeur adverbiale ou circonstancielle (cf. Rebuschi 1983 et 1984a ou b).

2.2. Or il se trouve que les Anaphores Nominales ou Argumentales basques peuvent occuper la position F, mais pas la position T:

- (4) (a) [_Thaiek] [_Felkar]   [_Vikusil] [_{FLEX}dute]
           eux-erg   l'un-l'autre   vu   ils-l'ont
           'eux, ils se sont vus (l'un l'autre/les uns les autres)'
- (b) [_Felkar] ikusi dute haiek
           'ils se sont vus (eux)'
- (c) *_T[elkar] [_Fhaiek] ikusi dute
- (d) [_Fhaiek] ikusi dute elkar
           'ce sont eux qui se sont vus'

De tels exemples donnent à penser que la position T n'est pas soeur de (en c-commande réciproque avec) le reste de la phrase; sinon, *haiek* pourrait lier *elkar* en (c), dont l'agrammaticalité resterait alors inexplicable, du moins en termes syntaxiques.

Par contre, au vu de (b) et (d), il semble bien y avoir c-commande réciproque entre la position F et les syntagmes à droite du verbe et de l'auxiliaire, ce qui d'ailleurs fait problème par rapport au Principe B évoqué au § 1. Mais ce n'est pas ce principe qui est en cause ici; des noms propres par ex. pourraient remplacer *haiek* dans tous ces exemples sans que leur acceptabilité varie pour autant. Je reviendrai sur cette question dès le § 3.

La différence entre les positions T et F se manifeste également d'une autre manière: il est possible pour un élément topique de "monter" pour occuper la position T d'une phrase matrice, ce qui est impossible pour un élément rhématique en F enchâssé:

- (5) (a) oroitzen   naiz [[_TPeio] [_Foinez] etorri dela]
           souvenant je-suis Peio   à-pied venu qu'il-est
           'je me souviens que Peio (,il) est venu à pied'
- (b) [_TPeio] oroitzen naiz [[*t*] [oinez] etorri dela]
           'Peio, je me souviens qu'il est venu à pied'
- (c) *_F[oinez] oroitzen naiz [[_TPeio] [_F*t*] etorri dela]
- (d) *_F[oinez] oroitzen naiz [[_F*t*] etorri dela Peio]

On verra que la présence de *Peio* sous le T de la matrice doit au moins parfois être conçue comme le résultat d'un mouvement hors d'une proposition enchâssée: les "verbes-ponts" admettent ainsi également la montée d'un syntagme sous F (cf. le § 6., ex. (31)²). De toute manière, la Structure-S des phrases basques n'est pas aussi "pla-

² De plus, le soi-disant "concept" de dislocation à gauche, souvent invoqué dans la discussion de questions de cette nature, n'est en rien une explication, mais une simple étiquette couvrant des phénomènes dont il est difficile de rendre compte.

te” que celles d’autres langues non-configurationnelles (cf. Hale (1983) pour le warlpiri, et Kenesei & Marácz (1984) pour le hongrois: le point de vue développé ici est plus proche de celui proposé par Kiss (*op. cit.*) pour cette dernière langue).

Par contre, comme on l’a dit à propos de (4) (b) et (d), la position F semble bien être c-commandée par les arguments de V. Deux solutions sont alors envisageables: F pourrait être définie comme une position non-argumentale sous P, comme dans (6b):

- (6) (a) P' → (COMP) (T) P
 (b) P → (F) V FLEX SN^m SPⁿ

(où FLEX est pour FLEXION (verbale), et où *m* et *n* indiquent un nombre quelconque de syntagmes distincts, respectivement nominaux et postpositionnels.)

D’un autre côté, cette position F pourrait au contraire n’être reconnue qu’au niveau interprétatif, après que la composante transformationnelle ait adjoint un SN ou SP à gauche du verbe. (4b) aurait dans la première hypothèse la Structure-S (7a), et dans la seconde (7b)³:

- (7) (a) [_P, [_P [_Felkar] [_Vikusi] [_{FLEX}dute] [_{SN}haiek] [_{SN}t]]]
 (b) [_P, [_P [_Velkar [_Vikusil] [_{FLEX}dute] [_{SN}haiek] [_{SN}t]]]

³ En fait, les variations dialectales décrites dans Rebuschi (1983) indiquent que la situation est plus complexe. Dans les dialectes parlés en France (souletin, navarro-labourdin), on aurait:

- (A) P → F FLEX V X Y Z

avec comme mouvements:

- (B) (non-marqué): V va sous F

- (C) (id.): un SN ou SP X (ou Y ou Z) va s’attacher à V pour créer [_V X + V].

- (D) (marqué, au lieu de B): un SN ou SP va sous F.

Ce mouvement marqué créerait les structures dites (à tort) “à inversion” SN/SP AUX V.

Dans les dialectes du sud (guipuzcoan, biscayen), on aurait par contre:

- (E) P → (F) V FLEX X Y Z

puis:

- (F) (non-marqué): X, Y ou Z va sous F si ce dernier est sélectionné.

- (G) (marqué, au lieu de (F)): V est copié sous F.

(d’où le remplacement ultérieur du V immédiatement à gauche de FLEX par le pro-V *egin* ‘faire’).

En tout état de cause, (6b) décrit la situation non-marquée et commune aux deux groupes dialectaux: cette approximation devrait suffire pour les données et phénomènes étudiés dans cet article (voir aussi R. de Rijk (1978) pour une analyse relativement proche et limitée aux dialectes parlés en Espagne). De toute manière, il faut renoncer au système plus complexe que j’ai proposé dans Rebuschi (1984-b), selon lequel F et P se c-commandent réciproquement. De plus, je laisserai de côté ici la question du Complétiviseur, qui peut apparaître également à droite de T dans (6a), et celle de la position “Q”, site d’arrivée des interrogatifs et distincte de COMP (sur ce dernier, voir cependant la note 15).

Dans la suite du texte, j'adopterai la première solution, car elle est plus claire du point de vue expositif, mais rien d'essentiel ne semble lié à ce choix.

3.1. Outre leur incapacité à fonctionner comme Topiques, les Anaphores basques instanciant des SN ne peuvent pas non plus occuper la place du Sujet ou premier argument défini intuitivement comme l'actant unique (à l'absolutif, suffixe zéro) dans les constructions à un seul actant, et comme l'agent face au non-agent, ou encore comme l'"Expérencier" face au patient, dans les constructions à deux actants (le Sujet étant alors au cas dit ergatif, marqué par le suffixe *-k* sur le dernier terme du SN). En d'autres termes, les Anaphores Nominales ou Argumentales ne peuvent pas être à l'ergatif dans les constructions transitives comme en (8b), et elles ne peuvent normalement pas non plus être à l'absolutif dans les constructions intransitives, comme en (8d) (mais voir *infra* (10c) et (11a-b)):

- (8) (a) *elkar ikusi dugu guk*
l'un-l'autre vu nous-l'avons nous-erg
'nous nous sommes vus (l'un l'autre/les uns les autres)'
- (b) **elkarrek ikusi gaitu gu*
l'un-l'autre-erg vu il-nous-a nous-abs
- (c) *elkarrez trufatzen dira Patxi eta Miren*
l'un-l'autre-instr moquant ils-sont P-∅ et M-∅
'Patxi et Miren se moquent l'un de l'autre'
- (3) **elkar trufatzen dira haietaz*
eux-instr

On le voit, ce n'est pas la place en surface qui gêne ici, mais le cas morphologique en tant qu'il représente le Sujet tel qu'on vient de le définir. Par suite, l'exclusion de (2d) semble redevable de deux explications distinctes et convergentes: l'Anaphore y est agrammaticale, d'un côté, parce qu'elle n'aurait aucun lieu le c-commandant (ce qui a été dit plus haut), et d'un autre côté, parce qu'elle ne peut pas instancier le θ -rôle supérieur de la proposition. Mais, même si l'agrammaticalité du passif correspondant: **himself was seen by John*, semble faire du premier critère celui qui est le plus décisif (si du moins on ne tient pas compte du Principe C, qui interdit la coréférence ou co-indexation de *John* et de *himself* qui le c-commande), les données comparatives du basque montrent bien que deux facteurs distincts sont à l'oeuvre: l'exclusion de (8) (b) ou (d) relève de ce que Hale (*op. cit.*) a appelé la "Structure Lexicale" des phrases (qui se situe à l'intersection des niveaux de représentation syntaxique et sémantique en θ -rôles), et celle de (4c), de leur "structure-S" (je modifierai ce point plus tard: cf. le § 6.2.).

De toute manière, il semble bien que le Principe A, rappelé au § 1., doive être accompagné, au moins pour le basque, de la précision soulignée ci-après en (9a):

- (9) (a) *Principe A modifié*: une Anaphore argumentale (et phonétiquement non nulle) doit être liée dans sa catégorie de liage *par un Argument qui lui est supérieur* sur l'échelle des θ -rôles (9b)⁴.

⁴ On verra plus loin que la précision apportée par (9a) est en fait inutile, si l'on admet que les différents types d'Anaphores doivent être liés à des niveaux de représentation distincts (SS, SP, SL, voire FL).

(b) *Définition des Arguments en termes de rôles sémantiques* (ou θ -rôles):

	Agent	>	Expérierer	>	Patient	>	Circonstant
[ARG]:	[+]		[+]		[+]		[-]

(c) *Définition du Sujet*: on appelle Sujet ou Premier Argument d'une phrase simple le SN qui représente soit l'Argument supérieur défini par (9b) soit le sujet (sans θ -rôle) d'une prédication stativale ou copulative.

On notera que (9) (a-b) ne limite pas les rôles sémantiques des Anaphores elles-mêmes aux Arguments (autres que le "premier") en tant que tels, mais seulement celui de leurs lieurs potentiels, phénomène apparemment spécifique à telle ou telle langue, et donc soumis à variation paramétrique (cp. Marácz (1984, p. 16), pour des ex. d'Anaphores liées par des Instrumentaux, donc des Circonstants, en hongrois).

3.2. D'un autre côté, il ne semble de toute façon pas possible de faire appel aux cas morphologiques en tant que tels pour caractériser les lieurs et les liés, du moins en dehors de la situation la plus banale qui exclut l'ergatif pour le lié (l'Anaphore). En effet, dans certains contextes, un absolutif pourra lier un datif, la réciproque étant vraie dans d'autres contextes:

- (10) (a) *elkarri joan zaizkio Patxi eta Miren*
 elk.-dat allé ils-lui-sont P. et M.
 'Patxi et Miren son allés l'un à l'autre/se sont rejoints'
- (b) **elkar joan zaie Patxiri eta Mireni*
 il-leur-est P.-dat et M.-dat
- (c) *merezi du [ahantz dakion bere burua]*
 mérite il-l'a oublier-RAD qu'il-lui-soit lui-même-abs
 'il mérite de s'oublier lui-même' (Ax 137/280)⁵
- (d) **merezi du [ahantz dakion bere buruari]*
 lui-même-dat

On peut même signaler l'existence de quelques verbes pour lesquels il est impossible de reconnaître ou d'identifier les rôles sémantiques à partir des cas morphologiques; en voici un ex.:

"*Urrikaldu* 'compatir, s'appitoyer'. *Urrikaldu nitzaio* peut signifier (a) 'il a eu pitié de moi, je lui ai inspiré de la pitié', ou (b) 'j'ai eu pitié de lui.'" (Lhande (1926, p. 1015)).

Dans de tels cas, le lieur et l'Anaphore semblent pouvoir échanger leur morphologie casuelle:

- (11) (a) *bekatorea bere buruari urrikaldu zaio*
 pêcheur-abs lui-même-dat appitoyé il-lui-est
 'le pêcheur a eu pitié de lui-même'

⁵ On remarquera que le basque est marqué positivement pour le "*pro drop parameter*", en d'autres termes, que les pronoms ne sont pas nécessairement réalisés phonétiquement. J'y reviendrai souvent.

Par ailleurs, les ex. notés Ax. X/Y renvoie à Axular (1643), réédition en 1964 par L. Villasante: X indique la section et Y la page de cette édition. Il faut insister dès maintenant sur le fait que les constructions du 17e siècle qui seront citées dans les pages qui suivent sont toutes acceptables en navarro-labourdin contemporain, sauf mention explicite du contraire.

- (b) bekatoreari bere burua urrikaldu zaio⁶
 pécheur-dat lui-même-abs
 [même sens]

Ces données ne remettent cependant pas en cause le recours à la notion d'Argument précisée par (9b): les verbes *ahantzi* 'oublier/oublié'⁷ et *urrikaldu* '(s)'appitoyer' peuvent aussi se construire avec un Instrumental (i.e. un Circonstant). Dans ce cas, une seule possibilité de construction avec Anaphore reste ouverte:

- (12) (a) ne(u)re buruaz ahantzi naiz (ni)
 ma personne-instr oublié je[-me-]suis (moi-abs)
 'je me suis oublié'
- (b) *ne(u)re burua ahantzi da da nitaz
 pers.-abs moi-instr
- (c) ne(u)re buruaz urrikaldu naiz (ni)
 'j'ai eu pitié de moi-même'
- (d) *ne(u)re burua urrikaldu da nitaz

4.1. Avant d'examiner de plus près la nature de l'Anaphore réfléchie *ne(u)re/bere burua* 'moi/lui-même', litt. 'de moi/lui - tête', il semble nécessaire d'examiner le domaine de liage dans lequel, selon le Principe A, les Anaphores doivent trouver un antécédent. On trouve à quelques pages de distance dans *B & G* les deux définitions suivantes (resp. 211 et 220):

- (13) (a) X est une *catégorie gouvernante* pour Y ssi X est la catégorie minimale (P, SN) qui contient Y, un gouverneur de Y, et un SUJET accessible à Y.
- (b) X est une *catégorie de liage* pour Y ssi X est la catégorie minimale (P, SN) qui contient Y et un SUJET accessible à Y.

Le changement de terminologie est bien entendu lié à l'élimination de la référence à un gouverneur pour Y dans (b). Dans le cas des Anaphores Argumentales étudiées pour le moment, cette élimination est aussi l'élimination d'une redondance, puisque le *Filtre Casuel* permet de rejeter tous les SN non vides qui ne seraient pas dotés d'un "Cas" syntaxique, l'attribution de ces Cas étant elle-même soumise à la contrainte de gouvernement ou rection (rappel: Z gouverne Y ssi Z (un verbe ou une pré- ou post-position) c-commande Y sans intervention d'une frontière de projection maximale-cf. (1b) pour une définition de ces dernières). Quelle que soit la définition adoptée, il convient donc de préciser comment les SN sont gouvernés en basque, puis d'examiner ce que recouvre la notion de SUJET accessible⁸.

⁶ Cette seconde variante a la préférence d'Axular (*op. cit.*). En voici un ex.:

nahi badugu urrikal gakitzan geure lainkoari
 vouloir si-nous-l'avons appitoyer-RAD que-nous-lui-soyons notre Dieu-dat
 'si nous voulons que notre Dieu ait pitié de nous' (100/204).

⁷ En basque, on nomme les verbes passé par leur participe passé ou perfectif.

⁸ Je laisse de côté la question de savoir si les "Cas syntaxiques" sont identiques ou non aux cas morphologiques. Dans la première hypothèse, le basque aurait ainsi un Ergatif et un Absolutif abstraits ou syntaxiques. Dans la seconde, on y reconnaîtrait un Nominatif et un

4.2. Il semble que l'on puisse répondre de deux manières à la première question. D'un côté, on peut considérer, étant donné la règle (6b), que les SN dotés d'un cas morphologique non complexe (absolutif, ergatif, datif, mais aussi instrumental et peut-être, au singulier du moins, locatif, ablatif et allatif), sont gouvernés par le verbe, qui sous-catégoriserait ses arguments et compléments pour ces cas. Quant aux cas complexes (généralement composés d'une terminaison génitive suivie d'un autre suffixe: prolatif en *-en-tzat* 'pour, dans l'intérêt de', comitatif ou sociatif en *-e-kin* 'avec'), on les analyserait comme des postpositions (*-tzat*, *-kin*) régissant le génitif.

D'un autre côté, tous les Arguments au sens de (9b), marqués par les cas abs, erg ou dat en surface, doivent en principe être représentés dans la forme verbale fléchie (verbe "principal" conjugué synthétiquement ou V auxiliaire) pour leur personne et leur nombre (et, marginalement, le genre pour la 2e p sg). Ces marques, que l'on pourrait considérer comme des clitiques dans la première analyse, pourraient alors plutôt être regardées comme différents morphèmes nominaux [+ACC] (pour "Accord" sous FLEX-flexion). Dans ce cas, ce ne serait plus les verbes qui gouverneraient les SN, mais ces différents éléments [+ACC] également marqués pour le cas. Une telle approche aurait pour effet de rapprocher partiellement la présentation des faits basques de la thèse de R. Bok-Bennema & A. Gross (1984, citée dans Marácz 1984, p. 17 (33)):

Paramètre Accusatif

- (a) les verbes n'assignent pas de Cas (langues ergatives);
- (b) les verbes assignent (dans les cas non-marqués) un Cas au SN qu'ils gouvernent (langues accusatives).

Cette formulation quelque peu laconique peut laisser sceptique. On notera cependant le phénomène suivant: les langues à conjugaison pluripersonnelle sont peut-être toutes non-configurationnelles au sens, répétons-le, où l'existence d'un SV syntaxique n'y est pas justifiée. C'est de toute évidence le cas du basque, du hongrois (bien que le caractère pluri-personnel de sa conjugaison soit assez limité), mais aussi du nahuatl ou aztèque classique (Launey 1979) ou encore du swahili⁹.

Le lien entre les différents paramètres serait alors le suivant: si le Sujet défini par (9c) est syntaxiquement privilégié en ce sens qu'il se distingue configurationnellement des autres Arguments par son extériorité à la projection maximale de V, SV, il est alors le seul SN à pouvoir être "soeur" de, ou en c-commande réciproque avec, FLEX. Si par contre la structure de P est "plate", alors plusieurs SN peuvent être

---

Accusatif abstraits, ce qui, évidemment, compliquerait la description spécifique du basque, mais permettrait aux "Cas syntaxiques" d'être définis universellement. Je doute du bien fondé de cette dernière solution: cf. la note 17 pour un argument en faveur de la nature syntaxique de l'absolutif basque, et les problèmes de génitivisation évoqués au § 13.1. et dans la note 33.

⁹ Pour cette dernière langue, voir la présentation des faits dans Vitale (1981): la non-configurationnalité du swahili en est une interprétation qui m'est personnelle; elle impliquerait que la liberté de l'ordre relatif des systagmes S et O par rapport à V et entre eux n'est pas une conséquence nécessaire de la non-configurationnalité, car l'ordre SVO paraît bien établi dans cette langue. Nous verrons dans la suite bien d'autres faits dont l'analyse semble réfuter la thèse de K. Hale selon qui les grammaires des langues non-configurationnelles partagent tout un faisceau de propriétés communes, et en particulier l'absence de transformations.

sœurs de FLEX (mais il est également théoriquement possible qu'aucun ne le soit), d'où une *éventuelle* conjugaison pluripersonnelle. De plus, la morphologie nominale et/ou verbale dite ergative suivrait également de la non-configurationnalité de P au(x) niveau(x) syntaxique(s) comme étant *l'une* des possibilités offertes par la c-commande réciproque des SN Sujet et non-sujet, la seule nécessité fonctionnelle étant que l'asymétrie du Sujet et de l'Objet (par ex.) soit marquée d'une manière ou d'une autre.

On aurait ainsi la typologie suivante (fort aisée à infirmer empiriquement le cas échéant):

- (14) (a) Langues configurationnelles (langues à SV syntaxique):
 – marquage casuel de type nominatif-accusatif de l'opposition entre Sujet et non-sujet;
 – conjugaison au plus monopersonnelle.
- (b) Langues non-configurationnelles (sans SV syntaxique):
 – marquage casuel arbitraire nominatif-accusatif *ou* absolutif-ergatif (le premier étant probablement non marqué et le second marqué);
 – conjugaison impersonnelle, monopersonnelle ou pluripersonnelle.

4.3. On verra plus loin quel intérêt cette approche peut revêtir pour le basque. en attendant, constatons simplement que si on l'adoptait, force serait de reconnaître que les phrases basques à conjugaison pluripersonnelle auraient alors jusqu'à trois SUJETs, et donc éventuellement trois SUJETs accessibles, au sens où Chomsky définit ces notions (G&B, chap. 3):

- (15) (a) le SUJET d'une phrase conjuguée est le morphème nominal ACC de la flexion verbale FLEX;
 (b) le SUJET d'un SN en est le Spécifieur superficiellement au génitif¹⁰;
 (c) un SUJET X est *accessible* à Y si l'attribution éventuelle à Y de l'indice référentiel de X ne viole pas la contrainte **i/i*.
- (16) *Contrainte *i/i*: $*[Z_i \dots Y_i \dots]$ quand Y n'est pas la tête de Z¹¹.

5.1. La référence à un SUJET accessible (dorénavant SUJACC) n'est en fait utile ou opératoire que dans le cas de SN complexes, dans lesquels une Anaphore peut apparaître comme Spécifieur ou comme complément. Les ex. avec le réciproque inanalysable *elkar* ne nous renseignent donc en rien ici pour le moment. Par contre, la structure même de l'Anaphore Argumentale réfléchie permet de poser le problème de manière significative. En fait, *bere burua*, utilisé dans (10c) et (11b), est un SN avec le nom *buru* 'tête' comme élément principal, suivi de *-a* défini singulier (et $\emptyset$ absolutif), *bere* étant une Anaphore Adnominal ou Non-argumentale réfléchie. Considérons maintenant les données suivantes, où cette Anaphore dans (17) contraste avec le possessif Pronominal *haren* (génitif de *hura* 'celui-là') dans (18):

¹⁰ Les phrases non conjuguées seront traitées dans la 3e partie (§§ 11. & 12.).

¹¹ En clair: un terme Y ne peut avoir le même indice référentiel que la catégorie qui le contient que s'il en est le constituant principal ou la tête (en particulier, N dans SN).

- (17) (a) bere burua ikusi du Peio*k* ispiluan
           vu il-l'a P.-erg miroir-sg-loc
 (b) 'Peio₁ s₁'est vu dans le miroir'
 (c) 'Peio₁ a vu sa₁ tête dans le miroir'
- (18) haren burua ikusi du Peio*k*
 'Peio₁ a vu sa₂ tête'

On va voir que le comportement syntaxique du SN *bere burua* est différent selon qu'on lui donne l'interprétation globalement anaphorique (b) ou l'interprétation globalement non anaphorique (c) dans (17). Mais, déjà au niveau de la coréférence, on peut constater le phénomène suivant: dans l'interprétation (c), la contrainte (16) est respectée, alors qu'elle est violée dans l'interprétation (b). En effet, si les SN ont le même indice référentiel que leur tête, on a bien, pour la valeur 'sa tête', et en simplifiant la représentation de la structure interne du syntagme:

- (19) [_{SN_i} bere_j [_{N_i} buru] -a] ' [_{SN_i} sa_j [_{N_i} tête]]' (où i≠j)

On remarque en particulier que le Spécifieur anaphorique *bere* dans (17a) a effectivement un SUJACC, la marque (phonétiquement nulle dans le cas précis de la 3e p sg) du Premier Argument ou Sujet dans l'aux. bipersonnel *du*: /d₁-u-∅_j/il₁-l₁'a', et que l'attribution éventuelle de l'indice référentiel de ce marqueur ∅ respecte *i/i. Enfin, *bere* est c-commandé par *Peio(k)*, qui le lie donc (si du moins l'admet (6b)).

5.2. Par contre, l'interprétation (17b) semble bien violer (16), puisque l'on a dans ce cas:

- (20) [_{SN_i} bere_i [_{N_i} buru] -a] ' [_{SN_i} sa_i [_{N_i} tête]]'

Peut-on tourner cette difficulté? D'un côté, on pourrait considérer que lorsque *bere burua* (dorénavant *b.b.*) signifie 'lui-même', il s'agit en fait d'un mot unique, quoique de structure interne complexe. Or on sait que la structure interne des mots est en principe inaccessible aux règles "syntaxiques". Mais s'il est vrai, de ce point de vue, que *b.b.* n'est alors susceptible d'aucune complémentation adjectivale ou autre, il faut noter que le nombre (sg ou pl) du possesseur va faire varier l'expression anaphorique. En basque ancien, c'était *burua* qui se mettait au pluriel (en *-ak*, la marque de l'absolutif pl étant identique à celle de l'ergatif sg), comme en (21b), alors qu'aujourd'hui, *burua* reste au sg, mais *bere* devient *beren* (21c):

- (21) (a) bere burua saldu du
           vendu il-l'a
           ' il s'est vendu/trahi'
- (b) bere buruak saldu dituzte
           ils-les-ont
           ' ils se sont (chacun) trahis'
- (c) beren burua saldu dute
           ils-l'ont
 id.

Rappelons de plus que l'expression anaphorique globale varie aussi, par l'intermédiaire de son Spécifieur, en fonction de la personne du référent ou possesseur: les ex. (12) en sont une illustration.

D'un autre côté, et toujours quand *b.b.* est globalement anaphorique, on pourrait considérer que *buru* n'a pas de contenu lexical propre, et ne peut donc avoir aucun indice référentiel particulier. Comme il est difficile d'admettre que *bere* soit le constituant principal de l'expression entière, on peut alors poser que ce terme, contrairement aux apparences, n'est pas lui-même anaphorique, mais fonctionne comme un *Quantificateur anaphorisant*, conférant le trait [+Anaphorique] à *buru*¹².

5.3. Les faits résistent malheureusement à ces deux hypothèses. Considérons en effet:

- (22) (a) **bere etsaia da Peio*
           **bere ennemi-abs il-est P.-abs*
- (b) *bere buruaren etsaia da Peio*
           b.b.-gén
           '*Peio est son propre ennemi*'
- (c) *haren etsaia da Peio*
           '*Peio₁ est son₂ ennemi*' [*haren* est pronominal, cf. (18)]

Dans les dialectes qui nous préoccupent ici, une construction comme (22a) n'est jamais acceptable (voir 7.1., pour des précisions dialectales). Or on peut supposer que dans les phrases copulatives-équatives, il y a coindexation entre le SN Sujet (cf. (9c)) et le SN attribut. *Peio* étant le seul lieu possible ici, la contrainte **i/i* serait violée, car le Spécifieur *bere* et le mot principal *etsaia* se retrouveraient avec le même indice (on sait que les phrases radicales constituent toujours une catégorie de liage, qu'elles offrent ou non un SUJACC à l'Anaphore -cf. 10.2.). L'agrammaticalité de (22a) est donc tout à fait normale. Par contre, le caractère acceptable de (22b) fait problème. En effet, si *bere burua(ren)* devait, d'après les hypothèses formulées ci-dessus, fonctionner comme un élément anaphorique à l'intérieur duquel la contrainte (16) n'aurait pas lieu de s'appliquer, ce constituant devrait être globalement affecté du même indice que *bere* dans (22a), si bien que **i/i* serait violée à l'échelon supérieur du SN maximal, rendant, contrairement aux faits, (22c) agrammatical. Il faut donc admettre que *buru(a)* possède un indice référentiel autonome en Structure-S, au contraire de *bere*. En conséquence, on peut représenter (22b) comme suit:

- (23) [_{SN₁} [_{SN₂} *bere*₁ [_{N₂} *buru*] -a] *ren* [_{N₁} *etsai*] -a] *da*₁ *Peio*₁

La contrainte très générale A/A qui prévoit que toute règle (interprétative ou autre) ne peut s'appliquer qu'à la catégorie syntaxique maximale X_j lorsqu'une catégorie identique X_i est enchâssée dans X_j joue ici un rôle décisif: **i/i* ne concerne pas les rapports de coréférence éventuelle entre *bere* et le SN maximal *b.b.-ren etsaia*, mais seulement ceux que l'on pourrait établir (ou rejeter) entre *bere buruaren* et le SN maximal SN₁, *bere* étant X_i et *bere buruaren* X_j¹³.

¹² cf. J.-C. Milner (1984), qui cite Aoun 1981. Dans leur perspective, les possessifs anglais sont neutres quant à l'opposition [+Anaphorique]– [+Pronominal], mais se voient conférer la première valeur quand *-self* leur est adjoit. Il en irait de même pour *l'un* qui anaphoriserait ainsi *l'autre* dans les expressions 'l'un (Prép.) l'autre'.

¹³ Le fait que *bere* fonctionne toujours de manière adnominal, au contraire de *bere burua*, dont les emplois adnominaux sont relativement marginaux, n'empêche pas pour autant le premier de partager avec le second le trait [+N]. Par ailleurs, l'interprétation nécessairement disjointe de *Peio* et *haren* dans (22c) confirme l'hypothèse que les structures équatives ont pour

Cette analyse est confirmée par l'acceptabilité d'exemples comme les suivants, tout à fait parallèles:

- (24) (a) bere etsaiaren etsaia da Peio
ennemi-gén enn.-abs il-est P.-abs
'Peio est l'ennemi de son ennemi'
(b) bere nagusiaren etsaia da
maître-gén
'il est l'ennemi de son maître'

Ici en effet, la contrainte A/A impose que (16) s'applique à l'indexation comparative de *bere etsaiaren* 'de son (propre) ennemi' ou de *bere nagusiaren* 'de son (propre) maître' et du SN maximal çui contient ces expressions, et l'on a bien les indexations analogues:

- (25) [_{SN₁} [_{SN₂} bere₁ [_{N₂} etsai/nagusi] -a] -ren [_{N₁} etsai] -a] da₁ Peio₁/pro₁

6.1. On le voit, la structure interne de l'Anaphorique réfléchi argumental pose des problèmes qui se renvoient les uns aux autres: ou bien *b.b.* viole **i/i* —mais les faits exposés ci-dessus semblent indiquer que ce n'est pas le cas— ou bien l'attribution des indices référentiels (ou la vérification d'une bonne coindexation d'un point de vue interprétatif) ne relève pas du niveau appelé Structure-S, contrairement aux hypothèses les plus couramment admises en GGT: il faut bien, semble-t-il, admettre que *b.b.* ou *elkar sont des SN autonomes en syntaxe*, ce que souligne par ailleurs la marque morphologique intraverbale *d-* dans *d-u-gu* 'nous l'avons' en (8a) ou dans *d-aki-o-n* 'qu'il-lui soit' dans (10c). Vient de plus renforcer cette thèse le fait que les formes conjuguées pluripersonnelles n'admettent pas de marqueurs qui se coréfèrent. Ainsi, les ex. (26) sont acceptables, mais pas (27a), tandis que (27b) n'a jamais le sens 'il s'est vu':

- (26) (a) ikusi dugu (guk) (Peio)
vu nous-l'avons nous-erg P.-abs
'(nous,) nous l'avons vu (, Peio)'
'nous l'avons vu (, nous, Peio)'
(b) ikusi gaitu (gu) (Peio)
vu il-nous-a nous-abs P.-erg
'il nous a vus (, nous, Peio)'
(27) (a) *ikusi gaitugu (guk) (gu)
(b) ikusi du
'il l'a vu'

Selon que 'nous nous sommes vus' est de valeur réciproque ou réfléchie, on a en effet respectivement:

- (28) (a) elkar ikusi dugu (guk) [= (8a)]

---

effet de coindexer les Sujets et les prédicats nominaux: si ce n'était pas le cas, /d₁-a/ 'il₁-est' donnerait un SUJACC au Pronominal *haren*, et rien n'interdirait la coindexation de ce terme avec *Peio*, ce qui contredirait le Principe B de la théorie du liage (ou sa variante, le "Principe de Pica", (43), en 9.1.).

- (b) *g(e)ure burua ikusi dugu (guk)*¹⁴
 nous-même[s]-abs vu nous-l'avons (nous-erg)

Il est indéniable ici que les expressions *elkar* et *g(e)ure burua* sont traitées en morphosyntaxe comme des constituants autonomes de 3e p sg, ce qui contredit donc bien l'hypothèse qu'au niveau S l'on doive, ou même puisse, les considérer comme des éléments référentiellement identiques à leur lieu, de 1e p pl.

En conclusion, il faut donc poser (provisoirement) les principes suivants en plus du Principe A de la théorie du liage:

- (29) (a) Les Anaphores Nominales ou Argumentales basques fonctionnent syntaxiquement comme des SN autonomes;
 (b) leur interprétation référentielle (attribution ou vérification de coindexation) est limitée par les contraintes suivantes:
 I. elles ne peuvent être liées par un argument qui leur soit inférieur dans la hiérarchie actancielle (9b);
 II. elles doivent être c-commandées par leur lieu à quelque niveau de représentation.

Le principe (b-I) est clairement sémantique: selon le modèle précis adopté, il peut renvoyer soit à la "Structure Lexicale" de K. Hale, déjà citée, soit à l'*output* de la composante sémantique qui interprète les fonctions syntaxiques en termes de (θ)-rôles. Le principe (b-II) peut par contre relever soit de la Structure-S, soit de la composante sémantique qui traite de la portée (*scope*) de certains éléments, à savoir, de la "Forme Logique". Nous allons examiner cette question maintenant.

6.2. Il existe, en basque comme dans d'autres langues, une classe de prédicats appelés techniquement "Verbes-ponts", qui ont la propriété d'effacer la frontière-limite P' de leur complément phrastique, ce qui a pour effet, en anglais par ex., de permettre le gouvernement (la rection) de certains sujets de phrases non conjuguées. En basque, l'effet est d'éviter le blocage de certains mouvements, contraints selon les hypothèses développés ici et dans Rebuschi (1984-a/-b), par la condition de Subjacentence. Un ex. de Verbe-pont est fourni par le verbe complexe *uste izan/ukan* 'croire', litt. 'croyance avoir', qui admet donc que l'élément rhématique ou focal de la complétive vienne occuper la position F immédiatement à sa gauche. On comparera à cet égard (30b), acceptable, et de sens identique à (30a), à l'agrammatical (5c) (ou d):

¹⁴ Il existe aussi des structures superficiellement intransitives du type *ikusi gara* litt. 'vu nous-sommes'; 'nous nous sommes vus', de valeur soit réfléchie soit réciproque; voir Rebuschi (1982/84, chap. VI) sur cette question.

Par ailleurs, Axular distinguait entre possessifs réfléchis (ou Anaphoriques) et non-réfléchis (ou Pronominaux) à toutes les personnes. Depuis, la distinction s'est perdue pour 1es et 2es personnes, si bien que l'on a en fait aujourd'hui *gure* (anciennement Pronominal) *burua* pour 'nous-mêmes' dans la langue courante, en dépit des efforts de l'Académie basque pour réintroduire les formes anciennes. Dans les dialectes parlés en Espagne, la situation est différente, car si certains parlars opposent encore des formes comme *gere* (<*geure*) à *gure* par ex., le critère de choix est d'ordre textuel et discursif plutôt que syntaxique (phrastique). Il en va de même en ce qui concerne l'emploi de *bere* v. *haren* dans ces dialectes, cf. la note 20, ex. (D).

- (30) (a) *uste dut* [_P[_F *oinez*] *etorri dela*]
 'croyance je-l'ai à-pied venu qu'il est
 je crois qu'il est venu à pied/que c'est à pied qu'il est venu'
- (b) [_F *oinez*] *uste dut* [_P [_F *t*] *etorri dela*]
 'c'est, je crois, à pied qu'il est venu'¹⁵

A cet égard, il est remarquable de noter que les Anaphores Nominales *b.b.* et *elkar* peuvent aussi occuper dans ce cas la position F de la matrice, comme en témoignent les paraphrases suivantes:

- (31) (a) *uste dut* [_P [_F *oinez*] *etorri dela*]
 croyance je-l'ai à-pied venu qu'il est
 'je crois qu'il est venu à pied/que c'est à pied qu'il est venu'
- (b) [_F *bere buruaz*] *uste dut* [_P [_F *t*] *mintzatu dela*]
 'c'est, je crois, de lui₁-même qu'il₁ a parlé'
- (c) *uste dut* [_P [_F *elkarrez*] *mintzatu direla*]
 récitr-inst qu'ils-sont
 'je crois qu'ils ont parlé l'un de l'autre/les uns des autres'
- (d) [_F*elkarrez*] *uste dut* [_P [_F*t*] *mintzatu direla*]
 'c'est, je crois, l'un de l'autre/les uns des autres qu'ils ont parlé'

Il apparaît donc clairement à nouveau que la Structure-S n'est pas pertinente pour l'interprétation de ces Anaphores. Or il faut bien rendre compte à la fois de l'acceptabilité de (31) (b) et (d), où ces Anaphores ne sont c-commandées par aucun terme nominal, et de l'inacceptabilité de (4c) où *elkar*, selon l'analyse syntagmatique adoptée ici, est dans la même situation; de plus, dans les deux cas de figure, la trace *t* laissée par le mouvement de l'Anaphore est c-commandée, comme le montre cette reprise de (4c):

- (32) *[_P₁ [_T *elkar*₁] [_P [_F *haiek*₂] *ikusi d*₁-u-te₂ *t*₁ *t*₂]]

¹⁵ En dépit de la traduction française, *uste dut* ne doit pas être considéré comme une incise: la forme verbale fléchie *dela* est explicitement une forme subordonnée (complétive), celle de *da* en l'occurrence.

Par ailleurs, la réalité (interne au modèle) de l'effacement de la frontière P' se trouve corroborée par le fait que si un mot instancie la place de COMP, le mouvement de F enchâssé à F matriciel est impossible:

- (A) *uste dut* [_P [_{COMP} *ezen*] [_P [_F *oinez*] *etorri dela*]]
 que
- (B) *[_F *oinez*] *uste dut* [*ezen* [[_F *t*] *etorri dela*]]

Enfin, pour simplifier la présentation, je ne note ni la trace *t* à droite du V de la subordonnée du complément promu en position F (toujours dans la subordonnée) ni le *pro* Sujet du verbe de cette même proposition.

Il suit de là que, contrairement à l'hypothèse émise au § 2., l'impossibilité pour les Anaphores Nominale d'occuper une position de Topique ne relève pas en fait de la Structure-S, mais d'un niveau de représentation où la portée des éléments, on l'a dit, joue un rôle décisif: dans le cadre théorique adopté ici, il ne peut manifestement s'agir que de la Forme Logique. Il faut donc reprendre (29) en précisant maintenant le niveau de représentation requis pour (b-II):

(33) Les Anaphores Nominale basques sont soumises aux principes suivants:

- (a) elles fonctionnent de manière autonome en Structure-S (ou niveau de représentation morpho-syntaxique);
- (b) elles doivent avoir pour antécédent un Argument qui possède un θ -rôle supérieur au niveau de la Structure Lexicale (ou niveau de représentation des rôles sémantiques);
- (c) elles doivent également être liées au niveau de la Forme Logique¹⁶.

Or il ne fait guère de doute que si (33a), justifié par nos analyses de (22) et (26) à (28), est une contrainte spécifique au basque (ou, plus généralement, soumise à variation paramétrique), (33b) et (c) sont par contre des "universaux" découlant probablement d'invariants plus profonds (voir la note 16). La question se pose donc de savoir dans quelle mesure (33a) peut être rattaché à d'autres propriétés typologiques du basque, et en particulier à l'absence de SV dans cette langue.

En fait, cette absence, considérée jusqu'ici comme la propriété définitoire des langues non-configurationnelles (cf. (14)), découle d'une option paramétrique beaucoup plus générale ou abstraite, que K. Hale (*op. cit.*) a décrite dans des termes proches des suivants (plus explicites):

- (34) (a) Dans les langues configurationnelles, le Principe de Projection est valide pour la paire de niveaux de représentation/Structure Lexicale-Structure Syntagmatique/;
- (b) dans les langues non-configurationnelles, le Principe de Projection n'est pas valide pour cette paire.

La supériorité du Sujet défini sémantiquement en (9c) ne vaut donc, dans les langues non-configurationnelles, que pour la Structure Lexicale, ce qui justifie (33b) (en ce qui concerne l'objet de cette étude: bien sur, il existe bien d'autres secteurs "hyper-syntaxiques" dans lesquels cette supériorité se manifeste également), et permet de prédire, une fois associée à (34b), qu'elle ne se manifeste *pas nécessairement* en (morpho-) syntaxe, d'où les options offertes par (14b), et quelques propriétés particulières supplémentaires du basque permises par la conjonction de ces options, propriétés que nous allons examiner maintenant^{17, 18}.

¹⁶ Dans le modèle énonciatif développé par A. Culioli, où la distinction entre divers niveaux de représentation n'a pas de sens, les points (b) et (c) se ramènent à la simple constatation suivante: les Anaphores Nominale ne peuvent être ni repère prédicatif ni repère énonciatif d'une lexis quelconque, constatation qui doit en fait pouvoir se dériver de principes plus fondamentaux liés à la théorie du "repérage" linguistique: cf. à cet égard Culioli (1976 & 1982).

¹⁷ Un exemple particulièrement frappant de la non manifestation de la supériorité du Sujet en (morpho-) syntaxe basque est fourni par le fait qu'il *n'est pas* le constituant obligatoire de l'énoncé: c'est le SN absolutif, éventuellement vide (*pro*) qui seul en effet doit toujours être

2.e partie: Les Anaphores Adnominales ou Non-argumentales

7.1. Il a été dit au § 5.1. qu'une expression comme *bere burua*, lorsqu'elle signifie 'sa₁ propre tête₂', a des propriétés syntaxiques différentes de la même expression fonctionnant comme Anaphore nominale globale ('lui-même', 'se' réfléchi). Je vais illustrer cela en approfondissant la description des SN et SP qui contiennent un possessif ou Spécifieur réfléchi. Cependant, une précision concernant les dialectes est absolument nécessaire auparavant, car si les données exposées dans la 1e Partie relèvent presque toutes du "basque commun", celles qui vont suivre doivent être comprises comme se rapportant à un usage navarro-labourdin restreint ou classique, tel qu'il se manifestait chez un auteur comme P. de Axular (cité à la note 5), et tel qu'il se manifeste et se vérifie encore aujourd'hui chez certains bascophones originaire du nord de la Bidassoa (Navarre, Labourd, Soule). Concrètement, la question qui se pose est celle de l'élargissement des contextes dans lesquels le gén. Anaphorique *bere* peut et/ou doit apparaître au lieu du génitif Pronominal (et fondamentalement déictique) *haren* (cf. (17) & (18)). Cet élargissement peut être dû, chez certains locuteurs du Pays basque nord, à l'influence des dialectes parlés en Espagne —mais on ne fait là que reculer géographiquement le problème: il s'agit plus probablement et plus directement des relations abstraites qu'entretiennent expressions réfléchies, emphatiques et topicalisantes dans

---

minimalement représenté dans les phrases conjuguées, qu'il corresponde au Sujet (phrases intransitives) ou au complément (phrases transitives). Considérons ce dernier cas, qui est le seul pertinent. On notera d'abord que (A) a deux interprétations distinctes, (B) et (C):

- (A) jaten du *pro-k pro*
mangeant il-l'a
- (B) 'il le/en mange'.
- (C) 'il mange'.

On voit donc que *pro* (absolutif) peut être soit défini, soit indéfini (de référence "arbitraire"), tout comme PRO en français ou en anglais. Mais *pro-k* (*pro* à l'ergatif) est nécessairement défini: (A) ne peut jamais signifier 'on mange', avec Sujet et Objet tous deux arbitraires. Pour rendre ce sens, on recourt à:

- (D) jaten da *pro*
mangeant il-est

qui, à son tour, a aussi deux interprétations:

- (E) 'ça₁ se₁ mange' (*pro* est alors défini et épelable par un pronom).
- (F) 'on/des gens mange(nt)'.

En clair, c'est le mangé, et non le mangeur, qui doit être obligatoirement marqué dans la phrase, ne serait-ce que minimalement, par recours à *pro* arbitraire et à la marque de 3e p sg absolutive dans la forme verbale fléchie. De toute évidence, cette propriété est liée à l'option "construction ergative" ouverte par (14b), ce choix dérivant, on l'a vu, de (34b).

¹⁸ Il faut laisser à des recherches ultérieures le soin de démontrer (éventuellement) que (33c) est également un universel, et est donc valable pour toutes les langues non-configurationnelles, quel qu'en soit le (sous-)type; en effet, le modèle génératif ne relie pas directement la Structure Lexicale et la Forme Logique; donc, si en fonction de (34b) la représentation syntaxique ne traduit pas la supériorité du Sujet en Structure-S dans certaines langues, on ne voit guère comment la Forme Logique, élaborée à partir de cette dernière, devrait malgré tout manifester cette supériorité —à moins d'en poser indépendamment la nécessité, ce qui apporte alors une certaine redondance, certainement inutile, dans le modèle. On voit ici tout l'intérêt qu'apportent les hypothèses culioliennes auxquelles il a été fait allusion dans la note 16.

de nombreuses langues, questions passionnantes sur lesquelles il faut reconnaître que la théorie générative n'a sans doute pas grand-chose à dire, et que je laisserai donc de côté ici. Plus spécifiquement, la variété de basque qui va être décrite ici sera celle dans laquelle l'usage de *bere* est *maximalement restreint*, et celui de *haren*, corrélativement maximalement étendu.

7.2. On a donc vu *supra* deux limitations concernant la position des Anaphores Nominales: elles ne peuvent être ni topicalisées, ni titulaires du θ -rôle supérieur ou de la fonction de Sujet, ou plus généralement d'un θ -rôle supérieur à celui de leur lieu. Or ces deux restrictions sont sans effet sur les SN (ou SP) qui contiennent un possessif réfléchi: (35a) montre que *bere* peut être dans un SN topicalisé, et (35b) que ce SN topicalisé peut même être déplacé en position T d'une phrase matrice dont le prédicat n'est pas un verbe-pont (cf. (5a-b)), le lieu de l'Anaphorique (qu'il s'agisse d'un clitique sous FLEX ou d'un SN vide ou plein coindexé avec un élément nominal ACC sous FLEX) ne c-commandant cet Anaphorique dans aucun des deux cas:

- (35) (a) $\left\{ \begin{array}{l} \text{bere} \\ * \text{haren} \end{array} \right\}$ aldetik, oinez etorri da Peio/*pro*
 côté-abl à-pied venu il-est P-abs/*pro*-abs
 'de son₁ côté, Peio₁/il₁ est venu à pied'
- (b) $\left\{ \begin{array}{l} \text{bere} \\ * \text{haren} \end{array} \right\}$ aldetik, oroitzen naiz [oiniez etorri dela (Peio)]
 souvent je-suis [oiniez etorri dela (Peio)]
 'de son₁ côté, je me souviens que c'est à pied qu'il est venu (Peio₁)'

(35a) ne montre pas directement que la position T décrite par (6a) c-commande le reste de l'énoncé sans que la réciproque soit vraie. Par contre, dans (35b), on a bien d'une part un verbe conjugué (*naiz*) dans la matrice, et d'autre part une forme explicitement subordonnée de l'aux. *da*, *dela*, dans la proposition enchâssée qui contient le (co-)réfèrent de *bere*. Pour que ce dernier terme soit interprétable, il lui faut un SUJACC (SUJET accessible: cf (15)) définissant sa catégorie de liage, et pour qu'il soit correctement interprété, il lui faut de plus un lieu qui le c-commande. Ceci signifie clairement que l'interprétation de *bere* ne peut se faire qu'à un niveau de représentation de la phrase distinct de la Structure-S, à savoir, un niveau de représentation où *bere* serait c-commandé et par ACC dans FLEX (*dela*) et par *Peio* (ou *pro*) -si le SUJET *d-* dans *dela* n'est pas un clitique pouvant servir de lieu.

En d'autres termes, force est de reconnaître l'existence d'un niveau de représentation, la Structure Profonde, d'où l'on dériverait les Structures-S par application de la transformation "Déplacer α " (la seule transformation admise aujourd'hui par la GGT), mais, surtout, où les principes de la théorie du liage devraient s'appliquer, en basque du moins¹⁹. Compatibles avec les données et cette hypothèse seraient donc les deux représentations suivantes, correspondant respectivement à (35) (a) et (b) par mouvement:

¹⁹ On pourrait penser que l'existence (dans le modèle génératif) d'une Structure Profonde distincte de la Structure-S va de soi. Or il n'en est rien, en ce qui concerne précisément les langues non-configurationnelles: Chomsky (1981) suggère ainsi que ces langues n'ont pas de transformations, et Hale (1983) suggère en conséquence d'éliminer le niveau de représentation dit "Structure Profonde" de leur grammaire, d'où le concept de "Structure Syntagmatique" ("*Phrase Structure*") utilisé en (34).

(36) (a) [_P, [_T] [_P [_F] etorri da Peio oinez bere aldetik]]

(b) [[T][oroitzen naiz [[T] [[F] etorri dela (P.) oinez b. ald.]]]]

8. Nous avons eu recours plus haut au niveau dit Structure Lexicale pour expliquer que les Anaphores Nominales ne pouvaient être Sujet. On pourrait donc objecter ici que le recours à la Structure Profonde est inutile. Or cette objection ne tient pas: en effet, une autre propriété intéressante des SN spécifiés par *bere* est qu'ils peuvent fonctionner eux-mêmes comme Sujet ou Premier Argument, même en phrase radicale simple (ce qui serait impossible pour les SN latins spécifiés par *suus*, qui est également une Anaphore Non-argumentale, ou par leurs équivalens polonais en *swój*, par ex.). Sont ainsi grammaticaux tous les ex. suivants avec *bere*, et agrammaticaux ceux avec *haren* le remplaçant, s'il doit y avoir coréférence entre le possesseur et l'autre élément nominal (*Peio* ou *pro*):

(37) (a) Peio, $\left\{ \begin{array}{l} \text{bere} \\ * \text{haren} \end{array} \right\}$ txakurrak ausiki du
chien-sg-erg mordu il-l'a
'Peio₁, c'est son₁ chien qui l₁'a mordu'

(b) $\left\{ \begin{array}{l} \text{bere} \\ * \text{haren} \end{array} \right\}$ txakurrak ausiki du Peio
'c'est son₁ chien qui l₁'a mordu, Peio₁'

(c) ausiki du $\left\{ \begin{array}{l} \text{bere} \\ * \text{haren} \end{array} \right\}$ txakurrak *pro*
'son₁ chien l₁'a mordu'

De façon plus générale, comme l'écrivait P. Lafitte (1962, p. 92, § 209):

“Le [possessif] réfléchi dépend d'ordinaire du verbe à un mode personnel de la proposition où il se trouve; il se réfère à un possesseur *désigné* comme sujet, complément direct ou complément indirect *dans la forme verbale* [fléchie]” [c'est P. L. qui souligne].

Inversement, *bere* est normalement impossible s'il ne correspond pas à un terme marqué dans la FVF (forme verbale fléchie):

(38) (a) *bere txakurra hil da
chien-abs mort il-est

(b) haren txakurra hil da
'son chien est mort'

(c) bere txakurra hil zaio
il-lui-est
id., litt. “son₁ chien lui₁ est mort”

(d) haren txakurra hil zaio
'son₁ chien lui₂ est mort'

Qui plus est, le référent doit appartenir à la même proposition conjuguée: contrairement à ce qui se passe en latin à nouveau, il est impossible de recourir à un argument ou actant, fût-il le Sujet, d'une proposition matrice pour lier (interpréter) *bere*²⁰:

²⁰ Dans les variétés non restreintes de navarro-labourdin, il existe deux cas typiques d'écart par rapport à l'usage restreint. Le premier consiste précisément à permettre le liage de *bere* par le Sujet d'une proposition matrice; en voici un ex. (P. Arradoy 1966, p. 39):

- (A) urte hortan egin zuen bere testamenta (...) garbiki
 an dém-loc fait elle-l'avait b. testament clairement
 finkatuz [nori joanen ziren BERE ontasunak]
 réglant qui-dat aller-fut (qu')ils-étaient b. richesse-pl-abs
 'cette année-là, elle fit son testament, en fixant clairement [à qui iraient ses biens]'

(Le fait de savoir si le Sujet extérieur à la phrase intransitive conjuguée qui contient la deuxième occurrence de *bere* (en capitales) est un PRO Sujet de *finkatuz*, ou le *pro* Sujet de *egin zuen* est sans importance ici; voir la 4e partie sur ces questions.)

L'autre écart est représenté par les structures nominales coordonnées de type [_{NS₀} [SN₁] & [SN₂ Poss N]] avec coréférence objective entre SN₁ et le Spécifieur Poss de SN₂. Dans l'usage restreint, *haren* (le Pronominal ACC) est de rigueur, puisque ce n'est pas SN₁ en tant que tel qui est représenté par le matériel ACC dans la flexion verbale: cf. pour cet usage restreint (B), de D. Landart (1981, p. 119). Dans l'usage non restreint par contre, *bere* est employé, surtout quand le référent du SN₁ est senti comme *dominant sémantiquement* le ou les élément(s) décrit(s) par SN₂; l'ex. (C) qui illustre ce principe est dû à un membre de l'Académie Basque (P. Xarriton 1981, p. 5):

- (B) ez gaituzte naski, ez Inchauspek ez eta HAREN
 nég ils-nous-ont certes nég Inchaupê-erg nég et ses[+Pron]
 kidekoek lagunduko
 associé-pl-erg aider-fut
 'certes ni Inchauspê, ni ses₁ acolytes ne nous aideront'
- (C) zortzi antzerki lan kondatu ditugu [[Daniel
 huit théâtre travail-abs compté nous-les-avons D.
 Landartek eta [BERE taldeek] aurkeztu dizkigutenak
 Landart-erg et b. troupe-pl-erg présenté ils-nous-les-ont-rel-pl-abs
 'nous avons compté huit pièces de théâtre que D. L. et ses troupes nous ont (déjà) jouées'

De tels phénomènes, qui méritent un examen approfondi, semblent indiquer que c'est la définition même du domaine de liage qui doit être remaniée selon les deux variétés de basque navarro-labourdin décrites: voir encore à ce sujet les notes 23 et 29.

En ce qui concerne les dialectes parlés en Espagne, la situation est toute différente, comme cela a été dit en 7.1.: *bere* y est en effet systématiquement utilisé lorsque le Spécifieur dénote la personne au sujet de laquelle le texte se construit. En voici un ex. assez long, qui permettra de vérifier que si le basque du Nord est (relativement) "orienté vers le Sujet", celui du Sud est, de ce point de vue, nettement plus "orienté vers le Topique", pour paraphraser l'expression de Li & Thompson (1976), qui opposent entre autres des "*Subject-Prominent Languages*" et des "*Topic-Prominent Languages*". Le texte est de J. San Martín, également membre de l'Académie basque (1961, p. 13); pour en écourter la présentation, je ne note pas le mot-à-mot, mais souligne simplement les usages de *bere* conformes à l'usage (restreint ou non) du Nord, et utilise des capitales pour indiquer ceux qui y sont absolument exclus.

- (D) Antzuolan bakardade aundian bizi izan zan Antero. BERE (1) ideak orduango Ber-garan ez ba-ziran ontzat artzen, Antzuola etzan izan erri obeagoa. Berak jenio zital xamarra omen zuan eta BERE (2) emaztea ere ez omen zetorren zearo bat. Aurre-

- (39) *Peiok [bere txakurra hil dela] erran daut
 P.-erg qu'il-est dit il-me-l'a
 'Peio m'a dit que son chien est mort'

9.1. Notons cependant que la substitution de *haren* à *bere* dans (39) donne un résultat douteux: la référence disjointe entre *Peio(k)* et *haren* paraît plus naturelle que leur coréférence: cf. (40); mais ceci est peut-être dû à la possibilité qu'a le basque d'employer malgré tout *bere*, en utilisant une construction du type (38c), c'est-à-dire (41a):

- (40) (a) Peiok [*haren* txakurra hil dela] erran daut (cf. (38))
 (b) ?'Peio₁ m'a dit que son₁ chien est mort'
 (c) Peio₁ m'a dit que son₂ chien est mort'
- (41) (a) Peiok [bere txakurra hil zaiola] erran daut
 qu'il-lui-est
 'Peio₁ m'a dit que son₁ chien "lui₁" est mort'
 'Peio₁ m'a dit que son₂ chien "lui₂" est mort'

L'existence de deux interprétations distinctes pour (41a) pourrait faire penser que l'explication fonctionnelle proposée n'est pas vraiment opératoire, puisque la seule coréférence obligatoire est entre *bere* et le *-o-* datif de *zaiola* ou le SN vide (pro) également datif qui lui correspond dans la proposition enchâssée: ces deux éléments Pronominaux "co-superscrits" sont libres dans leur catégorie de liage, la phrase enchâssée conjuguée, et *peuvent* donc simplement avoir un élément coréférentiel dans la matrice (Principe B).

On peut cependant soutenir l'approche fonctionnelle, mais en la développant et en l'appuyant sur deux hypothèses plus spécifiques, l'une propre à la théorie du liage en général, et l'autre plus particulière à la grammaire basque.

La première est celle, proposée indépendamment par Chomsky, exprimée par (42) et dont la traduction est de P. Pica (1984-a); j'y ajoute immédiatement (43) qui, selon le même auteur, remplace avantageusement le Principe B de la théorie du liage appelé à l'instant:

- (42) "Avoid Pronoun": éviter un pronom autant que faire se peut.

---

rantzean etzuan Anterok *bere* (3) buruarentzat, eta batez ere *bere* (4) gogoarentzat, pakerik arkitu. Ingurukoak etzituzten BERE (5) ideak ongi ulertzen. Baña, *bere* (6) bakardadea ezitze alde edo, zartzarora, literaturari ekin zion txolarte libreetan. Orduan idatzi zituen "Patxiko Txerren" eta beste lanen batzuek. Tamalez, BERE (7) eriotza ondoren, beste idazlanak BERE (8) senideak erre zituzten.

'Antero vécut très solitairement à Anzuola. Si SES (1) idées n'étaient guère acceptées dans le Vergara d'alors, Anzuola ne fut pas un meilleur lieu. Il avait paraît-il un assez mauvais caractère, et SA (2) femme n'était sans doute pas toujours d'accord [avec lui]. Comme les années passaient, Antero ne trouva de paix ni pour lui-même [litt. *sa* (3) tête] ni pour *son* (4) esprit. Les gens du voisinage ne comprenaient pas bien SES (5) idées. Mais, en approchant de la vieillesse, probablement pour adoucir *sa* (6) solitude, il se mit à [faire de] la littérature dans ses [litt. Ø-les] moments libres. C'est alors qu'il écrivit "P. Tx." et quelques autres ouvrages. Malheureusement, après SA (7) mort, SES (8) parents brûlèrent les (=ses) autres écrits'.

- (43) Un pronom X ne doit être libre dans sa catégorie gouvernante Y que ssi il existe une anaphore Z pouvant être employée à la place de X dans Y (p. 126)²¹.

(Le mot “pronom” doit bien entendu se comprendre ici comme “Pronominal”).

(43) n’a pas d’incidence directe sur l’opposition entre (40a) et (41a), mais peut cependant indiquer pourquoi l’évolution du basque se fait dans le sens d’un élargissement de l’Anaphorique *bere* plutôt que de son rétrécissement: cf. l’évolution de latin *suus* et la note 20.

En tout état de cause (42) ne favorise pas seulement le caractère non marqué du phénomène dit “*pro-drop*” (pronoms personnels phonétiquement vides) par ex., mais semble aussi permettre de comprendre pourquoi (41a) est préféré à (40a) quand l’interprétation (b) est recherchée: un Pronominal est utilisé dans (40a), et un Anaphorique dans (41a).

9.2. Une difficulté subsiste cependant: un principe fonctionnel comme (42) ne peut guère être censé faire “préférer”, donc *choisir en performance*, tel modèle syntaxique de phrase plutôt que tel autre, à moins qu’il ne s’agisse, en dernière analyse, de ce qui pourrait bien être un exemple de remise en cause de la distinction entre compétence et performance, question dont ce n’est pas le lieu ici de débattre.

Mais il existe un autre principe que le basque manifeste dans un large éventail de constructions apparemment très diverses, et que l’on peut exprimer comme suit:

- (44) Repérer autant que faire se peut.

La notion de repérage est empruntée aux travaux d’A. Culioli (1976, 1982). En termes plus concrets et générativistes, on pourrait reformuler (44) en:

- (45) Utiliser de préférence des structures grammaticales dans lesquelles un nombre maximal de coindexations est possible.

Une justification détaillée de ce principe ne peut se faire ici: je noterai donc simplement quelques exemples qui l’illustrent:

(A) Bien que des constructions comme (46a) soient acceptables, des paraphrases du type (46b) semblent toujours plus idiomatiques:

- (46) (a) ene txakurra hil da
 mon chien-abs mort il-est
 ‘mon [+Pron.] chien est mort
- (b) ene/ne(u)re txakurra hil zait
 mon il-m’est
 id., litt. “mon chien m’est mort” (cf. (41))

(Sur *ene/nere* s’opposant à *neure*, voir la note 14.)

²¹ (43) évite ainsi que fr. *me, te...* soient des exceptions à la théorie du liage dans les constructions réfléchies, ou que *his* dans angl. *he₁ read his_{1/2} book* soit traité comme soit un Anaphorique soit un Pronominal selon l’interprétation, position évidemment circulaire. Je reviendrai sur ce principe de Pica plus loin.

Malgré tout, pour simplifier l’exposition, j’utiliserai parfois par la suite le Principe B de Chomsky au lieu de (43), lorsque rien d’important ne sera en jeu.

(B) Avec des prédicats statiques, le possesseur sera souvent marqué par un ergatif:

(47) (a) haien semea apeza da
leur fils-sg-abs prêtre-sg-abs il-est
'leur [+Pron.] fils est prêtre'

(b) (beren) semea apeza dute
ils-l'ont
id., litt. "ils [*pro*, erg] ont le/leur [+Anaph.] fils prêtre"
(Lafitte, *op. cit.*)

(Faut-il insister sur l'opposition entre le Pronominal *haien* en (a) et l'Anaphorique –qui alterne avec $\emptyset$ – en (b)?)

(C) Ce type d'*implication des personnes* peut s'étendre aux énonciateurs, comme dans les paires suivantes:

(48) (a) nor zara?
qui-abs vous-êtes
'qui êtes-vous?'

(b) nor zaitut?
je-vous-ai
id., litt. "qui vous ai-je?" (Lafitte, *ibid.*)

(49) (a) hau eri da
celui-ci-abs malade il-est
'celui-ci est malade'

(b) hau eri dugu
nous-l'avons
id., litt. "nous avons celui-ci [de/qui est] malade"

(50) (a) etxean dago
maison-loc il-reste
'il reste à la maison'

(b) etxean daukagu/daukazu
id., litt. "nous le tenons/vous le tenez à la maison"

(D) Qui plus est, ce repérage entre énoncé et énonciateurs s'est même grammaticalisé, quand la relation du locuteur à l'interlocuteur est familière et s'exprime par le tutoiement: une fois le tutoiement choisi pour référer à l'interlocuteur comme actant, une marque de 2 p sg doit apparaître dans la FVF même quand il n'est plus interprétable comme un Argument, et qu'aucun pronom ne peut donc être utilisé pour le marquer dans la construction:

(51) etor bahendi ni ere etor nintekek [*ninteke]
venir-rad si-tu-hypoth moi-abs aussi je-cond.+tut.
'si tu venais, moi aussi je viendrais'

Ici, la forme aux. du conditionnel *nintekek* est pourvue d'un suffixe de 2e p sg masc, et son absence (*ninteke*, forme dite neutre) rendrait l'ensemble de l'énoncé (51) inacceptable, bien que chacune des deux propositions soit, vue indépendamment, bien construite. (Pour plus de détails sur ces constructions implicatives et allocutives, voir Rebuschi 1981, et 1982/84, chap. VIII & IX.)

(E) Enfin et surtout, la conjugaison pluripersonnelle (qui va jusqu'à incorporer trois marques personnelles distinctes d'Arguments, plus éventuellement celle de l'interlocuteur tutoyé, comme en (52)), peut aussi être considérée comme un effet conjugué de (14b) et de (44) ou (45):

- (52) *guk bi anaiei liburuak eman zizkiekagu*
 nous-erg deux frère-pl-dat livre-pl-abs donné nous-les-leur-avons+tut.
 'nous avons donné les livres aux deux frères'

(Sur les rapports entre marques allocutives —ou de tutoiement— et théorie du liage, voir la note 37.)

9.3. Nous pouvons maintenant revenir à (40)-(41): d'après (45), qui est sans doute plus naturel en basque que dans d'autres langues, et représenterait donc un nouveau "paramètre", (53b) ci-dessous sera toujours au moins aussi bon que (53a):

- (53) (a) *Peioren txakurra hil da*
 Peio-gén chien-sg-abs mort il-est
 'le chien de Peio est mort'
- (b) *Peiori (bere) txakurra hil zaio*
 P.-dat il-lui-est
 id., litt. "à Peio, le/son chien lui est mort"

Or (42), qui reste apparemment un "universel", *ne peut pas* expliquer le caractère plus idiomatique de (53b) par rapport à (53a): ici, c'est le principe plus spécifique (44/45) qui est déterminant, si bien que, d'une part, on ne peut pas considérer ce dernier comme dérivant de (42) et que, d'autre part, il faut admettre que la préférence pour (41a) contre (40a) s'explique par la *convergence* de ces facteurs "fonctionnels" distincts.

Rappelons cependant que l'interprétation (b) de (40a) reste possible à la limite, puisque (45) ne saurait représenter qu'une tendance, et que d'autre part la variété de basque décrite utilise maximalelement les Pronominaux et minimalelement les Anaphoriques (dans un contexte fixe donné)²².

10.1. Nous avons vu au § 7. que les SN dont le Spécifieur était un Anaphorique pouvaient être topicalisés, et au § 8. qu'ils pouvaient être Sujet ou Premier Argument. Il est sans doute utile d'ajouter, avant de reconsidérer la définition du domaine de liage des Anaphores Adnominales, que ces SN peuvent être aussi, à la fois, topicalisés et Sujets. Ainsi, même s'il est vrai qu'un ex. comme (54) passe mal hors contexte, par contre, en contexte, (55) (où le Sujet est transitif, donc à l'ergatif), et (56) (dont le Sujet est intransitif, donc à l'absolutif) ne soulèvent aucune difficulté:

- (54) ?*bere txakurrak, Peio ausiki du*
 chien-sg-erg P.-abs mordu il-l'a
 'son_i chien, c'est Peio, qu'il a mordu' (cp. (37))
- (55) [_T *geure gogoak*] [_F *hanbat segurantza*] *emaiten deraku*
 notre volonté-sg-erg tant assurance-abs donnant il-nous-l'a
 'notre dessein nous donne tant d'assurance' (Ax. 42/110)

²² Ce qui est corroboré par le fait que l'interprétation (b) de (40) passe beaucoup plus mal chez les bascophones dont le système anaphorique est *non* restreint.

- (56) zeren [_T bere gerla guztiak]... [_F hiri hartatik] sortzen
 car b. guerre tout-pl-abs ville cette-abl naissant
 zeiztela
 qu'ils/elles-lui-étaient
 'car toutes leurs₁ guerres leur₁ venaient de cette ville' (Ax. 18/68)

Notons à propos de (55) que *geure* 'notre' est la forme Anaphorique correspondant au Pronominal *gure*. Or seul ce dernier existe aujourd'hui dans la langue courante (cf. la note 14): on voit à nouveau se vérifier la validité du principe de Pica (43); en effet, s'il s'était égi de 3e p., on aurait bien dans la langue actuelle, *beren gogoak* et non *haien pour 'leur volonté/esprit'; mais comme l'Anaphorique *geure* n'est plus vivant en navarro-labourdin contemporain, le Pronominal *gure* n'aurait pas besoin d'être libre dans son domaine de liage.

10.2. Revenons maintenant à la définition de ce domaine de liage des Anaphores Adnominales: comme elles doivent y être c-commandées par leur lieu, et comme les SN qui les contiennent et qu'elles spécifient peuvent être tant Sujets que Topiques, il est évident que les niveaux dits Structure Lexicale, Structure-S ou Forme Logique ne sont pas pertinents: *les Anaphores possessives Non-argumentales doivent être liées en Structure Profonde*, comme cela avait été annoncé en 7.2.

De plus, on a vu qu'elles peuvent être liées par un non-Sujet, soit qu'elles appartiennent à un SN Sujet, comme dans (37), (55) ou (56), soit plus simplement qu'un terme quel qu'il soit, mais représenté dans la FVF, les lie, comme c'est le cas pour le SN datif suivant:

- (57) $\left. \begin{array}{l} \text{bere} \\ \text{*haren} \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{amaz} \\ \text{mère-sg-instr} \end{array} \quad \begin{array}{l} \text{mintzatu} \\ \text{parlé} \end{array} \quad \begin{array}{l} \text{natzai} \\ \text{je-lui-suis} \end{array} \quad \begin{array}{l} \text{Mayi-ri/pro-ri} \\ \text{M.-dat pro-dat} \end{array}$
 'j'ai parlé de sa₁ mère à Mayi₁/je lui₁ ai parlé de sa₁ mère'

Ceci a pour effet de créer des ambiguïtés incontournables, bien connues des grammairiens basques:

- (58) Peiok Mayi-ri bere argazkia erakutsi dio
 P.-erg M.-dat photo-sg-abs montré il-le/la-lui-a
 'Peio₁ a montré sa_{1/2} photo à Mayi₂'

Dans de telles constructions, il n'existe aucun moyen d'indiquer si *bere* renvoie au Sujet *Peio(k)* ou au complément indirect *Mayi(ri)*, bien que, dans les variétés non restreintes, il y ait une certaine tendance à privilégier le Sujet comme antécédent (cf. Harymbat & Pons 1963, pp. 172-3).

10.3. Comme il n'est pas certain que les Spécifieurs des SN soient gouvernés, reconsidérons donc la deuxième définition de la catégorie de liage vue plus haut: (13b), reprise légèrement modifiée ici comme (59), et associée à (60a) qui, au vu des exemples (39) à (41), remplace avantageusement en grammaire basque le principe (60b) proposé par Chomsky (1981)²³:

²³ Reprenons en effet l'ex. (39): la proposition enchâssée [bere txakurra₁ hil dela₁] n'étant par définition pas radicale, et *bere* n'ayant pas de SUJET accessible (l'attribution de l'indice 1 du *d-* de *dela* 'qu'il est', accordé avec *txakurra*₁, violant (16), car on aurait *₁ bere₁ txakurra₁], (60b) devrait permettre à la phrase complète de fonctionner comme la catégorie de liage de *bere*, et d'être grammaticale: le suffixe erg $-\emptyset$ de *daut* /d₁ -au-t₂- $\emptyset$ ₃/ 'il₃ me₂ l₁' a' devrait être

(59) X est la catégorie de liage de Y ssi X est la catégorie minimale P ou SN qui contient Y et un SUJET Z accessible à Y.

(60) (a) Toute phrase conjuguée est une catégorie de liage;

(b) toute phrase radicale est une catégorie de liage.

De toute évidence (59) et (60) (a) ou (b) *peuvent* faire double emploi lorsque l'on a affaire à une phrase conjuguée (et/ou radicale) puisque *bere* doit y trouver un antécédent ou lieu, que cette phrase contienne un SUJACC ou non, mais ce n'est pas toujours le cas.

D'un autre côté, le recours à la notion même de SUJACC dans *G & B* était censé unifier trois domaines morpho-syntaxiques distincts, comme on l'a vu en 4.3. (cf. (15) et la note 10):

(61) (a) Le SUJET d'une phrase conjuguée est le morphème nominal ACC [ord] de FLEX[ion] coindexé (co-superscrit) avec le Sujet de cette phrase;

(b) le SUJET d'une phrase non conjuguée est son Sujet;

(c) le SUJET d'un SN est son Spécifieur éventuel, morphologiquement au génitif et désignant le "Possesseur" du Nom principal.

Se pose donc la question, soulevée au § 4., de savoir s'il y a un seul élément "nominal" ACC dans une FVF bi-ou tri-personnelle basque, auquel cas la généralisation proposée par Chomsky resterait valable (du moins en ce qui concerne (61) (a) et (c) pour le moment), ou s'il faut reconnaître qu'il y en a jusqu'à trois: dans ce cas, l'unification suggérée serait un leurre.

Reprenons donc les trois ex. de (37), dont la Structure-P serait, d'après les hypothèses développées ici, (62):

(62) [_P[T] [_P[F] [_V ausiki] [_{FLEX} d₁-u-Ø₂] [_{SN} Peio₁] [_{SN} bere₁
 mordu il₂-l₁'a P.-abs
 txakurrak₂]]]
 chien₂-sg-erg
 'son₁ chien₂ a₂ mordu Peio₁'

Si le SUJACC doit, en fonction de (61a), être unique et correspondre à la marque Ø du Sujet (*bere*) *txakurrak* dans FLEX, on voit que l'attribution de son indice à l'Anaphorique *bere* violerait (16), *i/i: on aurait en effet [₂ bere₂ [txakurrak₂]]. En d'autres termes (62) et ses variantes (37) (a) à (c) seraient grammaticales grâce à (60a) et à l'existence, dans la phrase considérée, d'un lieu disponible (*Peio*), mais *en dépit de* (59), si bien que l'unification que cette définition recherchait est impossible —

---

un SUJACC pour *bere*, et le Sujet ou Premier Argument *Peio(k)* devrait effectivement lier cette Anaphore, toutes choses contraires aux faits. Seul donc le remplacement de (60b) par (60a) permet de rendre compte de la situation.

Notons à cet égard que le choix entre (60) (a) et (b) pourrait bien être paramétrique: le latin se contenterait de (b), mais le polonais et le navarro-labourdin "restreint" exigeraient (a); ses variétés non restreintes se rapprocheraient de (b) également, mais d'autres facteurs, de nature plus directement sémantique, seraient aussi à prendre en compte (cf. la note 20).

à moins précisément de modifier (61a) de façon à reconnaître l'existence de jusqu'à trois SUJETs distincts par phrase simple conjuguée, ce qui, tout d'abord, serait une meilleure façon d'intégrer dans la grammaire du basque la donnée morphologique indiscutable que représente la conjugaison pluripersonnelle, et ensuite et surtout, permettrait de reconnaître dans le préfixe d_1 - de FLEX dans (62) un SUJACC pour *bere*, tout comme dans le *-o-* de *natzaio* en (57) ou de *dio* en (58).

10.4. La généralisation (61a) ne tient donc pas: si tant les Anaphores Argumentales *bere burua* et *elkar* que les Anaphores Non-argumentales ou Adnominales comme *bere* doivent être liées dans une phrase conjuguée minimale (pour rester dans les cas les plus simples vus jusqu'ici), ces deux types d'éléments Anaphoriques entretiennent des relations toutes différentes aux autres constituants de la phrase. Ainsi, ce n'est pas le morphème ACC de FLEX qui est déterminant pour les premières, mais bien directement le Sujet de la phrase, en tant qu'il détermine un domaine dans lequel elles doivent se trouver, à un certain niveau de représentation, pour y être liées. Pour les secondes par contre, les morphèmes ACC de FLEX sont bien pertinents: ils déterminent un autre domaine, à un autre niveau de représentation. L'unité putative de ces deux domaines et de ces différents niveaux ou plans de représentation, cela va de soi, pouvait faire illusion dans une langue configurationnelle comme l'anglais où, par définition, les niveaux syntaxiques sont une projection de la Structure Lexicale, et où, de plus, la conjugaison est monopersonnelle: Sujet et SUJET peuvent alors se confondre à tous les niveaux de représentation. Mais les données du basque relativisent tout cela. On peut en effet résumer les différentes propriétés des Anaphores phonétiquement non nulles de cette langue comme suit:

- (63) (a) Les Anaphores Nominales ou Argumentales doivent être liées:
- (i) dans le domaine du Sujet (ou Premier Argument);
  - (ii) aux niveaux dits Structure Lexicale et Forme Logique²⁴;
  - (iii) et, dans les cas non-marqués, par le Sujet lui-même²⁵.
- (b) Les Anaphores Adnominales ou Non-argumentales doivent être liées:
- (i) dans le domaine d'un SUJET éventuellement multiple;

²⁴ Il semble donc que la contrainte **i/i* ne tienne pas à ces niveaux de représentation, ou du moins au premier. Rappelons qu'à ce même niveau de la Structure Lexicale, le Sujet c-commande toujours les autres Arguments (Hale 1983, 23-24), d'où il suit que (i) et (ii) (au moins dans sa 1e partie) sont des universaux: c'est plutôt, comme on l'a vu plus haut, le choix paramétrique (14b) qui rend le comportement des Anaphores Argumentales autonome au plan morpho-syntaxique, cf. (29b-ii); voir aussi la note 16.

²⁵ Dans les ex. donnés jusqu'ici, les Anaphores étaient liées par des Sujets. Mais ce n'est pas toujours le cas: le projet de grammaire de l'Académie basque (Euskaltzaindia 1984, p. 82, ex. 141c) note ainsi explicitement que dans:

(A) gurasoek elkarrekin ikusi gaituzte
 parent-pl-erg elk.-sociatif vu ils-nous-ont
 'les parents₁ nous₂ ont vus ensemble₂'

elkarrekin 'ensemble', litt. 'avec l'un l'autre', doit s'interpréter uniquement comme coréférentiel avec l'objet [pro] marqué par le préfixe absolutif *gait-* dans l'auxiliaire: 1e p pl. J'ignore comment traiter cette question, mais note qu'en tout état de cause, (29b-i) est également respecté dans de tels cas.

- (ii) au niveau de la Structure Profonde²⁶;
- (iii) et par un SN coindexé (co-superscrit) avec l'un de ces SUJETs²⁷.

A quelques variations “paramétriques” évidentes, on retrouve donc ici, de manière tout à fait indépendante, la distinction établie par P. Pica (1984-a ou -b) entre Anaphores Argumentales et Non-argumentales à propos du français et du danois. Dans le reste de cet essai, je vais essayer de montrer que cette distinction vaut également pour les deux autres constructions décrites en (61), à savoir, les phrases non conjuguées et les syntagmes nominaux. Je commencerai par ces derniers.

3e partie. Le liage dans les SN

11.1. Dans la mesure où, à strictement parler, dans (22) par ex., tant *bere* (Non-argumental) que *bere buruaren* (Argumental) sont en fait en position adnominale de Spécifieur, j’adopterai dorénavant uniquement la terminologie de Pica, et appellerai les formes comme *bere burua(ren)* Anaphores Argumentales (Anaph. Arg).

Cette précision étant faite, la question qui se pose au niveau des SN complexes est celle de savoir si, dans ceux-ci, le Spécifieur (ou “Possesseur” au sens large, tel que défini par ex. dans Milner 1982) pourvu du génitif et censément unique, joue bien le rôle de Sujet (et/ou SUJET) que lui reconnaît Chomsky, d’une part pour les deux sortes d’Anaphores, et d’autre part pour les Pronominaux.

Posons donc par hypothèse que toutes les occurrences de “pronoms” (Anaphoriques ou Pronominaux) génitifs dans les SN sont le *sujet* (sans capitale aucune) de ces SN, et considérons pour commencer le cas où un SN pourvu d’un tel sujet est lui-même *complément* d’un Nom principal plutôt que son Spécifieur ou sujet. Soit ainsi l’ex. suivant, tiré de la *Grammaire...* de P. Lafitte (p. 92, § 209-4.º; la parenthésisation est de moi):

- (64) [[beren ohiduren] alderako] [heien] karra]
    coutume-pl-gén   en-faveur-de   flamme-sg-abs
 ikusi bazinu
 vu   si-vous-l’aviez
 ‘si vous aviez vu leur₁ [heien] zèle en faveur de leurs₁ [beren] coutumes’

On notera d’abord que le sujet du SN maximal dont la tête est *karra* ‘la flamme’ est le Pronominal *heien* et non l’Anaphorique *beren*; c’est normal, puisque la phrase (64), étant conjuguée, est par définition un domaine de liage, et que ce possessif y est libre²⁸.

Par ailleurs, on constate que le syntagme [[beren ohiduren] alderako] ‘en faveur de leurs coutumes’ est bien complément de *karra*. Il est par contre difficile de détermi-

²⁶ Contrairement à la Structure Lexicale, le niveau syntaxique “Structure Profonde” est donc sensible à la contrainte */i/.

²⁷ La reconnaissance de la multiplicité éventuelle des SUJETs instanciant ACC sous FLEX permet d’éviter tout recours à l’analyse de ces entités “nominales” [+N] comme étant des clitiques.

²⁸ Dans les termes de Pica, le Pronominal *heien* doit être utilisé ici car l’Anaphorique *bere*, n’ayant pas de lieu, ne peut y apparaître.

- (66) [_{SN} kantu hori] zen [_{SN} haren otoitza],
 chant ce-abs il-était son/sa prière-abs
 [_{SN} haren azken agurra] [bere lagunari]]
 son dernier salut-sg-abs son compagnon-sg-dat
 ‘ce chant était sa, prière, son₁ dernier hommage à son₁ ami’

Dans le dernier SN, on a d’une part un possessif Pronominal sujet, *haren*, et d’autre part un possessif Anaphorique Spécifieur du complément de nom au datif *lagunari* ‘au compagnon’, ‘à l’ami’. L’interprétation de *haren* comme sujet ne fait pas problème. Plus intéressante est l’utilisation de *bere*: *haren* étant SUJACC pour *bere*, le SN maximal constitue sa catégorie de liage, et, comme en (64), seul le sujet de ce SN maximal peut fonctionner comme lieu: *haren* et *bere* ont donc bien même référent, mais *bere* tire sa référence de celle de *haren*, tandis que ce dernier ne peut trouver la sienne qu’au niveau textuel ou discursif: on peut vérifier que *haren* est effectivement libre dans la phrase (66) qui lui sert de domaine de liage, car aucun des deux SN qui le précèdent ne peut le lier, à moins de violer *i/i, *kantu*, *otoitza* et *agurra* ou les SN qui les contiennent étant coindexés en vertu du caractère équatif de la phrase.

Ce que cet exemple apporte de neuf par rapport à (64), c’est la structure interne du SN maximal qui contient *bere*: en (64), le complément, le sujet et le nom principal ou tête se c-commandaient réciproquement; il était donc inutile de distinguer entre Structure-S et Structure Profonde pour le SN considéré. Ici par contre, on note que le suffixe *-a* sur *agur* ‘salut’, suffixe qui marque l’absolutif défini singulier, n’est pas, comme c’est usuellement le cas, en position finale dans le SN: *bere lagunari* le suit. Il faut donc supposer qu’il y a eu extraposition de ce SN datif, et que, par suite, on a affaire, au niveau “S”, à une structure dans laquelle le sujet *haren* ne c-commande pas l’Anaphorique *bere*, bien que, de toute évidence, il le lie³⁰:

- (67) [_{SN_k} t_i [haren_j] [azken] [agurr_k-] -a [_{SN_i} bere_j lagunari_i]]

Par suite, il faut poser que le liage de *bere* par *haren* se fait (ou se vérifie) avant le mouvement d’extraposition, et donc en *Structure Profonde*, comme c’était le cas pour les Anaphores Non-argumentales dans les phrases conjuguées, c’est-à-dire quand le SN maximal considéré est représentable par:

- (68) [_{SN_k} [_{SN_i} bere_j [_N lagun_i-] -ari] [haren_j] [azken] [_N agurr_k-] -a]

12.1. Considérons maintenant le cas où un possessif serait le Spécifieur d’un complément du nom principal sans que ce dernier ou le SN maximal ait un sujet: le

³⁰ Les cas absolutif, ergatif et datif ne peuvent être employés comme marques de complémentation adnominal, d’où l’extraposition postulée. Par ailleurs, le fait que, bien que *bere lagunari* soit au datif, il soit impossible de le marquer dans la flexion verbale ou encore de le déplacer ailleurs dans la phrase ou de le séparer plus du SN global:

- (A) *bere lagunari zen/zitzaion haren azken agurra
 il-était/il-lui-était

- (B) *haren azken agurra zitzaion bere lagunari

montre que l’extraposition revient ici simplement à “Chomsky-adjindre” le syntagme datif à son constituant, et non à en faire un constituant autonome de P - mais (B) est bon au sens: ‘pour son ami, c’était...’.

SN, par définition, ne sera pas catégorie de liage, et le possessif sera donc Anaphorique s'il peut être lié dans la proposition minimale qui contient le SN (principe A), et Pronominal autrement (Principes B ou (43)). C'est bien ce qu'illustre (69):

- (69) irabazi zutenean LazedemoniakoeK
 gagné quand-ils-l'avaient Lacédémonien-pl-erg
 [SN [SN₂ bere(n) frontierako] hiri etsai bat]
 leur frontière-GénLoc ville ennemi un(e)-abs
 'quand les Lacédémoniens avaient vaincu une ville ennemie sur leur frontière'
 (Ax. 17/66).

Le SN₂, litt. "de leur frontière" est complément du SN₁ ou de son nom principal *hiri*, entités sans sujet. Il ne saurait donc y avoir de SUJACC pour *bere* dans SN₁. Par contre, la proposition entière en contient un (le *-te-* 3e p pl erg de *zutenean*) et elle est, de plus, conjuguée: toutes les conditions sont donc remplies pour que *bere* y soit utilisé, comme c'est le cas, que son lieu soit le SN ergatif *LazedemoniakoeK*, soit ce même *-te-* pris comme clitique, l'un comme l'autre c-commandant l'Anaphore *bere* (ici, la Structure-S est identique à la Structure Profonde, puisqu'aucun SN n'est topicalisé ni focalisé, c'est-à-dire déplacé à gauche du verbe).

12.2. Revenons maintenant aux exemples (22), répétés ici comme (70a-b), et comparons-les à (71):

- (70) (a) *[bere etsaia] da pro
 ennemi-sg-abs il-est pro-abs
 '*il₁ est son₁ ennemi'
- (b) [[bere buru]-aren etsaia] da pro
 b. b.-sg-gén
 'il₁ est son₁ propre ennemi'
- (71) (a) [bere etsaia] dauka pro-k pro
 il-le-tient
 'il₁ le₂ considère comme son₁ propre ennemi'
- (b) [[bere buru]-aren etsaia] dauka pro-k pro
 'il₁ le₂ considère comme son₁ propre ennemi'

Comme les variantes (a) ont *bere* comme sujet du SN attribut, et les variantes (b), *bere buruaren*, et comme d'autre part aucun élément ne peut fonctionner comme son propre SUJET, la catégorie de liage des Anaphores est, dans les quatre cas, la phrase entière.

Reconsidérons maintenant les raisons de l'acceptabilité de (70b) (=22b) et de l'inacceptabilité de (70a) (=22a). Dans ce dernier cas, ce seraient les principes (63b) qui devraient s'appliquer, si nos analyses sont exactes; et l'on constate bien qu'en structure syntagmatique, la coindexation de *bere* Non-arg. dans *bere etsaia* violerait **i/i*, comme on l'a vu au § 5.: le rejet de cette structure est donc normal.

D'un autre côté, *bere buruaren* est une Anaph. Arg.: il faut donc l'interpréter au niveau sémantique (Structure Lexicale), où **i/i* ne joue pas (voir la note 24); globale-

ment, *b. buruaren* s'interprète comme coréférentiel avec le Sujet, comme il convient selon (63a), si bien que les conclusions du § 10.2. semblent bien être confirmées³¹.

Plus intéressant est le fait que les deux ex. de (71) soient acceptables, mais avec deux interprétations distinctes. Dans le cas (a), on a une Anaph. Non-A.; pour que **i/i* soit respecté, il est nécessaire que *bere* soit lié par *pro-k*, coindexé (co-superscrit) avec l'un des deux SUJETs (spécifiquement, le $\emptyset$ final de /d-auka- $\emptyset$ /: il n'y a là rien que de très prévisible. Par contre, on peut se demander pourquoi (71b) n'a que l'interprétation donnée, et non également celle qui vaut pour (71a). En fait, au niveau sémantique, celui censé rendre compte des Anaph. Arg., la relation entre le SN *b.b.-aren etsaia* et *pro* est clairement *prédicative*: en termes syntaxiques, on parlerait d'une Clausette (anglais *small clause*) dont *pro* serait le Sujet. Or le basque n'est pas configurationnel; cette Clausette n'y a donc pas nécessairement (et n'a effectivement pas) de représentation structurale ou syntagmatique: la mise en relation du Sujet sémantique (*pro*) et du prédicat nominal se fait simplement par coindexation (cf. notre analyse de (70a), mais aussi Williams (1980), qui orienterait plutôt les recherches vers le niveau de la Forme Logique, niveau dont on a vu qu'il jouait aussi un rôle dans le cas des Anaph. Arg. -cf. (33c)). En d'autres termes, le fait que *pro*, qui est syntaxiquement l'Objet de la phrase, soit sémantiquement Sujet au niveau d'analyse prédit ou requis par nos hypothèses, définit bien une catégorie de liage à l'intérieur de laquelle l'Anaph. Arg. *b.b.* doit être liée (il s'agit, répétons-le, de la Structure Lexicale), alors même qu'elle doit être traitée comme autonome sur le plan de la syntaxe.

Il se confirme donc que la notion de SUJET (accessible ou non) n'est pas opératoire pour les Anaphores Argumentales: cette notion n'a de validité qu'au(x) niveau(x) syntaxique(s), non pertinent(s) pour ces Anaphores: elle permettrait de définir pour *b.b.* dans (71b) deux arguments qui pourraient lier cette expression, *pro-k* et *pro(- $\emptyset$)*, ce qui serait contraire aux faits. Par contre, la notion (syntaxiquement opaque ici) de sujet remplit efficacement son rôle. Les données examinées dans ces sections 11. et 12. semblent donc être parfaitement conformes aux prédictions ou principes (63) (a) et (b), la seule différence entre les catégories syntaxiques servant de contexte aux analyses étant que les SN ne peuvent (jusqu'à preuve du contraire) avoir qu'un seul sujet ou Spécifieur (fonctionnant alternativement comme Sujet et comme SUJET), alors que les phrases conjuguées peuvent avoir plusieurs SUJETs parmi lesquelles figure forcément la marque de leur Sujet ou Premier Argument.

4e partie. Le liage dans les phrases non conjuguées

13. Si l'on suppose que les phrases non conjuguées (parfois dites "nominalisées") ont, parallèlement aux phrases conjuguées, un Sujet ou Premier Argument, mais aussi un ou plusieurs SUJET(s), et si les résultats auxquels nous sommes parvenus jusqu'ici sont exacts, on devrait pouvoir vérifier les principes suivants, qui en seraient la conséquence logique:

- (72) (a) Les Anaphores Argumentales doivent être liées dans le domaine du Sujet des phrases non conjuguées, et normalement par ce Sujet;

³¹ Le problème résiduel du liage de *bere* en tant qu'Anaphore Non-arg. dans *bere burua (ren)* ne fait pas difficulté puisqu'on a vu que *burua* a un indice indépendant au niveau syntaxique où **i/i* tient, et où A/A bloque l'application de cette contrainte au repérage de *bere* par rapport à *etsaia*; il faut et il suffit donc que *bere* soit lié par *pro*, ce qui est bien le cas.

- (b) Les Anaphores Non-argumentales doivent être liées par un SUJET ou Argument, qu'il s'agisse d'un SN à l'absolutif, à l'ergatif, ou au datif;
- (c) Les Pronominaux doivent être libres dans les phrases non-conjuguées.

Le point (b) ci-dessus suit de l'hypothèse que les SN qui sont représentés par des morphèmes flexionnels intra-verbaux dans les phrases conjuguées sont eux-mêmes les SUJETs quand il n'y a pas de conjugaison (aspectuo-temporo-) personnelle: il s'agit clairement des Arguments définis par (9b-c), question sur laquelle je reviendrai.

13.1. En fait, deux cas de figure se présentent, selon que les Sujets et/ou SUJETs sont phonétiquement réalisés ou non. Il n'y a pas de difficulté dans le premier cas. Voici d'abord une illustration de (72a), où la phrase non conjuguée, de statut à déterminer (SN ou P) est notée X:

- (73) justu da [X gizonak Iainkoaren berdin bere buruaren
juste il-est homme-sg-erg Dieu-gén pareil b.b.-gén
ez edukitzea]
nég tenir-NOM-abs
'il est juste que l'homme ne se prenne pas pour l'égal de Dieu' (Ax.
139/282)

Le caractère partiellement nominal de cette catégorie X s'exprime par la possibilité (exploitée *très* fréquemment dans les variétés de basque étudiées ici, mais certainement pas toujours, cf. la note 33) qu'il y a de remplacer l'absolutif du complément d'objet ou du Sujet intransitif par le génitif, cas adnominal par excellence. On notera qu'un SN au génitif peut être séparé du verbe nominalisé et être topicalisé, ce qu'illustre le passage suivant (Ax. 133/272-3), assez complexe: la phrase non conjuguée X₀ est composée de deux phrases non conjuguées coordonnées, X₁ et X₂, cette dernière comportant en première position un Sujet intransitif au génitif (*gure* 'notre, de nous') et en dernière position le verbe nominalisé (*prestatzea* 'le fait de se préparer'), avec entre les deux un double complément non conjugué à nouveau, [X₃ [X₄] & [X₅]]:

- (74) halatan [X₀ [X₁ Iainkoak₁ bere₁ graziaren emaita]X₁
ainsi Dieu-erg grâce-sg-gén donner-NOM-abs
eta [X₂ gure [X₄ [grazia haren errezibitzeko]X₄ eta
et nous-gén grâce ce-gén recevoir-NOM-pour et
[X₃ harekin batean bekatuaren kentzeko]X₅]X₃
cela-comitun loc péché-sg-abs quitter-NOM-pour
prestatzea ere]X₂]X₀ egin ditezke
(se)préparer-NOM-abs aussi faire-RAD ils(-se) peuvent
laburzki
brièvement
'de cette manière, [X₀ [X₁ que Dieu (nous) donne sa grâce] et [X₂ que nous

nous préparions de même [X_3 [X_4 à recevoir cette grâce] et [X_5 avec cela, à nous arracher au péché]]], (tout cela) peut se faire très rapidement³²

13.2. On aura noté dans X_1 l'Anaphore Non-argumentale *bere*, correctement liée par le SUJET (et Sujet) *Iainkoak* 'Dieu-erg'. Il reste donc à illustrer le fait que des SUJETS autres que le Sujet ou Premier Argument peuvent lier des Anaph. Non-arg.

(75), tiré du projet de grammaire de l'Académie (Euskaltzaindia 1984, p. 73, ex. 114b), montre que *bere* peut être lié par un Objet direct (ici l'absolutif plutôt qu'au génitif, les deux options étant, comme on l'a dit, ouvertes):

- (75) norbera arduratuko da [X gauzak bere lekuan
chacun-abs s'efforcer-fut il-est chose-pl-abs lieu-sg-loc
jartzeaz]
mettre-NOM-instr
'chacun s'efforcera de (re)mettre les choses à leur place'

Voici maintenant un ex. dans lequel le SUJET est un SN au datif:

- (76) Peiori debekatu diot [X haurrei beren
P.-dat interdit je-le-lui-ai enfant-pl-dat leur[+Anaph]
jostagailuak emaita / itzultzea]
jouet-pl-abs donner-NOM-abs / rendre-NOM-abs
'j'ai interdit à Peio de donner/rendre leurs₁ jouets aux enfants₁'

13.3. Dans l'exemple suivant, le complément circonstanciel qui contient l'Anaphore Non-arg. *bere* est extraposé, puisque la marque de "nominalisation" et de cas (-*tze-a*) précède ce complément sans que *bere* soit c-commandé:

- (77) gure xedea zen orduan [X [X Eskual herriaren
notre intention-abs elle/il-était alors basque pays-gén
... laguntzea] [S_{Adv} BERE zuzen ala behar-ordu guzietan]]
aider-NOM-abs b. droit ou détresse tous-loc
'notre projet était alors d'aider/d'accompagner le Pays basque dans tous ses droits et tous ses malheurs' (J. Hiriart-Urruty, p. 79)

Il faut donc à nouveau, comme on l'a vu à propos des phrases conjuguées et des SN, postuler une transformation de mouvement, et conclure que le liage de *bere* par le complément (SUJET) *Eskual herria(ren)* 'du Pays basque' s'effectue *avant* cette extraposition, et donc en Structure Profonde.

13.4. Illustrons maintenant (72c), en comparant les deux ex. suivants (Ax. 65/146 et 140/285), le premier comportant un Spécifieur Pronominal, *zure*, dans un

³² L'espagnol, langue "pro-drop" qui permet une inversion du Sujet et du verbe, et permet donc au Sujet de n'être pas effacé dans les infinitives lorsqu'il suit ce verbe, peut représenter la structure basque de plus près; la traduction en castillan de ce passage par L. Villasante commence en effet par: "de la misma manera, [X_1 *el dar Dios su gracia*] y [X_2 *el disponernos*] [X_3 *para*] [X_4 *recibir dicha gracia*] y [X_5 *a la vez quitar el pecado*]]...

SN de la phrase non conjuguée, et le second un Spécifieur Anaphorique, *zeure*, tous deux de 2e personne (donc typiques de la langue classique —cf. la note 14— mais l'opposition entre *haren* et *bere* jouerait de la même manière aujourd'hui encore s'il s'agissait de troisièmes personnes dans des contextes analogues); je reviendrai au § 14. sur le liage de l'Anaphorique *zeure*, car son lieu (un SUJET) n'existe pas "phonétiquement" dans la phrase conjuguée elle-même.

(78) Iainkoak begira   zaitzala   [_X [_{SN} usantza gaixtoak]
 Dieu-erg garder-RAD qu'il-vous-ait   habitude mauvais-sg-erg
 [_{SAdv} ZURE baitan]   [_{SN} ostatu]³³   hartzetik]
 votre intérieur-loc   auberge-abs   prendre-NOM-abl
 'Dieu vous garde de ce [que les mauvaises habitudes (ne) prennent demeure en vous]'

(79) Iainkoak begira   zaitzala   [_X [_{SAdv} [_P bekhatutan zaudela]]
 id.   id.   id.   péché-loc quand-vous-êtes
 [_{SN} ZEURE Azken eritasunak]   edireitetik]
 votre   dernier maladie-erg   trouver-NOM-abl
 'Dieu vous garde de ce [que votre dernière maladie (ne) vous trouve en état de péché]'

Le Spécifieur Non-A. de (78) a deux SUJETs accessibles: le SN Sujet à l'ergatif (*usantza gaixtoak*) et le complément à l'absolutif (*ostatu*): [_X] doit donc constituer sa catégorie de liage; or aucun antécédent ou lieu n'est disponible: c'est donc le Pronominal *zure* qui est utilisé, comme le prédisait (72c): l'ensemble des prédictions de (72) est donc vérifié pour les phrases non conjuguées à Sujet et/ou SUJET *phonétiquement réalisés*.

14. Passons maintenant aux phrases non conjuguées ou nominalisées sans Sujet ou SUJET apparents. Nous avons le choix entre deux approches: ou bien les traiter comme des SN d'un type particulier (sans Spécifieur, mais avec éventuellement plusieurs SUJETs), ou bien les considérer comme des phrases.

Dans la première hypothèse, l'absence phonétique d'un Sujet (pour les Anaph. Arg.) ou d'un SUJET (pour les Anaph. Non-A) serait bien une simple *absence*, qui aurait pour effet de faire rechercher le domaine de liage des pronoms [_±Anaph] dans la catégorie minimale (P, SN) qui contient la nominalisée X, et ainsi de suite (de multiples enchâssements de phrases non conjuguées sont évidemment possibles). Dans la seconde hypothèse par contre, il faudrait postuler l'existence de catégories vides du type PRO, mais qui auraient, on va le voir si on ne s'en doute pas déjà, des propriétés sensiblement différentes. Considérons tour à tour ces deux perspectives.

14.1. Supposons donc que X dans (79) est un SN: l'Anaphorique *zeure*, qui doit être lié dans quelque domaine, n'y a pas de SUJACC; il faut donc chercher dans la

³³ Lorsque le complément est indéfini, comme c'est le cas ici (il n'est ni au "défini sg" en -a, ni au "défini pl" en -ak), la génitivation ne s'applique jamais; ce phénomène méritait d'être noté, car il n'est pas indiqué dans l'étude que J. Heath (1972) a consacrée à ce problème.

phrase supérieure un tel SUJACC, et elle en contient deux: le préfixe de 2e p abs *zait-* de l'aux. (subjunctif) *zaitzala*, et le suffixe de 3e p erg $-\emptyset-$ de ce même auxiliaire (*/zait-za-∅-la/*). L'attribution éventuelle de leur indice référentiel ne violerait pas (16), **i/i*, dans le SN *zeure (azken) eritasunak*. De plus, *zeure* peut être lié par le *pro* coïncidé avec le premier SUJACC mentionné, réalisable phonétiquement par le pronom *zu* 'vous' (de politesse, à référent singulier). (79) est donc grammatical, comme on pouvait s'y attendre.

Apparemment irréprochable lorsque ce sont des éléments non-Argumentaux qui sont examinés, cette approche fait difficulté avec les Anaph. Arg.: ainsi, dans les ex. suivants, *elkar* puis *b.b.* seraient liés le premier par un SN datif (*pro-ri*) correspondant au SUJACC $-e-$ de *diet* 'je le leur ai', et les seconds par un SN absolutif objet correspondant aux SUJACCs *k/gait-* et *zait-* respectivement (*baikaitu = bait-gaitu*); on notera que le suffixe de nominalisation (NOM) est distinct de $-t(z)e$ dans les deux derniers exemples: c'est le participe perfectif qui est utilisé, suivi d'un suffixe ($-agatik$, $-(r)ik$).

(80) *debekatu diet* [_X *elkar(ren)* *ikustea*]
interdit je-le-leur-ai l'un-L'autre (gén) voir-NOM-abs
'je leur ai interdit de se voir l'un l'autre/les uns les autres'

(81) (a) *zeren* [_X *geure buruak ahalik eta hobekiena...*
car nous-mêmes-abs le-mieux-possible
begiratuagatik ere], adinak berak
garder-NOM-en-dépit-de même âge-sg-erg lui-même-erg
eramaiten baikaitu
emportant qu'il-nous-a
'car, [même si nous nous protégeons le mieux possible], (notre) âge lui-même³⁴ nous emporte' (Ax. 40/105-6).

(b) *munduko egitekoek trabu handia ibeniko*
monde-génLoc affaires-erg embarras grand-abs mettre-fut
derauzute, ... zeri lot eztakizula
ils-vous-l'ont quoi-dat s'attaquer-RAD que-vous-ne-savez-pas
[_X *zeure buruaz eta egin-bideaz ahantzirik*
vous-même-instr et devoir-sg-instr oublié(-NOM-) partitif

³⁴ *Adinak berak* 'âge-sg-erg *bera*-sg-erg': 'l'âge lui-même', Sujet transitif. *Bera* est, en termes traditionnels, un "pronom emphatique", qui fonctionne soit de manière autonome comme tout Pronominal, soit, comme ici, comme un "quantificateur flottant"; contrairement aux adjectifs qui, usuellement, suivent le nom principal et forment avec lui un SN pourvu d'une seule marque de détermination et de cas, et contrairement aux démonstratifs qui fonctionnent de la même manière, le SN qualifié par *bera* porte sa propre marque de détermination ou nombre et de cas, et *bera* la répète. Du point de vue sémantique (et historique), il est évident qu'il faudrait étudier l'ensemble des marqueurs d'ipséité ou d'identification: la racine *ber-* commune à *bere* (*ber* + gén) et *bera* (*ber* + sg-abs) se retrouve dans *ber* 'du moment que' (suffixé à une forme verbale conjuguée subordonnée), *berbera* 'seul, unique(ment)' (cf. angl. *on one's own/by oneself*), *berdin* 'pareil' (cf. (73)), et même dans la variante biscayenne *bere* du bsq. commun *ere* 'même, aussi'. De toute manière, sur le plan syntaxique, on ne confondra pas *bere*, génitif Anaphorique Non-argumental, et *bera*, Pronominal Argumental qui a son propre génitif, *beraren*, lorsqu'il fonctionne comme Spécifieur de SN.

ibeniko zaituzte
mettre-fut ils/elles-vous-ont
'les affaires séculières vous donneront grand embarras, elles vous mettront
(dans une situation telle que) [vous étant oublié vous-même et ayant oublié
votre devoir ³⁵], vous ne saurez que faire' (Ax. 135/275-6).

14.2 Si l'on veut maintenir dans leur généralité les résultats obtenus auparavant, il faut donc recourir à une catégorie vide, *Pro* (c'est à dessein que je choisis un symbole distinct et de *PRO* et de *pro*, on va voir pourquoi) de façon à ce que les Anaphores Argumentales de (80) et (81) soient bien liées par le Sujet de la phrase non conjuguée, comme cela était avancé en (72a) sur la base des résultats obtenus dans les 2e et 3e parties. On aurait ainsi respectivement:

(82) (a) [_X *Pro(-k)* elkar(ren) ikustea].

(b) [_X *Pro(-k)* geure buruak ... begiratuagatik ere].

[_X *Pro* zeure buruaz eta egin-bideaz ahantzirik].

Cet élément *Pro* partagerait avec le *PRO* de *G & B* la propriété d'être, du point de vue de sa référence, soit "contrôlé" par le verbe de la matrice, comme c'est le cas ci-dessus, soit "arb" (arbitraire ou indéterminé), comme dans:

(83) bada fintasunaz [_X *Pro(-∅)* bere hitzaren leial izaltea]
donc fidélité-instr b. mot-sg-gén loyal être-NOM-instr
ezta zer erranik
il-n'est-pas *quoi-abs* dit-partitif

'or donc, en ce qui concerne la loyauté, [le fait d'être fidèle à *sa* parole], il n'y a rien à dire' (Ax. 85/187).

Ici, *Pro(-abs)/Pro-∅* serait le SUJACC et le lieu de *bere*, et de référence "arb" (je vais revenir sur le problème du ou des cas de *Pro*). Ce qui fait difficulté pour la théorie *G & B*, y compris remaniée comme dans Chomsky (1982, pp. 78 et sv.), c'est que cet élément *Pro* est gouverné ou régi; en effet, il faut le considérer comme pourvu d'un θ -rôle, puisqu'il peut lier des Anaphores Non-A. et donc fonctionner comme un SUJET, exactement comme des SN pleins et dotés de cas le faisaient dans les ex. (73) à (77) ³⁶. Pour revenir à (79) par ex., si l'on rejette l'interprétation proposée en 14.1.

³⁵ Le fait que *zeure* 'votre [+Anaph]' soit en facteur commun devant *buruaz* et *egin-bideaz* est une indication de plus du fait que les Anaphores réfléchies du type *b.b* sont bien autonomes en structure syntaxique.

³⁶ La conclusion de Pica (1984-b), selon qui (p. 193):

"Une anaphore B doit être liée dans sa catégorie de liage A, où A est une catégorie de liage pour B si:

(a) A est la catégorie minimale qui contient B et un sujet accessible à B, et B *ou bien* n'a pas de θ -rôle, *ou bien* est dans une position non-argumentale;

(b) A est la catégorie minimale contenant B et l'élément [+TEMPS] accessible à B, et B a un θ -rôle *et* est dans une position argumentale".

[c'est P. Pica qui souligne] ne paraît donc pas devoir ni même pouvoir être étendue au basque. J'y reviendrai indirectement dans la conclusion en proposant d'éliminer toute référence à FLEX dans la définition des catégories de liage et des termes qu'elles doivent contenir.

de X comme étant un SN, on aurait alors un SUJET vide correspondant à l'objet du verbe transitif *ediren* 'trouver':

- (84) Iainkoak begira   zaitzala   [_X *Pro(-abs)*] [_{SN} zeure
 Dieu-erg garder-RAD qu'il-vous-ait   votre
 azken   eritasunak]   edireitetik]
 dernier   maladie-erg   trouver-NOM-abl.

Ce *Pro* serait "contrôlé" par la matrice, et tirerait ses traits de personne et de nombre de celle-ci, ce qui lui permettrait de lier correctement l'Anaphorique *zeure*. De plus, comme il fonctionne non seulement au niveau de la Structure Lexicale (Anaph. Arg.), mais aussi au(x) niveau(x) syntaxique(s) (liage des Anaphores Non-A. comme en (79) ou (84)), il semble impossible d'évacuer le problème en recourant à des propriétés particulières des règles de liaison (*linking rules*) que Hale propose pour relier la Structure Lexicale à la Structure Syntagmatique, règles qui, par hypothèse, effaceraient en structure syntaxique des éléments *PRO* présents en S. Lexicale (où la théorie du gouvernement ou de la rection ne s'appliquerait peut-être pas).

14.3. Si l'hypothèse de l'existence d'un tel élément *Pro* est exacte, on doit trouver des phrases dans lesquelles plusieurs SUJETS ou Arguments sont vides. Et c'est effectivement le cas:

- (85) Faraonek   [_{X₀} *Pro(-erg)*] ikhusirik [_{X₁} ezen urak [_{X₂} *Pro(-erg)*
 Pharaon-erg   voyant   que eau-sg-erg
Pro(-abs) hartzera]   pro-∅ zeramala]]   erran zuen...
                                  prendre-NOM-all   qu'elle-l'emportait dit   il-l'avait...
 'Pharaon, [voyant [que l'eau₁ l₂'emportait [pour *PRO* l₂'absorber]] (= que l'eau allait le noyer) dit... (Ax. 142/288).

- (86) [_{SAdv} [_X amak   hurrari   dithiaren emaitea]   bezala]
                                  mère-erg enfant-dat sein-gén donner-NOM-abs COMME
 da   [_X *Pro(erg)* probeari   *Pro(abs/gen)* emaitea   ERE]
 il-est   pauvre-dat   donner-NOM-abs aussi
 'PRO donner ( ) au pauvre, c'est comme, pour une mère, donner le sein à l'enfant' (Ax. 156/313).

Le parallélisme entre les éléments pleins et vides de (86) saute aux yeux, de même que la double structure de contrôle dans le X₁ de (85): sans référence à quelque variante que ce soit de la Théorie du Contrôle, on ne voit guère comment l'on pourrait rendre compte du sens de cette dernière phrase.

Conclusions

15.1. Au terme de cet examen des éléments Anaphoriques et Pronominaux du basque, on voit se dégager quelques régularités:

- (87) Les Anaphores Argumentales doivent être liées en Structure Lexicale dans le domaine de, et usuellement par:

- (a) un Sujet (SN à référent virtuel, Pronominal plein ou *pro*) dans les phrases conjuguées;
  - (b) un Sujet (SN à référent virtuel, Pronominal plein ou *Pro*) dans les phrases non conjuguées;
  - (c) un sujet ou Spécifieur (SN à référent virtuel ou Pronominal plein) dans les SN.
- (88) Les Anaphores Non-argumentales doivent être liées en Structure Profonde dans le domaine:
- (a) d'un SUJET dominé par FLEX et gouvernant un Argument lieu (SN à référent virtuel, Pronominal plein ou *pro*) dans les phrases conjuguées;
  - (b) d'un SUJET ou Argument (SN à référent virtuel, Pronominal plein ou *Pro*) qui doit les lier dans les phrases non conjuguées;
  - (c) d'un sujet ou Spécifieur (SN à référent virtuel ou Pronominal) qui doit les lier dans les SN.

On peut se demander si la référence aux sujets tels qu'ils sont définis dans les phrases conjuguées —(88a)— a encore quelque raison que ce soit d'être maintenue; en effet, l'identité de la définition en extension du Sujet en (87a-b) pousse à l'hypothèse suivante: les SUJETS de (88a-b) pourraient aussi bien être définis de la même manière, *sans référence aux éléments ACC de FLEX*; en conséquence, ils se réduiraient tout simplement, dans les deux types de phrases (conjuguées ou non), aux Arguments ou ARG, les phrases se distinguant des SN par le fait qu'elles admettent des ARG phonétiquement nuls, ceux des phrases non conjuguées étant de plus éventuellement soumis au Contrôle. (88) pourrait donc être reformulé comme suit:

- (89) Les Anaphores Non-argumentales doivent être liées en Structure Profonde dans le domaine de, et par:
- (a) un Argument (ARG) (SN à référent virtuel, Pronominal plein ou *pro*) dans les phrases conjuguées³⁷;

³⁷ On comprend dès lors pourquoi les marques de tutoiement, dites allocutives, n'entraînaient pas chez les Anciens l'emploi des possessifs Anaphoriques, ce qui permettait de distinguer par ex. entre:

(A) hire	begitartea	hitsa	duk	[passé: zukan]
tonl + Pron]	visage-abs	triste	il-est-Alloc	il-était-alloc
	'ton visage est triste'			

et:

(B) heure	begitartea	hitsa	duk	[passé: huen]
tonl + Anaph.]			tu-l'as	tu-l'avais'
	id., litt. 'tu as ton visage triste'			

Il n'y a évidemment pas de différence sémantique ou énonciative à strictement parler entre (A) et (B), et le principe (44) est respecté dans les deux cas, l'interlocuteur étant marqué en tant que tel par la forme allocutive irrégulière *duk* de *da* 'il est' en (A), et en tant que possesseur du visage par la forme transitive ou biactancielle *duk* 'tu l'as', de passé différent du passé de *duk* allocutif, en (B).

Cependant, syntaxiquement, l'interlocuteur dans (A) n'est pas actant ou argument, et ne peut être représenté par un SN autonome, fût-il pronominal; le possessif correspondant doit

- (b) d'un ARG (SN à référent virtuel, Pronominal plein ou *Pro*) dans les phrases non conjuguées;
- (c) d'un Spécifieur (SN à référent virtuel ou Pronominal plein) dans les SN.

15.2. On peut maintenant aller plus loin encore dans la généralisation:

(90) Les Anaphores doivent être liées:

- (a) par le Spécifieur du SN qui les contient si elles n'instancient pas cette fonction et quelles ne sont pas la tête (nom principal) du SN;
- (b) sinon, par un Argument quelconque de la phrase minimale qui les contient si elles sont Non-argumentales.
- (c) ou par son Premier Argument si elles sont Argumentales.

Par ailleurs:

- (91) (a) Les spécifieurs des SN doivent être phonétiquement non nuls;
- (b) les ARG peuvent être soit non nuls (SN à référent virtuel ou Pronominaux pleins), soit vides;
- (c) les ARG vides sont:
  - (i) *pro* dans les phrases conjuguées;
  - (ii) *Pro* dans les phrases non conjuguées.

15.3. Nous pouvons maintenant revenir à l'opposition entre *pro* et *Pro*. (91c) pourrait donner à penser qu'ils sont en distribution complémentaire, le premier n'apparaissant que dans les phrases conjuguées et le second dans les nominalisées. Mais cela n'est pas tout à fait exact. Que l'on compare en effet:

---

donc être un Pronominal; par contre dans (B) le possesseur peut figurer sous sa forme de pronome personnel, *hik* 'toi-erg', d'où l'Anaphorique *heure*.

Cette analyse n'est évidemment pas incompatible avec celle que j'ai proposée dans Rebuschi (1984-a), et selon laquelle les indices allocutifs auraient leur origine dans COMP, catégorie syntaxique interprétable énonciativement comme la marque du repérage d'une lexis (au sens culiolien du terme) avec soit une lexis supérieure, soit la Situation d'Énonciation (je rappelle à cet égard que les formes allocutives sont agrammaticales dans les propositions subordonnées, au moins dans la variété soignée de basque décrite ici (cf. Rebuschi 1982/4, ch. VIII & IX), ce qui apparaît comme tout à fait naturel dans l'interprétation proposée de COMP.).

Voici pour terminer un passage d'Axular (50/123) dans lequel le Pronominal *hire* (Spécifieur d'une tête de SN nulle) contraste directement avec l'Anaphorique *heure*, ce qui prouve que le -*k* final de *dik* dans la première proposition est allocutif et non argumental (d'où la valeur 'il-l'a-Tut.' et non 'il-te[dat]-l'a', au contraire du -*k* de *zaizkik* 'il-te[dat]-l'est' qui n'a pas d'autre interprétation possible (cp. *zaio*k 'il-lui-est-Tut')):

(C)	egin dik	hireak,	gaur	eskatuko
	fait il-l'a-Tut	ton[+Pron]-Ø-sg-erg	aujourd'hui	demander-fut
	zaizkik	heure	arima(...)	
	il-te-l'est	ton[+Anaph]	âme-sg	
	'ç'en est fait de toi [litt. "le tien l'a fait"], c'est aujourd'hui qu'on te demandera ton âme'.			

- (92) (a) bere etsaietarik bere burua begiratu behar du *pro-k*
 b. ennemi-pl-abl b.b.-abs (se) garder devoir il-l'a
 'il, doit se_i garder de ses₁ ennemis'
 (b) bere etsaietarik bere burua begiratu behar da
 il-est
 'il faut se₁ garder de ses₁ ennemis'

Ces phrases instancient des exemples des deux types d'Anaphores, Argumentales ou non. Ce qui est intéressant, c'est que, si *pro-k* (*pro-erg*) est nécessairement spécifique ou défini dans (a), et y lie les deux Anaphores, il n'y a par contre pas de *pro* dans (b), qui est pourtant grammaticale. Or toutes les phrases radicales (en fait, d'après nos conclusions, toutes les phrases, en basque du moins) sont des catégories de liage. Il faut donc que (b) contienne un élément vide, *Pro*, qui lie les Anaphores *bere* et *b.b.* (la définition de la *c*-commande rappelée en (1) excluant que l'un des deux SN puisse lier l'autre *et vive versa*). La différence entre *pro* et *Pro* semble donc être plus précisément la suivante: le premier doit être "conjugué (représenté dans la FVF) et donc, en toute probabilité, gouverné par FLEX, alors que le second ne le peut pas. Ce n'est donc pas la nature de la phrase (le fait qu'elle soit conjugués ou non) qui est décisive, mais la relation entre FLEX et l'élément vide. (Rappelons, cf. la note 17, que *pro*, s'il n'est jamais soumis au Contrôle, peut être arbitraire ou indéfini, au moins lorsqu'il est à l'absolutif³⁸: il n'est donc pas toujours remplaçable par un Pronominal plein - alors que *Pro* ne l'est jamais.).

Il suit de là que l'extension des hypothèses de *G & B* dans Chomsky (1982) est une révision insuffisante de la théorie pisane: *Pro* est comme *pro* à la fois [+Pronominal] et [-Anaphorique], il est doté comme lui d'un θ -rôle, mais il ne possède pas de cas, parce qu'il n'est gouverné que par le verbe, mais pas, en même temps, par FLEX.

En d'autres termes, il faut se proposer comme programme de recherche une étude plus approfondie des relations entre V, FLEX et les SN sous P dans les langues non-configurationnelles: les éléments phonétiquement pleins et *pro* seraient l'objet d'un double gouvernement (par V et FLEX), alors que *Pro* ne serait gouverné que par V.

16. Du point de vue typologique, l'examen qui précède de quelques données du basque navarro-labourdin m'a amené à construire un système de représentation des phrases plus complexe que ne le postulait Hale (1983): en dépit du caractère non-configurationnel de la structure de P (i.e. du fait que le SN Sujet n'est pas extérieur à un autre constituant global), il faut semble-t-il distinguer entre la représentation dite Profonde, où **i/i* tient, et où le sort (l'interprétation) des Anaphores et Pronominaux Non-argumentaux se joue, et un niveau "S" qui, au mieux, sert d'*input* aux composantes interprétatives FL et phonologique. Reste posée cependant la question de savoir si les traces laissées par les SN déplacés lors des transformations de mouvement jouent quelque rôle que ce soit dans l'une ou l'autre des composantes de la grammaire: un travail sur le "cross-over" (faible et fort) s'impose donc.

³⁸ On retrouve ainsi les conclusions de K. E. Kiss (1982): *Pro*, appelé "PRO" par cet auteur, peut être gouverné par le verbe, mais ne peut recevoir de cas ou "Cas"; de plus, il est toujours [+Pronominal] et [-Anaphorique], au contraire du *PRO* des langues configurationnelles.

Plus généralement, le lecteur peu averti des questions de grammaire basque pourra avoir été surpris par la quantité de points, liés les uns aux autres il est vrai, sur lesquels le basque se distingue des langues indo-européennes occidentales que l'on a parfois peut-être un peu trop tendance à considérer comme illustrant les options "non-marquées" offertes par les paramètres de la "Grammaire Universelle".

Ainsi, l'option non-configurationnelle serait marquée (34a-b). De plus, l'option "conjugaison pluripersonnelle" serait peut-être également marquée, même à l'intérieur des langues non-configurationnelles. Qui plus est, la morphologie ergative serait à nouveau un choix marqué (et ce, d'autant plus que la plupart des langues à construction transitive ergative ne manifestent cette ergativité que dans soit la morphologie nominale, soit la morphologie verbale, mais très rarement dans les deux, comme le fait le basque). Ajoutons que selon Hale (*op. cit.*) ou Chomsky, les langues non-configurationnelles ne devraient pas posséder de transformations (de mouvement), et donc ne devraient pas distinguer entre Structure Profonde et Structure-S: le recours à un seul niveau syntaxique, dit syntagmatique, serait ainsi l'option non-marquée pour (la grammaire de) ces langues (cf. aussi Kenesei & Marác 1984 pour le hongrois - mais, selon K. É. Kiss, il y aurait bien également des transformations dans cette langue comme en basque).

Pour sortir des questions abordées dans cet article, j'ai aussi montré par ailleurs (1982/84, chap. 7) que le basque possède et un passif et un anti-passif, chacune de ces voix étant usuellement considérée comme un phénomène marqué dans les langues à ergatif...

On pourrait sans doute allonger cette liste, si sa longueur même ne devait pas plutôt nous forcer à poser la question suivante: n'y a-t-il pas quelque chose de fondamentalement erroné dans cette approche? Plus spécifiquement, peut-on sérieusement soutenir que la grammaire du basque est à ce point extravagante qu'elle choisit systématiquement les constructions les plus marquées, pour ne pas dire les plus bizarres, et ce, en dépit de deux à trois millénaires de coexistence avec des langues indo-européennes, dont les deux derniers avec des langues romanes? Si l'on convient de répondre par la négative à cette question, on est inévitablement amené à conclure qu'en dépit de nombreuses déclarations triomphalistes de la part de certains linguistes, on est encore *très loin* d'avoir une idée, ne serait-ce qu'approximative, de ce que peuvent être les invariants du langage, ou plus modestement, les paramètres fondamentaux des grammaires des langues naturelles.

Nancy, le 8-1-1985

BIBLIOGRAPHIE

Note: les références précédées d'un astérisque indiquent des ouvrages ayant servi de corpus pour nos exemples.

AOUN, J. (1981): *The Formal Nature of Anaphoric Relations*, thèse, M.I.T. [cité par J.C. MILNER (1984)].

*ARRADOY, P. (1966): *San Frantses Jatsukoa*, Saint Sébastien, Guip., Izarra.

*AXULAR, P. de, (1643): *Gero*, réédition avec trad. espagnole par L. VILLASANTE, Barcelone, 1964, Juan Flors (Espirituales Españoles, Serie A, 16).

BOK-BENNEA, R. & GROOS, A. (1984): 'Ergativiteit', *GLOT* VII-7, 1-49.

CHOMSKY, N. (1981): *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht, Foris (Studies in Generative Grammar, 9).

— (1982): *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*, Cambridge, Mass., M.I.T. Press (Linguistic Inquiry Monographs, 6).

CULIOLI, A. (1976): *Théorie des opérations énonciatives*, Paris, Université Paris 7 (Département de Recherches Linguistiques).

— (1982) 'Rôle des représentations métalinguistiques en syntaxe', communication présentée à la Session plénière du XIIIe Congrès International des Linguistes, Tokyo, 29 août-4 septembre 1982, reproduit in *Collection ERA 642* (CNRS & Département de Recherches Linguistiques, Université Paris 7), complément au vol II.

EUSKALZAINDIA (1984): *Gramatika Batzordearen Txostena* (rapport de la Commission de Grammaire de l'Académie de la Langue Basque), présenté au Xe Congrès de l'Académie, Pampelune, Navarre, 25-29 septembre 1984, polycopié, 484 pp.

HALE, K. (1983): 'Warlpiri and the Grammar of Non-Configurational Languages', in *Natural Language and Linguistic Theory* I, 5-47.

HARYMBAT, J. B. & PONS, B. (1963): *Méthode basque*, Urt, Pyrénées Atlantiques, Editions Ezkila.

HEATH, J. (1972): 'Genitivization in Northern Basque Complement Clauses', in *A.S.J.U.* VI, 46-66 (vol. paru en fait en 1974).

*HIRIART-URRUTI, J. (1972): *Zezenak errepublikan*, Oñate, Guipúzcoa, E.F.A. (Jakin, Historia, 4) [textes édités par P. LAFITTE et parus dans la presse basque entre 1892 et 1912].

KENESEI, I. & MARÁCZ, L. (1984): 'To Move or Not to Move: Is That a Question?', polycopié, U. de Szeged & U. de Groningue, 14 pp.

KISS, K. É. (1981): 'Structural Relations in Hungarian, a "Free" Word Order Language', in *Linguistic Inquiry* XII-2, 185-213.

— 'Subject-Object Symmetries in Hungarian', ms., Budapest, Université Eötvös Loránd, 75 pp.

- LAFITTE, P. (1962): *Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)*, Bayonne, Editions des Amis du Musée Basque et Ikas.
- *LANDART, D. (1981): *Erranak erran*, Saint-Sébastien, Guip., Elkar.
- LAUNEY, M. (1979): *Introduction à la langue et à la littérature aztèques*, vol. I: *Grammaire*, Paris, L'Harmattan.
- LHANDE, P. (1926): *Dictionnaire basque-français et français-basque*, tome I: *Dictionnaire basque-français*, Paris, Gabriel Beauchesne.
- LI, C. N. & THOMPSON, S. A.: 'Subject and Topic: a New Typology of Language', in C. LI (ed.) (1976), *Subject and Topic*, New York, Academic Press, 457-498.
- MARÁ CZ, L. (1984): *The Grammar of the PP in Hungarian*, Master Thesis, Université de Groningue, Institut de Linguistique Générale.
- MILNER, J. C. (1982): *Ordres et raisons de langue*, Paris, Seuil (coll. Linguistique).
- (1984): 'Syntaxe et sémantique du constituant réciproque "L'un... l'autre"' in "Recherches sur l'anaphore", *Collection ERA 642*, 1984, (CNRS, U. A. 1022 & U. Paris 7, D. R. L.), 33-68.
- PICA, P. (1984-a): 'Liage et contiguïté', in "Recherches sur l'anaphore", *Collection ERA 642*, 1984, 119-164.
- (1984-b): 'On the distinction between argumental and non-argumental anaphors' in W. GEESE & Y. PUTSEYS (eds.), *Sentential Complementation*, Dordrecht, Foris, 185-194.
- REBUSCHL, G. (1981): 'Autour des formes allocutives du basque' in EUSKALTZAINDIA (ed.), *Euskalariaren Nazioarteko Jardunaldiak*, Bilbao & Pampelune, Euskaltzaindia (coll. Iker, I), 307-321.
- (1982-84): *Structure de l'énoncé en basque*, *Collection ERA 642*, N° Spécial 1982, rééd. 1984: Paris, S.E.L.A.F. (L'Europe de Tradition Orale, 3).
- (1983): 'A Note on Focalization in Basque', in *Journal of Basque Studies IV-2*, 29-42 (Indiana U. of Pennsylvania & Society of Basque Studies in America).
- (1984-a): 'On the Non-Configurationality of Basque and Related Phenomena', ms. polycopié, U. de Nancy II et CNRS, ERA 1052-U.A. 1055), 49 pp.
- (1984-b): 'Positions, configurations et classes syntaxiques. Aspects de la construction de la phrase basque', communication présentée au Xe Congrès de l'Académie de la langue basque (*Euskaltzaindia*), Pampelune, Navarre, 25/29-9-1984, ms., 13 pp.
- RIJK, R. de (1978): 'Topic fronting, focus positioning and the nature of the verb phrase in Basque', in F. JENSEN (ed.), *Studies in Fronting*, Leiden, Peter de Ridder Press, 81-112.
- *SAN MARTÍN, J. (1961): 'Antero Apaolaza Aranguren' [(note biographique)] in APAOLAZA A., *Patxiko Txerren*, Tolosa, Guipúzcoa, Auspoa (8), pp. 9-14.
- *TREKU, M. (1982): *Mattin, nere gizona*, Tolosa, Guip. Auspoa (Auspoa Liburutegia, 158).
- VITALE, A. J. (1981): *Swahili Syntax*, Dordrecht, Foris (Publication in Language Sciences, 5).

WILLIAMS, E. (1980): 'Predication', in *Linguistic Inquiry* XI, 203-238.

*XARRITTON, P. (1981): 'Aintzin solas' [avant-propos] in D. LANDART (1981), pp. 5-7.

EL FENOMENO DE PARALELOS SINONIMICOS Y LOS GEMINADOS SEMANTICOS (EN EL GEORGIANO, VASCO, ETC.)

Sh. Dzidziguri

I

1. En el georgiano literario de los siglos V-XI (período antiguo) y en el de los XI-XIII (período medio) nos encontramos con un fenómeno no tan raro y que parece a primera vista algo extraño, inexplicable: el empleo, en mutua ligazón, de sinónimos “absolutos” como *Kereoni* “candela” y *santeli* id., siendo así que sólo uno sería completamente suficiente, y ligados, además, con conjunción de significado “y”, cual si no fueran de tanta proximidad, cual si fueran palabras diferentes.

Yo he denominado este fenómeno valiéndome del término “paralelos semánticos” y le dediqué un trabajo publicado ya en el año 1941 bajo el título de “La noción de los paralelos sinonimicos” (Bulletin of the Academy of sciences of the Georgian SSR, 1941, v. X, N 10), que llamó la atención del orientalista inglés Beiley quien ha hallado para el fenómeno analogías inglesas.

En este mismo trabajo intenté ya darle al fenómeno una explicación partiendo del hecho de que está ligado con el dominio del préstamo lexical.

Se conoce bien que los idiomas se prestan uno a otro frecuentemente las palabras para las que tienen ya su propia equivalencia, resultando de ello los pares de los sinónimos de diferente procedencia: uno genuino, otro prestado (en cada par).

¿Cuáles son en este caso las vías de la propagación del miembro prestado en su nuevo mundo idiomático?

Nuestro material georgiano nos ha conducido a la conclusión siguiente: cuando entra en el idioma un préstamo que se encuentra con un equivalente genuino, pueden después coexistir durante un tiempo y funcionar sobre un principio de igualdad. El préstamo en este periodo debe no solo propagarse, sino al mismo tiempo apropiarse, hacerse familiar, comprensible, y para ello el miembro genuino se encarga del papel del vehículo, intérprete, guía para su pareja prestada. Después, cuando el préstamo resulta ya con derechos de ciu-

dadanía en el idioma apropiador y no necesita ya del acompañamiento, su guía deja de acompañarlo: el “forastero” está enraizado, prendido.

El par sinonímico parecido debe interpretarse así como un medio de elaboración espontánea, muy natural, para la implantación en el idioma de un cierto tipo y cantidad de las palabras prestadas. Y lo que llamamos los “paralelos sinonímicos”, ilustrados arriba, no resultan, pues, otra cosa que un tal medio o uno de tales medios.

2. En el discurso, si sobre todo es muy enfático, en el texto artístico literario se conocen ampliamente los sinónimos de función acentuadora: “lo aceptaron con placer, con gran alegría, con regocijo”, etc., cfr. de la misma procedencia tales bloques fijos, como el esp. “al fin y al cabo”, etc. ¿Todo esto representa una inconsciente figura retórica, inconsciente tautología? Creemos que no, en modo alguno y pese a toda semejanza, porque, sin hablar de la diferente esencia, los pares sinonímicos “retóricos” comprenden sinónimos relativos, mientras que nuestros paralelos sinonímicos incluyen sinónimos absolutos y que, además, son siempre substantivos. Las mismas necesidades que hacen nacer estos dos grupos de pares sinonímicos son diferentes (como, desde luego, su propia *raison d'être*, su destino y funcionamiento), pues por una parte se trata de necesidad y dominio estilístico y por la otra —del enriquecimiento del vocabulario y contacto de las lenguas. En vista de ello Yu. VI. Zytsar, a quien se debe la traducción española de este trabajo, me aconseja, incluso, proponer para los paralelos sinonímicos un otro término, el de “tautologemas de implantación”, lo que en todo caso refleja bien, como creo, la esencia de las cosas.

Un rasgo distintivo más de las “tautologemas” en cuestión, es que por su propia natura incluyen siempre una palabra extranjera al lado de la propia, y en el material, que he recogido, junto a los miembros lexicales georgianos tenemos varios extranjeros, las más de las veces árabes, persas, griegos.

Como se ve ya de ello, el paralelismo sinonímico debe ser especialmente extenso en las lenguas más mezcladas, hibridizadas, lo que se ilustra bien con el inglés, ya que, según me ha comunicado Bailey, en los textos ingleses del período medio el miembro de procedencia germánica tiene detrás de sí muy a menudo una equivalencia procedente de Normandía.

Sin embargo —y es una cosa a subrayar— los paralelos sinonímicos georgianos no han surgido en condiciones de bilingüismo, sino en la comunicación entre los georgianos, aunque sean los georgianos bilingües por una parte, y no bilingües por otra. Y partiendo de la esencia de las cosas, y por paradójico que parezca, lo mismo debe ser propio para los paralelos sinonímicos del inglés y otras lenguas.

II

En un magnífico trabajo (“Geminados semánticos en vascuence” Icanni Dominico Serra ex munere laeto inferiae. *Recolta di studi linguistici in onore*

di G. D. Serra, Napoli, 1959, pp. 367-371). A. Tovar apoyándose en las investigaciones de U. Weinreich, Deroy, etc., establece, en el terreno vasco, un tipo de los compuestos nominales que propone llamar “geminados semánticos”, ejemplificándolo, en particular, con el vasco *abatorraze/-i* “panal de miel”, donde el primer miembro *aba* es del lat. *fauus* “panal de miel” y el segundo *orraze* (“panal de miel” también) genuino; cfr. además *ussocolumba* (en Leizarrague) “paloma” del vasco uso “paloma” y lat. *columba* id., cfr. más el vasc. *arrilapitz* “pizarra” de *arri* “piedra” (genuino) y *lapitz* id. lat. *lapis* id., *ogibihia* “trigo” en Leizarrague de *ogi* “pan, trigo”, genuino y *bihi* “grano” (aquí “trigo”), genuino también.

Como muestra este último ejemplo, no se trata con ello sólo de los compuestos reuniendo un miembro prestado y otro propio, sino también de los genuinos en ambos miembros. Pero, como se ve ya de los tres primeros ejemplos, la mayor (o, por lo menos, considerable) parte de estos geminados semánticos reúnen precisamente un miembro prestado con el propio, y ello se ve también del material de Weinreich, etc. de otras lenguas, como el alemán-brasileño, *cavallo-Pferd* o italo-norteamericano *canabuldogga* “bulldogg” (en este último caso la igualdad semántica, por lo demás, no es completa, pues el primer miembro significa “perro” en general).

Ahora bien, si nos vamos a orientar a esta parte mezclada (compuestos con un miembro genuino y otro de procedencia ajena) de los geminados semánticos, se ve que constituyen algo muy próximo a nuestros paralelos sinonimicos, y entonces surge la cuestión de si existe (y cuál es) la diferencia.

Pues bien, la diferencia consiste ante todo en que los geminados semánticos son siempre compuestos, mientras que los paralelos sinonimicos forman bloques lexicales fijos más a menudo, con conjunciones por dentro.

Es evidente, además, y se ha notado en la literatura indicada, que la fuente inmediata de los geminados semánticos es un personaje bilingüe, mientras que esto no es así, como hemos ya dicho arriba, para los paralelos sinonimicos. Es demostrativo en este sentido que el propio material, ejemplificando los geminados semánticos, viene de las zonas bilingües y es al bilingüismo vasco-románico a quien se debe la presencia en el seno de este material de la parte vasca. Es demostrativo también ya el título de un trabajo aparecido junto con el de A. Tovar sobre el mismo tema: W. Brandenstein “Übersetzungskomposita und übersetzende Namen”-Sybaris, Festschrift Hans Krahe, Wiesbaden, 1958, pp. 1-6.

Digamos, por fin, que los geminados semánticos siendo resultado del bilingüismo no pueden considerarse *medio* ni de apropiación lexical, ni de ningún otro, y, como consecuencia, no pueden descomponerse, como sí lo pueden los paralelos sinonimicos, al hacer su trabajo, resultando de ello el empleo independiente de la palabra de procedencia ajena.

No cambia nada en este sentido el que en otra dirección los paralelos sinonimicos puedan engendrar precisamente germinados semánticos, como el

geor. bed-igbali “suerte”. Por lo demás, existen, como creo, paralelos sinonímicos sin conjunciones también (saxli “casa”, muni “casa”) que pueden transformarse, a su vez, en geminados semánticos o en formaciones próximas a este tipo de compuestos.

SOBRE LOS GEMINADOS SEMANTICOS DE A. TOVAR

Yu. VI. Zytsar

Al gran A. Tovar.

Ya en el año 1959 salió el trabajo de A. Tovar "Geminados semánticos en vascuence" (Ioanni Dominico Serra ex munere laeto inferiae. Raccolta di studi linguistici in onore di G. D. Serra, Napoli, 1959) donde, apoyado en el conocido libro de U. Weinreich "Languages in contact" (N. York, 1953) y otros destaca en el campo vasco un tipo de los compuestos nominales que llama "geminados semánticos", cfr. *asto-sapin* "agramadera" de *asto* (algo como "agramadera") + *sapin* "agramadera".

Ahora en uno de sus últimos trabajos ("La palabra americana maíz" - Philologica Hispaniensa in honorem Manuel Alvar. I Dialectología", Madrid, 1983, pp. 601-607) el gran lingüista español escribe (p. 606): "Hace muchos años propuse sin éxito llamar geminados semánticos a estos compuestos bilingües que se hallan en la convivencia de idiomas. En las obras de Weinreich y Deroy que habían aparecido por entonces hallé ejemplos en zonas bilingües, como... *Lugenwiese* en alemán oriental con mezcla de la palabra eslava *lug* (así en ruso) y la germánica, a los que añadí... vasco *abatorraze* "panal de miel" con primer elemento románico y *ussocolumba* "paloma" en la Biblia de Leizarrague, etc."

La mayoría de los compuestos de este tipo aducidos por A. Tovar son, en efecto, híbridos (cfr. además vasc. *abar-rama* "chamarasca") y ello tiene su causa en su misma fuente y naturaleza bilingüe justificando su denominación alemana por W. Brandenstein ("Übersetzungskomposita und übersetzende Namen"-Sybaris. Festschrift Hans Krahe, Wiesbaden, 1958, pp. 1-6), como la orientación del propio A. Tovar a su carácter híbrido hasta en el trabajo recién citado de 1983. Ello no tiene contradicción en los compuestos del mismo género con ambos componentes genuinos procediendo de zonas interdialectales, pues la razón de aparecer tales compuestos queda la misma: salen de la mescolanza, hibridización interdialectal, si no interidiomática. Es verdad que hay (o puede haber) geminados semánticos que es difícil ligar con bilingüismo o "bidialectismo", pero por varias que sean las razones de su aparición, basta decir ya que su número resulta insignificante.

Partiendo de ello hay que considerar la cuestión del propio término "geminado semántico". El trabajo de A. Tovar donde aparece por vez primera este término es irreprochable e importante y es difícil creer que con el éxito de este trabajo no lo tenga el término, que, a nuestro ver, infunde sospechas solamente en su segunda parte, la cual hace pensar en la geminación de solamente el significado de la palabra básica, mientras se trata de geminar todo el vocablo, aunque en varias lenguas o varios dialectos. Estas sospechas, sin embargo, no son fundadas, si se piensa en la posible aspiración al *stress* semántico que puedan engendrar los compuestos en cuestión. Reflejando la fuente sociolingüística de éstos, se podría llamarlos simplemente geminados bilingües, cfr. el artículo de Sh. Dzidziguri sobre el tema análogo, que presenta a la vez que este artículo.

Junto a los geminados bilingües tenemos un grupo de compuestos con funciones de intensificación comprendiendo cada uno dos componentes sinonimicos genuinos, como vasco *bel-erroi* "cuervo" de *bele* "cuervo" y *erroi* id., el georgiano *dzal-γone* "fuerza" de *dzala* "fuerza" y *γone* "fuerza", cfr. vasc. *in-dar* "fuerza" que, según creo, consiste en *in "fuerza" > "poder" (cfr. vasc. *ezin* "no poder" con negación *ez* "no") y *dar "fuerza" (cfr. el primer componente del citado georg. *dzal-γone*), nótese para ambos casos precisamente el significado lexical "fuerza" y la función de intensidad, de *reforzamiento* que adscribimos al vasco y que es evidente para el georgiano de estos dos compuestos.

Estos compuestos de intensidad se llaman, de ordinario, reduplicaciones sinonimicas (asi es por lo menos en ruso: *sinonimicheskiye reduplikácii*) lo que es fácilmente confundible con geminados semánticos (terminológicamente), cfr. además el tipo composital georg. *tav-tavi* "espiga" de *tav(i)* "cabeza" que se llama reduplicación temática o simplemente reduplicación. (Ya no hablo de términos parónimos o sinónimos lejanos, como "repetición" = ruso *povtor* o "doble" = *dublet*, cfr. U. U. Bravo "Repetición en el español moderno", tesis de candidato, en ruso, M., 1983; I. A. Korolenko "Diccionario de dobles etimológicos del español", Leningrado, 1969). Contando con lo confundible de todos estos términos propondríamos orientarnos a la función, llamando tipos *dzalγone* y *tavtavi* reduplicaciones de intensidad (sinonimicas y temáticas respectivamente) y tipo *astosapin* - geminados bilingües.

II

Ya que en los geminados bilingües tenemos algo que se engendra por las zonas de bilingüismo y éstas son de importancia sobre todo grande, decisiva para la formación de la toponimia de cualquier lengua, resulta que en el dominio reconstructivo los geminados bilingües deben tomarse en cuenta en primer lugar por los toponimistas. Por lo mismo los geminados en cuestión en la toponimia merecen una consideración especial, y aunque, tratando en forma general de los geminados bilingües en el trabajo citado, A. Tovar no lo

subraye, llama la atención sobre el compuesto *Lugenwiese* que es *precisamente un topónimo*.

Por otra parte, no olvidemos que, ya como apelativos, los geminados en cuestión son una cosa bastante rara en las lenguas y, por consiguiente, no hay razón para exagerar su papel y su cantidad incluso en la toponimia. En particular, ello significa que etimologizando topónimos, hay que tener mucha cautela antes de admitir en algún topónimo el geminado bilingüe. En este sentido me dirigire ahora a un material concreto.

En un precioso trabajo reconstructivo ("El nombre de Pamplona" - FLV, N 25, 1977, pp. 5-9) A. Tovar escribe (p. 6): "El compuesto *Olcairun* puede interpretarse como copulativo, suma de una *Olca* celta con una *Iruña* vasca. O bien como un compuesto determinativo, en el que, como es frecuente en indoeuropeo o en vasco, el primer elemento determina al segundo: la Iruña de la Olca".

Como vemos, se admiten con ello dos posibilidades:

1. El nombre celta de *Olca*, cualquiera que sea su significado como el del apelativo, se junta con el nombre vasco *Irun* (sin importar de nuevo la significación como la del apelativo) y ello da al nivel, puramente no apelativo *Olcairun*, que entonces, como creemos, debe ser un geminado bilingüe en variedad puramente toponímica.

2. En el mismo nivel se juntan los mismos componentes para diferenciar el *Irun* en cuestión de algún otro u otros Irunes: el tipo del compuesto, que se prevé con ello por A. Tovar, es un *tatpurusa*, pero puede ser, como creo, el I de Benveniste, lo que importa poco por lo demás.

Subrayemos una vez más que en ambos casos no se trata del nivel apelativo.

Como se trata en realidad del nombre de una ciudad, se presenta, con todo, en el nivel ya apelativo una tercera posibilidad, no menos seductora: la de considerar *Olcairun* como un geminado semántico apelativo ("normal") significando "ciudad ciudad", pues en el conocido ejemplo de *Octaviolca* y otros la palabra *Olca* interviene como el nombre apelativo "ciudad", según se cree de ordinario, y la misma significación para vasc. *irun*, *iruña* no necesita ser probada, tanto más que el propio A. Tovar en el segundo de los citados trabajos la ha probado para incluso el elemento correspondiente en el cuerpo del nombre "Pamplona". Esta tercera posibilidad es tanto más seductora, que se trata del caso del bilingüismo aparente, hasta clamante y para el colmo —un caso que está sobre el fondo de varios otros topónimos andaluces bilingües también, en cuyo contexto se toma nuestro *Olcairun*: *Ipagrum*, *Iponuba*, *Iporca*, *Ipsca*, *Iptucci* (J. Untermann "Monumenta linguarum Hispanicarum" I Wiesbaden, 1975, A 60, p. 277 s.; A. Tovar "El nombre de Pamplona", p. 6), *Obulco/Porcuna* o *Ipolca* (en la inscripción monetar "ibolca") (A. Tovar, *ibid.*), etc.

Pero la cosa es que precisamente en estos topónimos de “entorno” se echa de ver la repetición, reaparición de dos elementos apelativos: “ciudad” y “campo arado”. Por ejemplo, *Ipagrum* es seguramente la combinación del griego *ipo* “ciudad” y *agrum* “campo” todavía con la terminación del acusativo latino, *Iporca* e *Ipolca* son combinaciones del mismo *ipo* “ciudad” con el celt. *olca* “campo arado” (F. Oroz Arizcuren) reapareciendo *ipo* además en *Iponuba*, *Ipsca*, *Iptucci*, etc. Según me comunica por cartas F. Oroz Arizcuren (y como él lo expone en un trabajo que va a salir), la misma combinación semántica se halla en la lectura monetaria ibérica *urka-iltu*, donde el primer componente es el variante de *olca* con /r/ (cfr. este mismo sonido en *Iporca*) y con /u/, como en *Obulco*, mientras que *iltu* en *urka-iltu* (con variante *ilti* en otros casos) es aquí el ibérico “ciudad”. A su vez este *iltu/ilti* ibérico es comparable con el ibérico y vasco antiguo *ili* “ciudad”: en lo tocante a la diferencia *lt/l* intervocálicos, se notará que es la misma que en “Turma *Salluitana*” (del bronce de Ascoli) Saldua (nombre de la ciudad donde se reclutaba esta turma, hoy Zaragoza) cuyo adjetivo correspondiente debía ser algo así como “*salduitana*”; cfr. sobre ello A. Tovar en “El nombre de Pamplona”. Y todo esto es tanto más verosímil que el ibérico *iltu/ilti/ili* “ciudad” sigue, como se sabe, en *iri*, la principal denominación vasca para la ciudad desde lo más antiguo, mientras que el componente *Irun* de *Olca-Irun* componente *Irun* de *Olca-irun* persiste en el vasco *Irun*, *Iruña* ligado con tales centros, como Pamplona, Vitoria e Irún de la frontera.

Si hay una serie de topónimos de uno solo y mismo “entorno” que siempre varían en si dos componentes semánticos (o, mejor, dos semicomponentes que se les adscriben fácilmente) “ciudad” y “campo” (tratándose precisamente de ciudades rodeadas por campos), es evidente, a mi ver, que no podemos ni siquiera en uno de estos topónimos suponer combinación al nivel puramente toponímico, con privación del sentido “apelativo”. Y es evidente también, que a cualquiera de estos topónimos es muy difícil el adscribirle la significación etimológica de “ciudad-ciudad” con función del geminado bilíngüe (apelativo).

Para la interpretación de estos topónimos valen también algunas observaciones más: 1/No pueden, como regla, significar literalmente “campo de la ciudad” porque designan ciudades, no campos, y es rara la posibilidad para que el topónimo “campo de la ciudad” pase a designar a la propia ciudad, sobre todo cuando se trata de pasar a significarlo en el cuerpo de grupo (o a diferencia de otros del grupo). 2/Nunca tenemos en los topónimos en cuestión la combinación de *agrum* “campo” con *olca* o de *ipo* “ciudad” con *irun* “ciudad”, y ello nos asegura una vez más de que *olca* no se emplea aquí en la significación literal de la “ciudad”, sino solamente de “campo”. 3/No puede tratarse de la “ciudad de llanura, de valle, de tierras bajas” a diferencia de “la de monte”, porque *olca* no tiene la significación de “llanura”, sino sólo de “campo arado”. 4/En *Olca-irun*, *urka-iltu* con “ciudad” ibero-vasca este componente está en el segundo puesto, mientras en *Ipagrum*, etc., con “ciudad” griega este componente latino está en el primer sitio.

¿Qué sugiere esta última observación? Vamos a considerarla aparte. Contando con lo de arriba y con la sintaxis de los compuestos vascos las primeras combinaciones (*Olca-irun* “campo-ciudad”) son los tatpurusas y sugieren la interpretación “ciudad de campos arados” mientras que las segundas (*Ipargrum* “ciudad-campo”) son apositivos y deben comprenderse como “ciudad y campo, ciudad con campo, ciudad con (su) campo”. En los tatpurusas vascos es muy corriente, por lo demás, que el primer componente tenga el valor calificativo: “de campos de ciudad” como si dijéramos “ciudad provista de campos”, lo que puede en fin concluir en lo mismo: “ciudad con (su) campo”, “ciudad y (su) campo”. Se trata, por consiguiente, de los apelativos designando ciudad con sus dependencias, con su entorno económico —todo el complejo, sistema, nudo urbano-agrario que formaba con sus dependencias, que era la ciudad antigua de cierto nivel: Es sobre todo demostrativo en este sentido de nuevo *Ipargrum*, pues hasta la hora el vocablo español agro, continuador directo de nuestro *agrum* se da en las acepciones de: 1/ “territorio jurisdiccional de ciertas ciudades”. 2/ “extensión grande de campo” (J. Casares “Diccionario ideológico de la lengua española”, Barcelona, 1951, agro) y cfr. para la primera de éstas una serie de las primeras también que se dan para el latín *ager* en casi todos los diccionarios latinos: *ager Romanus, publicus, ager municipalis (propiedad terrestre municipal)* y aún más antes: *ager Helvetium* “la tierra, el territorio de los helvecios” (dentro de lo cual ya como *ager* de la tribu, es decir propiedad tribal), etc.

Los historiadores conocen la relación orgánica que existía entre la ciudad antigua y su agro, particularmente —en el sur de la España romana, en la parte más civilizada de ésta. Y aunque con *Octaviolca* se trata de una ciudad cantábrica, no turdetana la significación compleja de *olca* “campo” y “ciudad” es posible que delate precisamente la misma relación entre la ciudad y su campo.

Las ciudades con agros debían ser, sin embargo, más que corrientes en el territorio y tiempo que nos interesan y por eso podemos preguntarnos ¿cómo podían sus denominaciones apelativas, como *ipargrum*, hacerse sus nombres propios? La cosa parece ser la misma que si nosotros hoy hubiéramos dado a menudo el nombre propio de la “ciudad” a varias ciudades nuestras, pero se ve muy claro que esto es imposible. ¿O se trata, posiblemente, de haber llamado *ipargrum*, etc. solo a algún tipo (complejo) de las ciudades de la antigua España - a diferencia de otros (como *oppida*, etc.)?

Parece que no (o que no sólo) y que la resolución de este problema en fin de cuentas, se oculta una vez más en el hecho ya subrayado, pero no interpretado por completo —el del bilingüismo de los términos en cuestión. Si, en efecto, yo tengo para mi complejo urbano-campestre o para mi ciudad la palabra apelativa *olcairun*, mientras mi vecino tiene para ello, es decir para su ciudad la palabra apelativa *ipargrum*, es muy posible que yo empiece a emplear para su ciudad como nombre propio *Ipargrum*, mientras él empiece a darle a la mía el nombre (propio también) de *Olcairun*.

Observaciones complementarias: 1/*Iponuba* parece ser “ciudad nueva”, *Ipsca* —“ciudad” con el diminutivo vasco *-sca*. 2/*vasc. elge* “campo arado” es poco probable que tenga que ver algo con *olca* celta. 3/Es oportuno recordar el trabajo conocido de R. Lafon sobre los topónimos antiguos de Andalucía de tipo vasco, y en relación con la etimología de Pamplona de A. Tovar mi trabajo “Etimologías pirenaicas” en una edición de Kuibyšev de 1974 (“Strukturno-semanticheskiye issledovaniya na materiale zapadnyj yazykov”).

LA FLEXION NOMINAL VASCA

Károly Morvay
ELTE BTK Spanyol
Budapest H-1364 PF 107
Hungria

(Departamento de Estudios Hispánicos de la Universidad de Budapest)

Este artículo nació del intento de realizar un programa sobre la flexión nominal vasca con una computadora ZX SPECTRUM+ y de la revisión de las afirmaciones hechas en mi trabajo anterior (1). Preparando dicho programa traté de reunir las informaciones necesarias para las decisiones de la computadora y luego pasar a eliminar las que eran superfluas desde este punto de vista.

Las informaciones indispensables son las siguientes:

1. La flexión nominal vasca conoce dos tipos fundamentales: declinación indefinida (sin distinción de número) y declinación definida (con distinción de singular y plural).
2. Los nombres propios (apellidos y nombres de pila de un lado y nombres de lugar de otro) sólo tienen declinación indefinida.
3. El sistema casual vasco consta de 16 casos (2), que se organizan en dos grupos básicos: casos no locativos y casos locativos (Cf. Cuadro 1).

CUADRO 1 EL SISTEMA CASUAL VASCO

<i>Casos no locativos</i>	<i>Casos locativos</i>
1. Nominativo	11. Inesivo
2. Ergativo	12. Ablativo
3. Dativo	13. Adlativo
4. Genitivo posesivo	14. Adlativo terminal
5. /A/ Sociativo	15. Adlativo tendencial
6. Destinativo	16. Genitivo locativo
7. Instrumental	
8. Partitivo	
9. Prolativo	
10. Motivativo	

---

(1) K. Morvay: Observaciones sobre la flexión nominal vasca. *Euskera*, n.º 28, 1983, Bilbao, 65-79. Una parte del programa en cuestión ya está hecha. La versión completa la publicaré más tarde. Aquí adjunto una lista de erratas descubiertas al revisar el texto de mi primer artículo.

4. El partitivo y el prolativo sólo existen en la declinación indefinida, pero no en todos sus paradigmas (Cf. punto 5).

5. Los nombres propios animados (apellidos y nombres de pila) no tienen partitivo ni prolativo.

6. Gran parte de los morfemas casuales /MC/ de los casos correspondientes difieren según que el morfema lexemático /ML/ dado acabe en vocal /-V/ o en consonante /-C/.

7. Para diptongos finales *-ai*, *-ei*, *-oi* son válidas las mismas reglas que para las vocales; para *-au* final las mismas que para las consonantes.

8. Representan un grupo especial los nombres terminados en *-a* orgánica en la declinación definida singular (cf. puntos 15., 32.) y en el plural (cf. puntos 18., 26., 34.).

9. Los nombres en *-r* tienen *-rr-* en todas sus formas con la excepción del nominativo y prolativo de la declinación indefinida.

10. En la declinación de los nombres propios inanimados tras *-n* y *-l* pueden aparecer variantes fonéticas del MC del Ablativo /-dik/ y del Genitivo local /-go/. (Cf. punto 21. y la nota correspondiente.)

1. En los casos locativos hay terminaciones diferentes para nombres inanimados y animados.

* * *

Tomando en consideración todos los factores mencionados tenemos un total de 16 paradigmas, ocho por cada declinación. (Cf. Cuadro 2), lo que no

Cuadro 2

LA FRAGMENTACION DE LA FLEXION NOMINAL VASCA. DECLINACION INDEFINIDA

Nombres comunes				Nombres propios			
Inanimados	Animados	Inanimados	Animados	Inanimados	Animados	Inanimados	Animados
-V	-C	-V	-C	-V	-C	-V	-C
mendi	haran	seme	mutil	Bilbo	Irun	Eneko	Mikel

DECLINACION DEFINIDA

Singular				Plural			
Inanimados	Animados	Inanimados	Animados	Inanimados	Animados	Inanimados	Animados
-V	-C	-V	-C	-V	-C	-V	-C
mendi	haran	seme	mutil	mendi	haran	seme	mutil

quiere decir que haya 16 terminaciones, diferentes para cada uno de los casos de los paradigmas. El máximo de formas (10) aparece en el inesivo y el mínimo (3) en el ergativo. A pesar de las coincidencias hay una gran riqueza de terminaciones (cf. Cuadro 3), especialmente en los casos locativos (2). El sin-

Cuadro 3

**LAS TERMINACIONES EN LOS DIFERENTES PARADIGMAS.
DECLINACION INDEFINIDA**

Nombres comunes

Inanimados en		Animados en	
-V	-C	-V	-C
/mendi/	/haran/	/seme/	/mutil/
1. -∅	-∅	-∅	-∅
2. -k	-ek	-k	-ek
3. -ri	-i	-ri	-i
4. -ren	-en	-ren	-en
5. -rekin	-ekin	-rekin	-ekin
6. -rentzat	-entzat	-rentzat	-entzat
7. -z	-ez	-z	-ez
8. -rik	-ik	-rik	-ik
9. -tzat	-tzat	-tzat	-tzat
10. -/ren/gatik	-/en/gatik	-/ren/gatik	-/en/gatik
11. -/tan/	-etan	-/ren/gan	-/en/gan
12. -tatic	-etatic	-/ren/gandik	-/en/gandik
13. -tara	-etara	-/ren/gana	-/en/gana
14. -taraino	-etaraino	-/ren/ganaino	-/en/ganaino
15. -tarantz	-etarantz	-/ren/ganantz	-/en/ganantz
16. -tako	-etako	-/ren/ganako	-/en/ganako

DECLINACION INDEFINIDA

Nombres propios

Inanimados en		Animados en	
-V	-C	-V	-C
/Bilbo/	/Irun/	/Eneko/	/Mikel/
1. ∅	-∅	-∅	-∅
2. -k	-ek	-k	-ek
3. -ri	-i	-ri	-i
4. -ren	-en	-ren	-en
5. -rekin	-ekin	-rekin	-ekin

(2) Sobre los casos superdeclinados véase K. Morvay; op. cit. 70. Observación n.º 10.3.

6. -rentzat	-entzat	-rentzat	-entzat
7. -z	-ez	-z	-ez
8. -rik	-ik	---	---
9. -tzat	-tzat	---	---
10. -/ren/gatik	-/en/gatik	-/ren/gatik	-/en/gatik
11. -n	-en	-/ren/gan	-/en/gan
12. -tik	-etik	-/ren/gandik	-/en/gandik
13. -ra	-era-	-/ren/gana-	-/en/gana
14. -raino	-eraino	-/ren/ganaino	-/en/ganaino
15. -rantz	-erantz	-/ren/ganantz	-/en/ganantz
16. -ko	-eko	-/ren/ganako	-/en/ganako

DECLINACION DEFINIDA

Singular

Inanimados en

-V

/mendi/

-C

/haran/

Animados en

-V

/seme/

-C

/mutil/

1. -a	-a	-a	-a
2. -ak	-ak	-ak	-ak
3. -ari	-ari	-ari	-ari
4. -aren	-aren	-aren	-aren
5. -arekin	-arekin	-arekin	-arekin
6. -arentzat	-arentzat	-arentzat	-arentzat
7. -az	-az	-az	-az
8. —	—	—	—
9. —	—	—	—
10. -a/ren/gatik	-a/ren/gatik	-a/ren/gatik	-a/ren/gatik
11. -an	-ean	-a/ren/gan	-/ren/gan
12. -tik	-etik	-a/ren/gandik	-a/ren/gandik
13. -ra	-era	-a/ren/gana	-a/ren/gana
14. -raino	-eraino	-a/ren/ganaino	-a/ren/ganaino
15. -rantz	-erantz	-a/ren/ganantz	-a/ren/ganantz
16. -ko	-eko	-a/ren/ganako	-a/ren/ganako

DECLINACION DEFINIDA

Plural

Inanimados en

-V

/mendi/

-C

/haran/

Animados en

-V

/seme/

-C

/mutil/

1. -ak	-ak	-ak	-ak
2. -ek	-ek	-ek	-ek

3. -ei	-ei	-ei	-ei
4. -en	-en	-en	-en
5. -ekin	-ekin	-ekin	-ekin
6. -entzat	-entzat	-entzat	-entzat
7. -ez	-ez	-ez	-ez
8. —	—	—	—
9. —	—	—	—
10. -engatik	-engatik	-engatik	-engatik
11. -etan	-etan	-engan	-engan
12. -etatik	-etatik	-engandik	-engandik
13. -etara	-etara	-engana	-engana
14. -etaraino	-etaraino	-enganaino	-enganaino
15. -etarantz	-etarantz	-enganantz	-enganantz
16. -etako	-etako	-enganako	-enganako

cretismo de los MC abunda en los casos no locativos, antes que nada en la declinación definida. En el programa para computadora es posible reducir esta abundancia de formas a tres series (I-III) comunes en los casos no locativos y otras tres (IV-VI) en los casos locativos (Cf. Cuadro 4).

Cuadro 4

SERIES COMUNES DE LOS MORFEMAS CASUALES

Casos no locativos

I	II	III
1. -∅	-∅	-ak
2. -k	-ek	-ek
3. -ri	-i	-ei
4. -ren	-en	-en
5. -rekin	-ekin	-ekin
6. -rentzat	-entzat	-entzat
7. -z	-ez	-ez
8. -rik	-ik	—
9. -tzat	-tzat	—
10. -/ren/gatik	-/en/gatik	-engatik

Casos locativos

IV	V	VI
11. -n	-an	-gan
12. -tik	-tik	-gandik
13. -ra	-ra	-gana
14. -raino	-raino	-ganaino
15. -rantz	-rantz	-ganantz
16. -ko	-ko	-ganako

A continuación vemos las informaciones sobre las terminaciones, necesarias para la realización de dicho programa.

Casos no locativos (Series I-III).

12. La serie I. I sirve para todos los nombres en -V (incluso -a orgánica) en la *declinación indefinida*, con la excepción especificada en el punto 13.

13. Conforme al contenido del punto 5, los nombres propios animados no tienen partitivo ni prolativo.

14. La serie I —sin partitivo y prolativo (cf. punto 4)— se usa también para la *declinación definida singular*, donde —con la excepción formulada en el punto 15.— al ML se le añade un morfema declinacional /MD/ de -a- y luego los MC: *mendi-a-k*, *mutil-a-k*.

15. Los acabados en -a orgánica no llevan MD: *eliza-k*, *aita-k*.

16. La serie II sirve para todos los nombres en -C en la *declinación indefinida*. (Cf. punto 13.)

17. La serie III, que parcialmente coincide con la II (casos 2, 4, 5, 6, 7) se usa en la *declinación definida plural* de los acabados en -V (menos -a orgánica) y en -C: *mendi-ek*, *mutil-ek*.

18. Los que acaban en -a orgánica la pierden en todos los casos: *eliz-ek*, *ait-ek*.

Casos locativos (Series IV-VI).

Nombres inanimados (Puntos 19-26).

Se usan los MC de la serie IV precedidos o no por MA en la *declinación indefinida* (3).

19. Los propios en -V añaden inmediatamente los MC al ML: *Bilbo-n* (Cf. también punto 24).

20. Los propios en -C añaden un MA de -e- al ML (con la excepción mencionada en el punto 21): *Irun-e-n*, *Zarautz-e-n*, *Eibarr-e-n* (4).

21. En el genitivo locativo puede haber dobles de tipo *Eibarreko-Eibarko*, *Iruneko-Irungo* o formas únicas en -ko: *Izarraizko*, *Zarauz-ko*.

22. Los comunes en -V añaden un MA de -ta- al ML: *mendi-ta-n*.

---

(3) La existencia de diferentes MA hace que el sincretismo de los MC no significa siempre sincretismo de formas o sea coincidencia total de dos formas declinadas.

(4) Según Txillardegí la forma *Zarautzeko* es incorrecta, lo mismo que *Zizurkileko* en vez de *Zizurkilgo* e *Iruneko* en vez de *Irungo*. Txillardegí no menciona las formas *Irunetik*, *Zizurkiletik* en el ablativo, dando sólo las variantes sin -e-: *Irundik*, *Zizurkildik*. Cf. Txillardegí *Gramatika*. San Sebastián, 1978, 97, 99, 115-116.

23. Los comunes en -C añaden un MA de *-eta-* al MD: *haran-eta-n*. (Cf. también punto 25.)

Los MC de la serie IV sirven excepcionalmente para la declinación definida singular y regularmente para la plural.

24. Los acabados en *-a* orgánica añaden inmediatamente los MC al ML en la *declinación definida singular*: *eliza-n*.

25. Los acabados en -V (menos *-a* orgánica) y en -C añaden un MA de *-eta-* al ML en la *declinación definida plural*: *mendi-eta-n*, *haran-eta-n*. (Como se ve en los acabados en -C se produce sincretismo de formas con los casos correspondientes de la declinación indefinida. (Cf. punto 23.)

26. Los que terminan en *-a* orgánica la pierden en todos los casos: *eliz-eta-n*.

La serie V, que en la mayoría de los casos coincide con la serie IV, sirve para la *declinación definida singular* (con la excepción mencionada en el punto 24).

27. Los terminados en -V añaden los MC $\sqcup$ inmediatamente al ML: $\sqcup$ *mendi-an*.

28. Los terminados en -V añaden un MA de *-e-* al ML: *haran-e-an*.
Nombres animados (Puntos 29-34).

La serie VI se usa en la declinación indefinida y definida precedida siempre por algún MA. Los MA que aparecen en la declinación indefinida: *-ren-* o *-en-*, y *-ren-* que aparece en la declinación definida, son de empleo facultativo y por eso en el texto y en los cuadros se hallan entre paréntesis.

Declinación indefinida (Puntos 29-30).

29. Los comunes y propios en -V (incluso en *-a* orgánica) añaden un MA de *-/ren/-* al ML: *seme-/ren/-gan*, *aita-/ren/-gan*, *Eneko-/ren/-gan*.

30. Los comunes y propios en -C añaden un MA de *-/en/-*: *mutil-/en/-gan*, *Mikel-/en/-gan*. (Cf. punto 33.)

Declinación definida singular (Puntos 31-32).

31. Los nombres en -V (menos *-a* orgánica) y en -C anteponen un MD de *-a-* al MA de *-/ren/-*: *seme-a-/ren/-gan*, *mutil-a-/ren/-gan*.

32. Los que acaban en *-a* orgánica no tienen MD: *aita-/ren/-gan*. De esta manera hay sincretismo de formas con los casos correspondientes de la declinación $\sqcup$ indefinida. (Cf. punto 29.)

Declinación definida plural (Puntos 33-34).

33. Los nombres acabados en -V (menos *-a* orgánica) y en -C añaden un MA de *-en-* al $\sqcup$ ML: *seme-en-gan*, *mutil-en-gan*. Se produce sincretis-

mo de formas con los casos correspondientes de la declinación indefinida de los nombres comunes, cuando ellos aparecen con el MA facultativo: *mutilengan*. (Cf. punto 30.)

34. Los acabados en *-a* orgánica la pierden en todos los casos: *aitengan*.

Resumiendo

Sólo en los casos no locativos de la declinación definida hay un paradigma común para todas las clases de nombres. En los casos no locativos la división esencial se da entre declinación indefinida (I, II) y definida plural (III) y existe cierta divergencia dentro de la declinación indefinida entre los nombres en *-V* (I) y en *-C* (II). En los casos locativos, donde hay una diversidad bastante notable, la frontera principal corre entre la declinación de los nombres inanimados (IV, V) y animados (VI), pero hay diferencias también entre la declinación de los nombres en *-V* y en *-C*. La particularidad de los nombres propios consiste en no tener declinación definida y que los propios animados no tienen partitivo y prolativo en su declinación, casos que faltan también en toda la declinación definida.

APENDICE

Fe de erratas del artículo "Observaciones sobre la flexión nominal vasca". *Euskera* n.º 28, 1983, 65-79.

Página	Línea	Dice	Debe decir
65	14	juntamente	justamente
66-67		era declinación	en la declinación
67	13-16	Tampoco hay que olvidar... etc.	Los propios inanimados /nombres de lugar/ con <i>-a</i> orgánica / <i>Gernika</i> / y los que llevan "artículo definido" /MD de <i>-a</i> : <i>Gipuzkoa</i> , <i>Donostia</i> / se declinan como los demás nombres en vocal.
70	1	El morfema <i>-ren-</i>	El morfema <i>-/r/en-</i>
	2	<i>idiarengan/</i> etc. /11/.	<i>idiarengan</i> ; <i>Mikelgan</i> = <i>Mikelengan/</i> , etc. /11/.
	17	/Cf. 11.2./	/Cf. 12.2./
	28	<i>gizonengandik./</i>	<i>gizonengandik/</i> /Cf. también 6.2./
75	caso 16	En vez de..., introducir a las casillas correspondientes	<i>-/r/enganako</i> <i>-a/ren/ganako</i> <i>-enganako</i>
76	caso 16	En vez de..., introducir	<i>Eneko/ren/ganako</i> <i>Mikel/en/ganako</i>

Las formas con *-/en/-*, *-/ren/-* de uso facultativo no están convenientemente señalados en los cuadros. Cf. el cuadro 3 del presente artículo.

		Corregir los encabezamientos de los cuadros que deben decir	Declinación indefinida	Declinación definida	
				Singular	Plural
75-79					
78	caso 16	mendirako	mendiko		
79	encabezamiento	Singular	Singular		
	caso 12	etxetarik	etxetatik		
	caso 10	haranagatik	harana/ren/gatik		
	caso 16	haranerako	haraneko		

**EUSKALTZAINDIAREN
AGIRIAK**

MAILEGU BERRIEN IDAZKERA

1984-X-25

Koldo Mitxelena

Hona zenbait ohar, zuzen nahiz oker, eskatu zitzaidanari narraiola.

Sarrera-hitz batzu, aurrenik. Ez dut uste gai hauetan hizkuntza batek lege bakar-zorrotzak izan behar dituenik. Hitz kontuan beti gertatzen denez, bana-banako arazoak maizegi sortu ohi dira (ez gramatikarenak ez Akademienak berez ez direnak). Kasuistika maizegi agertzen da horrelakoetan: harako ingelesez *casuistry* deitzen dena, erdi gaitzizenez. Eta horrelakoetan sartuz gero, Pascalek argiro erakutsi zuenez, erraz da ondorioz dorpentetara heltzea. Ezin hil dezakegu gizonik, behar bezain funtsezko arrazoirik gabe, noski. Eta arrazoi sendoen bila abiatzen garenean, aurki aurkituko dugu ezkutu bat, lodia bada bederen, aski eta gehiegizko arrazoia izan daitekeena.

Bestea, mailegu gaitan, erabaki beharra zer den horrela dei daitekeen hitza. Mailegua hartzekotan ari bagara, izan ere, ez da mailegu, sartua eta hartua izan behar bailuke horretarako. Nonnahi topa badezakegu, aspaldixko onartua dugula, mailegu izana da, baina ez mailegu, etxeko baizik, sartua eta hartua, geuretua, dugulako.

Nolanahi ere den, bistan da hemen, grafiaren aldetik, ez dela inongo hizkuntzan mailegu hitzekiko *egoerarik*, erabat etxekotu ez ditugun bitartean, hitz horiekiko *bilakaera* nahiz *bilakabidea* baizik: sarritan, hemendik hasi (etorkizko hizkuntzaren itxuratik esan nahi dut) eta honeraino, horreraino edo haraino aldatzen dira aurpegiz hartzaileen mintzaeraren arabera. *Cognac* bezala sartu zena *coñá* bide da *El País*-koen gaztelanian (ausartzen badira, behinik-behin) eta *whisky*, beste batzuek dotoreago *whiskey* idazten zutena, *güisqui* omen da zenbaitentzat gaztelaniaz. Halaz guztiz, guztiek, nahiz lehengoek baino guttiago izan, *kirsch* edo *kummel* idazten dute. Horren arabera, *Fiestas euscaras* eta *corricolari* behar gemituzke aldameneko erdaraz.

Zilegi behar luke izan, beraz, euskaraz zein erdaraz, jatorrizko grafia gordetzea kanpotikakoa (eta berria) delarik iturburuari diogun zorra aitortzeko, besterik ez bada ere. Egia da ez dabiltzala bat puntu horretan hizkuntza guztiak, batzuek zabalago baitute eskua eta besteek murriztago. Ingelesez lasai baino lasaiago idatziko da, esate baterako, *weltanschauung* edo *eigen* (*value*), gaztelania eta frantsesez baino.

Har ditzagun *v* eta are gehiago *w* letrak. Bistan da, hitz batek euskaraz ezaugarri horiek daramatzala, oraindik, 'erdal kutsua'-ren agergarri, nahi eta ez. Noraino alda ditzakegu? Joera, dudarik gabe, *b*-ra daramate eta *b* bihurtuko dira segur aski azkenik, gehienbat behintzat, hizkuntza honetan irauten badute, eta oraingoz aztiatzen ez den iraultzaren bat sortzen eta burutzen ez badute euskaldunek. Nik, adibidez, *bokal* idazten dut, hiztegiari amore emanaz (baita ere neure barrengo ixuriari) eta ez 'hiztegiileen' *bokale*-ri. Baina oraindik, eta barka edari izenak maizegi agertzen badira, *vodka* jarriko dut beti paperean eta, nonbaiteko ibilaldiez ari bagara, *versta*.

Hemen eta beti, izen propioak salbu, hobe baita hauek (geuretuak ez dituguino) dauden daudenean uztea. Bada, halaz guztiz, istilurik. Letraldatu behar denean, nola egin? Har ditzagun, esaterako, URSS-ekoak. Eta okerra-
go genbiltzake Txinakoekin, han ez baita inolazko 'letrarik'.

Berex ukituko dut *y*-ren kontua. Bi arrazoigatik: 1. geurok ere erabili (eta, esanak esan, erabiltzen?) dugulako, eta 2. erdaretatik gauzak ez datozkigulako beti batera ez bateratsu. Gaztelaniaz, *conjunción* esaten da, baina *disyunción* (*disjunto*, ordea): latinetikako izen propioetan *Yugurta* esan ohi da, Marinerek ez ezik (*Jugurta* dio honek), badira *Seyano* eta *Sejano*-ak eta abar. Nik, neure makurrez, *i* erabiliko nuke maizago hitz hasieran, dudakoe-tan, *iatagan*, etc., eta ez zenbait izenetan bakarrik (*Iapeto*, etc.).

Nik *h*, bakarka, bere hartan jasoko nuke, arrazoi berezirik ez baldin bada. Gure arteko etimologiberatasun horren aldamenean, edo hobeki aurrean, bereizkuntzaren alde jokatzeak balioko luke, agian: *istoria* eta *historia*, *armonia* eta *harmonia*, eta abar.

Geure legeak hartu genituen, edo jendeak hartuak izan dira, eta hobe genuke, premiarik gabe, ez aldatu. Hitza gureganatzean, zenbait gauza kentzen saiatzen gara (edota saiatu izan gara), beste zenbait gehitzen, beste batzu, azkenik, aldatzen. Horrelakoak gertatzea hitza sartua eta hartua dagoelako seinalea da. Hobe, beraz, ohiturazko jokabide horiek gorde, salbuespenak salbu. Salbuespenak, jakinaren gainean egin direnean, badute edo izan dezakete esan-nahia.

Nik, beraz, bestek besterik nahi duelarik behar bada, *tz*, *ts*, *tx* sartuko nituzke, ohiturari jarraio, testu-inguru ezagun horietan, *n* idatziko nuke bestetan *m*-ren ordez, *p*, etc., + *h*, eta kontsonante bikoitzak bakunduko (*p* nahiz *f*, etc., *k*, etc., idatziaz) HITZAK EUSKALDUNDU AHALA. Kanpotikatotzat agertzea nahiago badugu, berriz, dauden daudenean geldi bitez.

Kontsonante multzoak berez soilduko lirateke, euskaltasunak (gorde ez duen) lehengo indarra gorde balu. Neure aldetik, badira batzuek besteak baino errazagoak eta atseginagoak: cf. *primu* (eta hitz hasieran agertzen dena hitz barruan agertzen da: ez alderantziz nahi eta ez), *atriaka*, *dulabre*, *duple* (—*tl*— bakan azalduko da, ez baitzuen latinak berezkorik, are guttiago

—*dl*—). Zenbait hitz ikasik (*atleta*, etc.) ez dio inori belarriko nahiz begiko minik emango.

Besteetan (hots, —*pt*— eta *pt*—, ... —*ps*— eta *ps*—, ... —*sz*—, —*kn*—, —*mn*—) neure adineko jendea soiltzera makurtuko litzateke eta antzinako kemen horrek iraungo balu, soilduko lirateke. Errazetik, *sz* bihur daiteke z. Kontsonanteak bi baino gehiago direnean, murrizteko hobe. Erabaki genuenez, —*xt*—, adibidez, —*st*— bihurtu behar genuke: bestela eran hiru kontsonanteren ordeztan (—*kst*—) bi uzten ditugu, bigarrena txistukaria denean. Horren arabera, bada, badirudi *ast*—, *sust*— eta horien irudikoetara jo behar dugula.

Txistukariak aipatu ditudanez gero, goiko kasuetan edonongo (antzina edonongo) legeari makur gakizkion: *sozialista*, eta abar. Nik ez nuke horrela koetan, zinetan eta benetan ari naizelarik, bustidurarik ametituko. Ez dut, berriz, uste, *ixuri*, *ixildu*, *itxusi* eta abar idazteak, noizean behin bederen, kalterik ekar dezakeenik.

Aditzera eman ditudanak isuria edo gogoia baizik ez dute azaltzen: ez nituzke, neure esku banitu ere, baldintza guztiak erabat eta segituan beteko. Gutti batzuei, ordea, premiazko edo behintzat probetxuzko deriztet. Eta bukatzeko —*mentu* / —*mendu* eta antzekoak, erregela horiek orain mehartuak ditugunez, hiztegi kontu dira, ez fonologia kontu. Banaka aztertzeak, bada.

MAILEGUZKO HITZEN ARAZOARI SEGIDA EMATEAZ

Donostia, 1984, Abenduak 21

Fr. L. Villasante

Jaunak:

Beste hizkuntzetarik etxekotu behar diren hitzen idazkera eta itxurari buruz, dakizuenez, Euskaltzaindiak bi Jardunaldi eginak ditu, biak Landa-goienen. Lehen Jardunaldietako gaiak pasatuak dira jadanik batzarrera eta honek lau erabaki edo agiri hartuak ditu, hots: 1.—Hitz-hasierak. 2.—Hitz-bukaerak. 3.—G, J, I, Y. 4.—X.

Bigarren Jardunaldietako gaiak sailkatzeko eta oihan beltz horretan argi egiten laguntzeko, Mitxelenarengana jo nuen lehenbizi. Honen txostena Urriko batzarrean aurkeztu eta zabaldu zen. Hura oinarri harturik, Azaroko batzarrean neure txosten bat irakurri nuen auzi honen gakoa, eta, beste aldetik, premia zertan datzan azalduz, eta sailkatze on bat egiten asmatzeko Pello Salabururen laguntza eskatu nuen. Halaxe egin du berak eta bihotzez eskerak ematen dizkiot.

Gasteizen bildu ginen Abenduaren 13an. Hemen puntu zaila eta premiazkoena kontsonante-multzoena iruditu zaigu. Beraz, hau da batzarreetan aztertzeke aukeratu dugun gaia. Pello Salaburuk irakurri duen txostenean ikusi duzue nola egin dugun gai guzti honen sailkapena. Lau burutan banatu dugu dena. Badugu, bada, gaia, eta axola handiko gaia, heldu den urteko gure batzarreetan aztertzeke, eta, Euskaltzaindiak hala behar dela uste baldin badu, erabakitzeko.

Oraingo lau puntuok lehengo beste lauen segida direnez gero, V., VI., VII. eta VIII.a deituko ditugu.

Orain puntu bakoitza aztertzeke eta erabaki-proposamena batzarrera ekartzeko, batzordeñoak izendatu behar ditugu. Nik izenak proposatuko ditut. Zuek ezango didazue ea dauden-daudenean onartzen diren, ala aldatu behar diren. Lehen tokian aipatzen dudan izena batzordeñoaren arduradun edo gidaria izango da.

Goazen, bada, batzordeñoak bana-banaka izendatzera:

V. puntua edo gaia

Puntu honek bi parte ditu:

A) N, R, Lren ostean S, Z, X datorrenean, ea T tartekatu behar den. Adibidez: Unibertsitate, Entziklopedia.

B) Bi sudurkari elkarren ondoan daudenean, zer egin? Adibidez: gimnasia, amnistia, inmigrazio.

Hartako batzordeñoa: Nik proposatzen ditut Pello Salaburu bera arduradun bezala, eta Patxi Goenaga eta Mikel Zalbide berarekin batean batzordeñoa osatzeko.

VI. puntua edo gaia

Bi leherkari elkarren ondoan daudenean, zer egin? Adibidez: adberbio, administrazio, elektrizitate.

Batzordeñoa: Alfontso Irigoien, Karmele Rotaetxe eta L. M. Mujika (berau izan zen kontsonante-multzoen gaia Landagoien azaldu zuena).

VII. puntua edo gaia

Puntu honek ere bi parte ditu:

A) Zer egin silaba amaieran bi kontsonante ditugunean, horietarik lehenbizikoa sudurkaria delarik? Adibidez: Instituto.

B) Gainerako kasuetan zer egin? Adibidez: Substantibo.

Batzordeñoa: Patxi Altuna, Francisco Ondarra eta Xabier Kintana.

VIII. puntua edo gaia

Bi igurzkari edo frikari ditugunean, zer egin? Adibidez: aszeta, disziplina, eszeptiko.

Batzordeñoa: Jean Haritschelhar, Emile Larre eta Beñat Oiharzabal.

Oharra: II. Jardunaldien Azalpena ere, Mikel Zalbidek prestatua, hor dago, eta batzordekideei zabal dakieke, nahi baldin badute behintzat. Zenbait argibide izateko balio lezake.

Prozedura.—Aurreko zatiari hasiera ematerakoan esan nuena bir-esango dut: “Gauzak ondo egiteko, hobe izango da batzarre bakoitzera puntu bakar bat baizik ez ekartzea. Eta batzarrearen aurretik erabaki-proposamena, batzordeñoaren arduradunak izenpetua, euskaltzain oso guz-

teiei bidaliko zaie, aitzinetik azter dezaten. Horretarako batzordeñoak garaiz egin beharko du bere lana, eta bere proposamena Arbietora Rikardo Badiolari bidaliko dio, honek euskaltzainei zabal diezaien”.

Gehiegi eskatzea ote da Urtarrileko batzarrerako V. puntua aurkeztea? edo puntu horren lehen partea bederen?

Jaunak: Euskaltzaindiari zuzenki dagokion eta euskararentzat ondorio-tsu den arazoa dugu hau. Ea guztion artean buru ematen diogun, eta ez nolana-nahi, ongi eta behar den bezala baizik.

MAILEGUZKO HITZEZ

V. PUNTUA

5.1. Ozen + txistukari kontsonante multzoetan (“n”, “l”, “r” + “z”, “s”, “x”)

1. Euskaltzaindiaren ustez, hitz mailegatueta “z”, “s” eta “x” kontsonanteak “l”, “n” edo “r” kontsonanteen ondoren suertatzen direnean, “ts” eta “tx” idatzi beharko lirateke. Hala nola: “artxibatu”, “koltza”, “kontsonante”, e.a.

2. Alabaina, “z”, “s” eta “x” kontsonanteak “t” gabe idatziko dira honako kasu hauetan:

2.1. Hitz elkartuetan edo bi morfemaren junturetan, “supersoniko” hitzean ikusten den bezala.

2.2. Erdal izen berezietan eta berauen eratorrietan: “Engels”, “Samuelson”, “marxismo”, e.a.

2.3. Erdal erakunde, enpresa edo produktu-izen komertzializatueta: “Cinzano”.

2.4. Sigla lexikalizatueta: “Ensidesa”.

5.2. Bi sudurkari gertatzen direnean

Bi kontsonante horiek diferenteak direlarik, biak atxikiko dira: “amnistia” eta “himno”, besteak beste.

Donostia, 1985-II-22

Euskaltzaindiaren batzarrean onartua

VI. PUNTUA

Mailegu berrietan bi kontsonante oklusibo dituztela agertzen diren multzoak, edo ta ondoren sudurkaria edo (j) —latinez bederen—, daramatela

6.1. Euskaltzaindiaren ustez, kultur-hitz mailegatuetan *—k—* edo *—p—* baten ondoan *—t—* datorrenean *—kt—* edo *—pt—* idatzi behar da, hala nola *arkitekto*, *dialektika*, *kontzeptu*, eta antzekoak. Ahozko tradizio zaharrekoak direnean, ordea, aurreko kontsonante gabe eman daitezke, hala nola *frutu* / *fruitu*, *erretore*.

—d— baten ondoan *—b—* datorrenean *—db—* utziko da, latinez *—dv—* zena, hala nola *adberbio*.

2. *—k—* baten ondoan *—n—* datorrenean *—kn—*, hala nola *teknika*, *teknologia*.

—g— edo *—d—* baten ondoan *—m—* datorrenean *—gm—* edo *—dm—*, hala nola *sintagma*, *administrazio*.

3. *—d—* edo *—b—* baten ondoan (j) datorrenean —latinez bederen—, *—dj—* edo *—bj—* emango da, hala nola *adjudikatu*.

Lehenengo puntuan adierazi den moduan ahozko tradiziokoak direnean bide zaharrari eutsiko zaio.

Donostia, 1985-IV-26.

Euskaltzaindiaren batzarrean onartua.

VII. PUNTUA

Hiru kontsonantezko multzodun hitzak

“Hitz mailegatuek jatorriz hiru kontsonantezko multzoa dutenean bere baitan, euskarak ere hiru kontsonanteak gordeko ditu: hala nola, *institutua*, *konstituzioa*. Ez, ordea, euskara idatzian aspaldidanik erabili diren hitzek hizkera arrunteko esanahia dutenean: esate baterako, *istant(e)*, *sustantzia*.”

Iruñea, 1985-VI-27

Euskaltzaindiaren batzarrean onartua

CESION EN PRECARIO
BIZKAIKO FORU ALDUNDIAK EUSKALTZAINDIARI UTZIA

Bilbo, 1985.eko Uztailaren 10ean

BI MILA BOSTEHUN ETA HIRUROGEITA HAMASEI ZENBAKIA

Nire bizilekua BILBON delarik, mila bederatzehun eta laurogei eta bosteko Uztailaren hamarrean.

JOSE MARIA ARRIOLA ARANA, Bilboko Goren Kolegioko Notariaren aurrean hurrengoko hauek,

AURKEZTEN DIRA:

JOSE MARIA MAKUA ZARANDONA Jaun Txit gorenaz adinez nagusia, ezkondua, Bizkaiko Diputatu Nagusia, Bilboko auzokidea.

ALFONSO BASAGOITI ZABALA Jaun Txit Agurgarria, adinez nagusia, ezkondua, Foru Diputatua, Leioako auzokidea.

FRAY LUIS VILLASANTE KORTABITARTE, adinez nagusia, ezkongea, Erligioso, Oñatiko auzokidea, Arantzazuko Saindutezia, 31.

ESKU HARTZEN DUTE:

a) Jose Maria Makua Jaun Txit Gorenak *BIZKAIKO FORU ALDUNDIKO* Diputatu Nagusi gisa, eta kargu horretan diharduela, nabari dela baieztatzea dagokit.

b) Alfonso Basagoiti Jaun Txit Agurgarria, Ogasun eta Finantzak Saileko Foru Diputatu gisa, kargu horretan diharduela nabari dela baieztatzea dagokit beronek Diputatu Nagusiarekin batera, *Bizkaiko Foru Aldundiaren* izen eta ordezkapenez esku hartzen dutelarik.

Ekintza hau burutzeko ahalmena izendatuki daukate eskaintzen didan egiaztapenean azaltzen den aipaturiko Aldundiaren erabakiaren arabera, ziurtagiria Jaime Bilbao Amezaga Idazkari Jaunak egina delarik, Jose Maria Makua Zarandona, Diputatu Nagusiaren onspenañ Nik Notario gisa karguan dihardutela eta egiaztapena baieztatzen duten sinadurak zilegizkoak direla, aditzera ematen dut egiaztapen hau matrize honi eransten zaiolarik.

c) Fray Luis Villasantek *Euskaltzaindiaren* izen eta ordezkapenez esku hartzen du, erakunde hau 1918. urtean Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroako lau Diputazioen babespean sortu zelarik eta, 1976eko Otsailaren 26an 573 zenbakiko Dekretuak Erakunde honen Estatutuak onartu zituelarik.

Azaltzen denak Real Academia de la Lengua Vasca - Euskaltzaindiaren Arautegi eta Barne-Erregelaren ale bat erakusten dit, berauek 1981eko Urtarrilaren 24ko batzarrean onartu zirelarik eta beharrezko frogantzak adieraziz zera diote, hots:

ARAUTEGIA:

“Lehen artikulua.—Euskaltzaindia Institutio bat da, 1918. urtean, Araba, Gipuzkoa, Nafarroa eta Bizkaiko lau Diputazioen babespean sortua. Honako xede hauek ditu helburutzat:

- a) Euskararen gramatika legeak ikertu eta mamitzea.
- b) Hizkuntza honen idazlangintzarako argibideak eta arauak ematea.
- c) Hiztegia biltzea.
- d) Bai hiztegian eta bai gramatika eta grafian ere, literatur hizkera batu-
ra heltzeko lan egitea.
- e) Euskararen enplegua aitzinatzea.
- f) Hizkuntzaren eskubideak zaintzea.
- g) Hizkuntza, gizarte maila guztietan gai bihurtzeko, lan egitea.
- h) Literatur eta ikas lehiaketak eragitea.
- i) Filologia eta linguistikako estudioak sustatzea, euskara eta euskal lite-
raturaren irakas aulkiak sortuaz.
- j) Hartako titulu eta ageriak ematea.

Bostgarren artikulua.—Euskaltzaindiak Zuzendaritza bat izango du, honako hauetaz osatua: Euskaltzainburu, Buruorde, Idazkari eta Diruzainak. Horiek euskaltzain osoetarik hautatuko dira.

Bederatzigarren artikulua.—Euskaltzainburuaren ahal eta eginbideak hauek dira:

- c) Institutioaren ordezkaritza, lagun eta elkargo mota guztien aurrean eramatea.

Hamaikagarren artikulua.—Idazkariaren zereginak hauek dira:

- a) Batzar-ageria egitea. Eta Euskaltzainburuaren oniritziiaz izenpetzea, onartu ondoan.

BARNE-ERREGELAK:

35. Kontseilu baten eskuan —hots, Euskaltzainburuaren eskuan— egonen da etxearneko gobernu edo manaiua. Euskaltzaindiaren Zuzendari-

tzaz da osatua Kontseilu hau; eta obratze hutsezko gauzetan, Idazkari-Ordeaz ere bai. Gainera, arruntki parte izango dute Kontseiluan Iker eta Jagon Saitetako Buruek eta bai Ordezkaritzetako Ordezkariek ere. Ekonomilaguntzaileak, Kontulariak eta etxebarneko manaiuari dagozkien beste kargudunek ere, arazoak hala eskaturik beharko denean, parte har dezakete kontseiluaren gogoeta eta erabakietan.

36. Hona hemen Kontseilu honi dagozkion egitekoak:

a) Euskaltzaindiaren erabakiak betetzea, baita literario eremukoak ez direnak ere.

g) Euskaltzaindiari ematen zaizkion emaitzak eta edozein aldetatik heldu zaizkion opariak jasotzea, Elkargoari guztien kontu emanez.”

Fede ematen dut eta adierazi transkribapen honetan azaltzen ez denean ez dela ezer gertatzen aipaturkoa mugatu, aldatu edo baldintzatzen duenik.

Egite honetarako ahalmenak, aurkezten den jaunak niri ematen dizkidan Euskaltzainburuaren erabakien agirietan oinarritzen dira, Jose Maria Satrustegi Zubeldia Idazkari Jaunak sinatua, Euskaltzainburuaren oniritziaren emana, nik Notari gisa, karguan dihardutela eta egiaztapena baieztatzen duten sinadurak zilegizkoak direla aditzera ematen dut, egiaztapen hau matrize honi eranstean zaiolarik.

N.I.F.: G-48-091961.

Nire ustez, beharrezko gaitasun legala dute lagapen aldakorraren agiria sinatzeko, ondorioz,

ZERA ADIERAZIZ:

I. Bizkaiko Foru Aldundia hurrengo finkaren jabea dela, hots:

HIRI ETXE BAT, Bizkaiko Aldundi Probintzial Gorenaren aintzinako Jauregia, Bilboko Foru Kale eta Plaza Barri bitartean kokatua, gaur egun Foru Kaleko hamabigarren zenbakiaz bereiztua. Mugapena: Ipar edo atzekaldera, Foru Kalea; Hego edo aurrekaldera, Plaza Barria; Ekialde edo sartzean eskumaldera, aipatu kalearen hamalagarren zenbakia, Solaunen alargun anderearen eta Ramon Larronde Jaunarena, egun Luis Jauna, eta Mendebalde edo ezkerreara, berresandako kalearen hamargarren zenbakia, Jose Maria Ampuero Jaunarena.

Gainaldeak laurehun eta bost metro eta bost mila eta hirurogei eta bi zentimetro karratu dauzka, guztionen baliokidea zera izanik, hots, bost mila berrehun eta hogeitau bi oin karratu eta oin karratuaren hogeitau bi ehungarren zatia, aipatu gainaldean Plaza Barriko arkuak hartzen dutena barne delarik; finka hau eraikita dagoenpeko lur saila errektangularra da aurrekaldeak luzeran hamazortzi metro eta hogeitau bi zentimetro lineal, eta barnerantzakoak hogeitau bi metro eta hogeitau bost zentimetro izanik.

Hona hemen etxearen banaketa: behetxea, behegainekoa, hiru solairu eta goiburua.

TITULUA.—BANCO DE BILBAO ELKARTE ANONIMOA denari erostia, mila bederatzehun eta laurogeita lauko Urriaren hogeita bederatzian Roberto Beitia Mendiguren Bilboko Notari Jaunak zilegituriko eskrituraren arauera.

INSKRIPZIOA.—809. Tomoa, Bilboko 236. Liburua, 3714. Zenbakiko hirugarren finka, 22. Inskripzioa.

BETEBEHARRAK.—Aipaturiko finkak, Plaza Barriko arkuetatik, jendearekiko pasalekuari esku eman behar dio, arkuok, sei metro eta hogeita eta hamabost zentimetrotako zabalera daukatelarik eraikuntzaren aurrekaldetik; eta sartzean eskuma-ekerraz mugaturik dagoen etxeen ormak erdibitza.

II. Bizkaiko Foru Aldundiak Euskarari ardura eta babes gorena eman nahirik, kasu honetan, Erakunde Gidariari egoitza duin eta egokia emanaz, Bilbo hiriko Plaza Barriari aintzina Aldundiaren Jauregia izandako Etxea Euskaltzaindiaren beharizanetarako honen eskuetan uztea erabaki du.

Helburu honekin oraingo eskritura hau itxuratzen dute hurrengo hau delarik bete beharreko,

HITZARMENA

LEHENA.—Bizkaiko Foru Aldundiak egintza honetan Ordezkariek diren bidez, azalpen honetako I. atalean zehaztu den Etxearen erabilera Euskaltzaindiari prekarioan lagatzen dio agiri honetan onartzen diren baldintzen loturez.

BIGARRENA.—Prekarioz lagatzearen arabera Euskaltzaindiak ez du inolako kanon, errenta edo mesederik ordainduko.

HIRUGARRENA.—Prekarioz lagatzea HOGEI ETA HAMAR urte-eperako ematen da, mila bederatzehun eta laurogei eta bosteko martxoaren bostetik hasita, data honetan Bizkaiko Foru Aldundiak erabaki hau onartu bait zuen.

LAUGARRENA.—Prekarioz lagatze hau hurrengo helburu honetarako burutzen da, hots, Euskaltzaindiak bere Arautegiko helburuak betetzeko Egoitza izan dezan.

Etxearen erabilera bakarra aipaturiko helburuetarako uzten denez, funtsezko oinarria eta baldintzapena da.

Egintza honetan adierazten den xedearen betetzeari BI URTE barruan hasiera emango dio Euskaltzaindiak, hots, 1985.eko martxoaren 5etik aurrera hasirik.

BOSTGARRENA.—Fray Luis Villasantek, Euskaltzainburu gisa, egite honetan itxuratu den prekariozko uzketari ONARTZEN DU, eta Instituzioa-

ren izenean bene benetan eskertzen dio Bizkaiko Foru Aldundiari beronek eskainitako laguntza estimagaitza.

Erreserba eta oharpen legalak egin nituen.

Agiri hau, nik Notariak, irakurtzen diet sinatzaileen aginduz, beraiek hori egiteko azaldu dieten eskubideari uko egin ondoren eta beraien baietza ematen dute nerekin batera sinatuz.

Ezagutzen ditudala eta agiri publiko fedea ematen dut, bost folioetan, 0592035, 0592036, 0592040, 0592038 eta 0592039 zenbakidunetan.

EGINBIDEA.—Zera adierazteko: aurrean doan eskritura sinatzerakoan ALFONSO BASAGOITI ZABALA Jauna ez dela aurkeztu eta dagokion berrespena emateko hurrengo Eginbidearen bitartez beteko duela. FEDEA EMATEN DUT.

EGINBIDEA. Bilbon, mila bederatziehun eta laurogeita bosteko Uztai-laren hamabian.

Ezagutzen dudan ALFONSO BASAGOITI ZABALA Jaunak, egite honetan esku hartzen du eta onesten du:

Aurrean idatzirik dagoen eskritura oso osoan onartzen duela.

Eginbide honen testua irakurtzen du eta, ados dagoelarik, nerekin batera izenpetzen du, nik Notariak idatzitako guztiaren fedea ematen dudalarik.

JAIME BILBAO AMEZAGA, BIZKAIKO FORU ALDUNDIAREN IDAZKARIAK zera

EGIAZTATZEN DUT:

Bilboko Foru Aldundiak, 1985.eko martxoaren 5ean egindako batzarreran, beste batzuen artean, hurrengo erabaki hau onartu zuela, alegia:

“14. BILBOKO PLAZA BARRIKO 15. ZENBAKIAZ BEREIZTEN DEN ETXEAREN ERABILERA EUSKALTZAINDIARI UZTEA.

Foru Aldundiak zera erabakitzen du, hots:

Lehena.—Bilboko Plaza Barriko egun 15. zenbakidun Etxea Euskaltzaindiak /Real Academia de la Lengua Vasca/ erabil dezan hogeitamar urteko epean prekarioz uztea, Arautegiaren helburuak bete eta Egoitzarako erabiliko duen bitartean.

Adierazitako xedea bi urte barru, gehien jota, bete beharko du.

Bigarrena.—Aipatu baldintzak eta mugak finkatzen dituen lagatze agiria Aldundiak eta Euskaltzaindiak sinatu beharko dute, zeinetan bereziki adiera-

zi beharko den etxe erabilera hori Euskaltzaindiaren Arautegiak finkatzen dituen helburuak betetzeko soilki izango dela. Erabaki honi dagokion eskritura Aldundiaren izenean, Ogasun eta Finantza Saileko Diputatu Foralak itxuratu eta sinatuko du.

Eta argi gera dadin, egiaztapen hau ematen dut Diputatu Nagusi Txit Gorenaren aginduz eta onespenez Bilbon, mila bederatziehun eta laurogeita bosteko Ekainaren hamaikan.

Ekainaren hamaikan.

Onespena Diputatu Nagusiak,
JOSE MARIA MAKUA ZARANDONA

HERRI-IZENEI BURUZKO ADIERAZPENA

D. José Luis Lizundia Askondo, Vicesecretario de esta Real Academia de la Lengua Vasca/EUSKALTZAINDIA y Secretario de su Comisión de Toponimia, emite el siguiente

DICTAMEN:

Que según el nomenclátor de los Municipios del País Vasco, preparado y aprobado por esta Corporación académica, el clasificado con el número 410 y denominado hasta ahora en la versión oficial de la Administración: Llodio, es en su versión académica vasca: *LAUDIO*.

Que es habitual en toponomástica que existan nombres de doble tradición, según lo utilicen hablantes euskaldunes/vascongados o erdaldunes/romanizados o castellanos. El problema estriba en este caso, que mientras el exónimo romance o castellano LLODIO ha tenido oficialidad, no lo ha podido tener el nombre euskaldun *LAUDIO*.

Que *LAUDIO* es la forma que aparece atestiguada el año 1095, además de *FLAUDIO*, misma fecha. Vide Lz. de Guereñu, “Pueblos alaveses”, *Boletín de la Institución Sancho El Sabio*, XIII (1969). (Doc. n.º 1).

Que *LAUDIO* es la forma usual en lengua vasca, sin diptongación y sin palatalización de la consonante inicial. Esta misma forma es la que aparece en todas las ediciones del conocido catecismo vasco de Llodio (vide anexo).

Que la forma usual vasca *LAUDIO* viene acompañada del patronímico *laudioarra*, “llodiano”, atestiguado, por ejemplo, en los escritos de J. Pablo Ulibarri (1775-1847), nacido a pocos kilómetros de Llodio. Vide *Gutun liburua*, Vitoria 1975, pág. 147.

Que tiene interés señalar la etimología del nombre, a partir de *Claudius*, según Meyer-Lübke, *Revista Internacional de Estudios Vascos* 14 (1923), 474. Probablemente se trataba de un posesor, o bien de una advocación hagiográfica, paralela a la que menciona Rafael Lapesa: “El *San Clodio* o *San Claudio*, mártir leonés bajo Diocleciano, es el mismo del Puerto de *San*

Glorio, ese puerto endiablado que media entre Potes y Riaño: *Glorio* no es sino una deformación de *Clodio*, relacionado con *gloria* por quienes habían olvidado su identidad con *Claudio*". Cfr. *Coloquio sobre toponimia*, Madrid 1973, 20.

Que la forma LAUDIO está documentada fundamentalmente en los libros religiosos, ya que únicamente la Iglesia daba cierta oficialidad a la lengua vasca. Se pueden encontrar numerosos testimonios de esta índole en los que aparecen siempre como versión euskérica LAUDIO o *Laudiyo*. (Se acompañan fotocopias de tres Doctrinas en la variedad dialectal del valle). (Docs. 2, 3 y 4).

Que Alfonso Irigoyen Etxebarria, académico de número y profesor de la Universidad de Deusto, en su ponencia sobre Antroponimia, presentada en el *Congreso de Estudios Históricos: Vizcaya en la Edad Media*, Bilbao, 1984, organizado por Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos y de próxima publicación, en sus epígrafes 11 y 16 habla del nombre de LAUDIO, aportando datos de interés para el informe que nos ocupa, por lo que se adjunta la transcripción que dirige a esta Comisión, de la que es miembro. (Doc. 5).

Que todo parece indicar que la evolución histórico-cronológica sería a partir de Claudius: 1. Flaudio; 2. *Laudio*; 3. Llodio, siendo por lo tanto históricamente anterior la versión euskérica que la castellana. Esta sería consecuencia de la palatalización de la "L" a la "LL" y del cierre del diptongo "au" en "o".

Que es habitual en nombres de ciudades importantes sobre todo relacionados con diversas culturas, tener varios nombres, como por ejemplo: Bordeus (nombre gascón occitano), Bordeaux (nombre francés), Bordele (nombre euskérico), Burdeos (nombre castellano), Burdigala (forma utilizada en la época romana); Santander y Gijón, que tienen además exónimos euskéricos conocidos sobre todo en los puertos vizcainos y guipuzcoanos, *Sanandere* y *Kixon* respectivamente: Londres, London; Köln, Colonia, Cologne; Madrile - Parise, exónimos vascos de las dos capitales estatales; etc. Resulta lógico por lo tanto, que las poblaciones más importantes del País Vasco tengan además de la denominación autóctona, que ahora se trata de oficializar, formas exónimas o de doble tradición como por ejemplo: Bilbo/Bilbao: Donostia/San Sebastián/Saint-Sebastien: Baiona/Bayonne/Bayona: Iruñea/Pamplona/Pampelune: Donibane-Garazi/Saint Jean-Pied-de-Port/San Juan de Pie de Puerto: Maule/Mauleón.

Que por todo ello esta Comisión entiende que ambas expresiones *Laudio* y *Llodio* son compatibles y de uso alternativo, que no ambivalentes, de lo que se deduce que así como Llodio era solamente oficial en su forma usual castellana, también ha de pasar *Laudio* a tener idéntico rango oficial en su uso euskérico, al pasar también la lengua vasca a ser lengua oficial, de acuerdo con el artículo 6 del Estatuto de Autonomía del País Vasco, y concretamente, del artículo 10 de la Ley Básica de Normalización del Uso del Euska-

ra, que trata de nomenclatura oficial de las entidades de población. En definitiva, procede oficializar también el nombre euskérico y respetando, además del rango, el orden cronológico, designar al municipio como LAUDIO/LLODIO.

Y para que conste y su remisión al Ayuntamiento de dicho municipio, expido la presente en Bilbao, a diez de Abril de mil novecientos ochenta y cinco.

V.º B.º

*E. Knörr-Delegado y Presidente
de la Comisión de Onomástica*

EUSKALTZAINDIAREN BATZAR-AGIRIAK

1984-X-26

Donostian, Gipuzkoako Foru Diputazioaren Jauregian, 1984.eko Urriaren 26an egin du Euskaltzaindiak arratsaldeko 4etan bere hileroko batzarrea. Bildu dira: L. Villasante burua, J. Haritschelhar buru-orde, P. Altuna, J. L. Davant, X. Diharce, J. Hiriart Urruty, A. Irigoyen, E. Knörr, F. Krutwig, F. Ondarra, P. Salaburu eta J. San Martin euskaltzainak; J. A. Arana, M. Atxaga, M. Azkarate, R. Badiola, P. Charritton, J. Etxaide, M.ª P. Lasarte, J. L. Lizundia, J. A. Loidi, A. Zatarain eta J. J. Zearreta euskaltzain urgazleak; J. L. Lizundia Idazkari-ordeak, Idazkari egiten duelarik.

J. M.ª Satrustegi, P. Lafitte eta O. Larzabal jaunek ezin etorria adierazi dute.

Ohizko otoitzarekin hasi da batzarrea.

Irailako batzar agiria onartu da.

Pierre Narbaitz euskaltzain urgazlearen hil berriari buruz, nekrologika eman du Euskaltzainburu-ordeak, eta zenduaren idazlan eta ekintzak azaldu ditu. Lan hau P. Lafittek prestatua zen, baina ospitalean aurkitzen denez, J. Haritschelharrek irakurri du. Lafitteri eritasunetik sendatzea opa dio Batzarreak.

a) Goizeko bilkuren eta b) dagozkien Batzordeen azalpena

1. *Argitalpen Batzordea*. 1984 urtean egindako Argitalpenen kontu eman da lehendabizi. Aurten Euskaltzaindiak 14 liburu argitaratu edo argitaratuko dituela adierazten du J. J. Zearreta, Ekonomi Eragileak. Argitalpen hauen ordainketa 19.143.060 pta. izango da.

Liburuen "stock" eta Gordailu arazoan berri ematen du R. M.ª Arza, Gordailu eta Salmenten arduradunak, Ekonomi Batzordeburu eta Eragile diren E. Knörr eta J. J. Zearretarekin batera. Aurten, 28.927 liburu atera direla Gordailutik adierazten da. Une honetan Gordailuan 126.000 liburu inguruko "stock" a du Euskaltzaindiak eta bertatik kanpo, toki faltaz, zenbait inprimategitan, beste 33.000 inguru. Guzti honek egoeraren larritasuna adierazten duela azpimarratzen dute eta Ekonomi Batzordeak zenbait jestio egin ondoren, Etxebarri herrian dagoen 875 m² planta bat erostea proposatu eta onartu da.

Ondoren, 1984-85 urteetako Argitalpen guztien programaketa zehaztu eta finkatu da, bai *Euskera*, X. Biltzarreko txostenak barne direlarik, Euskararen Leku-

koak, IKER edo JAGON Sailekoak, Oinarrizko Euskara Batzordearenak eta Euskaltzaindiko Argitalpen solteak.

Bilera honetan, azkenik, Argitalpen Hitzarmena egile paratzaile guztiekin sinatzea proposatu eta onartu da.

2. *Gramatika Batzordea*. Azaroaren 9an bilduko dela adierazi du J. Haritschelhar Batzordeburu-ordeak, bertan aztertuko duelarik, besteak beste, X. Biltzarrean eztabaidatutako txostena argitaratzeko tratamendua.

3. *Etsamina Batzordearen* Idazkari den J. J. Zearretak joan den 20an, Iruñean egindako azterketaren kontu eman du. Oso harrera ona izan du Nafarroan, 306 lagun aurkeztu bai ziren, UNED eta Perito Eskolako geletan egin zen, beren Zuzendaritzan laguntza osoz. Beraiei eta etsaminetan lagundu zuten guztiei, gure eskerra agertzea eskatu du. Ontzat hartu da.

4. Euskaltzain osoen bilkuran, *euskaltzain ohorezkoak* izendatzea, Azaroko batzarrean erabakitzeke utzi zen.

5. *Mailegu berrien idazkeraz*, hain zuzen II. Jardunaldietan tratatutakoari buruz, Euskaltzainburuaren eta L. Mitxelena jaunaren zerrenda eta gutuna irakurtzen dira. Euskaltzain oso guztien artean banatzea erabaki da, hurrengokoan eginkizun dagoen lana sailkatzeke.

6. *Euskal Hiztegi Orokorraz* mintzatu da, hain zuzen berari buruzko Hitzarmenean eskatzen den Jarraipenerako Batzordeaz. Zuzendaritzaren izenean proposamen bat egiten du Euskaltzainburuak eta luzaz eztabaidatu ondoren, jaun hauek izendatzen dira: Patxi Altuna, Alfonso Irigoyen, Federico Krutwig eta Jose M.ª Satrustegi Idazkaria. Hau atzerritik denez, honen hutsunez, behar balitz, Juan San Martin Jagon Sailburua. Ondoko bezala, arazo ekonomikoen harremanetarako soilki, Juan Jose Zearreta, Ekonomi Eragilea.

7. Bizkaiko Aurrezki Kutxaren laguntzaz Euskaltzaindiak egiten dituen sariketarako epaimahaiak izendatzen dira. TORIBIO ALTZAGArako: Iñaki Beobide, Xabier Gereño eta Andu Lertxundi; ARRESE BEITIArako: Federico Krutwig, Juan M.ª Lekuona eta Juan San Martin.

8. Datorren urteko *Aurrekontuak* aurkeztu ditu E. Knörr Diruzainak eta gai horretaz, 4 Diputazioetan, Eusko Jaurlaritzan eta Estatuko Hezkuntz eta Kultura Ministeritzetan egin diren jesticioen berri eman da. Orobat, Argitalpenen bileran tratatutako Gordailu berriaren erosketaz.

d) *Euskal pontizen zahar batzuk azterrikatuz* izeneko txostena irakurtzen du Jon Etxaide euskaltzain urgazle jaunak. Lau sailetan banatzen ditu aztertutako izen mordoak: 1. Kontsonantean amaitutako erdal-izenaren bukaeran erdaratik hartutako pontizenak. 2. Frantses pontizenaren azken “-e”, “-a” bihurtzen dutenak. 3. Erdal-izena kontsonantean hasten delarik, berau galtzen dutenak. 4. Erdal izenaren kontsonante bat “tx” bihurtzen dutenak.

Txosten interesgarri honen irakurketa amaitu ondoren, eztabaida labor bat egiten da.

e) Joakin Lizarraga Elkanokoaren *Ongui iltzen laguntzeco itzgiaic* edizio kritikoaren aurkezpena egiten da azkenik. Lehendabizi, L. Villasante Euskaltzainburuak hitz laburrez egiten du sarrera bat eta ondoren, Euskararen Lekukoak bildumako 10.

ale honen paratzaile izan den A. Frantzisko Ondarra euskaltzain jaunak ematen ditu liburuaren azalpenak.

Eta besterik gabe amaitu da batzarrea.

Euskaltzainburua
Fr. Luis Villasante

Idazkari-Ordea
Jose Luis Lizundia

Donostian, Gipuzkoako Foru Diputazioaren Jauregian, 1984.eko Azaroaren 30ean arratsaldeko 4-etan egin du Euskaltzaindiak hileroko bere batzarrea. Bildu dira: L. Villasante, buru, J. Haritschelhar, buruordea, P. Altuna, A. Irigoyen, F. Krutwig, E. Larre, F. Ondarra, P. Salaburu, J. San Martin eta J. M. Satrustegi, euskaltzain osoak. J. A. Arana, J. M.ª Aranalde, X. Aranburu, M. Atxaga, R. Badiola, P. Charritton, A. M.ª Etxaide, J. Etxaide, J. L. Goikoetxea, X. Kintana, M.ª Pilar Lasarte, J. L. Lizundia, J. A. Mujika. P. Uribarren, A. Zatarain eta J. J. Zearreta, J. M. Satrustegi idazkari dela. Goizeko batzarrean E. Knörr ere egon da.

Ezin etorria adierazi dutenak hauek dira: J. L. Davant, X. Diharce, J. Gorostiaga, J. Hiriart-Urruty, P. Lafitte, P. Larzabal, L. Mitxelena eta A. Zavala.

Ohi den otoitzarekin hasi da batzarrea.

Aurreko batzar agiria onartu da.

Patxi Goenagak doktoradutzako bere tesia aurkeztu berri duela esan du Euskaltzainburuak, zorionak emanez.

Goizeko batzarrearen berri

P. Altuna, F. Krutwig eta A. Irigoyen euskaltzainek izenpetutako izkribua irakurri da, Euskal Hiztegi Orokorrearen arazoa dela-eta Euskaltzaindikoko karguen berriztapena hurrengo batzar baterako uztea eskatuz. Eskaria ez da ontzat hartu.

Kargu berritzea. Bi urtetik egin ohi denez Euskaltzaindikoko karguen berritzea, Araudiak agintzen duen epe barnean zabaldua zen horretarako deia eta honako hamaika euskaltzain hauek etorri dira: P. Altuna, A. Irigoyen, E. Knörr, J. Haritschelhar, F. Krutwig, E. Larre, F. Ondarra, P. Salaburu, J. San Martin, J. M. Satrustegui eta L. Villasante.

Bozkatzeko ahala idatziz eman dute J. L. Davant, J. Hiriart-Urruty, Iratzeder, P. Lafitte eta P. Larzabal jaunek, Haritschelharri. J. Gorostiaga eta A. Zavalak, Villasanteri, L. Mitxelenak, Satrustegiri. Zortzi gomendio beraz.

Hemeretzi txarteletatik, 16 bai atera ditu L. Villasante, Euskaltzainburuak. Zuri 2, eta J. Gorostiagak boto bat. J. Haritschelhar, Buruordeak, 15 bai atera ditu, hiru zuri, eta J. Gorostiagak bat. Era berean, J. M. Satrustegi, Idazkariak, 15 bai izan

ditu, hiru zuri, eta J. Gorostiagak boto bat. E. Knörr, Diruzainak, 16 bai, bi zuri, eta J. Gorostiagak boto bakarra.

Gehiago osoarekin, lehen bozketan izendaturik gelditu da Zuzendaritza.

Euskaltzain Ohorezkoak. Zazpi euskaltzain ohorezko izendatu dira gero: Jacques Allieres, Balentin Enbeita, Iñaki Eizmendi "Basarri", Nils M. Holmer, Jesus M.ª Leizaola, André Martinet eta Terence H. Wilbur jaunak.

Zenbait batzorderen berri

Bertsolari batzordearen berri eman du J. San Martin jaunak. Erabaki nagusia, azken bileran, 1985-ean Bertsolari Txapelketa antolatzea izan dela, esan du. Horretarako, antolakizun batzordea alde batetik eta epai-mahaikoak bestetik, nor-beraren eginkizunetan bakarrik sartuko dira. Azken-aurreko gelditu zirenak aurrera pasatzen dira.

Bizkaiko Aurrezki Kutxaren babesean Euskaltzaindiak eraturako sariketen erabakia aurkeztu dute epai-mahaikoek. Felipe Arrese-Beitia olerki sariaren irabazle, "Beldur naiz" izenburu edo adierazgarriz etorria. Toribio Alzaga Teatro saria "Andre Zuria" izeneko lanak jaso du.

Atlas Linguistikoari buruz hiru lankide ari direla galderak prestatzen, esan du Haritschelhar jaunak. Uztaritzeko jardunaldien ildotik, datorren otsailerako zerrenda egina izango omen dute. Lana ongi doa.

Maileguzko hitzei buruz hasia den lana aipatu du txosten labur batean euskaltzainburuak, jarraipena eskatzen duela agertuz. Zientzia eta teknika hitzek ez baino, eguneroko hizkuntzan plazaratzen direnek dute erantzunaren behar gorria. Horiek dute presa haundiena. Datorren hileko batzarrera erabaki gabe dauden pundu nagusien hautapena eta sailkapena ekartzeko gogoia eta asmoa agertu ditu.

Euskera agerkariaren 1984-1.alea zabaldu da. Bonaparte printzearen izkribu zerrenda eta N. Tauerren bildumarena ekartzen ditu, besteak beste.

I. M. Etxaide zenaren mendeurrena

Arratsaldeko bostetan Gipuzkoako Foru Diputazioaren areto nagusian egin da I. M. Etxaide zenaren mendeurrena gogoan dela eraturako batzarre irekia.

X. Aizarna, Gipuzkoako Batzarre Nagusietako Burua, L. Villasante Euskaltzainburua, J. Haritschelhar eta J. M. Satrustegi jarri dira mahaiburuan.

Euskaltzainburua mintzatu da lehenik, Euskaltzaindiak I. M. Etxaiderekin duen zorra aitortuz. Gerra osteko une hartan bera buru zelarik hasi zen Euskaltzaindia lanean, antolatu ziren berriz Biltzarre nagusiak eta hasi zen euskara berpizten. Kristautasuna, telefonoa eta Euskaltzaindia zirela bere lan nagusiak, azpimarratu du hizlariak.

Jon Etxaide euskaltzain urgazle eta omenduaren semeak agertu du bere aitaren nortasuna, eta aztertu ditu haren sineste integrista, gipuzkoan telefonoa galtzeak sortu zizkion nahigabe eta kezkek, hala nola euskal liburu eta izkribuak. Lan luze eta zehaztasunez borobildua ekarri du.

Ana Mari Echaide, alaba txikiak, bere euskalzaletasunaren oroigarrietatik hasi eta aitarekin izandako harremanak aipatu ditu. Mendi tontor askotako ibilaldiak, musika saioak eta etxeko giroa agertu dira bere hitzaldi labur eta goxoan.

X. Aizarna Gipuzkoako Batzarre Nagusietako Buruak esan ditu azken hitzak. Poztu da Gipuzkoako Diputazioarekin hainbeste harreman izen zuen gizon ospetsuari egiten zaion omenaldiaz. Telefonoaren aurrerapena handia izan da benetan eta horretan lan egin zuen omenduak. Diputazioaren izenean zorionak eman dizkie seme alabei.

Besterik gabe amaitu da batzarrea.

Euskaltzainburua
Fr. Luis Villasante

Idazkaria
Jose M.ª Satrustegi

Donostian, Gipuzkoako Foru Diputazioaren Jauregian, 1984.eko Abenduaren 21ean arratsaldeko 4etan egin du Euskaltzaindiak hileroko bere batzarrea. Bildu dira: L. Villasante buru, J. Haritschelhar buruordea, P. Altuna, A. Irigoyen, E. Knörr, F. Ondarra, P. Salaburu, J. San Martin eta J. M. Satrustegi, euskaltzainak. J. Caro Baroja, B. Enbeita, I. Eizmendi "Basarri" eta J. M. Leizaola euskaltzain oho-rezkoak. X. Aranburu, G. Barandiaran, J. Estornes Lasa, M. P. Lasarte, J. L. Lizundia, L. M. Mugika eta J. A. Retolaza, euskaltzain urgazleak, J. M. Satrustegi idazkari dela.

J. L. Davant, J. Hiriart-Urruty, P. Lafitte, E. Larre eta P. Larzabal jaunek ezin etorria adierazi dute.

Ohi den otoitzarekin hasi da batzarrea.

Azaroko agiria onartu da.

Eguneko gaiak

Orotariko Euskal Hiztegia dela-eta Zuzendaritzak izan dituen harremanen berri eman da. Euskaltzaindiaren hitzarmenean diren hutsuneak bideratzeko eraskin baten zirriborroa prestatu da. Arazo hau ez da, nola nahi ere, Jarraipen batzordearen egitekoa, Euskaltzainburugoaena baizik, eta J. San Martin izendatu da L. Mitxelenaekin harremanen jarraitzeko. Campion-Broussain S. A. elkargoaren eginkizuna da, azken finean, egileekin hitzarmena izenpetzea.

Mailegu berriak

Euskaltzainburuak Euskaltzaindiaren kezka larria agertu du mailegu hitz berrien arauak emateko hasia duen lanarekin. Premia haundikoa bezain presaduna ikusten du Landagoien hasitako lanari jarraipena ematea. Horretarako P. Salaburu euskaltzainari laguntza eskatu dio eta datozen hilabeteetako lanen sailkapena aurkeztu da.

Pello Salaburuk, beste hizkuntzetatik etxekotu nahi diren hitzen idazkera eta itxura aztertzeko, gaien sailkapena egin du bere txostenean. Sei multzo ikusten ditu, baina lautan bildu daitezke. Iaz lau erabaki hartu zirenez, aurtengo programaketan

lehen aldiko proposamenari bosgarrena deituko diogu, eta horren arabera beste guztiak Kontsonante multzoen arazoa da, noski, zailena.

Erabakigaiak aurkezteko batzordeak izendatu dira. V) Bi atal ditu eta P. Salaburu, M. Zalbide eta P. Goenaga arduratuko dira atal bien azterketaz. VI) Batzorde hau, A. Irigoyen, K. Rotaetxe eta L. M. Mugikak osatzen dute. VII) Zazpigarreneko, P. Altuna, F. Ondarra eta X. Kintana izendatu dira. VIII) Azkenekoz, zortzigarren multzoan diren bi atalez, J. Haritschelhar, E. Larre eta B. Oyhartzabal ariko dira.

Lanen epea: Bosgarren erabakigaiak Otsaileko batzarrean aurkeztuko da. Seigarrena, Apirilean. Zazpigarrena Maiatzean, eta zortzigarrena Ekainean.

Beste gai batzu

Euskaltzainburua Madriden izan delarik, Lain Entralgo akademilariarekin mintzatu dela, aditzera eman du. Akademien arteko bilera prestatzen joateko aurretopaketa bat Urtarrilean Madriden egitea, eskatu zion Villasante jaunari. Eskaria idatziz bidaltzea hobe zela eta Euskaltzaindian jaso da Madridera joateko gomita. Akademien arteko lehen batzarrea Madriden egitea komeni da, Akademia zaharrena Espainiakoa baita. Euskaltzaindiari, era horretan, azkeneko txanda helduko litzaioke.

Caja de Ahorros Vizcainak gutun bat bidali digu Euskaltzaindiaren ordezkarik bere denbora bete duela eta izendapen berria eskatuz. X. Gereñok orain arte bezala jarraitzea erabaki da.

“Expolangues” izeneko hizkuntzen agerpena aipatu da gero. Entzundako asmo berri batzuren ardatza eta funtsa ez dirudi sendoegia denik. Euskaltzaindiak bere aldetik bideratuak ditu bere harremanak eta aurrera doa.

Vicente Aleixandre, olerkari eta erdal akademilaria hil berri denez, Espainiak Akademiari dolumina agertzea onartu da.

Txostenak

J. Caro Baroja, euskaltzain ohorezkoak, Larramendiren hiztegiari buruz egin du bere txostena. Entzuleen aukietan zegoen X. Aizarna, Batzarre Nagusietako Buruari utzi dio une horretan bere aukia idazkariak. Larramendiren hiztegia usadiozkoa den ala uste bezain asmatua, ez dago hain garbi. Caro Barojak garbi aitortu du *Azkueta-Larramendi* delako auzian, bigarrenaren alde makurtzen dela bera. Gehienek uste duten baino lan hobea dela, esan du.

Larramendi langile haundi eta herrian xertatutako gizona, ikusten du txostengi-leak. Gaur eguneko Etnologi azterlarien aurrelari jatorra. Zenbat herrik nahi luke beretzat “Corografía” lanaren antzeko zerbait.

Txostenaren mamia, hiztegioko edukina asmakuntza hutsa den ala ez baldintzatzen datza. Garai bakoitzean badira herriak ibili ohi dituen esaldi eta hitz bereziak. Horietako batzu galdu izan dira eta lekuko daukagu biltzailearen lana. Adibide ederrik eman du bestalde. Azterketa zehatz baten beharra ikusten du arazo honetan Caro Barojak.

Elkarrizketa oparoa sortu du txostenak.

Datorren urteko egutegia aurkeztu du gero Idazkariordeak. X. M. Munibe, Peñafloredaren mendeurrena daukagu alde batetik. Langintzari buruz, Dialektologi jardunak Urtarrilean, eta geure Barne-jardunak Martxoan, P. Salabururen sarrerahitzaldiarekin batera Baztanen.

L. Villasante jaunak zorionak eman dizkie ohorezko berriei. Izendapen-agiria ematerakoan bertso batzurekin erantzun dute B. Enbeita eta Basarrik. J. M. Leizaola izan da gero bere esker ona agertu duena.

Eta besterik gabe amaitu da batzarrea.

Euskaltzainburua
Fr. Luis Villasante

Idazkaria
Jose M.ª Satrustegi

Gasteizen, San Antonio kaleko egoitza berrian, 1985.eko Urtarrilaren 25ean arratsaldeko 4etan egin du Euskaltzaindiak hileroko bere batzarrea. Bildu dira: L. Villasante, P. Altuna, E. Knörr, E. Larre, F. Ondarra, P. Salaburu, J. San Martin eta J. M. Satrustegi, euskaltzainak. J. Apecechea, R. Badiola, I. Baztarrika, P. Goenaga, J. L. Goikoetxea, J. L. Lizundia, B. Oihartzabal, J. A. Retolaza, K. Rotaetxe, M. M. Ruiz Urrestarazu, P. Uribarren, J. M. Velez Mendizabal eta J. J. Zearreta, euskaltzain urgazleak, J. M. Satrustegi idazkari dela.

Dialektologi Jardunaldietarako agertu dira: A. Irigoyen, J. M. Etxebarria, Ch. Videgain eta G. Aurrekoetxea.

Ezin etorria adierazi dute: J. L. Davant, X. Diharce, J. Haritschelhar eta L. Mixelena jaunek.

Ohi den otoitzarekin hasi da batzarrea.

Abenduko batzar agiria onartu da.

Bordeleko Unibertsitateak Ohorezko Doktore izendatzen du gaur J. Caro Baroja euskaltzain ohorezkoa eta zorionak ematea erabaki da.

Goizeko bilkuraren berri

Goizeko gai nagusiak honela laburtu ditu idazkariak:

Orotariko euskal hiztegia aipatu da lehenik eta emandako urratsak baikortzat hartu dira.

Madriden, Urtarrilaren 17an, Akademien artean izandako elkarrizketen berri eman du J. San Martin jaunak. Topaketa ofiziala prestatzen joateko deia zenez, eskuarteko arazoak eztabaidatu zirela, esan du.

Nafarroako Gobernuak Euskaltzaindiari eskatu zion, bere egunean, Hobekuntza delako Legearen itzulpen ofiziala. "Itzultzaile Eskolak" egin du lana eta P. Salaburu arduratuko da J. L. Lizundiarekin, gain begiratua emanez.

Euskaltzaindiak Nafarroako Museoa duen egoitzaz mintzatu da J. M. Satrustegi, hango Ordezkarria. Itxura denez, datorren otsailean hasiko dira Museoko obrak eta beste norabait atera beharko du Euskaltzaindiak. Hitzemandako egoitzan ez da

inolako lanik egin. Datorren asterako deia izana duela Diputaziotik, esan du. Orduan ikusiko da zer irtenbide dagoen.

Parisen datorren astean egitekoa den "Expolangues" Hizkuntzen agerpenerako prest dagoela dena gure aldetik, esan da. Eusko Jaurlaritzarekin batera egingo da aurtengo erakusketa.

Batzordeen berri

1985eko Bertsolari txapelketa eratzeko, Zarautzen bildu da batzordea, J. San Martinek esan duenez. Antolatzaile batzordea izendatu dute: J. San Martin buru, A. Aranburu idazkari, J. M. Iriondo, J. M. Aranalde eta J. A. Arana Martija aholkulari. J. J. Zearreta diruzain. Plangintza orokorraren ildo nagusiak agertu dira. Deiak egin eta zerrendak ezarri ondoren esango da frogak non, noiz eta nola egingo diren. Beste aldi batean epai-mahaia izendatuko dute.

Gramatika batzordeak prest duela Iruñeko Biltzarrean aurkeztutako lana, aditza eman du. Finantziabidearen zain daude. Nafarroako Gobernuan jestioak bideraturik omen dauzkate.

Gasteizko egoitzaren aurkezpena

Eguerdiko ordu batean, Alberto Ansola Arabako diputadua mahai buruan zegoela, Armando Llanos Eusko Ikaskuntzaren izenean, L. Villasante euskaltzainburua eta Antonio Ochoa Euskal Unibertsitateko Erretor-ordekidea mintzatu dira Arabako Foru Diputazioari esker ona agertzeko. Hitzaldi laburrak izan dira denak. Aipatutako hiru erakunde hauez bestalde, L. Mitxelenak zuzentzen duen *Orotariko euskal hiztegia* taldeak ere bertan izango ditu langelak. Etxe oso ederra da Ordezkaritza berriarena.

Txostena

Odon Apraiz euskaltzain ohorezkoa zenari omenaldia eskaini dio gaur Euskaltzaindiak. Bertan zeuden Apraiztarrei eskerrak emanez hasi du E. Knörr, Arabako ordezkariak bere hitzaldia, mahai buruan zegoen margoa eskaini bait diote Euskaltzaindiari, Pantxo Cosio-k Odon Apraiz gazteari egindako irudi estimagarriarekin. E. Knörr jaunak gero, "In Memoriam" gozaro eta maitasunez mamitutako txostenean irakasle zenduaren bizia, ikasketak, maisu lana eta euskal sena agertu ditu. Eusko Ikaskuntzaren sorrerako bileretan parte hartu zuen Odonek Arantzazun. Euskaltzaindiaren diru laguntzarekin Ikasketak egin zituen atzerrian. Unamunorekin zuen adiskidetasuna ere aipatu du txostengileak, haren bibliografia aberatsa eta biziki umorea ahanzi gabe.

Azken ordukoak

Zuzendaritza P. Lafitte euskaltzainkidea ikusten izan zela Urtarrilaren hiruan, jakinerazi du idazkariak. Baionako eritegian dago zangoetatik ezindurik. Egoera aski

larrian izan behar ditu eta medikuak ez dira ausartzen ebakuntzarik egiten. Buruz, bestela, beti bezain argi eta izpirituz lasai ikusi genuen.

Itzultzean, P. Larzabalen etxean sartu ginen. Esangura, eta ezpainek ez jarraitzen berak nahi bezala. Ikusten zen asko estimatu zuela bisita. Bere antzerkien berri ere eman zigun. Argitaratzen joatea komeni da.

Bezperan Aita Intza ikusten egon zela esan du J. M. Satrustegik. Euskaltzaindiak egiten dituen lanen berri galdetu zuen eta beregana iristen diren zurrumurruek argibidea nahi zuen.

Arratsalde honetan Dialektologia Jardunak hasten direnez, amaitutzat eman da batzarrea.

Euskaltzainburua
Fr. Luis Villasante

Idazkaria
Jose M.ª Satrustegi

Donostian, Gipuzkoako Diputazio Jauregian egin du Euskaltzaindiak Otsaileko bere batzarrea. Bildu dira: L. Villasante buru, J. Haritschellar buruordea, P. Altuna, J. L. Davant, X. Diharce, E. Knörr, F. Krutwig, E. Larre, P. Salaburu, J. San Martin, eta J. M. Satrustegi, euskaltzainak. J. A. Arana, J. A. Arkotxa, P. Charritton, J. Etxaide, J. G. Etxebarria, J. Fdez. Setien, M.ª P. Lasarte, J. L. Lizundia, A. Zatarain eta J. J. Zearreta, euskaltzain urgazleak, hala nola J. M. Jimeno Jurio txostengilea.

J. Hiriart-Urruty, P. Lafitte, P. Larzabal eta L. Mitxelena jaunek ezin etorria adierazi dute.

Ohi den otoitzarekin arratsaldeko 4etan hasi da batzarrea.

Urtarrileko batzar agiria onartu da.

Goizeko bilkuraren berri

Maileguzko hitzei buruzko V. erabakigaia aurkeztu du P. Salaburuk. P. Goena eta M. Zalbide batzordekideekin batera prestatutako txostena orraztu dute euskaltzainek. Bi puntu nagusi datoz oraikoan: a) *Ozen + txistukari kontsonante multzoetan*, alde batetik, eta b) *Bi sudurkari*-koak, bestetik. Ohar guziak kontuan hartuz egin den izkribua aho batez onartu da. Batzar agiriari datxikola ematen da. Txomin Peillen jaunak igorritako gutuna irakurri du Idazkariak eta bere egunean aztertzeko utzi da.

Bertsolari batzordea. J. San Martin antolatzaile azpibatzerde buruak aurtengo Bertsolari Txapelketa-rako Epaimahai batzordea aurkeztu du. Bertan daude: J. M. Aranalde, A. Aranburu, J. M. Etxezarreta, A. Irigoyen, M. Itzaina, E. Larre, A. Muniategi, J. M.ª Iriondo, J. M.ª Lekuona, eta A. Zavala. Lehen ariketan beste hauek ere parte hartuko dute: Arantza Arruti, P. Aldama eta, hutsune gehigarri, P. Esnal. Txapelketako arautegia ere onartu da.

Gramatika batzordeak hurrengo hiru urteetarako lan egitasmoa aurkeztu du, honako atal berezi hauetan banatua: a) Eskuartekoen jarraipenez, perpaus bakunaren gramatika burutzea. b) Lanen epea mugatzeko egutegia. c) Parte har lezaketenen gehitzea eta, d) Kostuen aurrekontua.

Riezuko aita Jorjeri, igandean emango zaion “Manuel Lekuona” sarirako, F. Ondarra eta J. A. Arana izendatu dira Euskaltzaindiaren ordezkari.

Euskaltzainburugoak bezperan egindako bileran, bulego langileen alogerak iaz bezala Jaurlaritzakoekin parekatzen jarraitzeari oniritzia eman zion. Kargudunen laguntzak ere gaurkotuko dira.

Iruñean dugun ordezkari-tza laster utzi beharko dugula, jakinerazi diote agintariek J. M. Satrustegiri. Horretarako, Oliveto Kontearen kaleko egoitza berria epe laburrean egokituko dutela hitzeman diote.

Datorren hileko barne-jardunak eta P. Salabururen sarrera-hitzaldia dela eta Baztanen izandako harremanak aipatu ditu J. L. Lizundiak. Martxoaren 29 eta 30-ean Lekarozko ikastetxean egingo dira jardunaldiok, eta biharamunean, Arizkun, egingo du euskaltzain berriak bere sarrera-hitzaldia.

Txostenak

Expolangues. Otsailaren 1-etik 5-era Parisen egindako Hizkuntzen Agerpenaz mintzatu da J. Haritschelhar. Iaz baino egokiago egin direla gauzak, eta datorren urtean euskarak hobeki behar duela agertu, esan du. Euskaltzaindiarekin batera han zegoela Eusko Jaurlaritza ere, aipatu du gero J. L. Lizundiak.

Berrogei bat mila jende ibili omen da erakustokian zehar eta zenbait jaun ospetsu aipatu dira haien artean. Hizkuntzei dagokien munduko erakusketarik garrantzitsuena izatera heldu omen da Pariskoa. J. A. Aranak euskal liburu eta argitalpenak atzerrira bultzatzeak duen garrantzia azpimarratu du. Bazen bertan euskal argitalteen ordezkari bat, eta gure liburuak Paris, London edo Berlinen antzeko hiriburuetan sartzea da azken helburua.

J. M. Jimeno Jurio jaunak Iruñerriko toki-izenez egin du, gero, bere txostena. Bilduma zehatz eta txalogarria egiten ari da aspaldian eta, aurkitutako altxorraren lekuko, euskarazko esames jatorren zerrenda aurkeztu du. Arretaz entzun zaio eta garrantzitsutzat hartu da bere lana.

Besterik gabe amaitu da batzarrea.

Euskaltzainburua
Fr. Luis Villasante

Idazkaria
Jose M.ª Satrustegi

Arizkunen, Baztango ibarrean, 1985. eko Martxoaren 31an ospatu du Euskaltzaindiak P. Salaburu euskaltzainaren sarrerako batzarre irekia eguerdiko 12etan. Bildu dira: L. Villasante burua, J. Haritschelhar buruordea, P. Altuna, J. L. Davant, J. Hiriart-Urruty, A. Irigoyen, F. Krutwig, L. Mitxelena, F. Ondarra, P. Salaburu, J. San Martin, J. M. Satrustegi eta A. Zavala, euskaltzainak, J. Riezu euskaltzain oho-rezkoa. J. Apezetxea, J. A. Arana, J. M. Aranalde, X. Aranburu, P. Arregi, J. Atxa, M. Azkarate, R. Badiola, P. Charritton, J. Estornes, A. M. Etxaide, J. M. Etxebarria, P. Goenaga, J. M. Iriondo, M. Izeta, X. Kintana, M.ª P. Lasarte, X. Lete, J. L. Lizundia, J. A. Mujika, M. J. Urmeneta eta J. J. Zearreta, euskaltzain urgazleak, J. M. Satrustegi idazkari dela.

Pilota plazan, Roman Felones Nafarroako Foru Gobernuko Hezkuntz eta Kultur kontseilaria, Felix Santiago Ustarroz Baztango alkateordea eta Juan Irigoyen Arizkongo alkate-zineztua eseri dira Euskaltzainburuarekin mahai nagusian. Alboan, P. Salaburu, L. Mitxelena eta J. M. Satrustegiren erdian.

Ustarroz, Baztango alkateordeak hitz labur batzurekin ongi-etorria eman die batzartuei.

Festaren zergatia eta esan-nahia euskaraz eta erdaraz aditzera eman ditu gero Euskaltzainburuak. Euskaltzaindiaren sorrera, historia, helburuak eta lanak ere aipatu ditu bere hitzaldian L. Villasante jaunak. Itxaropen hutsa ezik, emaitza ere bage-nuela Salaburu, aitortu du Euskaltzainburuak.

Idazkariak ospakizunari dagozkion araudiko puntuak irakurri ondoren, euskaltzain berriaren sartze sinbolikoa egin da J. Haritschelhar eta J. San Martin euskaltzainkideen eskutik. Arizkongo txistulariek "Aitorren hizkuntz zaharra" jo dute une horretan eta batzartuak zutituz eman zaio P. Salabururi ongi-etorria.

Sarrera-hitzaldia

"Mario Bungeren hizkuntzalaritza" izenburuarekin aurkeztu du euskaltzain berriak bere sarrera-hitzaldia. Noam Chomsky hizkuntzalariaren teorien interpretazio pertsonala eztabaidagarria dela esan du Bungeren lanean. Chomskyren teoria aurkeztu eta kritikatu beharrean, Bungek berak hizkuntzalaritzari buruz dituen irizkiak agertzeko baliatzen omen du *Lingüística y Filosofía* izeneko liburua. Nola nahi

ere, Bungenen teoriak aztertzea ez baino, Chomsky-ri buruz harek esandakoen hutsak eta gaizki ulertzerik haundienak salatzea da bere helburua.

Txostenaren edukinean sartu aurretik, A. Irigaray euskaltzain zenaren aipamena egin du Salaburuk. Ez duela ezagutu uste bazuen ere, herriz-herri haur euskaldunen sariketa egin zelarik Irigaray ez ote zegoen berari agiria eman zioten gizonen artean, gogoratu du.

Koldo Mitxelena Iker sailburuak erantzun dio txostengileari. Honen merezimen-
du eta ikas maila aipatu ondoren, gaurko hizkuntzalaritzako eskolen ildotik sortuta-
ko bere aburu eta ohar mamitsuak jalkiz burutu du hitzaldia, zorionak emanez den-
bora berean.

L. Villasantek euskaltzain agiria eskuratuz zoriondu du lagun berria. Idazkariak erakundearen domina ezarri dio gero.

Juan Migel Munarriz, Elizondoko Juradoaren eskutik opari bat jaso du azkenik.

Roman Felones, Nafarroako Hezkuntz eta Kultur Kontseilariak esan ditu azken hitzak. Ohoretzat hartu duela Nafarroak Salabururen izendapena, esan du. Nafarroako Gobernuak euskararen alde egin nahi duen lana aipatuz, gure kultura zaintzeko xedea aitortu du. Bere zorionaren ondoren euskal hitz labur batzu esan ditu.

Mikel Laboa kantariak bere euskal abestiekin parte hartu du jaialdian.

Beste bilkuren berri

Bi urtetik behin egin ohi diren Barne Jardunaldiak egin ditu Lekarotzen Euskaltzaindiak. Batzordeetako arduradunekin batera, datozen urteetarako ekintzen egitaraua aztertzeko eta finkatzeko izan da aurreko bi egun horietan egindako lana.

Villasante, Salaburu eta Satrustegi Baztango alkate jauna ikusten egon ziren bere etxean, Euskaltzaindiak ohi duen eran. Bide batez, Baztango ikurra Arizkungo festan egongo zela hitz eman zien J. Iturralde jaunak, aurreko egunetako tirabirak horrela konponduz. Ikastolaren arazoak ere aipatu zituen bailarako alkateak eta konponbidera iritsi ziren bileran. Giro lasaian joan zen elkarrizketa.

Batzarre ondoren Arizkungo dantzariak saio bat eskaini dute herriko plazan.

Denbora berean Arizkungo artelari eta artesauen erakusketa irekirik egon da Parrokiako barne batean.

Eta besterik gabe, bazkari batekin amaitu da euskaltzain berriaren sarrerari buruz antolatutako festa.

Euskaltzainburua
Fr. Luis Villasante

Idazkaria
Jose M.ª Satrustegi

Donostian, Gipuzkoako Diputazio Jauregian, 1985.eko Apirilaren 26an egin du Euskaltzaindiak hileroko bere batzarrea arratsaldeko 4etan. Etorri dira: L. Villasante burua, J. Haritschelhar buruordea, J. M. Satrustegi idazkaria, P. Altuna, X. Diharce, A. Irigoyen, E. Knörr, F. Krutwig, E. Larre, F. Ondarra, P. Salaburu, eta J. San Martin, euskaltzainak. J. A. Arana, X. Aranburu, M. Atxaga, P. Charritton, J. Etxaide, M. P. Lasarte, J. L. Lizundia, A. Zatarain, J. J. Zearreta, euskaltzain urgazleak.

J. L. Davant, J. Hiriart-Urruty eta P. Larzabal euskaltzainek ezin etorria adierazi dute.

Ohi den otoitzarekin eman zaio hasiera batzarreari.

Otsail eta Martxoko batzar agiri biak onartu dira.

E. Larre euskaltzainak P. Lafitte zenaren goratarrea egin du. Iruñeko Batzarean ikusi genuen azken aldiz hileroko batzarreetara hainbeste urtez ia hutsik egin gabe etorri zen euskaltzainkidea. Bere-berea zen gramatika gaiarekin amaitu zuen euskal munduan hain zabal eta luze egindako lana. Bertan agertu zuen bizi gosea eta izpiritu xorrotxa saio guzietan parte hartuz. Handik aurrera ez zuela ordu onik izan, esan du txostengileak. Lafitteren lanak ugariak dira eta oso zabala berak erabilitako gaien arloa: gramatika, politika, etnografia eta kazetaritza; baina, oroz gainetik apezka, esan du E. Larrek.

L. Villasantek gero, P. Lafitte jaunak utzitako hutsunea gertatu dela Euskaltzaindian, aditzera eman du. Araudiaren arabera, bi hilabeteko epea irekirik gelditzen da euskaltzaindian proposamena egiteko. Idatzirik eta hiru euskaltzainek izenpeturik egingo da aurkezpena. Uztaileko batzarrean egingo da hautapena.

Goizeko bileraren berri

Goizeko gai nagusia mailegu berrietako VI. atala ikertzea zen. A. Irigoyen jaunak irakurri du, A. Rotaetxe eta L. M. Mugikarekin batera taxututako erabakigaiak: bi kontsonante oklusibo dituztela agertzen diren multzoena, alegia. Horretarako, orri bat banatu du zenbait oharrekin lanaren aurkezleak. Eztabaida luzerik sortu du arazoak. Labur esateko, idazkera edo erredakzioari buruz, aurreko erabakien ildotik joan behar genukeela aipatu da. Klasikoen ereduari jarrai zaiola esan du A. Irigoyenek, beste galdera bati erantzunez. Lehen puntuak aurkitu du P. Altunak kontraesan

antzeko istilu bat. *Adjektibo* baino gogokoago ikusten du berak *adjetibo* idazkera, hala nola subjektibo etab. Arazoa beste batzuren iritzian zera da, *adjetibo* hitz hori hartzekotan, ez ote litzatekeen mailegu zaharra bezala hartu behar. Nola nahi ere ez da kasu honetan adibidetzat ezarriko.

Gramatikalarien iritzia eta ortografiaz ari direnena bide desberdinetatik joateko arriskua agertu du F. Krutwig jaunak. Arriskurik balego, gramatikalariek beharko lukete amor eman, noski. *Orotariko euskal hiztegia* egiten ari direnek beren bidea daramate eta hori ez da Euskaltzaindiaren lana, L. Villasantek azaldu duen eran. Eztabaida luzearen ondoren eta zuzenketak ikusirik, proposamena ontzat eman da.

IV. Barne Jardunaldien kronika

Eguneko bigarren gaia Lekarozko Jardunaldien kronika irakurtzea izan da. Idazkariak egin du baina denbora gehiagorekin prestatu nahi zuela aditzera emanez. Hitzez hitz irakurri ondoren, P. Salaburu eta A. Irigoyen jaunek pasarte oso mugatu batzuren zehaztasun eta gehigarriak eskatu dituzte. Une batean elkarrizketa bizia eta tirabira bipilak sortu dira eskarien gaia dagokien pertsonen artean.

Jardunaldien kronika ez dela batzar agiri bat, aditzera eman du Euskaltzainburuak. Nolabait, bertan erabilitako puntu nagusien oroipena besterik ez da eta gaur irakurritakoa baino laburragorik egin izan da orain baino lehen. Idazkariordeak aditzera eman du azkenean, zehaztasunik nahi duenak aski duela Euskaltzaindiko artxi-boetara jotzea; han dira banatutako paper guzien kopiak, hala nola solasaldien mag-nefoi grabapenak.

Euskaltzaindiaren bestelako eginbehar askoren artean itanozko aditzaren formak finkatzea ere aipatu duelarik bere kronikan idazkariak, batzorde horretan barne egon nahia agertu du X. Kintanak.

Eskuarteko gaiak

Euskaltzainen goizeko bilkuran beste gai hauek ere erabili dira:

Akademiaren arteko topaketak Madrilen egitekoak dira datorren Maiatzaren 20an. J. San Martinek esan duenez, Espainiako Akademia izango da lehen batzarre honen antolatzaile, “Elebitasuna, diglosia eta hezkuntza” gaitzat harturik. Lau bat pertsona joango omen da elkargo bakoitzetik. Hori kontuan izanik, geure aldetik Euskaltzainburua, Idazkaria, Iker sailburua eta Jagon sailburua joatea erabaki da. Haue-takoren batek huts egin baleza E. Knörr izendatu da ordezkeri.

J. Caro Baroja, euskaltzain ohorezkoa, Espainiako Akademiak kideztat hartu du eta gertakizun hori dela bide, Euskaltzaindiaren poza eta zorianak berari adieraz-tea erabaki da.

Lekarotzen Euskaltzaindiak egin berri dituen “IV. Barne Jardunaldiak” direla eta, lagundu gaituzten erakunde, elkargo eta pertsonen gure esker ona agertzea onar-tu da.

Datorren hileko batzarrea Bilbon, maiatzaren 31an egingo da. Ahal balitz egoi-tza berriaren hitzarmena bertan izenpetzeko asmorik ere badago.

Iruñeko ordezkarietzako lanak ere aurreraturik daude eta, behar bada, datorren Ekaineko batzarreko amaiturik egongo dira.

Batzordeen berri

Bertsolariak. Txapelketari buruz Lekarotzen hartutako erabakien berri eman du J. San Martinek. Bertsolarien elkarteari mahaiko edo juradokoen hirutatik bat berek aukeratzea eskaini zaiola esan du. Txapelketa honetan parte hartu nahi dutenek Maiatzaren 15erako eman behar dute izena.

Argitalpenak. Barne Jardunaldietan E. Knörr euskaltzainak aurkeztutako eskariari erantzunez, Toki-izenen bilduma berezi bat egiteko asmoa agertu zen batzordekideen artean. Jimeno Juriok Iruñerrian egin duen lanarekin hasiera eman geniezaioke, horretarako dirulaguntza lortu ondoren.

Eskualdeka nolabaiteko banaketa eginez, zenbait euskaltzainen jarlekua aske uztetari buruz, hala nola batzarreetara ez datozen euskaltzainen bozkatzeko eskubidea mugatzea nahiko luketenen eskariak, astirik ezean, beste aldi baterako utzi dira.

Txostena

Amrosi Zatarain, euskaltzain urgazleak, *txori* eta *xori* bezalako bikote eta hirukoteez egin du bere txostena. Z, TX eta X hasieran dutenen jatorria TZ dela uste du. Adibidez, *Tzorik* emanak izango lirateke, *zori*, *xori* eta *txori*. Hipokoristiko eta beste-lakoen eragina aipatu du A. Irigoyenek, eta *txortren* iturburua *zori* —zorion hitzarena— dela ere esan da.

Eta besterik gabe amaitu da batzarrea.

Euskaltzainburua
Fr. Luis Villasante

Idazkaria
Jose M.ª Satrustegi

Bilbon, 1985.eko Maiatzaren 31an arratsaldeko 4etan, Plaza Barriko bere egoitzan bildu da Euskaltzaindia. Etorri dira: L. Villasante burua, J. Haritschelhar buruordea, P. Altuna, X. Diharce, A. Irigoyen, F. Krutwig, E. Larre, P. Salaburu, J. San Martin eta J. M. Satrustegi, euskaltzainak. J. A. Arana, P. Arregi, R. Badiola, J. G. Etxebarria, K. Etxenagusia, X. Gereño, J. L. Goikoetxea, X. Kintana, I. Laspiur, J. L. Lizundia, P. Uribarren eta J. J. Zearreta, euskaltzain urgazleak, J. M. Satrustegi idazkari dela.

J. L. Davant, E. Knörr, J. Hiriart-Urruty, P. Larzabal eta F. Ondarrak ezin etorria adierazi dute.

Ohi den otoitzarekin hasi da batzarrea.

Apirileko batzar agiria onartu da.

Maiatzaren 20an Madrilen hizkuntz Akademien arteko bilkura egin zela, esan du idazkariak. Giro lasaian aurkeztu zen bertan Estatuko hizkuntza gutxienduen egoera. Valencia eta Mallorkako arazoa ere aipatu zen. Espainiako Erret-Akademiak ez zuen ezer berezirik aurkeztu. Azpimarratzekoa da Euskaltzainburuak irakurritako txosten funts haundikoa. La Coruñan egingo da datorren udazkenean bigarren batzarrea, gai zehatz batzu oinarritzat harturik. Barzelonan egin gogo da hirugarrena eta Euskal Herrian izango litzateke lehen txandaren amaiera. Beharrezkoak ikusten dira harreman hauek.

Lekarozko Barne Jardunaldietan aurkeztutako batzorde zerrendak birrestu dira.

Iruñeko bulego berria prest dagoela, esan du Satrustegik. Ekaineko batzarrea bertan egingo du Euskaltzaindiak, hilak 28, azken ostiralean. Mailegu hitzen lana burutzeko, bezpera arratsaldean euskaltzainak biltzea komeni da.

Donostiako ordezkaritza non ezar daitekeen ikusten izan dira J. Kortajarena Diputadurarekin, J. San Martin, J. M. Satrustegi eta J. L. Lizundia. Orain arte Kirol arazoan bulegoa zegoen Prim kaleko bi solairu ikusten dira gaurkoz helduenak. Oso aldaketa gutxirekin egoki daitezke.

Campion-Broussain gure azpi-elkargoko idazkaritza bertan uzteko gogoia ageritu du, idatziz, J. M. Satrustegik. Datorren batzarrean astiro ikusteko utzi da eskaria.

Euskera 1984 (2) zenbakia aurkeztu eta banatu da batzartuen artean. Euskaltzainburoak 1983-1984 urteetako *Oroit-idazkia (Memoria)* azaldu du bestalde, gure aspaldiko hutsunea betetzen duen lana.

Batzordeen berriak

Hiztegitintza. Lekarozko Barne Jardunaldietan esan bezala, hiztegitintza batzordeko idazkari den M. Zalbidek plangintza orokor baten egitura aurkeztu zion Euskaltzaindiari. Bost bat urteko epe laburrean burutzekoak ikusten dituen lanak hauek dira: Eskuarteko Hiztegi Nagusia amaitzea, lexikologiako irizpideen finkapena, hala nola, maileguzko hitzen idazkera, hitz elkartuen azterketa, erakartuen arazoa eta sintagma lexikala. Bilketa lanean, gaur erabiltzen diren hitzen bilduma egin behar litzateke, prosa arruntean nahiz irakaskintzan.

Geroko beste epe batean egiten joateko aurre-asmoetan sartzen ditu: hiztegi arau emalea, jakintzagai eta bizibide berezietako terminologia teknikoa, eta euskara ez dakitenei erakustean maiztasun-prestutasunezko hiztegia. Noizbait egin beharko da, gainera, euskalkien hiztegia ere.

Lan premiatsuenetatik edo helduen dauden gaietatik hasi daiteke ekintza hauen burutzen. Giza-baliabideak eta dirulaguntza kontuan eduki behar dira. Langaien aurreasmoa urteroko aurrekontuen epe egokian aurkeztu beharko zaie agintariei. Hune honetan Euskaltzaindiari dagokionez, lexikologi irizpideak finkatzen jarraitzea ikusten da beharrezkoena. Maileguzkoen ondoren hitz elkartuen zehaztapan lana hasi dezake.

Bertsolari batzordea. Aurtengo bertsolarien txapelketari buruz sortutako istiluen ondoren, bezperan batzordeak eztabaidatutako punduen berri eman du J. San Martin, antolakizun azpisailako idazkariak. Arduradunen proposamena entzun eta zenbait gauza zehaztu ondoren, hurrengo adierazpen hau banatzea onartu da:

“Aurtengo Bertsolari Txapelketa dela eta, zenbait iritzi desberdin hedatu da. Euskaltzaindiak prentsa-bidez ikasi duelarik bertsolari talde batek “txapelketa hobea” antolatu nahi duela, gaurko bileran hauxe erabaki du:

Nahiz Euskaltzaindia aspaldi honetan aritu den bertsolari txapelketak apailatzen, gerra aurrean Euskaltzaleen Elkarreak ekin zion bide beretik eta bertsolaritza indartu nahirik, bertsolari talde batek antolatzeko gogoia erakutsi duenez gero, Euskaltzaindiak ez du oraingoz txapelketarik eratuko.”

Dialektologia. Atlas-en batzordea atzo goizean bildu zela aditzera eman du J. Haritschelhar jaunak. Grabapenetako zati bereziak entzun eta aztertzen saiatu ziren, traskripzio lanerako iritziak bateratzeko asmoz. Lan interesgarri eta baliotsua gertatu omen zaie.

Argitalpenak. Batzordekide gehienak bertan zirenez, toki-izenen argitalpenei buruz mintzatu da idazkaria, eta proposamen bi aurkeztu ditu: 1) J. M. Jimeno Jurio-ren Iruñerriko bilketa lanen lehen alea, *Cendea de Zizur*, argitaratzeko diru laguntza lor daitekeela. 2) Era berean, E. Goyhenetche jaunak aspaldi burutua zuen *Onomastique du Nord du Pays Basque XI-XIV* mendeetako pertsona izenen lana kaleratzeko laguntza ere eskura genezakeela.

Finantziabidea lortu bezain laster lan hauek plazaratzen saiatzeko oniritzia eskatu zaio batzordeari. Begi onez ikusi da esandakoa.

Euskaltzainen izendapenaz

Lekarotzen mahai gainean gelditutako eztabaida korapilatsu bat agertu da azkeanean. Euskaltzain ezinduen aulkiak izendapen berriekin bete beharko liratekeela, zioen eskariak. Villasanteren ustez, kontraesan bat dago ahalmen hori aitortzen duen Barne Erregeletako 39. artikulua eta hogeitalau euskaltzainen kopurua mugatzen duen Arautegiko artikulua artean. Hogeitabost izango lirateke une horretan izendatuak. Beste batzuk ez dute inolako kontraesanik sumatzen eta, iritziak iritzi, lege arazoa dago funtsean. Bigarren ikuspegi garrantzitsua, egoera honetan Euskaltzaindiari komeni ote litzaiokeen ala ez zorrotasunarekin horrelako jokabidea hartzea, izan da.

Aburuak elkarretaratu ez badira ere, garbi ikusitako ondoren bakarra, zera da: Euskaltzain batek bere kabuz kargua uzten duela benetan adieraziko balu, hutsunea legezkotzat eman lezake Euskaltzaindiak eta haren ordez euskaltzain berria aukeratu. Berdinak ezin du berdina baztertu, dio Euskaltzainburuak.

Bigarren istilua, batzarreetara ez datozen euskaltzainen botzari zegokion, eta ahalmena edo boterea mugatzea proposatzen zen. Ezin zaiela euskaltzainei berek nahi duten eran botoa emateko eskubiderik uka, esan da. Hauteskunde batean gai soil batentzat espreski emandako botza ezin da, noski, beste arloetan baliatu. Botza emailak orokorki edozein gauzatarako ematen duela aitortuko balu paperean, zalantzarik gabe horrela erabil dezake botere hori haren ahalmena dakarrenak.

Nola nahi ere, kasu bakoitzean ikusi beharko da idatziak daraman mezuaren zabalatasuna ala hertsidura.

Txostenak

Gabriel Aresti zenaren hamargarren heriotz urtemuga gogoratu du gaur Bilboko egoitza berrian Euskaltzaindiak. J. San Martinek Arestiren poema itzulpenak aipatu ditu bere txostenean. 1954-ean hasi zen Aresti *Euzko Gogoan* idazten. Bi urteren buruan, *Egan*-en 1956.eko azken alean atera zuen bere lehen itzulpena. Santillanako Markesaren "La Serranilla" aipatu du, besteak beste, bere itzulpenen artean. Atzerriko olerkarien lanez interesaturik agertu zen eta txekoan itzulpenak Tauer jaunari eskatu zizkion. Quixote euskarara itzuli nahian ibili zen denbora batean, eta adiskideak ahalegindu ziren hori burutik kentzen. Originala gazteleraz dagoenez, nork irakurriko zuen gure artean euskaraz?

"Gabriel Aresti euskararen batasunaren eragile" izenburuarekin gertatu du X. Kintanak bere txostena. Euskaldunberriaren ikuspegitik hartu du lehenik olerkariaren nortasuna. Berea ez zuen hizkuntza, euskara alegia, berreskuratzea izan zela G. Arestiren helburua, esan du. Txostengilearen ustez, sormen hizkuntza ez da nahi eta ezpada amaren bularrekoa.

Bilboko giro arrotzean euskara ikasi eta egunero baliatzeko erabilpena bultzatzea, ero txalogarrien erueda deitu du. Baina batasunaren aldeko jokabidea izan zuen Arestik eraginkorra. Lehen urratsetan agertzen zaigu bere izena; *Batasuna-*

ren kutxa da arlo honetan bere ekintza zaratatsuen. Une batez c/z nahastuz eta abar idazkera anarkikoari ekin bazion, erreakzio baikor baten bultzatzeko izan omen zen. Baina, batasunaren izenean Bilbon bizkaierari bizkarra ematea izan zen, behar bada, bere buruarentzat erabakirik gogorrenetakoa.

J. A. Arana Martijak, azkenik, Arestiren olerki bat 350 hizkuntzataraz itzulia izan dela, esan du. F. Oroz Arizkuren irakasle nafarrak bultzatu du Tubingan itzulpen hau eta zenbait hizkuntzatan sortutako bitxikeriak aipatu ditu. Bibliaz landa egin den itzulpen lanik zabalena omen da hau. Dirudienez, azken berria beste hizkuntza batera itzuli delakoa dugu. 351 mintzaitan errepikatu da euskaldun batek plazartutako "Aitareten etxea".

Eta berri honekin amaitu da batzarrea eta Aresti zenaren goratarrea.

Euskaltzainburua
Fr. Luis Villasante

Idazkaria
Jose M.ª Satrustegi

Iruñean, Conde Oliveto 2-2.eko ordezkari-tza berrian bere lehen batzarrea, 1985. eko Ekainaren 27an arratsaldeko seietan, egin du Euskaltzaindiak. Bildu dira: L. Villasante Euskaltzainburua, J. Haritschelhar buruordea, P. Altuna, J. Hiriart-Urruty, A. Irigoyen, E. Knörr, F. Krutwig, E. Larre, F. Ondarra, P. Salaburu, J. San Martin eta J. M. Satrustegi euskaltzainak. P. Andiazabal, J. Apezetxea, J. A. Arana, J. Atxa, J. M. Azpiroz, R. Badiola, M. Izeta, M. P. Lasarte, J. L. Lizundia, M. J. Urmeneta eta J. J. Zearreta, euskaltzain urgazleak, J. M. Satrustegi idazkari dela.

Ohi den otoitzarekin hasi da batzarrea.

Aurreko batzar agiria onartu da.

Ordezkaritza berria

Eguerdiko hamabietan egin da Nafarroako Ordezkaritza berriaren aurkezpena. R. Felones Kultura eta Hezkuntzako Sailburua, L. Villasante Euskaltzainburua, J. Iturbide "Principe de Viana" Elkargoko zuzendaria, J. M. Satrustegi idazkaria eta P. Altuna Gramatika batzordeburua eseri dira mahai aurrean. Nafarroako ordezkariak hitz bitan ongietorria eman ondoren batzartuei, L. Villasantek irakurri du agur eta esker oneko bere hitzaldia. Bi gertakari garrantzitsu bazirela eguneko gaietan, adierazi du; ordezkari-tza berrian sartzea eta Iruñeko Biltzarrean gramatikari buruz zabal-dutako txosten nagusiaren argitalpena, alegia. Bere egunean lau Diputazioek sortuta-ko elkargoa dela Euskaltzaindia, azpimarratu du, herrialdeak banaturik badaude ere Euskal Herriak hautsi gabe diruela agertuz. Egoitza berriagatik Nafarroako Go-bernuari eskerrak emanez amaitu du Euskaltzainburuak bere txostena.

P. Altuna mintzatu da gero Gramatika batzordearen izenean liburuaren aurkez-pena egiteko. Euskaltzaindiaren X. Biltzarrean onartutako lana, edozein hurrek mundura etortzeko behar duen bederlatzi hilabeterekin datorkigula esan ondoren, P. Lafitte lehen batzordeburuarentzat izan ditu oroitzapenik hoberenak. Perpau baku-naren lanaren ondok beste urratsa aurreprogramatzen ari direla esatean, bost bat urtera daukagun Larramendiren hirugarren jaiot-mendeurrena helburu adierazgarri-tzat eman du, lana amaitzen saiatzeko.

R. Felones baikor agertu da bere asmoetan. Euskaltzaindiaren lana ezagutzen duela eta elkarrekiko lanean Gobernuak daraman bidean aurrerapen baliotsua dela egoitza berriaren lorpena, esan du. Iruñeko Biltzarrean sortutako ezaupenak beste

lotura batzu sortu dituen bezala, harreman hauek indartuz joango direla uste du. Kultura eta Hezkuntza Sailak arreta eta begiramendurik onenez ikusten omen du Euskaltzaindiaren lan isila.

Euskaltzainen bilkura

Arratsaldeko lauretan bildu dira euskaltzainak hileroko gaiei jarraipena eman nahirik. P. Lafitte zenaren hutsunea betetzeko irekia zen bi hilabeteko epea gaur amaitzen dela, aditzera eman du Euskaltzainburuak. Une horretaraino aurkeztutako izen bakarra, P. Charriton Baionako lankidearena izan da. Berau J. Haritschelhar, J. L. Davant eta J. San Martin euskaltzainek izenpetu dute.

Maileguzko hitzak. Eguneko gaietan lehena, mailegu berrietako VII.puntua da: hiru kontsonantezko multzoak bere baitan dituzten hitz maileguak euskaraz nola idatzi behar diren, alegia. P. Altuna, F. Ondarra eta X. Kintanak elkarrekin taxututako erabakigai eztabaidatu ondoren, Euskaltzaindiak honako adierazpen hau onartu du:

Maileguzko hitzak: VII.puntua. “Hitz mailegatuek jatorriz hiru kontsonantezko multzoa dutenean bere baitan, euskarak ere hiru kontsonanteak gordeko ditu: hala nola, *institutua, konstituzioa.*”

Ez, ordea, euskara idatzian aspaldidanik erabili diren hitzek hizkera arrunteko esanahia dutenean: esate baterako, *istant(e), sustantzia.*”

Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailburuaren gutun bat jaso da, bizkaieraren idatzizko eredu bultzatzeko asmoz burutu duten, “Euskararen Erabilera Bizkaiko Irakaskuntzan” izeneko lanarekin batera. Edukina aztertzea eta oharrak egitea eskatzen zaio Euskaltzaindiari. Euskararen joskera arazoa ez dagokio soilki bizkaierari eta ez da batera erraza erabakiak hartzea. Gramatika batzordeari bidaliko zaio azter dezan. Horrela jakineraziko zaio Hezkuntza Sailburuari.

Eusko Jaurlaritzaren Kultura eta Turismo Saileko Euskara-Arazoetarako Zuzendaritzak, bere aldetik, literaturgintzan diharduten idazleei laguntzak banatzeko epaimahai-ordezkari bat eskatu dio Euskaltzaindiari. A. Irigoyen jauna izendatu da.

Getxo-ko Udalak J. A. Agirre Lekube zenari buruz historia arloko ikerlan batentzat deia zabaldua duelarik, epaimahairako ordezkari bat eskatu du. Pello Salaburu izendatu da.

Bilboko Ateneoak J. M. Barandiaren euskaltzainari eskaintzen dion omenaldirako gomita jaso da. Omenaldi hori gaur eta hemen bilduak garen une berean izateko denez, ezinezkoa gertatu da inor joatea. Gutuna, bestalde, azken orduan jaso da. Erantzunean argi geldi bedi.

Beste batzuren artean, Itzultzaile Eskolako eskari bat ere iritsi da, bere ekintzek merezi diguten eritzia lortu nahian. Gutuna bidaltzea erabaki da.

Batzordeen berri

Gramatika. Eguerdian plazaratu den Gramatikaren txostenak “Hizkuntza batzordea” dela dio egilea. Nehork ez daki aldaketa horren berririk. Inprimategiko

errua dateke. **Euskera** agerkarian agertzekoak diren X. Biltzarreko beste txostenentzat milioi erdi inguruko diru laguntza eskaini du Nafarroako Gobernuak. Batzorde lanen ordainketa aipatu da. Geroari begira, perpaus konposatuaren lanari hasiera eman omen zaio.

Ekonomia. Diru-kontuen balantzea aurkeztu du J. J. Zearretak. Dirudienez, azken aldi honetako egoera gaitzitu da eta atzerapenak berehala ordainduko dira. Batzorde honetan euskaltzain bakarra dagoenez besteren bat gehitzea eskatu dute bertan direnek. J. San Martin eta P. Salaburu izendatu dira.

Campion-Broussain azpi-elkargoko idazkari kargua uztea eskatu zuen J. M. Satrustegik Maiatzeko batzarrean. Eragozpenik ez dagoenez, C-B elkargotik kanpo gelditu da oraikoan. *Orotariko euskal hiztegia* aipatu da gero eta K. Mitxelenarekin hasitako harremanak aurrera omen doaz.

Etsaminak. Iruñean egin diren etsaminen berri eman du J. J. Zearretak. 261 etorri ziren azterketa idatzira eta hauetatik 91 heldu ziren ahozkorra. Beste probintziatarako hainbat aurkeztu ziren, Gipuzkoatik etorriak, batez ere. Hizkuntz Eskola Ofizialaren esku uzteko hartu zen erabakia aurtengoz ezinezkoa gertatu eta bion etsaminak batera egin behar izan ziren. Galdera soila orain, hau da: jarraitu behar al-du Euskaltzaindiak Nafarroan etsaminak egiten? Eta jarraitzekotan, nor arduratuko da horretaz? Lekarotzen desagertu zen batzordea, eta lagundu gaituzten pertsonak adiskide bezala etorri omen dira. Esker ona agertu behar zaie, noski.

Udazkeneko deiari buruz oraintxe hartu behar da erabakia. Eztabaida luze baten ondoren eta hartarako bideak badirela jakinik, ez gehiago euskararen azterketarik egitea erabaki da. Honako adierazpen hau zabaldu da batzarrea amaitu ondoren:

“Euskaltzaindiak, beste eginkizun askoren artean, euskararen azterketak ere antolatu izan ditu azken urte hauetan.

Gaur egun badira Euskal Herrian honelako gaitasun agiriak banatzen dituzten elkargo eta ikastetxeak eta, Euskaltzaindiaren ustez, behin-behineko ahalegin hark bete du bere egitekoa.

Euskaltzaindiak hartako diren erakundeen esku uzten du euskararen gaitasun agiriak ematea eta ez du aurrerantzean Nafarroan ere azterketarik gehiago egingo.”

Azkue biblioteca. J. A. Aranak azken aldi honetan sartutako liburuen zerrenda banatu du. Zer-nolako gaiak sartzen diren gure Bibliotekan, galdetu zaio. Euskara eta euskal kulturari dagozkionak, Linguistikakoak euskara zuzenean ez ukitu arren, eta Euskal Herriarekin zerikusirik dutenak, izan ohi direla gehienez erantzun du A. Irigoyenek. Liburuak eta aldizkariak nahas-mahas ikusten dituela zerrendan, esan du J. Haritschelhar-ek, eta ez ote lirakekeen berezi behar. Sarrera liburuaren zerrenda orokorra dela, erantzun dio liburuzainak, eta beste sailkapen batean egin behar litzatekeela banaketa. Munduan zehar banaturik dauden euskal idazkien baliapenerako zer egin behar den ikustea komeni denez, mikrofilma, mikrofitxa ala beste bidez lana egiten hasi behar den jakin behar da lehenik. Horren kostuen berri ere eskatu omen dute. Egoitza berrira liburuak aldatzeko lana zertan den, galdetu du norbaitek. Zama handia denez liburuena, etxearen egoera ikusi behar dela lehenik eta horren zain daudela, izan da arduradunen erantzuna.

Onomastika. Batzorde honek Bilbon egin berri duen bileraz mintzatu da J. L. Lizundia. “Orotako Izendegia” edo euskaldunen artean egunero erabili ohi diren izenen zerrenda egin beharra ikusten da: Emilia, Nicasio, nahiz, Dinamarca, Egipto bezalakoena, alegia. Euskal Herrian bertan ere, auzo, baserri, etxe-izen, ibai, mendi eta abarren bildumak ez dira eginak. Toki-izen eta paper zaharretako husketak jasoko dituen sorta berria aipatu da *Onomasticon Vasconiae* edo beste izen bat emango zaiolarik. Bilketa egiteko metodologia garrantzitsua da eta Jaurdunaldiren batzu ez lirateke gaizki etorriko, horretan saiatu diren kanpoko ikerleen esperientziaz, batez ere, jabetzeko. Erakundeetatik datozen galderak, deituren euskaratzeak sortzen dituen arazoak eta herri izenen aldatzeko dauden legeak, aipatu dira azkenean.

Txostenak

“Baztango hiztegi ttipia” izenburuarekin, herriak erabili ohi dituen eguneroko hitz arruntak ekarri ditu Mariano Izeta, euskaltzain urgazleak. Horietako batzu Azkuek bildu ez zituenak, eta beste asko jasorik dauden arren, esaera berezi eta ahoskatze ez-ezagunak dituztenak.

J. M. Jimeno Jurio jauna santuen izenekin desagertu diren toki-izenek mintzatu da. *Ardoi/Santa Cruz, Zizurren; Murko/San Juan, Atondon; Abaxita/S. Gregorio, Asiainen; Zaia/Santa Engrazia, Egillorren. San Kris* eta *Santa Kris* ez da herri batean bakarrik agertzen. *San Costobaro* (Subiza), *Sandichusti* (Guendulain). Perdon mendateak, *Errentega* eta *Perdonantza bidea* hitzak ere gorde ditu agiri zaharretan.

Elkarrizketan, *Costobaro* eta *San Cristobal* iturri bereko hitzak izan daitezkeela, esan da.

Eta besterik gabe amaitu da batzarrea.

Euskaltzainburu
Fr. Luis Villasante

Idazkaria
Jose M.ª Satrustegi

BATZAR TXOSTENAK

EUSKAL PONTIZEN ZAHAR BATZUK AZTARRIKATUZ

Donostia, 1984-X-26

Yon Etxaide-Itharte

Gure baratza eder bezain gutxi ezagutuan gorderik dauden zenbait euskal pontizen zahar aztertzea da iskribu honen asmoa. Saio honetan bildu eta komentatuko ditugun izenak honakook dira: 1. Kontsonantean amaitutako erdal-izenaren bukaeran -erdaratatik hartutako pontizenez bakarrik ari baikara hemen—“-a” edo “-e” bokala hartzen dutenak. 2. Frantsez pontizenaren azken “-e”, “-a” bihurtzen dutenak. 3. Erdal-izena kontsonantean hasten delarik, berau galtzen dutenak. 4. Erdal izenaren kontsonante bat “tx” bihurtzen dutenak, txipigarritasuna, adiskidegoa edo amultsutasuna aditzera eman nahian (1). Häs gaitezen, bada:

ABRAHAME (Abraham/Abrahan): Zuberoako pastoral baten izena (Kaniko eta Belxitina, 14 p.).

ADAME (Adam/Adan): Bernat Larregi, Testamentu zaharreko eta berriko historia, 18, 19, 20 eta abar paiak.

ALFONSA (frantses *Alphonse*-etik): Nafarroa Beherean eta agian Zuberoan eta Lapurdin erabiltzen da edo erabili izan da bederen. Gogorazegun Seigarren Merindadeko Lopez-en itzulpen-obra ernegarriak daraman izenburua: “*Alphonsa* Rodriguez Jesusen Konpañhako Aitaren Girishtinho perfektionearen praktikaren parte bat Heuzkarala itzulia”, Aviñon-en inprimatua 1782-gn. urtean (2).

---

(1) Badira pontizen batzuk “-txa” atzizkia hartzen dutenak, baina badirudi “-txo/-txu” atzizki txipigilearen aldakuntza bat besterik ez dela. Esaterako: Lopetxa Obako eta Perutxa Gaberia (1358), Iruñean. Agian, Martixa (gaur deitura bihurturik: Martija) beste aldakuntza bat da. Beraz, izenok, Lopetxo, Perutxo eta Martintxo bezala izanen lirateke (Alfonso Irigoyen: “*Algunas consideraciones sobre onomástica personal vasca*”, “*Euskera*” XXII, 1977, 592 p., uztail-abendua). Seinalagarri da pertsona berberik Lope eta Peru izena hartzen dutela dokumentu batean eta Lopetxa eta Perutxa beste batean.

(2) Mitxelenak (“*Sobre -a en nombres vascos de persona*”, “*Euskera*” IV, 1959, 5 p.), -a euskal-atzizkia (frantsesetik hartutako pontizenetan), frantses -e mutuaren ordeko bezala jotzen du, baina, dioenez, -e hori ez da beti mutua izan. Bestalde, dio -a euskal-atzizkia ez omen da batere zaharra (nada antiguo). Beraz, jakin beharra litzateke, euskaldunak noiz hasi ziren -a erabiltzen, alegia, frantses -e mututu baino lehenago ala geroago, hots, letra aldatzea ala osat-

ANDERE (Ander/Andrés?): Izen honi buruz honela diot neronek R. S. B. A. P. deritzanaren Boletinean (Cuadernos 3.º y 4.º, 1975, “Khantoren khantatzeko” irazlanean, 421 paian): “Referente a ‘Andere’, sabemos que todavía los pescadores bermeanos llaman a Santander ‘San Andere’, como lo atestigua el P. Imanol Berriatua: “Aolan deituten deutsoe Bermeotarrak Montañako uri nagusiari” (3).

Por otra parte tenemos el testimonio, muy valioso en este caso, de Ceferino Jemein, haciendo referencia a un islote frente a Sukarrieta (Pedernales). Dice Jemein en su “Biografía de Arana-Goiri’tar Sabin e Historia Gráfica del Nacionalismo Vasco”, Bilbao, 1935, p. 265: “Seguía Sabin pasando temporadas en Sukarrieta, y con el fin de fijar allí su residencia, compró, junto a la ermita de San Antonio, los terrenos pertenecientes al caserío “Albina”, propiedad de José María de Atxikallende, además de otros, como la isla de Deun Ander, conocida vulgarmente por Doniandere”. O sea, que el Sr. Jemein, que se toma la libertad de bautizar al mencionado islote con el nombre sabiniano de Deun Ander, reconoce que el auténtico nombre euskérico es DONIANDERE, es decir, Done Andere (San Andrés)”.

Bestalde, Balentin Aurre Apraiz (Aurraitz) olerkariak esaten zidan ingurueroek *Santi Andere* esaten diotela orain.

Hemen esanak irakurri ondoren, badirudi “Andere”k eta ondorenez “Ander”ek, “Andrés” behar duela izan, zalantzarik gabe. Baina, Santanderko historiak besterik esaten digu. Dionisio Ridruejo-k “Castilla Vieja-1” liburuan, 69-gn. paian honela dio: “..., una comunidad religiosa huida de la invasión sarracena obtuvo el privilegio de uno de los primeros Alfonsos asturianos, aún en el siglo VIII, para edificar aquí, donde ahora se alza la Catedral, un monasterio que andando el tiempo se transformó en abadía. En su iglesia recibieron culto las reliquias de dos mártires sacados de Calahorra: San Emeterio y San Celedonio. Del nombre del primero se dedujo el de Santander”. Latinez Emeterio *Hemetherius* da eta Andrés *Andréas*. Badirudi “Ander” errezago deriba daitekeela *Andréas*-tik *Hemetherius*-tik baino. *Emeter* behar ko luke izan *Ander*-en sorterroa, baina eratorpen zaila eta gogorra dirudi benetan. Deribazio hau samurtzeko Santander-ek lehenago eduki bide zuen forma osoago bat ezagutu beharko genuke.

J. M. Lakarrak (Vasconia Medieval, 46 p.) “Garcia don *Andere*” ematen digu Artaitzonan (Artaxona), XI-XII mendetako.

---

zea egin zuten, zeren, *Alphonse* hartu beharrean oinarritzat *Alphons* hartu baldin bazuten, letra osatzen baita —Jesusa (Jesus-a) izenean bezala—, eta ez aldatzen; eta jakina, orduan, frantsesetik hartutako izenok erregela honetan sartzen dira, hots, goian eman dugun lehenbizikoan. Honetaz, lau kasoak hirutara bihurtuko lirateke.

(3) Véase: “Euskal idazleen Lorategia” de Etxenagusia, 1965, pp. 85/86, o también, “Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco”, Literatura IV, pp. 249/250).

Aita Onaindiak —Aita B. Ataun-i jasorik— (Euskal Literatura-V, 397 p.) *Santindere* aldakera ematen du Sukarrietako *Santi Andere*-ren ordez. Esan daiteke, beraz, Santindere eta Santandere edo San Andere gauza berbera direla.

ANTSA: Sancha. *Ansa* deitura hedatua da gure artean. “Ansa”, Gaztelu-ko baserria (G). Luis Eleizalde: Listas alfabéticas de voces toponomásticas vascas, RIEV-XIII, 1922, 422 p.

ANTSO: Sancho. “*Anso Saonch*, que en castellano quiere decir Sancho Saez” (Mitxelena: “Apellidos vascos”, 3-gn, ediz, 49 p.). “Anso, Joane, Onsalu” (Mitxelena *Textos Arcaicos Vascos*, Minotauro, 160 p.). “*Anso* Gaskuelo, *Anso* Olakarizketako” (Mitxelena: T. A. V., 35 p. “Anso Garziak gastelu ori emun ez” (Mitx. T. A. V. 97 p.). “Iaun *Anso* Mikeleiz” (Uterga 1221; J. M. Lakarra: *Vasconia Medieval*, 49 p. “*Anso* Iturriko” (Iriberry 1246: Lakarra, *Vasc. Med.*, 38 p.). “Iaun *Anso* Ortiz” (Larraga, XIII mendea; Lak. *Vasc. Med.*, 49 p.). Eleizalde, Listas Alfabéticas, RIEV-XIII, 1922, 422 p.: Ansaga (antso-aga), Elgetako soroa; Ansaran (antso-aran), Irungo baserria; Ansoetxe, Oñatiko baserria; Ansola, Elgoibarko baserria; Ansolope, Arabako Gazteluko tokia; Ansomendi, Mutrikuko baserria; Ansondo, Debako baserria; Ansorena, Astrain-go (N) etxea; Ansotegi, Donostiako baserria; Ansouri, Luyoko deitura (B); Ansuene, Donostiako baserria. Deiturak: Ansorena, Antsola, Antsotegi, Antsoain, Antsoalde, Antsorregi (Antso-torre-egi?) eta abar.

ANTSOA (el Sancho): Antsoategi, Elgetako bi baserriren izena (Eleizalde, Listas Alfabéticas, RIEV, 1922, 422 p.). Deitura: Ansuategi.

ANTSOKO (Sanchito): Ansokorena, Oroz-Beteluko etxea (N). (Benito Urtasun: *Toponimia de Oroz-Betelu*, *Fontes Linguae Vasconum*, 1971, 9 lum., 336 p.).

ANTXA (Sancha): *Maria Antxa*, 1366, Burgi, Erronkari ibarra; Alfonso Irigoyen: *Algunas consideraciones sobre onomástica personal vasca*, *Euskera XXII*, 1977, 582 p.

ANTXI: Markina-Etxebarriko toponimoa (A. Irigoyen, “Zeruko Argia”: “Yon Etxaideri erantzuna”, *Maiatza* 6, 1979, 828 lum.). Francisco ote? (Ikus Antxiko).

ANTXIA: deitura ezaguna. El Francisco ote? (Ikus Antxiko).

ANTXIKO (Francisco): Azkueren hiztegian agertzen da “liro” (triste) hitzean. Erronkariko Bidangozen jaso zuen: “Begiak liro zazkan atzo Peio-k, argi Antxiko-k” (Pedro tenia ayer tristes los ojos, Francisco alegres). Itzulpena ere Azkuerena da. Zorigaitzez ez du esaten nori jaso zion. “Particularidades del dialecto Roncalés” liburuan ere jartzen du adigarri hau Azkuek, “Vocabulario” deritzanean, 200-gn. paian, “triste” hitzean. “Antxiko”: Untzillara-Aramaioko baserria (Eleizalde: Listas Alfabéticas de voces toponomásticas vascas, RIEV-XIII, 1922, 422 p.). “Antxikorena” (Antxiko-rena) etxondo

Nafarroako Oroz-Betelun zegoen (gaur deuseztua). Ikus: Toponimia de Oroz-Betelu, "Fontes Linguae Vasconum", 1971, 9 lum., 335 p. Egilea: Benito Urtasun. Etxondo onetatik sortutako deiturarik ez ote? Badaiteke, baina Nafarroako telefonuko zerrenda-liburuan ez dut aurkitu ahal izan Antxikorena bat bakarrik. Honek ez du esan gura, ordea, patronimiko zoragarri honek deiturarik formatu ez duenik. Horrelakorik segurtatu baino lehen, Nafarroako egunkarien eskeletan, aluntziotan eta albisteetan azterketa sakon bat egin behar da, hala nola jaiotza eta heriotza agiritan edo beste dokumentutan. Gogoan har, Antso-k lehenbiziko kontsonantea ("S") galtzen duen bezala, Antxikok bi kontsonante ("FR") galtzen dituela.

ANTXO (Sancho): *Antxo Luzea*, Nafarroan, 1358 (Alfonso Irigoyen: Algunas consideraciones sobre onomástica personal vasca, 573 paia, Euskera, 1977). Pasai-Antxo ere hemendik etor daiteke. Aditzea dudanez, Pasaiaiko auzo honen izena "Antxo" izeneko baserri batetik omen dator.

ANTXOA (el Sancho): *Antxoarena* deitura ezaguna da.

ANTXOKA: Alfonso Irigoyenek dakar aipatu lanean. Gaur deitura da. Antxo-tik ote dator?

ARISTO (Calixto?): *Aristorena*, nafar deitura.

ARITZE/HARITZE (Félix): "Donna Haritçe, dona felitze. S. Felix", Sylvain Pouvreau: Les petites oeuvres basques, 9 p., J. Vinson (Hordago).

BALERIANA (Valerien/Valeriano): "Makrienek amoratu zuen Baleriana. Enperadore hunek kondenatu zituen heriotzerat aphezpiku, aphez eta diakre guziak". (Bernat Larregi, Testamen zaharreko eta berriko historia, II Tomoa, 342 p.

BASILA (Basile/Basilio). Etxahunen bertso batean (Khantoren khantatzeko, VII-gn. ahapaldia) ageri zaigu: "Basila Olibero, entzün dit batzarre/zük badüzüla bospasei amore".

BATITA/BATTITTA/BATISTA (Baptiste/Bautista): Zuberoan erabiltzen diren aldakerak, Peillenek aditzera ematen didanez.

BAZKOARE (Pascual): Bazkoareiz = Pascualiz (Mitxelena: Textos Arcaicos Vascos, Minotauro, 36 p.).

BEELZEBUBA (Belzébuth/Belcebú): "Erradak Beelzebuba/zer dabilan heben gaintik" (Junes Casenave Harigile, Ibañeta pastoral, 25 p., Jakin, 1978).

BENEDITUA (Benitua): ¿el Benedicto? Gaur deitura bezala ageri zaigu (Mitxelena: Apellidos Vascos, 153 p. 3-gn. ediz.).

BERONIKEA (la Verónica). "Izerdi, auts, odol beterik/Begi, ta aurpegi eukazan, / Beronikeak garbi ezkerro / Izaratxoan geldi zan (Añibarro, Esku Liburua, 191 p.).

DOMINIKA (Dominique/Domingo): Zuberoako izena. Jatorragoak dira noski eskualde hartan Domenixe eta gurean Domiku. "San Dominika": "Espainian sorthu zen San Dominika" (Bernat Larregi, Testamen zaharreko eta berriko historia, II Tom., 387 p.).

EDRIGU (Rodrigo): *Edrigu* de Villandran, egun eben eta biar an (Gari-bay, Cc 79 LIV. RIEV, XXVII tomoa, 615 p.).

ELISEA (Elysée/Eliseo): *Elisea* profetak (Joannes Etxeberri Ziburukoa, Manual Devotionezcoa, bigarren liburua, 59 p.). *Eliseak* ikusi zuen. *Eliseak* iragan zuen. (Bernat Larregi, Testamentu zaharreko eta berriko historia, I, 366 p. eta beste).

ELIZ (Félix) "Hau da orroitzapena Hitur Elizena": He aquí el recuerdo de Hitur Félix (Emeterio Sorazu, Antropología y religión, 242 p.).

ELIZABETE (Elisabeth/Isabel): "Andre-dona Elizabete Portugaleko", Zuberoako pastoral baten izena ("Kaniko eta Belxitina", 15 p.).

ERIZ (Felix?): Eriz Akutiz, Eriz Azeariz (1068), Sancio Eriziz (1027) (Mitzelena: Apellidos Vascos, 85 p.).

ERMIN (Fermin? Herminio?): *Erminea*, Izabako etxea. Ermin-enea?

ERNANDO (Fernando) Deiturak: Ernandorena, Ernandosoro, Ernandotegi.

ERRANDO (Fernando): Errando-haundi eta -txiki, Donostiako base-riak; Errandoena-etxebarri, Elgezabala-Mungiako baserria; Errandosoro-etxe eta -bentatxo, Tolosako baserriak; (Luis Eleizalde: Listas alfabéticas de voces toponomásticas vascas, RIEV-XIX, 1928, 77 p.). Errandonea (Errando-enea), nafar deitura.

ERRANDOA (el Fernando): Errandoa, Argiñarizko tokizena (N) (L. Eleizalde, Listas alfabéticas, RIEV-XIX, 1928, 77 p.).

ESTEBE (Esteban): Trazak badirudi latinezko Stéphan hitz-errotik har-tua dagoela, hots, *Estebane*, *Estebae*, *Estebe*. Zuberoako izen herrikoia, Pei-llenek dioenez. Donestehiri (done-estebe-hiri), Nafarroa behereko herri-izena. "Jundane Estebe Martira, Oihergiko patrua" ("Khantuz, khanta, khantore", 147 p.). Estebenea, Irungo baserria; Estebanea, Sarako deitura; Estebetxe, Sarako deitura (L. Eleizalde: Listas alfabéticas, RIEV-XIX, 1928, 86 p.). "Saul lehenbizikotarik zen Yaun-doni Esteberen heriotzea galdegin zuena" (Bernat Larregi, Testamentu zaharraren eta berriaren historia, II tomoa, 319 p., Hordago).

ESTEBEKO (Estebanito): Estebekorena, Urdazubiko deitura (Excomu-nión por el Abad de Urdax, Fontes, 1972, 12 lum., 372 p.).

EZTEBE (Esteban): Doneztebe (Santesteban), Nafarroako herria. Doneztebe, Zuberoa-Arbaillako hirixka. "Jaun-done Eztebe", Zuberoako

pastoral baten izena (Kaniko eta Belxitina, 15 p.). “Yaun-doni Eztebe, lehenbikoko Martira” (Bernat Larregi, II-gn, tomoa, 336 p.).

FABIENE (Fabien/Fabián): “San Fabiene eta San Sebastiene” (Bernat Larregi, Testamentu zahar eta berriko historia, II-gn. tomoa, 353 p.).

FRANTZISKUA/PRANTZISKUA (el Francisco): “Ni N. eure borondate gustirean boto egiten dot / eta prometietan dot/ Jaingoikoari / ta Andra/done M(aria) birjineari eta Sant Fra(nzi)skuari eta / zeruku sanktu eta sankta kustiai ta zuri aita goardetako erregela / terzera Sant *Franziskuaren* ordeakoa penitentziakoa aita sanktu Nikolao / laugarrenaren emona eta otorgadua eta aita santu Sist lau / garrenaren aprobada ta konfirmadua, bizi izaiteko obedenzian / eta pobrezan eta kastidadean” (L. Mitxelena, T. A. V., 143 p.).

L. Mitxelenak berriz honela dio (“Euskera” IV, 1959, *Sobre -a en nombres vascos de persona*, 5-10 paiak):

“Fray Ignacio Omaechevarría señaló por primera vez, que yo sepa, la expresión *aita sant Franciscuaren ordeacoa* en una fórmula de profesión de las Beatas de la Orden Tercera que data de la primera mitad del siglo XVI (B. R. S. B. A. P., 4, 1948, 310 p.). Y añadía un dato importante de la conservación de este arcaísmo: “Personas de Munitibar, de hace 50 años, decían de San Francisco y de él solamente: *Aita San Franziskua*: El Patriarca San Francisco”.

“Don Manuel de Lecuona —jarraitzen du Mitxelenak— gran conocedor de nuestra poesía popular, aportó valiosas precisiones. En un cantar sobre la vida de Santa Clara, sin duda antiguo, que se sigue cantando en Ondarroa, aparecen *Aita San Prantziskua* y *Jesusa bizija*. Además, para la extensión del fenómeno a Guipúzcoa, es importante lo que escribe al final de su nota: “Con respecto a la forma del nombre *Frantziskua*, aún conocemos nosotros en Lasarte persona, anciana de cerca de 80 años, que, corrientemente, a los “14 Padrenuestros de San Francisco” llama “*Aita San Prantziskuaren Aita-guriak*”.

Eta aurreraxeago honela dio Mitxelenak: “En las notas de Fr. J. Ruiz de Larrinaga a las cartas del P. Uriarte al príncipe Bonaparte, figura el título de una poesía de D. Eusebio M.ª de Azkue, donde dice: *Bermeoco Aita San Franciscuaren Colegiyoco Misionista*”.

Manuel Lekuona apez jaun agurgarriak beste erakusgarri hau ematen digu “Santa Klararen kantak” deritzatenetan: *Aita San Prantziskua / Padri-no harturik, / Esposa izan zīñan / Ait'amen ixilik*. (M. Lekuona, Literatura Oral Vasca, Idaz-lan guztiak, 471 p.).

HARITZE: Ikus ARITZE/HARITZE.

IAKOBE/JAKOBE (Jacob(o)/Santiago): Sancho Iakobe (Lakarra: FLV, 167 p., 17 lum., 1974, “Documentos de Irache (1283) referente a Cirauqui”); Iakobe, idem. idem., 176 p.; Garcia Iakobe, idem. idem., 178 p.

“Ezagutu zuenean laster hiltzekoa zela, galdegin zuioten bere anaiei, *Jakobe*, bere aitak hari berari galdeturikako grazia bera: erran nahi da, othoitztu zituela hel-arazteaz haren hezurak Chanaango lurretarat” (Bernat Larregi, T. Z. eta B. H., Igo. Tomoa, 110 p.). Badirudi izenok latinezko “Iacob” (Jacob) izenetik hartuak daudela eta ez “Iacobus”etik (Jacobo/Santiago).

JAKUA (Jacob(o)/Santiago): “Jaudone *Jakua* apostoluak dioen beza-la” (Martin Duhalde, *Meditacioneac*, 56 p.). “Jaundone Petrik eta Jaundone Jakuak” (Idem. 368 p.). “Jaundone Jakuak dioena” (Idem. 395 p.). “Hordago” edizioaz ari naiz.

JAKUE (Jacob(o)/Santiago): “sanctum Jacobum (vocant) *Jaona domne Jakue*” (Aimery Picaud), Mitxelenak aipatua (Apellidos Vascos, 110 p.); *Maria Jakue* Zuazola, 1560 urtea (Luis Murugarren, *Nomenclator onomástico vasco*, B. R. S. B. A. P. 1977, 1-2, 249 p.); *Jaun-done Jakue Nagusia*, Zuberoako pastoral baten izena (Kaniko eta Beltxitina, 15 p.). Peillenek dioenez, orain Jakue izena galdurik da Zuberoan eta halaber ez dira ezagunak lehenagoko *Jakobe* eta *Jakube* aldakerak.

JAZINTOTXUA: “Baña *Jazintotxua* / zeuan enpeñaturik, / Durangon bear zala / asi lenegotik...”

“Entxunik Markiñarrak / *Jazintotxuari*, / utzi zioten laister / diferentziari...” (J. M. Leizaola, *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco, Literatura*, V Tomoa, 144 p.). Gaztelaniaz: el Jacintillo.

JESUSA (el Jesús): “*Jesusa*, Iaundone Periagaz” (L. Mitxelena: *Textos Arcaicos Vascos*, 144 p.).

J. M. Satrustegik “Romance vasco de la doncella guerrera” irazlanean (Fontes, 10 lum., Enero-Abril 1972, 79-81 paiak) honako bertso hau ezartzen du: Moja sartzera noa / Komentu batera, / *Jesusaren* esposa / Betiko izatera.

Manuel Lekuona jaunak beste ahapaldi hau ematen digu: Eskuan daruazun / Gauzaren andija / Kustorijo batian / JESUSA bizija (Santa Klararen kankak, *Literatura Oral vasca*, 471 p., Idaz-lan guztiak). Pedro Ignacio Barrutiak “Gabonetako ikuskizuna”n: “Laster jaioko da *Jesusa* niganik” (Teatro zaarra, Auspoa, 23 p.). Eta beste ahapaldi hau: Amorioak dakar zerutik / *Jesusa* zuen artera, / Bekatuaren poderiotik / Guztiok ataratzera (Teatro zaarra, Auspoa, 26 p.).

Jesusa izena dela-eta, honela dio Mitxelenak (sobre -a en nombres vascos de persona, *Euskera* IV, 1959, 6 p.): “Ultimamente ha vuelto sobre la cuestión D. Isaac López Mendizábal. Señala con razón que *Jesusaren bera- ren biotz maitetsuari* se encuentra en la misma portada de la conocida obra en verso *Jesu-Christo gure Jaunaren Passioa*, atribuida al jesuita vizcaíno P. Agustín Basterrechea (Bilbao, 1777). “En Tolosa —añade— era muy corriente cantar por Navidad aún hace pocos años, llevando por las calles los *nacimientos*, en esta forma: *Jesusaren jaiotza / eskutan artuta / ez gerade etorri / bidea galduta*”.

JOANE/JUANE (Juan): “Aren urrengo anaje (anaje) lastanak, Antso, *Joane, Onsalu*” (Escrituras de Andramendi, L. Mitxelena: T. A. V. 160 p.). Bizkaian oso herrikoi izan dela dirudi aresti arte, “Kirikiño”k bere “Abarrak” ipuin liburuan baitarabil. “Zerutar bat”: nire biotzeko *Juane*.

“Platica lelengoa, oerean (ohetik) xayquiteco goxean, ta ari dagocasan (dagozkion) gausena, esatari, Peru Xauna derechan (deritzan) vategas, vere osseyñ Alonsoen artean ta bere adisquide derechala (deritzala) *Joane* xauna; eta asso bategas (atso batekin).”

(Diálogos de Micoleta. “Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos”. Ibon Saratsola, Anuario del Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo”, XVII, 1983, 187 paia).

F. Idoate: “Toponómastica del valle de Roncal”: Johane Beltza, Erronkari hirian; Johane Boronte, Garden (Erronkari). (A. Irigaraiak komentatua, B. R. S. B. A. P.-en, 1977, 3-4, 589 p.).

“Jaun-done Joane Bataiatzailea”, Zuberoako pastoral baten izena (Kaniko eta Belxitina, 15 p.). “Johane Periz de Laskoz”, 1366, Etxarri-Aranatz (A. Irigoyen, Algunas consideraciones sobre onomástica personal vasca, Euskera, 1977, 600 p.).

JOHAÑE/JUHAÑE (Juan): Zuberoako forma herrikoia, Txomin Peillenek dio: “*Juanes* eta *Johañe*: biak erabiltzen dira; lehena Basabürrian doto-reago da. Haurrekin: *Nuñes* erabiltzen da.”

JOSEPE/JOXEPE (Joseph/José): hain herrikoia den izen honek ez luke adigarri beharrik. Hala ere, horra batzuk: “Pello-Joxepe tabernan dela” herri kantu zoragarria. Eta “Josepe ekartzazu / sortatxo bat egur / haurra hotzez dago-ta / berotu dezagun”, Gabon-kanta. “Jesus, Maria ta Josepe, lagundu egidazue egun onetan” (Fr. P. A. Añibarro, Esku-liburua, 5 p. “Bi eta iru bider / Joxeppek jotzen du / Gizonak bentanara / Nekez irteten du” (M. Lekuona, Idazlan guztiak, Gabon misterioak Euskalerrian, 162 p., II tomoa). “Josepe”, Zuberoako pastoral baten izena (Kaniko eta Belxitina, 16 p.). “Birjina Ama Joseperekin” (Euskera, 1977, 1-2, 247 p.). “Josepe de Sara”, 1606 (Murugarren, Nomenclator onomástico vasco, B. R. S. B. A. P., 1977, 1-2, 247 p.). “Jaun done Josepe zure senarraren izenean” (Liburu-ederra, 177 p., Kardaberaz/Duvoisin, Baiona, 1856). “Jakoben semeak (semeek) ezin eraman zuen (zuten) eren anai Joseperen ongia” (Juan Antonio Ubillos, Christau Dotriñ Berri-Ecarlea, 21 p., Tolosa, 1875. “Eba ederra Joseperekin / Belenen degu topatu” (M. Lekuona, Idazlan guztiak I. Gabon kantak, 439 p.). “Joxepe gizon ona / Arotza zera zu” (Idem., Olentzero eguneko kantak, 442 p.). “Josepek dirautzo / Maria Birjiñari” (Idem., Marijesiak, 452 p.).

LAZAROA (el Lázaro): “Abrats gaixtoa eta Lazaroa” (Leizarraga, Testamentu Berria, S. Luc. XVI Kap., 138 p.).

LEONE (Léon/León): “Othoitz egin zuten Leone hamairugarrenarentzat” (Arbelbide, “Erlisioena”, 180 p.). Autore honek non-nahi darabil Leone Aita Saindu izena.

LOPEIZA/LOPIZA (el López): Dirudienez pontizen bezala ageri zaigu Murugarrenen izen lerrokadan eta ez deitura bezala. Lopiza de Lasalde (1567): Lopeiza (1573) (Luis Murugarren, Nomenclátor Onomástico vasco, B. R. S. B. A. P., 1-2, 1977, 248 p.).

MARTIA (el Martín) “Yaun-doni Martia” (Bernat Larregi: Testametu Zaharraren eta Berriaren Historia, II tom., 365 p. Bestalde, denok ezaguna dugu Martiarena (Martia-rena) deitura.

MARTIE (Martin): “Jandone Martie Erroya” = *Sanctus Martinus corvus*. Martin de Arles Andosillakoa, Lyon, 1510. J. M. Satrustegi: Anuario Julio Urquijo, XII-XIII, 1978/1979. Contribución al fondo de textos antiguos vascos, p. 229. “Martie Marra” (Mitxelena: T. A. V., 34 p.). “Martie de Serna (varón), 1565 (L. Murugarren: Nomenclátor onomástico vasco, B. R. S. B. A. P., 1-2. 248 p.). “Martiarena” deitura hemendik ere badatorke, azken “-e” “-a” bihurtuz.

MARTINE (Martin): “Iondoni Martine” (Ithurry, Grammaire Basque, 410 p.). Martine-tik sortua da Martie, bokal arteko -n- galduz.

MATXIA (el Martín, amultsuki): Matxiarena deitura, hots, Matxiarena. Matxiandiarena deitura ere Matxia-tik etor daiteke. Baina biok, delako “Matxie” batetik ere etor daitezke.

MATXIN (Martín: amultsuki edo adiskideki): Matxin de Lausagarreta, 1499 (L. Murugarren, Nomenclátor..., B. R. S. B. A. P., 1977, 1-2, 249 p.). Matxin Jauregizar: “Protonotario de los Reyes Juan e Cathelina” (F. Idoate/A. Irigarai: Toponomástica del valle de Roncal, B. R. S. B. A. P., 1977, 3-4, 589 p.). Matxin de Arzu, Hondarribiako kalea. Deiturak edo tokizenak: Matxinbarrena, Matxinbenta, Matxinandiarena, Matxinea. Bada ere kantu bat hasten dena: “Ai zer gizon zurra dan Matxintxo gurea...”, eta esaera bat honela dioena: “Egoki Matxin-i mantua, ta ez afari gertua” (Refranes y Sentencias de 1596, n.º 160).

MATXINIKO (Matxin diminutiboan): Matxiniko de Galdona (varón), 1555 (L. Murugarren, Nomenclátor..., B. R. S. B. A. P., 1977, 1-2, 249 p.).

MIGELEIZA: pontizen bezala ageri da 1509-gn. urtean. (L. Murugarren: Nomenclátor onomástico vasco, B. R. S. B. A. P., 1-2, 1977, 249 p.).

MIKELE (Miguel): Mikele Basoko (Mitxelena: Ap. Vasc.); Mikele Ostatuko (Mitxel., Ap. Vasc.); Iauñ Mikele Gomeza, Uterga, 1226 (Lakarra: Vasconia Medieval, 49 p.); Mikele Zuria, Arakil, 1257 (Lakarra, Vasc. Med., 50 p.); Mikele Gurtea, Olaindain-Girgillano, 1246 (Lak., V. M. 38 p.); Mikele Belza (Beltza), Mañeru, 1213 (Lak., V. M., 49 p.); Mikele Urdina (Libro Rubro, Iranzu –Lak., V. M., 43 p.); “Eneco Arceiz, filius Garcie Ortiz done Miqueleco”, Mañeru, 1229 (Mitxelena., Text. Arc. vasc., 36 p., Apellidos Vascos, 79 p.). Deiturak: Mikelerena Mikeleperitzena, Mikelarena (Mikelarena?), Mikelajauregi (Mikelejauregi?), Mikeleiz. Mitxelenak Garzia Mikeleiz dakar (T. A. V., 35 p.).

MIKELETO (Miguelin): Mikeletorena, deitura (Mítx., T. A. V., 35 p.).

MITXEL (Miguel): *Mítxel*, 1366, “en la cuenca de Pamplona” (A. Irigoyen: “Algunas consideraciones sobre onomástica personal vasca”, (Euskera, 1977, 599 p.). “Mikel”en ordezkoa amultsuki.

MITXELE (Miguel): Michele Aioroyz (Mítxelena, T. A. V., 34 p.): Michele de Loydi, 1551 (Murugarren, B. R. S. B. A. P., 1977, Nomenclátor onomástico vasco, 249 p.). “*Michele* eta haren aingeruak bataillatzen ziraden dragoinaren kontra” (Leizarraga, Apocalypsea, 445 p.). Seguru aski hemen “Míxele” irakurri behar da, Bidasoz bestekoa baita. “Mítxele”, “Mikele”ren ordezkoa da, amultsuki erabilirik.

MITXELKO (Miguelin): Bortzerrieta-Beran, 1366. (A. Irigoyen: “Algunas consideraciones sobre...”, *Euskera*, 1977, 599 p.). Diminutiboa.

MITXELTO (Miguelin): “Mítxeltorena”, Nafarroako deitura.

ONSALO/ONZALO (Gonzalo): Gaur deiturak (L. Mítxelena: Apellidos Vascos, 140 p.).

ONSALU/ONZALU (Gonzalo): Onsalu Onsaluch (= Gonzalo González): burua izanik Onzalu Onzalutx (burua ysanic Onsalu Onsaluch). Badirudi “s”ok “z” irakurri behar direla. “Anso, Joane, Onsalu” (Sancho, Juan, Gonzalo), hots “Sancho y Joan y Gonça(lo)”, itzulpenak dioenez. (L. Mítxelena: T. A. V., Escrituras de Andramendi, 159/160 pk. Badirudi *Antso*, *Joane*, *Onzalu* dela irakurkizunik bidezkoena.

ORTI (Fortunio, Fortuño, Ortuño): Orti Arotza, Artajona (Lakarra, Vasconia Medieval, 46 p.; Orti Erroko, Orti Mendigorriko, Orti Belza (Beltza), Orti Eiulduna: Artajona (Lakarra, Vasc. Med., 47 p.); Iaun Orti Ataondoko, Iaun Orti Belza (Beltza), Iaun Orti de Loza, Iaun Orti Ortiz: Larraga (Lakarra, V. M., 49 p.); Iratxe: Orti Arregurengo, Orti Erro, Orti Lorka, Orti Ordinsso, Sandor Ortirena, 1283 (Lakarra, V. M., 39 p.); Orti Zuria de Lizassoain (Becerro antiguo de Leire, R. Ciérvide, Fontes n.º 26, 1977, 283 p.); Iaun Orti Sudurra, Uterga, 1221 (Lakarra, V. M., 49 p.) Sandor Ortirena, Iratxe 1283 (Lakarra, Fontes, 167 p., 1974); Orti Iriarteko, Iratxe (Idem., idem., 175 p.; Orti Gutia (= Txipia), Tajonar, 1107 (Becerro Leire, Lakarra: V. M., 32 p.); Orti Mutila, Orreaga 1284 (Lakarra, V. M., 45 p.); Orti Elizariako, Guece 1229, eta Orti Maineruko, Mañeru 1230 (Lakarra, V. M., 50 p.). Textos Arcaicos Vascos (L. Mítxelena): Orti Sanoiz Ostatuko, 33 p.; Orti Zalduna, 33 p.; Orti Zuarondoko, 34 p.; Orti Enekoiz, 34 p.; Orti Bela, 34 p.; Orti Usoa, 34 p.; Orti Arabarra, 34 p.; Orti Mutila, 37 p. Apellidos Vascos (Mítxelena): “Lope Iaun Ortire(n) semea” (147 p.); Orti Usadorreko, Iratxe 1226 (161 p.).

PANTXOA (el Francisco?): “Peio eta Pantxoa”, gaurko lapurtar euskal kantariak. Ez dakit izen hau Bidasoz bestaldean zabaldua dagoen ala ez. Gure artean, amultsuki, *Pantxo* erabili ohi da.

PAULE (Paul/Paulo/Pablo): Zuberotarrez *Paul = Phaule* (Louis Gèze: (Éléments de Grammaire Basque, 41 p.). Idem., 21 p.: Phauletan konfidantxa badüt. Idem. 21 p.: Phaulen gañen da haurra. “Kaniko eta Belxitinan” ere ageri da, hots Jakes Oihenarten pasturaleko ahapaldi batean: Amoina egitiak eztü / Seküla ihur praubetu; / Jondane Phaulek erraiten dü; / Ezta behar dü-datü.

PEDROA (el Pedro): bada “Pedroarena” deitura franko zabaldua Nafarroan (ikus, esaterako, “Umeen deia” aldizkariaren bilduma liburua, 499 p.).

PERIA (el Pedro): “Jesusa, Iaundone Peria gaz (con San Pedro)”. (Mixelena: T. A. V., 144 p.).

PERUA (el Pedro): *Peruarena*, deitura zabaldua. Hala ere “Perurena” zabalduago.

PETRIA (El Pedro): Bada “Petriarena” deitura, Ernanin bederen. Hala ere “Petrirena” askoz zabalduago dago.

PIERRA (Pierre/Pedro): Zuberoan oso zabaldua, “baina Pierra bezin hedatuak dira Pheti(r)i eta Phetti(r)i txipigarria eta Pette ere bai”, dio Txomin Peillenek. Gainera, Mitxelenak dioenez, frantsez *-e-ren ordez -a* darabilten euskal-pontizenok ez dira ez zaharrak eta ez jatorrak (no representa nada antiguo ni castizo en vasco).

PILATE (Pilate/Pilatos): Ilki zedin bada Pilate hetara kanpora (Leizarraga, Testamentu Berria, 200 p., 29 berseta, Hordago). Sar zedin bada berriz Pretoriora Pilate (Idem., 200 p., 33 berseta). Handik harat bazabilan Pilate, hura largatu nahiz (Idem. 201 p., 12 berseta).

SALBATORE (Salvador): Salvatore auzoa Beasainen. Salvatore ermita Nafarroa beheko Garazin. Kantuak honela dio: Salvatore gora da Garazi aldian; Ni ere han nündüzün igaran astian, / Deboziona gabe bai senthorlian, / Ene gazte lagünak han beitziradian. Euskaraz Igokunde jaiari esaten zaio horrela. Osorik *Jaun done Salvatore*. Barkoxeko elizari ere Salvatore deritza.

SATANASA (Satanás): “Naasteko dantzari esaten deutsee Eleizako Santubak..., diabruaren txirrintolia, Satanasaren saria, demoninuen jokua (Fray Bartolomé de Santa Teresa, Euskal Errijetako olgeeta ta dantzeen neurrizko gatz ozpinduba, 86 p.). Aitortu beharrean gara hau ez dela pontizena inondik ere, baina bai izen propioa.

SEBASTIENE (Sébastien/Sebastián): San Fabiene eta San Sebastiene (Bernat Larregi, Testamentu zahar eta berriaren historia, 353 p.).

TARTARUA (el Tártaro): “Hi hor eta ni hemen” beti oyuka eta Tartaruak beti segitzen dio.

Han itotzen da Tartarua (Fontes Linguae Vasconum, 1975, 20 lum., 276 p.). A. Irigaray/Charles Videgain: Leyendas vascas de W. Webster.

TXANDRES: Andrés (amultsuki). Azkuerentzat: José Andrés, Bizkaian (“Tx” bokal aurretik).

TXANTON: Anton (amultsuki). Azkuerentzat: José Antonio, Bizkaian. Txanton Piperrri opera ezaguna (“Tx” bokal aurretik).

TXANTXO (Juantxo?): Chanco de Ybarra (1717). Luis Murugarren: Nomenclátor onomástico vasco, B. R. S. B. A. P., 1-2, 1977, 246 p.

TXARIAKO (Ciriaco?): Chariaco de Galardi (1549). L. Murugarren, idem., idem., 246 p.

TXARTIN (Martín?): Chartin de Marquina (varón), 1503. L. Murugarren, aipatu lana, 246 p.

TXARTINA (Martina?): Chartina de Çaldua (Zaldua), 1562. Luis Murugarren, aipatu lana, 246 p.

TXATXI (Graxi = Engracia?): Chachi de Mendiaras (1548). Badakigu Zuberoan Graxi-ri (Engracia), Xaxi esaten zaiola amultsuki. Hauxe da nire itzulpenaren arrazoi bakarra (L. Murugarren, aip. lana, 246 p.).

TXERGORI (Gregorio?): bar baten izena Plaentxian (Soraluze).

TXERU (Peru, amultsuki): “Txeru kartzelan dago” kanta zaharra.

TXERRAN (Errando/Ernando/Fernando): amultsuki, adiskideki edo diminutibo bezala erabilia. Mitxelenak, Apellidos Vascos-en (99 p.) honela dio: “El dim. *Cherran* (*Cherran de Gamboa* fue muerto en una pelea de banderizos cerca de Bilbao, en 1440), sirve hoy para designar al “diablo” en una zona del dialecto vizcaíno y en guip. de Iciar: *txarran*, *txarren*. Hay otras denominaciones del diablo humorísticas, al menos en su origen, como *Matxin*, *Patxi*, etc.”. Gogora dezagun Apaolatzaren “Patxiko Txerren”, Truebaren “El Judas de la Casa” itzultzeko.

TXOME (amultsuki): Tomé? Chome de Vidaurre (1499). L. Murugarren: Nomenclátor..., B. R. S. B. A. P., 1-2, 1977.

TXOMENTXO: Chomencho de Miramontes (doncella, 1566). L. Murugarren: “Txome”ren ondoan. “Dominica”ren diminutiboa ote?

TXOMIN (Domiku edo Domingo, amultsuki): Chomin González (1503); Chomincho de Zavala (1576). L. Murugarren, aipatu lanean eta paian.

TXOPE (Lope, amultsuki): *Txoperena* deitura ezaguna da. “Txopekua” (Txope-koa), Oñatiko jatetxe ezaguna. ”Txopenea”, Azpirozko (N) baserria. Daitekeena: Txopeitia (Txope-beitia?). Txopitea, Txopeitiaren metatesis izan daiteke.

TXOPEIZA (Lopeiza, amultsuki, Txope-iz-a): nahiz eta gaztelaniako López edo “el López”en kide izan, pontizen bezala ageri zaigu, antza danez: Chopeyza de Iriarte (1562). Luis Murugarren, aipatu lanean. 246 paia.

TXOPINO (Domiku/Domingo, amultsuki). Erdi Garaian oso zabaldua. Txopino de Anuzibai, Bizkaia.

TXORDON (Ordoño): Autso Txordon artz orri ta nik iñes daida (ten Ordoño a esse Osso y yo haré huyda (Refranes y Sentencias de 1596, n.º 422) (“Tx” bokal aurretik).

TXURDINA (Saturnina?): Churdina de La Parada (1572). (Murugarren, aipatu lanean eta aldizkarian, 246 p.).

Badira Murugarrenen lerrokadan beste izen batzuk “tx”kin hasten direnak, baina, ezin antzeman zaienak zein izen izan daitezkeen, hala nola Charia, Chara (Clara?), Charimartiz eta Chata (hau gaztelaniazko chato/chata ez bada). Charia, Alfonso Irigoienen ustez: Maria.

UNTXALO: gaur deitura, baina noizpait “Gonzalo” izan bide zen.

URTI (Fortunio, Fortuño, Ortuño): Mitxelenak honela dio “Apellidos Vascos”en, 142 p.: “La equivalencia *Orti* = *Fortunius* ha sido siempre, a lo que se ve, un secreto a voces entre historiadores. Garibay, RIEV 4 (1910), 405 s., escribe: “Es esto tan cierto, que oy dia para nombrar a uno Ortuño o Fortuño de Mendoza, han de dezir en la deuida congruidad de la Lengua Bascongada *Hurti Mendozako*, y para llamar a otro Ortuño de Guebara diran *Hurti Guebaraco*, porque Hurti es Ortuño...”. Honeraino Mitxelenak Gari baien ahoz. Bada karrika bat Usurbilen (G) Urtinea, Urti-enea izan daitekeena. Eta Urtiain/Urtain ez ote datoz “Urti” tik? Baietz esango nuke.

URTUNIO (Fortunio): Urtunio de Morasteriovide (1503). L. Murugarren, aipatu lanean eta aldizkarian, 250 p.

YAUNI (Juan/Joane): “Arte hartan Magdalenak bathu (aurkitu) zituen Yaun-doni Petri eta Yaun-doni Yauni” (Bernat Larregi, Testamentu zahararren eta berriaren historia, II tom., 286 p. (e ordez, i osatzen).

ZATHORDINA (Saturnino/Saturnin): “Çathornina. S. Sernin” (Sylvain Pouvreau/Julien Vinson: Les petits oeuvres basques de S. P., 9 p., Hordago, Donostia).

OHARRA: Lan honen lehendabiziko probak zuzenduta gero ALFONSA izenaren adigarriok bildu ditut Jusef Egiategiren “Lehen liburua edo filosofo huskaldunaren ekheia” liburutik: “*Alfonsa* gaztiak, *Alfonsa* Handiren primia” (primua, oinordekoa), 179 p.; “Jakin nahiz ere zerbait *Alfonsa* Handiaz”, 180 p.; “Othoitü nian non zen Errege *Alfonsa* erran leizadan”, 180 p. (Euskaltzaindia, Bilbao, 1983).

Esan dugu, Bizkaian bederen, izen herrikoia izan dela JOANE/JUANE aresti arte, Kirikiñok bere “Abarrak” liburuan darabilelako. Horra, bada, joan den mendeko Dámaso M.ª Bernaolakoak, behin behintzat badarabil bere “Pasiño Santuaren contaera” delakoan, hots, 7-gn. orrialdean: “Zucendu zen bere icasla Pedro eta *Joane* gana eta esan eutsen”: Baina liburu hau ez zen argitaratu 1905 arte, Durangon, Roberto Soloaga-ren Moldeztegian. ERECHIA izeneko sarrera atalean, liburua argitaratzeko baimena emanaz, “Bitoriano Apezburutzaco Ordezcarí” delakoak honela izenpetzen du: “Bitorian Aberillaren, 6 garrenean eta 1905 garren urtean. - *Joane* R. Cenarruzabeiticoa”. Beraz, 1905 garren urtean bizi-bizirik zegoen *Joane* izena Bizkaian. Eta orain galdetzen dut: ez ote dago oraindik bizirik zenbait baserritan?

TOPONIMIA EN IRUÑERRIA: SISTEMAS DE DENOMINACION Y LOCALIZACION

Donostia/San Sebastián 1985-II-22

J. M. Jimeno Jurio

De acuerdo con los límites señalados por el Fuero General de Navarra (Lib. III, Tít. V, Cap. X), la Cuenca o Tierra de Pamplona (Iruñerria) está constituida por las cendeas y valles que rodean la ciudad. Desde la prehistoria, la población, diseminada por multitud de pueblecitos, fue vascohablante hasta la segunda mitad del siglo XIX, con algunos vecinos que ni hablaban ni entendían otra lengua, de que hay testimonios abundantes.

El suelo estuvo distribuido en tres sectores productivos: bosque (*oian*), pastos (*larre, euntze, soto*) y cultivos. A las actividades agropecuarias comunes añadieron los habitantes de la Cuenca occidental la explotación de canteras de yesos y areniscas (*arrobia, arrobieta*), la obtención de sal por desecación en eras (*gesal, getze*) y la fabricación de teja y ladrillo en tejeras (*teileri*).

Como en otras partes del País, el minifundio caracterizó la propiedad rural desde muy antiguo y la hacienda de cada casa estaba diseminada por diferentes parajes, circunstancias que forzaron unos mecanismos para denominar los parajes en cada pueblo y localizar en ellos las fincas de cada dueño.

1. Topónimos básicos

Forman un bloque primario de topónimos los nombres comunes de los elementos geomorfológicos (orónimos, hidrónimos, fitónimos y otros) que configuran el territorio local, como los montes (*mendi*), cerros (= *munio*), peñas (= *aitz*), monte arbolado (= *oian*); las fuentes (= *iturri*), regatas (= *erreka*), balsas (= *idoi*), lagunas (= *more*), pozos (= *butzu, putzu*); los encinares (= *artadi*), bojerales (= *ezpeldi*), espinares (*elordi, elorri*), (alamedas y otras especies como el roble (= *aritz*), olmos (= *zugar*), fresno (= *lizar*) y algunos frutales (*urriz, urrizdi, urrizti; itxaur, gerezi, bikudi*).

Otros denuncian la calidad del suelo (*bustin, kaskailu, legar*) o su destino (*alor, ardantze, euntze, fazeria, larre, sario, soto*), la existencia de viales (*bide, kamio, senda*) o de construcciones de distinta índole (*eliza, ermita, gaztelu, dorre, errota, teilari, korte, borda, gurutze, zubi*).

Estos y otros nombres fundamentales, que normalmente van acompañados de sufijos (-a; -ak; -ain; -eta; -keta), dieron lugar a otros compuestos, que constituyen la inmensa mayoría en Iruñerria.

2. Topónimos compuestos

Los datos que voy a ofrecer, en los que respeto la ortografía con que aparecen en los textos originales, datan esencialmente de los siglos XVI al XVIII y están extractados de sendos trabajos dedicados a las cendeas de Olza, Zizur y Galar, donde constan detalladamente fechas y fuentes de procedencia. La esperanza de su publicación nos ahorra acompañar aquí cada una de las citas con un prolijo aparato crítico.

Son abundantes los topónimos formados por dos o más conceptos.

2.1. Dos conceptos

Constituyen los topónimos más frecuentes del grupo los formados por un sustantivo básico y otro elemento, que puede ser otro sustantivo, un adjetivo o una posposición de carácter adverbial. Veamos unos ejemplos:

2.1.1. Dos sustantivos

a) El básico, precedido por otro elemento singularizador que a veces es el nombre de la casa propietaria o, en el caso de viales, el término “ad quem” u otro:

Tipula barazea (Astráin), *Capana gunea* (Eriete), *Aingueru iturria* (Izu), *Quisu labeta* (Astráin, Esparza), *Eli corte* (Zariquiegui), *Arrano mendia* (Zizur Menor), *Asari zuloa* (Ororbia, Paternain), *Adarren zelaia* (Lizasoain), *Guruze alorra* (Gazolaz), *Talle eunzea* (frecuente) o “prado tallazón” (Salinas); *Apez ardanzea* (Sagüés). *Guemberen arrobieta*, *Lucasen barazea*, *Domingoren ichaurra*, *Loperenaren larraina* (Astráin).

En el caso de viales suele preceder el nombre del término “ad quem” (*nora*) o el del usuario principal: *Estellerri bidea* (Orcoyen), *Gares bidea* (Astráin), *Urriz o Urristi bidea* (Astráin, Undiano), *Irun o Iruin bidea* (casi todos los pueblos), *Tutera camio* (Esquiroz), *Undio senda* (Astráin), *Mercatu bidea* (Asiáin); *Mandazai bidea* (Eriete y otros), *Morisco bidea* (Gazolaz y otros), *Chacur bidea* (Sagüés).

Las regatas, sobre todo de largo recorrido, suelen recibir varios nombres, adoptados del paraje o pueblo por los que atraviesan.

b) El sustantivo básico, seguido de otro que denuncia ciertos aspectos morfológicos u otra realidad, como cuestras o repechos (*aldapa*, *bular*), espinazos (*bizkar*), rincones (*zulo*), orillos (*bazter*), el comienzo o entrada del paraje (*sartze*), el final o salida (*buru*), la parte baja o inferior (*barren*, *azpi*, *beiti*), la alta (*goiti*), el límite o linde (*guren*, *muga*). En Gazolaz encontramos

los topónimos contrapuestos “*Inze unzar entrada*” e “*Inze unzar cabecero*”, equivalente éste a “terminación, salida, al cabo de”, sentido que en Iruñerria tiene frecuentemente “*burua*” (como en “*Erri burua, Iriburu, Soto buru*). Ejemplos de esto son: *Costobaro* aldapa (Ororbía), *Larre bularra* (Muru), *Faceria bizcarra*, *Elordi zuloa*, *Arandoain bazterra* (Astráin), *Oreia sarzea* (Ibero, Ororbía), *Aiz burua* (Barañáin), *Arazuri muga* (Gazólaz), *Eunze guren* (Ibero).

2.1.2. *El sustantivo básico* más un adjetivo, generalmente calificativo o descriptivo (a veces numeral u ordinal), que pueden aludir:

– A la importancia, tamaño o forma del lugar o paraje: *Zizur nagusia*, *Zizur chiquia* (Zizur Mayor y Menor), *Alor aundia* (Guenduláin), *More chiqui* (Sagüés), *Euze leuna* (Orcoyen); *Moco mearra* (Arazuri), *Arri zabala* (Astráin), *Ichaur motza* (Gazólaz y otros), *Ur beroa* (Ibero), *Mendi biribil* (Arazuri).

– Al color: *Ar churia* (Undiano), *Busta zuri* (Astráin), *Ezpeldi gorria* (Gazólaz), *Lur gorria* (Barañáin); *Lur belz*, *Lur belzeta* (Zizur Mayor y otros).

– A otras cualidades o circunstancias: *Eliza berria* (Izcue), *Gaztelu zarra* (Arazuri), *Ardanze auchia* (Eriete y otros), *Ardanze bacarra* (Gazólaz), *Zubi macurra* o “la puente tuerta” (Asiáin), *Pausu gaistoa* o “mal paso” (Zizur Mayor).

Es menos frecuente el uso de numerales y ordinales, como en *Bigarren sotoa* (Muru), *Iru mugartea* (Paternáin), *Zazpi ichaurreta* (Astráin).

2.1.3. *El sustantivo básico* acompañado de posposiciones que expresan la situación geográfica de un paraje o predio en relación con aquél: “Al lado de” (*alde*), “junto a” (*ondo*), “encima de” (*gain*), “debajo de” (*pe*, *azpi*, *barren*), “delante de” (*aurrean*, *aurrun*) “detrás de”, “a espaldas de” (*gibel*), “a un lado” (*saeska*, *saeskan*), “al par de” (*pare*, *parean*), “pegante a” (*kontra*), “entre” (*arte*), “en medio de” (*erdi*, *erdian*):

Erreca aldea, *Dorre ondo*, *Idoi ondoa*, *Aiz gaña*, *Elizpea*, *Legua azpian*, *Mendi barren*, *Lagarreta barrena*, *Garate aurea*, *Eliz guibela*, *Unzearen parean*, *Larrain contra*, *Bide artea*, *Ardanze artea*, *Unze berri erdian*.

Las voces “*aurka*” (frente a, enfrente de), “*begia*” (a la vista de, dando vista a) y “*aldera*” (hacia, a la parte de), suelen ser utilizadas para localizar fincas en un paraje relacionándolo con otro diferente, como podemos ver en estos casos de fincas de Astráin, situadas en “*Legarreta*, *Zariquiegui aurquam*”, “*Legarreta*, *Zariquiegui beguia*”, “*Faceria bizcarra*, *Perdona alde-ra*”.

2.2. Frases descriptivas

Muchos de los topónimos compuestos ya mencionados, y otros más llegaron a constituir un todo indivisible (pensemos, por ejemplo, en “*rekalde*”,

“iturrondo”, “ardanzarte”, “tallunze”), que a su vez admitían nuevas relaciones complementarias. Para precisar con exactitud el emplazamiento de una finca fue preciso a veces emplear frases descriptivas, más o menos complejas, tal como lo han venido haciendo los labradores hasta nuestros días. El recurso fue imprescindible en parajes extensos, como es el caso de “*Gares bidea*” en Astráin, que cruzaba la parte suroriental del término, por campos cultivados, zonas yermas, regatas y monte arbolado, hasta doblar el espinazo de la sierra de Erreniega camino de Valdizarbe. Se refieren a zonas diferentes y aún distante entre sí: “*Gares bidea aurco larrea*”, “*Gares bidea azpico aldea larreas onat*”, “*Gares bidea idoi aldecoa*”, “*Gares bidea goiti*” o “*Gares bidea arriba*” y *Gares bidea bizcarrean*”.

Las ermitas rurales, y las zonas donde estaban emplazadas, fueron mencionadas por la advocación, precedida de los títulos “Señor” o “Señora” y “Sanctus”, “Sancta”, o sus equivalentes “*Joan, Juan*” (por Jaun), y *Ander* (por Andre), y “*Done, Dene, Dona*”: *Juan done Miquel, Juan dene Salbatore, Ander dona Maria*. A veces, y esto desde antiguo, se prescindió del primer título en “*Done Anso*”, “*Dona Gracia*”, “*Dona Pia*”, iglesia de Aceila citada a mediados del siglo XIII como “Sancta Pia” y que modernamente ha dado “Donapea”.

2.2.1. Frases descriptivas por coordinación de elementos

Las citas que siguen proceden fundamentalmente del “*Apeo de pechas que el monasterio real de Iranzu tiene en los lugares de Astráin y Muru*” (1683), conservado en el Archivo Diocesano de Pamplona, y del que ofreció un avance Ricardo Ros¹. Los parajes mencionados están en jurisdicción de Astráin, excepto contados casos en que la procedencia documental y la ubicación son distintas, como indicaremos.

Mediante coordinación de sustantivos, adjetivos y posposiciones fueron singularizados algunos parajes, caminos y fincas, o precisado el emplazamiento exacto de una propiedad:

Mendi luceco larrea, Busta zurico erre cara bidea, San Bartolome zubiaren punta (éste en Olza, 1608).

Las eras de pan trillar, las huertas o determinados árboles sirven frecuentemente de punto de referencia para situar una finca:

Domingoren larrainpea, Domingoren larraina azpico aldea, Domingoren larrainpetaco ichaurra ondoan, Martin Oteizaren larrain aldeco alorra (éste en Ochobi, 1599).

Lucasen barazepan, Marcoreneco baraz gaña, Migueltoarenaren baraze aurrea, Pascalenenaren barazeco gaineco aldean, Perucheneco baraz guibela.

(1) ROS GALBETE, Ricardo: *Aportación de datos para un estudio de la toponimia de la Cuenca de Pamplona*, en “Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra”, 1978, pp. 63-74.

Domingoren ichaur zabala (“la pieza de Domingorena en la que está el nogal referido”), *Domingoren ichaurra denecoan*, *Domingoren ichaurraren ondoan*, *Domingoren ichaur zabalcoa denecoa*, *Domingoren ichaur zabalcoaren gañeco aldean*.

2.2.2. Empleo de verbos

Las frases con que trataban de localizar las heredades incluyen a veces verbos, concretamente “*egon*”, “*atera*”, “*pasatu*”, “*edan*”, “*atxiki*”, “*batu*”, “*etzan*, *etzin*”, “*izan*”.

EGON (= estar): *Unze burua ichaurra dagonean*; *Unze erriaren ondoan dagona*, soto o prado citado como “cerca del lugar” o “contiguo al lugar”.

ATERA (= salir): *Gares bidea larrea atrazen dela*; *Idoi chiquiqua Urristi bidea atracen dela*; *Ezpelequeta atrazen dela eunze buruan*; *Zari-queigui bide zarra atracen dena*; *Elordira atracen guirela*.

PASATU (= pasar): *Busta zurico erreca pasatu eta berala*; *Urristi bidea erreca pasatu eta berala*; *Guarda labegui larrea pasatu eta berala*.

EDAN (= beber): *Idoia idi edaticoa* describe el destino específico de una de las balsas del monte de Astráin, situada junto al prado boyeral.

ATXIKI (= tocar): *Usta zurico erreca dachiola*.

BATU (= unirse, juntar): *Erreca bi (biac, bioc) pazen direnecoan*; *Erreca bi pazen diren lecuana gañeco aldean*; *Bi erreccak pazen diren lecuam*. Todas estas frases se refieren a un mismo paraje, descrito en castellano como “donde se unen las dos cequias”, “donde se unen los dos rigachos”.

ETZAN, ETZIN (= tumbarse, encamarse, descansar, según el Diccionario de Mujika): Había un paraje en Astráin denominado “donde duerme el ganado de cerda” o, en el vascuence local, “*Urdeac eciten direnecoan alias Legarreta*”, “*Urdeac ezaten dericoa Erraialde*”.

En el otro extremo de la sierra de Erreniega, al pie de Franco andia y en jurisdicción de Subiza (Galar), denominan popularmente “las pocilgas” a un abrigo rocoso que puede coincidir con el punto “a donde se recoge el ganado de cerda”(1679) o “término que llaman *urdeac eçeten dire ondoan*”, donde había un prado concejil conocido como “*Urdeac eciten dire unçea*” (1680).

IZAN (= estar, haber). También en Subiza hubo un paraje con viñedo, y sin duda con mimbres (= *zume*), llamado “*Sumeac tirena*” o “*Sumeac tiren, lecuana*” (1666, 1679).

2.2.3. Topónimos compuestos por yuxtaposición, utilizados normalmente en términos rurales dilatados:

Arri zabal ondoa, *Facero ondoa*; *Arri zabal iturricoren aldean*; *Busta zurico erreca*, *Gares bidea*; *Faceria bizcarra*, *Guruce zuri ondoan*; *Faceria*

goiti, Camiopean; Errota aldea, Zubiaren ondoan; Elordi bidepea, Busta zurico errekaldea; Elordi guibela, Igurai mendipea; Ezpelequeta bidea goiti, Perdona aldean; Domingoren ichaurra saeska, Elordi ondoan; Fazeria, Domingoren ichaur zabalcoaren gañeco aldean; Lucasen barazepan, Oiarza bidea; Oiarza muga, Unze berri alde artaco aldetic.

En este apretado resumen de textos hemos querido recoger parte del fruto de una investigación de archivo y oral, recién iniciada, que sería deseable hacer extensiva a otras comarcas, sobre todo de Alava y la Navarra media hacia el valle del Ebro, y esto con carácter de urgencia. Topónimos documentados durante los siglos XI y XII, como "Arteiza" y "Loidia", en Subiza (1080) (2), o "Eizsamur" en Ororbia (1186) (3), han perdurado hasta nuestros días. Los labradores de más edad los recuerdan, pero resultan desconocidos para las generaciones jóvenes. Son años críticos. La recogida sistemática de materiales toponomásticos, tanto en los archivos, pero sobre todo mediante consulta oral, tarea a la que desearía dedicarme por entero, ha de contribuir sin duda a enriquecer el repertorio lexicológico y muchos aspectos lingüísticos e históricos de nuestro Pueblo.

---

(2) MARTÍN DUQUE, Angel J.: *Documentación medieval de Leire (siglos IX a XII)*, Pamplona, 1983, n. 108.

(3) GARCÍA LARRAGUETA, Santos A.: *El Gran Priorado de Navarra de la Orden de San Juan de Jerusalén*, Pamplona, 1957, II, n. 55.

ARESTIREN OROITZAPENETAN

Bilbon, Maiatzak 31, 1985

Fr. L. Villasante

1968ko Urtarrilaren 26an Euskaltzaindiak batzarrea egin zuen hemen, Bilbon, Erribera kaleko etxe zaharrean, noski, eta bertan Aresti jaunak adierazi zuen, bere urrezko ezteiak ospatzeko, Euskaltzaindiak euskeraren batasuna aztertu eta erabaki behar zuela. Ikus **Euskera** (1971), 166. Arestiren eskeari men eginez, hala egin zen Arantzazuko Biltzarrean, eta guztiok dakigu handik ilkitako oldarrak nolako ondorioak ekarri dituen euskararentzat.

Euskaltzaindiak, mendeurrenez edo urrezko ezteiez kanpora, ez ohi du ospatu beste urte-mugarik. Hala ere, kasu honetan, aurten Aresti hil zela hamar urte betetzen direlarik, eta bera bilbotarra izanik eta batzarrea Bilbon eta, gainera, egoitza berrian egiten delarik, halako oroitzapen bat egin behar zitzaiola uste izan dugu.

GABRIEL ARESTIK BESTE HIZKUNTZETATIK EGIN ZITUEN POESI ITZULPENAK

Bilbo, 1985-V-31

J. San Martin

Edozein egileren lana ezagutzeko, hain beharrezko ez bada ere, lagungarri da non eta zelako ikastaroak egin zituen eta aurrez nondik elikatua zen. Iturburu horien artean garrantzizkoenetakoak dira itzulpenak.

G. Aresti zena poesiagintzan nabarmendu zen euskal literaturan eta beste hizkuntzetatik euskarara itzuli zituen lanen berri emango dut txosten honean, urratu zituen bideak, bere ibilia erakutsiko digunez.

1974. urtean J. M. Torrealdayk G. Arestiri egin zion inkesta batean, idazten noiz hasi zen eta idazle eredugarriak nortzuk ziren galdetzean: 1954. urtean, Joyce, Valery, Eliot, etc., erantzun zion (A. Zelaia, *Gabriel Aresti*, II, 255-256 orr.). Orduan, bertan, bere ustezko hamar idazle handienak nortzuk ziren galdetzean, ez zuen nahi erantzuna ematerik. Ez omen zuen preferentziarik. Hala ere, ukatu ezinezko bihurtzen zaizkio garapenarako erabili zituen irakurketak eta itzuli zituen autoreak bere gogoaren araberako zirenez adierazgarri iduritzen zaizkigu.

Aipatu zuen urte horretan hasiko zen idazten, *Euzko-gogoa* aldizkarian (1954), itzulpenekin eta beragandik sortarazitako lantxoekin. Baina, itzulpenok ez ziren aipatutako idazle horienak, ez da ere guziak garai eta giro berekoak. Charles Baudelaire, William Shakespeare eta Paul Verlaine izan bai ziren lehenik. Ondotik, aldizkari berean: Juan Ramón Jiménez eta Johann W. v. Goetheren poema laburrak.

Handik bi urtera *Egan* aldizkarian kolaboratzen hasiko zen, 1956ko azken zenbakian Gabriela Mistral-en poema bat agertuz. Berriz ere Baudelaire-ri helduko dio eta *Les Fleurs du Mal*-etik bi poemaren itzulpenak emango zituen. Urte berean Norbert Tauer-i idatzi zion hungarozko metodo eskariz, Lajos Zilahy zuzenean irakurri ahal izateko.

Bi urte geroago, 1958.eko *Egan*-en Marqués de Santillana-ren "Serranilla X" itzultzean bazirudien aintzinakoetara jotzen hasia zela, baina ez zen holakorik gertatuko. 1959an Aita Santi Onaindiak *Olerti* aldizkaria sortu zuen eta bere lehen alean Antonio Machado-ren "Barteko ametsa" agertu zen. Hortik aurrera bere ametsak ere beste bide bat hartu zuten. Zerbait han-

diago egiteko asmoa eta gure egunetako kezkarri atxekitzea. Une horretarako hasia zuen *Maldan behera*, *Egan*-en 1961ean “Zuzenbide debekatua” zeritzan poemarekin hasia, eta zenbaki berean Angela Figuera, Bladi Otero, Gabriel Zelaia eta Jose Mari Basaldua-ren poema batzuk itzuliz.

Urte horretan Norbert Tauer-i idatzi zion gutun batean zion: “Blas Oteroren olerki guztiak euskeratzen ari naiz”. Baina, gaur egun ez dugu horien berririk. Baizik, soil soilki *Egan*-en 1962an (4-6 zenb., 190-199 orr.) argitaratu zituenak, Bladi Otero berak eginikako hautaeraren zatia.

Arestiren hurrengo pausoa *Harri eta Herri* burutzea izango zen, 1963.ean saritua eta urtebete geroago argitaratua. Anartean, antzerkigintzari ere emana zen eta itzulpen lanetan geldialdi bat nabari da. Hala ere, 1967. urtean Alfred de Musset-en hiru poema, aspaldi euskaratuak nonbait, *Egan*-en (1-6 zenb., 53-55 orr.) argitara eman zituen.

Garai hartan, Arestik, inoiz aitortu zidan Cervantes-en *Kixote Mantxakoa* itzultzen hasteko gogo, bere ustez munduko literatur obra nagusiak euskaratzea hizkuntzaren ospe eta aberasgarri zelako. Nik ordea, burutik kendu nahi nion, hemen guziok gaztelera hain ongi dakigunez pekatu larria iduritzen zaidala esaten nion. Baina langintza hortara sartu ez bazen obraren luzeagatik izan zen.

Hirurogeigarren urtea edo izango zen Xesus Alonso Montero Euskaltzaindiaren egoitzara agertu zenean euskaldunekin harremanetan jarri nahirik. Egun hartan antzerkia bultzatzeko asmotan euskaltzale talde bat bildurik geunden eta Gabriel eta biokin mintzatu zen. Nik, egungo eguneraino adiskidetasuna gorde badut ere, Arestirekin harreman estuagoak izan zituen. Haren bidez ezagutu zuen Celso Emilio Ferreiro-ren obra, Blas de Otero-renakin batean hainbeste eragipen izango zuena *Harri eta Herri* burutzeko. Barakaldoko Gailego etxearekin harremanak ere orduz geroztikoak zituen eta gailegoeraren letra egunak ospatzean kasik urtero ematen zuen hitzaldiren bat. X. Alonso Montero-rekiko harremana ezinbestekoa bihurtuko zen geroko urteetan lau edo bost hizkuntzatan agertuko ziren liburuetan euskararekin partaidetza izateko. Gainera, horietarik lehena Aresti berak agertua izango zen, nere liburutegian aurkitu zuen Tomas Meaberenetik hasia. 1968an berak sortu zuen Kriselu argitaldariaren bidez gaztelera, euskaraz, gailegoz eta katalaneraz agertuko zuen *14 alegia*, liburuaren azalean honako hau idatziz:

*Cierra los ojos muy suave,
meabe,
pestaña contra pestaña:
sólo es español quien sabe,
meabe,
las cuatro lenguas de España.*

Aburu hori baliagarria bihurtuko zitzaien bai Arestiri eta bai Alonso Monterori. Oroi honek bete ziola gailegozko itzulpena eta euskal antzerkia bultzarazi nahirik ibili zen R. Salvat-ek katalanera.

Baina, liburu itzulien artean badira olerkitik bestelakoak ere: F. Marcos de Portela-ren *Nekazariaren dotrina* (O Catecismo do labrego), Gabrielek 1969an bere kontura argitaratu "J. M. Iparragirre" sariagatik Ministeriotik jaso zuen diruz ordaindua; eta Alfonso Rodriguez Castelao-ren *Nós*, X. Alonso Montero-ren hitzaurrez eta zuzendaritzapean Ediciones Júcar-ek 1974an argitaratua, Castelao berak eginiko laurogetahamalau dibujoren oin idatziak dira, jatorriko galegoaz gainera gazteleraz, katalaneraz eta euskaraz ipiniak. Gainerakoan, Aresti, poesiakoei itsatsiago aurkituko dugu.

Donostiako Lur Editorialak Arantxa Urretavizcayaren hitzaurrez argitaratuko zion, 1971. urtean, Nazim Hikmet-en *Lau gartzelak eta beste zenbait poema* deritzana.

Handik hiru urtetara, lau hizkuntzatan argitaratu zuen Akal Editor etxeak F. Garcia Lorca-ren *Seis poemas galegos* eta euskarazko itzulpena Gabrielena da. Azkenik, ohitura horri jarraituz ez ezik Iberiako Penintsula guziaz sartu nahirik Coruña-ko Ediciós do Castro delakoak 1975ean Valentin Paz-Andrade-ren *Pranto matricial* (Arestik *Uma-oncitic negarra* titulatu zuena) argitaratuko zuen Castelao zenaren oroitzapenez, baina gure Gabriel apenaz heldu zen argitalpen hori ezagutzera, urte hortako Maiatzean hil bai zen.

1968an Bilbon sortu zen Kriselu izeneko antzerki talde batek Bertolt Brecht-en *Xixtima zoriontsu* bat aurkeztu zuen, Gabriel Arestik euskaratua. Baina, nik dakidanik apenaz argitaratu da. Ez dut haren berririk.

Asterix liburuak itzultzen ere hasi zen, baina hasi bakarrik, horiek burutzea eta argitaratzea Jesus Mari Arrietak bete zuen 1976. urtean.

Boccaccio-ren *Dekameron* zuen beste gogozko bat. Honen antologia labur bat eratu zuen eta L. Haranburu Altunari eman argitara zezan, baina heriotza geroztik publikatu zen. Hil ondorean, Jon Juaristik ikusi zituen bere paperak eta han aurkituak ziren Valle Inclán-en *Hitz Jainkotarrak* (*Divinas Palabras*), 1969an itzulia eta Curros Enríquez-en *Jostirudi Jainkotarra* (*O divino sainete*), datarik gabe. Horiez gainera T. S. Eliot-en *Lau Quartetto* (*Four Quartets*), 1973an itzulia, euskara idatziaren batasuna bizkortzen ez zelako *Nekazariaren dotrina*-kin (F. Marcos da Portela-rena) 1969an protesta gisa asmatu zuen ortografia berri batean idatzia.

Euskal literaturatik mundu zabalera gehien hedatu dena, zalantzarik gabe, G. Arestiren "Nire aitaren etxea" izan da Tübingen-en irakasle den Patxi Oroz Arizkurenek lortu dituen itzulpenen bidez. Horregatik uste nuen merezi zuela Arestik berak besteetarik gurea itzulia zehaztasunez biltzea, zer nondik eta norengandik noiz eta non eman zuen.

Obrek ohoratzen dute gizona. Zeren, obrak dirade amore, ez hitz onen kolore.

ITZULPENEN ZERRENDA

Aldizkariak

- Euzko-gogoa*: 1954-V-133. orr., Charles Baudelaire, "Dance dans la prière" (Erreguzko dantza).
- Euzko-gogoa*: 1954-V-164. orr., William Shakespeare, "CIXgarren sonetua".
- Euzko-gogoa*: 1954-V-166. orr., Ch. Baudelaire, "Gauontzak" (Les hiboux). Jon Bilboaren *Eusko Bibliographia* delakoan *bijoux*, "bitxiak" dakar *hiboux*, "hontzak" jarri beharrean.
- Euzko-gogoa*: 1954-V-166. orr., Paul Verlaine, "Udazken-kantua" (Chanson d'Automne).
- Euzko-gogoa*: 1955-VI-2. orr., Juan Ramón Jiménez, "Ezer ez" (Soneto spiritualetarik).
- Euzko-gogoa*: 1955-VI-85. orr., Iohann W. V. Goethe, "Ilhargiari" (Lied bat).
- Egan*: 1956, 5-6 zenb., 72. orr., Gabriela Mistral, "Korta".
- Egan*: 1957, 3-4 zenb., 148-152 orr., Charles Baudelaire, *Les Fleurs du Mal*-etik bi poema, "Bedeinkazioa" eta "Tristurazko madrigala".
- Egan*: 1958, 3-6 zenb., 148. orr., Marqués de Santillana, "Serranilla X".
- Egan*: 1961, 1-3 zenb., 21-45 orr., Angela Figuera, Bladi Otero, Gabriel Zelaia eta Jose Mari Basaldua, "Erderazko lau poeta, bi gipuzkoar eta beste bi bizkaitar".
- Egan*: 1967, 1-6 zenb., 53-55 orr., Alfred de Musset, "Musset'en hiru bertso": 1. Andaluz (L. Andalousse). 2. Barberinaren kantua (Chanson de Barberine). 3. Gogoratu! (Rappelle-toi!).

Oleri: 1959-I, 63. orr., Antonio Machado, "Barteko ametsa".

Liburuak

- Tomas Meabe, *14 alegia (14 fábulas)*, Kriselu. Bilbao, 1968.
20 × 20 zm., 171 orr.
Lau hizkuntzatan: Gazteleraz Meaberen orijinala, G. Arestiren euskal itzulpena, galegozkoa X. Alonso Montero eta katalanezkoa Ricard Salvat-ek. Dionisio Blanco-ren irudiekin.
- F. Marcos da Portela, *Nekazariaren dotrina (O catecismo do labrego)*. F. Markos da Portela basoko teologian doktoreak galegoz konpondua, eta Gabriel Arestik euskaratua. Kriselu. Bilbao, 1969.
19 × 12,5 zm., 72 orr.
Garai berean edizio berdina egin zuen gazteleraz.
- Nazim Hikmet, *Lau gartzelak eta beste zenbait poema*. Lur Editoriala. Donostia, 1971.
18 × 12 zm., 121 orr.
Arantxa Urretavizcayaren sarrera.
- Castelao (Alonso Rodríguez Castelao), *Nós*. Ediciones Júcar. Madrid, 1974.
21 × 15,5 zm., 209 orr.
Xesus Alonso Montero-ren estudiozko hitzaurre luze bat, galegoz eta gazteleraz Castelao-ren bizitza eta lanei buruz, lehen 94. orrialdera arte. Handik aurrera, 97.etik 202.era Castelaoren irudiak galegoz ber-berak jarritako oinekin eta horien itzulpenak gazteleraz, katalanez eta euskaraz, Antonio Buero Vallejo, Ricard Salvat eta Gabriel Arestik eginak.
- Federico García Lorca, *Seis poemas galegos*. Akal Editor. Madrid, 1974.
17 × 10,5 zm., 47 orr.
X. Alonso Monteroren zuzendaritzapean eta bere hitzaurrez, Anxel Fole-ren gaztelerazko itzulpena, R. Salvat-ena katalanez eta G. Arestirena euskaraz.
- Valentín Paz-Andrade, *Pranto matricial*. Ediciós do Castro. Coruña, 1975.
19 × 12,5 zm., 94 orr.
Bost hizkuntzatan sei poema baizik ez dira. Rafael Dieste-ren hitzaurrea, V. Paz-Andrade-ren poesi orijinala, Guilherme de Almeida-ren portugez itzulpena, G. Arestire-

na euskaraz, Francesc Vallverdú-rena katalanez eta Maria de Villarino-rena gazteleraz. 93-94. orrialdeetan itzultzaileen ohar bio-bibliografikoak datoz. Hasieran Maside-k portretaz Castelao-ren burua eta Souto-ren lau irudi.

Boccaccio, *Dekamerone Ttipia*, Haranburu Altuna Editor. Donostia, 1976.
20,5 × 13,5 zm., 124 orr.

T. S. Eliot, *Eliot euskaraz*. G. Aresti, J. Sarrionaindia eta J. Juaristiren itzulpenak. Hordago Publikapenak. Donostia, 1983.
20,5 × 12 zm., 188 orr.

Jon Juaristik apailatu edizioa. Honen aintzin solasez. Lehenik Thomas Stearns Eliot-en "Lau Quartetto"ak datoz G. Arestiren eskuizkribuaren faksimilez eta ondotik inprima-tegiko konposaketaz. Aresti zenaren zati honek 27. orrialdetik 115.era osatzen du.

ERABILITAKO BIBLIOGRAFIA

Aresti, G.: "Poesia eta euskal poesia", *Egan*, 1960.

Aresti, G.; Sarrionaindia, J. eta Juaristi, J.: *Eliot euskaraz* (Aintzin solasa Aresti, itzultzaile J. Juaristi), Hordago Publikapenak. Donostia, 1983.

Elkar lanean: *Agiriak. Euskal poetak eta artistak G. Arestiren omenez* (Hitzaurrea). Donostia, 1978.

San Martin, J.: *Gogoz*. Donostia, 1978. 356-359 orr.

"Gabriel Aresti. Bere poesien Antologia laburra". *Egan*. 1982. 1-6 zenb., 13-57 orr.

Satrustegi, J. M.: "Batasunaren aldeko Arestiren gutunak". *Euskera*, XXVIII, 1983. 431-444 orr.

"Aresti eta Tauer-en harremanak". *Egan*, 1983. 1-6 zenb., 23-48 orr.

Zelaieta, A.: *Gabriel Aresti* (bi tomo). Donostia, 1976.

OHARRA: lantxo hau burutu ondorean, Jokin Zaitegi zenaren agiritegian, Dante-ren *Infer-nua* komediaren lehenbiziko kantua aurkitu dugu, Piarres Lafitte zenaren eskuz *Euzko-gogoa* aldizkarian argitaratzeko asmoz igorria, baina argitara gabe gelditu zena. Eskuizkribua Euskaltzaindiaren, Azkue Bibliotekan, gordeko da, baina Danteren itzulpen hori *Egan*-en argitaratu ondorean.

GABRIEL ARESTI:
BILBOKO EUSKALDUNA ETA BATASUNAREN ERAGILEA

Bilbo, 1985-V-31

Xabier Kintana

Beraren heriotzaz geroko hamargarren urtean, Gabriel Aresti Seguro-laz ofizialki gogoratzea, izan, euskaldun guztiok harekin dugun zorra kitatzeko nahitaezkoa den arren, ba dirudi Euskaltzaindikoaren artean derrigorrago nabarituriko beharra dela, ez baita gutxi izan, Gabrielelek guztiok partaide garen Akademia honetan euskaragatik egindakoa.

Alde batera utziko dut, ez baita hori ene gaia, Arestik idazle gisa eginda-ko lan ugarien eta beraren nortasun bereziaren ezaugarrien aipamena.

Latinezko esakuneak *nemo est propheta in sua terra* dioen arren, Gabrielelek izan duen onspen ia orokorra ikusita, atsotitzari *in suo tempore* erantsi beharko geniokeela ematen du, euskarazko *hil hadi, alaba haite* esara zaharraren bidetik abiatuz.

Gabrielen kasua —F. Krutwig, J. Mirande eta Txillardegirenaz batera— aski berezia izan da euskal literaturaren historian. Alde batetik, lehena ez zen arren, berea jotzen zuen herri-hizkuntzaren berreskuratze-ahaleginaren historia ezohizkoa izan da, geroago anitzen eredu eta ispilu bilakatua. Gaur normala eta arrunta irudi dezake euskaraz ikasteak, baina garai hartan ez, eta segur asko ez legoke gaur egun dagoen giroa orduan giroz kontrako ahalegin bakarti eta ezulertu hura egin ez balitz.

Horrek, bestalde, garbi azaltzen du literatur hizkuntzak ez duela beti zertan ama-hizkuntza izan behar, eta euskaldun berrien lepotik maizegi egozten den eskasia horrek, hots, hizkuntza ongi ikasiko bada amaren bularretik edoski beharra dagoelakoak, ba du bere barruko gezurraren froga gaur arte inor gutxik seinalatu duen beste gertakari nabari bezain tamaleon ere, hau da, txikitandiko euskaldun erdaldunberriengan. Eta erdaldunberri hitzaz hauexek adierazi nahi ditut, txikitari euskaraz ongi —edo ongi xamar behinik behin— jakin arren, geroagoko erdal erabilerari ia erabatekoagatik, gaurko egunean euskaraz urritu, murriztu, motz eta erdi mutu geldituak zaizkigun euskaldun erdaldundu horiek, komunzki —*sí, ya se vasco pero prefiero expresarme*— edo atxakiarik gabe —*me expreso mejor en castellano*— esaten dutenak.

Izan ere, hizkuntzaren tresnatasuna erabileraren poderioan datza. Erabiliago eta ederkiago maneiatzan da, edozein erreminta bezalatsu. Eta mintzairazko moteltasunak, kultura normaleko pertsonengan hasita, usuario eta lanterik eza salatzen du garbiro, hots, erabiltzailearen hizkuntz axolagabetasuna eta kultur ardura txikia.

Bihoa hau hasteko, Gabriel Arestik argi zuen pentsamenduaren inguruko aitzinsolastzat, aurkako froga ugariak gora behera, ez baitira oraindik erabat ixildu gure artean, ez euskal aldean ez eta erdal eremuan ere, idazlearen mintzaira nagusia eta sormen-lanetarako bakarra, txikitandikoa dela behin eta berriz errepikatzen digutenak.

Aresti bilbotarra

Hiriburu batetan jaiotzeak, ene ustez, baldintzatu egin zuen Gabrielen bizitza. Hizkuntzari doakionez, Arestiren haurtzaroko Bilbo hura, gerra bukatu berrikoa, biologi hitzez esateko, fenotipoz erabat erdalduna zen, genotipo ezkutua euskaldun elementu ugariduna izan arren. Halere, Bilbo hartan, euskararekin zerikusia zuen guztia, hain zuzen, bilbotartasunik txikiena zeriona izaten zen: Parte Zaharrean ibiltzen ziren baserritar eta arrain-saltzaileak batik bat, inguruetatik etorriak gehienak. Bilboko kaletarrak, beren burgesiariaren exenpluari segituz, gaztelaniaz mintzatzan ziren eskuharki eta eksklusiboki. Gaztelania ahalik eta dotoreenaz gainera, etorkinen hizkerari "*pueblerino*" eta dialektal eritiz.

Bertoko kontzientzia politikorik zutenentzat, hori bai, euskara jainkosa garbi eta harrigarria zen, jakite eta zientzi maila abstraktuan garrantzia aitortu beharrekoa, baina halere ukiezina, ezin ikasizkoa, hiztunen erabileratik erabat landa zegokeena eta sinbologi mailan gogoratzekoa, dantza, kirol, gastronomi, mendizale edo kultur talde edo elkarteei izenak emateko egokia —georago haurrekin egingo zenez— baina besterik ez.

Eta sinbolotzat egiten zitzaion ohorea, eguneroko bizitzan ukatzen zioten hiritarrek, euskaraz mintzatzan zenari baserritar edo ezjakin zeritzotelarik.

Gogoan daukagu oraino —batzuk bederen, harrigarria baita gure jendearen ahanzmena— zeintzu eta nolakoak izaten ziren garai hartako "euskaldun" ereduak: Chomin del Regato, arlotadak, Pello Kirten eta antzeko jatorriak. Kalera heldu berria zen burgesiariak, burua jakitun, landu eta ilustraturik agertu nahian edo, deiturretan eta, nolabait harrobide zuen baserritar jatorriaz burla egiten zuen zentzugabeki, batetik, teorian maite omen zuena, praktikan, bestetik, mespreziatuz. Madrildar zentralismoa deitoratzen omen zuen jendeak berak adoratzan zituen mesetakoan mintzamoldeak. Gizarte-psikiatriaz lan ederra egiteko gai polita benetan.

Orduan gauza bat zen euskara, beraren aintzinakotasun mireagarri eta zientzi interesagatik, estudiatzea —hori egiten zuena, kasurik txarrenean espe-rantista edo landarejale xebleen artean katalogatzen baitzen— eta beste bat, guztiz bestelakoa, euskaraz eguneroko bizitzan mintzatzeko eta normalki era-biltzeko asmoz, ikasten aritzea. Berau, orduko Bilbo hartan xorakeria barka-kizun ez baina erokeria osoa zen.

Baina Gabriel, Erasmo Rotterdamekoaren gogoko gaixoari on eritziz, gaur zorionez hainbesteko segizio handia duen bide zailari jarraitu zitzaion, Krutwig, Txillardegí, Lafitte, Peillen eta orduko beste ero txalogarri batzuren antzera.

Gabriel Arestiren ikasbidea

Euskaraz ikasteko erabili zituen lehen metodoak guztiz garbizaleak ziren, garai hartan garbizale hitzaz adierazi nahi zen mintzaira esoteriko eta absurdua, alegia, *Euzkeltzale-Bazkuna* moduko ero-taldeek erein eta landua.

Guztiok entzun izan diogu inoiz Gabrieli pasadizo xeble hau konda-zen. Dirudenez, behin batean, Deban, jatetxe batetako neska zerbitzariari “*arrautza eli bat gaimelduta*” (*arraultze frijitu pareá*, alegia) eskatu ondoren, hark honela erantzun omen zion: “*Perdón señor, pero aquí no hablamos ale-mán*”.

Zorionez, euskal giro negargarri hartan, Arestik, nora ezean, Euskal-tzaindira jo zuen. Bertan, berak holaxe aitorturik, Alfontso Irigoienekin egin zuen topo, eta adiskidetasun horretatik, herri-euskara eta bertsolaritzaren mundu jatorrean sartuz joan zen. Juan San Martinek ere bide horretan laguntza ederra eskaini ziola gauza jakina da, bai eta Labaien jaunak ere begi onez ikusi zuela bilbotar gazte haren baitan zegokeen balioa, etorkizunak ongi frogatua.

Herria, bertsolaritza eta liburu zaharrak, beraz: horiek izan ziren, fun-tsean, Arestiren ikasbideak.

Bere ohizko herritarrek zokoratzen zuten hizkuntza ikasita, berehalaxe konturatu zen Gabriel zein egoeratan aurkitzen zen euskara: formaz dialektota-zatikatua; hiztunez, intelektual urri batzu salbu, gizarte-mailarik apalene-ra behar atua; literatur gaietan, erlijiotik landa, balio gutxiko eta kutsu mora-listako obratxutara mugatua, salbuespen urriak erregela orokorraren berresle nabariak izanik. Eta atsegín ez zuen egoera horretatik bere hizkuntza atera-tzen saiatu zen Aresti.

Bizkaieraz hasita, gipuzkera, lapurtera, zuberuera eta gainerako nafar euskalkiak ere laster ikasi zituen. Idazteko eta obratzeko zerabilen logikak berak, besteren arrazoiak aski izan ez balira ere —Federiko Krutwigek jada-nik euskara batuaren premia ongi azpimarratua baitzuen— literatur hizkuntza

bat, guztiontzat berbera, bilatzera bultzatuko zukeen berdinzki. Eta besterik, Mitxelenak oharterazi digunez, bere poesi lanetan eredu batu hori, ia-ia gaurkoxea, erabili eta eskaini zигun Arestik.

Berak lorturiko batasun hori, nolabait inkontzientea izan zela irudi dakiguke, alde bateko eta besteko idazlanetatik, osmosiz edo, isuri eta gatzatua. Ez dago ukatzerik, ene ustez, idazlearen estetika bereziak eta arte-sen pertsonalak eragin handia izan zutela aukera horretan. Egia da, halaber, literatura klasikoa irakurtzeak jakinbide bikainak eman zizkiola euskalkien arteko diferentzietz, antzez eta baterakidetasunez jabetzeko, eta intuizioz, ia konturatzeke, horrela joka zezakeela.

Baina ez da gezurra, era berean, beraren aurretik beste anitz, Kanpion, Azkue, Orixe, Olabide..., antzeko jakituriaz jantziak izan arren, ez zirela beren idatz emaitzetan, ez eta teori mailan ere, Gabrielen ondorioetara heldu. Hori dela eta, Arestiren estetika eta intuiziozko oinarri zabal aberatsean ezarria bazen ere, egilearen pentsalan kontziente eta hausnartuaz ere eraikia zela esan genezake, kasualitateari ia deus utzi gabe.

Kasualitatea ere ez den bezala, bide horretan, 1964.ean Baionan, Txillardegia, Jakin taldearekin eta beste idazle batzurekin biltzea, euskara batzeko lehenbiziko oinarri teoriko-praktikoak ezartzeko.

Baionakoaz gero, Aresti ordurarte batasunagatik praktikan saiatua izanda, buru-belarri aritu zen literatur hizkuntza batuaren oinarri teorikoak ere finkatzen. Bakarrik eta taldelanean.

Horrela, Euskaltzaindiaren urrezko ezteiak zirela, eta 1968an, beste hoshakizunen artean, Arantzazun Euskararen Batasunerako Batzarre bat antolatzeko proposamena egin zuen, zorionez onartua.

Guztiok dakigunez, batasunaren arazoa, izan, ez zen Arestik asmatua, Euskaltzaindiaren fundazioko Estatutuetan garbi azaltzen baitzen. Baina garbizaleen eraginaz batetik, eta Euskal Herri Osorako ikuskerarik ezaz bestetik, alferrik gertatuak ziren ordurarte Kanpion, Broussain, Azkue, Altube eta Krutwigen proposamenak.

Arestiren meritua, ene aburuz, predikatzen zuena bere idazlanetan bete eta erakustez batera, batasunaren predikua unerik egokienean egitea izan zen. Ordurako, ikastolek, alfabetatze-kanpainak eta idazle berriek gero eta premiazkoago zeukaten ordurarte gutxi batzuk besterik nabari ez zutena: euskara biziko bazen, batu beharra zegoela.

Horretan ere, diziplinazalea zen Aresti. Neurriak eta erabaki egokiak ez dira deus, ondoren bete ezik. Horrexegatik kunplitzeko pausoak ere nahi zituen. Maiz, helburu hori lortu nahirik, gure gizonak izaera holakoxea zuen eta, jarrera pitxiak izaten zituen, egoeraren absurdutasuna horretara hobeki erakutsiko zuelakoan. Hori dela eta, Euskaltzaindiak ortografi kontuan arau zehatzak emateko agertzen zuen zabarkeria iharrotsi nahirik, berak bere libu-

ru batetan (*Euskal Harrian*) tz-ren ordez c grafia erabili zuen, lagunoi esaten zigunez, ea Akademiak, bere idazkera hura, txarto zegoela eta, gaitzestean, batera, ondo idazteko arauak ere eman eta behingoz ortografia finkatzen ote zuen, berak haiek guztiak pozik kunplütuko zituela eta.

Arantzazun erabakirikoen ondoren, hizkuntzaren egoera ikusita, guztiok batera jokatzeari hain premiazkoa zenean, zenbait euskaltzainek eta idazleek idaztarau haiek betetzeko erakusten zuten arduragabetasunak eta gogorik ezak bere senetik ateratzen zuten Gabriel, eta hor ere diziplina-nahia erakutsi zuen argiro: alde horretatik etorri ziren 1970ean Baionan eta Eibarren Bata-sunaren Kutxaren inguruan, hainbeste idazlerekin harrerazi zituen konpromezu eta zinak, euskara batua aurrera eramanez.

Harez gero, Euskaltzaindiak, zenbait aldaketa beharrezko zela medio, batasunaren arazoa bere gain berriz ere hartu zuenean, Aresti aditza batzeko batzordean lehiatsu ibili zen, Axular eta Leizarragaren adiztegiak aztertu eta argitaratuz. Ordu askotako lanak eskaini zituen berak, batzordekideoi argibide estimagarriak emanez, gure zeregina erraztuz.

Hortik landa ere, Gabrielelek zenbait hitzaldi eta literatur lan utzi zituen, batzu polemiko xamarrek, batasunaren defentsan, horietako asko *Anaitasuna* aldizkarian agertuak.

Zoritxarrez, haren eragile-lana, Euskaltzaindian batasun-kontuan behintzat bizi nabaria, haren heriotzaz gero motelduz joan zen pixkanaka, zenbait kasutan, ene irudiko, atzerapauso garbiak ekarriz, Bergaran harturiko akordio ulertezin batzu, esaterako. Euskaltzaindiaren arautze-zereginak ia gelditurik izan ditugu urte askotan, euskarak, ofizialtasuna lortuta, finkatze-arau horiek premiazkoenik izan dituenean, hain zuzen.

Izan daiteke, agintari berriekin ongi egon nahia edo —hori ere norbaitek eskribuz agertu eta proposatu egin baitu noizbait— moteltasun hilgarri horren arrazoietakoa bat izatea, bai eta, ordea, G. Arestik gure artean jadanik bizirik ez irautea ere, hark laster salatuko baitzukeen arazoa, baina, edonola ere, ba dirudi azken aldion, zorionez, berriro ere hasia zaigula Euskaltzaindia arautze-bidean, gramatika-kontuen eta maileguen ortografiaren arduraz.

Dena den, gogoratu besterik ez dut egin nahi, aditza, hikako formatan, oraindik batzeko dugula, eta eginkizun hori ez genukeela gehiago atzeratu behar.

Gaurko bilera Euskaltzaindiaren egoitza berrian egiten dugu, Gabrien jaioterrian. Bilbo izan da, urte askotan, euskararen hilobia, hiri honen demografi eta ekonomi eraginaz bertoko kaletar ohiturak inguruko geografia eta gizarte osoan bizieredu bilakatu ohi direlako.

Arazoi berberetatik Bilbo izango da euskararen zuzpertzeta eta salbabi-dea, Bilbon berreuskalduntze-joera aurrera doan neurrian, batera, inguru osoan ere gauza bera, irradiazioz, hedatuko delako.

Duela urte asko, Zuberoara egindako bidaia baten ondoan, Gabriel Arestik Andolin Eguzkitza bizkaitar euskaldun berriagatik *Munstro bat, munstro bi* izeneko artikulu famatua idatzi zuen, etorkizuneko berreuskalduntzearen sinbolotzat jo genezakeena. Gaur, milaka eta milaka dira, eskola, ikastola, institutu, ikastetxe, euskaltegi eta unibertsitatean euskara eta euskaraz ikasten ari diren munstroak, eta bide horretan laster, agian, ugarienek beren eredu-erregelak ezarri ohi dituztelako, munstroak, bitxiak, esperantista landarejale arraroen kideak, erdara besterik ez dakitenak izango dira, orain arte euskaraz ez jakiteaz, beren ezjakintzaz azken buruan, burgoi eta harro ibili zaizkigun lotsakizunak.

Arestiren Bilbo honetan, gainera, batasunerako pauso zail asko egin izan dira luzaro. Ez dezagun ahanztu *Anaitasuna*-k, Imanol Berriatua eta Gabriel Arestiren ahalegin ordaingabeei esker, batasunaren aldeko burrukan izandako aitzindari-zeregina, geroago, pixkanaka, beste aldizkari batzutara ere zabaldua. Eta zaila izan da, hain zuzen, hemen, Bilbon, Bizkaian, euskararen beharrezko batasunak, neurri batez bizkaitarroi geurea bazterrean uztea eskatzen zigulako. Kontziente izan gara guztiok. Baina Arestik, beste bizkaitar askoren antzera, garbi eduki zuen beti euskara osoaren salbaziorako, bizkaieraren nolabaiteko sakrifizio hori egin beharra zegoela, euskalduna sentitzen baitzen lehenago, Euskal Herri osokoa, Bizkaiko bizkaitar *über alles* hutsa baino.

Aukera hori, bestalde, egin zezakeen, egin zitekeen eta egin daitekeen bakarra da, zentzuz jokatzu gero behintzat. Bestela, geure txokokerien alde egiten dugulakoan, bizkaitarrok, guztion batasunari uko eginez eta Euskal Herri osoaren ondare komunari kalte eginez batera, azken buruan, Bizkaikoari ere, geure-geureari ere, konturatzeke, hondamendia ekarriko genioke, *divide et vincas* zaharra gogoan.

Horrexegatik, egindako buru-ukamenak ematen digun indar moralaz, salatu eta deitoratu egin behar dugu oraino bizkaitar batasun-zaleok, zenbait anaiarriba euskaldunen arduragabetasuna, guk geurean amore eman eta ematen dugun artean, erdi- eta ekialdeko askotxoren euskarak, batua barik, beren txokoko euskalkia baitirudi, zenbait hatxez horniturik. Eta bidea ez da hori.

Amaitzeko, esan dezadan, Aresti moduko askori esker, gaur ba dugula, gazteagook —eginkizun dauden puntuak gora behera— Euskal Herri osorako hizkuntza nazionalaren projektua moldaturik, guztion artean biribildu, osatu eta hobatu beharko duguna.

Gure hizkuntzak ofizialtasuna ere ba du, paperean behintzat, baina hain agintarien egitekoa da, irakaskuntzan eta komunikabideetan bezala, administrazioan, behar den duintasunaz, barka ezineko sintaxi eta ortografi okerrik gabe, karguak eta lanpostuak pertsonal egokiez hornituz, ofizialtasun hori zabalduz eta beteraziz joatea, Autonomi Estatutua eta euskaldunon

eskubideak, erdaldunenak bezain errespetagarri omen direnak, normalki kumpi daitezen.

Hauxe da, nik uste, Gabriel Aresti bilbotar poetari, G. Aresti bizkaitar idazleari, G. Aresti euskaldun literaturgizonari, G. Aresti mundutar orokorri, eta beraren aitaren etxeari ere, egin diezaiekegun omenaldirik handiena. Esan dut.

A. M. A. G.

GABRIEL ARESTIREN
“NERE AITAREN ETXEA DEFENDITUKO DUT”
350 HIZKUNTZETARA ITZULIA

Bilbo, 1985-V-31
Jose Antonio Arana Martija

Hainbat hizkuntzetara itzulitako liburuak eta zati bereziak badira munduan zeharko literaturan, baina Bibliatik aparte, ez dut uste izango denik beste poema bat 350 hizkuntzetara itzulia gure Gabriel Arestirena haina.

Urte bi duela hasi zen Patxi Oroz Arizkuren naparra, Tubingeneko Unibertsitatean hizkuntza erromanikoen irakaslea eta bertako Unibertsital Korallaren zuzendaria asmo bi bete nahian: alde batetik Arestiren poema hizkuntza nagusi batzuetara itzultze asmoetan eta bestetik, herriak erraz kantatzeko zortziko neurrian poemari doinua jartzen. Egia esan, lehendik zegoen musikatuta poema hau, Cordero Castaños jaunak musikatuta zeukan eta, Bizkaiko Aurrezki Kutxaren konposaketarako sari bat irabazi zuen partitura, hain zuzen, 1978.eko sariketan. Baina Oroz adiskideak ikusi zuena zera zen, nahiz eta musikalari hau ona izan konposaketa aldetik, ez zuela herrikoi izan zitekeen doinurik eman musikagileak. Orduan herri usaineko doinu bat asmatu zuen eta lau ahots nahastuetarako harmonizatu. Partitura honekin eta poemaren hamazazpi itzulpenekin liburuxka bat argitaratu zuen Tubingenen 1983.ean. Salgai jarri zen liburu hau eta berehala agortu, baina badago hemen zeresanik: liburua kaleratu ondoren, 1983.eko Abuztuan, uholde negargarriak gertatu ziren Euskal Herrian, eta argitalpen horren salmentarekin lortu zuen diru kopuru guztia kaltetuen laguntzarako igorri zigun Patxi Orozek 1984.ean.

Lehen argitalpen honek izan zuen arrakasta eta jendearen harrera ona ikusirik, hango Unibertsitateko zuzendaria den Adolf Theis jaunarengana jo zuen Patxi Orozek 60 hizkuntzetako itzulpenekin liburu bat argitaratzea proposatuz eta proiektu hura onartua izan zenez, lanean jarraitu zuen, azkenean 60 hizkuntzetara barik 150etara itzulita liburu berri bat kaleratuz. Liburu hau izan zen Iruñean, Euskaltzaindiaren X. Batzarrean, Oroz Arizkurenek aurkeztu zuena, hori ere orain agortua duguna.

Eta aurtien itzulpenen kopurua 350 hizkuntzetara hedatua delarik, plan-to egin duela Orozek esan beharko dugu, eta hirugarren argitalpen bat burutzen ari dela esan. Eusko Jaurlaritzaren babes eta laguntza eske dabil egunotan Patxi Oroz, koedizioz edo Tubingeneko Unibertsitatearekin batera kale-

ratu nahian. Euskaltzaindiak ere parte hartu beharko lukeen proiektu horretan ez dakit, baina Urriaren edo liburuaren aurkezpena Bilbon, Arestiren jaioterrian, eta heriotzaren hamargarren urteurrenean egingo balitz, toki honetan liburu aurkezpen hori antolatzea ez litzateke, ene ustez, desbideratua izango.

Oroz adiskidearengandik eskuratu nuen herenegun gai honi buruzko gutun bat eta utziko didazue, erdaraz, dagoen eran zati aipagarrienak irakurtzen:

“Aun superada la no pequeña dificultad de encontrar informantes competentes para las diferentes lenguas, se han presentado otros escollos que en algún caso han resultado subjetiva u objetivamente insuperables, lo que explica la ausencia en el libro de lenguas cuya inclusión estaba prevista.

Algunas dificultades estaban programadas de antemano: términos inseparables de nuestra civilización y ajenos a lenguas usadas por hablantes de otros mundos que por fortuna todavía no han desaparecido del todo, como korrituak, errentak, interesak; términos vinculados con la flora y fauna de la región o tradición donde ha nacido la poesía, como pinudiak, otsoak; la neta y corriente distinción entre eskuak y besoak que había de poner en aprieto a los traductores a lenguas eslavas —y de regiones muy lejanas, cual Cochabamba— donde se usa un término complejo para ambos. Algún término abstracto, como ganado, sequía, usura obligaría al intérprete a recurrir más de una vez a uno concreto.

El término más crítico, más peligroso —en el sentido retórico— había de resultar justizia de justiziarren kontra ‘contra la justicia’. En muchas lenguas, y diría que en la mayoría, ha sido imposible mantener la doble acepción de ‘virtud que inclina a dar a cada uno lo que le pertenece’ y ‘tribunal que ejerce justicia’. En la primera versión al chino figuraba ‘contra el Ministerio de Justicia’, la traducción al bribri reza ‘policíapa yōki’, que no precisa explicación. Algunos traductores han seguido la cómoda y segura senda de la “intencio facilior”, modificando acaso sin necesidad justiziarren en injustiziarren. En una hoja de información que acompañaba al programa de la Orquesta Sinfónica de Euskadi en su gira por Alemania en octubre pasado encontramos esa facilona versión, con la consiguiente traducción: ‘Gegen die Ungerechtigkeit’.

El contenido del poema ha supuesto en algún caso un escollo insuperable. Mientras que la mayoría de los traductores expresan su conformidad con el mensaje del poeta, mientras que algún grupo de exsules patriae ha hecho de la traducción a su lengua una especie de himno patriótico con música propia, otros han mostrado su desacuerdo más o menos radical con el texto. Habría que distinguir varias posturas, separando a quienes ven en el texto una invitación a la lucha y subversión, de quienes por motivos políticos no quieren traducir un texto escrito en una lengua de un grupo minoritario, o de quienes únicamente admiten la traducción del libro de los libros. Interesante es la postura de los informantes disponibles para la traducción a una lengua —que no hace falta que mencione— de Africa del Sur. Unos se han negado a tradu-

cir el texto por su contenido subversivo, otros aduciendo la inconveniencia de cantar un himno a la libertad en la lengua de los opresores. Parece un eco del Quomodo cantabimus del salmista.

Un verdadero problema es la traducción de Nire aitaren etxea a lenguas de grupos que no tienen casa, sino todo lo más una improvisada choza, o de tribus en las que el padre no pinta nada. El traductor del texto al Hopi, un óptimo conocedor de esa lengua y cultura, ha tenido que traducir "Tngöma i'kingwu" 'Defiendo mi casa'.

Pero bueno, como quiera que sea, ya no falta mucho para conseguir que una poesía en euskera "Salga por todo el mundo", pues la edición está prevista para los próximos meses.

Entre tanto se está fraguando en mi mente la idea de continuar el débil principio, con un proyecto mucho más ambicioso: Preparar, tomando como punto de partida el texto de las traducciones de Nire aitaren etxea, una especie de "Manual de las lenguas del mundo", con la colaboración de numerosos especialistas. Desde luego que ese proyecto requeriría varios años de trabajo, y sólo me lanzaré a él una vez encontrado el apoyo necesario."

Oraingoan bai eman da Etxepareren desira betetzeko urrats luzea: "Heuscara ialgui adi mundura". Eta gure euskararen zabalkunderako Alemaniatic egindako bultzadak merezi du gure aldetik, gutienez, eskerrona.

BAZANGO HIZTEGI TTPIA

Iruña, 1985-VI-27
Mariano Izeta

Aintzin solasa

Nere “Bazango Hiztegi TTipi” huntan, baztandar euskaran bizirik dauden hitzak eta solasak agertzen ditut: Ez da hitz bat ere erraten ez denik. Baztandar guziek beren solasetan egunero erabiltzen dituzten hitzak. Baztanek hamabortz herri ditu eta dermio zabalak, baserri eta auzo aunitzekin. Herri batean eta famili batean zenbait hitz erabiltzen ez badira, bertze herri eta familietan erraten dituzte. Baztan haundia da eta eskualde batetik bertzera badira aldakuntzak.

Baztan-en erabiltzen diren solasak erran dut, baina horrek ez du erran nahi bertze herrialdetan erabiltzen ez direnik. Hitz gehienak edo aunitz behintzat Baztan inguruko lurraldetan erabiltzen dira.

Hiztegiaren hitz eta solasetan ortografiari ez diot garrantzi haundirik eman. “Y” eta “N” erabiltzen dut, letra hoiekin agertzen diren hitzak hala eskatzen dutelakotz. “H” ere erabiltzen dut baina ez behar diren guzietan. Horrek ez du axolarik.

Nere “Hiztegi TTipi” hau ez dut egina ortografia erakusteko, nere lan xume hau Baztan-go solasak erakusteko egina dut.

Baztandar adiskide aunitz izan ditut laguntzale, hoiek eman daztaten hitz, izen eta solasekin aberastu dut nere bilduma; nere adiskideen laguntza, garrantzi haundikoa izan da eta bihotz bihotzez eskertzen ditut.

Agertu ditudan hitz aunitz aurkitu daitezke Azkue-ren hiztegian baina nik argitaratu ditudanak baztandarren ahotik hartuak ditut. Hitz eta izen aunitz izanen dira hain segur agertu ez ditudanak, ezpaita errex den denak hartzea, baina hoiek bildu daitezke gero ere, lan hau behar bada egundaino akitzen ez dena izanen baita.

Hutsak ere izanen ditut hain segur, baina hola balin bada barkatu, hutsik gabe sortu ez denik ezpaita munduan.

ABARTE. ABARTIA: (abarte, abartia, tramo de casa entre dos vigas). Etxeari *abarte* bat erori zaio.

ABARRIKETU: (ondatu, apurtu, destrozar). Aize hunek bazter guziek *abarriketuitu*. *Abarriketuek*. Haize honek bazter guziak *abarrikatu* ditu.

ABATU: (zutikatu: apuntalar). Borda *abatzen* ez bada laster lurrean dugu. *Abatu* ongi.

- ABE, HABE, HABEA: (Makil luzea: palo largo en el que se enredan las alubias). Paratu behar dabegu abeak *banabarrei*. Ezpelak *abe* onak. Jarri behar diegu *habeak* babarrune.
- ABRE: (Aber: mando. zaldi: ganado caballar). Etxeberriko bordan abre onak. *Abre* gañean etorri naiz.
- ABRETEGI: (Abreen tokia: lugar donde se alberga al ganado caballar). Etxeberriko bordan *abretegi* berrie egin dute.
- ADARUA: (zurezko lanabesa: instrumento de labranza). Lan hau *adaruakin* egin dugu. Lan hortako *adaru*a ona da.
- ADIN, ADINE: (Adiña: edad). Aitetxik *adin* haundie du. Koxpa nere *adinekoa* da.
- ADINE: (adina: tanto como). Ni zu *adine* naiz. Semea aita *adine* lanean.
- ADRENDUE: (trebetasuna, abildadia: habilidad, maña). Gure neskatikoak badu yosteko *adrendue*.
- ADAKIE: (egur mehea eta lertu gabea: clase de leña delgada). *Adakie* pileka gure ariztian. *Adakie* neguko dugu.
- ADISKIDANTZA: (adiskidetasun: amistad). Nik horrekin badut *adiskidantza*.
- AFERA: (arazoa: asunto). Hau ez da zure *afera*. Gure *aferek* gaizki dazi (doazi).
- AFRALLA: (abail: honda). *Afrallakin* bota dut arrie. *Afralla* etxean dut.
- AFRULLE: (abail: honda). *Afrullekin* aizenak gara arri tireka. *Afrullekin* ari izanak gara harri tiraka.
- AFRUXTUE: (txistu egin: silbido fuerte). Gazte hoiek beti *afrustuke*. *Afruxtu* haundiek gañera.
- AGA, HAGA: (makil luzea eta lodia: palo largo). *Aga* luze azkarra behar izaten dugu gaztañerien.
- AGITZ, HAGITZ: (arras: muy). Etxeko txistorra *agit*z ona da. Zingerra ere *agit*z ona.
- AGOAUNDI: (panparroi: bocazas). Hau *agoaundie!*. *Agoaundie*, dena espantu. Agoaundi!
- AGOAZPIZ: (ixilpean: en secreto). Hau beti *agoazpiz* sekuleko sekretuetan. Agoazpiz.
- AGOSABAI: (Aho-gain, agosapai: paladar). *Agosabaia* minberatue dauket.
- AGOZABAL, AGOZABALKA: (arrausi egin: bostezo, bostezando). Haur hau beti *agozabalka*, ez dago ongi. *Agozabal*.
- AGOZIKIN: (hitz zatarrak, solas gaixtoak: mal hablado). Hau *agozikine*, zazi begien bixtetik! *Agozikine!* Hau *agozikine* zoaz begien bixtatik!
- AIHER, AIHERRA: (ezin ikusia bezala: tirria de venganza). Neonek *aiher* bat dauket gizon horri. *Aiherra* bai.
- AIDURRA: (langile bizkorra: muy trabajador e incansable). Gizon *aidurra* batre nekatzen eztena. Gizon *aidurra* batere nekatzen ez dena.
- AINGIRU: (aingeru: angel). Gure haurre *aingiru* bat da. Zeruko *aingirue*.
- AITZIN, AINTZIN: (aurrea: delante). Goatzera gan *aitzin* ibilaldi bat. *Aintzin* hortan dago.
- AITZINEAN, AINTZINEAN: (aurrea: delante). *Aitzinean* yarri gara. Zure *aintzinean* gaude.
- AITZINDU, AINTZINDU: (aurreratu: adelantar). *Aitzindu* dio. Guk ere *aintzindu* diogu. *Aitzindu* erleju.
- AITZINETU, AINTZINETU: (aurreratu: adelantarse). Erleju hunek *aitzinetzen* du. Aunitz *aintzinetzen* du.
- AITZINET, AINTZINET: (aurrera: adelante). Goazen *aitzinet*. Gu beti *aintzinet*. Segi *aitzinet*.

- AITZINA, AINTZINA: (aurrera: adelante). Goazen *aitzina*. Zuek ere *aintzina*. Denak *aitzina*.
- AITZINDARI, AINTZINDARI: (Lehendakari, agintari, buruzagi: presidente, director). Zu zara gure *Aitzindari*. Non dago gure *Aintzindaria*?
- AITZIN-SOLASA, AINTZIN-SOLASA: (aurreko hitzaldia: prólogo, palabras de presentación). Liburu baten *aintzin-solasa*. Apezaren *aintzin-solasa*.
- AITZINEKOZ GIBELERA: (aurreko atzera: al revés). Zu *aitzinekoz gibelera* mintzatzen zara.
- AITZINALDE, AINTZINALDE: (aurreko aldea: parte delantera). Etxe horrek *aitzinalde* ederra du. *Aitzinaldean* loreak.
- AITZINALDI, AINTZINALDI: (aurrea hartu: tomar la delantera). *Aitzinaldia* harturik lasterketa irabazi. *Aitzinaldia*.
- AITZINKE, AINTZINKE: (aurrera, beti aurrera: para adelante). Zu beti *aitzinke*, gibelka ez. *Aitzinke* beti. Zu beti aurre aldera, atzeaka ez.
- AINBERTZE, HAINBERTZE: (ainbeste: tanto). *Ainbertze urtez eri*. *Ainbertze* yende etxean.
- AINGIRE: (aingira: anguila). Gaur herriko ostatuan aingire yatea. *Aingire* ona.
- AINTZIRE: (linga, loi-puztu: lugar pantanoso). *Aintzire* hortan mutiko bat ito zen. *Aintzire* haundie.
- AIETZA: (sasiak garbitzeko matxetea: herramienta machete). *Aietzakin* garbitu dugu sasi. *Aietza* ona dugu.
- AIRETUE: (nerbiostua, airian dagola: nervioso). Bestak direla eta denak *airetuak*. Gure mutikoa airetue.
- AIENA, AHIENA: (muskil: sarmiento). *Aienak* goitixko gan dire eta abe muturreraraño.
- AISETASUN, AISETASUNE: (errestasun: facilidad). Nere lantegian badire *aisetasun* haundiek. Aisetasune.
- AITALDI, AIALDI: (jardunaldi: tarea). *Aitaldie* inta gosaldu ginuen. *Aialdi* bortitze. *Aitaldia* eginta gosaldu genuen. *Aialdi* gogorra.
- AITETXI: (aitona, abuelo). Nere *aitetxik* adin haundie du. *Aitetxi erixko dago*.
- AIXTION: (lehentxago: hace un momento). *Aixtion* gurekin zagoa. *Aixtion* etorri da.
- AIXTIKO: (lehentxagoko: el de hace un momento). *Aixtiko* gizon hoi berriz torri zaiku. *Aixtikoa* bera. *Aixtiko* gizon hori berriz etorri zaigu.
- AIXTURREK: (guraizeak: tijeras). *Aixturrekin* moztu zion ilea. *Aixtur* zorrotzak.
- AIUTE. AYUTE: (zanpaldi: zurra, paliza). *Ayute* ederra hartu ziken. *Aiute* izigerrie.
- AIUTE, AYUTE: (almandoz aldean = presaka, priseka: de prisá). Zer *ayute* daraman gizon horrek.
- AJATAKA: (algara, irri-karkail: carcajadas). Neska hoiek hor ari dire irriz *ajataka*.
- AIZEGOA, HAIZEGOA: (ego haizea: viento sur). Gaur *aizegoa*, izilariek kontent. *Aizego* sendoa.
- AIZETU: (aizatu, puztu: aventar, dar aire). *Aizetu* behar dut autoain zirrike. Ongi *aizetu* behar da. Puztu behar dut autoaren kurpilla.
- AIZKETU: (uxatu: ahuyentar). *Aizketu* zakur hoiek hemendik.
- AITJARREBA, AITAIARREBA: (aitagiarreba: suegro). Nere *aitjarreba* ni baño gazteago da. *Aitjarreba gaztea*.
- AKABALLA: (bukaera: terminación, fin). Bestari eman diogu *akaballa*. Gaur dugu *akaballa*.
- AKALA: (argala: flaco). Hau gizon *akala*! *Gaztain akalak* eztu yatekoik.
- AKITE: (artzainaren aste guziko yanaria: comida del pastor para toda la semana).

- Gure artzañain *akite* presta zazu, badaie Belatera. Gure ertzaiaren *akite* presta zazu, badao Belatera.
- AKITU: (bukatu: terminar). Bestak *akitu* dire. Sosak ere *akituek*. *Akitue* nago.
- AKITU-URREN: (bukatzeko zorian: a punto de terminar). Sosak *akitu-urren* eta gure adin hoberena ere *akitu-urren*.
- AKOLATU: (ernatu: espabilarse). Erdi-hilik zagona *akolatu* zaiku. Gure haurre *akolatu* da.
- ALABEARRA: (ezin beste: destino, fatalidad). Zer eginen dugu *alabearra*!
- ALASA, ALASIA: (arasa, armairu: armario). *Alasian* altxatzen tugu gauze onak. *Alasa* ederra dugu.
- ALATU: (larratu, bazkatu: pastar). Orientar el ganado hacia el monte. Gure ardiak Saioan *alatzten* dire. Beiak larrera alatu ditugu.
- ALDAIRE, ALDAIREK: (etxez aldatzea: cambiar de casa). Sanmartinetan egiten dire *aldairek*.
- ALFER-SOLASA: (alper hitzak: palabras sin fundamento). Hoiek *alfer-solasak* dire. *Alfer-solas* ergelak.
- ALDIZKETU: (txandatu: relevo). Lan hau *aldizketuz* inen dugu. *Aldizketuz* aisago iten da.
- ALBAITEROA: (abel-sendalari: veterinario). Gure herriko *albaiteroa* langilea da.
- ALDIERO: (aldi guziz: todas las veces). Ikusten dugun *aldiero* irriz hasten da.
- ALFERKERI, ALFERRERI: (alperkeri, holgazaneria, vagancia). Gizon horri *alferkerie* sartu zaio. *Alferrerie* txarra da.
- ALKA-BELARRA: (belar clasea: clase de hierba). Gure belaian *alka-belarra* nausi. Gure belardian *alka-belarra* nagusi.
- ALKE, AHALKE: (lotsa: vergüenza). *Alketzen* naiz. *Alketu* ginen. *Alkea* ere bada.
- ALKETIE: (lotsatia: tímido). Gure mutikoa *arrant alketie* da.
- ALKEGABIA, ALKEGABEA: (lotsik ez duena: que no tiene vergüenza). Alkegabia zara. Oraiko neskak *alkegabeak* dire.
- ALKEMANGARRI: (lotsa ematen duena: que da vergüenza). Herrian gertatu dena *alkemangarrie* da.
- ALKEGARRI: (lotsagarri: desvergüenza). *Alkegarrie* da hemen gertatu dena.
- ALFER-LANA: (alper-lana: trabajo baldío). Zer *alfer-lana* in dugun. *Alfer-lan* hoiek ez dute deus balio. Zer *alfer-lana* egin degun. *Alfer-lana* hoiek ez dute ezer balio.
- ALTZAIRU: (galtzairu: acero). Erdoiltzen ez den *altzairue* ona da. *Altzairue* gogorra da.
- ALTZOA: (magal: regazo). Amaren *altzoan* dago haurra. *Altzoan* eta lo.
- ALTXATU: (gordetu: guardar). *Altxa* zazu ongi gero... *Altxatu* lurpean.
- ALTXAPEAN: (gordeta: guardado). Nere sos pizer hoiek *altxapean* tut eta ongi *altxatuek*. Nere sospixar hoiek gordeak ditut eta ondo gordeak.
- ALTXARRAZTELU: (nekazarien lanabesa: herramienta del Labrador). *Altxarrazte-luakin* edatu dugu ongarrria. *Altxarrazteluakin* edatu dugu zimaurrea.
- ALTXIRRE: (ardi kaka eta lurra nasita: caca de oveja y tierra). *Altxirre* ona da eta baratzetako hoberena.
- ALTXAPEKA: (gordeka haurren josteta: a escondites, juego de niños). Gure mutiko hoiek *altxapeka* ari dire.
- ALTXAKETAN: (gordeka: a escondites). *Altxaketan* ari dire. *Altxaketan* eta *altxapeka*.
- ALKITTO: (alki txikia: banco pequeño). Yarri zaite *alkitto* hortan. Exeri zaite *alkitto* hortan.

- AMAGAXTO: (ainbat gaixto, ainbat txarrago: tanto peor). Gaizki in duzu? *Amagaxto* zuretako. Gaizki egin duzu? *Ainbat gaixto* zuretako.
- AMATXI: (amona: abuela). *Amatxik* adin haundie du. *Amatxi* aunitz maite dugu. *Amatxi* asko maite dugu.
- AMELDU: (irauli: dar vuelta a la tierra). *Ameldu* dugu landa. Orain bertzea *ameldu* beharra. Orain bestea *ameldu* beharra.
- AMIARREBA: (amagiarreba, amaiarreba: suegra). *Amiarrebakin* bizi gara. Nere *amiarreba* andre ona da.
- AMULTSUE: (maitagarri, maitekorra: dócil, cariñoso). *Amultsue* eta xaloe gure amatxi xaharra.
- ANBATEKOA: (gauza haundia: cosa grande). *Anbateko* ostikoa eman zion. *Anbateko* itzilipurdie.
- ANBATIAN, ANBATEAN: (obekixago bezala, obeto bezela: algo mejor). Gure erie gaur *anbatian dago*. Gure gaxoa gaur *anbatian dago*.
- ANBELKA: (aldapan erori eta bueltaka: caerse en la cuesta rodando). Mendian erori eta *anbelka* gan nintzen errekarano.
- ANDANA: (mordoa, multxo: grupo, número de cosas, personas, etc.). Etorri zen gazte *andana* bat. Saldu dut zerri *andana* bat.
- ANBULLUA: (zerri jana porruaren antzekoa: puerro silvestre). Aurten *anbullu* aunitz gure mendietan. *Anbullua* ona da.
- ANIMALEKO: (Gauza haundi bat: una cosa grande). *Animaleko* besta in ginuen. *Animaleko* mozkorra ere bai.
- ANTXUE: (urte bateko ardia: oveja de un año). Gure *antxuek* Belaten dire. *Antxu* ttalla beti bildots. *Antxu* txikia beti bildots.
- ANTZI, AHANTZI: (aztu, ahaztu: olvidar). *Antzi* zait. *Ahantzi* gabe egin zazu.
- AÑARRA: (txillar: brezo). Gure mendietan bada *añarra*.
- AÑAMARROKA: (haur josteta: un juego de niños). *Añamarroka* ariko gara. *Añamarroka* aritu ziren.
- ARATSE: (txekorra: ternero). Etxean badira bi aratse, xexenkoa eta urruxe.
- ARABERA: (arauera: según conforme). Lan ederra egin dugu gure indarren *arabera*.
- ARABETA: (lur iraultzeko tresna: especie de arado). *Arabetakin* irauliko dugu. *Arabeta* zaharra da.
- ARGIASTE: (egunsentia: amanecer). *Argiastean* yaikitzen gara. *Argiastean* hasiko gara lanean.
- ARAKINE: (arakiña: carnicero). Nere osaba *arakine* da.
- ARAKINDEIA: (arategia: carniceria). Osaba *arakindeian* dago. *Arakindeian* yende aunitz. Osaba arategian dago. Arategian jende asko.
- ARAT, HARAT: (aruntz: hacia allí). Gan zaite *arat*. *Arat* gan ginen. Zazi *harat*. Joan zaite aruntz. Aruntz joan giñan. Zoaz aruntz.
- ARATASKO: (aruntz urruti: allá lejos). *Aratasko* gelditu ziren. *Aratasko* ganak dire. *Aratasko* joanak dira.
- AREGATU: (arekatu, areztatu: arenar). *Aregatu* ongi sukaldeko sorallue.
- ARAKATU: (aztertu: registrar). *Arakatu* tugu etxeko zoko guziek. *Arakatu* ditugu etxeko zoko guziak.
- ARGIEZKILE, ARGIEZKILLE: (egun sentiko kanpaia: campana del alba). *Argiezkile* yotzen dutelaik yaikitzen gara. *Argiezkila* jotzen dutelarik jeikitzen gara.
- ARGIZERIE: (ezko, argizai: cera). Elizako *argizeriak* piztu tuzte. *Argizeri* hoi arras ona da. Elizako *argizeriak* piztu dituzte. *Argizeri* hori arras ona da.

- ARGIESKIA: (argiarentzat elizan eskatzen dena: Colecta de iglesia para luz). Eskolauak *argieskia* egin du elizan.
- ARDANGELA: (ardandegi: bodega bajo la escalera). *Ardangelan* dauzkagu ardo hoberenak.
- ARKELA: (zerri emea: cerda). Bi zerrikume erosi ditugu eta biek *arkelak*.
- ARKARA: (arkera: celo de la oveja). Ardi hori *arkara* dago.
- ARANPELOXA: (aran clasea: clase de ciruela). Zein goxoak diren etxeko *aranpeloxak*.
- ARKINE: (ardi kaka: caca de oveja). *Arkine* ongarrri ona da. Ardi borda hortan bada *arkine*.
- ARLANTXA: (bi urteko ardia: oveja de dos años). *Arlantxa* bat ernari dugu. *Arlantxak* Belaten ditugu.
- ARNEGATU: (koleratua edo onetik ateraia: encolerizado). *Arnegatue* nago gizon horrekin. Arras *arnegatue*.
- ARNEGAGARRI, ARNEGARRI: (arnegu eragile: persona que hace enfadar). *Arnegagarrie* zara. Zein *arnegarrie* den gizon hori.
- ARTIO, ARTAÑO: (arte, artean: hasta). Gero *artio*. Egon hemen bi torri *artaño*. Bier *artio*.
- ARTOMINTEN: (duela denbora guti: hace muy poco tiempo). *Artominten* izenak gara osabain etxean. *Artominten* izanak gara osabaren etxean.
- ARTOXURITZE: (artoburuak garbitzea: limpia de mazorcas de maiz). Gaur *artoxuritze* dugu andrearen sort-etxean.
- ARTEKA: (bi etxeen arteko hutsunea edo bidexka: pasillo entre casas). *Arteka* hortatik gan ziren. *Arteka* meharra. *Arteka* hortatik joan giñan. *Arteka* extua.
- AROTZA: (herrementari: herrero). Herriko *arotza* nere osaba da. *Arotza* ona da.
- ARPE, HARPE: (koba: cueva). *Arpeko* Saindue Bidarrain dago. *Arpe* horrek izen haundia du.
- ARPEZULO, HARPEZULO: (koba-zulo: agujero de la cueva). *Arpezulo* hortan sartu ginen.
- ARPANA: (egur mozteko tresna: sierra para cortar troncos): Kana-erdiko enborra *arpanakin* ebaki ginuen.
- ARPATU: (arrapatu, aurkitu: encontrar, apresar). *Arpatu* dut galdu nuena. *Arpatu* dute lapurre.
- ARTOPIZERRA: (artaburuaren bizarra: pelo de la mazorca de maiz). Artoburu hoiek anbateko *artopizerra* daukate.
- ARRANKURE: (ez kontentu, badu zerbait erran beharra: queja, no contento). *Arrankure* franko bazterretan. Denek *arrankure*.
- ARRANBELA: (mendian gain-bera datorren harri haundia: piedra que rueda monte abajo). Mendien kasu *arranbelakin*, begiak erne.
- ARTOKOSKO: (artoaren kañabera: caña del maiz). *Artokoskoak* bildu behar dire. Aurten *artokosko* ederrak.
- ARTZANA: (artzaia: pastor de ovejas). Gure *artzaña* Belaten dago. *Artzaña* etorri da.
- ARRAÑA: (amorraia: trucha). Aritzakungo errekan badira *arrañak*. Nik maite dut horko *arraña*.
- ARRANTEIA: (arrandegia: piscifactoria). Gure mutikoa *arranteian* ari da lanean.
- ARRANTZARI: (arrantzale: pescador). Gure eskualdean *arrantzari* aunitz. Gure alderdian *arrantzale* asko.
- ARRAILDUE: (zartadura: rajado). Kristela *arraildue* dago. Mozkor *arraildue* dago.

- ARRALLA: (egur lodia bi edo lau pusketan lertua: leña rajada). Egur *arralla* ongi egine.
- ARTXOÑA: (zaldi gañean jartzen dena: cabalgadura). Gure zaldia *artxoña* berriakin. *Artxoña* aunitz kostiaia.
- ARRAPAXKA: (arrapataka: atropelladamente). *Arrapaxka* bildu zuten.
- ARRASTELU: (arrastalo: rastrillo). Nere osabak *arrastelu* onak egiten ditu.
- ARRASTELAN: (arrastelan: rastrillando). Belaian *arrastelan* aizenak gara. *Arrastelan* ongi aigara. Belardian arrastelan ari izanak gara. Arrastelan ondo ari gara.
- ARRIERAUNTSIE: (arrieraso: pedregada). Anbateko *arrierauntsie* in daku. Anbateko arrierasoa agin digu.
- ARRIKONKO: (gizon bat soñean eramatea. Llevar una persona a cuestras). *Arrikonko* ekarri nuen. Gure gizona *arrikonko* ekarri ginuen.
- ARROLTZE: (arrautza: huevo). *Arroltze* prexitue izigerri ona da. Arrautza prejitua izugarri ona da.
- ARROLTZETOLOTA: (arrautz usteldua: huevo batueco). *Arroltzetolotak* usein txarra du. Urrin nargagarrie. Arrautz ustelduak usai txarra du. Usai nazkagarria.
- ARRONT: (arras: muy). Gure mutikoa *arront* ona da. Zu *arront* gaixtua.
- ARRONTA: (arlotea edo ordinarioa: persona ordinaria sin vicios). Hau gizon *arronta* da. Hemengo yendea *arronta* da.
- ARRONTEAN: (arras, zearo, denetako: para todo uso). Boneta hau *arrontean* ibiltzeko.
- ARROTZA: (canpotarra: forastero). Hemen bada yende *arrotza*. Gure herria *arrotzez* bete da.
- ARROZTUE: (ohitura galdua: que ha perdido la costumbre). Aspaldion mutildantzan aitzekoa *arroztu* in naiz. *Arrozdue*.
- ARRIKORRA: (izutu egiten dena edo: impresionable). Gure behorra *arrikorra* da.
- ARTAIXTUR: (ardi ilea mozteko guraitzeak: tijeras para esquilaer ovejas). *Artaixtur* zorrotzak eta onak Kaliforniatik ekarriak.
- ATALBURU: (ate-buru, ate-goi: dintel). *Atalburu* hau ongi egine dago.
- ASANBLIA: (gizon artoa, panparroa: hombre fanfarrón). Hau duk hau gizon *asanblia*. Gizon *asanblia* gure barridea.
- ASMENTA, HASMENTA: (hasiera: el comienzo). Gure lanari *asmenta* ona eman diogu.
- ASOIN, ASONÑA: (asun, osin: ortiga). Gure baratzea *asoñez* beterik dago. *Asoña ta sasie*.
- ASOTSA: (otsa: ruido). Zer zen *asots* hori? Hemen *asotsa* eta espantu aunitz.
- ASTELEUN: (asteguna: día de labor). *Asteleun* ta besta-egun beti lanean. Gaur *asteleune* da.
- ATALZAPATA: (atalzapata: umbral de una puerta). Ateko *atalzapata* hortan nuturketu eta erori.
- ATERKUNTZE: (ixtanpat ateri: un momento escampado). Urie leher eta tarteka *aterkuntze* bat. *Aterkuntze* luzea.
- ATSA: (arnasa: aliento). Gelditu nintzen *atsik* ezin hartuz. *Atsa* hartu nuen.
- ATSANKA, ATSANKATUE: (arnasa ezin hartuz: jadeante). Lasterka etorri naiz eta arras *atsankatue*.
- ATSARTU: (arnasa hartu: tomar aliento). Lasterka *atsartu* gabe. Lanean *atsartu* gabe.

- ATSALDE APALEAN: (arratsalde erditsuan: atardecer). *Atsalde apalean* etorriko gara.
- ATSALDE, ATSALDEA: (arratsalde, arratsaldea: la tarde). *Atsaldeko* lauetan hasiko gara. *Atsaldean* besta.
- ATERIXKI: (ixtanpat ateri: a punto de escampar). Orain *aterixki* dago. Urie ari zuen eta orain *ateriki*.
- ATSIKI: (ausiki, ozka: morder). Zakurrak *atsiki* in zion, purdien *atsiki*.
- ATXIKI. TXIKI: (hartu, euki, eratsiki: retener, agarrar. encolar). *Atxiki* zazu hau. *Atxiki* ongi. Autsie zagona *txiki* dut.
- ATXIKIE: (aitzakia: excusa). Zu beti *atxikiekin*. Zure *atxiek* eztute balio.
- ATXURIKOAN: (haur josteta: juegos de niños). Gure haurrek *atxurikoan* ai dire. *Atsaldero atxurikoan*.
- ATRA: (atera, irten: salir). *Atra* zaite hortik. Etxetik *atra* ginen. *Atra* naiz.
- ATRA: (atera: sacar). *Atra* itze hori. *Atra* dut agine. *Atra* ginuen putzutik.
- ATORRA: (alkandora: camisa). *Atorra* autsi zait. *Ator* xurie. *Atorra* zikine dago.
- ATEKA: (ate txiki bat, baraztetan izaten dena: puerta rústica). Gure landako *ateka* erekie dago. *Ateka* ondatue dago.
- ATSO TTANTTA: (ardo goxoa: vino dulce). Nere amatxik *atso-ttanta* maite du. *Ttanta* goxua.
- ATTUNE: (gizon zaharra: hombre viejecito). Zein ongi dagon gure *attine*. Nor da *attun* zahar hoi?
- ATZENDU, AHANTZI: (aztu ahaztu: olvidar). *Atzendu* zait. Zure errana *ahantzi*. *Atzendu* gabe egin.
- ATRIXE, ATIJE: (doministiku: estornudo). Gau guzien *atrixeka*. *Atije* haundiek itentu (egiten ditu).
- AUTEMAN, HAUTEMAN: (ohartu edo kontuan hartu, kontu eman: averiguar). *Auteman* dut ardi beltza falta dela.
- AUTETSI, HAUTETSI: (ohartu eta kontu eman —auteman bezala—: darse cuenta). *Autetsi* zinuena ni falta nintzela. *Autetsi* duzu.
- AUTA, HAUTA, HAUTE: (aukera, gauza ona ere bai: elección, cosa buena). Hemen baduzu non *hauta*. Ardo ona, *aute*!
- AUTATU, AUTETU, HAUTATU: (aukeratu: elegir). Zuk hoberena *autetu*. Txarre-na *hautatu* duzu. *Autatu* hau.
- AUNPETU: (puztu: hinchar). Mazela *aunpetu* zait. Nola *aunpetu* zaion zorroa.
- AUNTU: (puztu dela: hincharse). Besoa *auntue* dut. Kaska bat hartu nuen eta besoa *auntu*.
- AUTAN: (aukeratuta: eligiendo). Ardiak *autan* saldu ditut. *Zerrikumeak autan* saldu.
- AUSTEGUNE: (austerre eguna: miércoles de ceniza). Gaur *austegune*, denak autse hartzera.
- AUTSEGUNE: (auster eguna, austegune bezala: miércoles de ceniza). *Autsegunean* autse hartzera.
- AUTSE, HAUTSA: (errauts, auster: ceniza). *Autse* belaire botatzen dugu.
- AUSTEGI, HAUSTEGI: (errauts-toki: lugar para la ceniza). *Austegie* autsez bete da daukegu.
- AUSKO: (auspo: fuelle). *Auskoakin*, aize eman. *Auskio* ona dugu.
- AURKERIE, HAURKERIE: (umekeria: niñería). Etzazule holako *aurkerik* egin. *Zer aurkerie* egin dugun.
- AURRIDE, (senide: hermanos). *AURRIDE* guziak bildu ginen. Elkar maite *aurride* onak bezala.

- AUR-XATARRA, HAUR-XATARRA: (aur-zapi, aur-oial: pañales). *Aur-Xatar* hoiek garbitu behar dire.
- AUSERKI: (naikoa: abundante). *Auserki* yan ginuen. Hortaik badugu *auserki*.
- AURKITU: (aurkitu: hallar). Galdu nuena *aurkitu* dut. Aurkitu dugu eta kontent gara.
- AUNDIKUTUNE: (aundi nahia: que se hace el grande). Hau neska *aundikutune...* Hoiek *aundikutunek* dire.
- AULDU, AHULDU: (indarrrik gabe: sin fuerzas, extenuado). Arras *auldue* nago. *Ahul* eta indarrrik gabe.
- AULERIE, AHULERIE: (indargabeturik: debilidad). Horri *aulerie* sartu zaio. *Ahuleriek* eztu gauza onik.
- AUNITZ: (asko: mucho). Yende *aunitz* bildu zen. Horrek badu diru *aunitz*.
- AUNITZ ALDIZ: (askotan: muchas veces). *Aunitz-aldiz* izanak gara. *Aunitz-aldiz* ikusten dugu.
- AURIEKA: (karraxika: chillando de dolor). Zanpatu zuten eta *aurieka* gan zen.
- AURKIE: (gauza baten gañekoa: la parte de arriba de una cosa). Hau da ohial hunen *aurkie*. Bonetaren *aurkie*.
- AUZOLAN: (auzoko lanak denen artean: prestación personal). Herriko pilota plaza *auzolanean* egin dugu.
- AUNITZ URTEZ: (urte askotako: por muchos años). *Aunitz urtez* ibiliek gara. *Aunitz Urtez* jaun-andreak!
- AUNDITSUE: (zaldar, bixia: divieso). Badut lepoan *aunditsue*. *Aunditsu* zikine.
- AUNTZKURRUMIA: (belar klasea: clase de hierba). Hortzak *auntzkurrumiakin* galdu nituen.
- AUSARTA: (ausarti: audaz, atrevido). Zein ausarta den mutiko hori. *Ausarta* eta arroa.
- AXATU: (axikatu: azuzar a los perros). Zakurre *axatu* eta mutikoak izitu ziren.
- AXITE: (gauza txikia: cosa pequeña o menuda). Aurten arto *axite* dugu. *Axite* eta ona.
- AXUNE: (zerri arkela ernari: cerda preñada). Zerriteian dugu *axune*. Bi zerri eta bat *axune*.
- AXOLA, AZOLA: (ajola: consideración). Gazte hoiek *axola* guti. *Axolik* ez.
- AXOLAGABE, azolagabe: (ajolagabe: que no le importa nada). Zein *axolagabea* zaren. Yende *azolagabea*. Yende *azolagabe* franko hemen.
- AZAZKAL, AZAZKALA: (azkazala: uña). *Azazkal* hoiek aixturrekin moztu.
- AZKALAKA: (azkaka: rascándose). Zortzi egun *azkalaka* pasa nituen.
- AZKILE, AZKILIA: (azkura: rasquera). Buruan *azkilia*, *azkile* izigarrie.
- AZKALIA, AZKALE: (azkura: rasquera). Baztango Basaburuan *azkalia* arraten da.
- AZKARRA: (bizkorra gizon larria: hombre fuerte). Nere osaba gizon *azkarra* da. Mutil *azkarrak* gure herrian.
- AZKARTU: (bizkortu: fortalecido). Erixko egona da, baño orai *azkartu* da. Gaxo egona da bainan orain asko *bizkortu* da.
- AZTALA: (zango-aztal: pantorrilla). *Aztal* meheak gizon horrek. *Aztal* xuri xuriak.
- AZPILE, ASPILLE: (azpil: gamella). Zerrien *azpile* garbitu behar da. *Aspille* Almandoz-en.
- AZIENDA: (aberea: ganado). Baztanen *azienda* ederra dugu.
- AZILER: (aza eta babarruna nastua: berza y alubia revuelta). Gaur bazkaltzeko *aziler*. *Aziler* maite dut.

- AZTAL-UBELA: (aztalugal: gruperá del asno). Abre horren *aztalubela* ondatue dago. Mando horren aztalugala ondatua dago.
- AZTAKA: (aztaka: a tientas). *Aztaka* ibili nintzen itxue bezala.
- AZKURENA: (asko azi dela: que se ha desarrollado mucho). Mutiko *azkurena*, zein azkarra den.
- AZKENARRO: (azkona: tejón). *Azkenarro* bat hil dugu. *Azkenarroak* badabiltze.
- AZKARKI: (franko poliki: bastante). Eroriko txar bat egin eta *azkarki* golpatue.
- AS-ASA: (arropa gutikin neguan: muy ligero de ropa en invierno). Hotz hunekin hola torri zara, *as-asa?* Bai *asasik* torrinaiz.
- ARTOLA: (artola: tabla donde se depositan los panes de maíz). Artolan ditugu artopilak.
- ATZAPARRA: (aztaparra: garra). Anbateko *atzaparrak* ditu. Horren *atzaparretan* erori zen.
- ARRATAKIE: (suatz, kurruka: tenazas que se usan en el hogar). *Atarrakiekin* hartzen ditugu harri gorituak. *Atarrakie* ona da.
- ARKAIA: (beiak ferratzeko tokie: el sitio donde se colocan las vacas para herrar). *Arkaian* dugu beia. Beia ferratzeko *arkaia*.
- ATZAPARKA: (aztaparka: arañado). *Atzaparka* aitu ziren eta zarramaztako ederrak in ere.
- ARRALDA: (lana irauli ondoan lurra ongi apaintzeko: se usa para alisar la tierra después de dar vuelta). *Arraldakin* ederki apaintzen dugu lurre.
- ANSOA: (este-itxu: intestino ciego). *Ansoan* egiten diren odolkiek “sanpirolla” deitzen dugu. *Ansoa* ertze-itxue da.
- AUNDIMENDI: (aundikia, andimandikeria: gran señor). *Aundimendi* hoién etxetan ongi bizi dire.
- AGOTIK BOTAIA: (Norbaiten antza haundia duenean. Muy parecido a su padre). Martintxok badu bere aitaren itia. = Bai, *agotik botaia*.
- APARAXUE: (aparaillu: aparato). Oraí *aparaxu* ederrak badire. Oraiko *aparaxuekin* aise ari dire.
- ANYURE: (landare clasea: clase de planta). *Anyure* loreak usein goxoa du. Baztango mendietan *anyure* aunitz.
- ARRIXTUE, ARRIXTUE: (txistu egitea: dar silbidos fuertes). Anbateko *arrixtue* egin zuen. *Arrixtuke* aritu ziren.
- ANTEA, ANTE: (itxura, tankera: aspecto). *Ante* txarra eman data gizon horrek. *Ante* txarra hartu diot. *Ante* txarra eman dit gizon horrek.
- ANTIA, ANTE: (trebetasuna: maña, habilidad). Zer *antia* daukezun lan hori egiteko. *Ante* izigerrie.
- AHUR, AGUR: (esku-xoko, esku-arra: palma de la mano). *Ahur* bat aski dut. *Agur* bet arto pikor.
- ATALOGI: (larrañan egiten din logia: estercolero junto a la casa). Gure larrañan egiten dugun *atalogie* arras ona da. *Atalogi* ona.
- ARKERA: (arkera: hueco entre dos tablas donde se refugia la vaca que no se quiere dejar cubrir). *Arkeran* sartu da beia.
- ALABABITXI: (alababixi: ahijada). Nere *alababixiendako* gauzik hoberena.
- AZKENARRI: (azkenarri: última piedra encimera). *Azkenarri* ederra paratu dugu.
- AIERKUNDE, AHIERKUNDE: (aierkunde: rencor, venganza, odio). *Aierkandez* bidea etxi zion. *Aierkudean* zagon.
- ABATZA: (esnea gatzatzeko erabiltzen dena: se emplea para hacer quesos). *Abatza* ona dugu. *Abatza* non dago? *Abatza* hemen dago.

- ARTANGORA, ARTZANGORA: (artzangora: desperezo). Zer ai zate *artzangoran*, yaiki zaitzete.
- ARTANGORAKA, ARTZANGORAKA: (artzangoraka: estar desperezándose). Gure mutikoa hor dago goatzean *artangoraka*. *Artzangoraka*.
- AMULTXUE: (maitagarri, xaloa: Más delicado y fino que amultsue). Amatxi gorki *amultxue* da. *Amultxue*, amultsue baño gehiago da.
- ARTOPILLE. ARTOPILE: (taloa edo arto opilla: torta de maíz o bollo de maíz). *Artopille* zein goxoa den. *Artopil* onak gure etxean.
- ARTAPATXUE: (molde-gabia, gaizki beztitue: mal vestido, andrajoso). Hau hizon *artapatxue!* *Artapatxue* eta molde-gabea.
- ARBA: (arba: montón de ramas para cargar helecho y bajar por las pendientes). Iretzea *arba* gañean paratu eta yautsi gain-bera.
- ARROBATU, ARRUATU: (ebatsi, ostu, ohostu: robar). Lapurrek elize *arrobatu* dute. *Arrobatu* ez da erabiltzen bainan hortako dine erraten da.

—B—

- BARBERA: (Sendagile: médico rural que existía antiguamente). *Barbera* ona dugu hemen. *Barbera* horrek ongi sendatzen du.
- BABALEKA: (babaleka: vaina de haba). Gaur *babalekak* bazkaltzeko. Baratzean baitugu hainbertze *babaleka*.
- BABOXA: (xaboxa: clase de hierba, trébol). Beitiko landan *baboxa* ederra dugu.
- BAGATXA: (pago ezkurra: bellota de haya). Aurten Baztango oihanetan *bagatxa* aunitz. *Bagatxa* ona da.
- BAGO, BAGO: (pago: haya). Bertizko oihanean *bago* ederrak. *Bagoa* eta aritza.
- BALEKA, BALE: (badaezpadare: por si acaso). *Balekabale* gan beharko dugu. *Balekabale* in behar dugu. *Balekabale* joan beharko dugu. *Balekabale* egin behar dugu.
- BALENGOA, BALANGO: (langa: portillo rústico). Gure belaiko *balengoa* erekie dago. *Belengo* ederra.
- BAITEZPADA: (badaezpadare: por si acaso). *Baitezpada* egin dezagun.
- BARU: (barau: ayuno). Gaur *baru* egune. Batre yan gabe egun guzian *baru*. Gaur baru eguna. Batere jan gabe egun guzian *baru*.
- BANAZ-BERTZE: (batez beste, bataz beste: por término medio). *Banaz-bertze* lau kilo.
- BARNA, BARNEAN: (barrua, barruan: dentro). Etxe *barnean* dago. Arras *barna*, zoko ilun batean.
- BARNA: (zear: a través, recorrido por algún sitio). Elizondoko karriketan *barna* ibiliak gara. Hor *barna* ibili naiz.
- BARGOA: (lau -sei ilabeteko zerrikumea: gorrino de cuatro a seis meses). Erosi dugu *bargo* andana bat. Baztango *bargoak* onak dire.
- BARGOSTA, BARGOXTA: (bargo ordotsa —arra—: gorrino macho, entre gorrin y cerdo adulto).
- BARGASTA, BARGAXTA: (bargo arkela —emea—: gorrin hembra). Erosi ditugu lau *bargaxta* eta borts *bargoxta*.
- BANABARRA: (Babarruna: alubia). Aurten *banabar* ederrak. *Banabarra* ta aza. *Banabar* gorrie.
- BAKAN: (bakan, tarte asko: rara vez, muy espaciado). *Bakan* tortzen zate gure etxera. Bestak *bakan* eta hek ederrak. *Bakan* etortzen zarete gure etxera. Bestak *bakan* eta haiek ederrak.

- BARTATSEAN:** (bart, bartarratsean, barda: anoche). *Bartatsean* lapurrek sartu zaizkigu. *Bartatsean* urie in du. *Bartatsean* euria egin du.
- BARREIATU:** (sakabanabu: esparcir). Gaitza *barreiatu* da herri guzian. Ardiak *barreiatuak* mendian.
- BARRIDE:** (auzokoa: vecino del barrio). Gure *barrideak* onak dire. *Barrideakin* beti ongi.
- BARRANDAN:** (zelatan: espiando). *Barrandan* zioken gure solasak aitzen (aditzen). *Barrandan* bai.
- BARRANDARI:** (zelatari: espia). *Barrandari* maltzur hori porrokatu behar dugu.
- BARRENDEIA:** (eskindegi, estegi: cercado de arriendo). *Barrendeia* saltzen diet Iñarbegiko artzain bati.
- BAKEA:** (pakea: paz). Hemen *bakea* behar dugu. Bai, *bakea* ta bi sos.
- BAPATEAN:** (bapatean: al mismo tiempo, de repente). *Bapatean* gertatu zitzaikun. *Bapatean* gertatu.
- BAXTARTA:** (baxtarta: bastardo). Mutiko hori *baxtarta* duk.
- BAZKALAITZINE:** (bazkal aurrean, bakalaurre: antes de comer). *Bazkalaitzineko* otoitza ohitura ona.
- BEDEREN, BEDERE:** (bederik: a lo sumo). Emaiozu hau *bederen*. Pitte bat *bedere*.
- BEHARKUNDE:** (beharra delarik: necesidad). Sosa altxatu beti *beharkunde* bateko. *Beharkunde* haundiek.
- BEREUNTEN, BERIUNTEN:** (hemen bertan, hemen berean: aquí mismo). Hau *bereunten* ine. (egiña). *Bereunten* sortue. *Bereunten* bizi.
- BEREORTAN, BERIORTAN:** (hor bertan, hor berean: ahí mismo). Gure borda *bereortan* dago. *Bereortan* lau bago.
- BEREARTAN, BERIARTAN:** (han bertan, han berean: allí mismo). *Bereartan* hil zen. *Bereartan* sortu, bizi eta hil.
- BEGIETAN HARTU:** (gaizki-nai: ojeriza). Gure mutikoa *begietan-hartu* dute.
- REGARRI:** (belarri: oreja). *Begarriko* minekin nago, *begarriko* minekin. *Begarri* zikin.
- BEITEIA:** (beitegia: vaqueria). Amezti gañean *beitei* ederra dugu. *Beiteian* berreun bei.
- BEGILUN:** (triste dagola edo gaxo: que está triste y no bien). *Begilun* dugu haurre, eztago ongi. Hemen denak *begilun*.
- BEITIKOA:** (kakeria: diarrea). Gure haurre *betikoakin* daukegu. *Beitiko* txarra da.
- BASAPIRO:** (ahate basa, bas-ahate: pato salvaje). Beitiko belaian *basapiro* aunitz. *Basapiroak* negu aldian.
- BELAIA:** (belardia: prado). *Belai* onak Baztan alde huntan. *Beitiko belaia* dugu hoberena. Belardi onak Baztan alde hontan. Gure *beitiko belaia* onena.
- BEKAINLUN:** (gizon itsusia edo serioa: persona poco grata). Gizon *bekainilune* eta susie. *Bekainilun* zorritzue.
- BEKAIZKERIE:** (bekaizkeria: envidia). *Bekaizkerie*, hau da gure artean daukagun gaitza.
- BEKETSA:** (bekaizti: envidioso). Zein *beketsa* zaren. Hau yende *beketsa*!
- BEKOITZE:** (berekoi: egoista). *Bekoitze*, gure hauzoko gizon hori. *Bekoitze* eta gaixtua.
- BEREUSTEZKOA:** (gizon artoa: hombre creído, persona que se cree superior). Neska gazte hori arront *bereustezkoa* da.
- BERAPEN:** (ilbera: menguante). *Berapenean* erizioak. Gaur *berapen*.

- BEREXKUNTZE: (berezkeria: acepción de personas). Zertako holako *berexkuntze*. *Berexkuntzik ez*.
- BERATZA: (beratza: blando). Zein *beratza* zaren. Yende *beratza* hiri haundietan.
- BERANTETSIE: (berandutua: tardado). Non egon zara?, *berantetsiek* ginauden.
- BERANTA: (berandukor, nagi: tardio). Aza *berantak* landatu ditugu. *Beranta* beti berant.
- BERANT: (berandu: tarde). Zu beti *berant*. *Berant* torri zate. *Berant* etorri zarete.
- BERTZE: (beste: otro). *Bertze* bat eta aski. *Bertze* hainbertze.
- BERTZA: (pertzta: caldero). *Bertza* haundi batean egosiko dugu.
- BERTZENAZ: (bestela: de otro modo). Ongi ibili gero... *bertzenaz kuskoi*zu. (ikusiko duzu).
- BEHARRIK: (eskerrik: menos mal). *Beharrik* etorri zaren, bertzenaz itoko nintzen.
- BERTZEEN: (besteen: de otros). Etzazule utzi *bertzeen* eskuetan.
- BERTZE ERGUSU: (bigarren lengusu: segundo primo). (Baita ere erabiltzen da norbaitekin adiskidantza galtzen bada). *Bertze-ergusu* hoiek maite ditut. *Bertze-ergusu* onak. “Lehen anai eta orain *bertze-ergusu*”.
- BERRATU: (geitu, emendatu, ugaritu: aumentar). Iturriek *berratu* dire. Uri aunitz in du, errekek *berratu* dire. Euri asko egin du, errekek *berratu* dira.
- BESTA: (pesta, festa: fiesta). *Besta* ederra egin dugu. Zuk *besta* maite. Hemen beti *besta*.
- BESTONDO: (festa egin eta biharamuneko ez-ongia: después de la juerga, mal cuerpo). Atzo mozkortu ginen era gaur *bestondo*. *Bestondo* izigarria.
- BESARUA: (forua, eskubidea —Sunbillan hartua—: fuero, derechos). Aritz lerro hau beren *besaruakin* neriak dire. Arbolak beren *besaruakin* daude.
- BESTILE: (festa eta parranda maite: que le gusta la juerga). Gure mutikoa *bestile* porrokatue da. *Bestile* eta alferra.
- BESAPE: (beso azpi: bajo el brazo). *Besapean* ekarri zuten.
- BESAZPIZ: (beso azpiz: por debajo del brazo). Pilotan *besazpiz* aritzen da. *Besazpiz* bota zuen.
- BESAINKE: (besagainka, bolea: a pedradas). *Besainke* bota zuen arrie. *Besainke* hoherena da.
- BEZANBAT, BEZENBAT: (bezainbeste, aina: tanto como). Semea aita *bezanbat* ofizioan. Horrek *bezenbat* badut nik.
- BIBIRO, BIBIROAK: (bizkiak: gemelos). Gure arrebak baditu *bibiroak*. *Bibiroak* eta ederrak.
- BIDENABAR, BIDENABARKOAN: (bidebatez: de paso). Hori egin *bidenabar* erraiozu osabari etortzeko. *Bidenabarkoan* ekartzazu botil bat ardo.
- BIDE, BIDA: (bi: dos). Ez bat eta ez *bide*. *Bide* dire bai.
- BIDENA: (bina: a dos). *Bidena* bertso kantatuko dute.
- BIDE-XENDA, BIDEXKA: (bide xigor: senda, sendero). *Bide-xenda* hortatik gain gara. *Bidexka* ona da. *Bide-xenda* hortatik yonan gara.
- BILIGARRO: (bitigarro: malviz). Gaur ikusi ditugu hainbertze *biligarro*. Biligarroarena dantza bat da.
- BILKORRA: (gantza, koipe: sebo), Emaiozu *bilkorra* pilotari. *Bilkorra* ona da.
- BILKORREZTATU: (bilkorrakin gantzutu: untar con sebo). *Bilkorreztatu* ongi zapata haundi hoiek.
- BILGURE, BILGURA: (billera: reunión). Gaur badugu *bilgure*. *Bilgure* hortara gan behar dugu.
- BILUXIK, BILUX-GORRIEN: (larru gorrian: desnudo). *Biluxik* zagon. *Bilux-gorrien* utzi zuten.

- BIURRI, BIURRIE:** (gaitzo: malo, torcido). Hau mutiko *biurrie*... Mutiko *biurri* hori etorri da.
- BIZKER-BESTA:** (tellatua bururutzen denean egiten den festa). (la fiesta que se hace cuando se termina el tejado en una casa nueva). Bihar dugu *bizker-besta*. *Bizker-besta* maite dut.
- BIZITOREA:** (bizikor: vividor). Gure herrian badugu yende *bizitorea*. *Bizitorea* da.
- BIZKITARTEAN:** (bitartean: mientras tanto). *Bizkitartean* etzazule deus in. *Bizkitartean* ez zazula ezer egin.
- BIZKER-ORDIE:** (bizkar-ordi: cestas de mimbre que se ponen en las caballerías). *Bizker-ordiekin* ongarri garraian. *Bizker-ordiekin* lanean.
- BIZPAIRU:** (bizpairu: dos o tres). Gure gazte denboran *bizpairu* peztetan otordu ederra.
- BONETA:** (txapela; boina). *Boneta* berrie erosi dut. *Boneta* gorrie.
- BORDARI:** (mendiko baserrietan bizi dena: que vive en caserío del monte). *Bordariarrak* ongi bizi dire. Gaur *bordari* aunitz herrian.
- BOLAI** (bolara: época o temporada). *Bolai* huntan erixko nabile. *Bolaike* ez nago ongi.
- BOROBILE:** (biribilla: redondo). Pilota *borobile* da. Zirrike ere *borobile*. *Borobil borobile*.
- BORTITZE:** (gogor, gaitz, zail: duro, penoso). Aurten negu *bortitze* dugu. *Bortizkeriek* gaixtoak dire.
- BORTXATU:** (bortxatu: forzar). *Bortxatu* zuten gaixtakeri bat egitera. *Bortxaz* egin.
- BORTZ:** (bost: cinco). *Bortz* durotan saldu dut. Aurten *bortz* egun besta. *Bortz* sos.
- BULKE, BULKETU:** (bultza, bultzatu: empujar). *Bulketu* eta lurrera bota. *Bulke* hortik eta *bulke* hemendik.
- BURUTIK-GANA:** (burutik ez ondo: que está mal de la cabeza). Hau *burutik-gana* dago. Gure osaba zaharra *burutik-gana*.
- BURDINE:** (burnia: hierro). Hau *burdine* da. *Burdinezko* zirrikek erdoiltzen dire.
- BURUTU:** (artoak edo bertze zituak burutu direla. Baita ere bertze zerbait adierazteko: fruto que ha hecho cabeza. Tiene más significados). Artoak *burutu* dire. Mutiko horrekin ezin *burutuz* gabiltze. Lanak ezin *burutu*. Bestak bururetu ditugu. Hau *burutu* dugu.
- BURRUNBE:** (zarata, ixkanbilla: bulla, ruido). *Burrunbe* ederra sartu zinuten. Anbateko *burrunbe*.
- BURUZ:** (buruz beiti erori, horri buruz zerbait erran: mirando a..., sobre algún tema. De cabeza). Gazteriari *buruz* mintzatu dire. *Buruz* beiti erori zen.
- BURUZARE:** (saski haundia bizkarrean ibiltzeko: cesto grande). Ekarki dut *buruzare* bat arbi. *Buruzare* bizkarrean.
- BUXONA:** (botillaren kortxoa: corcho de la botella). Botil hunen *buxona* non dago? *Buxona* galdu dugu.
- BURUTIK-BEITIKOA:** (katarroa eta muki dariola: constipado fuerte, resfriado). *Burutikbeitikoakin* nabile. *Burutik-beitiko* arras txarra da.
- BURDE-BELARRA:** (belar clasea: clase de hierba). Auzako mendian bada *burde belarra*.
- BRANGA:** (arbol adar haundia: rama de árbol grande). *Branga* hori moztu behar dugu. *Branga* ederrak aritz horrenak.
- BALLATRIA, BALLARTIA:** (anda, ongarri garraian erabiltzen dena: especie de parihuela). *Ballatriakin* ongarri garraian. *Ballartia* ondatu zaiku. (Ballatria Basaburuan hartu nuen eta Ballartia Lekarotzen eta Gartzainen).

- BAIEZTAN: (baieztan, dudán: indecisión). Belar hau *baieztan* baki dugu eta ongi atra zaiku.
- BEGILORE: (ez-ongi, begiak triste: ojos tristes, que no está bien). Gure hurre *begilore* dugu. *Begilore*, eztago ongi.
- BURUITTIA: (Denbora batez andreak buruan jartzen zutena, ferretak eta beste gauza gehiago ere buruan eramateko: un trapo redondo que llevaban las mujeres en la cabeza para llevar cestas o cualquier objeto). Gure amatxi zena *buruittia-kin* ibiltzen zen.
- BANDIYUA: (oltzar: tablón). Aritz *bandiyuakin* egin dugu otaxka. (Sunbillan hartua).
- BEOKA: (beoka, potranca: yegua joven). *Beoka* saldu behar dugu. *Beoka* ederra da.
- BIZKER-EZURRE: (bizkar ezurra: espina dorsal). Zaldi gañetik erori eta *bizker-ezurre* autsi.
- BROZELA: (orgaren lau saietsetan paratzen diren olak, kaiola bat bezala ongarrikin ibiltzeko: Brozel es a modo de jaula de seto que se usa para transportar estiércol). *Brozelak* paratu orgari, ongarriketari ari behar dugu.
- BITEN: (aisago, errexago: más fácil). Lan hau segakin *biten* eginen dugu.
- BURDIÑE: (burnia: hierro). Baztango Basaburun *burdiñe* erraten da. N-kin.
- BEFA: (befa: despreciar con altanería). Beti *befaka* dabil gizon hau.
- BERDINGE: (makil mehea aproposa zigortzeko: palo muy delgado para azotar). *Berdingekin* ubeldu artio yo du. *Berdingek* min ematen du.

-D-

- DAIKE, DAITEKE: (diteke: que puede ser). Gerta *daike*. Etorri *daiteke*. *Badaike*. *Badaiteke*.
- DAIZKE, DAITEZKE: (ditezke: que pueden ser). Gerta *daizke*. Etorri *daitezke*. Yarri *daizke* hemen.
- DAITZIN, DAITEZEN: (ditezen: que sean). Ongi egon *daitzin*. Ongi gerta *daitezen*.
- DALDARAKA: (otzak dardaraz: temblando de frío). Hotzak *daldaraka* dago. Ni ere *daldaraka* nago.
- DAITZILE, DAITZILA: (ditezela: que sea). Gan *daitzile*. Sar *daitzile* barnera. Torri *daitezela*. Joan ditezela. Sar *daitezela* barrura.
- DANDA, DANDAKA: (kanpai otsa: campanada). Ezkil-dorreko erlejuak *danda* bat yo du. *Dandaka* ari da.
- DARDARA: (dardara: temblor). Argie piztean anbateko *dardara* hartu nuen.
- DANTALA: (mantala: delantal). Gure neskatikoa *dantal* berriakin. *Dantal* zuria.
- DEITZI: (jetzi: ordeñar). *Deitzi* behar ditugu beiak. Ardiak *deitzen* ari dire.
- DEFOTA: (hiru urteko ardia: oveja de tres años). *Defota* hiru urteko ardiari deitzen zaio.
- DEBEKATU: (galerazi: prohibir). Iñauteak *debekatu* dituzte. Bestak ere *debekatuak*.
- DEBEKU: (galerazia: prohibido). Hau *debeku* da, hemen ezin daiteke egurrik egin.
- DENA: (dana: todo). *Dena* yan nuen. *Dena* zuretako. *Den dena* galdu dugu.
- DEUS, DEUSEZ, DEUSERE: (ezer, ezer ez: nada). Hori *deus* ezta. *Deusez*. Ez nuen *deusere* egin.
- DEUSEZA: (ezerreza: que no vale para nada). Hau *deuseza*, *deustako* eztu balio.
- DESIN, DESINE: (desegin, desegina: deshacer, deshecho). *Desin* dugu etxea. Etxea arras *desine* dago.

- DELIBERATU: (erabaki: decidir). *Deliberatu* nuen gau batez yoaitera. *Deliberatu* dugu hau egitea.
- DESTENOREA: (ordu txarra, berandu: deshora). Zu beti *destenorean* etxera. *Destenorea* da etzaitela gan.
- DERMIO, DERMIOA: (eremu, lurralde: terreno). Baztango *dermioak* haundiak dire. Gure *dermiotan* bazka leku onak.
- DIRDIRE: (diztira: que reluce). Nere zapatak *dirdire* ederra daukate. Gaur zure ileak baduela *dirdire*.
- DIRDIRANTA: (dizdira haundikoa: que brilla y reluce mucho). Gaur *iruzki dirdiranta* dugu. Iduzki *dirdiranta*. Iguzki *dirdiranta*. Gaur eguzki *dirdiranta* dugu.
- DILINDEN: (zilintzan: colgando). (Zintzilik). *Dilinden* gelditu zen. *Dilinden* dago.
- DINE: (diña: tanto como). Hortako *dine* badugu. Neretako *dine* irabazten dut.
- DOMINE SAINDU: (Santu guzien eguna: día de todos los Santos). *Domine Saindu* egunean hil-herrian biltzen gara.
- DOI-DOIAN: (justu justuan: justamente). *Doi-Doian* salbatu ginen. *Doi-Doian* bizi gara.
- DONBEROA: (gurdi bat: un carro especial). *Donberoakin* eginen dugu lan hau. *Donberoa* ondatu zaiku.
- DONADO: (mutilzarra: solterón). *Donado* hoiek ederki bizi dire. *Donado* zahar hori sos dune da.
- DUIKE, DUIKEBE, DOIKE: (dudik gabe: sin duda). Torriko zate? Bai *duike*. *Duikebe* torko zate. *Doikebe*.
- DANBOLIN-NAUSI: (festetako dantzan aurrena: mayordomo de las fiestas). Gure mutikoa aurten *danbolin-nausi* izendatu dute.
- DANBOLIN-ETXEKOANDRE: (Danboliin-nagusien laguna: pareja del mayordomo en las fiestas). Aurten Maritxu dugu *danbolin-etxeckoandre*, dantzari ona hau ere.
- DEIZTEIA, DEIZTEGI: (deiztegi: sitio de ordeñar las ovejas). Ardiak *deizteian* bildu ditut. *Deiztei* garbie dugu.
- DINDE: (dinde ezkil ttipia eta danda ezkil haundia: campana pequeña). Aixtion dandak eta orai *dindek*. *Dinde* soñu polite.
- DONBEROA: (gurdi klasea: un carro especial). Baztango Basaburuan *donberoa* da lera ttalla lurre ibiltzeko. (*Ttalla*, txikiari deitzen zaio).

—E—

- EBASKO, EBASKOA: (lapurreta: robo). Gaur *ebaskoa* egin dute. *Ebasko* haundia izan da.
- EBASTALE: (lapurra: ladrón). *Ebastale* hoiek gazteak omen dire. *Ebastaleak* erriko dire.
- EBATSI: (ostu: robar). *Ebatsi* dakute, lapurrek leihotik sartu dire. Ostu digute, lapurrak leihotik sartu dira.
- EDEKI, EREKI: (iriki: abrir). *Edeki* atea. *Ereki* dut atea.
- EDERGAILU: (erregalu, gauza eder bat: regalo, objeto decorativo). *Edergailu* onak hartu ditut. Etxean baditugu *edergailuak*.
- EGAL, EGALA: (egoa, egats: ala para volar). Lertxuina *egalak* luze. Uso horrek *egal* bat autsie du.
- EGALDA, EGALDAKA: (egaka: volando). *Egaldan* doazi usoak. *Egaldaka* mendixka horren gañetik.

- EGALDATU: (egatu, egaz egin: echar a volar). *Egaldatu* dire usoak. *Egaldatu dire, egaldaka* doazi.
- EGALPE: (ego azpian: bajo las alas). Egaztin horrek *egalpean* dauka burua.
- EGAZTIN, EGAZTINE: (egaztia: ave). Urriko ilabetean *egaztin* aunitz mendietan.
- EGUNDEÑO: (egundaño, egundaino: nunca). *Egundeño* eztugu holakoik ikusi. Ez naiz *egundeño* izan. Egundaino ez dugu holakorik ikusi.
- EKAIZTIE, EKAITZTIE: (ekaitza: tempestad). Nik *ekaiztiari* beldur. Heldu da *ekaiztia*. Nik ekaitzari beldur. Badator ekaitza.
- EK, HEK, EKEN, HEKEN: (haiek, haien: aquellos, de aquellos). Ele guti eta *hek* onak. *Hekena* da etxea. *Heken* etxea bai.
- EKE, EKEA: (kea: humo). Hemen bada *ekea*. *Eke* aunitz etxe hortan. Itoko gara *eke* hunekin.
- ELAPUTZU: (elur putzu: foso de nieve como frigorífico antiguo). Jauregizarreak badu *elaputzu* haundi bat.
- ELAKA: (bide urratua eta desberdin: baches del camino, camino estropeado). Bide hortan anbateko *elakak* badire. *Elaka* hoiek berdindu behar dire.
- ELEZU, ELETSU: (berritsu: parlanchin, hablador). Zein *elezu* zaren. Hau mutiko *elezue*. *Eletsu* zara.
- ELIZKOIA: (eliza maite duena: muy devoto y que frecuenta la iglesia). Gure amatxi *elizkoia* da. Yende *elizkoia* gure herrian.
- ELTXITXUE: (itsu-lapiko: hucha). Gure haurrek sos guziek *eltxitxure*. *Eltxitxuen* bada sosa.
- ELTZE: (lapiko: puchero). *Eltze* haundie behar baztan-zopak egosteko. *Eltzeak* badu ziloa.
- ELTZERMA: (krisellu: quinqué). Gure etxean *eltzerma* ona dugu. *Eltzermak* argi ona du.
- ELDERIE, ELDERIO: (gaitza, ezbeharra: epidemia, serie de males). Zer *elderie* torri zaikun. *Elderio* bortitze. Zer *elderie* etorri zaigun. *Elderio* gogorra.
- ELUR-BUSTIE: (elur bustia: agua nieve). *Elur-bustie* hemen eta elurre Belaten.
- EMAKUNDE: (iñaute aurreko ostegun bat, andreen eguna: un jueves anterior a carnavales, fiesta de mujeres). *Emakunde* egunean andreek egiten zuten besta. *Emakunde*.
- EMEN BEREAN, EMEN BERIAN: (Hemen bertan: aquí mismo). *Hemen berean* hil zen. *Hemen berian* hile.
- ENDELU: (funtsik gabeko yendea: persona sin fundamento). Etzaitela urbildu gizon *endelu* horrengana.
- ENDESA: (gaizki apaindua: harapiento, mal vestido). Zein *endesa* zaren. Hau yende *endesa*.
- ENANZU: (ahalmen haundikoa: capacidad de trabajo). *Enanzu* haundiko gizona da. Horren enanzue...!
- ENGELA: (argala, mehea, aula: delgado, débil). Hau mutiko *engela* duk. Yende *engela* inder gutikoa. Jende *engela* indar gutikoa.
- ENTREGU: (lanean badakiela, baduela abildadea: diestro en todo). Lan hortan ez nago *entregu*. Zu lan hoietan *entregu*.
- ERBAL, ERBALA: (elbarri: impedido, lisiado). *Erbaldu* zaiku gure gizona. *Erbal* eta eri. Gizon *erbaia*. *Erbaldu* zaigu gure gizona. *Erbal* eta gaxo.
- ERASAN: (erasoaldi: acción de llover). Goibel dago *erasan* behar du. *Erasanen* du. *Erasain* du.
- ERABE: (bildurrez dagola: tímido). *Erabe* naiz hoi iteko. *Erabe* naiz hori egiteko.

- EREAROA: (garagarrilla, ekaina: junio). *Erearoan* egunik luzeenak. *Erearoan* gure herriko bestak.
- ERAUNTSI: (euri-jasa: borrasca). *Erauntsi bortitze egin du. Anbateko erauntsie.*
- ERAUSIEN, ERASIEN, ERASIACA: (marmarioan erdi aserre: murmullo, charlataneria). Zer ai zate hor beti *erausien*. Hor beti *erasien*, erasiaca.
- ERENA: (eliz dorreko danda berezia: una clase de campanada). *Erena* yo dute, mugi zaitte. *Oraintxe erena*.
- ERETA: (soñue edo otsa: ruido de algo, lloriqueo de niños). Horren *eretak* aspertzen nau. Beti *ereta* horrekin.
- ERI, ERIXKO: (gaxo, gaxoxko: enfermo). Gure mutikoa *eri* dago. Aspaldion *erixko* dabile.
- ERIN, ERIZIOA: (erein, ereizioa: sembrar, siembra). Gaur *erin* behar ditugu baraxuriek. *Erizioak* ongi.
- ERITASUNE: (gaitzaldi: enfermedad). Horrek *eritasun txarra du. Horren eritasune txarra* da.
- ERLEXA: (erlax, erlaiz: cornisa). *Erlexa* hortan utzi nuen. *Erlexan* dago.
- ERDIETSI: (lortu, ardietsi: conseguir). Eztugu deus *erdietsi*. Hola eztugu deus *erdiesten* ahal.
- ERAZTUNE: (eraztuna: anillo). Urrezko *eraztune* erosi dut. *Eraztun* polite.
- ERAKUSTUNE: (erakusle: maestro, que enseña algo). *Erakustun* ona dugu. Hori da gure *erakustune*.
- ERNAL-ZIRIE: (zurezko ziria: cuña de madera). *Ernal-ziri* hunekin lan ederra eginen dugu.
- ERDOLLA: (erdoi: óxido). Burdinezko katea *erdollak* yana. *Erdolla* zilkine da.
- ERDOILDUE: (erdoitua: oxidado). Kate hau *erdoildue* dago. Nola *erdoildu* ote da?
- ERGELPUTZ, ERGELPITS: (astaputz: persona informal que dice bobadas). Ago xilik *ergelputz!* Arraio *ergelpits!*
- ERNATU: (esnatu, atzarri, ernaratu: despertar, espabilar). *Ernatu* zaitte mutikoa! Noizpaitere *ernatu* dire.
- ESKALAPUIN: (eskalapoin, choclo: un calzado especial de madera). Denbora batez denak *eskalapuñekin* ibiltzen ziren.
- ESKARATZ, ESKARATZE: (atari, atalondo: zaguán). *Eskaratzean* bilduko gara.
- ESKINDEI: (barrendegi: cercado). *Eskindei* hortan sartu ditugu ardiak.
- ERTZE: (este: intestino). *Ertzeak* zulatuak dauzke. *Ertzetan* gaitza.
- ERRAUSTU: (auts bihurtu: hacer polvo, destruir). *Erraustu* zuten herria. Bazter guziek *erraustu*.
- ERRAKUNTZE: (esaera zaharra: refrán, dichos). *Errakuntze* yakingarriak gure amatxirenak.
- ERREKISTE: (arrakasta: éxito, aceptación). Gure neskatikoek badute *errekiste*.
- ERREGU: (gonga: robo, medida antigua). Saldu dugu *erregu* bat banabar. *Erregue* mile pezta.
- ERREMEX: (behartsu: pobre). Herri hortan zein *erremex* bizi diren. Yende *erremexa*.
- ERRANAIRU: (esaera zaharra: refrán, dichos). *Erranairu* hoiek badutela ikasbide.
- ERRESTAN: (arrastaka: arrastras). *Errestan* ibilia dute. *Errestan* bide guzian.
- EROSTA, EROSKILE, EROLES: (ero xamarra, txoroa: un poco loco, extravagante). Etzaitela ibili *eroskile* horrekin. Neska *erosta*, *eroles*.
- EROSTUNE: (erostale: comprador). Saltzale aunitz eta *erostun* guti. *Erostume* bada.
- ERREKIE: (aragi errea, erretzeko egurra ere bai: asado, leña también). Eztaietan

errekie atratzean txistuleriek eztai-soñua. *Errekie* bildu dugu sue iteko. Sua egiteko.

ERREXIRINE: (errexilloi: salvadillo). *Errexirinekin* bazkatzen ditugu xerrikumeak.

ERROKATU: (ugaritu: que se multiplica). Belar txar hoiak nola *errokutzen* diren.

ERROKITUE: (argala, itxura txarrekoa: desnutrado, flaco). Hau yende *errokitude!* Haur *errokitudek* bazter hoietan.

ERROITZE: (amildegi: barranco, precipicio). Mendi hoietan *erroitze* ikaragarriak. *Erroitze* susiek. *Erroitze* itsusiak.

ERROIZTU: (amildu: despeñarse). Bei bat *erroiztu* zaiku. Iparla mendian *erroiztu* zitzaikun (zitzaigun).

ERREFERA: (errestoa: el resto o la respuesta). Sakeak lau *erreferak* bortz. Sake horrek badu *errefera*.

ERREBELATU: (galdu mendian: desviado). Hor dabile ardi *errebelatue* bezala.

ERRAUTSE: (autsa: polvo). Hemen *errautse* pileka. Ken zazu *arrauts* hau.

ESAULE: (zutoi: estaca para hacer cerrados). Etxi behar dugu belaia *esaulekin*. *Esaule* ederrak ditugu.

ESI, HESI: (Esi, olesi: seto). *Esi* haundi bat egin dugu. *Eziek* inek izi denborako. *Eziek* eginak eize denborako.

ESNEORRIEN: (esnaurrean: rumiando). Gure bei gorrie *esneorrien*. Idi beltza ere *esneorrien*.

ESPARTINEK, ESPARTIÑEK: (abarketa, espartzin: alpargata). Lenago mundu guzietan *espartinekin* ibiltzen zen.

ESKERMILE, ESKERMILLE: (eskerrikasko, milesker: mil gracias). *Eskermile* yauna. *Eskermille* denei.

ESKUMAKIL: (beti besteen mende: morroi: siervo). Zu horren *eskumakil* zara. *Eskumakilteko* ibiltzen zaitu.

ESKUAR, ESKUHAR: (eskura daukana: a mano). *Eskuhar* duzu, har zazu. Bai, *eskuar* dut.

ESKOLAUA: (meza-lagun, meza-mutil: acólito, monaguillo). Gure mutikoa *eskola* da *Eskola* ona.

ESPANTU: (panparrokerian: fanfarroneria). Hemen *espantu* franko. Zu beti *espantue*.

ESPANTUNTZI: (panparroi: fanfarrón). Zein *espantuntzie* zaren. *Espantuntzi* ederra duk hoi.

ESPILLE: (gaztañak biltzeko toki bat: un lugar para guardar castañas). Gaztañaz bete dugu *espille*. *Espille* haundie.

ESKUTRIA: (maratilla: manivela). Ate horrek *eskutria* behar du. Segakiderraren *eskutria*.

ESTEKATU: (lotu: atar). Ongi *estekatu* gero... Zoko guziak ongi *estekatuak*.

ESTRAKA: (bide meharra, extua, estrata: vericuetto). *Estraka* hortatik barna gan zen. *Estraka* hoi zikine dago. *Estraka* hortatik barrena joan zen. *Estraka* hori zikiña dago.

ESKARTZELA: (morralla: especie de morral). Yatekoak *eskartzelan* gain tugu. *Eskartzela* berrie dut. Jatekoak *eskartzelan* eramango ditugu.

ESKUIN, ESKUÑE: (eskubi: derecha). *Eskuin* aldera gan zen. *Eskuñeko* begie ona dut.

EXKAXIE: (auldua, gosez atakatua, flakia: hambre). Ai zer *exkaxie* daukaten. *Exkaxiekin* auldue nago.

EZAUPIDE: (ezaupide: medio de conocer). Herriko bestak *ezaupideak* egiteko aproposa.

- EZARIEN: (pixkaka pixkaka bidean kurrizkeko: poco a poco por camino cómodo). Bide hortatik *ezarien ezarien* yoanen gara.
- EZKIBELA: (motz, musin: arisco). Gure mutikoa arras *ezkibela* dugu. Arront *ezkibela*.
- EZKILDORRE, EZKILDORREA: (kanpantorre: torre del campanario). *Ezkildorrean* izan ginen. *Ezkildorretik* ikuspegi ona.
- EZKILE, EZKILLE: (zeñu, kanpae, kanpaia: campana). Dorreko *ezkil* horrek soñu oxena. *Ezkilek* yo dituzte.
- EZONGI: (ondo eza: indispuesto). Gure aitetxi *ezongi* eta goatzean sartu zen. Gure aitona *ezongi* eta ohean sartu zen.
- EZTAZEREN, EZTA ZEREN: (ez horregatik: no hay de qué, de nada). Milesker! *Ezta zeren*. Eskermile *eztazeren*.
- EZPONDA: (pendoitiz: talud). *Ezponda* hortatik goiti gan ginen. *Ezponda* hortatik gora joan ginen.
- EZTILE: (putzu txikia: un charco). Urie in du, badire *eztilek*. *Eztil* haundiak ere. Euria egin du badira *Eztilak*.
- EZTIKI: (legun: suavemente). *Eztiki* mintzatu zitzaion. Zein *eztiki* mintzaten den.
- EDIA: (edia: para atar las vacas o bueyes al yugo). *Ediakin* ongi lotu. *Edia* arront ondatue dago.
- EZTENA: (zizta ziztailu: aguijón). Liztorrak *eztena* sartu zion. *Ezten* bat dauket bihotzean.
- EZTERA-ARRIE, EZTERA-HARRIE: (zorrozteko harria: piedra para afilar). *Eztera-harriekin* ederki zorrozten dugu aizkora.
- EZINDUE: (elbarri bezala: imposibilitado). Nere osaba *ezindue* dago. Arras *ezindue*.
- ERENEGU: (erenegun: anteayer). *Erenegu* hil zen. *Ereneguko* gertakizune tristia izan da.
- ETZIDAMU: (etziaramu: traspasado mañana). *Etzidamu* ezkontzen da Periko. *Etzidamu* besta ederra.
- ETZIAGO: (etziidamu, etziaramu: traspasado mañana). *Etziago* gure herriko bestak. *Etziago* egun ederra.
- EZI: (ezi: domar). Ongi azie eta gaizki *ezie*. *Ezi* dugu gure zaldi gaztea. Gure osaba Ameriketara ibilie zaldi *ezten*.
- ERBIUNIDIA, ERBI-UNIDEA: (erbiñude: comadreja). *Erbiunidiak* atsiki egin zion. *Erbi-unidea* gaixtoa da.
- EGATZA: (erlatz, tellatu-erlax: alero). Gure tellatuak *egatza* ederra dauke. *Egatz* ederra.
- ERKIN: (beia erkin: síntomas de parto). Beia *erkin* dago. Baitugu bizpauru *erkin*.
- ESKALABURU: (eskalaburu: rellano de la escalera). Aitetxi *eskalaburu*en beti pause. *Eskalaburu* zabalak.
- ESKU-ZARTA: (esku-zarta, txalo: palmas, aplauso). *Esku-zarta* aunitz pilotarien ohoretan. Denak *eskuzartaka*.
- ERTEIZU, ERTEUTE, ERTEUT: (esaten duzu, esaten dute, esaten dut: dices, dicen, digo). Gaizki *erteizu*. Hoiek ongi *erteute*. Nik ere ongi *erteut*.
- ERRABERO: (errabero: leche recién ordeñada). *Errabero* goxoa gure bei gorriena. *Erraberoa* maite dut.
- EZPELDIE: (ezpeldoi: bojedal). Oiz-ko *ezpeldie* ederra da. *Ezpeldie* haundie.
- ESKUARGI: (eskuargi: linterna). Gau ilunetan, bide hoietan ibiltzeko, *eskuargi* on bat behar.

-F-

- FARA: (kalostra: tranca de puerta). Ateko *fara* autsi zaiku). Ateko *fara* hautsi zaigu.
- FARANDA: (eskudel: baranda, barandilla). *Faranda* edertra dugu. *Farandik* gabe gaizki ginauden.
- FARFALLA, FARFAILA: (nordazko: despreciativo). Neska *farfaila* duk hori. Yende hoiekin ez nahasi.
- FARDELA: (gaizki apaindua eta ez garbia: persona desaseada). Hau neskatiko *far-dela!* Zein *fardelela* zaren!
- FEREKA: (laztana: caricia). Maite dut zure *fereka*. Maiteki *ferekatu* zuen.
- FERRETA: (pegarra: herrada, cántaro). *Ferreta* urez betea dago. Etxean badugu *ferreta* bat.
- FERRA: (perra: herradura). Zaldi horrek *ferra* bat galdu du.
- FERRATEIA: (perrategia: donde se hacen herraduras). Aita *ferrateian* dago. Goazen *ferrateire*.
- FERRATZALE: (*perratzale: herrador*). *Ferratzale* ona dugu. Gaurko egunean *ferratzale* guti.
- FERRATU: (perratu: herrar). *Ferratu* behar dugu behorra. Beiak ez ditugu *ferratzen*.
- FIERRA: (*gizon zalla: hombre curtido y fuerte. Persona fiel*). Hori gizon *fierra* da. Yende *fierra* nekatzen ez dena.
- FILDE: (trapuzar, baita ere konfiantza gutikoa: colgajo, trapos). Zu beti *filde* dario-la. Mutiko *filde* horrek ez du gauz onik.
- FINEZIE, FINEZIE: (fin jokatu: ser recto y sin trampas). Yokatuko zara *finezien* bertzenaz kuskoi zu. *Fiñezien* beti. Yokatuko zara *finezien* bestela ikusiko duzu.
- FIRUKE: (gauza mehea: una cosa simple, endeble). Hau haize *firuke!*. Hau gauza *firuke* duk.
- FITE, FITEKKO: (laster: agudo, pronto). Zato *fite*. Torri *fite*. *Fitexko* torri zara. *Fite* hautsi zaiku.
- FIZUA: (ona, yende fina: persona buena, muy formal). Mutiko *fizua* eta ona. Mutil *fizua* eta maitagarria.
- FRANKO: (frango: bastante). Besta *franko* gure herrian. *Franko* poliki kolpatue. Sosa *franko*.
- FRINKETU: (oina lurrean non jarri: pisar en el suelo). Kasu non *frinketze*-izun zangoa. Leku txarrean *frinketu* nuen zengoa. Kontuz non *frinketzen* duzun oina.
- FELDERA: (*molde-gabe, baldar: desmanado*). Zein *feldera* zaren. Hau mutiko *feldera*.
- FURRINDA: (aserre-hizi: furia, furor). Anbateko *furrinda* dugu bazter hoietan. *Furrinda* ederra.
- FUNTSE, FUNTSA: (funtsa, fundamentu: fundamento). *Funtse* guti hemen. *Funtsik* gabeko gizona.
- FUNTSEZKO: (yende formal, zuzena: persona formal). *Funtsezko* gizona dugu Pello Mari. *Funtsezko* arrazoñak.
- FUNTSEAN: (erabat: en resumen). *Funtsean* zer egin dugu aurtan? *Funtsean* deus ez.
- FUTRE: (putre: buitre). *Futre* aunitz erroitz hoietan. *Futreak* behar dire.
- FITSIK: (ezer ez: nada). Eztugu *fitsik* in. Hemen ezta *fitsik*. Ez dugu *fitsik* egin.
- FRANS-AIZIA: (Frantzi aldetik datorren haizea. Viento que viene de Francia). *Frans aizia* zein hotza den. *Frans aiziak* abarriketzen gaitu.

FALFARA: (traketsa, panparroi: informal). Kasu gizon *falfara* horrekin. Zu ere aski *falfara* zara.

—G—

GALBINE: (ezkillaren mihia: badajo). Ezkil horrek *galbine* hautsie du. Gareak *galbine* falta du.

GALAZI: (galdu arazi: hacer perder). Etorri gara zuri lana *galaztera*. Denbora *galazi*.

GAITZIRU: (lau kantoneko negurria: cuartal). Erosi dut *gaitziru* bat banabar. *Gaitziru* batekin aski dut.

GAITZES, GAITSETSA, GAITZETSA: (gaitzets: aborrecer). Bei horrek *gaitzets* du bere umea. Gaitsetsa.

GALDIN: (galde egin, galdetu: preguntar). *Galdin* zion. Zer *galdin* datzu? *Galdiozu* zerbait. Galdetu zion. Zer galdetu dizu? Galdetu iozu zerbait.

GALDEMODU: (galdemodu: una pregunta). Galdera. *Galdemodu* bat in behar datzut. Zer *galdemodu*? Galdera bat egin behar dizut.

GALDURRU: (Gallur: tallo de la flor del maíz). Arto hoiek *galdurru* ederrakin daude. *Galdurru* guzie yana.

GALALDI BET: (galtzeko arrixkua edo: la ocasión en que se pierde una cosa). Erosiko dut, *galaldi batendako* izango dut. GALALDI BET. Erosiko dut, *galaldi* batendako izango dut.

GALGA: (gurdiaren galga: gramil). Orgaren *galga* ondatue dago.

GAN, GUAN, GOAN: (joan: ir). *Gan* zaite hemendik. Etxera *gan* zen. *Guan* zen. *Goan* zen.

GANGARABILE: (Gongoila: ganglio). Gure mutikoa *gangarabilekin* daukegu. *Gangarabilek* gaixtuak.

GANTZUTU: (ihurtzi: untar). Urinekin ongi *gantzutu*.

GANTZA: (koipe, urin, gantz: manteca, grasa). Zerri gizenak *gantza* franko. *Gantza* aunitz.

GANTXIGOR: (gantzar, txantxigor: cimarrón). *Gantxigor* opillek zein goxuak diren. *Gantxigorrak*.

GALTZERDIMOTZ: (Galtzerdi haundiak ardi ileakin eginak: polainas de lana). Gure artzañak *galtzerdimotz* ederrak itentu. Gure artzainak *galtzerdimotz* ederrak egiten ditu.

GANBELA: (aska: pesebre). *Ganbela* berrie in dugu. *Ganbela* berrie eta ongi ine. *Ganbela* berria egin dugu. *Ganbela* berria eta ongi egin.

GALEA, GATALEA: (eramalea: llevador, el que lleva). Nere osaba kontrabandoan ibili zelaik mando *galea* zen.

GAN DUT: (eramán dut: he llevado). *Gan dut* astoa ferratzera. *Gan dut* nere sosa Bankora.

GANGO DUT: (joan gogo dut: tengo intención de ir). *Gango dut* Iruñera. *Gango* nuen ta enitzen gan. Joan gogo dut Iruñera. Joan gogo nuen eta ez nintzan joan.

GARAGARTZAROA: (garagarrilla, ekaina: junio). *Garagartzaroa* maite dut, eguna luze eta gaua labur.

GARE. GOARE. GOALE: (zintzarri: cencerro) Yoare. *Gareakin* ibiltzen dire gure behorrak. *Gare* haundiak.

GAREGILE: (Yoare egile: cencerrero). Nik badut osaba bat *garegile*. Gartzaingo *garegilea*.

- GARGERERO, GARGOITIK: (onezkero: desde ahora). *Gargero* torri izein de. *Gargoitik* hemen dago. *Gargero* etorri izanen da.
- GARIZIME, GARIZUMA: (Garizima: cuaresma). *Garizime* aizia hotza da. *Garizime* luzea da.
- GARRATOA, GARROTOA: (auzolana bezala: ayuda al vecino). Herriak *garrotoan* ekarri du eskolako egurre. *Garratoa*.
- GARDINGE, GARTINGE: (kardanga: rancio). Txinger *gardinge* txarra da. *Gardingetu* zaiku zingerra. Urdai *gardinga* txarra da. *Gardingatu* zaigu urdaia.
- GARRAIO, GARRAIATU: (Garraio: acarreo). Egur *garraian* ibiliak gara. *Garraiatu* dugu.
- GASNA: (gazta: queso). *Gasna* onak Etxeberriko bordan. *Gasna* zarrak inder haundie. *Gasna* zaharrak indar haundia.
- GASNOLA: (gasnak ezartzeko ola: tabla donde se colocan los quesos). *Gasnolan* patuitut gasnak. *Gasnolan* paratu ditut gasnak.
- GATZURE, GAZURE: (gatzure, gazur: suero). Atzo *gazurez* ase ginen. *Gazure* gustetzen zait.
- GATALEA, GALEA: (eramalea: el que lleva). Badugu *gatalea*. Gure *gatalea* Martintxo da.
- GATEAR: (Joatekotan eta abiatu bainan ez joan: a punto de ir). *Gatear* in ginen eta azkenean ez ginen batre gan. *Gatear* egin ginuen eta azkenean ez ginen joan.
- GATEKOTAN, GOATEKOTAN: (Joatekotan: que pensaba ir). Egon nintzen *gatekotan*. Beti *gatekotan* ta beñere ez gaten. Egon nintzan *joatekotan*. Beti *joatekotan* ta beñere ez joaten.
- GATZAGIE: (Gatzagia: cuajo). Non utzi dugu *gatzagie*? *Gatzagie* hemen dago.
- GATZUNTZI: (gatzaren ontzia: salero). *Gatzuntzie* betea dago. *Gatzuntzi* polite dugu.
- GAZTANERI (gaztainadi: castañal). *Gaztañeri* hortan bildu ditugu gaztañak.
- GAZTANBERA: (mamia: cuajada). Gaur dugu *gaztanbera* yatea. *Gaztanbera* gogotik yaten dut.
- GAZTELAIZE: (ego-oxezki edo ego-sartalde haizea: viento suroeste). *Gaztelaiizeak* maten dio. *Gaztelaiize* hunekin urie. *Gaztelaiizeak* ematen dio. *Gaztelaiize* honekin euria.
- GAZTIETU, GAZTIGETU: (jakin-erazi: avisar). Gure berri ona *gaztietu* osabari. *Gaztietu* diogu.
- GERNU, GERNUE: (pixa: orina). *Gernu* zikine eritasunaren seinale. *Gernue* neketan.
- GERNU-DEBEKUE: (pixik ezin egin: próstata). *Gernu-debekuek* atakutzen du gizona. *Gernu-debekue*.
- GERREN: (kerren, burdintzi: asador, varilla para asar). Zingerra *gerrenian* zein onaden. *Gerren* ederra dugu.
- GERRONTZE, GERRAUNTZE: (gerria: riñones, cintura). *Gerrontzea* loditu zaitu. A zer *gerrauntze* lodie.
- GESALA: (gesala: liquido de la carne). Aragi puske horren *gesala* haundie da.
- GIBELALDE: (atzeko alde: la parte de atrás). Zer duzu *gibelaldean*? Etxearen *gibelalde* hortan dago.
- GIBELATU, GIBELDU: (atzeratu: atrasar). Erleju hunek *gibelatzen* du. *Gibeldu* iten da. *Gibelatu*. Ordulari honek atzeratzen du. Atzeratu egiten da.
- GIBELAT, GIBELERA: (atzera: atrás, tras). Etzazule *gibelat* in. Gan zaitte *gibelera*.
- GIBELEAN: (atzean, baita ere gibelean: detrás, también en el higado). *Gibelean* dago. *Gibelean* gelditu zen. *Gibelean* min du.

- GIBELKA: (atzeraka: para atrás, reculando). *Gibelka* ez, zu segi aitzinet. Zu *gibelka* ai zara. Atzeraka ez, zu segi aurrera. Zu atzeraka ari zara.
- GILTXAURRE, GILTXAUR: (intxaurra: nuez). Gure etxeko *giltxaurrek* zein onak diren. *Giltxaur* onak.
- GILTXAURDI: (intxausti, intxaurdi: nogeral). Elizondon bada leku bat *Giltxaurdi* deitzen diotena.
- GILTXURRINE: (gilzurrin: riñón). *Giltxurrinek* arras ondatuek dauzke.
- GIRBIÑE: (alde-azpi: reverso). Ohial hunen *girbiñe* hau da. Hau *girbiñe* eta hau aurkie.
- GIBELURDIN: (oindo, onyo, ziza mota bat: clase de hongo). Bildu ditut bi onyo beltz eta lau *gibelurdin*.
- GIRGILLIERIE: (bitxikeriak: adornos extravagantes del vestido). Hainbertze *girgilleri* zertako? Hau *girgillerie*.
- GIZASEME: (gizonezkoa: hombre). *Gizaseme* ederra nere alabaren senarra.
- GIZONKETARI: (neska, gizonak maite dituena: mujer que le gustan los hombres). Gure hauzoko neska hau *gizonketarie* da. *Gizonketarie* bai.
- GIZELUR: (Lur negurria, Baztanen erabiltzen dena: peonada). Nere landak baditu zortzi *gizelur*. *Gizelurrak* 374 m².
- GOATZE, GOATZEA: (ohea: cama). Neguan *goatzea* zein goxoa den. Afaldu eta *goatzera*.
- GOATZESTALKI: (ohe ganeko estalkia: sobrecama). *Goatzestalki* ederra dugu. *Goatzestalkie*.
- GOAKI NAIZ: (banoa, banijua: me voy). Oraintxen *goaki naiz*. *Goaki naiz* etxera.
- GOIBEL, GOIBELDU: (odei: nube). *Goibel* dago. *Goibeldu du*. Badire *goibelak*.
- GORGAIN: (zaburu, kulunka: columpio). *Gorgain* bat erosi dugu. Haurrendako *gorgoña*.
- GORGONETAN: (kulunkaka: columpiándose). Gure haur hoiek *gorgoñetan* dabilte. *Gorgoñetan*.
- GOITI: (gora: arriba). *Zazi goitire*. *Goitien* dago. Zu beti *goiti*. *Goiti* orma. Zoaz gora. Goian dago. Zu beti gora. Goien jela.
- GOITIGALE: (goragale: ganas de vomitar). *Goitigaleakin* nago. *Goitigale* izigerrie.
- GOITIKE: (goraka, goitika: vomitando). Gure haurre *goitike* aizena da. Egun guzien *goitike*. Gure haurra *goitika* ari izana da.
- GORAPEN: (ilgora: creciente). Etzi *gorapen*. Mutil luzea, *gorapenean* sortu izein de. Mutil luzea, ilgoran sortua izango da.
- GORAINZI: (eskumuñak: recuerdos). *Goraintziek* osabari. Baztan aldetik milaka *goraintzi*.
- GOSALITZINE: (gosaldu aurrean: antes de almorzar). *Gosalaitzinean* aurpeia garbitu. *Gosalaitzin* beti gose.
- GORKI: (oso, arras: txit. muy). *Gorki* polite da. *Gorki* ongi dago.
- GURI, GURIE: (bigun, baita ere gurin: blando: también mantequilla). Zein *guri* dagon goatze hau. Etxean iten dugu *gurie*. Zein bigun dagon ohe hau. Etxean egiten dugu gurina.
- GUTIZIA, GUTIZIE: (gogoa: codicia). Badauket bada gauza horren *gutizia*. Anbateko *gutizie*.
- GOITIAR, GAINDAR: (mendian bizi dena: el que vive en caserío en el monte). Gaur *goitiar* aunitz herrian. *Gaindarrak* etorri dire.
- GOARRAPIA: (tellatu azpian: entre la pared y el tejado). *Goarrapian* altxatu nuen.
- GAINDEIA: (sabaian beste sorallu bat tellatu ondoan: un piso del desván). *Gaindeian* baitugu hainbertze gauza.

- GANGABILE: (baiarte, anda: camilla, parihuela). *Gangabilen* ekarri ginuen ongarrie. *Gangabile* beti eskuhar.
- GOIBERRA: (zerua goibel itsusiekin: cielo nublado y muy feo). *Goiberra* eta isusi, erauntsi gaixto bat inen du. *Goiberra* ilune.
- GAZAITE, GATZAITE: (Aitabitxi, aitaponteko: padrino). Patxiko nere *gazaite* da. Maite dut nere *gazaite*.
- GALDUR-AGA: (gaztain kaskoa usteko aga llaburre: palo para vaciar castaño). *Galdur-aga* behar izaten dugu gaztain kaskoa ongi usteko.
- GARRAIARIEK: (Hila eramaten dutenak: los que llevan el difunto). *Garraiariek* etorri dire. *Garraiariek* auzoko lagunak dire.
- GIBELONDOA: (Lan haundia egin duena: cuando uno hace un arranque fuerte). Gaurko eskure gizon hunek *gibelondo* ederra yo du.
- GOITIXAGOTTO: (pixka pixka bat gorago: un poquitin más arriba). Goazen goitixagotto. Borda zarra *goitixagotto* dago.

-I-

- IBILKARI: (ibiltzale: andarin). Gazte hau *ibilkari* ona da. Ni ere *ibilkarie* naiz.
- IDEZARRI, IRIZARRI, IRAZARRI: (esnatu: despertar). *Idezarri* da gure haurre. Denak *idezarri* dire.
- IDIKO: (idiako, zezengai: novillo). *Idiko* ederra dugu etxean: *Idiko* horrek sosak balio du.
- IDOR: (legor: seco). Lurre *idor* dago. *Idortu* dire bazterrak.
- IDORTEA: (legortea: sequía). *Idorteak* ondatu ditu bazterrak. *Idorte* haundie.
- IDORRA: (hitz gutikoa eta betillun: persona antipática o algo así). Zein *idorra* den gizon hori. Yende *idorra* gure barride hoiek.
- IDURI: (irudi: parecer). *Iduri* du mozkorra dagola. *Iduritzen* zait. *Iduritu* zait.
- IDURIE: (ikatz xehea: carbón menudo). *Idurie* ezta iketz ona. Ikatzaren ordez *idurie*.
- IGEZKIE: (irazki, iragazki: colador). *Igezkie* behar dugu. Hemen dago *igezkie*.
- IGEN, IGAN: (igo: subir). *Igen* da tellaturaño. *Igen* zaite goitire. *Igen* da.
- IGEL, IEL: (igel: celo de la yegua). Gure behorra *igel* dago. Behorra *iel*.
- IGITU: (mugitu: mover). Belarrak *igitu*. *Igitu* ongi gero! *Igitu* ditugu.
- IGORRI: (biali, bidali: mandar). *Igorri* dugu zure etxera. Zure gauzak oñik *igortzeakoak*. *Igorri!* Zure gauzak oraindik *igortzeakoak*.
- IKERERIE: (lur ikara: temblor de tierra). Bartatsean *ikererie* izan dugu. *Ikereriekin* izitu gara.
- ILERGIBETE: (illargi betea: luna llena). Gaur *ilergibete*. *Ilergibeteain* ondotik berapen. Illargi betearen ondotik ilbera.
- ILERGIBERRI: (illargi berria: luna nueva). Etzi *ilergiberri*. Ondotik gorapen.
- ILER BIRIBILE: (illar, illar-berde: guisante). *Iler-biribile* erin dugu. *Iler-biribile* etzaigu sortu.
- ILINTXE: (ikatzza ongi egosi gabea: carbón mal cocido). *Ilintxe* iketz txarra da. *Ilintxe* eztu iñork nai.
- ILOA: (illoba: sobrino). Nere *iloa*. arras abile da. *Iloak* baitut pileka.
- ILOBITSIE, ILOBITSI: (billoba: nieto). *Ilobitsi* aunitz gure aitetxik. *Ilobitsiek* maite ditu.
- ILLORTU, ILORTU: (umea galdu: abortar). Beia *ilortu* da. Behorra ere *illortu*. Biek *ilortu*.

- ILORRA: (umea galdu duena: que ha abortado). Bei *ilorra* kendu behar dugu. Bei *ilorra* da.
- IL-URREN, HIL-URREN: (hil zorian: a punto de morir). *Il-urren* dago. Osaba *hil-urren* dago.
- ILUN-EZKILE: (ilunabarreko ezkila: toque de campana al oscurecer). *Ilun-ezkilek* yo du. *Ilun-ezkileko* denak etxera.
- ILUPE: (fundamentu gabea: persona sin fundamento). Hau yende *ilupe!* Mugi zaitte, zein *ilupe* zaren.
- INGURUKERIE: (zirimola, sorgin-aize: remolino de viento). *Ingurukeriek* iretze meta guziek gan zazkun. *Ingurukeriak* iretze meta guziak eraman zizkigun.
- INGUME: (amets txarra, amesgaizto: pesadilla). Gure aita zenak *ingume* gaixtuak izaten zituen.
- INGUME: (ameskeria, txakur-amets: fantasma en forma de gato y muerde al que está dormido). *Ingume* atsikiekin irizarri naiz. *Ingumeri* beldur. *Ingume* ozkadurakin esnatu naiz.
- INGURUKO-MINE: (ertitz, beazko: panadizo). *Inguruko mine* gaixtua da. *Inguruko mine* sendatu zait.
- INTZILERIE: (eiztaria, ihizilaria: cazador). Urriko ilebetean *intzileriek* espantu franko.
- INGRISTIEK: (keñuak: mimica). Gure mutikoak zein ongi itentuen osabain *ingristiek*. Gure mutikoak zein ongi egiten dituen osabaren *ingristiek*.
- IZILERIE, IZILARIE: (eiztaria: cazador). Gaur Belaten baziren ehun *izilari*. *Izilari* aunitz.
- IÑARROSI: (astindu: sacudir). *Iñarrosi ongi zaku zikin hori*. *Bazterrak iñarrosi* ditugu.
- IÑAUTE: (iñauteriak: carnaval). *Iñautetan* sekuleko bestak iten tugu. Aurten *iñaute* ederrak. *Iñauterietan* sekulako festak egiten ditugu.
- IÑAURKIE: (iñaurkin: cama del ganado). Iretzea *iñaurki* ona da. Badugu *iñaurkie* pileka.
- IÑAUS: (irausi: celo de la marrana). Urdama *iñaus*, eta horren *iñausaldien* kasu.
- IÑE: (iñe: junco). Mendi zoko hoietan *iñe* auserki. *Iñe* dagon tokien bada ura.
- IÑERA: (ainara, enara: golondrina). Torri dire *iñerak*. *Iñerak* egaztin onak dire. Etorri dira ainarak. Ainarak egazti onak dira.
- IÑERRA. INARRA: (igarra: seco, sin grasa). Hunek eztu urinik dena *iñerra* da. *Iñarra* gantzik gabea.
- IÑERTU, INARTU: (igartu: secarse). Lore hoiek *iñertu* dire. Sagarrondo hau ere *iñertue*.
- IÑERIKEN, INERIKE: (igerikan: nadando). *Iñeriken* atra zen putzutik. Ongi daki *iñeriken*.
- IÑEZTURE: (tximista: rayo que no cae a tierra). *Iñeztureka* ai du. *Iñeztureka* eta ortoska.. Tximistaka ari du. Tximistaka eta trumoika.
- IPERRA, IPARRA: (iparra: norte). *Iper* aizia hotza da. *Iperretik* maten dio.
- IPER-LANO, IPER-LAÑO: (ipar aldeko lañoa: niebla de viento norte). *Iper-lanoak* sartu dire. *Iper-lañoa* txarra da mendian.
- IRETZE: (garoa: helecho). *Iretze* ederrak gure mendietan. *Iretzeak* lana mateute. Garo ederrak gure mendietan. *Iretzeak* lanak ematen dute.
- IRELEKU: (iretze leku, garo leku: helechal). *Ireleku* ona dugu. Gure *irelekuen* badi-ra haritzak.
- IREZELAI: (garo zelai, iratze leku: helechal). Baztanen *irezelai* ederrak. Banaie *irezelaire*. Banao *irezelaira*.

- IRETZE-META: (garo meta: montón de helecho). *Iretze meta* ederra gure etxe ondoan. *Iretze meta* aunitz.
- IRETSI: (irentsi, irentzi: tragar). *Iretsi* nuen hezur bat. Ez dut *iresten* ahal.
- IRIKIN, IRIKITEN, IRIKINE: (irakin: hervir). *Irikin* du esneak. Esnea *irikiten*. Esnea *irikine*.
- IRINDEIA: (irindegia: lugar donde se amasa la harina). Ama *irindeian* dago. *Irindei* ederra dugu.
- IRIZARRI, IRAZARRI, IDEZARRI: (esnatu: despertar). Aitetxi aixtion *irizarri* da. Haurrek ere *irizarri* dire.
- IROSKITUE: (gehiegi irakinez zopak: de tanto hervir hecho una pasta). Hainbertze irikinez zopak *iroskituek*. *Iroskitu* zaizkigu.
- IROSKA, ITOSKA: (iresle: tragón, glotón que come a punto de ahogarse). *Iroska* yana du dena. *Iroska* yana ito-urren.
- IRUZKI, IDUZKI: (eguzki: sol). *Iruzki* goxo dugu. *Iduzki* denean itzala goxo.
- IRUZKIAIZE: (Eguzki haize: Viento del este). *Iruzkiaize* hunek urie karko du. Eguzki haize honek euria ekarriko du.
- IRUZKIPEDIA: (eguzkiaren menpean dagona, eguzkialde: soleado). Gure etxea *iruzkipeian* dago. Gure lurrak *iruzkipeian*.
- IRRI: (parra: risa). *Irri* ederrak in gintuen. Zu beti *irriz*. Ez *irrik* in. *Irri* ederrak egin genituen. Ez *irrik* egin.
- IRRI-MURRITZE: (irri-par: sonrisa). *Irrimurriz* bat eginik gan zitzaikun.
- IRRINGERRIE, IRINGARRIE: (parragarria: que hace reir). *Irringarrie* zaude zapel haundik horrekin. *Irringerrie*.
- IRRI-SOLAS, IRRISOLAS: (hitz-gozo, hitz-bitxi: chistes). *Irrisolasetan* pasa ginuen atsalde guzie. *Irrisolas*. *Irrisolasetan* pasa ginuen arratsalde guzia.
- IRRIZU, IRRIZUE: (parra aisa egiten duena: dado a la risa). Hau neska *irrizue*, beti *irriz*. Denak *irrizuek* zate. Denak *irrizuek* zarete.
- IRRISTETU: (txirrist egin, lerratu: resbalar). *Irristetu* eta erori nintzen. Etzaitela *irristetu*.
- IRRISTERIE: (txirrist aisa egiten den tokia: sitio resbaladizo). Hau *irristerie*, zutik ezin egon. *Irristeri* haundie.
- IRRISTEKORRA: (txirrist eginkorra: sitio resbaladizo). Kasuman leku hau arras *irristekorra* da.
- ISETSA: (isatsa: escoba). Zoko hoiek *isetsakin* garbitu. *Isets* berrie erosi dut.
- ITALEA: (egilea: el que hace). Nere osaba arrastelu *italea* da. da. *Italea* non dago?
- ITIA, EITIA: (antza: parecido). Horrek badu bere aitain *itia*. Osabain *itia* ere. Horrek badu bere aitaren antza. Osabaren antza ere.
- ITEXURE, ITEZURE: (ituxura: gotera). Etxe zarrak *itexure* franko. *Itezure* aunitz.
- ITOSKA (IROSKA): (iresle, dena batean jan: tragón, comer sin respirar). *Itoska* yan zuen, ito-urren. *Itoska* atsik hartu gabe. *Itoska* jan zuen ito-zorian. *Itoska* arnasik hartu gabe.
- ITO-URREN: (ito-zorian: a punto de ahogarse). *Ito-urren* aurkitu ginuen. Hezur bat iretsi eta *ito-urren*.
- ITZEA: (iltzea: clavo). *Itze* bat sartu dut. *Itzetu* ongi atea. *Itzea* sartu dut.
- ITZ-DEBEKUE, HITZ DEBEKUE (hitz DEBEKUE (hitz tartamudo). Neska polita bainan *hitz-debeku* horrek ondatzen du.
- ITZILIPURDI: (eroriko haundi bat: volatin). Ipurdiz-gora ere bai. Anbateko *itzilipurdie* in zuen. Dena *itzilipurdiketu* dugu.
- ITZUNTZI HITZUNTZI: (berritsu: parlanchin). Zein *itzuntzie* zaren. Hau neskati-ko *hitzuntzi*.

- IXKILINE:** (iskilinba: alfiler). *Ixkilinekin* ziztetu nion. *Izkilin* zorrotza. *Ixkiline*.
IXTU, HISTU, ISTU: (kolorez aldatu edo ilundu: borrarre). Ez da sekulan ene gogotik *histuko* zure itxura. *Histu* da.
IXTEKOLOKA: (istarkloka: a horcajadas). *Ixtekoloka* gelditu zen. Hau *ixtekoloka* dago.
IZERDI-URETAN: (izerdi-patsetan: sudando mucho). *Izerdi-uretan* ginauden. Egun guzian *izerdi-uretan*.
IZIKORRA: (izukor, aisa izutzen dana: asustadizo). Hau gizon *izikorra!* Mutiko gazte hau arras *izikorra* da.
IZITU: (izutu: amedrentar). *Etzaitela izitu*. Gure haurra *izitzen* da. *Izitu* zara.
IZIALDURE: (izualdia: susto). Anbateko *izialdure* hartu nuen. *Izialdure* sartu zitzaizten.
IZIALDI: (izualdi: susto). Hartu nuen *izialdiakin* eritu nintzen. Anbateko *izialdie*.
IZPIKUE: (ernea, abilla: muy listo). Hau neskatiko *izpikue!* Yende *izpikue* dugu hemen.
IZOKINE, IZOKINA: (izokia: salmón). Bidasoko ugaldean badira *izokinek*. *Izokin* aunitz Bidasoan.
IZUA, IZOA: (izeba: tía). Nere *izua* erixko dago. *Izoa* Fantxike bizkor dabile. *Izoa* ona da. Nere izeba gaiso dago. *Izeba* Pantxike bizkor dabil.
IZILARIE, IZILERIE: (eiztaria: cazador). Gaur Belaten baziren ehun *izilari*. Nere aita *izilarie* da.
ILOA, ILOA (billoba: nieto, también sobrino y sobrina). *Iloak* maite du amatxi. *Illoa* Almandozera goana.
ILOBA TTIPI, ILOBA TTIPI: (Illoba-txiki: sobrino-nieto). Nere *ilobatipia* zein ona den. *Iloba ttipi* aunitz ditut.
IRALKIA: (iretze ebakitzeko tresna, iratzea garoa da: herramienta para cortar helecho). Gure aitetxik *iralkiakin* ebakitzen zuen iretzea. *Iralkia* Sunbillan hartua.
IZEKUNDE (GIZEKUNDE): (Iñaute aitzineko ortzegun bat: jueves de septuagésima). *Izekunde* egunean gizonak besta egiten omen zuten. *Gizekunde* ere erraten da. *Gizekunde* eta *Izekunde*.
IRRINAZI, IRRINAZTEN: (parra eginarazi, irri eginarazi, eginarazten: hacer reír). Nola *irrinazten* duen yendea. Yendea *irrinazi* pailasoen lana.
IZTI ZORRIE: (izti zorria: golondrino que sale en la ingle). *izti zorrie* atra zait. Zein gaixtua den *izti zorrie*.
IRRILDE: (Irrilde: Camino muy en cuesta para tirar la leña hasta la carretera). *Irrilde* hortatik botatzen dugu egurre bide zabaleraño.
ILUN EZKILLE: (iluntzean jotzen den danda: toque de campana al oscurecer). *Ilun ezkille* yotzen dutelaik denak etxera.
IZKIRRITTUA: (zartadura: esguince). Zangoa *izkirritua* daukat. *Izkirritua*. Sunbillan hartua).

-JY-

- JA!** (ezer ez dela: que no es nada, que no hay nada). Zu *Ja* ez zara. Han etzen *Ja* ere. Eztugu *Ja* in.
YABILDU: (jabetu: adueñarse). Gure gauzetaz *yabildu* da. Gure etxeaz ere *yabildu*.
YANIZA, YANIZE: (jateko gogo haundia: apetito voraz). Mutiko hoién *yaniza!* Ezin ase, hau *yaniza!*
YAKITATE: (jakinduria: sabiduría, que sabe mucho). Gure apezak badu *yakitate*. *Yakitate* aundiko yauna.
YANLEKU: (jantokia: comedor). Ostatu hortan *yanleku* ederra. *Yanleku* berrie da.

- YARRAIKI: (jarraitu: seguir). *Yarraiki* geren bidetik. *Yarraiki* horri. Ezin *yarrai-kiz*.
- YARRAIKIE: (beti jarraitzen duena atsitu gabe: que sigue siempre sin descanso). Gizon *yarraikie*. Lanean aspertu gabe mutil *yarraikie* Josetxo.
- YARRALKIE: (esertoki: sitio para sentarse, banco). *Yarraiki* zabalak gure Herriko Etxean. *Yarraiki* onak dire.
- YAUNA, YAUNE: (jauna: señor). Beti badire *Jaunaren Yaunak*. Bai *yauna* bai. Gure *Jaune*.
- YAUNTZI: (jantzi: vestido). *Yauntzi* berriekin, zein ongi. *Yauntzi* zarrak bota.
- YAUTSI: (jetsi: bajar). *Yautsi* zaite hortik. *Yautsiko* gara. *Yautsi* ziren.
- YAUZI (jauzte: salto). *Yauzi* ederra egin zuen. Zu beti *yauzike*. *Zazpi yauzi* (dantza bat).
- YAUREGI: (jauregi: palacio). *Yauregi* ederrak gure eskualdean. *Yauregia* etxearen izena.
- YAZ: (igaz, ihaz, iaz: el año pasado). *Yaz* gan ginen. *Yazko* bestak onak ziren. *Yaz* gaizki aurten ongi.
- YASAN: (jasan: soportar). Ainbertze neke *ysanak*. Nekeak *ysan*. *Yasan* ditugu.
- YASANGARRI, YASANKORRA: (jasangarri: soportable). Aurtengo negue *ysan-garrie* izan da. *Yasankorra* eta ona.
- YAKITUZ: (gehiegi gastatu gabe, kontuz: gastando poco a poco). *Yakituz* sobera gastatu *gabe*. *Yakituz* *yakituz* behar dugu.
- YAUS, YAUSERE (DEUS): (ezer, ezerrez: nada). Hau *yaus* ezta. Ezta *yausere* ikusten. Ez zatan *yaus* erran.
- YENDAKI: (ahaide: pariente). Zu nere *yendakie* zara. Hemen baitugu ainbertze *yendaki*.
- YENDEA: (jendea: gente). *Yende* aunitz herriko bestetan. *Yendea* pileka ferietan.
- YENDEREN YENDE: (ahaide bezala: contrapariante). Hoiiek nere *yenderen yende*.
- YELOSKOR: (jeloskor: celoso). Nere senarra arront *yeloskorra* da. *Yeloskor*.
- YIPONA: (txamarra: chaqueta). *Yipon* berrie erosi dut. Hemen nere *yipona*.
- YORIE: (iraunkorra: duradero). Egur *yorie* dugu. Zein *yorie* den. Belar pille yori dago.
- YORITU: (iraunazi: hacerle durar). Esnea ur pixka bat emanta *yoritzen* da. *Yoritu* egiten da.
- YORRA, YORRATU: (jorra, jorratu: escardar). *Yorra* bat arbi bat, *bi yorra* bi arbi. Ongi *yorratu*.
- YORRAIA: (aitzur txikia: azada pequeñita para escardar). Porruek *yorraia*kin eta tipulek ere *yorraia*kin yorratu.
- YOSTAGURE: (jostatzeko gogo: ganas de jugar). Gure mutiko hoién *yostagure!* Gaur denak *yostagure*.
- YOSTUNE: (jostuna: costurera). Gure izua *yostune* da. *Yostunek* langileak dire.
- YOSTAKIN, YOSTAKINE (jostatzale: que le gusta jugar, divertirse). Zu beti *yostakin*. Neskatico hau *yostakine* da.
- YOSTETA: (josteta: juego diversión). *Yosteta maite* dut. Hemen bada non *yosta* beti yostetan.
- YOSTORRATZA: (josteko orratza: aguja de coser). *Yostorratza* ona duzu. *Yostorratz* horrekin lan ona.
- YAKA, YAKADUNE: (soñekoa: vestido, chaqueta). Yaun haundia: Señor. Pazazu *yaka*. *Yakadunek* yaun aundiak dire. Jar zazu *yaka*.
- YANOSOA, YANIZE: (yateko gogo: ematen duena: cosa apetitosa). Haragi hau *yanize* dago. *Yanosoa* dago.

-K-

- KABILLE, KABILE: (kabilla: clavija del eje de la rueda). *Kabile* autsi zaiku. *Kabile* ondatue dago.
- KAFA, KAFATU, KAFKA: (atzaparkatu: escarbar, escarbo). Behorra *kafka* eta nola *kafatu* duen. Hemen behorrain *kafa*.
- KAIERO: (beti galtzen, beti zanpatua: siempre perdedor). Gu beti *kaiero*. Orai ere gu *kaiero*.
- KAKA-GIZON: (gizon exkaxa, ergela: hombre despreciable). Zu *kaka-gizon* bat zara. Ago xilik arraio *kaka-gizon!*
- KAKILE: (kakalia: ganas de evacuar). *Kakileak* nago. Arront *kakiletue*. Zu beti *kakile*.
- KAKUNTZI: (kakatzu: cagon). Zein *kakuntzie* den haur hori. Arraio *kakuntzi!*
- KALITSE: (garitxa, kalitxa: verruga). Anbateko *kalitse* atra zait. *Kalitse* susie. Anbateko *kalitse* atera zait. *Kalitse* itsusia.
- KALIMURRITZE: (ille motx motxa: pelo muy cortado, rapado). *Kalimurritz* eta bonetik gabe hoztuko zara. *Kalimurritz* zein susi.
- KALAKA: (tresna bat, Landan jartzen dena txoriak iziazteko: aparato). Gure landako *kalakak* ederki iziazten tu xoriek. Anbateko *kalaka*.
- KAIKU, KAIKUTTO: (kaiku, kaiku txikia: cuezo o tazón de madera, cuezo pequeño). *Kaiku* egile ona Erratzun. *Kaiku* bat gaztanbera. *Kaikutto* bat.
- KALAPITE: (zarata: bulla, "follón"). Atzoko *kalapite* izigerrie izan zen. Anbateko *kalapite*.
- KAKOLA: (belarra lotzeko tresna: un aparato para atar fajos de hierba). Belarra *kakoletan* eta soinke sabaire. *Kakola* ederrak ditugu.
- KALOSTRA: (kalostira: balaustrada). *Kalostira* horrekin segur gara. *Kalostira* berrie dugu.
- KAFIE: (kabia, kabiya: nido). Kardelinak hortxe du *kafie*. Arrano *kafiek* erroitz hoietan.
- KAMANTZA: (artzai ohea: cama de pastor). Gure artzañak *kamantza* ederra du. *Kamantza* hortan lo.
- KAMUSTU: (puska kendu: quitar pedazo, desafilat). Aizkora *kamustu* zaiku. Aitzur *kamutse*. *Kamustu* dugu zorra.
- KAMUTSE: (kamutsa: desafilado). Zein *kamutse* den nabal hori. Arras *kamutse*, zorroztu behar da.
- KAKAMARRO: (kakalardo: escarabajo). *Kakamarro* bat ikusi dut. Hor badire hainbertze *kakamarro*.
- KAKA-URRIN, KAKURRIN: (kaka usaia: olor a mierda). Puf! Hau *kaka urrine!* Hemen bada *kakurrin* haundie.
- KARRAKAILDUE: (ondatua, zahartua: persona estropeada, envejecida). Gure gizona arront *karrakaildue* dago. *Karrakail* dabile.
- KAMAMILE: (kamamilla: manzanilla). *Kamamile* arras ona da. Saioako *kamamile* hoberena.
- KANABITE: (aiztoa: cuchillo). *Kanabite* hau zein zorrotza den. *Kanabite* ona da.
- KANTTOINKE: (kantonka: de canto). *Kanttoinke* gelditu zen. Denak *kanttoinke* daude.
- KARAKA, KARAKAKA: (karaka: cacareo). Hau ollo *karaka!* Denak *karakaka*, hau *kalapite!*
- KARAKARI: (ollo karakaria: cacareador). Ollo *karakari* hori hil behar dugu. *Karakariek* direla gure olloak.

- KARRAKA: (tresna bat: es un aparato que hace ruido). Aste Sainduaren Donabere-tan yotzen den tresna, *karraka* deitzen da.
- KARTOLA: (asta-saski: asientos que se colocan sobre las caballerías). Gure abreak *kartola* berrie du.
- KARRAKATU: (karraskatu: raspar). *Karrakatu* ongi sorallu hori.
- KARRIKE, KARRIKA: (kalea: calle). Gure herriko *karrikek* garbiek dire. *Karrike* luzea.
- KASKABILE: (koskabilo: cascabel). *Kaskabilez* betea dago. *Kaskabil* ederrak.
- KASKALLU: (arkosko: cascajo). Bide hortan *kaskallu* aunitz bota dute.
- KASKOA: (gallurra: cima). Saioako *kaskoan* bada elurre. Auzako *kaskoa* ederki ageri da.
- KASU: (kontu: cuidado). *Kasu* horrekin! *Kasu* minik hartu gabe.
- KARIO: (garesti: caro). *Urrea kario* dago. Bazkari *karioa* eta guti yan.
- KARIOTU: (garestitu: encarecer). *Urrea kariotu* da. Gauza guziak *kariotzen* eta beti goiti.
- KAPRESTU: (mandoari jartzen zaiona: lo que llevan las caballerías). Abre horrek *kaprestu* ederra dauke. *Kaprestu* berrie.
- KAPARRA: (uli gaixtua: una especie de insecto). Garrapata. Lotu zitzaion *kaparra* bezala. *Kaparra* gaixtua da.
- KALERIE: (balkoi luzea: balcón largo, galería). Gure amatxi *kalerien* egoten da. *Kalerien* iruzki hartzen.
- KAUSITU: (aurkitu: hallar, encontrar). *Kausitu* dugu. Ursuan difuntua Santanan *kausitua*.
- KATTALINGORRI: (kattalingorri: insecto especial). *Kattalingorri* aunitz gure baratzean.
- KATAZKA: (indarka: esfuerzo). *Katazka* ederrak in gintuen. Hemen beti *katazkan*. *Katazka* ederrak egin genituen.
- KATXETA: (tatxet: tachuela). *Katxetakin* itzetu ginuen. *Katxeta* zorrotzak ditugu.
- KARDELIN, KARDELINA: (kardantxilo: jilguero). *Kardelinek* zein ongi kanta-tzen duten. *Kardeline* xori ona.
- KASKI, KASKIEK: (lasto eta belar izpi lodiak idortuak: rastrojos). Baba *kaski* hoiek erre behar dire. Patata *kaskiek* ere bai.
- KATADERA: (jar-leku: silla, asiento). Yarri zaite *kataderan*. *Katadera-dantza* badugu Baztanen.
- KATTALIN-EZURRE: (txorkatill-egurra: hueso del tobillo). *Kattalin-egurra* autsi zuen. *Kattalin-egurra* ongi dut.
- KAPABLE: (gauza, gai: capaz). Etzara hortako *kapable*. Gizon *kapablea* eta aski azkarra.
- KAZKARABARRA, KASKABARRA: (kaskabarra: granizo). A zer *kazkarabar* erauntsie in duen. *Kazkararra* eta aunitz.
- KAKELU-ZOROA: (erdi ergela edo zoroa: medio tonto). Ago xilik arraio *kakelu-zoroa!* *Kakelu-zoro* zikine!
- KAZPELA: (kaxola, lurrontzi: cazuela). *Kazpela* bete dugu. *Kazpel* hortaik yan.
- KERETA, GERETA: (langa bezalakoa: especie de portillo). *Kereta* berrie dugu bei-tiko belaian. *Kereta* haundie da.
- KERIZU: (geriza: resguardo, amparo). Hemen ongi, *kerizuen* goxo goxo. *Kerizu* ona dugu.
- KERTXOLA: (eskorta, sarobe: corral). Sartzizu ardiak *kertxolan*. Ardiak *kertxolan* bildu.

- KERREN: (burdin ziri: asador). Zingerra *kerrean* errea zein ona den. *Kerren* ona dugu.
- KEXU, KEXATU: (kejo: inquieto). Yendea *kexu* dago. Arras *kexatuek* denak.
- KIDERRA: (kirtena: mango). Aitzur *kiderra* autsi zait. Zartaña *kiderretik* beti.
- KILIKETU: (kilikatu: hacer cosquillas). *Kiliketu* ginion ederki. Zu beti *kiliketzen*.
- KILIKE: (kilika: movedizo, cosquilloso). Zein *kilike* zaren. Ortz hau franko *kilike* dauket.
- KILIKORRA: (kilika, kilikor, kili-kilitsu: cosquilloso). Hau neska *kilikorra*. Gure etxean denak *kilikorrek*.
- KILKERRA: (kirkirra: grillo). Belai hortan *kilker* aunitz. *Kilkerrak* kantari.
- KIRETSA: (mingaitz, samin: amargo). Zein *kiretsa* dagon kafea. *Kirets* eta hotza.
- KIME: (kuma, kima: orin). Gure zaldiaren *kime* zein polite den. *Kime* xurie.
- KIMETU: (adarburutu, soildu: podar). Sagarrondoa *kimetu* behar dugu. Eztuzu ongi *kimetu*.
- KIRIKEKA: (kuku, kirikaka: acechando). *Kirikeka* zagon. Nik ere *kiriketu* nuen.
- KIRIKETAN: (josteta bat: juego “a escondites”). Haur hoiek *kiriketan* ai dire: Haur denboran *kiriketan*.
- KISU, KISUA: (kare: cal). *Kisue* ona da. Gure landa *kisutu* dugu. *Kisu* aunitz.
- KISUARRIE: (kararri: piedra caliza). Mendi zoko hortan bada *kisuarrie*. *Kisuarri* ona.
- KISULABE: (karobia: calera, calero). Baztango *kisulabeak* ondatu dire. Gure etxeko *kisulabea*.
- KIRELLA: (ank-ezur: cadera). *Kirella* autsie du. *Kirella* autsie dauket. *Kirella* ondatue.
- KITOA: (ijittoa: gitano). *Kito* aunitz gure herrian. Hau *kitoteia!* *Kitoak* pileka.
- KIXKELURRINE: (kixkal usaia: olor a quemado). Hemen bada *kixkelurrine*. Zer erre da hemen! Hau *Kixkelurrine!*
- KIXKELIE: (kixkalia: quemado). *Kixkeli* zaiku ogie. Arront *kixkelie* dago.
- KIXKUR, KIZKUR, KIXKURRE: (ille kizkur: rizado). Ile *kizkurre* eta beltz beltza. *Kixkur* eta polite.
- KOKINE: (jenio txarrekoa: de mal genio). Zein *kokine* den andre hori. *Kokine* eta gaixtua.
- KOLOKA: (ollo-loka, kolka: clueca). Baitugu etxean lau *ollo-koloka*.
- KOLOKA: (mugitzen dena: movedizo). Zein *koloka* dagon katadera hau. *Koloka* eta autsie.
- KOMEKATU: (Jaunartu: comulgar). Gaur denak *komekatzera*. *Komekatu* zara? *Komekatu* behar dugu.
- KOLATU: (kolatu: ponerse tísicas las ovejas). Gure ardiek *kolatu* dire. Gehienak *kolatuek*.
- KOKATU: (jarri: posarse). Yendea ezin *kokatuz*. *Kokatu* dire, bazen lekue.
- KOKALUX: (kokalux: toserina). Gure haurre *kokaluxekin* daukegu. *Kokalux* horrek lanak matentu. *Kokalux* horrek lanak ematen ditu.
- KOJOINA, KOJOÑA, KOFOIN: (kofoin, erlauntza: colmena). *Kofoin* berrie dugu. *Kofoinak* kalerien dauzkegu.
- KOLLA, KOLLATU: (kolla: agua que empieza a helarse). Ur hunek badu *kolla*. Putzu hau *kollatue*.
- KONTIN: (eutsi: contener). *Kontin* hemendik. *Kontin* zazu ongi.
- KOROPILO: (korapillo: nudo). *Koropilo* hau ez dut laxatzen ahal. *Koropiloa* laxatu dut.

- KORTXELA (KERTXOLA): (bildotstegi: corral para las ovejas). *Kortxelan* bildu ditugu ardiak. Kortxela eta kertxola.
- KORROKA: (aizea agotik: erupto ruidoso). Etzazule holako korrokik in. Zu beti *korrok* eta puzker.
- KOSKO: (arto-kosko: caña del maíz). Arto *koskoak* bildu eta erre. Arto *kosko* hok zein lodiek diren.
- KUNKURRE: (txuntxur: giboso). Gizon hau arras *kunkurre* da. Zu ere *kunkurtzen* ai zara.
- KURRUNKE: (zurrunka: roncar). Gure gizonak *zurrunke* haundiek itentu. Beti *kurrunkeka*. Gure gizonak zurrunka haundiak egiten ditu.
- KURRINKE: (kurrinka: gruñido del cerdo). Zerri hoiak beti *kurrinkeka*. Zer *kurrinkek* iten tuzten. Zer kurrinkak egiten dituzten.
- KUTERMA (GUTERMA): (aserre: riñendo y discutiendo). Zu beti *kuterman*. Andre kokine beti *kuterma* eta aserre.
- KUXETA, KUTXETA: (kutxare: cuchara). Zilerrezko *kutxetakin* yan ginuen. *Kuxeta* onak.
- KUKUSU: (arkakuso: pulga). Gure etxean badire hainbertze *kukusu*. *Kukusu* gaixtuak.
- KULLUA, KULLO: (lilai, kullo: rueca). Dantzarien botilleroak bonetan daramana. *Kullua* aspaldiko gauza. Gure dantzariak honetan *kullua*.
- KUTSETU, KUTSEKORRA: (kutsua hartu, kutsatu: contagiar, contagioso). *Kutsetu* zara. Gaitz hau *kutsekorra* da.
- KULUNKA: (mugitzen dena: que se columpia o que se mueve). *Arrikulunka*, mugitzen den arri haundia Baztanen dago.
- KUKULINE: (oilar kukula: cresta del gallo). Gure ollarrak *kukuline* polite du. *Kukulin* gorrie.
- KUXINE: (sahardea bezalakoa: especie de horcón). *Kuxine* kisolabean ibili ginuen. *Kuxinekin* lan ederra eginik.
- KUKULUE (GALDURRUE): (gallur: cresta del maíz). *Kukulue* bildu behar dugu. Goitixko dago *kukulue*.
- KUXTETU: (ilea apaindu: arreglar el pelo). Ilea *kuxtetu*. Zato illa *kuxtetzera*. (Almandoz).
- KATAOTA: (il-oe: camilla o especie de ataúd). *Kataotan* ekarri ginuen. Bordetako defuntuak *kataotan* ekartzen dituzte.
- KARANTZA: (aurpegiaren itxura: fisonomía, aspecto). *Karantzatik* zautu dut, aitain *karantza* bera. *Karantzatik* ezagutu dut, aitaren *karantza* bera.
- KETAN: (gauzak garraian: acarreo de cosas). Gu beti *ketan*. *Ketan* ari dire. *Ketan* lan ederra egin ginuen.
- KULUXKE, KULUXKA: (kuluxka, lo-kuluxka: cabezada (de sueño)). *Kuluxke* bat in ta segi aitzinet. Bazkalondoan *lo-kuluxka*.
- KAPUSIA: (soñekoa, ardi ileakin eгина: prenda hecha con lana de oveja). Gure amatxik *kapusiak* egiten zituen. *Kapusia* Sunbillan hartua.
- KORDOTXA: (buruko, ardi ileakin eгина: prenda de lana para la cabeza). Amatxik *kordotxak* ere egiten zituen. *Kordotxa* Sunbillan hartua.
- KAKOTXA, MAKOTXA: (kakoa: terrazas de palo para desgranar castañas). *Kakotxakin* ederki egiten dugu morkotsen biltzea.
- KETATUE: (negarti: llorón). Zein *ketatue* den haur hau. Niger-untzi ta *ketatue*.
- KASKOSOIL: (burusoil: calvo). Gazte nintzelarik ile ederra, zahartu ta ondoan *kaskosoil*.

- KADARTZUE: (kadartsu, kazarzo: hiladillo, galón de tela). *Kadartzue* hemen duzu. Tori *kadartzue*.
- KASKEZUR: (kaska-ezurra, buru-ezurra: hueso de la cabeza). Erori eta *kaskezurre* autsi. *Kaskezurre*ño bete naiz.
- KEDARRA, KEDAR: (kelarra, kelar: hollín). *Kedarrakin* zikindu nintzen. *Kedarra* zikine da.
- KRISKETA, KLISKETA: (krisketa: pestillo). Ate horrek *krisketa* berrie du. *Kriske*ta hau eztago ongi.
- KARTOL, KARTOLA: (gasnak egiteko erabiltzen den zurezko tresna). (Tabla que se usa para prensar los quesos). Gasnak ongi egiteko *kartol* ona behar da. *Kartola* bagozkoa.
- KAKOL, KAKOLA: (kakolak abre gañeko bastan paratzen diren egur makurrak izaten dira egurrak eramateko). (Ganchos de madera que llevan las acémilas para llevar carga). Kakolak paratu ditugu eta egurrez bete.
- KAKOLDUE: (kakola hitza erabiltzen da aunitz gisetara). (La palabra kakola también se emplea para cosas torcidas). Nola kakoldu den gure gizona, arront kakoldue dago. Hoiek zango kakolak!
- KASKA, KASKETAKO: (kaska, kasketako: golpe, golpetazo). Man diot *kaska* bat erlejuer. Anbateko *kasketakoa* hartu du.
- KALAKA: (elezu, ixiltzen ez dena: parlanchín, hablador). Hau gizon *kalaka!* aspergarrie da, zein kalaka den gizona.
- KABILLE: (kabile: clavija del timón del carro). Kabile atzaten bada lardaia austen da.
- KOLLA: (ongi ormatua: gran helada). Kolla haundie, putzu hau ormatu da. (Almandoz-en hartua).
- KORDOTXA: (Aizkora kiderraren punta makurre: la punta del mango del hacha). Kordotxa ongi ine. Aizkoraren kiderrak kordotxa behar du.

—L—

- LABATZA, LAGATZA: (sukaldeko burdina: Llar, fogón). Pazine *labatzatik* dilinden.
- LAKET, LAKETU: (laketu: hallarse, estar a gusto). *Laketu* duzu hemen? *Laket* dut hemen egotea.
- LAKA: (errotariaren saria: pago de la molienda). Errotazañak *laka* kentzen du. *Laka* du bere saria.
- LANBRO: (euri-lauso: borroso). Zein *lanbro* dagon. Kristelak *lanbrotu* dire.
- LANABES, LANABESA: (laneko tresna: herramienta de trabajo). *Lanabesak* hartu eta banoaie lanera. *Lanabes* onak ditut.
- LANKARRA: (euri xehea: llovizna). Xirimiri. *Uri-lankarra* ari du. Goiti *lankarra* eta hemen ateri.
- LANTZURDE: (ezetasuna, mukutse: humedad). Mendi zoko hoietan bazen *lantzurde* haundie. Mendi kaskoetan gehiago.
- LAPASTU: (esnea galtzen delarik: cortarse la leche). Esne hau nola *lapastu* zaikun.
- LAKAÑE: (ausarta jenio bizia beti aserre: mal genio, hurraño). Hau andre *lakañe*, beti aserre. Zein *lakañe* den!
- LAPATINE, LAPATIN: (belar gaixto bat: una mala hierba). Gure landa, dena *lapatinez* beten dago.
- LARDERIE: (lardería: intimidación). Haur hoiek *larderie* pixka bat behar lukete. *Larderie* sartu.

LARDAIA: (gurdiak daukana: una pieza del carro) (timón del carro). Orgari *lar daia* autsi zaio.

LARRAÑA: (larraña: era). *Larraña* garbitu behar dugu. *Larrain-karrike* Arizkunen.

LARRAPUTIKE, LARRAPUTITE: (larrapote: saltamontes, langosta). Gure belaia *larraputikez* betea. *Larraputite* aunitz.

LARRASKA: (arbolak eta sasia: cerrado de árboles y zarzas). Gure *larraskan* sube haundi bat ikusi dut. *Larraska* zikine.

LARRAZKENA: (Urri-Azaroa: otoño). *Larrazkena* dugu sasoñik hoberena. *Larrazken* ederra dugu.

LARRUTU: (larrutu: despellejar). Erori ta belaune *larrutu*. Besoa ere *larrutue* dauket.

LASTAIRE: (lasto kamantza: lecho de paja). *Lastaire* hortan etzan zaite. *Lastaire* hau idor dago. *Lastaire* arto xuritondoakin egiten zen koltxoari ere erraten zaio.

LASTEBIDE: (bide-txigor, labur-bide: atajo). *Lasterbide* hortatik ixtanpatez han gara. *Lasterbide* ona.

LAUSOA: (izitzen dena edo zain dardara: nervioso). Gure behorra *lausoa* da. Arront *lausoa*.

LAUSOA, LAUSOAK: (mendi zokoetan elurra pillatua: ventisqueros). Mendi zoko hoietan *elur-lausoak* badire. *Lauso* haundiak.

LAUETANOGEI: (larogei: ochenta). *Lauetanogei* urtetan hil zen. *Lauetanogei* egun goatzean.

LAXO, LAZO: (lasai: flojo, suelto). Hau *laxo* dago. Aski *lazo*. *Laxo* utzi dute.

LAXATU: (lasaitu: aflojar, soltar). *Laxatu* koropiloa. Soka *laxatu* zitzaion. *Laxa* zazu ongi.

LAZOTASUNE: (nagitasuna: negligencia). *Lazotasunek* galtzen zaitu. *Lazotasune* txarra da.

LEGORRA: (aterbe: albergue). Pilota plazai man diogu *legorra*. Orai badugu *legorra*.

LENGUSINE: (lengusua (andrea): prima). *Lengusine* torri zaiku. *Lengusinekin* ezkondu zen.

LEKUTU: (alde-egin: ausentarse). *Lekutu* dire denak. Yendea *lekutu* da. *Lekutu* zaitte hemendik.

LETAINE, LITEÑA: (letagiña: colmillo). *Letaine* autsi zait. *Liteña* luzea eta zorrota.

LEKUKO: (tokiko: testigo). Zu zara *lekuko*. Behar dugu *lekuko* bat. *Lekuko* bat behar.

LEPAZAKI: (lepo lodia: cuello gordo). Anbateko *lepazakie* du. Horren *lepazakie!*

LERA: (lera: rastra, trineo). Iretzea *leran* kartzen dugu. *Lera* berrie dugu.

LERAFERRA: (leraperra: especie de eski para la rastra). *Leraferrak* Arlako errekan iten tugu. *Leraferra* onak. *Leraferrak* Arlako errekan egiten ditugu.

LERTZUE: (zolda, zikinkeria: mugre, porqueria pegada). Untzi hok badute *lertzue*. *Lertzue* in zaio.

LERRO: (errenkada: hilera). Yarri zaitetze *lerroan*. *Lerro* luzea dugu hau.

LELOKERI, LELOKERIE: (ergelkeri: bobada). Zu beti *lelokeri* hoiekin. Hoi *lelokerie* duk. Hori *lelokerie* duk.

LERRINE, LEHER INE: (leher egina, arras nekatua: agotado). *Lerrine* nago. *Leher* inen. *Lerrinek* gaude.

LEGARRA: (legarra, are: arena). Ugelde bazter hoietan bada *legarra*. *Legar* ona.

- LEUNE, LEGUNE: (leguna: suave). Aurpei *leune* duzu. Zein *leun* mintzatzen zaren.
- LEZTA, LEZTENA: (orratz haundia: aguja muy grande). *Leztakin* yosi zuen. *Leztenakin* lan haundia egiten da.
- LEKU-MOSPELA, NOSPELA: (Toki hotza, zokoa eta eguzkirik sartzen ez dena: sitio sombrío). *Leku mospela* dugu hau. *Leku mospel* hoietan beti hotzak.
- LIKITSE: (lizun, zikin: puerco, inmundo). Gizon *likitse* beti maltzurkerien. *Likitse* eta gaixtua.
- LINGE: (loi-putzu, zingira: terreno pantanoso). Kasu *linge* hortan sartu gabe. *Linge* hortan sartu nintzen.
- LITENĀA (LETAINE): (letagiña: colmillo). Otsoain *liteñak* zorrotzak dire. Basurdeain *liteñak* ere.
- LIXU, LIXUE: (lixuba, zurigarbi: colada de ropa). *Lixue* in behar dugu. *Lixue* astero iten dugu.
- LIZTOR, LIZTORRA: (erlakiztain: avispa). Kasu *liztor* horrekin. *Liztorren* atsikie txarra da.
- LOGI, LOGIE: (loi, loa: barro, fango, lodo). *Logi* haundiek bide bazterretan. Zapatak *logiz* beteak.
- LOKARTU: (loak hartu: dormirse). Gure haurre *lokartu* de. *Lokartu* nintzen.
- LOGALE: (logura: ganas de dormir). *Logaleak* niok. Gau-pasan ibilia eta gaur *logale*. *Logaletue*.
- LOMOKER: (gaizki esnatua: mal despierto). Gure haurre *lomoker* dago. *Lomoker* zagona iritzarri zaiku.
- LOARIN: (aisa esnatzen dena: que se despierta fácilmente). Gure haurrek *Loarine* du. *Loarin* aise iritzartzen dena.
- LOPISU: (nekez esnatzen dena: sueño pesado). *Lopisu* batek hartu eta gau guzian iritzarri gabe.
- LO-KULUXKA: (lo-kuluxka: dar cabezadas) de sueño. *Lo-kuluxka* bat eginik arras arindu nintzen.
- LOTPIDE: (lotzeko bidea: agarradero, recurso). Badugu *lotpide* ederra. *Lotpide* ona denendako.
- LORE-UNTZI: (lore-ontzi: florero). *Lore-untzi* hortan lore politenak.
- LUME: (luma: pluma). Olo hoiek *lume* gorriak dituzte. *Lume* gorri.
- LUZERNA: (luzerna: alfalfa). Gure landan *luzerna* ederra dugu. *Luzerna* ona.
- LUR-IKERA: (lur-ikara: temblor de tierra). Bartatsean anbateko *lur-ikera* izan dugu.
- LUGERRIE: (luberria, lur-berri: roturación). Hogei gizalurreko *lugerrie*. Lugerri ederra ehun gizelur.
- LINBRESA: (minbresa: milindre). Zu arras *linbresa* zara. *Linbresa* eta *Minbresa*.
- LIMITI: (gozo-zale: laminero). Gure artean *limiti* aunitz badire.
- LIMITIKERI, LIMINKERIE: (gozokeria: lamineria). *Liminkeri* hoiek ez dire arras onak.
- LUKANA: (lukana: ventanilla del tejado). *Lukanatik* atratzen gara tellature. *Lukana* ttalla da.
- LAUXINGE: (Agur beroak eta maitagarriak. Saludos muy efusivos). Zu beti *lauxingeka*. *Lauxinge* beroak.
- LORTXINGE: (Lortxinge: claros del sol entre nubes). Ziar aizetik atsaldetan *lortxingetzen* du.
- LLAGURRE: (laburra: corto). Beso *llagurrek* ditu.

M

- MAIBURU: (maiburu: cabecera de la mesa). Yarri zaita *maiburuen*. *Maiburue* maite dut.
- MAINGU: (erren: cojo). Gizon hori *maingue* da. *Maingu* nago.
- MAINGUKE: (erren egin: cojeando). *Mainguke* etorri nintzen. *Mainguke* gan zen.
- MAINGUTU: (erren gelditu: quedarse cojo). *Maingutu* zaiku eta ezin ibili. Zahartu eta *maingutu*.
- MAINGUERIE: (ankamin: glosopeda). Gure beiak *maingueriekin*. *Mainguerie* kutsekorra da.
- MAINKERRA, MAINGERRA: (besamotz: manco). *Mainkerra* da. *Mainker* hori pilotari ona duk.
- MAI, MAIKETU, MAILKETU: (belar lerroa: hilera de hierba). Belar *mai* hau makur dago. *Maiketu* ongi.
- MAINDIRE: (oe izara: sábana de la cama). *Maindire* onak ditugu. *Maindire* berriak.
- MAINUNTZIE: (negarti: llorón). Zein *mainuntzie* den zuen haurre.
- MAIPE, MAIPETIK XIXTU: (maipe, maipetik txistu jan gabe: silbando debajo de la mesa sin comer). Sar zaita *maipean*. *Maipetik xixtu* yan gabe.
- MAI-OHIAL: (mai-ohial: mantel). Igandetan *mai-ohial* berriakin bazkaltzen dugu.
- MAIOLATU: (haurra zapiekin inguratu: envolver en pañales). *Maiolatu* ongi haurre. Xatar garbiekin *maiolatu*.
- MAIZ, MAIZKI: (sarritan: frecuentemente). Amatxin etxera *maiz* gaten gara. Bolai huntan *maizki*.
- MAKOTE, MAKOTEA: (nakazarien lanabesa: herramienta de trabajo para labranza). *Makoteakin* aitzen gara. *Makote* berrie erosi dugu.
- MAKUR, MAKURTU: (oker, okertu: torcido, torcerse) kontratiempo, ezbeharra. Marra hori *makur* dago. *Makurtu* dugu. Etxean badugu *makurre*.
- MAKURKE: (okerka ibili: andar oblicuamente, torcidamente). Etzaitela ibili *makurke*. Zu beti *Makurke*.
- MAKURBIDE: (okerbide: ocasión de hacer mal). *Makurbide* hortan sartu gabe bakean egon gaitezen.
- MAKURKERI: (okerkeri: engaño, perversidad). *Makurkeri* hoiek eztut batre maite. *Makurkeri* hoiek ez ditut batere maite.
- MALATZA, MALATSA: (gasna egiteko tresna: batidor). *Malatza* ardi-bordan utzie dut.
- MALTZU, MALTZO, MALTZATU: (garo mukuru: montón de helecho). Iretze *maltzuek* hemen. *Maltzatu* ongi.
- MALASKIE: (gasna egiteko tresna bat: objeto para hacer quesos). Kartzazu *malaskie*. *Malaskie* behar dut.
- MALTERTZIO: (kaltea, galtze haundia: destrozos, pérdidas). Uberroak *maltertzio* haundiek in tu. *Maltertzio* izigerriek.
- MAMUSTI: (betillun: antipático, serio). Zein *mamusti* den gizon hori. *Mamusti* ergela.
- MAMURRU: (zomorro: insecto, bicho). Hemen badire hainbertze *mamurru*. *Mamurru*ek pileka.
- MALKAR: (aldapatsu: terreno escabroso). Leku *malkarra* gure borda aldea. *Malkar* eta aski zakar.
- MALLUKE: (mallua, mailu: martillo). *Mallukekin* itzetu. *Malluke* berrie erosi dugu.
- MANDULI: (mando uli: mosca de mulo). *Manduliek* pileka hemen. Abre hoiek *manduliz* beteak.

- MANERREX: (aisa ematen duena: generoso). Amatxi bezala ama ere *manerrex*. *Manerrex* eta bihotz ona.
- MANTSO: (berandu: despacio, tarde). Zu beti *mantso*. Zein *mantso* torri zaten (etorri zareten).
- MANU-GAIXTO: (gaizki ezia, biurria: desobediente, mal acostumbrado). *Manu gaixtokoa* zara. *Manu gaixto* eta alferra.
- MANATU: (agindu: ordenar, mandar). Nork *manatu* dio? *Manatu* diote eta egin beharko.
- MAKETSА: (gauza makurra, persona ere zahartu eta makurtua: torcido). Ortz *maketsak* dituzu. Hau gizon *maketsa!* *Makestu* zaiku.
- MAMITU: (mamitu: engordar el fruto). Artoak ari dire *mamitzen*. Ederki *mamitu* dire.
- MARMURIEN: (marmario: refunfuñando). Zer ai zara hor beti *marmurien*. *Marmurien* eta zernai erranka.
- MARAURIE, MAURIE: (marrubia: fresa). Gure baratzeko *marauriek* onak dire. Arizkunen *mauriek*.
- MARI-MUTIKO: (mutilen antzeko neska: chica hombruna). Gure neskatiko hau arras *mari-mutikoa* da. Arront *marimutiko*.
- MARRAKUKU: (talo ta gasna guria: queso con torta de maiz (talo)). Amatik *marrakuku* onak iten tu (egiten ditu) *Marrakuku* onak.
- MARRANTA, MARRANTATUE: (karranka: ronquera, ronco). *Marrantatue* nago. Arront *marranta*. *Marrantatue*.
- MARTOTXA: (masusta: zarzamora). *Martotxak* gustetzen zaizkit. Sasi hortan badire *martotxak*.
- MARRAKA: (marraka: balido). Ardi *marraka* franko gure ardi-bordan.
- MARRUSKETU: (marruskatu: cepillar la madera). *Marrusketu* ongi sorallue. Ongi *marrusketue* dago.
- MARRUSKETA: (marrusketa: cepillo). Zurgin horrek *marrusketa* ona dauke. *Marrusketa* berrie.
- MARRUME: (marruma: bramido). Haur hau beti *marrumeka*. *Marrumaundi*.
- MARRO: (ahari: carnero). *Marro* ederra dugu. *Marro* hau ez dugu aise salduko.
- MATAXA: (mataza: madeja). Har zazu *mataxa*. *Mataxa* nahasi da.
- MATELEKO: (belarrondoko: sopapo). Main detzut *mateleko* bat. Anbateko *mateleko* haundie. Emango dizut *mateleko* bat.
- MATELEZURRE: (masail-ezur: mandibula). *Matelezurre* hautsi zioten. *Matelezu-rre* seko koloreak berde.
- MATSOKO: (masmordo: racimo de uva). *Matsoko* ederra yan nuen. Tori *matsoko* hau.
- MATSONDO: (matsondo: cepa). *Matsondo* ederrak Irulegin. *Matsondo* hoiek ongi zaindu.
- MATSBITZE: (matsbiltze: vendimia). Aste huntan Erribera aldean *matsbiltze*. *Matsbiltzea* ederra da.
- MATXAKARANA: (basaran: endrino, sirve para hacer pacharán). Sasi hori *matxakaranaz* betea dago.
- MAUKAS, MAUKUTSIK: (makutsik: en mangas de camisa). *Maukas* gan ginen. Hotz hunekin *maukas* as-asa.
- MAXUKREA: (masusta: mora, zarzamora). Zein goxoak diren *maxukreak*. Alman-dozen *martotxak*.
- MAZADURE: (mailatu, zapaldua: abolladura). Auto berriari anbateko *mazadure* egin diote. *Mazadure* haundie.

- MAZATU: (mailatu: abollar). Hau *mazatue* dago. Pitxerra *mazatu* dute.
- MAZELA: (masail, matela: carrillo). *Mazela* aunpetu zaio. A zer *purdi-mazelak!*
- MAZTEKI, EMAZTEKI: (andrea: mujer). *Mazteki* ederra gure hauzoko Luixe. A zer *maztekie!*
- MEARRA, MEHARRA: (estua, estrecho). Zein *mearra* den gizon hori. Bide *mearra*.
- MEARTU, MEHARTU: (meartu: estrechar). *Meartu* dute bidea. *Meartu* eta ondatu ere.
- MELEKA-MELEKA: (gogorik gabe jan: comer sin ganas). Zu beti *meleka meleka* ezin yanez.
- MERLA HARRIE, MERLA ARRIE: (arri klasea: piedra especial de tierra calcárea). Mendi zoko hortan badugu *merla arrie*.
- MENBRENA: (aula, indar gabea: delgado, débil). Mutil *menbrena*. *Menbrena* eta deusetako balio eztuena.
- MENDA BELARRA: (belar klasea: una clase de hierba). Gure belai bazterretan *menda belar* franko.
- MENDEKU: (apentza: venganza). *Mendekuz* hil zuen gizon bat. *Mendekue* gauza txarra.
- MENDRE, MENDRATU: (mendre, mendratu: débil, debilitar). *Mendratu* zaizkigu indarrak.
- MEREZIMENDU: (merezitu: mérito). Lan ederra egin duzu, baduzu *merezimendu*.
- METAZIRI: (metaziri: palo que sujeta la meta). *Metaziri* ederrak egin ditugu. *Metaziri* horiek irauten dute.
- MEZU, MEZUE, MEZUA: (mezu: aviso, mensaje). *Mezue* hartu dugu. *Mezu* ona delaik nonbaitor.
- MEZULARI: (mezulari: mensajero). *Mezularie* torri zaiku. Berri onak karri tu. *Mezulari* ona. *Mezularia* etorri zaigu. Berri onak ekarri ditu.
- MILIKATU, MILIKETU: (milizkatu: lamer). Beiak *milikatzen* du bere umea. Yin-koak in ta *miliketzekoa*.
- MIGE: (bei gaztea: vaca joven). *Mige* gorrie saldu dugu. Lau bei ta bi *mige* etxean.
- MINBERATUE: (minberatua: dolorido). Besoa arront *minberatue* dauket. Lepoa ere *minberatue*.
- MINBRESA (LINBRESA): (minbresa: milindre). Zein *minbresak* zaten. Arront *minbresa* zara. Zein *minbresak* zaretan.
- MINDEITZE: (mindegi, mintegi: vivero). *Mindeitze* hortan haritz ederrak. *Mindeitze* ona dugu.
- MIREKULLU: (miraria: milagro). Zer *mirekullu* da hau. Hau *mirekullu* haundie dugu.
- MINTZO-DEBEKUE: (hitz-totel: tartamudez). *Mintzo-debeku* haundie du. *Mintzo-debekue* txarra da.
- MINTZAIRA: (hizkuntza: lenguaje, modo de hablar). Gure *mintzaira* eskuara da. Euskara gure *mintzaira*.
- MINSUR: (min sor, min gor: dolor sordo). Badut holako *minsur* bat hemen. *Minsur* hau etzait gaten. *Minsur* hau etzait joaten.
- MIXTO, MIXTOA: (poxpoloa: cerilla). *Mixto* bat piztu nuen. *Mixtoak* non tuzu?
- MIN-BIZIE: (min-bizia: cáncer). *Minbiziekin* dago. *Minbiziek* ez du sendabiderik.
- MIAURIE: (miaurri, miauldi: grano de castaña). *Miauri* hoiek biltzue. *Miauriek* hunet. *Miauriek* honara.
- MAUKERDI: (maukerdi: mangoito). *Maukerdi* politek tuzu. *Maukerdi* berriek.

- MOKOKA, MOKOKARI: (aserre: riñendo, camorrista). Zu beti *mokoka*. Zein *mokokarie* den gure hauzoko Koxpa.
- MOKORRA: (jenio txerrekoa: mal genio). Hori andre *mokorra!* *Mokorra* ta *mokorra*.
- MOKOMEAR, MOKOMEHAR: (aurpegi mehea edo flakoa: cara flaca). Hau neska *mokomearra!* *Mokomear* eta susie. *Mokomear* eta itsusia.
- MORDOXKA: (mordoxka: grupo, ramillete, conjunto pequeño). Hemen baduzu *mordoxka* bat. *Mordoxka* bat ekarri dut.
- MORKOTSA: (lokots, morkots: erizo de la castaña). *Morkotsak* ziztetzen du. *Morkots* aunitz eta hutsek.
- MOSPELA: (itzala, eguzkirik gabeko lekua: sitio sombrío). Hau leku *mospela* da. Zoko *mospel* hortan hotz.
- MOSPEL: (ospel, azgordin: sabañón). Neguen *mospelak* atakatzen naute. *Mospel* susiek izeten tut *Mospel* itsusiak izaten ditut.
- MOTZONDO: (mozkin, errondo: tocón). *Motzondo* hoiek kendu trabatik. *Motzondo* haundiek dire.
- MOZKOR-ARRAIL: (Hor ikusi dut gizon bat mozkor-arraildue. Mozkor-arrail). (zearo mozkortuta: completamente borracho).
- MUGARRIZTETU: (mugarriak ezarri: poner límites o mugas). *Mugarritzetu* tugu hauzoko landak. Ongi *mugarritzetuek*.
- MUKU, MUKUTU: (zerue goibeldu: nublado, nublarse). Gaur *muku* dugu. *Mukutu* du. Gaur iruzkik gabe *muku*.
- MUITE-BELARRA: (behar kalse bat: una clase de hierba). Gure baratzea *muitebelarrez* betea.
- MUKURU: (pilla, moltzo: montón). *Mukuru* ederra egin dugu. Anbateko *mukurue*.
- MUKURUTU: (pilla egin: hacer montón). Belarra *mukurutu* behar dugu. Ongi *mukurutu*.
- MUKUE: (txoriak iziazteko mamua: espanta-pájaros). Landan patuko dugu *Mukue* xoriek iziazteko. Landan jarriko dugu *mukue* txoriak iziazteko.
- MUKUTSE: (lantzurde, izotza: escarcha). Gaur mendi zoko hoietan bazen *mukutse*. Mendi kaskoetan ere bai.
- MULTZU: (mordo, pilla: grupo). *Multzu* ederra bildu dugu. Denak *multzuen* torri gara.
- MULTSUE: (ohial edo trapu bat, zerbait garbitzeko: trapo para limpiar). *Multsuekin* garbi zazu. Hau garbitzeko *multsue* behar dugu.
- MURRITZ, MURRIZTU: (murriz, murriztu: corto, también pelo rapado). Gona *murrizak*. *Kali-murriz*. *Ilea murriztu*.
- MUTILE: (morroi: mozo, criado). Etxean behar dugu *mutile*. Herriko *mutile*.
- MUTURKETU: (oztopatu, beaztopatu: tropezar). *Muturketu* nintzen ta lurrera erori. Kasu *muturketu* gabe.
- MUTURREKO: (muturreko: bozal de bestia). Zakur horrek behar luke *muturrekoa*. *Muturreko* ona.
- MUSU: (apa, pa, laztan: beso) (aurpegia ere bai: también cara). *Musu* bat eman nion. Zein *musugorri* zaren.
- MUXKIN, MUXKINE: (negarti: llorón). *Muxkin* dago gure hurre. Haur *muxkine*.
- MUXTURRE: (ogiaeren muturra: la punta del pan). *Muxturre* neretako. Zein goxoa den *muxturre*.
- MIZPIRE: (mizpira: nispero) nispola, mizpola. Aurten baitugu hainbertze *mizpire*. *Mizpire* goxoa da.

- MARAGURIE: (marrubia: fresa). Baztanen hiru gisetara erabiltzen da: Maragurie. Maraurie. Maurie.
- MUSITU: (urdindu: enmohecer). Zinger-azpiek *musitu* zaizkigu. Urdindu zaizkigu. *Musitu*.
- MAUKE: (mauka: manga). Ator hunek *mauke* llagurrek ditu. Bertze hunek *mauke* luzeak.
- MEZPERA: (bezpera: vispera). Santio *mezporean* denak kontent. Lenago *mezperezara* gaten ginen.
- MINKERRA: (mikatz: amargo, avinagrado). Ardo *minkerra* zein txarra den.
- MOLDEGABEA: (moldegabea: torpe). Zein *moldegabea* zaren. Gizon *moldegabe* hunek eztu deus inen.
- MOLDEGABEKERIE: (moldegabekeria: torpeza). Zer ari zara holako *moldegabekerien*.
- MILIN, MILINE: (minbresa: milindre). Hau yende *milinel* Zein *milinek* zaten (zarenten).
- MANTELINE: (manteliña: mantilla). Lenago, andreak elizen *mantelinekin*. Amatzik *mantelin* polite du.
- MAXADORIA: (imutu: embudo). Lan hau *maxadoriakin* inen dugu. *Maxadoria* hemen duzu.
- MORROTU: (morrotu: enfermarse el nabo y las berzas por el calor). Azak *norrotu* zaizkigu. Arbiek ere *norrotu*.
- MAIRE: (Maire: mesa o artesa para amasar el pan). Zurginek *maire* berrie in daku. Zurginak *maire* berria egin digu.
- MAUKAS, MAUNKUTSIK: (maukutsik: en mangas de camisa). Denbora ederrakin denak *maunkas*. Zu *maunkutsik* ibiltzen zara.
- MURTZURINKE: (Negarti, muxkin, beti erdi nigarrez: lloriquear). Haur hau beti *murtzurinke* dago.
- MATOÑA: (gasna, moldian prensatu gabe: queso sin terminar de hacer). Moldian prensatu gabe dagon gasna, *Matoña* deitzen da.

-N-

- NABALA: (labana: navaja). *Nabal* zorrotza. *Nabala* galdu dut. *Nabala* beti zorrotz.
- NABAIKARIE: (aserratzen denean nabalakin jokatzten dena: navajero). Gizon gaixtua eta *nabalkarie*. Kasu *nabalkariekin*.
- NABARMEN, NABARMENDU: (nabarmen, nabarmendu: sobresaliente, raro. Escandalizar). Zein *nabarmen* egon zaren. Etzaitela hola *nabarmendu*.
- NABAR: (nabar: pardo). Bei *nabarra* saldu behar dugu. Bei *nabar* hori ederra da.
- NABAITU, NABARITU, NABARI: (ohartu, somatu: advertir). *Nabaitu* dut asots bat. Ezta deus *nabari*.
- NARDATZU: (nazka ematen duena: que da asco). Zein *nardatzue* zaren. *Nardatzu* zikine!
- NARDAGARRI: (nazkagarri: asqueroso). Gizon hori *nardagarrie* da. Yende *nardagarrie*.
- NARDA, NARDATU: (nazka: asco). *Nardatu* nintzen. *Narda* maten datazu.
- NASTALE: (naspillari, herri-nasle: revoltoso). Gazte hoiek zein *nastaleak* diren. Mutil *nastale* eta artoa.
- NAHASMENDU: (naspilla: embrollo, enredo). Gure herrian badugu *nahasmendu* franko.

- NASTURIE: (naspilla: embrollo, enredo). Gure herrian maiz *nasturie*. *Nasturie* eta aserreak.
- NASI, NASIE: (nastu: revuelto) revolver. *Nasi* ongi salda. Gure gizona *nasie* dago. eri eta *nasie*.
- NEKAZALGOA: (nekazaritza: labranza). Nere osaba *nekazalgoan* ari da. *Nekazalgoa* lan gogorra.
- NESKATIKO: (nexka-koxkor, neskatilla: niña). Baitugu etxean bi mutiko eta lau *neskatiko*. *Neskatiko* onak.
- NOIZPEINKE, NOIZPEINKA: (noizian bein: de vez en cuando). *Noizpeinke* gaten gara. *Noizpeinka* gan izan gara.
- NOIZBAITERE: (noizbait: por fin, alguna vez). *Noizbaitere* torri de. *Noizbaitere* akitu dugu.
- NOR-GEHIAGOKA: (zein-gehiagoka: quien puede más, competición). Aiko gara *nor-gehiagoka*. *Nor-gehiagoka* aizenak gara. Ariko gara *nor-gehiagoka*. *Nor-gehiagoka* ari izanak gara.
- NAIKERIE, NAHAIKERIE: (nahi izatea, naia, asmoa: deseo). Badut zerbait egiteko *naikerie*. *Naikerie* badugu.
- NEGAL: (igel: rana). Erreka hortan *negal* aunitz. *Negalak* pileka.
- NEGALA: (negal, erregosi: erupción de la cara, herpe). *Negala* gaitze txarra. *Negala* sendatzeko Harpeko Saindue.
- NEKETAN: (neketan, gaizki dabillega: a duras penas, dificultosamente). Gu beti *neketan*. *Neketan* gabilte. Denak *neketan*.
- NEKEZ: (nekez: fatigosamente). *Nekez* torko gara. Bestetan torko zate? Aurten *nekez*. *Nekez* etorriko gara. Festetan etorriko zarete? Aurten *nekez*.
- NESKATO: (neskame: sirvienta, criada). Nere ama Arotzanean egon zen *neskato*. *Neskatoa* behar dugu.
- NEKOS, NEKOSOA: (nekos, nekoso: difícil, fatigoso). Lan *nekoso* da hau. *Nekoso* eta gaixtoa.
- NERABE, NERABIA: (mirabe, serbitzari: sirvienta, criado). Etxebereko *nerabia* hemen dago. Zu beti hoién *nerabe*.
- NIGER, NIGERRA: (negar, negarra: llanto, lloro). Beti *nigerra* begietan. *Nigerrez* torri zen. Zenbat *niger*.
- NIGER-UNTZI: (negarti: llorón). Gure hurre *zein niger-untzie* den. *Niger-untzi* haundie.
- NOLABAITERE, NOLAPAITERE: (nolabait: de algún modo). *Nolapaitere* in inuen. *Nolapaitere* moldatu dugu.

—N—

ÑIÑIRIKOA: (begiaren ninia: niña del ojo). *Ñiñirikoan* arantza bat sartu zitzaienten. *Ñiñirikoa* ondatu.

—O—

- OALIA: (oalia, zerri jana: comida para el cerdo). Prestatu duzu *oalia* zerriendako? *Oalia* ongi egine.
- OHARKETA: (oharketa: observación). *Oharketa* bat eginez xuxenduko dugu gure afera.
- OHARKABE, OHARKABEAN: (oharkabe, oharkabe: descuido). Etsaia oharkabean etorriko da. *Oharkabe* gertatue.

- OBERENA, HOBERENA:** (onena: el mejor). Hau denetan *hoberena*. Kirol Taldea *Oberena*.
OBEKI, HOBEKI: (obeto: mejor). Zu bizi zara ni baño *hobeki*. Amatxi *obeki* dago.
OIHANA: (basoa: bosque). Iratiko *oihana* haundie da. *Oihan-gizonak* lanean ari dira.
ODOLGURI: (ubeldura: cardenal). Besoa *odolguriz* betea dauket. *Odolguri* haundiek.
OKAKA: (goragale, okaka: náusea, a punto de vomitar). *Okaka* hasi zen. Gizon nardatzu hori ikusita *okaka* hasi naiz.
OKO: (masmordo: racimo de uva). *Mats-oko* bat yan dut. *Mats-oko* ederrak erosi ditugu.
OLIODURE: (azken-igurtzi: extremaunción). *Oliodurek* man tioletze. Hil-urren dago *oliodurek* hartuta. *Oliodurak* eman ditioletze. Hil-zorian dago *oliodurak* hartu ditu.
OK, HOK, HOKEN, OKEN: (hauek, hauen: estos). *Ok* dire nere adiskideak. *Oken* laguna naiz. *Hoken* etxea urrun.
OKERRA: (begi-bakarra: tuerto). *Okerra* naiz. *Oker* hobe itsu baño.
OLLANDA: (ollo gaztea: polla). Bi *ollanda* erosi behar ditugu. Bi *ollanda* eta ollas-ko bat.
OLLAKIE: (ollo aragia: carne de gallina). Gaur *ollakie* bazkaltzeko. Gure etxean *ollakie* yaten da.
OLLOKERIE: (ollokeria: cobardía). Hau *ollokerie* in dugune. Hau baño *ollokeri* haundiagokoik. Hau *ollokeria* egin duguna. Hau baño *ollokeri* haundiagokorik.
OLLO-KARAKA: (karaka, karkara: cacareo de gallinas). *Olo-karaka* hunekin aspertu naiz. Hau *ollo-karaka*.
ONDORIO: (ondorio: consecuencia). Mozkorkeriek *ondorio* txarra. Atzoko ibilal-diak *ondorio* haundie.
ONGARRIE, ONGARRITU: (zimaurre, gorotz: estiércol, fiemo). Abre *ongarriek* badu indarra. *Ongarritu* behar dugu belaia.
ONBORRA: (enborra: tronco de árbol viejo). *Onbor-sue* aragie erretzeko arront ona da. *Onborra* badugu.
ONBORTUE: (gogortua ezin mugituz dabillena: persona de poca agilidad). Arras *onbortue* nago. Arront *onbortue*. Zahartu ta *onbortu*.
ONDARRA: (azkena, sobratutakoa: residuo, también el último). Zu beti *ondarra*. Gaur dugu *ondar* egune. *Ondarrak* bildu.
ONDARREAN: (azkenean: por último). *Ondarrean* gaizki egin dugu. *Ondarrean* zer gertatuko da.
ONDARREKO: (azkeneko: final, último). *Ondarreko* partida irabazi. *Ondarreko* lan hori gaizki.
OMARTU: (ohartu: notar). *Omartu* naiz bai. *Omartu* ginen ongi. *Omartu* eta ohartu.
OÑAZTURE (IÑEZTURE): (tximista: relámpago o rayo que no cae a la tierra). *Oñaztureka* ai de. *Oñazture* haundiek. *Oñazturekin* izitu.
OÑAZKA: (oin-errestu: pisada). Hemen gizon baten *oñazkak*. *Oñazka* hoiei yar-raiki.
OÑIK, OÑO, OINO, OÑIKEN: (oraindik, oraindikan: todavía). *Oñik* ezta torri. *Oñiken* ez. *Oño* goiz da. *Oño* goiz de.
OÑOKOAN: (oraindiano, orainarte: todavía). *Oñokoan* etzaiku deus gertatu. Bada zer bait? *Oñokoan* ez.

- ORAKUNDE: (ostegun gizen: jueves gordo). *Orakunde* egunean Baztango haurren besta. *Orakunde* eguna.
- ORAKATU: (loitu, liztatu: enlodar). *Kakakin orakatu* ginen. *Kakaz orakatu*. *Orakatu* zioten.
- ORAI, ORAIBEREAN: (orain: ahora). *Orai* ongi nago. *Orai berean* etorri da. *Orai* hemen dago.
- ORAIKO: (oraingo: de ahora). *Oraiko* gazteak besta maite. Hau *oraikoa* da.
- ORANTZA: (orantza: levadura). *Orantza* behar dugu ogia egiteko. *Orantza* hau ezta ona.
- ORDAINZKA: (ordainzka, ordañez eman: prestar dinero sin interés). *Ordainzka* eman nion. Adiskideei beti *ordainzka*.
- ORDOTSA: (ordotz: cerdo macho). Zerri *ordotsa* gizendu eta saldu: Baitugu bi *ordots*.
- ORGA: (gurdia: carro). *Orga* bidea ondatuo dago. Badugu *orga* berrie.
- ORGATTOA: (orgatxo, gurdiska: carretilla). *Orgattoakin* zenbat lan egiten duguñ. *Orgatto* polite dugu.
- ORE-MAIA: (ora-mai: amasadera). Gure *ore-maia bezalakoik* guti. Irindeian dugu *ore-maia*.
- ORMA, ORMATUE: (jela, jelatua: hielo, helado, congelado). Gaur *orma* in du. Dena *ormatue* dago. Neguen *orma* franko.
- ORMA-BELTZA: (Goibel dagolarik ormatzen badu: Helada con nublado). Gaur *orma-beltza* eta anbatekoa. *Orma-beltza* gaixtua da.
- ORTOTSA: (trumoia: trueno). Bartatsean anbateko *ortotsak*. *Ortots* haundiek.
- ORTOSKA, ORTOSTU: (trumoika: tronando, tronar). *Ortoske* ai du. *Ortostu* behar du. Gau guzien *ortoska*.
- ORIXKO. ORIXTE: (orixko, orixta: amarillo (diminutivo)). Koloreak *orixko*, etzaude ongi. Ator *orixte* erosi dut.
- OROITU: (oroitu: acordarse). *Oroitu* zaite. *Oroitu nintzen*. Enitzen batre *oroitu*.
- OROITZAPENA: (oroigarri: recuerdo). Egun hartako *oroitzapena* bihotzean dauket.
- ORTZADARRA: (Erromako zubia: arco iris). *Ortzadarra* zein polite den. *Ortzadarrak* dirdiretzen du.
- ORTZEGUNE: (osteguna: jueves). *Ortzegunean* besta dugu. Gaur *ortzegune*. *Ortzegun* Saindu.
- ORTZILERIA, ORTZIRALA: (ostirala: viernes). *Ortzilerian* torko gara. *Ortzileria* eta *ortzegune*.
- ORTOTSIK, ORTOTZIK, ORTOXIK: (oinutsik: descalzo). *Ortotzik* torri ginen. Legatera *ortotsik* gan nintzen.
- ORDOKI: (leku zelaia: llanura, sitio llano). *Ordoki* ederra etxea egiteko. *Ordoki* hortan eginen dugu.
- ORRAXA: (orraz, peine). Tori *orraxa* eta orrextatu zaite. Urrezko *orraxa*.
- ORREXTATU: (orraztu: peinar). *Orrextatu* zaite ongi. Neska hau zein ongi *orrextatzen* den.
- ORREXTAIRE: (orrazkera: peinado). *Orrextaire* polite duzu. Zure *orrextaire* fransa da.
- ORRAT, HORRAT: (horrera: ahi). Zazi *horrat*. *Horrat* gan zen. *Horrat* torri de. Zoaz horrera. Horrera joan zen. Horrera etorri da.
- ORRENBERTZE: (orrenbeste: una cantidad como esa, tanto). Anaiak sos aunitz du eta nik bertze *orrenbertze*.

- ORROKA: (orroka: mugido de bestias, mugiendo). Bi mendien artean bei bat *orroka*. *Orroka* haundiek.
- OSASUNEZ GABETUE: (osasunez gabetua: que no tiene salud). Gure aitetxi xaharra *osasunez gabetue* eta ezindue.
- OSIÑE, OSINE, OSIN: (putzu: pozo, remolino en el río). *Osiñen* sartu eta ito. Kasu *osiñekin* etzaitela hor sartu.
- OTAMENA: (goiz goizik belaian egiten den otordu ttipia: desayuno). Belaian egin ginuen *otamena*. *Otamen* goxoa.
- OTAN. HOTAN. HOKETAN: (hauetan: en éstos). Egun *hotan* gaizki nabile. Leku *hoketan* ezta gauza onik.
- OTATXA: (ote erre ondoko abarrak: tallo de argoma quemado). *Otatxa* zama ederra ekarri dugu. Badugu *otatxa* pileka.
- OTE. OTEA: (otea: argoma). Gure mendi hoiak *otez* beteak. *Otea* auserki, mendia zikin.
- OTSESKIE, OTSESKIRE, IKUSI: (otseskia: línea de los montes, perfil, silueta). Kontrabandistek karabinerua *otseskire* ikusi zuen.
- OZARRA: (tzarra: malo). Gizon hori ona delaik asertzen denean *ozarra* da. *Ozarra* bai.
- OZARTU: (asarretu, sutu: embravecerse). Gure erretora gaur predikuen *ozartu* da.
- OZKA, OXKA: (koska, pikotx: miesca). *Oxka* bat egin dut. *Ozkatu* behar dut. *Oxkaz* bete dago.
- OZPINE: (ozpin, arlatx: vinagre). *Ozpine* ez dut batre maite. Litxue olio ta ozpiñekin.
- OZPINDU, OZPINDUE: (ozpindua: avinagrado). Ardo hau *ozpindu* zaiku. Ardoa *ozpintzen* delaik tzarra da.
- OZENA, OXENA: (ozena: sonoro). Ezkil *ozena* gure erleju zaharrak. Zein *oxena* den.
- OZIE: (ozie: germen). Landako artoak *ozie* atra dute.
- OPORRA: (oporra: cuenco). Esnea-*oporran* hartu dut. Sotoko *oporra*.
- OLLOTUE: (uzkur, ollo-busti: acobardado o algo así). Gure gizona *ollotue* dago. Hemen denak *ollotuek*.
- OZKITU: (ozkitu: producirse dentera). Etzazule hola in, *ozkitzen* nau. *Ozkitu* eta izitu.
- OTASKA, OTAXKA: (otaska: mesa o tablón en que se maja argoma). *Otaska* ederra dugu ezta aise autsiko.
- ORRAXAXEA, ORRAXA-XEA: (orraxa-xea: peine menudo). *Orraxa xea*kin orrextatu nintzen. *Orraxa-xea* ez dut maite.
- OLLO ERROILEA: (ollo erroilea: gallina que pone huevos). *Olo* horrek arroltzea mokoan dauke. *Olo erroilea* ollo ona.
- OSTOBERATXA: (arto osto idorra: hoja de maíz seca). Gure astoak *ostoberatxa* maite du. *Ostoberatxa* ona da.
- OIHAN-GIZON: (Baso-gizon: trabajador del bosque). *Oihan-gizonak* neguan etxera etortzen dira.
- ODOLEZTATU: (odoleztatu: ensangrentar). Atorra *odoleztatue* dauke. Bazter guziak *odoleztatuek*.
- OLIOZTATUE, OLIOZTATU: (olioztatu: aceitar). Erlojue *olioztatu* dut. Maxinari hoiak *olioztatu*.
- OLLAR-DANTZA: (ollar-dantza (beste bat): danza del gallo (una fiesta). Orakunde egunean Erratzun *ollar-dantza*.

- OGI-YORRA: (gari-jorra: escarda del trigo). Gaur goizean *ogi-yorran* ari izanak gara.
- OLA-ATORRA: (ola-atorra: camión de oficiales de ferrería). Aspaldiko denboretan oletan *ola-atorra* erabiltzen zen.
- OL-AIZTUR: (ol-aiztur: cruce de tablones que se ponen a secar). Ol hoiekin *ol-aiztur* ederra egin dugu.
- OLKIA: (oltza: tarima). Etxean paratu dugu *olkia*. Haritz *olkia*. (Sunbillan hartua.)

-P-

- PADERA: (danbolin: tamboril para asar castañas). Gaztañak *paderan* erreak goxoak dire. *Padera* ona dugu.
- PALASTA, PALASTATU: (palasta, palastatu: chapotear, caída del agua de una vasija). Haur hoiek urean *palastan*. Esne *palasta*. Ur *palasta*.
- PANPALINE: (txilintxa: campanilla). Xakur hoi *panpalinekin* dabile. *Panpaline* polite du.
- PAPOGORRI: (txori klasea: clase de pájaro). Harizti hortan *papogorri* aunitz. Xori polite *papogorrie*.
- PARATU, PATU: (ipini, ezarri, jarri: poner). *Paratu* ongi. *Patu* ongi. *Pazazu* ongi. Ongi *patu* dut.
- PANPARROTUE: (panparrotua: optimista). Bazkalondoan denak *panparrotuek*. Atzo *panparrotu* ginuen.
- PAPARTZA: (futs-gabeko, papartz: informal). Hau ezta gezurre ta *papartza* baizik. Hau gizon *papartza*.
- PARRASTA: (parrasta: cantidad). Uri *parrasta* ederra in zakun. Sos *parrasta* bat bota ginuen.
- PARTZUAR: (elkarte: socio, consorcio). Bi lagun hoiek *partzuar* ari dire. *Partzuar* biek.
- PARTZUARGO, PARTZUERGO: (elkartea: sociedad, participación). *Partzuergo* hortan sartua nago. *Partzuergoan* sartu nintzen.
- PATASKA, PATASKATU: (naspil, matasa: mezclanza). Anbateko *pataska* egin ginuen. Arront *pataskatue* utzi dugu.
- PATTARRA: (anisa: anis fuerte “mata ratas”). Atso horrek *pattarra* maite du. Goi-zetan *pattarra*.
- PAUSE, PAUSA: (geldi-aldia: descanso). Hau da gure *pausa-lekua*. Hemen *pause*, gero berriz kurri.
- PAUSATU, PAUSETU: (gelditu, geratu: descansar). Oihan hortan badire uso *pau-satuak*. *Pausetu* dire hor.
- PAUSO, PAUSU: (pasa-bide bat: escalones de piedra para paso). *Pausu* hortaik ibiltzen gara. *Pausu* hori gure etxekoa da.
- PAXA: (gerriko: faja). Pilotariet *paxa* gorriekin. Ni *paxa* urdinekin.
- PAZIN, PAZINE: (pertz: caldero). *Pazin* haundi batean egosi ginuen. Anbateko *pazine*.
- PELENDIA: (purtzil, zital: despreciable). Etzaitela neska *pelenda* horrekin ibili. Neska *pelenda* duk.
- PEREKA, PEREKATU: (laztan, laztandu: caricia, acariciar). Maite dut zure *pereka*. Maiteki *perekatu* zuen.
- PERTOLA: (arrantzan erabiltzen dena: butrino). Gu beti *pertolua*kin arrantzan. *Pertola* ona dugu.
- PERREXILE: (perrezil: perejil). *Perrexil* ederra gure baratzean. *Perrexile* ona da.

- PETATZU: (petatzu: remiendo). Galtzak ongi *patatzatuek*. Zenbat *petatzu!*
- PEZOIN: (pezoin: como vallado que sostiene un terreno). *Pezoin* hortan muturketu eta erori. *Pezoin*ez inguratue.
- PINTER, PINTERRAK: (txinpartak: chispas). *Su-pinterrak* sartu ziren etxean. *Pinter* hoiekin izitu.
- PINPIRRINDUE: (edana baina alai: un poco bebido y alegre). Atzo ederki *pinpirrindu* ginen. Gure gizona *pinpirrindue*.
- PIPER-OPIL: (piper-opil: un bizcocho especial). Gure amatxi *piper-opil* goxoak itentut. *Piper-opilek*. Gure amonak *piper-opil* goxoak egiten ditu.
- PIPER-EGIN: (piper-egin: hacer calva, faltar a la escuela). Gaur gure mutikoak *piper in du*. Eskolatik *piper*. Gaur gure mutikoak *piper* egin du.
- PIPIE: (pipia: polilla). Hau *pipiek* yana. Arront *pipietue* dago.
- PILE: (pilla: montón). Zu beti sos *piletzen*. Anbateko *pile*. Sosa *pileka*.
- PILOTA, PILLOTA: (pelota). *Pilotan* aiko gara. *Pillota* gogorra. *Pilotari* ona.
- PIKEROA: (zital: picaro). Zein *pikeroa* zaren. Yende *pikeroa* hemen.
- PIKETU: (ebaki, moztu: cortar). Gaur belar *piketzer*a. Belarra *piketu*. *Piketu* dugu.
- PIKORRA: (ale bihi: grano de legumbre). Olloei arto *pikorra* maten dabegu. Hemen banabar *pikor* bat. Olloei arto *pikorra* ematen diegu.
- PINPINE: (garbi eta apain: limpio y bien presentado). Zein *pinpine* dagon gure neskatikoa. *Pinpine* dago.
- PITERRA, PITARRA: (sagardo clasea: clase de sidra). Agerrean badute *piterra*. Gaztañak yan eta *piterra* edan. Gaztaña yan eta *pitarra* edan.
- PITTIKE: (auntzika pitika: cabrito). Badugu *pittike* bat etxean. Gaur ostatuan *pittike* yatea.
- PIRO: (ahate: pato). Gure hauzoan badire hainbertze *piro*. *Piro* aunitz.
- PITSE: (mitsa, pits: hilacha). Zu beti *pitsez* betea. Hemen *pitse* bat.
- PITSEK ATRA: (arikatu, litsatu: deshilarchar). *Pitsek atratzen* ari naiz. *Pitsek atratzen* ari dire.
- PITXERRA: (pegarra: cántaro). Karrak *pitxer* bat ur. *Pitxerra* urez betea.
- PIXETOKI: (pixatoki: vejiga). Zerri horrek *pixatoki* haundie zuen. *Pixetokien* harriek.
- PIXILIA, PIXILETU: (pixalia: ganas de orinar). *Pixiliak* niok. Arront *pixiletue*. Hurre *pixiliak* dago.
- PIZUNTZI: (pixontzi: orinal). Non dago *pizuntzie?* *Pizuntzie* pixez betea dago.
- PIZURRIN: (pix usaia: olor a orina). Hau *pizurrine!* Etxe huntan bada *pizurrian* bat...
- PONPOXA: (ongi apaindua: bien aseada). Hau neska *ponpoxa!* Neska *ponpoxak* badirela hemen!
- PORROKATU: (desegin: deshacer). *Porrokatu* dugu etxea. Autoa ere *porrokatu* ginuen.
- POTTOKOA, POTTOKA: (zalditxo, potro: caballito). Baditugu bi *pottoko* etxean eta sei *pottoka* mendian.
- POTTIKOKA, POTIKOKA: (potikoka: a gatas). Mendi kasko hortara *potikoka* igen ginen. *Potikoka* beti goiti.
- POZOÑA: (pozoña: veneno). *Pozoña* eman zion. Urek *pozoindu* dituzte. Hau *pozoña* da.
- PULUNPE: (pulunpa: cencerro grande). *Pulunpe* haundi hoiek anbateko asotsa atratzen dute.
- PURTZIL, PURTZILE: (purtzil: despreciable). Etzaitela neska *purtzil* horrekin ibili. Hau neska *purtzile!*

- PUTZURRIN: (putz usai: olor a pedo). Puf! Hau *puzurrine*, nork in du? Zikine!
Bada *putzurin* bat.
- PUTRUNE: (uzkur: cobarde). Nere lagune ezta gizon *putrone*. Hau yende *putrone!*
- PUTUTSE: (pututse: torpe). Hau esku *pututsek!* Esku *pututs* hoiekin eztuzu deus inen. Esku *putus* hoiekin ez duzu ezer egingo.
- PURDIE: (ipurdia: culo, trasero). Main dezut *purdien* ostiko bat. Zer ai zara hor *purdie* agerien. Emango dizut ipurdian ostiko bat.
- PURDI-MAZELA: (ipur-mamia, ipur mazel: nalga). Lodi dago gure neskatikoa, anbateko purdi-mazelak ditu.
- PURDI-KONKOR: (ipurdi-konkor: hueso inferior de la columna vertebral). *Purdi konkorrean* min hartu zuen. *Purdi konkorrean* kaska bat hartu.
- PURDI-LAZO: (puzkerti: pedorro). Zein *purdi-lazo* zaren! Gaie hemendik *purdi-lazo* zikine!
- PURRUSTEKA: (purrustaka: en abundancia). Sosa *purrusteka* bota zuten. Urie *purrusteka* ari du.
- PUXENTA: (ongi apaindua: bien aseada). A zer neskatiko *puxenta!* Badirela hemen neska *puxentak!*
- PREXITU, PREXITUE: (prejitu, prejitua: freir, frito). Arroltze *prexitue* zein ona den. Patata *prexituek* ere onak dire.
- PROPIE: (polita edo ederra: hermoso). Zer neska *propie* den Maritxu! Haur hau zein *propie* den!
- PALLASTRA: (anda, baiarte: parihuela o parecido). *Pallastrakin* ongarriketan. *Pallastra* aspaldikoa da. Baztanen, “pallastra”, “ballatria”, “ballartia” eta “gangabile” berdintsuak dira. Bi gizonen artean edozein gauza eramateko, ongarric, arbie eta gehiago ere. “Kataotak” badauka bertze eginkizun bat. Hau yendea eramateko erabiltzen da. Mendian norbaitek min hartu duela edo hilak edo defuntoak ekartzeko erabiltzen dena.
- PUTZIKE, PUTZIKETU: (putzikatu, putzikaka: quitar a pedacitos). *Putzike* ta *putzike* zu beti *putzikeka*. Nork *putziketu* du hau?
- PIXTIKULARRA: (auzi-gizon: especie de abogado). Yoanen gara *pixtikularretara*. *Pixtikularra* hemen dago. (Sunbillan hartua.)
- PITTET, PITTE BAT: (pixkat, pixka bat: poquito, un poquito). Kartzu *pittet*. Maindetzut *pitte bat*. Nai duzu *pitte bat?* Emango dizut pixka bat.
- PUZTERKA, PUZTER: (asto, zaldi eta mando ostikoak: coces, dando coces). Gure astoa beti *puzterka*. Anbateko *puzterrak*. *Puzterkari*.
- PUTUTXE, PUTUTX: (untxarta: hurón). Oihan hortan badire ainbertze *pututs*. *Pututxek* izitzen naute.
- PINTTERDIE: (Auzolanetan ematen den tragoa: Trago y bocadillo que da el pueblo al que trabaja en auzolan). . *Pintterdie* deitzen zaio, auzolanetan herriak ematen duen otorduei. Auzolanean ematen duten *pintterdie* zein ona den.

—S—

- SABAI, SABAIA: (sapai, ganbara desván). *Sabaia* belarrez betea daukegu. *Sabai* haundie dugu.
- SAHARDE, SARDE: (sarde: palo largo con dos púas, horquilla de dos puntas). *Sahardeakin* egin ginuen lana. Har zazu *sahardea*.
- SAIESKA, SAIETS: (saieska, saiets: de soslayo, costado). *Saieska* ibili ginen. *Saie-tsean* yo zion. *Saiets* hortan.

- SAIESKI: (saietseko aragie: carne de costado). Xerri pusketaik, *saieskie* hoberena. *Saieski* ona yan dugu.
- SAHATSA: (saratsa: sauce). Erreka ondoko *sahatsa* moztu dugu.
- SAIETS HEZURRE: (saiets hezurra: hueso del costado). *Saiets hezurre* hautsi zitzaion.
- SAGARROIA: (trikua: erizo). Baratzean ikusi dut *sagarroia*. *Sagarroi* haundi bat.
- SAKAIL, SAKI: (zauri: herida). *Sakail* haundie egin zioten. *Saki* hori sendatzea kostako zaio.
- SAILKE, SAILKETU: (sailka, sailkatu: por grupos, agrupar). Yarri zaitetze *sailke*. *Sailketu* yendea.
- SALIA, SAHALIA: (segalera: donde se hecha la hierba en la cuadra). *Salia* hautsi zaiku. *Sahalia* konpondu behar dugu.
- SALBATORE: (Igokunde: Ascensión). *Salbatoretan* Iruriteko bestak. Bier *Salbatorre*. *Bihar* *Salbatore*.
- SALMENTA: (salmenta: venta). *Salmenta* guti aurtengo ferietan. Gaur *salmenta* ederra.
- SAMATSA: (iretze mukuru: montón de helecho). *Samatsa* pile bat in dugu. *Samatsa* hoiek bildu.
- SAMURTU: (aserratu, sumindua: enfadado). Aita *samurtu* zaiku. *Samur* nerekin.
- SAINDU: (santu: santo). Aste *Sainduan* besta. Bakotxak bere *sainduari* otoitz.
- SAINGE, SAINGEKA: (zaunka: ladrar, ladrando). Zakurre *sainge* ai da. Zakur hoi beti *saingeka*.
- SAINGETU: (saingatu: ladrar, que ha ladrado). Zakur horrek *saingetu* du. *Saingetzen* du atsetan.
- SANPIROLL, SANPIROLLA: (odolki lodi lodia: morcilla muy gorda). Gaur *sanpiroll* yatea. *Sanpirollak* badu yateko aunitz.
- SAPELARRA: (belar clase bat: una clase de hierba). Gure baratzean *sapelarra* pileka.
- SAPA: (sargoi, sargori: nublado y calor, pesado). Gaur *sapa* dago. Denbora zakarra hau *sapa!*
- SARDA: (trapu zakar bat: trapo de tejido muy burdo). *Sardakin* garbitu ginuen. Sorallue garbitzeko *sarda* ona.
- SARGOI, SARGORI (SAPA): (sargoi, sargoñi: pesado, calor). *Sargoi* dago, izerdie heldu da. Egun hotan beti *sargoi*.
- SAROI, SAROIA: (saroi: majada, borda con prado). Gure *sarioan* bildu ginuen. *Saroi* hortan ederki egoten gara.
- SARRI ARTIO: (gero arte: hasta luego). *Sarri artio* berehala etorriko naiz. *Sarri artio* ama.
- SARRI: (gero: luego). *Sarri* torriko naiz. Torri zaitte *sarrixago*.
- SASITU: (sasitu: cubrirse de zarzas). Bazterrak *sasitu* zaizkigu, dena *sasiek* hartuek.
- SASOIN: (sasoi: sazón, época, tiempo). *Sasoin* hunten uri aunitz. *Sasoin* du lanak?
- SASOÑEAN: (sasoi: que está fuerte, pletórico). Gure gizona *sasoñean* dago. Gazte hoién sasoña!
- SASITIK LEKURE: (esaera bat: es un dicho). *Sasitik lekure* gan nintzen.
- SATARRA: (beien eritasune: una enfermedad de las vacas). Bei gorrie *satarrakin* daukegu. *Satarra* sartu zaiku.
- SATOR MUKURU: (sator mukuru: topera, montón de tierra que hacen los topos). Gure belaian badire hainbertze *sator mukuru*. *Sator mukuru* aunitz.
- SATURDINE: (xagua, soro-xagu: ratón campesino). Gure landan hil tugu lau *saturdin*. *Saturdinek* pileka.

- SEGA KUTXUE, SEGA KOTXUE: (sega poto: un pote lleno de agua donde se lleva la piedra de afilar). *Sega-kotxue* beti gerrontzian. *Sega-kotxue* hemen dut.
- SEGA POTO, SEGA-OPORRA: (sega-kotxu: pote lleno de agua donde meten los segadores la piedra de afilar. *Sega-oporra* beti gerrontzian. *Sega-potoa* hemen dut.
- SEGA POTO, SEGA-OPORRA: (sega-kotxu: pote lleno de agua donde meten los segadores la piedra de afilar. *Sega-oporra* belaian utzie dut. *Sega-potoa* ondatu zait.
- SEGA-KIDER: (sega kirtena: mango de la guadaña). *Sega-kiderra* hautsi zitzaiten. *Sega-kider* berrie behar dut.
- SEGA-XANGO: (sega-xango: pieza de la guadaña por la que se une al mango). *Sega-xango* hau eztago ongi. *Sega-xangoa* konpondu behar da.
- SEGALERA: (segalera: donde se hecha la hierba en la cuadra). Beiteiko *segalera* arras ongi egine dago. *Segalera berrie*.
- SEGA-MALLU: (sega-mallu: martillo para adelgazar el corte de la guadaña). *Sega-mallu* ona dut. *Sega-mallu* hunekin lan ederra iten dut.
- SEGARRI: (segarri: piedra para afilar la guadaña). *Segarri* hau bezalakoik iñon ez. *Segarri* ona.
- SEGURANTZA: (segurantzaz: seguridad). Zurekin ez dut batre *segurantzik*. *Segurantzaz* guti.
- SEGURTE FIO NAIZ: (seguru aski bezala: aseguraria). *Segur ta fio naiz* bera han dagola.
- SEURIK: (segurik: sin duda). Kostako zaiku mile pezta *seurik*. Bai *seurik*.
- SEME BITXI: (semebitxi: ahijado). Maite dut nere *semebitxi* ederra.
- SEMEDER: (San Primo egunari deitzen zaio: día de San Primo). *Semeder* eguneko urie, berrogei eguneko urie.
- SIXTE, XIXTE: (ziztatu: pinchazo). Orratzakin *sixte* in nion. *Xixtetu* nion. *Sixte* haundie.
- SIÑESTE, SINESTE: (siñiste: creencia). Hortan *siñeste* haundie dugu. *Siñesten* dugu. *Sinetsi* dut.
- SOHORRERIE, SOGORRERIE: (gorreri: sordera). *Sorreriek* ez du gauz onik. *Sohorreri* horrekin beti gaizki.
- SORRA, SOHORRA, SOGORRA: (gorra: sordo). Zein *sorra* zaren. *Sohortu* zara. Hemen denak *sogorrak*.
- SORALLUE: (sorailu: piso de una habitación, tarima). Gur etxeak *sorallu* ona du. *Aspaldiko sorallue*.
- SOINBURU: (bizkar gaina: hombro). Gipona *soinburuen* zaraman. *Soinburuen* dakarra.
- SOBERA, SOBERATU: (gehiegi: demasiado, sobrado). Hau *sobera* duzu. *Soberatuko* zaiku. *Soberaxko* guretako.
- SOBERAKINE: (gehiegikeria: sobras). *Soberakinek* aspertzen dute. *Soberakinek* bota.
- SORGIN-AFARI: (sorgin afari, gau erdiko afaria: cena de media noche). Goizeko hiruetan egin ginuen *sorgin afari* ederra.
- SORGIN SALDA: (sorgin salda: caldo de brujas). Zugarramurdin *sorgin-salda* hartu ginuen.
- SORKIZUN: (iturburu, sortzen den lekua: nacedero, manantial). Herriko iturriak hortxe dauke *sorkizune*.
- SOLAS: (hitzegin: hablar, conversación). *Solas* goxoak maite ditut. *Solasean* ari gara. *Solas* onak.

- SOLASTURI: (berritsu, eletzu: hablador). Bazkalondoan denak *solasturi*. Zein *solasturie* zaren.
- SOLASALDI: (hizketaldi, hitzaldi: charla). *Solasaldi* ederra egin dugu. Yende solasturiek *solasaldi* luzeak.
- SOSA: (dirua: dinero). *Sosa* denek maite. *Sosik* gabe deusez. Bakea ta bi *sos*.
- SOSDUNE: (diru duna: que tiene dinero). Nere osaba *sosdune* da. Hemen *sosdun* aunitz.
- SOINKE: (bizkarka: a hombros). *Soinke* egin ginuen lana. *Soinke* aitu ginen.
- SONBOR-AITZURRE: (haitzur haundia luberriak egiteko: azadón para roturaciones). *Sonbor aitzurrekin* atra ginuen lugerrie. *Sonbor aitzurre* pisue da.
- SORLEKU: (jaio den lekua: sitio de nacimiento). Maite dut nere *sorlekua*. Nere *sorlekuan* bizi naiz.
- SORTETXE: (jaio den etxea: casa donde ha nacido). Nere *sortetxea* berritu dute. Nere andrearen *sortetxea*.
- SORTERRI: (jaio den herria: pueblo donde ha nacido). Nere *sorterrian* hil nai nuke. *Sorterri*tik urrun bizi da.
- SORO: (belarra: césped, segundo corte de hierba). Belarrak onak eta *soroak* hobeak. *Pilota-soro* aunitz hemen.
- SOLASBIDE, SOLASPIDE: (solasbide: motivo de habladurias). Gure hauzoan gertatu denakin *solasbide* franko bazterretan.
- SOBRANIA: (nabarmena bezala: exagerado o algo asi). Neska hori *sobrania* da. Bertze hoiek ere *sobraniak*.
- SORAIO SORAIOA: (soraio: cerdo atacado de cisticerco). Zerri *soraioa* atra zaiku. *Soraioa* gaixtoa da.
- SUKERRA: (sukarra: fiebre, calentura). Gure hurre *sukerrakin* daukegu. *Suker* haundie.
- SUTOPILE: (gari iriñakin egiten den taloa: talo hecho con harina de trigo). *Sutopil* goxoak yan tugu. *Sutopilek* gaur yateko.
- SUGERRIE: (sua egiteko: combustible para hacer fuego). Hemen badugu *sugerr*i franko. *Sugerr*ie behar da.
- SUFLIA: (bizkorra, ederra: robusto). Mutil *sufli*a gure Martintxo. *Sufli*a eta aski ona.
- SUKIL, SUKIL-ONBORRA: (sukil-enbor: tronco que arde en el hogar). Onbor hunek *sukilteko* balio du. *Sukil-onbor* yorie.
- SUKIL-LEKUE: (sukil-tokia: sitio donde se coloca el tronco en el hogar). *Sukilteku*en ederki kokatu da onborra.
- SUMANDILE: (sugandilla: lagartija). Pareta zar hoietan *sumandilek* pileka.
- SUMUSKERRA: (musker, suge-musker: lagarto). *Sumuskerra* sartu zitzaikun etxe barnera.
- SUMETU: (somatu: barruntar). *Sumetu* ginuen han zerbait bazela. Ez dut deus *sumetu*.
- SUNSUNE-SUNSUNA: (ergel, jende iluna: bobalicón). Zein *sunsune* den andre hori. Yende *sunsun* hoiekin kasu.
- SUSPERRA: (sutsu, susper: fogoso, ardiente). Bero izigerrie *susperra* zagon.
- SUSERA: (susara: celo de la vaca). Gure bei gorrie *susera* dago.
- SUNTSITU: (desegin: deshacer). Etxea *suntsitu* zuten. Bazter guziek *suntsituek*.
- SENDABIDE: (sendabide: remedio). Eritasan horrek eztu *sendabide*ik. *Sendabide* ona da.
- SAKELA: (sakela: bolsillo). *Sakelean* badut ziloa. *Sakel* haundie eta sos guti.

- SAKELUTZ: (sakelutz: bolsillo vacío, sin dinero). Gure herrian gizon bati deitzen zioten *sakelutz*.
- SUGURRE (SUDURRE): (sudurra: nariz). *Sugurraundi* aunitz hemen. *Sugurre* aunpetu zaizu.
- SASTORRA: (ausarta, denetan sartzen dena: atrevido). Hau mutiko *sastorra!* Zein *sastorra* zaren!

-T-

- TALOBURDINE, TALOBURDINE: (taloburdina: pieza de hierro para asar tortas de maíz). *Taloburdinekin* aitzen gara. Taloburdin ona dugu.
- TALOMANTENUE: (talomantenu: pieza curva de madera para asar talos). *Talomantenu* ona dugu taloak erretzeko. Talomantenu.
- TANATUE: (tanatua: caerse el vello a los animales, las plumas a las aves). Badugu ollo lepo *tanatue*. Ardi *tanatuek* ere badire.
- TANTAIA: (tantaia: árbol bravio, tronco de árbol sin ramas). Bertizko oihanean *tantai* ederrak. Haritz *tantaia*k.
- TANTIKETU: (ez dela mugitzen: que no se mueve). Mugitzeko erran eta ez *tantiketutu* ere. Ez *tantiketzen!*
- TARATILU, TARATELU: (zuloak egiteko tresna: herramienta para agujerear). *Taratilu* horrekin ziletu dugu maia. *Taratelu* ederra.
- TARTALLA: (arrote: desarrapado). Zein *tartalla* zaren. Hau yende *tartalla!*
- TARRAPATAKA: (arrapaladan: a tropezones). *Tarrapataka* gan ginen. *Tarrapataka* etorri ere.
- TARRATA, TARRATATU: (zarrast, zarrasta, urratu: rasgar, rasgón). Anbateko *tarrata* in datate atorran. Dena *tarratatue*.
- TARRATARI: (puzkerti: pedorro). *Tarratari* zikine gaie hemendik! Hau mutiko *tarratarie!*
- TTALLA, TTARRA: (txikia: pequeño). Gizon *ttallak* espantu haundiek. *Ttarra* eta *tzarra*.
- TTARTU, (TTIPITU): (txikitu: empequeñecerse). Gure gizona *ttartzen* ai de. *Ttartzten* eta zahartzen. Gure gizona *ttartzen* ari da.
- TTANTTA: (ardo: vino). Andre horri *ttantta* gustatzen zaio. *Ttantta* du maite.
- TTANTTA-GOXUA: (ardo goxoa: vino dulce). Amatxin etxean *ttantta goxua* hartu ginuen.
- TELLERINE, TELLARINE: (teilagille: tejero). Nere lengusue *tellerine* da. “*Tellarin*” Baztango dantza Bat.
- TEKU: (teku: deju). Ardo hunek badu *tekue*. *Teku* hau arras txarra da.
- TELEKA: (aspergarr: latoso, pelma). Hau gizon *teleka!* Beti *teleka* horrekin.
- TEMATZU, TEMAZU: (setatsu: temoso). Hau neskatiko *tematzue!* *Tematzu* eta berekoia. Zein *temazue* zaren. *Temazu* eta gaixtoa.
- TENORE: (ordua, garaia: tiempo, hora). *Tenore* txarrean etorri zara. Bazkaltzeko *tenorea* da.
- TENTUMOTX: (muxkin, nigarti: llorón). Gure hurre *tentumotx* dugu. Arront *tentumotx*.
- TETELA: (tetela: ceceoso). Hau gizon *tetela!* *Teteletu* zaiku gizona. *Teteldu*.
- TILISTETU: (Untzi batera ura bota eta astindu. Agitar el agua en una vasija). *Tilistetu ongi untzi hori*. *Tilistetu* eta ur zikine bota.
- TITIDORRA: (titilegorra, ao-gozagarr: chupete). Haur hunek *titidorra* maite du. *Titidorra* hautsi du.
- TIRRIE, TIRRIETU: (tirria: anhelo). Neska hortaz arras *tirrietue* nago. Hau *tirrie!*

- TIPUL-AZKAIA, TIPULAZKAI: (tipulazkai: cebolla que se planta para simiente). Baitugu *tipulazkaia*k Maiatzian yateko. *Tipulazkai* onak.
- TTIPIE: (txikia: pequeño). Neska *ttipie* bai, baño ernea. *Ttipittoa* da.
- TTIPITU: (txikitu, laburtu: achicar, empequeñecer). Gizon hori *ttipitu* da. Zorrak *ttipitzen* ari dire.
- TTILITTE, TILITE: (gustorik gabeko yanaria edo edaria: comida sin sustancia). Salda hau arront *ttilitte* da. Salda *ttilitte*.
- TOLOTA: (arrautz ustela: huevo podrido). Arroltze tolotak usein txarra du. Arroltze *tolota*.
- TOTORIKO, TTOTORIKO: (kokoriko: en cucullas). Yarri zaite *ttotoriko*. *Totoriko* yarri ginen.
- TTOTTOLATUE: (ergeldua, zozotua: atontado, sin fundamento). Gure osaba arront *ttottolatue* dago.
- TTAUTTE: (tragosko bat egin: hechar un trago, beber algo). Amatxin etxean *ttautte* in ginuen. *Ttautte* goxua.
- TUTULU: (tutulu: moño). Neskatik horrek zer *tutulu* polite duen. *Tutulu*.
- TUPINE: (estu, tinko, lur gogorra: tupido). Gure landako lurre *tupin tupine* dago. Arras *tupine*.
- TUTUE: (tutu, turuta: corneta). Yotzak *tutue*. *Tutue* yo dute. Hemen *tutularie*.
- TTUE: (listu: txistu, saliva). *Ttue* bota zion aurpeire. Ez *ttuik* bota.
- TUPINE: (ontzi clase bat: marmita olla de metal con tapa). *Tupine* ederra izebain etxean.
- TTUTTURRU: (mendi gallur zorrotza: cúspide de montaña, pináculo). *Ttutturru* hartan izan ginen. Gorasko dago *ttutturru* hure.
- TRAKETSA: (zarpail: grosero). Yende *traketsa* bazter hoketan. Zein *traketsa* zaren.
- TRAPA: (ardien gaitza: jadeo de ovejas). Gure artaldean *trapa* sartu zaiku. *Trapa* txarra da.
- TRIGUNE: (eskalaburu: tribuna). Gure etxeak *trigune* ederra du. Etxe gibelean *trigune*.
- TROSTAN: (trosta, trostan, draka-draka: al trote). *Trostan* etorri ginen. Zaldiz eta *trostan*.
- TZARRA: (gaixtoa, gaizkin: malo). Gizon hori arras *tzarra* da. *Tzarra* eta maltzur-re.
- TAPIE, TAPITU: (tapitu: tupido, espeso). Uri erauntsi hoiek lurrek *tapitu* dazku. Lur *tapie*.
- TIRRINTE: (tirrin, txirrin: timbre). Despertadore hunek *tirrintik* eztu yotzen. *Tirrintek* yo du.
- TRIPUS TRAPUS: (lana presaka eta nolanai egina: hacer algo sin orden). Lan hau *tripus-trapus* ine. Zu beti *tripus-trapus*.
- TRAGAZA: (otea xatzeko tresna: herramienta para triturar argoma). *Tragaza* hunekin otea ederki xatzen dugu, xe xea inik. *Tragaza* Sunbillan hartua.
- TRALLUKE: (garia erauzteko tresna: palo con el que se desgrana el trigo). *Tralluke* tresna zaharrenetako bat da. Gure gazte denboran ogie erauzteko beti *trallukekin*.

—TX—

TXANTXIGORRA: (Txantxigor: cimarrón). *Txantxigorrak* zein goxoak diren. *Txantxigor* onak.

TXALMA: (txalma: albarda ligera). Zaldi horrek *txalma* berrie behar du.

- TXINGA: (arrantzako sare bat: red para pescar). *Txingakin* arpatu gintuen arrañak. *Txinga* ona da.
- TXINGER-AZPI: (urdai-azpi: jamón). *Txinger-azpi* ederrak gure etxean.
- TXINGERRA (ZINGERRA): (urdaia: tocino). Zerri gazteain *txingerra* ona da. *Txinger* onak.
- TXINGER-URIN: (urdai koipe: grasa de tocino). *Txinger-urinekin* prexistu dugu.
- TXINGURIE, TXUNGURIE: (txingure: yunque). Herriko arotzak lau ehun kiloko *txingurie* saldu du.
- TXINGIL: (txingil: a la pata coja). *Txingilke* gan ginen. *Txingilke* aunitz nekatzen da.
- TXITA, TXITE, TXITO: (txita: polluelo). Baitugu hainbertze *txito*. Hil zaizkigu lau *txita*.
- TXIPA, TXIPE: (arrai klase bat: una clase de pez de río). Baztango ugeldean badire *txipek* pileka.
- TXISTORRA: (txistorra, lukainka: longaniza). Hemengo *txistorrak* badu erreliste. Hemen *txistor* onak.
- TXIÑURRIE: (txiñurria: hormiga). Yendea bildu zen *txiñurrie* bezala. *Txiñurri* aunitz.
- TXOKOTA: (txokota: eje del fruto). Sagarra yan eta *txokota* bota. *Txokota* ez yan.
- TXOKOTO: (Elizondoko karrika bat: Un lugar de Elizondo). Orai *txokoton* bizi naiz. *Txokoto* Elizondon dago.
- TXULUBITE: (txistu edo txulubita: silbo, txistu o flauta). Hauzoko mutiko horrek *txulubite* yotzen du.
- TXUNGUR: (urdai-azpiko ezurra: hueso del jamón). Banabarra *txungurrekin* ego-sie zein ona den. *Txungur* ona.
- TXARRANTXA: (txarrantxa: objeto para limpiar el ganado). Beiak *txarrantxakin* garbitzen ditugu. *Txarrantxa* ona.

-U-

- UBELA: (ubala: correa). Erleju hunek *ubel* berrie behar du. *Ubela* ondatu zait.
- UBELDURE: (ubeldura: cardenal). Anbateko *ubeldure* duzu. Gorputze *ubeldurez* betea.
- UBER: (zikin: sucio). Zureak eder eta bertzenak *uber*.
- UBERROA: (ur zikinak: riada sucia). *Uberroak* kalte haundiak egin ditu. *Uberro* haundia.
- UGELDE, UGALDE: (ibaia: río). *Ugeldea* berratu da. "Baztan" *ugaldean* arrain onak.
- UFESTUE: (zikin, likits: hediondo). Yende *ufestue* bazter hoketan. Denak *ufestuek*.
- UFRELLA: (abail: honda). *Ufrellakin* arrie tiretu ta il zuen Dabidek Goliat.
- ULIBELTZA: (eulibeltza: mosca negra). Kasu zinger-azpi horrekin *ulibeltzak* ukitu ez dezan.
- ULI, ULIE: (euli, elbi: mosca). Etxe huntan *uli* aunitz. Zein *ulie* zaren. *Uliek* udan.
- ULITXE: (eltxo: mosquito). *Ulitxek* pileka bide hortan. Zoko hoietan *ulitxe* aunitz.
- UKITU: (ikutu: tocar). *Ukitu* baizik ez nion in. Hau *ukitu* gabe dago. *Ukitze*.
- UKONDOA: (ukalondoa: codo). *Ukondoa* urbil eta musuik ezin man. *Ukondoa* makur.
- UKUMILE: (ukabilla: puño). *Ukumile* haundie eta eskumutur mehea. *Ukumilekin* yo.

- UMERRIE: (bildots hilla: cordero muerto). Aurten *umerrie* merke. *Umerrie* erosi dugu. *Umerrie* ona da.
- UMETU: (umatze: echar crías). Ardi guziak *umetu* zaizkigu. Urdama ere *umetu*.
- UMEKOR: (umekor: que produce muchas crías). Etxe hortan denak *umekor*.
- UNIDEA: (iñudea: nodriza). Gure lengusua *unideakin* azi zuten. *Unide* azkarra.
- UNTZI: (ontzi: vasija). *Untziek* ongi garbitu. *Untzi* hortan sartu dut.
- UNTZITU, UNTZIE: (joaldia: zurrar). *Untzituko* zaitut. Anbateko *untzie* hartu ziken.
- UNERAÑO: (honeraño: hasta aquí). *Uneraño* etorri zen. *Uneraño* egin dugu.
- UNET, UNAT, HUNAT: (honera, honara: hacia aquí). Zato *hunet*. Ator *hunat*. Torri *hunet*. *Hunetakoan* karri.
- UNEXAGOTTO: (onexago: un poco más aquí). Torri zaitte *hunexagotto*. Hor ez, *hunexagotto*.
- URBIL: (urre, gertu: cerca). *Urbil* dago gure heriotza. Bestak *urbil* eta soñularik ez.
- URBILDU: (urreratu: acercar). *Urbildu* zaitte gehiago. *Urbildu* zaitezte.
- URBILEGI: (urbilegi: demasiado cerca). Pixke bat urrunxago, hau *urbilegi* dago. Hoi ere *urbilegi*.
- URI-LANKARRA: (xirimiri: llovizna). *Uri-lankarra* ari du. Otsondon *uri-lankarra*.
- URIE, URIA: (euria: lluvia). *Urie* ai du. Atzo ere *urie* in zuen. Beti *urie*.
- URIN, URINE: (koipe: manteca, grasa). *Urin* sobera du. Zerri *urinekin* prexistu dugu.
- URDEKERIE: (urdekeria: cochínada). Zer *urdekerie* in dakuten. Etzazule holako *urdekerik* in.
- URTXILE: (urkulla: horquilla). *Urtxil* horrekin inen dugu. Hemen dago *urtxile*.
- URIXKI: (euri pixka bat: llovizna). Gaur *urixki* dugu. Denbora zirtzile, *urixki*.
- UR-YAUZI: (turrusta: cascada). Mendi tarte hortan *ur-yauzi* ederra dugu.
- URTXINTXE: (kattagorri: ardilla). Bertizko oihanean *urtxintxe* aunitz. *Urtxintxe* polite da.
- URTETS, URTETSA: (urtats, urtasgarri: aguinaldo). Urte berri egunean *urtetsak* eskatzen dugu. *Urtets, Urtets!*
- URRIKITU: (damutu: arrepentirse). *Urrikitu* zitzaiten bai. Denak *urrikituek*.
- URRIKIMENTU: (damu: arrepentimiento). Gaizki in dut eta badut *urrikimentu*.
- URRINDETU: (usaintzatu: perfumar). Belar onakin zoko guziak *urrindetu*. *Urrindetu* ongi.
- URRIN, URRINE: (usai, usaia: olor). *Urrin* txarra hemen. Hau urrine! Zer da *urrin* hau!
- URRETU: (urratu: deshacer). Gure ardi-borda *urretu* dugu. *Espartinek* *urretu* zaizkit.
- URDINDUE, URDINDU: (lizundu: enmohecerse, musido). Ubel hau *urdindu* da. Baratxuriek ere *urdinduek*.
- URRATS: (pausoa: paso). *Urrats* bat aitzinet, *urrats* bat gibelat. Gure *urratsak*.
- URREN: (zorian: a punto de...). Gur osaba *hil-urren* dago. Gure sosak ere *akitu-urren*.
- URRUPE: (zurrupa: trago). Ardo gorritik *urrupe* ederrak in gintuen. Nik *urrupe* bat aski.
- URREZTATU: (urrez bete: forrar de oro, dorar). Ortza *urreztatue*. Elizeko aldarea ongi *urreztatue* dago.
- URZORRI: (urzorri: piojo de agua). Putzu hortan *urzorri* aunitz. Turri hortaik ez edan, *urzorriek* baitu.
- URRUN, URRUNXKO: (urruti, urrutixko: lejos). Mendi hoi *urrun* dago. Guretako *urrunxko*.

- URRUNDU: (urrutiratu: alejar, alejarse). *Urrundu* zaiku gure lagune. Gañerakoak ere arras *urrunduek*.
- USEÑA, USEIN: (usaia, usai: olor). *Usein* ona duzu. Hor *usein* txarra eta nolako *useña*.
- USEINKE: (usaika: oliendo). Zer ai zara hor *useinke*. Zakurrek bezala *useinke*.
- USMETU: (usai-egite: olfatear): *Usmetu* nuen hor zerbait bazela. Beiak ura *usmetu* du.
- USMOA: (usma: olfato). Gure beorrak *usmo* ona du. Horren usmoa!
- USMOKA: (usaika: oliendo, olfateando). Bei hoiek beti *usmoka*. Beorra ere *usmoka* dabile.
- USU: (usu: espeso). Arbiak *usu* landa hortan. *Usu*, bakandu behar dire.
- UPEN: (igo, jaso: levantar, subir). Zenbat aldiz *upen* zara *Legatera*? Arri haundia *upen* dut.
- UZTEDIA: (uztedia: aro de cuero donde se sujeta el timón del carro). Sartu behar dugu lardaia *uztedian*. *Uztedia* ondatu zaiku.
- UZKUR, UZKURTUE: (uzkur: silencioso, melancólico, retraído). Gure mutikoa beti *uzkur*. Osaba ere arras *uzkurtue*. Heriotzaren oroitzapenak *uzkurtzen* du bekataria.
- URDETU: (zikindu: ensuciar, hacerse inmundo, puerco). Nere etxe polita *urdetu* datate. Ari dire paretak *urdetzen*.
- UZKELDU: (uzkeldu: atar al ganado las cuatro patas). Bildotsak *uzkeldu* ditut. Ongi *uzkelduek* laxatu ez daitzin.
- UBERTU: (zikindu: ensuciar). Esne hau *ubertu* duzu. *Ubertu* dire errekak. Uberroa, Uber.

-X-

- XAHARRA: (zarra: viejo, viejito). Nola *xahartu* den gure gizona. Hau gizon *xaharra!*
- XALMA: (txalma: albarda ligera). Zaldi horrek *xalma* ederra du. *Xalma* berrie da.
- XALOA: (maitagarri: cariñoso). Neska *xaloa* eta yostakina. Mutiko *xaloak* dire.
- XALUPE: (txalburu, igeltxo: renacuajo). Erreka bazter hortan *xalupe* aunitz.
- XANGRINDUE: (naigabetua: disgustado). Arront *xangrindue* dago. Denak *xangrinduek*.
- XARBO: (zarbo: barbo). Gure herriko ugeldean badire *xarbo* aunitz. *Xarbo* ttipiak.
- XAKARRA: (xakarra: costra). Baduzu *xakar* bat kopetan. Dena *xakarez* betea dago.
- XARRANTXA: (Mandoek erabiltzen duten kokotz-ualaren burdiña: barboquejo). *Xarrantxa* ederra dauke gure abreak. *Xarrantxa* Frantzietik karrie.
- XARTEXA, XARTAXA: (erdoil: roña de las plantas). Banabarrak *xartexakin* ondatu dire. Patatak ere *xartexa*.
- XATARRA: (aur-oial: pañales). Haur horri aldatu *xatarrak*. *Xatar* garbiek behar ditu.
- XAPELA: (txapela: sombrero). *Xapel* ederra duzu. *Xapela* behar dut.
- XAPINE: (galtzerdi clasea: calcetin especial). Neguen *xapinekin* ibiltzen naiz. *Xapinek* maite ditut.
- XAUNGARRIE: (labea garbitzeko isetsa: Se usa para limpiar el horno). *Xaungarriekin* garbitzen dugu labea. *Xaungarrie* hor dago.
- XATU, (XEATU): (marruskatu: masticar, hacer papilla). Aragia *xatu* ongi. *Xe-xea* egin. *Xeatu* ongi.

- XAXKITO: (laka: almute, almud). Nai nuke *xaxkito* bat arto pikorra. *Xaxkito* bat aski dut.
- XEA: (gauza ttipia: cosa menuda). Gauza *xea* duk hau. Yende *xeakin* dabile.
- XEHETASUN: (xehetasun: menudencia). *Xehetasun* guziak agertu. *Xehetasunak* ongi eman ditut.
- XERRENDA: (xerrenda: tira de tela). Ohial *xerrenda* leihotik dilinden.
- XERRI-GEREZI: (txerri-gerezi: cereza silvestre). Mendi zoko hortan badire *xerri-gereziek*. *Xerrigerezi* onak.
- XERREKATU, XERRADATU, XERREGATU: (aitzurtu, belarrak kendu: quitar hierba con azada). Lehenik ongi *xerrekatu*. *Xerradatu* ongi. Xerregatu dugu.
- XERPELA: (edari edo salda epela edo ez hain ona. Bebida caliente). Hau ardo *xerrepela*. Salda *xerrepela*.
- XERTO, XERTATU: (xerto: vacuna, injerto). Ardiak *xertatu* ditugu. Sagarrondo ere *xertatue*.
- XETUME: (setati: temoso). Hau gizon *xetume!* Zein *xetume* zaren! *Xetume* ta gaixtoa.
- XERRI-BAZKA: (txerri jana: comida de cerdos). *Xerri-bazka* ona biltzen dugu. Badugu *xerri-bazka* pileka.
- XEXENKO: (zezengai: novillo). *Xexenko* ederra dugu. *Xexenkoa* saldu behar dugu.
- XILKO, XILKO-ERTZE: (zilbor: ombligo). Zilbor-este: cordón del ombligo). *Xilkoa* agerien duzu. *Xilko-ertzetik* gaizki ibili zen.
- XINGERRA (ZINGERRA): (urdaia: tocino). Guk *xinger* aunitz yaten dugu. *Xingerra* eta arroltzea.
- XINGER-URIN: (urdai-koipe: grasa de tocino). Patata prexietuek *xinger-urinekin*. *Xinger-urinekin* busti bat.
- XINGER-AZPI: (urdai azpi: jamón). *Xinger-azpi* onak nere sortetxean. *Xinger-azpi* bat yan dugu.
- XINGER-GIZENA: (urdai-gizena: tocino gordo o lo gordo del tocino). *Xinger-gizena* ongi prexitu. *Xinger-gizena* ez dut maite.
- XINGER-IÑERRA: (urdanzaki: parte magra del tocino). *Xinger-iñerra* maite dut. *Xinger-iñerra* yan ginuen.
- XIGORRA, XIGORTU: (xigorra, xigortu: tostar, tostado). Ogi *xigorra*. Kasu sobe-ra *xigortu* gabe.
- XILKE: (ixilka: a calladas). Hau *xilke* egin behar da. *Xilke* iñork yakin gabe.
- XINGER-ZAFLA: (urdai-zafla: filete de tocino). *Xinger-zafla* bat gogotik yain nuke. *Xinger-zafla* ederra.
- XIKANA: (iruzur: trampa, engaño). Etzazule *xikanik* egin. *Xikana* in daku. *Xikana* haundie.
- XILIK: (ixillik, ixilik: silencio). Egon zaitezte *xilik*. *Xilik* egon. *Xilik* egon gara.
- XIMIKO: (atximur, tximiko: pellizco). Anbateko *ximikoa* in zatan. *Ximiko* mingarrie.
- XIMIKO-BERRI: (tximiko-berri: pellizco de estreno). Ximiko-berri! zapata berriekin. Ximiko-berri!
- XIMURRE: (zimur: arrugado, arruga). Zein *ximur* dagon gure amatxi. Kopetako *ximurrek*.
- XIMURTU: (zimurtu: arrugarse). Gure amatxi arras *ximurtu* zaiku. Arront *ximurtue*.
- XIMURKERI: (zimurkeri: mezquindad, tacañería). Etzaitela holako *ximurkerietan* ibili. Hau *ximurkerie!*

- XIMURTASUN: (zimurtasun, zimur: arruga, pliegue). Baduzu kopetan halako *ximurtasun* bat. *Ximurtasunek* ageri.
- XIXTE, XIXTETU: (zizte, ziztetu: pincho, pinchar). *Xixte* bat egin zion. *Xixtetu* zion. *Xixte* in ta odola atra.
- XIXTORRA: (txistorra: longaniza). *Xixtorra* ta arroltzea zein onak diren. *Xixtor* goxua.
- XIRIXTILO: (lokarri: lazo). *Xirixtiloa* in zazu eta koropiloik ez. *Xirixtiloa* aski.
- XIXERI: (zizari: lombriz). Gure aurrek *xixeriek* baitu. *Xixeriek* gaixtoak dire.
- XIXTU, XUXTU: (txistu: silbar, silbido). Maipetik *xixtu*. *Xixtu* ta *xuxtu* nai duzun guzie.
- XOPINE: (zotina: hipo). Gure neskatikoai etzaio *xopine* gaten. *Xopine* txarra da.
- XORAGARRIE, XORAGARRI: (zoragarri: delectable). Maritxu zein *xoragarrie* den. Neska *xoragarrie*.
- XORATU: (zoratu: marearse, encantar también). Purua erre eta *xoratu* nintzen. Neska horrek *xoratu* nau.
- XORTA: (xorta: liquido en poca cantidad). Ardo *xorta* bat edan nuen. *Xorta* batekin aski. Esne *xorta*.
- XORANDA: (ero xamarra: locuela, locuelo). Hau neska *xoranda!* Etzaitela neska *xoranda* horrekin ibili.
- XORROTO: (sabel, zorro, zorroto: tripa, tripita). *Xorrotoa* agerien duzu. Gure aurrek zer *xorroto* polite duen.
- XOKO: (txoko: rincón). Maite dut nere *xoko* hau. Etxe *xokoa*. Sukelde *xokoa*.
- XOTONA: (sakon: hondo). Plater *xotona* da zopa yateko. Kartzazu plater *xotona*. *Xotona* behar dut.
- XOXO, XOXOA: (zozo, zozoa: tordo). *Xoxoak* kantari, zein xoragarri. *Xoxo-dantza* Baztanen.
- XUKU: (idor, legor: seco). Bidea *xuku* dago. *Xuku xuku*, ezta logik.
- XUKETU, XUKATU: (sekatu, idortu, legortu: secar). Untziek *xuketu*. *Xuketu* ongi. *Xukezazu* ongi.
- XULUFRIN, XULUFRINE: (lore clasea: clase de flor, frase de cariño también). Etxean baitugu *xulufrinek*. Zu zara gure *xulufrine*.
- XUME: (gauza txikia: menudo, cosa pequeña, sin importancia). Gauza *xumea* duk hori. Ni gizon *xume* bat naiz. Yende *xumea*.
- XUR-XUR: (xur-xur: avaricia, tacañería, ahorrando). Gu *xur-xur* bizi gara. *Xur-xur* ibili zaitezte.
- XURKINE: (zerri jana: comida para los cerdos, sobras de la comida). *Xurkin* ona zerriendako. Etxe guzietako *xurkinek* bildu.
- XURINGOIA: (zuringo: clara de huevo). Arroltzearen *xuringoakin* goxoki ona egi-ten da.
- XURIMENTA: (zurimenta: ropa blanca, sábanas, etc.). Etxean *xurimenta* ona dugu. *Xurimenta* horrek balio du.
- XURITONDO: (Xuritondo: hoja de la mazorca de maíz). Gure beiek *xuritondoa* yaten dute. *Xuritondoa* ona da.
- XUXENPIDEAN: (zuzenbidean: hacer bien las cosas). *Xuxenpidean* in tugu gure aferak. Beti *xuxenpidean*.
- XURRUT: (zurrut: beber un trago). Hemen *xurrut* eta han *xurrut*, gero mozkortu.
- XULUBITE: (txistu, txulubita: silbo, flauta). *Xulubite* berrie erosi dut. Horrek *xulubite* ongi yotzen du.
- XULUBITERIE, XULUBITARI: (txistulari: el que toca el txistu). Gure herrien *xulubitari* ona dugu. *Xulubitari* gaztea.

- XAMUR, XAMURRE: (samur, samurra: tiernecito). Aragi hau zein *xamurre* den.
Xamur xamurre.
- XARAKA: (xaraka: arbolado con árbol pequeño). *Xaraka* hortan sartu da basur-dea. *Xaraka* sasiz betea.
- XIMURRE: (zurte: tacaño). Horrek esku *ximurre* du.

-Z-

- ZABAR: (zabar: remolón, flojo). Zein *zabarra* zaren. Hau yende *zabarra!*
- ZABARKERI, ZABARKERIE: (zabarkeri: indolencia, desidia). *Zabarkeriek* gal-tzen du gizona. *Zabarkerie* nausi.
- ZABARTU, ZABARTZEN: (zabartu: hacerse el remolón, descuidarse). Nola *zabartu* zaren. Yendea *zabartzen* ari da.
- ZAKUTO: (zaku txikia: saco pequeño). *Zakuto* batean sartuko dugu. *Zakuto* hori autsie dago.
- ZAKUR-EZTULE: (zakur-eztula: tos de perro). *Zakur-eztul* hoi etzaitzu gaten. *Zakur-eztule* txarra da.
- ZAFRA: (zartako: bofetada). Man nion *zafra* bat. Anbateko *zafra*. Maiok *zafra* bat.
- ZAFRALDI: (zurraldi, zurra: paliza). *Zafraldi* ederra hartu ziken. Eta nolako *zafraldie!*
- ZAFRATU: (joaldi, zurraldi: paliza). *Zafratu* zuten eta hil urren utzi. Iretzeak *zafra-tuek* ditugu. (Iretzeak akitu urren direlaik “zafratu” erabiltzen da).
- ZAFRAKA: (joka: a golpes). *Zafraka* ibili zuten gure adiskidea. *Zafraka* besoa autsi.
- ZAFLA: (zartakoa, baita ere puska bat: bofetada, también trozo de carne). *Zafla* bat man nion. Aragi *zafla* ederra yan ginuen.
- ZAFLADA: (zartakoa: tortazo, bofetada). *Zaflada* ederrak man ziozten. Haur horrek *zaflada* ederrak hartzen ditu.
- ZAFLALDI: (zartakoak hartu, joaldi: zurra, paliza). *Zaflaldi* izigerrie hartue du. Nolako *zaflaldie!*
- ZAFLATU: (zafratu bezala, joaldi: dar paliza). *Zaflatu* zuten eta bortizki *zaflatue*.
- ZAMA: (zama: carga). Belar *zama* ederrak in gintuen. Urte *zama* haundie gizon xaharrak.
- ZANGO-MAKURRE: (oin-oker, oin-makur: pie torcido). Neska susie ta *zango-makurre*.
- ZANGO-ZOLA: (oin-zola: planta del pie). *Zango-zola* minberatue dauket. *Zango-zolan* min.
- ZALDARE: (pentsue: pienso). Gure behorrek *zaldare* ona behar du. *Zaldare* sendoa.
- ZANPA, ZANPATU: (zanpa, zanpatu: golpe, golpear, pegar, dar paliza). *Zanpa* ederra hartu du. *Zanpatu* dute nere anaia.
- ZANPATEKO: (zanpateko: golpe recibido, golpe grande). Anbateko *zanpatekoa* hartu du. Nere erlejuek *zanpateko* ederra hartu du.
- ZANPATZALE: (zanpatzale: pegador, que da palizas). Gizon gaixtoa eta *zanpatzalea*. *Zanpatzale* maltzurte.
- ZANGOPEAN, ZANGOPIAN: (ankapean, oinpean: bajo el pie). *Zangopian* ibili zuten. *Zangopean* hartu dut.
- ZANGOME: (ankame: pierna delgada). Zorro haundie eta *zangome*. Gizon luzea ta *zangome*.

- ZANGOLEPO: (ankagain: empeine). *Zangolepoan* min hartu dut. *Zangolepoa* biurtu eta maingu.
- ZANPET: (asko jan eta bete: hartarse de comer). Yan ginuen *zanpet* in artio. Ederki yan eta *zanpet!*
- ZAPA, ZAPATU: (zapa, zapatu: oprimir, apretar). *Zapa* hemen eta *zapa* hor. Ongi *zapatu*. *Zapatu* ongi.
- ZAPADURE: (zapadura: efecto de la presión). Señale du *zapadure*. *Zapadure* nabarmen ageri da.
- ZAPINO: (galtzerdi-motzak: media corta que llega hasta el tobillo). Gure artzañak *zapino* ederrak itentu (egiten ditu).
- ZAPATILE: (zapata egille: zapatero). Joxe Martin *zapatile* ona da. *Zapatile* gaztea.
- ZAPEL: (txapel: sombrero). Iruzkiendako *zapel* ederra. *Zapel* gorriekin etorri dire.
- ZARAKA: (xara: jaral). Azkenarroa *zaraka* hortan sartu da. *Zaraka* zikine da.
- ZARTA, ZARTAKO: (zarta, zartako: bofetada). *Zarta* bat eman nion. *Zartako* ederra. A zer *zerta!*
- ZARTATU: (parea zartatu: revocar la pared). Etxea *zartatu* eta xuritu. Ongi *zartatu* behar dugu.
- ZARTATU: (zañak zartatu: relajación de las venas). Zañak *zartatu* zitzaizkion. *Zartatu* zaizkio.
- ZARTADURE: (zain-biurtu: esguince, relajación de las venas). *Zartadure* hunek min maten dat. *Zartadurek* ondorio txarra.
- ZARTAÑA: (zartagia: sartén). *Zartain* zopa yan ginuen. *Zartañan* arroltze prexietue.
- ZATARRA: (trapu zarra: trapo, estropajo). *Zatar* hunekin sorallue garbitu. *Zatarra* zikine dago.
- ZATO: (etorri, atoz: ven). *Zato* hunet. *Zato* nerekin. *Zatozte* denak. *Zato*, *zato!*
- ZAR-PARTEA: (zar-partea, zar-sari: jubilación). Nik *zar-partea* hartzen dut. *Zar-parteak* laguntzen du.
- ZAULI, ZAULITU: (arin, arindu: ágil, hacerse ágil). *Zauli* dago attune. Gure attune *zaulitu* da, *zauli* dago.
- ZAULITASUNE: (arintasuna: agilidad). Gazte hoi *zaulitasune*. Gazteriar *zaulitasune*.
- ZAUPEIA, ZAUPEGIA: (bea-aldi, zaupegi: golpe de vista). Aitak badu *zaupeia* ardiendako. *Zaupeia* aitak eta amak ere.
- ZELA: (zela: silla de montar). *Zela* berrie gure zaldiendako. *Zela* zak zaldi hori.
- ZELAIA: (zelaia, ordoki: llano). Gure herria leku *zelaian* egin zuten. *Zelai*, *zelaia*.
- ZENBAIT: (zenbait: algunos). *Zenbait* aldiz ostikoka ere hasten da.
- ZENBATSU: (zenbatsu: como cuanto). *Zenbatsu* kostako da? *Zenbatsu* torko dire?
- ZENDERENA, ZENDERE BEN: (zenbera: requesón). Gure artzañak *zenderena* egiten du. *Zenderen* ona.
- ZENBANA: (zenbana: a cuanto). *Zenbana* dire? *Zenbana* saltzen tuzu? *Zenbana*?
- ZENDU: (hilla dagola: que ha muerto, morir). Nere gurasoak aspaldion *zenduek*. Denak *zendu* dira.
- ZEREN: (zergatik: porque). *Zeren* eta hoi *zere* baitire gure yendakiek.
- ZERE, ZEREN: (zure, zuen: tuyo, vuestros). Zu sar zaite *zere* gauzetan. Sar zaitezte *zere* gauzetan.
- ZERRIKUME: (txerrikume: gorrín). *Zerrikumeak* saldu ditugu. *Zerrikume* ederrak ziren.
- ZERRI-ARKELA: (txerri-arkela: cerda). *Zerri-arkela* aitzinerako. *Zerrikume ar-kela*.

- ZERRI-ORDOTSA: (zerri-ordotz: cerdo). *Zerri ordotsa* gizendu eta hiltzeko. *Zerri-kume ordotsak*.
- ZENTAZ: (zergatik, zeren: porque). Zuregana heldu naiz *zentaz* maite baitzaitut.
- ZERRAZAGIE: (zerrautsa: serrin). *Zerrazagie* erre ginuen. *Zerrazagiekin* plaza idortu.
- ZERRI-ZAÑA: (zeri-zaia: cuidador de cerdos). *Zerri-zaña* zerriek zaintzen. *Zerri-zaña* hor dago.
- ZERLATZU: (ile-arro: desgreñado de pelo). Hau neskatiko zerlatzu! Yende *zerlatzue* bazterretan.
- ZETABE: (bae: cedazo). Etxean baitugu lau *zetabe*. *Zetabe* ttipi ta aundi.
- ZEZELA, ZEZELDU: (motel: balbuciente). Mutiko hori arront *zezela* da. *Zezeldu* zara. *Zezeldue*.
- ZEZENKO: (idisko: novillo). *Zezenkoa* saldu behar dugu. *Zezenko* ederra da.
- ZERREPEL, ZERREPELDUE: (ondatua: estropeado). Ardo hau arront *zerrepeldue* dago. *Zerrepeldue* zaiku.
- ZATOLA: (arte: cepo). *Zatolakin* bi arratoin arpatu tugu. *Zatola* ona da.
- ZARPALLA: (zarpalla: ordinario). Zein *zarpalla* zaren. Hau neske *zarpalla*.
- ZARPAILDU: (zarpaildu: ponerse ordinario). Gure osaba nola *zarpaildu* zaikun. *Zarpaildu* da osaba.
- ZIMITZE: (zimitza: molde para hacer quesos). *Zimitz* hunekin gasna politek iten dire. *Zimitze* ona da.
- ZIKOITZA, ZIKOITZ: (zikoitza: ruin, avaro). Gizon *zikoitz* nardagarrie. Yende *zikoitza* leku guzietan.
- ZIL: (zilegi: licito). Oi ezta *zil*. *Zil* de bai. Hor egur itia ezta *zil*. Hori ez da *zil*. *Zil* da bai. Hor egur egitea ez da *zil*.
- ZILO: (zulo: agujero). *Zilo* batean sartu eta ezin atra. Anbateko *ziloa* in dugu.
- ZILETU: (zulatu: agujerear). *Ziletu* dugu maia. Ongi *ziletue* dago. Atea *ziletu*.
- ZINGIE: (zuzi, esku-zuzi: antorcha). *Zingiekin* argitu ginuen bidea. *Zingiek* ongi argitzen dute.
- ZINGIRIO: (ertitz, beazko: panadizo). Beatzean *zingirioa* atra zait. *Zingirioa* sendatzeko Arpeko Sainduaren ura ona da.
- ZINGURIE: (txingure: yunque). Arotzak *zingurie* beti eskuar. Pisu aundiko *zingurie*.
- ZINURRI: (txinurri: hormiga). Leku hau *zinurritz* betea dago. *Zinurri* gorriek.
- ZINTZURRE: (eztarri: garganta). *Zintzurreko* minez nago. *Zintzurreko* nine. *Zintzur* ona.
- ZINGIL, ZINGILLE: (gizon aula eta mehea: hombre delgado y enfermizo). Gizon *zingille* eta itxure txarrekoa da.
- ZINGILE, zingille: (zingila, petral: cincha para el baste). *Zingile* txarra du basta horrek. *Zingiletu* ongi.
- ZINTZ: (zintz egin: sonarse las narices). Beti mukiëkin, *zintz in* eta sugurrek garbitu.
- ZINURRI MUKURU: (txiñurri mukuru: hormiguero). *Zinurri mukuru* bat arpatu ginuen. *Zinurri mukurue*.
- ZIAR-AIZE: (zear-aize: viento noroeste). *Ziar aizeak* maten dio. *Ziar aize* hau ez tut batre maite.
- ZIRO, ZIROKA: (balantzaka: haciendo eses, tambaleándose). Edana dago *ziroka* daie. *Ziro* aundiek itentu. Edana dago *ziroka* doa. *Ziro* haundiak egiten ditu.
- ZIRIZTILO: (ziriztilo: lazo). *Ziriztilo* batekin aski, koropiloik ez. *Ziriztilo* bat.
- ZIRIPUZTENKA: (tarrapatan: atropelladamente). Hau beti *ziripuztenka*. *Ziripuztenka* atra ziren.

- ZIRTZIL, ZIRTZILE: (zirtzil: desaliñado, indecoroso, zarpail). Gizon *zirtzile* eta nardagarrie. Gaur denbora *zirtzile* dugu.
- ZIRZILDU: (zirzildu: hacerse desaliñado, volverse indecoroso). Nola *zirzildu* zai-kun gure barridea. Arras *zirzildue*.
- ZIRRIKE: (gurpilla: rueda). Orgaren *zirrike* autsie dago. *Zirrike* berrie behar dugu.
- ZIRRIKETAN: (gurpilka: rodando) (gur pilletan: en las ruedas). Gainbera *zirriketan* gan zen. Orga horrek *zirriketan* du makurre.
- ZIRRILDE, ZIRRILDERIE: (zirrilde: cosa de poco valor). Hau yende *zirrilde!* Zu beti holako *zirrilderiekin*.
- ZIRRILDEKA: (pixkanaka: poco a poco). Gu beti *zirrildeka* ibiltzen gara. Zirrilde-ka beti.
- ZIRRINGILE: (txiribil: viruta). *Zirringilekin* pizten dugu sue. Hemen bada *zirringile*.
- ZITU, ZITUE: (frutua, emaitz: fruto, cosecha, uzta). Aurten *zitu* ona dugu. Lan horrek *zitue* emain du.
- ZIPETU: (arras busti: mojarse mucho). Urie zurruteka eta ezurretaraño *zipetu* ginen. Arras *zipetu*.
- ZIRIPOTE: (zearka-mearka: balanceándose, atropelladamente). Anbateko *ziripotean* gan zuken. *Ziripoteka*.
- ZIRRITO: (zirritu, arteka: rendija). *Zirrito* batetik ikusi ginuen. Ate hau *zirritoz* betea dago.
- ZIRRIZTE: (zirrizta: chorro pequeño). Ur *zirrizte* bat bota zioten. Anbateko *zirrizte*.
- ZIKIRO: (ahari zikiratua: carnero castrado). Gaur *zikiro* yatea Zugarramurdin. *Zikiro* ederrak.
- ZIZERKORA: (kazkabarra: granizo). Urie ta *zizerkora* atertu gabe. *Zizerkora* kaltegarria.
- ZIZELLU: (zizellu: escaño de cocina con respaldo). *Zizellu* hau maite dugu. *Zizellue* neguko ona da.
- ZIZTE, ZIZTETU: (zizta, ziztatu: pinchar). *Zizte* bat egin nion. *Ziztetu* eta odola purrusteka.
- ZIZTEKARI: (ziztakri: que pincha). Sagarroia *ziztekarie* da. Kasu arantza *ziztekariekin*.
- ZIZTAKO: (ziztako: pinchazo). *Ziztako* ederra in zatan. Anbateko *ziztakoa*.
- ZOLA: (zola: cimient). Etxe hunek *zola* ona du. Plazako *zola* berritu dute.
- ZOLATU: (zolak jarri: poner suelas). Zapatak ongi *zolatuek* dauzket. Zapatileak *zolatuek*.
- ZOLDA, ZOLDATZU: (zolda, zoldatzu: mugre, mugriento). *Zoldaz* betea dago. Gaie hemendik *soldatzu* zikine!
- ZOLOKA: (zuloa edo elaka: agujeros, baches, hondonada). Gure landan *zoloka* aunitz badire, *zoloka* hortan putzue.
- ZORNIE: (zornia: pus). Min horrek badu *zornie*. *Zorniek* nardatzen nau.
- ZORROTO: (zorroa, sabela: tripa, vientre). *Zorroto* polite gure mutiko ttallak. *Zorroto* borobile.
- ZORRIPIZTUE: (aberats berri: nuevo rico). *Zorripiztu* hoiek arro dabiltze. *Zorripiztuek* arro.
- ZORROMAKIL: (errotariak erabiltzen duen makilla: palo del molinero). Errotaza-ñan lan ederra egiten du *zorromakilekin*.
- ZOTALA: (lur puska, zotala: pedazo de tierra). Badute *zotal* puske. *Zotala* auserki.

- ZOTALARROTU: (arroto lurra: ligeramente arar tierras). Landan *zotalarroto* eta ongi apaindu.
- ZOGI: (zogi: pedazo de tierra redondo cortado con azada). Iretze meta gañean *Zogie*. *Zogi* ederra borobil borobile.
- ZOZO, ZOZOKERI: (ergela: bobo, bobada; zozo también es tordo). Zein *zozoa* zaren. *Zozo* ergela. Hau *zozokeri* bat da.
- ZOZOTU: (ergeldu dela: atontarse). Mutiko hau arront *zozotue* dago. Hemen denak *zozotu* dire.
- ZOZOKI: (ergelki jokatzten dela: imbécilmente). Etzaitela hain *zozoki* yokatu. Solasean ere *zozoki*.
- ZULUBI: (zurubi, mailladi: escalera). Zurginak *zulubi* berrie egin du. *Zulubi* horrekin kontent.
- ZUMIA, ZUMERIKE: (zume, zumerika: mimbre). Badugu katadera bat *zumerikekin* ine. *Zumia* exkax dugu.
- ZUNBILE, ZUNBILLE: (zunbil, subil: molón, rodillo). Landa *zunbilekin* apaindu. *Zunbille* prest dago.
- ZUNTZIE: (funtsik gabea: sin fundamento). Zein *zuntziek* zaten. Yende *zuntzie*.
- ZUNTZIKERI: (ergelkeria, funts gabekeria: cosa de sin fundamento). Zu beti hola-ko *zuntzikeriekin*. Hoiek *zuntzikeriek* tuk.
- ZURE, ZURA: (zura: madera). *Zurezko* ezpata. Aritze, *zure* ona. Alkie *zurezkoa*.
- ZURGIN, ZURGINE: (arotza: carpintero). Nere osaba *zurgine* da. *Zurgin* ona. *Zurginek* zurakin.
- ZURGINGOA, ZURGINTZE: (arotz lana: oficio de carpintero). Ni ere *zurgingoan* ari naiz, *Zurgintze* maite dut.
- ZURGINTEIA: (zurgintegia, aroztegia: carpintería). Gure *zurgintean* mota guzieta-ko zurek. *Zurgintei* ederra.
- ZURAJEA: (zurajea: armazón). Zu azkarra zara, *zuraje* aundie duzu. Etxe hunen *zurajea*.
- ZURRE, ZURRERIE: (zurra, zurreria: tacaño, tacañería). Hau yende *zurre*. *Zurrierie* gauze txarra da.
- ZURRUME: (zurruma: tacón). *Zurrume-dantza* Baztango irri-dantza. *Zurrumea* ninberatu.
- ZURRUZTEKA: (zurrutzaka: a chorros). Urie *zurruteka* ari du. Ur *zurrutza*.
- ZUTOÑA: (zutoña: poste). Atekako *zutoin* hok usteldu dire. *Zutoñak* karri tugu.
- ZARTAIN-ZOPA: (zartain-zopa: especie de sopa-seca). Gure amatxik *zartain zopa* goxoak egiten ditu.
- ZARRAMAZTAKO: (arramazkada: arrañazo, rasguño). Dena *zarramaztakoz* betea dago. *Zarramaztako* haundiek intiozte. *Zarramaztako* haundiak egin dizkiote.
- ZILIGARDA: (zikinkeria, gauza desegina: desechos, porquerías). *Ziligarda* hoiek bota. Hemen *ziligarda* franko.
- ZILIGARDATU: (gauza bat desegin: hechar a perder un trabajo). *Ziligardatu* dugu lana eta arras *ziligardatue*.
- ZIZKUE, ZISKUA: (ukulluan izaten da, segalera eta ganbelaren lekuan: Existe en el pesebre). *Zizkue* berritu behar dugu. *Ziskua* autsi zaiku. (Zizkue Gartzainen hartua eta Ziskua Anizen).
- ZIMURKERIE: (zimurkeria: mezquindad). Gastazak behar delaik *zimurkerietan* ibili gabe.
- ZIMURDURE: (zimurtura: arruga). Aurpeia *zimurdurez* betea daukezu. *Zimurdure* susiek.

- ZAGIE: (zai, otaza: salvado). Ogi hunek *zagi* aunitz. *Zagie* zerri bazka ona.
- ZAMUKE, ZAMUKA: (Kakolak bezalakoak bainan kakoak zabalagokoak, abre gañean belar zamak eremateko. Jamugas). *Zamuke*-gai ederra egur hunek. *Zamuke* hau ongi egine dago.
- ZAMUKE: (abre geñean ezartzen duten esparto edo artilez betetako ohiala gurigarri bezala, gañean basta paratzeko: especie de almohadilla hecha de esparto o lana que se pone encima de las caballerías). *Zamuke* hau guri gurie da. *Zamuke* gañean basta.
- ZIGO, ZIGOTU: (urina gogortu: grasa, endurecerse la grasa derretida). Yan zazu agudo *zigotu* gabe. *Zinger urine zigotu* da. *Zigo* dago.
- ZIPOT, ZIPOTU: (asealdia: hartarse). Ardiek belaian *zipot* egin dute. Zer yanaldia *zipotu* artio.
- ZIGORTU (XIGORTU): (erre: tostar, abrasar). Ogi *zigorra* ona da. Ogi *xigorra*. *Zigortu* ongi.
- ZIAR-AGA: (bazterreko adarrak gaztain usteko aga luzea: palo largo para vaciar castaños). *ziar-aga* ederra dugu, ezta aise autsiko.
- ZIRRIPILLE: (txiribil: viruta). *zirripillekin* pizten dugu sue. *Zirripille* busti zaiku.
- ZOTAL EGUNEK: (Abuztuko illebeteko lenbiziko amabi egunek: los doce primeros días de agosto). *Zotal*-egunetan sineste haundiadugu.
- ZURRUTEIA: (zurrutegia: fregadera de la cocina). Sukeldeko *zurruteia* arraildue dago.
- ZAZTARRA: (ausarta, biurria: atrevido, que se mete en todo). Gure neskatiko hau arront *zaztarra* da.

OHARRAK

Bertze herrialdetan AITONA deitzen dena, Baztanen AITETXI erraten da eta baita ere AITATXI zenbait familian.

AMONA Euskal Herriko lurralde aunitzetan eta AMATXI Baztanen. Aita-besoetako, aitaponteko, aitabitxi (padrino) errateko, Baztanen beti AITETXI edo AITATXI.

Bertizarana eta Bidasoako errekan atautxi erraten dute bainan Baztanen AITETXI. Amabitxi, Amauxi, Ama-ponteko (madrina) errateko, Baztanen AMATXI.

BILLOBA (nieto, nieta) errateko, hemen ILOA. ILLOA zenbait lekutan, bainan ILOA da gehiena erabiltzen dena.

Erratzun ILOBITXIE erraten omen zuten bainan izen hau galdua da hemengo artean, ez arras zeren zenbait familian oraindik ere erabiltzen omen da ILOBITXIE edo ILOBITSIE.

Baztangoizako hauzo batean iloari SEMEBITXI eta ALABITXI deitzen diote bainan bertze hauzoetan SEMEBITXI eta ALABITXI besoetakoa da (ahijado, ahijada). Azkuen hiztegian Semebitxi eta Alabitxi edo Alababitxi agertzen da "ahijado" eta "ahijada" bezala.

Baztanen Euskal Herriko herrialde gehienetan bezala BESOETAKOA erraten dugu.

ILLOBA (sobrino, sobrina) hemen Baztanen ILOA, ILLOA. Iloba eta Iloba ere edatua dago bainan Baztanen gehien gehienek ILOA erraten dute.

Beraz, BILLOBA eta ILLOBARI izen bera, ILOA, ILLOA.

ILOBA-TTIPI (sobrino-nieto edo sobrina-nieta) izen hau Baztanen aunitz erabiltzen da.

KARTOLA bi gisetara erabiltzen da. Abre gañean ezartzen diren olak zenbait lekutan KARTOLAK deitzen diote, bainan Baztanen gehien gehienak KARTOLA deitzen diote gasnak egiteko erabiltzen den zurezko tresna bati.

KAKOLEK ere badute berexkuntze. KAKOLA belar zamak egiteko. Hau aunitz erabiltzen da.

KAKOLAK abre gañeko bastan ezartzeko. Egur makur batzuk izaten dira V gisen eta abre gañean egur zama eramateko.

Baita ere kakol makur horietatik dator hain segur, gizon zahartu eta makurtue dabilenari KAKOLDUE deitzea edo GIZON KAKOLA, ZANGO KAKOLAK eta abar.

ZAMUKE. Kakolak bezala abre gañeko bastan ezartzen dena, bainan ez berdinak, zamukeak belar zamak garraiatzeko izaten baitira.

ZAMUKE delako gauza ez da denentzat berdina, zenbait lekutan bertze gauza bati deitzen diote ZAMUKE.

Izen berakin adierazpen desberdinak badira eta baita ere izen desberdinak eta adierazpen bera daukatenak.

Baztanen erabiltzen diren zenbait solasaldik badaukate berezitasun bat, adibidez: “eraman dut” errateko, Baztango herri gehienetan “gan dut” erabiltzen da eta Baztango Basaburuan, “eman dut”. Baina “ereman dut” edo “eraman dut” ere erabiltzen da Baztan inguruan.

Bada bertze hitz bat ere merexi duela aipatzea. “AHUR” deitzen da. Hitz honek adierazten du: “exku-xoko”, “exkubet” edo “eskubat”. Erdaraz “palma de la mano”.

“Ahur” hitza ere Azkue-ren hiztegian dakarra eta baztandar hitza bezala. Baztanen “ahur” eta “agur” ere erabiltzen dira. Adibidez: “Ahur bat arto pikor” edo aunitzek erraten duten bezala: “agur bet arto pikor”, “bat” eta “bet” erabiltzen dira.

Almandoztar adiskide eta laguntzale batek emanik agertuko ditut gasnak egiteko erabiltzen diren gauzak.

ABATZA. Esnea gatzatzeko erabiltzen den zurezko untzi aundia.

KARTOLA. Abatzaren gañean gurutzetuz paratzen den ol zulodune.

ZIMITZE. Kartolaren gañean paratzen da. Gasna iteko moldia.

MALATSA (batidor). Gaztanbera austeko erabiltzen den zurezko tresna.

MATOÑA. Gasna, moldian prensatu gabe.

Basaburuan (Ziga, Aniz, Berroeta, Almandoz) erabiltzen diren zenbait gauzen izenak badaukate berezitasun bat.

Adibidez: ZAMUKE. Artxoñaren azpien tsalmari paratzen zaion gurigarrie. Bastak gurigarrie berakin darama: artxoñak ez.

Basaburuan L eta Ñ erabiltzen dira. Adibidez, “eskermille”, “artopille”, “ezkille”, “burdiñe”, “iriñe”, “buztiñe” eta abar.

Baztanen bada hortan berezitasun bat. Zenbait lekutan L eta Ñ eta bertzetan L eta N.

SASTORRA eta ZAZTARRA. Gauza bera adierazten dute. Ausarta, denetan sartzen dena, biurrie, eta geldirik egoten ez dena.

SASTORRA, Baztangoizan, eta Elizondo aldean erabiltzen da.

ZAZTARRA; Basaburuan eta bai Erberean ere erraten da.

SUSTITUCION DE TOPONIMOS POR HAGIONIMOS EN NAVARRA

Pamplona, 27 de Junio de 1985

J. M.ª Jimeno Jurio

El solar navarro aparece desde la Edad Media sembrado de templos: iglesias parroquiales, monasterios, monasteriolos, basílicas y ermitas. Algunos se alzaron en poblados de las Edades del Bronce y del Hierro, e incluso sucediendo "in situ" a centros culturales precristianos. Muchas ermitas habían sido parroquias de lugares posteriormente despoblados. No resulta extraño que sus advocaciones y santos titulares hayan perdurado en la toponimia.

Sin embargo, la supervivencia exclusiva del hagiónimo o del topónimo, de ambos a la vez, o el olvido de los dos, es una realidad cuya evolución cronológica merece la pena observar. La perduración del nombre de un santo aplicado a un paraje puede ayudar eficazmente a localizar un antiguo monasterio, un despoblado medieval o un yacimiento prehistórico.

En esta breve exposición pretendo analizar la evolución de los hagiónimos, partiendo del hecho general de su vinculación con el lugar o paraje donde radicó el santuario, hasta el fenómeno contemporáneo de sustitución de antiguos topónimos y hagiónimos por nuevos conceptos que están enterrando el legado tradicional.

1. Relación hagiónimo-topónimo

Desde muy antiguo ha sido práctica general y habitual relacionar al titular de un templo con el nombre del paraje donde se halla emplazado (sierra, monte, pueblo, despoblado, término), mediante el sufijo "-ko" (en euskera) o la preposición "de" (en castellano). Responde a la exigencia ineludible de singularizarlo entre los demás erigidos en honor de un mismo titular, máxime cuando fue costumbre legar mandas testamentarias a determinadas iglesias y peregrinar o visitar procesionalmente basílicas a veces muy lejanas.

El topónimo designó un paraje más o menos extenso, mientras el nombre del santo se vinculaba estrictamente al edificio religioso. Si la voz "Aralar" evoca un amplio territorio serrano extendido por Navarra y Guipúzcoa,

cuando nombramos a “*San Miguel de Aralar*” nuestra atención se centra en la efigie del arcángel y en su santuario. La costumbre se mantiene viva y es general. Podríamos confeccionar una larga lista demostrativa, citando iglesias desde Nuestra Señora de Muskilda, San Salvador de Ibañeta y Mendaurko Trinitatea, hasta San Esteban de Argadiel en Azagra, San Juan de Pedriz en Ablitas y Santa María de Mosqueruela en Fontellas, ésta situada junto a la fuente de Lizar, y desde San Bartolomé de Ull en Sangüesa hasta Erkudengo Ama Birjina en Alsasua y la Virgen de Cuevas en Viana.

Las excepciones en la regla general se han producido en dos sentidos: Perpetuación exclusiva del topónimo con olvido del hagiónimo, y sustitución de aquél por nombres de santos, aspecto en que pretendo poner la atención.

Como ejemplos de *perduración exclusiva del topónimo* mencionaré: En el valle de Garaño (mitad oriental de Ollo-arana), “*Andaño*” que en Eguillor recuerda el “locus” y “ecclesia” de “Antinianus”, documentado desde 1032 (1); *Izain* o *Izaina* en Beasoáin, y *Gúrtia* en Anoz, villas o lugares de cuyas parroquias de San Andrés y San Sebastián no hay memoria entre los vecinos. *Osquia* y *Murco* recuerdan sendas villas medievales localizadas en Atondo (Iza). *Lukua* y *Listegaña* (*Lizazeta gaina*) son términos de Ibero que han sobrevivido a los titulares de las ermitas de San Andrés, San Pedro y San Miguel. *Miluze*, vinculado actualmente a un puente pamplonés, fue un amplio territorio prolongado por Orcoyen, donde se alzó la iglesia de San Andrés (2). En Zizur Nagusia y Zariquiegui mantiene la tradición oral y la documentación escrita los nombres de “Ardoi” y “*Andoláin*” (3), pero no los de sus ermitas desaparecidas de Santa Cruz y San Pedro, respectivamente.

Analizando las causas del fenómeno, observamos que no siempre coinciden con la desaparición del templo. Radican más bien en la costumbre antigua de mencionar las iglesias y abadías rurales por el nombre del lugar o despoblado, como podemos constatar en los “*Liber rededicimae*” de la segunda mitad del siglo XIII, en las “*Constitutiones synodales ecclesiae Pamplonen-sis*” (Pamplona, 1599) y en otros documentos, y, sobre todo, en la importancia que los labradores de cada localidad dieron al topónimo sobre el agiónimo al localizar las fincas. “Ardoi”, y no “Santa Cruz”, aparece constantemente en los documentos antiguos de Zizur (“Ardoi bidea”, “Ardoi unzea”, “Ardoi ondoa”, “Ardoi pea”) (4).

(1) MARTÍN DUQUE, A.: *Documentos medievales de Leire*. Pamplona, 1983, n.º 23, 169, 278.

(2) Miluze designó un espacio en la margen derecha del río Arga, desde Orcoyen a Pamplona, donde tuvieron lugar ejecuciones por inmersión en agua (1311. IDOATE, F.: *Catálogo del Archivo General de Navarra*, T. LI, n.º 169) y por ahorcamiento (1354. IDOATE: *O.c.*, T. LI, n.º 667), lo que ha sido relacionado con el origen de la voz “mii” = lengua y “luze” = lariga. ARAZURI, José Joaquín: *Pamplona calles y barrios*, Pamplona, 1980, II, p. 256.

(3) JIMENO JURIO, José María: *Toponimia de la Cuenca* (próxima publicación), 1, 17B, 2, 59, 103, 140.

(4) JIMENO JURIO: *O.c.*, 1, 13B, 9-16.

A veces perduran el hagiónimo y el topónimo aplicados a parajes próximos aunque distintos: el primero a la ermita y sus inmediaciones, y el otro al resto del territorio jurisdiccional del despoblado. Así en Sandaña y San Salvador de Aldaba; San Juan y Murco de Atondo; San Gregorio y Abaxita de Asiain; San Jorge y Oyarza entre Astráin y Undiano; San Marcos y Espilz o Izpilze de Esquiroz, y Santa Engracia y Zaña de Eguillor, topónimo aplicado a un vallecito que durante los siglos XI y XII perteneció al monasterio local de "*Zeia zaarra*" (5).

2. El hagiónimo sustituye al topónimo

Aunque sigue siendo habitual relacionar el nombre del santo titular con el del lugar o paraje, se dan casos de suplantación total o parcial por parte de aquél.

A) *Testimonios antiguos*. El fenómeno sustitutorio cobró fuerza desde el siglo XVII, aunque parece muy antiguo. Varios poblados prehistóricos o de la época romana llevan nombres de santos o con apariencia de tales: Sancris, San Kiris o Santacris, en yacimientos de la Edad del Hierro de Echauri y Pueyo (Orba) y de la época romana en Eslava y Garisoain (Guesálaz); *San Costobaro* en Subiza (Galar) y *Sansol* en Muru-Astráin (6), ambos con población de la I y II Edad del Hierro (7). La toponimia local alude al monte donde están las ruinas de la ermita como "San Sol aldapa", "San Sol ondoa", "San Sol gaña", "San Solpea" (8). Modernamente ha sido interpretado como "San Zoilo" (9), forma que no ha calado entre la población.

Cerca de Ibero, en la sierra de Sarbil, un poblado del Hierro próximo al de Leguín lleva el nombre de Santo Tomás, ermita desaparecida (10). Las características morfológicas del cerro de "*Sandichusti*" o "*Santachusti*" en Guenduláin, con taludes y fosos en la loma, denuncian un poblado prehistórico que debe el nombre a la ermita de "San Justo y Pastor", centro de una cofradía a principios del siglo XVII y desaparecida (11).

---

(5) 1.032, MARTIN DUQUE: *O.c.*, n.º 23; 1.099, MARTIN DUQUE: *O.c.*, n.º 169; 1.121, MARTIN DUQUE: *O.c.*, n.º 278.

(6) JIMENO JURIO: *O.c.*; 1, 11B, 187.

(7) Sobre Sansol de Muru: CASTIELLA RODRIGUEZ, Amparo: *La Edad del Hierro en Navarra y Rioja*, Pamplona, 1977, pp. 23-39.

(8) JIMENO JURIO: *O.c.*, 1, 11B, 188-191.

(9) 1796, Archivo Diocesano de Pamplona: *Libro 155*, f. 301; MADDOZ, Pascual: *Diccionario*, XI, p. 711; PEREZ OLLO, Fernando: *Ermitas de Navarra*, Pamplona, 1983, p. 171.

(10) Sobre Leguín, Santo Tomás y San Quiriaco de Echauri: CASTIELLA: *O.c.*, pp. 17-22.

(11) JIMENO JURIO: *O.c.*, 1, 9B, 99bis, 102.

Siguiendo costumbre inmemorial, los diputados y regidores de la Cendea de Zizur celebraban sus “batzarres” en la desaparecida ermita de San Martín, en jurisdicción de Sagüés (siglo XVII), conocida en 1600 como “*Juan done Marti zar*”, que ha perdurado en el topónimo “San Martín zar” (12).

Cabe plantearse la cuestión de si *San Kiris* y *San Sol* son interpretaciones locales de San Quirico o Quiriaco (Santa Cruz en Eslava), San Zoilo, o si responden a étimos más arcaicos, posteriormente asimilados a uno de esos santos, como sucede en el caso evidente de la población de los “Karenses”, “*Kara*”, hoy convertida en Santacara.

B) *El fenómeno moderno*. La importancia que en las prácticas devocionales de individuos, pueblos y comarcas, tuvieron determinados santuarios y ermitas contribuyó a que el nombre del titular, hasta entonces aplicado exclusivamente al templo, fuera prevaleciendo sobre el topónimo hasta sustituirlo.

El ejemplo de *Erreniega* es ilustrativo. La sierra y yermo de este nombre, divisoria entre Iruñerria y Valdizarbe, perteneció desde el siglo XV a la Corona y patrimonio real. Tiene dos porciones (Franko andia y Franko txiki) separadas por el término de Astráin. Como en los “Summi portus” de Ibañeta y Somport, con capillas-hospitales de San Salvador y Santa Cristina, en el portillo donde el camino de Santiago dobla el espinazo de la sierra de Erreniega existió la iglesia-hospital de la Virgen, denominada durante los siglos XV y XVI “*Santa Maria d’Erreniega*” (13). El título del “Perdón”, evocador de gracias jubilares, parece antiguo. El camino que subía desde Astráin era denominado “*Perdonanza bidea*” (siglo XVI) y posteriormente “*Perdona bidea*”. Basilica y hospital desaparecieron durante el siglo XIX. Para entonces el nombre del Perdón se había extendido a una parte de la sierra, y actualmente prima la denominación de “*Sierra del Perdón*” sobre la de Franko-andia y Erreniega, salvo entre sectores minoritarios.

Ocurre algo parecido con los montes de *San Donato*, cuya ermita se alza en Beriáin dominando el valle de Arainatz, y *San Cristóbal*, próximo a Pamplona, que se ha impuesto sobre el de Ezkaba. *San Juan* y *San Jorge*, titulares de sendas ermitas en Iruña, designan actualmente dos populosos barrios ciudadanos.

Santa Catalina es un amplio término de Sarasa (Iza) que ha sustituido al topónimo Sarluz, despoblado de cuya parroquia fue titular. En jurisdicción del lugar de Olza hubo dos despoblados: Ate (iglesia de San Bartolomé) y Lekoate (iglesia de San Vicente). En el primer caso la documentación dio mayor importancia al topónimo hasta el siglo XVII: “*Basilica de San Bartolomé de Ate*”, “*Ate aldeá*”, “*Ate ondoá*”, “*Ate burua*”, “*Atebidea*”, “*Ate zelaia*”, “*Ate ybela*”, “*Río que llaman Ate*”, “*Ate hugaldea*” (14). A partir de

---

(12) JIMENO JURIO: *O.c.*; 1, 11B, 108-109; 1, 15B, 61bis-63bis.

(13) JIMENO JURIO: *O.c.*, 1, 1B, 523.

(14) JIMENO JURIO: *O.c.*, 2, 14B, 19-26.

aquella centuria cobró fuerza el hagiónimo, citado sin alusión al topónimo: “*Basilica del Señor San Bartolomé*”, “*San Bartolome aldea*”, “*San Bartolome ondoa*”, “*San Bartolome zubiaren punta*” (15). El topónimo no vuelve a figurar desde el siglo XVIII. El territorio de Lekoate fue incorporado a Olza “como conquistamiento echo por el conzejo y vezinos”, según afirmaban éstos en “batzarre” (1590) (16). Por esas fechas todavía figuran “*Lecoate eliz aurea*” y “*Lecoate eliz guibela*”, éste igualmente en castellano: “*Tras la iglesia de Lecoate*” (1606). Poco después, en 1628, “*Lecoate eliz guibela*” se había convertido en “*Tras la hermita de San Vicente*” (17). Desmantelada hacia 1868 y convertida en cementerio, *San Vicente* perdura como topónimo.

En la cima de Cayu o Cayo, serreta entre Larraya y Muru-Astráin, el titular de la “*Ermita llamada Cayu*” (1678), *Santa Eulalia*, figura en catastros y otros documentos contemporáneos prestando su nombre al monte, como sucede en el contiguo Undiano con la de *Santa Agueda*.

El monasterio de Iranzu vendió en 1235 “domos nostras quas habemus prope villam de Artaxona, que sunt site in loco qui dicitur Eliçaldea” (18), nombre de un poblado, en cuyas inmediaciones aparecen vestigios de época romana, donde vivió a mediados del siglo XII doña Albira d’Elizaldea, madre de García y Orti Sanz (19). Un sacerdote llamado Orti, “*familiaris et socius canonicorum Sancti Saturnini de Artaxona*”, presumiblemente el hijo de doña Albira, dio al prior de la iglesia local “*unum locum ad constructionem atque hedificationem ecclesie in Elizaldea*” (1156) (20). Dedicada a Santa María (21), será conocida desde el siglo XVII por el título de “*la Oliva*” y, luego “*de Jerusalén*”, que sustituyó al de Elizaldea. Estamos aquí ante un nuevo fenómeno, iniciado en época barroca, el de aparición de nuevas advocaciones marianas aplicadas a imágenes de la Virgen.

C. *Costobaro = Cristóbal*. Merece atención especial un hecho constatado en amplias zonas de Navarra: la coincidencia geográfico-onomástica de dos conceptos, “*Costobaro*” y “*San Cristóbal*”.

Los testimonios más antiguos descubiertos hasta ahora datan de finales del siglo XV y están localizados en los valles de Yerri (merindad de Estella) y de Echauri (Merindad de Pamplona), concretamente en las localidades de Lezáun y Bidaurreta, donde perduran las ermitas de San Cristóbal (22). El

---

(15) JIMENO JURIO: *O.c.*, 2, 14B, 121-124.

(16) JIMENO JURIO: *O.c.*, 2, 11.

(17) JIMENO JURIO: *O.c.*, 2, 11B, 2-7, 10.

(18) JIMENO JURIO, José María: *Documentos medievales artajoneses*, Pamplona, 1968, n.º 153.

(19) JIMENO JURIO: *Documentos medievales artajoneses*, n.º 97, 103, 105.

(20) JIMENO JURIO: *Documentos medievales artajoneses*, n.º 97.

(21) JIMENO JURIO: *Documentos medievales artajoneses*, n.º 184.

(22) PEREZ OLLO; *O.c.*, pp. 146, 256.

año 1495 eran permutadas en Bidaurreta unas viñas sitas “en la part clamada *Jan done Costobaro* cellaya” (23). Cuatro años después, María Miguel de Atondo, viuda, vecina de la localidad, citaba en su testamento una viña “en la part clamada *Jan done Costobaro* cabala” y legaba mandas a la iglesia parroquial de San Julián y “a todas las basílicas de Bidaurreta, que son Sant Johan, Santa Catelina, Sant Miguel, *Sant Cristobal* e Sant Milian” (24). Por esos mismos años constan en Lezaun (Yerri) piezas “en la plana de *Costobaria*”, en “*Sant Cristobal*” y “*Cabo Sant Cristobal*” (25).

El topónimo “*Costobaro*”, con las referencias adverbiales “aldea”, “gaina”, “ondoa”, aparece en Orobia (Olza) durante los siglos XVI y XVII (26), aludiendo a él “el camino de *Costobaro bidea*” (sic) y “*Costobaro aldapa*”, conocido actualmente como “*Aldapa*” y aplicado a la loma del monte donde perduran los vestigios de la ermita del Patrono de los viandantes, arruinada durante el siglo pasado y cuyo titular sustituyó al de *Costobaro* desde el siglo XVIII, dando paso a “*San Cristobal zelaia*” y “*San Cristobal gaña*” (27).

La antigua ermita del santo en Astráin, en las afueras del pueblo fue habilitada para cementerio (1840-1855) y posteriormente abandonada. Durante el siglo XVII aparece como “*Ermita llamada Costobaro*”, “*Ermita llamada San Cristóbal o Costobaro*”, “*Ermita llamada Costobaro, de San Cristóbal*” (28), el paraje y sus inmediaciones eran “*Costobaro*”, “*Costobaro pea*”, “*Costobaro ondoa*” y “*San Cristobal ondoa*” (29).

En la falda oriental de Erreniega tuvo el santo basílicas en Esparza, Subiza y Biurrun. La primera estaba junto al monte y desapareció antes de 1799. El titular perdura como topónimo, suplantando a “*Costobaro*” (1677) y “*Costobaro bidea*” (1653-1677) (30). La de Subiza está en el borde de una meseta poblada durante la I y II Edad del Hierro. Durante el siglo XVII fue atendida por ermitaños, cuando estaban en pleno vigor los topónimos “*Costobaro bidea*” (1668), “*Costobaro gana*” (1689) y “*Costobaro guibela*” (1666-1691), conocido actualmente como “*Detrás de San Cristóbal*”. Desde allí se ve la ermita del santo en Biurrun, donde también descubrimos “el término llamado *Costobar bidea*” (1657) (31).

---

(23) Archivo General de Navarra: Sección Protocolos. *Salinas*, Car. 2, n.º 51.

(24) Archivo General de Navarra: Sección Protocolos, *Salinas*, Car. 2, n.º 161.

(25) Archivo General de Navarra: Sección Protocolos, *Salinas*, Car. 2, n.º 72 bis. Año 1496.

(26) JIMENO JURIO: *Toponimia de la Cuenca*, 2, 16B, 46-48.

(27) JIMENO JURIO: *O.c.*, 2, 16B, 121-122.

(28) JIMENO JURIO: *O.c.*, 1, 1B, 154.

(29) JIMENO JURIO: *O.c.*, 1, 1B, 152-156, 539.

(30) Archivo General de Navarra: *Protocolos de Pamplona*, Cars. 174-178.

(31) Archivo General de Navarra: *Protocolos de Pamplona*, Car. 174, n.º 86.

En ninguno de estos casos ha perdurado el nombre “Costobaro”. Analizando estos datos deducimos unas conclusiones:

a) Siete localidades navarras, por lo menos, tuvieron ermitas dedicadas a San Cristóbal y parajes llamados Costobaro.

b) En el caso de Astráin el templo fue llamado indistintamente “San Cristóbal o Costobaro”, confirmando la equivalencia de ambos nombres.

c) Los títulos “*Jan done*” que preceden a Costobaro, equivalentes a los romances “*Señor San*”, confirman sin lugar a dudas la identidad de “*J(o)an done Costobaro*” y del “*Señor San Cristóbal*”. El adjetivo “*andia*” dado en Lezáun a Costobaro (1496) pudo indicar una cualidad personal más que una circunstancia geográfica.

3. La crisis final

La profunda crisis institucional y cultural experimentada en el reino de Navarra durante el siglo XIX comportó, en el terreno que nos ocupa, el vertiginoso retroceso de la “*lingua navarrorum*” y el abandono y desaparición de muchas ermitas. Nuevas disposiciones sanitarias prohibieron desde 1833 los enterramientos en el interior de las iglesias parroquiales y en los cementerios contiguos. Un concepto sacral de las inhumaciones llevó a instalar “campos santos” junto a ermitas e incluso en el interior de templos abandonados. Así en San Julián de Izu, San Vicente de Lekoate en Olza, San Juan de Gazólaz, San Babil de Guenduláin, San Pedro de Ainduráin en Zariquiegui, Nuestra Señora de Comia en Undiano, Sansol en Muru, San Miguel en Galar. La voz “Cementerio” está imponiéndose en algunos pueblos como topónimo, sustituyendo a los titulares de las ermitas anteriores. Como excepciones anotamos la perduración de los topónimos Comia (Undiano), San Miguel (Galar), Sansol (Muru), y Berichitos en Pamplona, aunque en este caso sea de uso general citar el paraje por el del recinto funerario enclavado en él.

El fenómeno sustitutorio de voces vascas por otras castellanas está íntimamente vinculado al retroceso de la lengua. Por tener sus templos parroquiales alejados de las casas, Paternáin, Eriete, Izcue e Ibero los edificaron en el interior. En los dos primeros el traslado tuvo lugar cuando la población era vascohablante y el paraje abandonado pasó a llamarse “*Elize zar*”. Elizaberría, documentado desde 1116 y parroquia de Izcue hasta su traslado al interior del pueblo en 1727, se convirtió posteriormente en “*la iglesia vieja*”; sus inmediaciones figuran en los catastros como “Cementerio”, como sucede en Ibero con el recinto del antiguo templo parroquial, desmontado en 1808.

La toponimia viene adoptando marcado tinte castellano por traducción (“*Tras la iglesia*” por Eliz gibela; “*Debajo del pueblo*” por Erripea), por corrupción y asimilación a la lengua prevalente (“*La Ostería*” por Aurtegi en Artajona; “*La rubia*” por Arrobia en las cendeas de Galar y Zizu; “*...*”

charricos” por Gazarrikoa en Astráin) y por adopción de vocablos nuevos (*Ferrocarril, Vía, Playa, etc.*) algunos tan extraños como “*Monte Gurugu*” con el que los de Arazuri designan al antiguo “Gaztelu zar”.

En Ordériz, lugar de la cendea de Iza donde en 1729 “ningún vecino entendía la lengua castellana” (32), el catastro de 1945 recoge seis topónimos: “*Camino de la iglesia, Fuente, Monte, Muga de Ariz, San Bartolomé y Soto*”. Es un ejemplo preocupante de lo que ocurre en buena parte de Navarra. El olvido de la lengua supone la pérdida irreparable de un tesoro con el que nuestro pueblo debió contribuir a la cultura universal. El hecho debe ser un estímulo para que todos, autoridades, instituciones y pueblo, trabajemos por la conservación, recuperación y expansión de la lengua más vieja de Europa.

---

(32) Archivo Diocesano de Pamplona. Car. 1786, n.º 21, f. 19.

BERRIAK

“ERIZKIZUNDI IRUKOITZA”REN AURKEZTAPENEAN (Bilbon, Diputazioko jauregian, 1984, Irailak 4)

Euskaltzainburuaren hitzak

Fr. Luis Villasante

Patxi Zurikarai, Bizkaiko Diputazioko Kultur arduraduna.

Euskaltzainkideak.

Jaun-Andreak.

Zinez egun handia da hau eta handia gaur ospatzen dugun gertaera, hots, Erizkizundi Irukoitzaren argitarapena. Hainbeste urtez itzalpean egon ondoren, noizbait ateratzen da argi zabalera, Ana Mari Etxaide euskaltzain urgazlearen nekeei eta Bizkaiko Diputazioaren diru laguntzari esker. Gure “Iker” bilduman toki hautatu bat izango du beti azterketa lan honek. Argitarapen honekin zor bat kitatzen du gaurko Euskaltzaindiak, lehen urteetakoari ohore emanez eta berarekin zubia eginez. Bai. Egun handia da hau, zinez poz hartzekoa.

Inoiz edo sarri botatzen digute arpegitara euskaldunoi ez dugula sekulan lan seriozik egin euskara den bezala ezagutzeko eta aztertzeko. Euskararen ikerketan piz-oihaletan daudela, alegia. Nik ez dut ukatuko ahapaldi horretan egon daitekeen egi puxka. Baina gauzak nola izan diren gure artean ere jakin beharra dago. Ez da egon ikastetxe nagusirik eta ez laguntza handirik lan hauek bultzatzeko. Hala ere, orain arte ezer egin ez dela dioenak ez du egia esaten; ez, behintzat, egia osoa. Eta hau da notatzekoa: askotan kanpotarrak izan direla bultzatzaileak. Izen batzuk gogoratu besterik ez dago: Landucci, Humboldt, Bonaparte, Vinson, Schuchardt, eta abar.

Baina gaur aurkeztatzen dugun lana etxekoek egin izan da. Bai. Gaur Euskaltzaindiak atsegin haundiz aurkeztatzen du euskara den bezala ezagutzeko orain dela 60 urte bururutako tresna garrantzitsu bat: *Erizkizundi Irukoitza* du izena, ezen Azkue berak hala bataiatu zuen.

Orain dela 60 urte egin, baina orain arte argia ikusi gabe egona. Berriz ere diot. Bihotz-bihotzetik eskerrak eman beharrean naiz Ana Mari Etxaideri lan hau prestatzen hartu duen nekeagatik eta Bizkaiko Diputazioari argitarapena egiteko eman duen laguntzagatik.

Azken egunok arte ez dut liburua ikusteko aukerarik izan. Gaingiroki bakarrik ikusi ahal izan dut. Ana Mari Etxaideri uzten diot, beraz, hedatuki eta xeheki liburua-
ren berri emateko kargua. Nik bakarrik esango dut zergatik eta zertarako prestatu zuten Azkuek lan hau eta guti gorabehera zer den ere bai, baina ur sakonetan sartu

gabe, zeren ez baitut astirik izan liburua behar bezala aztertzeko. Eta, azkenik liburuan ageri diren inkestatzaile eta inkestatu batzuen gainean zerbait esango dut, hortarako gaietan naizela uste dut eta.

Ana Mari Etxaidek sarreran ongi dioenez, Euskaltzaindi jaioberriak haste-hastetik izan zuen euskararen batasunaren kezka. Eta, hain zuzen, horregatik, hartu beharko ziren erabakietarako oinarri sendo eta fidagarri bat edukitzeko, agindu zuen Azkuek inkesta hau. Inkesta honek hiru atal ditu. Horregatik Hirukoitza deritzo. Lehen partea Fonetikari buruz, bigarrena Morfologiari buruz, hirugarrena Hiztegiari buruz. Beraz, Atlas bezalako bat da, orain 60 urte egina. Zoritxarrez, bitarte horretan inkestatzaile batzuen koadernoak galdu edo desagertu egin dira. Baina salbatu dena ere ez da gutxi izan.

* * *

Frantziskotarra naizen aldetik, inkestatzaile baten eta inkestatu batzuen gainean xehetasunak eman ditzaket.

Inkestatzaileen artean agertzen da bat A. M. letrekin izendatua.

Nik lehendik ere banekien —segur aski Aita Pedro Arangureni entzunik— Aita Aingeru Madariaga ibili zela Erizkizundirako gaiak biltzen. Eta horra non agertzen zaigun. Aingeru Madariaga bermeotarra zen, 1893an jaioa. 1963an Oñatiko Bidaurretan hil zen. Ameriketara ere egin zituen urte batzuk, bi txandatan edo alditan, gainera. Aita Imanol Berriatuari ere lagundu zion euskal lanetan Foruan eta Bermeon zegoenean. Euskal olerkaria zen. Erizkizundirako bilketak egin ziren urteetan Arantzazun zegoen irakasle.

Aita Aingeru Madariagak inkestatu zituenen izenak, adina eta sorlekua ere badatoz Erizkizundian. Gehienak fraideak dira.

Azkuek inkestatzaileei emandako oharretan esaten zen inkesta egiteko aukeratu behar zirela, ahal dela, beren herriko euskara huts-hutsik zekitenak. Gutxi edo bat ere eskolatu gabeak eta beren herritik sekula irten gabeak baziren, hobe. Horregatik, segur aski, galderak egiteko batez ere fraide legoak, karrerarik ez zutenak, hartu zituen Aingeru Madariagak; baina ez beti, ezen Mezakoak ere badira, eta garai hartan Arantzazun ikasketak egiten ari ziren ikasleak ere bai.

Inkestatu batzuen berriak edo albisteak ematera noa, bada:

— Juan Bautista Madariaga, fraide legoa, Kortezubiko alkate izana. Entzun dudanez, seme-alaba denak fraide eta moja joan zitzaizkion, eta alargundu zenean bera ere fraide sartu zen. Uste dut Arantzazun hil zela. Nik ez nuen ezagutu.

— Francisco Uribesalgo. Mondragoeko semea. Fraide legoa. Gaixozaina izan zen. Nik 15 urte nituenean gaixorik egon nintzen Foruko Kolejioan eta berak zaindu ninduen. 1946. urtean hil zen.

— Salvador Lopez, Arabako Billerlekoa. Legoa. Sastre ofizioa izan zuen Arantzazun. Nik ez dut ezagutu.

— Miguel Elkano Lazterra, nafarra, Juslapeña edo Txulapaingoa. Legoa. Arantzazun bizi zen. Nik ez dut ezagutu.

— Jose Francisco Arsuaga. Fraide Legoa. Lazkaoko semea. Urte askotan Arantzazuko mataderiaren ardura izan du. Oraindik bizi da eta Arantzazun dago.

– Marcelino Idoyaga. Foruko semea. Mezakoa. Oraindik bizi da. Arantzazun dago.

– Gabriel Satrustegui. Fraide legoa. Nafarra, Garzarongo semea. Urte askotan Oñatiko Bidaurretan egon zen. Ezagutu nuen. Entzuna dudanez, Oñatiko emakumeek esaten zuten: Nork ulertu horren euskara, “biñagriari” ere *ozpina* deitzen dio eta? 1949an hil zen.

– Rufino Mondragon. Aramaiokoa. Legoa. 1963an hil zen. Anitz urtez ezagutu nuen.

– Agustin Madariaga, Bermeokoa. Legoa. Ez dut ezagutu. Bermeoko komentuan bizi zen.

– Jose M.ª Ormazabal. Anoetako semea. Arantzazun ikasketak egiten egona. Urte askotan Lazkaoko udaletxean sekretario edo idazkari izan da. Arantzazuko Ama Birjinaren Nobenara urtero etortzen da.

– Francisco Gandarias. Aiangezko semea. Mezakoa. Berak eman zidan neri habitua. 1959an hil zen,

– Benito Mendia. Mezakoa. Zarauzko semea. Probintzial eta irakasle izana. 1983an hil zen.

– Pedro Rufino Aranguren. Mezakoa. Brinkoláko semea. Arantzazuko zuzendari izana. Zarauzko komentuan bizi da. Euskaltzaindiko **Euskera** aldizkarian baditu lanak.

– Celestino Zabala. Errezilgo semea. Mezakoa. Zarauzko komentuan bizi da.

Ikusten duzue, Aita Aingeru Madariagak Arantzazuko komentuan bertan aurkitu zituen hainbeste lekutako euskararen testiguak.

Aipatu ditudanen artean batzuk irakasle eta kargudunak izanak dira. Baina kontuan eduki behar da Erizkizundirako gaiak bildu zirenean gaztetxoak zirela, 19 urteko edo, Arantzazun ikasle zebiltzan eta nork bere jaioterriko kutsu eta hautsak galdu gabe gordeko zituzten.

* * *

Señoras, Señores:

Tengo la inmensa satisfacción y el honor de presentar al público, convenientemente editado, enriquecido con notas e ilustrado con Mapas, el *Erizkizundi Irukoitza* o *Triple Cuestionario* —fonético, morfológico y léxico— que, programado por Azkue, fue realizado por diversos encuestadores a lo largo y ancho del país de habla vasca. La encuesta se llevó a cabo entre 1922 y 1925.

Debo dar las gracias a la Srta. Ana Mari Echaide, miembro correspondiente de la Academia y profesora de la Universidad de Navarra, por esta su magnífica contribución a los estudios vascos. Con su labor tesonera y paciente y con los Mapas ilustrativos ha conseguido poner al alcance general una panorámica de primer orden para conocer la realidad del euskara y de sus variedades hace 60 años.

Con esta publicación, que viene a enriquecer la colección “Iker”, la Academia de hoy rinde un tributo de honor a los iniciadores de la institución, salda una deuda con ellos, tiende un puente de empalme y rescata del olvido esta amplia y generosa

iniciativa de investigación que, con todas sus limitaciones —que seguramente las tiene—, no dejará de ser un instrumento de trabajo precioso para gramáticos, lexicógrafos, lingüistas y tratadistas del euskara.

A veces se dice por ahí en tono de reproche que los vascos no hemos sido capaces de hacer ningún trabajo serio para el conocimiento e investigación científica de la realidad del euskara. No seré yo quien niegue lo que puede haber de verdad en semejante reproche. Pero para ser justos hay que hacerse cargo de cuál ha sido la situación del país en los siglos pasados: sin centros de estudios superiores ni ayudas sustanciales para estos empeños ni conciencia del valor de estas actividades. Curiosamente muchas veces han sido los extraños al país los impulsores o Mecenases. Piénsese en los nombres de Landucci, Humboldt, Bonaparte, Vinson, Schuchardt, etc.

Pero tampoco han faltado iniciativas y realizaciones notables, llevadas a cabo por los autóctonos. Y entre éstas una de las más memorables es precisamente el *Erizkizundi*, especie de Atlas del euskara, realizado hace 60 años y que ahora ve la luz pública por primera vez, al menos de forma completa y satisfactoria (pues solo unos resúmenes, a todas luces insuficientes, aparecieron en la revista **Euskera**).

No estará de más señalar la razón por la que Azkue dispuso que se realizaran estas encuestas. Quería disponer de un banco de datos fidedignos a la hora de tomar decisiones para la unificación del euskara literario. Puede parecer chocante que se hiciera un Atlas con este fin un tanto pragmático y de otro plano, pero así fue.

No voy a meterme en honduras, pues no he tenido materialmente tiempo para conocer un poco a fondo el libro. Cedo la palabra a Ana Mari Echaide que con mucho más conocimiento de causa nos informará ampliamente.

A mí sólo me resta agradecer viva y cordialmente a la Excm. Diputación Foral de Vizcaya por su ayuda, sin la cual no hubiéramos podido editar el libro.

JOAKIN LIZARRAGAREN “ONGUI ILTZEN LAGUNTZECO ITZGAIAC” LIBURUAREN AURKEZPENEAN

Donostian, 1984, Urriak 26

Fr. Luis Villasante

Jaun-Andreak:

Gaur kaleratzen den honekin “Euskararen Lekukoak” liburu-bildumak bere X. zenbakia jo du. Liburuak “Ongui iltzen laguntzeco itzgaiac” du titulua, eta Joakin Lizarraga, Elkanoko apaizarena da. Argitarapen hau ospatzeko bildu gara gaur hemen.

Badira sei urte Euskaltzaindiak liburu-sorta honi hasiera eman ziola. Eta hain zuzen, lehen zenbakia ere Lizarraga Elkanokoari eskainia izan zen. Baita IX.a eta oraingo hau ere hari berari eskainiak dira.

Zer dela eta erabaki ote zuen Euskaltzaindiak liburu-bilduma hau sortzea eta bultzatzea? Ez ote daude lehendik ere gure artean euskarazko liburuen sortak? Kulis-ka Sorta, Auspoa, Gero, Jakin, Lur, Herria, Hordago, Labayru, Aurrezki Kutxeta-koak eta abar... Bai, noski. Eta guztiei geure esker ona zor diegu. Baina halarik ere, idazle zahar askoren lanak eskuragaitz izan ohi dira gehienetan, edizio berrien, gaurkotuen eta ongi eginen faltaz, eta hori huts nabaria da, zeren euskara sustraitik eta euskalki guztietan ezagutzeko hor baitira iturriak.

Gure liburu-bilduma honen hasierak ez dira errazak izan. Begien bistan da edizio hauek ez dituztela beren kostuak ordaintzen, ez direla gehiegi saltzen. Besteak beste, diru arazoa ere hor da, beraz.

Orain arte 10 agertu direla esan dut. Hona hemen zein autoreri eskainia izan den bakoitza. Lehena Lizarraga Elkanokoari, bigarrena Dextepareri, hirugarrena Etxeberrri Ziburukoari, laugarrena (bi tomotan) Mendibururi, boskarrena Lapeyreri, seigarrena Egiategiri, zazpigarrena Belapeyreri, zortzigarrena Gasteluçar-i, bederatzigarrena Lizarraga Elkanokoari, eta hamargarrena ere hari berari. Beste batzuk bide-tan daude, noski. Esan behar dut, gainera, liburu bakoitzaren argitarapena ez dela egiten hartako batzordeak banan-banan aztertu eta baimena eman arte.

Nik espero dut bilduma hau tarrotuz eta handituz doan neurrian, tresna guztiz baliotsua bilakatuko dela. Ikasle, irakasle eta, hitz batean esateko, euskara sustraitik menderatu nahi dutenentzat, hor izango da harrobi bat paregabea eta ezin utzizkoa.

Baina gatozen harira; gaur ospatzen hari garen liburuari buruz zerbait esatera, alegia. Lizarraga Elkanokoaren lana, gaur lehenbiziko aldiz argia ikusten duena, dugu begien aurrean. Edizioaren prestatzailea Aita Francisco Ondarra, euskaltzaina.

Zinez esan behar dut edizio kritiko bat guztiz ereduzkoa paratu digula prestatzaileak. Hirurogei orrialdedun sarrera aberats-aberatsa ematen digu aurreko aldean. Bertan idazle honek darabilen euskararen gramatika goitik behera aztertzen eta azaltzen zaigu: idazkera, fonetika, morfologia, joskera. Gero atzekaldean baditu beste hirurogei eta hamar orrialde autore honen hiztegiari, aditz-jokoei eta abar eskainiak.

Egia esan, laguntza honekin guztiz erraz uler daiteke autore hau eta bai beronen euskalkian idatzitako beste testuak ere. Jakina denez, Lizarraga Elkanokoak darabilen euskalkia goi nafar hegoaldekoa dugu.

Hain zuzen, euskalki hau zer-nolakoa den —edo zen— jakiteko, Lizarraga Elkanokoak dugu iturririk edo lekukorik aberatsena. Gure bilduman jadanik agertu diren liburuak ikusi eta, esan dezakegu euskalki hura argi eta garbi sortaldekoa dela eta lapurdieratik oso hurbil dagoela, nahiz eta berezitasun batzuk izan, bestalde.

Liburuaren edukina. Liburu honetan dagoena ez dira predikuak edo sermoiak, zenbaitek lehen kolpean usteko lukeen bezala. Apaiz jainkotiar eta gartsu haiek berebiziko axolarekin hartzen zuten gaixoei atenditzeko eta laguntzeko kargua. Eta horretarako berariazko liburu bat egin zuen Lizarraga Elkanokoak, gaur arte argitara gabe egon bada ere. “Itzgaiac” dio tituluak, esan nahi baita, apunteak, materialak. Beraz, esku liburu edo gida bat da, apaizentzat egina, gaixoei egin behar duten lanaren lagungarritzat. Gaixoei egin behar zaizkien ikustaldiak, esan behar zaizkien hitzak, exortuak, sakramentuak hartzeko nola prestatu behar diren, nola ongi hiltzen lagundu, eta abar: zeregin guzti horietarako gaiak eskaintzen ditu.

Egia esan, gure euskal literaturan bada lehendik ere horrelako lanik. Aita Kardaberazek badu gai hontaz liburu bat. Jose Kruz Etxeberrria frantziskotar oiartzuarak ere bai beste bat. Beharbada, ongi legoke hiruon artean egon daitezkeen harremanak eta aldeak aztertzea, baina ni ez naiz lan horretan sartuko.

Neri ez zait gelditzen Aita Ondarrari gogotik eta bihotzetik zorionak ematea beste lanik. “Bai, zorionak, txaloak eta eskerrak zuri, gure bilduma edizio ongi egingidako honekin ohoratu baituzu!

Eta zerorri uzten dizut hitza, liburuari buruz berariaz mintza zakizkigun”.

JOAKIN LIZARRAGA ELKANOKOAREN “ONGUI ILTZEN LAGUNTZECO ITZGAIAC” LIBURUAREN AURKEZPENA

Donostia, 1984-X-26

Frantzisko Ondarra

Euskaltzaindiak sortutako EUSKARAREN LEKUKOAK izeneko bilduman hamargarren tokia hartzen du orain aurkezten ari garen liburuak. Honen aurrekoa ere Lizagarrena da; baita bildumari hasiera eman ziona ere. Ez dezala, ordea, inork pentsa argitalpen hauekin Elkanoko Bikarioaren uzta agortu denik; hau hastapena besterik ez da, hain ugariak direlarik beraren lanak.

Eskuidatzia

Eskuizkribua Damaso Aitak aurkitua da, beste birekin batera. Elkanon aurkitu zituen, 1920. urtean, Migelena deitu Lizarragarren sortetxean. Kodize eder bat da, larruz ederki josia, 150 × 110 mm. luzera-zabaleran. Guztira, 318 orrialde ditu, aitzineko aldetik bakarrik zenbatuak; 50. orriaren atzetik beste bat, guk 50 bis bataiatzen duguna, itsasi duela autoreak. Ez dago orrialderik bat ere idatzi gabe, eta den-denak daude bete-beterik, gure bikarioak egin ohi duen bezala. “Azquenic eguina” 1807. urtean da; beraz, beste erredaktziorik ere izan zuen.

Edukina

Izenburuak berak aditzera ematen duen bezala, eriei ongi hiltzen laguntzeko gaiak dira: ezindurik ohean datzan eriarri zer esan izateko behar orduan “Apez-Aitac”. Hasieran eta bukaeran zenbait orrialde latinezko pasartez betetzen dira, eskritura sagratuetatik eta sanduetatik bereziak. Berak dioen bezala, “Latinez parátuac dire berárias, ez alá errateco eriarri, ez, baicic oroigarritáco memoriarén amóres, obéqui alá oroitzecó errannaidénas”.

Liburuaren helburua hau da: Prestatu eria Elizako sakramentuak hartzera, horretarako begien aurrean ipintzen zaizkiola Jaungoikoak egin dizkion faboreak; lagundu eritasuna ongi eramaten eta mogitu bizitza sekulakoa desiratzera, hiltzea ontzat hartzen duela eta Jainkoaren beldur humil konfiatua daukala.

Bihotz zabal eta biguna erakusten digu Lizarragak. Ez du eria Jaungoikoaren haserre eta infernuko tormentuekin mehatxatzen, ez dizkio bere bekatuak gogora ekartzen; baizik eta gogorazten dizkio, batez ere, Harek, gizon eginik eta gurutzean hil arteraino, gizonarengatik jasan zituen neke-penak. Horrela eriarri konfiantza nahi dio eman, ez beldurra.

Gure argitalpena

Gure edizione honetan ahalegindu gara, eskuidatziaren idazkera ahalik eta zehatzena ematen: letrak, azentua, etab. Hala ere, hartan hain sarri agertzen diren hitz laburtuak deseginik idazten ditugu, aldi bakoitzean adierazten dugula hori egin dugula. Besteak beste, hau izan da gure arrazoibidea desegin ditugun laburpenen berririk zehatzena emateko: azentuaren arazoan ere baliagarri izan dadin orain arte gorderik zegoen testu hau.

Lizarragaren testuak 183 orrialde betetzen ditu edizione honetan. Beraren aurretik *Sarrera* labur bat eta *Gramatika* laburpen gisako bat ipini ditugu, idazkera, morfologia eta sintaxia ukitzen ditugula bertan. Hau egin dugu, sinestaturik liburu honetako gramatika fenomenoak Lizarragaren gramatika baten adibide jatorrak direla, eta kontuan harturik testuaren laburra. Ez dugu dudarik egiten, gauza asko eztabai-dagarri gertatuko direla, eta beharbada ausartegiak izan garela.

Testuaren ondotik *Hiztegia* dator, aurkitu ditugun hitz guztiak sartzen ditugula, askotan beren erabilera ere ematen dela.

Aditz-jokoak datoz hurrengo. Aurkitu ditugun guztiak, beren ondoan Euskaltzaindiak onaturik dituen adizkiak jartzen direla. Noizean behin beren testu-ingurua ere ematen da, esangura hobeto uler dadin.

Azkenik, *Bibliografia* azaltzen da: Lizarragaren eskuidatzen zerrenda, argitaratutako lanak, eta berari eta beraren euskalkiari buruzko lanak.

1985. URTERAKO EUSKALTZAINDIAREN BATZAR EGUTEGIA

Donostia, 1984-XII-21
Jose Luis Lizundia
Idazkari-ordea

Urtero bezala, arduratu naiz datorren urterako batzar egutegiaz txosten bat prestatzen. Bestetan legez, A. Luis Villasante eta A. Santi Onaindiaren euskal literaturaren liburuez baliatu naiz eta baita Jon Bilbaoren bibliografiaz ere. Bestalde, kontutan izan dut Zuzendaritzak, Ekainean, Hondarribian egindako bileran aztertu zuen programaketa ere.

Ez dago heldu den urtean mendeurren askorik, garrantzitsuak behinik behin, ospagarritzat bi jo zituen Zuzendaritzak, bata, Frantzisko Xabier Munibe Peñafloredako Kondearena eta bestea, Juan Abelino Barriolarena.

Bestalde, beste eginkizun batzuk ere kontutan izan behar genituen, hala nola: Gasteizko Ordezkaritza berriaren inauguraketa, gaur egin behar zena, baina atzeratu zaiguna; Pello Salaburu euskaltzain berriaren sarrera; urtero egiten ditugun Dialektologi Jardunaldiak; bi urtean behin, programatuta ditugun Barne Jardunaldiak; hiru urterik hiru urtera, antolatzen dugun Euskal Herriko Bertsolari Txapelketa; Euskaltzaindiaren Egoitza berriaren atontzea; etab.

Goazen bada, banan banan zehazten:

— Xabier M.ª Munibe Peñafloredako Kondea, 1785.eko Urtarrilaren 13an hil zen. Gizon honen ospea, batez ere, “Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País”-en sortzaile izatek dator, nahiz eta herrigizon famatua izan, Azkoitiko alkate, Gipuzkoako Batzar Nagusietako Ahaldua, Diputazioko Batzar Nagusietako Ahaldua, Diputazioko Diputatu Nagusi, etab. Euskararekin ere badu zer ikusia, opera bat frantsesetik itzuli zuen eta beste baten *Gabon sariak* izenekoaren egiletzat jotzen da. Beraren lanik ospetsuentzat *El borracho burlado* dugu. Berak sortu zuen elkarrean arautegian, euskara hizkuntz nazional bezala azaltzen da, gaztelerarekin batera, lehendabizikoz gure artean. “Bascongada”koek hitz egin dute Euskaltzainburuarekin eta Intxausti jauregian, gure ospakizuneko batzar bat egitea proposatu digute, agian, udazkenerantz, zeren eta jauregi hori berriztatu behar bai dute eta Urtarrilean ez baita prest egongo. Egutegiaren txandaketa kontutan izanik, Urriaren azken ostiralean egitea proposatzen dugu.

— Juan Abelino Barriola, Donostian jaio zen 1885.eko Azaroaren 11an. Euskal idazle hau antzerkigile izan zen batez ere. Hara hemen lanik aipagarrienak:

- 1) *Meza Berriya* (Donostia, 1909).
- 2) *Aldiz, aldiz!* (Donostia, 1911).

- 3) *Zulo madarikatuak* (Donostia, 1911).
- 4) *Zori gaiztoko eguna* (Donostia, 1911).
- 5) *Lagun txar bat* (Donostia).
- 6) *Gai dagonaren indarra* (Antzerti, 1934).
- 7) *Maitasunak* (Argitaratu gabe).
- 8) *Brokoliyo ta Zozorro*.
- 9) *Go-argi* (Donostia, 1935).

Barriola idazle honek merezi du Euskaltzaindiaren oroimena eta bestetan ere inoiz egin dugunez, hileroko batzar bat aprobetxatuz egingo diogu gure omenaldia. Beraz, Azaroko azken ostiralean, goizeko laneko batzarraren ondoren, arratsaldekoan ospatzea proposatzen dugu.

— Dialektologi Jardunaldiak egitea, nolabait 1980an asmatu zen, Berako batzarretan. Handik harrezkero, urtero, egin dugu herrialdez herrialde. Lehendabizikoak, Deban; II.ak, Donaixti-Ibarren; III.ak, Markina-Xemeinen eta IV.ak, aurtan, Uztarritzen. Azkenengoak, Atlas Linguistikoaren inguruan egin dira eta honen lan taldea, lanean hasia baita, beraiekin kontsultatu ondoren, eta baita buru den Haritschelharrekin, heldu den urtekoak Araban egitea pentsatu dugu, hain zuzen, bertako Ordezkaritza inauguratuz. Beraz, Otsailean baino lehen Jardunaldi hauek egitea nahi dituztenez, prezeski Batzordeko kontseiluearekin, Urtarrileko azken ostiral eta larunbatean Gasteizen programatzen ditugu V. Dialektologi Jardunaldiak.

— Pello Salaburu euskaltzain berriaren sarrera egiteko dago eta hasiera batetan berarekin kontatuta, urte hasieran egitea pentsatu genuen. Harrezkero, Urtarrilean Gasteizen batzartzeko ginela eta, Martxora pasatzea proposatu genion. Beraz, Martxoko azken igande goizez, Baztango Arizkun bere jaioterrian, egitea proposatzen dugu.

Honekin batera, bi urtean behin egiten ditugun Barne Jardunaldiak antolatu beharra dugu. II.ak hain zuzen, Loiolan egin ziren, Azpeitian, Patxi Altunak sarrera egiten zuela aprobetxatuz. Eta dakizuen bezala, lehendabizikoak, 1979an Bizkaiko Foruan eta III.ak, 1983an Arabako Angoston egin ziren. Batzordeak berriztatzea, urte bitarako izendatzen bai dira eta Euskaltzaindiak dituen egitekoak, erdi epera edo epe laburrera bederen, aztertzea, zehaztea eta planifikatzea, Jardunaldi hauetan tratatu beharko ditugu. IV. Barne Jardunaldi hauek Nafarroan egingo genituzke beraz eta Baztanen hain zuzen, Martxoaren azken ostiral eta larunbatean.

— Barne Erregelari 13. artikulua batzarre arruntak Donostian, gehienen erosotasunagatik egiten ez direnean, Euskaltzaindiaren Egoitza nagusian, bat edo batzuk egitea komeni dela dio eta baita beste herrialdeetan bana bederen. Beraz, Donostiarekin egutegia txandakatzea kontutan izanik, Maiatzekoa Bilbon egitea proposatzen dugu, Plaza Barriko Egoitzan jadanik sarturik izango garena uste izanik, alegia, batzar aretoa eta bulegoak hara pasaturik eta agian, Bibliotekaren zati on bat. Beste data egoki bat Uztaila izan daiteke edo hil honetakoa, Iparraldean egin eta hain zuzen, Baionan, aspaldian hiriburu honetan ez bai dugu egin, nahiz eta bai Milafrantz. Uztarrilean, Donaixti-Ibarre, etab.

— Gasteizen aipatu dugu, nola datorren urtean tokatzen den Euskal Herriko Bertsolari Txapelketa antolatzea, hiru urterik behin egiten baita. Hori dela eta, joan

den hileko batzarre bezperan, bilera bat izan genuen Bertsolaritza Batzordeko antolatzaile azpibatordearekin, Jagon Sailburu eta Euskaltzaindiko eragileok. Bertan aztertu ziren zenbait puntu, hala nola, bertsolariekin harremanetan hasi beharra, bertsolari berrientzako lehen selekzioa nola egin, Txapelketak zenbat fasetan bahatu, etab. Honen berri eman zen azken batzarrean eta agirian duzue laburturik. Euskaltzaindiaren batzar egutegiari zuzenean ez badagokio ere, ekitaldi hauek noiz eta non egiteaz, ze proposamen atera zen esatea bidezko derizkiot. Azkena, Abenduaren erdiruntz Donostiako Balda pilotalekuan egitea ikusten zen; semifinalak ordea, bata, Durangon, Liburu Azoka egunetan eta bestea, Gipuzkoako herri batetan. Aurreko faseetan, bat edo beste, Nafarroan eta Iparraldean egitea ere ikusten zen, baina bai kasu hauetan eta besteetan, tokiak aurkitzeko aurreko Txapelketako esperientziak kontutan izanik, bai tokiaren erraztasun eta erosotasuna, zaletasun edo giroa, etab.

Egutegi zehatza finkatu baino lehen, ez nituzke 1986 urtekoak aipatu gabe utzi nahi zeren eta arestian esandako Zuzendaritza bileran ikusi bai ziren. Aita Donostia, Jose Indalezio Zinkunegi, Aita Buenaventura Oiregi eta Pierre Topet "Etxaun" izango ditugu orduan gogoan. Bestalde, Hondarribian aurreratu bezala, 1886an Durangoko "Fiestas euskaras" edo "Jaialdi euskerazkoak" deitu zirenen mendeurrena da eta hiri horretan, besteak beste, Euskal Akademiaren proiektua saritu zen. Oraintsu, XIX. Liburu eta Disko Azoka dela eta, Durangoko alkate, Udal Kultur batzordeko zinegotzi eta Gerediaga Elkarteko buruzagiekin hitz egin nuen horretaz, eta esan zidaten, batzorde bat izendatzekotan direla eta pozik ikusiko luketela Euskaltzaindiak Kongreso edo Symposium bat antolatzea bertan. Ni oroitu nintzen, nola Zuzendaritzako bilera hartan aipatu genuen, euskal azentuari buruz, Biltzar edo Jardunaldi batzuk antolatzea 1986an eta hain zuzen, giza komunikabideek gai horretan duten garrantziagatik, Durango izan zitekeela toki aproposa.

Azkenik, azpimarratu behar da txosten hau ez dela Euskaltzaindiko lanen plangintza, ez eta bilera guztiak hartzen dituen ere, bilkuren egutegi (calendario de sesiones) soila baizik. Batzorde guztiek bere bilerak izango dituzte eta bakoitza bere lanetan aritu: Hiztegigintza, Gramatika, Dialektologia —honek Atlas Linguistikoa—, Onomastika, Argitalpenak, Oinarrizko Euskara, Etsaminak, etab. Bestalde, Martxo-ko Barne Jardunaldietan Euskaltzaindiak datorren urte eta hurrengoetarako plangintza zehaztuko du.

Beraz, guztiau kontutan izanik 1985. urterako, hurrengo egutegi hau proposatzen dut:

Urtarrilaren 25 eta 26an,	V. Dialektologi Jardunaldiak eta hileroko batzarra Gasteizen, Arabako Ordezkaritza inauguratuz batera.
Otsailaren 22an,	Hileroko goiz eta arratsaldeko batzar arruntak, Donostian.
Martxoaren 29, 30 eta 31an,	Pello Salabururen sarrera batzarra eta IV. Barne Jardunaldiak, Baztanen.
Apirilaren 26an,	Hileroko goiz eta arratsaldeko batzar arruntak, Donostian.
Maiatzaren 31an,	Hileroko goiz eta arratsaldeko batzar arruntak, Bilbon, Euskaltzaindiaren Egoitza berrian.
Ekainaren 28an,	Hileroko goiz eta arratsaldeko batzar arruntak, Donostian.

- Uztailaren 26an, Hileroko goiz eta arratsaldeko batzar arruntak, Baionan.
- Irailaren 27an, Hileroko goiz eta arratsaldeko batzar arruntak, Donostian.
- Urriaren 25ean, Hileroko batzarra eta ospakizunezkoa, Xabier M.ª Munibe Peñafloidako Kondearen omenez, Azkoitiko Insausti jauregian.
- Azaroaren 29an, Hileroko goizeko arrunta eta arratsaldeko irekia, Donostian. Egun honetan ospatuko da Juan Abelino Barriolaren mendeurrena.
- Abenduaren 20an, Hileroko goiz eta arratsaldeko batzar arruntak, Bilbon edo Donostian.

GASTEIZEN, SAN ANTONIO KALEKO ORDEZKARITZA ZABALTZEAN

Urtarrilak 25, 1985

Fr. L. Villasante

Jaun-Andreak:

Eusko Ikaskuntza eta Euskal Herriko Unibertsitatearen Erretorgoarekin batean ospatzen du gaur Euskaltzaindiak Arabako bere Ordezkaritza edo etxe berrian sar-tzea. Etxe berria edo, nahi baduzue, etxe aldaketa, lehen, orain dela hiru urte Vicente Goikoetxea kalean zabaldu zenaren ordezkari utzi digutena.

Zilegi izan bekit orduan, egoitza hura zabaldu zen egunean esan nituen hitz ba-zuk honera aldatzea: "Euskaltzaindia Euskal Herriko lau Diputazioek sortua da. Ezin hautsizko lokarriak ditu, beraz, Diputazio horiekin. Gu orai ere horretan gau-de. Diputazioen itzalpean egin nahi dugu geure lana. Arabako Diputazioak eman diz-kigun bulego berri eta eder hauekin lotura horiek sendotu besterik ez dira egingo. Emaizta honengatik Euskaltzaindiak bere esker ona agertu nahi dio Arabako Diputa-zioari" (1).

Eta zertarako dira Euskaltzaindiak Euskal Herriko hiriburuetan dituen Ordez-karitza edo bulego hauek? Esan beharrik ez dago: Euskaltzaindiari dagozkionetan eskualde bakoitzean lan egiteko; argitasun edo laguntza eske datozenei erantzuteko, heldu diren eskabide edo galderen kontu hartzeko.

Hortaz gainera, Gasteizko Ordezkaritza honetan jarria du Euskaltzaindiak bere Hiztegi Batzordearen kokalekua, eta joan deneko urteetan fitxagintzan eta abar hasia da jadanik.

Gehiago oraindik. Euskaltzaindiaren aginduz eta gure komunitate autonomoko Jaurlaritza eta hiru Diputazioen laguntzaz Koldo Mitxelena eta Ibon Sarasola jaunak egiten ari diren Euskal Hiztegi Orokor horrek ere hemen, etxe honetan, izango du bere lantegia. Hiztegi hau, uste dugunez, euskara sustraitik aztertu eta menderatu nahi dutenentzat iturri ezin utzizkoa gertatuko da. Langintza haundi horri emango dio, bada, ostatu etxe honek. Bihar, etzi eta etzidamu esan ahal izango da Gasteizko San Antonio kaleko 41. etxe hartarik irten zela obra haundi hau.

Gainerakoan, Arabako Diputazioari eskerrak ematea beste lanik ez zait geldi-zen, eta halaxe egiten dut, bihotz-bihotzez gainera.

---

(1) Cf. *Euskera* (1982), 712.

Señoras, señores:

En unión con la Sociedad de Estudios Vascos y el Rectorado de la Universidad del País Vasco, la Real Academia de la Lengua Vasca-Euskaltzaindia celebra hoy la inauguración de los nuevos locales de su sede o Delegación de Vitoria-Gasteiz. En realidad se trata solamente de cambio de lugar. Efectivamente, la Delegación que se inauguró ahora hace casi tres años en la calle Vicente Goicoechea pasa a este hermoso edificio de la calle San Antonio, n.º 41.

Me permitiréis que vuelva a repetir algo de lo que dije entonces al inaugurar la sede en la citada calle Vicente Goicoechea:

“En calidad de Presidente de Euskaltzaindia, me limitaré a recordar brevemente los lazos con los que la Academia de la Lengua Vasca ha estado en todo momento, desde su fundación, vinculada a esta provincia de Alava y a su Diputación Foral. Euskaltzaindia fue fundada, como es sabido, en 1918-1919, por las cuatro Diputaciones de nuestro país, o sea, de Alava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya. Las cuatro de mancomún se comprometieron a darle su respaldo, reconocimiento y ayuda. Y por lo que respecta a la de Alava podemos decir, y debemos decir, que aun en años difíciles para nuestra Institución, la Diputación de esta Provincia se ha señalado por su particular atención y ayuda a la Academia.

Euskaltzaindia, por su parte, siempre ha procurado mantenerse en esta línea fundacional u originaria; queremos decir, que su propósito, lo mismo antes que ahora, es mantener y aun robustecer, si cabe, sus lazos de dependencia con las mencionadas Diputaciones. Por ello mismo, las Delegaciones que en las capitales del país tenemos, queremos que, a poder ser, estén ubicadas en locales de la respectiva Diputación” (1).

Y bien, dirá tal vez alguien, ¿para qué son estas Delegaciones? ¿Qué se va a hacer en ellas?

Respondiendo a estas preguntas, dije también entonces:

“El primer trabajo de las Delegaciones de Euskaltzaindia es atender en ellas al despacho de las consultas y asuntos relacionados con la lengua vasca, provenientes de la respectiva provincia o región. Al frente, como director responsable de cada Delegación, Euskaltzaindia pone a un académico de número que a poder ser resida en el lugar donde está ubicada la Delegación. En nuestro caso el director responsable de la Delegación de Alava es el académico de número Sr. Enrique Knörr.”

Aparte de esto, la Academia ha establecido o fijado precisamente en esta Delegación de Alava la oficina, laboratorio o despacho central de su Comisión de Diccionario. Ya en la sede de la calle Vicente Goicoechea se inició la adquisición de material bibliográfico, la confección del fichero, etc.

Pero hay más. Ahora la nueva sede de San Antonio 41 va a albergar también en su seno la oficina que bajo la dirección de los Sres. Luis Michelena e Ibon Sarasola trabaja en el Diccionario General Vasco, por encargo de la Academia y con la ayuda del Gobierno Vasco y de las tres Diputaciones de nuestra Comunidad autónoma. Este Diccionario General Vasco constituirá —así lo creemos— una fuente y un instru-

---

(2) Cf. *Euskera* (1982), 712-713.

mento indispensable para el progreso de los estudios euskéricos. Esperamos, pues, que en el futuro se podrá decir con orgullo: “Esta gran obra salió de aquella casa de la calle San Antonio n.º 41 de Vitoria-Gasteiz”.

A mi, señoras, señores, no me queda otra cosa sino dar las gracias de todo corazón a la Excm. Diputación Foral de Alava.

V. DIALEKTOLOGI JARDUNALDIAK

Gasteiz, 1985, Urtarrilak 25-26

Fr. L. Villasante

Euskaltzainburuaren hasiera-hitzak

Adiskideak:

Nik bezin ongi dakizue Euskal Herriko Atlas honen asmoa, asmo guztiz zaharra dela, zaharraren zaharraz zahar okitua kasik, baina orain arte, laguntzarik eta aukerarik izan ez delako, burutu gabe dagoena.

Orain badirudi Eusko Jaurlaritzak eskeinutako laguntzarekin lehenbiziko aldiz izango dugula lan haundi honi buru emateko parada. Hortaz, Euskaltzaindia konprometitua dago buru-belarri arazo honetan.

Egia da, lehenago ere, bakoitzak bere erara eta bere garaiko premia, baliabide eta ikuspuntuaren arabera, Bonaparte Printzeak lehenik, eta Azkuek gero, burutu zituztela euskararen Atlas edo zerbait holako dei daitezkeen lanak. Azkueren aginduz egin zenak *Erizkizundi Irukoitza* du izena eta Ana Mari Etxaideren ardurari eta Bizkaiko Diputazioaren laguntzari esker, argitaraberri du Euskaltzaindiak.

Lan horiek beren garairako onak ziren eta orain ere mesede egin diezagukete, noski; baina ez dira aski. Gaurko erizpideekin eta tresnekin egin daitezkeen bezalako Atlasa nahi eta behar eta merezi du gure herriak.

Lan honen garrantziaz jabetzeko, aski da gertakari honi ohartzea: Euskal Herria hizkuntza guztiz bereziaren jabe da, inguruko hizkuntzekin ahaidetasunik ez duen hizkuntzaren jabe, alegia. Eta bai etxe barnekoek eta bai arrotzek ere jakin nahi baldin badute hizkuntza hau zer-nolako den bere egiturari, bere muinean, bere zabaleroan eta errealitateak dituen ñabarduretan, behar-beharrezkoa dugu honelako lan bat. Eta orain egiten ez badugu, agian bihar beranduegi izanen da.

Bai, beranduegi, zeren gaurko komunikabide eta hartu-eman ugariekin, tokian tokiko hizkerak nahasteko eta berezitasun asko eta asko galtzeko zorian baitaude. Esate baterako, ni bizi naizen Arantzazuko auzoan garbi ikusten da hau. Oñati aldeko euskara bizkaitartzat jotzen da, baina berezitasun asko ditu. Gaur, ordea, berezitasun horiek galduaz doaz, edo erdararen edo gipuzkeraren edo euskara batuaren faboretan. Inoiz esan du Mitxelenak Oñatiko euskarak behiala Araban egiten zenarekin duela, agian, antzik gehiena.

* * *

Ezagutze edo jakite huts-soilaz landara, ba ote du beste helbururik gure Atlas honek? Mitxelena Debako Jardunaldietan gogoratu zigunez (1), Azkuek eragindako Atlasak bazuen helburu nagusi eta jakin bat, argi eta garbi aitortua. Azkue berak hitz hauekin adierazi zuen: "Erizkizundi irukoitza. Euskaltzaindiak bere erabakiak errotsuago izan ditezen erriari aurkezturiko irutzuk erizkizun".

Beraz, garbi dago. Batasunerako hartu behar ziren erabakiak ongi oinarrituak egon zitezten, egiten zen Erizkizundi hura. Azkueren deskargutan esan behar da hark ez ziola behin ere Atlas izena eman bere Erizkizundiari. Berak inkesta bat egin nahi zuen, xede jakin batekin pentsatua. Datu fidagarriak bildu nahi zituen, alegia, gero batasunerako erabakiak hartzen zirenean, handik moldatuko zen euskara standard hori herriko hizkera bizitik ahalik eta hurbilen egon zedin.

Zernahi gizaz, esan behar dugu orain Euskaltzaindiak egin nahi duen Atlasak ez duela horrelako ez bestelako helbururik. Euskararen errealtatea ezagutu, den bezalakoxea atxeman eta jaso, ahalik eta zehazkiena: besterik ez, hori da gure xedea. Jakina, horrek ez du esan nahi gure bilakuntzen ondorioak, gero, bai batasunerako, eta bai gutien uste diren beste alor edo zereginetarako ere ez direla baliagarri izango. Bai, izango dira, noski. Baina guk, daueneko, ezagutze huts-soila dugu xede eta helburu.

Langintza hau, bestalde, zaila da, ez da nolanahe egitekoa; ongi egingo baldin bada —eta bestela, ez egitea hobe—, prestakuntza luze eta arduratsua eskatzen du. Eta zinez, nahiko luzea izan da orain arte Euskaltzaindiak eskeini dion prestaeragaraia. Boskarren Jardunaldiak deitzen ditugu oraingo hauek. Horrek esan nahi du beste lau egin izan direla aurretik. Lehenbizikoak Deban egin ziren 1981ean (2). Bigarrenak Donaisti-Ibarren 1982an (3). Hirugarrenak Markina-Xemeinen 1983an (4). Eta laugarrenak Uztaritzen 1984ean.

Lan korapilotsu eta aitzingibel askotakoa da Atlasarena. Ongi prestatuko bazen, korapilo asko askatu eta hari-mutur asko lotu beharra zegoen. Baina alderdi denak edo gehienak lau Jardunaldiotan aztertu eta eztabaidatu dira. Orain boskarren Jardunaldiei ematen diegu hasiera. Eta nik uste dut oraingo hauekin bukatuko dela prestakuntza-garaia deitu dugun hau.

Gure kasuan, euskararen kasuan esan nahi dut, Atlas ganorazko eta behar bezalako bat egin nahi bada, garrantzi handieneko puntua Galdekizunarena da —nik uste, eta besteak beste—. Aukerako Galdekizuna, ongi pentsatua eta alde aurretik egin edukitzea, alegia. Honen arrazoia garbi dago: euskara mintzaira bat gutziz berezia izanik, beste hizkuntzetarako egin diren Galdekizunak askotan ez digute balio. Erantzunetan euskararen funtsa edo egitura berezi hori agertuko baldin bada, galderak ere erantzun horiek sortarazteko egokiak behar dute izan; hots, euskararen egitura kontutan hartuz asmatutako galderak.

Aste honen hasieran egona da Gotzon Aurrekoetxea Arantzazun enekin eta Atlasa prestatzen ari den batzordeñoari buruz berriak ekarri zizkidan, beren artean egindako bileren agiriak, eta abar. Berak esan zidanez, Galdekizuna honela dago sail-

(1) "Sobre las necesidades de una exploración lingüística de Euskal Herria", *Euskera* (1981), 873.

(2) "Euskaltzaindiaren I Dialektologi Ikastaroa", *Euskera* (1981), 917.

(3) "Dialektologiako Jardunaldiak Donaisti-Ibarren", *Euskera* (1982), 677.

(4) "Dialektologia barne Jardunaldiak", *Euskera* (1984), 399.

katua: Fonetika-Fonologiari buruz 57 galdera. Izenen Morfologiari buruz 862 galdera. Aditzen Morfologiari buruz 294 galdera. Zenbait arazo morfosintaktikori buruz 41 galdera. Guztira 3.567 galdera amankomunak. Ba omen dira, horietaz landara, beste 230 espezifikoak deitzen dituztenak.

Hau Galdekizunari buruz. Beste arazo bat, axola handikoa berau ere, da, nik uste, euskararen eremuan inkestak egiteko zein puntu edo toki behar diren hautatu. Hizkera bereziak dituzten bazterrak, ene ustez, aparteko modu batean kontutan hartzeak dira. Ni ez naiz inor hori erabakitzeke, baina gorago esan dudan arrazoiagatik, agian Oñati aldea ez da baztertu behar. Eta hura bezala, egongo dira beste batzuk, noski.

Beste puntu bat da traskribaketa egiteko sistema batbera benok erabiltzea.

Eta, azkenik, inkestatzaileak behar diren bezalakoak edukitzea. Behar den trebetasun eta jakintzaz hornituak, alegia.

Baina guzti hori zorionean badugu jadanik.

Muga hontaraino heltzeko prestakuntza luze eta zaila behar izan da: egon dira tirabirak, atzera-aurrerak, eritzien elkar aurkezteak, beste hizkuntzen Atlasetarik ere neurri bateko ikasbide eta jarraibide hartzea, euskararen barneko funtsa eta berezitasunak non diren jakiteko azterketak, etab. Bidea luze izan da eta aldapatsu, baina noizbait gainditu dira oztopo denak edo gehienak.

Lehen esan dudanez, Boskarren Jardunaldiei ematen diegu gaur hasiera.

Jardunaldi hauetan, batzordeak prestatutako Galdekizuna aurkezten zaigu, guk azter dezagun. Arestian esan dut zein axola handikoa den Galdekizuna Atlas on bat, eta bereziki euskararen Atlas on bat, egiteko. Badakit pertsona trebe eta jakintsu direnak ibili direla tartean. Hala ere, Jardunaldi hauetan Galdekizun hori aztertu behar dugu. Nik uste dut aztertu ezezik, onartu ere egingo dela, beharbada ohar batzuekin. Eta azkenik, egon daitezkeen oharrek kontutan hartu ondoren, Otsaileko batzarrean birretsia emango litzaioke Galdekizunari. Ikusten duzue, bada, gaur eta bihar egingo ditugun bilerokin urrats handi bat emango dela.

* * *

Bukatzeke, Mitxelenak Deban esan zituen hitz batzuk honera aldatuko ditut:

“Janzkera eta orrazkeretan ez ezik, gure sail honetan ere bolarak izaten dira. Badirudi, gainera, eta hau da okerrena, ez direla hizkuntz-atlasak, ezta norberaren hizkuntzarenak direnean ere, inoiz izan ziren bezain tentagarri gazte jendearentzat. Lanbide horrek ez du, bada, langilea multzoka eta samaldaka erakarriko. Uste dut, halaz guztiz, eta espero dut ez diogula gurean deiari entzungor egingo. Euskarari, eta euskarari ez ezik baita euskaldunen eta Euskal herriaren izen onari ere, horrenbeste zor diogula esango nuke. Gu bakarrik baikara inguru hauetan biluzgorri eta lotsagarri gelditzen garenak sail horretan. Eta lotsaizunik ez balego ere, gogoan eduki behar genuke zenbat aurreraziko lukeen obra horrek hizkuntzaren ezaguera, burutan aterako bagenu inoiz edo behin. Eta orain da garaia, geroxeago igarora izango duguna, non zer eta nola esaten den ongi erabakirik uzteko. Halabiz” (5).

(5) Cf. **Euskera** (1981), 881.

Mitxelenak esan digunez, lan hau egungo gazteentzat hain tentagarri ez bada ere, duen axolagatik eta etorkizunerako ekarriko dituen ondorioengatik gogoz eta gartsuki hartzeko modukoa dela uste dut. Inkestatzaile multzoa egotea ere beharbada ez da on eta ez desiragarri. Lana aguroago egingo litzateke, bai, baina kalitate eta batasunaren kaltetan.

Dena den, lanean hasteko prest zaudeten inkestatzaileei eta agian oraindik etorriko diren berriei, eta orain arteko prestaera neketsua burutzen lagundu duten guztiei, *Eskerrik asko!* Euskaltzaindiaren izenean.

V. DIALEKTOLOGI JARDUNALDIAK

Gasteiz, 1985-I-25/26

G. Aurrekoetxea

Gasteizen Euskaltzaindiak duen Ordezkaritza berriaren iraugurapena dela eta “Atlas linguistikoaren galdekizunari buruzko proposamenaren azken azterketa eta onarpena”z iharduteko Euskaltzain, atlaserako Batzorde Aholkularikide eta Batzorde Teknikokideok bildu gara Gasteizen Urtarrilaren 25 eta 26 an.

Etorri direnak: L. Villasante, J. Haristchelhar, P. Altuna, A. Irigoien, E. Knörr, L. Mitxelena, P. Ondarra, P. Salaburu, J. San Martin, eta J. M. Satrustegi euskaltzainak; A. M. Echaide, B. Oiharzabal eta K. Rotaetxe, urgazle eta aholkulariak; G. Aurrekoetxea, J. M. Etxebarria eta X. Videgain lanaren aurkeztaile; eta B. Amundarain grabatzaile lanetan.

* * *

Urtarrilaren 25eko arratsaldeko 5etan Euskaltzainburuaren sarrera hitzekin ematen diegu hasiera bilerei.

Orain arte aurrera eraman ezin izan den asmo zaharra dela euskararen atlasa esanez hasten du bere hitzaldia. Arlo honetan gure Herrian aitzindari izan ditugun L. L. Bonaparte eta R. M. Azkueren lanak aipatzen ditu. Ondoren atlasaren helburua “euskararen errealitatea ezagutu, den bezalakoxea atxeman eta jaso, ahalik eta zehazkiena” dela azpimarratuz.

A. Villasanteren ustez V. Jardunaldi hauekin amaiera ematen zaie prestakuntza saioei. Galdekizunaren egokitasuna, inkesta puntuak eta abar aipatu ondoren L. Mitxelenak Debako jardunaldietan atlasaren premiaz esandako hitzak bere eginez bukatzen du.

* * *

IV eta V. jardunaldien artean egindako lanen kontu eman du G. Aurrekoetxeak ondoren. Zertan aritu izan diren denboraldi honetan, izan dituzten arazoak, bakoitza zein dedikazioz aritu den, lan-sistema eta aurkezten den galdekizunaren ezaugarri garrantzitsuenak aipatzen ditu.

Ondoren B. Oiharzabalek G. Rebuschik Uztaritzerako prestatu zuen lana zertan den galdetzen du. Erantzunez galdekizuneko “zenbait arazo morfosintaktiko” atalean kokatzen dela esaten zaio, eta bere garaian aztertuko delakoan bertan behera uzten da.

L. Villasantek galdekizunarekin hasteko berriz ematen dio hitza G. Aurrekoezeari fonetika-fonologia atalaren aurkezpena egin dezan.

Atal honek Uztaritzen aurkeztu zen txostena du oinarri. Han agertzen ziren fenomenoak, batzu lexikoaz baliatuz aztertuko dira, beste batzu morfologian; multzo handi bat kanpoan utzi da; eta gutxiengo bat fonetika-fonologia atalean galdetuko da. Atal honek beraz, bi fenomeno multzo aztertzen ditu: i eta u bokal edo bokalerdiak ondoko silabako a letran duten eragina, eta euskaran ematen diren sandhi batzu. Guztitara 51 galdera.

Bestalde, testuinguruez ahal denik eta hitz hedatuena bilatu dituztela, esaldi baten barruan kokatu (errezago egiteko lekukoari) eta fenomeno bakoitza lortzeko, inkestazailerari lagungarri gertatuko zaiolakoan, 3/4 galdera jarri dituztela esanez amaitzen du.

Aurkezpen-azalpenaren ondoren eztabaidara jotzen da. Bi ohar orokor egiten dira. Alde batetik galdekizunaren atal honetako zenbait galderatan fonetika eta morfologia nahastu egiten direla eta bereiztu beharra legokeela. Eta bestetik zenbait fenomenotan sistematizazio falta ematen dela.

Bi ohar orokor horien ondoren fenomenoz fenomeno aztertzen da txosten osoa, zenbait testuinguru aldatu eta berriak ezarriz.

* * *

“Izen Morfologia” atalaren aurkezpena J.M. Etxebarriak egiten du. Izen morfologia “Morfosintaxia” atalaren lehen zatia da, bigarrena “Aditz morfologia” eta hirugarrena “Zenbait arazo morfosintaktiko” direlarik. Izen morfologia atal hau bi zatitan bananduta dago: izenaren deklinabidea eta gainontzeko guztia. Lehen zatiak 491 galdera ditu, bigarrenak 371. Osotara 862 izanik.

Izenaren deklinabidean bost bokal, diptongo (kasu bat) eta kontsonantez (kasu bat baino ez) amaitutako izenena burutu da, bakoitza mugagabe, singular eta plurala, eta leku-denborazko kasuetan bizidun/bizigabe bereiztuz.

Gainontzekoen morfologian konparaketa, partitiboa, zenbakiak, erakusleak (hiru graduen deklinabide osoa), indefinituak, izenordainak (ni, gu eta zuek-en deklinabide osoa), eta galdekari eta berauen eratorriak (nor, zer, zein, non, nola...; edozer, edonon, ...; norbait, zerbait, nonbait, ...; inor, ezer, inon, ...).

Kasuak eta bestelakoak errepresentatzeko erabili den nomenklatura, galdekizunaren egitura, deklinabide kasuen ordena, kasu bakoitzean testuinguru berdintsuak erabiltzea, deklinabidean hitzaren amaiera bakoitzarentzat hitz altxorra, e. a. aipatzen dira aurkezpenean. Elkarrizketa-eztabaidan galdekizunaren atal hau bere osotasunean hartuz murriztearen aldeko eta dagoen dagoenean uztearen aldekoen artean eztabaidatxo bat sortzen da, gehiengoa ez murriztearen aldeko agertuz.

Bestalde, askotan esaldi osoa itzularaztea ez dela nahitaezko, ez egoki, aipatzen da, ulergarritasuna kentzen ez den bitartean batik bat. Kasu hauetan aski dela euskaraz agertzea nahi duguna bakarrik galdetzea.

Ondoren testuinguruak aztertzeari ekiten zaio ordenarik gabe, handik eta hemendik; alde batetik gaztelerazko esaldiak zuzenduz eta bestetik testuinguruen esa-

nahia, zenbait kasutan euskaltzain bati baino gehiagori barregarri iruditzen zaizkion esaldiak komentatuz.

Iluntzeko 9ak aldera ematen zaio amaiera ekitaldiari.

* * *

Urtarrilaren 26ko goizeko 9,30etan jarraiera ematen zaio izen morfologiari, elkarrizketa J. M. Etxebarriak gidatzen duelarik. Honako honetan 372. enetik aurre-rantz aritzen gara. Zati honetan distributibo bat (“hiruna mila pezeta”..), “haren/bere-”, “denak” izenaren ondoren, eta neurrietan “bost litro ardo baino gehiago edan du” ala “bost litro baino ardo gehiago edan du” edo horrelako esaldiren bat sartzea onartzen da.

* * *

10'15 ean aditzaren morfologia hartzen da aztergai. Aurkezpena X. Videgainek egiten du. Aldez aurretik atal honetan sortu den adostasun eza utzi nahi du agerian. Aukeratu den sistemaren ezaugarriak eta nomenklatura azaltzen ditu, orain arte ez baita gehiegi erabilia izan gure artean. Sistema berriaren azalpena bukatu bezain laster eztabaidatxo bat sortzen da sistematizazio zaharra utzi eta berria hartzeko izan diren arrazoiez, eta proposatzen den sistemaren zenbait ezaugarri. Eztabaidan jende askok hartzen du parte, azkenez L. Villasantek mozten duelarik.

Atal honek aditz neutro eta alokutiboa barne hartzen ditu; aditz laguntzaile (lehen eta bigarren laguntzailea) eta trinkoa: guztitara 294 aditz forma.

Aditz defektiboen hutsuneaz galdetzen delarik, egileek puntu honetan izan zuten eztabaida luzea komentatzen da.

11'50 ean aurkezpena amaitu orduan atsedenaldira bat hartzen da, 12'15 ean elkarrizketa-eztabaidari hasiera emateko. Elkarrizketa hau J. Haritschelharrek gidatzen du. Eta berean testuinguruak egokitzeari ekiten zaio alde batetik; eta bestetik, zenbait zuzenketa proposatzen dira, hala nola “-iro-” ren ordez “-iro”; berdin -eza, -di; alokutiboetan ia zukako formarik erabiltzen den galdetu beharko litzatekeela adierazten du L. Mitxelenak.

Ordu bietarako hamar minutu falta direla ematen diogu amaiera goizeko ekitaldiari.

Arratsaldeko 4etan “Zenbait arazo morfosintaktiko atala aurkezten du X. Videgainek. Perpaus bakuna baino ez duela aztertzen esanez hasi du bere azalpena, eztabaidagarria dela jakin arren; honen ondorioz ez dela ez nominalizatorik ezta perpausa txertatueterako erabiltzen den juntagailurik galdetzen. Perpaus bakunean mugatzearen arrazoietan azpimarragarriena: menpeko esaldietako juntagailuek galdera bidez jasotzeko duten zailtasuna aipatzen du.

Atal honetan galdetzen diren fenomenoaren artean hauek aipa daitezke: aditz bazturen erregimena; “ikusi diot” eta horrelakoak; behar nahi, ahal, ezin, gehi aditz irangaitza; ari, ibili, ihardun, egon...; galdegaia; alokutiborik erabiltzen den galdera eta txertatuetan... Guztitara 41 galdera.

Ondorengo elkarrizketan zenbait fenomeno sartu ala sartu ez eztabaidatzen da (ahantzi + aditza -t(z)en/-t(z)ea; asko + k; etorri zatoz; egin daroa; -t(z)eke...). Kon-

trolezko galderak egin beharra dagoela, bestalde, konprobatzeko; eta testuinguru zenbaitzuren egokitzapena aztertzen da.

* * *

Lexikoaren aurkezpena J. M. Etxebarriak egiten du. Aurkezten denaren oinarria Uztaritzen X. Videgainek aurkeztutako txostena dela esanez hasten da. Han bertan entzun ziren oharrei jarraituz moztu beharrez ia erdian gelditu delarik. Hala ere mozketan ez dela arrazoi linguistikorik aurkitu aipatzen du, extralinguistikoak baino. Eta mozketan honetan Uztaritzeko txostenak zeuzkan 30 gaiak mantendu egin direla. Guztitara 2.368 galdera, amankomunak, toki guztietan galdetuko direnak, eta 249 galdera espezifikoko, zenbait tokitan baino ez direnak galdetuko; guztitara 2.617 galdera.

Aurkezpena amaitu ondoren elkarrizketa zabaltzen da J. Haritschelharren gidaritzapean.

Elkarrizketa honetan zenbait puntu ezberdin ukitzen dira. Batzuren ustez lexiko atal hau oso zaila da eta ondo burutzeko oso inkesta-egile trebea izan behar da.

Halaber, atal honen luzeeraz kezkatuak murriztearen aldekoak ere azaltzen dira, eta zenbait hitz arrunt atal honetatik morfologiara pasatzearen aldeko. Puntu honetan egileek beraien artean ere eztabaidatua izan dela adierazten dute, baina galdetikuzun osoan mantentzen den erizpidea hobetsi dutela, hots, fenomeno bakoitzak bere galdera izan dezala, maiz galdera batek bi atentziogune dituenean biak kontutan hartu beharrik zaildu egiten duelako inkesta-egilearen lana.

Itzulpenaren arazoak (“moule” hitzean adibidez), lekukoari adierazteko hitz zailak eta beste zenbait puntu ere aipatzen da.

* * *

“Beste gai batzu” titulupean ondoko hauek plazaratzen ditu G. Aurrekoetxeak:

1. Atala atalka ala dena batera burutu? Hau da, ala lehenbizi dena jaso eta atalez atal argitaratu ala atal bat jaso eta argitaratu, beste bat jaso-argitaratu... amaitu arte?

Atalka egitearen alde eta kontra zenbait arrazoi azaldu ondoren era honetan egitearen alde agertzen da taldearen izenean.

Aho batez onartzen da atalka egitea, elkarrizketa labur baten ondoren.

Beraz, lexikoari dagokionez era honetan bananduko da:

I atala: 1-4 gaiak.

II atala: 5-7 gaiak.

III atala: 8-17 gaiak.

IV atala: 18-30 gaiak.

2. “Galdera fitxa” aurkezten du zenbaki bakoitzean zer joango litzatekeen azalduz.

3. Inkesta-puntuaren proposamena. Mapa eta herrien zerrenda batez azaltzen da.

Aholkulariak oharrak igortzeko gelditzen dira.

4. “Testu-libreak”: Lekuko bakoitzarekin 15 minututako testu libre bat grabatzeak merezi duen ala ez.

L. Mitxelenak baietz erantzuten du eta galdekizunaren amaieran egitea proposatzen. Hala egitea erabakitzen da.

5. Azentuaren arazoa. Aurkezpenean G. Aurrekoetxeak beraien ustetan markatu behar dela adierazten du.

L. Mitxelenak baietz esaten du, gauza inpresionista (lehenbiziko maila) baino ez bada ere. Hala ere nola markatu behar den horretan ez da adostasun osoa lortu.

L. Mitxelenak azkenez proposamen bat egiten du: “Zinta batzu hartu eta egin saio bat; markatzen joan lanean ibiliko direnak eta beste batzu” erizpideak bateratzeko.

* * *

Bilerok amaitzeko J. Haristchelharrek egiten ditu azken hitzak eskerrak emanez guztiei eta batez ere aholkulariei eman duten laguntzagatik.

“EXPOLANGUES” HIZKUNTZEN ETA NAZIOARTEKO KOMUNIKABIDEEN III. ARETOA

1985.eko Otsailaren 22an

J. L. Lizundia

1984.urtean EXPOLANGUES delako Erakusketan parte hartu zuen Euskaltzaindiak, soilik bere izenean, nahiz eta Eusko Jaurlaritzaren diru babesak gehien bat laguntzen zuelarik.

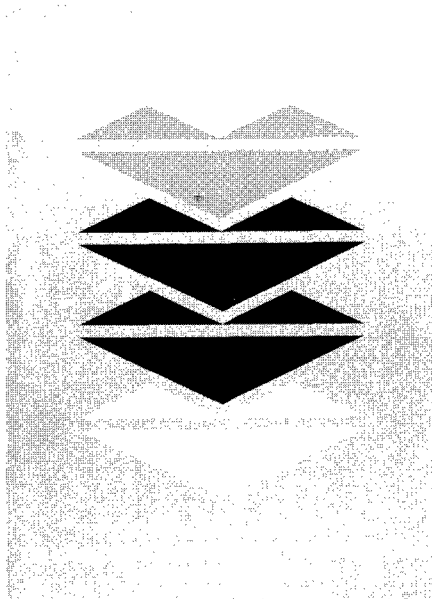
Aurtengorako ere deia egin ziguten Paristik, eskeintza hau Jean Haritschelharren izenean zetorrelarik. Urriaren hasieran Euskaltzainburo-ordeak, horretaz, gutun bat zuzenean idatzi zion Joseba Arregi, orduko Kultura Saileko Kontseilariari eta hil horren 10ean bilera bat egin genuen, Bilbon, Haritschelhar berak, Jose Antonio Aranak, Rosa Mari Arzak, Juan Jose Zearretak eta bostok, antolakizuneko lehen pausak emateko. Urriaren 19an, Euskaltzainburoak sinaturiko eskabide ofizial bat egin zitzaion Joseba Arregi jaunari, Jaurlaritzaren babesa eskatuz batetik, eta gurekin batera elkarrekin Parisera joatea eskatuaz. Horren ondoren, abenduaren 7an, bilera bat izan genuen Lakuan, Haritschelhar, Arana, Zearreta eta laurok, Euskaltzaindiaren antolatzaile bezala eta Jose M.ª Velez de Mendizabal, Martin Ugalde, Eneko Oregi eta Jose Ignacio Ruiz Olabuenaga, Jaurlaritzatik, bertan zirelarik. Hemen finkatu genituen bi Erakundeon arteko partaidetzak. Guzti honen kontu eman zen, Durangon egindako Zuzendaritzako batzarrean eta Abenduko hileroko batzarrean. Harez gero, zenbait antolakizun bilera egin ziren, bai Arbieton eta bai Lakuan, prestakuntza lanak burutzeko.

Euskaltzainditik Erakusketaren hasiera bezperarako, alegia, Urtarrilaren 30erako, Jose Antonio Arana eta biok joan ginen, standa aurretiaz prestatzeko. Biharamunean hasten zen Azoka eta han ziren, J. Haritschelhar, Euskaltzaindiaren arduraduna. Jaurlaritzatik, Jose M.ª Velez de Mendizabal, Kultura Saileko Kontseilari-ordea; Martin Ugalde, Sail bereko Euskararen Arazoetarako Zuzendaria eta sekretaria bi, Maite Sukia eta Maite Segurola etorri ziren. Igandean, Jose Antonio itzuli zen beroni txanda egitera, Rosa Mari Arza joan zelarik. Rosa Marik eta biok desmontatu genuen standa biharamunean eta berrigorri “Transports Gondrand” etxearen bidez Irunera merkantzia.

Ia 300 stand zeuden, 5 iladatan kokaturik, 450 Erakunde edo Elkarteren izenean. Euskaltzaindia A-68 zenbakidun standean zegoen, beraz, lehen kalean. Agian, iaz hobeto zegoen B iladan, B-C kalea erdirengoa bai zen. Urtarrilaren 31an, goizeko 10etan zabaldu zen EXPOLANGUES eta Otsailaren 5ean, arratsaldeko 7etan itxi. Egun guztietan, eguerdian hertsu gabe, ordutegi hori zuen, salbu astelehenean, egun honetan, gaueko 9ak arte egon bai zen irekirik.

Aurten bi aldiz alokatu genuen batzar edo mahainguru aretoa. Lehendabizi, Urtarrilaren 31an, arratsaldeko 5 t'erdietan, bertan parte harturik: Jean Haritschelhar eta Martin Ugaldek, azaldu zuten gaia: "La langue basque (situation et perspectives)" izanik. Otsailaren 4ean, goizeko 11 t'erdietan, izan zen bigarren mahaingurua: "La langue basque dans l'enseignement" gaiaz eta parte hartzen zutelarik, J. Haritschelharrengandik aparte, Itziar Idiazabal, Jaurilaritzako Oinarrizko Hezkuntza Orokorraren Zuzendaria eta Mikel Zalbide, Hezkuntza Saileko Euskara Zerbitzu Burua. Honetaz, zehatzago mintza daiteke Haritschelhar jauna bera ere.

200.000 lagun baino gehiago pasatu omen ziren 5 egunetan Azokatik, iaz baino doblea, diotenez. Bisitari asko izan genituen egun horietan, mota guztietakoak, hala nola: ostiralean, Aina Moll, Kataluñako Generalitateko "Directora de Política Lingüística"; larunbatean, Joan Raventos, Espainiako Enbajadorea Parisen; astelehenean, Jean-Pierre van Deth jauna EXPOLANGUESen Zuzendari Nagusia eta asteartean, ez zuzenean gure stand aurretik, baina bai ondotik, Jean-Pierre Chevenement jauna, Hezkuntzako Ministraria. Gure standera hurbiltzen zirenetatik, asko, hizkuntz irakaskuntzan interesatuak ziren; beti bezala, euskararen bere berezitasunagatik kezkatuak edo arduratuak; euskararen egoera sozio-linguistikoa eta juridikoaren berri jakin nahi zutenak, bai Hezkuntza aldetik, eta bai Administrazio aldetik; beste hizkuntza txiki edo berezietakoak, gurearen berri edo harremanekin interesatuak, hala nola, armeniarak, korearrak, bretoiak, hebraiarrak, ozitaniarrak, bereberak, turkiarrrak, Yugoslaviarrak, Westhock-eko flamendarrak eta abar, noski, beti bezala, katalanekin izan genituen harremanik gehien. Azpimarratzekoa da Pariseko Euskal Etxekoekin harreman ugari izan genituela eta baita ere laguntza, batez ere, Allande Boutin eta Olivier Girygandik. UNESCOkoekin ere harremana izan genuen, hain zuzen, han agertu bai zen, lehendabiziz, UNESCOren Albistaria euskaraz.

Komunikabideekin aski harreman izan genituen. Euskal Telebista bertan izan zen, Velez de Mendizabal, Haritschelhar eta niri elkarrizketak eginaz eta Martin Ugaldere mahaingurua hartuaz, baita ere, Erakusketaren bista ugari hartuaz eta Zuzendari Nagusiari ere, elkarrizketa bat eginaz. TV3koek ere han egon ziren eta baita “Radio Nacional de España”ko eta Baionako “Radio France”koak ere agertu ziren. Hemendik, batez ere, Euskadi Irratia arduratu zen informazioaz, Paris inguruan bizi diren Frantziako minorien “Radio Pays” delakokoak ere elkarrizketa bat egin zizun.

Gure standa iaz baino askoz hobeto egon zela esango nuke, liburu gutxiagorekin, grafiko ugariagorekin, eta abar. Hala eta guztiz ere, badago zer hobetu, batez ere, bai guk, bai Velez de Mendizabal eta bai Martin Ugalderek uste dugulako HABE eta EITB egon beharko liratekeela. Stand handiago batetan, batez ere, HABEK izango luke xede berezi eta garrantzitsu bat hizkuntzaren irakaskuntzaz, zer erakutsi eta zer ikasi duelarik, batek idatzi zigun bezala. Honetaz esan behar da, orri batzuk jarri genituela bakoitzak bere kritika edo atxikimenduak agertzeko, interesgarri izanik askok jarritakoak. Jaurlaritza eta Euskaltzaindiaren koedizioz, euskarari buruzko folleto asko banatu ziren. Euskarazkoa, Euskaltzainburuarena izanik; frantsesezkoa, Pierre Lafitterena; gaztelaniazkoa, Antonio Tovarrena eta ingelesezkoa, Luis Mitxelenarena. Gure standean telebista bideoarekin jartzea interesgarri izan zen: *Tasio*, *Arrantza*, *Bertsolaritzaren historia*, *To be or no to be*, *Dallas*, zenbait dokumental eta informatibo eman ziren, besteak beste. Kultura Sailekoen eta gure ustez, datorren urterako lehenagotik hasi behar da prestaketa, xedeak zehatzago finkatuaz eta agian, Euskaltzaindiak stand handiago batetan, laurdena aski izanik. Gure aparte ere baziren euskal liburuak, Espainiako standean, hain zuzen, INLEK guri erosiak.

“EXPOLANGUES” orokorki: esan behar da geroago eta gehiago, Erakusketa hau munduko hizkuntzen Feriari garrantzitsuena bihurtzera doala, jadanik ez bada; euskarak hor egon behar du, beste hizkuntza txikiekin batera, baina baita ere beste hizkuntza nagusien ondoan. Baina batez ere, hizkuntzen irakaskintzari murgildua da eta presezki, horretaz informatikak gero eta gehiago duen presentzia nabarmena da ageri.

Euskaltzaindiaren Bibliotekarentzat ere liburu eta dokumentazio interesgarriak ekarri ziren, baina agian, erosketa ugariago eta planifikatuagoa egin beharko litzateke EXPOLANGUESen bertan eta batez ere, Biblioteka Nazionalean kopiak eta abar gureganatu. Guzti honetaz, nik baino zehatzago hitz egin dezake Jose Antonio Aranak.

Eskumatatik ezkerretara: Jose Luis Lizundia, Euskaltzaindiko Idazkariordea; Joan Raven-tós, Espainiako Enbaxadorea, Parisen, eta beronen bi diplomazi laguntzaile.

LEKAROZKO IV. BARNE JARDUNALDIAK

*J. M. Satrustegi
Idazkaria*

Lekarotzen egin zituen Euskaltzaindiak 1985.eko Apirilaren 29 eta 30ean bere IV. *Barne Jardunaldiak*. Bileretara etorri ziren: L. Villasante euskaltzainburua, J. Haritschelhar buruordea, J. M. Satrustegi idazkaria, P. Altuna, X. Diharce, J. Hiriart-Urruty, A. Irigoyen, E. Knörr, G. Krutwig, E. Larre, F. Ondarra, P. Salaburu eta J. San Martin euskaltzainak, J. A. Arana Biblioteka batzordeko idazkaria, R. Badiola Argitalpen batzordekoa, J. M. Etxebarria Dialektologiakoa, P. Goenaga Gramatikakoa, J. L. Lizundia idazkari-orde eta Onomastika batzordeko idazkaria, M. Zalbide Hiztegigintzakoa, J. J. Zearreta Ekonomia eta Etsaminetakoa, I. Unzurrunzaga Oinarrizko Euskara batzordeko idazkaria.

J. L. Davant eta L. Mitxelena euskaltzainek, hala nola A. Aranburu Bertsolari-tza batzordeko idazkariak, ezin etorria adierazi zuten.

Martxoaren 29

Euskaltzainburuaren agurra

Bi urtetik behin egin ohi ditugun bilkura hauei *Barne-Jardunaldiak* deitzen diegula esanez hasi zen. Euskaltzaindiak hartu duen zabalkundea ikusirik erantzunkizun haundia du, eta aurreko hiru Jardunaldien gai nagusi edo helburuak aipatu ondoren, laugarren honen aztergaia akademi lanak antolatu eta bi urterako plangintza zehaztea dela, esan zuen. Eskuarteko ekintza nagusiok aipatu zituen. Hitz eratorriak eta konposatuak, euskal azentua, tokako aditz batua, Orotariko Euskal Hiztegia, Gramatika, Euskal Atlas, Herri eta eskualdeetako lan monografikoak etab. Hileroko batzarreetan ez ote genituzkeen Hiztegi hiritartuaz txostenak aurkeztu behar ere aipatu zuen. Azkenekoz, bost urteren buruan izango dugun Larramendiren mendeurrena dela eta, orduko Gramatika lanak amaitzeko biderik ba ote dagokeen itaunarekin amaitu zuen.

Batzordeen txostenak aztertzen hasi aurretik eskuartean edukitzeko material batzu banatu ziren. Hauen artean azpimarra daiteke Jaurlearitzako Hizkuntz Politikarako idazkariak bidalitako gutuna. Epe erdi eta luzerako ekintzen aurre-plangintza eskatzen zaio bertan Euskaltzaindiari.

I. JAGON Saileko batzorde lanak

J. San Martin Jagon Sailburua moderatzaile dela, egin zen batzordeen goizeko aurkezpena.

Literatura. F. Krutwig, batzorde buruak gutun bat zabaldu zuen lehenik, aldizkari baten beharra azalduz. Literatur ikertza egin nahi luketela agertzera eman eta burumuina bi alde dagoenez, alderdi bakoitzaren emaitza bereziarekin, literatur tes-tuak zein aldetara makurtzen diren ikusi nahi da. Urteka bana daiteke: lehen urtean Axularren estilistika, adibidez. Leizarragaren Biblia itzulpena denez, Grekoa kontuan hartu behar da.

Horretarako zenbait lankideren laguntza baiezturik omen dago. Finantziabidea beste batzordeen antzera antolatzea eskatu zuen. Pello Salaburuk Biologia oso espe-zializatuaren arazoak ikusten dizkiola ihardetsi zion, plangintza zehatzago bat ekarri behar litzatekeela esanez. J. M., Satrustegik proposamen bat egin zuen: asmoa mugatu eta zehatzago finkatzeko urte baterako laguntza batzordeari Euskaltzaindiak emate-a, alegia, denbora horretan lortutako esperientzia baikorra balitz, diru laguntza bereziaren eskaria agintariei zuzentzeko. Proposamen bien bozketa egin zen gero. P. Salabururen eskariak lau BAI eta zortzi EZ izan zituen. Bigarren bidea bederatzi BAI eta hiru ZURI-rekin onartu zen.

Bertsolaritza. A. Zavala batzordeburua eta A. Aranburu idazkaria etorri ez direnez, J. San Martin Bertsolari Txapelketako antolakizun azpi-batzordeko buruak eman zuen arazo batzuren berri.

Bertsolariek epai mahaiko erdiak berek izendatzea eskatu omen zuten, eta Euskaltzaindiak ordurako finkatua zuenez epaileen zerrenda, ez omen zitzaien eskaria onartu. J. San Martinek proposatzen duena zera da, hamar direnez izendatuak, bertsolariei beste bost berek izendatzeko eskubidea ematea.

Une horretan beste istilu bat sortu zen: Juradukua ez dena, nahiz botorik ez izan, ez dedila han egon eskatu zuen A. Irigoyenek. Azkeneko bertsolari txapelketan nor-baitzu egon omen ziren. Bertsolarien txapelketa antolakizuneko azpibatzaordebu-ruak erantzun zion bera han egotearen arrazoiak azalduz. Dena dela, Euskaltzain-diaren esku utzi zuen arazoa.

Koordinaketa kontuan izanik, J. San Martin epai mahaikoekin egotea komeni den ala ez, bozkatu zen azkenean. Bederatzi BAI, bi EZ eta ZURI bat, atera ziren. A. Irigoyenek epai mahaikoen zerrendatik bere izena kentzea eskatu zuen eta horrela egin zen.

Egoera berri honetan Euskaltzaindiak izendatuak bederatzi dira eta, horren ara-bera, bertsolariek beste hiru izendatzea aipatu zen. Ezin bestean, kopuruaren hiruta-tik bat izenda lezakete. Horrela onartu zuten batzartuek.

Lehen faserako epailegai, Arantza Arruti, Pello M.ª Aldama eta Juan Inazio Intxaurrega aurkeztu zituen J. San Martinek. Aho batez onartu ziren.

Etsaminak. J. J. Zearreta mintzatu zen lehenik egoera orokorraren berri emanez. J. M. Satrustegik Nafarroako arazoa aipatu zuen. Gipuzkoatik gero eta gehiago datoz Iruñean azterketa egitera. Horrek zama larria sortzen dio ordezkarietara eta Euskaltzaindiari. Nolabait eginkizuna Nafarroako Gobernuaren gain uztea izango litzateke irtenbide bat. Euskararen Negoziatua Nafarroako Gobernuarena da; Hiz-kuntza Eskola berriz Zaragozako Unibertsitatearen gain dago. Bion artean, Hiz-kuntza Eskolak bere gain hartzea hobe izango litzatekeela, zioen Satrustegik. Oraikoz, segurtamen gehiago dago hauen gaitasun agiriarekin. Etsaminen batzordea arazoa bideratzen ahaleginduko da eta, bide batez, J. M. Satrustegiri eskubidea eman zi-tzaion Nafarroako arduradunekin konponbide on bat lortzen saiatzeko.

Erakundeetako azterketek, bestalde, lan asko ematen dute. Hasieran azterketa osoan egon behar izaten zen; azken aldi honetan euskal gaiak bakarrik arduratu behar izaten da. Irtenbidea bilatu behar zaio honi ere. J. L. Lizundia eta J. J. Zearreta zenbait Erakunde ofizialekin izandako harremanez mintzatu ziren. Nola nahi ere itzultzaileen etsaminetara eta Udaletara joaten jarraitu beharko omen da orain, eta batzorde suntsikor bezala beste pare bat urtez uztea gomendatu zuten. Horretan gelditu zen.

Oinarrizko euskara. I. Unzurrunzaga batzorde idazkariak aurkeztu zuen lan eta egitasmoen egoera. Ipuinak prestatzen ari dira eta ingelesetik itzuli omen dituzte beste batzu. Laster kaleratuko omen dira. Amurizak bi liburu argitaratu ditu eta hirugarren bat prestatzen ari dela, esan zuen. "Hitz Egin" metodoaren irudiak eta itxura ere egokitzen ari omen dira.

Beste batzutan ere sortu izan den kezka mahairatu zen gero: ea Euskaltzaindiari dagokion, alegia, horrelako lanak aurrera eramatea. Eztabaidatxo baten ondoren, zuzenean Euskaltzaindiari ez badagokio ere, aspaldi jasotako ekintza dela, esan zen. Ez zaigu ezer gostatzen eta dirua dakarkio Euskaltzaindiari. Ez litzateke itxura oneko gauza bat-batean beste arrazoirik gabe bazterrean uztea. Azken finean, dirulaguntza ematen duen Iberduerori eta oinarrizko euskararen beharrei dagokie erabakia hartzea.

Eguerdian amaitu zen, pundu honetara iristean, goizeko saioa.

II. Egituren batzordea

Argitalpenak. Bazkal ondoko saioa hiru t'erdietan hasi zen Goizeko gai batzuren aipamena eginik, R. Badiolak argitalpenei buruz ekarri zuen txostena irakurri zen. Hiru ataletan banaturik zegoen lana: a) Politika editoriala, b) Argitalpenetarako azpiegitura, eta c) Batzordearen berritzea eta egokitzea.

Euskera agerkariak zioen, 1956-1968. garren urteetako aleek ez dutela gerra aurrekoen arrakastarik, berauen kopurua mila aletakoa izan zelarik.

Argitalpenari egokitasuna eta kalitatea edukinatik eta kanpoko itxuratik dator kiola, esan zuen Euskaltzainburuak; gure argitalpenak ez direla nahi bezain txukun agertzen azpimarratuz. Erredakzio-bururen bat behar ote genukeen ere aipatu zuen. Norbaitek zioen, ez ote genukeen zenbait gauza makinaz jota kaleratu behar. Zalditik astora jaitea dela, ihardetsi zion Villasantek. E. Knörr, bere aldetik, kezkatu agertu zen. Eskutan zuen gure liburuska baten antzeko gauzak banatu ezin ikusten ditu. Argitaletxeen zabarkeria aipatu zen. Lan ona egiten duten editorialak ere badirela Euskal Herrian, esan zuen. P. Altunak eta E. Knörrek, azken zuzenketak egiteko prest zeudela aditzera eman zuten. J. San Martin maketazioaz arduratuko da.

Atsedendaldi bat hartu zuten batzartuek.

"Azkue Biblioteka". J. A. Arana bibliotekari ordeak, arratsaldeko zazpi t'erdietan, irakurri zuen bere txostena. Ez zela batzordearen bilkurarik egiten, esan zuen, Burua oso lanpeturik dabilelako. Bere proposamena zehatza da: bileretara joango den batzordeburu, euskaltzain oso bat izendatzea. Bibliotekari efektibo euskaltzain oso nahiz urgazle bat izan daiteke. Diru kopuru bat aurre-kontuetan sartuz, ordainketak hileru egitea eskatu zuen. Langilegoa: fitzak, klasifikapen eta bestelako lan ezin dela oraino langileekin bete. Horretarako hirugarren pertsona baten beharra ikusten zuen.

J. M. Satrustegik erantzun zion ezin garela langilegoa gehitzen hasi. Nolabait "Azkue Biblioteka" zerbitzu publiko bilakatu nahi bada, bertan lan egiten duten pertsonak erakunde publikoen eskuetara joan beharko dutela. F. Krutwig-ek zioen, gure Biblioteka partikularra zela, ez publikoa. A. Irigoyenen ustez, publikoa bai, baina mugatua: espezializatuentzat bakarrik.

Langile berririk ezin dugula hartu, aho batez onartu zen. Bertan lan egiten dutenak nolabait Erakunde publikoen ekintzetan sarrerazteko eskaintza zehatza egin diezaiekegu. Bibliotekaria nor izango den, batzordeak berriztatzean ikusiko zela esan zen.

Ekonomia. Azken orduan, E. Knörr diruzainak aurkeztu zuen bere txostena. Diru lorpenen zailtasuna eta emandako urratsen berri eman zuen lehenik. Oroitidazkiaren beharra aipatu zuen. Langileak ikerkuntza eta herri administralgokoekin parekatu dira. Denbora eta ardura Euskaltzaindiari eskaintzen diotenen gopuruak ere aipatu ziren.

Etorkizunari buruz, ez baikor, baina bai itxaropentsu agertu zen, Euskal Herrian nahiz Madrilan burutzen ari ziren elkarriketekin.

J. J. Zearreta mintzatu zen gero, eta Eusko Jaurilaritzako langileen eredia jarraitu dutela soldata kontuan, esan zuen. Kargudunen asignazio deritzan diru laguntza-aren aurkezpena egin zuen gero. P. Salaburuk beste batzordeetako lan orduak eta kargudunenak zergatik ez ziren berdin ordaintzen, galdetu zuen. Kargudunen kasuan ez dela ordu mugatuen ordaintza bakarrik egiten batzorde lan orduetan bezala, erantzun zion; lan programatuz bestalde, egunero eta edozein ordutan nornahiri erantzuteko eta noranahi joateko lotura badu karguak, eta hori kontuan izan dutela alegia. Karguari dagokion ardura bat da, lanorduez bestalde. Ez da, gainera, ekintza horietan duen beste soldata baten gehigarri, zenbait erakundetako karguekin gertatu ohi den bezala; asignazio soila du eta kargua uztearekin kentzen zaio. Nola nahi ere, kontuetan agertzea eskatu zuen P. Salaburuk.

Besterik gabe, amaitutzat eman zen eguneko egitaraua.

Martxoaren 30

III. IKER Saila

Goizeko bederatzitan t'erdietan bildu ziren batzarkideak Lekarozko Ikastetxean. L. Villasante, J. M. Satrustegi eta P. Salaburu, Baztango alkate den Julio Iturralde agurtzera joan ziren etxera, goiz hartan kanpora joateko asmoa zuela adierazi baitziren.

Hiztegigintza. Txosten mardula aurkeztu zuen batzorde horretako idazkari den M. Zalbidek. Datorren 1984-1986 epealdirako egitaraua aipatzean, ekintza nagusiok atera zituen: Egiten ari diren *Orotariko euskal hiztegia*; Eguneroko hiztegi arrunta jasotzea; Hiztegi teknikoa ere hor dago eta jakin beharra behintzat; Maileguzkoena ari da; Hiztegi hiritar arau emailea, oraikoz hasi gabe dagoena. Behar hauek hobeki aztertzeke eta finkatzeko egun osoko Jardunaldi berezi bat antolatzea erabaki zen.

Onomastika. Toki izenei buruz gogoeta bat aurkeztu zuen E. Knörr jaunak. Ez du uste egun Euskaltzaindiak Euskal Herriko toponimia atlasa egiteko biderik duenik, baina toponimiazko monografiak argitaratzeko bilduma berezi bat hastea, proposatu zuen. Egungo toki-izen eta toponimia zaharrez osotuko litzateke. Hasi aurretik Euskaltzaindiak erabateko irizpideak aztertu, finkatu eta ezagutaraziko litzuke.

J. M. Satrustegik Pertsona Izendegiaz hitz batzu esan zituen. Egunero agertu ohi diren izen berrien bilduma egiten du. Ugari baina ez beti txalogarriak. Izen aldatze eta Juzgaduetako galderek ere jarraitzen dute. Zabaldundea eman behar zaio liburuskari.

J. L. Lizundia, bestalde, Udalen eta herriska nahiz auzo gotorren aldetik izenak aldatzeko diren eskariez mintzatu zen. Diputazio eta beste elkargo batzuk ere argibiderik eskatzen dute. Erantzunak emateko prozedura agertu zuen gero. Erdi Aroko izen bilketan egin behar litzatekeen lana aipatu zuen A. Irigoyenek.

Gramatika. Eskuarteko lanen egitasmoaz batzordeak burututako txostena azaldu zuen P. Goenagak: Iruñeko batzarrean zalantzan gelditutako puntuak zehaztea; perpaus bakunaz bestalde perpaus elkartuarekin lanean hastea, etab. Egutegia finkatu zuen. Asmoak aurrera eramatekotan beste bi pertsona liberaturen beharra ikusten zuen. Alan King eta M. Pilar Lasarteren izenak aipatu ziren bertan, horretarako diru laguntzarik lortuko balitz. 1990erako amaitu omen daiteke gramatika lan hau.

Honekin amaitu zen eguerdi aurreko saioa.

Dialektologia. J. M. Etxebarriak arratsaldeko ordu bietan hasi zuen bere aurkezpena. *Atlasari* buruz, lexikoaz galdera posibleak prestatu behar dira. Galderak egiteko perifrasiak ere bai. *Fonetikan* hitz bakoitzaren traskribapena era berean denek lana egin dezaten. Alfabeto fonetikoa etab. Bigarren urratsa, Uztailetik aurrera, galderak hartu eta euskalkiz-euskalki bospat herritan saioa egitea izango da. Horrekin jakin dezakete zenbat denboran egingo den irailetik aurrera hasiko duten lehen tomoa. Hiru bat itaunlariren beharra ikusten zuten. Bulego eta artxiboa ere aipatu ziren.

IV. Bestelakoak

Atsedenaldiaren ondoren, batzordeen berriztapen aurre-zerrenda egin zen.

IKER Saila. Hiztegegintza: L. Mitxelena buru , I. Sarasola buruorde, M. Zalbide idazkari, R. Badiola idazkariorde, X. Kintana, L. M. Mujika, eta Tx. Peillen.

Gramatika. P. Altuna buru, J. Haritschelhar buruorde, P. Goenaga idazkari, L. Akesolo, Alan King, M. Azkarate, J. M. Larrarte, M.ª Pilar Lasarte, J. A. Mugika, B. Oyhartzabal, K. Rotaetxe eta P. Salaburu.

Dialektologia. F. Ondarra buru, J. Haritschelhar buruorde, J. M. Etxebarria idazkari, G. Aurrekoetxea, A. M. Etxaide, A. Irigoyen, B. Oyhartzabal, R. M. Pagola, K. Rotaetxe eta Ch. Videgain.

Onomastika: E. Knörr buru, L. Mitxelena buruorde, J. L. Lizundia idazkari, P. Charriton, J. L. Davant, A. Irigoyen, E. Larre, J. San Martin eta J. M. Satrustegi.

JAGON Saila. Literatura: F. Krutwig buru, A. Irigoyen buruorde, Manu Ertzi-lla idazkari, J. L. Goikoetxea, D. Landart, J. Lavin, M. Morris eta M. Sansinenea.

Bertsolaritza: A. Zavala buru, J. San Martin buruorde, A. Aranburu idazkari, J. M. Aranalde, E. Larre, J. M. Etxezarreta, J. M. Iriondo, M. Itzaina, J. M. Lekuona eta A. Muniategi. (Bilboko Maiatzeko batzarrean Batzorde honen izena aldatu zen, *Herri Literatura* eramango du aurrerantzean).

Oinarritzko euskara: J. San Martin buru, I. Unzurrunzaga idazkari, N. Agirre, G. Aurrekoetxea, R. Badiola, J. L. Goikoetxea eta P. Uribarren.

Azterketak: A. Irigoyen buru, J. M. Satrustegi buruorde, J. J. Zearreta eta A. Iñigo.

Egiturazko batzordeak

Argitalpenak: L. Villasante buru, J. Haritschelhar buruorde, J. M. Satrustegi idazkari, E. Knörr diruzain, P. Altuna, A. Irigoyen, F. Krutwig, L. Mitxelena, J. San Martin eta Ricardo Badiola.

Biblioteka: A. Irigoyen buru, J. A. Arana idazkari, X. Kintana, J. San Martin eta J. J. Zearreta.

Ekonomia: E. Knörr buru J. J. Zearreta eragile, X. Gereño kontulari eta J. M. Velez de Mendizabal. (Iruñeko Ekaineko batzarrean beste Batzordekide bi izendatu ziren: Pello Salaburu eta Juan San Martin).

Azken orduko gaiak

Euskararen ahozkatzeaz Jardunaldiren batzu egitea komenigarri ikusten zen. Behar bada, Durangon Euskal Jaien mendeurrenkari, 1986an egin daitezke.

Euskaltzainburuak sarrerako agurrean aipatu zituen hitz eratorri eta konposatuez ez zen erabaki zehatzik hartu, baina zerbait programatu beharko dela esan zen. Hitanozko aditzaren formak ere zintzilika daudela gogorazi zuen Euskaltzainburuak.

Idazkari-ordeak Akademi batzarretako lanbidea eraberritzeaz txostena ekarri zuen. Hiztegegintzako egitasmoekin loturik dagoenez, gerorako uztea erabaki zen. Euskaltzain urgazleen izendatzea ere urtean zehar ikusteko geratu zen.

P. Salburu eta F. Krutwig jaunek, Arautegiko 4.artikuluak dioena behar bezala garatzeko, Barne-Erregeletako 40.artikuluari eraskin bat ezartzea eskatu zuten. Lurralde edo euskalkien gutiengo bat finkatzea eskatzen zuten, beste euskaltzainen hutsunea aske geldituz. Eztatbaida, orrazketa eta proposamen berriak ere sortu ziren, baina ez zen ezer erabaki.

P. Salaburu eta E. Knörr jaunek izenpeturik beste idazki bat ere aurkeztu zen azken uanean. Zintzo-zintzo batzarreetara datozen euskaltzainei eta oso bakan edo inoiz ez datozenei tratu bera emateari garrantzizko erabakiak hartzerakoan, ez zertzelata batere ongi agertu zuten. Hori bideratzeko asmoz Barne Erregeletan berek aurkeztutako artikulu bat sartzea proposatzen zuten. Hurrengo baterako utzi zen gaia.

Eguraldi oso ona izan genuen eta giro baketsuan eztabaidatu ziren gai guziak.

Baztan ibarreko Ikastola une larrian aurkitzen denez, Udalaren aurrean arartekotza eskatu zioten Ikastolako gurasoek Euskaltzaindiari. L. Villasante, P. Salburu eta J. M. Satrustegi joan zirelarik Julio Iturralde alkatea agurtzera, berehala atera zen gaia eta konponbide bat aurkitu zela iduri zuen. Iritzi aski berdinerara heldu ziren behintzat.

Ostatuz, Baztan izeneko hotelean egon zen Euskaltzaindia, eta erraztasun guziki aurkitu zituen Lekarozko aita Kaputxinoen aldetik beren ikastetxean Jardunak egiteko.

Forua, Loiola eta Angosto izenei loturik gelditzen da Euskaltzaindiaren azken urteetako historian Lekarotz.

ENCUENTRO ENTRE LA REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, LA REAL ACADEMIA GALLEGA, EL INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS Y EUSKALTZAINDIA / REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA

Madrid, 20 de mayo de 1985

Fr. Luis Villasante

Existía un viejo proyecto o deseo de establecer reuniones periódicas entre las Academias de las diversas lenguas de España para estudiar los problemas de interés común y buscar una mutua colaboración y coordinación. Este deseo se ha materializado en una primera reunión tenida el 20 de mayo de 1985 en la sede de la Real Academia Española. Por Euskaltzaindia acudieron el Presidente, el Secretario, los académicos Sres. E. Knörr, J. San Martín. Del Institut acudieron los Sres. Badia Margarit, Carbonell, etc. De la Academia Gallega el Sr. Sabell, Piñeiro, etc. Por la Real Academia Española los Sres. Lain Entralgo, Zamora Vicente, A. Tovar, Lázaro Carreter, etc. Se hizo un repaso a los problemas que la convivencia de las diversas lenguas suscita y al modo de abordar y resolver dichos problemas. Todos estuvieron de acuerdo en la conveniencia de institucionalizar estas reuniones. Se decidió también que la próxima tenga lugar en Santiago de Compostela. La reunión terminó con un almuerzo ofrecido por la Real Academia Española.

El Presidente de Euskaltzaindia leyó en la sesión las siguientes palabras de saludo.

Palabras del Presidente de Euskaltzaindia

Queridos compañeros y colegas de afanes y fatigas en las diversas Academias de las lenguas de España:

No quisiera incurrir en una vulgaridad al decir que éste es un día histórico. Lo digo sintiéndolo y teniendo conciencia de la verdad de lo que digo. Los que hemos venido del País Vasco somos conscientes de lo transcendental de este paso. Creo que es la primera vez que se celebra un acto de este género y a este nivel. Y creo sinceramente que estas reuniones, si llegan a madurar y a consolidarse, están llamadas a producir grandes frutos para bien de todos. Frutos en el sentido de una mayor coordinación en el trabajo de las diversas Academias, frutos de una mayor comunicación de bienes, de comprensión, de respeto, de convivencia y afecto, de apoyo mutuo y de una eficaz defensa de los intereses que nos son comunes.

Debo ante todo dar las gracias a la Real Academia Española por habernos recibido en su casa y haber hecho posible este encuentro de las otras lenguas de España con aquélla que por antonomasia todos llamamos española. Pienso, como he dicho, que el hecho de hoy, si de algún modo se regulariza, constituye un verdadero aconte-

cimiento y presagio venturoso. Quiero recordar en estos momentos que ya en los primeros años de existencia de nuestra Academia dos preclaros miembros de ella, D. Resurrección M.ª de Azkue y D. Julio de Urquijo, fueron nombrados académicos de número de la Española.

Y paso sin más al tema de este primer Encuentro: “Bilingüismo, diglosia, educación”. Apenas podré hacer más que arañarlo. Los otros compañeros de nuestra Academia lo abordarán también desde ángulos diversos. Aun así solo podremos desbrozarlo. Pero tal vez para un primer encuentro sea suficiente.

* * *

Sin duda, entre todas las lenguas de España el euskara o vascuence es el que presenta unas características que hacen de él un caso un tanto o un mucho singular. Alguna vez he dicho yo que esta singularidad constituye, a la vez que su debilidad, también su fuerza. Como introducción al tema parece obligado decir algo sobre esto.

La singularidad de esta lengua es su debilidad, pues al ser por su estructura, origen, etc., muy distinta de todas las del entorno, esto le crea serias dificultades para subsistir. D. Antonio Tovar, aquí presente, escribió una obra *El euskera y sus parientes*, pero él mismo se cuida de advertir que no se trata de parentesco genealógico, sino de parentesco, por así decir, por afinidad, o sea, por contactos geográficos e históricos prolongados. La vasca es también, sin duda, la lengua que de las cuatro cuenta con menos hablantes (600.000 se suele decir) y cuyo territorio se ha ido reduciendo y estrechando cada vez más. Aun dentro del llamado País Vasco existen amplias zonas donde desde antiguo la población no conoce esta lengua y otras zonas en que la ha perdido en épocas documentalmente constatables y próximas a nosotros. Por usar unas designaciones que han sido divulgadas por el señor Julio Caro Baroja, mientras el llamado “ager vasconum” se romanizó en época temprana, el “saltus vasconum” por el contrario, mantuvo la lengua de la estirpe, y la dualidad ha seguido hasta hoy.

También parece innegable —y esto lo ha señalado repetidas veces D. Ramón Menéndez Pidal— que un cierto parentesco, diríamos genealógico, se da precisamente entre el castellano y el vascuence, debido sin duda a que los vascones tuvieron gran parte en la creación de Castilla y del romance castellano, y al romanizarse traspasaron a su nueva lengua no poco de su herencia atávica; pero, en fin, se trata más bien de coincidencias de sustrato.

De todos modos, como decíamos, el “saltus vasconum” mantuvo la lengua, pero la mantuvo en un estado, por así decir, natural y silvestre, ya que para los usos nobles, oficiales, etc., parecía obligado el latín, y, más tarde, los romances. Parece también claro que los Fueros ayudaron mucho a la conservación de la lengua, por cuanto dificultaban grandemente el asentamiento de inmigrantes en el país (aparte de que tampoco éste poseía riquezas que pudieran excitar la codicia de los extraños).

El Renacimiento, que en principio quería ser una vuelta a las lenguas sabias y cultas de la antigüedad, paradójicamente contribuyó a un despertar del sentimiento del valor de las lenguas populares hasta entonces poco o nada tomadas en consideración, y es ahora cuando, con el favor de los nuevos vientos que corren, aparecerá el primer libro vasco *Linguae Vasconum Primitiae*, de Dechepare (1545). El hecho de que los Protestantes adopten las lenguas populares para sus actos de culto, etc., influirá, sin duda, para que también la Iglesia Católica, desde Trento al menos, preste atención a ellas, de lo que también saldrá beneficiado el euskara. Pero pese a todo, no

cambiará la tónica general de la lengua, que sigue viviendo en un estado un tanto selvático, con poco cultivo, sin acceso a la escuela, etc.

Al producirse en la época actual la industrialización y la inmigración en dosis masivas, su misma supervivencia queda seriamente amenazada, pues se trata de contacto de dos lenguas que no están en el mismo plano, ni tienen igualdad de oportunidades: la una, lengua poderosa de cultura, muy extendida en el mundo, con grandes medios para su difusión, aprendizaje, etc., y la otra enteramente desvalida y que arrastra una cierta o considerable dosis de inadaptación para servir de vehículo a la compleja civilización moderna. Su naturaleza alógena, por así decir, le crea una dificultad o repugnancia para compartir, sin más, las riquezas del patrimonio común románico; esta repugnancia se ve agrandada por un cierto sentimiento purista exacerbado; sentimiento que a veces por reacción hace ir al otro extremo, pero entonces el remedio puede ser peor que la enfermedad, puesto que la lengua misma podría desintegrarse; por otra parte, al vasco le pasa que no tiene, como los romances, otra lengua de su familia de la que pudiera beneficiarse. Añádase que aun dentro de su pequeña extensión se halla dividida en variedades dialectales y que su mismo cultivo literario ha estado marcado con este signo dialectal. Todo esto es lo que llamaríamos su debilidad.

Pero hemos dicho que la naturaleza un tanto alógena del euskara constituye, a la par que su debilidad, también su fuerza. En efecto, el hecho de que el euskara sea tan distinto o diferente contribuye a meter al vasco por los ojos la singularidad u originalidad de su etnia; dicho con otras palabras, hace que vea en el idioma algo así como el espejo de su identidad como pueblo. De aquí que adquiera conciencia del valor que para él representa este idioma, que quiera conservarlo y aprenderlo, si lo ha perdido. A veces leemos en la prensa comentarios jocosos ante razonamientos que parecen irracionales; así, por ejemplo, la salida de aquél que protestaba porque ya desde antes de nacer se le había privado de su lengua materna. Seguramente este razonamiento es disparatado; pero hay en él un fondo de verdad, y de todos modos revela un sentimiento que merece ser respetado y tomado en cuenta. Muchas veces este sentimiento de la lengua está más vivo en los vascos que no hablan ni conocen su idioma, pero le prestan su adhesión y afecto. El fenómeno del *euskaldun berri*, del vasco-hablante que ha aprendido la lengua en edad adulta es nuevo y es reflejo de lo que venimos diciendo.

En este estado de cosas surge la preocupación de que hay que hacer algo por salvar de la catástrofe este patrimonio heredado desde la más remota antigüedad, pero seriamente amenazado. Se lanza la idea de que hay que crear una Academia que se ocupe de regular las cosas de esta lengua. El primero que la lanzó al público parece que fue Aizquibel, un azcoitiano, pero que vivía en Toledo, y lo hizo en un libro que apareció precisamente aquí en Madrid en 1856.

Pero pasarán muchos años hasta que la idea se plasme en la realidad. Fue justamente en 1918 cuando las cuatro Diputaciones del país —Alava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya— acuerdan de mancomún crear esta Academia, respaldarla, sostenerla, etc., y en 1976 S. M. Juan Carlos I, en Consejo de Ministros celebrado en Barcelona, firmará el Decreto por el que le otorga reconocimiento pleno como institución pública.

Hay que confesar humildemente que nuestra Academia tiene ante sí una tarea ingente y que el resultado o desenlace final es incierto. Alguna vez ha dicho Michele-

na que nuestros antepasados nos dejaron en herencia una carga excesiva para nuestros hombros. Muchas veces la Academia ha tenido que encargarse de tareas de suplencia, es decir, de cosas que en una situación normal no tendría por qué hacerlas ella, pero que eran urgentes o inaplazables, y al no haber otro que las pudiera hacer, tenía que apechugar con ellas. Tómese nota de que el País tampoco ha tenido Universidad hasta ahora.

* * *

Con la autonomía surge algo nuevo, totalmente inédito, que abre perspectivas insospechadas hasta el presente. Desgraciadamente se desata al mismo tiempo una ola de violencia que —aparte de la quiebra de valores morales que supone—, como ha dicho el Sr. Ardanza, a nadie hace más daño que a los propios vascos, enrarece el ambiente, endurece las posturas y hace difícil la discusión y solución serena de los problemas.

La Constitución en su artículo 3 n.º 2 dice: “Las demás lenguas españolas serán también oficiales en las respectivas Comunidades Autónomas de acuerdo con sus Estatutos”.

Todo esto, como es obvio, abre unas perspectivas nuevas y venturosas también para el euskara. Pero hace falta que toda España tome conciencia de esta realidad, comprenda y acepte que también las otras lenguas son un bien de España. Con frecuencia se comprueba la desinformación que continúa existiendo. Precisamente, con el fin de contribuir a superar esta desinformación, D. Guillermo Díaz Plaja solicitó mi colaboración y no dudé en prestársela para un libro que publicó con noticias de autores y trozos de textos de la literatura vasca, destinado a los estudiantes de BUP. La información sobre las otras lenguas de España es imperiosamente necesaria y fuerza es confesar que los propios vascos hemos hecho poco para ofrecerla.

Creo haber leído u oído que existen personas bilingües, pero no países bilingües. A mí me parece evidente que en nuestro caso este bilingüismo del país, no ya solo de las personas, resulta innegable.

En estos últimos años se ha extendido y ha tenido una cierta fortuna entre nosotros la palabra “diglosia” para expresar lo que allí sucede. No creo que el significado propio de esta palabra sea precisamente el que con ella se suele querer expresar cuando allí se menciona este término. Me parece que cuando allí se dice “diglosia” se suele querer decir contacto o superposición de dos lenguas en un mismo territorio, pero de dos lenguas que no se hallan en el mismo plano ni en posesión de las mismas virtualidades, oportunidades, etc., y cuando esto ocurre, claro está, la que se halla en situación de inferioridad, sale perdedora de la confrontación.

Ante un tal estado de cosas, si se quiere el salvamento del euskara, es claro que debe dotársele a éste de medios, que, en una sociedad como la actual, resultan indispensables, y que además se fortalezca, equipe y capacite a la lengua misma para que sea instrumento hábil para el rodaje. Para todo esto se requiere evidentemente tiempo. Creo que mucho se está haciendo.

Y toda esta labor habrá que hacerla respetando las reglas del juego marcadas en la Constitución, aunque algunos artículos tal vez no nos gusten y otros sí, y respetando por encima de todo los derechos del hombre, no de un hombre abstracto o ideal, sino del hombre concreto de carne y hueso, que, como dijo el Concilio, es la única

criatura terrestre a la que Dios ha amado por sí misma (G S n.º 24). Lo que quiere decir que nada, ni la lengua, se debe poner por encima de él.

Creo que con esta exposición muy a grandes rasgos se da una primera idea del contexto vasco. Parecía necesario conocer dicho contexto antes de descender a los puntos particulares que tocarán mis compañeros de Academia aquí presentes.

BILBOKO EUSKALDUNEN AFARIAK

MEMORIA

1984 Urtia 6/1985 Maiatza 4

Xabier Gereño

I. HELBURUAK

Irakaskintzaren munduan euskarak aurrerapen handiak egin ditu, bai erabiltzen diren sistimetan eta bai ikaslegoaren kopuruan.

Lehenago ikastolak eta gero alfabetatze kanpainak. Geroago euskaltegiak eta ondoren euskararen irakaskuntza maila guztietako eskola eta ikastetxeetan.

Alor horretan, irakaskuntzarenean, euskara aurrera doa.

Baina, nahikoa ote da hori Euskal Herria euskalduntzeko?

Ez. Hori lehen urratsa da. Beharrezkoa. Ezinbestekoa. Hortik euskaldun berriak sortzen dira, baina gero euskara hori erabili egin behar da.

Bilbo-n, adibidez, euskaldunen kopurua asko hazi da azken urteotan, baina kalean, dendetan, bulegoetan, ez da lehen baino euskara gehiagorik entzuten. Euskarak ez du presentziarik kalean.

Euskara kalera ateratzen laguntzeko sortu ziren **BILBOKO EUSKALDUNEN AFARI** hauek.

Hilero behin, afari hauetan, Bilboko euskaldunek biltzeko aukera bat daukate. Elkar ezagutzeko eta euskara praktikatzeko. Eta aukera hau, bereziki, mesedegarria zaie euskaldun berriei.

Baina **BILBOKO EUSKALDUNEN AFARIEN** lana ez da horretara mugatu behar, jantoki batean hilean behin euskaraz egitera. Zabalagora jo nahi genuke. Eta horregatik, afariatatik aparte, kanpora begira, beste ekintza mota biri ekin diegu. Alde batetik, milaka tira pegatu ditugu Bilboko kaleetan euskararen erabileraren alde, eta bestetik, gure hiriko denda, bulego eta erakunde publikoei bititak egiten ari gaitzaizkie beraien enplegatu euskaldunak identifikatzeko, bezero euskaldunek jakin dezaten nortzurekin mintzatu daitezkeen lasai euskaraz.

Ondorengo kapituluetan zehaztuko ditugu zabalago zeregin hauek.

II. AFARIAK

Orain arte zortzi egin dira, honela:

1. 1984 Urtia 6, Iruña Kafetegian. Afalostean, mahaikideen arteko debatea eduki genuen, Bilbon euskara kalera nola atera eztabaidatzeko.

2. 1984 Azaroa 10, Anboto restaurantean. Afalosteko ekintza bezala, aurreko hileko eztabaidaren jarraipena erabili genuen, gai bera aztertuz.

3. 1984 Abendua 1, Albia restaurantean. Afalosteko ekintza, Algortako Bertsolari Eskola-ko partaideen jardunaldia.

4. 1985 Urtarrila 12, Albia-n. Elurte handia zegoenez, akordeolari bat eraman genuen jendea berotzeko, Manolo Legina.

5. 1985 Otsaila 2, Albia-n. Afalosteko ekintza; mahai ingurua. Gaia: "Israel": hizkuntzak, kulturak eta bizimodua. Hizlariak: Ricardo Badiola, Xabier Kintana eta Imanol Unzurrunzaga.

6. 1985 Martxo 2, Albia-n. Afalostean, Pello Telleria-ren hitzaldia "Quechua" hizkuntzari buruz. Gero, Mungiako Bertsolari Eskola-ko partaideen ekitaldia.

7. 1985 Apirila 13, Albia-n. Afalostean: Rafa Salzedo-ren hitzaldia Txekoeslovakia-ri buruz. Gero, bertsolariak: Basilio Pujana eta Faustino Etxebarria, betera-nak.

8. 1985 Maiatza 4, Albia-n. Afalostean: Joxe Borja-ren hitzaldia Austria-Hungria Inperioari buruz. Gero, Durangaldeko Bertsolari Eskola-ko partaideen kan-taldia.

Afari guzti hauen berezitasunak hauek izan dira:

a) Gaueko 9etan hasi eta ordu bata aldera amaitu. Afalosteko ekitaldia hama-rak eta erdietan hasten da.

b) Prezioa beti mantendu da 800 pezetatan. Hamarrak eta erdietan jantzikoko atak zabaltzen dira afaltzera etorri ez direnentzat, jendeari aukera zabalago bat emateagatik.

c) Edozein adinetako jendea, edozein ideologitakoa eta edozein kultur mailatako jendea etortzen da. Zorionez, orain arte behintzat, ez da mahaikideen artean inolako eztabaida latzik sortu. Giroa oso atsegina izan da.

d) Jendea bildu ahal izateko, publizitatea honela egiten da:

a) Hirurehun bat karta, postaz bidaliak.

b) Mila programa, Bizkaiko Aurrezki Kutxak dohan fotokopiatuak, etxeeta-ko buzoietan eta kotxeen parabisetan jarriak.

c) Hirurehun mural, Bizkaiko Aurrezki Kutxak dohan eginak. Mural hauek ormetan jartzeagatik ordaindu egiten da.

d) Euskaltegiak, Hizkuntz Eskola, Unibertsitateak, etab. bisitatu, muralak eta programak eramanez.

e) Ajentziak, egunkariak, irrtiak, telebista, etab., mugitu erazi.

III. KALEAN

Afarietatik kanpo, hau egin dugu:

Bizkaiko Aurrezki Kutxak 6.000 tira egin dizkigu, guk emandako testu hauekin:

BILBOKO KALEETAN EUSKARAZ

DENDETAN EROSKETAK EUSKARAZ

TABERNETAN ESKARIAK EUSKARAZ

BULEGOETAN GESTIOAK EUSKARAZ ZERGEN DEKLARAZIOAK EUSKARAZ

Tira hauek Bilboko kaleetan pegatu ditugu, bereziki argi faroletan. Bilbo osorako nahikoa ez zenez, Deustu eta Abando auzategiak aukeratu genituen, haietan euskaldunen kopurua handia delako. Euriaren ondorioz busti eta pegamendua galtzen delako, edo apurtzen dituztelako, hutsuneak sortzen direnean berriro ere betetzen ditugu. Lan hau ordaindu egiten da.

Bisita batzu ere egin ditugu, enpresa eta bulego handitan, enplegatu euskaldunak behar bezala identifikaturik egon daitezen, bezeroak haietara joan eta lasaiki euskaraz norekin mintzatu daitezkeen jakin dezaten.

Hauek izan dira bisitatu ditugunak:

Camara de Comercio (Gorordo jaunarekin).

El Corte Inglés, S. A. (Mochales jaunarekin).

Casco Viejo (Jon Aldaiturriaga-rekin).

Banco de Bilbao (Zuzendari errejionalarekin).

Banco de Vizcaya

Caja de Ahorros Municipal de Bilbao.

Caja Laboral Popular.

etab.

Denen artean, euskararen aldeko lanean, Bizkaiko Aurrezki Kutxa izan da hoberena. Plan bat eratu du, oso ona, bere enplegatuak euskalduntzeko. Besteek ondo hartu gaituzte, baina astiroago doaz.

IV. DATU EKONOMIKOAK

Orain arte erabili dugun dirua Bizkaiko Foru Aldundiak emandakoa izan da: 300.000 pezeta.

Diru horren zati bat erabili dugu afalosteko ekintzetan eta afarietarako publizitatean: muralak pegatu, programak postaz bidali, hizlarien eta bertsolarien afariak ordaindu, hizlarietarako opariak egin eta bertsolariei dirua ordaindu, etab.

Beste zati bat, euskararen aldeko tirak kaleetan pegatzen erabili dugu: lana ordaindu, pegatzeko materialea erosi.

Kontu korrante bat zabaldua daukagu Bilboko Euskaldunen Afarien izenean. Han sartu genuen 300.000 pezetatako diru laguntza, eta taloiez egiten ditugu ordainketak. Ordainketen konprobanteak numeraturik gordetzen ditugu.

Gure egoera ekonomikoa gaur hau da:

Zortzi afarien gastuak	159.447	pezeta
Tirak kalean pegatzea	102.500	pezeta
GUZTIRA	261.947	pezeta
Diputazioaren laguntza	300.000	pezeta
Banku Gipuzkoano-n daukaguna	38.053	pezeta

Gure asmoa afari hauekin aurrera jarraitzea da, baita kalera begira egindako ekintzekin.

Dirua ondo begiratzen ahalegindu gara, asko ez zegoenez. Horregatik ez ditugu ekarri urruneko pertsonaia distiragarriak, garestiegia zelako hori gure ekonomia eskasarentzat. Ba dakigu pertsonaia horiek ekartzea mesedegarria izango litzatekeela afarientzat, jende gehiago hurbilduko litzatekeelako. Baina hori eta guzti ere, nahiko dexente joan da gauza. Mahaikideen kopurua, ehun/berrehun, zifra horien bitartean ibili da.

Tirak pegatzen ere auzategi bakar bi aukeratu behar izan ditugu, gehiagorako ez zegoelako dirurik. Pentsatu izan dugu hobe zela bi auzategi ondo landu, han hemenka anarkikoki ibili beharrean.

Orain, dirua amaitzear dagoenez eta, beraz, Bizkaiko Foru Aldundiarengana berriro joateko momentua heldu denez, Memoria hau prestatu dugu, orain arte egin dugunaren kontuak emateko.

NAFARROAKO D-MAILA AZTERKETAK

Iruñea, 1985-VI-14/21

Euskaltzaindiak Lekarotzen bildurik, orain arte Euskararen Gaitasun Agiria –D-MAILA– eskuratzeko Nafarroan egiten izan diren azterketak bertako Hizkuntz Eskola Ofizialaren esku uztea erabaki zuen.

Esku aldaketa hau egiteko batzordeño bat izendatu zen, azterketak egin eta zuzentzeko zegoena ezabatuz.

Hizkuntz Eskolakoekin harremanetan jarri ondoren konturatu ginen aurtengoz esku aldaketa hori ezinezkoa gertatuko zitzaigukeela, beraiek matrikulaldia itxia baitzuten.

Honen ondorioz berriro arduratu behar izan du Euskaltzaindiak matrikula, azterketa eta zuzenketaz.

Hona hemen laburki zenbait zehaztasun eta ondorio:

A) Azterketa Idatzia

Hizkuntz Eskolan egin zen Ekainaren 14ean. Aurkeztu ziren azterketariak: 261. Azterketa egitera eta zaintzera etorri zirenak: A. Irigoyen, P. Arregi, G. Aurrekoetxea, J. L. Goikoetxea, X. Kintana eta bulegotik L. Alberdi, G. Insausti, R. Orbe eta J. J. Zearreta.

Zuzenketak egin zituztenak:

P. Altuna - 20, P. Arregi - 20, G. Aurrekoetxea - 20, M. Azkarate - 20.

P. Goenaga - 20, J. L. Goikoetxea - 20, A. Irigoyen - 20, X. Kintana - 20, I. Unzurrunzaga - 20 eta J. J. Zearreta - 81.

B) Ahozko Azterketa

Hizkuntz Eskolan egin zen Ekainaren 21ean.

Azterketara deituak 92 lagun.

Azterketa egitera etorri zirenak:

A. Irigoyen, P. Arregi, J. Fdez. Setien, J. L. Goikoetxea, J. B. Jauregi, X. Kintana, P. Uribarren eta L. Alberdi, G. Insausti eta J. J. Zearreta.

ONDORIOAK

1. Azterketa egiteko izena eman zutenen kopurua aurreko urteetakoa bezalakoa izan da, nahiz eta matrikulatu ahal izateko, nafarra izatea, Nafarroan ikasten izatea edo eta bertan enpadronatua egotea eskatu.

Bestalde beste probintzietako hainbat aurkeztu ziren, batez ere Gipuzkoatik etorriak.

2. Udazkenean ere honelako zerbait gertatuko zaigu deialdia egiten bada.

3. Udazkenean matrikula arazoa ere izango dugu, Nafarroako Hizkuntz Eskolako matrikulaldia urte guztirako baita eta orain ezin du inork izenik eman, horretarako epea aspaldian amaitu baitzen.

4. Irailean edo Urrian azterketa egin behar bada, azterketa arazoaz nor arduratu den, nortzuk joango diren eta nortzuk zuzenduko dituzten erabaki behar da.

5. Azterketa egunean azterketa egitera eta zaintzera etorri behar zuten irakasleak aurkitzeko eta, batez ere, azterketak zuzentzeko, eragozpen haundiak izan ditugu.

Bi dira arrazoin nagusienak:

A) Honetarako zegoen Batzordea, Lekarotzen ezabaturik utzi zen eta orain inork ez du bere gain honelako ardurarik. Etorri direnak, adiskide bezala eskatu zaie-lako izan da, hala aitortu dutenez. Bestalde, kontutan hartu behar da azterketak arratsaldeetan egin direla eta amaitu ondoren etxeratu baino lehen gaueko 11/12 jotzen zizkiela.

B) Gehienak Institutoetako Katedradun edo Ondokoak dira eta garai honetan azterketez gainditurik dabilta.

Bi arrazoin hauek Iraila/Urrian ere izango dituztenez, azterketak egingo badira, orain hartu beharko dira erabakiak.

C) Ekainaren 14 eta 21ean lankide izan ditugun adiskideei gure izenean Euskaltzaindiak bere esker ona helerazi diezaiela erregutzen dizuegu horretan aritu gare-nok.

D MAILADUNEN ZERRENDA

Iruñea, 1985-VI-14

- 6.017. Alkiza Llorca, Lourdes.
- 6.018. Almandoz Berrondo, Xabier.
- 6.019. Alonso Gil, Jolanda.
- 6.020. Altxu Juanikorena, Jone.
- 6.021. Alvarez Plagaro, M.ª Teresa.
- 6.022. Aranburu Arregi, Leire.
- 6.023. Areskurrinaga goitia, Benedicta.
- 6.024. Arpon Fernández, Ana Rosa.
- 6.025. Arretxea Espelosin, M.ª Victoria.
- 6.026. Azpillaga Ariztimuño, Bernardo.
- 6.027. Azpiroz Lasarte, Uxue.
- 6.028. Azpiroz Rekondo, Amaia.
- 6.029. Balzategi Etxeguren, M.ª Carmen
- 6.030. Barron Pérez, M.ª Jesús.
- 6.031. Basurto Arana, Beatriz.
- 6.032. Benito Iza, Ignacio.
- 6.033. Beraza Muro, M.ª Begoña.
- 6.034. Cabodevilla Lusarreta, Juan Jesús.
- 6.035. Cabrera Ucerro, Alicia M.^a.
- 6.036. Corral Alesanco, Milagros.
- 6.037. Dapena Cagigas, Isabel.
- 6.038. Domeño Zaro, Mikel.
- 6.039. Eceolaza Villanueva, Pedro.
- 6.040. Eraso Thetschel, Mercedes.
- 6.041. Etxarri Osinaga, Eva.
- 6.042. Etxeberria Sueskun, M.ª Teresa.
- 6.043. Fernández Anero, Jolanda.
- 6.044. Fuentes Nieto, Gabi.
- 6.045. Gabiola Ondarra, Amaia.
- 6.046. Gago Prestamero, Cristina.
- 6.047. Galparsoro Jáuregi, Marcelino.
- 6.048. Garcia Bosque, M.ª Soledad.
- 6.049. Garcia Hernández, Adoración.
- 6.051. Garcia de Amézaga Olano, M.ª Nieves.
- 6.052. Gato Aranburu, José M.^a.
- 6.053. Goikoetxea Garralda, M.ª Angeles.

- 6.054. Goldaracena Vazquez, Ana.
- 6.055. González Blanco, Concepción.
- 6.056. Gorostieta Irigoien, Lourdes.
- 6.057. Guridi Zumalde, Amelia.
- 6.058. Heras García, M.ª Lourdes.
- 6.059. Izargarai Fernández, M.ª Amaia.
- 6.060. Jáuregi Flores, Juan M.^a.
- 6.061. Lasa Díez, Alicia.
- 6.062. Lasa Díez, Elena.
- 6.063. Lasarte Bildarraz, Elena.
- 6.064. Legarra Sarasin, Martin.
- 6.065. Lizarraga Lazkano, M.ª Angeles.
- 6.066. Lomas Zugasti, M.ª Victoria.
- 6.067. Longa García, Josefina.
- 6.068. Mahabe Capellán, M.ª Pilar.
- 6.069. Martínez de Arbulo Mendez, Lourdes.
- 6.070. Martínez de Lahidalga Monte, José Angel.
- 6.071. Mujika Anton, Miguel Javier.
- 6.072. Murugarren Rodrigo, Imanol.
- 6.073. Olaiz Goñi, Patxi.
- 6.074. Ondarra Erdocia, Jesús.
- 6.075. Orte Jiménez, Amparo.
- 6.076. Pérez Arancón, Amado.
- 6.077. Pérez García, M.ª Lourdes.
- 6.078. Preciado Eza, Luis Carlos.
- 6.079. Ruiz Sukilbide, Benjamin.
- 6.080. Saldías Altxu, Ana Teresa.
- 6.081. Sanz Etxeberria, Itziar.
- 6.082. Sanz Gonzalo, M.ª Paz.
- 6.083. Sarasua Gaztelumendi, Belén.
- 6.084. Soria Pitillas, Jolanda.
- 6.085. Tejedor García, Alfonso.
- 6.086. Txoperena Mendigutxia, Oskar.
- 6.087. Urriza Uharte, Martin.
- 6.088. Varela Vazquez, M.ª Pilar.
- 6.089. Vazquez Berastegi, Félix Jesús.
- 6.090. Vegas Barrón, Rosa Nieves.
- 6.091. Velasco Ortega, Mikel Todor.
- 6.092. Violet Arandia, M.ª Pilar.
- 6.093. Yarnoz Yaben, Aingeru.
- 6.094. Zalba de Esteban, Juana.
- 6.095. Zorrilla López, Juan José.
- 6.096. Zugasti Arbizu, Natividad.

IRUÑEKO ORDEZKARITZA ZABALTZEAN

Ekainak 27, 1985

Fr. Luis Villasante

Euskaltzainburuaren hitzak

Roman Felones, Hezkuntza eta Kultura Kontseilari jauia. Javier Iturbide, Principe de Vianako Zuzendari jauna.

Jaun-Andreak:

Bi gertakari, zein baino zein pozgarriagoek, erakarri dute gaur Euskaltzaindia honera. Bata da Iruñeko Ordezkaritza berriaren zabaltzea, eta bestea Euskaltzaindiko Gramatikaren plazaratzea. Hitz bana esango dut 'aburzki bakoitzari buruz.

Euskaltzaindia, guztiok dakiten bezala, Euskal Herriko lau Diputazioek sortua da, hots, Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroako Diputazioek sortua. Eta esan beharrik ez dago: haiengandik hartua du euskal gauzak nolazpait arautu eta gidatzeko kargua.

Bere sortze egunetik Euskaltzaindiak Bilbon du etxea, eta batzarreak, gehiengotan behintzat, Donostian egiten ditu.

Ongi dakigu, ordea —eta hala esan nuen Bilboko etxe berrian sarrera egin genuenean— Euskal Herri hau, nahiz eta herri bat izan, nola dagoen gatzatua edo mamitua; nola, alegia, nortasun berezia duten lurralde historikoz osatua den. Hori dela eta, segur, Euskaltzaindiak ere, urteak joan eta urteak etorri, beste hiriburuetan Ordezkaritzak jartzeko beharra somatu du, baina Euskaltzaindiaren batasuna inondik eta inola ere zatitu gabé

Nafarroako Ordezkaritzaz denaz bezanbatean, urrats batzuk eman ziren orain dela sei-zazpi urte, eta orduan probisionalki, hartako lekua bilatu arte, Nafarroako Museoa eman ziguten toki bat, eta, jakin dudanez, ez da bat ere txarra izan kokaleku hori, zeren eta hortik Nafarroako gure Ordezkaritza neurri handi batean ezagutua eta baliatua izan baita. Baina, jakina, noizbait egotezko eta berariazko tokia behar genuen, eta hauxe eskaini digu Nafarroako Gobernuak. Eskerrak, bada, berari.

Aurtemein esan dut: Euskaltzaindia Euskal Herriko lau Diputazioek sortua da. Ezin hautsizko lokarriak ditu horiekin. Gu orain ere horretan gaude. Diputazioen itzalpean egin nahi dugu geure lana. Nafarroako Diputazioak utzi dizkigun bulego berri eta eder hauekin lotura horiek sendotu besterik ez dira egingo. Emaizta honengatik Euskaltzaindiak bere ezagutza eta esker ona agertu nahi dizkio Nafarroako Diputazio edo Gobernuari.

Eta zertarako dira Euskaltzaindiak Euskal Herriko hiriburuetan jartzen dituen Ordezkaritza edo bulego hauek?, galde lezake norbaitek. Erantzuna ez da asmatzen zaila: Euskaltzaindiari dagokionetan eskualde bakoitzean lan egiteko; argitasun eta laguntza-eske datozenei erantzuteko, heldu diren eskabide edo galderen kontu hartze-ko.

Egun ospatzen den beste gertakaria beste maila batekoa da, baina ez monta tti-piagokoa: gaur kaleratzen da Euskaltzaindiaren Gramatika, Nafarroako Agintaritzaren diru-laguntzaz argitaratua berau ere. Joan den Iraileko Biltzarrean izan zen jadanik aurkeztua, eztabaidatua eta bai onartua ere, eta gaur jalgitzen da plazara. Egun handia benetan. Euskararen aldeko lanen kondairan mugarri antzo geldituko da gailen eta nabarmen gaurko egun hau.

Euskaltzaindiko Gramatika-batzordeari eskerrak errendatu nahi dizkiot biziki euskararen normalkuntzarako tresna baliotsu hau moldatzen hain oparo, hain sendo, hain ongi eta hain gogotik lan egin duelako.

* * *

Señoras, señores:

Dos acontecimientos, a cual más halagüeños y venturosos, motivan este acto o sesión pública, que hoy celebra aquí en Pamplona la Real Academia de la Lengua Vasca-Euskaltzaindia. El uno es la inauguración solemne de la Delegación de ésta en Navarra. Dicha Delegación estará desde hoy ubicada en estos locales de la calle Conde Oliveto 2, 2.º, cedidos para este fin por la Excma. Diputación Foral de Navarra. El otro hecho es la presentación o lanzamiento al público de la Gramática del euskara común, elaborada por la Comisión de Gramática de la Academia y que fue ya presentada y refrendada por ésta en el Congreso que se celebró también aquí en Pamplona en setiembre del año pasado.

Me limitaré a decir unas breves palabras sobre cada uno de estos dos hechos, a cual más faustos y memorables.

Desde 1979 (véase *Euskera* de ese año, p. 498), aunque a título provisional y en precario, Euskaltzaindia ha tenido su Delegación en el Museo de Navarra. Las soluciones provisionales, como es sabido, muchas veces se prolongan más de lo previsto, y algo de esto ha sucedido en este caso. De todas formas, creo que ello no ha resultado desventajoso para la Academia, sino todo lo contrario, pues siendo el Museo de Navarra un lugar tan concurrido o visitado, el estar la Delegación allí durante tanto tiempo ha servido para que ésta fuera ampliamente conocida y solicitados sus servicios, que es lo que en definitiva queremos.

De todas formas, había que poner fin a aquella precariedad, había que llegar a disponer de unos locales propios, y esto se ha conseguido finalmente con estas dependencias que la Diputación o Gobierno de Navarra nos ha facilitado.

Como es sabido, la Real Academia de la Lengua Vasca es una institución de carácter público, que fue fundada por las cuatro Diputaciones de Alava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya para velar por la lengua vasca y dar orientaciones en orden a su normalización y cultivo. Dichas Diputaciones son las que la sostienen, y la Academia en todo momento ha reconocido esta su vinculación originaria a las Diputaciones del país.

Repetiré aquí lo que dije cuando se inauguró la Delegación de la Academia en Alava: “Euskaltzaindia, por su parte, siempre ha procurado mantenerse en esta línea fundacional u originaria; queremos decir, que su propósito, lo mismo antes que ahora, es mantener y aun robustecer, si cabe, sus lazos con las mencionadas Diputaciones. Por ello mismo, las Delegaciones que en las capitales del país tenemos, queremos que, a poder ser, estén ubicadas en locales de la respectiva Diputación”.

“Y bien, dirá tal vez alguien, ¿para qué son estas Delegaciones? ¿Qué se va a hacer en ellas?”

El primer trabajo de las Delegaciones de Euskaltzaindia es atender en ellas al despacho de las consultas y asuntos relacionados con la lengua vasca, provenientes de la respectiva provincia o territorio. Al frente, como Director responsable de cada Delegación, Euskaltzaindia pone a un académico de número. En nuestro caso el Director responsable de la Delegación de Navarra es el académico de número y Secretario de Euskaltzaindia Sr. José M.ª Satrustegui.

A mí no me resta sino rendir gracias a la Excma. Diputación o/y Gobierno de Navarra por estos hermosos locales que ha puesto a disposición de Euskaltzaindia.

El otro hecho, no menos fausto y venturoso, que hoy celebramos, es la publicación de la Gramática del euskara común, obra de la Comisión de Gramática de la Academia, que se presentó ya en el Congreso del pasado setiembre y que lleva el refrendo de la Academia “ad experimentum”. No es todavía una Gramática completa, pero sí abarca una gran parte de ella. También esta obra sale a luz con el mecenazgo del Gobierno de Navarra.

Sinceramente creo que con esta obra se da un paso decisivo para la normalización de la lengua vasca. Y aunque, como hemos dicho, no es todavía una gramática completa, esperamos que en un plazo corto la Comisión de Gramática, cuyo trabajo queremos alabar y agradecer vivamente, llegará a coronar esta gran obra.

Debo decir que es para mí motivo de gran satisfacción participar en este acto de hoy. A sesenta y más años de distancia de la fundación de la Academia empieza ésta a ver convertido en realidad su sueño de ofrecer la Gramática de la lengua vasca común, supradialectal. La empresa no era fácil. Dice Azkue en el Prólogo de su Morfología: “Apenas creada la Academia de Lengua Vasca, los que de ella tenemos el honor de formar parte venimos oyendo repetidamente: ¿Cuándo nos darán Uds. un Compendio de Gramática Vasca?”

La cosa no era fácil, decimos, porque el estado de la lengua misma y de los estudios sobre ella no permitía augurar una solución pronta del problema, que reuniera las debidas garantías de madurez y de acierto. Han tenido que preceder muchos trabajos de los mismos señores académicos anteriores, a quienes somos deudores: Azkue, Campión, Urquijo, Altube, Broussain, Lafon, Lafitte... Afortunadamente, hoy contamos con un plantel de jóvenes investigadores y profesores que hacían posible la materialización del proyecto. El acto de hoy constituye un hito o piedra miliaria en la historia de los esfuerzos por la normalización de la lengua vasca. La edición ha sido patrocinada por el Gobierno de Navarra, al que damos gracias por ello.

Pero en torno al libro que hoy sale a la luz pública informará más al detalle un miembro de la propia Comisión de Gramática de la Academia, al que yo cedo la palabra.

PRESENTACION DE LA NUEVA DELEGACION DE EUSKALTZAINDIA EN NAVARRA

Pamplona, 27 de Junio de 1985

*Román Felones,
Consejero de Cultura del Gobierno de Navarra.*

Sr. Presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca,

Sres. Académicos,

Sras. y Sres.,

Amigos todos:

Al inaugurar la sede de la R. A. L. V./Euskaltzaindia en Pamplona damos un paso más en la línea de colaboración que el Gobierno de Navarra tiene voluntad de mantener en relación a la Academia. Como testigo activo de esa continuada colaboración me complace participar con ustedes de este acto y del motivo que lo origina. Sé que la fijación de una sede estable en Pamplona era una vieja aspiración de la Academia, pero también una necesidad de índole práctica que hasta ahora no había tenido sino soluciones más o menos provisionales. A partir de ahora, la parte del trabajo de la Academia que corresponde desempeñar desde Pamplona se verá facilitada y ojalá también incrementada.

El Gobierno de Navarra ha tratado y sigue tratando de apoyar la tarea de Euskaltzaindia en éste y otros sentidos. La celebración del pasado Congreso en Pamplona fue ocasión de estrechar unos lazos que, si bien eran ya tradición, necesitaban de un nuevo impulso para afianzarse en beneficio de esa última finalidad cultural que dirige los pasos tanto de la Academia como de nuestro Departamento de Educación y Cultura. La experiencia de algunos proyectos conjuntos llevados a cabo desde entonces, nos permite hablar hoy de algo más que una relación entre instituciones. Creo que este acto puede ser una buena ocasión para corroborar la existencia de esa otra colaboración activa que estoy seguro de que continuará con nuevos proyectos.

El Departamento de Educación y Cultura sigue el trabajo de la Academia con interés y respeto. Todos los que de un modo u otro estamos obligados a defender la lengua vasca y promover su recuperación, hemos confiado a la Academia el cuidado de esos aspectos que los poderes públicos no pueden atender pero que constituyen el fundamento de una auténtica defensa de

la lengua: la investigación, el estudio, el callado trabajo propio de la institución académica. Muy difícilmente las medidas de carácter económico, administrativo y normativo que el poder público pueda adoptar darán resultado si el objeto de las mismas —en este caso, nuestra lengua vasca— no es cuidado y enaltecido en su dimensión de bien cultural, de idioma, de instrumento comunicativo. La labor, ya dilatada, de la Real Academia de la Lengua Vasca en este ámbito seguirá contando con todo nuestro apoyo porque en buena parte de ella depende el futuro del euskera.

JOSE ANTONIO ARDANZA LEHENDAKARIARI EUSKALTZAINDIK IKUSTALDIA

1985-III-13

Euskaltzaindiaren izenean, Fr. Luis Villasante, Euskaltzainburua; Endrike Knörr, Diruzaina; Juan San Martin, Jagon Sailburua; Jose Luis Lizundia, Idazkari-ordea eta Juan Jose Zearreta, Ekonomi Eragilea jaunak, Ajuria-Enean izan ziren Lehendakari berria agurtzen.

Ikustaldia amaitu ondoren, Aita Villasantek berak azaldu zuenez, Erakundeetan eta, batez ere Eusko Jaurlaritza eta Foru Diputazioetan, kargu aldaketak gertatzen direnean, Euskaltzaindik ohitura du, Agintari berriei bisita bat egitea.

Gure Erakundearen helburuak eta lantzen ari garen gai nagusienak aipatu ziren: OROTARIKO EUSKAL HIZTEGIA, GRAMATIKA, ATLAS LINGUISTIKOA, TOPONIMIA.

Bestalde eta, zor denez, Euskaltzaindiaren zerbitzuak ere eskaini zitzaizkion.

Eta azkenik, Eusko Jaurlaritza eta Foru Diputazioak direnez Euskaltzaindiaren diru-hornitzaile nagusienak, aurtengo Aurrekontuak ere atera ziren elkar-hizketan. Euskal Erakundeen Aurrekontuak prest omen daude onartzeko, baina, bien bitartean, Euskaltzaindik ohizko diru-behar batzu ditu, eskuarteko lanak aurrera eraman ahal izateko. Diru-premia hau larria da, eta hala jakin-erazi zitzaion Lehendakariari.

J. A. Ardanza Lehendakariak harrera ezin hobea egin zien Euskaltzaindik aurkeztu zizkion egitasmoei eta bere laguntza eskaini ere.

Euskaltzaindiak, 1985-III-13, Jose Antonio Ardanza Lehendakari berriari egindako ikustaldian: *Eskumatatik ezkerretara*: Jose Antonio Ardanza, *Lehendakaria*; Jose Luis Lizundia, *Idazkari-ordea*; Fr. Luis Villasante, *Euskaltzainburua*; Endrike Knörr, *Diruzaina* eta Juan San Martin, *Jagon Sailburua*.

HILBERRIAK

PIERRE NARBAITZ (1910-1984)

Pierre Narbaitz kalonjea galdu du Euskal-Herriak (*)

Abuztuaren 16-an, Kanbo-ko "Arditeia" deitu apez zaharren artategian Pierre-Pascal Narbaitz jaun kalonjea itzali zaiku eritasun luze baten ondotik.

Azkarate bere sort-herrian ukan ditu ehorzte ederrak: Jaun apezpikua eta Hiriart-Urruty bikario jenerala lagun, bildu dira 20 apez segurik eta Hiriart-Urruty jaunak egin du egunari zoakon prediku ederra.

Narbaitz jauna sortu zen 1910-eko Martxoaren 25-ean. Gazterik senditu zuen apezgorako deia.

Hortako eskolak egin zituen Belok-en (1923-1926). Uztaritzeko semenario ttian (1926-1928) eta Baionako semenario handian (1928-1934).

Bikario jenerala

Apeztua izan zen 1934-eko Uztailean eta urte bat iragan zuen Uztaritzeko semenarioan erakasle.

1935-ean eta urte bat iragan zuen Uztaritzeko semenarioan erakasle.

1935-ean Jaun apezpikuak igorri zuen Tolosarat grado-keta, eta bi urteren buruan itzuli zen bi lizentzia irabazirik: letretakoa eta filosofiakoa.

Baionarat izendatu zuten apezgai handien eskolatzerat. Haren ikasle ohiek diotenaz aire fresko bat ekarri zuen etxe hortarat, erakaspén berrienak eta sakonenak ere gogo guzien menerat ekartzen zituela argiturik eta erresturik.

Hain hartze on eta jakitate handiko apezga Mgr. Vanstermerghe-k nahi ukan zuen apezpikutegirat hurbildu eta hasteko Diosesako astekaria haren eskuetan ezarri zuen, geroxago (1943) gainerat emaiten zuela Obren buru.

1945-ean Mgr Terrier-ek ohorezko kalonje izendatu zuen eta 1952-an bikario jeneral.

(*) *Herria* aldizkariaren 1766 zenbakitik jasoa, hots: 1984.eko Abuztuaren 30ekotik.

Mgr Gouyon-ek atxiki zuen gradu hortan. Mgr Vincent jin zenean Narbaitz jaun kalonjeak galdu zuen bikario jeneral kargutik ateratzea eta ohorezko bikario jeneral tituluarekin ereman du 1964-etik hil-artinoko denbora, Luzaiden bizi zelarik bere arrebaren etxean, baina izkiriburuzko lanari sekulan ez bezala lotua.

Gizonaren jitea

Orok goresten zuten Narbaitz jaunaren izpiritu argi, bizi eta sakona, orotara idekia, gauza berrien ez lotsa. Aitortzen ere zuten jendekina zela, mintza-erretxa: begia niriñir, ezpaina irrisu, eskua zabalik prest zagon nor nahiren errezebitzera, ele goxo ederrez kausitzen ziolarik.

Borondate eskasik ez zuen. Izaitekotz bere hari atxikia eta, hartaratzeko jokolarri ona. Baina erran zahar batek diona: zuhaitz handiak itzal gehiago egiten du ixkilinbak baino, nahiz hunek ere bere heinekoa egiten.

Zer nahi den, ez da alferrik egona bere mendean. Hiru apezpiku lagundu ditu diosesako ohiduren oraikotzen, bereziki parrokien eta eskola girixtinoen egituretan.

Kultura nasaiekoa baitzen, nahi ginituzke aipatu haren gogo-bihotzetarik jalgi lan andana bat. Hiru sailetan banatuko ditugu: 1. Erlisioea; 2. Musika; 3. Historia.

Erlisioe alorrean

Apeza izanez, ez gira harritu behar, ager-arazi baitzuten lau euskal Elizako liburu; hainitz predikatu du, bereziki okasione handietan: beila, biltzar, ehorzte-meza;

Saran Axular goretsi du, Baionan Aita Teillard de Chardin-en alde mintzatu da hiruzpalau aldiz, Irratian euskaraz frango luzaz larunbatetan eman ditu predikuak.

Izkiribuz bizi saindu batzu ezagut-arazi ditu, hala nola Jesusena, *Liburu ederrena* izeneko liburuan; San Frantses Jatsukoarena, euskaraz eta frantsesez; Loiolako Iñakirena “Gure herria” aldizkarian; Mixel Garicoits agerkari hortan berean.

Euskal liturgiari buruz, nola ez du sustatu euskararen usaia: hari zor diozkagu zenbait euskarazko. Prefazio eta *Gure Aita* batua. Harek asmatu du musikazko *Meza laburra*, eta hitz eta aire moldatu dotzen-erdi bat kantika. Ahantz gabe armonizazione andana bat.

Kattalinen gogoetak ezin ahantziak ditugu, liburu hortan mintzarazten baitzuen etxekandere euskaldun bat zentzu, fede eta bihotz handirekin. Hain ederra estimatu zuten mugaz haindikoek ere, nun Aita Villasantek Gipuzkoako mintzairean itzuli baitzuen eta arrakesta gaitza egin baitzioten.

Etxea izeneko emazteen aldizkari katolikoa ere gidatu izan du ezin hobeki, dena zentzu eta goxorekin. Beste aldian aipatuko dugu aldiz P. Narbaitzen musika lana.

Historia

Bere hogoi azken urtetan Narbaitz jaun kalonjeak arta eta sukar berezi batekin nahi ukan ditu ikertu eta argitarat eman gure euskaldun arbasoen berriak.

1962-an izkiriatu zuen *Euskaldunen ohorea*.

1970: *La bataille de Ronceveaux*.

1973: *Nola eta norekin hasi zen Nafarroako erreinua?*

1975: *Le matin basque*, liburu handi bat 518 orrialde (25 × 20 cm). Euskaldunen historia kondatzen du Jesusu sortu aintzineko hamekagarren mendetik, ondoko bederatzigarren menderaino. Frantziako Akademiak primatu du obra eder hori.

1978: *Nabarra*, 652 orrialde (22 × 15 cm). Liburu gotor hunek kondatzen du zer izana den Nafarroa bere erreegen mendetan 824-etik 1515-a arte. Hau ere lan aberatsa.

Azken hitza

Dugun erran bertze asko ixtudio barreatu dituela Narbaitz jaunak aldizkarietan. Zenbait bere izen deiturez sinatuak, baina andana bat izen ordez: P. Arradoy, P. Navarre, Ttuntun, Dorré. Euskara biziki, goxoki zerabilan eta Euskaltzaindiak urgazle izendatu zuen. Euskaltzain oso ere izan zen izendatua, baina errefusatu zuen ez zuela astirik biltzarretarat jarraikitzeko.

Hitz batez handizki ohoratu du Eliza eta Euskalherria. Otoitz bana zor diogu euskaldunok.

Pierre Lafitte

**IN MEMORIAM ODON APRAIZ BUESA
(1896-1984)**

Adinak abaildua, eritasunak iharrosia eta azkenean lurreratua, Irailak 12, 1984, hil zen Gasteizen Odon Apraiz Buesa euskaltzain ohorezkoa, laro-geitazortzi urterekin. Hiru hilabete lehenago eramana zuten bere ilobaren “La Esperanza” erietxera. Larritasunetik aterea, aski sendatua, “Alava” erietxera aldatu zuten. Bertan, guztiz ongi zegoela zirudienean, gaizkitu zen hogeitsu egunen buruan eta argi-haste batean itzali zitzaigun maisu zaharra eta adiskide ona.

Maisu zaharra, bai, eta zinez esan dezakegu Odon Apraizek ere ez zuela bere arrazaz ukatu. Haur eta mutikoaren kultur-minak azkurri ugari aurkitu zuen etxen, lehenik. Aita zuen Fermin Odon Apraiz Saenz del Burgo (1851-1919), Filosofian Dotorea, Gasteizko alkatea, *El Anunciador Vitoriano* egunkarian arduraduna eta idazlea ere. Osabak, berriz, Ramon (1845-1926), mediku burutsua, eta Julian (1848-1910), kateraduna eta Cervantesen ikerle eta miresle ezaguna.

Zortzi haurride izan zituen Odonek: zaharrena Angel (1885-1956), Unibertsitate-kateraduna eta Eusko Ikaskuntzaren idazkaria, eta gazteena Emilio (1906-1975), arkitektoa. Boskarrena izan zen Odon (1896an sortua) eta ondoren zuen Ricardo (1899-1968), “El Licenciado Rompelanzas” zezenketa-idazlea eta Numanciako Museo-burua, orobat Luis (1903-1935), medikua, Parisko Olinpia Jokoetarako hautagai.

Lehen ikasketak Gasteizko Maristetan egin zituen Odonek. Maizenik kontatu duena zuzendariagandiko errieta hura izan zen:

– Euskaraz egiteko debekua ez duzu errespetatzen, Apraiz jauna.

Odonek, ordea, euskaraz ez jakin. Egiten zuen gauza bakarra *Bizkaitarra*, *Gipuzkoarra* eta gainerako agerkari abertzaleak ikasleei helaraztea zen. Hasia zen, bai, euskaraz ikasten, hamalau urterekin, eta hain zuzen ere Azkueren ikasle batena omen zen *El euskara ó baskuenze en 120 lecciones* liburuaz. Salamancan jarraitu zuen hizkuntza ikasten, lagunekin, baina bultzada handiena 1913ko udan etorri zen: Unibertsitateko lehen urtea gainditzegatik, aitzak zer sari nahi zuen galde egin eta semea, non gogoia, han zangoa, Aramaioa joan zen. “Goiko Errota” baserria eta Aramaio guztia ongi iltzatuak gelditu ziren betiko haren oroimenean.

Apraiz ez zen, zalantzarik gabe, ikasle eredugarri horietakoa. Berak aitortzen zuenez, Salamancan, hamabietako eskola baino lehen, postaz zetorkion *Euzkadi* hartu eta klasean irakurtzen zuen, irakasleak ezin ikus zezakeen tokian. Ikasle argia, nolana ere, baina bestelako interes asko izaki, logika liburua kafesnearen zipristinez zikindua zuen, ikasgaiak gosal garaian arrapaladan prestatzen zituelako.

Salamancako egonaldiaz gainera, Deustuan izan zen Apraiz ikasle. Orduko Arana Goiri-zaletu zenak *Euzkadi* egunkaria, Konpainiako ikasle-egoitzan debekatua, erosten zuen eta Garate atezainak sartzen uzten. Baina euskal ikerketan haren sabindar isuria moztua gertatu zen halako batean, Rufo Mendizabal jesulagun helenista ospetsuak hitz hauek esan zizkionean:

– Hara, Apraiz: euskal filologian gauza bakar batek balio du, Julio de Urquijok eta haren *Revista Internacionalek*.

Hitzok mingarri izan bazitzaizkion ere, Odon gazteak iritzi eta gomen-dioaren zuzentasuna onartu zuen.

Kondaira aldera makurtua, Madrilen doktoratu zen 1917an, “Euskal Herria Frantziako Iraultzaren garaian (1793-1795)” lanaz. Lan hau, sarritan esaten zuenez, beldurrak eraginik eduki zuen argitara gabe.

1917ko uda hartan, berriki gogoratu zuen bezala, Apraizek Eusko ikaskuntza sorrarazteko bilkuretan parte hartu zuen, Arantzazun, Eleizalde, “Kizkitza”, Ixaka Lz. Mendizabal, F. Belaustegigoitia eta beste zenbaitekin. Hurrengo urtean, jakina, ez zuen Oñatiko Batzarrea huts egin.

Haren izena, orduko, ezaguna zen: 1917an bertan argitaratua zuen Bilboko *Idearium* aldizkarian Vinson-en lanaren itzulpena, “Contribución a la obra de la bibliografía vasca. Revista general de los estudios vascos de 1906 a 1912”, nahiz moldiztegi huts askorekin. Ez zen hura, ordea, Odonen lehen fruitua: kazetaritzan haren hasikinak alde batera utzirik (eta oroz gain Salamancatik, hamasei urterekin, Arana Goiriren urtemugakari ospakizunez *Bizkaitarra* astekarira bidali zuen berria, 1916an, hogei urterekin, beraz), bibliografía ukitua zuen, “Una labor necesaria. La bibliografía vasca” Gasteizko *Ateneo* aldizkarian. Gutxi bezala jabetzen zen Apraiz bibliografiaren premiaz, eta gehiegikerian erortzeko beldurrik gabe esan daiteke urteetako bere grina izan zuela alor hori.

Revista Internacionalean 1920an argitaratu zuen “Un caso de fonética histórica estudiado en la toponimia alavesa. La alternancia *l > r*” lanari Vinson-ek “savant” iritzi zion eta berau akuilu izan zitzaion ikerle gazteari.

Irakurle porrokatua zen, liburu zein aldizkari, hau azpimarratzen, hura mozten eta gordetzen, eta behin bere anaia Angelek hau esan zion:

– Debieras poner en tu tarjeta: “Odón de Apraiz. Lector de periódicos”.

Irakurle porrokatua ez ezik, idazle joria zen, *Euzkadi* egunkarian batez ere: haren izengoitia astean bizpahiru aldiz agertzea ez zen bakan gertatzen.

Euskaltzaindia sortu berrian, Urriak 26, 1919, Odon Apraiz urgazle izendatu zuten, beste anitzekin batera (haien artean Altube, “Kirikiño”, Oleaga, Zamarripa, Lekuona, “Orixe”, Daranatz, Etxepare, Lacombe, Gavel, Menéndez Pidal, Saroihandi), eta gogotsu ekin zion lanari. Euskalkien ikerketarako haren jaidurari zegozkiokeen ikastaldiak hartu zituen bi urtez, 1920-22, Euskaltzaindiaren diru-laguntzaz, Parisen eta Zürichen, baita Italiako iparraldean praktikak egin, faxismoaren itsasgoraren garaian. Orduko maisutzak eta adiskidantzak ere ez zituen Odonek ahantziko: Lacombe-z hunkiturik mintzo zen Euskaltzaindian, Baionako batzarre batean, duela zenbait urte, eta Scheuermaier, Steiger, Saroihandi eta abarren oroitzapena ongi txertatua zeukan gogoan barrena.

Ikastaldion ondoren, Erizkizundi Hirukoitzean (utz dezagun orain ematen zitzaion irri-deitura) langile aspergaitza izan zen Apraiz. Horra Ekialdean beteriko liburuskak (gehienetan bizikletaz herriz herri ibilirik), baita Deba Arrokoak ere. Odonen zehaztasuna eta zorroztasuna noraino iristen ziren biziki garbi darakuste lanok. Bizpahiru liburuskak, haatik, ez zen ematera ausartu: ez zuen uste osotoro fidagarriak zirenik. Jakitearen legeak, izan ere, begiratzen zituen Odonek, eta munduan barrena korritzen zuten usadioak hedatzea nahi zuen. Horrexegatik harritzen zen “Orixe”-ren hartaz:

– Nire aitaren semea ez da mapak egiteko sortu.

Jakina, Arabako euskararen egoera ezagutzen zuen hobekienik, eta horixe hartu zuen gaitzat, Gasteizko Aurrezki Kutxak 1950an antolaturiko iker-

lehiaketan saria irabazteko: *El vascuence en Vitoria y Alava en la última centuria (1850-1950)*. Saria gorabehera, lana argitara gabe gelditu zen 26 urtez, izotzaldia pasa arte.

Orobat ezaguna da 1955eko artikulua, “El vascuence en Alava a través de los siglos”, haren mapa eta guzti.

Lanbidezko irakaskuntzari 1926an ekin zion Odonek, aurrenik Barcelonako Unibertsitatean (1926-1933), Eibarko Institutuan (1933-1935) gero, hurrena La Lagunakoan (1935-1942), Reuskoan (1943-1950) eta Gasteizkoan azkenik, zahar-saritu arte, 1966an.

Herritik urrun izan arren, Apraiz ez zen euskaldungoaz ahanzten: horra artikulua, hitzaldiak eta ekintzak. Baina, horrekin batera, bizi-herrira moldakoi, tokian tokiko gaiak ukitu zituen maiz, ahoz zein izkribuz.

Euskararen ikerkuntza ez ezik, hizkuntzaren jagoteagatik axolatzen zen. Eusko Ikaskuntzaren babespean sorturiko *Baraibar Taldean* Odonen izena eta kemena ageri dira, esaterako. Errepublikari sorberriaren garaian, telegrama bat bidali zion Apraizek euskarazko bere ikasleekin Kataluniatik Marcelino Domingo ministrariari, Euskal Herrirako elebitasuna eskatuz. Gasteizko beste kultur ekintzetan beti edo gehienetan aurkitzen dugu Apraiz, hala nola *Cinco* aldizkari surrealistan, zeinetan Albertiren “Un fantasma recorre Europa” olerkiaren euskal itzulpena argitaratu zuen. Ez zitzaion arrotz, ez, herriaren eta euskal kulturaren duintasuna. Gogora dezagun, labur beharrez, Ernesto Giménez Caballeroren aurka idatzia. Orduan gorri zena, gero zuri, edo nahi baduzue, urdin bihurtua, Barandiaranez eta *Anuario de Eusko Folklorez* trufatua zen. Apraizek *El Sol* egunkarian bertan eraso zion ezin ederkiago.

Horra non Apraizen izaeraren ezaugarri nabarmena: maisu eta adiskideenganako atxikimendua. Ez da erraza Baraibarren hilberri sentikor hura baino hoberik aurkitzen, adibidez, eta lehen aipatu dudanez, batzuk oraindik gogoan dukezue zein hunkiturik mintzo zen Lacombe-z Baionan.

Jakina, Odon harro zegoen zenbait adiskidetasunez, hala nola Unamunorenaz. Salamancako Erretoreak ez zion alferrik agur egiten Madrileko Ate-neoan, bere konpainiaren erditik:

—¡Hola, Apraiz!

Hain goi-mailako konpainia ez, agian, baina bertako *Café Zahara*-n biltzen ziren euskaldun ikasle-irakasleak. Talde arrai hartan Apraizek bazuen bere izengoiti hantua: “Otón I, Emperador de las Vasconias y de la Bureba”.

Umorea umore, Odon ez zen atzean gelditzen, ezta epai-mahaian ere. Ezaguna da haren ateraldia, ikasle batek Viriato espainiarra eta katolikoa zela esan zuenean:

— Sí, y también afiliado a la Falange y las J.O.N.S., ¿verdad?

Halaber idatziz, Odon ez zen umorearekin zekena. Ikus, adibidez, “La fundación de Vitoria. ¿Leovigildo o Sancho de Navarra?” artikulua (bidena-bar, zenbait kondairagilek eta kondairagile-gaik hobeko dute artikulua hori irakurri, *Victoriacum* eta ingurukoak harrotu baino lehen). Jakina, inoiz edo behin ziria ezin izan zitekeen nabarmenegia, esaterako, “Miles gloriosus” aipamena Primo de Rivera diktadoreari egoztean.

Eta epai-mahaiak solasera (bakar-solasera, badakit) etorri direnez gero, esan dezagun, *De mortuis* hari kalte egin gabe, hortxe zuela Apraizek, izatekotan, misoginia. Hots, uste zuen, zuzen nahiz oker beste kontu bat da, akademia arrazoinak ez zirenak tartekatzen zirela emakume-epailariengan. Hortik lekora, gure mutil-zaharrari ez zitzaizkion andereak gaitzi. Canariasen ezkontzeko zorian izan zen eta gero, denbora luzean, andere katalan batekin eduki zuen harremana.

Liberal familian sortua, baina liberal foruzalean (horrelako askazia bazen, noski, gure arteko batzuek eta besteek nahi ez badute ere), erakargarri ziztaion politika: hamalau urterekin *Centro Vascoko* kidea zen (Oriente, hau da, egun Posta kalean), eta PNV utzi zuen Aiara aldean karlistekiko hitzarmen baten berri jakin zuenean.

Acción Nacionalista Vascan sorreratik bertatik ikusten dugu Odon Apraiz, Ortueta, Garate eta anitz gogaide bezala. Testuak ontzen zituen (hala nola oinarrizko agiriak eta erlijioaren irakasteak) eta Eibarren bizi zenean Erdiko Deba Arroko ordezkari aritu zen.

Libertaltasuna zela medio, galduriko parabisu hartan, ongi konpontzen ziren Gasteizen ANVkoak-eta errepublikazaleekin. Behin, *Alava Republica*-naren ale oso bat Odonek bakarrik eginik kaleratu zen.

Nazioarteko eremua ere begiratzen zuen Apraizek, euskaldunen arazoa haizatzeko. Ekintza horren lekukoak dira, besteak beste, Joan Estelrich-ekiko (1896-1958) gutuneria, Genèveko Nazioen Elkartearen inguruan.

Alfer lana litzateke hemen Apraizen bibliografia, ezta hautapen bat ere, aipatzen hastea. Isidor Baztarrikak egina du sail hori, 1981an argitaratu zen omenaldi-liburuan (1). Euskaltzaindiak bere gorazarrea eskainia zion 1976an, eta zortzi urte lehenago euskaltzain ohorezko izendatu.

Euskal Herriko Adiskideek 1974ean izendatu zuten ohorezko bazkide, ets Eusko Ikaskuntzak, berriz, “Manuel Lekuona” Saria eman iaz, bizi guztiko haren lana haintzat harturik. Lan hau, noski, hobeki isladatuko da Odonen argitaragabeak plazaratuko direnean. Horra gure nahia: Apraizen heriotzaren urtemugan eskura izatea.

---

(1) *Homenaje a Odon de Apraiz. Odon Apraizi omenaldia*. Arabako Diputazioa, Gasteiz, 1981.

Buka dezagun, ordea. Bego gure artean, biziro maite zuen Euskaltzaindian, beti eta nonnahi defendatu zuen Euskal Herrian, haren oroitzapena. Izan bekigu eredu haren nortasuna: ikerle zehatza eta jagole nekaezina. Eta, agian oroz gain egunotan, atxik dezagun behin eta berriz aldarrikatzen zuena: *jarraipenaren sena*, ez bait gara euskaldunok umezurtz hizkuntzan ez kondairan. Gu baino lehen izan dira gertakariak, jakin beharrekoak, eta gu baino lehen egin dira lanak, ezagutu beharrekoak.

Betiko atsedena har dezala euskalari eta euskaltzale handiak.

Endrike Knörr
25-1-1985

PIARRES LAFITTE JOAN ZAIKU

(1901-1985)

Bere langile haundienetarik bat galdu du Euskaltzaindiak: 1985 urte hontako Otsailaren 23-an eman zuen azken hatsa Baionako Ospitalean, bere ondoan zuela Pierre Andiazabal euskaltzain urgazlea. Berak ezagutza argi zaukala, azkeneraino jarraiki gintzaizkon Euskaltzaindiko kideak, Hiriart-Urruty, Diharce, Haritschelhar eta Baionatik hurbilenik ginenak bai-eta, azken asteetan, bisita batez, Euskaltzaindiaren zuzendaritza.

Gogoan dute Euskaltzaindikoek non ikusi duten azkenik, bere betiko urratsetan, Piarres Lafitte: Iruñean, 1984-ko Irailaren 25-etik 29-ra, hango bereko Hizkuntz-Eskolan egin zen Euskaltzaindiaren hamargarren biltzarrean. Lafitten gauza zen hain zuzen aste hartan erabiltzeko gaia: gramatika batzordearen buru bera, han behar zituen batzorde horrek zenbait denboraz erabili lanak eskaini edo presentatu. Eta egun horien hautua, Arturo Campionek bere gramatika atera zuenaren mendeburua.

Lafittek han ere agertu zituen betiko bizi gosea eta izpiritu xorrotxa ez ditugu ahantziko: urratsa laburtua bazuen ere eta bilkura batzuetan haren burua noiztenka erortzen izana gatik, izpiritua zalu, eta galde bat ere ez da harekin egundaino hutsean erori. Gainerat, ikastez eta ikustez ezin ase: gostarik gosta, ikasgai eta lanez kanpoko ateraldi eta ikusgarrietan burutik buru parte hartu zuen, ala Iruñeko arratsetan ala Leire ta Aralarko ibilaldietan, aste hartan guzian.

Horien guzien ondorioa zuena ala bizi luze ongi bete baten gaididura, irailaren 29 hãrtako lehen gauetik landa ez zuen onik izan, etxerat-eta; ondoko ortziraletan ospitalean sartu zen infarctus batekin eta nola bururatu den hori badakizue. Hau ere on duzue jakitea: infarctusaren zeinu berezien artategitik atera-ta, biharamunean bere ospitaleko ganbarako bulegoan lanean hasia hatxeman zuela medikuak, deusik pasatu ez balitz bezala. Eta nik, Lafittek, HERRIA astekaria asko urtez egiten ikasi dudanak, hau erran dezaket: enekin dauzkatala Lafittek ospitaletik astekari horrendako, han idatzirik, igorri dizkidan hamasei orrialde artikulu, letra, ixtorio-mixerio, mediku-solas edo irri-solasak, laguntza gisa edo, berak zioen bezala, “xoko baten betetzeko”.

Hemen bizi luze hortako lan gaitzari behako orokor bat eman behar-eta, nola has eta zer bidetarik ibil? Batetik, hobe litake erraitea ezin ongi bururatzeko lanari lotzea dela holakoa. Bestetik, zerbait garbi erran beharrez, hobe nuke naski *Iker 2* libururat igortzea euskalzalea: han, Lafitten omenaldiz 1983-an egin obra hartan, aurki ditazke, hastapenean, gure kalonje zenaren biografi pondu batzu eta haren lan ezagutuenean zerrenda luzea, euskal gai gehienez, bai euskaraz eta bai frantsesez, dela liburu, artikulu, mintzaldi, bertsu, antzerki, ipui, argitaldi ala kazetalaritza. Hots, gauza guti Lafittek nolazbait hunkitu ez duenik.

Ez naiz eginak diren lanen kopiatzen arizan, eta, bestalde, goizegi delakotz orain Lafittek utzi dokumentu metaren ikertzeko, doala hemen gainez gain gure jakintsun xaharra azken urteetan Uztaritzetik eta Euskaltzaindira, edo Pastoralara edo Antzerki, bertsu-saio, mintzaldi, besta eta ikasaldietara besotik lagundu duenaren azken behako maitekorra.

Gutiz barka, hona aipatu nahi genuzkeen pondu larrienak:

- Hiru Probintzietako umea.
- Kazetalaria.
- Euskararen kutxa.
- Kantu biltzaile ta moldatzailea.
- Jakintza guziez gosea.
- Bizi guziko erakaslea.
- Politikan ere...
- Orozgainetik apezka.

HIRU PROBINTZIETAKO UMEA

Nongo seme zen xuxen P. Lafitte? Nahastekoa ere bada. Aita Baigorri-Buztinagan sortua zuen, ofizios mugetako guarda. Ama, Marie Viela Uztariztarra. Piarres sortzen da Luhuson 1901.ko Maiatzaren 21-an. Amaren osasun eskasez, amañotan ezarriko dute Senpereko andere baten esku, gero amaren burasoetan Uztaritze Buztingorrian. Laster Urruña-Buztingorrian izanen dira, aita Herburu eta Oletarako aldakuntza izanik. Baina zortzi urtetako aitarik eta amarik gabe da, hauk 1909-an biak zendurik. Eta amaren anaia baten etxean emana, Itorrotzen.

Burasoetan suerte guti, bere osasunean ez hanbat, beharko ote da bederen Lafit-familiaren hiru "buztin-etxeetan" zerbait seinale ikusi? Baigorri Buztingatik, Uztaritze Buztingorri eta Urruña Buztingorriat ibiliko den familia horri ez ote zaio nonbait deus iraukorrik lotuko? Burasoak iragankor, egia-erran, hain gazterik joanak, baina horra haien semea, buztina bezalakoa, itxura txarren gatik. Bestalde, burasoz hain goizik gabetuak ez ote du Euskal-Herri osoa ukanen buraso, bederen Iparraldekoa, hiru probintziak haur haurretik jastaturik... berak egun batez haundizki zerbitzatuko dituen artean?

Zerbitzu ametsak pizten zaizko bihotz horri hain zuzen: Belokeko apezskolarat sartzen da 1912-an. Zazpi urteren buruan, baxiller da eta semenario handian on hartua da, Baionan. Hemen du hastetik ustegabeko zerbitzu mota aurkituko: euskararen bidea, Mgr Saint Pierre euskalzale apezpikugaia gidari. Ordu arte, batzuen eta besteren meneko ibilia, erran behar da biarnesa duela parte haundi batean bere etxe-koekin entzuna. Hobe funtsean, zeren mintzaira hori ere aberastasun bat gehiago izanen baitu hain ontsa egin buru on horrek. Hain zuzen urte bat osoa emaiten ahalko dio euskarari, bere ixtudioetako abantzuari esker.

23 urtetan apez, Frantziako Tolosarat doa lizentzia egiterat. Eta 1926-an sartuko da Uztaritzeko semenarioan erakasle, hantxet eremanen baititu bere azken eritasunerainoko urteak kasik oro. Asko gauza eginez, egia-erran: bosgarrena eta aleman erakaskuntza, hirugarrena eta erlisionea, grekoa eta literatura frantsesa, eta beti euskara konduaren gaineko, bestaldeko lan mota ainitz ahantzi gabe: kazetalaritza ainitz burutarik eta asko gisatara, gerla denboran soldadu altxatua eta bestalde aipatu behar dugun egitekorik zernahi. Apezpikuak kalonje egin zuen 1961-an. Frantziako "Centre National de la Recherche Générale" sailean, zahar arrandaino. Euskaltzaindiak urgazle hartu zuen 1928-an eta Euskaltzain Oso 1949-an. Azkenik, "Doctor honoris causa" egin zuen Euskal-Herriko Unibertsitateak Leioan 1982-an.

Hemen ikusten da hiru Probintzietarik 7-etara ere zabaldua zela aspaldian P. Lafitte.

KAZETALARIA

Gizonak baditu bere egitekoak, beharrak edo zorteak manatuzkoak. Baditu ere bere jitezko deiak. Lehenak eta bigarrenak alde bererat balinbadoatzi hobe! Holakoa da zenbait biziren suerea. Baina ainitzek bigarren hori egin behar, lehen hartarik bazterkatuz eta ebaska eta konduaren gaineko bezala. P. Lafittek, ez da dudarik, egin zuen bat eta bestearen batasuna bere bizian aspaldi hontan. Baina hastean ez ote ditu bi sailak elgarren berririk gabe erabili, bat behar zelakotz eta bestea laket zitzaio-lakotz? Nolazbait ere, bat egunazkoa eta bestea gauazkoa bezala?

Bazuen-eta Lafittek betidanik kazetalaritzarako dei bat bere baitan! Zerbait holako senditzen ote zuen Itorrotzen 10 urtetan Eskualduna astekaria eliza-atean saltzen zuenekotz, edo, geroxago Arnegin, hango apezaren etxerat bakantzetan joiten zelarik? Hain segur ere geroxago zitzaiokeen dei hori bere baitan sortu, Beloken zirelarik, eskolan, hasi baitziren, bereziki Donapaukeko Vogel batekin, ikasleen kazeta bat sortzen. Denbora jin, denbora joan, apeztu ondoan, hasiko dira dei berezi horren lehen fruituak agertzen: batean Baionako kazeta baten artikulua batek zuen ihardespun edo polemika ttintta batez ere tentatuko, bestean gazte batzu zituen bere bidean aurkituko kazeta bat, ordukotz doi bat ausarta, sortu nahi eta idazleak bilatzen.

Hor zituen ere, eta haiek hurbilenak, euskaldun agerkariak, hobeki erraiteko, *Eskualduna* zen orduan bakarra; euskaraz zelakotz hau, ez zitaken Lafitte alde besterik izan eta ikasi zuen goizik, *Saint Pierre* bere erakaslearekin, hartan idazten. Baina gose bat ere uzten zion apez gazteari *Eskualdunak* idaietan: errepublika, sindikalismoa, langile elkargoak, herria eta herrizaletasuna goretsiko, eskola ofizial edo berdin pribatuko euskararen itotzaileak kritikatu, gazteak akulatuko zituen kazeta baten asmoa ere bazakarkien Lafittek bere baitan eta hola zen *Aintzina* sortu, denbora berean abertzaile kotsu batekin.

Egia-erran, 1940.eko gerlak aintzinauren ditu gauzak. Lehenik *Eskualduna*, fruitu onduegi bat bezala, eroriko delakotz. Eta 1944-an, Euskal-Herria bere agerkariak gabeturik egonen delakotz. Orduan, berak joko du P. Lafitten orenak. Baziren bai, denak funtsean, astekari haren ordain bat nahi zutenak. Baina Milafrangako apeztexean bildu ziren apez eta laiko haien artean ez baitzen bat izan holako lan baten-tzat bere burua gai edo aski kuraios zaukanik, Lafitten ganat etorri ziren Uztaritzerat *Saint Pierre*, *Oxobi*, *Leon Leon*, *Zerbitzari*, *Dassance* eta besteak. Nork erran orduan 40 urteren lana hartzen zuela Lafittek bere gain? Iragan udazkenean, azaroaren 17-an, Gerezietan ospatu genituen, Euskalzaileen Biltzarraren Egunean Herria astekariaren 40 urteak. Damurik, P. Lafitte gaitzak hartua baigenuen ordukotz, eta bere Kanboko eritegitik zuen bakarrik bihotzez parte hartu.

Nork konda eta nork neur lezake zer izan den P. Lafitten 40 urte horietako lana? Zer ez dio zor Euskarak? Aste guziz, gai guziez, munduko berri mota guziez nor mintzatuko zen euskaraz, Herria izan ez balitz? Eta zer ez dio zor gure herriaren berritzaileak? Utzirik lehenengo zaharkeriak eta geldikeria bat, beti arizan baita Herria oraingo moldeen berritzeari, gure denboraren on hartzeari eta geroko leihoen zabalteari, euskara halaber berrituz, ortografia freskatuz, gauza guzietan, ahalaz, biharko bideak gogoan, baina sekulan atzokoa ukatu gabe. Azkenik, diogun ez duela Herriaren buruzagiak bere sendimenduen erroa eta zurkaitza egundaino gorde, ebanjelioa, baina denbora berean bakoitzaren errespetu osoan eta orenen libertatea zainduz.

EUSKARAREN KUTXA

Kutxa edo eltxetsi batean zer egiten da? Aurkituak oro barnerat botatzen. Ez da kutxa gauzen erakusteko aintzindegi bat: biltzeko eta gordetzeko tegi bat baizik.

P. Lafitte ikusten zuenak holako zerbait zela erran zezakeen. Beste guziak beren jakitatea eta aiseria erakutsi beharrez ari ziren tokian ere, hura ixil zegoen hamarretarik bederatzietan. Aldiz bere etxerat argibide baten galdez etortzen zitzaionarekin, ezin atertua: orduan kutxaren barnean baitzinezten biak sartuak, hantxet ar zintazketen hura eta zu, iker eta iker, jasta eta goza, ontasunaren mamian sartuak zineztenaz geroz.

Gainerateko denboran, bakartasunean zen gure ikerlea loriatzen: bil eta bil, eta bota beti kutxaren barnerat. Hortako zuen irakurtzeko errabia hura. Eritasunaren garratzenean eta pairamenean minenean entzun dugu erraiten: "Ez dut begirik hertsi gauaz baina irakurtzen ari bainintzan, ez dut sofritu". Irakurtzea, kutxarat biltzea, hori P. Lafitten droga, moxkortzeraino, loak eta pairamenak ahanzteraino. Horra nola dituen denak irakurri, oro ezagutu, guziak ikasi.

Fruituak hor dauzkagu, guzien eskuko: *Hiztegiak*, Lhande ala Tournier-enak, Aranart eta beste laguntzaileak aipatuz, ez baitzuen Lafittek bere izenaren agertzeko axolarik.

Eta hor *Gramatika*, bere ezagutza guzien ondorioa hura ere, hiruetan agertua, eta oraino berriki. Ezagutza horiek, erran behar da, ez zituen liburutetan gakoak giltzatuak. Zenbat aldiz ez gaitu loriatu, eta ondarreraino, galdea egin bezain sarri, erantzuna han baitzuen prest presta, eta xehetasun guziekin gainera. Loriatu, eta guri baliatu ere, gure alferkeria eta bilatzeko nagia hainbestetan fagoratu baititu, hain errexa zelakotz iturrirat joaitea, berari galdegitea.

Holakoa zen bera. Aitortu izan digu, bekatu bat bezala naski, edo ez dakit harentzat bizio bilakatua ote zen jakiteko gose hori, hots, aitortu izan digu denbora batez osoan bazakiela hiztegia. Badakigu behintzat herri bateko eseratik beste batekorat aise pasatzen zela eta bereziki xuberotarra eta beste batzu errexki idazten zituela.

Literaturan aldiz ez du gezurra Haritschelharrek, diolarik: "*Liburutegi bat osoa zaukan kaskoan*".

KANTU XAHAR ETA BERRI

Iparralde hontako kantuez ez ditake gutiago erran. Denbora batez ikusi ditugu *L. Dassance* eta biak kantu xaharrez mintzo eta mintzo. Kantu xahar guti bide zen haiek biek ezagutzen ez zutenik. Hor ere berdin berdina zen Lafitten memoria. On zen erraiteko kantu bakoitza noizkoa zen, nongoa, nortsurena eta ororen doiñu edo aireak bazazkien. Hola zuten *Kantuz* egina, Paul *Echemendyk* notetan ezarrit P. Lafittek eman doiñuak.

Aise zituzten beraz argitaratu: *Kantuz* lehena, eta *Errepikan*, eta *Charamela* eta *Kantu Kanta Khantore*, hau, oraino berriz argitaratzeko asmotan zagoena.

Halere ez zen kantu xaharrekin egoitekoa. Bertsularitzari betitik interesatu izan da. Bazuen berak gostu berezi bat bertsulari herrikoiendako: zirtoa zalu eta pindarra zariola, gostukoa zuen Ahetzeko Mattin, eta zaukan lehengo bertsulariak holakoak zirela. Ez uste izan bizkitartean ez zuela bertsularitza landua eta ongi murriztua maite. Berak idatzi du *Koblarien Legea* liburutua eta zerbait egin ere Herria-ren bidez eta bestela bertsularitzaren alde. *P. Ithurralden Kantuak* eta bertsu asko idatzi du berak eta denbora batez bertsutan ere entsaiatu izan da.

Herria kazeta egitean ere, hainbeste urtez, nork daki zenbat bertsu agertu duen bere kazetan. Bazaukan ez zirela denak balio haundikoak baina lagundu izan ditu, berak makurrak xuxenduz, nahi zuenak ikasi. Ezen, hortan ere, beste guzietan bezala, izan da orozgainetik erakasle eta gidari.

Azkenik, erran behar da hemen, bertsularien historiaz ere berdin jakintsun zela. Mende honen hastapeneko bertsulariak, eta aintzineko mendekoak ere bazazkien nor ziren P. Lafittek: bai Lapurdiko, bai Baxenabarreko eta bai Xuberokoak, bereziki kabalkada, galarrotsak eta tobera-mustren historiarekin batean, ez baita errex denbora haietako bertsularien hatzak aurkitzea.

JAKINTZA GUZIEN ALDEKOA

Ez da jakintza guzien aldeko ez denik hain segur. Baina P. Lafittentzat gehiago erran nahi dugu titulu hori emanaz. Erran ditake ez zuela beretzat, zuen izpirituarekin, ez jakintza ez gai bat ere baztertzen.

Euskal-Herrikoek bazaukaten haren baitan leku berezia: *teatro* eta *pastoralak*, *libertimenduak*, *zirtzilak* eta besteak ezagutzen zituen. Bereziki *Xuberoan* ere omen handia zaukan Pastoralaren ezagutzan. Ez du ahalaz bat ere hutsegin. Eta Antzerkiak, berak ere idatzi ditu euskaraz parrasta bat, bai-eta frantsesez ere.

Eta gure herriaren historiaz zer erran? Ez zaukala bere burua historizale, hori egia. Baina holako izpiritu bat ez zagokeen gurea den guziari barnatik behatu gabe. Horiek hola, literaturaren ixtorioan zoan beti barnago, harek ez zakienik ez baitzen. Baina zuhurki mintzo, xuxen jakin nahi duten guziak bezala. Hala-nola etimologia-solasetan ez zen sekulan aire-buruka mintzatuko. Nahiago zuen segurtatu, eta bilatu aintzineko mendeetan nola eta zer sentsutara erabilia zen holako hitza.

Beraz P. Lafitten jakintzagurak ez zuen mugarik. Lehenik, bazauzkan bere hautzuko gaiak: *greko* mintzaira, beti ikasten ari zuela baitzion, eta *aleman* mintzaira eta filosofi gaiak eta teologi gaiak eta, hots, denak.

Aste guziz, Baionan Herria eginik etortzen zelarik, behar zuen egin bere liburutegietako itzulia, halaber Euskaltzaindiaren hilabeteko biltzarretik etxerakoan, jasan ahala liburu ekarriko baitzuen, eta ez zokoan ezartzeko baina lehen-bai-lehen zinez irakurtzeko eta ikertzeko.

Bestalde, herrian edo bere mintzairan ez izanez behar edo nahiko zituen guziak, ez zen beldur besteetarat hedatzeko ere. Behar bazen Alemaniatic ekar-araziko zuen gramatika liburu berri bat, edo espanyolezkoak bururik buru irakurriko zituen, alta ez zuelarik berak espanyolez erraiteko maneran, hitz egiten.

Izpiritu ezin mugatua, bere bizilagunek zenbat aldiz ez dute ikusi telebixtaren aintzinean, rugbiko partida bati so, edo antzerki, edo josteta bati, denetan denek zer-bait badutelakoan hartzeko.

BIZI GUZIA ERAKASTEN

Jakitatea bil eta bil ari zen izpiritu hori norentzat ari ote zen? Ez beretzat naski. Lehenik, ez baitzuen bere buruaz den gutieneko axolarik. Kanpotik ageri zuen hori: zenbat aldiz ez dute bere ikasleek eskolarat edo mintzaldi baten egiterat etortzen ikusi... bere oinetako haundiak nolazbait emanak, soineko bat erdi herrestan edo infrentzuz ezarria ez bazen, eta biloak edo bizarra... nolazbait? Baina zer munta zuen horrek, beharrenaren aldean?

Eta beharrena hau: bere irakasgaia xilo-milo gordeenetaraino berak ezagutzea lehenik, arrazoinamenduaren itzuli-mitzuliak oro eta koropilo-xilixtre guziak ikertuak izaita, berak, gero ikasleari, errespetu haundienean, jakinbeharrak eta beren baitako galdeen erantzun osoenak eskutan ezartzeko. Egien eskuratzeko moldea bestalde. Hori dio Mixel Itzainak: "Mila ixtorioz loratzen zuen bere erakaspena Lafittek eta ikaslea iratzar-arazten. Bertzalde bere jakitatea orratzetik hari bezala ateratzen zaukun, azpiko mailak berez gainekorat igortzen baginitu bezala".

Beharrena ere, erakaslearen eta ikaslearen arteko maitasun lokarri batzuz josia den maixugoa; hau dio gorago aipatu ikasle ohiak, Jean Hiriart bere lagun batekin: "Erakaslearen jakitatea errexago doa ikaslearen gogo barnerat, bien arteko hartu emanak goxotasun eta konfiantzakzkoak badira. Lafitten eta gure artekoak holakoak ziren. Ez zen haundikeriarik sendi gure erakasle maitearen aldetik".

Horra nola arizan den P. Lafitte bere bizi osoan izan duen ofizio bakarrean, 60 urtez: bai bere eskolierekin, bere mintzaldien edo beste erakasketen bidez, edo tesisa batentzat edo ikerketa batzuen gainetik etortzen zitzaizkon hainbeste gazte edo nor-nahirekin, ala irakurleekin ere... kazetalaritza, artikulua edo liburuak ez baititu nehoiz jakitate hantura bat bezala senditu, baizik adixkidetasun apalenean egin zerbitzu bat bezala. Zinez, erakasteko sortua zela erran ditake holako gizonaz.

POLITIKAN ERE...!

R. Kanblong urgazleak aipatu eta erakutsi izan ditu *Ager* eta *Herria* aldizkarietan, zertsu izan diren P. Lafitten politikako egintza eta hautu larrienak. Ez baita bere bizian jakitate maila hotzean geldituko zen gizona izan. Izpirituz bezala bihotzez denari interesatzen zen gizon hori, nola egon alabaina biziko eta munduko guduka bideetarik urrun? Jada aipatua dugu, hasteko eta bat, nola *Aintzina* errebixtan, eta muimendu antzeko hortan, zabaldu dituen lagun batzuekin bide berri batzu gure herriarentzat: abertzaletasuna, kooperatiba idaiak, eta, batetik bestera, europear federalisma baten idekidurak hortik hasiko zaizkigu iparralde hortan, bai-eta Lafitten politika entseguak ere frantses kontserbatismo baten zaintzaile zauden Euskal-Herriko gizonekin. Bide hortarik du segituko bere saila Lafittek, kristau demokrazian barna, haatik euskaldungoari hor bere lekua eginez, hegoaldeko P.N.V.raino, alderdi hortan bereziki adixkideak eginez, bai-eta euskaldunen aintz berexgo eta gure arteko bortizkeria deitoratzeraino.

Idaia eta hautuekin, obrak! Espainiako iraultzan eta haren ondorioz ukanen ditu hango anaiekin kurutzamenduak: *Martin Lekuona* eta *Aitzol* ongi ezagutuko ditu eta beste asko ere bai: *Euskaldunen haurrei* ongietorriaren bideak idekiko dizkiete iparraldean iraultzatik lekora Mgr Mathieu, Inchausti eta beste lagunekin, eta beste sail batzuetan (kazetalaritza, kultura) lankide eta laguntza fornitzale izanen dituen Manu de la Sota eta Telesforo de Monzonekin.

Frantses politikan eginak ahantzi gabe: gerla denboran erresistentzian parte du P. Lafittek, gerla ondoan aldiz J. Etcheverry-Aintchart, Jean Errecart, Mixel Labeguerie lagunduko ditu beren entseguetan. Gero, bortitzago batzu ausartago eta ausartegi ere agertuko direlarik haren arabera, P. Lafitte beti leial eta gutienez ixil baina nekez kontra mintzo, hauk ere herriaren alde ari diren ber, salburik bortizkeria itsu eta bidegabe batzu kondenatuz halere ahoan bilorik gabe.

ELIZA GIZONA

Gizona erran behar genuke lehenik. Aski oldartzearekin bere bizitasunak izaki nornahik bezala, gaineratekoan konpainia gizon hobereana. Ixilik egoiten zakiena, ixiltasuna urrezkoa dela baitzeraukan baina, halako konpainian, jostakin eta arrailanta. Irria zinez maite, ezin ixildua ariko zen irri karkailaz antzerki baten aintzinean, izpiritu goxoa erakusten zuela, eta kasik haurra bezain lañoa. Ez dituzte segur ahanztziko harekilakoek kalonjearen urteburuak eta besta egunak. Deus ez zitzaion sobera hola-koen markatzeko, halakoa baitzuen xahar horrek anaitasun eta grazia bere lagun xahar eta gazteenekin berdin. Azken hauen alderat ixurki berezi bat bazuen, beti izpiritua gazte atxikitzen jakin izan duen apez horrek.

Baina ordu dugu apezaz mintzatzeko. Badut ustea, lehen lehenik hortarik hastea nahiko ote zukeen berak. Apez zaukan alabaina orozgaintetik bere burua. Hori konprenitu ez duenak ez dezake bizi hori esplika. Zorokeria litake erraitea euskararen gizona zela P. Lafitte bakar bakarrik. Hau jakin behar da: apez egin zela gazte hura lehenik. Eta euskarari lotu zela Euskal-Herrian apez izaiteko. Eta beti lehenik apez senditu duela bere burua, Uztaritzeko semenarioan, apezgai zirenen eta ez zirenen izpirituen moldatzaile suhar. Eta ere, kezka horrekin berarekin duela, biziaren ondarrerat, "Idek eta zabal bihotzak" liburuttoa idatzi, erakutsi nahiz oraingo euskalzale gazte ainitzi kristau fedearen balioa eta indarra.

Argi hortan, bestela ikusten da P. Lafitten bizitza. Apez bezala izan da erakasle, beti fedearen gatza ezarriz birbiraka bere erakaskuntzan, apez bezala kazetalaria bere bizitza guzian eta, ororen haseran bere apeztasunaren kezkak dio euskara bera aurki arazi. Ohore zitzaion berari bere kristau eta apeztasuna. Halaber, ohore zaioke elizari holako apez bat eman baitio euskal jakintzari.

Emile Larre

**EUSKALTZAINDIAREN
AURKITEGIA**

EGOITZA/SEDE

Arbieto, 3
48008 BILBO
Tf. 94-415 81 55
Arduraduna: Jose Luis Lizundia.

AZKUE BIBLIOTEKA

Ribera, 6
48005 BILBO
Tf. 94-415 27 45
Arduraduna: Jose Antonio Arana Martija

GORDAILUA/ALMACEN

Carretera Bilbao-San Sebastián, s/n. Km. 4,5
Edificio Saga - 1.ª planta
ETXEBARRI (Bizkaia)
Tf. 94-4406258
Arduraduna: Rosa M.ª Arza

ORDEZKARITZAK/DELEGACIONES**ARABA/ALAVA**

San Antonio, 41
01005 VITORIA/GASTEIZ
Tf. 945-23 36 48
Ordezkarria: Endrike Knörr

GIPUZKOA/GUIPUZCOA

Txurruka, 7-2.
20004 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN
Tf. 943-42 80 50
Ordezkarria: Juan San Martin

NAFARROA/NAVARRA

Conde Oliveto, 2-2.
31002 IRUÑEA/PAMPLONA
Tf. 948-22 34 71
Ordezkarria: Jose M.ª Satrustegi

IPARRALDEA/PAYS BASQUE NORD

15 rue Port Neuf
64100 BAIONA
Tf. 07/3359-25 64 26
Ordezkarria: Jean Haritschelhar

EUSKALTZAINBURUGOA/CARGOS ACADEMICOS Y EJECUTIVOS

Euskaltzainburua/Presidente: Fr. Luis Villasante.

Buruordea/Vicepresidente: Jean Haritschelhar.

Idazkarria/Secretario: Jose M.ª Satrustegi.

Diruzaina/Tesorero: Endrike Knörr.

Iker Sailburua/Presidente Sección Investigación: Luis Mitxelena.

Jagon Sailburua/Presidente Sección Tutelar: Juan San Martin.

Bibliotekaria/Bibliotecario: Alfonso Irigoyen.

Idazkariordea/Vicesecretario: Jose Luis Lizundia.

Bibliotekariordea/Vicebibliotecario: Jose Antonio Arana Martija.

Ekonomi Eragilea/Gestor Económico: Juan Jose Zearreta.

Argitalpenen Eragilea/Ejecutivo de Publicaciones: Ricardo Badiola Uriarte.

EUSKALTZAINDIKO BATZORDEEN BI URTETARAKO ORGANIGRAMA (*)

I. EGITURAZKO BATZORDEAK/COMISIONES ESTRUCTURALES

I.1. Argitalpenen Batzordea/Comisión de Publicaciones

Euskaltzainburua/Presidente de la R. A. L. V.: Luis Villasante.

Euskaltzainburuordea/Vicepresidente de la R. A. L. V.: Jean Haritschelhar.

Idazkaria/Secretario: Jose M.ª Satrustegi.

Diruzaina/Tesorero: Endrike Knörr.

Bibliotekaria/Bibliotecario: Alfonso Irigoyen.

Iker Sailburua/Presidente Sección Investigación: Luis Mitxelena.

Jagon Sailburua/Presidente Sección Tutelar y Divulgación: Juan San Martin.

Euskaltzainak/Académicos: Patxi Altuna.

Federico Krutwig.

Eragilea/Ejecutivo: Ricardo Badiola Uriarte.

I.2. "Azkué Biblioteka" Batzordea/Comisión "Azkué Biblioteka"

Burua/Presidente: Alfonso Irigoyen.

Bibliotekariordea/Vicebibliotecario: Jose Antonio Arana Martija.

Kideak/Vocales: Xabier Kintana

Juan San Martin

Juan Jose Zearreta

(*) Lekarozko Barne Jardunaldietan 1985-IV-29/30 aurkeztua eta Bilbon, 1985-V-31an birretzia/Presentado en las Jornadas Internas de Lecaroz y ratificado en Bilbao el 31 de Mayo de 1985.

I.3. Ekonomia Batzordea/Comisión de Economía

Burua/Presidente: Endrike Knörr.

Idazkaria/Secretario: Juan Jose Zearreta.

Kideak/Vocales: Xabier Gereño.

Jose M.ª Velez de Mendizabal

II. IKER SAILA/SECCION DE INVESTIGACION**II.1. Hiztegiintza Batzordea/Comisión de Diccionarios**

Burua/Presidente: Luis Mitxelena.

Buruordea/Vicepresidente: Ibon Sarasola.

Idazkaria/Secretario: Mikel Zalbide.

Idazkariordea/Vicesecretario: Ricardo Badiola Uriarte.

Kideak/Vocales: Xabier Kintana

Luis M.ª Mujika

Txomin Peillen

II.2. Gramatika Batzordea/Comisión de Gramática

Burua/Presidente: Patxi Altuna.

Idazkaria/Secretario: Patxi Goenaga.

Idazkariordea/Vicesecretaria: M.ª Pilar Lasarte.

Kideak/Vocales: Lino Akesofo

Miren Azkarate

Alan King

Jose M.ª Larrarte

Jose A. Mujika

Beñat Oyartzabal

Karmele Rotaetxe

Pello Salaburu

II.3. Dialektologi Batzordea/Comisión de Dialectología

Burua/Presidente: Frantzisko Ondarra.

Buruordea/Vicepresidente: Jean Haritschelhar.

Idazkaria/Secretario: Jose M.ª Etxebarria.

Kideak/Vocales: Gotzon Aurrekoetxea

Ana M.ª Echaide
 Alfonso Irigoyen
 Beñat Oyartzabal
 Rosa Miren Pagola
 Karmele Rotaetxe
 Charles Videgain

II.4. Onomastika Batzordea/Comisión de Onomástica

Burua/Presidente: Endrike Knörr.
 Buruordea/Vicepresidente: Luis Mitxelena.
 Idazkaria/Secretario: Jose Luis Lizundia.
 Kideak/Vocales: Pierre Xarritton
 Jean Louis Davant
 Alfonso Irigoyen
 Emile Larre
 Juan San Martin
 Jose M.ª Satrustegi

II.5. Maileguzkoen Batzordea/Comisión de Préstamos Lingüísticos (Batzorde suntsikorra)/(Comisión a extinguir)

5.1.VII. Zerrendakoa/VII lista: P. Altuna, F. Ondarra, X. Kintana.
 5.2.VIII. Zerrendakoa/VIII lista: J. Harischelhar, E. Larre, B. Oyartzabal.

III. JAGON SAILA/SECCION TUTELAR Y DE DIVULGACION

III.1. Literatura Batzordea/Comisión de Literatura

Burua/Presidente: Federico Krutwig.
 Buruordea/Vicepresidente: Alfonso Irigoyen.
 Idazkaria/Secretario: Manu Ertzilla.
 Kideak/Comisionados: Juan Luis Goikoetxea
 Jesus Lavin
 Michael Morris
 Martin Sansinenea eta
 Iparraldeko bat izendatu gabe

III.2. Herri literatura Batzordea/Comisión de Bersolarismo

Burua/Presidente: Antonio Zavala.

Buruordea/Vicepresidente: Juan San Martin.

Idazkaria/Secretario: Antton Aranburu.

Kideak/Vocales: Jose M.ª Aranalde

Jesus M.ª Etxezarreta

Jose Mari Iriondo

Mitxel Itçaina

Emile Larre

Juan M.ª Lekuona

Abel Muniategi

III.3. Azterketen Batzordea/Comisión de Exámenes

(Batzorde suntsikorra)/(Comisión a extinguir)

Burua/Presidente: Alfonso Irigoyen.

Buruordea/Vicepresidente: Jose M.ª Satrustegi.

Idazkaria/Secretario: Juan Jose Zearreta.

Kidea/Vocal: Andres Iñigo.

III.4. Oinarrizko Euskararako Batzordea/Comisión de Euskara básico

(Batzorde suntsikorra)/(Comisión a extinguir)

Burua/Presidente: Juan San Martin.

Idazkaria/Secretario: Imanol Unzurrunzaga.

Kideak/Vocales: Norberto Agirre

Gotzon Aurrekoetxea

Ricardo Badiola

Juan Luis Goikoetxea

Patxi Uribarren

EUSKALTZAIN OSOAK/ACADEMICOS DE NUMERO

1. Patxi Altuna, E. U. T. G. Mundaiz, Apdo. 1359, 20080 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-273100.
2. Jose Miguel Barandiaran, "Sara", ATAUN (Gipuzkoa), 943-881252.
3. Jean Louis Davant, École d'Agriculture du Pays Basque, rue de l'Ursuya, 64240 HASPARREN (France), 296020.
4. Xabier Diharce, Abbaye Nôtre Dame de Belloc, 64240 HASPARREN (France).
5. Eusebio Erkiaga, Rodríguez Arias, 31-4. ezk., 48011 BILBO, 94-4417206.
6. Juan Gorostiaga, Convento Trinitarios, Avda. San Martin, 6 GETXO (Bizkaia) 94-4692441.
7. Jean Haritschelhar, "Elorrieta", 24 rout de Lamigotte, 64600 ANGLET (France), 590808/038506.
8. Jean Hiriart-Urruty, Vicaire Général, Evèchè, 16 rue des Gouverneurs, 64100 BAYONNE (France).
9. Damaso Inza, PP. Capuchinos, Errotazar, 42, 31014 IRUÑEA/PAMPLONA.
10. Alfonso Irigoyen, Trenbideko Etorbidea, 2-5.º B, 48013 BILBO, 94-4422770.
11. Endrike Knörr, Mateo Múgica, 8-2º C, 01009 VITORIA/GASTEIZ, 945-223803/233648.
12. Federico Krutwig, Villa Pilartxo, 5-1.º E, ZARAUTZ (Gipuzkoa).
13. Antonio M.ª Labayen, San Francisco, 35-pral. TOLOSA (Gipuzkoa).
14. Emile Larre, Curé - Irisarry, 64780 OSSES (France), 376067.
15. Pierre Larzabal, Curé de Socoa, 64 CIBOURE (France).
16. Manuel Lekuona, Sacerdote, OIARTZUN (Gipuzkoa).
17. Luis Mitxelena, Avda. Madrid, 11-esc. dcha. 1.º dcha. 20011 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.
18. Francisco Ondarra, Colegio de LEKAROZ (Baztan) (Nafarroa), 948-580000.
19. Pello Salaburu, Sarriena, 153, LEIOA (Bizkaia), 94-4642124.
20. Juan San Martin, Bidasoa ibiltokia, 4 HONDARRIBIA (Gipuzkoa) 943-641435/428050.
21. Jose M.ª Satrustegi, URDIAIN (Burunda) (Navarra) 948-562906/223471.
22. Luis Villasante, Santuario de Aránzazu, ONATI (Gipuzkoa) 943-780951.

23. Pierre Xarritton, 3 impasse Port Neuf, 64100 BAYONNE (France) 598127.
24. Antonio Zavala, PP. Jesuitas, XABIER (Nafarroa), 948-884000.

EUSKALTZAIN OHOREZKOAK/ACADEMICOS DE HONOR

1. Jacques Allières, 25 route d'Espagne, "L'Orangerie", 31300 TOULOUSE (France).
2. Julio Caro Baroja, "Itzea", N.º Alzate, BERA (Nafarroa).
3. Balentin Enbeita, Areatza auzunea, MUXIKA (Bizkaia).
4. Iñaki Eizmendi "Basarri", Ntra. Sra. del Pilar, 10, ZARAUTZ (Gipuzkoa), 943-841537.
5. Justo Garate, San Lorenzo, 444. MENDOZA 5500 (Argentina) 243897.
6. Nils M. Holmer, Freninge 22:22, S-270 33 Vollsjö, SUEZIA.
7. Bedita Larrakoetxea, Canónigos Regulares, Pio Mortara, 1, ONATI (Gipuzkoa) 943-780311.
8. Jesus M.ª Leizaola, Pio Baroja, 2-3, 20008 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.
9. Gerardo Lopez de Guereñu, San Vicente de Paul, 8, 01001, VITORIA/GASTEIZ, 945-254614.
10. André Martinet, 10 Avenue de la Gare, 92330, SCEAUX (France).
11. Santiago Onaindia, PP. Carmelitas, Larrea, ZORNOTZA (Bizkaia), 94-6730088.
12. Jorge de Riezu, LEKAROS (Baztan) (Nafarroa) 948-580000.
13. Antonio Tovar, Principe de Vergara, 111, Dupl. 6.ª dcha. 28002, MADRID, 91-2612150 (†).
14. Terence Harrison Wilbur, Department of Germanic Languages, University of California, LOS ANGELES, California, 90024 (USA).

EUSKALTZAIN URGAZLEAK / ACADEMICOS CORRESPONDIENTES

- Jesus Acha, Avda. Sancho el Fuerte, 96 "Irrintzi", 31011 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-257021.
- Mikel Achaga, DEIA, Carlos I, 3-bajo, 20011 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-462488.
- M.ª Dolores Aguirre, Urbietta, 5-2.º, 20006 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-424303.
- Eugenio Aguirreche, B.º Zamalbide, Iglesia, ERRENTERIA (Gipuzkoa) 943-510442.
- Gexan Alfaro, Librairie Zabal, 52 rue Panecau, 64100 BAYONNE (France), 594390.
- Jose Luis Alvarez Enparanza "Txillardegi", Sancho el Sabio, 26-9.º D, 20010 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-450687.
- Xabier Amuriza, Legarreibi, 1-2.º dcha., ZORNOTZA (Bizkaia), 94-6732142.
- Pierre Andiazabal, Grand Séminaire, Avenue Darrigrand, 64100 BAYONNE (France).
- Marcelino Andrinua, PP. Pasionistas. Euba. ZORNOTZA (Bizkaia).
- Juan Apezetxea, Avda. de Guipúzcoa, 5 "Villa Antonia", 31012 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-254063.

***

- Lino Aquesolo, PP. Carmelitas, 48004 BEGOÑA-BILBO, 94-4124343.
- Jose Antonio Arana Martija, Karmelo Etxegarai, 6, GERNIKA (Bizkaia), 94-4152745.
- Jose M.ª Aranalde, Párroco de Añorga, 20009 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.
- Xabier Aranburu, Miracruz, 28-A-4.º dcha., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-279704.
- Jose Antonio Arcocha, Sorgintxulo, 2-12.º C, ERRENTERIA (Gipuzkoa).
- Adolfo Arejita, Dtor. Arcilza, 47-2.º dcha., 48010 BILBO, 94-4436209.
- Jesus M.ª Arenaza, Gran Vía, 82-2.º izda., 48011 BILBO, 94-4414181.
- Begoña Arregi, Paseo Miqueletes, 4-6.º B, 20008 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-216206.
- Francisca Arregi, Matia, 58-3.º, 20008 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-212532.

***

- Miren Azkarate, Sancho el Sabio, 26-6.º D, 20010 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-467585.
- Jose M.ª Azpiroz, Dermitaleria, 3-1.º dcha., 31001 IRUÑEA/PAMPLONA.
- Jose Azurmendi, Avda. Ategorrieta, 23-2.º, 20013 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-277346.
- Ricardo Badiola, Bidezabal, 3-2.º C, GETXO (Bizkaia), 94-4600511.
- Gaizka Barandiaran, Col. San Ignacio. Apdo. 3059, 20080 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-289500.
- Federico de Barrenengoa, Pl. Plácido Careaga, 12-5.º izda., 48014 BILBO, 94-4353819.
- Iñaki Barriola, "Isturín", P.º Ayete, 20009 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-211673.
- Serafin Basauri, Txirio kale, 1-3.º, EIBAR (Gipuzkoa), 943-713590.
- Jose Basterretxea, Sangüesa, 13-1.º izda., 31003 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-236696.
- Isidro Baztarrika, PP. Benedictinos, Santuario de ESTIBALIZ (Araba), 945-211149.

* * *

- Alessandro Baussani, Facoltà di Lettere e Filosofia-Università degli Studi di Roma, 000100 ROMA (Italia).
- Juan Jose Beloqui, Villa Nere-kaiola, Ategorroeta (Intxaurren, s/n), 20013 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.
- Iñaki Beobide, Narrica, 31-3.º, 20003 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-420982.
- Juliana Berrojalbiz, Rodriguez Arias, 39, 48011 BILBO, 94-4437943.
- Pedro Berrondo, Gral. Lersundi, 6 ent. izda., 20007 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-461857.
- Antonio Barrueta, Pio XII, 16-6.º B, 01004 VITORIA/GASTEIZ, 945-251284.
- Milagros Bidegain, Sancho-enea, 9 ERRETERIA (Gipuzkoa).
- Antonio Bilbao, Apdo. 28, SANTURTZI (Bizkaia).
- Jon Bilbao, "Osabene" Torrebarria, 5, GETXO (Bizkaia), 94-4604283.
- Felix Bilbao, PP. Franciscanos, FORUA-GERNIKA (Bizkaia), 94-6852001.

* * *

- Joseph Camino, 15, rue des Prébendés, 64100 BAYONNE (France), 59-591782.
- Jacinto Carrasquedo, Secundino Esnaola, 7-6.º, 20001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.
- Junes Casenave-Harigile, Apez Etxia presbyterè, ALCAY 64470 TARDETS-SORHOLUS (France).
- Jorge Cortes Izal, Monasterio Velate, 5-7.º, 31011 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-255759.
- Jean Pierre Curutchet, 64 HELETTE (France).
- Pedro Diez de Ulzurrun, San Anton, 43, 31001 IRUÑEA/PAMPLONA.
- Jean Baptiste Dirassar, Lotissement Arrantzaleak CIBOURE, 64500 SAINT-JEAN-DE LUZ (France) 59-260595.
- Pierre Duny Pêtre, Maison Hégnitua, 4-Chemin d'Olhonce, 64220 SAINT-JEAN PIED-DE-PORT (France).

- Kepa Enbeita, Auzo-lana de Abornicano, S. A. ABORNICANO (Urcabustaiz) (Araba), 945-430032.
- Karmele Esnal, Zabaleta, 50-7.º D, 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-280915.
- Bernardo Estornes, Secundino Esnaola, 13-3.º izda., 20001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.
- Jose Estornes, Hernani, 1-7.º, 20014 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-428225.
- Eñaut Etchamendy, Professeur Agronome, Sain-Palais, 64120 BEYRIE-SUR-JOYEUSE (France).
- Jean Baptiste Etcharren, chemein Kurutxamendi, 64220 St. JEAN-PIED-DE-PORT (France), 59-371735.
- P. Etcheandi, Abbaye Nôtre Dame de Belloc, 64670 URT (France).
- Jacques Etcheverry, 2 Alles Bouflers, 64100 BAYONNE (France).
- Jean Baptiste Etcheverry, Aumonier, 64100 BAYONNE (France).
- Jose M.ª Etxaburu, Villa Ongi-etorri, B.º Amute, HONDARRIBIA (Gipuzkoa), 943-643002.
- Yon Etxaide, Paseo de Colón, 34-4.º izda., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-277818.
- Ana M.ª Echaide, Trav. Bayona, 1-2.º G, 31011 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-260880.

***

- Juan Angel Etxebarria, Elejalde, 23-1.º dcha. FORUA-GERNIKA (Bizkaia).
- Jose M.ª Etxebarria, Karmeldegia, Alto de Zorroaga, s/n, 20014 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-463002.
- Peter Etxebarria, Residente 1855, Sierra Lange L., RENO Nevada U. S. A.
- Patxi Etxebarria, Sta. Maria Parish, P. O. Box 495, ILOILO CITY (Filipinas).
- Carmelo Etxenagusia, Monasterio del Refugio, Zabalbide, 104, 48006 BILBO, 94-4472500.
- Eutasio Etxezarreta, Urdaneta, 10-Apdo. 59, 20006 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-428745.
- Patrik Farrell (Darragh, 41 Nutley Lane, DUBLIN (Irlanda), 692641.
- Jaxinto Fernandez Setien, Orkolaga, 12-3.º, HERNANI (Gipuzkoa).
- Victoriano Gandiaga, PP. Franciscanos, Santuario de Aránzazu, OÑATI (Gipuzkoa), 943-781302.
- Marcelino Garde, Presbítero, RIPODAS (Nafarroa).

***

- Jose Garmendia, "Instituto Ruiz Gijón", Paseo de Consolación, s/n, UTRERA (Sevilla), 954-861620.
- Juan Garmendia Larrañaga, Mayor, 1, TOLOSA (Gipuzkoa), 943-670929.
- Juan Garmendia "Zeleta", Marqués de Murrieta, 35-4.º E, 26005 LOGROÑO, 941-214644.
- Salvador Garmendia, Mugica-enea, ANOETA (Gipuzkoa), 943-652539-661539.
- Xabier Gereño, Avda. del Ejército, 18-3.º dcha., 48014 BILBO, 94-4355263.
- Patxi Goenaga, Avendaño, 21-4.º C, 01008 VITORIA/GASTEIZ, 945-246771.
- Juan Luis Goikoetxea, Médico Municipal Pedro Cortés, 3-9.º A., 48006 BILBO, 94-4247009.

Manex Goienetxe, 14 Avenue Lafontaine, 64100 BAYONNE (France), 59-634444.
 Bernard Goity, Evèchè, rue des Gouverneurs, 64100 BAYONNE (France).
 Paul Gilsou, abbé, Parioisse du Gros-Caillou, PARIS-7.
 Marcelin Hegiaphal, Pastoralier Cheraute par, 64130 MAULEON (France).
 Mariano Iceta, ELIZONDO (Nafarroa), 948-580755.
 Roger Idiart, Curè de Sauguis-st. Etienne, 64470 TARDETS (France), 285165.
 Arantza Idiazabal, Tolarieta, 6-1.º dcha., OIARTZUN (Gipuzkoa).
 Joseba Intxausti, Avda. Ategorrieta, 23-2.º, 20013 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-271713.
 Jose Angel Irigaray, Secundino Esnaola, 11-1.º, 20001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.
 Jose M.ª Iriondo, Avda. de Navarra, Eguzki Lore, 2-3.º B, ZARAUTZ (Gipuzkoa), 943-834351.
 Michel Itcaina, Secretaire de Mairie, 64250 CAMBO (France), 297255.
 Fermin Ixurko, ALDAZ (Nafarroa), 948-504282.
 Ramuntxo Kanblong, Route des Pins, 64600 ANGLET (France), 038369.

***

Jaime Kerexeta, Presbitero, San Roque, 24, ELORRIO (Bizkaia), 94-6820012.
 Xabier Kintana, Torre Gorostizaga, 4-4.º B, 48004 BILBAO, 94-4123555.
 Jon Kortazar, Goiko kale, 31, MUNDAKA (Bizkaia).
 Daniel Landart, Villa "Heleta", 64100 MOUGUERRE (France), 315457.
 Mikel Lasa, San Juan, 14-4.º E, 20003 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-421557.
 Jose Manuel Lasarte, Presbitero, UHARTE-ARAKIL (Nafarroa), 948-474008.

***

M.ª Pilar Lasarte, Portuene, 10-3.º izda., 20008 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-215015.
 Imanol Laspiur, Aldatze, 3-2.º izda., EIBAR (Gipuzkoa), 943-713288.
 Juan M.ª Lekuona, Seminario Diocesano, DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-213911.
 Gabriel Lertxundi, Abbaye Nôtre Dame de Belloc, Urt, 64240 HASPARREN (France) 59-296555.
 Anjel Lertxundi, Villa Teresita, s/n, ZARAUTZ (Gipuzkoa).
 Juan Antonio Letamendia, Murrua, 22-1.º izda., HONDARRIBIA (Gipuzkoa), 943-643514.
 Xabier Lete, Plaza San Juan, 20, URNIETA (Gipuzkoa), 943-551849.
 Jose Luis Lizundia, Bruno Mauricio Zabala, 22-2.º F, DURANGO (Bizkaia), 94-6814109.
 Jose Antonio Loidi, Farmacia, Paseo de Colón, 93, IRUN (Gipuzkoa), 943-612678.
 Peli Martin Latorre, M. Iradier, 9-4.º izda., 01006 VITORIA/GASTEIZ, 945-232959.

***

Xabier Mendiguren, Doctor Delgado, 8-4.º C, 20001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-272951.

- Fernando Mendizabal, Camino Zarategi, 18-2.º B, 20015 INTXAURRONDO-DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.
- Marie Jeanne Minaberry, Journaliste, 64480 USTARITZ (France).
- Justo Mocoeroa, PP. Escolapios, Alda. Recalde, 1, 48009 BILBO.
- Luis M.ª Mujika, Zabaleta, 49-4.º dcha., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.
- Jose Antonio Mujika, Plaza del Cedro, 3-9, esk., Bidebieta, 1, 20016 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-392528.
- Beñat Oyhartzabal, Bordaberria, 1, rue Hondritz de Haut, 64600 ANGLER (France).
- Jesus Oleaga, Elcano, 18-entlo. dcha., 48008 BILBO, 94-4436957.
- Ignacio Omaechevarria, Franciscanos, Paseo Zorrilla, 27, 47007 VALLADOLID, 983-233026.
- Josu Oregi, Paseo Urdangarin, BERGARA (Gipuzkoa), 943-761561.

***

- Karlos Otegi, Gaztelu, 9-2.º D, ZARAUTZ (Gipuzkoa), 943-834692.
- Txomin Peillen, Ibarburu, Sainte Engrace, 64560 LICQ-ATHEREY, 59-286244.
- Pedro Pujana, Virgen de Begoña, 41, 48006 BILBO.
- Jose Antonio Retolaza, Orueta, 1-3.º, 48009 BILBO, 94-4234573.
- Rudolf de Rijk, Newtonstraat 69 II, 1098 HA, AMSTERDAM (Holanda), 20-935650.
- Karmele Rotaetxe, Pl. Bombero Echaniz, 4-6.º izda., 48010 BILBO, 94-4314033.
- Manuel M.ª Ruiz Urrestarazu, Adriano VI, 22-7.º izda., 01008 VITORIA/GASTEIZ.
- Ramon Saizarbitoria, Peña y Goñi, 1-6.º dcha., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-287990.
- Jose M.ª Sanchez Carrion, Instituto Español de Portobello, 317 A PORTOBELLO, LONDON W-10.
- Pedro Sancristoval, Postas, 41-6.º, 01004 VITORIA/GASTEIZ, 945-277682.
- Carlos Santamaria, Buen Pastor, 13, 20005 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-415297.
- Ibon Sarasola, P.º Duque de Mandas, 37-1.º, 20012 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-283340.
- Jose Ignacio Tellechea, Usandizaga, 27-5.º izda., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-280062.
- Francisco Tirapu, Pl. San José, 1, 31001 IRUÑEA/PAMPLONA.
- Juan M.ª Torrealday, Ategorrieta, 23-2.º, 20013 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-271713.
- Martin Ugalde, Almirante Juan Allondo, Villa Carolina, A-4.º dcha., HONDARRIBIA (Gipuzkoa), 943-641505.
- Patxi Uribarren, Carmelo de Begoña, 10, 48004 BILBO, 94-4124343.
- Miguel Javier Urmeneta, P.º de Sarasate, 5, 31001 IRUÑEA/PAMPLONA.
- Ignacio Urquijo, MARKINA-MUNIBE (Bizkaia), 94-6866031.

***

- Arantza Urretavizcaya, Avda. Madrid, 8-9.º A, 20011 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.

Tomas Athurry, Professeur, Grand-Seminaire, Avenue Jean Darrigrand, 64100 BAYONNE (France), 59-633340.

Jose M.ª Velez de Mendizabal, Naparroa etorbidea, 9-3.º, ARRASATE (Gipuzkoa). Charles Videgain, 23 Vieille Boucherie, 64100 BAYONNE (France), 59-591536.

Pedro Yrizar, Lagasca, 54, 28001 MADRID, 91-2766393.

Julen Yurre, Seminario Menor Capuchino, Avda. de Felix Arano, 3, ALSASUA (Nafarroa), 948-560026.

Patxi Zabaleta, Amaia, 2-C 1.º, 31002 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-232976.

Mikel Zalbide, Carlos I, 13-9.º D, 20011 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-465462.

Gabriel Zapiain, Padre Larroca, 7, 20001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.

Ambrosi Zatarain, Zubieta, 40-2.º, 20007 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-421236.

***

Juan Jose Zearreta, Andrandi auzunea, 7-3.º, ZORNOTZA (Bizkaia), 94-6731520.

Manuel Ziarsolo, Arabella, 62-3.º izda., 48007 BEGOÑA-BILBO.

Agustin Zubikarai, Sabin Arana, 4-4.º, ONDARROA (Bizkaia), 94-6830287.

Jose Miguel Zumalabe, Urbieta, 56-1.º, 20006 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-459597.

EUSKERA XXIX
(1984,2)

ZUZENKETAK / FE DE ERRATAS

Orrialdea	Lerroa	Esaten du	Esan behar du
615.	15.	Imperatif	Impératif
616.	1-2.	<i>Bas-Navarrais Oriental:</i> dezaan (1), (neri), dezauzun (zuri), dezakon (hari), dezaukiun (2) (guri), dezauzien (zuei), dezeen (haiei).	<i>Haut-Navarrais Méridional:</i> zadan (neri), zazun (zuri), zon (hari), zagun (guri), zazen (zuei), dezeen (haiei). <i>Bas-Navarrais Oriental:</i> dezaan (1) (neri), dezauzun (zuri), dezakon (hari), dezaukiun (2) (guri), dezauzien (zuei), dezeen (haiei).
623.	16.	1907'ko Agorrilean (Abuztuan). Gipuzkoako...	1907'ko Agorrilean (Abuztuan), Gipuzkoako...
627.	21.	“hik egin hezaioke (*hizaioke),	“hik egin hezaioke (=hizaioke).
643.	3.	24. Bertatik ken...	124. Bertatik ken...
646.	8.	Jainkoak egunon dizula, gabon Jainkoak diela, on egin dizuela, bejondigula et. ab.	Jainkoak egunon dizula, gabon Jainkoak diela, on (egin) dizuela, bejondigula et. ab.
652.	31.	eman DIOZAGUN BADA GUK MUSU AINBESTE ATSEGINTASUN EMATEN DIGUN Salbadoreari (385);	— eman DIOZAGUN bada guk musu ainbeste atsegintasun ematen digun Salbadoreari (385);
660.	24-25.	Arestian ikusi dugu <i>bezote=bizato</i> (haiek galdegin <i>bizaiote</i> itxuari)	—Arestian ikusi dugu <i>bezote=bizatote</i> (haiek galdegin <i>bizaiote</i> itxuari).
662.	15-16.	jaun galant eta adiskido on oiei	jaun galant eta adiskide on oiei
667.	27-28.	Berala konbertitu ez (zen).	Berala konbertitu ze (zen).
667.	29.	Suzenditu DIZAKEZU zuri	Suzeditu DIZAKEZU zuri

Orrialdea	Lerroa	Esaten du	Esan behar du
670.	45.	Barka DRAZKIGUZU gu-rezorrak	Barka DRAZKIGUZU gu-re zorrak
676.	23.	gerlaren jasaiteko behar dituzten ergiak eta laguntzak!	gerlaren jasaiteko behar dituzten argiak eta laguntzak!
678.	10.	Jainkoak DIZULA egun on. (Indikatiboko adizkera subjuntibo bezala erabilia. Subjuntiboko "dezazula"ri dagokio, gipuzkeraz "dizaizula").	Jainkoak DIZULA egun on. (Subjuntiboko adizkera -eza-aditz-erroa erabili gabe. Autorearen aditz sistemako "dezazula"ri dagokio. Gipuzkeraz "diza(i)zula". Batura "diezazula".
694.	22-23.	Abis galthazaler ere (2) DIZEGÜN egin gure gisa (=dizaiegun, diezaiegun).	Abis galthazaler ere (2) DIZEGÜN egin gure gisa (=dizaiegun, diezaiegun). 132/340. Erran <i>Izadan</i> ene haurra (=zaidan/iezadan)
695.	3.	Erran IZADAZÜT zük (1) ere	Erran IZADAZÜT zük (1) ere
695.	12.	Baiñan hontan Zuberotarrek dute hitza (201/325):	Baiñan hontan Zuberotarrek dute hitza. (201/325):
695.	17.	... jar DIEZAZUN...	... jar DIEZAZÜN...
698.	5-6.	, eta grazia perseberatzeko, eta hon edu.kiteko.	, eta grazia perseberatzeko, eta hon edükiteko...
698.	32.	(= zizkiguzu/iezazkiguzu)	(= zaizkiguzu/iezazkiguzu)
714.	22.	hain miseri-kordioz denaz gerroz,	hain miseri-kordios denaz gerroz,
716.	21.	Barkhe DIETZAGUTZU gure zorrak	Barkha DIETZAGUTZU gure zorrak
717.	17-18.	... gabe nezakenik (162).	... gabe nezakenik (162). (= dizazazula/dizaidazula).

AURKIBIDEA 1985

ARANA MARTIJA, J. A.: G. Arestiren “Nere Aitaren etxea defendituko dut” 350 hizkuntzetara itzulia	549-551
AURREKOETXEA, Gotzon: V. Dialektologi Jardunaldiak	649-653
BRETTSCHEIDER, Gunter: Kasoak euskararen eta beste hizkuntzetan	253-261
DZIDZIGURI, Sh.: El fenómeno de paralelos sinonímicos y los geminados semánticos (en el georgiano, vasco, etc.)	435-438
ECHAIDE, Ana M. ^a : Ignacio M. ^a Etxaideren mendeurrena	373-374
EGUZKITZA, Andolin: Aditz modalak euskaraz	215-221
ETXABE JAUREGI, Jon Joseba: Estatu Batuetako Idaho estatuko euskararen azterketa	377-387
ETXAIDE ITHARTE, Yon: Inazio M. ^a Etxaide Lizasoainen bizitza eta lanak	345-371
Euskal pontizen zahar batzuk aztarrikatuz	513-525
EUSKALTZAINDIA/Real Academia de la Lengua Vasca:	
X. Biltzarreko Adierazpena	267
Maileguzko hitzak:	
• V. puntua: Hitz amaierak	465
• VI. puntua	466
• VII. puntua	467
Cesión en precario: Bizkaiko Foru Aldundiak Euskaltzaindiari utzia .	469-477
Euskaltzaindiaren Batzar-Agiriak: 1984-IX	271-272
• X, XI, XII, , 1985-I, II, III, IV, V, VI	479-510
Herri-izenei buruzko diktamenak: Llodio/Laudio	475-477
Nafarroako D maila azterketak	675-676
D mailadunen zerrenda	677-678
Euskaltzaindiaren aurkitzea	705-720
Jose Antonio Ardanza Lehendakariari Euskaltzaindiak ikustaldia	685-686
FELONES, Roman: Presentación de la Nueva Delegación de Euskaltzaindia en Navarra	683-684
GEREÑO, Xabier: Bilboko euskaldunen afariak	671-674

GRANJA, Fco. J.: La gramática de Arturo Campion y Luis Luciano Bonaparte	31-49
IRIGOYEN, Alfonso: Euskarazko izen sintagma mugatzailerik gabeko koez	129-139
ITURRIOZ, J. L.: La función de -A y de -TA a la luz de la dimensión de individuación	175-213
IZETA, Mariano: Baztango hiztegi tipia	553-618
JIMENO JURIO, J. M. ^a : Toponimia de Iruñerria: sistemas de denominación y localización	527-532
Sustitución de topónimos por hagiónimos en Navarra	619-626
KINTANA, Xabier: Gabriel Aresti: Bilboko euskalduna eta batasunaren eragilea	541-547
KNÖRR, Endrike: In memoriam Odon Apraiz Buesa	691-696
LAFITTE, Piarres: Pierre Narbaitz	687-689
LARRE, Emile: Piarres Lafitte joan zaiku	697-704
LIZUNDIA, Jose Luis: 1985.urterako Euskaltzaindiaren batzar egutegia "Expolangues" hizkuntzen eta nazioarteko komunikabideen III. aretoa	637-640
	655-657
LOPEZ GARCIA, Angel: La utilidad de un modelo topológico para el estudio gramatical del vasco	235-243
MITXELENA, Luis: Campionen 'gramatica' eta beste	63-70
Pello Salabururen Euskaltzaindian sartzea	331-339
Mailegu berrien idazkera	457-459
MORVAY, Károly: La flexión nominal vasca	445-453
ONDARRA, Fco.: Joakin Lizarraga Elkanokoaren <i>Ongui iltzen la-guntzeco itzgiaic</i> liburuaren aurkezpena	635-636
OROZ ARIZKUREN, Patxi: Coincidencia formal y excepción gramatical	245-252
OYHARTZABAL, Beñat: Behako bat ezezko esaldieri	103-115
PAGOLA, Rosa Miren: Euskararen egoera soziala eta ofiziala Nafarroan	51-60
PICABEA, M. ^a Luisa: Expresiones temporales en el habla coloquial del valle de Erro	227-232

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA (ikus EUSKALTZAINDIA)	
REBUSCHI, Georges: Positions, configurations et classes syntaxiques. Aspects de la construction de la phrase simple en basque	117-128
Théorie du liage et langues non-configurationnelles: quelques données du basque navarro-labourdin	389-433
SALABURU, Pello: Mario Bunge-ren hizkuntzalaritza	297-330
SAN MARTIN, Juan: Gabriel Arestik beste hizkuntzetatik egin zituen poesi itzulpenak	535-539
SATRUSTEGI, Jose M. ^a : Lekarozko IV. Barne Jardunaldiak	659-664
STURUA, Natela: Concerning the category of definiteness-indefiniteness in Basque	151-155
TAMURA, Suzuko: Hitzen ordena erabiltzeko faktoreak	71-101
TRASK, R.: -ko atzizkia euskaraz	165-173
TXANTURIA, P. O.: Modu-denborazko euskal sistemaren atal bat (potentzialak)	223-226
URRALBURU, Gabriel: Apertura del Décimo Congreso de la Real Academia de la Lengua Vasca/EUSKALTZAINDIA	19-21
VILLASANTE, Luis: Euskaltzaindiaren X. Biltzarra	23-30
Pello Salaburu Euskaltzaindian sartzea	287-296
Ignacio M. ^a Etxaide jaunaren mendeurrena	343-344
Maileguzko hitzen arazoari segida emateaz	461-463
Arestiren oroitzapenetan	533
<i>Erizkizundi Irukoitzaren</i> aurkeztapenean	629-632
<i>Ongui iltzen laguntzeco itzgiaic</i> liburuaren aurkeztapenean	633-634
Gasteizen, San Antonio kaleko ordezkari-tza zabaltzean	641-643
V. Dialektologi Jardunaldiak	645-648
Encuentro entre la Real Academia Española, la Real Academia Gallega, el Institut d'Estudis Catalans y Euskaltzaindia/Real Academia de la Lengua Vasca	665-678
Iruñeko Ordezkari-tza zabaltzean	679-681
ZYTSAR, Y. VI.: Euskal deklinabidea	159-163
Sobre los geminados semánticos de A. Tovar	439-444

